अनुक्रमणिका

पुस्तक प्राप्तिस्थान

श्रीजिनदत्तसूरि ज्ञान भंडार.
ठि० गोपिपुरा,
मु० सुरत.

बाबू रूपचंद बडेर.
नं. ११ डफ स्ट्रीट,
मु० कलकत्ता.

भावनगर—आनंद प्रिन्टिंग प्रेस में शेठ देवचंद दामजीने मुद्रित किया ।

श्रीमती छोटीबाई ओसवाल-कलकत्ता.

जन्म श्रावण शुदि ३ संवत् १९३५.

जैन शासन की उन्नति के लिये उपधान तप आराधन महोत्सव आदि धार्मिक कार्यों में आपने तन, मन और धन का उदारदिल से जो भोग दीया है वह आप का जीवन की उज्वळ यशगाथा है। शेठ कनैयालालजी के माफिक आप ही साहित्य का प्रचार, धार्मिक उन्नति और समाजहित के कार्य में उदारदिल से अपूर्व सेवा बजा रहे है. ।

॥ प्रस्तावना ॥

श्रीगूर्जरधराधीशदुर्लभराजसभासमुद्रोल्लासनचंद्रमसा श्रीचांद्रकुलावतंसेन सुविहितवसतिमार्गप्रवर्त्तकेन खरतरविरुदधारकेण विद्वज्जनचक्रवाकनयनानंदनेन श्रीजिनेश्वरसूरिणा सकलभव्योपकाराय षट्स्थानकाख्यं प्रकरणं विरचितमिदम् ।

अस्य प्रकरणग्रंथस्य विनिर्मातारः श्रीमज्जिनेश्वरसूरयः केषां विनेयावतंसा आसन् ? कस्मिन् समये खरतरविरुदं समासादितवन्तः ? काँस्काँश्च निर्मितवन्तो ग्रंथान् ? कदा कतमान् स्वपादपद्मपरागेण जनपदान् मंडयामासुः ? इति जिज्ञासायां संक्षेपाद् अत्र परिचयो दीयते, उपदेशपदटीकाकारकाणां[1] अर्बुदाचलजिनचैत्यवृषभजिनप्रतिष्ठापकाणां श्रीजिनवर्धमानसूरीश्वराणां सुकुमारपादकमलेषु श्रीजिनेश्वरसूरयः तेषां लघुभ्रातरो बुद्धिसागराचार्याः संसारसागरतरणपोतं दीक्षां जगृहुः, ततः अल्पसमयेन सर्वसिद्धान्तमवगाह्य षड्दर्शनशास्त्रपारगा जाताः, अन्यदा श्रीवर्धमानसूरयः श्रीजिनेश्वरबुद्धिसागराद्यष्टादश—साधुभिः परिवृता भूमंडले विहरंतः क्रमशो गूर्जरराष्ट्रे श्रीपत्तननगरं गतवंतः, तत्र च जिनगृहनिवासलंपटाः चैत्यवासिसूराचार्याः आसन्, तैश्चैत्यवासिभिश्च देशांतरागतमुनीनां वसतिमार्गविरोधाय स्वमंतव्यसमर्थनाय च वादाय ते श्रीजिनेश्वरसूरयः उत्तेजिताः, तदानीं श्रीचौलुक्य-

---

१ हारिभद्रीयोपदेशपदटीकाप्रशस्तिप्रान्ते—

जिनवचनविचारे नित्यमास(स)क्तयोगैः । सुविमलगुणरंध्रैः वर्धमानमुनीन्द्रैः ॥
इयमुपदेशपदानां टीका रचिता अनाथबोधाय । पंचाधिकपंचाशद्युक्ते १०५५ संवत्सरसहस्रे ॥ (जे० भां० सू०)

वंशोद्भवश्रीदुर्लभराजमहाराजसभायां राजमान्यविद्वज्जनसमक्षं चैत्यवासियतीनां श्रीजिनेश्वरसूरिभिः सह वादोऽभूत्, तदा प्रथमं सूराचार्यैः वसतिवासप्रतिषेधकं जिनगृहवाससमर्थकं स्वकपोलकल्पितशास्त्रप्रमाणं दर्शितम्.

अथ श्रीजिनेश्वरसूरिभिः कुमतांधकारनभोमणिशय्यंभवस्वामिविरचितदशवैकालिकसूत्रादिकानां वसतिवासप्रदर्शकं जिनगृहनिवासनिषेधकं च अनेकप्रमाणसंदर्भं दर्शयित्वा तेषां मतं खंडितम्, तदा चैत्याचार्याः प्रत्युत्तरदाने असमर्थाः जाताः, तदानीं चैत्यवासिनां शास्त्रविरुद्धाचारं प्रेक्ष्य श्रीजिनेश्वरसूरीणां जैनसिद्धान्ताविरुद्धाचारदर्शनेन श्रीपत्तनाधीशदुर्लभमहाराजैः ' खरतर ' इति बिरुदं दत्तम् पुनश्च गुरुत्वेनाङ्गीकृतास्ते सूरयः तेन राज्ञा, तदनन्तरं सूरीश्वराणामिलामण्डले विहारं कुर्वतां जिनचंद्राऽभयदेवधनेश्वरसूरिप्रभृतयोऽनेके शिष्या अभूवन् ।

पुनश्च वि० सं० १०८० वर्षे श्रीहारिभद्रीयाष्टकानां वृत्तिं विदधुः सं. १०९२ वर्षे लीलावतीकथां अकुर्वन्, सं. ११०८ वर्षे कथाकोषपंचलिङ्गीपट्स्थानकप्रमाणलक्ष्मादिग्रंथाः रचिताः ।

---

१ " वसइ पगइसेरां " श्रीजिनेश्वरसूरिणोक्तं एवंविधे परगृहे वसंति साधवो न देवगृहे श्रीदुर्लभराजचित्तेऽतीव तत् लग्नं भणितं चाहो यथा खरं[illegible] तथैव (गण. सा. श)

२ खरत शब्दस्य व्युत्पत्तिः-अतिशयेन खरा सत्यप्रतिज्ञा ये ते खरतराः यद्वा खः सूर्यः तद्वद् राजन्ते निःप्रतिमप्रतिमाप्राग्भारप्रभाभिःप्रतिवादिविद्वज्जनसंसदि ये ते खरा अत एव तरन्ति भवाब्धिमिति तराः खराश्च ते तराश्च खरतराः ।

३ दुर्लभसेनाने थोडीची वर्षं राज्यकेले । त्यांने आपला गुरु श्रीजिनेश्वरसूरीजी म्हणुनहोता त्याचे उपदेशाने जैनधर्माची शिक्षा स्वीकारून् त्या धर्मान्तला मोठा प्रवीण जाल होता इत्यादि । (गुज. इति.)

प्रान्तसमये विधिपूर्वकं अनशनं कृत्वा स्वर्गं गताः, इत्येवं श्रीजिनेश्वरसूरयः श्रीतीर्थंकरोपदर्शितवसतिमार्गप्रवर्तकाः आसन्, एषां सूरीश्वराणां आजन्म निर्वाणसंवत्सरो न ज्ञायते, किन्तु एषां पूज्यानां निर्मितग्रन्थेभ्यः १०८० संवत्सरसमयेधारामण्डले विहरत आसन् इति ग्रन्थात् अवबुध्यते ।

श्रीजिनेश्वरसूरितः सर्वत्र वसतिवासप्रवर्तितः खरतरगच्छोऽपि प्रसिद्धिं जातः अस्मिन् विषये बहूनि प्रमाणानि प्रसिद्धानि सन्ति तथाऽपि कानिचित् प्रासंगिकानि प्रदर्श्यन्ते—

वि० सं० ११२० तमे वर्षे श्रीअभयदेवसूरिः स्थानाङ्गसूत्रवृत्तिप्रान्ते—

प्रबुद्धप्रतिबंधप्रवक्तृप्रवीणाप्रतिहतप्रवचनार्थप्रधानवाक्–प्रसरस्य सुविहितमुनिजनमुख्यस्य श्रीजिनेश्वराचार्यस्य तदनुजस्य च व्याकरणादिशास्त्रकर्तुः श्रीबुद्धिसागराचार्यस्य इत्यादि ।

वि० सं० ११३९ वर्षे श्रीगुणचंद्रगणिविनिर्मितप्राकृतवीरचरित्रप्रशस्तिप्रान्ते—

भवजलेहि वीइसंभंत भविगसंताण तारणसमत्थो । बोहित्थोव्व महत्थो सिरिजिणेसरो पढमो ॥ ५१ ॥
गुरुभीराओ धवलाओ सुविहिया साहुसंती जाया । हिमवंताओ गंगुव्व निग्गया सयलजणपुज्जा ॥ ५२ ॥

---

१ सुविहित इति खरतरमुनिगणमुख्यः इति उक्तम् ।

२ सुविहितसाधुसंततिः जाता इति वाक्येन खरतरसंततिप्रचलितं इति ध्वनितम्, शोभनं विहितं आचरितं येषां साधुसाध्वीश्रावकाणां ते सुविहिताः, अ. रा. को. ।

सं. ११३२, ११४१, ११६९, १२११, वर्षेषु क्रमशः जन्मदीक्षासूरिपदस्वर्गभाजः श्रीजिनदत्तसूरयः गणधरसार्द्धशतके—

तेसिं पयपउमसेवारसिओ भमरुव्व सव्वभमररहिओ । ससमयपरसमयपयत्थसत्थवित्थारणसमत्थो ॥ ६४ ॥

अणहिल्लवाडए नाडइव्व दंसियसुपत्तसंदोहे । पउरपए बहुकविदूसगे य सन्नायगाणुगए ॥ ६५ ॥

सड्ढियदुल्लहराए सरसइअंकोवसोहिए सुहए । मज्झो–रायसहं पविसिऊण लोयागमाणुमयं ॥ ६६ ॥

नामायरिएहिं समं करियं वियारं वियाररहिएहिं । वसइहिं निवासो साहूणं ठविओ ठाविओ अप्पा ॥ ६७ ॥

सं. ११७१ वर्षे लिखितां कविपल्हविरचितपट्टावल्याम्[1]—

उआयणु तह वद्धमाणु खरतरवरलद्धउ । सुगुरुजिणेसरसूरि नियमि जिणचंदु सुसंजमि ।

वि० सं० १२१०, १२२३, १२७७, वर्षेषु क्रमशः जन्माचार्यपदनिर्वाणभाजः जिनपतिसूरयः संघपट्टकवृत्तिप्रारंभे–

श्रीदुर्लभराजमहाराजसभायां अनल्पजल्पजलधिसमुच्छलदतुच्छविकल्पकल्लोलमालाकवलितबहलप्रतिवादिकोविदमासण्या संविग्नमुनिनिवहाग्रण्या सुविहितवसतिपथप्रथनरविणा वादिकेसरिणा श्रीजिनेश्वरसूरिणा श्रुतियुक्तिभिर्बहुधा चैत्यवासव्यवस्थापनं प्रति प्रतिक्षिप्तेष्वपि लाम्पट्याभिनिवेशाभ्याम् इत्यादि ।

सं. १२८५ श्रीपूर्णभद्रगणिविनिर्मिते धन्यशालिभद्रचरित्रप्रान्ते—

1 सं. ११७१ वर्षे श्रीजिनदत्तसूरीणां शिष्येण ब्रह्मचंद्रगणिना लिखिता ताडपत्रीयप्रतिकृतिः जेसलमीरदुर्गभाण्डागारे अद्याऽपि दृश्यते ।

श्रीमद्गुर्जरभूमिभूपणमणौ श्रीपत्तने पत्तने । श्रीमद्दुर्लभराजराजपुरतो यश्चैत्यवासिद्विपान् ॥
निर्लोड्यागमहेतुयुक्तिनखरैर्वासं गृहस्थालये । साधूनां समतिष्ठपन्मुनिमृगाधीशोऽप्रधृष्यः परैः ॥ १ ॥
सूरिः स चांद्रकुलमानसराजहंसः, श्रीमज्जिनेश्वर इति प्रथितः पृथिव्यां ।
जज्ञे लसच्चरणरागभृदिद्ध-शुद्धपक्षद्वयं शुभगतिं सुतरां दधानः ॥ २ ॥

सं० १२९३ वर्षे द्वादशकुलकविवरणे उपाध्यायः जिनपालः—

श्रीमच्चांद्रकुलांबरैकतरणेः श्रीवर्द्धमानप्रभोः, शिष्यः सूरिजिनेश्वरो मतिवचःप्रागल्भ्यवाचस्पतिः ।
आसीद्दुर्लभराजराजसदसि प्रख्यापितागारवद्-वेश्मान्तस्थितिरागमज्ञसुमुनिव्रातस्य शुद्धात्मनः ॥ १ ॥

सं. १३१७ वर्षे श्रावकधर्मप्रकरणवृत्तिप्रान्ते लक्ष्मीतिलकोपाध्यायः—

पादोपानपहस्त्यकुग्रहकृतान् सिद्धान्तदृष्ट्यावसत्यध्वानं शुभसिद्धिलग्नमभितः प्रामाणिकत्वं नयन् ।
स्थाने दुर्लभराजशक्रगुरुतो प्रापत्सुचन्द्रान्वयो-त्तंसः सूरिजिनेश्वरः समभवत् त्रैविद्यवंद्यक्रमः ॥ १ ॥

सं. १३३४ प्रभावकचरित्रे प्रभाचंद्र.—

जिनेश्वरस्ततः सूरिरपरो बुद्धिसागरः । नामभ्यां विश्रुतौ पूज्यैः विहारेऽनुमतौ तदा ॥ ४२ ॥
श्रीमान् दुर्लभराजाख्यस्तत्र चासीद्विशांपतिः......... ॥ ४७ ॥
ततः प्रभृति संजज्ञे वसतीनां परंपरा............... ॥ ८६ ॥

सं. १४१२ राजगृहगतपार्श्वनाथमंदिरप्रशस्तौ भुवनहितोपाध्यायः—

तदनु भुवनाश्रान्तख्यातावदातगुणोच्चरः सुचरणरमाभूरिः सूरिर्बभूव जिनेश्वरः ।
खरतर इति ख्यातिं यस्मादवाप गणोऽप्ययं परिमल कल्पश्रीप..............ङ्गुगणोऽवनौ ॥ १७ ॥

सं. १४९७ वर्षे जेसलमेरुदुर्गस्थसंभवजिनालयप्रशस्तौ, इतश्च चंद्रकुले श्रीखतरविधिपक्ते—

श्रीवर्धमानाभिधसूरिराजो जातः क्रमादर्बुदपर्वताग्रे ॥
मंत्रीश्वरश्रीविमलाभिधानः प्राचीकरद्यद्वचनेन चैत्यं ॥ १ ॥
अणहिल्लपाटकपुरे यैर्दुर्लभराजपर्षदि विवादे । प्राप्तं खरतरबिरुदं जिनेश्वरास्सूरयो जज्ञुः ॥ २ ॥

सं. १९०१ वर्षे महोपाध्यायश्रीगुणरत्नगणिनिर्मिते षष्टिशतकप्रकरणवृत्तिप्रान्ते—

ततो गुरुजिनेश्वरः स्वरसतोऽपि संवेगवान्, बभूव विधिमार्गविच्च खरतरेत्यभिख्या यतः ।
प्रसिद्धिमगमत् मठाधिपतिसङ्घनिर्लोठना—न्नराधिपतिदुर्लभप्रार्थितपर्षदि प्रस्फुटम् ॥ ३ ॥

सं. १९०२ तपागच्छनायकसोमधर्मगणिनिर्मितोपदेशसप्तत्याम्—

पुरा श्रीपत्तने राज्यं कुर्वाणे भीमभूपतौ । अभूवन् भूतलाख्याताः श्रीजिनेश्वरसूरयः ॥ २ ॥
सूरयोऽभयदेवाख्यास्तेषां पट्टे दिदीपिरे । तेभ्यः प्रतिष्ठामापन्नो गच्छः खरतराभिधः ॥ ३ ॥

सं—१६११ वर्षे श्री गुणविनयवाचकविरचिते सम्बोधसप्ततिवृत्तिप्रान्ते—

दुर्लभराजात् खरतरविरुदमधुश्चैत्यवासिनो जित्वा । विदधुश्च वसतिवासं जिनेश्वरास्तेऽभवंस्तदनु ॥ ४ ॥

इत्यादिभिः प्रमाणैः वसतिवासः प्रकटितः श्रीजिनेश्वरसूरिणा, एवं खरतरविरुदं सम्प्राप्तं च इति प्रकटं ज्ञायते.

अत्र खरतरगणपट्टावल्यादिषु सं० १०८० तमे वर्षे खरतरविरुदं लिखितं तद् असहमानाः केचित् स्वकपोलकल्पितग्रन्थेषु सं० १०८० तमे वर्षे दुर्लभराजो नासीत्, स तु सं० १०६६ तमे वर्षे पत्तने राज्यं प्राप्य सं० १०७८ तमे वर्षे यात्रार्थं गतवान् तदा जिनेश्वरसूरिः दुर्लभराजसभायां कथं खरतरविरुदं प्राप्तवान् इति प्रलपन्ति ऐतिह्यविदः, तत्प्रत्युत्तरमेवम्—

ननु प्रबंधचिंतामणि–विचारश्रेणि–रत्नमाला–रासमाला–राजस्थान–गूर्जरदेशीय–प्राचीनार्वाचीन–इतिहास–ग्रन्थेषु श्रीदुर्लभराज-राज्यप्राप्तिः स्थितिकालश्च विषये वि. सं. १०६५–६६ तः ११–१२–१४ वर्षपर्यन्तं भिन्नमतानि दृश्यंते,

ग्रन्थकारः स्वयमेवाह—' यथा श्रुतं संकलितप्रबन्धैः (प्र० चिं०) प्राश्चात्यइतिहासग्रन्थकारस्तु अन्यग्रन्थान् अवलंब्य कथकडचारणादिमुखात् च यथा यथा श्रुतं तथा तथा अनुमीय ग्रथितं ग्रन्थम् एतत्परस्परविरोधभाजान् ग्रन्थान् च अवलंब्य सं० १०८० तमे वर्षे दुर्लभराजो नासीत् इति कथनं न युक्तम्, एषु परस्परलेखविरोधविषयेषु किं सत्यम् ? इति स्वयमेव विलोकनीयम् विचारशीलैः ।

१ ચાવડા વંશનો અનુક્રમ તથા તેની સાલવારી પ્રબંધ ચિંતામણીની જુદી જુદી પ્રતોમાં બે રીતે મળે છે, અને વિચારશ્રેણીમાં ત્રીજી યોજના છે. સમગ્રગ્રંથભાષામાં વાક્ય રચનામાં અવાંતર પ્રબોધની ગોઠવણમાં બધી રીતે શીથલ રચનાવાળો છે. અને પ્રબંધ ચિંતામણીની હાથ પ્રતોની ગડબડ પાઠાંતરો કરતાં પ્રક્ષિપ્તોએ ઉત્પન્ન કરેલી ગડબડથી આ બીજી રીતે ઘણા ઉપયોગી ગ્રંથનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય કેટલેક અંશે ઘટી જાય છે. (તા.–૨૯–૧–૩૩) ગુજરાતી પત્રમાંથી પાનું ૧૭૩

श्रीदुर्लभराजजिनेश्वरसूरिविषये विविधग्रन्थादीन् समालोच्य प्रकटिते प्रमाणे तस्मिन् दोषाविष्करणं अस्मद्मतात् किंचिदपि विरुद्धकथनकरणं मत्सर एव केवलः न तु परमार्थः।

पुनरपि गच्छाम्नायानभिज्ञा जल्पंति जिनवल्लभसूरिजिनदत्तसूरिभ्यां खरतरगच्छः प्रवृत्तः इत्यादि, तत्तु असत्यं एव, जिनवल्लभसूरिसमये श्रीवर्द्धमानसूरितः खरतरगणकल्पद्रुमस्य श्रीमधुकरखरतर इति नामाङ्किता प्रथमा शाखा जाता। श्रीजिनदत्तसूरिसमये श्रीजिनशेखरसूरितः श्रीरुद्रपल्लीयेतिनामधेया[1] द्वितीया शाखा अभूत्, इत्यलम् प्रपंचेन।

अथ षट्स्थानकप्रकरणस्य भाष्यकारः श्रीजिनेश्वरसूरिबुद्धिसागरसूर्योः शिष्यः अभयदेवसूरिः स्वयमेव इत्थमाह प्रस्तुतप्रकरणभाष्यप्रान्ते—

मुणिपवरसिरिजिणेसरसूरीहिं अणुग्गहट्ठाए। तप्पायपउमछप्पय मुणीससिरिअभयदेवसूरीहिं ॥ १ ॥
दुसमगममिच्छसुगमं विहियं नियसीसवयणेण ॥

उपाध्यायजिनपालोऽपि प्रस्तुतप्रकरणवृत्तिप्रारंभे—

सत्यपि गम्भीरार्थे, भाष्येऽभयदेवसूरिभिर्ग्रथिते। प्रतिपदमर्थाख्यानान्मम यत्नः सफल एवात्र ॥ २ ॥

इत्यनेन श्रीअभयदेवसूरिणा एव भाष्यं कृतं इति ज्ञायते।

अथ अस्य प्रकरणस्य वृत्तिप्रणेता जिनपतिसूरिशिष्यः जिनपाल उपाध्यायः स्वयमेव इत्थं आह–प्रस्तुतप्रकरणवृत्तिप्रान्ते–जिनपति-

1 एतत्कृतरासानां परिचयो अपभ्रंशकाव्यत्रयीभूमिकायां विलोकनीयः जिज्ञासुभिः ॥

रितिसूरिःसद्गुणागाढवंचैर्निबिडनिगडिते वाऽस्त्येति नो संयमश्री....॥ ६ ॥ तच्छिष्यो जिनपालः षट्स्थानकसंज्ञितप्रकरणस्य । वृत्ति
न्यदधायेव अप्येतां........॥ ८ ॥ युग–रसदिनकर (१२६२) संख्ये विक्रम........॥ १० ॥

एतैः वाक्यैः श्रीजिनपालपाठकपुङ्गवेन जिनपतिसूरेः शिष्यत्वं स्वसत्तासमयश्च प्रतिपादितः स्पष्टतया अपरं च–चर्चरी–द्वादश-कुलक–उपदेशरसायणादिग्रन्थानां वृत्तिः चक्रे ।

श्रीमद्जिनकृपाचंद्रसूरीश्वराः स्वशिष्यप्रशिष्यैः परिवृताः वि. सं. १९८३ तमे वर्षे जेसलमेरदुर्गे चातुर्मासस्थितिं कृतवन्तः, तदानीं श्रीजिनभद्रसूरिसंस्थापितज्ञानभाण्डागारे स्थितानां अतिजीर्णताडपत्रलिखितपुस्तकानां प्रतिकृतयः कारिताः सूरिभिः, तदा श्रीप्रवर्तक-सुखसागरमहाराजोऽपि तद्ग्रन्थसंशोधनकार्यं कुर्वाणः कारयमाणश्च कतिपयान् अमुद्रितदुर्लभांश्च ग्रन्थान्–षट्स्थानक–द्वादशकुलक-धन्यशालिभद्रचरित्रादीनां मुद्रयितुम् (मुद्रणयन्त्रविषयीकर्तुम्) इच्छया प्रूफसंज्ञकाः प्रतिकृतयः कारिताः अधुना तु श्रीजिनकृपा-चन्द्रसूरीश्वराणां उपदेशेन बंगालदेशभूभामिनीभालभूषणकालिकातामहानगरीवास्तव्यस्य धर्मज्ञश्रेष्ठिकनैयालाल–ढढेरस्य धर्म-पत्नी श्राविका छोटीबाइ इतिनामिका स्वकीयज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमनाय परोपकाराय च एतत्प्रकरणरत्नमुद्रणे द्रव्यसाहाय्यं कृतवती तस्मात् सा धन्या, पठनपाठनादिरूपेण साफल्यं विदधतु सज्जना अपि इति प्रार्थयेयम् ।

प्रस्तुतप्रकरणरत्नस्य संशोधनावसरे प्राचीनार्वाचीनानि एतानि हस्तलिखितानि पुस्तकानि समुपलब्धानि—

प्रथमं अणहिल्लपुरपत्तनस्थभाण्डागारतः श्रीप्रवर्त्तकपदालंकृतश्रीकांतिविजयमहाराजशिष्यमुनिपुङ्गवचतुरविजयशिष्यपुन्यविजय-मुनिवर्याणां अनुपमकृपातः संप्राप्तं प्राचीनं अष्टाविंशतिपत्रात्मकम्, द्वितीयम् वर्धमानकेभ्य (वढवाणकेभ्य) स्थितयोगनिष्ट-

पत्तनागर्धीकिमरविजयदेवविजयपुस्तकालयतः महोपाध्यायदेवविजयमहाराजैः आनाय्य प्रदत्तं अर्वाचीनं एकचत्वारिंशत्पत्रात्मकम्, तृतीयं चात्रैव घेवरिआणंदजिकल्याणजिपेढिस्थज्ञानभांडागारतः संप्राप्तं षड्विंशतिपत्रात्मकं श्रीमत्कुंवरजिसाहाय्येन, एतत् प्रकरणभाष्यपुस्तकं तु वटपद्रस्थ (वडोदरास्थ) आचार्य श्रीमोहनसूरिज्ञानभाण्डागारतः उपाध्यायश्रीप्रतापविजयमहाराजैः आनाय्य प्रदत्तं नूतनं चतुष्पत्रात्मकम् ।

एवम् पुस्तकत्रयेण संशोधनकर्मणि महत् साहाय्यं जातम् ततस्तेषां पुस्तकसाहाय्यकारकाणां महाशयानां भूरिभूरिधन्यवादप्रदानपुरस्सरं महतीं उपकृतिं स्मृतिपथं नयामः ।

श्रीहेमचन्द्राचार्यपाठशालाध्यापकेन पण्डितअमृतलालमहाशयेन वीरबाईजैनपुस्तकालयकार्यवाहकश्रीमत्पदमसीहीरजीनामधेयेन च प्रस्तावनालेखविषये अनेकपुस्तकावलोकनसाहाय्यं प्रदत्तं तयोः कल्याणं वाञ्छामि,

पुस्तकावलंबनेन विद्वद्वर्यप्रवर्त्तकसुखसागरमहाराजेन सावधानमनसाऽतिपरिश्रमेण संशोधितेऽप्यस्मिन् ग्रन्थे दृष्टिदोषवशात् अक्षरयोजकदोषाद्वा यत्र कुत्रचिदशुद्धयः भवेयुः तत्र कृपां विधाय संशोधनीयम् क्षन्तव्यं क्षमाधनैश्च विद्वद्गुणानुरक्तैः इति प्रार्थयते–

श्रीखरतरगणावतंसकअनेकज्ञानभण्डारधार्मिकविद्यालयोत्पादकश्रीजिनकृपाचन्द्रसूरीश्वरचरणारविंदमधुकरशिष्यरत्नप्रवर्त्तकमुनिसुखसागरमहाराजानां शिष्यः सज्जनकृपाकाङ्क्षी–मंगलसागरो मुनिः ॥ वि. सं. १९९० वर्षे अक्षयतृतीयादिने पादलिप्तपुरे

१ किन्तु अस्य भाष्यग्रन्थस्य एका प्रतिः मिलिता सापि अशुद्धप्रायत्वात् अस्माभिः न मुद्रापिता

॥ अर्हम् ॥

दुर्लभराजसदसीप्राप्तखरतरबिरुद–वसतिमार्गप्रकाशक–श्रीमज्जिनेश्वरसूरिविरचितम्–

षट्स्थानकप्रकरणम् ।

श्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्य–प्रवरपण्डित–श्रीमज्जिनपालविधृतवृत्त्युपेतम्

—•—

धर्मोपदेशनाविधौ रदनोत्थकान्तिः, सान्द्रोद्यती जनतनूर्विशदीचकार ।
अन्तर्विशुद्धिकरगीर्विजिगी*षयेव, यस्य श्रियं जिनपतिस्तनुतात्स वीरः ॥ १ ॥

श्रीमत्सूरिजिनेश्वरेण रचिते षट्स्थानके स्थानके, मुक्तिप्रस्थितभव्यपान्थनिवहस्याध्वव्यवस्थाकृतिः ।
वृत्तिर्मन्दधिया मया प्रकरणे प्रारभ्यतेऽत्रादरात् , संक्षिप्ता सुगुरोरुपासनविधेः प्रासार्थलेशस्पृशा ॥२॥

* जिगीषयैव इति प्रत्यन्तरे ।

सत्यपि गम्भीरार्थे, भाष्येऽभयदेवसूरिभिर्ग्रथिते। प्रतिपदमर्थाख्यानान्मम यत्नः सफल एवात्र ॥३॥

इह हि जगति प्रवरप्रभापटलप्रद्योतितदिक्चक्रवालप्रभावातिशायिरत्नराजि रत्नाकर इव विराजितत्रिजगदुदरान्तर्वर्त्तिपदार्थसार्थव्यवस्थापकप्रमाणोपपन्नस्याद्वादमतकोविदसंविग्नमहामुनिजनसंकुलेऽपि शुक्तिशकलासारप्रामाणिकनानाकुनयदेशकारण्डपाखण्डिमण्डलवचःप्रपञ्चकदर्थ्यमानमानसानां प्रायः प्राणिनां निःस्वानामिव तथाविधप्रवरपुण्यपरंपरापरिपाकविकलानां न भवत्येव सप्रभावा प्रयत्नरत्नैरिव स्याद्वादकोविदसंविग्नैः सद्गुरुभिः सह संपादितातिदारुणभवदारिद्र्योपद्रवविप्रयोगः संप्रयोगः। स हि विध्वंसकः कापथौघानां, मत्तमतङ्गजः संसारगतिवल्लीनां, सुधारससंसिक्तकल्पकन्दः सकलकल्याणफलपरंपराणाम्। तदुक्तम्—"जायइ सुहगुरुजोगो, सहसा सिवलच्छिपत्थियाण धुवं। पावंति जं अधन्ना, न कयावि मणिच्छियं अमयं ॥१॥" तल्लाभमन्तरेण तु भवचक्रभ्रमणमेव संपद्यते। यदुक्तम्—"धम्मायरिएण विणा, अलहंता सिद्धिसाहणोवायं। अरय व्व तुंबलग्गा, भमंति संसारचक्कम्मि ॥१॥" कश्चित्कथंचित्तथाविधभव्यतापरिपाकयोगात् संजातेऽपि तस्मिन् भव्यप्राणिनामसदुपदेशविषप्रदानेन विफलीक्रियमाणे दुर्वारनिष्कारणवैरिणेव पाखण्डिमण्डलेन भगवान् परमकरुणारसपाथोनिधिः कापथशतसंतमसतरुणतरतेजोनिधिर्गूर्जरधराधीशश्रीमद्दुर्लभराजसमक्षं विपक्षविक्षेपपुरस्सरं च

१ जायते शुभगुरुयोगः, सहसा शिवलक्ष्मीप्रस्थितानां ध्रुवम्। प्राप्नुवन्ति यदधन्याः, न कदापि मनइच्छितम् अमृतम् ॥
२ धर्माचार्येण विना, अलभमानाः सिद्धिसाधनोपायम्। अरका इव तुम्बलग्ना, भ्रमन्ति संसारचक्रे ॥

व्यवस्थापितसुविहितजनगृहिसदननिवासः प्रमोदितसंविग्नमुनिजनमनःकुमुदखण्डः प्रवचनमहाप्रासादशिखरोन्नतकनककेतु-दण्डः सत्तर्कागमादिसमस्तविद्यावदातबोधरञ्जितसकलकोविदवरः शिवपथप्रस्थितसंविग्नमुनिजनाग्रेसरः सर्वप्रकारपरित्यक्त-भूरिः श्रीमज्जिनेश्वरसूरिर्भव्यप्राणिगणोपचिकीर्षया निखिलशाक्यभौतादिपाखण्डिमण्डलाभिमतकुदेवकुगुरुकुधर्ममार्गखण्डनं प्रमाणोपपन्नसर्वज्ञसद्गुरुसद्धर्ममार्गस्वरूपप्रतिपादनमण्डनं पूर्वयुगप्रवरागमविरंचितातिगम्भीरार्थगाथायुगलकविवरणरूपमिदं षट्स्थानकाख्यं श्रावकवक्तव्यतापरनामकं प्रकरणं चकार। तत्र चादावेव तावदेतत्प्रकरणमहापुरप्रवेशद्वारभूतं गाथायुगल-कमुपन्यस्यति स्म—

कयवयकम्मथभावो, सीलवं चेव तह य गुणवंतं। रिउमइववहरणं चिय, गुरुसुस्सूसा य बोद्धव्वा १

पवयणकोसल्लं पुण, छट्ठं ठाणं तु होइ नायव्वं। छट्ठाणगुणेहिं जुओ, उक्कोसो सावओ होइ २

अस्य व्याख्या—व्रतानि—नियमाः, तानि चात्र स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि, तान्येव कर्म—परिकर्म पूर्वसेवा इत्यर्थः। तस्यार्थादेव यतिधर्मस्य। अथवा व्रतानि—सर्वथा प्राणातिपातविरमणादीनि, तेषां कर्म—परिशीलनमणुव्रतादिपालनरूपपूर्व-सेवालक्षणम्। ततः कृतं विहितं व्रतपरिकर्म—महाव्रतप्रतिपत्तिहेतूनामभ्यासो येन स तथोक्तः, स एव कृतव्रतकर्मकः, तस्य भावस्तत्त्वम्। शब्दस्य हि प्रवृत्तिनिमित्तं भावो यथा वृक्षस्य वृक्षत्वम्। तथा च येन निमित्तेनाणुव्रतप्रतिपत्त्यादिना श्राद्धः कृतव्रतकर्माऽभिधीयते स कृतव्रतकर्मकभावः। अथवा व्रतानि—अणुव्रतादीनि, तेषां परिशीलनं मार्गश्रवणज्ञानादिरूपम्।

अयमभिप्रायः,–यथा मन्त्रादिसिद्धये मान्त्रिकेण पूर्वं शुचिस्थानपथ्याशनब्रह्मचर्यादिकमभ्यस्यते, तथा श्राद्धेनापि देशविरतेन भावतः सर्वविरत्यर्थिना पूर्वमणुव्रतादीनि निरतिचाराण्यनुपालनीयानि । अविरतेन तु देशविरत्यर्थिना श्रवणादीन्येवाभ्यसनीयानीति १ ॥ तथा शीलं–सच्चरितं तच्चायतनसेवादिरूपम् । ततः शीलवत्त्वं–सदाचारवत्त्वं, प्राकृतत्वाद्वकारलोपः । 'चः' समुच्चये । 'एव' इत्यवधारणे । तेन शीलवत्त्वमेवैकं श्राद्धस्य विशिष्टत्वमभिव्यनक्तीति । न चैतावता कृतव्रतकर्मत्वादीनां तदनभिव्यञ्जनकत्वप्रसक्तिः, शीलवत्त्ववत् तेषामप्येकैकशस्तदभिव्यञ्जनकत्वादिति भावः । एवमग्रेऽपि यथासंभवं वाच्यम् २ ॥ 'तह य गुणवत्तं' इति । 'तथा च' इत्यपि समुच्चये । "यावन्ति समुच्चये पदानि तावन्ति समुच्चयपदानि" इति न्यायेन न पौनरुक्त्यशङ्कावकाशः । स्वात्मन्यतिशयविशेषोत्पादका धर्मा गुणाः, ते च तत्त्वतः सम्यग्दर्शनादयः, तद्युक्तत्वं गुणवत्त्वं–सम्यक्त्वादिमत्त्वमित्यर्थः ३ ॥ तथा ऋजुः–अकुटिला मतिः–बुद्धिस्तया व्यवहरणं–वृत्त्यर्थं व्यापरणं ऋजुमतिव्यवहरणं वचनाविसंवादादिरूपम् । 'चिय' इत्यवधारणे, स च शीलवत्त्वमेवेतिवद्भावनीयः ४ ॥ तथा गुरूणां–लोके लोकोत्तरे च गौरवार्हाणामाचार्यमातापित्रादीनां (शुश्रूषा–) आभिमुख्यगमनादिप्रतिपत्तिलक्षणा सेवा गुरुशुश्रूषा । सा च 'बोद्धव्या' ज्ञातव्या श्रावकस्य स्थानत्वेन । षष्ठस्थानोद्देशपर्यन्तवर्तिज्ञातव्यपदादेव तत्तद्विशेष्यलिङ्गानुसारेण सर्वस्थानसंबन्धात् गुरुशुश्रूषास्थानसंबन्धे लब्धेऽपि यदत्र बोद्धव्यपदोपादानं तत् समस्तस्थानानां गुरुशुश्रूषासाध्यत्वेन तस्याः सर्वोत्कृष्टत्वतो विशेषेण ज्ञातव्यताज्ञापनार्थमित्यर्थः ५ ॥ १ ॥ 'प्रवचनकौशलमेव' जिनशासननैपुणमेव । 'पुनः' शब्दः पूर्वस्माद्विशेषणार्थः । षष्ठं स्थानं त्विति, तिष्ठति

श्रावकोऽस्मिन्नवहितमनस्कतया वर्त्तत इति स्थानं श्रावकस्य विशिष्टत्वाभिव्यञ्जक आचारविशेषः ॥ ६ ॥ 'तुः' एवकारार्थः, स च योजित एव । 'भवति' वर्त्तते 'बोद्धव्यं' ज्ञातव्यम् । ततश्चैतैः 'षट्स्थानगुणैः' षट्संख्यश्रावकानुष्ठानविशेषैः 'युक्तः' संगतः, उत्कृष्यते शेषेभ्य इत्युत्कर्षः-उत्कृष्ट इत्यर्थः, 'श्रावकः' तत्त्वतो यथावस्थितभगवद्वचनश्रोता 'भवति' संपद्यते । शेषास्तु नाममात्रेणैव । इति द्वारगाथायुगलकार्थः ॥ २ ॥

अथैषां स्थानानां किमर्थमेवं क्रमेणोपन्यासः ? उच्यते—सर्वेषां परस्परतो हेतुहेतुमद्भावादेवमेव सिद्धेः । तथाहि—समस्तशेषस्थानसाध्यत्वेन श्रावकत्वपदव्याश्च परमप्रकर्षरूपत्वेन मूर्द्धाभिषिक्ततया व्रतपरिकर्मण आदावुपन्यासः । यतः—"[2]न विणा परिकम्मेणं, सम्मं संभवइ कज्जसंसिद्धी ॥ परमा परमपयफला, सुमंतिणो मंतसिद्धि व्व ॥ १ ॥" तदनन्तरं तस्यैवाऽऽद्यकारणभूतस्य शीलवत्त्वस्य । यतः—"[3]सीलं हि सयायारो, सामन्नेणावि जस्स सो नत्थि । अइबालो व्व कहं सो, सावगधम्मस्स जोगो त्ति ॥ १ ॥" ततोऽपि शीलप्रधानकार्यभूतस्य गुणवत्त्वस्य । यतः—"[4]सीलेणं वि किं तेणं, संकासेणं तु कासकुसुमस्स । जत्तो वरगुणवत्तं, रमणिज्जफलं न संपन्नं ॥ १ ॥" गुणवत्त्वोपन्यासोत्तरकालं तु सामान्यतो

१ "श्रावक वि" इति प्रत्यन्तरे ॥ २ न विना परिकर्मणा, सम्यक् संभवति कार्यसंसिद्धिः । परमा परमपदफला, सुमन्त्रिणो मन्त्रसिद्धिरिव ॥ ३ शीलं हि सदाचारः, सामान्येनापि यस्य स नास्ति । अतिबाल इव कथं स, श्रावकधर्मस्य योग्य इति ॥ ४ शीलेनापि किं तेन, संकाशेन तु काशकुसुमस्य । यतो वरगुणवत्त्वं, रमणीयफलं न संपन्नम् ॥

सर्वद्वन्द्वविवर्जिताः । प्रहृष्टचित्ता मोदन्ते, सततं येऽत्र मन्दिरे ॥ ६४ ॥ यावत्स चिन्तयत्येवं, द्रमको लब्धचेतनः । तावद्यत्तत्र संपन्नं, तदिदानीं निबोधत ॥ ६५ ॥ प्रासादशिखरे रम्ये, सप्तमे भूमिकातले । तत्राऽऽस्ते लीलयाऽऽसीनः, स राजा परमेश्वरः ॥ ६६ ॥ अधस्ताद्वर्ति तत्सर्वं, नानाव्यापारमञ्जसा । नगरं सततानन्दं, समन्तादवलोकयन् ॥ ६७ ॥ न किञ्चिन्नगरे तत्र, यद्धिश्च खलु वर्त्तते । वस्तु यन्न भवेद्दृष्टेर्गोचरस्तस्य पश्यतः ॥ ६८ ॥ अतः प्रविष्टं तं रोरं, गाढबीभत्सदर्शनम् । महारोगभराक्रान्तं, शिष्टानां करुणास्पदम् ॥ ६९ ॥ कारुण्यादिव राजेन्द्रः, स महात्माऽमलेक्षणः । स्वदृष्टिवृष्टिपातेन, पूतपापमिवाकरोत् ॥ ७० ॥ धर्मबोधकरो नाम, महानसनियुक्तकः । स राजदृष्टिं तां तत्र, पतन्तीं निरवर्णयत् ॥ ७१ ॥ अथासौ चिन्तयत्येवं, तदा साकूतमानसः । किमेतदद्भुतं नाम, साम्प्रतं दृश्यते मया ॥ ७२ ॥ यस्य दृष्टिं विशेषेण, ददाति परमेश्वरः । तूर्णं त्रिभुवनस्यापि, स राजा जायते नरः ॥ ७३ ॥ अयं तु द्रमको दीनो, रोगमलशरीरकः । अलक्ष्मीभाजनं मूढो, जगदुद्वेगकारणम् ॥ ७४ ॥ आलोच्यमानोऽपि कथं, पौर्वापर्येण युज्यते । तदस्योपरि पातोऽयं, सदृष्टेः पारमेश्वरः ? ॥ ७५ ॥ हुं ज्ञातमेष एवात्र, हेतुरस्य निरीक्षणे । स्वकर्मविवरेणात्र, यस्मादेष प्रवेशितः ॥ ७६ ॥ स्वकर्मविवरश्चायं, नापरीक्षितकारकः । तेनायं राजराजेन, सम्यग्दृष्ट्या विलोकितः ॥ ७७ ॥ अन्यच्च पक्षपातोऽत्र, भवने यस्य जायते । परमेश्वरपादानां, स प्रियत्वं प्रपद्यते ॥ ७८ ॥ अयं च नेत्ररोगेण, नितरां परिपीडितः । एतद्दिदृक्षयाऽत्यर्थमुन्मिषत्येव लोचने ॥ ७९ ॥ दर्शनादस्य सहसा, गाढबीभत्सदर्शनम् । प्रमोदाद्वदनं मन्ये, लभते दर्शनीयताम् ॥ ८० ॥ रोमाञ्चयति चाङ्गानि, धूलीधूसरितान्ययम् । ततोऽनुरागो जातोऽस्य, भवने तेन वीक्ष्यते ॥ ८१ ॥ तदयं द्रमकाकारं, बिभ्राणोऽप्यधुना स्फुटम् । राजावलोकनादेव, वस्तुत्वं प्रतिप-

प्रभुदृष्टिपातः १६१-१८३

१ अशासीत्. २ उपरि. ३ नहि नहि प्र. ४ दृढवदनविशेषणम्.

बलात्पयःपानं तद्गुणाश्च १९-२४

कदन्नमूर्च्छा २५-३५

न जान इति पत्थमप्यारूपम् । येन ते स्वस्थता सम्यक्, शरीरस्योपजायते ॥ २० ॥ स तु शङ्काऽऽकुलाऽऽकूतः, किमनेन भविष्यति । मूढात्मा, नोदकं पातुमिच्छति ॥ २१ ॥ कृपापरीतचित्तेन, द्वितत्वाच्चदनिच्छतः । बलाद्विवृत्य वदनं, सलिलं तस्य गालितम् ॥ २२ ॥ तच्चीतममृतास्वादं, चित्ताह्लादकरं परम् । नीरमीरितसंतापं, पीत्वा स्वस्थ इवाभवत् ॥ २३ ॥ नष्टप्रायमहोन्मादो, जातान्यगदतानवः । सुप्रसन्नेन्द्रियग्रामः, क्षणेनैवान्तरात्मना । सोऽचिन्तयदिदं चित्ते, किञ्चिद्विमल[3]चेतनः ॥ २५ ॥ महामोहहतेनाहो, नरोऽयमतिवत्सलः । मया महात्मा पापेन, वञ्चकत्वेन कल्पितः ॥ २६ ॥ ममाञ्जनप्रयोगेण, विहिता पटुदृष्टिता । अनेन तोयपानेन, जनिता स्वस्थता परा ॥ २७ ॥ तस्मान्महोपकारीति, किमस्योपकृतं मया? । महानुभावतां मुक्त्वा, नान्यदस्य प्रवर्त्तकम् ॥ २८ ॥ एवं चिन्तयतोऽप्यस्य, मूर्च्छा तत्र कदन्नके । गाढं भावितचित्तत्वान्न कथञ्चिन्निवर्त्तते ॥ २९ ॥ अथ तद्भोजने दृष्टिं, पातयन्तं मुहुर्मुहुः । विदित्वा तदभिप्रायमितरस्तमभाषत ॥ ३० ॥—अरे द्रमक! दुर्बुद्धे, किमिदं नावबुध्यसे? । यदेषा कन्यका तुभ्यं, परमान्नं प्रयच्छति ॥ ३१ ॥ भवन्ति रोराः प्रायेण, बहवोऽन्येऽपि पापिनः । त्वत्समो नास्ति निर्भाग्यो, मयैतत्परिनिश्चितम् ॥ ३२ ॥ यस्त्वं कदन्नलाम्पट्यात्सुधाऽऽकारमिदं मया । दाप्यमानं न गृह्णासि, परमान्नमनाकुलः ॥ ३३ ॥ अन्येऽस्मात्सद्मनो राज्ञाः, सत्वाम्निष्ठन्ति दुःखिताः । तेषु नैवादरोऽस्माकं, न ते राज्ञाऽवलोकिताः[6] ॥ ३४ ॥ यतस्त्वं भवनं दृष्ट्वा, मनागाह्लादितो हृदि । तवोपरि नरेन्द्रस्य, दयाऽतोऽस्तीति गम्यते ॥ ३५ ॥ प्रिये प्रियं सदा कुर्युः, स्वामिनः सेवका इति । यो न्यायस्तद्विधानार्थं, वयं त्वयि

१ पायितं. २ नाशितसन्तापं. ३ लोचनः प्र. ४ महानसनियुक्तः. ५ दृष्टिनी प्र. ६ यत इति शेषः ७ स्वामिनः प्रिये सेवकाः सदा शिवं कुर्युरिति.

॥ १३ ॥

परमान्नं न गृह्णाति ?, ददात्यपि च नोत्तरम् ॥ २०० ॥ विद्राणवदनोऽत्यन्तं, निमीलितविलोचनः । हृतसर्वस्ववन्मोहात्, संजातः काष्ठ-
कीलवत् ॥ १ ॥ तदयं नोचितो मन्ये, परमान्नस्य पापभाक् । यद्वा नास्य वराकस्य, दोषोऽयमुपलभ्यते ॥ २ ॥ अयं हि रोगजालेन,
बहिरन्तश्च वेष्टितः । वेदनाविह्वलो मन्ये, न हि जानाति किञ्चन ॥ ३ ॥ अन्यथा कथमेतत्स्यात्, कदन्नलवलम्पटः । अमृतास्वादम-
प्येष, न गृह्णीयात्सचेतनः ? ॥ ४ ॥ तदयं निर्गदो हन्त, केनोपायेन जायते ? । आ ज्ञातं विद्यते चारु, मम तद् भेषजत्रयम् ॥ ५ ॥
यत्तावद्विमलालोकं, नाम मे परमाञ्जनम् । समस्तनेत्ररोगाणां, स्यादपाकरणक्षमम् ॥ ६ ॥ सूक्ष्मव्यवहितातीतभाविभावविलोकने । परमं
कारणं मन्ये, प्रयुक्तं तद्विधानतः ॥ ७ ॥ तत्त्वप्रीतिकरं नाम, यच्च तीर्थोदकं परम् । विद्यते मम तत्सर्वरोगतानवकारणम् ॥ ८ ॥
विशेषात्पुनरुन्मादसूदनं तदुदाहृतम् । दृष्टं च पटुदृष्टित्वे, कारणं वर्णितं बुधैः ॥ ९ ॥ महाकल्याणकं नाम, यच्चैतदुपढौकितम् । पर-
मान्नमिदं सर्वगदनिर्मूलनक्षमम् ॥ १० ॥ प्रयुज्यमानं विधिना, वर्णं पुष्टिं धृतिं बलम् । मनःप्रसादमौर्जित्यं, वयःस्तम्भं सवीर्य-
ताम् ॥ ११ ॥ तथाऽजरामरत्वं च, कुर्यादित्यत्र संशयः । नातः परतरं मन्ये, लोकेऽपि परमौषधम् ॥ १२ ॥ तदेनममुना सम्यक्,
त्रयेणापि तपस्विनम् । व्याधिभ्यो मोचयामीति, चित्ते तेनावधारितम् ॥ १३ ॥ ततः शलाकामादाय, विन्यस्याग्रे तदञ्जनम् । तस्य
धूनयतो ग्रीवामञ्जिते तेन लोचने ॥ १४ ॥ प्रह्लादकत्वाच्छीतत्वादचिन्त्यगुणयोगतः । तदनन्तरमेवास्य, चेतना पुनरागता ॥ १५ ॥
क्षणादुन्मीलितं चक्षुर्विनष्टा इव तद्गदाः । मनागाच्छादितश्चित्ते, किमेतदिति मन्यते ॥ १६ ॥ तथापि च तदाकूतं, भिक्षारक्षणलक्षणम् ।
पूर्वविधवशान्नैव, सम्यगस्य निवर्त्तते ॥ १७ ॥ विजनं वर्त्तते हन्त, लास्यत्येनां व्यचिन्तयन् । नष्टुकामो दिगन्तेषु, दृष्टिं धत्ते पुनः
पुनः ॥ १८ ॥ अथाञ्जनवशाद्दृष्ट्वा, पुरः संजातचेतनम् । तं रोरं मधुरैर्वाक्यैर्धर्मबोधकरोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ पिबेदमुदकं भद्र ?, तापो-

॥ १२ ॥

बलात्पयःपानं तद्गुणश्च १९-२४
कदन्नमूर्छा २५-३६

शरीरस्योपजायते ॥ २० ॥ स तु शङ्काऽऽकुलाऽऽकूतः, किमनेन भविष्यति । न जान इति
पथ्यकारणम् । येन ते स्वस्थता सम्यक्, शरीरस्योपजायते ॥ २० ॥ स तु शङ्काऽऽकुलाऽऽकूतः, किमनेन भविष्यति । न जान इति गूढात्मा, नोदकं पातुमिच्छति ॥ २१ ॥ कृपापरीतचित्तेन, हितत्वात्तदनिच्छतः । बलाद्विवृत्य वदनं, सलिलं तस्य गालितम् ॥ २२ ॥ तच्छीतममृतास्वादं, चित्ताह्लादकरं परम् । नीरमीरितसंतापं, पीत्वा स्वस्थ इवाभवत् ॥ २३ ॥ नष्टप्रायमहोन्मादो, जातान्यगदतानवः । प्रनष्टद्विगदाहार्तिस्ततोऽसौ समपद्यत ॥ २४ ॥ मुग्रसन्नेन्द्रियग्रामः, स्वस्थेनैवान्तरात्मना । सोऽचिन्तयदिदं चित्ते, किञ्चिद्विमलचेतनः ॥ २५ ॥ महामोहहतेनाहो, नरोऽयंमतिवत्सलः । मया महात्मा पापेन, वञ्चकत्वेन कल्पितः ॥ २६ ॥ ममाञ्जनप्रयोगेण, विहिता पटुदृष्टिता । अनेन तोयपानेन, जनिता स्वस्थता परा ॥ २७ ॥ तस्मान्महोपकारीति, किमस्योपकृतं मया? । महानुभावतां मुक्त्वा, नान्यदस्य प्रवर्तकम् ॥ २८ ॥ एवं चिन्तयतोऽप्यस्य, मूर्च्छा तत्र कदन्नके । गाढं भावितचित्तत्वान्न कथञ्चिन्निवर्तते ॥ २९ ॥ अथ तद्भोजने दृष्टिं, पातयन्तं मुहुर्मुहुः । विदित्वा तदभिप्रायमितरत्नमभाषत ॥ ३० ॥—अरे द्रमक! दुर्बुद्धे, किमिदं नावबुध्यसे? । यदेषा कन्यका तुभ्यं, परमान्नं प्रयच्छति ॥ ३१ ॥ भवन्ति रोराः प्रायेण, बहवोऽन्येऽपि पापिनः । त्वत्समो नास्ति निर्भाग्यो, मयैतत्परिनिश्चितम् ॥ ३२ ॥ यस्त्वं कदन्नलाम्पट्यात्सुधाऽऽकारमिदं मया । दाप्यमानं न गृह्णासि, परमान्नमनाकुलः ॥ ३३ ॥ अन्येऽस्मात्सद्मनो नाथाः, मरणान्निघ्नन्ति दुःखिताः । तेषु नैवादरोऽस्माकं, न ते राज्ञाऽवलोकिताः ॥ ३४ ॥ यतस्त्वं भवनं दृष्ट्वा, मनागाह्लादितो हृदि । मयोपरि नरेन्द्रस्य, दयाऽस्तीति गम्यते ॥ ३५ ॥ प्रिये प्रियं सदा कुर्युः, स्वामिनः सेवका इति । यो न्यायस्तद्विधानार्थं, वयं त्वयि

१ पायितं. २ नाशितगन्तारं. ३ लोचनः प्र. ४ महानसनियुक्तः. ५ हटिनी प्र. ६ यत इति शेषः ७ स्वामिनः प्रिये सेवकाः सदा प्रियं कुर्युरिति.

परमाग्नं न गृह्णाति ?, ददात्यपि च नोत्तरम् ॥ २०० ॥ विद्राणवदनोऽत्यन्तं, निमीलितविलोचनः । हृतसर्वस्वनन्मोहात्, संजातः काष्ठ-
कीलवत् ॥ १ ॥ तदयं नोचितो मन्ये, परमान्नस्य पापभाक् । यद्वा नास्य वराकस्य, दोषोऽयमुपलभ्यते ॥ २ ॥ अयं हि रोगजालेन,
बहिरन्तश्च वेष्टितः । वेदनाविह्वलो मन्ये, न हि जानाति किञ्चन ॥ ३ ॥ अन्यथा कथमेतत्स्यात्, कदन्नलवलम्पटः । अमृतास्वादमप्येष,
न गृह्णीयात्सचेतनः ? ॥ ४ ॥ तदयं निर्गदो हन्त, केनोपायेन जायते ? । आ ज्ञातं विद्यते चारु, मम तद् भेषजत्रयम् ॥ ५ ॥
यत्तावद्विमलालोकं, नाम मे परमाञ्जनम् । समस्तनेत्ररोगाणां, स्यादपाकरणक्षमम् ॥ ६ ॥ सूक्ष्मव्यवहितातीतभाविभावविलोकने । परमं
कारणं मन्ये, प्रयुक्तं तद्विधानतः ॥ ७ ॥ तत्त्वप्रीतिकरं नाम, यच्च तीर्थोदकं परम् । विद्यते मम तत्सर्वरोगतानवकारणम् ॥ ८ ॥
विशेषात्पुनरुन्मादसूदनं तदुदाहृतम् । दृढं च पटुदृष्टित्वे, कारणं वर्णितं बुधैः ॥ ९ ॥ महाकल्याणकं नाम, यच्चैतदुपढौकितम् । पर-
मान्नमिदं सर्वगदनिर्मूलनक्षमम् ॥ १० ॥ प्रयुज्यमानं विधिना, वर्णं पुष्टिं धृतिं बलम् । मनःप्रसादमौर्जित्यं, वयःस्तम्भं सवीर्य-
ताम् ॥ ११ ॥ तथाऽजरामरत्वं च, कुर्यादेतन्न संशयः । नातः परतरं मन्ये, लोकेऽपि परमौषधम् ॥ १२ ॥ तदेनममुना सम्यक्,
यत्नेनापि तपस्विनम् । व्याधिभ्यो मोचयामीति, चित्ते तेनावधारितम् ॥ १३ ॥ ततः शलाकामादाय, विन्यस्यामे तदञ्जनम् । तस्य
धूनयतो ग्रीवामञ्जिते तेन लोचने ॥ १४ ॥ प्रह्लादकत्वाच्छीतत्वादचिन्त्यगुणयोगतः । तदनन्तरमेवास्य, चेतना पुनरागता ॥ १५ ॥
क्षणादुन्मीलितं चक्षुर्विनष्टा इव तद्गदाः । मनागाह्लादितश्चित्ते, किमेतदिति मन्यते ॥ १६ ॥ तथापि च तदाकूतं, भिक्षारक्षणलक्षणम् ।
पूर्ववेधवशान्नैव, सम्यगस्य निवर्त्तते ॥ १७ ॥ विजनं वर्त्तते हन्त, लास्यत्येनां व्यचिन्तयत् । नष्टुकामो दिगन्तेषु, दृष्टिं धत्ते पुनः
पुनः ॥ १८ ॥ अथाञ्जनवशादृष्ट्वा, पुरः संजातचेतनम् । तं रोरं मधुरैर्वाक्यैर्धर्मबोधकरोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ पिबेदमुदकं भद्र ?, तापो-

उपमिती
पीठबन्धः
॥

पनमकारणम् । येन ते स्वस्थता सम्यक्, शरीरस्योपजायते ॥ २० ॥ स तु शङ्काऽऽकुलाऽऽकूतः, किमनेन भविष्यति । न जान इति मूढात्मा, नोदकं पातुमिच्छति ॥ २१ ॥ कृपापरीतचित्तेन, ह्रित्वात्तदनिच्छतः । बलाद्विवृत्य वदनं, सलिलं तस्य गालितम् ॥ २२ ॥ तन्शीतममृतास्वादं, निस्ताह्लादकरं परम् । नीरमीरितैसंतापं, पीत्वा स्वस्थ इवाभवत् ॥ २३ ॥ नष्टप्रायमहोन्मादो, जातान्यगदतानवः । क्षणाद्विगतदाहार्तिस्ततोऽसौ समपद्यत ॥ २४ ॥ सुप्रसन्नेन्द्रियग्रामः, स्वस्थेनैवान्तरात्मना । सोऽचिन्तयदिदं चित्ते, किञ्चिद्विमलचेतनः ॥ २५ ॥ महामोहहतेनाहो, नरोऽयमतिवत्सलः । मया महात्मा पापेन, वञ्चकत्वेन कल्पितः ॥ २६ ॥ ममाञ्जनप्रयोगेण, विहिता पटुदृष्टिता । अनेन तोयपानेन, जनिता स्वस्थता परा ॥ २७ ॥ तस्मान्महोपकारीति, किमस्योपकृतं मया? । महानुभावतां मुक्त्वा, नान्यदस्य प्रवर्त्तकम् ॥ २८ ॥ एवं चिन्तयतोऽप्यस्य, मूर्च्छा तत्र कदन्नके । गाढं भावितचित्तत्वान्न कथञ्चिन्निवर्त्तते ॥ २९ ॥ अथ तद्भोजने दृष्टिं, पातयन्तं मुहुर्मुहुः । विदित्वा तदभिप्रायमितरस्तमभाषत ॥ ३० ॥—अरे द्रमक! दुर्बुद्धे, किमिदं नावबुध्यसे? । यदेषा कन्यका तुभ्यं, परमान्नं प्रयच्छति ॥ ३१ ॥ भवन्ति रोराः प्रायेण, बहवोऽन्येऽपि पापिनः । त्वत्समो नास्ति निर्भाग्यो, मयैतत्परिनिश्चितम् ॥ ३२ ॥ यस्त्वं कदन्नलाम्पट्यात्सुधाऽऽकारमिदं मया । दाप्यमानं न गृह्णासि, परमान्नमनाकुलः ॥ ३३ ॥ अन्येऽस्मात्सद्मनो याम्याः, सरागाभिघ्नन्ति दुःखिताः । तेषु नैवादरोऽस्माकं, न ते राज्ञाऽवलोकिताः ॥ ३४ ॥ यतस्त्वं भवनं दृष्ट्वा, मनागाह्लादितो हृदि । तवोपरि नरेन्द्रस्य, दयाऽतोऽस्तीति गम्यते ॥ ३५ ॥ प्रिये प्रियं सदा कुर्युः, स्वामिनः सेवका इति । यो न्यायस्तद्विधानार्थं, वयं त्वयि

१ पायितं. २ नाशितसन्तापं. ३ लोचनः प्र. ४ महानसनियुक्तः. ५ दृष्टिनी प्र. ६ यत इति शेषः ७ स्वामिनः प्रिये सेवकाः सदा शिवं कुर्युरिति.

जलादपयः-
पानं तद्गु-
णश्च
१९-२४
कदन्न-
मूर्च्छा
२५-३६

दयालवः ॥ ३६ ॥ अमूढलक्ष्यो राजाऽयं, नापात्रे कुरुते मतिम् । अैवष्टम्भः किलास्माकं, स त्वया वितथीकृतः ॥ ३७ ॥ इदं हि मधुरास्वादं, सर्वव्याधिनिर्बर्हणम् । नादरसे त्वं कथं तुच्छे, कदन्ने बद्धमानसः ? ॥ ३८ ॥ अतस्त्यजेदं दुर्बुद्धे !, गृहाणेदं विशेषतः । यत्प्रभावादिमे पश्य, मोदन्ते सर्वजन्तवः ॥३९॥ ततः संजातविश्वासस्तथाऽऽविर्भूतनिर्णयः । तत्त्यागवचनाद्दीनमनं प्रतीदमवोचत ॥४०॥ —यदेतद् गदितं नाथैस्तत्सत्यं मम भासते । किं तु विज्ञपयाम्येकं, वचनं तन्निबोधत ॥ ४१ ॥ यदिदं भोजनं नाथ !, वर्त्तते कर्परोदरे । प्राणेभ्योऽपि विशेषेण, स्वभावादतिवल्लभम् ॥ ४२ ॥ उपार्जितं च क्लेशेन, कॅले निर्वाहकं तथा । इदं तु तौनकं नाहं, जानामि ननु कीदृशम् ? ॥ ४३ ॥ तदिदं नैव मोक्तव्यं, मया स्वामिन् ! कथञ्चन । यदि देयं सहान्नेन, दापय स्वं च भोजनम् ॥ ४४ ॥ इतरस्तु तदाकर्ण्य, मनसा पर्यचिन्तयत् । पश्यताचिन्त्यसामर्थ्यं, महामोहविजृम्भितम् ॥ ४५ ॥ यदयं द्रमको मोहात्सर्वव्याधिकरे रतः । अस्मिन् कदन्नके नैर्तत्तृणाय मम मन्यते ॥ ४६ ॥ तथापि किञ्चिद्भूयोऽपि, शिक्षयामि तपस्विनम् । यदि मोहो विलीयेत, स्यादस्मै हितमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ इत्याकलय्य तेनोक्तं, भद्र ! किं नावगच्छसि ?। एतन्निमित्तकाः सर्वे, रोगास्तव शरीरके ॥ ४८ ॥ एतद्धि भक्षितं सैवैः, सर्वदोषप्रकोपनम् । जायते नितरां तेन, त्यक्तव्यं शुद्धबुद्धिभिः ॥ ४९ ॥ तवापि भासते भद्र !, विपर्यासादिदं हृदि । यदि स्वादं पुनर्वेत्सि, मामकान्नस्य तत्त्वतः ॥ ५० ॥ ततस्त्वं वार्यमाणोऽपि, त्यजस्येवेदमात्मना । को नामामृतमास्वाद्य, विषमापातुमिच्छति ? ॥५१॥ युग्मम् । अन्यथाञ्जनसामर्थ्यं, माहात्म्यं सलिलस्य च । किं न दृष्टं त्वया ? येन, मद्वचो नानुतिष्ठसि ॥ ५२ ॥ यथोक्तमर्जितं क्लेशादिदं

१ अमूढलक्षणो. २ इत्येवंरूपो यो विश्वासः. ३ नाशकम्. ४ आपत्तौ. ५ परमान्नं. ६ मम प्र. ७ हितकरं वा नवेति. ८ परमान्नं. चैतत् प्र. ९ येन केनापीति. १० मात्राय प्र.

मुञ्चामि नो ततः । तथापि श्रूयतां सौम्य !, मोहं हित्वा त्वयाऽधुना ॥ ५३ ॥ येनैवोपार्जितं क्लेशान्, क्लेशरूपं च वर्त्तते । क्लेशस्य च
पुनर्हेतुस्तेनैवेदं विमुच्यते ॥ ५४ ॥ यथोक्तं न त्यजामीदं, काले निर्वाहकं यतः । तत्राप्याकर्ण्यतां तावत्त्यक्त्वा तत्र विपर्ययम् ॥ ५५ ॥
भवत्तदुःखसंतानहेतुर्निर्वाहि यद्यपि । एतद्धि किं त्वया स्थेयं, दुःखग्रस्तेन सर्वदा ? ॥ ५६ ॥ इदं तु तावकं नाहं, जानामि ननु
कीदृशम् । यदुक्तं तत्र विश्रब्धो, वक्ष्यमाणं मया शृणु ॥ ५७ ॥ क्लेशं विना सदाकालं, प्रयच्छामि यथेच्छया । परमान्नमिदं तुभ्यं,
गृहाण स्वमनाकुलः ॥ ५८ ॥ सर्मूलकाषं कषति, सर्वव्याधीनिदं हि ते । तुष्टिं पुष्टिं बलं वर्णं, वीर्यादीन् वर्द्धयत्यपि ॥ ५९ ॥ किं
पानेनाभयो भूत्वा, सततानन्दपूरितः । यथाऽयमास्ते राजेन्द्रः, स्यास्त्वमेतद्बलात्तथा ॥ ६० ॥ ततो मुञ्चामहं भद्र !, त्यजेदं रोगकार-
णम् । गृहाणेदं महानन्दकारणं परमौषधम् ॥ ६१ ॥ स प्राह—त्यक्तमात्रेऽस्मिन्, म्रियेऽहं स्नेहविभ्रमात् । भट्टारक ! ततो देहि,
मत्सन्निभे स्वभेषजम् ॥ ६२ ॥ ततो विज्ञाय निर्बन्धमितरः पर्यकल्पयत् ।—नैवास्य शिक्षणोपायो, विद्यतेऽन्योऽधुना स्फुटम् ॥ ६३ ॥
ततोऽग्रे विद्यमानेऽपि, दीयतामिदमौषधम् । पश्चाद्विज्ञातसद्भावः, स्वयमेव विहास्यति ॥ ६४ ॥ इत्याकलय्य तेनोक्तो, गृह्यतां भद्र !
साम्प्रतम् । परमान्नमिदं सत्नो, गृहीत्वा चोपयुज्यताम् ॥ ६५ ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, संज्ञिता तेन तद्दया । दत्तं तया गृहीत्वा तेन
तत्रैव भक्षितम् ॥ ६६ ॥ ततस्तदुपयोगेन, बुभुक्षा शान्तिमागता । नष्टा इव गदव्राता, येऽस्य सर्वाङ्गसंभवाः ॥ ६७ ॥ याऽसावञ्जन-
संपाता, या च सा सलिलोद्भवा । सुखासिका क्षणात्तस्य, साऽनन्तगुणतां गता ॥ ६८ ॥ अथ प्रादुर्भवद्भक्तिर्नष्टाशङ्कः प्रमोदितः । स
तं प्रत्याह—नान्योऽस्मि, नाथो मे भवतो विना ॥ ६९ ॥ यतोऽनुपकृतैरेव, भवद्भिर्भाग्यवर्जितः । अहं सर्वाधमोऽप्येवमेतावदनुक-

१ कदशम्. २ राजसामीप्ये गद्गदेति वर्तमाना. ३ निर्मूल प्र. ४ कदशे. स्निग्धेव भे० प्र. ५ अस्मिन्कदन्ने. ६ परमान्नं. ७ सुखिता. ८ युष्मान्विना.

म्पितः ॥ ७० ॥ इतरः प्राह—यद्येवमुपविश्य क्षणं त्वया । श्रूयतां यदहं वच्मि, श्रुत्वा तच्च समाचर ॥ ७१ ॥ अथोपविष्टे विश्रब्धं, तस्मिन्स प्राह चाटुभिः । मनः प्रह्लादयंस्तस्य, वचोभिर्हितकाम्यया ॥ ७२ ॥ यदभ्यधायि भवता, नाथोऽन्यो नास्ति मेऽधुना । तत्र वाच्यं यतः स्वामी, तव वर्यो नृपोत्तमः ॥ ७३ ॥ अयं हि भगवान्नाथो, भुवनेऽपि चराचरे । विशेषतः पुनर्येऽत्र, भवने सन्ति जन्तवः ॥ ७४ ॥ येऽस्य किङ्करतां यान्ति, नराः कल्याणभागिनः । तेषामल्पेन कालेन, भुवनं किङ्करायते ॥ ७५ ॥ येऽत्यन्तपापिनः सत्त्वा, ये नैव सुखभाजनम् । ते वराका नरेन्द्रस्य, नामाप्यस्य न जानते ॥ ७६ ॥ ये भाविभद्रा दृश्यन्ते, सदनेऽस्य महात्मनः । तेषां स्वकर्मविवरो, ददात्यत्र प्रवेशकम् ॥ ७७ ॥ वस्तुतः प्रतिपद्यन्ते, तेऽमुं नास्त्यत्र संशयः । विशेषाज्ज्ञानते मुग्धाः, पश्चात्ते कथितं मया ॥ ७८ ॥ तदेष नाथस्ते भद्र!, जात एव नरेश्वरः । यतःप्रभृति पैस्त्येऽस्मिन्, प्रविष्टस्त्वं सुपुण्यकः ॥ ७९ ॥ केवलं तु विशेषेण, मद्वचैस्तः प्रपद्यताम् । यावज्जीवमयं नाथो, भवतां शुद्धचेतसां ॥ ८० ॥ विशेषतः पुनर्येऽस्य, गुणास्तानवभोत्स्यसे । यथा यथा गता देहे, यास्यन्ति तव तानवम् ॥ ८१ ॥ अयं च तानवोपायोऽमीषां नाशे च कारणम् । भेषजत्रितयस्यास्य, परिभोगः क्षणे क्षणे ॥ ८२ ॥ तत्सौम्य! स्थीयतामत्र, भवने मुक्तसंशयम् । त्वया त्रयमिदं युक्त्या, भुञ्जानेन प्रतिक्षणम् ॥ ८३ ॥ ततस्त्वं दलिताशेषरोगव्रातो नरेश्वरम् । विशेषतः समाराध्य, भविताऽसि नृपोत्तमः ॥ ८४ ॥ इयं च तदया तुभ्यं, दास्यत्येतद्दिने दिने । किमत्र बहुनोक्तेन?, भोक्तव्यं भेषजत्रयम् ॥ ८५ ॥ ततः प्रह्लादितः स्वान्ते, वचनैस्तस्य कोमलैः । स्वाकूतमुररीकृत्य, स एवं द्रमकोऽब्रवीत् ॥ ८६ ॥ इदं नाद्यापि शक्नोमि, पापस्त्यक्तुं कदन्नकम् । अन्यत्तु यन्मया किञ्चित्, कर्त्तव्यं तत्समादिश ॥ ८७ ॥ तच्छ्रुत्वा स्फुरितं चित्ते, धार्म-

१ ॰नेऽत्र प्र. २ मुग्धा विशेषात्, पश्चाज्ज्ञानतं इति तुभ्यं मयोक्तं प्राक्. ३ प्रासादे. ४ योऽस्य स्मिन् प्र. ५ मद्वचस्तत् प्र. ६ क्रियाविशेषणम्.

पोभवरे तदा । शुक्लेदं भयमित्युक्तः, किमेवं यत भार्यते ॥ ८८ ॥ आ ज्ञातमेष तुच्छत्वादेवं चिन्तयते हृदि । भोजनत्याजनार्थो मे, मर्वोऽयं विस्तरो गिराम् ॥ ८९ ॥ क्लिष्टचित्ता जगत्सर्वं, मन्यन्ते दुष्टमानसम् । शुद्धाभिसन्धयः सर्वं, शुद्धचित्तं विजानते ॥ ९० ॥ ततो विहस्य तेनोक्तं, मा भैषीर्भद्र! किञ्चन । नाधुना त्याजयामीदमन्नमेधि निराकुलः ॥ ९१ ॥ अहमत्याजयं पूर्वं, तवैव हितकाम्यया । यदि नो रोचते तुभ्यं, तूष्णींभावोऽत्र मे मतः ॥ ९२ ॥ यचैतदुपदिष्टं ते, प्राक् कर्त्तव्यतया मया । तदत्र भवता किञ्चित्, किं सम्यगवधारितम्? ॥ ९३ ॥ सोऽब्रवीन्नैव तन्नाथ!, किञ्चित्संलक्षितं मया । केवलं पेशलालापैस्तावकैर्मोदितो हृदि ॥ ९४ ॥ अज्ञातपरमार्थाऽपि, सतां नूनं सरस्वती । चेतोऽतिसुन्दरत्वेन, प्रीणयत्येव देहिनाम् ॥ ९५ ॥ अन्यत्र चेतसो न्यासो, नयने तव संमुखे । विशल्येकेन कर्णेन, यच्छ्रो यातीतरेण मे ॥ ९६ ॥ यद्यत्र मनसो नाथ!, वैधुर्ये मम कारणम् । तत्साम्प्रतं भयापायात्, कथयामि निराकुलः ॥ ९७ ॥ यदा शाकारितः पूर्वं, भवद्भिः करुणापरैः । अहमन्नप्रदानार्थं, तदा मे हृदि वर्त्तते ॥ ९८ ॥ लास्यत्येष कचिन्नीत्वा, मामकं भोजनं नरः । तदाकृतयशाद्गाढं, ध्यात्वाऽचेतनतां गतः ॥ ९९ ॥ यदा प्रबोधितः पश्चादनेन सुवत्सलैः । भवद्भिश्चिन्तितं तूर्णं, नश्यामीति तदा मया ॥ १०० ॥ यदा तु तोयपानेन, शीतीकृत्य वपुर्मम । कृतं संभाषणं नाथैस्तदा विश्रम्भमागतः ॥ १ ॥ चिन्तितं च मया योऽयं, ममैवमुपकारकः । स महाभूतिसंपन्नः, कथं स्यादन्नहारकः?, ॥ २ ॥ विमुञ्चेदं गृहाणेदं, यदा नाथैः प्रजल्पितम् । तदा किं करवाणीति, चित्तेनाकुलतां गतः ॥ ३ ॥ नैष तावत्स्वयं लाति, त्याजयत्येव केवलम् । त्यक्तुं नैतच्च शक्नोमि, किं वदामि तदुत्तरम्? ॥ ४ ॥ सत्यस्मिन् देहि मे भोज्यमित्युक्ते दापितं त्वया । तदास्वादात्पुनर्ज्ञातं, ममायमतिवत्सलः ॥ ५ ॥ तत् किमस्य वचः कुर्वन्, मुञ्चामीदं स्वभोजनम्? ।

कदन्नमतिबन्धः स्वचिन्तितप्रकटनं च ८७-३११

१ एष इति. २ स्थिते. ३ भयनाशात्. ४ त्यजेदं च प्र. ५ मयाऽयम. प्र.

मरिष्ये ननु मुक्तेऽस्मिन्, मूर्च्छयाऽऽकुलचेतनः ॥ ६ ॥ अयं वक्ति हितत्वेन, शक्तोऽस्म्यस्य न मोचने । अहो व्यसनमापन्नं, ममेदमतिदुस्तरम् ॥ ७ ॥ एवमाकुलचित्तस्य, यन्नाथैर्बहु भाषितम् । तन्मे भृतघटस्येव, लुठित्वा पार्श्वतो गतम् ॥ ८ ॥ नाधुना त्याजयामीति, भवद्भिर्ज्ञातमानसैः । इदानीं पुनरादिष्टे, मनाग् जातो निराकुलः ॥ ९ ॥ तद् ब्रूत साम्प्रतं नाथाः!, कर्त्तव्यं पापकर्मणा । यन्मयेदृशचित्तेन, येनाहमवधारये ॥ १० ॥ तदाकर्ण्य दयाऽऽढ्येन, यदुक्तं प्राक् समासतः । सविस्तरतरं तस्मै, तत्पुनः प्रतिपादितम् ॥ ११ ॥ ततोऽञ्जनजलाक्षाणां, नरेन्द्रस्य विशेषतः । प्रायोऽज्ञातगुणं ज्ञात्वा, स प्रतीदमभाषत ॥ १२ ॥—अहं तात! नरेन्द्रेण, प्रागादिष्टो यथा त्वया । योग्येभ्य एव दातव्यं, मदीयं भेषजत्रयम् ॥ १३ ॥ अयोग्यदत्तं नैवैतदुपकारं प्रकल्पयेत् । प्रत्युतानर्थसंतानं, विदधाति विशेषतः ॥ १४ ॥ मया पृष्टं तदा नाथ!, कथं ज्ञास्यामि तानहम् । ततः प्रत्युक्तवान् राजा, तेषामाख्यामि लक्षणम् ॥ १५ ॥—ये तावदस्य नाद्यापि, रोगिणो योग्यतां गताः । स्वकर्मविवरस्तेषां, न गृहेऽत्र प्रवेशकः ॥ १६ ॥ सोऽप्यादिष्टो मया पूर्वं, ये योग्या भेषजत्रये । प्रवेशनीयास्ते नान्ये, भवनेऽत्र त्वया नराः ॥ १७ ॥ प्रविष्टा अपि ये दृष्ट्वा, मोदन्ते नैव मद्गृहम् । येषां न मामिका दृष्टिर्विशेषेण निरीक्षिका ॥ १८ ॥ ते ह्यन्यद्वारपालेन, स्युः कथञ्चित्प्रवेशिताः । त्वयाऽपि लिङ्गतो ज्ञात्वा, वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १९ ॥ ये मन्मन्दिरमालोक्य, जायन्ते हृष्टचेतनाः । रोगिणो भाविभद्रत्वान्निरीक्षेऽहं विशेषतः ॥ २० ॥ स्वकर्मविवरानीता, ये मया च विलोकिताः । ते ज्ञेयास्त्रितयस्यास्य, पात्रभूतास्त्वया नराः ॥ २१ ॥ तेषां तु निकर्षस्थानमिदमेवौषधत्रयम् । प्रयुज्यमानं स्वगुणैः संग्रहेतरकारकम् ॥ २२ ॥ येभ्योऽदो

१ दुःखम्. २ भृतघटस्येव. प्र. ३ मीदं प्र. ४ ज्ञातो प्र. ५ यूयं. प्र. ६ तया. ७ रोगाणां. ८ घात. ९ सद्गुणानां संग्रहे दोषाणां नाशे. १० भेषजत्रयम्.

ये नादितः प्रपद्यन्ते, वलाद्येषां विगाल्यते ।
गेनते भिषे, प्रयुक्तं गुणकारकम् । अद्वेगतो विशेषेण, ते सुसाध्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ २३ ॥ ये नादितः प्रपद्यन्ते, वलाद्येषां विगाल्यते । द्वेष्टारो दायकेऽप्यस्य, ते स्व-
कालक्षेपेण ते ज्ञेयाः, कृच्छ्रसाध्यास्त्वयाऽनुगाः ॥ २४ ॥ येभ्यो न रोचतेऽत्यर्थं, न क्रामति नियोजितम् । तेन ते कृच्छ्रसाध्यत्वं, लक्षणेन विभाव्यते ॥ २६ ॥ अन्यच्च ये
साध्या नराधमाः ॥ २५ ॥ तदेतद्राजराजेन, मम यत्सम्प्रदायितम् । अचिन्त्यवीर्यसंपूर्णो, निःशेषगदवैर्हिणी । तेषामेव
प्रपद्यन्ते, भावतोऽमुं नरेश्वरम । यावज्जीवं विशेषेण, नायं निःशङ्कमानसाः ॥ २७ ॥ भावसारं महात्मानो, भक्तिमाह्या यतः
गुणं धत्ते, मदीया भेषजक्रिया ॥ २८ ॥ युग्मम् । अतस्त्वं प्रतिपद्यस्व, नाथत्वेन नृपोत्तमम् । प्रपद्य स्वामिभावेन, हृष्टा जाताः कृतक्रियाः ॥ ३० ॥ बलिनस्ता-
स्मृताः ॥ २९ ॥ अनन्तास्तात[1] रोगार्त्ता, भक्तितोऽमुं नृपोत्तमम् । तद्वत्स! प्रयतो भूत्वा, कृत्वा स्वं निश्चलं मनः ।
यता रोगा, अपथ्ये लम्पटं मनः । महायत्नं विना नात्र, लक्ष्यते गदसंक्षयः ॥ ३१ ॥ भेषजत्रयमेतत्त्वं, कुरुष्वारोग्यमात्मनः
स्थिरता निराकुलोऽत्रैव, वितते राजमन्दिरे ॥ ३२ ॥ आदाय कन्यकाहस्तात्प्रयुञ्जानः क्षणे क्षणे । तेनापि तद्दया तस्य, विहिता परिचारिका ॥ ३४ ॥ ततः कृत्वैकदेशेन,
॥ ३३ ॥ युग्मम् । तत्तथेति भावेन, गृहीतं तेन तद्वचः । ददाति तद्दया तस्मै, त्रितयं तदहर्निशम् । कदन्ने मूर्च्छित-
भिक्षापात्रमनारतम् । तदेवं पालयन् कालं, कियन्तमपि संस्थितः ॥ ३५ ॥ यत्पुनस्तद्दयादत्तं, तद् व्रजत्युपदर्शताम् ॥ ३७ ॥
स्वाम्य, केवलं तत्र नादरः ॥ ३६ ॥ प्रायेण बहु भुङ्क्तेऽसौ, तन्मोहेन कुभोजनम् । महाकल्याणकं दत्तं, संभ्रमेण तया
अञ्जनं च तया प्रोक्तो, निधत्ते नेत्रयोः क्वचित् । तत्त्व तीर्थोदकं पातुं, तद्वचसैः प्रवर्त्तते ॥ ३८ ॥

१ तया नराः प्र. २ संप्रदायतयोक्तं ३ वर्हिणं. ४ विहितौषधक्रियाः. ५ लक्षते पा. ६ आदरवान्. ७ सेवाकारिणी. ८ पात्रम्. ९ यत्तु तद्दयया प्र.
१० व्यञ्जननाम् ११ तद्वचसात् प्र.

यद्रु । भुक्त्वाऽल्पं हेलया शेषं, कर्परे निदधाति सः ॥ ३९ ॥ तत्सांनिध्यगुणात्तच्च, तस्यान्नं संप्रवर्द्धते । अदतोऽहर्निशं तस्यान्निष्ठां नैव प्रपद्यते ॥ ४० ॥ ततो गाढतरं तुष्टो, वृद्धिं दृष्ट्वा स्वभोजने । न चासौ तद्विजानीते, यन्माहात्म्येन वर्द्धते ॥ ४१ ॥ केवलं तत्र गृद्धात्मा, त्रितये शिथिलादरः । जानन्नपि न जानाति, कालं नयति मोहितः ॥ ४२ ॥ अहर्निशमपथ्यं तद्भुञ्जानः कुक्षिमानतः । त्रितयेऽनादरेणा-स्वादी, न रोगोच्छेदभाजनम् ॥ ४३ ॥ तावन्मात्रेण भुक्तेन, किन्तु तस्य गुणो महान् । त्रैतत्रयेण ते रोगा, आनीता तेनैं याप्यताम् ॥ ४४ ॥ तथाप्यात्मज्ञताऽभावादुल्वणत्वादपथ्यतः । कश्चिद्विकारमात्मीयं दर्शयन्ति शरीरके ॥ ४५ ॥ कचिच्छूलं कचिद्दाहः, कचि-न्मूर्च्छा कचिज्ज्वरः । कचिच्छर्दिः कचिज्जाड्यं, कचिद् हृत्पार्श्ववेदना ॥ ४६ ॥ कचिदुन्मादसन्तापः, पथ्ये कचिदरोचकः । तै रोगैर्वि-क्रियापन्नैः, शरीरस्य प्रजायते ॥ ४७ ॥ युग्मम् । कदाचित्तद्दया दृष्ट्वा, तं विकारैरुपद्रुतम् । आक्रन्दन्तं कृपोपेता, संचिन्त्येत्थमभाषत ॥ ४८ ॥—कथितं तात! तातेन, यदन्नं तव वल्लभम् । एतन्निमित्तकाः सर्वे, रोगास्तवशरीरके ॥ ४९ ॥ तथापि दृष्टवृत्तान्ता, मा भूदा-कुलता तव । तद्भक्षयन्तं दृष्ट्वाऽपि, भवन्तं नैव वारये ॥ ५० ॥ परमस्वास्थ्यहेतौ ते, शैथिल्यं भेषजत्रये । एतत्तु रोचते तुभ्यं, सर्वस-न्तापकारणम् ॥ ५१ ॥ अधुना क्रन्दतो नास्ति, हेतुः स्वास्थ्यस्य कारकः । अपथ्येऽत्यर्थं सक्तानां, न लगत्येव भेषजम् ॥ ५२ ॥ अप-वादो ममाप्यत्र, यतस्ते परिचारिका । प्रत्यहं न च शक्नोमि, कर्तुं स्वास्थ्यं तवाधुना ॥ ५३ ॥ इतरः प्राह—यद्येवं, वारणीयस्त्वयाऽमुतः । अभिलाषातिरेकेण, न त्यक्तुं स्वयमुत्सहे ॥ ५४ ॥ कदाचित्त्वत्प्रभावेण, स्तोकस्तोकं विमुञ्चतः । सर्वत्यागेऽपि शक्तिर्मे, कदन्नस्य भवि-ष्यति ॥ ५५ ॥ साधु साधूदितं भैंद्र!, युक्तमेतद्भवादृशाम् । इत्युक्त्वाऽभिकमश्नन्तं, सा कदन्नं न्यवारयत् ॥ ५६ ॥ ततस्तत्परिहारेण,

१ यावत्तृप्ति. २ अनादरेण खादकः. ३ ततः ४ भैषजत्रयेण. ५ वत्स्यताम्. ६ अपथ्यस्य. ७ वत्स प्र.

रोगा यान्त्यस्य तानवम् । न जायतेऽधिका पीडा, लगत्यङ्गे च भेषजम् ॥ ५७ ॥ केवलं सा यदाऽभ्यर्णे, तदा पथ्येन तिष्ठति । अपथ्यमत्यभाति, जायते तेन यार्प्यता ॥ ५८ ॥ यदा तु सा विदूरस्था, लाम्पट्यात्तत्कदन्नकम् । भूरि निर्भेषजं सोऽत्ति, तेनैवाजीर्णेन पीड्यते ॥ ५९ ॥ इतश्च तद्दया तेन, धर्मबोधकरेण सा । प्रागेवाशेषलोकस्य, पालकत्वे नियोजिता ॥ ६० ॥ साऽनन्तसत्त्वसङ्घातव्यापारकरणोद्यता । तन्मूले कथिदेवाऽऽस्ते, शेषकालं स मुत्कलः ॥ ६१ ॥ अपथ्यभक्षणाऽऽसक्तः, स केनचिदवारितः । विकारैर्बाध्यते भूयस्ते दृश्यन्ते च मेण्ठकाः ॥ ६२ ॥ कदाचित्पीडितो दृष्टो, धर्मबोधकरेण सः । सोऽवादीत् किमिदं ? भद्र!, स चाशेषं न्यवेदयत् ॥ ६३ ॥ इयं हि तद्दया नित्यं, न मत्पार्श्वेऽवतिष्ठते । तद्वैकल्याच्च मे रोगाः, प्रभवन्ति विशेषतः ॥ ६४ ॥ तस्मान्नाथास्तथा यूयं, कुरुध्वं यत्नमुत्तमम् । यथा पीडा न मे देहे, स्वप्नान्तेऽप्युपजायते ॥ ६५ ॥ स प्राह—वत्स! ते पीडा, जायतेऽपथ्यसेवनात् । इयं तु तद्दया व्यग्रा, कर्मान्तरनियोगतः ॥ ६६ ॥ या वारणं विधत्ते ते, सदैवापथ्यभक्षतः । यदि स्यात्तादृशी काचित्, क्रियते परिचारिका ॥ ६७ ॥ केवलं त्वमनात्मज्ञः, पथ्यसेवापराङ्मुखः । कदन्नभक्षणोद्युक्तस्तस्य किं करवाणि ते ? ॥ ६८ ॥ इतरस्त्वाह—मा मैवं, नाथा! वदत साम्प्रतम् । नैवाहं युष्मदादेशं, लङ्घयामि कथञ्चन ॥ ६९ ॥ तदाकर्ण्य मनाग् ध्यात्वा, क्षणमात्रमवोचत । धर्मबोधकरस्तस्मै, हितायोद्यतमानसः ॥ ७० ॥ अस्ति मे वचनायत्ता, सद्बुद्धिर्नाम दारिका । तां ते करोमि निर्व्यग्रां, विशेषपरिचारिकाम् ॥ ७१ ॥ सा हि संनिहिता नित्यं, पथ्यापथ्यविवेचिका । तुभ्यमेव मया दत्ता, मा कार्षीश्चित्तवैक्लवम् ॥ ७२ ॥ केवलं सा विशेषज्ञा, वैपरीत्यविधायिनाम् । अनादरवतां पुंसां, नोपकाराय वर्तते ॥ ७३ ॥ यदि तेऽस्ति सुखाकाङ्क्षा, दुःखेभ्यो यदि ते भयम् । ततः सा वक्ति यत्किञ्चित्, कर्तुं युक्तं तदेवं ते

१ पुणं गिदपाति. २ यापना. प्र. ३ कदन्नेन. ४ रोरः. ५ सदैव प्र.

॥ ७४ ॥ एष एव ममादेशो, यत्तदादेशवर्त्तनम् । तस्यै न रोचते यस्तु, नैव मह्यं स रोचते ॥ ७५ ॥ अनेककार्ययुक्तापि, तद्दया कचिदेत्य ते । प्रतिजागरणं भद्र!, करिष्यत्यन्तराऽन्तरा ॥ ७६ ॥ केवलं परमार्थस्ते, कथ्यते हितकाम्यया । सद्बुद्धौ सततं यत्नः, कर्त्तव्यः सुखमिच्छता ॥ ७७ ॥ ये मूढाः सम्यगाराध्य, सप्रसादां न कुर्वते । एनां तेषां न राजेन्द्रो, नाहं नान्यः प्रसीदति ॥ ७८ ॥ अप्रसादहता नित्यं, जायन्ते दुःखभाजनम् । ते यतोऽन्यो न लोकेऽपि, हेतुरस्ति सुखप्रदः ॥ ७९ ॥ स्वाधीना वर्त्तते यस्माद्दूरस्था मद्विधादयः । तवेयं सुखहेतुत्वे, तस्मादाराद्धुमर्हसि ॥ ८० ॥ एवं भवतु तेनोक्ते, कृता सा परिचारिका । ततःप्रभृति निश्चिन्तो, धर्मबोधकरोऽभवत् ॥ ८१ ॥ यावदास्ते विनान्येषा, कतिचित्तस्य पार्श्वगा । तावद्यत्तत्र संपन्नं, तदिदानीं निबोधत ॥ ८२ ॥ अतिलौल्येन यः पूर्वं, खादन्नपि न तृप्यति । कदन्नं भूरि नैवास्ति, तस्य चिन्तापि तद्गता ॥ ८३ ॥ पूर्वाभ्यासात् कचिद्भुङ्क्ते, केवलं धृतिकारणम् । जायते न च तत्स्वास्थ्यं, विहन्याद् गृद्धभावतः ॥ ८४ ॥ योऽकार्षीदुपरोधेन, महता भेषजत्रयम् । स्वयं तस्य बलात्तस्मिन्, अभिलाषोऽभिवर्द्धते ॥ ८५ ॥ अहिते गृद्धभावेन, हिते चाभिनिवेशतः । यत्तदा तस्य संपन्नं, तदिदमभिधीयते ॥ ८६ ॥—बाधन्ते नैव ते रोगाः, शरीरं जातवानवाः । याऽपि पीडा भवेत् कापि, साऽपि शीघ्रं निवर्त्तते ॥ ८७ ॥ विज्ञातश्च सुखास्वादो, नष्टा बीभत्सरूपता । गाढं च वर्त्तते तोषः, स्वस्थत्वात्तस्य चेतसि ॥ ८८ ॥ अन्यदाऽत्यन्तहृष्टेन, मनसा रहसि स्थितः । सद्बुद्ध्या सार्द्धमेवं स, जल्पति स्म निराकुलः ॥ ८९ ॥—भद्रे! किमिदमाश्चर्यं, शरीरे मम वर्त्तते । एतद्दुःखाकरं पूर्वं, यत्सुखाकरतां गतम्? ॥ ९० ॥ सा प्राह ज्ञातमेतत्ते, सम्यक्पथ्यनिषेवणात् । समस्तदोषमूलेऽस्मिन्नहिते लौल्यवर्जनात् ॥ ९१ ॥ मत्सान्निध्याच्च ते भद्र!, भुञ्जानस्य कदन्नकम् । प्रागभ्यासवशाच्चित्ते, लज्जाऽत्यर्थं प्रजायते ॥ ९२ ॥

१ भये.—२ तवैतद. पा.

लज्जया तस्य सम्भोगोऽकार्यरूपः प्रकाशते । ततश्च गृह(द्य)योगेन, कामचारो निवर्त्तते ॥ ९३ ॥ ततस्तद्भुक्तमप्यङ्गे, नात्यर्थं रोगवर्द्धनम् ।
तेनैवाऽऽच्छादयंश्चैषा, जाता तव सुखासिका ॥ ९४ ॥ इतरस्त्वाह—यद्येवं, सर्वथाऽपि त्यजाम्यहम् । अदः कदन्नं मे येन, जायते सुख-
मुत्तमम् ॥ ९५ ॥ सा त्वाह—युज्यते किन्तु, सम्यगालोच्य संत्यज । मा भूत्ते स्नेहदोषेण, प्रागिवाऽऽकुलता पुनः ॥ ९६ ॥ यदि त्यक्ते
पुनस्तेऽत्र, स्नेहावन्धोऽनुवर्त्तते । ततोऽत्यागो वरः कस्मात्?, स्नेहोऽस्मिन्रोगवर्धकः ॥ ९७ ॥ अल्पाल्पमश्नतोऽप्येतद्भेषजत्रयसेवनात् ।
माम्यतां याप्यता तेऽस्मिन्, साऽपि चात्यन्तदुर्लभा ॥ ९८ ॥ सर्वत्यागं पुनः कृत्वा, यः स्यात्तदभिलापुकः । याप्यतामपि नाप्नोति, स महा-
मोहदोषतः ॥ ९९ ॥ तदेतत्सम्यगालोच्य, यदि चेतसि भासते । ततोऽस्य सर्वथा त्यागो, युज्यते कर्तुमुत्तमैः ॥ ४०० ॥ सद्बुद्धेस्तद्वचः
श्रुत्वा, मनाग् दोलायितं मनः । तस्य किं करवाणीति, नास्ति सम्यग् विनिश्चयः ॥ १ ॥ अन्यदा परिभुञ्जानैर्महाकल्याणकं बहु । तत्
कदन्नं ततस्तेन, प्राशितं लीलया किल ॥ २ ॥ ततः सदन्नतृप्तत्वात्, सद्बुद्धेः सन्निधानतः । ततश्च तैर्गुणैश्चित्ते, तदानीं प्रतिभासते
॥ ३ ॥—अहो कुथितमत्यर्थं, लज्जनीयं मलाविलम् । बीभत्सं विरसं निन्द्यं, सर्वदोषौघभाजनम् ॥ ४ ॥ इदं मे भोजनं मोह-
मथाऽपि न निवर्त्तते । नैतत्त्यागादृते मन्ये, निर्व्यमं सुखमाप्यते ॥ ५ ॥ युग्मम् । त्यक्तेऽपि पूर्वलौल्येन, कदाचिन्मे स्मृतिर्भवेत् । स-
मुद्रा माऽपि दुःखौघकारिणीति निवेदितम् ॥ ६ ॥ अत्यक्ते दुःखजलधौ, सर्वदा स्थेयमञ्जसा । तदत्र किं करोमीति, पापोऽहं सत्त्वव-
र्जितः ? ॥ ७ ॥ अथवा—किमेतैः क्रियते मोहादालजालविचिन्तनैः । मुञ्चामि सर्वथाऽपीदं, यद्भाव्यं तद्भविष्यति ॥ ८ ॥ यद्वा किमत्र
मद्भाव्यं ?, न भवत्येव मे स्मृतिः । को नाम राज्यमासाद्य, स्मरेच्चण्डालरूपताम् ? ॥ ९ ॥ एवं निश्चित्य तेनोक्ता, सद्बुद्धिः क्षालयस्व मे ।

१ मनः प्र २ मैं० प्र.

द्रमकस्य-
शुभसं-
कल्पाः
४०४-४२२

भद्रे[1] भाजनमेतत्त्वं, हित्वा सर्वं कदन्नकम् ॥ १० ॥ तयोक्तं—पृच्छयतां तावद्धर्मबोधकरस्त्वया । काले न विक्रियां याति, सम्यगालोच्य यत् कृतम् ॥ ११ ॥ ततः सहैव सद्बुद्ध्या, धर्मबोधकरान्तिके । गत्वा सर्वोऽपि वृत्तान्तस्तेन तस्मै निवेदितः ॥ १२ ॥ साधु साधु कृतं भद्र!, धर्मबोधकरोऽब्रवीत् । केवलं निश्चयः कार्यो, येन नो यासि हास्यताम् ॥ १३ ॥ सोऽवादीत् किमिदं नाथा!, भूयो भूयो विकथ्यते । एष मे निश्चयस्तस्मिन्न मनोऽपि प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥ ततोऽशेषजनैः सार्द्धं, पर्यालोच्य विचक्षणः । अत्याजयत्स तत्पात्रं, सज्जलैः पर्यशोधयत् ॥ १५ ॥ महाकल्याणकस्योच्चैस्तत् पुनः पर्यपूरयत् । प्रमोदातिशयात्तत्र, दिने वृद्धिमकारयत् ॥ १६ ॥ धर्मबोधकरो हृष्टस्तद्दया प्रमदोद्धुरा । सद्बुद्धिर्वर्द्धितानन्दा, मुदितं राजमन्दिरम् ॥ १७ ॥ प्रवृत्तश्च जने वादो, योऽयं राज्ञाऽवलोकितः । धर्मबोधकरस्येष्टस्तद्दयापरिपालितः ॥ १८ ॥ सद्बुद्ध्याऽधिष्ठितो नित्यमपथ्यत्यागकारकः । भेषजत्रयसेवित्वाद्रोगौघैर्मुक्तकल्पकः ॥ १९ ॥ स नो निष्पुण्यकः किन्तु, महात्मैष सपुण्यकः । ततस्तदेव संजातं, नामास्येति सपुण्यकः ॥ २० ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । कुतः पुण्यविहीनानां, सामग्री भवतीदृशी? । जन्मदारिद्र्यभाग् नैव, चक्रवर्त्तित्वभाजनम् ॥ २१ ॥ सद्बुद्धिस्तद्दयायोगात्तिष्ठति राजमन्दिरे । ततः प्रभृति यत्तस्य, संपन्नं तन्निबोधत ॥ २२ ॥ अपथ्याभावतो नास्ति, पीडा देहे परिस्फुटा । कचित्सूक्ष्माऽल्पकाला च, यदि स्यात्पूर्वदोषजा ॥ २३ ॥ ततः स्वयं गताकाङ्क्षो, लोकव्यापारशून्यधीः । विधत्ते विमलालोकं, नेत्रयोरञ्जनं सदा ॥ २४ ॥ तत्त्वप्रीतिकरं तोयं, पिबत्यश्रान्तमानसः । महाकल्याणकं भुङ्क्ते, तत्सदन्नमनारतम् ॥ २५ ॥ ततो बलं धृतिः स्वास्थ्यं, कान्तिरोजः प्रसन्नता । बुद्धिपाटवमक्षाणां, वर्द्धतेऽस्य प्रतिक्षणम् ॥ २६ ॥ नाद्यापि सम्यगारोग्यं, बहुत्वाद्रोगसन्ततेः । जायते केवलं देहे, विशेषो दृश्यते महान् ॥ २७ ॥ यः प्रेतभूतः प्रागासीद्गाढं बीभत्सदर्शनः ।

1 तिष्ठते प्र.

ये रोरभावे भावाः प्रागभ्यस्तास्ते न सन्तितम् । तुच्छताक्षीवतालौल्यशोकमोहभ्र-
म गाव्देव संपन्नो, मानुषाकारधारकः ॥ २८ ॥ प्रयोपभोगात्ते सर्वे, नष्टप्रायतया तदा । न बाधका मनाग् जातास्तेनासौ स्फीतमानसः ॥ ३० ॥ अन्यदाऽत्यन्तहृ-
माद्यः ॥ २९ ॥ तयोक्तं तात! लभ्यन्ते, सर्वेऽर्था दैवपूर्वकाः । इति
प्रात्मा, सद्बुद्धिं परिपृच्छति । भद्रे! प्रयमिदं लब्धं, मयैतन् केन कर्मणा? ॥ ३१ ॥
वार्तां जने तेन, दत्तमेतन् कचित्त्वया ॥ ३२ ॥ ततः स चिन्तयत्येवं, वितीर्णे यदि लभ्यते । इदं सकलकल्याणकारणं भेषजत्रयम् ॥ ३३ ॥
इदानीं पात्रपात्रेभ्यः, प्रयच्छामि विशेषतः । पुनर्जन्मान्तरे येन, संपद्येतेदमक्षयम् ॥ ३४ ॥ तस्य चायमैवष्टम्भो, राजराजावलोकितः ।
धर्मबोधकरस्येष्टस्तद्दयापरिपूजितः ॥ ३५ ॥ श्लाघितः सर्वलोकेन, सद्बुद्धेर्गाढवल्लभः । अहं सपुण्यकस्तेन, लोके वर्त्ते किलोत्तमः ॥ ३६ ॥
युग्मम् । ततश्च—यदि मां कश्चिदागत्य, प्रार्थयिष्यति मानवः । तदास्यामीति मन्वानो, दित्सुरप्येष तिष्ठति ॥ ३७ ॥ अत्यन्तं निर्गुणोऽप्यत्र,
महद्भिः कृतगौरवः । नूनं संजायते गर्वी, यथाऽयं द्रमकाधमः ॥ ३८ ॥ तत्र ये मन्दिरे लोकास्ते सर्वे त्रयभोजनाः । तद्बलादेव नि-
श्चिन्ताः, संजाताः परमेश्वराः ॥ ३९ ॥ प्रविष्टमात्रा ईश्यन्ते, तादृशा येऽपि निःस्वकाः । तेऽन्येभ्य एव तद् भूरि, लभन्ते भेषजत्रयम्
॥ ४० ॥ ततो न कश्चित्तन्मूले, तदर्थमुपतिष्ठते । स दिक्षु निक्षिपंश्चक्षुर्याचमानं प्रतीक्षते ॥ ४१ ॥ स्थित्वाऽपि कालं भूयांसमलब्धप्रार्थ-
कनतः । सद्बुद्धिं पुनरप्येष, तदर्थं परिपृच्छति ॥४२॥ सा प्राह—भद्र! निर्गत्य, घोषणापूर्वकं त्वया । दीयतां यदि गृह्णीयुः, केचित्स्यादति-
सुन्दरम् ॥ ४३ ॥ ततोऽसौ घोषयत्युच्चैर्मदीयं भेषजत्रयम् । लोका! गृह्णीत गृह्णीत, गृहे तस्मिन्नटाट्यते ॥ ४४ ॥ ततः पूत्कुर्वतस्तस्माद्,
गृह्णीपुरवितुच्छकाः । ये तत्र तद्विधाः केचिद्, अन्येषां तु हृदि स्थितम् ॥ ४५ ॥ अहो प्राग् दृष्टदारिद्र्यो, रोरोऽयं मत्ततां गतः । राज-

१ गाम्यतम् प्र. २ पूर्वं दत्ताः. ३ विचारः. ४ वियन्ते. पा. ५ वा वीप्सायामित्यात्मने. ६ याचकं न लब्धवान्. ७ तानुगृहेऽस्मिन्नटा०

[illegible]—आह—[illegible] इति, [illegible], [illegible]
[illegible] इति [illegible], [illegible] इति,
[illegible], [illegible], [illegible]
[illegible] इति, [illegible], [illegible]
[illegible] इति [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] आह—

[illegible] ॥ १०७६ ॥

व्याख्या—[illegible] इति, [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] परिक्षिप्त,
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], अथवा इदं प्रकटार्था,
[illegible], [illegible] गाथार्थः ॥ १०७५ ॥ इतो भाष्यकारः, अधुना
[illegible]—

१ [illegible] भवति, [illegible] इति २ [illegible] इति ३ [illegible], [illegible]
[illegible]

जियकोहमाणमाया जियलोहा तेण ते जिणा हुंति । अरिणो हंता रयं हंता अरिहंता तेण वुच्चंति ॥ १०७६ ॥

व्याख्या—जितक्रोधमानमाया जितलोभा येन कारणेन तेन ते भगवन्तः, किं?—जिना भवन्ति, 'अरिणो हंता रयं हंते'त्यादिगाथादलं यथा नमस्कारनिर्युक्तौ प्रतिपादितं तथैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १०७६ ॥ कीर्तयिष्यामीत्यादिव्याचिख्यासया साम्प्रतमिदमाह—

कित्तेमि कित्तणिज्जे सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स । दंसणनाणचरित्ते तवविणओ दंसिओ जेहिं ॥ १०७७ ॥

व्याख्या—कीर्तयिष्यामि नामभिर्गुणैश्च, किम्भूतान्?—कीर्तनीयान्, स्तवार्हानित्यर्थः, कस्येत्यत्राह—सदेवमनुष्यासुरलोकस्य, त्रैलोक्यस्येति भावः, गुणानुपदर्शयति—'दर्शनज्ञानचारित्राणि' मोक्षहेतूनि (निति), तथा 'तपोविनयः' दर्शितो यैः, तत्र तप एव कर्मविनयाद् विनयः, इति गाथार्थः ॥ १०७७ ॥

चउवीसंति य संखा उसभाईआ उ भण्णमाणा उ । अविसद्दग्गहणा पुण एरवयमहाविदेहेसुं ॥ १०७८ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशतिरिति सङ्ख्या, ऋषभादयस्ते वक्ष्यमाणा एव, अपिशब्दग्रहणात्पुनः ऐरवतमहाविदेहेषु ये तद्रूहोऽपि वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ १०७८ ॥

कसिणं केवलकप्पं लोगं जाणंति तह य पासंति । केवलचरित्तनाणी तम्हा ते केवली हुंति ॥ १०७९ ॥

व्याख्या—'कृत्स्नं' सम्पूर्णं 'केवलकल्पं' केवलोपमम्, इह कल्पशब्द औपम्ये गृह्यते, उक्तं च—"सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा । औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥" 'लोकं' पञ्चास्तिकायात्मकं जानन्ति विशे-

व्याख्या—आह–उक्तप्रयोजनसद्भावादुपन्यासोऽप्येवमेव किमिति न कृत इति, अत्रोच्यते, आसेवनयाऽयमेव प्रथमस्थाने कार्यं इति ज्ञापनार्थं, तत्र कलहो–भण्डनं, ततश्चाप्रशस्तः कोपाद्यौदयिकभावतः, तत्करणशीलः कलहकर इति, एवं डमरादिष्वपि भावनीयं, नवरं वाचिकः कलहः, कायवाङ्मनोभिस्ताडनादिगहनं डमरं, समाधानं–समाधिः स्वास्थ्यं न समाधिरसमाधिः–अस्वास्थ्यनिबन्धना सा सा कायादिचेष्टेत्यर्थः, अनेनैव प्रकारेणानिर्वृतिरिति, एषोऽप्रशस्तः, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वादेष एव जात्यपेक्षया न तु व्यक्त्यपेक्षयेति, अत एवाह–एवमादिविज्ञातव्यः व्यक्त्यपेक्षयाऽप्रशस्तभावकर इति गाथार्थः ॥ १०७४ ॥ साम्प्रतं प्रशस्तभावकरमभिधातुकाम आह—

अत्थकरो अ हिअकरो कित्तिकरो गुणकरो जसकरो अ। अभयकर निव्वुइकरो कुलगर तित्थंकरंतकरो॥१०७५

व्याख्या—तत्रौघत एव विद्यादिरर्थः, उक्तं च–'विद्याऽपूर्वं धनार्जनं शुभमर्थ' इति, ततश्च प्रशस्तविचित्रकर्मक्षयोपशमादिभावतः, तत्करणशीलोऽर्थकरः, एवं हितादिष्वपि भावनीयं, नवरं हितं–परिणामपथ्यं कुशलानुबन्धि यत्किञ्चित्, कीर्तिः–दानपुण्यफला, गुणाः–ज्ञानादयः, यशः–पराक्रमकृतं गृह्यते, तदुत्थसाधुवाद इत्यर्थः, अभयादय प्रकटार्थाः, नवरमन्तः कर्मणः परिगृह्यते, तत्फलभूतस्य वा संसारस्येति गाथार्थः ॥ १०७५ ॥ उक्तो भावकरः, अधुना जिनादिप्रतिपादनायाऽऽह—

---

१ अनादिभवाभ्यासादासेवनमप्रशस्तस्यैवादौ भवति, प्रशस्तस्य तु पश्चादेवेति २ यतोऽसाविति ३ व्यक्तिसमुदायरूपत्वात् जातेस्तस्याः प्रागुद्देशात् अत्र व्यक्त्यपेक्षयेति

जियकोहमाणमाया जियलोहा तेण ते जिणा हुंति । अरिणो हंता रयं हंता अरिहंता तेण वुचंति ॥ १०७६ ॥

व्याख्या—जितक्रोधमानमाया जितलोभा येन कारणेन तेन ते भगवन्तः, किं?–जिना भवन्ति, 'अरिणो हंता रयं हंते'त्यादिगाथादलं यथा नमस्कारनिर्युक्तौ प्रतिपादितं तथैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १०७६ ॥ कीर्तयिष्यामीत्यादिव्याचिख्यासया साम्प्रतमिदमाह—

कित्तेमि कित्तणिज्ञे सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स । दंसणनाणचरित्ते तवविणओ दंसिओ जेहिं ॥ १०७७ ॥

व्याख्या—कीर्तयिष्यामि नामभिर्गुणैश्च, किम्भूतान्?–कीर्तनीयान्, स्तवार्हानित्यर्थः, कस्येत्यत्राह–सदेवमनुष्यासुरलोकस्य, त्रैलोक्यस्येति भावः, गुणानुपदर्शयति–'दर्शनज्ञानचारित्राणि' मोक्षहेतूनि (निति), तथा 'तपोविनयः' दर्शितो यैः, तत्र तप एव कर्मविनयाद् विनयः, इति गाथार्थः ॥ १०७७ ॥

चउवीसंति य संखा उसभाईआ उ भण्णमाणा उ । अविसद्दग्गहणा पुण एरवयमहाविदेहेसुं ॥ १०७८ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशतिरिति सङ्ख्या, ऋषभादयस्ते वक्ष्यमाणा एव, अपिशब्दग्रहणात्पुनः ऐरवतमहाविदेहेषु ये तत्रहोऽपि वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ १०७८ ॥

कसिणं केवलकप्पं लोगं जाणंति तह य पासंति । केवलचरित्तनाणी तम्हा ते केवली हुंति ॥ १०७९ ॥

व्याख्या—'कृत्स्नं' सम्पूर्णं 'केवलकल्पं' केवलोपमम्, इह कल्पशब्द औपम्ये गृह्यते, उक्तं च–"सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा । औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥" 'लोकं' पञ्चास्तिकायात्मकं जानन्ति विशे-

परूपतया, तथैव सम्पूर्णमेव, चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् पश्यन्ति सामान्यरूपतया, इह च ज्ञानदर्शनयोः सम्पूर्णलोकविषयत्वे च बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति, नवरं–"निर्विशेषं विशेषाणां, ग्रहो दर्शनमुच्यते। विशिष्टग्रहणं ज्ञानमेवं सर्वत्रगं द्वयम् ॥ १ ॥" इत्यनया दिशा स्वयमेवाभ्यूह्यमिति, यतश्चैवं केवलचारित्रिणः केवलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति, केवलमेषां विद्यत इति केवलिन इतिकृत्वा। आह–इहाकाण्ड एव केवलचारित्रिण इति किमर्थम् ?, उच्यते, केवलचारित्रप्राप्तिपूर्विकैव नियमतः केवलज्ञानाद्यवाप्तिरिति न्यायप्रदर्शनेन नेदमकाण्डमिति गाथार्थः ॥ १०७९ ॥ व्याख्याता तावल्लोकस्येत्यादिरूपा प्रथमसूत्रगाथेति, अत्रैव चालनाप्रत्यवस्थाने विशेषतो निर्दिश्य(श्ये)ते–तत्र लोकस्योद्योतकरानित्याद्युक्तम्, अत्राऽऽह–अशोभनमिदं लोकस्येति, कुतः ?, लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वेन परिमितत्वात्, केवलोद्योतस्य चापरिमितत्वेनैव लोकालोकव्यापकत्वाद्, वक्ष्यति च–'केवलियणाणलंभो[1] लोगालोगं पगासेइ'त्ति, ततश्चैवमत एवोद्योतकरान् लोकालोकयोरेवेति वाच्यमिति, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह लोकशब्देन पञ्चास्तिकाया एव गृह्यन्ते, ततश्चाकाशास्तिकायभेद एवालोक इति न पृथगुक्तः, न चैतदनार्षं, यत उक्तम्–'पंचत्थिकायमइओ लोगो'[2] इत्यादि। अपरस्त्वाह–लोकस्योद्योतकरानित्येतावदेव साधु, धर्मतीर्थकरान् इति न वक्तव्यं, गतार्थत्वात्, तथाहि–ये लोकस्योद्योतकरास्ते धर्मतीर्थकरा एवेति, अत्रोच्यते, इह लोकैकदेशेऽपि ग्रामैकदेशे ग्रामवल्लोकशब्दप्रवृत्तेर्मा भूत्तदुद्योतकरेष्ववधिविभङ्गज्ञानिष्वर्कचन्द्रादिषु वा सम्प्रत्ययः, तद्व्यवच्छेदार्थं धर्मतीर्थकरानित्याह। आह–यद्येवं धर्मतीर्थकरानित्येतावदे-

१ केवलज्ञानलाभो लोकालोकं प्रकाशयति २ पञ्चास्तिकायमयो लोकः

नद्यादिविपमस्थानेषु मुधिकया(ये)धर्मार्थमवतरण-
वारतु लोकस्योद्योतकरानिति न वाच्यमिति, अत्रोच्यते, इह लोकेऽपि नद्यादिविपमस्थानेषु मुधिकया(ये)धर्मार्थमवतरण-
तीर्थकरणशीलास्तेऽपि धर्मतीर्थकरा एवोच्यन्ते, तन्मा भूदतिमुग्धबुद्धीनां तेषु सम्प्रत्ययः, तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरान-
प्याहेति । अपरस्त्वाह–जिनानित्यतिरिच्यते, तथाहि–यथोक्तप्रकारा जिना एव भवन्तीति, अत्रोच्यते, मा भूत्कुनयम-
तानुसारिपरिकल्पितेषु यथोक्तप्रकारेषु सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह–जिनानिति, श्रूयते च कुनयदर्शने—
'ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥' इत्यादि, तन्नूनं न
ते रागादिजेतार इति, अन्यथा कुतो निकारतः पुनरिह भवाङ्कुरप्रभवो ?, बीजाभावात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्–"अज्ञान-
पांसुपिहितं पुरातनं कर्मबीजमविनाशि । तृष्णाजलाभिषिक्तं मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः ॥ १ ॥" तथा–"दग्धे बीजे
यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥" इति । आह–यद्येवं जिनानित्येता-
वदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्याद्यतिरिच्यते इति, अत्रोच्यते, इह प्रवचने सामान्यतो विशिष्टश्रुतधरादयोऽपि जिना
एवोच्यन्ते, तद्यथा–श्रुतजिना अवधिजिना मनःपर्यायज्ञानजिनाः छद्मस्थवीतरागाश्च, तन्मा भूत्तेषु सम्प्रत्यय इति तदप-
नोदार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यप्यदुष्टमेव । अपरस्त्वाह–अर्हत इति न वाच्यं, न ह्यनन्तरोदितस्वरूपा अर्हद्व्यतिरेके-
णापरे भवन्तीति, अत्रोच्यते, अर्हतामेव विशेष्यत्वान्न दोष इति । आह–यद्येवं हन्त ! तर्ह्यर्हत एवेत्येतावदेवास्तु लोक-
स्योद्योतकरानित्यादि पुनरपार्थकं, न, तस्य विशेषणसाफल्यस्य च प्रतिपादितत्वात् । अपरस्त्वाह–केवलिन इति न वाच्यं,
यथोक्तस्वरूपाणामर्हतां केवलित्वाव्यभिचारात्, सति च व्यभिचारसम्भवे विशेषणोपादानसाफल्यात्, तथा च–सम्भवे

परूपतया, तथैव सम्पूर्णमेव, चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् पश्यन्ति सामान्यरूपतया, इह च ज्ञानदर्शनयोः सम्पूर्णलोकविषयत्वे च बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति, नवरं-"निर्विशेषं विशेषाणां, ग्रहो दर्शनमुच्यते। विशिष्टग्रहणं ज्ञानमेवं सर्वत्रगं द्वयम् ॥ १ ॥" इत्यनया दिशा स्वयमेवाभ्यूह्यमिति, यतश्चैवं केवलचारित्रिणः केवलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति, केवलमेषां विद्यत इति केवलिन इतिकृत्वा। आह-इहाकाण्ड एव केवलचारित्रिण इति किमर्थम् ?, उच्यते, केवलचारित्रप्राप्तिपूर्विकैव नियमतः केवलज्ञानावाप्तिरिति न्यायप्रदर्शनेन नेदमकाण्डमिति गाथार्थः ॥ १०७९ ॥ व्याख्याता तावल्लोकस्येत्यादिरूपा प्रथमसूत्रगाथेति, अत्रैव चालनाप्रत्यवस्थाने विशेषतो निर्दिश्य(श्ये)ते-तत्र लोकस्योद्योतकरानित्याद्युक्तम्, अत्राऽऽह-अशोभनमिदं लोकस्येति, कुतः ?, लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वेन परिमितत्वात्, केवलोद्योतस्य चापरिमितत्वेनैव लोकालोकव्यापकत्वाद्, वक्ष्यति च-'केवलियणाणलंभो लोगालोगं पगासेइ'त्ति, ततश्चैवत एवोद्योतकरान् लोकालोकयोर्वेति वाच्यमिति, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह लोकशब्देन पञ्चास्तिकाया एव गृह्यन्ते, ततश्चाकाशास्तिकायभेद एवालोक इति न पृथगुक्तः, न चैतदनार्षं, यत उक्तम्-'पंचत्थिकायमइओ लोगो' इत्यादि। अपरस्त्वाह-लोकस्योद्योतकरानित्येतावदेव साधु, धर्मतीर्थकरान् इति न वक्तव्यं, गतार्थत्वात्, तथाहि-ये लोकस्योद्योतकरास्ते धर्मतीर्थकरा एवेति, अत्रोच्यते, इह लोकैकदेशेऽपि ग्रामैकदेशे ग्रामवल्लोकशब्दप्रवृत्तेर्मा भूत्तदुद्योतकरेष्ववधिविभङ्गज्ञानिष्वर्कचन्द्रादिषु वा सम्प्रत्ययः, तद्व्यवच्छेदार्थं धर्मतीर्थकरानित्याह। आह-यद्येवं धर्मतीर्थकरानित्येतावदे-

---

१ केवलज्ञानलाभो लोकालोकं प्रकाशयति २ पञ्चास्तिकायमयो लोकः

यास्तु लोकस्योद्योतकरानिति न वाच्यमिति, अत्रोच्यते, इह लोकेऽपि नद्यादिविषमस्थानेषु मुग्धिकया(ये)धर्मार्थमवतरणतीर्थकरणशीलास्तेऽपि धर्मतीर्थकरा एवोच्यन्ते, तन्मा भूदतिमुग्धबुद्धीनां तेषु सम्प्रत्ययः, तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरानप्याहेति। अपरस्त्वाह–जिनानित्यतिरिच्यते, तथाहि–यथोक्तप्रकारा जिना एव भवन्तीति, अत्रोच्यते, मा भूत्कुनयमतानुसारिपरिकल्पितेषु यथोक्तप्रकारेषु सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह–जिनानिति, श्रूयते च कुनयदर्शने—'ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम्। गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥' इत्यादि, तन्नूनं न ते रागादिजेतार इति, अन्यथा कुतो निकारतः पुनरिह भवाङ्कुरप्रभवो !, बीजाभावात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्–"अज्ञानपांसुपिहितं पुरातनं कर्मबीजमविनाशि। तृष्णाजलाभिषिक्तं मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः ॥ १ ॥" तथा–"दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः। कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥" इति। आह–यद्येवं जिनानित्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्याद्यतिरिच्यते इति, अत्रोच्यते, इह प्रवचने सामान्यतो विशिष्टश्रुतधरादयोऽपि जिना एवोच्यन्ते, तद्यथा–श्रुतजिना अवधिजिना मनःपर्यायज्ञानजिनाः छद्मस्थवीतरागाश्च, तन्मा भूत्तेषु सम्प्रत्यय इति तदपनोदार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यप्यदुष्टमेव। अपरस्त्वाह–अर्हत इति न वाच्यं, न ह्यनन्तरोदितस्वरूपा अर्हद्व्यतिरेकेणापरे भवन्तीति, अत्रोच्यते, अर्हतामेव विशेष्यत्वान्न दोष इति। आह–यद्येवं हन्त ! तर्ह्यर्हत एवेत्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्यादि पुनरपार्थकं, न, तस्य विशेषणसाफल्यस्य च प्रतिपादितत्वात्। अपरस्त्वाह–केवलिन इति न वाच्यं, यथोक्तस्वरूपाणामर्हतां केवलित्वाव्यभिचारात्, सति च व्यभिचारसम्भवे विशेषणोपादानसाफल्यात्, तथा च–सम्भवे

व्यभिचारे च विशेषणमर्थवद्भवति, यथा नीलोत्पलमिति, व्यभिचाराभावे तु तदुपादीयमानमपि यथा कृष्णो भ्रमरः शुक्ला वलाका इत्यादि(वत्) ऋते प्रयासात् कमर्थं पुष्णातीति ?, तस्मात्केवलिन इत्यतिरिच्यते, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह केवलिन एव यथोक्तस्वरूपा अर्हन्तो नान्य इति नियमनार्थत्वेन स्वरूपज्ञानार्थमेवेदं विशेषणमित्यनवद्यं, न चैकान्ततो व्यभिचारसम्भव एव विशेषणोपादानसाफल्यम्, उभयपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे स्वरूपज्ञापने च शिष्टोक्तिषु तत्प्रयोगदर्शनात्, तत्रोभयपदव्यभिचारे यथा नीलोत्पलमिति, तथैकपदव्यभिचारे यथा आपो द्रव्यं पृथिवी द्रव्यमिति, तथा स्वरूपज्ञापने यथा परमाणुरप्रदेश इत्यादि, यतश्चैवमतः केवलिन इति न दुष्टम् । आह—यद्येवं केवलिन इत्येतदेव सुन्दरं, शेषं तु लोकस्योद्योतकरानित्यादिकमनर्थकमिति, अत्रोच्यते, इह श्रुतकेवलिप्रभृतयोऽन्येऽपि विद्यन्त एव केवलिनः, तस्मान्मा भूत्तेषु सम्प्रत्यय इति तत्प्रतिक्षेपार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यपि वाच्यमिति । एवं द्व्यादिसंयोगापेक्षयाऽपि विचित्रनयमताभिज्ञेन स्वधिया विशेषणसाफल्यं वाच्यम्, इत्यलं विस्तरेण, गमनिकामात्रमेतदिति । तत्र यदुक्तं 'कीर्तयिष्यामीति' तत्कीर्तनं कुर्वन्नाह—

उसभमजिअं च वंदे संभवमभिणंदणं च सुमइं च । पउमप्पहं सुपासं जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥ सुविहिं च पुप्फदंतं सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च । विमलमणंतं च जिणं धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥ कुंथुं अरं च मल्लिं वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च । वंदामि रिट्ठनेमिं पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥ (सूत्राणि)

एतास्तिस्रोऽपि सूत्रगाथा इति, आसां व्याख्या–इहार्हतां नामानि अन्वर्थमधिकृत्य सामान्यलक्षणतो विशेषलक्षणतश्च

अहे ववहारं तुब्भ छिंदिहि, ताव एगा-
ताओ भणिआओ–मम पुत्तो भविस्सइ सो जोयणत्थो एयस्सऽसोगवरपायवस्स
इयाओ भवद, इयरी भणइ–एवं भवतु, पुत्तमाया णेच्छइ, ववहारो छिज्जउत्ति भणइ, णाऊण तीए दिण्णो, एवमाईग-
ब्भगुणेणंति सुमई ॥ इयाणिं पउमप्पहो–तस्स सामान्यतोऽभिधानकारणम्—इह निष्पङ्कतामङ्गीकृत्य पद्मस्येव प्रभा
यस्यासौ पद्मप्रभः, सर्व एव जिना यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषकारणमाह—

पउमसयणंमि जणणीइ डोहलो तेण पउमाभो ॥ १०८२ ॥

व्याख्या—पंच्छद्धं ॥ गब्भगए देवीए पउमसयणंमि डोहलो जाओ, तं च से देवयाए सज्जियं, पउमवण्णो य भगवं,
तेण पउमप्पहोत्ति गाथार्थः ॥ १०८२ ॥ इदानीं सुपासो, तस्यौघतो नामान्वर्थः–शोभनानि पार्श्वान्यस्येति सुपार्श्वः, सर्व
एव च अर्हन्त एवम्भूता इत्यतो विशेषेण नामान्वर्थमभिधित्सुराह—

गब्भगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।

व्याख्या—गब्भगए जणणीए तित्थगराणुभावेण सोभणा पासा जायत्ति, ता सुपासोत्ति। एवं सर्वत्र सामान्याभिधानं

---

१ ते भणिते–मम पुत्रो भविष्यति स यौवनस्थ एतस्याशोकवरपादपस्याधो व्यवहारं युवयोः छेत्स्यति तावदेकत्र भवतं, इतरा भणति–एवं भवतु, पुत्र-
माता नेच्छति, व्यवहारश्छिद्यतामिति भणति, ज्ञात्वा तस्यै दत्तः, एवमादिगर्भगुणेनेति सुमतिः । इदानीं पद्मप्रभः २ पद्मार्धं ॥ गर्भगते देव्याः पद्मशयने दोहदो
जातः, तच तस्यै देवतया सज्जितं, पद्मवर्णश्च भगवान् , तेन पद्मप्रभ इति । इदानीं सुपार्श्वः–गर्भगते जनन्यास्तीर्थंकरानुभावेन शोभनौ पार्श्वौ जाताविति,
ततः सुपार्श्व इति ।

इदानीं सम्भवो-तस्यौघतोऽभिधाननिबन्धनं-संभवन्ति प्रकर्षेण भवन्ति चतुस्त्रिंशदतिशयगुणा अस्मिन्निति सम्भवः, सर्वे एव भगवन्तो यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषबीजाभिधित्सयाऽऽह—

अभिसंभूआ सासत्ति संभवो तेण वुच्चई भयवं ।

गब्भगए जेण अब्भहिया सस्सणिप्फत्ती जाया तेण संभवो॥ इयाणिं अभिणंदणो, तस्स सामान्येनाभिधानान्वर्थः-अभिनन्द्यते देवेन्द्रादिभिरित्यभिनन्दनः, सर्व एव यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषहेतुप्रतिपादनायाऽऽह—

अभिणंदई अभिक्खं सक्को अभिणंदणो तेण ॥ १०८१ ॥

व्याख्या—पैच्छद्धं ॥ गब्भप्पभिइ अभिक्खणं सक्को अभिणंदियाइओत्ति, तेण से अभिणंदणोत्ति णामं कयं, गाथार्थः ॥ १०८१ ॥ इदानीं सुमतिः, तस्य सामान्येनाभिधाननिबन्धनं शोभना मतिरस्येति सुमतिः, सर्वे एव [illegible] सुमतयो भगवन्त इत्यतो विशेषनिबन्धनाभिधानायाह—

जणणी सव्वत्थ विणिच्छएसु सुमइत्ति तेण सुमइजिणो ।

गाहद्धं । जणणी गब्भगए सव्वत्थ विणिच्छएसु अईव मइसंपण्णा जाया, दोण्हं सवत्तीणं मयपइयाणं ववहारो छिन्नो,

---

१ गर्भगते येनाभ्यधिका शस्यनिष्पत्तिर्जाता तेन संभवः । इदानीमभिनन्दनः, २ पश्चार्धं ॥ गर्भात्प्रभृतिरभीक्ष्णं शक्रोऽभिनन्दितवानिति, तेन तस्य अभिनन्दन इति नाम कृतं । ३ गाथार्धं । जननी गर्भगते सर्वत्र विनिश्चयेषु अतीव मतिसंपन्ना जाता, द्वयोरपि मृतपत्योः सपत्न्योर्व्यवहारश्छिन्नः,

ताओ भणिआओ-मम पुत्तो भविस्सइ सो जोधणत्थो एयस्सऽसोगवरपायवस्स अहे ववहारं तुब्भ छिंदिहि, ताव एगाइयाओ भवह, इयरी भणइ-एवं भवतु, पुत्तमाया णेच्छइ, ववहारो छिज्जउत्ति भणइ, णाऊण तीए दिण्णो, एवमाईगब्भगुणेणंति सुमई ॥ इयाणिं पउमप्पहो-तस्य सामान्यतोऽभिधानकारणम्—इह निष्पङ्कतामङ्गीकृत्य पद्मस्येव प्रभा यस्यासौ पद्मप्रभः, सर्व एव जिना यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषकारणमाह—

पउमसयणंमि जणणीइ डोहलो तेण पउमाभो ॥ १०८२ ॥

व्याख्या—पंच्छद्धं ॥ गब्भगए देवीए पउमसयणंमि डोहलो जाओ, तं च से देवयाए सज्जियं, पउमवण्णो य भगवं, तेण पउमप्पहोत्ति गाथार्थः ॥ १०८२ ॥ इदानीं सुपासो, तस्यौघतो नामान्वर्थः-शोभनानि पार्श्वान्यस्येति सुपार्श्वः, सर्व एव च अर्हन्त एवम्भूता इत्यतो विशेषेण नामान्वर्थमभिधित्सुराह—

गब्भगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।

व्याख्या—गब्भगए जणणीए तित्थगराणुभावेण सोभणा पासा जायत्ति, ता सुपासोत्ति। एवं सर्वत्र सामान्याभिधानं

---

१ ते भणिते-मम पुत्रो भविष्यति स यौवनस्थ एतस्याशोकवरपादपस्याधो व्यवहारं युवयोः छेत्स्यति तावदेकत्र भवतं, इतरा भणति-एवं भवतु, पुत्रमाता नेच्छति, व्यवहारश्छिद्यतामिति भणति, ज्ञात्वा तस्यै दत्तः, एवमादिगर्भगुणेनेति सुमतिः । इदानीं पद्मप्रभः २ पश्चार्धं ॥ गर्भगते देव्याः पद्मशयने दोहदो जातः, तच्च तस्यै देवतया सज्जितं, पद्मवर्णश्च भगवान्, तेन पद्मप्रभ इति । इदानीं सुपार्श्वः-गर्भगते जनन्यास्तीर्थकरानुभावेन शोभनौ पार्श्वौ जाताविति, ततः सुपार्श्व इति ।

विशेषाभिधानं चाधिकृत्यार्थाभिधानविस्तरो द्रष्टव्यः,इह पुनः सुज्ञानत्वात् ग्रन्थविस्तरभयाच्च नाभिधीयत इति कृतं विस्तरेण, इयाणिं चंदप्पहो–चन्द्रस्येव प्रभा–ज्योत्स्ना सौम्याऽस्येति चन्द्रप्रभः, तत्थ सव्वेऽवि तित्थगरा चंद इव सोमलेसा, विसेसो

जणणीएँ चंदपियणंमि डोहलो तेण चंदाभो ॥ १०८३ ॥

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ देवीए चंदपियणंमि डोहलो चंदसरिसवण्णो य भगवं तेण चंदप्पभोत्ति गाथार्थः ॥ १०८३ ॥ इदानीं सुविहित्ति, तत्र शोभनो विधिरस्येति सुविधिः, इह च सर्वत्र कौशल्यं विधिरुच्यते, तत्थ सव्वेऽवि एरिसा, विसेसो पुण

सव्वविहीसु अ कुसला गब्भगए तेण होइ सुविहिजिणो ।

व्याख्या—गाहद्धं ॥ भगवंते गब्भगए सव्वविहीसु चेव विसेसओ कुसला जणणित्ति जेण तेण सुविहित्ति णामं कयं ॥ इयाणिं सीयलो, तत्र सकलसत्त्वसन्तापकरणविरहादाह्लादजनकत्वाच्च शीतल इति, तत्थ सव्वेऽवि अरिस्स मित्तस्स वा उवरिं सीयलघरसमाणा, विसेसो उण

पिउणो दाहोवसमो गब्भगए सीयलो तेणं ॥ १०८४ ॥

---

१ इदानीं चन्द्रप्रभः, तत्र सर्वेऽपि तीर्थंकराश्चन्द्र इव सौम्यलेश्याः, विशेषः–पश्चार्धं ॥ देव्याश्चन्द्रपाने दोहदः चन्द्रसदृशवर्णश्च भगवान् तेन चन्द्रप्रभः। इदानीं सुविधिरिति, तत्र सर्वेऽपि ईदृशाः, विशेषः पुनः–गाथार्धं । भगवति गर्भगते सर्वविधिष्वेव विशेषतः कुशला जननीति येन तेन सुविधिरिति नाम कृतं । इदानीं शीतलः–तत्र सर्वेऽपि अरीणां मित्राणां वोपरि शीतलगृहसमानाः, विशेषः पुनः–

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ पिउणो पित्तदाहो पुव्वुप्पण्णो ओसहेहिं ण पउणति, गब्भगए भगवंते देवीए परामुट्ठस्स पउणो, तेण सीयलोत्ति गाथार्थः ॥१०८४॥ इयाणिं सेज्जंसो, तत्र श्रेयान्—समस्तभुवनस्यैव हितकरः, प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च श्रेयांस इत्युच्यते, तत्थ सव्वेऽवि तेलोगस्स सेया, विसेसो उण—

महरिहसिज्जारुहणंमि डोहलो तेण होइ सिज्जंसो ।

व्याख्या—गाहद्धं । तस्स रन्नो परंपरागया सेज्जा देवतापरिग्गहिता अच्चिज्जइ, जो तं अहियइ तस्स देवया उवसग्गं करेति, गब्भत्थे य देवीए डोहलो उवविट्ठा अक्कंता य, आरसिउं देवया अवक्कंता, तित्थगरनिमित्तं देवया परिक्खिया, देवीए गब्भप्पहावेण एवं सेयं जायं, तेण से णामं कयं सेज्जंसोत्ति ॥ इयाणिं वसुपुज्जो, तत्र वसूनां पूज्यो वसुपूज्यः, वसवो- देवाः, तत्थ सव्वेऽवि तित्थगरा इंदाईणं पुज्जा, विसेसो उण—

पूएइ वासवो जं अभिक्खणं तेण वसुपुज्जो ॥ १०८५ ॥

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ वासवो देवराया, तस्स गब्भगयस्स अभिक्खणं अभिक्खणं जणणीए पूयं करेइ, तेण वासुपुज्जोत्ति,

१ पश्चार्धं ॥ पितुः पित्तदाहः पूर्वोत्पन्न औषधैर्न प्रगुण्यते, गर्भगते भगवति देव्या परामृष्टः प्रगुणः, तेन शीतल इति । इदानीं श्रेयांसः, तत्र सर्वेऽपि त्रैलोक्यस्य श्रेयस्कराः, विशेषः पुनः गाथार्धं । तस्य राज्ञः परम्परागता शय्या देवतापरिगृहीताऽर्च्यते, यस्तामाक्रामति तस्य देवतोपसर्गं करोति, गर्भस्थे च (भगवति) देव्या दोहद उपविष्टाऽऽक्रान्ता च, देवताऽऽरसितापक्रान्ता, तीर्थंकरनिमित्तं देवता परीक्षिता, देव्या गर्भप्रभावेणैवं श्रेयो जातं, तेन तस्य नाम कृतं श्रेयांस इति । इदानीं वासुपूज्यः, तत्र सर्वेऽपि तीर्थंकरा इन्द्रादीनां पूज्याः, विशेषः पुनः—पश्चार्धं ॥ वासवो देवराजः, तस्य गर्भगतस्याभीक्ष्णमभीक्ष्णं जनन्याः पूजां करोति तेन वासुपूज्य इति,

अहवा वसूणि–रयणाणि वासवो–वेसमणो सो गब्भगए अभिक्खणं अभिक्खणं तं रायकुलं रयणेहिं पूरेइत्ति वासुपुज्जो ॥ गाथार्थः ॥ १०८५ ॥ इयाणिं विमलो, तत्र विगतमलो विमलः, विमलानि वा ज्ञानादीनि यस्य, सामण्णलक्खणं सव्वेसिंपि विमलाणि णाणदंसणाणि सरीरं च, विसेसलक्खणं

विमलतणुबुद्धि जणणी गब्भगए तेण होइ विमलजिणो ।

व्याख्या—पुव्वद्धं । गब्भगए मातूए सरीरं बुद्धी य अतीव विमला जाया तेण विमलोत्ति ॥ इयाणिं अणंतो–तत्रानन्तकर्मांशजयादनन्तः, अनन्तानि वा ज्ञानादीन्यस्येति, तत्थ सव्वेहिंपि अणंता कम्मंसा जिया सव्वेसिं च अणंताणि णाणाईणि, विसेसो पुण

रयणविचित्तमणंतं दामं सुमिणे तओऽणंतो ॥ १०८६ ॥

व्याख्या—गाहापच्छद्धं ॥ 'रयणविचित्तं' रयणखचियं 'अणंतं' अइमहप्पमाणं दामं सुमिणे जणणीए दिट्ठं, तओ अणंतोत्ति गाथार्थः ॥ १०८६ ॥ इयाणिं धम्मो, तत्र दुर्गतौ प्रपतन्तं सत्त्वसङ्घातं धारयतीति धर्मः, तत्थ सव्वेवि एवंविहत्ति, विसेसो पुण—

---

१ अथवा वसूनि–रत्नानि वासवो–वैश्रमणः स गर्भगतेऽभीक्ष्णमभीक्ष्णं तत् राजकुलं रत्नैः पूरयतीति वासुपूज्यः । इदानीं विमलः, सामान्यलक्षणं सर्वेषामपि विमले ज्ञानदर्शने शरीरं च, विशेषलक्षणं–पूर्वार्धं । गर्भगते मातुः शरीरं बुद्धिश्चातीव विमला जाता तेन विमल इति । इदानीमनन्तः, तत्र सर्वैरपि अनन्ताः कर्मांशा जिताः सर्वेषां चानन्तानि ज्ञानादीनि, विशेषः पुनः–गाथापश्चार्धं ॥ रत्नविचित्रं–रत्नखचितमनन्तम्–अतिमहत्प्रमाणं दाम स्वप्ने जनन्या दृष्टं ततोऽनन्त इति । इदानीं धर्मः, तत्र सर्वेऽपि एवंविधा इति, विशेषः पुनः–

गब्भगए जं जणणी जाय सुधम्मत्ति तेण धम्मजिणो ।

व्याख्या—गाहद्धं ॥ गब्भगए भगवंते विसेसओ से जणणी दाणदयाइएहिं अहिगारेहिं जाया सुधम्मत्ति तेण धम्मजिणो भगवं। इयाणिं संती, तत्र शान्तियोगात्तदात्मकत्वात्तत्कर्तृत्वाद्वा शान्तिरिति, इदं सामण्णं, विसेसो पुण—

जाओ असिवोवसमो गब्भगए तेण संतिजिणो ॥ १०८७ ॥

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ महंतं असिवं आसि, भगवंते गब्भमागए उवसंतंति गाथार्थः ॥ १०८७ ॥ इदानीं कुंथू, तत्र कुः-पृथ्वी तस्यां स्थितवानिति कुन्थुः, सामण्णं सव्वेवि एवंविहा, विसेसो पुण

थूहं रयणविचित्तं कुंथुं सुमिणंमि तेण कुंथुजिणो ।

व्याख्या—गाहद्धं । मणहरे अब्भुण्णए महप्पएसे थूहं रयणविचित्तं सुमिणे दट्ठुं पडिवुद्धा तेण से कुंथुत्ति णामं कयं । इदानीं अरो, तत्र—'सर्वोत्तमे महासत्त्वकुले य उपजायते । तस्याभिवृद्धये वृद्धैरसावर उदाहृतः ॥ १ ॥' तत्थ सव्वेऽवि सव्वुत्तमे कुले विद्धिकरा एव जायंति, विसेसो पुण

---

1 गाथार्धं । गर्भगते भगवति विशेषतस्तस्य जननी दानदयादिकेष्वधिकारेषु जाता सुधर्मेति तेन धर्मजिनो भगवान् । इदानीं शान्तिः–इदं सामान्यं विशेषः पुनः–पश्चार्धं ॥ महदशिवमासीत्, भगवति गर्भमागत उपशान्तमिति । इदानीं कुन्थुः, सामान्यं सर्वेऽप्येवंविधाः, विशेषः पुनः । गाथार्धं । मनोहरेऽभ्युन्नते महाप्रदेशे स्तूपं रत्नविचित्रं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धा तेन तस्य कुन्थुरिति नाम कृतं । इदानीमरः–तत्र सर्वेऽपि सर्वोत्तमे कुले वृद्धिकरा एव; जायन्ते, विशेषः पुनः–

सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥ १०८८ ॥

व्याख्या—पेच्छद्धं ॥ गब्भगए मायाए सुमिणे सबरयणमओ अइसुंदरो अइप्पमाणो य जम्हा अरओ दिट्ठो तम्हा अरोत्ति से णामं कयंति गाथार्थः ॥ १०८८ ॥ इदानीं मल्लित्ति, इह परीषहादिमल्लजयात्प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च मल्लिः, तत्थ सबेहिंपि परीसहमल्ल रागदोसा य णिहयत्ति सामण्णं, विसेसो

वरसुरहिमल्लसयणंमि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो

व्याख्या—(गाहद्धं)गब्भगए माऊए सबोउगवरसुरहिकुसुममल्लसयणिज्जे दोहलो जाओ, सो य देवयाए पडिसंमाणिओ दोहलो, तेण से मल्लित्ति णामं कयं । इदानीं मुणिसुघयोत्ति–तत्र मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः तथा शोभनानि व्रतान्यस्येति सुव्रतः मुनिश्चासौ सुव्रतश्चेति मुनिसुव्रतः, सये सुमुणियसवभावा सुघ्वा यत्ति सामण्णं, विसेसो

जाया जणणी जं सुव्वयत्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥ १०८९ ॥

व्याख्या–(पच्छद्धं)गब्भगए णं माया अईव सुघया जायत्ति तेण मुणिसुवओत्ति णामं, गाथार्थः ॥१०८९॥ इयाणीं णमित्ति–

१ पश्चार्धं ॥ गर्भगते मात्रा स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽतिसुन्दरोऽतिप्रमाणश्च यस्मादरको दृष्टस्तस्मादर इति तस्य नाम कृतमिति। मल्लिरिति, तत्र सर्वैरपि परीषहमल्ला रागदोषाश्च निहता इति सामान्यं विशेषः–(गाथार्धं) गर्भगते मातुः सर्वर्तुकवरसुरभिकुसुममाल्यशयनीये दोहदो जातः, स च देवतया प्रतिसन्मानीतो दोहदः, तेन तस्य मल्लिरिति नाम कृतं। इदानीं मुनिसुव्रत इति–सर्वे सुमुणितसर्वभावाः सुव्रताश्चेति सामान्यं, विशेषः–(पश्चार्धं) ॥ गर्भगते माताऽतीव सुव्रता जातेति तेन मुनिसुव्रत इति नाम । इदानीं नमिरिति–

तत्र प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाल्लक्षणान्तरसम्भवाच्च परीषहोपसर्गादिनमनान्नमिरिति। तथा चाष्टौ व्याकरणान्यैन्द्रादीनि लोकेऽपि साम्प्रतमभिधानमात्रेण प्रतीतान्येव, अतः कतिपयशब्दविषयलक्षणाभिधानतुच्छे पाणिनिमत एव नाग्रहः कार्य इति, व्यासादिप्रयुक्तशब्दानामपि तेनासिद्धेः, न च ते ततोऽपि शब्दशास्त्रानभिज्ञा इति, कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः–तत्थ सव्वेहिंवि परीसहोवसग्गा णामिया कसाय(याय)त्ति सामण्णं, विसेसो—

पणया पचंतनिव्वा दंसियमित्ते जिणंमि तेण नमी।

व्याख्या—(गाहद्धं) दुल्ललिएहिं पचंतपत्थिवेहिं णयरे रोहिज्जमाणे अण्णराईहिं देवीए कुच्छिए णमी उववण्णो, ताहे देवीए गब्भस्स पुण्णसत्तीचोइयाए अट्टालमारोढुं सद्धा समुप्पण्णा, आरूढा य दिट्ठा परपत्थिवेहिं, गब्भप्पभावेण य पणया सामंतपत्थिवा, तेण से णमित्ति णामं कयं। इदाणीं णेमी, तत्र धर्मचक्रस्य नेमिवन्नेमिः, सव्वेवि धम्मचक्कस्स णेमीभूयत्ति सामण्णं, विसेसो

रिट्ठरयणं च नेमिं उप्पयमाणं तओ नेमी ॥ १०९० ॥

व्याख्या—(पच्छद्धं)गब्भगए तस्स मायाए रिट्ठरयणामओ महइमहालओ णेमी उप्पयमाणो सुमिणे दिट्ठोत्ति, तेण

१ तत्र सर्वैरपि परीषहोपसर्गा नामिताः कषायाश्च इति सामान्यं, विशेषः(गाथार्धं)–दुर्ललितैः प्रत्यन्तपार्थिवैर्नगरे रुध्यमानेऽन्यराजभिः देव्याः कुक्षौ नमिरुत्पन्नः, तदा देव्या गर्भस्य पुण्यशक्तिचोदितायाः अट्टालकमारोढुं श्रद्धा समुत्पन्ना, आरूढा च दृष्टा परपार्थिवैः, गर्भप्रभावेण च प्रणताः सामन्तपार्थिवाः, तेन तस्य नमिरिति नाम कृतं। इदानीं नेमिः–सर्वेऽपि धर्मचक्रस्य नेमीभूता इति सामान्यं, विशेषः–(पश्चार्धं) गर्भगते तस्य मात्राऽरिष्टरत्नमयो महातिमहालयो नेमिरुत्पतन् स्वप्ने दृष्ट इति, तेन

सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥ १०८८ ॥

व्याख्या—पेच्छद्धं ॥ गब्भगए मायाए सुमिणे सव्वरयणमओ अइसुंदरो अइप्पमाणो य जम्हा अरओ दिट्ठो तम्हा अरोत्ति से णामं कयंति गाथार्थः ॥ १०८८ ॥ इदानीं मल्लित्ति, इह परीषहादिमल्लजयात्प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च मल्लिः, तत्थ सव्वेहिंपि परीसहमल्ल रागदोसा य णिहयत्ति सामण्णं, विसेसो

वरसुरहिमल्लसयणंमि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो

व्याख्या—(गाहद्धं)गब्भगए माऊए सव्वोउगवरसुरहिकुसुममल्लसयणिज्जे दोहलो जाओ, सो य देवयाए पडिसंमाणिओ दोहलो, तेण से मल्लित्ति णामं कयं। इदानीं मुणिसुव्वयोत्ति–तत्र मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः तथा शोभनानि व्रतान्यस्येति सुव्रतः मुनिश्चासौ सुव्रतश्चेति मुनिसुव्रतः, सव्वे सुमुणियसव्वभावा सुव्वया यत्ति सामण्णं, विसेसो

जाया जणणी जं सुव्वयत्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥ १०८९ ॥

व्याख्या–(पच्छद्धं)गब्भगए णं माया अईव सुव्वया जायत्ति तेण मुणिसुव्वओत्ति णामं, गाथार्थः ॥१०८९॥ इयाणीं णमित्ति-

---

१ पश्चार्धे ॥ गर्भगते मात्रा स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽतिसुन्दरोऽतिप्रमाणश्च यस्मादरको दृष्टस्तस्मादर इति तस्य नाम कृतमिति। मल्लिरिति, अत्र सर्वैरपि परीषहमल्ला रागद्वेषाश्च निहता इति सामान्यं विशेषः–(गाथार्धं) गर्भगते मातुः सर्वर्तुकवरसुरभिकुसुममाल्यशयनीये दोहदो जातः, स च देवतया प्रतिसन्मानीतो दोहदः, तेन तस्य मल्लिरिति नाम कृतं। इदानीं मुनिसुव्रत इति–सर्वे सुमुणितसर्वभावाः सुव्रताश्चेति सामान्यं, विशेषः–(पश्चार्धे) ॥ गर्भगते माताऽतीव सुव्रता जातेति तेन मुनिसुव्रत इति नाम। इदानीं नमिरिति–

व्याख्या—गब्भगएण भगवया णायकुलं विसेसेण धणेण वड्डियाइयं तेण से णामं कयं वद्धमाणेत्ति, गाथार्थः॥१०९१॥
एवमेतावता ग्रन्थेन तिस्रोऽपि मूलसूत्रगाथा व्याख्याता इति ॥ अधुना सूत्रगाथैव—

एवं मए अभिथुआ विहुयरयमला पहीणजरमरणा । चउवीसंपि जिणवरा तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

अस्या व्याख्या—'एवम्'अनन्तरोक्तेन प्रकारेण 'मए' इत्यात्मनिर्देशमाह, 'अभिष्टुता'इति आभिमुख्येन स्तुता अभिष्टुता इति, स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः, किंविशिष्टास्ते ?–'विधूतरजोमलाः' तत्र रजश्च मलश्च रजोमलौ विधूतौ–प्रकम्पितौ अनेकार्थत्वाद्वा अपनीतौ रजोमलौ यैस्ते तथाविधाः, तत्र बध्यमानं कर्म रजो भण्यते पूर्वबद्धं तु मल इति, अथवा बद्धं रजः निकाचितं मलः, अथवेर्यापथं रजः साम्परायिकं मल इति, यत एवैवम्भूता अत एव प्रक्षीणजरामरणाः, कारणाभावादित्यर्थः, तत्र जरा–वयोहानिलक्षणा मरणं तु–प्राणत्यागलक्षणं, प्रक्षीणे जरामरणे येषां ते तथाविधाश्चतुर्विंशतिरपि, अपिशब्दात्तदन्येऽपि, 'जिनवराः' श्रुतादिजिनप्रधानाः, ते च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति अत आह–तीर्थकरा इति, एतत्समानं पूर्वेण, 'मे' मम, किं ?–'प्रसीदन्तु' प्रसादपरा भवन्तु, स्यात्–'क्षीणक्लेशत्वान्न पूजकानां प्रसाददास्ते हि । तच्च न यस्मात्तेन पूज्याः क्लेशक्षयादेव ॥ १ ॥ यो वस्तुतः प्रसीदति रोपमवश्यं स याति निन्दायाम् । सर्वत्रासमचित्तश्च सर्वहितदः कथं स भवेत् ? ॥ २ ॥ तीर्थकरास्त्विह यस्माद्रागद्वेषक्षयात्रिलोकविदः । स्वात्मपरतुल्यचित्ताश्चातः सद्भिः सदा पूज्याः ॥ ३ ॥ शीतार्दितेषु च यथा द्वेषं वह्निर्न याति रागं वा । नाऽऽह्वयति वा तथाऽपि च तमाश्रिताः स्वेष्टमश्नुवते ॥ ४ ॥

१ गर्भगतेन भगवता ज्ञातकुलं विशेषेण धनेन वर्धितं तेन तस्य नाम कृतं वर्धमान इति ।

से रिट्ठणेमित्ति णामं कयं, गाथार्थः ॥ १०९० ॥ इदाणीं पासोत्ति, तत्र पूर्वोक्तयुक्तिकलापादेव पश्यति सर्वभावानिति पार्श्वः, पश्यक इति चान्ये, तत्थ सधेऽवि सबभावाणं जाणगा पासगा यत्ति सामण्णं, विसेसो पुण—

सप्पं सयणे जणणी तं पासइ तमसि तेण पासजिणो ।

व्याख्या—(गाहद्धं) गब्भगए भगवंते तेलोक्कबंधवे सत्तसिरं णागं सयणिज्जे णिविज्जणे माया से सुविणे दिट्ठत्ति, तहा अंधकारे सयणिज्जगयाए गब्भप्पभावेण य एंतं सप्पं पासिऊणं रण्णो सयणिज्जे णिग्गया बाहा चडाविया भणिओ य—एस सप्पो वच्चइ, रण्णा भणियं—कहं जाणसि ?, भणइ—पेच्छामि, दीवएण पलोइओ, दिट्ठो य सप्पो, रण्णा चिंता गब्भस्स एसो अइसयप्पहावो जेण एरिसे तिमिरांधयारे पासइ, तेण पासोत्ति णामं कयं । इदाणीं वद्धमाणो, तत्रोत्पत्तेरारभ्य ज्ञानादिभिर्वर्द्धत इति वर्द्धमानः, तत्थ सबेवि णाणाइगुणेहिं वड्ढइत्ति, विसेसो वुण

वड्ढइ नायकुलंति अ तेण जिणो वद्धमाणुत्ति ॥ १०९१ ॥

---

१ तस्यारिष्टनेमिरिति नाम कृतं । इदानीं पार्श्व इति–तत्र सर्वेऽपि सर्वभावानां ज्ञायकाःपश्यकाश्चेति सामान्यं, विशेषः पुनः–(गाथार्धं)गर्भगते भगवति त्रैलोक्यबान्धवे सप्तशिरसं नागं शयनीये निर्विजने माता दृष्टवती तस्य स्वप्न इति,तथाऽन्धकारे शयनीयगतया गर्भप्रभावेण चागच्छन्तं सर्पं दृष्ट्वा राज्ञः शयनीयान्निर्गतो बाहुश्चटापितो भणितश्च–एष सर्पो व्रजति, राज्ञा भणितं–कथं जानासि ?, भणति–पश्यामि, दीपेन प्रलोकितः दृष्टश्च सर्पः, राज्ञश्चिन्ता–गर्भस्य एषोऽतिशयप्रभावो येनेदृशे तिमिरान्धकारे पश्यति, तेन पार्श्व इति नाम कृतं । इदानीं वर्धमानः, तत्र सर्वेऽपि ज्ञानादिगुणैर्वर्धन्त इति विशेषः पुनः–

व्याख्या—गब्भगएण भगवया णायकुलं विसेसेण धणेण वड्ढियाइयं तेण से णामं कयं वद्धमाणेत्ति, गाथार्थः॥१०९१॥

एवमेतावता ग्रन्थेन त्रिष्ठोऽपि मूलसूत्रगाथा व्याख्याता इति ॥ अधुना सूत्रगाथैव—

एवं मए अभिथुआ विहुयरयमला पहीणजरमरणा । चउवीसंपि जिणवरा तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

अस्या व्याख्या—'एवम्'अनन्तरोक्तेन प्रकारेण 'मए' इत्यात्मनिर्देशमाह, 'अभिष्टुता'इति आभिमुख्येन स्तुता अभिष्टुता इति, स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः, किंविशिष्टास्ते ?—'विधूतरजोमलाः' तत्र रजश्च मलश्च रजोमलौ विधूतौ—प्रकम्पितौ अनेकार्थत्वाद्वा अपनीतौ रजोमलौ यैस्ते तथाविधाः, तत्र बध्यमानं कर्म रजो भण्यते पूर्वबद्धं तु मल इति, अथवा बद्धं रजः निकाचितं मलः, अथवेर्यापथं रजः साम्परायिकं मल इति, यत एवैवम्भूता अत एव प्रक्षीणजरामरणाः, कारणाभावादित्यर्थः, तत्र जरा—वयोहानिलक्षणा मरणं तु—प्राणत्यागलक्षणं, प्रक्षीणे जरामरणे येषां ते तथाविधाश्चतुर्विंशतिरपि, अपिशब्दात्तदन्येऽपि, 'जिनवराः' श्रुतादिजिनप्रधानाः, ते च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति अत आह—तीर्थकरा इति, एतत्समानं पूर्वेण, 'मे' मम, किं ?—'प्रसीदन्तु' प्रसादपरा भवन्तु, स्यात्—'क्षीणक्लेशत्वान्न पूजकानां प्रसाददास्ते हि । तच्च न यस्मात्तेन पूज्याः क्लेशक्षयादेव ॥ १ ॥ यो यस्तुतः प्रसीदति रोषमवश्यं स याति निन्दायाम् । सर्वत्रासमचित्तश्च सर्वहितदः कथं स भवेत् ? ॥ २ ॥ तीर्थकरास्त्विह यस्माद्रागद्वेषक्षयात्त्रिलोकविदः । स्वात्मपरतुल्यचित्ताश्चातः सद्भिः सदा पूज्याः ॥ ३ ॥ शीतार्दितेषु च यथा द्वेषं वह्निर्न याति रागं वा । नाऽऽह्वयति वा तथाऽपि च तमाश्रिताः स्वेष्टमश्नुवते ॥ ४ ॥

---

१ गर्भगतेन भगवता ज्ञातकुलं विशेषेण धनेन वर्धितं तेन तस्य नाम कृतं वर्धमान इति ।

तद्वत्तीर्थकरान् ये त्रिभुवनभावप्रभावकान् भक्त्या । समुपाश्रिता जनास्ते भवशीतमपास्य यान्ति शिवम् ॥ ५ ॥" एतदुक्तं भवति–यद्यपि ते रागादिरहितत्वान्न प्रसीदन्ति तथापि तानुद्दिश्याचिन्त्यचिन्तामणिकल्पानन्तःकरणशुद्ध्या अभिष्टवकर्तॄणां तत्पूर्विकैवाभिलपितफलावाप्तिर्भवतीति गाथार्थः ॥ तथा—

कित्तियवंदियमहिआ जेए लोगस्स उत्तमा सिद्धा । आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

इयमपि सूत्रगाथैव, अस्या व्याख्या–कीर्तिताः–स्वनामभिः प्रोक्ताः वन्दिताः–त्रिविधयोगेन सम्यक्स्तुताः मयेत्यात्मनिर्देशे, महिता इति वा पाठान्तरमिदं च, महिताः–पुष्पादिभिः पूजिताः, क एत इत्यत आह–य एते 'लोकस्य' प्राणिलोकस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः–प्रधानाः, ऊर्ध्वं वा तमस इत्युत्तमसः, 'उत्प्राबल्योर्ध्वगमनोच्छेदनेष्वि'ति वचनात्, प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते, 'सिद्धा' इति सितं ध्मातमेषामिति सिद्धाः–कृतकृत्या इत्यर्थः, अरोगस्य भाव आरोग्यं–सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभः–प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते तं, स चानिदानो मोक्षायैव प्रशस्यत इति, तदर्थमेव च तावत्किं ?, तत आह–समाधानं–समाधिः, स च द्रव्यभावभेदाद् द्विविधः, तत्र द्रव्यसमाधिर्यदुपयोगस्वास्थ्यं भवति येषां वाऽविरोध इति, भावसमाधिस्तु ज्ञानादिसमाधानमेव, तदुपयोगादेव परमस्वास्थ्ययोगादिति, यतश्चायमित्थं द्विधाऽतो द्रव्यसमाधिव्यवच्छेदार्थमाह–वरं–प्रधानं भावसमाधिमित्यर्थः, असावपि तारतम्यभेदादनेकधैव अत आह–उत्तमं–सर्वोत्कृष्टं ददतु–प्रयच्छन्तु, आह–किं तेषां प्रदानसामर्थ्यमस्ति ?, न, किमर्थमेवमभिधीयत इति ?, उच्यते, भक्त्या, वक्ष्यति च–'भासा असच्चमोसा' इत्यादि, नवरं तद्भक्त्या स्वयमेव तत्प्राप्तिरुपजायत इति कृतं विस्त-

रेणेति गाथार्थः ॥ ६ ॥ व्याख्यातं लेशत इदं सूत्रगाथाद्वयम्, अधुना सूत्रस्पर्शिकया प्रतन्यते, तत्राभिष्टवकीर्तनैका-
र्थिकानि प्रतिपादयन्नाह—

गुइथुणणवंदणनमंसणाणि एगट्ठिआणि एयाणि । कित्तण पसंसणावि अ विणयपणामे अ एगट्ठा ॥ १०९२ ॥

व्याख्या—स्तुतिः स्तवनं वन्दनं नमस्करणम् एकार्थिकान्येतानि, तथा कीर्तनं प्रशंसैव विनयप्रणामौ च एकार्थिका-
नीति गाथार्थः ॥ १०९२ ॥ साम्प्रतं यदुक्तम् 'उत्तमा' इति तद्व्याचिख्यासुरिदमाह—

मिच्छत्तमोहणिज्जा नाणावरणा चरित्तमोहाओ । तिविहतमा उम्मुक्का तम्हा ते उत्तमा हुंति ॥ १०९३ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयात् तथा ज्ञानावरणात्तथा चारित्रमोहाद् इति, अत्र मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शन-
सप्तकं गृह्यते, तत्रानन्तानुबन्धिनश्चत्वारः कषायास्तथा मिथ्यात्वादित्रयं च, ज्ञानावरणं मतिज्ञानाद्यावरणभेदात् पञ्च-
विधं, चारित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिभेदं, तच्चानन्तानुबन्धिरहिता द्वादश कषायास्तथा नव नोकषाया इति, अस्मादेव
यतस्त्रिविधतमसः, किम्?—उन्मुक्ताः—प्राबल्येन मुक्ताः, पृथग्भूता इत्यर्थः, तस्मात्ते भगवन्तः, किम्?, उत्तमा भवन्ति,
ऊर्ध्वं तमोवृत्तेरिति गाथार्थः ॥१०९३॥ साम्प्रतं यदुक्तं 'आरोग्यबोधिलाभ'मित्यादि, अत्र भावार्थमविपरीतमनवगच्छन्नाह—

आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं च मे दिंतु । किं नु हु निआणमेअं ति?, विभासा इत्थ कायव्वा ॥१०९४॥

व्याख्या—आरोग्याय बोधिलाभः आरोग्यबोधिलाभस्तं, भावार्थः प्रागुक्त एव, तथा समाधिवरमुत्तमं च 'मे' मम
ददत्विति यदुक्तम्, अत्र काक्वा पृच्छति—'किं नु हु णियाणमेअं'ति तत्र किमिति परप्रश्ने, नु इति वितर्के, हु तत्समर्थने,

तद्वत्तीर्थकरान् ये त्रिभुवनभावप्रभावकान् भक्त्या । समुपाश्रिता जनास्ते भवशीतमपास्य यान्ति शिवम् ॥ ५ ॥" एतदुक्तं भवति–यद्यपि ते रागादिरहितत्वान्न प्रसीदन्ति तथापि तानुद्दिश्याचिन्त्यचिन्तामणिकल्पानन्तःकरणशुद्धा अभिष्टवकर्तृणां तत्पूर्विकैवाभिलषितफलावाप्तिर्भवतीति गाथार्थः ॥ तथा—

कित्तियवंदियमहिआ जेए लोगस्स उत्तमा सिद्धा । आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

इयमपि सूत्रगाथैव, अस्या व्याख्या–कीर्तिताः–स्वनामभिः प्रोक्ताः वन्दिताः–त्रिविधयोगेन सम्यक्स्तुताः मयेत्यात्मनिर्देशे, महिता इति वा पाठान्तरमिदं च, महिताः–पुष्पादिभिः पूजिताः, क एत इत्यत आह–य एते 'लोकस्य' प्राणिलोकस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः–प्रधानाः, ऊर्ध्वं वा तमस इत्युत्तमसः, 'उत्प्राबल्योर्ध्वगमनोच्छेदनेष्वि'ति वचनात्, प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते, 'सिद्धा' इति सितं ध्मातमेषामिति सिद्धाः–कृतकृत्या इत्यर्थः, अरोगस्य भाव आरोग्यं–सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभः–प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते तं, न चानिदानो मोक्षायैव प्रशस्यत इति, तदर्थमेव च तावत्किं ?, तत आह–समाधानं–समाधिः, स च द्रव्यभावभेदाद् द्विविधः, तत्र द्रव्यसमाधिर्यदुपयोगस्वास्थ्यं भवति येषां वाऽविरोध इति, भावसमाधिस्तु ज्ञानादिसमाधानमेव, तदुपयोगादेव परमस्वास्थ्ययोगादिति, यतश्चायमित्थं द्विधाऽतो द्रव्यसमाधिव्यवच्छेदार्थमाह–वरं–प्रधानं भावसमाधिमित्यर्थः, असावपि तारतम्यभेदादनेकधैव अत आह–उत्तमं–सर्वोत्कृष्टं ददतु–प्रयच्छन्तु, आह–किं तेषां प्रदानसामर्थ्यमस्ति ?, न, किमर्थमेवमभिधीयत इति ?, उच्यते, भक्त्या, वक्ष्यति च–'भासा असच्चमोसा' इत्यादि, नवरं तद्भक्त्या स्वयमेव तत्प्राप्तिरुपजायत इति कृतं विस्त-

उच्यते, सत्यमेतत्, नवरं भक्त्या भावितेषा, अन्यथा नैव 'क्षीणप्रेमद्वेषाः' क्षीणरागद्वेषा इत्यर्थः, 'ददति' प्रयच्छन्ति, किं न प्रयच्छन्ति ?, अत आह—समाधिं च बोधिं चेति गाथार्थः ॥ १०९५ ॥ किं च—

जं तेहिं दायव्वं तं दिन्नं जिणवरेहिं सव्वेहिं । दंसणनाणचरित्तस्स एस तिविहस्स उवएसो ॥ १०९६ ॥

व्याख्या—यत्तैर्दातव्यं तद्दत्तं जिनवरैः 'सर्वैः' ऋषभादिभिः पूर्वमेव, किं च दातव्यं ?—दर्शनज्ञानचारित्रस्य सम्बन्धिभूतः आरोग्यादिप्रसाधक एष त्रिविधस्योपदेशः, इह च दर्शनज्ञानचारित्रस्येत्युक्तं, मा भूदिदमेकमेव कस्यचित्सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्युदासार्थं त्रिविधस्येत्याहेति गाथार्थः ॥ १०९६ ॥ आह—यदि नाम दत्तं ततः किं साम्प्रतमभिलषितार्थप्रसाधनसामर्थ्यरहितास्ते ?, ततश्च तद्भक्तिः क्वोपयुज्यते इति ?, अत्रोच्यते—

भत्तीइ जिणवराणं खिज्जंती पुव्वसंचिआ कम्मा । आयरिअनमुक्कारेण विज्जा मंता य सिज्झंति ॥ १०९७ ॥

व्याख्या—'भक्त्या' अन्तःकरणप्रणिधानलक्षणया 'जिनवराणां' तीर्थकराणां सम्बन्धिन्या हेतुभूतया, किं ?, 'क्षीयन्ते' क्षयं प्रतिपद्यन्ते 'पूर्वसञ्चितानि' अनेकभवोपात्तानि 'कर्माणि' ज्ञानावरणादीनि, इत्थंस्वभावत्वादेव तद्भक्तेरिति, अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह—तथाहि—आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति, तद्भक्तिमतस्सत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात्तत्सिद्धिप्रतिबन्धककर्मक्षयादिति भावनीयं, गाथार्थः ॥ १०९७ ॥ अतस्साध्वी तद्भक्तिः, वस्तुतोऽभिलषितार्थप्रसाधकत्वाद्, आरोग्यबोधिलाभादेरपि तन्निर्वर्त्यत्वात्, तथा चाऽऽह—

---

* मोक्षमार्गकारणमिति ज्ञानविषयः

निदानमेतदिति?,-यदुक्तमारोग्यादि ददतु, यदि निदानमलमनेन, सूत्रे प्रतिषिद्धत्वात्, न चेद् व्यर्थमेवोच्चारणमिति, गुरुराह-'विभासा एत्थ कायव्व'त्ति विविधा भाषा विभाषा-विषयविभागव्यवस्थापनेन व्याख्येत्यर्थः, अत्र कर्तव्या, इयमिह भावना-नेदं निदानं, कर्मबन्धहेतुत्वाभावात्, तथाहि-मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः, न च मुक्तिप्रार्थनायाममीषामन्यतरस्यापि सम्भव इति, न च व्यर्थमेव तदुच्चारणमिति, ततोऽन्तःकरणशुद्धेरिति गाथार्थः ॥ १०९४ ॥ आह-न नामेदमित्थं निदानं, तथापि तु दुष्टमेव, कथम् ?, इह स्तुत्या आरोग्यादिप्रदातारः स्युर्न वा ?, यद्याद्यः पक्षस्तेषां रागादिमत्त्वप्रसङ्गः, अथ चरमः तत आरोग्यादिप्रदानविकला इति जानानस्यापि प्रार्थनायां मृषावाददोषप्रसङ्गः इति, न, इत्थं प्रार्थनायां मृषावादायोगात्, तथा चाह—

भासा असच्चमोसा नवरं भत्तीइ भासिआ एसा । न हु खीणपिज्जदोसा दिंति समाहिं च बोहिं च ॥१०९६॥

व्याख्या—भाषा असत्यामृषेयं वर्तते, सा चामन्त्रण्यादिभेदादनेकविधा, तथा चोक्तम्-"आमंतणि आणवणी जायणि तह पुच्छणी य पन्नवणी । पच्चक्खाणी भासा भासा इच्छाणुलोमा य ॥ १ ॥ अणभिग्गहिया भासा भासा य अभिग्गहंमि बोद्धव्वा । संसयकरणी भासा वोयड अवोयडा चेव ॥ २ ॥" इत्यादि, तत्रेह याचन्याऽधिकार इति, यतो याञ्चायां वर्तते, यदुत-'आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु'त्ति। आह-रागादिरहितत्वादारोग्यादिप्रदानविकलास्ते, ततश्च किमनयेति ?,

१ आमन्त्रणी आज्ञापनी याचनी तथा प्रच्छनी च प्रज्ञापनी । प्रत्याख्यानी भाषा भाषेच्छानुलोमा च ॥ १ ॥ अनभिगृहीता भाषा भाषा चाभिग्रहे बोद्धव्या। संशयकरणी भाषा व्याकृताऽव्याकृतैव ॥ २ ॥

उच्यते, सत्यमेतत्, नवरं भक्त्या भाविता, अन्यथा नैव 'क्षीणप्रेमद्वेषाः' क्षीणरागद्वेषा इत्यर्थः, 'ददति' प्रयच्छन्ति, किं न प्रयच्छन्ति ?, अत आह–समाधिं च बोधिं चेति गाथार्थः ॥ १०९५ ॥ किं च—

जं तेहिं दायव्वं तं दिन्नं जिणवरेहिं सव्वेहिं । दंसणनाणचरित्तस्स एस तिविहस्स उवएसो ॥ १०९६ ॥

व्याख्या—यत्तैर्दातव्यं तद्दत्तं जिनवरैः 'सर्वैः' ऋषभादिभिः पूर्वमेव, किं च दातव्यं ?–दर्शनज्ञानचारित्रस्य सम्बन्धिभूतः आरोग्यादिप्रसाधक एष त्रिविधस्योपदेशः, इह च दर्शनज्ञानचारित्रस्येत्युक्तं, मा भूदिदमेकमेव कस्यचित्सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्युदासार्थं त्रिविधस्येत्याहेति गाथार्थः ॥ १०९६ ॥ आह–यदि नाम दत्तं ततः किं साम्प्रतमभिलषितार्थप्रसाधनसामर्थ्यरहितास्ते ?, ततश्च तद्भक्तिः क्वोपयुज्यते इति ?, अत्रोच्यते—

भत्तीइ जिणवराणं खिज्जंती पुव्वसंचिआ कम्मा । आयरिअनमुक्कारेण विज्जा मंता य सिज्झंति ॥ १०९७ ॥

व्याख्या—'भक्त्या' अन्तःकरणप्रणिधानलक्षणया 'जिनवराणां' तीर्थकराणां सम्बन्धिन्या हेतुभूतया, किं ?, 'क्षीयन्ते' क्षयं प्रतिपद्यन्ते 'पूर्वसञ्चितानि' अनेकभवोपात्तानि 'कर्माणि' ज्ञानावरणादीनि, इत्थंस्वभावत्वादेव तद्भक्तेरिति, अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह–तथाहि–आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति, तद्भक्तिमतस्तत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात्तत्सिद्धिप्रतिबन्धककर्मक्षयादिति भावनीयं, गाथार्थः ॥ १०९७ ॥ अतस्साध्वी तद्भक्तिः, वस्तुतोऽभिलषितार्थप्रसाधकत्वाद्, आरोग्यबोधिलाभादेरपि तन्निर्वर्त्यत्वात्, तथा चाऽऽह—

---

* मोक्षमार्गकारणमिति ज्ञानविषयः

भत्तीइ जिणवराणं परमाए खीणपिज्जदोसाणं । आरुग्गबोहिलाभं समाहिमरणं च पावंति ॥ १०९८ ॥

व्याख्या—भक्त्या जिनवराणां, किंविशिष्टया ?–'परमया' प्रधानया भावभक्त्येत्यर्थः, 'क्षीणप्रेमद्वेषाणां' जिनानां, किम् ?, आरोग्यबोधिलाभं समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति, इयमत्र भावना–जिनभक्त्या कर्मक्षयस्ततः सकलकल्याणावाप्तिरिति, अत्र समाधिमरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधिलाभस्य हेतुत्वेन द्रष्टव्यं, समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तिरिति गाथार्थः ॥ १०९८ ॥ साम्प्रतं बोधिलाभप्राप्तावपि जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधिलाभो भविष्यत्येव, किमनेन वर्तमानकालदुष्करेणानुष्ठानेनेत्येवंवादिनमनुष्ठानप्रमादिनं सत्त्वमधिकृत्यौपदेशिकमिदं गाथाद्वयमाह—

लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । दच्छिसि जह तं विब्भल ! इमं च अन्नं च चुक्किहिसि ॥१०९९॥

लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । अन्नंदाइं बोहिं लब्भिससि कयरेण मुल्लेण ? ॥ ११०० ॥

व्याख्या—'लद्धेल्लियं च'त्ति लब्धां च–प्राप्तां च वर्तमानकाले, कां ?, 'बोधिं' जिनधर्मप्राप्तिम्, 'अकुर्वन्' इति कर्मपराधीनतया सदनुष्ठानेन सफलामकुर्वन् 'अनागतां च' आयत्यामन्यां च प्रार्थयन्, किम् ?, द्रक्ष्यसि यथा त्वं हे विह्वल !–जडप्रकृते ! इमां चान्यां बोधिमधिकृत्य, किं ?, 'चुक्किहिसि' देशीवचनतः भ्रश्यसि, न भविष्यतीत्यर्थः ॥ तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन्ननागतां च प्रार्थयन्, अन्नंदाइंति निपातः असूयायाम्, अन्ये तु व्याचक्षते—अन्यामिदानीं बोधिं लप्स्यसि, किं ?, कतरेण मूल्येन ?, इयमत्र भावना–बोधिलाभे सति तपःसंयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य वासनावशात्तत्प्रवृत्तिरेव बोधिलाभोऽभिधीयते, तदनुष्ठानरहितस्य पुनर्वासनाऽभावात्तत्कथं तत्प्रवृत्तिरिति बोधिलाभानुपपत्तिः,

एव कथञ्चित्कर्मक्षयतस्तदवाप्तेरित्येतदावेदितमेवोपोद्घात इत्यलं विस्तरेणेति गाथाद्वयार्थः ॥१०९९–११००॥ तस्मात्सति
स्यादेतद्, एवं सत्याद्यस्य बोधिलाभस्यासम्भव एवोपन्यस्तः, वासनाऽभावात् , न, अनादिसंसारे राधावेधोपमानेनानाभोगत
बोधिलाभे तपस्संयमानुष्ठानपरेण भवितव्यं, न यत्किञ्चिच्चैत्याद्यालम्बनं चेतस्याधाय प्रमादिना भवितव्यमिति, तपस्सं-
यमोद्यमवतश्चैत्यादिषु कृत्याविराधकत्वात्, तथा चाऽऽह—

चेइयकुलगणसंघे आयरिआणं च पवयण सुए अ। सव्वेसुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमंतेणं ॥ ११०१ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घेषु तथाऽऽचार्याणां च तथा प्रवचनश्रुतयोश्च, किं?, सर्वेष्वपि तेन कृतं, कृत्यमिति
गम्यते, केन?, तपःसंयमोद्यमवता साधुनेति, तत्र चैत्यानि—अर्हत्प्रतिमालक्षणानि, कुलं—विद्याधरादि, गणः—कुलसमुदायः
सङ्घः—समस्त एव साध्वादिसङ्घातः, आचार्याः—प्रतीताः, चशब्दादुपाध्यायादिपरिग्रहः, भेदाभिधानं च प्राधान्यख्याप-
नार्थम्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, प्रवचनं—द्वादशाङ्गमपि सूत्रार्थतदुभयरूपं, श्रुतं सूत्रमेव, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः,
एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु तेन कृतं कृत्यं यस्तपःसंयमोद्यमवान् वर्तते, इयमत्र भावना—अयं हि नियमात् ज्ञानदर्शनस-
म्पन्नो भवति अयमेव च गुरुलाघवमालोच्य चैत्यादिकृत्येषु सम्यक् प्रवर्तते यथैहिकामुष्मिकगुणवृद्धिर्भवति, विपरीतस्तु
कृत्येऽपि प्रवर्तमानोऽप्यविवेकादकृत्यमेव संपादयति, अत्र बहु वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११०१ ॥ एवं तावद्गतं सूत्र-
मूल 'एवं मए अभिथुए'त्यादि गाथाद्वयं, साम्प्रतं—

चंदेसु निम्मलयरा आइच्चेसु अहिअं पयासयरा। सागरवरगंभीरा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

भत्तीइ जिणवराणं परमाए खीणपिज्जदोसाणं । आरुग्गबोहिलाभं समाहिमरणं च पावंति ॥ १०९८ ॥

व्याख्या—भक्त्या जिनवराणां, किंविशिष्टया ?–'परमया' प्रधानया भावभक्त्येत्यर्थः, 'क्षीणप्रेमद्वेषाणां' जिनानां, किम् ?, आरोग्यबोधिलाभं समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति, इयमत्र भावना–जिनभक्त्या कर्मक्षयस्ततः सकलकल्याणावाप्तिरिति, अत्र समाधिमरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधिलाभस्य हेतुत्वेन द्रष्टव्यं, समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तिरिति गाथार्थः ॥ १०९८ ॥ साम्प्रतं बोधिलाभप्राप्तावपि जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधिलाभो भविष्यत्येव, किमनेन वर्तमानकालदुष्करेणानुष्ठानेनेत्येवंवादिनमनुष्ठानप्रमादिनं सत्त्वमधिकृत्यौपदेशिकमिदं गाथाद्वयमाह—

लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । दच्छिसि जह तं विब्भल ! इमं च अन्नं च चुक्किहिसि ॥१०९९॥
लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । अन्नंदाइं बोहिं लब्भिसि कयरेण मुल्लेण ? ॥ ११०० ॥

व्याख्या—'लद्धेल्लियं च'त्ति लब्धां च–प्राप्तां च वर्तमानकाले, कां ?, 'बोधिं' जिनधर्मप्राप्तिम्, 'अकुर्वन्' इति कर्मपराधीनतया सदनुष्ठानेन सफलामकुर्वन् 'अनागतां च' आयत्यामन्यां च प्रार्थयन्, किम् ?, द्रक्ष्यसि यथा त्वं हे विह्वल !–जडप्रकृते ! इमां चान्यां बोधिमधिकृत्य, किं ?, 'चुक्किहिसि' देशीवचनतः भ्रंश्यसि, न भविष्यतीत्यर्थः ॥ तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन्ननागतां च प्रार्थयन्, अन्नंदाइंति निपातः असूयायाम्, अन्ये तु व्याचक्षते—अन्यामिदानीं बोधिं लप्स्यसि, किं ?, कतरेण मूल्येन ?, इयमत्र भावना–बोधिलाभे सति तपःसंयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य वासनावशात्तत्प्रवृत्तिरेव बोधिलाभोऽभिधीयते, तदनुष्ठानरहितस्य पुनर्वासनाऽभावात्तत्कथं तत्प्रवृत्तिरिति बोधिलाभानुपपत्तिः,

स्यादेतद्, एवं सत्याद्यस्य बोधिलाभस्यासम्भव एवोपन्यस्तः, वासनाऽभावात्, न, अनादिसंसारे राधावेधोपमानेनानाभोगत
एव कथञ्चित्कर्मक्षयतस्तदवाप्तेरित्येतदावेदितमेवोपोद्घात इत्यलं विस्तरेणेति गाथाद्वयार्थः ॥१०९९-११००॥ तस्मात्सति
बोधिलाभे तपस्संयमानुष्ठानपरेण भवितव्यं, न यत्किञ्चिच्चैत्याद्यालम्बनं चेतस्याधाय प्रमादिना भवितव्यमिति, तपस्सं-
यमोद्यमवतश्चैत्यादिषु कृत्याविराधकत्वात्, तथा चाऽऽह—

चेइयकुलगणसंघे आयरिआणं च पवयण सुए अ। सव्वेसुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमंतेणं ॥ ११०१ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घेषु तथाऽऽचार्याणां च तथा प्रवचनश्रुतयोश्च, किं?, सर्वेष्वपि तेन कृतं, कृत्यमिति
गम्यते, केन?, तपःसंयमोद्यमवता साधुनेति, तत्र चैत्यानि—अर्हत्प्रतिमालक्षणानि, कुलं—विद्याधरादि, गणः—कुलसमुदायः
सङ्घः—समस्त एव साध्वादिसङ्घातः, आचार्याः—प्रतीताः, चशब्दादुपाध्यायादिपरिग्रहः, भेदाभिधानं च प्राधान्यख्याप-
नार्थम्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, प्रवचनं—द्वादशाङ्गमपि सूत्रार्थतदुभयरूपं, श्रुतं सूत्रमेव, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः,
एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु तेन कृतं कृत्यं यस्तपःसंयमोद्यमवान् वर्तते, इयमत्र भावना—अयं हि नियमात् ज्ञानदर्शनस-
म्पन्नो भवति अयमेव च गुरुलाघवमालोच्य चैत्यादिकृत्येषु सम्यक् प्रवर्तते यथैहिकामुष्मिकगुणवृद्धिर्भवति, विपरीतस्तु
कृत्येऽपि प्रवर्तमानोऽप्यविवेकादकृत्यमेव संपादयति, अत्र बहु वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११०१ ॥ एवं तावद्गतं सूत्र-
मूल 'एवं मए अभिथुए'त्यादि गाथाद्वयं, साम्प्रतं—

चंदेसु निम्मलयरा आइच्चेसु अहिअं पयासयरा। सागरवरगंभीरा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

भत्तीइ जिणवराणं परमाए खीणपिज्जदोसाणं । आरुग्गबोहिलाभं समाहिमरणं च पावंति ॥ १०९८ ॥

व्याख्या—भक्त्या जिनवराणां, किंविशिष्टया ?–'परमया' प्रधानया भावभक्त्येत्यर्थः, 'क्षीणप्रेमद्वेषाणां' जिनानां, किम् ?, आरोग्यबोधिलाभं समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति, इयमत्र भावना–जिनभक्त्या कर्मक्षयस्ततः सकलकल्याणावाप्तिरिति, अत्र समाधिमरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधिलाभस्य हेतुत्वेन द्रष्टव्यं, समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तिरिति गाथार्थः ॥ १०९८ ॥ साम्प्रतं बोधिलाभप्राप्तावपि जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधिलाभो भविष्यत्येव, किमनेन वर्तमानकालदुष्करेणानुष्ठानेनेत्येवंवादिनमनुष्ठानप्रमादिनं सत्त्वमधिकृत्यौपदेशिकमिदं गाथाद्वयमाह—

लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । दच्छिसि जह तं विब्भल ! इमं च अन्नं च चुक्किहिसि ॥१०९९॥

लद्धिल्लिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । अन्नंदाइं बोहिं लब्भिसि कयरेण मुल्लेण ? ॥ ११०० ॥

व्याख्या—'लद्धेल्लियं च'त्ति लब्धां च–प्राप्तां च वर्तमानकाले, कां ?, 'बोधिं' जिनधर्मप्राप्तिम्, 'अकुर्वन्' इति कर्मपराधीनतया सदनुष्ठानेन सफलामकुर्वन् 'अनागतां च' आयत्यामन्यां च प्रार्थयन्, किम् ?, द्रक्ष्यसि यथा त्वं हे विह्वल !–जडप्रकृते ! इमां चान्यां बोधिमधिकृत्य, किं ?, 'चुक्किहिसि' देशीवचनतः भ्रंश्यसि, न भविष्यतीत्यर्थः ॥ तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन्ननागतां च प्रार्थयन्, अन्नंदाइंति निपातः असूयायाम्, अन्ये तु व्याचक्षते—अन्यामिदानीं बोधिं लप्स्यसि, किं ?, कतरेण मूल्येन ?, इयमत्र भावना–बोधिलाभे सति तपःसंयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य वासनावशात्तत्प्रवृत्तिरेव बोधिलाभोऽभिधीयते, तदनुष्ठानरहितस्य पुनर्वासनाऽभावात्तत्कथं तत्प्रवृत्तिरिति बोधिलाभानुपपत्तिः,

अथ तृतीयं वन्दनाध्ययनम्

साम्प्रतं चतुर्विंशतिस्तवानन्तरं वन्दनाध्ययनं, तस्य चायमभिसम्बन्धः, अनन्तराध्ययने सावद्ययोगविरतिलक्षणसामायिकोपदेष्टृणामर्हतामुत्कीर्तनं कृतम्, इह त्वर्हदुपदिष्टसामायिकगुणवत एव वन्दनलक्षणा प्रतिपत्तिः कार्येति प्रतिपाद्यते, यद्वा–चतुर्विंशतिस्तवेऽर्हद्गुणोत्कीर्तनरूपाया भक्तेः कर्मक्षय उक्तः, यथोक्तम्–'भत्तीऍ जिणवराणं खिज्जंती पुव्वसंचिआ कम्म'त्ति, वन्दनाध्ययनेऽपि कृतिकर्मरूपायाः साधुभक्तेस्तद्वतोऽसावेव प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च–"विणओवयार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थगराण य आणा सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥ १ ॥" अथवा सामायिके चारित्रमुपवर्णितं, चतुर्विंशतिस्तवे त्वर्हतां गुणस्तुतिः, सा च दर्शनज्ञानरूपा एवमिदं त्रितयमुक्तम्, अस्य च वितथासेवनायामैहिकामुष्मिकापायपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवेदनीयं, तच्च वन्दनपूर्वमित्यतस्तन्निरूप्यते, इत्थमनेनानेकप्रकारेण सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे वन्दनाध्ययनमिति (नाम) तत्र वन्दनं निरूप्यते–'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इत्यस्य 'करणाधिकरणयोश्चे'(पा० ३-३-११७)ति ल्युट्, 'युवोरनाकावि'(पा० ७-१-१)त्यनादेशः, 'इदितो नुम् धातो'रिति (पा० ७-१-५८)नुमागमः, ततश्च वन्द्यते–स्तूयतेऽनेन प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारजालेनेति वन्दनम्, अस्याधुना पर्यायशब्दान् प्रतिपादयन्निदं गाथाशकलमाह निर्युक्तिकारः—

चंदणचिइकिइकम्मं पूयाकम्मं च विणयकम्मं च ।

---

१ विनयोपचारः मानस्य भञ्जना पूजना गुरुजनस्य । तीर्थंकराणां आज्ञा श्रुतधर्माराधनाऽक्रिया ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या–इह प्राकृतशैल्या आर्षत्वाच्च पञ्चम्यर्थे सप्तमी द्रष्टव्येति, चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, पाठान्तरं वा 'चंदेहिं निम्मलयर'त्ति, तत्र सकलकर्ममलापगमाच्चन्द्रेभ्यो निर्मलतरा इति, तथा आदित्येभ्योऽधिकप्रभासकराः प्रकाशकरा वा, केवलोद्योतेन विश्वप्रकाशनादिति, वक्ष्यति च निर्युक्तिकारः–'चंदाइच्चगहाण'मित्यादि, तथा सागरवरादपि गम्भीरतराः, तत्र सागरवरः–स्वयम्भूरमणोऽभिधीयते परीषहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात् तस्मादपि गम्भीरतरा इति भावना, सितं–ध्मातमेतेषामिति सिद्धाः, कर्मविगमात् कृतकृत्या इत्यर्थः, सिद्धिं–परमपदप्राप्तिं 'मम दिसंतु'मम प्रयच्छन्त्विति सूत्रगाथार्थः ॥ ७ ॥ साम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यैनामेव गाथां लेशतो व्याख्यानयन्नाह—

चंदाइच्चगहाणं पहा पयासेइ परिमिअं खित्तं। केवलिअनाणलंभो लोगालोगं पगासेइ ॥ ११०२ ॥

व्याख्या—'चन्द्रादित्यग्रहाणा'मिति, अत्र ग्रहा अङ्गारकादयो गृह्यन्ते, 'प्रभा' ज्योत्स्ना 'प्रकाशयति' उद्योतयति परिमितं क्षेत्रमित्यत्र तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः, यथा मञ्चाः क्रोशन्तीति, क्षेत्रस्यामूर्तत्वेन मूर्तप्रभया प्रकाशनायोगादिति भावना, केवलज्ञानलाभस्तु लोकालोकं 'प्रकाशयति' सर्वधर्मैरुद्योतयतीति गाथार्थः ॥ ११०२ ॥ उक्तोऽनुगमः, नयाः सामायिकवद् द्रष्टव्याः ॥ इति चतुर्विंशतिस्तवटीका समाप्तेति ॥

व्याख्यायाध्ययनमिदं प्राप्तं यत्कुशलमिह मया तेन। जन्मप्रवाहहतये कुर्वन्तु जिनस्तवं भव्याः ॥ १ ॥

इति श्रीचतुर्विंशतिस्तवाध्ययनं सभाष्यनिर्युक्तिवृत्तिकं समाप्तम् ॥

[illegible]

... इदं वन्दनं कर्तव्यं ... [illegible]

[illegible]

... तेनैव ... समागतः, ... कण्डकस्थानैर्निर्वृत्त इति यावदपूर्वकरणमनुप्रविष्टः, केवलज्ञानं

... द्रव्यवन्दनमासीत् पश्चाद्भाववन्दनं जातं ॥ एकः क्षुल्लक

... समाप्तिः । सैव कायिकी चेष्टा एकस्मिन् बन्धायैकस्मिन् मोक्षाय । एवं ... कुमाराणां स्थविराणां मूले पठति । अन्यदा

... प्रव्रजितास्य क्षुल्लकस्याज्ञानिर्देशे वर्तन्ते, तेषां च ... परिणामो व्रजति एकदिशा, परिश्रान्त एकस्मिन् वनखण्डे विश्राम्यति,

वन्दनं-निरूपितमेव, 'चिञ् चयने' अस्य 'स्त्रियां क्तिन्' (पा० ३-३-९४) कुशलकर्मणश्च चयनं चितिः, कारणे कार्योपचाराद्रजोहरणाद्युपधिसंहतिरित्यर्थः, चीयते असाविति वा चितिः, भावार्थः पूर्ववत्, 'डुकृञ् करणे' अस्यापि क्तिन्प्रत्ययान्तस्य करणं कृतिः अवनामादिकरणमित्यर्थः, क्रियतेऽसाविति या कृतिः—मोक्षायावनामादिचेष्टैव, वन्दनं च चितिश्च कृतिश्च वन्दनचितिकृतयः ता एव तासां वा कर्म वन्दनचितिकृतिकर्म, कर्मशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनेकार्थश्चायं, क्वचित्कारकवाचकः 'कर्तुरीप्सिततमं कर्म' (पा० १-४-४९) ति वचनात्, क्वचित् ज्ञानावरणीयादिवाचकः, 'कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्ष' (तत्त्वा० अ० १० सू० ३) इति वचनात्, क्वचित् क्रियावाचकः, 'गन्धर्वा रञ्जिताः सर्वे, सङ्ग्रामे भीमकर्मणे'ति वचनात्, इह क्रियावचनः परिगृह्यते, ततश्च वन्दनकर्म चितिकर्म कृतिकर्म इति, इह च पुनः क्रियाऽभिधानं विशिष्टावनामादिक्रियाप्रतिपादनार्थमदुष्टमेवेति, 'पूज पूजायाम्' अस्य 'गुरोश्च हल'(पा०३-३-१०३) इत्यप्रत्ययान्तस्य पूजनं पूजा—प्रशस्तमनोवाक्कायचेष्टेत्यर्थः, पूजायाः कर्म पूजाकर्म पूजाक्रियेत्यर्थः, पूजैव वा कर्म पूजाकर्म, चशब्दः पूजाक्रियाया वन्दनादिक्रियासाम्यप्रदर्शनार्थः, 'णीञ् प्रापणे' इत्यस्य 'एरच्' (पा०३-३-५६) ति अच्प्रत्यये गुणे अयादेशे सति विपूर्वस्य विनयनं विनयः, कर्मापनयनमित्यर्थः, विनीयते वाऽनेनाष्टप्रकारं कर्मेति विनयस्तस्य कर्मविनयकर्म, चः पूर्ववदेव, अयं गाथार्द्धसंक्षेपार्थः ॥ आह—

कायव्वं कस्स व केण वावि काहे व कइखुत्तो ? ॥ ११०२ ॥ कइओणयं कइसिरं कइहिं च आवस्सएहिं परिसुद्धं ।

कइदोसविप्पमुक्कं किइकम्मं कीस कीरइ वा ? ॥११०३ ॥

कियत्यो वा वाराः ? ।
इदं वन्दनं कर्तव्यं कस्य वा केन वाऽपि 'कदा वा' कस्मिन् वा काले 'कतिकृत्वो वा' कियत्यो वा वाराः ? ।
इदं वन्दनं कर्तव्यं ?, कतिशिरः कति शिरांसि तत्र भवन्तीत्यर्थः, कतिभिरावश्यकैः—
अवनतिः—अवनतं, कत्यवनतं तद्वन्दनं कर्तव्यं ?, कतिशिरः कति शिरांसि तत्र भवन्तीत्यर्थः, 'कीस कीरइ'त्ति किमिति वा
आयर्तादिभिः परिशुद्धं, कतिदोषविप्रमुक्तं, टोलगत्यादयो दोषाः, 'कृतिकर्म' वन्दनकर्म 'कीस कीरइ'त्ति किमिति वा
क्रियत इति गाथाद्वयसंक्षेपार्थः ॥ अवयवार्थं उच्यते, तत्र वन्दनकर्म द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो मिथ्यादृष्टेरनुप-
युक्तसम्यग्दृष्टेश्च, भावतः सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य, चितिकर्मापि द्विधैव—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतस्तापसादिलिङ्गग्रहणकर्मो-
नुपयुक्तसम्यग्दृष्टे रजोहरणादिकर्म च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्ता रजोहरणाद्युपधिक्रियेति, कृतिकर्मापि द्विधा—द्रव्यतः
कृतिकर्म निह्नवादीनामवनामादिकरणमनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तानामिति, पूजाकर्मापि द्विधा—
द्रव्यतो निह्नवादीनां मनोवाक्कायक्रिया अनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तानामिति, विनयकर्मापि
द्विधा—द्रव्यतो निह्नवादीनामनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावत उपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां विनयक्रियेति ॥ साम्प्रतं वन्दनादिषु
द्रव्यभावभेदप्रचिकटयिषया दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

सीयले खुड्डुए कण्हे, सेवए पालए तहा । पंचेते दिट्ठंता किइकम्मे होंति णायव्वा ॥ ११०४ ॥

व्याख्या—सीतलः क्षुल्लकः कृष्णः सेवकः पालकस्तथा पञ्चैते दृष्टान्ताः कृतिकर्मणि भवन्ति ज्ञातव्या इति । कः पुनः
शीतलः ?, तत्र कथानकम्—ऐगस्स रण्णो पुत्तो सीयलो णाम, सो य णिव्विण्णकामभोगो पव्वतिओ, तस्स य भगिणी

1 एकस्य राज्ञः पुत्रः शीतलो नाम, स च निर्विण्णकामभोगः प्रव्रजितः, तस्य च भगिनी

वन्दनं-निरूपितमेव, 'चिञ् चयने' अस्य 'स्त्रियां क्तिन्' (पा० ३-३-९४) कुशलकर्मणश्च चयनं चितिः, कारणे कार्योपचाराद्रजोहरणाद्युपधिसंहतिरित्यर्थः, चीयते असाविति वा चितिः, भावार्थः पूर्ववत्, 'डुकृञ् करणे' अस्यापि क्तिन्प्रत्ययान्तस्य करणं कृतिः अवनामादिकरणमित्यर्थः, क्रियतेऽसाविति वा कृतिः-मोक्षायावनामादिचेष्टैव, वन्दनं च चितिश्च कृतिश्च वन्दनचितिकृतयः ता एव तासां वा कर्म वन्दनचितिकृतिकर्म, कर्मशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनेकार्थश्चायं, क्वचित्कारकवाचकः 'कर्तुरीप्सिततमं कर्म (पा० १-४-४९) ति वचनात्, क्वचित् ज्ञानावरणीयादिवाचकः, 'कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्ष' (तत्त्वा० अ० १० सू० ३) इति वचनात्, क्वचित् क्रियावाचकः, 'गन्धर्वा रञ्जिताः सर्वे, सङ्ग्रामे भीमकर्मणे'ति वचनात्, इह क्रियावचनः परिगृह्यते, ततश्च वन्दनकर्म चितिकर्म कृतिकर्म इति, इह च पुनः क्रियाऽभिधानं विशिष्टावनामादिक्रियाप्रतिपादनार्थमदुष्टमेवेति, 'पूज पूजायाम्' अस्य 'गुरोश्च हल'(पा०३-३-१०३) इत्यप्रत्ययान्तस्य पूजनं पूजा-प्रशस्तमनोवाक्कायचेष्टेत्यर्थः, पूजायाः कर्म पूजाकर्म पूजाक्रियेत्यर्थः, पूजैव वा कर्म पूजाकर्म, चशब्दः पूजाक्रियाया वन्दनादिक्रियासाम्यप्रदर्शनार्थः, 'णीञ् प्रापणे' इत्यस्य एरच्चि-(पा०३-३-५६) ति अच्प्रत्यये गुणे अयादेशे सति विपूर्वस्य विनयनं विनयः, कर्मापनयनमित्यर्थः, विनीयते वाऽनेनाष्टप्रकारं कर्मेति विनयस्तस्य कर्मविनयकर्म, चः पूर्ववदेव, अयं गाथार्द्धसंक्षेपार्थः ॥ आह—

कायव्वं कस्स व केण वावि काहे व कइखुत्तो ? ॥ ११०२ ॥ कइओणयं कइसिरं कइहिं च आवस्सएहिं परिसुद्धं ।

कइदोसविप्पमुक्कं किइकम्मं कीस कीरइ वा ? ॥११०३ ॥

वंदिया भाववंदणएणं वंदाहि, तं च किर वंदंतं कसायकंडएहिं तेसु नत्थि पुवपवत्तो उवयारोत्ति, भणंति–दववंदणएणं वंदिया भाववंदणएणं वंदाहि, तं च किर वंदंतं कसायकंडएहिं छट्ठाणपडियं पेच्छंति, सो भणइ–एयंपि नज्जइ ?, भणंति–बाढं, किं अइसओ अत्थि ?, आमं, किं छाउमत्थिओ केवलिओ ?, केवलि भणंति–केवलीओ, सो किर तहेव उद्धसियरोमकूवो अहो मए मंदभग्गेण केवली आसातियत्ति संवेगमागओ, तेहिं चेव कंडगठाणेहिं नियत्तोत्ति जाव अपुवकरणं अणुपविट्ठो, केवलणाणं समुप्पण्णं, चउत्थं वंदंतस्स समत्ती । सा चेव काइया चिट्ठा एगंमि बंधाए एगंमि मोक्खाय । पुधं दववंदणं आसि पच्छा भाववंदणं जायं १ ॥ इदानीं क्षुल्लकः, तत्रापि कथानकम्–एगो खुड्डगो आयरिएण कालं करमाणेण लक्खणजुत्तो आयरिओ ठविओ, ते सधे पवइया तस्स खुड्डगस्स आणाणिद्देसे वट्टंति, तेसिं च कडादीणं थेराण मूले पढइ । अण्णया मोहणिज्जेण बाहिज्जंतो भिक्खाए गएसु साहुसु बितिज्जएण सण्णापाणयं आणावेत्ता मत्तयं गहाय उवहयपरिणामो वच्चइ एगदिसाए, परिस्संतो एक्कहिं वणसंडे वीसमइ,

१ तेषु नास्ति पूर्वप्रवृत्त उपचार इति, भणन्ति–द्रव्यवन्दनकेन वन्दिता भाववन्दनकेन वन्दस्व, तं च किल वन्दमानं कषायकण्डकैः षट्स्थानपतितं पश्यन्ति, स भणति–एतदपि ज्ञायते ?, भणन्ति–बाढं, किमतिशयोऽस्ति ?, ओम्, किं छाद्मस्थिकः कैवलिकः ?, केवलिनो भणन्ति–कैवलिकः, स किल तथैवोद्धूषितरोमकूपः अहो मया मन्दभाग्येन केवलिन आशातिता इति संवेगमागतः, तैरेव कण्डकस्थानैर्निवृत्त इति यावदपूर्वकरणमनुप्रविष्टः, केवलज्ञानं समुत्पन्नं, चतुर्थं वन्दमानस्य समाप्तिः । सैव कायिकी चेष्टा एकस्मिन् बन्धायैकस्मिन् मोक्षाय । पूर्वं द्रव्यवन्दनमासीत् पश्चाद्भाववन्दनं जातं ॥ एकः क्षुल्लक आचार्येण कालं कुर्वता लक्षणयुक्त आचार्यः स्थापितः, ते सर्वे प्रव्रजितास्तस्य क्षुल्लकस्याज्ञानिर्देशे वर्तन्ते, तेषां च कृतादीनां स्थविराणां मूले पठति । अन्यदा मोहनीयेन बाध्यमानो भिक्षायै गतेषु साधुषु द्वितीयेन संज्ञापानीयमानाय्य मात्रकं गृहीत्वोपहतपरिणामो व्रजति एकदिशा, परिश्रान्त एकस्मिन् वनखण्डे विश्राम्यति,

अण्णस्स रण्णो दिण्णा, तीसे चत्तारि पुत्ता, सा तेसिं कहंतरेसु कहं कहेइ, जहा तुज्झ मातुलओ पुधपवइओ, एवं कालो वच्चइ। तेऽवि अन्नया तहारूवाणं थेराणं अंतिए पवइया चत्तारि, बहुस्सुया जाया, आयरियं पुच्छिउं माउलगं वंदगा जंति। एगंमि णयरे सुओ, तत्थ गया, वियालो जाउत्तिकाउं बाहिरियाए ठिया, सावगो य णयरं पवेसिउकामो सो भणिओ—सीयलायरियाणं कहेहि—जे तुज्झं भाइणिज्जा ते आगया वियालोत्ति न पविट्ठा, तेणं कहियं, तुट्ठो, इमेसिंपि रत्तिं सुहेण अज्झवसाणेण चउण्हवि केवलणाणं समुप्पण्णं। पभाए आयरिया दिसाउ पलोएइ, एत्ताहे मुहुत्तेणं एहिंति, पोरिसिसुत्तं मण्णे करेंति अच्छंति, उग्घाडाए अत्थपोरिसित्ति, अइचिराविए य ते देवकुलियं गया, ते वीयरागा न आढायंति, डंडओऽणेण ठविओ, पडिक्कंतो, आलोइए भणइ—कओ वंदामि? भणंति—जओ भे पडिहायइ, सो चिंतेइ—अहो दुट्ठसेहा निल्लज्जत्ति, तहवि रोसेण वंदइ, चउसुवि वंदिएसु, केवली किर पुधपउत्तं उवयारं न भंजइ जाव न पडिभिज्जइ, एस जीयकप्पो,

---

१ अन्यस्मै राज्ञे दत्ता, तस्याश्चत्वारः पुत्राः, सा तेभ्यः कथान्तरेषु (कथावसरेषु) कथां कथयति—यथा युष्माकं मातुलः पूर्वं प्रव्रजितः, एवं कालो व्रजति। तेऽपि अन्यदा तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके प्रव्रजिताश्चत्वारः, बहुश्रुता जाताः, आचार्यं पृष्ट्वा मातुलं वन्दितुं यान्ति। एकस्मिन्नगरे श्रुतः, तत्र गताः, विकालो जात इतिकृत्वा बाहिरिकायां स्थिताः, श्रावकश्च नगरं प्रवेष्टुकामः स भणितः—शीतलाचार्येभ्यः कथयेः—ये युष्माकं भागिनेयास्ते आगता विकाल इति न प्रविष्टाः, तेन कथितं, तुष्टः, एषामपि रात्रौ शुभेनाध्यवसायेन चतुर्णामपि केवलज्ञानं समुत्पन्नं। प्रभाते आचार्यो दिशः प्रलोकयति, अधुना मुहूर्त्तेनैष्यन्ति, सूत्रपौरुषीं कुर्वन्तः (इति) मन्ये तिष्ठन्ति, उद्घाटायामर्थपौरुषीमिति, अतिचिरायिते च ते देवकुलिकां गताः, ते वीतरागा नाद्रियन्ते, दण्डकोऽनेन स्थापितः, प्रतिक्रान्तः, आलोचिते भणति—कुतो वन्दे? भणन्ति—यतो भवतां प्रतिभासते, स चिन्तयति—अहो दुष्टशैक्षा निर्लज्जा इति, तथापि रोषेण वन्दते, चतुर्ष्वपि वन्दितेषु, केवली किल पूर्वप्रयुक्तं उपचारं न भनक्ति यावन्न प्रतिभिद्यते (ज्ञायते), एष जीतकल्पः,

वीरंओ वारं अलभंतो पुप्फछज्जियाए अच्चणं काऊण वच्चइ दिणे दिणे, न य जेमेइ, परूढमंसू जाओ, वत्ते वरिसारत्ते णीति राया, सवेवि रायाणो उवट्ठिया, वीरओ पाएसु पडिओ, राया पुच्छइ–वीरओ दुबलोत्ति, वारवालेहिं कहियं जहा-वत्तं, रण्णो अणुकंपा जाया, अवारियपवेसो कओ वीरगस्स । वासुदेवो य किर सवाउ धूयाउ जाहे विवाहकाले पायवंदियाओ एंति ताहे पुच्छइ–किं पुत्ती ! दासी होहिसि उदाहु सामिणित्ति, ताओ भणंति–सामिणीओ होहामुत्ति, राया भणइ–तो खायं पवयह भट्टारगस्स पायमूले, पच्छा महया णिक्खमणसक्कारेण सक्कारियाओ पवयंति, एवं वच्चइ कालो । अण्णया एगाए देवीए धूया, सा चिंतेइ–सवाओ पवाविज्जंती, तीए धूया सिक्खाविया–भणाहि दासी होमित्ति, ताहे सवालंकियविभूसिया उवणीया पुच्छिया भणइ–दासी होमित्ति, वासुदेवो चिंतेइ–मम धूयाओ संसारं आहिंडंति तह य अण्णेहिं अवमाणिज्जंति तो न लट्ठयं, एत्थं को उवाओ ?, जेण अण्णावि एवं न करेहित्ति चिंतेइ, लद्धो उवाओ, वीरगं

1 वीरको वेलामलभमानः पुष्पछज्जिकया (द्वारशालायाः) अर्चनं कृत्वा व्रजति दिने दिने, न च जेमति, प्ररूढश्मश्रुर्जातः, वृत्ते वर्षारात्रे निर्गच्छति राजा, सर्वेऽपि राजान उपस्थिताः, वीरकः पादयोः पतितः, राजा पृच्छति–वीरक ! दुर्बल इति, द्वारपालैः कथितं यथावृत्तं, राज्ञोऽनुकम्पा जाता, अवारितप्रवेशः कृतो वीरकस्य । वासुदेवश्च किल सर्वा दुहितॄर्यदा विवाहकाले पादवन्दिका आयान्ति तदा पृच्छति–किं पुत्रि ! दासी भविष्यसि उताहो स्वामिनीति, ता भणन्ति–स्वामिन्यो भविष्याम इति, राजा भणति–तदा ख्यातं (प्रसिद्धं) प्रव्रजत भट्टारकस्य पादमूले, पश्चान्महता निष्क्रमणसत्कारेण सत्कृताः प्रव्रजन्ति, एवं व्रजति कालः । अन्यदैकया देव्या दुहिता, सा चिन्तयति–सर्वाः प्रव्राज्यन्ते, तया दुहिता शिक्षिता–भणेर्दासी भवामीति, तदा सर्वालङ्कारविभूषितोपनीता पृष्टा भणति–दासी भवामीति, वासुदेवश्चिन्तयति–मम दुहितरः संसारं आहिण्डन्ते तथा चान्यैः अवमन्यन्ते तदा न लष्टं, अत्र क उपायो ?, येनान्या अपि एवं न कुर्युरिति चिन्तयति, लब्ध उपायः, वीरकं

तस्स य पुप्फियफलियस्स मज्झे समीज्झुक्खरस्स पेढं वद्धं, लोगो तत्थ पूयं करेइ, तिलगवउलाईणं न किंचिवि, सो चिंतेइ-(ण)एयस्स पेढस्स गुणेण एई से पूजा किज्जइ, चिईनिमित्तं, सो भणइ-एए किं ण अचेह ?, ते भणंति-पुथिल्लएहिं कएल्लयं एयं, तं च जणो वंदइ, तस्सवि चिंता जाया, पेच्छह, जारिसं समिज्झुक्खरं तारिसो मि अहं, अन्नेवि तत्थ वहुसुया रायपुत्ता इब्भपुत्ता पव्वइया अत्थि, ते ण ठविया, अहं ठविओ, ममं पूएइ, कओ मज्झ समणत्तणं ?, रयहरणणिमित्तं चितीगुणेण वंदंति, पडिनियत्तो । इयरेवि भिक्खाओ आगया मग्गंति, न लहंति सुतिं वा पवित्तिं वा, सो आगओ आलोएइ-जहाऽहं सण्णाभूमिं गओ, मूला य उद्धाइओ, तत्थ पडिओ अच्छिओ, इयाणिं उवसंते आगओमि, ते तुट्ठा, पच्छा कडाईणं आलोएति, पायच्छित्तं च पडिवज्जइ । तस्स पुव्विं दव्वचिई पच्छा भावचिई जाया २ ॥ इदानीं कृष्णसूत्रकथानकं-बारवईए वासुदेवो वीरिओ कोलिओ, सो वासुदेवभत्तो, सो य किर वासुदेवो वासारत्ते वहवे जीवा वहिज्जंतित्ति णो णीति, सो

---

१ तस्य च पुष्पितफलितस्य मध्ये शमीशाखायाः पीठं बद्धं, लोकस्तत्र पूजां करोति, तिलकबकुलादीनां न किञ्चिदपि, स चिन्तयति-(न)एतस्य पीठस्य गुणेनैषतो अस्य पूजा क्रियते, चितिनिमित्तं, स भणति-एतान् किं नार्चयत ?, ते भणन्ति-पुरातनैः कृतमेतत्, तं च जनो वन्दते, तस्यापि चिन्ता जाता, पश्यत, यादृशी शमीशाखा तादृशोऽस्मि अहं, अन्येऽपि तत्र बहुश्रुता राजपुत्रा इभ्यपुत्राः प्रव्रजिताः सन्ति, ते न स्थापिताः, अहं स्थापितः, मां पूजयति, कुतो मम श्रामण्यं ?, रजोहरणमात्रचितिगुणेन वन्दन्ते, प्रतिनिवृत्तः । इतरेऽपि भिक्षात आगता मार्गयन्ति, न लभन्ते श्रुतिं वा प्रवृत्तिं वा, स आगत आलोचयति-यथाऽहं संज्ञाभूमिं गतः, मूलाधावधावितः, तत्र पतितः स्थितः, इदानीमुपशान्ते आगतोऽस्मि, ते तुष्टाः, पश्चात् कृतादिभ्य आलोचयति प्रायश्चित्तं च प्रतिपद्यते । तस्य पूर्वं द्रव्यचितिः पश्चाद्भावचितिर्जाता ॥ द्वारिकायां वासुदेवो वीरकः कोलिकः, स वासुदेवभक्तः, स च किल वासुदेवो वर्षारात्रे बहवो जीवा वध्यन्त इति न निर्गच्छति, स

वीरंओ यारं अलभंतो पुप्फछज्जियाए अच्चणं काऊण वच्चइ दिणे दिणे, न य जेमेइ, परूढमंसू जाओ, वत्ते वरिसारत्ते नीति राया, सवेवि रायाणो उवट्ठिया, वीरओ पाएसु पडिओ, राया पुच्छइ–वीरओ दुबलोत्ति, बारवालेहिं कहियं जहा-वत्तं, रण्णो अणुकंपा जाया, अवारियपवेसो कओ वीरगस्स । वासुदेवो य किर सवाउ धूयाउ जाहे विवाहकाले पायवंदियाओ एंति ताहे पुच्छइ–किं पुत्ती ! दासी होहिसि उदाहु सामिणित्ति, ताओ भणंति–सामिणीओ होहामुत्ति, राया भणइ–तो एयं पवयह भट्टारगस्स पायमूले, पच्छा महया णिक्खमणसक्कारेण सक्कारियाओ पवयंति, एवं वच्चइ कालो। अण्णया एगाए देवीए धूया, सा चिंतेइ–सवाओ पवाविज्जंती, तीए धूया सिक्खाविया–भणाहि दासी होमित्ति, ताहे सयालंकियविभूसिया उवणीया पुच्छिया भणइ–दासी होमित्ति, वासुदेवो चिंतेइ–मम धूयाओ संसारं आहिंडंति तह य अण्णेहिं अवमाणिज्जंति तो न लट्ठयं, एत्थं को उवाओ ?, जेण अण्णावि एवं न करेहित्ति चिंतेइ, लद्धो उवाओ, वीरगं

---

१ वीरको वेळामलभमानः पुष्पछज्जिकया (द्वारशालायाः) अर्चनं कृत्वा व्रजति दिने दिने, न च जेमति, प्ररूढश्मश्रुर्जातः, वृत्ते वर्षारात्रे निर्गच्छति राजा, सर्वेऽपि राजान उपस्थिताः, वीरकः पादयोः पतितः, राजा पृच्छति–वीरक ! दुर्बल इति, द्वारपालैः कथितं यथावृत्तं, राज्ञोऽनुकम्पा जाता, अवारितप्रवेशः कृतो वीरकस्य । वासुदेवश्च किल सर्वा दुहितॄर्यदा विवाहकाले पादवन्दका आयान्ति तदा पृच्छति–किं पुत्रि ! दासी भविष्यसि उताहो स्वामिनीति, [illegible] भणन्ति–स्वामिन्यो भविष्याम इति, राजा भणति–तदा ख्यातं (प्रसिद्धं) प्रव्रजत भट्टारकस्य पादमूले, पश्चान्महता निष्क्रमणसत्कारेण सत्कृताः प्रव्रजन्ति, एवं व्रजति कालः । अन्यदैकया देव्या दुहिता, सा चिन्तयति–सर्वाः प्रव्राज्यन्ते, तया दुहिता शिक्षिता–भणेर्दासी भवामीति, तदा सर्वालङ्कारविभूषितोपनीता पृष्टा भणति–दासी भवामीति, वासुदेवश्चिन्तयति–मम दुहितरः संसारं आहिण्डन्ते तथा चान्यैः अवमन्यन्ते तदा न लष्टं, अत्र क उपायो ?, येनान्या अपि एवं न कुर्युरिति चिन्तयति, लब्ध उपायः, वीरकं

पुच्छइ–अत्थि ते किंचि कयपुवयं? भणइ–णत्थि, राया भणइ–चिंतेहि, तओ सुचिरं चिंतेत्ता भणइ–अत्थि, वयरीए उवरिं सरडो सो पाहाणेण आहणेत्ता पाडिओ मओ य, सगडवट्टाए पाणियं वहंतं वामपाएण धारियं उघेलाए गयं, पञ्णघडियाए मच्छियाओ पविट्ठाओ हत्थेण ओहाडिया वँ सुमुंगुमंतीउ होउत्ति। वीए दिवसे अत्थाणीए सोलसण्हं रायसहस्साणं मज्झे भणइ–सुणह भो! एयस्स वीरगस्स कुलुप्पत्ती सुया कम्माणि य, काणि कम्माणि?, वासुदेवो भणइ–'जेण रत्तसिरो नागो, वसंतो वयरीवणे। पाडिओ पुढविसत्थेण वेमई नाम खत्तिओ ॥ १ ॥ जेण चक्कुक्खया गंगा, वहंती कलुसोदयं। धारिया वामपाएणं वेमई नाम खत्तिओ ॥ २ ॥ जेण घोसवई सेणा, वसंती कलसीपुरे। धारिया वामहत्थेण, वेमई नाम खत्तिओ ॥ ३ ॥ एयस्स धूयं देमित्ति, सो भणिओ–धूयं ते देमित्ति, नेच्छइ, भिउडीकया, दिण्णा नीया य घरं, सयणिज्जे अच्छइ, इमो से सवं करेइ, अण्णया राया पुच्छइ–किह ते वयणं करेइ?, वीरओ भणइ–अहं सामिणीए

1 पृच्छति–अस्ति तव किञ्चित्कृतपूर्वं?, भणति–नास्ति, राजा भणति–चिन्तय, ततः सुचिरं चिन्तयित्वा भणति–अस्ति, बदर्या उपरि सरटः स पाषाणेनाहत्य पातितो मृतश्च, शकटवर्त्यां पानीयं वहन् वामपादेन धृतं अहेलया गतं, पानघटिकायां मक्षिकाः प्रविष्टा हस्तेनोड्डापिता गुमगुमायमाना भवन्त्विति। द्वितीये दिवसे आस्थान्यां षोडशानां राजसहस्राणां मध्ये भणति–शृणुत भो एतस्य वीरकस्य कुलोत्पत्तिः श्रुता कर्माणि च, कानि कर्माणि?, वासुदेवो भणति–येन रक्तशिरा नागो वसन् बदरीवने। पातितः पृथ्वीशस्त्रेण वै मतिर्नाम (स उत्कृष्टः) क्षत्रियः ॥ १ ॥ येन चक्रोत्क्षता गङ्गा वहन्ती कलुषोदकम्। वामपादेन धृता वै मतिर्नाम क्षत्रियः ॥ २ ॥ येन घोषवती सेना वसन्ती कलशीपुरे। धृता वामहस्तेन वै मतिर्नाम क्षत्रियः ॥ ३ ॥ एतस्मै दुहितरं ददामि इति, स भणितः–दुहितरं ते ददामीति, नेच्छति, भृकुटी कृता, दत्ता नीता च गृहं, शयनीये तिष्ठति, अयं तस्याः सर्वं करोति, अन्यदा राजा पृच्छति–कथं ते वचनं करोति?, वीरको भणति–अहं स्वामिन्या *ओ गुमुगुमंतीओ

३ वन्दनाध्ययने वन्दनादिदृष्टान्ताः

…इ–अत्थि ते किंचि कयपुव्वयं ? भणइ–णत्थि, राया भणइ–चिंतेहि, तओ सुचिरं चिंतेत्ता भणइ–अत्थि, वयरीए … पाणियं वहंतं वामपाएण धारियं उव्वेलाए गयं, पज्ज- … मोलसण्हं रायसह

… मणति, व्यवहार … काष्ठेन, भास्माय सहस्त्रं ।

असंजयं न वंदिज्जा, मायरं पियरं गुरुं। सेणावइं पसत्थारं, रायाणं देवयाणि य ॥ ११०५ ॥

व्याख्या—न संयता असंयताः, अविरता इत्यर्थः, तान्न वन्देत, कं?–'मातरं' जननीं तथा 'पितरं' जनकम्, असंयतमिति वर्तते, प्राकृतशैल्या चाऽसंयतशब्दो लिङ्गत्रयेऽपि यथायोगमभिसंबध्यते, तथा 'गुरुं' पितामहादिलक्षणम्, असंयतत्वं सर्वत्र योजनीयं, तथा हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणा सेना तस्याः पतिः सेनापतिः–गणराजेत्यर्थः, तं सेनापतिं, 'प्रशस्तारं' प्रकर्षेण शास्ता प्रशास्ता तं–धर्मपाठकादिलक्षणं, तथा बद्धमुकुटो राजाऽभिधीयते तं राजानं, दैवतानि च न वन्देत, देवदेवीसङ्ग्रहार्थं दैवतग्रहणं, चशब्दाल्लेखाचार्यादिग्रहो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ११०५ ॥ इदानीं यस्य वन्दनं कर्तव्यं स उच्यते—

समणं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहियं। पंचसमिय तिगुत्तं, अस्संजमदुगुंछगं ॥ ११०६ ॥

व्याख्या—श्रमणः–प्राग्निरूपितशब्दार्थः तं श्रमणं 'वन्देत' नमस्कुर्यात्, कः?–'मेधावी' न्यायावस्थितः, स खलु श्रमणः नामस्थापनादिभेदभिन्नोऽपि भवति, अत आह–'संयतं' सम्–एकीभावेन यतः संयतः, क्रियां प्रति यत्नवानित्यर्थः, असावपि च व्यवहारनयाभिप्रायतो लब्ध्यादिनिमित्तमसम्पूर्णदर्शनादिरपि संभाव्यते, अत आह–'सुसमाहितं' दर्शनादिषु सुष्ठु–सम्यगाहितः सुसमाहितस्तं, सुसमाहितत्वमेव दर्श्यते–पञ्चभिरीर्यासमित्यादिभिः समितिभिः समितः पञ्चसमितस्तं, तिसृभिर्मनोगुप्त्यादिभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्तं त्रिगुप्तं, प्राणातिपातादिलक्षणोऽसंयमः असंयमं गर्हति–जुगुप्सतीत्यसंयमजुगुप्सकस्तम्, अनेन दृढधर्मता तस्यावेदिता भवतीति गाथार्थः ॥ ११०६ ॥ आह–किमिति यस्य कर्तव्यं वन्दनं स एवादौ

अण्णे भणंति-इहेव वंदंतेणंति । भावकिइकम्मं वासुदेवस्स, दव्वकिइकम्मं वीरयस्स ३॥ इदानीं सेवकः, तत्र कथानकम्—एगस्स रण्णो दो सेवया, तेसिं अल्लीणा गामा, तेसिं सीमानिमित्तेण भंडणं जायं, रायकुलं पहाविया, साहू दिट्ठो, एगो भणइ-भावेण 'साधुं दृष्ट्वा ध्रुवा सिद्धिः' पयाहिणीकाउं वंदित्ता गओ, वितिओ तस्स किर उग्घडयं करेइ, सोऽवि वंदइ, तहेव भणइ, ववहारो आवद्धो, जिओ, तस्स दव्वपूया, इयरस्स भावपूया ४ ॥ इदानीं पालकः, तत्र कथानकम्-बारवईए वासुदेवो राया, पालयसंबादओ से पुत्ता, णेमी समोसढो, वासुदेवो भणइ-जो कल्लं सामिं पढमं वंदइ तस्स अहं जं मग्गइ तं देमि, संबेण सयणिज्जाओ उट्ठेत्ता वंदिओ, पालएण रज्जलोभेण सिग्घेण आसरयणेण गंतूण वंदिओ, सो किर अभवसिद्धिओ वंदइ हियएण अक्कोसइ, वासुदेवो निग्गओ पुच्छइ-केण तुज्झे अज्ज पढमं वंदिया ?, सामी भणइ-दव्वओ पालएणं भावओ संबेणं, संबस्स तं दिण्णं ५॥ एवं तावद्वन्दनं पर्यायशब्दद्वारेण निरूपितम्, अधुना यदुक्तं 'कर्तव्यं कस्य वे'ति स निरूप्यते, तत्र येषां न कर्तव्यं तानभिधित्सुराह—

१ अन्ये भणन्ति-इहैव वन्दमानेनेति । भावकृतिकर्म वासुदेवस्य, द्रव्यकृतिकर्म वीरकस्य ॥ एकस्य राज्ञो द्वौ सेवकौ, तयोरासन्नौ ग्रामौ, तयोः सीमानिमित्तं भण्डनं जातं, राजकुलं प्रधावितौ, साधुर्दृष्टः, एको भणति-भावेन प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा गतः, द्वितीयस्तस्य किलानुवर्तनं करोति, सोऽपि वन्दते, तथैव भणति, व्यवहार आबद्धः, जितः, तस्य द्रव्यपूजा इतरस्य भावपूजा । द्वारिकायां वासुदेवो राजा, पालकशाम्बादयस्तस्य पुत्राः, नेमिः समवसृतः, वासुदेवो भणति-यः कल्ये स्वामिनं प्रथमं वन्दते तस्मायहं यन्मार्गयति तद्ददामि, शाम्बेन शयनीयादुत्थाय वन्दितः, पालकेन राज्यलोभेन शीघ्रेणाश्वरत्नेन गत्वा वन्दितः, स किलाभव्यसिद्धिको वन्दते हृदयेनाक्रोशति, वासुदेवो निर्गतः पृच्छति-केन यूयमद्य प्रथमं वन्दिताः ?, स्वामी भणति-द्रव्यतः पालकेन भावतः शाम्बेन, शाम्बाय तद्दत्तं ।

असंजयं न वंदिज्ञा, मायरं पियरं गुरुं । सेणावइं पसत्थारं, रायाण देवयाणि य ॥ ११०५ ॥

व्याख्या—न संयता असंयताः, अविरता इत्यर्थः, तान्न वन्देत, कं ?–'मातरं' जननीं तथा 'पितरं' जनकम्, असंयतमिति वर्तते, प्राकृतशैल्या चाऽसंयतशब्दो लिङ्गत्रयेऽपि यथायोगमभिसंबध्यते, तथा 'गुरुं' पितामहादिलक्षणम्, असंयतत्वं सर्वत्र योजनीयं, तथा हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणा सेना तस्याः पतिः सेनापतिः–गणराजेत्यर्थः, तं सेनापतिं, 'प्रशास्तारं' प्रकर्षेण शास्ता प्रशास्ता तं–धर्मपाठकादिलक्षणं, तथा बद्धमुकुटो राजाऽभिधीयते तं राजानं, दैवतानि च न वन्देत, देवदेवीसङ्ग्रहार्थं दैवतग्रहणं, चशब्दाल्लेखाचार्यादिग्रहो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ११०५ ॥ इदानीं यस्य वन्दनं कर्तव्यं स उच्यते—

समणं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहियं । पंचसमिय तिगुत्तं, अस्संजमदुगुंछगं ॥ ११०६ ॥

व्याख्या—श्रमणः–प्राग्निरूपितशब्दार्थः तं श्रमणं 'वन्देत' नमस्कुर्यात्, कः ?–'मेधावी' न्यायावस्थितः, स खलु श्रमणः नामस्थापनादिभेदभिन्नोऽपि भवति, अत आह–'संयतं' सम्–एकीभावेन यतः संयतः, क्रियां प्रति यत्नवानित्यर्थः, असावपि च व्यवहारनयाभिप्रायतो लब्ध्यादिनिमित्तमसम्पूर्णदर्शनादिरपि संभाव्यते, अत आह–'सुसमाहितं' दर्शनादिषु सुष्ठु–सम्यगाहितः सुसमाहितस्तं, सुसमाहितत्वमेव दर्श्यते–पञ्चभिरीर्यासमित्यादिभिः समितिभिः समितः पञ्चसमितस्तं तिसृभिर्मनोगुप्त्यादिभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्तं त्रिगुप्तं, प्राणातिपातादिलक्षणोऽसंयमः असंयमं गर्हति–जुगुप्सतीत्यसंयमजुगुप्सकस्तम्, अनेन दृढधर्मता तस्यावेदिता भवतीति गाथार्थः ॥ ११०६ ॥ आह–किमिति यस्य कर्तव्यं वन्दनं स एवादौ

अण्णे भणंति–इहेव वंदंतेणंति । भावकिइकम्मं वासुदेवस्स, दवकिइकम्मं वीरयस्स ३॥ इदानीं सेवकः, तत्र कथानकम्— एगस्स रण्णो दो सेवया, तेसिं अल्लीणा गामा, तेसिं सीमानिमित्तेण भंडणं जायं, रायकुलं पहाविया, साहू दिट्ठो, एगो भणइ–भावेण 'साधुं दृष्ट्वा ध्रुवा सिद्धिः' पयाहिणीकाउं वंदित्ता गओ, बितिओ तस्स किर उग्घडयं करेइ, सोऽवि वंदइ, तहेव भणइ, ववहारो आवद्धो, जिओ, तस्स दवपूया, इयरस्स भावपूया ४ ॥ इदानीं पालकः, तत्र कथानकम्–बारवईए वासुदेवो राया, पालयसंबाद्ओ से पुत्ता, णेमी समोसढो, वासुदेवो भणइ–जो कल्लं सामिं पढमं वंदइ तस्स अहं जं मग्गइ तं देमि, संबेण सयणिज्जाओ उट्ठेत्ता वंदिओ, पालएण रज्जलोभेण सिग्घेण आसरयणेण गंतूण वंदिओ, सो किर अभवसिद्धिओ वंदइ हियएण अक्कोसइ, वासुदेवो निग्गओ पुच्छइ–केण तुज्झे अज्ज पढमं वंदिया ?, सामी भणइ–दवओ पालएणं भावओ संबेणं, संबस्स तं दिण्णं ५॥ एवं तावद्वन्दनं पर्यायशब्दद्वारेण निरूपितम्, अधुना यदुक्तं 'कर्तव्यं कस्य वे'ति स निरूप्यते, तत्र येषां न कर्तव्यं तानभिधित्सुराह—

१ अन्ये भणन्ति–इहैव वन्दमानेनेति । भावकृतिकर्म वासुदेवस्य, द्रव्यकृतिकर्म वीरकस्य ॥ एकस्य राज्ञो द्वौ सेवकौ, तयोरासन्नौ ग्रामौ, तयोः सीमानिमित्तं भण्डनं जातं, राजकुलं प्रधावितौ, साधुर्दृष्टः, एको भणति–भावेन प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा गतः, द्वितीयस्तस्य किलानुवर्तनं करोति, सोऽपि वन्दते, तथैव भणति, व्यवहार आबद्धः, जितः, तस्य द्रव्यपूजा इतरस्य भावपूजा । द्वारिकायां वासुदेवो राजा, पालकशाम्बादयस्तस्य पुत्राः, नेमिः समवसृतः, वासुदेवो भणति–यः कल्ये स्वामिनं प्रथमं वन्दते तस्मायहं यन्मार्गयति तद्ददामि, शाम्बेन शयनीयादुत्थाय वन्दितः, पालकेन राज्यलोभेन शीघ्रेणाश्वरत्नेन गत्वा वन्दितः, स किलाभव्यसिद्धिको वन्दते हृदयेनाक्रोशति, वासुदेवो निर्गतः पृच्छति–केन यूयमद्य प्रथमं वन्दिताः ?, स्वामी भणति–द्रव्यतः पालकेन भावतः शाम्बेन, शाम्बाय तद्दत्तं ।

कामं चरणं भावो तं पुण णाणसहिओ समाणेइ । ण य
यप्रधाना एवमाहुः—ज्ञानिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च—'कामं चरणं भावो तं पुण णाणसहिओ समाणेइ । ण य
नाणं तु न भावो तेण र णाणी पणिवयामो ॥ १ ॥' इत्यादि, 'दंसण'त्ति ज्ञानचरणधर्मविकलाः स्वल्पसत्त्वा एवमाहुः—
दर्शनिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च—जेह णाणेणं ण विणा चरणं णादंसणिस्स इय नाणं । न य दंसणं न भावो ते-
ण र दिट्ठिं पणिवयामो ॥ १ ॥' इत्यादि, तथाऽन्ये सम्पूर्णचरणधर्मानुपालनासमर्था नित्यवासादि प्रशंसन्ति सङ्गमस्थवि-
रोदाहरणेन, अपरे चैत्याद्यालम्बनं कुर्वन्ति, वक्ष्यते च—'जाहेऽविय परितंता गामागरनगरपट्टणमडंता । तो केइ नीयवासी
संगमथेरं ववइसंति ॥ १ ॥' इत्यादि, तदत्र नित्यवासे च ये दोषाः चशब्दात् केवलज्ञानदर्शनपक्षे च चैत्यभक्त्याऽऽर्यि-
कालाभविकृतिपरिभोगपक्षे च ते वक्तव्या इति वाक्यशेषः, एष तावद्गाथासंक्षेपार्थः ॥ साम्प्रतं यदुक्तं 'पञ्चानां कृतिकर्म
न कर्तव्यम्' अथ क एते पञ्च ?, तान् स्वरूपतो निदर्शयन्नाह—

पासत्थो ओसन्नो होइ कुसीलो तहेव संसत्तो । अहछंदोऽविय एए अवंदणिज्जा जिणमयंमि ॥ १ ॥ (प्र०)

व्याख्या—किलेयमन्यकर्तृकी गाथा तथाऽपि सोपयोगा चेति व्याख्यायते । तत्र पार्श्वस्थः दर्शनादीनां पार्श्वे तिष्ठ-
तीति पार्श्वस्थः, अथवा मिथ्यात्वादयो बन्धहेतवः पाशाः पाशेषु तिष्ठतीति पाशस्थः,—'सो पासत्थो दुविहो सव्वे देसे य

१ कामं चरणं भावस्तत् पुनर्ज्ञानसहितः संपूरयति । न च ज्ञानं नैव भावस्तस्मात् ज्ञानिनः प्रणिपतामि ॥ १ ॥ २ यथा ज्ञानेन न विना चरणं नादर्शनिन इति ज्ञानम् । न च दर्शनं न भावस्तस्मात् ! दृष्टिमतः प्रणिपतामि ॥ १ ॥ ३ यदापि च परितान्ता ग्रामाकरनगरपत्तनमटन्तः । ततः केचित् नित्यवासिनः संगमस्थविरं व्यपदिशन्ति ॥ १ ॥ ( ) ४ स पार्श्वस्थो द्विविधः—सर्वस्मिन् देशे च

नोक्तः ?, येन येषां न कर्तव्यं मात्रादीनां तेऽप्युक्ता इति, उच्यते, सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं, त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति—केचिदुद्घटितज्ञाः केचिन्मध्यमबुद्धयः केचित्प्रपञ्चितज्ञा इति, तत्र मा भूत्प्रपञ्चितज्ञानां मतिः—उक्तलक्षणस्य श्रमणस्य कर्तव्यं मात्रादीनां तु न विधिर्न प्रतिषेध इत्यतस्तेऽप्युक्ता इति, यद्येवं किमिति येषां न कर्तव्यं त एवादा उक्ता इति ?, अत्रोच्यते, हिताप्रवृत्तेरहितप्रवृत्तिर्गुरु संसारकारणमिति दर्शनार्थमित्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः—श्रमणं वन्देत मेधावी संयतमित्युक्तं, तत्रेत्थम्भूतमेव वन्देत, न तु पार्श्वस्थादीन्, तथा चाह—

पंचण्हं किइकम्मं मालामरुएण होइ दिट्ठंतो । वेरुलियनाणदंसणणीयावासे य जे दोसा ॥ ११०७ ॥

व्याख्या—'पञ्चानां' पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानां 'कृतिकर्म' वन्दनकर्म, न कर्तव्यमिति वाक्यशेषः, अयं च वाक्यशेषः 'श्रमणं वन्देत मेधावी संयत' मित्यादि ग्रन्थादवगम्यते, पार्श्वस्थादीनां यथोक्तश्रमणगुणविकलत्वात्, यथा संयतानामपि ये पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेषामपि कृतिकर्म न कर्तव्यं, आह—कुतोऽयमर्थोऽवगम्यते ?, उच्यते, मालामरुकाभ्यां भवति दृष्टान्त इति वचनात्, वक्ष्यते च—'असुइट्ठाणे पडिया' इत्यादि, तथा 'पेक्कणकुले' इत्यादि 'वेरुलिय'त्ति संसर्गजदोषनिराकरणाय वैडूर्यदृष्टान्तो भविष्यति, वक्ष्यति च—'सुचिरंपि अच्छमाणो वेरुलिओ' इत्यादि, तत्प्रत्यवस्थानं च 'अंबस्स य निंबस्स ये'त्यादिना सप्रपञ्चं वक्ष्यते, 'णाण'त्ति दर्शनचारित्रासेवनसामर्थ्यविकला ज्ञानन-

1 अशुचिस्थाने पतिता 2 श्वपाककुले 3 सुचिरमपि तिष्ठद् वैडूर्यं 4 आम्रस्य च निम्बस्य च

कोउय भूईकम्मे पसिणापसिणे णिमित्तमाजीवे । कक्कुरुए य लक्खण उव-
दंसणायारं घरणकुसीलो इमो होइ ॥ २ ॥ कोउय भूईकम्मे पसिणापसिणे णिमित्तमाजीवे । कक्कुरुए य लक्खण उव-
जीवइ विज्जमंताई ॥ ३ ॥ सोभग्गाइणिमित्तं परेसि ण्हवणाइ कोउयं भणियं । जरियाइ भूइदाणं भूईकम्मं विणिद्दिट्ठं
॥ ४ ॥ सुविणयविज्जाकहियं आइंखणिघंटियाइकहियं वा । जं सासइ अन्नेसिं पसिणापसिणं हवइ एयं ॥ ५ ॥ तीयाइभा-
वकहणं होइ णिमित्तं इमं तु आजीवं । जाइकुलसिप्पकम्मे तवगणसुत्ताइ सत्तविहं ॥ ६ ॥ कक्कुरुगा य माया णियडीए
जं भणंति तं भणियं । थीलक्खणाइ लक्खण विज्जामंताइया पयडा ॥ ७ ॥' 'तथैव संसक्त' इति यथा पार्श्वस्थादयोऽव-
न्धास्तथाऽयमपि संसक्तवत् संसक्तः, तं पार्श्वस्थादिकं तपस्विनं वाऽऽसाद्य सन्निहितदोषगुण इत्यर्थः, आह च—'संसत्तो
य इदाणीं सो पुण गोभत्तलंदए चेव । उच्चिट्ठमणुच्चिट्ठं जं किंची छुब्भई सव्वं ॥ १ ॥ एमेव य मूलुत्तरदोसा य गुणा य
जत्तिया केइ । ते तम्मिवि सन्निहिया संसत्तो भण्णई तम्हा ॥ २ ॥ रायविदूसगमाई अहवावि णडो जहा उ बहुरूवो ।

---

१ दर्शनाचारं चरणकुशीलोऽयं भवति ॥ २ ॥ कौतुकं भूतिकर्म प्रश्नाप्रश्नं निमित्तमाजीवम् । कल्ककुहुकञ्च लक्षणं उपजीवति विद्यामन्त्रादीन् ॥ ३ ॥ सौभाग्यादिनिमित्तं परेषां स्नपनादि कौतुकं भणितम् । ज्वरितादये भूतिदानं भूतिकर्म विनिर्दिष्टम् ॥ ४ ॥ स्वप्नविद्याकथितमाङ्खिनीघण्टिकादिकथितं वा । यत् शास्ति अन्येभ्यः प्रश्नाप्रश्नं भवत्येतत् ॥ ५ ॥ अतीतादिभावकथनं भवति निमित्तमिदं त्वाजीवनम् । जातिकुलशिल्पकर्माणि तपोगणसूत्राणि सप्तविधम् ॥ ६ ॥ कल्ककुहुका च माया निकृत्या यद्भणन्ति तद्भणितम् । स्त्रीलक्षणादि लक्षणं विद्यामन्त्रादिकाः प्रकटाः ॥ ७ ॥ संसक्तश्चेदानीं स पुनर्गोभक्तलन्दके चैव । उच्छिष्टमनुच्छिष्टं यत्किञ्चित् क्षिप्यते सर्वम् ॥ १ ॥ एवमेव च मूलोत्तरदोषाश्च गुणाश्च यावन्तः केचित् । ते तस्मिन् सन्निहिताः संसक्तो भण्यते तस्मात् ॥ २ ॥ राजविदूषकादयोऽथवापि नटो यथा तु बहुरूपः ।

होई णायव्वो। सव्वंमि णाणदंसणचरणाणं जो उ पासंमि ॥ १ ॥ देसंमि य पासत्थो सिज्जायरऽभिहड रायपिंडं वा। णियंयं च अग्गपिंडं भुंजति णिक्कारणेणं च[1] ॥ २ ॥ कुलणिस्साए विहरइ ठवणकुलाणि य अकारणे विसइ। संखडिपलोयणाए गच्छइ तह संथवं कुणई ॥ ३ ॥' अवसन्नः—सामाचार्यासेवने अवसन्नवदवसन्नः, 'ओसन्नोऽवि य दुविहो सव्वे देसे य तत्थ सव्वंमि। उउबद्धपीढफलगो ठवियगभोई य णायव्वो ॥ १ ॥' देशावसन्नस्तु—'आवस्सगसज्झाए पडिलेहणझाणभिक्खऽभत्तट्ठे। आगमणे णिग्गमणे ठाणे य णिसीयणतुयट्टे ॥१॥ आवस्सयाइयाइं ण करे करेइ अहवावि हीणमधियाइं। गुरुवयणबलाइ तथा भणिओ एसो य ओसन्नो ॥ २ ॥ गोणो जहा वलंतो भंजइ समिलं तु सोऽवि एमेव। गुरुवयणं अकरेंतो वलाइ कुणई य उस्सूण्णो ॥ ३ ॥' 'भवति कुशीलः' कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः,—तिविहो होइ कुसीलो णाणे तह दंसणे चरित्ते य। एसो अवंदणिज्जो पन्नत्तो वीयरागेहिं ॥ १ ॥ णाणे णाणायारं जो उ विराहेइ कालमाईयं। दंसणे

1 भवति ज्ञातव्यः। सर्वस्मिन् ज्ञानदर्शनचरणानां यस्तु पार्श्वे ॥ १ ॥ देशे च पार्श्वस्थः शय्यातराभ्याहृते राजपिण्डं वा। नित्यं चाग्रपिण्डं भुनक्ति निष्कारणेन च ॥ २ ॥ कुलनिश्रया विहरति स्थापनाकुलानि चाकारणे विशति। संखडीप्रलोकनया गच्छति तथा संस्तवं करोति ॥ ३ ॥ २ अवसन्नोऽपि च द्विविधः सर्वस्मिन् देशे च तत्र सर्वस्मिन्। ऋतुबद्धपीठफलकः स्थापितभोजी च ज्ञातव्यः ॥१॥ आवश्यकस्वाध्याययोः प्रतिलेखनायां ध्याने भिक्षायामभक्तार्थे। आगमने निर्गमने स्थाने च निषीदने त्वग्वर्तने ॥ १ ॥ आवश्यकादीनि न करोति अथवाऽपि करोति हीनाधिकानि (वा)। गुरुवचनबलात्तथा भणित एष चावसन्नः ॥ २ ॥ गौर्यथा वलान् भनक्ति समिलां तु सोऽप्येवमेव। गुरुवचनमकुर्वन् बलात् करोति चावसन्नः ॥ ३ ॥ त्रिविधो भवति कुशीलो ज्ञाने तथा दर्शने चारित्रे च। एषोऽवन्दनीयः प्रज्ञप्तो वीतरागैः ॥ १ ॥ ज्ञाने ज्ञानाचारं यस्तु विराधयति कालादिकम्। दर्शने ‡णे चेव प्र. *वसोढं

पासत्थाई वंदमाणस्स नेव कित्ती न निज्जरा होइ । कायकिलेसं एमेव कुणई तह कम्मबंधं च ॥ ११०८ ॥

व्याख्या—'पार्श्वस्थादीन्' उक्तलक्षणान् 'वन्दमानस्य' नमस्कुर्वतो नैव कीर्तिर्न निर्जरा भवति, तत्र कीर्तिः—अहो अयं पुण्यभागित्येवंलक्षणा सा भवति, अपि त्वकीर्तिर्भवति, नूनमयमप्येवंस्वरूपो येनैषां वन्दनं करोति, तथा निर्जरणं निर्जरा—कर्मक्षयलक्षणा सा न भवति, तीर्थकराज्ञाविराधनाद्वारेण निर्गुणत्वात्तेषामिति, चीयत इति कायः—देहस्तस्य क्लेशः—अवनामादिलक्षणः कायक्लेशस्तं कायक्लेशम् 'एवमेव' मुधैव 'करोति' निर्वर्तयति, तथा क्रियत इति कर्म—ज्ञानावरणीयादिलक्षणं तस्य बन्धो—विशिष्टरचनयाऽऽत्मनि स्थापनं तेन वा आत्मनो बन्धः—स्वस्वरूपतिरस्करणलक्षणः कर्मबन्धस्तं कर्मबन्धं च करोतीति वर्तते, चशब्दादाज्ञाभङ्गादींश्च दोषानवाप्नुते, कथं ?—भगवत्प्रतिक्रुष्टवन्दने आज्ञाभङ्गः, तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि वन्दन्तीत्यनवस्था, तान् वन्दमानान् दृष्ट्वाऽन्येषां मिथ्यात्वं, कायक्लेशतो देवताभ्यो वाऽऽत्मविराधना, तद्वन्दनेन तत्कृतासंयमानुमोदनात्संयमविराधनेति गाथार्थः ॥ ११०८ ॥ एवं तावत्पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य दोषा उक्ताः, साम्प्रतं पार्श्वस्थानामेव गुणाधिकवन्दनप्रतिषेधमकुर्वतामपायान् प्रदर्शयन्नाह—

जे बंभचेरभट्ठा पाए उड्डुंति बंभयारीणं । ते होंति कुंटमंटा बोही य सुदुल्लहा तेसिं ॥ ११०९ ॥

व्याख्या—ये—पार्श्वस्थादयो भ्रष्टब्रह्मचर्या अपगतब्रह्मचर्या इत्यर्थः, ब्रह्मचर्यशब्दो मैथुनविरतिवाचकः, तथौघतः संयमवाचकश्च, 'पाए उड्डुंति बंभयारीणं' पादावभिमानतो व्यवस्थापयन्ति ब्रह्मचारिणां वन्दमानानामिति, न तद्वन्दननिषेधं कुर्वन्तीत्यर्थः, ते तदुपात्तकर्मजं नारकत्वादिलक्षणं विपाकमासाद्य यदा कथञ्चित्कृच्छ्रेण मानुषत्वमासादयन्ति-

अहवा वि मेलगो जो हलिद्दरागाइ बहुवण्णो ॥ ३ ॥ एमेव जारिसेणं सुद्धमसुद्धेण वाऽवि संमिलइ । तारिसओ चिय होति संसत्तो भण्णई तम्हा ॥ ४ ॥ सो दुविकप्पो भणिओ जिणेहि जियरागदोसमोहेहिं । एगो उ संकिलिट्ठो असंकिलिट्ठो तहा अण्णो ॥ ५ ॥ पंचासवप्पवत्तो जो खलु तिहि गारवेहि पडिबद्धो । इत्थिगिहिसंकिलिट्ठो संसत्तो संकिलिट्ठो उ ॥ ६ ॥ पासत्थाईएसुं संविग्गेसुं च जत्थ मिलती उ । तहि तारिसओ भवई पियधम्मो अहव इयरो उ ॥ ७ ॥ एषोऽसंक्लिष्टः, 'यथाछन्दोऽपि च' यथाछन्दः—यथेच्छयैवागमनिरपेक्षं प्रवर्तते यः स यथाच्छन्दोऽभिधीयते, उक्तं च—"उस्सुत्तमायरंतो उस्सुत्तं चेव पन्नवेमाणो । एसो उ अहाछंदो इच्छाछंदोत्ति एगट्ठा ॥ १ ॥ उस्सुत्तमणुवदिट्ठं सच्छंदविगप्पियं अणणुधाइ । परतत्ति पवत्तिति णेओ इणमो अहाछंदो ॥२॥ सच्छंदमइविगप्पिय किंची सुहसायविगइपडिबद्धो । तिहिगारवेहिं मज्जइ तं जाणाही अहाछंदं ॥ ३ ॥" एते पार्श्वस्थादयोऽवन्दनीयाः, क्व ?—जिनमते, न तु लोक इति गाथार्थः ॥ अथ पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य को दोष इति ?, उच्यते—

---

१ अथवाऽपि मेलको यो हरिद्रारागादिः बहुवर्णः ॥ ३ ॥ एवमेव यादृशेन शुद्धेनाशुद्धेन वाऽपि संवसति । तादृश एव भवति संसक्तो भण्यते तस्मात् ॥ ४ ॥ स द्विविकल्पो भणितो जिनैर्जितरागद्वेषमोहैः । एकस्तु संक्लिष्टोऽसंक्लिष्टस्तथाऽन्यः ॥ ५ ॥ पञ्चाश्रवप्रवृत्तो यः खलु त्रिभिर्गौरवैः प्रतिबद्धः । स्त्रीगृहिभिः संक्लिष्टः संसक्तः संक्लिष्टः स तु ॥ ६ ॥ पार्श्वस्थादिकेषु संविग्नेषु च यत्र मिलति तु । तत्र तादृशो भवति प्रियधर्मा अथवा इतरस्तु ॥ ७ ॥ २ उत्सूत्रमाचरन् उत्सूत्रमेव प्रज्ञापयन् । एष तु यथाच्छन्द इच्छाछन्द इति एकार्थौ ॥ १ ॥ उत्सूत्रमनुपदिष्टं स्वच्छन्दविकल्पितमननुपाति । परतप्तिं प्रवर्त्तयति ज्ञेयोऽयं यथाच्छन्दः ॥ २ ॥ स्वच्छन्दमतिविकल्पितं किञ्चित्सुखसातविकृतिप्रतिबद्धः । त्रिभिर्गौरवैर्माद्यति तं जानीहि यथाच्छन्दम् ॥ ३ ॥

पासत्थाई वंदमाणस्स नेव कित्ती न निज्जरा होइ । कायकिलेसं एमेव कुणई तह कम्मबंधं च ॥ ११०८ ॥

व्याख्या—'पार्श्वस्थादीन्' उक्तलक्षणान् 'वन्दमानस्य' नमस्कुर्वतो नैव कीर्तिर्न निर्जरा भवति, तत्र कीर्तिः—अहो अयं पुण्यभागित्येवंलक्षणा सा भवति, अपि त्वकीर्तिर्भवति, नूनमयमप्येवंस्वरूपो येनैषां वन्दनं करोति, तथा निर्जरणं निर्जरा—कर्मक्षयलक्षणा सा न भवति, तीर्थकराज्ञाविराधनाद्वारेण निर्गुणत्वात्तेषामिति, चीयत इति कायः—देहस्तस्य क्लेशः—अवनामादिलक्षणः कायक्लेशस्तं कायक्लेशम् 'एवमेव' मुधैव 'करोति' निर्वर्तयति, तथा क्रियत इति कर्म—ज्ञानावरणीयादिलक्षणं तस्य बन्धो—विशिष्टरचनयाऽऽत्मनि स्थापनं तेन वा आत्मनो बन्धः—स्वस्वरूपतिरस्करणलक्षणः कर्मबन्धस्तं कर्मबन्धं च करोतीति वर्तते, चशब्दादाज्ञाभङ्गादींश्च दोषानवाप्नुते, कथं ?—भगवत्प्रतिकुष्टवन्दने आज्ञाभङ्गः, तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि वन्दन्तीत्यनवस्था, तान् वन्दमानान् दृष्ट्वाऽन्येषां मिथ्यात्वं, कायक्लेशतो देवताभ्यो वाऽऽत्मविराधना, तद्वन्दनेन तत्कृतासंयमानुमोदनात्संयमविराधनेति गाथार्थः ॥ ११०८ ॥ एवं तावत्पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य दोषा उक्ताः, साम्प्रतं पार्श्वस्थानामेव गुणाधिकवन्दनप्रतिषेधमकुर्वतामपायान् प्रदर्शयन्नाह—

जे बंभचेरभट्ठा पाए उड्डुंति बंभयारीणं । ते होंति कुंटमंटा बोही य सुदुल्लहा तेसिं ॥ ११०९ ॥

व्याख्या—ये—पार्श्वस्थादयो भ्रष्टब्रह्मचर्या अपगतब्रह्मचर्या इत्यर्थः, ब्रह्मचर्यशब्दो मैथुनविरतिवाचकः, तथौघतः संयमवाचकश्च, 'पाए उड्डुंति बंभयारीणं' पादावभिमानतो व्यवस्थापयन्ति ब्रह्मचारिणां वन्दमानानामिति, न तद्वन्दननिषेधं कुर्वन्तीत्यर्थः, ते तदुपात्तकर्मजं नारकत्वादिलक्षणं विपाकमासाद्य यदा कथञ्चित्कृच्छ्रेण मानुषत्वमासादयन्ति-

तदाऽपि भवन्ति कोंटमण्टाः 'बोधिश्च' जिनशासनाववोधलक्षणा सकलदुःखविरेकभूता सुदुर्लभा तेषां, सकृत्प्राप्ता सत्या मप्यनन्तसंसारित्वादिति गाथार्थः ॥ ११०९ ॥ तथा—

सुट्ठुतरं नासंती अप्पाणं जे चरित्तपब्भट्ठा । गुरुजण वंदाविंती सुसमण जहुत्तकारिं च ॥ १११० ॥ दारं ॥

व्याख्या—'सुट्ठुतरं'ति सुतरां नाशयन्त्यात्मानं सन्मार्गात्, के?—ये चारित्रात्–प्राग्निरूपितशब्दार्थात् प्रकर्षेण भ्रष्टाः–अपेताः सन्तः 'गुरुजनं' गुणस्थसुसाधुवर्गं 'वन्दयन्ति' कृतिकर्म कारयन्ति, किम्भूतं गुरुजनं?—शोभनाः श्रमणा यस्मिन् स सुश्रमणस्तं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, तथा यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं शीलमस्येति यथोक्तकारी तं यथोक्तकारिणं चेति गाथार्थः ॥ १११० ॥ एवं वन्दकवन्द्यदोषसम्भवात्पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, तथा गुणवन्तोऽपि ये तैः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेऽपि न वन्दनीयाः, किमित्यत आह—

असुइट्ठाणे पडिया चंपगमाला न कीरई सीसे । पासत्थाईठाणेसु वट्टमाणा तह अपुज्जा ॥ ११११ ॥

व्याख्या—यथा 'अशुचिस्थाने' विट्प्रधाने स्थाने पतिता चम्पकमाला स्वरूपतः शोभनाऽपि सत्यशुचिस्थानसंसर्गान्न क्रियते शिरसि, पार्श्वस्थादिस्थानेषु वर्तमानाः साधवस्तथा 'अपूज्याः' अवन्दनीयाः, पार्श्वस्थादीनां स्थानानि—वसतिनिर्गमभूम्यादीनि परिगृह्यन्ते, अन्ये तु शय्यातरपिण्डाद्युपभोगलक्षणानि व्याचक्षते यत्संसर्गात्पार्श्वस्थादयो भवन्ति, न चैतानि सुष्ठु घटन्ते, तेषामपि तद्भावापत्तेः, चम्पकमालोदाहरणोपनयस्य च सम्यगघटमानत्वादिति । अत्र कथानकं—

एगो चंपकप्पिओ कुमारो चंपगमालाए सिरे कयाए आसगओ वच्चइ, आसेण उद्धूयस्स सा चंपगमाला अमेज्झे पडिया, गिण्हामित्ति अमिज्झं दट्ठूण मुक्का, सो य चंपएहिं विणा धितिं न लभइ, तहावि ठाणदोसेण मुक्का । एवं चंपगमालत्थाणीया साहू अमिज्झत्थाणिया पासत्थादयो, जो विसुद्धो तेहिं समं मिलइ संवसइ वा सोऽवि परिहरणिज्जो ॥ अधिकृतार्थप्रसाधनायैव दृष्टान्तान्तरमाह—

पक्कणकुले वसंतो सउणीपारोऽवि गरहिओ होइ । इय गरहिया सुविहिया मज्झि वसंता कुसीलाणं॥११२॥

व्याख्या—पक्कणकुलं—गर्हितं कुलं तस्मिन् पक्कणकुले वसन् सन्, पारङ्गतवानिति पारगः, शकुन्याः पारगः, असावपि 'गर्हितो भवति' निन्द्यो भवति, शकुनीशब्देन चतुर्दश विद्यास्थानानि परिगृह्यन्ते, "अङ्गानि चतुरो वेदा, मीमांसा न्यायविस्तरः । पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुश्चतुर्दश ॥ १ ॥" तत्राङ्गानि षट्, तद्यथा—'शिक्षा कल्पो व्याकरणं, छन्दो ज्योतिर्निरुक्तयः' इति, 'इय' एवं गर्हिताः 'सुविहिताः' साधवो मध्ये वसन्तः 'कुशीलानां' पार्श्वस्थादीनाम् ॥ अत्र कथानकम्—एगस्स धिज्जाइयस्स पंच पुत्ता सउणीपारगा, तत्थेगो मरुगो एगाए दासीए संपलग्गो, सा मज्जं पिबइ, इमो न

---

१ एकश्चम्पकप्रियः कुमारः चम्पकमालायां शिरसि कृतायामश्वगतो व्रजति, अश्वेनोद्धूते सा चम्पकमालाऽमेध्ये पतिता, गृह्णामीति अमेध्यं दृष्ट्वा मुक्ता, स च चम्पकैर्विना धृतिं न लभते, तथापि स्थानदोषेण मुक्ता । एवं चम्पकमालास्थानीयाः साधवः अमेध्यस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः, यो विशुद्धस्तैः समं मिलति संवसति वा सोऽपि परिहरणीयः । २ एकस्य धिग्जातीयस्य पञ्च पुत्राः शकुनीपारगाः, तत्रैको ब्राह्मण एकस्यां दास्यां संप्रलग्नः, सा मद्यं पिबति, अयं न

पिबइ, तीए भण्णइ–जइ तुमं ण पिबसि तो ण णेहो, सो (सा) भणइ–रत्ती होज्जा, इयरहा विसरिसो संजोगुत्ति, एवं सो बहुसो भणंतीए पाइत्तो, सो पढमं पच्छण्णं पिबइ, पच्छा पायडंपि पिबिउमाढत्तो, पच्छा अइपसंगेण मज्जमंसासी जाओ, पक्कणेहिं ¹ लोट्टिउमाढत्तो, तेहिं चेव सह पिबइ खाइ संवसइ य, पच्छा सो पितुणा सयणेण य सव्वयज्झो अप्पवेसो कओ, [...]या सो पडिभग्गो, वितिओ से भाया सिणेहेण तं कुडिं पविसिऊण पुच्छइ देइ य से किंचि, सो पितुणा उवलंभिणिच्छूढो, तइओ बाहिरपाडए ठिओ पुच्छइ विसज्जेइ से किंचि, सोवि णिच्छूढो, चउत्थो परंपरएण दवावेइ, सोवि [...]ो, पंचमो गंधंपि ण इच्छइ, तेण मरुगेण करणं चडिऊण सव्वस्स घरस्स सो सामीकओ, इयरे चत्तारिवि बाहिरा कया लोगगरहिया जाया। एस दिट्ठंतो, उवणओ से इमो–जारिसा पक्कणा तारिसा पासत्थाई जारिसो धिज्जाइओ तारिसो आयरिओ जारिसा पुत्ता तारिसा साहू जहा ते णिच्छूढा एवं णिच्छुब्भंति कुसीलसंसग्गिं करिंता गरहिया य

¹ पिबति, तया भण्यते–यदि त्वं न पिबसि न स्नेहः, स(सा) भणति–रात्री (रतिः) भवेत्, इतरथा विसदृशः संयोग इति, एवं स बहुशो भणन्त्या तया पायितः, स प्रथमं प्रच्छन्नं पिबति, पश्चात्प्रकटमपि पातुमारब्धः, पश्चात् अतिप्रसङ्गेन मद्यमांसाशी जातः, श्वपाकैः सह भ्रमितुमारब्धः, तैः सहैव खादति पिबति संवसति च, पश्चात् स पित्रा स्वजनेन च सर्वबाह्यः अप्रवेशः कृतः, अन्यदा स प्रतिभग्नः, द्वितीयस्तस्य भ्राता स्नेहेन तां कुटीं प्रविश्य पृच्छति ददाति च तस्मै किञ्चित्, स उपालभ्य पित्रा निष्काशितः, तृतीयो बाह्यपाटके स्थितः पृच्छति विसृजति च तस्मै किञ्चित्, सोऽपि निष्काशितः, चतुर्थः परम्परकेण दापयति, सोऽपि निष्काशितः, पञ्चमो गन्धमपि नेच्छति, तेन मरुकेण न्यायालये गत्वा सर्वस्य गृहस्य स स्वामीकृतः, इतरे चत्वारोऽपि बाह्याः कृता लोकगर्हिता जाताः एष दृष्टान्तः, उपनयोऽस्यायं–यादृशाश्चाण्डालास्तादृशाः पार्श्वस्थादयो यादृग् धिग्जातीयस्तादृगाचार्यः यादृशाः पुत्रास्तादृशाः साधवः यथा ते निष्काशिता एवं निष्काश्यन्ते कुशीलसंसर्गं कुर्वन्तः गर्हिताश्च

३ वन्दनाध्ययने संसर्गजा दोषगुणाः

पवयणे भवंति, जो पुण परिहरइ सो पुज्जो साइयं अपज्जवसियं च णेधाणं पावइ, एवं संसग्गी विणासिया कुसीलेहिं ।
उर्फ च–'जो जारिसेण मित्तिं करेइ अचिरेण(सो)तारिसो होइ । कुसुमेहिं सह वसंता तिलावि तग्गंधया होंति ॥१॥' मरु-
एत्ति दिट्ठंतो गओ, व्याख्यातं द्वारगाथाशकलम्, अधुना वैडूर्यपदव्याख्या, अस्य चायमभिसम्बन्धः–पार्श्वस्थादिसंसर्ग-
दोषादवन्दनीयाः साधवोऽप्युक्ताः, अत्राह चोदकः–कः पार्श्वस्थादिसंसर्गमात्राद्गुणवतो दोषः, ? तथा चाह—

सुचिरंपि अच्छमाणो वेरुलिओ कायमणीयउम्मीसो । नोवेइ कायभावं पाहण्णगुणेण नियएणं ॥ १११३ ॥

व्याख्या—'सुचिरमपि' प्रभूतमपि कालं तिष्ठन् वैडूर्यः–मणिविशेषः, काचाश्च ते मणयश्च काचमणयः कुत्सिताः काच-
मणयः काचमणिकास्तैरुत्–प्राबल्येन मिश्रः काचमणिकोन्मिश्रः 'नोपैति' न याति 'काचभावं' काचधर्मं 'प्राधान्यगुणेन'
यमल्पगुणेन 'निजेन' आत्मीयेन, एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संवसन्नपि शीलगुणेनात्मीयेन न पार्श्वस्थादिभा-
वमुपैति, अयं भावार्थ इति गाथार्थः ॥ १११३ ॥ अत्राहाऽऽचार्यः—यत्किञ्चिदेतत्, न हि दृष्टान्तमात्रादेवाभिलपिता-
र्थसिद्धिः संजायते, यतः—

भावुगअभावुगाणि य लोए दुविहाणि होंति दव्वाणि । वेरुलिओ तत्थ मणी अभावुगो अन्नदव्वेहिं ॥१११४॥

व्याख्या—भाव्यन्ते–प्रतियोगिना स्वगुणैरात्मभावमापाद्यन्त इति भाव्यानि–कवेलुकादीनि,प्राकृतशैल्या भावुकान्युच्यन्ते,
अथवा प्रतियोगिनि सति तद्गुणापेक्षया तथाभवनशीलानि भावुकानि, लषपतपदस्थाभूवृषे*त्यादावुकञ् (पा. ३-२-१५४) तस्य

१ प्रवचने भवन्ति, यः पुनः परिहरति स पूज्यः सापर्यवसानं च निर्वाणं प्राप्नोति, एवं संसर्गी विनाशिका कुशीलैः । यादृशेन मैत्रीं करोति अचिरे-
ण (सः) तादृशो भवति । कुसुमैः सह वसन्तः तिला अपि तद्गन्धिका भवन्ति । १ । मरुक इति दृष्टांतो गतः *त्यादावु द्वि॰ 'पो म॰

पिवइ, तीए भण्णइ—जइ तुमं ण पिवसि तो ण णेहो, सो (सा) भणइ—रत्ती होज्जा, इयरहा विसरिसो संजोगुत्ति, एवं सो बहुसो भणंतीए पाइत्तो, सो पढमं पच्छण्णं पिवइ, पच्छा पायडंपि पिविउमाढत्तो, पच्छा अइपसंगेण मज्जमंसासी जाओ, पक्कणेहिं सह लोट्टिउमाढत्तो, तेहिं चेव सह पिवइ खाइ संवसइ य, पच्छा सो पितुणा सयणेण य सव्ववज्झो अप्पवेसो कओ, अण्णया सो पडिभग्गो, बितिओ से भाया सिणेहेण तं कुडिं पविसिऊण पुच्छइ देइ य से किंचि, सो पितुणा उवलंभिऊण णिच्छूढो, तइओ बाहिरपाडए ठिओ पुच्छइ विसज्जेइ से किंचि, सोवि णिच्छूढो, चउत्थो परंपरएण दवावेइ, सोवि णिच्छूढो, पंचमो गंधंपि ण इच्छइ, तेण मरुगेण करणं चडिऊण सव्वस्स घरस्स सो सामीकओ, इयरे चत्तारिवि बाहिरा कया लोगगरहिया जाया। एस दिट्ठंतो, उवणओ से इमो—जारिसा पक्कणा तारिसा पासत्थाई जारिसो धिज्जाइओ तारिसो आयरिओ जारिसा पुत्ता तारिसा साहू जहा ते णिच्छूढा एवं णिच्छुब्भंति कुसीलसंसग्गिं करिंता गरहिया य

---

१ पिबति, तया भण्यते—यदि त्वं न पिबसि न स्नेहः, स(सा) भणति—रागी (रतिः) भवेत्, इतरथा विसदृशः संयोग इति, एवं स बहुशो भणन्त्या तया पायितः, स प्रथमं प्रच्छन्नं पिबति, पश्चात्प्रकटमपि पातुमारब्धः, पश्चात् अतिप्रसङ्गेन मद्यमांसाशी जातः, श्वपाकैः सह भ्रमितुमारब्धः, तैः सहैव खादति पिबति संवसति च, पश्चात् स पित्रा स्वजनेन च सर्वबाह्यः अप्रवेशः कृतः, अन्यदा स प्रतिभग्नः, द्वितीयस्तस्य भ्राता स्नेहेन तां कुटीं प्रविश्य पृच्छति ददाति च तस्मै किञ्चित्, स उपालभ्य पित्रा निष्काशितः, तृतीयो बाह्यपाटके स्थितः पृच्छति विसृजति च तस्मै किञ्चित्, सोऽपि निष्काशितः, चतुर्थः परम्परकेण दापयति, सोऽपि निष्काशितः, पञ्चमो गन्धमपि नेच्छति, तेन मरुकेण न्यायालये गत्वा सर्वस्य गृहस्य स स्वामीकृतः, इतरे चत्वारोऽपि बाह्याः कृता लोकगर्हिता जाताः एष दृष्टान्तः, उपनयोऽस्यायं—यादृशाश्चाण्डालास्तादृशाः पार्श्वस्थादयो यादृग् धिग्जातीयस्तादृगाचार्यः यादृशाः पुत्रास्तादृशाः साधवः यथा ते निष्काशिता एवं निष्काश्यन्ते कुशीलसंसर्गं कुर्वन्तः गर्हिताश्च

पवयणे भवंति, जो पुण परिहरइ सो पुज्जो साइयं अपज्जवसियं च णेव्वाणं पावइ, एवं संसग्गी विणासिया कुसीलेहिं। उक्तं च-'जो जारिसेण मित्तिं करेइ अचिरेण(सो)तारिसो होइ। कुसुमेहिं सह वसंता तिलावि तग्गंधया होंति ॥१॥' मरुएत्ति दिट्ठंतो गओ, व्याख्यातं द्वारगाथाशकलम्, अधुना वैडूर्यपदव्याख्या, अस्य चायमभिसम्बन्धः—पार्श्वस्थादिसंसर्गदोषादवन्दनीयाः साधवोऽप्युक्ताः, अत्राह चोदकः—कः पार्श्वस्थादिसंसर्गमात्राद्गुणवतो दोषः, ? तथा चाह—

सुचिरंपि अच्छमाणो वेरुलिओ कायमणीयउम्मीसो। नोवेइ कायभावं पाहण्णगुणेण नियएणं ॥ १११३ ॥

व्याख्या—'सुचिरमपि' प्रभूतमपि कालं तिष्ठन् वैडूर्यः—मणिविशेषः, काचाश्च ते मणयश्च काचमणयः कुत्सिताः काचमणयः काचमणिकास्तैरुत्—प्राबल्येन मिश्रः काचमणिकोन्मिश्रः 'नोपैति' न याति 'काचभावं' काचधर्मं 'प्राधान्यगुणेन' र्वैमल्यगुणेन 'निजेन' आत्मीयेन, एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संवसन्नपि शीलगुणेनात्मीयेन न पार्श्वस्थादिभावमुपैति, अयं भावार्थ इति गाथार्थः ॥ १११३ ॥ अत्राहाऽऽचार्यः—यत्किञ्चिदेतत्, न हि दृष्टान्तमात्रादेवाभिलषितार्थसिद्धिः संजायते, यतः—

भावुगअभावुगाणि य लोए दुविहाणि होंति दव्वाणि। वेरुलिओ तत्थ मणी अभावुगो अन्नदव्वेहिं ॥१११४॥

व्याख्या—भाव्यन्ते—प्रतियोगिना स्वगुणैरात्मभावमापाद्यन्त इति भाव्यानि—कवेल्लुकादीनि, प्राकृतशैल्या भावुकान्युच्यन्ते, अथवा प्रतियोगिनि सति तद्गुणापेक्षया तथाभवनशीलानि भावुकानि, लषपतपदस्थाभूवृषेत्यादावुकञ् (पा. ३-२-१५४) तस्य

१ प्रवचने भवन्ति, यः पुनः परिहरति स पूज्यः साद्यपर्यवसानं च निर्वाणं प्राप्नोति, एवं संसर्गी विनाशिका कुशीलैः। यादृशेन मैत्रीं करोति अचिरेण (सः) तादृशो भवति। कुसुमैः सह वसन्तः तिला अपि तद्गन्धिका भवन्ति। १। मरुक इति दृष्टांतो गतः *त्यादावु द्विः 'यो म०

ताच्छीलिकत्वादिति, तद्विपरीतानि अभाव्यानि च-नलादीनि लोके 'द्विविधानि' द्विप्रकाराणि भवन्ति 'द्रव्याणि' वस्तूनि, वैडूर्यस्तत्र मणिरभाव्यः 'अन्यद्रव्यैः' काचादिभिरिति गाथार्थः ॥ १११४ ॥ स्यान्मतिः-जीवोऽप्येवम्भूत एव भविष्यति न पार्श्वस्थादिसंसर्गेण तद्भावं यास्यति, एतच्चासत्, यतः—

जीवो अणाइनिहणो तब्भावणभाविओ य संसारे। खिप्पं सो भाविज्जइ मेलणदोसाणुभावेणं ॥ १११५ ॥

व्याख्या—'जीवः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, स हि अनादिनिधनः अनाद्यपर्यन्त इत्यर्थः, 'तद्भावनाभावितश्च' पार्श्वस्थाद्याचरितप्रमादादिभावनाभावितश्च 'संसारे' तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणे, ततश्च तद्भावनाभावितत्वात् 'क्षिप्रं' शीघ्रं स 'भाव्यते' प्रमादादिभावनयाऽऽत्मीक्रियते 'मीलनदोषानुभावेन' संसर्गदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ १११५ ॥ अथ भवतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः ततो मद्विवक्षितार्थप्रतिपादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव, शृणु—

अंबस्स य निंबस्स य दुण्हंपि समागयाइं मूलाइं। संसग्गीइ विणट्ठो अंबो निंबत्तणं पत्तो ॥ १११६ ॥

व्याख्या—चिरपतिततिक्तनिम्बोदकवासितायां भूमौ आम्रवृक्षः समुत्पन्नः, पुनस्तत्राऽऽम्रस्य च निम्बस्य च द्वयोरपि 'समागते' एकीभूते मूले, ततश्च 'संसर्ग्या' सङ्गत्या विनष्ट आम्रो निम्बत्वं प्राप्तः-तिक्तफलः संवृत्त इति गाथार्थः ॥ १११६ ॥ तदेवं संसर्गिदोषदर्शनात्त्याज्या पार्श्वस्थादिसंसर्गिरिति। पुनरप्याह चोदकः-नन्वेतदपि सप्रतिपक्षं, तथाहि—

सुचिरंपि अच्छमाणो नलथंभो उच्छुवाडमज्झंमि। कीस न जायइ महुरो ? जइ संसग्गी पमाणं ते ॥ १११७॥

व्याख्या—'सुचिरमपि' प्रभूतकालमपि तिष्ठन् 'नलस्तम्भः' वृक्षविशेषः 'इक्षुवाटमध्ये' इक्षुसंसर्ग्या किमिति न जायते

मधुरः ?, यदि संसर्गी प्रमाणं तयेति गाथार्थः ॥ १११७ ॥ आहाचार्यः—ननु विहितोत्तरमेतत् 'भावुग अभावुगाणि य'
इत्यादिग्रन्थेन, अत्रापि च केवली अभाव्यः पार्श्वस्थादिभिः, सरागास्तु भाव्या इति । आह—तैः सहाऽऽलापमात्रतायां
संसर्गी क इव दोष इति ?, उच्यते—

ऊणगसयभागेणं बिंबाइं परिणमंति तब्भावं । लवणागराइसु जहा वज्जेह कुसीलसंसग्गिं ॥ १११८ ॥

व्याख्या—ऊनश्चासौ शतभागश्चोनशतभागोऽपि न पूर्यत इत्यर्थः, तेन तावताऽंशेन प्रतियोगिना सह सम्बद्धानीति
प्रक्रमाद्गम्यते 'बिम्बानि' रूपाणि 'परिणमन्ति' तद्भावमासादयन्ति लवणीभवन्तीत्यर्थः, लवणागरादिषु यथा, आदि-
शब्दाल्लाण्डसादिकारसादिग्रहः, तत्र किल लोहमपि तद्भावमासादयति, तथा पार्श्वस्थाद्यालापमात्रसंसर्ग्योऽपि सुविहि-
तास्तमेव भावं यान्ति, अतः 'वज्जेह कुसीलसंसग्गिं' त्यजत कुशीलसंसर्गिमिति गाथार्थः ॥ १११८ ॥ पुनरपि संसर्गिदो-
षप्रतिपादनायैवाऽऽह—

जह नाम महुरसलिलं सायरसलिलं कमेण संपत्तं । पावेइ लोणभावं मेलणदोसाणुभावेणं ॥ १११९ ॥

व्याख्या—'यथे'त्युदाहरणोपन्यासार्थः 'नामे'ति निपातः 'मधुरसलिलं' नदीपयः तल्लवणसमुद्रं 'क्रमेण' परिपाट्या
सम्प्राप्तं सत् 'पावेइ लोणभावं' प्राप्नोति—आसादयति लवणभावं—क्षारभावं मधुरमपि सन्, मीलनदोषानुभावेनेति
गाथार्थः ॥ १११९ ॥

एवं खु सीलवंतो असीलवंतेहिं मीलिओ संतो । पावइ गुणपरिहाणिं मेलणदोसाणुभावेणं ॥ ११२० ॥

ताच्छीलिकत्वादिति, तद्विपरीतानि अभाव्यानि च—नलादीनि लोके 'द्विविधानि' द्विप्रकाराणि भवन्ति 'द्रव्याणि' वस्तूनि, वैडूर्यस्तत्र मणिरभाव्यः 'अन्यद्रव्यैः' काचादिभिरिति गाथार्थः ॥ १११४ ॥ स्यान्मतिः—जीवोऽप्येवम्भूत एव भविष्यति न पार्श्वस्थादिसंसर्गेण तद्भावं यास्यति, एतच्चासत्, यतः—

जीवो अणाइनिहणो तब्भावणभाविओ य संसारे। खिप्पं सो भाविज्जइ मेलणदोसाणुभावेणं ॥ १११५ ॥

व्याख्या—'जीवः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, स हि अनादिनिधनः अनाद्यपर्यन्त इत्यर्थः, 'तद्भावनाभावितश्च' पार्श्वस्थाद्याचरितप्रमादादिभावनाभावितश्च 'संसारे' तिर्यङ्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणे, ततश्च तद्भावनाभावितत्वात् 'क्षिप्रं' शीघ्रं स 'भाव्यते' प्रमादादिभावनयाऽऽत्मीक्रियते 'मीलनदोषानुभावेन' संसर्गदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ १११५ ॥ अथ भवतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः ततो मद्विवक्षितार्थप्रतिपादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव, शृणु—

अंबस्स य निंबस्स य दुण्हंपि समागयाइं मूलाइं। संसग्गीइ विणट्ठो अंबो निंबत्तणं पत्तो ॥ १११६ ॥

व्याख्या—चिरपतिततिक्तनिम्बोदकवासितायां भूमौ आम्रवृक्षः समुत्पन्नः, पुनस्तत्राऽऽम्रस्य च निम्बस्य च द्वयोरपि 'समागते' एकीभूते मूले, ततश्च 'संसर्ग्या' सङ्गत्या विनष्ट आम्रो निम्बत्वं प्राप्तः—तिक्तफलः संवृत्त इति गाथार्थः ॥ १११६ ॥ तदेवं संसर्गिदोषदर्शनात्त्याज्या पार्श्वस्थादिसंसर्गिरिति। पुनरप्याह चोदकः—नन्वेतदपि सप्रतिपक्षं, तथाहि—

सुचिरंपि अच्छमाणो नलथंभो उच्छुवाडमज्झंमि। कीस न जायइ महुरो ? जइ संसग्गी पमाणं ते ॥ १११७॥

व्याख्या—'सुचिरमपि' प्रभूतकालमपि तिष्ठन् 'नलस्तम्भः' वृक्षविशेषः 'इक्षुवाटमध्ये' इक्षुसंसर्ग्या किमिति न जायते

ज्ञविषयः, 'अहं खु छउमत्थो'त्ति अहं पुनश्छद्मस्थः, अतो 'लिङ्गमेव' रजोहरणगोच्छप्रतिग्रहधरणलक्षणं 'पूजयामि' वन्दे इत्यर्थः, 'त्रिकरणशुद्धेन भावेन' वाक्कायशुद्धेन मनसेति गाथार्थः ॥ ११२२ ॥ अत्राचार्य आह—

जइ ते लिंग पमाणं वंदाही निण्हवे तुमे सव्वे । एए अवंदमाणस्स लिंगमवि अप्पमाणं ते ॥ ११२३ ॥

व्याख्या—'यदी'त्ययमभ्युपगमप्रदर्शनार्थः 'ते' तव लिङ्गं-द्रव्यलिङ्गम् , अनुस्वारोऽत्र च लुप्तो वेदितव्यः, प्रमाणं—कारणं वन्दनकरणे, इत्थं तर्हि 'वन्दस्व' नमस्य 'निह्नवान्' जमालिप्रभृतीन् त्वं 'सर्वान्' निरवशेषान्, द्रव्यलिङ्गयुक्तत्वात् तेषामिति, अथैतान् मिथ्यादृष्टित्वान्न वन्दसे तत् ननु 'एतान्' द्रव्यलिङ्गयुक्तानपि 'अवन्दमानस्य' अप्रणमतः लिङ्गमप्यप्रमाणं तव वन्दनप्रवृत्ताविति गाथार्थः ॥ ११२३ ॥ इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमाणतायां प्रतिपादितायां सत्यामनभिनिविष्टमेव सामाचारिजिज्ञासयाऽऽह चोदकः—

जइ लिंगमप्पमाणं न नज्जई निच्छएण को भावो ?। दट्ठूण समणलिंगं किं कायव्वं तु समणेणं ? ॥ ११२४ ॥

व्याख्या—यदि 'लिङ्गं' द्रव्यलिङ्गम् 'अप्रमाणम्' अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि 'न ज्ञायते' नावगम्यते 'निश्चयेन' परमार्थेन छद्मस्थेन जन्तुना कस्य को भावः ?, यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्टन्ते, संयता अपि च कारणतोऽसंयतवदिति, तदेवं व्यवस्थिते 'दृष्ट्वा' अवलोक्य 'श्रमणलिङ्गं' साधुलिङ्गं किं पुनः कर्तव्यं 'श्रमणेन' साधुना ?, पुनःशब्दार्थस्तुशब्दो व्यवहितश्चोक्तो गाथानुलोम्यादिति गाथार्थः ॥ ११२४ ॥ एवं चोदकेन पृष्टः सन्नाहाचार्यः—

अप्पुव्वं दट्ठूणं अब्भुट्ठाणं तु होइ कायव्वं । साहुम्मि दिट्ठपुव्वे जहारिहं जस्स जं जोग्गं ॥ ११२५ ॥

व्याख्या—खुशब्दोऽवधारणे, एवमेव शीलमस्यास्तीति शीलवान् खलु 'अशीलवद्भिः' पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं मीलितः सन् 'प्राप्नोति' आसादयति गुणा—मूलोत्तरगुणलक्षणास्तेषां परिहाणिः—अपचयः गुणपरिहाणिः तां, तथैहिकांश्चापायांस्तत्कृतदोषसमुत्थानिति, मीलनदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ ११२० ॥ यतश्चैवमतः—

खणमवि न खमं काउं अणाययणसेवणं सुविहियाणं। हंदि समुद्दमइगयं उदयं लवणत्तणमुवेइ ॥ ११२१ ॥

व्याख्या—लोचननिमेषमात्रः कालः क्षणोऽभिधीयते, तं क्षणमपि, आस्तां तावन्मुहूर्तोऽन्यो वा कालविशेषः, 'न क्षमं' न योग्यं, किं ?—'काउं अणाययणसेवणं'ति कर्तुं—निष्पादयितुम् अनायतनं—पार्श्वस्थाद्यायतनं तस्य सेवनं—भजनम् अनायतनसेवनं, केषां ?—'सुविहितानां साधूनां, किमित्यत आह—'हन्दि' इत्युपदर्शने, समुद्रमतिगतं—लवणजलधिं प्राप्तम् 'उदकं' मधुरमपि सत् 'लवणत्वमुपैति' क्षारभावं याति, एवं सुविहितोऽपि पार्श्वस्थादिदोषसमुद्रं प्राप्तस्तद्भावमाप्नोति, अतः परलोकार्थिना तत्संसर्गिस्त्याज्येति, ततश्च व्यवस्थितमिदं—येऽपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेऽपि न वन्दनीयाः, सुविहिता एव वन्दनीया इति ॥ अत्राऽऽह—

सुविहिय दुव्विहियं वा नाहं जाणामि हं खु छउमत्थो। लिंगं तु पूययामी, तिगरणसुद्धेण भावेणं ॥ ११२२ ॥

व्याख्या—शोभनं विहितम्—अनुष्ठानं यस्यासौ सुविहितस्तम्, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, दुर्विहितस्तु पार्श्वस्थादिस्तं दुर्विहितं वा 'नाहं जानामि' नाहं वेद्मि, यतः अन्तःकरणशुद्ध्यशुद्धिकृतं सुविहितदुर्विहितत्वं, परभावस्तु तत्त्वतः सर्व-

ज्ञविषयः, 'अहं तु छउमत्थो'त्ति अहं पुनश्छद्मस्थः, अतो 'लिङ्गमेव' रजोहरणगोच्छप्रतिग्रहधरणलक्षणं 'पूजयामि' वन्दे
इत्यर्थः, 'त्रिकरणशुद्धेन भावेन' वाक्कायशुद्धेन मनसेति गाथार्थः ॥ ११२२ ॥ अत्राचार्य आह—

जइ ते लिंग पमाणं वंदाही निण्हये तुमे सव्वे । एए अवंदमाणस्स लिंगमवि अप्पमाणं ते ॥ ११२३ ॥

व्याख्या—'यदी'त्ययमभ्युपगमप्रदर्शनार्थः 'ते' तव लिङ्गं-द्रव्यलिङ्गम्, अनुस्वारोऽत्र च लुप्तो वेदितव्यः, प्रमाणं—
कारणं वन्दनकरणे, इत्थं तर्हि 'वन्दस्व' नमस्य 'निह्नवान्' जमालिप्रभृतीन् त्वं 'सर्वान्' निरवशेषान्, द्रव्यलिङ्गयुक्त-
त्वात् तेषामिति, अथैतान् मिथ्यादृष्टित्वान्न वन्दसे तत् ननु 'एतान्' द्रव्यलिङ्गयुक्तानपि 'अवन्दमानस्य' अप्रणमतः लिङ्ग-
मप्यप्रमाणं तव वन्दनप्रवृत्ताविति गाथार्थः ॥ ११२३ ॥ इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमाणतायां प्रतिपादितायां
सत्यामनभिनिविष्टमेव सामाचारिजिज्ञासयाऽऽह चोदकः—

जइ लिंगमप्पमाणं न नज्जई निच्छएण को भावो ?। दट्ठूण समणलिंगं किं कायव्वं तु समणेणं ? ॥ ११२४ ॥

व्याख्या—यदि 'लिङ्गं' द्रव्यलिङ्गम् 'अप्रमाणम्' अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि 'न ज्ञायते' नावगम्यते 'निश्चयेन'
परमार्थेन छद्मस्थेन जन्तुना कस्य को भावः ?, यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्टन्ते, संयता अपि च कार-
णतोऽसंयतवदिति, तदेवं व्यवस्थिते 'दृष्ट्वा' अवलोक्य 'श्रमणलिङ्गं' साधुलिङ्गं किं पुनः कर्तव्यं 'श्रमणेन' साधुना ?,
पुनःशब्दार्थस्तुशब्दो व्यवहितश्चोक्तो गाथानुलोम्यादिति गाथार्थः ॥ ११२४ ॥ एवं चोदकेन पृष्टः सन्नाहाचार्यः—

अप्पुव्वं दट्ठूणं अब्भुट्ठाणं तु होइ कायव्वं । साहुम्मि दिट्ठपुव्वे जहारिहं जस्स जं जोग्गं ॥ ११२५ ॥

व्याख्या—'अपूर्वम्' अदृष्टपूर्वं, साधुमिति गम्यते, 'दृष्ट्वा' अवलोक्य, आभिमुख्येनोत्थानमभ्युत्थानम्—आसनत्यागलक्षणं, तुशब्दाद्दण्डकादिग्रहणं च भवति कर्त्तव्यं, किमिति ?, कदाचिदसौ कश्चिदाचार्यादिर्विद्याद्यतिशयसम्पन्नः तत्प्रदानायैवाऽऽगतो भवेत्, प्रशिष्यसकाशमाचार्यकालकवत्, स खल्वविनीतं सम्भाव्य न तत्प्रयच्छतीति, तथा दृष्टपूर्वास्तु द्विप्रकारा—उद्यतविहारिणः शीतलविहारिणश्च, तत्रोद्यतविहारिणि साधौ 'दृष्टपूर्वे' उपलब्धपूर्वे 'यथार्हे' यथायोग्यमभ्युत्थानवन्दनादि 'यस्य' बहुश्रुतादेर्यद् योग्यं तत्कर्तव्यं भवति, यः पुनः शीतलविहारी न तस्याभ्युत्थानवन्दनाद्युत्सर्गतः किञ्चित्कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११२५॥ साम्प्रतं कारणतः शीतलविहारिगतविधिप्रतिपादनाय सम्बन्धगाथामाह—

मुक्कधुरासंपागडसेवीचरणकरणपब्भट्ठे । लिंगावसेसमित्ते जं कीरइ तं पुणो वोच्छं ॥ ११२६ ॥

व्याख्या—धूः—संयमधूः परिगृह्यते, मुक्ता—परित्यक्ता धूर्येनेति समासः, सम्प्रकटं—प्रवचनोपघातनिरपेक्षमेव मूलोत्तरगुणजालं सेवितुं शीलमस्येति सम्प्रकटसेवी, मुक्तधूश्चासौ सम्प्रकटसेवी चेति विग्रहः, तथा चर्यत इति चरणं—व्रतादिलक्षणं क्रियत इति करणं—पिण्डविशुद्ध्यादिलक्षणं चरणकरणाभ्यां प्रकर्षेण भ्रष्टः—अपेतश्चरणकरणप्रभ्रष्टः, मुक्तधूः सम्प्रकटसेवी चासौ चरणकरणप्रभ्रष्टश्चेति समासस्तस्मिन्, प्राकृतशैल्या अकारेकारयोर्दीर्घत्वम्, इत्थम्भूते 'लिङ्गावशेषमात्रे' केवलद्रव्यलिङ्गयुक्ते यत्क्रियते किमपि तत्पुनर्वक्ष्ये, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, किं विशेषयति ?—कारणापेक्षं—कारणमाश्रित्य यत्क्रियते तद्वक्ष्ये—अभिधास्ये, कारणाभावपक्षे तु प्रतिषेधः कृत एव, विशेषणसाफल्यं तु मुक्तधूरपि कदाचि-

रसम्प्रकटसेवी न भवत्यपि अतस्तद्ग्रहणं, संप्रकटसेवी चरणकरणभ्रष्ट एवेति स्वरूपकथनमिति गाथार्थः ॥ ११२६ ॥ किं तत्क्रियत इत्यत आह—

वायाइ नमोक्कारो हत्थुस्सेहो य सीसनमणं च। संपुच्छणऽच्छणं छोभवंदणं वंदणं वावि ॥ ११२७ ॥

व्याख्या—'वायाए'त्ति निर्गमभूम्यादौ दृष्टस्य वाचाऽभिलापः क्रियते—हे देवदत्त! कीदृशस्त्वमित्यादिलक्षणः, गुरुतर पुरुषकार्यापेक्षं वा तस्यैव 'नमोक्कारो'त्ति नमस्कारः क्रियते—हे देवदत्त! नमस्ते, एवं सर्वत्रोत्तरविशेषकरणे पुरुषकार्यभेदः प्राकृतोपचारानुवृत्तिश्च द्रष्टव्या, 'हत्थुस्सेहो य'त्ति अभिलापनमस्कारगर्भः हस्तोच्छ्रयश्च क्रियते, 'सीसनमणं च' शिरसा—उत्तमाङ्गेन नमनं शिरोनमनं च क्रियते, तथा 'सम्प्रच्छनं' कुशलं भवत इत्यादि, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, 'अच्छणं'ति—त[द्वहमानस्त]त्सन्निधावासनं कञ्चित्कालमिति, एष तावद्बहिर्दृष्टस्य विधिः, कारणविशेषतः पुनस्तत्प्रतिश्रयमपि गम्यते, तत्राप्येष एव विधिः, नवरं 'छोभवंदणं'ति आरभट्या छोभवन्दनं क्रियते, 'वन्दणं वाऽवि' परिशुद्धं वा वन्दनमिति गाथार्थः ॥ ११२७ ॥ एतच्च वाङ्नमस्कारादि नाविशेषेण क्रियते, किं तर्हि ?—

परियायपरिसपुरिसे खित्तं कालं च आगमं नच्चा। कारणजाए जाए जहारिहं जस्स जं जुग्गं ॥ ११२८ ॥

व्याख्या—पर्यायश्च परिषच्च पुरुषश्च पर्यायपरिषत्पुरुषास्तान्, तथा क्षेत्रं कालं च आगमं 'णच्च'त्ति ज्ञात्वा—विज्ञाय 'कारणजाते' प्रयोजनप्रकारे 'जाते' उत्पन्ने सति 'यथार्हं' यथानुकूलं 'यस्य' पर्यायादिसमन्वितस्य यद् 'योग्यं' समनुरूपं वाङ्नमस्कारादि तत्तस्य, क्रियत इति वाक्यशेषः, अयं गाथासमासार्थः ॥११२८॥ साम्प्रतमवयवार्थं प्रतिपादयन्नाह भाष्यकारः—

व्याख्या—'अपूर्वम्' अदृष्टपूर्वं, साधुमिति गम्यते, 'दृष्ट्वा' अवलोक्य, आभिमुख्येनोत्थानमभ्युत्थानम्–आसनत्यागलक्षणं, तुशब्दाद्दण्डकादिग्रहणं च भवति कर्त्तव्यं, किमिति ?, कदाचिदसौ कश्चिदाचार्यादिर्विद्याद्यतिशयसम्पन्नः तत्प्रदानायैवाऽऽगतो भवेत्, प्रशिष्यसकाशमाचार्यकालकवत्, स खल्वविनीतं सम्भाव्य न तत्प्रयच्छतीति, तथा दृष्टपूर्वास्तु द्विप्रकारा–उद्यतविहारिणः शीतलविहारिणश्च, तत्रोद्यतविहारिणि साधौ 'दृष्टपूर्वे' उपलब्धपूर्वे 'यथार्हं' यथायोग्यमभ्युत्थानवन्दनादि 'यस्य' बहुश्रुतादेर्यद् योग्यं तत्कर्तव्यं भवति, यः पुनः शीतलविहारी न तस्याभ्युत्थानवन्दनाद्युत्सर्गतः किञ्चित्कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११२५॥ साम्प्रतं कारणतः शीतलविहारिगतविधिप्रतिपादनाय सम्बन्धगाथामाह—

मुक्कधुरासंपागडसेवीचरणकरणपब्भट्ठे । लिंगावसेसमित्ते जं कीरइ तं पुणो वोच्छं ॥ ११२६ ॥

व्याख्या—धूः–संयमधूः परिगृह्यते, मुक्ता–परित्यक्ता धूर्येनेति समासः, सम्प्रकटं–प्रवचनोपघातनिरपेक्षमेव मूलोत्तरगुणजालं सेवितुं शीलमस्येति सम्प्रकटसेवी, मुक्तधूश्चासौ सम्प्रकटसेवी चेति विग्रहः, तथा चर्यत इति चरणं–व्रतादिलक्षणं क्रियत इति करणं–पिण्डविशुद्ध्यादिलक्षणं चरणकरणाभ्यां प्रकर्षेण भ्रष्टः–अपेतश्चरणकरणप्रभ्रष्टः, मुक्तधूः सम्प्रकटसेवी चासौ चरणकरणप्रभ्रष्टश्चेति समासस्तस्मिन्, प्राकृतशैल्या अकारेकारयोर्दीर्घत्वम्, इत्थम्भूते 'लिङ्गावशेषमात्रे' केवलद्रव्यलिङ्गयुक्ते यत्क्रियते किमपि तत्पुनर्वक्ष्ये, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, किं विशेषयति ?–कारणापेक्षं–कारणमाश्रित्य यत्क्रियते तद्वक्ष्ये–अभिधास्ये, कारणाभावपक्षे तु प्रतिषेधः कृत एव, विशेषणसाफल्यं तु मुक्तधूरपि कदाचि-

यरहितं 'विजानन्' अवबुध्यमानः तथाऽपि तीर्थकरोऽयमित्येवं भावशुद्ध्या 'नमन्' प्रणमन् 'स' प्रणामकर्ता 'प्राप्नोति' आसादयति 'निर्जरां' कर्मक्षयलक्षणां 'विपुलां' विस्तीर्णामिति गाथार्थः ॥ ११३० ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

लिंगं जिणपण्णत्तं एव नमंतस्स निज्जरा विउला । जइवि गुणविप्पहीणं वंदइ अज्झप्पसोहीए ॥ ११३१ ॥

व्याख्या—लिङ्ग्यते साधुरनेनेति लिङ्गं—रजोहरणादिधरणलक्षणं जिनैः—अर्हद्भिः प्रज्ञप्तं—प्रणीतम् 'एवं' यथा प्रतिमा इति 'नमस्कुर्वतः' प्रणमतो निर्जरा विपुला, यद्यपि गुणैः—मूलोत्तरगुणैर्विविधम्—अनेकधा प्रकर्षेण हीनं—रहितं गुणविप्रहीणं, 'वन्दते' नमस्करोति 'अध्यात्मशुद्ध्या' चेतःशुद्ध्येति गाथार्थः ॥ ११३१ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमुपदर्शयन्नाचार्य आह—

संता तित्थयरगुणा तित्थयरे तेसिमं तु अज्झप्पं । न य सावज्जा किरिया इयरेसु धुवा समणुमन्ना ॥ ११३२ ॥

व्याख्या—'सन्तः' विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकरस्य गुणास्तीर्थकरगुणा—ज्ञानादयः, क्व?—'तीर्थकरे' अर्हति भगवति इयं च प्रतिमा तस्य भगवतः 'तेसिमं तु अज्झप्पं' तेषां—नमस्कुर्वतामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, तथा न च तासु 'सावद्या' सपापा 'क्रिया' चेष्टा प्रतिमासु, 'इतरेषु' पार्श्वस्थादिषु 'ध्रुवा' अवश्यंभाविनी सावद्या क्रिया प्रणमतः, तत्र किमित्यत आह—'समणुमण्णा' समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्तपार्श्वस्थादिप्रणमनात् सावद्यक्रियानुमतिरिति हृदयम्, अथवा सन्तस्तीर्थकरगुणाः तीर्थकरे तान् वयं प्रणमामः तेषामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, ततोऽर्हद्गुणाध्यारोपेण चेष्टप्रतिमाप्रणामान्नमस्कर्तुः न च

परियाय बंभचेरं परिस विणीया सि पुरिस णचा वा । कुलकज्जादायत्ता आघवउ गुणागमसुयं वा ॥ २०४ ॥ (भा०)

व्याख्या—'पर्यायः' ब्रह्मचर्यमुच्यते, तत्प्रभूतं कालमनुपालितं येन, परिषद्विनीता वा—तत्प्रतिबद्धा साधुसंहतिः शोभना 'से' अस्य 'पुरिस णच्चा व'त्ति पुरुषं ज्ञात्वा वा, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, कथं ज्ञात्वा ?—कुलकार्यादीन्यनेनायत्तानि, आदिशब्दाद्गणसङ्घकार्यपरिग्रहः,' आघवउ'त्ति आख्यातः तस्मिन् क्षेत्रे प्रसिद्धस्तद्बलेन तत्रास्यत इति क्षेत्रद्वारार्थः, 'गुणाऽऽगमसुयं व'त्ति गुणा—अधमप्रतिजागरणादय इति कालद्वारावयवार्थः, आगमः—सूत्रार्थोभयरूपः, श्रुतं—सूत्रमेव, गुणाश्चाऽऽगमश्च श्रुतं चेत्येकवद्भावस्तद्वाऽस्य विद्यत इत्येवं ज्ञात्वेति गाथार्थः ॥ २०४ ॥

एताइं अकुव्वंतो जहारिहं अरिहदेसिए मग्गे । न भवइ पवयणभत्ती अभत्तिमंतादओ दोसा ॥ ११२९ ॥

व्याख्या—'एतानि' वाङ्नमस्कारादीनि कषायोत्कटतयाऽकुर्वतः, अनुस्वारोऽत्रालाक्षणिकः, 'यथार्हं' यथायोगमर्हद्दर्शिते मार्गे न भवति प्रवचनभक्तिः, ततः किमित्यत आह—'अभत्तिमंतादओ दोसा' प्राकृतशैल्याऽभक्त्यादयो दोषाः, आदिशब्दात् स्वार्थभ्रंशबन्धनादय इति गाथार्थः ॥ ११२९ ॥ एवमुद्यतेतरविहारिगते विधौ प्रतिपादिते सत्याह चोदकः—किं नोऽनेन पर्यायाद्यन्वेषणेन ?, सर्वथा भावशुद्ध्या कर्मापनयनाय जिनप्रणीतलिङ्गनमनमेव युक्तं, तद्गतगुणविचारस्य निष्फलत्वात्, न हि तद्गुणप्रभवा नमस्कर्तुर्निर्जरा, अपि त्वात्मीयाध्यात्मशुद्धिप्रभवा, तथाहि—

तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं वियाणंतो । तित्थयरेत्ति नमंतो सो पावइ निज्जरं विउलं ॥ ११३० ॥

व्याख्या—तीर्थकरस्य गुणा—ज्ञानादयस्तीर्थकरगुणाः ते 'प्रतिमासु' बिम्बलक्षणासु 'णत्थि' न सन्ति 'निःसंशयं' संश-

यदहितं 'विजानन्' अवबुध्यमानः तथाऽपि तीर्थंकरोऽयमित्येवं भावशुद्ध्या 'नमन्' प्रणमन् 'स' प्रणामकर्ता 'प्राप्नोति' आसादयति 'निर्जरां' कर्मक्षयलक्षणां 'विपुलां' विस्तीर्णामिति गाथार्थः ॥ ११३० ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

लिंगं जिणपण्णत्तं एव नमंतस्स निज्जरा विउला । जइवि गुणविप्पहीणं वंदइ अज्झप्पसोहीए ॥ ११३१ ॥

व्याख्या—लिङ्ग्यते साधुरनेनेति लिङ्गं—रजोहरणादिधरणलक्षणं जिनैः—अर्हद्भिः प्रज्ञप्तं—प्रणीतम् 'एवं' यथा प्रतिमा इति 'नमस्कुर्वतः' प्रणमतो निर्जरा विपुला, यद्यपि गुणैः—मूलोत्तरगुणैर्विविधम्—अनेकधा प्रकर्षेण हीनं—रहितं गुणविप्रहीणं, 'वन्दते' नमस्करोति 'अध्यात्मशुद्ध्या' चेतःशुद्ध्येति गाथार्थः ॥ ११३१ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमुपदर्शयन्नाचार्य आह—

संता तित्थयरगुणा तित्थयरे तेसिमं तु अज्झप्पं । न य सावज्जा किरिया इयरेसु धुवा समणुमन्ना ॥ ११३२ ॥

व्याख्या—'सन्तः' विद्यमानाः शोभना वा तीर्थंकरस्य गुणास्तीर्थंकरगुणा—ज्ञानादयः, क?—'तीर्थंकरे' अर्हति भगवति इयं च प्रतिमा तस्य भगवतः 'तेसिमं तु अज्झप्पं' तेषां—नमस्कुर्वतामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, तथा न च तासु 'सावद्या' सपापा 'क्रिया' चेष्टा प्रतिमासु, 'इतरेषु' पार्श्वस्थादिषु 'ध्रुवा' अवश्यंभाविनी सावद्या क्रिया प्रणमतः, तत्र किमित्यत आह—'समणुमण्णा' समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्तपार्श्वस्थादिप्रणमनात् सावद्यक्रियानुमतिरिति हृदयम्, अथवा सन्तस्तीर्थंकरगुणाः तीर्थंकरे तान् वयं प्रणमामः तेषामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, ततोऽर्हद्गुणाध्यारोपेण चेष्टप्रतिमाप्रणामान्नमस्कर्तुः न च

सावद्या क्रिया-परिस्पन्दनलक्षणा, इतरेषु-पार्श्वस्थादिषु पूज्यमानेष्वशुभक्रियोपेतत्वात्तेषां नमस्कर्तुर्धिया समनुज्ञेति गाथार्थः ॥ ११३२ ॥ पुनरप्याह चोदकः—

जइ सावज्जा किरिया नत्थि य पडिमासु एवमियराऽवि। तयभावे नत्थि फलं अह होइ अहेउगं होइ ॥११३३॥

व्याख्या—यथा सावद्या क्रिया-सपापा क्रिया 'नास्त्येव' न विद्यत एव प्रतिमासु, एवमितराऽपि-निरवद्याऽपि नास्त्येव, ततश्च 'तदभावे' निरवद्यक्रियाऽभावे नास्ति 'फलं' पुण्यलक्षणम्, अथ भवति 'अहेतुकं भवति' निष्कारणं च भवति, प्रणम्यवस्तुगतक्रियाहेतुकत्वा(भावा)त्फलस्येत्यभिप्रायः, अहेतुकत्वे चाकस्मिककर्मसम्भवान्मोक्षाद्यभाव इति गाथार्थः॥११३३॥ इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

कामं उभयाभावो तहवि फलं अत्थि मणविसुद्धीए। तीइ पुण मणविसुद्धीइ कारणं होंति पडिमाउ ॥११३४॥

व्याख्या—'कामम्' अनुमतमिदं, यदुत 'उभयाभावः' सावद्येतरक्रियाऽभावः प्रतिमासु, तथाऽपि 'फलं' पुण्यलक्षणम् 'अस्ति' विद्यते, मनसो विशुद्धिर्मनोविशुद्धिस्तस्या मनोविशुद्धेः सकाशात्, तथाहि—स्वगता मनोविशुद्धिरेव नमस्कर्तुः पुण्यकारणं, न नमस्करणीयवस्तुगता क्रिया, आत्मान्तरे फलाभावात्, यद्येवं किं प्रतिमाभिरिति?, उच्यते, तस्याः पुनर्मनोविशुद्धेः 'कारणं' निमित्तं भवन्ति प्रतिमाः, तद्द्वारेण तस्याः सम्भूतिदर्शनादिति गाथार्थः ॥ ११३४ ॥ आह-एवं लिङ्गमपि प्रतिमावन्मनोविशुद्धिकारणं भवत्येवेति, उच्यते—

जइवि य पडिमाउ जहा मुणिगुणसंकप्पकारणं लिंगं। उभयमवि अत्थि लिंगे न य पडिमासूभयं अत्थि॥ ११३५॥

व्याख्या—यद्यपि च प्रतिमा यथा मुनीनां गुणा मुनिगुणा–व्रतादयस्तेषु सङ्कल्पः–अध्यवसायः मुनिगुणसङ्कल्पस्तस्य कारणं–निमित्तं मुनिगुणसङ्कल्पकारणं 'लिङ्गं' द्रव्यलिङ्गं, तथाऽपि प्रतिमाभिः सह वैधर्म्यमेव, यत उभयमप्यस्ति लिङ्गे–सावद्यकर्म निरवद्यकर्म च, तत्र निरवद्यकर्मयुक्त एव यो मुनिगुणसङ्कल्पः स सम्यक्सङ्कल्पः, स एव च पुण्यफलः, यः पुनः सावद्यकर्मयुक्तेऽपि मुनिगुणसङ्कल्पः स विपर्याससङ्कल्पः, क्लेशफलश्चासौ, विपर्यासरूपत्वादेव, न च प्रतिमासूभयमस्ति, चेष्टारहितत्वात्, ततश्च तासु जिनगुणविषयस्य क्लेशफलस्य विपर्याससङ्कल्पस्याभावः, सावद्यकर्मरहितत्वात् प्रतिमानाम्, आह–इत्थं तर्हि निरवद्यकर्मरहितत्वात् सम्यक्सङ्कल्पस्यापि पुण्यफलस्याभाव एव प्राप्त इति, उच्यते, तस्य तीर्थकरगुणाध्यारोपेण प्रवृत्तेर्नाभाव इति गाथार्थः ॥ ११३५ ॥ तथा चाऽऽह—

नियमा जिणेसु उ गुणा पडिमाओ दिस्स जे मणे कुणइ। अगुणे उ वियाणंतो कं नमउ मणे गुणं काउं? ॥ ११३६ ॥

व्याख्या—'नियमादि'ति नियमेनावश्यंतया 'जिनेष्वेव' तीर्थकरेष्वेव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, 'गुणाः' ज्ञानादयः, न प्रतिमासु, प्रतिमा दृष्ट्वा तास्वध्यारोपद्वारेण यान् 'मनसि करोति' चेतसि स्थापयति पुनर्नमस्करोति, अत एवासौ तासु शुभः पुण्यफलो जिनगुणसङ्कल्पः, सावद्यकर्मरहितत्वात्, न चायं तासु निरवद्यकर्माभावमात्राद्विपर्याससङ्कल्पः, सावद्यकर्मोपेतवस्तुविषयत्वात्तस्य, ततश्चोभयविकल एवाऽऽकारमात्रतुल्ये कतिपयगुणान्विते चाध्यारोपोऽपि युक्तियुक्तः, 'अगुणे उ' इत्यादि अगुणानेव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् अविद्यमानगुणानेव 'विजानन्' अवबुध्यमानः पार्श्वस्थादीन् 'कं नमउ मणे गुणं काउं' कं मनसि गुणं कृत्वा नमस्करोतु तानिति?, स्यादेतत्—अन्यसाधुसम्बन्धिनं तेष्वध्यारो-

सावद्या क्रिया-परिस्पन्दनलक्षणा, इतरेषु-पार्श्वस्थादिषु पूज्यमानेष्वशुभक्रियोपेतत्वात्तेषां नमस्कर्तुर्ध्रुवा समनुज्ञेति गाथार्थः ॥ ११३२ ॥ पुनरप्याह चोदकः—

जइ सावज्जा किरिया नत्थि य पडिमासु एवमियराऽवि। तयभावे नत्थि फलं अह होइ अहेउगं होइ ॥११३३॥

व्याख्या—यथा सावद्या क्रिया-सपापा क्रिया 'नास्त्येव' न विद्यत एव प्रतिमासु, एवमितराऽपि-निरवद्याऽपि नास्त्येव, ततश्च 'तदभावे' निरवद्यक्रियाऽभावे नास्ति 'फलं' पुण्यलक्षणम्, अथ भवति 'अहेतुकं भवति' निष्कारणं च भवति, प्रणम्यवस्तुगतक्रियाहेतुकत्वा(भावा)त्फलस्येत्यभिप्रायः, अहेतुकत्वे चाकस्मिककर्मसम्भवान्मोक्षाद्यभाव इति गाथार्थः ॥११३३॥ इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

कामं उभयाभावो तहवि फलं अत्थि मणविसुद्धीए। तीइ पुण मणविसुद्धीइ कारणं होंति पडिमाउ ॥११३४॥

व्याख्या—'कामम्' अनुमतमिदं, यदुत 'उभयाभावः' सावद्येतरक्रियाऽभावः प्रतिमासु, तथाऽपि 'फलं' पुण्यलक्षणम् 'अस्ति' विद्यते, मनसो विशुद्धिर्मनोविशुद्धिस्तस्या मनोविशुद्धेः सकाशात्, तथाहि-स्वगता मनोविशुद्धिरेव नमस्कर्तुः पुण्यकारणं, न नमस्करणीयवस्तुगता क्रिया, आत्मान्तरे फलाभावात्, यद्येवं किं प्रतिमाभिरिति?, उच्यते, तस्याः पुनर्मनोविशुद्धेः 'कारणं' निमित्तं भवन्ति प्रतिमाः, तद्द्वारेण तस्याः सम्भूतिदर्शनादिति गाथार्थः ॥ ११३४ ॥ आह-एवं लिङ्गमपि प्रतिमावन्मनोविशुद्धिकारणं भवत्येवेति, उच्यते—

जइवि य पडिमाउ जहा मुणिगुणसंकप्पकारणं लिंगं। उभयमवि अत्थि लिंगे न य पडिमासूभयं अत्थि ॥ ११३५ ॥

गच्छगता निर्गताश्च जिनकल्पिकादयः, यथा रूपको भङ्गत्रयान्तर्गतः 'अच्छेक' इत्यविकल इति तदर्थक्रियार्थिना
नोपादीयते, चतुर्थभङ्गनिरूपित एवोपादीयते, एवं भङ्गत्रयनिदर्शिताः पुरुषा अपि परलोकार्थिनो यतो न नमस्करणीयाः,
चरमभङ्गकनिदर्शिता एव नमस्करणीया इति भावना, अक्षराणि त्वेवं नीयन्ते—रूपं शुद्धाशुद्धभेदं, टङ्कं विषमाहताक्षरं—
विपर्यस्तनिविष्टाक्षरं, नैव रूपकः छेकः, असांव्यवहारिक इत्यर्थः, द्वयोरपि शुद्धरूपसमाहताक्षरटङ्कयोः समायोगे सति
रूपकश्छेकत्वमुपैतीति गाथार्थः ॥ ११३८ ॥ रूपकदृष्टान्ते दार्ष्टान्तिकयोजनां निदर्शयन्नाह—

रूपं पत्तेयबुद्धा टंकं जे लिंगधारिणो समणा। दव्वस्स य भावस्स य छेओ समणो समाओगो ॥११३९॥ दारं ॥

व्याख्या—रूपं प्रत्येकबुद्धा इत्यनेन तृतीयभङ्गाक्षेपः, टङ्कं ये लिङ्गधारिणः श्रमणा इत्यनेन तु द्वितीयस्य, अनेनैवा-
शुद्धशुद्धोभयात्मकस्यापि प्रथमचरमभङ्गद्वयस्येति, तत्र द्रव्यस्य च भावस्य च छेकः श्रमणः समायोगे—समाहताक्षरटङ्क-
शुद्धरूपकल्पद्रव्यभावलिङ्गसंयोगे शोभनः साधुरिति गाथार्थः ॥११३९॥ व्याख्यातं सप्रपञ्चं वैडूर्यद्वारं, ज्ञानद्वारमधुना,
इह कश्चिज्ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गबीजमिच्छति, यतः किल एवमागमः—'जं[1] अण्णाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं।
तं णाणी तिहि गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥' तथा—'सुई जहा ससुत्ता ण णासई कयवरंमि पडियावि । जीवो तहा
ससुत्तो ण णस्सइ गओऽवि संसारे ॥ २ ॥' तथा—'णाणं गिण्हइ णाणं गुणेइ णाणेण कुणइ किच्चाइं । भवसंसारसमुद्दं

---

१ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः । तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ सूचिर्यथा ससूत्रा न नश्यति कचवरे पतिताऽपि।
जीवस्तथा ससूत्रो न नश्यति गतोऽपि संसारे ॥ २ ॥ ज्ञानं गृह्णाति ज्ञानं गुणयति ज्ञानेन करोति कृत्यानि । भवसंसारसमुद्रं ज्ञानी ज्ञाने स्थितस्तरति ॥ ३ ॥

पद्वारेण मनसि कृत्वा नमस्करोतु, न, तेषां सावद्यकर्मयुक्ततयाऽध्यारोपविषयलक्षणविकलत्वात्, अविषये चाध्यारोपं कृत्वा नमस्कुर्वतो दोषदर्शनाद् ॥ ११३६ ॥ आह च—

जह वेलंबगलिंगं जाणंतस्स नमओ हवइ दोसो । निद्धंधसमिय नाऊण वंदमाणे धुवो दोसो ॥ ११३७ ॥

व्याख्या—यथा 'विडम्बकलिङ्गं' भाण्डादिकृतं 'जानतः' अवबुध्यमानस्य 'नमतः' नमस्कुर्वतः सतोऽस्य भवति 'दोषः' प्रवचनहीलनादिलक्षणः, 'निद्धन्धसं' प्रवचनोपघातनिरपेक्षं पार्श्वस्थादिकम् 'इय' एवं 'ज्ञात्वा' अवगम्य 'वन्दमाणे धुवो दोसो' वन्दति-नमस्कुर्वति सति नमस्कर्तरि ध्रुवः-अवश्यंभावी दोषः-आज्ञाविराधनादिलक्षणः, पाठान्तरं वा-'निद्धंधसंपि णाऊणं वंदमाणस्स दोसा उ' इदं प्रकटार्थमेवेति गाथार्थः ॥ ११३७ ॥ एवं न लिङ्गमात्रमकारणतोऽवगतसावद्यक्रियं नमस्क्रियत इति स्थापितं, भावलिङ्गमपि द्रव्यलिङ्गरहितमित्थमेवावगन्तव्यं, भावलिङ्गगर्भं तु द्रव्यलिङ्गं नमस्क्रियते, तस्यैवाभिलषितार्थक्रियाप्रसाधकत्वात्, रूपकदृष्टान्तश्चात्र, आह च—

रुप्पं टंकं विसमाहयक्खरं नवि रूवओ छेओ । दुण्हंपि समाओगे रूवो छेयत्तणमुवेइ ॥ ११३८ ॥

व्याख्या—अत्र तावच्चतुर्भङ्गी-रूपम् अशुद्धं टङ्कं विषमाहताक्षरमित्येकः, रूपमशुद्धं टङ्कं समाहताक्षरमिति द्वितीयः, रूपं शुद्धं टङ्कं विषमाहताक्षरमिति तृतीयः, रूपं शुद्धं टङ्कं समाहताक्षरमिति चतुर्थः, अत्र च रूपकल्पं भावलिङ्गं टङ्ककल्पं द्रव्यलिङ्गम्, इह च प्रथमभङ्गतुल्याश्चरकादयः, अशुद्धोभयलिङ्गत्वात्, द्वितीयभङ्गतुल्याः पार्श्वस्थादयः, अशुद्धभावलिङ्गत्वात्, तृतीयभङ्गतुल्याः प्रत्येकबुद्धा अन्तर्मुहूर्तमात्रं कालमगृहीतद्रव्यलिङ्गाः, चतुर्थभङ्गतुल्याः साधवः शीलयुक्ताः

३ वन्दनाध्ययने लिङ्गमात्रनतौ दोषाः

गच्छगता निर्गताश्च जिनकल्पिकादयः, यथा रूपको भङ्गत्रयान्तर्गतः 'अच्छेक' इत्यविकल इति तदर्थक्रियार्थिना नोपादीयते, चतुर्थभङ्गनिरूपित एवोपादीयते, एवं भङ्गत्रयनिदर्शिताः पुरुषा अपि परलोकार्थिनो यतो न नमस्करणीयाः, चरमभङ्गकनिदर्शिता एव नमस्करणीया इति भावना, अक्षराणि त्वेवं नीयन्ते—रूपं शुद्धाशुद्धभेदं, टङ्कं विषमाहताक्षरं-विपर्यस्तनिविष्टाक्षरं, नैव रूपकः छेकः, असांव्यवहारिक इत्यर्थः, द्वयोरपि शुद्धरूपसमाहताक्षरटङ्कयोः समायोगे सति रूपकश्छेकत्वमुपैतीति गाथार्थः ॥ ११३८ ॥ रूपकदृष्टान्ते दार्ष्टान्तिकयोजनां निदर्शयन्नाह—

रूपं पत्तेयबुद्धा टंकं जे लिंगधारिणो समणा। दव्वस्स य भावस्स य छेओ समणो समाओगे ॥११३९॥ दारं ॥

व्याख्या—रूपं प्रत्येकबुद्धा इत्यनेन तृतीयभङ्गाक्षेपः, टङ्कं ये लिङ्गधारिणः श्रमणा इत्यनेन तु द्वितीयस्य, अनेनैवाशुद्धशुद्धोभयात्मकस्यापि प्रथमचरमभङ्गद्वयस्येति, तत्र द्रव्यस्य च भावस्य च छेकः श्रमणः समायोगे—समाहताक्षरटङ्कशुद्धरूपकल्पद्रव्यभावलिङ्गसंयोगे शोभनः साधुरिति गाथार्थः ॥११३९॥ व्याख्यातं सप्रपञ्चं वैडूर्यद्वारं, ज्ञानद्वारमधुना, इह कश्चिज्ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गबीजमिच्छति, यतः किल एवमागमः—'जं[1] अण्णाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं। तं णाणी तिहि गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥' तथा—'सुई जहा ससुत्ता ण णासई कयवरंमि पडियावि। जीवो तहा ससुत्तो ण णस्सइ गओऽवि संसारे ॥ २ ॥' तथा—'णाणं गिण्हइ णाणं गुणेइ णाणेण कुणइ किच्चाइं। भवसंसारसमुद्दं

1 यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः। तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ सूचिर्यथा ससूत्रा न नश्यति कचवरे पतिताऽपि। जीवस्तथा ससूत्रो न नश्यति गतोऽपि संसारे ॥ २ ॥ ज्ञानं गृह्णाति ज्ञानं गुणयति ज्ञानेन करोति कृत्यानि। भवसंसारसमुद्रं ज्ञानी ज्ञाने स्थितस्तरति ॥ ३ ॥

णाणी णाणे ठिओ तरइ ॥ ३ ॥' तस्माज्ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गप्राप्तिकारणम्, अतो ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यम्, आह—अनन्तरगाथायामेव द्रव्यभावसमायोगे श्रमण उक्तः तस्य च कृतिकर्म कार्यमित्युक्तं, चरणं च भावो वर्तत इत्युक्ते सत्याह—

कामं चरणं भावो तं पुण नाणसहिओ समाणेई । न य नाणं तु न भावो तेण र णाणिं पणिवयामो ॥ ११४० ॥

व्याख्या—'कामम्' अनुमतमिदं, यदुत 'चरणं' चारित्रं 'भावः' भावशब्दो भावलिङ्गोपलक्षणार्थः, तत्पुनः 'ज्ञानसहितः' ज्ञानयुक्तः 'समापयति' निष्ठां नयति, यत इदमित्थमासेवनीयमिति ज्ञानादेवावगम्यते, तस्मात्तदेव प्रधानं, न च ज्ञानं तु न भावः, भाव एव, भावलिङ्गान्तर्गतमिति भावना, तेन कारणेन र इति निपातः पूरणार्थः, ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी तं ज्ञानिनं 'प्रणमामः' पूजयाम इति गाथार्थः ॥ ११४० ॥ यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणाभाव एवोक्तः—

तम्हा ण बज्झकरणं मज्झपमाणं न यावि चारित्तं । नाणं मज्झ पमाणं नाणे अ ठिअं जओ तित्थं ॥ ११४१ ॥

व्याख्या—तस्मान्न 'बाह्यकरणं' पिण्डविशुद्ध्यादिकं मम प्रमाणं, न चापि 'चारित्रं' व्रतलक्षणं, तज्ज्ञानाभावे तस्याप्यभावात्, अतो ज्ञानं मम प्रमाणं, सति तस्मिन् चरणस्यापि भावात्, ज्ञाने च स्थितं यतस्तीर्थं, तस्यागमरूपत्वादिति गाथार्थः ॥ ११४१ ॥ किं चान्यद्—दर्शनं भाव इष्यते, 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग' इति (तत्त्वार्थे अ० १ सू० १) वचनात्, तच्च दर्शनं द्विधा—अधिगमजं नैसर्गिकं च, इदमपि च ज्ञानायत्तोदयमेव वर्तते, तथा चाह—

नाऊण य सब्भावं अहिगमसंमंपि होइ जीवस्स । जाईसरणनिसग्गुग्गयावि न निरागमा दिट्ठी ॥ ११४२ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा च' अवगम्य 'सद्भावं' सतां भावः सद्भावस्तं, सन्तो जीवादयः, किम् ?—अधिगमात्—जीवादि-

पदार्थपरिच्छेदलक्षणात् सम्यक्त्वं—श्रद्धानलक्षणमधिगमसम्यक्त्वम्, इदमधिगमसम्यक्त्वमपि, अपिशब्दाच्चारित्रमपि, 'भवति जीवस्य' जायते आत्मन इत्यर्थः, नैसर्गिकमाश्रित्याह—जातिस्मरणात् सकाशात् निसर्गेण—स्वभावेनोद्गता—सम्भूता जातिस्मरणनिसर्गोद्गता, असावपि न 'निरागमा' आगमरहिता 'दृष्टिः' दर्शनं दृष्टिरिति, यतः स्वयम्भूरमणमत्स्यादीनामपि जिनप्रतिमाद्याकारमत्स्यदर्शनाज्जातिमनुस्मृत्य भूतार्थालोचनपरिणाममेव नैसर्गिकसम्यक्त्वमुपजायते, भूतार्थालोचनं च ज्ञानं तस्मादिदमपि ज्ञानायत्तोदयमितिकृत्वा ज्ञानस्य प्राधान्यात् ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यमिति स्थितम्, अयं गाथार्थः ॥ ११४२ ॥ इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाचार्यः—

नाणं सविसयनिययं न नाणमित्तेण कज्जनिप्फत्ती । मग्गण्णू दिट्ठंतो होइ सचिट्ठो अचिट्ठो य ॥ ११४३ ॥

व्याख्या—'ज्ञानं' प्रक्रान्तं, स्वविषये नियतं स्वविषयनियतं, स्वविषयः पुनरस्य प्रकाशनमेव, यतश्चैवमतः न ज्ञानमात्रेण कार्यनिष्पत्तिः, मात्रशब्दः क्रियाप्रतिषेधवाचकः, अत्रार्थे मार्गज्ञो दृष्टान्तो भवति, 'सचेष्टः' सव्यापारः 'अचेष्टश्च' अप्रतिपद्यमानचेष्टश्च, एतदुक्तं भवति—यथा कश्चित्पाटलिपुत्रादिमार्गज्ञो जिगमिषुश्चेष्टदेशप्राप्तिलक्षणं कार्यं गमनचेष्टोद्यत एव साधयति, न चेष्टाविकलो भूयसाऽपि कालेन, तत्प्रभावादेव, एवं ज्ञानी शिवमार्गमविपरीतमवगच्छन्नपि संयमक्रियोद्यत एव तत्प्राप्तिलक्षणं कार्यं साधयति, नानुद्यतो, ज्ञानप्रभावादेव, तस्मादलं संयमरहितेन ज्ञानेनेति गाथाहृदयार्थः ॥ ११४३ ॥ प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधित्सुराह—

आउज्जनट्टकुसलावि नट्टिया तं जणं न तोसेइ । जोगं अजुंजमाणी निंदं खिंसं च सा लहइ ॥ ११४४ ॥

णाणी णाणे ठिओ तरइ ॥ २ ॥' तस्माज्ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गप्राप्तिकारणम्, अतो ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यम्, आह-अनन्तरगाथायामेव द्रव्यभावसमायोगे श्रमण उक्तः तस्य च कृतिकर्म कार्यमित्युक्तं, चरणं च भावो वर्तत इत्युक्ते सत्याह—

कामं चरणं भावो तं पुण नाणसहिओ समाणेई। न य नाणं तु न भावो तेण र णाणिं पणिवयामो ॥ ११४० ॥

व्याख्या—'कामम्' अनुमतमिदं, यदुत 'चरणं' चारित्रं 'भावः' भावशब्दो भावलिङ्गोपलक्षणार्थः, तत्पुनः 'ज्ञानसहितः' ज्ञानयुक्तः 'समापयति' निष्ठां नयति, यत इदमित्थमासेवनीयमिति ज्ञानादेवावगम्यते, तस्मात्तदेव प्रधानं, न च ज्ञानं तु न भावः, भाव एव, भावलिङ्गान्तर्गतमिति भावना, तेन कारणेन र इति निपातः पूरणार्थः, ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी तं ज्ञानिनं 'प्रणमामः' पूजयाम इति गाथार्थः ॥ ११४० ॥ यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणाभाव एवोक्तः—

तम्हा ण बज्झकरणं मज्झपमाणं न यावि चारित्तं। नाणं मज्झ पमाणं नाणे अ ठिअं जओ तित्थं ॥ ११४१ ॥

व्याख्या—तस्मान्न 'बाह्यकरणं' पिण्डविशुद्ध्यादिकं मम प्रमाणं, न चापि 'चारित्रं' व्रतलक्षणं, तज्ज्ञानाभावे तस्याप्यभावात्, अतो ज्ञानं मम प्रमाणं, सति तस्मिन् चरणस्यापि भावात्, ज्ञाने च स्थितं यतस्तीर्थं, तस्यागमरूपत्वादिति गाथार्थः ॥ ११४१ ॥ किं चान्यद्—दर्शनं भाव इष्यते, 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग' इति (तत्त्वार्थे अ० १ सू० १) वचनात्, तच्च दर्शनं द्विधा—अधिगमजं नैसर्गिकं च, इदमपि च ज्ञानायत्तोदयमेव वर्तते, तथा चाह—

नाऊण य सब्भावं अहिगमसंमंपि होइ जीवस्स। जाईसरणनिसग्गुग्गयावि न निरागमा दिट्ठी ॥ ११४२ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा च' अवगम्य 'सद्भावं' सतां भावः सद्भावस्तं, सन्तो जीवादयः, किम्?—अधिगमात्—जीवादि-

पदार्थपरिच्छेदलक्षणात् सम्यक्त्वं—श्रद्धानलक्षणमधिगमसम्यक्त्वम्, इदमधिगमसम्यक्त्वमपि, अपिशब्दाच्चारित्रमपि, 'भवति जीवस्य' जायते आत्मन इत्यर्थः, नैसर्गिकमाश्रित्याह—जातिस्मरणात् सकाशात् निसर्गेण—स्वभावेनोद्गता—सम्भूता जातिस्मरणनिसर्गोद्गता, असावपि न 'निरागमा' आगमरहिता 'दृष्टिः' दर्शनं दृष्टिरिति, यतः स्वयम्भूरमणमत्स्यादीनामपि जिनप्रतिमाद्याकारमत्स्यदर्शनाज्जातिमनुस्मृत्य भूतार्थालोचनपरिणाममेव नैसर्गिकसम्यक्त्वमुपजायते, भूतार्थालोचनं च ज्ञानं तस्मादिदमपि ज्ञानायत्तोदयमितिकृत्वा ज्ञानस्य प्राधान्यात् ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यमिति स्थितम्, अयं गाथार्थः ॥ ११४२ ॥ इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाचार्यः—

नाणं सविसयनियथं न नाणमित्तेण कज्जनिप्फत्ती । मग्गण्णू दिट्ठंतो होइ सचिट्ठो अचिट्ठो य ॥ ११४३ ॥

व्याख्या—'ज्ञानं' प्रक्रान्तं, स्वविषये नियतं स्वविषयनियतं, स्वविषयः पुनरस्य प्रकाशनमेव, यतश्चैवमतः न ज्ञानमात्रेण कार्यनिष्पत्तिः, मात्रशब्दः क्रियाप्रतिषेधवाचकः, अत्रार्थे मार्गज्ञो दृष्टान्तो भवति, 'सचेष्टः' सव्यापारः 'अचेष्टश्च' अप्रतिपद्यमानचेष्टश्च, एतदुक्तं भवति—यथा कश्चित्पाटलिपुत्रादिमार्गज्ञो जिगमिषुश्चेष्टदेशप्राप्तिलक्षणं कार्यं गमनचेष्टोद्यत एव साधयति, न चेष्टाविकलो भूयसाऽपि कालेन, तत्प्रभावादेव, एवं ज्ञानी शिवमार्गमविपरीतमवगच्छन्नपि संयमक्रियोद्यत एव तत्प्राप्तिलक्षणं कार्यं साधयति, नानुद्यतो, ज्ञानप्रभावादेव, तस्मादलं संयमरहितेन ज्ञानेनेति गाथाहृदयार्थः ॥ ११४३ ॥ प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधित्सुराह—

आउज्जनट्टकुसलावि नट्टिया तं जणं न तोसेइ । जोगं अजुंजमाणी निंदं खिंसं च सा लहइ ॥ ११४४ ॥

व्याख्या—आतोद्यानि-मृदङ्गादीनि नृत्तं-करचरणनयनादिपरिस्पन्दविशेपलक्षणम् आतोद्यैः करणभूतैर्नृत्तम् आतोद्यनृत्तं तस्मिन् कुशला-निपुणा आतोद्यनृत्तकुशला, असावपि नर्तकी, अपिशब्दात् रङ्गजनपरिवृताऽपि 'तं जनं' रङ्गजनं 'न तोषयति' न हर्षं नयतीत्यर्थः, किम्भूता सती ?—'योगमयुञ्जन्ती' कायादिव्यापारमकुर्वती, ततश्चापरितुष्टाद् रङ्गजनान्न किञ्चिद् द्रव्यजातं लभत इति गम्यते, अपि तु निन्दां खिंसां च सा लभते रङ्गजनादिति, तत्समक्षमेव या हीलना सा निन्दा, परोक्षे तु सा खिंसेति गाथार्थः ॥ ११४४ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनां प्रदर्शयन्नाह—

इय लिंगनाणसहिओ काइयजोगं न जुंजई जो उ। न लहइ स मुक्खसुक्खं लहइ य निंदं सपक्खाओ ॥११४५॥

व्याख्या—'इय' एवं लिङ्गज्ञानाभ्यां सहितो-युक्तो लिङ्गज्ञानसहितः 'काययोगं' कायव्यापारं 'न युङ्क्ते' न प्रवर्तयति, यस्तु 'न लभते' न प्राप्नोति 'स' इत्थम्भूतः किं ?—'मोक्षसौख्यं' सिद्धिसुखमित्यर्थः, लभते तु निन्दां स्वपक्षात्, चशब्दात्खिंसां च, इह च नर्तकीतुल्यः साधुः, आतोद्यतुल्यं द्रव्यलिङ्गं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरणं, रङ्गपरितोपतुल्यः सङ्घपरितोपः, दानलाभतुल्यः सिद्धिसुखलाभः, शेषं सुगमं, यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभावार्थः ॥ ११४५ ॥ चरणरहितं ज्ञानमकिञ्चित्करमित्यस्यार्थस्य साधका बहवो दृष्टान्ताः सन्तीति प्रदर्शनाय पुनरपि दृष्टान्तमाह—

जाणंतोऽवि य तरिउं काइयजोगं न जुंजइ नईए। सो वुज्झइ सोएणं एवं नाणी चरणहीणो ॥ ११४६ ॥

व्याख्या—जानन्नपि च तरीतुं यः 'काययोगं' कायव्यापारं न युङ्क्ते नद्यां स पुमान् 'उह्यते' ह्रियते 'श्रोतसा' पयः-

प्रवाहेण, एवं ज्ञानी चरणहीनः संसारनद्यां प्रमादश्रोतसोह्यत इत्युपनयः, तस्माच्चरणविकलस्य ज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वादु-भययुक्तस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभिप्रायार्थः ॥ ११४६ ॥ एवमसहायज्ञानपक्षे निराकृते ज्ञानचरणोभयपक्षे च समर्थिते सत्यपरस्त्वाह—

गुणाहिए वंदणयं छउमत्थो गुणागुणे अयाणंतो । वंदिज्जा गुणहीणं गुणाहियं वावि वंदावे ॥ ११४७ ॥

व्याख्या—इहोत्सर्गतः गुणाधिके साधौ वन्दनं कर्तव्यमिति वाक्यशेषः, अयं चार्थः श्रमणं वन्देतेत्यादिग्रन्थात्सिद्धः, गुणहीने तु प्रतिषेधः पश्चानां कृतिकर्मेत्यादिग्रन्थाद्, इदं च गुणाधिकत्वं गुणहीनत्वं च तत्त्वतो दुर्विज्ञेयम्, अतश्छद्मस्थस्तत्त्वतो गुणागुणान् आत्मान्तरवर्तिनः 'अजानन्' अनवगच्छन् किं कुर्यात् ?, वन्देत वा गुणहीनं कञ्चित्, गुणाधिकं चापि वन्दापयेत्, उभयथाऽपि च दोषः, एकत्रागुणानुज्ञाप्रत्ययः अन्यत्र तु विनयत्यागप्रत्ययः, तस्मात्तूष्णीभाव एव श्रेयान्, अलं वन्दनेनेति गाथाभिप्रायः ॥ ११४७ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते सति व्यवहारनयमतमधिकृत्य गुणाधिकत्वपरिज्ञानकारणानि प्रतिपादयन्नाचार्य आह—

आलएणं विहारेणं ठाणाचंकमणेण य । सक्को सुविहिओ नाउं भासावेणइएण य ॥ ११४८ ॥

व्याख्या—आलयः—वसतिः सुप्रमार्जितादिलक्षणाऽथवा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितेति, तेनाऽऽलयेन, नागुणवत एवंविधः खल्वालयो भवति, विहारः—मासकल्पादिस्तेन विहारेण, स्थानम्—ऊर्ध्वस्थानं, चङ्क्रमणं—गमनं, स्थानं च चङ्क्रमणं चेत्येकवद्भावस्तेन च, अविरुद्धदेशकायोत्सर्गकरणेन च युगमात्रावनिप्रलोकनपुरस्सराद्रुतगमनेन चेत्यर्थः, शक्यः सुवि-

व्याख्या—आतोद्यानि-मृदङ्गादीनि नृत्तं-करचरणनयनादिपरिस्पन्दविशेषलक्षणम् आतोद्यैः करणभूतैर्नृत्तम् आतोद्यनृत्तं तस्मिन् कुशला-निपुणा आतोद्यनृत्तकुशला, असावपि नर्तकी, अपिशब्दात् रङ्गजनपरिवृताऽपि 'तं जनं' रङ्गजनं 'न तोषयति' न हर्षं नयतीत्यर्थः, किम्भूता सती ?-'योगमयुञ्जन्ती' कायादिव्यापारमकुर्वती, ततश्चापरितुष्टाद् रङ्गजनान्न किञ्चिद् द्रव्यजातं लभत इति गम्यते, अपि तु निन्दां खिंसां च सा लभते रङ्गजनादिति, तत्समक्षमेव या हीलना सा निन्दा, परोक्षे तु सा खिंसेति गाथार्थः ॥ ११४४ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनां प्रदर्शयन्नाह—

इय लिंगनाणसहिओ काइयजोगं न जुंजई जो उ। न लहइ स मुक्खसुक्खं लहइ य निंदं सपक्खाओ ॥११४५॥

व्याख्या—'इय' एवं लिङ्गज्ञानाभ्यां सहितो-युक्तो लिङ्गज्ञानसहितः 'काययोगं' कायव्यापारं 'न युङ्क्ते' न प्रवर्तयति, यस्तु 'न लभते' न प्राप्नोति 'स' इत्थम्भूतः किं ?-'मोक्षसौख्यं' सिद्धिसुखमित्यर्थः, लभते तु निन्दां स्वपक्षात्, चशब्दात्खिंसां च, इह च नर्तकीतुल्यः साधुः, आतोद्यतुल्यं द्रव्यलिङ्गं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरणं, रङ्गपरितोषतुल्यः सङ्घपरितोषः, दानलाभतुल्यः सिद्धिसुखलाभः, शेषं सुगमं, यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभावार्थः ॥ ११४५ ॥ चरणरहितं ज्ञानमकिञ्चित्करमित्यस्यार्थस्य साधका बहवो दृष्टान्ताः सन्तीति प्रदर्शनाय पुनरपि दृष्टान्तमाह—

जाणंतोऽवि य तरिउं काइयजोगं न जुंजइ नईए। सो वुज्झइ सोएणं एवं नाणी चरणहीणो ॥ ११४६ ॥

व्याख्या—जानन्नपि च तरीतुं यः 'काययोगं' कायव्यापारं न युङ्क्ते नद्यां स पुमान् 'उह्यते' ह्रियते 'श्रोतसा' पयः-

पत्तेयबुद्धकरणे चरणं नासंति जिणवरिंदाणं। आहच्चभावकहणे पंचहि ठाणेहि पासत्था ॥ ११५१ ॥

व्याख्या—प्रत्येकबुद्धाः—पूर्वभवाभ्यस्तोभयकरणा भरतादयस्तेषां करणं तस्मिन्नान्तर एव फलसाधके सति मन्दमतयश्चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च, पाठान्तरं वा 'बोधिं नासिंति जिणवरिंदाणं' कथं ?—'आहच्चभावकहणे'त्ति कादाचित्कभावकथने—बाह्यकरणरहितैरेव भरतादिभिः केवलमुत्पादितमित्यादिलक्षणे, कथं नाशयन्ति ?—पञ्चभिः 'स्थानैः' प्राणातिपातादिभिः पारम्पर्येण करणभूतैः 'पार्श्वस्था' उक्तलक्षणा इति गाथार्थः ॥११५१॥ यतश्च—

उम्मग्गदेसणाए चरणं नासिंति जिणवरिंदाणं। वावन्नदंसणा खलु न हु लब्भा तारिसा दट्ठुं ॥११५२॥ दारं।

व्याख्या—उन्मार्गदेशनया अनयाऽनन्तराभिहितं चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च, अतः 'व्यापन्नदर्शनाः खलु' विनष्टसम्यग्दर्शना निश्चयतः, खल्वित्यपिशब्दार्थो निपातः, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धस्तमुपरिष्टात् प्रदर्शयिष्यामः, 'न हु लब्भा तारिसा दट्ठुं'ति नैव कल्पन्ते तादृशा द्रष्टुमपीति, किं पुनर्ज्ञानादिना प्रतिलाभयितुमिति गाथार्थः ॥ ११५२ ॥ सप्रसङ्गं गतं ज्ञानद्वारम्, दर्शनद्वारमधुना, तत्र दर्शननयमतावलम्बी कृतिकर्माधिकार एवावगतज्ञाननयमत इदमाह—

जह नाणेणं न विणा चरणं नादंसणिस्स इय नाणं। न य दंसणं न भावो तेन र दिट्ठिं पणिवयामो ॥ ११५३ ॥

व्याख्या—यथा ज्ञानेन विना न चरणं, किन्तु सहैव, नादर्शनिन एवं ज्ञानं, किन्तु दर्शनिन एव, 'सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यास' इति वचनात्, तथा न च दर्शनं न भावः, किन्तु भाव एव, भावलिङ्गान्तर्गतमित्यर्थः, तेन कारणेन ज्ञानस्य

हितो ज्ञातुं, 'भापावैनयिकेन च' विनय एव वैनयिकं समालोच्य भापणेन आचार्यादिविनयकरणेन चेति भावना, नैतान्येवम्भूतानि प्रायशोऽसुविहितानां भवन्तीति गाथार्थः ॥ ११४८ ॥ इत्थमभिहिते सत्याह चोदकः—

आलएणं विहारेणं ठाणेचंकमणेण य । न सक्को सुविहिओ नाउं भासावेणइएण य ॥ ११४९ ॥

व्याख्या—आलयेन विहारेण स्थानचङ्क्रमणेन (स्थानेन चङ्क्रमणेन) चेत्यर्थः, न शक्यः सुविहितो ज्ञातुं भापावैनयिकेन च, उदायिनृपमारकमाथुरकोट्टइल्लादिभिर्व्यभिचारात्, तथा च प्रतीतमिदम्—असंयता अपि हीनसत्त्वा लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्टन्ते, संयता अपि च कारणतोऽसंयतवदिति गाथार्थः ॥ ११४९ ॥ किं च—

भरहो पसन्नचंदो सब्भिंतरबाहिरं उदाहरणं । दोसुप्पत्तिगुणकरं न तेसि पज्झं भवे करणं ॥ ११५० ॥

व्याख्या—भरतः प्रसन्नचन्द्रः साभ्यन्तरबाह्यमुदाहरणम्, आभ्यन्तरं भरतः, यतस्तस्य बाह्यकरणरहितस्यापि विभूपितस्यैवाऽऽदर्शकगृहप्रविष्टस्य विशिष्टभावनापरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नं, बाह्यं प्रसन्नचन्द्रः, यतस्तस्योत्कृष्टबाह्यकरणवतोऽप्यन्तःकरणविकलस्याधः सप्तमनरकप्रायोग्यकर्मबन्धो बभूव, तदेवं दोपोत्पत्तिगुणकरं न तयोर्भरतप्रसन्नचन्द्रयोः 'बज्झं भवे करणं'ति छान्दसत्वादभूत्करणं दोपोत्पत्तिकारकं भरतस्य नाभूदशोभनं बाह्यं करणं गुणकारकं प्रसन्नचन्द्रस्य नाभूच्छोभनमपीति, तस्मादान्तरमेव करणं प्रधानं, न च तदालयादिनाऽवगन्तुं शक्यते, गुणाधिके च वन्दनमुक्तमिति तूष्णीभाव एव ज्यायान् इति स्थितम्, इत्ययं गाथाभिप्रायः ॥ ११५० ॥ इत्थं तीर्थाङ्गभूतव्यवहारनयनिरपेक्षं चोदकमवगम्यान्येपां पारलौकिकापायदर्शनायाहाचार्यः—

पत्तेयबुद्धकरणे चरणं नासंति जिणवरिंदाणं। आहच्चभावकहणे पंचहिं ठाणेहि पासत्था ॥ ११५१ ॥

व्याख्या—प्रत्येकबुद्धाः-पूर्वभवाभ्यस्तोभयकरणा भरतादयस्तेषां करणं तस्मिन्नान्तर एव फलसाधके सति मन्दमतयश्चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च, पाठान्तरं वा 'बोधिं नासिंति जिणवरिंदाणं' कथं ?—'आहच्चभायकहणे'त्ति कादाचित्कभावकथने-बाह्यकरणरहितैरेव भरतादिभिः केवलमुत्पादितमित्यादिलक्षणे, कथं नाशयन्ति ?—पञ्चभिः 'स्थानैः' प्राणातिपातादिभिः पारम्पर्येण करणभूतैः 'पार्श्वस्था' उक्तलक्षणा इति गाथार्थः ॥११५१॥ यतश्च—

उम्मग्गदेसणाए चरणं नासिंति जिणवरिंदाणं। वावन्नदंसणा खलु न हु लब्भा तारिसा दट्ठुं ॥११५२॥ दारं।

व्याख्या—उन्मार्गदेशनया अनयाऽनन्तराभिहितं चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च, अतः 'व्यापन्नदर्शनाः खलु' विनष्टसम्यग्दर्शना निश्चयतः, खल्वित्यपिशब्दार्थो निपातः, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धस्तमुपरिष्टात् प्रदर्शयिष्यामः, 'न हु लब्भा तारिसा दट्ठुं'ति नैव कल्पन्ते तादृशा द्रष्टुमपीति, किं पुनर्ज्ञानादिना प्रतिलाभयितुमिति गाथार्थः ॥ ११५२ ॥ सप्रसङ्गं गतं ज्ञानद्वारम्, दर्शनद्वारमधुना, तत्र दर्शननयमतावलम्बी कृतिकर्माधिकार एवापगतज्ञाननयमत इदमाह—

जह नाणेणं न विणा चरणं नादंसणिस्स इय नाणं। न य दंसणं न भावो तेन र दिट्ठिं पणिवयामो ॥ ११५३ ॥

व्याख्या—यथा ज्ञानेन विना न चरणं, किन्तु सहैव, नादर्शनिन एवं ज्ञानं, किन्तु दर्शनिन एव, 'सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यास' इति वचनात्, तथा न च दर्शनं न भावः, किन्तु भाव एव, भावलिङ्गान्तर्गतमित्यर्थः, तेन कारणेन ज्ञानस्य

तद्भावभावित्वाद्दर्शनस्य ज्ञानोपकारकत्वाद् रेति प्राग्वत् 'दिट्ठि'न्ति प्राकृतशैल्या दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी तं दर्शनिनं, 'प्रणमामः' पूजयाम इति गाथार्थः ॥ ११५३ ॥ स्यादेतत्–सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपद्भावादुपकार्योपकारकभावानुपपत्तिरिति, एतच्चासद्, यतः—

जुगवंपि समुप्पन्नं सम्मत्तं अहिगमं विसोहेइ । जह कायगमंजणाई जलदिट्ठीओ विसोहंति ॥ ११५४ ॥

व्याख्या—'युगपदपि' तुल्यकालमपि 'समुत्पन्नं' सञ्जातं सम्यक्त्वं ज्ञानेन सह 'अधिगमं विशोधयति' अधिगम्यन्ते–परिच्छिद्यन्ते पदार्था येन सोऽधिगमः–ज्ञानमेवोच्यते, तमधिगमं विशोधयति–ज्ञानं विमलीकरोतीत्यर्थः, अत्रार्थे दृष्टान्तमाह–यथा काचकाञ्जने जलदृष्टी विशोधयत इति, कचको वृक्षस्तस्येदं काचकं फलम्, अञ्जनं–सौवीरादि, काचकं चाञ्जनं च काचकाञ्जने, अनुस्वारोऽत्रालाक्षणिकः, जलम्–उदकं, दृष्टिः–स्वविषये लोचनप्रसारणलक्षणा, जलं च दृष्टिश्च जलदृष्टी ते विशोधयत इति गाथार्थः ॥ ११५४ ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकेनांशतः भावनिकां प्रतिपादयन्नाह—

जह २ सुज्झइ सलिलं तह २ रूवाइं पासई दिट्ठी । इय जह जह तत्तरुई तह तह तत्तागमो होइ ॥ ११५५ ॥

व्याख्या— यथा २ शुद्ध्यति सलिलं काचकफलसंयोगात् तथा तथा 'रूपाणि' तद्गतानि पश्यति द्रष्टा, 'इय' एवं यथा यथा 'तत्त्वरुचिः' सम्यक्त्वलक्षणा, संजायत इति क्रिया, तथा तथा 'तत्त्वागमः' तत्त्वपरिच्छेदो भवतीति, एवमुपकारकं

सम्यक्त्वं ज्ञानस्येति गाथार्थः ॥ ११५५ ॥ स्यादेतत्–निश्चयतः कार्यकारणभाव एवोपकार्योपकारकभावः, [illegible] चासम्भवी युगपद्भाविनोरिति, अत्रोच्यते—

कारणकज्जविभागो दीवपगासाण जुगवजम्मेवि । जुगवुप्पन्नंपि तहा हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ ११५६ ॥

व्याख्या—यथेह कारणकार्यविभागो दीपप्रकाशयोः 'युगपज्जन्मन्यपि' युगपदुत्पादेऽपीत्यर्थः, युगपदुत्पन्नमपि तथा 'हेतुः' कारणं ज्ञानस्य सम्यक्त्वं, यस्मादेवं तस्मात्सकलगुणमूलत्वाद्दर्शनस्य दर्शनिन एव कृतिकर्म कार्यम्, आत्मनाऽपि तत्रैव यत्नः कार्यः, सकलगुणमूलत्वादेवेति, उक्तं च–"द्वारं मूलं प्रतिष्ठानमाधारो भाजनं निधिः । धर्महेतोर्द्विषट्कस्य, सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥ १ ॥" अयं गाथाभिप्रायार्थः ॥ ११५६ ॥ इत्थं नोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

नाणस्स जइवि हेऊ सविसयनियय तहावि सम्मत्तं । तम्हा फलसंपत्ती न जुज्जए नाणपक्खे व ॥ १ ॥(प्र०)
जह तिक्खक्खेवि नरो गंतुं देसंतरं नयविहूणो । पावेइ न तं देसं नयजुत्तो चेव पाउणइ ॥ २ ॥ (प्र०)
इय नाणचरणहीणो सम्मद्दिट्ठीवि मुक्खदेसं तु । पाउणइ नेय नाणाइसंजुओ चेव पाउणइ ॥ ३ ॥ (प्र०)

व्याख्या—इदमन्यकर्तृकं गाथात्रयं सोपयोगमितिकृत्वा व्याख्यायते, ज्ञानस्य यद्यपि 'हेतुः' कारणं सम्यक्त्वमिति योगः, अपिशब्दोऽभ्युपगमवादसंसूचकः, अभ्युपगम्यापि ब्रूमः, तत्त्वतस्तु कारणमेव न भवति, उभयोरपि विशिष्टक्षयोपशमकार्यत्वात्, स्वविषयनियतमितिकृत्वा, स्वविषयश्चास्य तत्त्वेषु रुचिरेव, तथाऽपि 'तस्मात्' सम्यक्त्वात् 'फलसंपत्ती ण जुज्जए' फलसम्प्राप्तिर्न युज्यते, मोक्षसुखप्राप्तिर्न घटत इत्यर्थः, स्वविषयनियतत्वादेव, असहायत्वादित्यर्थः, ज्ञानपक्ष

तद्भावभावित्वाद्दर्शनस्य ज्ञानोपकारकत्वाद् रेति प्राग्वत् 'दिट्ठिं'न्ति प्राकृतशैल्या दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी तं दर्शनिनं, 'प्रणमामः' पूजयाम इति गाथार्थः ॥ ११५३ ॥ स्यादेतत्–सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपद्भावादुपकार्योपकारकभावानुपपत्तिरिति, एतच्चासद्, यतः—

जुगवंपि समुप्पन्नं सम्मत्तं अहिगमं विसोहेइ । जह कायगमंजणाई जलदिट्ठीओ विसोहंति ॥ ११५४ ॥

व्याख्या—'युगपदपि' तुल्यकालमपि 'समुत्पन्नं' सञ्जातं सम्यक्त्वं ज्ञानेन सह 'अधिगमं विशोधयति' अधिगम्यन्ते–परिच्छिद्यन्ते पदार्था येन सोऽधिगमः–ज्ञानमेवोच्यते, तमधिगमं विशोधयति–ज्ञानं विमलीकरोतीत्यर्थः, अत्रार्थे दृष्टान्तमाह–यथा काचकाञ्जने जलदृष्टी विशोधयत इति, कचको वृक्षस्तस्येदं काचकं फलम्, अञ्जनं–सौवीरादि, काचकं चाञ्जनं च काचकाञ्जने, अनुस्वारोऽत्रालाक्षणिकः, जलम्–उदकं, दृष्टिः–स्वविषये लोचनप्रसारणलक्षणा, जलं च दृष्टिश्च जलदृष्टी ते विशोधयत इति गाथार्थः ॥ ११५४ ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकेनांशतः भावनिकां प्रतिपादयन्नाह—

जह २ सुज्झइ सलिलं तह २ रूवाइं पासई दिट्ठी । इय जह जह तत्तरुई तह तह तत्तागमो होइ ॥ ११५५ ॥

व्याख्या— यथा २ शुद्ध्यति सलिलं काचकफलसंयोगात् तथा तथा 'रूपाणि' तद्गतानि पश्यति द्रष्टा,'इय' एवं यथा यथा 'तत्त्वरुचिः' सम्यक्त्वलक्षणा, संजायत इति क्रिया, तथा तथा 'तत्त्वागमः' तत्त्वपरिच्छेदो भवतीति, एवमुपकारकं

चापि प्रज्ञप्तिधरः' न चापि भगवतीवेत्ता 'न वाचकः' न पूर्वधरः, तथाऽप्यसावसहायदर्शनप्रभावादेव 'आगमिस्साए'त्ति आयत्यामागामिनि काले 'जिनो भविष्यति' तीर्थकरो भविष्यति, यतश्चैवमतः 'समीक्ष्य' दृष्ट्वा 'प्रज्ञया' बुद्ध्या दर्शन-विपाकं तीर्थकराख्यफलप्रसाधकं 'वरं खु दंसण'न्ति खुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् वरं दर्शनमेवाङ्गीकृतमिति वाक्यशेषः, अयं वृत्तार्थः ॥११५८॥ किंच-शक्य एवोपाये प्रेक्षावतः प्रवृत्तिर्युज्यते, न पुनरशक्ये शिरःशूलशमनाय तक्षकफणालङ्कारग्रहणकल्पे चारित्रे, चारित्रं च तत्त्वतः मोक्षोपायत्वे सत्यप्यशक्यासेवनं, सूक्ष्मापराधेऽपि अनुपयुक्तगमनागमनादिभिर्विराध्यमानत्वादायासरूपत्वाच्च, नियमेन च छद्मस्थस्य तद्भ्रंश उपजायते सर्वस्यैवातः—

भट्ठेण चरित्ताओ सुट्ठुयरं दंसणं गहेयव्वं । सिज्झंति चरणरहिया दंसणरहिया न सिज्झंति ॥ ११५९ ॥

व्याख्या—'भ्रष्टेन' च्युतेन, कुतः ?—चारित्रात्, सुतरां दर्शनं ग्रहीतव्यं, पुनर्बोधिलाभानुबन्धिशक्यमोक्षोपायत्वात्, तथा च—सिद्ध्यन्ति चरणरहिताः प्राणिनः—दीक्षाप्रवृत्त्यनन्तरमृतान्तकृत्केवलिनः, दर्शनरहितास्तु न सिद्ध्यन्ति, अतो दर्शनमेव प्रधानं सिद्धिकारणं, तद्भावभावित्वादित्ययं गाथार्थः ॥ ११५९ ॥ इत्थं चोदकाभिप्राय उक्तः, साम्प्रतमसहाय-दर्शनपक्षे दोषा उच्यन्ते, यदुक्तं—'न श्रेणिक आसीत्तदा बहुश्रुत' इत्यादि, तन्न, तत एवासौ नरकमगमत्, असहायदर्शनयुक्तत्वात्, अन्येऽप्येवंविधा दशारसिंहादयो नरकमेव गता इति, आह च—

दसारसीहस्स य सेणियस्सा, पेढालपुत्तस्स य सच्चइस्स ।
अणुत्तरा दंसणसंपया तया, विणा चरित्तेणऽहरं गइं गया ॥ ११६० ॥

इय, अनेन तत्प्रतिपादितसकलदृष्टान्तसङ्ग्रहमाह-यथा ज्ञानपक्षे मार्गज्ञादिभिर्दृष्टान्तैरसहायस्य ज्ञानस्यैहिकामुष्मिकफला-साधकत्वमुक्तम्, एवमत्रापि दर्शनाभिलापेन द्रष्टव्यं, दिङ्मात्रं तु प्रदर्श्यते-यथा 'तीक्ष्णरुचिरपि नरः' तीव्रश्रद्धोऽपि पुरुषः, क्व ?-गन्तुं देशान्तरं देशान्तरगमन इत्यर्थः,'नयविहीनो' ज्ञानगमनक्रियालक्षणनयशून्य इत्यर्थः, प्राप्नोति न तं देशं-गन्तुमिष्टं तद्विषयश्रद्धायुक्तोऽपि, नययुक्त एव प्राप्नोति, 'इय' एवं ज्ञानचरणरहितः सम्यग्दृष्टिरपि तत्त्वश्रद्धानयुक्तोऽपि मोक्ष-देशं तु न प्राप्नोति, नैव सम्यक्त्वप्रभावादेव, किन्तु ज्ञानादिसंयुक्त एव प्राप्नोति, तस्मात्त्रितयं प्रधानम्, अतस्त्रितययुक्तस्यैव कृतिकर्म कार्यं, त्रितयं चाऽऽत्मनाऽऽसेवनीयं,'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग' (तत्त्वा.अ.१सू.१) इति वचनादयं गाथा-त्रितयार्थः॥१-२-३॥एवमपि तत्त्वे समाख्याते ये खल्वधर्मभूयिष्ठा यानि चासदालम्बनानि प्रतिपादयन्ति तदभिधित्सुराह—

धम्मनियत्तमईया परलोगपरम्मुहा विसयगिद्धा। चरणकरणे असत्ता सेणियरायं ववइसंति ॥ ११५७ ॥

व्याख्या—धर्मः-चारित्रधर्मः परिगृह्यते तस्मान्निवृत्ता मतिर्येषां ते धर्मनिवृत्तमतयः, परः-प्रधानो लोकः परलोको-मोक्ष-स्तत्पराङ्मुखाः 'विषयगृद्धाः' शब्दादिविषयानुरक्ताः, ते एवम्भूताश्चरणकरणे 'अशक्ताः' असमर्थाः सन्तः श्रेणिकराजं व्यपदिशन्त्यालम्बनमिति गाथार्थः ॥ ११५७ ॥ कथं ?—

ण सेणिओ आसि तया बहुस्सुओ, न यावि पन्नत्तिधरो न वायगो।
सो आगमिस्साइ जिणो भविस्सइ, समिक्ख पन्नाइ वरं खु दंसणं ॥ ११५८ ॥

व्याख्या—न 'श्रेणिकः' नरपतिरासीत् 'तदा' तस्मिन् काले 'बहुश्रुतः' बह्वागमः महाकल्पादिश्रुतधर इत्यर्थः, 'न

चापि प्रज्ञप्तिधरः' न चापि भगवतीवेत्ता 'न वाचकः' न पूर्वधरः, तथाऽप्यसावसहायदर्शनप्रभावादेव 'आगमिस्साए'त्ति आयत्यामागामिनि काले 'जिनो भविष्यति' तीर्थकरो भविष्यति, यतश्चैवमतः 'समीक्ष्य' दृष्ट्वा 'प्रज्ञया' बुद्ध्या दर्शनविपाकं तीर्थकराख्यफलप्रसाधकं 'वरं खु दंसण'न्ति खुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् वरं दर्शनमेवाङ्गीकृतमिति वाक्यशेषः, अयं वृत्तार्थः ॥११५८॥ किंच-शक्य एवोपाये प्रेक्षावतः प्रवृत्तिर्युज्यते, न पुनरशक्ये शिरःशूलशमनाय तक्षकफणालङ्कारग्रहणकल्पे चारित्रे, चारित्रं च तत्त्वतः मोक्षोपायत्वे सत्यप्यशक्यासेवनं, सूक्ष्मापराधेऽपि अनुपयुक्तगमनागमनादिभिर्विराध्यमानत्वादायासरूपत्वाच, नियमेन च छद्मस्थस्य तद्भ्रंश उपजायते सर्वस्यैवातः—

भट्ठेण चरित्ताओ सुट्ठुयरं दंसणं गहेयव्वं । सिज्झंति चरणरहिया दंसणरहिया न सिज्झंति ॥ ११५९ ॥

व्याख्या—'भ्रष्टेन' च्युतेन, कुतः ?—चारित्रात्, सुतरां दर्शनं ग्रहीतव्यं, पुनर्बोधिलाभानुबन्धिशक्यमोक्षोपायत्वात्, तथा च—सिद्ध्यन्ति चरणरहिताः प्राणिनः-दीक्षाप्रवृत्त्यनन्तरमृतान्तकृत्केवलिनः, दर्शनरहितास्तु न सिद्ध्यन्ति, अतो दर्शनमेव प्रधानं सिद्धिकारणं, तद्भावभावित्वादित्ययं गाथार्थः ॥ ११५९ ॥ इत्थं चोदकाभिप्राय उक्तः, साम्प्रतमसहायदर्शनपक्षे दोषा उच्यन्ते, यदुक्तं-'न श्रेणिक आसीत्तदा बहुश्रुत' इत्यादि, तन्न, तत एवासौ नरकमगमत्, असहायदर्शनयुक्तत्वात्, अन्येऽप्येवंविधा दशारसिंहादयो नरकमेव गता इति, आह च—

दसारसीहस्स य सेणियस्सा, पेढालपुत्तस्स य सच्चइस्स ।
अणुत्तरा दंसणसंपया तया, विणा चरित्तेणऽहरं गइं गया ॥ ११६० ॥

व्याख्या—'दशारसिंहस्य' अरिष्टनेमिपितृव्यपुत्रस्य 'श्रेणिकस्य च' प्रसेनजित्पुत्रस्य पेढालपुत्रस्य च सत्यकिनः 'अनुत्तरा' प्रधाना क्षायिकेति यदुक्तं भवति, का ?—दर्शनसम्पत् 'तदा' तस्मिन् काले, तथाऽपि विना चारित्रेण 'अधरां गतिं गता' नरकगतिं प्राप्ता इति वृत्तार्थः ॥ ११६० ॥ किं च—

सव्वाओवि गईओ अविरहिया नाणदंसणधरेहिं। ता मा कासि पमायं नाणेण चरित्तरहिएणं ॥ ११६१ ॥

व्याख्या—'सर्वा अपि' नारकतिर्यग्नरामरगतयः 'अविरहिताः' अविमुक्ताः, कैः ?—ज्ञानदर्शनधरैस्सत्त्वैः, यतः—सर्वास्वेव सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयमस्त्येव, न च नरकगतिव्यतिरेकेणान्यासु मुक्तिः, चारित्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं मुक्तिकारणं, तद्भावभावित्वादिति, यस्मादेवं 'तं मा कासि पमायं'ति तत्—तस्मान्मा कार्षीः प्रमादं, ज्ञानेन चारित्ररहितेन, तस्येष्टफलासाधकत्वात्, ज्ञानग्रहणं च दर्शनोपलक्षणार्थमिति गाथार्थः ॥ ११६१ ॥ इतश्च चारित्रमेव प्रधानं, नियमेन चारित्रयुक्त एव सम्यक्त्वसद्भावात्, आह च—

सम्मत्तं अचरित्तस्स हुज्ज भयणाइ नियमसो नत्थि। जो पुण चरित्तजुत्तो तस्स उ नियमेण सम्मत्तं ॥ ११६२॥

व्याख्या—'सम्यक्त्वं' प्राग्वर्णितस्वरूपम् 'अचारित्रस्य' चारित्ररहितस्य प्राणिनो भवेत् 'भजनया' विकल्पनया—कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, 'नियमशो नास्ति' नियमेन न विद्यते, प्रभूतानां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टित्वात्, यः पुनश्चारित्रयुक्तः सत्त्वस्तस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, 'नियमेन' अवश्यंतया सम्यक्त्वम्, अतः सम्यक्त्वस्यापि नियमतश्चारित्रयुक्त एव भावात्प्राधान्यमिति गाथार्थः ॥ ११६२ ॥ किं च—

जिणवयणबाहिरा भावणाहिं उव्वट्टणं अयाणंता । नेरइयतिरियएगिंदिएहिं जह सिज्झई जीवो ॥ ११६३ ॥

व्याख्या—'जिनवचनबाह्या' यथावस्थितागमपरिज्ञानरहिताः प्रत्येकं ज्ञानदर्शननयावलम्बिनः 'भावणाहिं'ति उक्तेन न्यायेन ज्ञानदर्शनभावनाभ्यां सकाशात्, मोक्षमिच्छन्तीति वाक्यशेषः, 'उद्वर्तनामजानानाः' नारकतिर्यगेकेन्द्रियेभ्यो यथा सिद्ध्यति जीवस्तथोद्वर्तनामजानाना इति योगः, इयमत्र भावना—ज्ञानदर्शनभावेऽपि न नारकादिभ्योऽनन्तरं मनुष्यभावमप्राप्य सिद्ध्यति कश्चित्, चरणाभावात्, तेनानयोः केवलयोरहेतुत्वं मोक्षं प्रति, तेभ्य एवैकेन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानादिरहितेभ्योऽप्युद्वृत्ता मनुष्यत्वमपि प्राप्य चारित्रपरिणामयुक्त एव सिद्ध्यति, नायुक्तोऽकर्मभूमिकादिः, अत इयमुद्वर्तना कारणवैकल्यं सूचयतीति गाथार्थः ॥ ११६३ ॥ पुनरपि चारित्रपक्षमेव समर्थयन्नाह—

सुट्ठुवि सम्मद्दिट्ठी न सिज्झई चरणकरणपरिहीणो । जं चेव सिद्धिमूलं मूढो तं चेव नासेइ ॥ ११६४ ॥

व्याख्या—'सुट्ठुवि' अतिशयेनापि सम्यग्दृष्टिर्न सिद्ध्यति, किम्भूतः ?—चरणकरणपरिहीणः, तद्वादमेव च समर्थयन्, किमिति ?—'यदेव सिद्धिमूलं' यदेव मोक्षकारणं सम्यक्त्वं मूढस्तदेव नाशयति, केवलतद्वादसमर्थनेन, 'एक्कंपि असद्दहंतो मिच्छं'ति वचनात्, अथवा सुट्ठुवि सम्यग्दृष्टिः क्षायिकसम्यग्दृष्टिरपीत्यर्थः, न सिद्ध्यति चरणकरणपरिहीणः, श्रेणिकादिवत्, किमिति ?—यदेव सिद्धिमूलं—चरणकरणं मूढस्तदेव नाशयत्यनासेवनयेति गाथार्थः ॥ ११६४ ॥ किं च—अयं केवलदर्शनपक्षो न भवत्येवागमविदः सुसाधोः, कस्य तर्हि भवति ?, अत आह—

दंसणपक्खो सावय चरित्तभट्ठे य मंदधम्मे य । दंसणचरित्तपक्खो समणे परलोगकंखिम्मि ॥ ११६५ ॥

व्याख्या—'दशारसिंहस्य' अरिष्टनेमिपितृव्यपुत्रस्य 'श्रेणिकस्य च' प्रसेनजित्पुत्रस्य पेढालपुत्रस्य च सत्यकिनः 'अनुत्तरा' प्रधाना क्षायिकेति यदुक्तं भवति, का ?–दर्शनसम्पत् 'तदा' तस्मिन् काले, तथाऽपि विना चारित्रेण 'अधरां गतिं गता' नरकगतिं प्राप्ता इति वृत्तार्थः ॥ ११६० ॥ किं च—

सव्वाओवि गईओ अविरहिया नाणदंसणधरेहिं । ता मा कासि पमायं नाणेण चरित्तरहिएणं ॥ ११६१ ॥

व्याख्या—'सर्वा अपि' नारकतिर्यङ्नरामरगतयः 'अविरहिताः' अविमुक्ताः, कैः ?–ज्ञानदर्शनधरैस्सत्त्वैः, यतः–सर्वास्वेव सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयमस्त्येव, न च नरकगतिव्यतिरेकेणान्यासु मुक्तिः, चारित्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं मुक्तिकारणं, तद्भावभावित्वादिति, यस्मादेवं 'तं मा कासि पमायं'ति तत्–तस्मान्मा कार्षीः प्रमादं, ज्ञानेन चारित्ररहितेन, तस्येष्टफलासाधकत्वात्, ज्ञानग्रहणं च दर्शनोपलक्षणार्थमिति गाथार्थः ॥ ११६१ ॥ इतश्च चारित्रमेव प्रधानं, नियमेन चारित्रयुक्त एव सम्यक्त्वसद्भावाद्, आह च—

सम्मत्तं अचरित्तस्स हुज्ज भयणाइ नियमसो नत्थि। जो पुण चरित्तजुत्तो तस्स उ नियमेण सम्मत्तं ॥ ११६२॥

व्याख्या—'सम्यक्त्वं' प्राग्वर्णितस्वरूपम् 'अचारित्रस्य' चारित्ररहितस्य प्राणिनो भवेत् 'भजनया' विकल्पनया–कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, 'नियमशो नास्ति' नियमेन न विद्यते, प्रभूतानां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टित्वात्, यः पुनश्चारित्रयुक्तः सत्त्वस्तस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, 'नियमेन' अवश्यंतया सम्यक्त्वम्, अतः सम्यक्त्वस्यापि नियमतश्चारित्रयुक्त एव भावात्प्राधान्यमिति गाथार्थः ॥ ११६२ ॥ किं च—

जिणवयणबाहिरा भावणाहिं उव्वट्टणं अयाणंता । नेरइयतिरियएगिंदिएहि जह सिज्झई जीवो ॥ ११६३ ॥

व्याख्या—'जिनवचनबाह्या' यथावस्थितागमपरिज्ञानरहिताः प्रत्येकं ज्ञानदर्शननयावलम्बिनः 'भावणाहिं'ति उक्तेन न्यायेन ज्ञानदर्शनभावनाभ्यां सकाशात्, मोक्षमिच्छन्तीति वाक्यशेषः, 'उद्वर्तनामजानानाः' नारकतिर्यगेकेन्द्रियेभ्यो यथा सिद्ध्यति जीवस्तथोद्वर्तनामजानाना इति योगः, इयमत्र भावना—ज्ञानदर्शनभावेऽपि न नारकादिभ्योऽनन्तरं मनुष्यभावमप्राप्य सिद्ध्यति कश्चित्, चरणाभावात्, तेनानयोः केवलयोरहेतुत्वं मोक्षं प्रति, तेभ्य एवैकेन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानादिरहितेभ्योऽप्युद्वृत्ता मनुष्यत्वमपि प्राप्य चारित्रपरिणामयुक्त एव सिद्ध्यति, नायुक्तोऽकर्मभूमिकादिः, अत इयमुद्वर्तना कारणवैकल्यं सूचयतीति गाथार्थः ॥ ११६३ ॥ पुनरपि चारित्रपक्षमेव समर्थयन्नाह—

सुट्ठुवि सम्मद्दिट्ठी न सिज्झई चरणकरणपरिहीणो । जं चेव सिद्धिमूलं मूढो तं चेव नासेइ ॥ ११६४ ॥

व्याख्या—'सुष्ठ्वपि' अतिशयेनापि सम्यग्दृष्टिर्न सिद्ध्यति, किम्भूतः ?—चरणकरणपरिहीणः, तद्वादमेव च समर्थयन्, किमिति ?—'यदेव सिद्धिमूलं' यदेव मोक्षकारणं सम्यक्त्वं मूढस्तदेव नाशयति, केवलतद्वादसमर्थनेन, 'एकंपि असद्दहंतो मिच्छं'ति वचनात्, अथवा सुष्ठ्वपि सम्यग्दृष्टिः क्षायिकसम्यग्दृष्टिरपीत्यर्थः, न सिद्ध्यति चरणकरणपरिहीणः, श्रेणिकादिवत्, किमिति ?—यदेव सिद्धिमूलं—चरणकरणं मूढस्तदेव नाशयत्यनासेवनयेति गाथार्थः ॥ ११६४ ॥ किं च—अयं केवलदर्शनपक्षो न भवत्येवागमविदः सुसाधोः, कस्य तर्हि भवति ?, अत आह—

दंसणपक्खो सावय चरित्तभट्ठे य मंदधम्मे य । दंसणचरित्तपक्खो समणे परलोगकंखिम्मि ॥ ११६५ ॥

व्याख्या—'दशारसिंहस्य' अरिष्टनेमिपितृव्यपुत्रस्य 'श्रेणिकस्य च' प्रसेनजित्पुत्रस्य पेढालपुत्रस्य च सत्यकिनः 'अनुत्तरा' प्रधाना क्षायिकेति यदुक्तं भवति, का ?–दर्शनसम्पत् 'तदा' तस्मिन् काले, तथाऽपि विना चारित्रेण 'अधरां गतिं गता' नरकगतिं प्राप्ता इति वृत्तार्थः ॥ ११६० ॥ किं च—

सव्वाओवि गईओ अविरहिया नाणदंसणधरेहिं । ता मा कासि पमायं नाणेण चरित्तरहिएणं ॥ ११६१ ॥

व्याख्या—'सर्वा अपि' नारकतिर्यग्नरामरगतयः 'अविरहिताः' अविमुक्ताः, कैः ?–ज्ञानदर्शनधरैस्सत्त्वैः, यतः–सर्वास्वेव सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयमस्त्येव, न च नरकगतिव्यतिरेकेणान्यासु मुक्तिः, चारित्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं मुक्तिकारणं, तद्भावभावित्वादिति, यस्मादेवं 'तं मा कासि पमायं'ति तत्–तस्मान्मा कार्षीः प्रमादं, ज्ञानेन चारित्ररहितेन, तस्येष्टफलासाधकत्वात्, ज्ञानग्रहणं च दर्शनोपलक्षणार्थमिति गाथार्थः ॥ ११६१ ॥ इतश्च चारित्रमेव प्रधानं, नियमेन चारित्रयुक्त एव सम्यक्त्वसद्भावात्, आह च—

सम्मत्तं अचरित्तस्स हुज्ज भयणाइ नियमसो नत्थि। जो पुण चरित्तजुत्तो तस्स उ नियमेण सम्मत्तं ॥ ११६२॥

व्याख्या—'सम्यक्त्वं' प्राग्वर्णितस्वरूपम् 'अचारित्रस्य' चारित्ररहितस्य प्राणिनो भवेत् 'भजनया' विकल्पनया–कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, 'नियमशो नास्ति' नियमेन न विद्यते, प्रभूतानां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टित्वात्, यः पुनश्चारित्रयुक्तः सत्त्वस्तस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, 'नियमेन' अवश्यंतया सम्यक्त्वम्, अतः सम्यक्त्वस्यापि नियमतश्चारित्रयुक्त एव भावात्प्राधान्यमिति गाथार्थः ॥ ११६२ ॥ किं च—

उज्जममाणस्स गुणा जह हुंति ससत्तिओ तवसुएसुं । एमेव जहासत्ती संजममाणे कहं न गुणा ? ॥ ११६८ ॥

व्याख्या—'उज्जममाणस्स'त्ति उद्यच्छतः—उद्यमं कुर्वतः साधोः, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, 'गुणाः' तपोज्ञानावाप्तिनिर्जरादयो यथा भवन्ति 'स्वशक्तितः' स्वशक्त्योद्यच्छतः, एवमेव 'यथाशक्ति' शक्त्यनुरूपमित्यर्थः, 'संजममाणे कहं न गुण'त्ति संयच्छमाने—संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणं कुर्वति सति साधौ कथं न गुणाः ?, गुणा एवेत्यर्थः, अथवा कथं न गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रतिपद्यत इति ?, अत्रोच्यते—

अणिगूहंतो विरियं न विराहेइ चरणं तवसुएसुं । जइ संजमेऽवि विरियं न निगूहिज्जा न हाविज्जा ॥ ११६९ ॥

व्याख्या—'अनिगूहन् वीर्यं' प्रकटयन् सामर्थ्यं यथाशक्त्या, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, किं ? 'न विराधयति चरणं' न खण्डयति चारित्रं ?, यदि 'संयमेऽपि' पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणे 'वीर्यं' सामर्थ्यमुपयोगादिरूपतया 'न निगूहयेत्' न प्रच्छादयेन्मातृस्थानेन 'न हाविज्ज'त्ति ततो न हापयेत् संयमं न खण्डेत्, स्यादेव संयमगुणा इति गाथार्थः ॥११६९॥

संजमजोएसु सया जे पुण संतविरियावि सीयंति । कह ते विसुद्धचरणा बाहिरकरणालसा हुंति ? ॥ ११७० ॥

व्याख्या—'संयमयोगेषु' पृथिव्यादिसंरक्षणादिव्यापारेषु 'सदा' सर्वकालं ये पुनः प्राणिनः 'संतविरियावि सीयंति'त्ति विद्यमानसामर्थ्या अपि नोत्सहन्ते, कथं ते विशुद्धचरणा भवन्तीति योगः?, नैवेत्यर्थः, बाह्यकरणालसाः सन्तः—प्रत्युपेक्षणादिमात्रचेष्टारहिता इति गाथार्थः॥११७०॥आह—ये पुनरालम्बनमाश्रित्य बाह्यकरणालसा भवन्ति तेषु का वार्तेति ?, उच्यते—

आलंबणेण केणइ जे मन्ने संयमं पमायंति । न हु तं होइ पमाणं भूयत्थगवेसणं कुज्जा ॥ ११७१ ॥

व्याख्या—दर्शनपक्षः 'श्रावके' अप्रत्याख्यानकषायोदयवति भवति 'चारित्रभ्रष्टे च' कस्मिंश्चिदव्यवस्थितपुराणे 'मन्दधर्मे च' पार्श्वस्थादौ, दर्शनचारित्रपक्षः श्रमणे भवति, किम्भूते ?—परलोकाकाङ्क्षिणि, सुसाधावित्यर्थः, प्राकृतशैल्या चेह सप्तमी षष्ठ्यर्थ एव द्रष्टव्या, दर्शनग्रहणाच्च ज्ञानमपि गृहीतमेव द्रष्टव्यम्, अतो दर्शनादिपक्षस्त्रिरूपो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ११६५ ॥ अपरस्त्वाह—यद्येवं बह्वीभिरुपपत्तिभिश्चारित्रं प्रधानमुपवर्ण्यते भवता ततस्तदेवास्तु, अलं ज्ञानदर्शनाभ्यामिति, न, तस्यैव तद्व्यतिरेकेणासम्भवाद्, आह—

पारंपरप्पसिद्धी दंसणनाणेहिं होइ चरणस्स । पारंपरप्पसिद्धी जह होइ तहऽन्नपाणाणं ॥ ११६६ ॥

व्याख्या—पारम्पर्येण प्रसिद्धिः पारम्पर्यप्रसिद्धिः—स्वरूपसत्ता, एतदुक्तं भवति—दर्शनाज्ज्ञानं, ज्ञानाच्चारित्रम्, एवं पारम्पर्येण चरणस्वरूपसत्ता, सा दर्शनज्ञानाभ्यां सकाशाद्भवति चरणस्य, अतस्तद्भावभावित्वाच्चरणस्य त्रितयमप्यस्तु, लौकिकं न्यायमाह—पारम्पर्यप्रसिद्धिर्यथा भवति तथाऽन्नपानयोर्लोकेऽपि प्रतीतैवेति क्रिया, तथा चान्नार्थी स्थालीन्धनाद्यपि गृह्णाति पानार्थी च द्राक्षाद्यपि, अतस्त्रितयमपि प्रधानमिति गाथार्थः ॥ ११६६ ॥ आह—यद्येवमतस्तुल्यबलत्वे सति ज्ञानादीनां किमित्यस्थानपक्षपातमाश्रित्य चारित्रं प्रशस्यते भवतेति ?, अत्रोच्यते—

जम्हा दंसणनाणा संपुण्णफलं न दिंति पत्तेयं । चारित्तजुया दिंति उ विसिस्सए तेण चारित्तं ॥ ११६७ ॥

व्याख्या—यस्माद्दर्शनज्ञाने 'सम्पूर्णफलं' मोक्षलक्षणं 'न ददतः' न प्रयच्छतः प्रत्येकं, चारित्रयुक्ते दत्ते एव, विशेष्यते तेन चारित्रं, तस्मिन्सति फलभावादिति गाथार्थः ॥ ११६७ ॥ आह—विशिष्यतां चारित्रं, किन्तु—

उज्जममाणस्स गुणा जह हुंति ससत्तिओ तवसुएसुं । एमेव जहासत्ती संजममाणे कहं न गुणा ? ॥ ११६८ ॥

व्याख्या—'उज्जममाणस्स'त्ति उद्यच्छतः—उद्यमं कुर्वतः साधोः, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, 'गुणाः' तपोज्ञानावाप्ति-निर्जरादयो यथा भवन्ति 'स्वशक्तितः' स्वशक्त्योद्यच्छतः, एवमेव 'यथाशक्ति' शक्त्यनुरूपमित्यर्थः, 'संजममाणे कहं न गुण'त्ति संयच्छमाने—संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणं कुर्वति सति साधौ कथं न गुणाः ?, गुणा एवेत्यर्थः, अथवा कथं न गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रतिपद्यत इति ?, अत्रोच्यते—

अणिगूहंतो विरियं न विराहेइ चरणं तवसुएसुं । जह संजमेऽवि विरियं न निगूहिज्जा न हाविज्जा ॥ ११६९ ॥

व्याख्या—'अनिगूहन् वीर्यं' प्रकटयन् सामर्थ्यं यथाशक्त्या, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, किं ? 'न विराधयति चरणं' न खण्डयति चारित्रं ?, यदि 'संयमेऽपि' पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणे 'वीर्यं' सामर्थ्यमुपयोगादिरूपतया 'न निगूहयेत्' न प्रच्छादयेन्मातृस्थानेन 'न हाविज्ज'त्ति ततो न हापयेत् संयमं न खण्डेत्, स्यादेव संयमगुणा इति गाथार्थः ॥११६९॥

संजमजोएसु सया जे पुण संतविरियावि सीयंति । कह ते विसुद्धचरणा बाहिरकरणालसा हुंति ? ॥ ११७० ॥

व्याख्या—'संयमयोगेषु' पृथिव्यादिसंरक्षणादिव्यापारेषु 'सदा' सर्वकालं ये पुनः प्राणिनः 'संतविरियावि सीयंति'त्ति विद्यमानसामर्थ्या अपि नोत्सहन्ते, कथं ते विशुद्धचरणा भवन्तीति योगः?, नैवेत्यर्थः, बाह्यकरणालसाः सन्तः—प्रत्युपेक्षणादिबाह्यचेष्टारहिता इति गाथार्थः॥११७०॥आह—ये पुनरालम्बनमाश्रित्य बाह्यकरणालसा भवन्ति तेषु का वार्तेति ?, उच्यते—

आलंबणेण केणइ जे मन्ने संयमं पमायंति । न हु तं होइ पमाणं भूयत्थगवेसणं कुज्जा ॥ ११७१ ॥

व्याख्या—आलम्ब्यत इत्यालम्बनं-प्रपततां साधारणस्थानं तेनालम्बनेन 'केनचित्' अव्यवच्छित्त्यादिना ये प्राणिनः 'मन्य' इति एवमहं मन्ये 'संयमम्' उक्तलक्षणं 'प्रमादयन्ति' परित्यजन्ति, 'न हु तं होइ पमाणं' नैव तदालम्बनमात्रं भवति प्रमाणम्-आदेयं, किन्तु? 'भूतार्थगवेषणं कुर्यात्' तत्त्वार्थान्वेषणं कुर्यात्-किमिदं पुष्टमालम्बनम्? आहोस्विन्नेति, यद्यपुष्टमविशुद्धचरणा एव ते, अथ पुष्टं विशुद्धचरणा इति गाथार्थः ॥ ११७१ ॥ अपरस्त्वाह-आलम्बनात्को विशेष उपजायते? येन विशुद्धचरणा भवन्तीति, अत्र दृष्टान्तमाह—

सालंबणो पडंतो अप्पाणं दुग्गमेऽवि धारेइ। इय सालंबणसेवा धारेइ जइं असढभावं ॥ ११७२ ॥

व्याख्या—इहालम्बनं द्विविधं भवति-द्रव्यालम्बनं भावालम्बनं च, द्रव्यालम्बनं गर्तादौ प्रपतता यदालम्ब्यते द्रव्यं, तदपि द्विविधम्-पुष्टमपुष्टं च, तत्रापुष्टं दुर्बलं कुशवच्चकादि, पुष्टं तु बलवत्कठिनवल्ल्यादि, भावालम्बनमपि पुष्टापुष्टभेदेन द्विधैव, तत्रापुष्टं ज्ञानाद्यपकारकं, तद्विपरीतं तु पुष्टमिति, तच्चेदं-'काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं। गणं च णीईइ व हु सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मुक्खं ॥१॥' तदेवं व्यवस्थिते सति सहालम्बनेन वर्तत इति सालम्बनः, असौ पतन्नपि आत्मानं 'दुर्गमेऽपि' गर्तादौ धारयति, पुष्टालम्बनप्रभावादिति, 'इय' एवं सेवनं सेवा प्रतिसेवनेत्यर्थः, सालम्बना चासौ सेवा च सालम्बनसेवा सा संसारगर्ते प्रपतन्तं धारयति. यतिमशठभावं-मातृस्थानरहितमित्येष गुण इति गाथार्थः ॥ ११७२ ॥ साम्प्रतं सिसाधयिषितार्थव्यतिरेकं दर्शयन्नाह—

१ करिष्याम्यव्युच्छित्तिमथवाऽध्येष्ये तपउपधानयोरुद्यंस्यामि। गणं वा नीत्यैव सारयिष्यामि सालम्बसेवी समुपैति मोक्षम् ॥ १ ॥

आलंबणहीणो पुण निवडइ खलिओ अहे दुरुत्तारे । इय निक्कारणसेवी पडइ भवोहे अगाहंमि ॥ ११७३ ॥

व्याख्या—आलम्बनहीनः पुनर्निपतति स्खलितः, क ?–'अहे दुरुत्तारे'त्ति गर्तायां दुरुत्तारायाम्, 'इय' एवं 'निष्कारणसेवी' साधुः पुष्टालम्बनरहित इत्यर्थः, 'पतति भवौघे अगाधे' पतति भवगर्तायामगाधायाम्, अगाधत्वं पुनरस्या दुःखेनोत्तारणसम्भवादिति गाथार्थः ॥११७३॥ गतं सप्रसङ्गं दर्शनद्वारम्, इदानीं 'नियावासे'त्ति अस्यावसरः, अस्य च सम्बन्धो व्याख्यात एव गाथाक्षरगमनिकायां, स एव लेशतः स्मार्यते–इह यथा चरणविकला असहायज्ञानदर्शनपक्षमालम्बन्ति एवं नित्यवासाद्यपि, आह च—

जे जत्थ जया भग्गा ओगासं ते परं अविंदंता । गंतुं तत्थऽचयंता इमं पहाणंति घोसंति ॥ ११७४ ॥

व्याख्या—'ये' साधवः शीतलविहारिणः 'यत्र' अनित्यवासादौ 'यदा' यस्मिन् काले 'भग्ना' निर्विण्णाः 'अवकाशं' स्थानं ते 'परम्' अन्यत् 'अविंदंत'त्ति अलभमाना गन्तुं 'तत्र' शोभने स्थाने अशक्नुवन्तः किं कुर्वन्ति ?–'इमं पहाणंति घोसन्ति'त्ति यदस्माभिरङ्गीकृतं साम्प्रतं कालमाश्रित्येदमेव प्रधानमित्येवं घोषयन्ति, दिट्ठंतो इत्थ सत्थेणं—

जहा कोइ सत्थो पविरलोदगरुक्खच्छायमद्धाणं पवण्णो, तत्थ केइ पुरिसा परिस्संता पविरलासु छायासु जेहिं तेहिं वा पाणिएहिं पडिबद्धा अच्छंति, अण्णे य सद्दाविंति–एह इमं चेव पहाणंति, तंमि सत्थे केइ तेसिं पडिसुणंति, केइ ण

---

१ दृष्टान्तोऽत्र सार्थेन यथा कोऽपि सार्थः प्रविरलोदकवृक्षच्छायमध्वानं प्रपन्नः, तत्र केचित्पुरुषाः परिश्रान्ताः प्रविरलासु छायासु यैस्तैर्वा पानीयैः प्रतिबद्धास्तिष्ठन्ति, अन्यांश्च शब्दयन्ति–आयातेदमेव प्रधानमिति, तस्मिन् सार्थे केचित्तेषां प्रतिशृण्वन्ति, केचिन्न

व्याख्या—आलम्ब्यत इत्यालम्बनं-प्रपततां साधारणस्थानं तेनालम्बनेन 'केनचित्' अव्यवच्छित्त्यादिना ये प्राणिनः 'मन्य' इति एवमहं मन्ये 'संयमम्' उक्तलक्षणं 'प्रमादयन्ति' परित्यजन्ति, 'न हु तं होइ पमाणं' नैव तदालम्बनमात्रं भवति प्रमाणम्-आदेयं, किन्तु? 'भूतार्थगवेषणं कुर्यात्' तत्त्वार्थान्वेषणं कुर्यात्-किमिदं पुष्टमालम्बनम्? आहोस्विन्नेति, यद्यपुष्टमविशुद्धचरणा एव ते, अथ पुष्टं विशुद्धचरणा इति गाथार्थः॥ ११७१॥ अपरस्त्वाह-आलम्बनात्को विशेष उपजायते? येन विशुद्धचरणा भवन्तीति, अत्र दृष्टान्तमाह—

सालंबणो पडंतो अप्पाणं दुग्गमेऽवि धारेइ। इय सालंबणसेवा धारेइ जइं असढभावं॥ ११७२॥

व्याख्या—इहालम्बनं द्विविधं भवति-द्रव्यालम्बनं भावालम्बनं च, द्रव्यालम्बनं गर्तादौ प्रपतता यदालम्ब्यते द्रव्यं, तदपि द्विविधम्-पुष्टमपुष्टं च, तत्रापुष्टं दुर्बलं कुशवच्चकादि, पुष्टं तु बलवत्कठिनवल्ल्यादि, भावालम्बनमपि पुष्टापुष्टभेदेन द्विधैव, तत्रापुष्टं ज्ञानाद्यपकारकं, तद्विपरीतं तु पुष्टमिति, तच्चेदं-'काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं। गणं च णीईइ व हु सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मुक्खं॥१॥' तदेवं व्यवस्थिते सति सहालम्बनेन वर्तत इति सालम्बनः, असौ पतन्नपि आत्मानं 'दुर्गमेऽपि' गर्तादौ धारयति, पुष्टालम्बनप्रभावादिति, 'इय' एवं सेवनं सेवा प्रतिसेवनेत्यर्थः, सालम्बना चासौ सेवा च सालम्बनसेवा सा संसारगर्ते प्रपतन्तं धारयति यतिमशठभावं-मातृस्थानरहितमित्येष गुण इति गाथार्थः॥ ११७२॥ साम्प्रतं सिसाधयिषितार्थव्यतिरेकं दर्शयन्नाह—

१ करिष्याम्यव्युच्छित्तिमथवाऽध्येष्ये तपउपधानयोरुद्यंस्यामि। गणं वा नीत्यैव सारयिष्यामि सालम्बसेवी समुपैति मोक्षम्॥ १॥

संगमथेरायरिओ सुट्ठु तवस्सी तहेव गीयत्थो । पेहित्ता गुणदोसं नीयावासे पवत्तो * ॥ ११७७ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा, कः पुनः सङ्गमस्थविर इत्यत्र कथानकं—कोइंलणयरे संगमथेरा, दुब्भिक्खे तेण साहुणो विसज्जिया, ते तं णयरं णव भागे काऊण जंघाबलपरिहीणा विहरंति, णयरदेवया किर तेसिं उवसंता, तेसिं सीसो दत्तो णाम अहिंडओ चिरेण कालेणोदंतवाहगो आगओ, सो तेसिं पडिस्सए ण पविसइ णिययावासित्ति काउं, भिक्खवेलाए उग्गाहियं हिंडंताणं संकिलिस्सइ—को†डोऽयं सड्ढकुलाणि ण दाएइत्ति, एगत्थ सेट्ठियाकुले रेवणियाए गहियओ दारओ, छम्मासा रोयंतगस्स, आयरिएहिं चप्पुडिया कया—मा रोव, वाणमंतरीए मुक्को, तेहिं तुट्ठेहिं पडिलाहिया जधिच्छिएण, सो विसज्जिओ, एताणि ताणि कुलाणित्ति, आयरिया सुइरं हिंडिऊण अंतं पंतं गहाय आगया, समुद्दिट्ठा, आवस्सयआलोयणाए आयरिया भणंति—आलोएहि, सो भणइ—तुब्भेहिं समं हिंडिओत्ति, ते भणंति—धाइपिंडो ते भुत्तोत्ति, भणइ—अइसुहुमाणित्ति पइट्ठो, देवयाए अड्ढरत्ते वासं अंधयारं च विउवियं एस हीलेइत्ति, आयरिएहिं भणिओ—अतीहि,

1 कोल्लरनगरे संगमस्थविराः, दुर्भिक्षे ✱ साधवो विसृष्टाः, ते तन्नगरं नव भागान् कृत्वा परिक्षीणजङ्घाबलका विहरन्ति, नगरदेवता किल तेषामुपशान्ता, तेषां शिष्यो दत्तो नामाहिण्डकश्चिरेण कालेनोदन्तवाहक आगतः, स तेषां प्रतिश्रये न प्राविक्षत् नित्यवासीतिकृत्वा, भिक्षावेलायामौपग्रहिकं हिण्डमानयोः संक्लिश्यति, †कुटोऽयं श्राद्धकुलानि न दर्शयतीति, एकत्र श्रेष्ठिकुले रेवत्या गृहीतो दारकः, षण्मासी रुदति, आचार्यैश्चप्पुटिका कृता मा रोदीः, व्यन्तर्या मुक्तः, तैस्तुष्टैः प्रतिलाभिता यादृच्छिकेन, स विसृष्टः, एतानि तानि कुलानीति, आचार्याः सुचिरं हिण्डयित्वा अन्तप्रान्तं गृहीत्वाऽऽगताः, समुद्दिष्टाः, आवश्यकालोचनायामाचार्या भणन्ति—आलोचय, स भणति—युष्माभिः समं हिण्डित इति, ते भणन्ति—धात्रीपिण्डस्त्वया भुक्त इति, भणति—अतिसूक्ष्मदर्शिनोऽतीति उपविष्टः, देवतयाऽर्धरात्रे वर्षा अन्धकारश्च विकुर्वितौ एष हीलतीति, आचार्यैर्भणितः—आगच्छ. * कोल्लइरे. + नव हा. † कुट्टो य. कुण्टोऽयं.

सुणंति, जे सुणिंति ते छुहातण्हाइयाणं दुक्खाणं आभागी जाया, जे न सुणंति ते खिप्पमेव अपडिबद्धा अद्धाण सीसं गंतुं उदयस्स सीयलस्स छायाणं च आभागी जाया। जहा ते पुरिसा विसीयंति तहा पासत्थाई, जहा ते णिच्छिण्णा तहा सुसाहू। अयं गाथार्थः ॥ ११७४ ॥ साम्प्रतं यदुक्तमिदं प्रधानमिति घोषयन्ति तद्दर्शयति—

नीयावासविहारं चेइयभत्तिं च अज्जियालाभं। विगईसु य पडिबंधं निद्दोसं चोइया बिंति ॥ ११७५ ॥

व्याख्या—नित्यवासेन विहारं, नित्यवासकल्पमित्यर्थः, चैत्येषु भक्तिश्चैत्यभक्तिस्तां च, चशब्दात्कुलकार्यादिपरिग्रहः, आर्यिकाभ्यो लाभस्तं, क्षीराद्या विगतयोऽभिधीयन्ते तासु विगतिषु च 'प्रतिबन्धम्' आसङ्गं निर्दोषं चोदिताः अन्ये-नोद्यतविहारिभिः 'ब्रुवते' भणन्तीति गाथार्थः ॥ ११७५ ॥ तत्र नित्यावासविहारे सदोषं चोदिताः सन्तस्तदा कथं वा निर्दोषं ब्रुवत इत्याह—

जाहेवि य परितंता गामागरनगरपट्टणमडंता। तो केइ नीयवासी संगमथेरं ववइसंति ॥ ११७६ ॥

व्याख्या—यदाऽपि च 'परितान्ताः' सर्वथा श्रान्ता इत्यर्थः, किं कुर्वन्तः सन्तः?—ग्रामाकरनगरपत्तनान्यटन्तस्सन्तः, ग्रामादीनां स्वरूपं प्रसिद्धमेव, अतः 'केचन' नष्टनाशका नित्यवासिनः, न तु सर्व एव, किं?—सङ्गमस्थविरमाचार्यं व्यप-दिशन्त्यालम्बनत्वेन इति गाथार्थः ॥ ११७६ ॥ कथं?—

1 शृण्वन्ति, ये शृण्वन्ति ते क्षुधातृष्णादिकानां दुःखानामाभागिनो जाताः, ये न शृण्वन्ति ते क्षिप्रमेवाप्रतिबद्धा अध्वनः शीर्षं गत्वोदकस्य शीतलस्य छायानां चाभागिनो जाताः। यथा ते पुरुषा विषीदन्ति तथा पार्श्वस्थादयः, यथा ते निस्तीर्णास्तथा सुसाधवः।

संगमथेरायरिओ सुट्ठु तवस्सी तहेव गीयत्थो । पेहित्ता गुणदोसं नीयावासे पवत्तो उ ॥ ११७७ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा, कः पुनः सङ्गमस्थविर इत्यत्र कथानकं—कोइंलणयरे संगमथेरा, दुब्भिक्खे तेण साहुणो विसज्जिया, ते तं णयरं णव भागे काऊण जंघावलपरिहीणा विहरंति, णयरदेवया किर तेसिं उवसंता, तेसिं सीसो दत्तो णाम अहिंडओ चिरेण कालेणोदंतवाहगो आगओ, सो तेसिं पडिस्सए ण पविसइ णिययावासित्ति काउं, भिक्खवेलाए उग्गाहियं हिंडताणं संकिलिस्सइ—को¹डोऽयं सड्ढकुलाणि ण दाएइत्ति, एगत्थ सेट्ठियाकुले रोवणियाए गहियओ दारओ, छम्मासा रोयंतगस्स, आयरिएहिं चप्पुडिया कया—मा रोव, वाणमंतरीए मुक्को, तेहिं तुट्ठेहिं पडिलाहिया जधिच्छिएण, सो विसज्जिओ, एताणि ताणि कुलाणित्ति, आयरिया सुइरं हिंडिऊण अंतं पंतं गहाय आगया, समुद्दिट्ठा, आवस्सयआलोयणाए आयरिया भणंति—आलोएहि, सो भणइ—तुब्भेहिं समं हिंडिओत्ति, ते भणंति—धाइपिंडो ते भुत्तोत्ति, भणइ—अइसुहुमाणित्ति वइट्ठो, देवयाए अड्ढरत्ते वासं अंधयारं च विउवियं एस हीलेइत्ति, आयरिएहिं भणिओ—अतीहि,

1 कोल्लरनगरे संगमस्थविराः, दुर्भिक्षे तः साधवो विसृष्टाः, ते तन्नगरं नव भागान् कृत्वा परिक्षीणजङ्घाबला विहरन्ति, नगरदेवता किल तेषामुपशान्ता, तेषां शिष्यो दत्तो नामाहिण्डकश्चिरेण कालेनोदन्तवाहक आगतः, स तेषां प्रतिश्रये न प्राविक्षत् नित्यवासीतिकृत्वा, भिक्षावेलायामौपग्रहिकं हिण्डमानयोः संक्लिश्यति, †कुटोऽयं श्राद्धकुलानि न दर्शयतीति, एकत्र श्रेष्ठिकुले रोदिन्या गृहीतो दारकः, षण्मासीं रुदति, आचार्यैश्चप्पुटिका कृता मा रोदीः, व्यन्तर्या मुक्तः, तैस्तुष्टैः प्रतिलाभिता यादृच्छिकेन, स विसृष्टः, एतानि तानि कुलानीति, आचार्याः सुचिरं हिण्डयित्वा अन्तप्रान्तं गृहीत्वाऽऽगताः, समुद्दिष्टाः, आवश्यकालोचनायामाचार्या भणन्ति—आलोचय, स भणति—युष्माभिः समं हिण्डित इति, ते भणन्ति—धात्रीपिण्डस्त्वया भुक्त इति, भणति—अतिसूक्ष्मदर्शनेतानीति उपविष्टः, देवतयाऽर्धरात्रे वर्षा अन्धकारश्च विकुर्वितो एष हीलतीति, आचार्यैर्भणितः—आगच्छ. * कोल्लइरे. + नव हा. † कुद्दो य. कुण्टोऽयं.

सो भणइ–अंधयारोत्ति, आयरिएहिं अंगुली पदाइया, सा पज्जलिया, आउट्टो आलोएइ, आयरियावि णव भागे परिकहंति, एवमयं पुट्ठालंबणो ण होइ सव्वेसिं मंदधम्माणमालंबणन्ति ॥ ११७७ ॥ आह च—

ओमे सीसपवासं अप्पडिबंधं अजंगमत्तं च। न गणंति एगखित्ते गणंति वासं नियपवासी ॥ ११७८ ॥

व्याख्या—'ओमे' दुर्भिक्षे 'शिष्यप्रवासं' शिष्यगमनं, तथा तस्यैव 'अप्रतिबन्धम्' अनभिष्वङ्गम् 'अजङ्गमत्वं' वृद्धत्वं च, चशब्दात्तत्रैव क्षेत्रे विभागभजनं च, इदमालम्बनजालं 'न गणयन्ति' न प्रेक्षन्ते, नालोचयन्तीत्यर्थः, किन्तु एकक्षेत्रे गणयन्ति वासं 'नित्यवासिनः' मन्दधिय इति गाथार्थः ॥ ११७८ ॥ नित्यावासविहारद्वारं गतं, चैत्यभक्तिद्वारमधुना—

चेइयकुलगणसंघे अन्नं वा किंचि काउ निस्साणं। अहवावि अज्जवयरं तो सेवंती अकरणिज्जं ॥ ११७९ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घान्, अन्यद्वा 'किञ्चिद्' अपुष्टमव्यवच्छित्त्यादि 'कृत्वा निश्रां' कृत्वाऽऽलम्बनमित्यर्थः, कथं ?–नास्ति कश्चिदिह चैत्यादिप्रतिजागरकः अतोऽस्माभिरसंयमोऽङ्गीकृतः, मा भूच्चैत्यादिव्यवच्छेद इति, अथवाऽप्यार्यवैरं कृत्वा निश्रां ततः सेवन्ते 'अकृत्यम्' असंयमं मन्दधर्माण इति गाथार्थः ॥ ११७९ ॥

चेइयपूया किं वयरसामिणा मुणियपुव्वसारेणं। न कया पुरियाइ? तओ मुक्खंगं सावि साहूणं ॥ ११८० ॥

१ स भणति–अन्धकार इति, आचार्यैरङ्गुली प्रदर्शिता, सा प्रज्वलिता, आवृत्त आलोचयति, आचार्या अपि नव भागान् परिकथयन्ति, एवमयं पुष्टालम्बनो न भवति सर्वेषां मन्दधर्माणामालम्बनमिति।

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चाधः कथितमेव, तत्र वैरस्वामिनमालम्बनं कुर्वाणा इदं नेक्षन्ते मन्दधियः, किमित्याह—

ओहावणं परेसिं सतित्थउब्भावणं च वच्छल्लं । न गणंति गणेमाणा पुव्वुचियपुप्फमहिमं च ॥ ११८१ ॥

व्याख्या—'अपभ्राजनां' लाञ्छनां 'परेषां' शाक्यादीनां स्वतीर्थोद्भावनां च दिव्यपूजाकरणेन तथा 'वात्सल्यं' श्रावकाणां, एतन्न गणयन्त्यालम्बनानि गणयन्तः सन्तः, तथा पूर्वावचितपुष्पमहिमानं च न गणयन्तीति–पूर्वावचितैः–प्राग्गृहीतैः पुष्पैः–कुसुमैर्महिमा–यात्रा तामिति गाथार्थः ॥ ११८१ ॥ चैत्यभक्तिद्वारं गतम्, अधुनाऽऽर्यिकालाभद्वारं, तत्रेयं गाथा—

अज्जियलाभे गिद्धा सएण लाभेण जे असंतुट्ठा । भिक्खायरियाभग्गा अन्नियपुत्तं ववइसंति ॥ ११८२ ॥

व्याख्या—आर्यिकाभ्यो लाभ आर्यिकालाभस्तस्मिन् 'गृद्धाः' आसक्ताः 'स्वकीयेन' आत्मीयेन लाभेन येऽसन्तुष्टा मन्दधर्माणः भिक्षाचर्यया भग्ना भिक्षाचर्याभग्नाः, भिक्षाटनेन निर्विण्णा इत्यर्थः, ते हि सुसाधुना चोदिताः सन्तोऽभक्ष्योऽर्थं तपस्विनामिति 'अन्निकापुत्रम्' आचार्यं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८२ ॥ कथम् ?—

अन्नियपुत्तायरिओ भत्तं पाणं च पुप्फचूलाए । उवणीयं भुंजंतो तेणेव भवेण अंतगडो ॥ ११८३ ॥

व्याख्या—अक्षरार्थो निगदसिद्धः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्च योगसङ्ग्रहेषु वक्ष्यते। ते च मन्दमतय इदमालम्बनं कुर्वन्तः सन्तः इदमपरं नेक्षन्ते, किम् ?, अत आह—

गयसीसगणं ओमे भिक्खायरियाअपच्चलं थेरं । न गणंति सहावि सढा अज्जियलाहं गवेसंता ॥ ११८४ ॥

सो भणइ—अंधयारोत्ति, आयरिएहिं अंगुली पदाइया, सा पज्जलिया, आउट्टो आलोएइ, आयरियावि णव भागे परिकहंति, एयमयं पुष्टालंबणो ण होइ सधेसिं मंदधम्माणमालंबणन्ति ॥ ११७७ ॥ आह च—

ओमे सीसपवासं अप्पडिबंधं अजंगमत्तं च । न गणंति एगखित्ते गणंति वासं नियथवासी ॥ ११७८ ॥

व्याख्या—'ओमे' दुर्भिक्षे 'शिष्यप्रवासं' शिष्यगमनं, तथा तस्यैव 'अप्रतिबन्धम्' अनभिष्वङ्गम् 'अजङ्गमत्वं' वृद्धत्वं च, वर्षाकालात्रैव क्षेत्रे विभागभजनं च, इदमालम्बनजालं 'न गणयन्ति' न प्रेक्षन्ते, नालोचयन्तीत्यर्थः, किन्तु एकक्षेत्रे गणयन्ति वासं 'नित्यवासिनः' मन्दधिय इति गाथार्थः ॥ ११७८ ॥ नित्यावासविहारद्वारं गतं, चैत्यभक्तिद्वारमधुना—

चेइयकुलगणसंघे अन्नं वा किंचि काउ निस्साणं । अहवावि अज्जवयरं तो सेवंती अकरणिज्जं ॥ ११७९ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घान्, अन्यद्वा 'किञ्चिद्' अपुष्टमव्यवच्छित्त्यादि 'कृत्वा निश्रां' कृत्वाऽऽलम्बनमित्यर्थः, कथं ?—नास्ति कश्चिदिह चैत्यादिप्रतिजागरकः अतोऽस्माभिरसंयमोऽङ्गीकृतः, मा भूच्चैत्यादिव्यवच्छेद इति, अथवाऽप्यार्यवैरं कृत्वा निश्रां ततः सेवन्ते 'अकृत्यम्' असंयमं मन्दधर्माण इति गाथार्थः ॥ ११७९ ॥

चेइयपूया किं वयरसामिणा मुणियपुव्वसारेणं । न कया पुरियाइ? तओ मुक्खंगं सावि साहूणं ॥ ११८० ॥

---

१ स भणति—अन्धकार इति, आचार्यैरङ्गुली प्रदर्शिता, सा प्रज्वलिता, आवृत्त आलोचयति, आचार्या अपि नव भागान् परिकथयन्ति, एवमयं पुष्टालम्बनो न भवति सर्वेषां मन्दधर्मणामालम्बनमिति ।

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चाधः कथितमेव, तत्र वैरस्वामिनमालम्बनं कुर्वाणा इदं
नेक्षन्ते मन्दधियः, किमित्याह—

ओहावणं परेसिं सतित्थउब्भावणं च वच्छल्लं । न गणंति गणेमाणा पुव्वुचियपुप्फमहिमं च ॥ ११८१ ॥

व्याख्या—'अपभ्राजनां' लाञ्छनां 'परेषां' शाक्यादीनां स्वतीर्थोद्भावनां च दिव्यपूजाकरणेन तथा 'वात्सल्यं' श्रावकाणां, एतच्च गणयन्त्यालम्बनानि गणयन्तः सन्तः, तथा पूर्वावचितपुष्पमहिमानं च न गणयन्तीति—पूर्वावचितैः—प्राग्गृहीतैः पुष्पैः—कुसुमैर्महिमा—यात्रा तामिति गाथार्थः ॥ ११८१ ॥ चैत्यभक्तिद्वारं गतम्, अधुनाऽऽर्यिकालाभद्वारं, तत्रेयं गाथा—

अज्जियलाभे गिद्धा सएण लाभेण जे असंतुट्ठा । भिक्खायरियाभग्गा अन्नियपुत्तं ववइसंति ॥ ११८२ ॥

व्याख्या—आर्यिकाभ्यो लाभ आर्यिकालाभस्तस्मिन् 'गृद्धाः' आसक्ताः 'स्वकीयेन' आत्मीयेन लाभेन येऽसन्तुष्टा मन्दधर्माणः भिक्षाचर्यया भग्ना भिक्षाचर्याभग्नाः, भिक्षाटनेन निर्विण्णा इत्यर्थः, ते हि सुसाधुना चोदिताः सन्तोऽभक्ष्योऽयं तपस्विनामिति 'अन्निकापुत्रम्' आचार्यं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८२ ॥ कथम् ?—

अन्नियपुत्तायरिओ भत्तं पाणं च पुप्फचूलाए । उवणीयं भुंजंतो तेणेव भवेण अंतगडो ॥ ११८३ ॥

व्याख्या—अक्षरार्थो निगदसिद्धः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्च योगसङ्ग्रहेषु वक्ष्यते। ते च मन्दमतय इदमालम्बनं कुर्वन्तः सन्तः इदमपरं नेक्षन्ते, किम् ?, अत आह—

गयसीसगणं ओमे भिक्खायरियाअपच्चलं थेरं । न गणंति सहावि सढा अज्जियलाहं गवेसंता ॥ ११८४ ॥

व्याख्या—गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तम् 'ओमे' दुर्भिक्षे भिक्षाचर्यायाम् अपचलः—असमर्थः भिक्षाचर्याऽपचलस्तं 'स्थविरं' वृद्धम् एवंगुणयुक्तं 'न गणयन्ति' नालोचयन्ति 'सहावि' समर्थाः, अपिशब्दात्सहायादिगुणयुक्ता अपि, शठा—मायाविनः आर्यिकालाभं 'गवेसंति'त्ति अन्विषन्त इति गाथार्थः ॥ ११८४ ॥ गतमार्यिकालाभद्वारं, विगतिद्वारमधुना, तत्रेयं गाथा—

भत्तं वा पाणं वा भुत्तूणं लावलवियमविसुद्धं। तो अवज्जपडिच्छन्ना उदायणरिसिं ववइसंति ॥ ११८५ ॥

व्याख्या—'भक्तं वा' ओदनादि 'पानं वा' द्राक्षापानादि 'भुक्त्वा' उपभुज्य 'लावलविय'न्ति लौल्योपेतम् 'अविशुद्धं' विगतिसम्पर्कदोषात्, तथा च—निष्कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिभोगः, उक्तं च—"विगईविगईभीओ विगइगयं जो उ भुंजए साहू। विगई विगइसहावा विगई विगइं बला णेइ॥ १ ॥" त्ति, ततः केनचित्साधुना चोदिताः सन्तः 'अवद्यप्रतिच्छन्नाः' पापप्रच्छादिताः 'उदायणरिसिं' उदायनर्षिं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८५ ॥ अत्र कथानकं—वीतभए णयरे उदायणो राया जाव पव्वइओ, तस्स भिक्खाहारस्स वाही जाओ, सो विज्जेहिं भणिओ—दधिणा भुंजह, सो किर भट्टारओ वइयाएसु अच्छिओ, अण्णया वीयभयं गओ, तत्थ तस्स भगिणिज्जो केसी राया, तेणं चेव रज्जे ठाविओ,

१ विगतिविकृतिभीतो विकृतिगतं यस्तु भुङ्क्ते साधुः। विकृतिर्विकृतिस्वभावा विकृतिर्विगतिं बलान्नयति॥ १ ॥ वीतभये नगरे उदायनो राजा यावत्प्रव्रजितः, तस्य भिक्षाहारस्य व्याधिर्जातः, स वैद्यैर्भणितः—दध्ना भुङ्क्ष्व, स किल भट्टारको व्रजिकासु स्थितः, अन्यदा वीतभयं गतः, तत्र तस्य भागिनेयः केशी राजा, तेनैव राज्ये स्थापितः.

केसीकुमारोऽमच्चेहिं भणिओ—एस परीसहपराजिओ रज्जं मग्गइ, सो भणइ—देमि, ते भणंति—ण एस रायधम्मोत्ति बुग्गाहेइ, चिरेण पडिस्सुयं, किं कज्जउ ?, विसं तस्स दिज्जउ, एगाए पसुपालीए घरे पयुत्तं—दधिणा सह देहित्ति, *सा पदिण्णा, देवयाए अवहियं, भणिओ य—महरिसि ! तुज्झ विसं दिण्णं, परिहराहि दहिं, सो परिहरिओ, रोगो वांधिउमारद्धो, पुणो पगहिओ, पुणो पउत्तं विसं, पुणो देवयाए अवहरियं, तइयं वारं देवयाए वुच्चइ—पुणोवि दिण्णं, तंपि अवहियं, सा तस्स पच्छओ पहिंडिया, अण्णया पमत्ताए देवयाए दिन्नं, कालगओ, तस्स य सेज्जातरो कुंभगारो, तंमि कालगए देवयाए पंसुयरिसं पाडियं, सो अवहिओ अणवराहित्तिकाउं सिणवल्लीए कुंभकारुक्खेवो णाम पट्टणं तस्स णामेण जायं जत्थ सो अवहरिउं ठविओ, वीतभयं च सव्वं पंसुणा पेल्लियं, अज्जवि पुंसुओ अच्छंति, एस कारणिगोत्तिकट्टु न होइ सव्वेसिमालंबणंति ॥ आह च—

सीयललुक्खाऽणुचियं वएसु विगईगएण जावितं। हट्ठावि भणंति सढा किमासि उदायणो न मुणी? ॥११८६॥

---

१ केशिकुमारोऽमात्यैर्भणितः—एष परीषहपराजितः राज्यं मार्गयति, स भणति—ददामि, ते भणन्ति—नैष राजधर्म इति व्युद्ग्राहयति, चिरेण प्रतिश्रुतं, किं क्रियतां ?, विषं तस्मै ददातु, एकस्याः पशुपाल्या गृहे प्रयुक्तं दध्ना सह देहीति, सा प्रदत्तवती, देवतयाऽपहृतं, भणितश्च—महर्षे ! तुभ्यं विषं दत्तं, परिहर दधि, स परिहृतवान्, रोगो वर्धितुमारब्धः, पुनः प्रगृहीतं, पुनः प्रयुक्तं विषं, पुनर्देवतयाऽपहृतं, तृतीयवारं देवतयोच्यते, पुनरपि दत्तं, तदपि अपहृतं, सा तस्य पृष्ठतः प्रहिण्डिता, अन्यदा प्रमत्तायां देवतायां दत्तं, कालगतः, तस्य च शय्यातरः कुम्भकारः, तस्मिन् कालगते देवतया पांशुवर्षा पतिता, सोऽपहृतोऽनपराधीतिकृत्वा सेनापल्यां कुम्भकारोत्क्षेपो नाम पत्तनं तस्य नाम्ना जातं यत्र सोऽपहृत्य स्थापितः, वीतभयं च सर्वं पांसुना प्रेरितं, अद्यापि पांशवस्तिष्ठन्ति, [illegible] कारणिक इतिकृत्वा न भवति सर्वेषामालम्बनमिति. * सो पडिदिण्णा. + वहिउ.

व्याख्या—गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तम् 'ओमे' दुर्भिक्षे भिक्षाचर्यायाम् अपद्यटः-असमर्थः भिक्षाचर्याऽपद्यलस्तं 'स्थविरं' वृद्धम् एवंगुणयुक्तं 'न गणयन्ति' नालोचयन्ति 'सहावि' समर्थाः, अपिशब्दात्सहायादिगुणयुक्ता अपि, शठा-मायाविनः आर्यिकालाभे 'गवेसंति'त्ति अन्विषन्त इति गाथार्थः ॥ ११८४ ॥ गतमार्यिकालाभद्वारं, विगतिद्वारमधुना, तत्रेयं गाथा—

भत्तं वा पाणं वा भुत्तूणं लावलवियमविसुद्धं। तो अवज्जपडिच्छण्णा उदायणरिसिं ववइसंति ॥ ११८५ ॥

व्याख्या—'भक्तं वा' ओदनादि 'पानं वा' द्राक्षापानादि 'भुक्त्वा' उपभुज्य 'लावलविय'न्ति लौल्योपेतम् 'अविशुद्धं' विगतिसम्पर्कदोषात्, तथा च-निष्कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिभोगः, उक्तं च—"विगईविगईभीओ विगइगयं जो उ भुंजए साहू। विगई विगइसहावा विगई विगई बला णेइ ॥ १ ॥" त्ति, ततः केनचित्साधुना चोदिताः सन्तः 'अवद्यप्रतिच्छन्नाः' पापप्रच्छादिताः 'उदायणरिसिं' उदायनऋषिं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८५ ॥ अत्र कथानकं—वीतभए णयरे उदायणो राया जाव पव्वइओ, तस्स भिक्खाहारस्स वाही जाओ, सो विज्जेहिं भणिओ-दधिणा भुंजह, सो किर भट्टारओ वइयाएसु अच्छिओ, अण्णया वीयभयं गओ, तत्थ तस्स भगिणिज्जो केसी राया, तेणं चेव रज्जे ठाविओ,

१ विगतिविकृतिभीतो विकृतिगतं यस्तु भुङ्क्ते साधुः। विकृतिर्विकृतिस्वभावा विकृतिर्विगतिं बलान्नयति ॥ १ ॥ वीतभये नगरे उदायनो राजा यावत्प्रव्रजितः, तस्य भिक्षाहारस्य व्याधिर्जातः, स वैद्यैर्भणितः—दध्ना भुङ्क्ष्व, स किल भट्टारको व्रजिकासु स्थितः, अन्यदा वीतभयं गतः, तत्र तस्य भागिनेयः केशी राजा, तेनैव राज्ये स्थापितः.

केसीकुमारोऽमघेहिं भणिओ—एस परीसहपराजिओ रज्जं मग्गइ, सो भणइ—देमि, ते भणंति—ण एस रायधम्मोत्ति वुग्गाहेइ, चिरेण पडिस्सुयं, किं कज्जउ ?, विसं तस्स दिज्जउ, एगाए पसुपालीए घरे पयुत्तं—दधिणा सह देहित्ति, *सा पदिण्णा, देवयाए अवहियं, भणिओ य—महरिसि ! तुज्झ विसं दिण्णं, परिहराहि दहिं, सो परिहरिओ, रोगो वाधिउमारद्धो, पुणो पगहिओ, पुणो पउत्तं विसं, पुणो देवयाए अवहरियं, तइयं वारं देवयाए वुच्चइ—पुणोवि दिण्णं, तंपि अवहियं, सा तस्स पच्छओ पहिंडिया, अण्णया पमत्ताए देवयाए दिन्नं, कालगओ, तस्स य सेज्जातरो कुंभगारो, तंमि कालगए देवयाए पंसुवरिसं पाडियं, सो अवहिओ अणवराहित्तिकाउं सिणवल्लीए कुंभकारुक्खेवो णाम पट्टणं तस्स णामेण जायं जत्थ सो अवहरिउं ठविओ, वीतभयं च सबं पंसुणा पेल्लियं, अज्जवि पुंसुओ अच्छंति, एस कारणिगोत्तिकट्टु न होइ सबेसिमालंबणंति ॥ आह च—

सीयललुक्खाऽणुचियं वएसु विगईगएण जावितं । हट्ठावि भणंति सढा किमासि उदायणो न मुणी? ॥ ११८६ ॥

1 केशिकुमारोऽमात्यैर्भणितः—एष परीषहपराजितः राज्यं मार्गयति, स भणति—ददामि, ते भणन्ति—नैष राजधर्म इति व्युद्ग्राहयति, चिरेण प्रतिश्रुतं, किं क्रियतां ?, विषं तस्मै ददातु, एकस्याः पशुपाल्या गृहे प्रयुक्तं दध्ना सह देहीति, सा प्रदत्तवती, देवतयाऽपहृतं, भणितश्च—महर्षे ! तुभ्यं विषं दत्तं, परिहर दधि, स परिहृतवान् , रोगो वर्धितुमारब्धः, पुनः प्रगृहीतं, पुनः प्रयुक्तं विषं, पुनर्देवतयाऽपहृतं, तृतीयवारं देवतयोच्यते, पुनरपि दत्तं, तदपि अपहृतं, सा तस्य पृष्ठतः प्रहिण्डिता, अन्यदा प्रमत्तायां देवतायां दत्तं, कालगतः, तस्य च शय्यातरः कुम्भकारः, तस्मिन् कालगते देवतया पांशुवर्षा पतिता, सोऽपहृतोऽनपराधीतिकृत्वा सेनापल्यां कुम्भकारोत्क्षेपो नाम पत्तनं तस्य नाम्ना जातं यत्र सोऽपहृत्य स्थापितः, वीतभयं च सर्वं पांसुना प्रेरितं, अद्यापि पांसवस्तिष्ठन्ति, एष कारणिक इतिकृत्वा न भवति सर्वेषामालम्बनमिति. * सो पदिद्दिण्णा. + वड्ढिउ.

व्याख्या—गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तम् 'ओमे' दुर्भिक्षे भिक्षाचर्यायाम् अपचलः—असमर्थः भिक्षाचर्याऽपचलस्तं 'स्थविरं' वृद्धम् एवंगुणयुक्तं 'न गणयन्ति' नालोचयन्ति 'सहावि' समर्थाः, अपिशब्दात्सहायादिगुणयुक्ता अपि, शठा—मायाविनः आर्यिकालाभं 'गवेसंति'त्ति अन्विषन्त इति गाथार्थः ॥ ११८४ ॥ गतमार्यिकालाभद्वारं, विगतिद्वारमधुना, तत्रेयं गाथा—

भत्तं वा पाणं वा भुत्तूणं लावलवियमविसुद्धं । तो अवज्जपडिच्छन्ना उदायणरिसिं ववहसंति ॥ ११८५ ॥

व्याख्या—'भक्तं वा' ओदनादि 'पानं वा' द्राक्षापानादि 'भुक्त्वा' उपभुज्य 'लावलविय'न्ति लौल्योपेतम् 'अविशुद्धं' विगतिसम्पर्कदोषात्, तथा च—निष्कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिभोगः, उक्तं च—"विगईविगईभीओ विगइगयं जो उ भुंजए साहू । विगई विगइसहावा विगई विगइं बला णेइ ॥ १ ॥" त्ति, ततः केनचित्साधुना चोदिताः सन्तः 'अवद्यप्रतिच्छन्नाः' पापप्रच्छादिताः 'उदायणरिसिं' उदायनर्षिं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८५ ॥ अत्र कथानकं—वीतभए णयरे उदायणो राया जाव पवइओ, तस्स भिक्खाहारस्स वाही जाओ, सो विज्जेहिं भणिओ—दधिणा भुंजह, सो किर भट्टारओ वइयाएसु अच्छिओ, अण्णया वीयभयं गओ, तत्थ तस्स भगिणिज्जो केसी राया, तेणं चेव रज्जे ठाविओ,

१ विगतिविकृतिभीतो विकृतिगतं यस्तु भुङ्क्ते साधुः । विकृतिर्विकृतिस्वभावा विकृतिर्विगतिं बलान्नयति ॥ १ ॥ वीतभये नगरे उदायनो राजा यावत्प्रव्रजितः, तस्य भिक्षाहारस्य व्याधिर्जातः, स वैद्यैर्भणितः—दध्ना भुङ्क्ष्व, स किल भट्टारको व्रजिकासु स्थितः, अन्यदा वीतभयं गतः, तत्र तस्य भागिनेयः केशी राजा, तेनैव राज्ये स्थापितः.

तितुकामस्य, तथा च–अयतितुकामो यद् यत्पश्यति लोके नित्यवासादि तत् तदालम्बनं करोतीति गाथार्थः ॥११८८॥ किं च–द्विधा भवन्ति प्राणिनः–मन्दश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च, तत्रान्यन्मन्दश्रद्धानामालम्बनम् अन्यच्च तीव्रश्रद्धानामिति, आह च–

जे जत्थ जया जइया बहुस्सुया चरणकरणपब्भट्ठा । जं ते समायरंती आलंबण मंदसड्ढाणं ॥ ११८९ ॥

व्याख्या—'ये' केचन साधवः 'यत्र' ग्रामनगरादौ 'यदा' यस्मिन् काले सुषमदुष्षमादौ 'जइय'त्ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणप्रभ्रष्टाः सन्तो यत्ते समाचरन्ति पार्श्वस्थादिरूपं तदालम्बनं मन्दश्रद्धानां, भवतीति वाक्यशेषः, तथा–हि–आचार्यो मथुरायां मङ्गुः सुभिक्षेऽप्याहारादिप्रतिबन्धापरित्यागात् पार्श्वस्थतामभजत्, तदेवमपि नूनं जिनैर्धर्मो दृष्ट एवेति गाथाभिप्रायः ॥ ११८९ ॥

जे जत्थ जया जइया बहुस्सुया चरणकरणसंपन्ना । जं ते समायरंती आलंबण तिव्वसड्ढाणं ॥ ११९० ॥

व्याख्या—'ये' केचन 'यत्र' ग्रामनगरादौ 'यदा' सुषमदुष्षमादौ 'जइय'त्ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणसम्पन्नाः, यत्ते समाचरन्ति भिक्षुप्रतिमादि तदालम्बनं तीव्रश्रद्धानां भवतीति गाथार्थः ॥ ११९० ॥ अवसितमानुषङ्गिकं, तस्मात् स्थितमिदं–पश्वानां कृतिकर्म न कर्तव्यं, तथा च निगमयन्नाह—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए निच्चकालपासत्था । एए अवंदणिज्जा जे जसघाई पवयणस्स ॥ ११९१ ॥

व्याख्या—'दंसणनाणचरित्ते'त्ति प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च दर्शनज्ञानचारित्राणां तथा तपोविनययोः 'निच्चकालपासत्थ'त्ति सर्वकालं पार्श्वे तिष्ठन्तीति सर्वकालपार्श्वस्थाः, नित्यकालग्रहणमित्वरप्रमादव्यवच्छेदार्थं, तथा च–इत्वरप्रमादान्निश्च-

व्याख्या—शीतलं च तत् रूक्षं च शीतलरूक्षम्, अन्नमिति गम्यते, तस्यानुचितः—अननुरूपः, नरेन्द्रप्रव्रजितत्वाद्रोगाभिभूतत्वाच्च शीतलरूक्षानुचितस्तं, 'व्रजेषु' गोकुलेषु 'विगतिगतेन' विगतिजातेन यापयन्तं सन्तं 'हट्ठावि'त्ति समर्था अपि भणन्ति शठाः—किमासीदुदायनो न मुनिः ?, मुनिरेव विगतिपरिभोगे सत्यपि, तस्मान्निर्दोष एवायमिति ॥ ११८६ ॥ एवं नित्यवासादिषु मन्दधर्माः सङ्गमस्थविरादीन्यालम्बनान्याश्रित्य सीदन्ति, अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य, तथा चाह—

सुत्तत्थबालवुड्ढे य असहुदव्वाइआवईओ या। निस्साणपयं काउं संथरमाणावि सीयंति ॥ ११८७ ॥

व्याख्या—सूत्रं च अर्थश्च बालश्च वृद्धश्च सूत्रार्थबालवृद्धास्तान्, तथाऽसहश्च द्रव्याद्यापदश्च असहद्रव्याद्यापदस्तांश्च, निश्राणाम्—आलम्बनानां पदं कृत्वा 'संस्तरन्तोऽपि' संयमानुपरोधेन वर्तमाना अपि सन्तः सीदन्ति, एतदुक्तं भवति—सूत्रं निश्रापदं कृत्वा यथाऽहं पठामि तावत्किं ममान्येन ?, एवमर्थं निश्रापदं कृत्वा शृणोमि तावत्, एवं बालत्वं वृद्धत्वं असहम्—असमर्थत्वमित्यर्थः, एवं द्रव्यापदं—दुर्लभमिदं द्रव्यं, तथा क्षेत्रापदं—क्षुल्लकमिदं क्षेत्रं, तथा कालापदं—दुर्भिक्षं वर्तते, तथा भावापदं—ग्लानोऽहमित्यादि निश्रापदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि सीदन्त्यल्पसत्त्वा इति गाथार्थः ॥११८७॥ एवम्—

आलंबणाण लोगो भरिओ जीवस्स अजउकामस्स। जं जं पिच्छइ लोए तं तं आलंबणं कुणइ ॥ ११८८ ॥

व्याख्या—'आलम्बनानां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानां 'लोकः' मनुष्यलोकः 'भृतः' पूर्णो जीवस्य 'अजउकामस्स'त्ति अय-

तितुकामस्य, तथा च–अपतितुकामो यद् यत्पश्यति लोके नित्यवासादि तत् तदालम्बनं करोतीति गाथार्थः ॥११८८॥ किं च–द्विधा भवन्ति प्राणिनः–मन्दश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च, तत्रान्यन्मन्दश्रद्धानामालम्बनम् अन्यच्च तीव्रश्रद्धानामिति, आह च–

जे जत्थ जया जइया बहुस्सुया चरणकरणपब्भट्ठा । जं ते समायरंती आलंबण मंदसड्ढाणं ॥ ११८९ ॥

व्याख्या—'ये' केचन साधवः 'यत्र' ग्रामनगरादौ 'यदा' यस्मिन् काले सुषमदुष्षमादौ 'जइय'त्ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणप्रभ्रष्टाः सन्तो यत्ते समाचरन्ति पार्श्वस्थादिरूपं तदालम्बनं मन्दश्रद्धानां, भवतीति वाक्यशेषः, तथाहि–आचार्यो मथुरायां मङ्गुः सुभिक्षेऽप्याहारादिप्रतिबन्धापरित्यागात् पार्श्वस्थतामभजत्, तदेवमपि नूनं जिनैर्धर्मो दृष्ट एवेति गाथाभिप्रायः ॥ ११८९ ॥

जे जत्थ जया जइया बहुस्सुया चरणकरणसंपन्ना । जं ते समायरंती आलंबण तिव्वसड्ढाणं ॥ ११९० ॥

व्याख्या—'ये' केचन 'यत्र' ग्रामनगरादौ 'यदा' सुषमदुष्षमादौ 'जइय'त्ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणसम्पन्नाः, यत्ते समाचरन्ति भिक्षुप्रतिमादि तदालम्बनं तीव्रश्रद्धानां भवतीति गाथार्थः ॥ ११९० ॥ अवसितमानुषङ्गिकं, तस्मात् स्थितमिदं–पद्मानां कृतिकर्म न कर्तव्यं, तथा च निगमयन्नाह—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए निच्चकालपासत्था । एए अवंदणिज्जा जे जसघाई पवयणस्स ॥ ११९१ ॥

व्याख्या—'दंसणनाणचरित्ते'त्ति प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च दर्शनज्ञानचारित्राणां तथा तपोविनययोः 'निच्चकालपासत्थ'त्ति सर्वकालं पार्श्वे तिष्ठन्तीति सर्वकालपार्श्वस्थाः, नित्यकालग्रहणमित्वरप्रमादव्यवच्छेदार्थं, तथा च–इत्वरप्रमादान्निश्च-

व्याख्या—शीतलं च तत् रूक्षं च शीतलरूक्षम्, अन्नमिति गम्यते, तस्यानुचितः—अननुरूपः, नरेन्द्रप्रव्रजितत्वाद्रोगाभिभूतत्वाच्च शीतलरूक्षानुचितस्तं, 'व्रजेषु' गोकुलेषु 'विगतिगतेन' विगतिजातेन यापयन्तं सन्तं 'हष्ठावि'त्ति समर्था अपि भणन्ति शठाः—किमासीदुदायनो न मुनिः ?, मुनिरेव विगतिपरिभोगे सत्यपि, तस्मान्निर्दोष एवायमिति ॥ ११८६ ॥ एवं नित्यवासादिषु मन्दधर्माः सङ्गमस्थविरादीन्यालम्बनान्याश्रित्य सीदन्ति, अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य, तथा चाह—

सुत्तत्थबालवुड्ढे य असहुदव्वाइआवईओ या । निस्साणपयं काउं संथरमाणावि सीयंति ॥ ११८७ ॥

व्याख्या—सूत्रं च अर्थश्च बालश्च वृद्धश्च सूत्रार्थबालवृद्धास्तान्, तथाऽसहश्च द्रव्याद्यापदश्च असहद्रव्याद्यापदस्तांश्च, निश्राणाम्—आलम्बनानां पदं कृत्वा 'संस्तरन्तोऽपि' संयमानुपरोधेन वर्तमाना अपि सन्तः सीदन्ति, एतदुक्तं भवति—सूत्रं निश्रापदं कृत्वा यथाऽहं पठामि तावत्किं ममान्येन ?, एवमर्थं निश्रापदं कृत्वा श्रृणोमि तावत्, एवं बालत्वं वृद्धत्वं असहम्—असमर्थत्वमित्यर्थः, एवं द्रव्यापदं—दुर्लभमिदं द्रव्यं, तथा क्षेत्रापदं—क्षुल्लकमिदं क्षेत्रं, तथा कालापदं—दुर्भिक्षं वर्तते, तथा भावापदं—ग्लानोऽहमित्यादि निश्रापदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि सीदन्त्यल्पसत्त्वा इति गाथार्थः ॥११८७॥ एवम्—

आलंबणाण लोगो भरिओ जीवस्स अजउकामस्स । जं जं पिच्छइ लोए तं तं आलंबणं कुणइ ॥ ११८८ ॥

व्याख्या—'आलम्बनानां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानां 'लोकः' मनुष्यलोकः 'भृतः' पूर्णो जीवस्य 'अजउकामस्स'त्ति अय-

नुमत्या च निर्जरा, संविग्नाः पुनर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यसंविग्ना मृगाः पँत्रेऽपि चलति सदोत्रस्तचेतसः, भावसंविग्नास्तु साधवस्तैरिहाधिकार इति गाथार्थः ॥ ११९४ ॥ गतं सप्रसङ्गं नित्यवासद्वारमिति व्याख्याता समपद्यं पञ्चानां कृतिकर्म इत्यादिद्वारगाथा, निगमयतोक्तमोघतो दर्शनाद्युपयुक्ता एव वन्दनीया इति, अधुना तानेवाऽऽचार्यादिभेदतोऽभिधित्सुराह—

आयरिय उवज्झाए पव्वत्ति थेरे तहेव रायणिए । एएसिं किइकम्मं कायव्वं निज्जरट्ठाए ॥ ११९५ ॥

व्याख्या—आचार्य उपाध्यायः प्रवर्तकः स्थविरस्तथैव रत्नाधिकः, एतेषां कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थं, तत्र चाऽऽचार्यः सूत्रार्थोभयवेत्ता लक्षणादियुक्तश्च, उक्तं च—'सुत्तत्थविऊ लक्खणजुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य । गणतत्तिविप्पमुक्को अत्थं भासेइ आयरिओ ॥ १ ॥' न तु सूत्रं, यत उक्तम्—'एक्कग्गया य झाणे वुड्ढी तित्थयरअणुकित्ती गरुआ । आणाहिज्जमिइ गुरू कयरिणमुक्खा न याएइ ॥ १ ॥' अस्य हि सर्वैरेवोपाध्यायादिभिः कृतिकर्म कार्यं पर्यायहीनस्यापि, उपाध्यायः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, स चेत्थम्भूतः—'सम्मत्तणाणसंजमजुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू । आयरियठाणजुग्गो सुत्तं वाएउयज्झाओ ॥ १ ॥' किं निमित्तं ?—'सुत्तत्थेसु थिरत्तं रिणमुक्खो आयतीयऽपडिबंधो । पाडिच्छामोहजओ

1 सूत्रार्थविद् लक्षणयुक्तो गच्छस्य मेढीभूतश्च । गणतप्तिविप्रमुक्तोऽर्थं वाचयत्याचार्यः ॥ १ ॥ एकाग्रता च ध्याने वृद्धिस्तीर्थकरानुकृतिर्गुर्वी । आज्ञास्थैर्यमिति गुरवः कृतऋणमोक्षा न वाचयन्ति ॥ १ ॥ सम्यक्त्वज्ञानसंयमयुक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः । आचार्यस्थानयोग्यः सूत्रं वाचयति उपाध्यायः ॥ १ ॥ सूत्रार्थयोः स्थिरत्वं ऋणमोक्ष आयत्यां चाप्रतिबन्धः । प्रातीच्छकमोहजयः. (प्रतीच्छनाग्मोहजयः) * ० पत्रे विचलति.

यतो ज्ञानाद्यपगमेऽपि व्यवहारतस्तु साधव एवेति, 'एते' प्रस्तुता अवन्दनीयाः, ये किंभूताः ?–'यशोघातिनः' यशोऽभिनाशकाः, कस्य ?–प्रवचनस्य, कथं यशोघातिनः?, श्रमणगुणोपात्तं यद् यशस्तत्तद्गुणवितथासेवनतो घातयन्तीति गाथार्थः ॥ ११९१ ॥ पार्श्वस्थादिवन्दने चापायान्निगमयन्नाह—

किइकम्मं च पसंसा सुहसीलजणम्मि कम्मबंधाय । जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिया हुंति ॥११९२॥

व्याख्या—'कृतिकर्म' वन्दनं 'प्रशंसा च' बहुश्रुतो विनीतो वाऽयमित्यादिलक्षणा 'सुखशीलजने' पार्श्वस्थजने कर्मबन्धाय, कथं ?–यतस्ते पूज्या एव वयमिति निरपेक्षतरा भवन्ति, एवं यानि यानि प्रमादस्थानानि येषु विषीदन्ति पार्श्वस्थादयस्तानि तानि 'उपबृंहितानि भवन्ति' समर्थितानि भवन्ति–अनुमतानि भवन्ति, तत्प्रत्ययश्च बन्ध इति गाथार्थः ॥ ११९२ ॥ यस्मादेतेऽपायास्तस्मात् पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, साधव एव वन्दनीया इति निगमयन्नाह—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए निचकालमुज्जुत्ता । एए उ वंदणिज्जा जे जसकारी पवयणस्स ॥ ११९३ ॥

व्याख्या—दर्शनज्ञानचारित्रेषु तथा तपोविनययोः 'नित्यकालं' सर्वकालम् 'उद्युक्ता' उद्यता एत एव वन्दनीयाः, ये विशुद्धमार्गप्रभावनया यशःकारिणः प्रवचनस्येति गाथार्थः ॥ ११९३ ॥ अधुना सुसाधुवन्दने गुणमुपदर्शयन्नाह—

किइकम्मं च पसंसा संविग्गजणंमि निज्जरट्ठाए । जे जे विरईठाणा ते ते उववूहिया हुंति ॥ ११९४ ॥

व्याख्या—'कृतिकर्म' वन्दनं 'प्रशंसा च' बहुश्रुतो विनीतः पुण्यभागित्यादिलक्षणा संविग्नजने 'निर्जरार्थाय' कर्मक्षयाय कथं ?–यानि (यानि) विरतिस्थानानि येषु वर्तन्ते संविग्नास्तानि तानि 'उपबृंहितानि भवन्ति' अनुमतानि भवन्ति, तद-

व्याख्या—मातरं पितरं वाऽपि ज्येष्ठकं वाऽपि भ्रातरम्, अपिशब्दान्मातामहपितामहादिपरिग्रहः, 'कृतिकर्म' अभ्युत्थितवन्दनमित्यर्थः, न कारयेत् सर्वान् रत्नाधिकाँस्तथा, पर्यायज्येष्ठानित्यर्थः, किमिति ?, मात्रादीन् वन्दनं कारयतः लोकगर्होपजायते, तेषां च कदाचिद्विपरिणामो भवति, आलोचनप्रत्याख्यानसूत्रार्थेषु तु कारयेत्, सागारिकाध्यक्षे तु यतनया कारयेद्, एष प्रव्रज्याप्रतिपन्नानां विधिः, गृहस्थाँस्तु कारयेदिति गाथार्थः ॥ ११९६ ॥ साम्प्रतं कृतिकर्मकरणोचितं प्रतिपादयन्नाह—

पंचमहव्वयजुत्तो अणलस माणपरिवज्जियमईओ । संविग्गनिज्जरट्ठी किइकम्मकरो हवइ साहू ॥ ११९७ ॥

व्याख्या—पञ्च महाव्रतानि–प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि तैर्युक्तः 'अणलस'त्ति आलस्यरहितः 'मानपरिवर्जितमतिः' जात्यादिमानपराङ्मुखमतिः 'संविग्नः' प्राग्व्याख्यात एव 'निर्जरार्थी' कर्मक्षयार्थी, एवम्भूतः कृतिकर्मकारको भवति साधुः, एवम्भूतेन साधुना कृतिकर्म कर्त्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११९७ ॥ गतं केनेति द्वारं, साम्प्रतं 'कदे' त्यायातं, कदा कृतिकर्म कर्तव्यं कदा वा न कर्तव्यं ?, तत्र—

वक्खित्तपराहुत्ते अ पमत्ते मा कया हु वंदिज्जा । आहारं च करिंतो नीहारं वा जइ करेइ ॥ ११९८ ॥

व्याख्या—व्याक्षिप्तं धर्मकथादिना 'पराहुत्ते य' पराङ्मुखं, चशब्दादुद्ध(त्थि)तादिपरिग्रहः, प्रमत्तं क्रोधादिप्रमादेन मा कदाचिद्वन्देत, आहारं वा कुर्वन्तं नीहारं वा यदि करोति, इह च–धर्मान्तरायानवधारणप्रकोपाहारान्तरायपुरीषानिर्गमनादयो दोषाः प्रपञ्चेन वक्तव्या इति गाथार्थः ॥ ११९८ ॥ कदा तर्हि वन्देतेत्यत आह—

सुत्तं वाएउवज्झाओ ॥ १ ॥' तस्यापि तैर्विनेयैः पर्यायहीनस्यापि कृतिकर्म कार्यं, यथोचितं प्रशस्तयोगेषु साधून् प्रवर्तयतीति प्रवर्तकः, उक्तं च—'तवसंजमजोगेसुं जो जोगो तत्थ तं पवत्तेइ । असहुं च नियत्तेई गणतत्तिल्लो पवत्ती उ ॥ १ ॥' अस्यापि कृतिकर्म कार्यं हीनपर्यायस्यापि, सीदतः साधूनैहिकामुष्मिकापायदर्शनतो मोक्षमार्ग एव स्थिरीकरोतीति स्थविरः, उक्तं च—'थिरकरणा पुण थेरो पवत्तिवावारिएसु अत्थेसुं । जो जत्थ सीयइ जई संतबलो तं थिरं कुणइ ॥ १ ॥' अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कार्यं, गणावच्छेदकोऽप्यत्रानुपात्तोऽपि मूलग्रन्थेऽनायगन्तव्यः, साहचर्यादिति, स चेत्थम्भूतः—'उद्धावणापहावणखित्तोवधिमग्गणासु अविसाई । सुत्तत्थतदुभयविऊ गणवच्छो एरिसो होइ ॥ १ ॥' अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कर्तव्यं, रत्नाधिकः—पर्यायज्येष्ठः, एतेषामुक्तक्रमेणैव कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थम्, अन्ये तु भणन्ति—प्रथममालोचयद्भिः सर्वैराचार्यस्य कृतिकर्म कार्यं, पश्चाद् यथारत्नाधिकतया, आचार्येणापि मध्यमे क्षामणानन्तरे कृतिकर्मणि ज्येष्ठस्य कृतिकर्म कार्यमिति गाथार्थः ॥११९५॥ प्रथमद्वारगाथायां गतं 'कस्ये'ति द्वारम्, अधुना 'केने'ति द्वारं, केन कृतिकर्म कर्तव्यं ? केन वा न कर्तव्यं ?, कः पुनरस्य कारणोचितः अनुचितो वेत्यर्थः, तत्र मातापित्रादिरनुचितो गणः, तथा चाह ग्रन्थकारः—

मायरं पियरं वावि जिट्ठगं वावि भायरं । किइकम्मं न कारिज्जा सव्वे राइणिए तहा ॥ ११९६ ॥

१ सूत्रं वाचयति उपाध्यायः ॥ १ ॥ तपःसंयमयोगेषु यो योग्यस्तत्र तं प्रवर्त्तयति । असहिष्णुं च निवर्तयति गणचिन्तकः प्रवर्ति (र्त्त) कः ॥ १ ॥ स्थिरकरणात्पुनः स्थविरः प्रवर्त्तकव्यापारितेष्वर्थेषु । यो यत्र सीदति यतिस्सद्बलस्तं स्थिरं करोति ॥ १ ॥ * सीदमानान्. + मूलग्रन्थेऽप्यगन्तव्यः. † भणिष्यति. २ उद्धावनप्रधावनाक्षेत्रोपधिमार्गणास्वविषादी । सूत्रार्थतदुभयविद् गणावच्छेदक ईदृशो भवति ॥ १ ॥

व्याख्या—मातरं पितरं वाऽपि ज्येष्ठकं वाऽपि भ्रातरम्, अपिशब्दान्मातामहपितामहादिपरिग्रहः, 'कृतिकर्म' अभ्यु-
त्थितवन्दनमित्यर्थः, न कारयेत् सर्वान् रत्नाधिकाँस्तथा, पर्यायज्येष्ठानित्यर्थः, किमिति ?, मात्रादीन् वन्दनं कारयतः
लोकगर्होपजायते, तेषां च कदाचिद्विपरिणामो भवति, आलोचनप्रत्याख्यानसूत्रार्थेषु तु कारयेत्, सागारिकाध्यक्षे तु
यतनया कारयेद्, एष प्रव्रज्याप्रतिपन्नानां विधिः, गृहस्थाँस्तु कारयेदिति गाथार्थः ॥ ११९६ ॥ साम्प्रतं कृतिकर्मकरणो-
चितं प्रतिपादयन्नाह—

पंचमहव्वयजुत्तो अणलस माणपरिवज्जियमईओ । संविग्गनिज्जरट्ठी किइकम्मकरो हवइ साहू ॥ ११९७ ॥

व्याख्या—पञ्च महाव्रतानि-प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि तैर्युक्तः 'अणलस'त्ति आलस्यरहितः 'मानपरिवर्जित-
मतिः' जात्यादिमानपराङ्मुखमतिः 'संविग्नः' प्राग्व्याख्यात एव 'निर्जरार्थी' कर्मक्षयार्थी, एवम्भूतः कृतिकर्मकारको
भवति साधुः, एवम्भूतेन साधुना कृतिकर्म कर्त्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११९७ ॥ गतं केनेति द्वारं, साम्प्रतं 'कदे' त्यायातं,
कदा कृतिकर्म कर्तव्यं कदा वा न कर्तव्यं ?, तत्र—

वक्खित्तपराहुत्ते अ पमत्ते मा कया हु वंदिज्जा । आहारं च करिंतो नीहारं वा जइ करेइ ॥ ११९८ ॥

व्याख्या—व्याक्षिप्तं धर्मकथादिना 'पराहुत्ते य' पराङ्मुखं, चशब्दादुद्ध(स्थि)तादिपरिग्रहः, प्रमत्तं क्रोधादिप्रमादेन
मा कदाचिद्वन्देत, आहारं वा कुर्वन्तं नीहारं वा यदि करोति, इह च-धर्मान्तरायानवधारणप्रकोपाहारान्तरायपुरीषा-
निर्गमनादयो दोषाः प्रपञ्चेन वक्तव्या इति गाथार्थः ॥ ११९८ ॥ कदा तर्हि वन्देतेत्यत आह—

सुत्तं वाएउवज्झाओ ॥ १ ॥' तस्यापि तैर्विनेयैः पर्यायहीनस्यापि कृतिकर्म कार्यं, यथोचितं प्रशस्तयोगेषु साधून् प्रवर्तयतीति प्रवर्तकः, उक्तं च—'तवसंजमजोगेसुं जो जोगो तत्थ तं पवत्तेइ । असहुं च नियत्तेई गणतत्तिल्लो पवत्ती उ ॥ १ ॥' अस्यापि कृतिकर्म कार्यं हीनपर्यायस्यापि, सीदतः* साधूनैहिकामुष्मिकापायदर्शनतो मोक्षमार्ग एव स्थिरीकरोतीति स्थविरः, उक्तं च—'थिरकरणा पुण थेरो पवत्तिवावारिएसु अत्थेसुं । जो जत्थ सीयइ जई संतबलो तं थिरं कुणइ ॥ १ ॥' अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कार्यं, गणावच्छेदकोऽप्यत्रानुपात्तोऽपि मूलग्रन्थे+ऽनावगन्तव्यः, साहचर्यादिति, स चेत्थम्भूतः—'उद्धावणापहावणखित्तोवधिमग्गणासु अविसाई । सुत्तत्थतदुभयविऊ गणवच्छो एरिसो होइ ॥ १ ॥' अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कर्तव्यं, रत्नाधिकः—पर्यायज्येष्ठः, एतेषामुक्तक्रमेणैव कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थम्, अन्ये तु भ†णन्ति—प्रथममालोचयद्भिः सर्वैराचार्यस्य कृतिकर्म कार्यं, पश्चाद् यथारत्नाधिकतया, आचार्येणापि मध्यमे क्षामणानन्तरे कृतिकर्मणि ज्येष्ठस्य कृतिकर्म कार्यमिति गाथार्थः ॥ ११९५ ॥ प्रथमद्वारगाथायां गतं 'कस्ये'ति द्वारम्, अधुना 'केने'ति द्वारं, केन कृतिकर्म कर्तव्यं ? केन वा न कर्तव्यं ?, कः पुनरस्य कारणोचितः अनुचितो वेत्यर्थः, तत्र मातापित्रादिरनुचितो गणः, तथा चाह ग्रन्थकारः—

मायरं पियरं वावि जिट्ठगं वावि भायरं । किइकम्मं न कारिज्जा सव्वे राइणिए तहा ॥ ११९६ ॥

१ सूत्रं वाचयति उपाध्यायः ॥ १ ॥ तपःसंयमयोगेषु यो योग्यस्तत्र तं प्रवर्त्तयति । असहिष्णुं च निवर्त्तयति गणचिन्तकः प्रवर्ती (र्त्तक) स्तु ॥ २ ॥ स्थिरकरणात्पुनः स्थविरः प्रवर्त्तकव्यापारितेष्वर्थेषु । यो यत्र सीदति यतिस्सद्बलस्तं स्थिरं करोति ॥ ४ ॥ * सीदमानान्. + मूलग्रन्थेऽवगन्तव्यः † अभिदधति. २ उद्धावनप्रधावनाक्षेत्रोपधिमार्गणास्वविषादी । सूत्रार्थतदुभयविद् गणावच्छेदक ईदृशो भवति ॥ १ ॥

अंहव वंदावे ॥ २ ॥" तथाऽऽलोचनायां विहारापराधभेदभिन्नायां 'संवरणं' भुक्तेः प्रत्याख्यानम्, अथवा कृतनमस्कारसहितादिप्रत्याख्यानस्यापि पुनरजीर्णादिकारणतोऽभक्तार्थं गृह्णतः संवरणं तस्मिन् वन्दनं भवति, 'उत्तमार्थे वा' अनशनसंलेखनायां वन्दनमित्येतेषु प्रतिक्रमणादिषु स्थानेषु वन्दनं भवतीति गाथार्थः ॥ १२०० ॥ इत्थं सामान्येन नियतानियतस्थानानि वन्दनानि प्रदर्शितानि, साम्प्रतं नियतवन्दनस्थानसङ्ख्याप्रदर्शनायाऽऽह—

चत्तारि पडिक्कमणे किइकम्मा तिन्नि हुंति सज्झाए। पुव्वण्हे अवरण्हे किइकम्मा चउदस हवंति ॥ १२०१ ॥

व्याख्या—चत्वारि प्रतिक्रमणे कृतिकर्माणि त्रीणि भवन्ति, स्वाध्याये पूर्वाह्णे-प्रत्युषसि, कथं?, गुरुं पुव्वसंझाए वंदित्ता आलोएइत्ति एवं एक्कं, अब्भुट्ठियावसाणे जं पुणो वंदंति गुरुं एयं बिइयं, एत्थ य विही-पच्छा जहण्णेण तिण्णि मज्झिमं पंच वा सत्त वा उक्कोसं सव्वेवि वंदियव्वा, जइ वाउला वक्खेवो वा तो इक्केण ऊणगा जाव तिण्णि अवस्सं वंदियव्वा, एवं देवसिए, पक्खिए पंच अवस्सं, चाउम्मासिए संवच्छरिएवि सत्त अवस्संति, ते वंदिऊणं जं पुणो आयरियस्स अल्लिविज्जइ तं तइयं, पच्चक्खाणे चउत्थं, सज्झाए पुण वंदित्ता पट्ठवेइ पढमं, पट्ठविए पवेदयंतस्स बितियं, पच्छा उद्दिट्ठं समुद्दिट्ठं पढइ, उद्देससमुद्देसवंदणाणमिहेवऽंतब्भावो, तओ जाहे चउभागावसेसा पोरिसी ताहे पाए पडिलेहेइ, जइ ण पढिउकामो तो वंदइ,

१ अथवा वन्दयेयुः ॥ २ गुरुं पूर्वसन्ध्यायां वन्दित्वाऽऽलोचयतीति एतदेकं, अभ्युत्थितावसाने यत्पुनर्वन्दन्ते गुरुमेतद्द्वितीयं, अत्र च विधिः—पश्चाज्जघन्येन त्रयो मध्यमेन पञ्च वा सप्त वा उत्कृष्टेन सर्वेऽपि वन्दितव्याः, यदि व्याकुला व्याक्षेपो वा तदैकेनोना यावत् त्रयोऽवश्यं वन्दितव्याः, एवं दैवसिके, पाक्षिके पञ्चावश्यं, चातुर्मासिके सांवत्सरिकेऽपि सप्तावश्यमिति, तान् वन्दित्वा यत्पुनराचार्यायाध्ययनाय दीयते तत्तृतीयं, प्रत्याख्याने चतुर्थं, स्वाध्याये पुनर्वन्दित्वा प्रस्थापयति प्रथमं, प्रस्थापिते प्रवेदयतो द्वितीयं, पश्चादुद्दिष्टसमुद्दिष्टं पठति, उद्देशसमुद्देशवन्दनानामिहैवान्तर्भावः, ततो यदा चतुर्भागावशेषा पौरुषी तदा पात्राणि प्रतिलेखयति, यदि न पठितुकामस्तदा वन्दते।

पसंते आसणत्थे य, उवसंते उवट्ठिए । अणुन्नवित्तु मेहावी, किइकम्मं पउंजए ॥ ११९९ ॥

व्याख्या—'प्रशान्तं' व्याख्यानादिव्याक्षेपरहितम् 'आसनस्थं' निषद्यागतम् 'उपशान्तं' क्रोधादिप्रमादरहितम् 'उपस्थितं' छन्देनेत्याद्यभिधानेन प्रत्युद्यतम्, एवम्भूतं सन्तमनुज्ञाप्य मेधावी ततः कृतिकर्म प्रयुञ्जीत, वन्दनकं कुर्यादित्यर्थः, अनुज्ञापनायां च आदेशद्वयं, यानि ध्रुववन्दनानि तेषु प्रतिक्रमणादौ नानुज्ञापयति, यानि पुनरौत्पत्तिकानि तेष्वनुज्ञापयतीति गाथार्थः ॥ ११९९ ॥ गतं कदेति द्वारं, कतिकृत्वोद्वारमधुना, कतिकृत्वः कृतिकर्म कार्यं ?, कियत्यो वारा इत्यर्थः, तत्र प्रत्यहं नियतान्यनियतानि च वन्दनानि भवन्त्यत उभयस्थाननिदर्शनायाऽऽह निर्युक्तिकारः—

पडिकमणे सज्झाए काउस्सग्गावराहपाहुणए । आलोयणसंवरणे उत्तमट्ठे य वंदणयं ॥ १२०० ॥

व्याख्या—प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणम्, अपराधस्थानेभ्यो गुणस्थानेषु वर्तनमित्यर्थः, तस्मिन् सामान्यतो वन्दनं भवति, तथा 'स्वाध्याये' वाचनादिलक्षणे, 'कायोत्सर्गे' यो हि विगतिपरिभोगायाऽऽचाम्लविसर्जनार्थं क्रियते, 'अपराधे' गुरुविनयलङ्घनरूपे, यतस्तं वन्दित्वा क्षामयति, पाक्षिकवन्दनान्यपराधे पतन्ति, 'प्राघूर्णके' ज्येष्ठे समागते सति वन्दनं भवति, इतरस्मिन्नपि प्रतीच्छितव्यम्, अत्र चायं विधिः—'संभोईय अण्णसंभोइया य दुविहा हवंति पाहुणया । संभोइय आयरियं आपुच्छित्ता उ वंदेइ ॥ १ ॥ इयरे पुण आयरियं वंदित्ता संदिसाविउं तह य । पच्छा वंदेइ जई गयमोहा

१ सांभोगिका अन्यसांभोगिकाश्च द्विविधा भवन्ति प्राघूर्णकाः । सांभोगिकान् आचार्यं आपृच्छ्य तु वन्दते ॥ १ ॥ इतरान् पुनराचार्यं वन्दित्वा संदिश्य तथा च । पश्चात् वन्दन्ते यतयो गतमोहा

अंहय वंदावे ॥ २ ॥" तथाऽऽलोचनायां विहारापराधभेदभिन्नायां 'संवरणं' भुक्तेः प्रत्याख्यानम्, अथवा कृतनमस्कार-
सहितादिप्रत्याख्यानस्यापि पुनरजीर्णादिकारणतोऽभक्तार्थं गृह्णतः संवरणं तस्मिन् वन्दनं भवति, 'उत्तमार्थे वा' अन-
शनसंलेखनायां वन्दनमित्येतेषु प्रतिक्रमणादिषु स्थानेषु वन्दनं भवतीति गाथार्थः ॥ १२०० ॥ इत्थं सामान्येन नियता-
नियतस्थानानि वन्दनानि प्रदर्शितानि, साम्प्रतं नियतवन्दनस्थानसङ्ख्याप्रदर्शनायाऽऽह—

चत्तारि पडिक्कमणे किइकम्मा तिन्नि हुंति सज्झाए। पुव्वण्हे अवरण्हे किइकम्मा चउदस हवंति ॥ १२०१ ॥

व्याख्या—चत्वारि प्रतिक्रमणे कृतिकर्माणि त्रीणि भवन्ति, स्वाध्याये पूर्वाह्णे-प्रत्युषसि, कथं?, गुरुं पुव्वसंझाए वंदित्ता
आलोएइत्ति एयं एक्कं, अब्भुट्ठियावसाणे जं पुणो वंदंति गुरुं एयं बिइयं, एत्थ य विही-पच्छा जहण्णेण तिण्णि मज्झिमं
पंच वा सत्त वा उक्कोसं सव्वेवि वंदियव्वा, जइ वाउला वक्खेवो वा तो इक्केण ऊणगा जाव तिण्णि अवस्सं वंदियव्वा, एवं
देवसिए, पक्खिए पंच अवस्सं, चाउम्मासिए संवच्छरिएवि सत्त अवस्संति, ते वंदिऊणं जं पुणो आयरियस्स अल्लिविज्जइ
तं तइयं, पच्चक्खाणे चउत्थं, सज्झाए पुण वंदित्ता पट्ठवेइ पढमं, पट्ठविए पवेदयंतस्स बितियं, पच्छा उद्दिट्ठं समुद्दिट्ठं पढइ,
उद्देससमुद्देसवंदणाणमिहेवऽन्तब्भावो, तओ जाहे चउभागावसेसा पोरिसी ताहे पाए पडिलेहेइ, जइ ण पढिउकामो तो वंदइ,

१ अथवा वन्दयेयुः ॥ २ गुरुं पूर्वसन्ध्यायां वन्दित्वाऽऽलोचयतीति एतदेकं, अभ्युत्थितावसाने यत्पुनर्वन्दन्ते गुरुमेतद्द्वितीयं, अत्र च विधिः—पश्चाज्जघन्येन त्रयो मध्यमेन पञ्च वा सप्त वा उत्कृष्टेन सर्वेऽपि वन्दितव्याः, यदि व्याकुला व्याक्षेपो वा तदैकेनोना यावत् त्रयोऽवश्यं वन्दितव्याः, एवं दैवसिके, पाक्षिके पञ्चावश्यं, चातुर्मासिके सांवत्सरिकेऽपि सप्तावश्यमिति, तान् वन्दित्वा यत्पुनराचार्यायाश्रयणाय दीयते तत्तृतीयं, प्रत्याख्याने चतुर्थं, स्वाध्याये पुनर्वन्दित्वा प्रस्थापयति प्रथमं, प्रस्थापिते प्रवेदयतो द्वितीयं, पश्चादुद्दिष्टसमुद्दिष्टं पठति, उद्देशसमुद्देशवन्दनानामिहैवान्तर्भावः, ततो यदा चतुर्भागावशेषा पौरुषी तदा पात्राणि प्रतिलेखयति, यदि न पठितुकामस्तदा वन्दते.

अह पढिउकामो तो अवंदित्ता पाए पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता पच्छा पढइ, कालवेलाए वंदिउं पडिक्कमइ, एयं तइयं। एवं पूर्वाह्णे सप्त, अपराह्णेऽपि सप्तैव भवन्ति, अनुज्ञावन्दनानां स्वाध्यायवन्दनेष्वेवान्तर्भावात्, प्रातिक्रमणिकानि तु चत्वारि प्रसिद्धानि, एवमेतानि ध्रुवाणि प्रत्यहं कृतिकर्माणि चतुर्दश भवन्त्यभक्तार्थिकस्य, इतरस्य तु प्रत्याख्यानवन्दनेनाधिकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ १२०१ ॥ गतं कतिकृत्वोद्वारं, व्याख्याता वन्दनमित्यादिप्रथमा द्वारगाथा, साम्प्रतं द्वितीया व्याख्यायते, तत्र कत्यवनतमित्याद्यं द्वारं, तदर्थप्रतिपादनायाऽऽह—

दोओणयं अहाजायं, किइकम्मं बारसावयं।

*अस्य व्याख्या—अवनतिः-अवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः, द्वे अवनते यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम्, एकं यदा प्रथममेव 'इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निस्सीहियाए'त्ति अभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनर्यदा कृतावर्तो निष्क्रान्तः 'इच्छामी'त्यादिसूत्रमभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायैवावनमति, यथाजातं श्रमणत्वमाश्रित्य योनिनिष्क्रमणं च, तत्र रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोलपट्टमात्रया श्रमणो जातः, रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गतः, एवम्भूत एव वन्दते, तदव्यतिरेकाच्च यथाजातं भण्यते कृतिकर्मवन्दनं, 'बारसावयं'ति द्वादशावर्ताः-सूत्राभिधानगर्भाः कायव्यापारविशेषा यस्मिन्निति समासस्तद् द्वादशावर्तम्, इह च प्रथमप्रविष्टस्य षडावर्ता भवन्ति, 'अहोकायं कायसंफासं खमणिज्जो भे किलामो, अप्पकिलंताणं बहुसुभेण भे दिवसो वइक्कंतो ?, जत्ता भे जवणिज्जं च भे' एतत्सूत्रगर्भा गुरुचरण-

1 अथ पठितुकामस्तदाऽवन्दित्वा पात्राणि प्रतिलिखति, प्रतिलिख्य पश्चात्पठति, कालवेलायां वन्दित्वा प्रतिक्रामति, एतत्तृतीयं. * गाथाशकलमाह.

न्यस्तहस्तशिरःस्थापनारूपाः, निष्क्रम्य पुनः प्रविष्टस्याप्येत एव पडिति, एतच्चापान्तरालद्वारद्वयमाद्यद्वारोपलक्षितमवग-
न्तव्यं, गतं कत्यवनतद्वारं, साम्प्रतं 'कतिशिर' इत्येतद्द्वारं व्याचिख्यासुरिदमपरं गाथाशकलमाह—

चउसिरं तिगुत्तं च दुपवेसं एगनिक्खमणं ॥ १२०२ ॥

व्याख्या—चत्वारि शिरांसि यस्मिंस्तच्चतुःशिरः, प्रथमप्रविष्टस्य क्षामणाकाले शिष्याचार्यशिरोद्वयं, पुनरपि निष्क्रम्य प्रविष्टस्य द्वयमेवेति भावना, द्वारं। तिस्रो गुप्तयो यस्मिंस्तत्त्रिगुप्तं, मनसा सम्यक्प्रणिहितः वाचाऽस्खलिताक्षराण्युच्चारयन् कायेनावर्तानविराधयन् वन्दनं करोति यतः, चशब्दोऽवधारणार्थः, द्वौ प्रवेशौ यस्मिंस्तद्द्विप्रवेशं, प्रथमोऽनुज्ञाप्य प्रविशतः, द्वितीयः पुनर्निर्गतस्य प्रविशत इति, एकनिष्क्रमणमावश्यक्या निर्गच्छतः, एतच्चापान्तरालद्वारत्रयं कतिशिरो-द्वारेणैवोपलक्षितमवगन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ १२०२ ॥ साम्प्रतं कतिभिर्वाऽऽवश्यकैः परिशुद्धमिति द्वारार्थोऽभिधी-यते, तथा चाऽऽह—

अवणामा दुन्नऽहाजायं, आवत्ता बारसेव उ। सीसा चत्तारि गुत्तीओ, तिन्नि दो य पवेसणा ॥ १२०३ ॥
एगनिक्खमणं चेव, पणवीसं वियाहिया। आवस्सगेहिं परिसुद्धं, किइकम्मं जेहि कीरई ॥ १२०४ ॥

व्याख्या—गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव, एभिर्गाथाद्वयोक्तैः पञ्चविंशतिभिरावश्यकैः परिशुद्धं कृतिकर्म कर्तव्यम्, अन्यथा द्रव्यकृतिकर्म भवति ॥ १२०३–१२०४ ॥ आह च—

* निर्गत्य.

अह पढिउकामो तो अवंदित्ता पाए पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता पच्छा पढइ, कालवेलाए वंदिउं पडिक्कमइ, एयं तइयं । एवं पूर्वाह्णे सप्त, अपराह्णेऽपि सप्तैव भवन्ति, अनुज्ञावन्दनानां स्वाध्यायवन्दनेष्वेवान्तर्भावात्, प्रातिक्रमणिकानि तु चत्वारि प्रसिद्धानि, एवमेतानि ध्रुवाणि प्रत्यहं कृतिकर्माणि चतुर्दश भवन्त्यभक्तार्थिकस्य, इतरस्य तु प्रत्याख्यानवन्दनेनाधिकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ १२०१ ॥ गतं कतिकृत्वोद्वारं, व्याख्याता वन्दनमित्यादिप्रथमा द्वारगाथा, साम्प्रतं द्वितीया व्याख्यायते, तत्र कत्यवनतमित्याद्यं द्वारं, तदर्थप्रतिपादनायाऽऽह—

दोओणयं अहाजायं, किइकम्मं बारसावयं ।

*अस्य व्याख्या—अवनतिः–अवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः, द्वे अवनते यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम्, एकं यदा प्रथममेव 'इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निस्सीहियाए'त्ति अभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनर्यदा कृतावर्तो निष्क्रान्तः 'इच्छामी'त्यादिसूत्रमभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायैवावनमति, यथाजातं श्रमणत्वमाश्रित्य योनिनिष्क्रमणं च, तत्र रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोलपट्टमात्रया श्रमणो जातः, रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गतः, एवम्भूत एव वन्दते, तदव्यतिरेकाच्च यथाजातं भण्यते कृतिकर्मवन्दनं, 'बारसावयं'ति द्वादशावर्ताः–सूत्राभिधानगर्भाः कायव्यापारविशेषा यस्मिन्निति समासस्तद् द्वादशावर्तम्, इह च प्रथमप्रविष्टस्य षडावर्ता भवन्ति, 'अहोकायं कायसंफासं खमणिज्जो भे किलामो, अप्पकिलंताणं बहुसुभेण भे दिवसो वइक्कंतो ?, जत्ता भे जवणिज्जं च भे' एतत्सूत्रगर्भा गुरुचरण-

1 अथ पठितुकामस्तदाऽवन्दित्वा पात्राणि प्रतिलिखति, प्रतिलिख्य पश्चात्पठति, कालवेलायां वन्दित्वा प्रतिक्रामति, एतत्तृतीयं. * गाथाशकलमाह.

मच्छुव्वत्तं मणसा पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं। भयसा चेव भयंतं, मित्ती गारवकारणा॥ १२०८॥

व्याख्या—'मत्स्योद्वृत्तम्' एकं वन्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तेन परावर्तते ८ मनसा प्रदुष्टं, यन्थो हीनः केनचिद्गुणेन, तमेव च मनसि कृत्वा सासूयो वन्दते ९ तथा च वेदिकाबद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा वन्दते १० 'भयसा चेव'त्ति भयेन वन्दते, मा निर्यूहणमिति ११, 'भयंतं'ति भजमानं वन्दते 'भजत्ययं मामतो भक्तं भजस्वेति तदार्यवृत्तं' इति १२, 'मेत्ति'त्ति मैत्रीनिमित्तं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३ 'गारवि'त्ति गौरवनिमित्तं वन्दते, विदन्तु मां यथा सामाचारीकुशलोऽयं १४, 'कारण'त्ति ज्ञानादिव्यतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते, वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अयं गाथार्थः॥ १२०८॥

तेणियं पडिणियं चेव, रुट्ठं तज्जियमेव य। सढं च हीलियं चेव, तहा विपलिउंचियं॥ १२०९॥

व्याख्या—'स्तैन्य'मिति परेभ्यः खल्वात्मानं गूहयन् स्तेनक इव वन्दते, मा मे लाघवं भविष्यति १६, 'प्रत्यनीकम्' आहारादिकाले वन्दते १७, 'रुष्टं' क्रोधाध्मातं वन्दते क्रोधाध्मातो वा १८, 'तर्जितं' न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठशिव इवेत्यादि तर्जयन्–निर्भर्त्संयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्वा तर्जयन् १९, 'शठं' शाठ्येन विश्रम्भार्थं वन्दते, ग्लानादिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग् वन्दते २०, हीलितं हे गणिन्! वाचक! किं भवता वन्दितेनेत्यादि हीलयित्वा वन्दते २१, तथा 'विपलिकुञ्चितम्' अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः करोति २२, इति गाथार्थः॥ १२०९॥

दिट्ठमदिट्ठं च तहा, सिंगं च करमोअणं। आलिद्धमणालिद्धं, ऊणं उत्तरचूलियं॥ १२१०॥

किइकम्मंपि करिंतो न होइ किइकम्मनिज्जराभागी । पणवीसामन्नयरं साहू ठाणं विराहिंतो ॥ १२०५ ॥

व्याख्या—'कृतिकर्मापि कुर्वन्' वन्दनमपि कुर्वन् न भवति कृतिकर्मनिर्जराभागी 'पञ्चविंशतीनाम्' आवश्यकानामन्यतरत् साधुः स्थानं विराधयन्, विद्यादृष्टान्तोऽत्र, यथा हि विद्या विकलानुष्ठाना फलदा न भवति, एवं कृतिकर्मापि निर्जराफलं न भवति, विकलत्वादेवेति गाथार्थः ॥ १२०५ ॥ अधुनाऽविराधकगुणोपदर्शनायाऽऽह—

पणवीसा[आवस्सग]परिसुद्धं किइकम्मं जो पउंजइ गुरूणं। सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाणवासं वा ॥१२०६॥

व्याख्या—पञ्चविंशतिः आवश्यकानि—अवनतादीनि प्रतिपादितान्येव तच्छुद्धं—तदविकलं कृतिकर्म यः कश्चित् 'प्रयुङ्क्ते' करोतीत्यर्थः, कस्मै ?—'गुरवे' आचार्याय, अन्यस्मै वा गुणयुक्ताय, स प्राप्नोति 'निर्वाणं' मोक्षम् 'अचिरेण' स्वल्पकालेन 'विमानवासं वा' सुरलोकं वेति गाथार्थः ॥ १२०६ ॥ द्वारं । 'कतिदोषविप्रमुक्त'मिति यदुक्तं तत्र द्वात्रिंशद्दोषविप्रमुक्तं कर्तव्यं, तद्दोषदर्शनायाह—

अणाढियं च थद्धं च, पविद्धं परिपिंडियं । टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छभरिंगियं ॥ १२०७ ॥

व्याख्या—'अनादृतम्' अनादरं सम्भ्रमरहितं वन्दते १ 'स्तब्धं' जात्यादिमदस्तब्धो वन्दते २ 'प्रविद्धं' वन्दनकं ददद्देव नश्यति ३ 'परिपिण्डितं' प्रभूतानेकवन्दनेन वन्दते आवर्तान् व्यञ्जनाभिलापान् वा व्यवच्छिन्नान् कुर्वन् ४ 'टोलगति' तिड्डवदुत्प्लुत्य २ विसंस्थुलं वन्दते ५ 'अङ्कुशं' रजोहरणमङ्कुशवत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दते ६ 'कच्छभरिंगियं' कच्छपवत् रिङ्गितं कच्छपवत् रिङ्गन् वन्दत इति गाथार्थः ७ ॥ १२०७ ॥

मच्छुव्वत्तं मणसा पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं । भयसा चेव भयंतं, मित्ती गारवकारणा ॥ १२०८ ॥

व्याख्या—'मत्स्योद्वृत्तम्' एकं वन्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तेन परावर्तते ८ मनसा प्रदुष्टं, वन्द्यो हीनः केनचिद्गुणेन, तमेव च मनसि कृत्वा सासूयो वन्दते ९ तथा च वेदिकाबद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा वन्दते १० 'भयसा चेव'त्ति भयेन वन्दते, मा भूत्सङ्घादिभ्यो निर्धाटनमिति ११, 'भयंतं'ति भजमानं वन्दते 'भजत्ययं मामतो भक्तं भजस्वेति तदार्थवृत्तं' इति १२, 'मेत्ति'त्ति मैत्रीनिमित्तं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३ 'गारवि'त्ति गौरवनिमित्तं वन्दते, विदन्तु मां यथा सामाचारीकुशलोऽयं १४, 'कारण'त्ति ज्ञानादिव्यतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते, वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अयं गाथार्थः ॥ १२०८ ॥

तेणियं पडिणियं चेव, रुट्ठं तज्जियमेव य । सढं च हीलियं चेव, तहा विपलिउंचियं ॥ १२०९ ॥

व्याख्या—'स्तैन्य'मिति परेभ्यः खल्वात्मानं गूहयन् स्तेनक इव वन्दते, मा मे लाघवं भविष्यति १६, 'प्रत्यनीकम्' आहारादिकाले वन्दते १७, 'रुष्टं' क्रोधाध्मातं वन्दते क्रोधाध्मातो वा १८, 'तर्जितं' न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठशिव इवेत्यादि तर्जयन्-निर्भर्त्सयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्वा तर्जयन् १९, 'शठं' शाठ्येन विश्रम्भार्थं वन्दते, ग्लानादिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग् वन्दते २०, हीलितं हे गणिन् ! वाचक ! किं भवता वन्दितेनेत्यादि हीलयित्वा वन्दते २१, तथा 'विपलिकुञ्चितम्' अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः करोति २२, इति गाथार्थः ॥ १२०९ ॥

दिट्ठमदिट्ठं च तहा, सिंगं च करमोअणं । आलिद्धमणालिद्धं, ऊणं उत्तरचूलियं ॥ १२१० ॥

व्याख्या—दृष्टादृष्टं तमसि व्यवहितो वा न वन्दते २३ 'शृङ्गम्' उत्तमाङ्गैकदेशेन वन्दते २४ 'करमोचनं' करं मन्यमानो वन्दते न निर्जरां, 'तहा मोयणं नाम न अन्नहा मुक्खो, एएण पुण दिन्नेण मुच्चेमित्ति वंदणगं देइ २५-२६'आश्लिष्टानाश्लिष्ट'मित्यत्र चतुर्भङ्गकः-रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्च १ रजोहरणं न शिरः २ शिरो न रजोहरणं ३ न रजोहरणं नापि शिरः ४, अत्र प्रथमभङ्गः शोभनः शेषेषु प्रकृतवन्दनावतारः २७, 'ऊनं' व्यञ्जनाभिलापावश्यकैरसम्पूर्णं वन्दते २८, 'उत्तरचूडं' वन्दनं कृत्वा पश्चान्महता शब्देन मस्तकेन वन्दे इति भणतीति गाथार्थः २९ ॥ १२१० ॥

मूयं च ढड्ढरं चेव, चुडुलिं च अपच्छिमं । बत्तीसदोसपरिसुद्धं, किइकम्मं पउंजई ॥ १२११ ॥

व्याख्या—'मूकम्' आलापकाननुच्चारयन् वन्दते ३० 'ढड्ढरं' महता शब्देनोच्चारयन् वन्दते ३१ 'चुडुली'ति उल्कामिव पर्यन्ते गृहीत्वा रजोहरणं भ्रमयन् वन्दते ३२ 'अपश्चिमम्' इदं चरममित्यर्थः, एते द्वात्रिंशद्दोषाः, एभिः परिशुद्धं कृतिकर्म कार्यं, तथा चाह-द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं 'कृतिकर्म' वन्दनं 'प्रयुञ्जीत' कुर्यादिति गाथार्थः ॥ १२११ ॥ यदि पुनरन्यतमदोषदुष्टमपि करोति ततो न तत्फलमासादयतीति, आह च—

किइकम्मंपि करिंतो न होइ किइकम्मनिज्जराभागी । बत्तीसामन्नयरं साहू ठाणं विराहिंतो ॥ १२१२ ॥

व्याख्या—कृतिकर्मापि कुर्वन्न भवति कृतिकर्मनिर्जराभागी, द्वात्रिंशद्दोषाणामन्यतरत्साधुः स्थानं विराधयन्निति गाथार्थः ॥ १२१२ ॥ दोषविप्रमुक्तकृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह—

बत्तीसदोसपरिसुद्धं किइकम्मं जो पउंजइ गुरूणं । सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाणवासं वा ॥ १२१३ ॥

व्याख्या—द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः 'प्रयुङ्क्ते' करोति गुरवे स प्राप्नोति निर्वाणम् अचिरेण विमानवासं वेति गाथार्थः ॥ १२१३ ॥ आह—दोषपरिशुद्धाद्वन्दनात्को गुणः ? येन तत एव निर्वाणप्राप्तिः प्रतिपाद्यत इति, उच्यते—

आवस्सएसु जह जह कुणइ पयत्तं अहीणमइरित्तं। तिविहकरणोवउत्तो तह तह से निज्जरा होइ ॥ १२१४ ॥

व्याख्या—'आवश्यकेषु' अवनतादिषु दोषत्यागलक्षणेषु च यथा २ करोति प्रयत्नम् 'अहीनातिरिक्तं' न हीनं नाप्यधिकं, किम्भूतः सन् ?–त्रिविधकरणोपयुक्तः, मनोवाक्कायैरुपयुक्त इत्यर्थः, तथा २ 'से' तस्य वन्दनकर्तुर्निर्जरा भवति–कर्मक्षयो भवति, तस्माच्च निर्वाणप्राप्तिरिति, अतो दोषपरिशुद्धादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ॥ १२१४ ॥ गतं सप्रसङ्गं दोषविप्रमुक्तद्वारम्, अधुना किमिति क्रियत इति द्वारं, तत्र वन्दनकरणकारणानि प्रतिपादयन्नाह—

विणओवयार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स। तित्थयराण य आणा सुअधम्माराहणाऽकिरिया ॥ १२१५ ॥

व्याख्या—विनय एवोपचारो विनयोपचारः कृतो भवति, स एव किमर्थ इत्याह–'मानस्य' अहङ्कारस्य 'भञ्जना' विनाशः, तदर्थः, मानेन च भग्नेन पूजना गुरुजनस्य कृता भवति, तीर्थकराणां चाऽऽज्ञाऽनुपालिता भवति, यतो भगवद्भिर्विनयमूल एवोपदिष्टो धर्मः, स च वन्दनादिलक्षण एव विनय इति, तथा श्रुतधर्माराधना कृता भवति, यतो वन्दनपूर्वं श्रुतग्रहणं, 'अकिरिय'त्ति पारम्पर्येणाक्रिया भवति, यतोऽक्रियः सिद्धः, असावपि पारम्पर्येण वन्दनलक्षणाद् विनयादेव भवतीति, उक्तं च परमर्षिभिः–तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा वंदमाणस्स पज्जुवासमाणस्स किंफला

1 तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा वन्दमानस्य पर्युपासीनस्य किंफला

वंदणपज्जुवासणया ?, गोयमा ! सवणफला, सवणे णाणफले, णाणे विण्णाणफले, विण्णाणे पच्चक्खाणफले, पच्चक्खाणे संजमफले, संजमे अणण्हयफले, अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, अकिरिया सिद्धिगइगमणफला" । तथा वाचकमुखेनाप्युक्तम्—'विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् । ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाश्रवनिरोधः ॥ १ ॥ संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् । तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ २ ॥ योगनिरोधाद्भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः । तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ३ ॥' इति गाथार्थः ॥ १२१५ ॥ किं च

विणओ सासणे मूलं, विणीओ संजओ भवे । विणयाउ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ १२१६ ॥

व्याख्या—शास्यन्तेऽनेन जीवा इति शासनं–द्वादशाङ्गं तस्मिन् विनयो मूलं, यत उक्तम्–'मूलाउ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा विरुहंति साला (हा) । साहप्पसाहा विरुहं(हं)ति पत्ता, ततो सि पुप्फं च फलं रसो य ॥ १ ॥ एवं धम्मस्स विणओ मूलं परमो से मोक्खो । जेण कित्ती सुयं सिग्घं निस्सेसमधिगच्छइ ॥ २ ॥" अतो विनीतः संयतो भवेत्,

---

१ वन्दनपर्युपासना ?, गौतम ! श्रवणफला, श्रवणं ज्ञानफलं, ज्ञानं विज्ञानफलं, विज्ञानं प्रत्याख्यानफलं, प्रत्याख्यानं संयमफलं, संयमोऽनाश्रवफलः । अनाश्रवस्तपःफलः, तपो व्यवदानफलं, व्यवदानं अक्रियाफलं, अक्रिया सिद्धिगतिगमनफला । २ मूलात् स्कन्धप्रभवो द्रुमस्य स्कन्धात् पश्चात् प्रभवति शाखा । शाखायाः प्रशाखा विरोहन्ति (ततः) पत्राणि, ततस्तस्य पुष्पं च फलं रसश्च ॥ १ ॥ एवं धर्मस्य विनयो मूलं परमस्तस्य मोक्षः । येन कीर्ति श्रुतं शीघ्रं निःश्रेयसं चाधिगच्छति ॥ २ ॥

विनयाद्विप्रमुक्तस्य कुतो धर्मः कुतस्तप इति गाथार्थः ॥ १२१६ ॥ अतो विनयोपचारार्थं कृतिकर्म क्रियत इति स्थितम्। आह–विनय इति कः शब्दार्थ इति, उच्यते—

जम्हा विणयइ कम्मं अट्ठविहं चाउरंतमुक्खाए। तम्हा उ वयंति विऊ विणउत्ति विलीनसंसारा ॥ १२१७ ॥

व्याख्या—यस्माद्विनयति कर्म–नाशयति कर्माष्टविधं, किमर्थं?–चतुरन्तमोक्षाय, संसारविनाशायेत्यर्थः, तस्मादेव वदन्ति विद्वांसः 'विनय इति' विनयनाद्विनयः 'विलीनसंसाराः' क्षीणसंसारा अथवा विनीतसंसाराः, नष्टसंसारा इत्यर्थः, यथा विनीता गौर्नष्टक्षीराऽभिधीयते इति गाथार्थः ॥ १२१७ ॥ किमिति क्रियत इति द्वारं गतं, व्याख्याता द्वितीया कत्यवनतमित्यादिद्वारगाथा। अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण निरूपितत्वान्नेहाधिकृतः, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चतो वक्तव्यं यावत्तच्चेदं सूत्रं—

'इच्छामि खमासमणो! वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए अणुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि, अहोकायं कायसंफासं, खमणिज्जो भे किलामो, अप्पकिलंताणं बहुसुभेण भे दिवसो वइक्कंतो?, जत्ता भे? जवणिज्जं च भे? खामेमि खमासमणो! देवसियं वइक्कमं, आवस्सियाए पडिक्कमामि खमासमणाणं देवसिआए आसायणाए तित्तीसण्णयराए जंकिंचिमिच्छाए मणदुक्कडाए वयदुक्कडाए कायदुक्कडाए कोहाए माणाए मायाए

वंदणपज्जुवासणया ?, गोयमा ! सवणफला, सवणे णाणफले, णाणे विण्णाणफले, विण्णाणे पच्चक्खाणफले, पच्चक्खाणे संजमफले, संजमे अणण्हयफले, अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, अकिरिया सिद्धिगइगमणफला" । तथा वाचकमुखेनाप्युक्तम्—'विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् । ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाश्रवनिरोधः ॥ १ ॥ संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् । तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ २ ॥ योगनिरोधाद्भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः । तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ३ ॥' इति गाथार्थः ॥ १२१५ ॥ किं च

विणओ सासणे मूलं, विणीओ संजओ भवे । विणयाउ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ १२१६ ॥

व्याख्या—शास्यन्तेऽनेन जीवा इति शासनं—द्वादशाङ्गं तस्मिन् विनयो मूलं, यत उक्तम्—'मूलाउ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा विरुहंति साला (हा) । साहप्पसाहा विरुवं(हं)ति पत्ता, तओ सि पुप्फं च फलं रसो य ॥ १ ॥ एवं धम्मस्स विणओ मूलं परमो से मोक्खो । जेण कित्ती सुयं सिग्घं निस्सेसमधिगच्छइ ॥ २ ॥" अतो विनीतः संयतो भवेत्,

१ वन्दनपर्युपासना ?, गौतम ! श्रवणफला, श्रवणं ज्ञानफलं, ज्ञानं विज्ञानफलं, विज्ञानं प्रत्याख्यानफलं, प्रत्याख्यानं संयमफलं, संयमोऽनाश्रवफलः । अनाश्रवस्तपःफलः, तपो व्यवदानफलं, व्यवदानं अक्रियाफलं, अक्रिया सिद्धिगतिगमनफला । २ मूलात् स्कन्धप्रभवो द्रुमस्य स्कन्धात् पश्चात् प्रभवति शाखा । शाखायाः प्रशाखा विरोहन्ति (ततः) पत्राणि, ततस्तस्य पुष्पं च फलं रसश्च ॥ १ ॥ एवं धर्मस्य विनयो मूलं परमस्तस्य मोक्षः । येन कीर्तिं श्रुतं शीघ्रं निःश्रेयसं चाधिगच्छति ॥ २ ॥

क्षमाश्रमण ! प्रतिक्रमामि निन्दामि गर्हामि आत्मानं व्युत्सृजामि, एतावन्ति सर्वसूत्रपदानि । साम्प्रतं पदार्थः पदविग्रहश्च यथासम्भवं प्रतिपाद्यते–तत्र 'इषु इच्छायाम्' इत्यस्योत्तमपुरुषैकवचनान्तस्य इच्छामीति भवति, 'क्षमूष् सहने' इत्यस्याऽन्तस्य क्षमा, 'श्रमु तपसि खेदे च' अस्य कर्तरि ल्युट् श्राम्यत्यसाविति श्रमणः क्षमाप्रधानः श्रमणः क्षमाश्रमणः तस्याऽऽमन्त्रणं, वन्देस्तुमन्प्रत्ययान्तस्य वन्दितुं, 'या प्रापणे' अस्य ण्यन्तस्य कर्तर्यनीयच्, यापयतीति यापनीया तया, 'षिधु गत्याम्' अस्य निपूर्वस्य घञि निषेधनं निषेधः निषेधेन निर्वृत्ता नैषेधिकी, प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाद्वा नैषेधिकेत्युच्यते, एवं शेषपदार्थोऽपि प्रकृतिप्रत्ययव्युत्पत्त्या वक्तव्यः, विनेयासम्मोहार्थं तु न ब्रूमः, अयं च प्रकृतसूत्रार्थः–अवग्रहाद्बहिःस्थितो विनेयोऽर्द्धावनतकायः करद्वयगृहीतरजोहरणो वन्दनायोद्यत एवमाह–'इच्छामि' अभिलषामि हे क्षमाश्रमण ! 'वन्दितुं' नमस्कारं कर्तुं, भवन्तमिति गम्यते, यापनीयया–यथाशक्तियुक्तया नैषेधिक्या–प्राणातिपातादिनिवृत्तया तन्वा–शरीरेणेत्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्व्याक्षेपादियुक्तः 'त्रिविधेने'ति भणति, ततः शिष्यः संक्षेपवन्दनं करोति, व्याक्षेपादिविकलस्तु 'छन्दसे'ति भणति, ततो विनेयस्तत्रस्थ एवमाह–'अनुजानीत' अनुजानीध्वं अनुज्ञां प्रयच्छथ, 'मम'इत्यात्मनिर्देशे, कं ?–मितश्चासाववग्रहश्चेति मितावग्रहस्तं, चतुर्दिशमिहाचार्यस्यात्मप्रमाणं क्षेत्रमवग्रहस्तमनुज्ञां विहाय प्रवेष्टुं न कल्पते, ततो गुरुर्भणति–अनुजानामि, ततः शिष्यो नैषेधिक्या प्रविश्य गुरुपादान्तिकं निधाय तत्र रजोहरणं तल्ललाटं च कराभ्यां संस्पृशन्निदं भणति–अधस्तात्कायः अधःकायः–पादलक्षणस्तमधःकायं प्रति कायेन–निजदेहेन संस्पर्शः कायसंस्पर्शस्तं करोमि, एतच्चानुजानीत, तथा क्षमणीयः–सह्यो भवताम् अधुना 'क्लमो' देहग्लानिरूपः, तथा 'अल्पं–स्तोकं क्लान्तं–क्लमो

लोभाए सव्वकालियाए सव्वमिच्छोवयाराए सव्वधम्माइक्कमणाए आसायणाए जो मे अइयारो कओ तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निन्दामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥ (सूत्रम्)

अस्य व्याख्या—तल्लक्षणं चेदं—'संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या तन्त्रस्य षड्विधा ॥ १ ॥' तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता, सा च—इच्छामि खमासमणो वंदिउं जावणिज्जाए निसीहिआए' इत्येवं-सूत्रोच्चारणरूपा, तानि चामूनि सर्वसूत्राणि—इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए अणुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि, अहोकायं कायसंफासं, खमणिज्जो भे किलामो अप्पकिलंताणं बहु सुभेण भे दिवसो वइक्कंतो ?, जत्ता भे ? जवणिज्जं च भे ?, खामेमि खमासमणो ! देवसियं वइक्कमं आवस्सियाए पडिक्कमामि खमासमणाणं देवसियाए आसायणाए तित्तीसण्णयराए जंकिंचिमिच्छाए मणदुक्कडाए वयदुक्कडाए कायदुक्कडाए कोहाए माणाए मायाए लोभाए सव्वकालियाए सव्वमिच्छोवयाराए सव्वधम्माइक्कमणाए आसायणाए जो मे अइयारो कओ तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । अधुना पदविभागः—इच्छामि क्षमाश्रमण ! वन्दितुं यापनीयया नैषेधिक्या अनुजानीत मम मितावग्रहं नैषेधिकी अधःकायं कायसंस्पर्शं क्षमणीयो भवता क्लमः अल्पक्लान्तानां बहुशुभेन भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तः ?, यात्रा भवतां ? यापनीयं च भवतां ?, क्षमयामि क्षमाश्रमण ! दैवसिकं व्यतिक्रमं आवश्यिक्या प्रतिक्रमामि क्षमाश्रमणानां दैवसिक्या आशातनया त्रयस्त्रिंशदन्यतरया यत्किञ्चिन्मिथ्यया मनोदुष्कृतया वचनदुष्कृतया कायदुष्कृतया क्रोधया मानया मायया लोभया सर्वकालिक्या सर्वमिथ्योपचारया सर्वधर्मातिक्रमणया आशातनया यो मयाऽतिचारः कृतस्तस्य

क्षमाश्रमण ! प्रतिक्रमामि निन्दामि गर्हामि आत्मानं व्युत्सृजामि, एतावन्ति सर्वसूत्रपदानि । साम्प्रतं पदार्थः पदविग्रहश्च यथासम्भवं प्रतिपाद्यते—तत्र 'इषु इच्छायाम्' इत्यस्योत्तमपुरुषैकवचनान्तस्य इच्छामीति भवति, 'क्षमूष् सहने' इत्यस्याडन्तस्य क्षमा, 'श्रमु तपसि खेदे च' अस्य कर्तरि ल्युट् श्राम्यत्यसाविति श्रमणः क्षमाप्रधानः श्रमणः क्षमाश्रमणः तस्याऽऽमन्त्रणं, वन्देस्तुमन्प्रत्ययान्तस्य वन्दितुं, 'या प्रापणे' अस्य ण्यन्तस्य कर्तर्यनीयच्, यापयतीति यापनीया तया, 'षिधु गत्याम्' अस्य निपूर्वस्य घञि निषेधनं निषेधः निषेधेन निर्वृत्ता नैषेधिकी, प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाद्वा नैषेधिकेत्युच्यते, एवं शेषपदार्थोऽपि प्रकृतिप्रत्ययव्युत्पत्त्या वक्तव्यः, विनेयासम्मोहार्थं तु न ब्रूमः, अयं च प्रकृतसूत्रार्थः—अवग्रहाद्बहिःस्थितो विनेयोऽर्द्धावनतकायः करद्वयगृहीतरजोहरणो वन्दनायोद्यत एवमाह—'इच्छामि' अभिलषामि हे क्षमाश्रमण ! 'वन्दितुं' नमस्कारं कर्तुं, भवन्तमिति गम्यते, यापनीयया—यथाशक्तियुक्तया नैषेधिक्या—प्राणातिपातादिनिवृत्तया तन्वा—शरीरेणेत्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्व्याक्षेपादियुक्तः 'त्रिविधेने'ति भणति, ततः शिष्यः संक्षेपवन्दनं करोति, व्याक्षेपादिविकलस्तु 'छन्दसे'ति भणति, ततो विनेयस्तत्रस्थ एवमाह—'अनुजानीत' अनुजानीध्वं अनुज्ञां प्रयच्छथ, 'मम'इत्यात्मनिर्देशो, कं ?—मितश्चासाववग्रहश्चेति मितावग्रहस्तं, चतुर्दिशमिहाचार्यस्यात्मप्रमाणं क्षेत्रमवग्रहस्तमनुज्ञां विहाय प्रवेष्टुं न कल्पते, ततो गुरुर्भणति—अनुजानामि, ततः शिष्यो नैषेधिक्या प्रविश्य गुरुपादान्तिकं निधाय तत्र रजोहरणं तल्ललाटं च कराभ्यां संस्पृशन्निदं भणति—अधस्तात्कायः अधःकायः—पादलक्षणस्तमधःकायं प्रति कायेन—निजदेहेन संस्पर्शः कायसंस्पर्शस्तं करोमि, एतच्चानुजानीत, तथा क्षमणीयः—सह्यो भवताम् अधुना 'क्लमो' देहग्लानिरूपः, तथा 'अल्पं—स्तोकं क्लान्तं—क्लमो

येषां तेऽल्पक्लान्तास्तेषामल्पक्लान्तानां, बहु च तच्छुभं च बहुशुभं तेन बहुशुभेन, प्रभूतसुखेनेत्यर्थः, भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तो?, युष्माकमहर्गतमित्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–तथेति,यथा भवान् ब्रवीति,पुनराह विनेयः–'यात्रा' तपोनियमादिलक्षणा क्षायिकमिश्रौपशमिकभावलक्षणा वा उत्सर्पति भवताम्?, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–युष्माकमपि वर्तते ?, मम तावदुत्सर्पति भवतोऽप्युत्सर्पतीत्यर्थः, पुनरप्याह विनेयो–यापनीयं चेन्द्रियनोइन्द्रियोपशमादिना प्रकारेण भवतां?, शरीरमिति गम्यते, अत्रान्तरे गुरुराह–एवमामं, यापनीयमित्यर्थः, पुनराह विनेयः–'क्षमयामि' मर्षयामि क्षमाश्रमणेति पूर्ववत् दिवसेन निर्वृत्तो दैवसिकस्तं व्यतिक्रमम्–अपराधं, दैवसिकग्रहणं रात्रिकाद्युपलक्षणार्थम्, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–अहमपि क्षमयामि दैवसिकं व्यतिक्रमं प्रमादोद्भवमित्यर्थः, ततो विनेयः प्रणम्यैवं क्षामयित्वाऽऽलोचनार्हेण प्रतिक्रमणार्हेण च प्रायश्चित्तेनात्मानं शोधयन्नत्रान्तरेऽकरणतयोत्थायावग्रहान्निर्गच्छन् यथा अर्थो व्यवस्थितस्तथा क्रियया प्रदर्शयन्नावश्यिकयेत्यादि दण्डकसूत्रं भणति, अवश्यकर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ता आवश्यिकी तयाऽऽसेवनाद्वारेण हेतुभूतया यदसाध्वनुष्ठितं तस्य प्रतिक्रामामि, विनिवर्तयामीत्यर्थः, इत्थं सामान्येनाभिधाय विशेषेण भणति–क्षमाश्रमणानां व्यावर्णितस्वरूपाणां सम्बन्धिन्या 'दैवसिक्या' दिवसेन निर्वृत्तया ज्ञानाद्यायस्य शातना आशातना तया, किंविशिष्टया ?–त्रयस्त्रिंशदन्यतरया, आशातनाश्च यथा दशासु, अत्रैव वाऽनन्तराध्ययने तथा द्रष्टव्याः, 'ताओ पुण तित्तीसंपि आसायणाओ इमासु चउसु मूलासायणासु समोयरंति दव्वासायणाए ४, दव्वासायणा राइणिएण समं भुंजंतो मणुण्णं अप्पणा भुंजइ

१ ताः पुनस्त्रयस्त्रिंशदपि आशातनाः आसु चतसृषु मूलाशातनासु समवतरन्ति द्रव्याशातनायां ४, द्रव्याशातना रात्निकेन समं भुञ्जानो मनोज्ञमात्मना भुङ्क्ते.

एवं उवहिसंथारगाइसु विभासा, खित्तासायणा आसन्नं गंता भवइ राइणियस्स, कालासायणा राओ वा वियाले वा
वाहरमाणस्स तुसिणीए चिट्ठइ, भावासायणा आयरियं तुमं तुमंति वत्ता भवइ, एवं तित्तीसंपि चउसु दव्वाइसु समोयरंति'
'यत्किञ्चिन्मिथ्यया' यत्किञ्चिदाश्रित्य मिथ्यया, मनसा दुष्कृता मनोदुष्कृता तया प्रद्वेषनिमित्तयेत्यर्थः, 'वाग्दुष्कृतया'
असाधुवचननिमित्तया, 'कायदुष्कृतया' आसन्नगमनादिनिमित्तया, 'क्रोधये'ति क्रोधवत्येति प्राप्ते अर्शादेराकृतिगणत्वात्
अच्प्रत्ययान्तत्वात् 'क्रोधया' क्रोधानुगतया, 'मानया' मानानुगतया, 'मायया' मायानुगतया, 'लोभया' लोभानुगतया,
अयं भावार्थः—क्रोधाद्यनुगतेन या काचिद्विनयभ्रंशादिलक्षणा आशातना कृता तयेति, एवं दैवसिकी भणिता, अधुनेह-
भवान्यभवगताऽतीतानागतकालसङ्ग्रहार्थमाह—सर्वकालेन—अतीतादिना निर्वृत्ता सार्वकालिकी तया, सर्व एव मिथ्योपचा-
राः—मातृस्थानगर्भाः क्रियाविशेषा यस्यामिति समासस्तया, सर्वधर्माः—अष्टौ प्रवचनमातरः तेषामतिक्रमणं—लङ्घनं यस्यां
सा सर्वधर्मातिक्रमणा तया, एवम्भूतयाऽऽशातनयेति, निगमयति—यो मयाऽतिचारः—अपराधः 'कृतो' निर्वर्तितः 'तस्य'
अतिचारस्य हे क्षमाश्रमण ! युष्मत्साक्षिकं प्रतिक्रामामि—अपुनःकरणतया निवर्तयामीत्यर्थः, तथा दुष्टकर्मकारिणं निन्दा-
म्यात्मानं प्रशान्तेन भयोद्विग्नेन चेतसा, तथा गर्हाम्यात्मानं युष्मत्साक्षिकं व्युत्सृजाम्यात्मानं दुष्टकर्मकारिणं तदनुमति-
त्यागेन, सामायिकानुसारेण च निन्दादिपदार्थो न्यक्षेण वक्तव्यः, एवं क्षामयित्वा पुनस्तत्रस्थ एवार्द्धावनतकाय एव

---

१ एवमुपधिसंस्तारकादिषु विभाषा, क्षेत्राशातनाऽऽसन्नं गन्ता भवति रात्निकस्य, कालाशातना रात्रौ वा विकाले वा व्याहरतस्तूष्णीकस्तिष्ठति, भावा-
शातना आचार्यं त्वं त्वमिति वक्ता भवति, एवं त्रयस्त्रिंशदपि चतसृष्वपि द्रव्यादिषु समवसरन्ति.

येषां तेऽल्पक्लान्तास्तेषामल्पक्लान्तानां, बहु च तच्छुभं च बहुशुभं तेन बहुशुभेन, प्रभूतसुखेनेत्यर्थः, भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तो?, युष्माकमहर्गतमित्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–तथेति,यथा भवान् ब्रवीति,पुनराह विनेयः–'यात्रा' तपोनियमादिलक्षणा क्षायिकमिश्रौपशमिकभावलक्षणा वा उत्सर्पति भवताम्?, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–युष्माकमपि वर्तते ?, मम तावदुत्सर्पति भवतोऽप्युत्सर्पतीत्यर्थः, पुनरप्याह विनेयो–यापनीयं चेन्द्रियनोइन्द्रियोपशमादिना प्रकारेण भवतां?, शरीरमिति गम्यते, अत्रान्तरे गुरुराह–एवमामं, यापनीयमित्यर्थः, पुनराह विनेयः–'क्षमयामि' मर्षयामि क्षमाश्रमणेति पूर्ववत् दिवसेन निर्वृत्तो दैवसिकस्तं व्यतिक्रमम्–अपराधं, दैवसिकग्रहणं रात्रिकाद्युपलक्षणार्थम्, अत्रान्तरे गुरुर्भणति–अहमपि क्षमयामि दैवसिकं व्यतिक्रमं प्रमादोद्भवमित्यर्थः, ततो विनेयः प्रणम्यैवं क्षामयित्वाऽऽलोचनार्हेण प्रतिक्रमणार्हेण च प्रायश्चित्तेनात्मानं शोधयन्नत्रान्तरेऽकरणतयोत्थायावग्रहान्निर्गच्छन् यथा अर्थो व्यवस्थितस्तथा क्रियया प्रदर्शयन्नावश्यिक्येत्यादि दण्डकसूत्रं भणति, अवश्यकर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ता आवश्यिकी तयाऽऽसेवनाद्वारेण हेतुभूतया यदसाध्वनुष्ठितं तस्य प्रतिक्रामामि, विनिवर्तयामीत्यर्थः, इत्थं सामान्येनाभिधाय विशेषेण भणति–क्षमाश्रमणानां व्यावर्णितस्वरूपाणां सम्बन्धिन्या 'दैवसिक्या' दिवसेन निर्वृत्तया ज्ञानाद्यायस्य शातना आशातना तया, किंविशिष्टया ?–त्रयस्त्रिंशदन्यतरया, आशातनाश्च यथा दशासु, अत्रैव वाऽनन्तराध्ययने तथा द्रष्टव्याः, 'ताओ पुण तित्तीसंपि आसायणाओ आसु चउसु मूलासायणासु समोयरंति दव्वासायणाए ४, दव्वासायणा राइणिएण समं भुंजंतो मणुण्णं अप्पणा भुंजइ

१ ताः पुनस्त्रयस्त्रिंशदपि आशातनाः आसु चतसृषु मूलाशातनासु समवतरन्ति द्रव्याशातनायां ४, द्रव्याशातना रात्निकेन समं भुञ्जानो मनोज्ञमात्मना भुङ्क्ते.

एवं उवहिसंथारगाइसु विभासा, खित्तासायणा आसन्न गंता भवइ राइणियस्स, [illegible]
वाहरमाणस्स तुसिणीए चिट्ठइ, भावासायणा आयरियं तुमं तुमंति वत्ता भवइ, एवं तित्तीसंपि चउसु दवाइसु समोयरंति' 'यत्किञ्चिन्मिथ्यया' यत्किञ्चिदाश्रित्य मिथ्यया, मनसा दुष्कृता मनोदुष्कृता तया प्रद्वेषनिमित्तयेत्यर्थः, 'वाग्दुष्कृतया' असाधुवचननिमित्तया, 'कायदुष्कृतया' आसन्नगमनादिनिमित्तया, 'क्रोधये'ति क्रोधवत्येति प्राप्ते अर्शादेराकृतिगणत्वात् अच्प्रत्ययान्तत्वात् 'क्रोधया' क्रोधानुगतया, 'मानया' मानानुगतया, 'मायया' मायानुगतया, 'लोभया' लोभानुगतया, अयं भावार्थः—क्रोधाद्यनुगतेन या काचिद्विनयभ्रंशादिलक्षणा आशातना कृता तयेति, एवं दैवसिकी भणिता, अधुनेह-भवान्यभवगताऽतीतानागतकालसङ्ग्रहार्थमाह—सर्वकालेन—अतीतादिना निर्वृत्ता सार्वकालिकी तया, सर्व एव मिथ्योपचाराः—मातृस्थानगर्भाः क्रियाविशेषा यस्यामिति समासस्तया, सर्वधर्माः—अष्टौ प्रवचनमातरः तेषामतिक्रमणं—लङ्घनं यस्यां [illegible] सर्वधर्मातिक्रमणा तया, एवम्भूतयाऽऽशातनयेति, निगमयति—यो मयाऽतिचारः—अपराधः 'कृतो' निर्वर्तितः 'तस्य' अतिचारस्य हे क्षमाश्रमण ! युष्मत्साक्षिकं प्रतिक्रामामि—अपुनःकरणतया निवर्तयामीत्यर्थः, तथा दुष्टकर्मकारिणं निन्दाम्यात्मानं प्रशान्तेन भयोद्विग्नेन चेतसा, तथा गर्हाम्यात्मानं युष्मत्साक्षिकं व्युत्सृजाम्यात्मानं दुष्टकर्मकारिणं तदनुमतित्यागेन, सामायिकानुसारेण च निन्दादिपदार्थो न्यक्षेण वक्तव्यः, एवं क्षामयित्वा पुनस्तत्रस्थ एवार्द्धावनतकाय एव

---

१ एवमुपधिसंस्तारकादिषु विभाषा, क्षेत्राशातनाऽऽसन्नं गन्ता भवति रात्निकस्य, कालाशातना रात्रौ वा विकाले वा व्याहरतस्तूष्णीकस्तिष्ठति, भावाशातना आचार्यं त्वं त्वमिति वक्ता भवति, एवं त्रयस्त्रिंशदपि चतसृष्वपि द्रव्यादिषु समवसरन्ति.

भणति-'इच्छामि खमासमणो' इत्यादि सर्वं द्रष्टव्यमित्येवं, नवरमयं विशेषः-'खामेमि खमासमणो' इत्यादि सर्वं सूत्रमाव-श्यिक्या विरहितं तत् पादपतित एव भणति, शिष्यासम्मोहार्थं सूत्रस्पर्शिकगाथाः स्वस्थाने खल्वनादत्य लेशतस्तदर्थकथनयैव पदार्थो निदर्शितः, साम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकगाथया निदर्शयन्नाह—

इच्छा य अणुन्नवणा अव्वाबाहं च जत्त जवणा य। अवराहखामणावि य छट्टाणा हुंति वंदणए ॥ १२१८ ॥

व्याख्या—इच्छा च अनुज्ञापना अव्याबाधं च यात्रा यापना च अपराधक्षामणाऽपि च षट् स्थानानि भवन्ति वन्दनके ॥ तत्रेच्छा षड्विधा, यथोक्तम्—

णामं ठवणादविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु इच्छाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२१९ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्येच्छा सचित्तादिद्रव्याभिलाषः, अनुपयुक्तस्य येच्छामीत्यादि भणतः, क्षेत्रेच्छा मगधादिक्षेत्राभिलाषः, कालेच्छा रजन्यादिकालाभिलाषः-'रयणिमहिसारिया उ चोरा परदारिया य इच्छंति। तालायरा सुभिक्खं बहुधण्णा केइ दुब्भिक्खं ॥ १ ॥' भावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा, प्रशस्ता ज्ञानाद्यभिलाषः, अप्रशस्ता स्त्र्याद्यभिलाष इति, अत्र तु विनेयभावेच्छयाऽधिकारः, क्षमादीनां तु पदानां गाथायामनुपन्यस्तानां यथासम्भवं निक्षेपादि वक्तव्यं, क्षुण्णत्वाद्ग्रन्थविस्तरभयाच्च नेहोक्तमिति। उक्ता इच्छा, इदानीमनुज्ञा, सा च षड्विधा—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उ अणुण्णाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२२० ॥

१ रजनीमभिसारिकास्तु चौराः पारदारिकाश्चेच्छन्ति। तालाचराः सुभिक्षं बहुधान्याः केचिद्दुर्भिक्षम् ॥ १ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यानुज्ञा लौकिकी लोकोत्तरा कुप्रावचनिकी च, लौकिकी सचित्तादिद्रव्यभेदात्त्रि-
विधा, अश्वभूपतियुवतिवैडूर्याद्यनुज्ञेत्यर्थः, लोकोत्तराऽपि त्रिविधा—केवलशिष्यसोपकरणशिष्यवस्त्राद्यनुज्ञा, एवं कुप्रावच-
निकी वक्तव्या, क्षेत्रानुज्ञा या यस्य यावतः क्षेत्रस्य यत्र वा क्षेत्रे व्याख्यायते क्रियते वा, एवं कालानुज्ञाऽपि वक्तव्या,
भावानुज्ञा आचाराद्यनुज्ञा, भावानुज्ञयाऽधिकारः, अत्रान्तरे गाथायामनुपात्तस्याप्यक्षुण्णत्वादवग्रहस्य निक्षेपः—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उ उग्गहस्सा णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२२१ ॥

व्याख्या—सचित्तादिद्रव्यावग्रहणं द्रव्यावग्रहः, क्षेत्रावग्रहो यो यत्क्षेत्रमवगृह्णाति, तत्र च समन्ततः सक्रोशं योजनं,
कालावग्रहो यो यं कालमवगृह्णाति, वर्षासु चतुरो मासान् ऋतुबद्धे मासं, भावावग्रहः प्रशस्तेतरभेदः, प्रशस्तो ज्ञानाद्य-
वग्रहः, इतरस्तु क्रोधाद्यवग्रह इति, अथवाऽवग्रहः पञ्चधा—'[1]देविंदरायगिहवइ सागरिसाधम्मिउग्गहो तह य। पंचविहो
पण्णत्तो अवग्गहो वीयरागेहिं ॥ १ ॥' अत्र भावावग्रहेण साधर्मिकावग्रहेण चाधिकारः—'[2]आयप्पमाणमित्तो चउद्दिसिं
होइ उग्गहो गुरुणो। अणणुण्णातस्स सया ण कप्पए तत्थ पइसरिउं ॥ १ ॥' ततश्च तमनुज्ञाप्य प्रविशति, आह च
निर्युक्तिकारः—

पाहिरखित्तंमि ठिओ अणुन्नवित्ता मिउग्गहं फासे। उग्गहखेत्तं पविसे जाव सिरेणं फुसइ पाए ॥ १२२२ ॥

---

1 देवेन्द्रराजगृहपतिसागारिकसाधर्मिकावग्रहस्तथैव। पञ्चविधः प्रज्ञप्तोऽवग्रहो वीतरागैः ॥ 2 आत्मप्रमाणमात्रश्चतुर्दिशं भवत्यवग्रहो गुरोः। अननु-
ज्ञातस्य सदा न कल्पते तत्र प्रवेष्टुम् ॥ २ ॥

भणति-'इच्छामि खमासमणो' इत्यादि सर्वं द्रष्टव्यमित्येवं, नवरमयं विशेषः-'खामेमि खमासमणो' इत्यादि सर्वं सूत्रमावश्यिक्या विरहितं तत् पादपतित एव भणति, शिष्यासम्मोहार्थं सूत्रस्पर्शिकगाथाः स्वस्थाने खल्वनादृत्य लेशतस्तदर्थकथनयैव पदार्थो निदर्शितः, साम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकगाथया निदर्शयन्नाह—

इच्छा य अणुन्नवणा अव्वाबाहं च जत्त जवणा य। अवराहखामणावि य छट्ठाणा हुंति वंदणए ॥ १२१८ ॥

व्याख्या—इच्छा च अनुज्ञापना अव्याबाधं च यात्रा यापना च अपराधक्षामणाऽपि च पट् स्थानानि भवन्ति वन्दनके ॥ तत्रेच्छा पड्विधा, यथोक्तम्—

णामं ठवणादविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु इच्छाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२१९ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्येच्छा सचित्तादिद्रव्याभिलापः, अनुपयुक्तस्य वेच्छामीत्यादि भणतः, क्षेत्रेच्छा मगधादिक्षेत्राभिलापः, कालेच्छा रजन्यादिकालाभिलापः-रयणिमहिसारिया उ चोरा परदारिया य इच्छंति । तालायरा सुभिक्खं बहुधण्णा केइ दुब्भिक्खं ॥ १ ॥' भावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा, प्रशस्ता ज्ञानाद्यभिलापः, अप्रशस्ता स्त्र्याद्यभिलाप इति, अत्र तु विनेयभावेच्छयाऽधिकारः, क्षमादीनां तु पदानां गाथायामनुपन्यस्तानां यथासम्भवं निक्षेपादि वक्तव्यं, क्षुण्णत्वाद्ग्रन्थविस्तरभयाच्च नेहोक्तमिति । उक्ता इच्छा, इदानीमनुज्ञा, सा च पड्विधा—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उ अणुण्णाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२२० ॥

१ रजनीमभिसारिकास्तु चौराः पारदारिकाश्चेच्छन्ति । तालाचराः सुभिक्षं बहुधान्याः केचिद्दुर्भिक्षम् ॥ १ ॥

प्रयुक्तेन, 'कृतिकर्मकारकस्य' वन्दनकर्तुः संवेगं जनयता, संवेगः–शरीरादिपृथग्भावो मोक्षौत्सुक्यं चेति गाथार्थः ॥ १२२५ ॥

इत्थं सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्या व्याख्यातं सूत्रम्, उक्तः पदार्थः पदविग्रहश्चेति, साम्प्रतं चालना, तथा चाह—

आयत्ताइसु जुगवं इह भणिओ कायवायवावारो । दुण्हेगया व किरिया जओ निसिद्धा अउ अजुत्तो ॥१२२६॥

व्याख्या—इहाऽऽवर्तादिषु, आदिशब्दादावश्यिक्यादिपरिग्रहः, 'युगपद्' एकदा 'भणितः' उक्तः कायवाग्व्यापारः, तथा च सत्येकदा क्रियाद्वयप्रसङ्गः, द्वयोरेकदा च क्रिया यतो निषिद्धाऽन्यत्र उपयोगद्वयाभावाद्, अतोऽयुक्तः स व्यापार इति, ततश्च सूत्रं पठित्वा कायव्यापारः कार्य इति, उच्यते—

भिन्नविसयं निसिद्धं किरियादुगमेगया ण एगंमि । जोगतिगस्स वि भंगिय सुत्ते किरिया जओ भणिया ॥१२२७॥

व्याख्या—इह विलक्षणवस्तुविषयं क्रियाद्वयं निषिद्धम् एकदा यथोत्प्रेक्षते सूत्रार्थं नयादिगोचरमटति च, तत्रोत्प्रेक्षायां यदोपयुक्तो न तदाऽटने यदा चाटने न तदोत्प्रेक्षायामिति, कालस्य सूक्ष्मत्वाद्, विलक्षणविषया तु योगत्रयक्रियाऽप्यविरुद्धा, यथोक्तम्–'भंगियसुयं गुणंतो वट्टइ तिविहेऽवि जोगंमी'त्यादि, गतं प्रत्यवस्थानं,–

सीसो पढमपवेसे वंदिउमावस्सिआएँ पडिक्कमिउं । बितियपवेसंमि पुणो वंदइ किं? चालणा अहवा ॥१२२८॥

जह दूओ रायाणं णमिउं कज्जं निवेइउं पच्छा । वीसज्जिओवि वंदिय गच्छइ साहूवि एमेव ॥ १२२९ ॥

---

१ भङ्गिक श्रुतं गुणयन् वर्तते त्रिविधेऽपि योगे । २ शिष्यः प्रथमप्रवेशे वन्दितुमावश्यिक्या प्रतिक्रम्य । द्वितीयप्रवेशे पुनर्वन्दते किं चालनाऽथवा ॥ १ ॥ यथादूतो राजानं नत्वा कार्यं निवेद्य । पश्चात् । विसृष्टोऽपि वन्दित्वा गच्छति एवमेव साधवोऽपि ॥ २ ॥

व्याख्या—वहिःक्षेत्रे स्थितः अनुज्ञाप्य मितावग्रहं स्पृशेत् रजोहरणेन, पुनश्चावग्रहक्षेत्रं प्रविशेत्, कियद्दूरं यावदित्याह–यावच्छिरसा स्पृशेत् पादाविति गाथार्थः ॥ १२२२ ॥ अव्याबाधं द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः खड्गाद्याघातव्याबाधाकारणविकलस्य भावतः सम्यग्दृष्टेश्चारित्रवतः, अत्रापि कायादिनिक्षेपादि यथासम्भवं स्वबुद्ध्या वक्तव्यं, यात्रा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतस्तापसादीनां स्वक्रियोत्सर्पणं भावतः साधूनामिति, यापना द्विविधा–द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यत औषधादिना कायस्य, भावतस्त्विन्द्रियनोइन्द्रियोपशमेन शरीरस्य, क्षामणा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः कलुषाशयस्यैहिकापायभीरोः भावतः संवेगापन्नस्य सम्यग्दृष्टेरिति, आह च—

अव्वाबाहं दुविहं दव्वे भावे य जत्त जवणा य । अवराहखामणावि य सचित्थरत्थं विभासिज्जा ॥ १२२३ ॥

एवं शेषपदेष्वपि निक्षेपादि वक्तव्यम्, इत्थं सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिरुक्तः निर्युक्तिकृताऽपि स एव व्याख्यातः, अधुना वन्द्यगतविधिप्रतिपादनायाह निर्युक्तिकारः—

छंदेणऽणुजाणामि तहत्ति तुज्झंपि वट्टई एवं । अहमवि खामेमि तुमे वयणाइं वंदणरिहस्स ॥ १२२४ ॥

व्याख्या—छन्दसा अनुजानामि तथेति युष्माकमपि वर्तते एवमहमपि क्षमयामि त्वां, वचनानि 'वन्दनार्हस्य' वन्दनयोग्यस्य, विषयविभागस्तु पदार्थनिरूपणायां निदर्शित एवेति गाथार्थः ॥ १२२४ ॥

तेणवि पडिच्छियव्वं गारवरहिएण सुद्धहियएण । किइकम्मकारगस्सा संवेगं संजणंतेणं ॥ १२२५ ॥

व्याख्या—'तेन' वन्दनार्हेण एवं प्रत्येष्टव्यम्, अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वादृद्ध्यादिगौरवरहितेन, 'शुद्धहृदयेन' कषायवि-

प्रयुक्तेन, 'कृतिकर्मकारकस्य' वन्दनकर्तुः संवेगं जनयता, संवेगः—शरीरादिपृथग्भावो मोक्षौत्सुक्यं वेति गाथार्थः ॥ १२२५॥
इत्थं सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्या व्याख्यातं सूत्रम्, उक्तः पदार्थः पदविग्रहश्चेति, साम्प्रतं चालना, तथा चाह—
आयस्साइसु जुगवं इह भणिओ कायवायवावारो । दुण्हेगया व किरिया जओ निसिद्धा अउ अजुत्तो ॥१२२६॥
व्याख्या—इहाऽऽवर्तादिषु, आदिशब्दादावश्यिक्यादिपरिग्रहः, 'युगपद्' एकदा 'भणितः' उक्तः कायवाग्व्यापारः,
तथा च सत्येकदा क्रियाद्वयप्रसङ्गः, द्वयोरेकदा च क्रिया यतो निषिद्धाऽन्यत्र उपयोगद्वयाभावाद्, अतोऽयुक्तः स व्यापार
इति, ततश्च सूत्रं पठित्वा कायव्यापारः कार्य इति, उच्यते—
भिन्नविसयं निसिद्धं किरियादुगमेगया ण एगंमि । जोगतिगस्स वि भंगिय सुत्ते किरिया जओ भणिया ॥१२२७॥
व्याख्या—इह विलक्षणवस्तुविषयं क्रियाद्वयं निषिद्धम् एकदा यथोत्प्रेक्षते सूत्रार्थं नयादिगोचरमटति च, तत्रोत्प्रे-
क्षायां यदोपयुक्तो न तदाऽटने यदा चाटने न तदोत्प्रेक्षायामिति, कालस्य सूक्ष्मत्वाद्, विलक्षणविषया तु योगत्रयक्रियाऽप्यवि-
रुद्धा, यथोक्तम्—'भंगियसुयं गुणंतो वट्टइ तिविहेऽवि जोगंमी'त्यादि, गतं प्रत्यवस्थानं,—
सीसो पढमपवेसे वंदिउमावस्सिआएँ पडिक्कमिउं । बितियपवेसंमि पुणो वंदइ किं? चालणा अहवा॥१२२८॥
जह दूओ रायाणं णमिउं कज्जं निवेइउं पच्छा । वीसज्जिओवि वंदिय गच्छइ साहूवि एमेव ॥ १२२९ ॥

१ भद्रिक श्रुतं गुणयन् वर्त्तते त्रिविधेऽपि योगे । २ शिष्यः प्रथमप्रवेशे वन्दितुमावश्यिक्या प्रतिक्रम्य । द्वितीयप्रवेशे पुनर्वन्दते किं चालनाऽथवा ॥ १ ॥
यथादूतो राजानं नत्वा कार्यं निवेद्य । पश्चात् । विसृष्टोऽपि वन्दित्वा गच्छति एवमेव साधवोऽपि ॥ २ ॥

व्याख्या—बहिःक्षेत्रे स्थितः अनुज्ञाप्य मितावग्रहं स्पृशेत् रजोहरणेन, पुनश्चावग्रहक्षेत्रं प्रविशेत्, कियद्दूरं यावदित्याह–यावच्छिरसा स्पृशेत् पादाविति गाथार्थः ॥ १२२२ ॥ अव्याबाधं द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः खड्गाद्यापातव्याबाधाकारणविकलस्य भावतः सम्यग्दृष्टेश्चारित्रवतः, अत्रापि कायादिनिक्षेपादि यथासम्भवं स्वबुद्ध्या वक्तव्यं, यात्रा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतस्तापसादीनां स्वक्रियोत्सर्पणं भावतः साधूनामिति, यापना द्विविधा–द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यत औषधादिना कायस्य, भावतस्त्विन्द्रियनोइन्द्रियोपशमेन शरीरस्य, क्षामणा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः कलुषाशयस्यैहिकापायभीरोः भावतः संवेगापन्नस्य सम्यग्दृष्टेरिति, आह च—

अव्वाबाहं दुविहं दव्वे भावे य जत्त जवणा य। अवराहखामणावि सवित्थरत्थं विभासिज्जा ॥ १२२३ ॥

एवं शेषपदेष्वपि निक्षेपादि वक्तव्यम्, इत्थं सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिरुक्तः निर्युक्तिकृताऽपि स एव व्याख्यातः, अधुना वन्द्यगतविधिप्रतिपादनायाह निर्युक्तिकारः—

छंदेणऽणुजाणामि तहत्ति तुज्झंपि वट्टई एवं। अहमवि खामेमि तुमे वयणाइं वंदणरिहस्स ॥ १२२४ ॥

व्याख्या—छन्दसा अनुजानामि तथेति युष्माकमपि वर्तते एवमहमपि क्षमयामि त्वां, वचनानि 'वन्दनार्हस्य' वन्दनयोग्यस्य, विषयविभागस्तु पदार्थनिरूपणायां निदर्शित एवेति गाथार्थः ॥ १२२४ ॥

तेणवि पडिच्छियव्वं गारवरहिएण सुद्धहियएण। किइकम्मकारगस्सा संवेगं संजणंतेणं ॥ १२२५ ॥

व्याख्या—'तेन' वन्दनार्हेण एवं प्रत्येष्टव्यम्, अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्दृद्ध्यादिगौरवरहितेन, 'शुद्धहृदयेन' कषायवि-

प्रयुक्तेन, 'कृतिकर्मकारकस्य' वन्दनकर्तुः संवेगं जनयता, संवेगः—शरीरादिपृथग्भावो मोक्षौत्सुक्यं चेति गाथार्थः ॥ १२२५ ॥
इत्थं सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्या व्याख्यातं सूत्रम्, उक्तः पदार्थः पदविग्रहश्चेति, साम्प्रतं चालना, तथा चाह—

आवत्ताइसु जुगवं इह भणिओ कायवायवावारो । दुण्हेगया व किरिया जओ निसिद्धा अओ अजुत्तो ॥१२२६॥

व्याख्या—इहाऽऽवर्तादिषु, आदिशब्दादावश्यिक्यादिपरिग्रहः, 'युगपद्' एकदा 'भणितः' उक्तः कायवाग्व्यापारः, तथा च सत्येकदा क्रियाद्वयप्रसङ्गः, द्वयोरेकदा च क्रिया यतो निषिद्धाऽन्यत्र उपयोगद्वयाभावाद्, अतोऽयुक्तः स व्यापार इति, ततश्च सूत्रं पठित्वा कायव्यापारः कार्य इति, उच्यते—

भिन्नविसयं निसिद्धं किरियादुगमेगया ण एगंमि । जोगतिगस्स वि भंगिय सुत्ते किरिया जओ भणिया ॥१२२७॥

व्याख्या—इह विलक्षणवस्तुविषयं क्रियाद्वयं निषिद्धम् एकदा यथोत्प्रेक्षते सूत्रार्थं नयादिगोचरमटति च, तत्रोत्प्रेक्षायां यदोपयुक्तो न तदाऽटने यदा चाटने न तदोत्प्रेक्षायामिति, कालस्य सूक्ष्मत्वाद्, विलक्षणविषया तु योगत्रयक्रियाऽप्यविरुद्धा, यथोक्तम्—'भंगियसुयं गुणंतो वट्टइ तिविहेऽवि जोगंमी'त्यादि, गतं प्रत्यवस्थानं,—

सीसो पढमपवेसे वंदिउमावस्सिआएँ पडिक्कमिउं । बितियपवेसंमि पुणो वंदइ किं? चालणा अहवा ॥१२२८॥
जह दूओ रायाणं णमिउं कज्जं निवेइउं पच्छा । वीसज्जिओवि वंदिय गच्छइ साहूवि एमेव ॥ १२२९ ॥

---

१ भङ्गिकश्रुतं गुणयन् वर्तते त्रिविधेऽपि योगे । २ शिष्यः प्रथमप्रवेशे वन्दितुमावश्यिक्या प्रतिक्रम्य । द्वितीयप्रवेशे पुनर्वन्दते किं चालनाऽथवा ॥ १ ॥ यथादूतो राजानं नत्वा कार्यं निवेद्य । पश्चात् । विसृष्टोऽपि वन्दित्वा गच्छति एवमेव साधवोऽपि ॥ २ ॥

व्याख्या—इदं प्रत्यवस्थानं, उक्तमानुषङ्गिकं, साम्प्रतं कृतिकर्मविधिसंसेवनाफलं समासावुपदर्शयन्नाह—

एयं किइकम्मविहिं जुंजंता चरणकरणमुवउत्ता । साहू खवंति कम्मं अणेगभवसंचियमणंतं ॥ १२३० ॥

व्याख्या—'एवम्' अनन्तरदर्शितं 'कृतिकर्मविधिं' वन्दनविधिं युञ्जानाश्चरणकरणोपयुक्ताः साधवः क्षपयन्ति कर्म 'अनेकभवसञ्चितं' प्रभूतभवोपात्तमित्यर्थः, कियद् ?—अनन्तमिति गाथार्थः ॥ १२३० ॥ उक्तोऽनुगमः, नयाः सामायिकनिर्युक्ताविव द्रष्टव्याः ॥ इत्याचार्यश्रीहरिभद्रकृतौ शिष्यहितायामावश्यकटीकायां वन्दनाध्ययनं समाप्तमिति । कृत्वा वन्दनविवृतिं प्राप्तं यत्कुशलमिह मया तेन । साधुजनवन्दनमलं सत्त्वा मोक्षाय सेवन्तु ॥ १ ॥

व्याख्यातं वन्दनाध्ययनम्, अधुना प्रतिक्रमणाध्ययनमारभ्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः, अनन्तराध्ययनेऽर्हदुपदिष्टसामायिकगुणवत एव वन्दनलक्षणा प्रतिपत्तिः कार्येति प्रतिपादितम्, इह पुनस्तदकरणता दिनैव स्खलितस्यैव निन्दा प्रतिपाद्यते, यद्वा वन्दनाध्ययने कृतिकर्मरूपायाः साधुभक्तेस्तत्त्वतः कर्मक्षय उक्तः, यथोक्तम्—'विणओवयार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थयराण य आणा सुअधम्माऽऽराहणाऽकिरिया ॥ १ ॥' प्रतिक्रमणाध्ययने तु मिथ्यात्वादिप्रतिक्रमणद्वारेण कर्मनिदाननिषेधः प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च—"मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमेवि पडिक्कमणं । कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥ १ ॥" अथवा सामायिके चारित्रमुपवर्णितं, चतुर्विंशतिस्तवे त्वर्हतां गुणस्तुतिः, सा च दर्शनज्ञानरूपा, एवमिदं

---

१ पृष्ठ ५४५ गाथा १२१५ २ मिथ्यात्वप्रतिक्रमणं तथैवासंयमेऽपि प्रतिक्रमणम् । कषायाणां प्रतिक्रमणं योगानां चाप्रशस्तानाम् ॥ १ ॥

त्रितयमुक्तम्, अस्य च वितथासेवनमैहिकामुष्मिकापायपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवेदनीयं, तच्च वन्दनापूर्वमित्यतोऽनन्तराध्ययने तन्निरूपितम्, इह तु निवेद्य भूयः शुभेष्वेव स्थानेषु प्रतीपं क्रमणमासेवनीयमित्येतत् प्रतिपाद्यते, इत्थमनेनानेकरूपेण सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य प्रतिक्रमणाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र च नामनिष्पन्ने निक्षेपे प्रतिक्रमणाध्ययनमिति, तत्र प्रतिक्रमणं निरूप्यते–'प्रति' इत्ययमुपसर्गः प्रतीपाद्यर्थे वर्तते, 'क्रमु पादविक्षेपे' अस्य ल्युडन्तस्य प्रतीपं प्रतिकूलं वा क्रमणं प्रतिक्रमणमिति भवति, एतदुक्तं भवति–शुभयोगेभ्योऽशुभयोगान्तरं क्रान्तस्य शुभेष्वेव प्रतीपं प्रतिकूलं वा क्रमणं प्रतिक्रमणमिति, उक्तं च–"स्वस्थानाद् यत्परस्थानं, प्रमादस्य वशाद्गतः। तत्रैव क्रमणं भूयः, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥ १ ॥ क्षायोपशमिकाद्भावादौदयिकस्य वशं गतः। तत्रापि च स एवार्थः, प्रतिकूलगमात्स्मृतः ॥ २ ॥' प्रति प्रति क्रमणं वा प्रतिक्रमणं, शुभयोगेषु प्रति प्रति वर्तनमित्यर्थः, उक्तं च–"प्रति प्रति वर्तनं वा शुभेषु योगेषु मोक्षफलदेषु। निःशल्यस्य यतेर्यत्तद्वा ज्ञेयं प्रतिक्रमणम्॥ १ ॥" इह च यथा करणात् कर्मकर्त्रोः सिद्धिः, तद्व्यतिरेकेण करणस्यानुपपत्तेः, एवं प्रतिक्रमणादपि प्रतिक्रामकप्रतिक्रान्तव्यसिद्धिरित्यतस्त्रितयमप्यभिधित्सुराह निर्युक्तिकारः—

पडिकमणं पडिकमओ पडिकमियव्वं च आणुपुव्वीए। तीए पच्चुप्पन्ने अणागए चेव कालंमि ॥ १२३१ ॥

व्याख्या—'प्रतिक्रमणं' निरूपितशब्दार्थं, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रमकः कर्ता, प्रतिक्रान्तव्यं च कर्म–अशुभयोगलक्षणम्, 'आनुपूर्व्या' परिपाट्या, 'अतीते' अतिक्रान्ते 'प्रत्युत्पन्ने' वर्तमाने 'अनागते चैव' एष्ये चैव काले, प्रतिक्रमणादि

योज्यमिति वाक्यशेषः । आह—प्रतिक्रमणमतीतविषयं, यत उक्तम्—'[1]अतीतं पडिक्कमामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामि'त्ति तत्कथमिह कालत्रये योज्यते इति ?, उच्यते, प्रतिक्रमणशब्दो ह्यत्राशुभयोगनिवृत्तिमात्रार्थः सामान्यः परिगृह्यते, तथा च सत्यतीतविषयं प्रतिक्रमणं निन्दाद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति, प्रत्युत्पन्नविषयमपि संवरणद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेव, अनागतविषयमपि प्रत्याख्यानद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति न दोष इति गाथाक्षरार्थः ॥ १२३१ ॥ साम्प्रतं प्रतिक्रामकस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

स्वरूपं

जीवो उ पडिक्कमओ असुहाणं पावकम्मजोगाणं । झाणपसत्था जोगा जे ते ण पडिक्कमे साहू ॥ १२३२ ॥

व्याख्या—'जीवः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रामकः, तुशब्दो विशेषणार्थः, न सर्व एव जीवः प्रतिक्रामकः, किं तर्हि ?—सम्यग्दृष्टिरुपयुक्तः, केषां प्रतिक्रमकः ?—'अशुभानां पापकर्मयोगानाम्' अशोभनानां पापकर्मव्यापाराणामित्यर्थः, आह—पापकर्मयोगा अशुभा एव भवन्तीति विशेषणानर्थक्यं, न, स्वरूपान्वाख्यानपरत्वादस्य, प्रशस्तौ च तौ योगौ च प्रशस्तयोगौ, ध्यानं च प्रशस्तयोगौ च ध्यानप्रशस्तयोगा ये तानधिकृत्य 'न प्रतिक्रमेत' न प्रतीपं वर्तेत साधुः, अपि तु तान् सेवेत, मनोयोगप्राधान्यख्यापनार्थं पृथग् ध्यानग्रहणं, प्रशस्तयोगोपादानाच्च ध्यानमपि धर्मशुक्लभेदं प्रशस्तमवगन्तव्यम्, आह—'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायमुल्लङ्घ्य किमिति प्रतिक्रमणमनभिधाय प्रतिक्रामक उक्तः?, तथाऽऽद्यगाथागतमानुपूर्वीग्रहणं चातिरिच्यत इति, उच्यते, प्रतिक्रमकस्याल्पवक्तव्यत्वात् कर्त्रधीनत्वाच्च क्रियाया इत्य-

1 अतीतं प्रतिक्रमामि प्रत्युत्पन्नं संवृणोमि अनागतं प्रत्याख्यामि.

दोषः, इत्थमेवोपन्यासः कस्मान्न कृत इति चेत् प्रतिक्रमणाध्ययननामनिष्पन्ननिक्षेपप्रधानत्वात्तस्येत्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १२३२ ॥ उक्तः प्रतिक्रमकः, साम्प्रतं प्रतिक्रमणस्यावसरः, तच्छब्दार्थपर्यायैर्व्याचिख्यासुरिदमाह—

पडिकमणं पडियरणा परिहरणा वारणा नियत्ती य । निंदा गरिहा सोही पडिकमणं अट्ठहा होइ ॥ १२३३ ॥

व्याख्या—'प्रतिक्रमणं' तत्त्वतो निरूपितमेव, अधुना भेदतो निरूप्यते, तत्पुनर्नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाऽऽह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो पडिकमणस्सा णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३४ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यप्रतिक्रमणमनुपयुक्तसम्यग्दृष्टेर्लब्ध्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य वा निह्नवस्य पुस्तकादिन्यस्तं वा, क्षेत्रप्रतिक्रमणं यस्मिन् क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा यतो वा प्रतिक्रम्यते खिलादेरिति, कालप्रतिक्रमणं द्वेधा-ध्रुवं अध्रुवं च, तत्र ध्रुवं भरतैरावतेषु प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थेष्वपराधो भवतु मा वा ध्रुवमुभयकालं प्रतिक्रम्यते, विमध्यमतीर्थकरतीर्थेषु त्वध्रुवं-कारणजाते प्रतिक्रमणमिति, भावप्रतिक्रमणं द्विधा-प्रशस्तमप्रशस्तं च, प्रशस्तं मिथ्यात्वादेः, अप्रशस्तं सम्यक्त्वादेरिति, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, प्रशस्तेनात्राधिकारः॥ प्रतिचरणा व्याख्यायते-'चर गतिभक्षणयोः' इत्यस्य प्रतिपूर्वस्य ल्युडन्तस्य प्रतिचरणेति भवति, प्रति प्रति तेषु तेष्वर्थेषु चरणं-गमनं तेन तेनाऽऽसेवनाप्रकारेणेति प्रतिचरणा, सा च षड्विधा, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो पडियरणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३५ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यप्रतिचरणा अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेस्तेषु तेष्वर्थेष्वाचरणीयेषु चरणं-गमनं

योज्यमिति वाक्यशेषः। आह–प्रतिक्रमणमतीतविषयं, यत उक्तम्–'अतीतं पडिक्कमामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामि'[1]त्ति तत्कथमिह कालत्रये योज्यते इति ?, उच्यते, प्रतिक्रमणशब्दो ह्यत्राशुभयोगनिवृत्तिमात्रार्थः सामान्यः परिगृह्यते, तथा च सत्यतीतविषयं प्रतिक्रमणं निन्दाद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति, प्रत्युत्पन्नविषयमपि संवरणद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेव, अनागतविषयमपि प्रत्याख्यानद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति न दोष इति गाथाक्षरार्थः ॥ १२३१ ॥ साम्प्रतं प्रतिक्रामकस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

जीवो उ पडिक्कमओ असुहाणं पावकम्मजोगाणं। झाणपसत्था जोगा जे ते ण पडिक्कमे साहू ॥ १२३२ ॥

व्याख्या—'जीवः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रामकः, तुशब्दो विशेषणार्थः, न सर्व एव जीवः प्रतिक्रामकः, किं तर्हि ?–सम्यग्दृष्टिरुपयुक्तः, केषां प्रतिक्रमकः ?–'अशुभानां पापकर्मयोगानाम्' अशोभनानां पापकर्मव्यापाराणामित्यर्थः, आह–पापकर्मयोगा अशुभा एव भवन्तीति विशेषणानर्थक्यं, न, स्वरूपान्वाख्यानपरत्वादस्य, प्रशस्तौ च तौ योगौ च प्रशस्तयोगौ, ध्यानं च प्रशस्तयोगौ च ध्यानप्रशस्तयोगा ये तानधिकृत्य 'न प्रतिक्रमेत' न प्रतीपं वर्तेत साधुः, अपि तु तान् सेवेत, मनोयोगप्राधान्यख्यापनार्थं पृथग् ध्यानग्रहणं, प्रशस्तयोगोपादानाच्च ध्यानमपि धर्मशुक्लभेदं प्रशस्तमवगन्तव्यम्, आह–'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायमुल्लङ्घ्य किमिति प्रतिक्रमणमनभिधाय प्रतिक्रामक उक्तः?, तथाऽऽद्यगाथागतमानुपूर्वीग्रहणं चातिरिच्यत इति, उच्यते, प्रतिक्रमकस्याल्पवक्तव्यत्वात् कर्त्रधीनत्वाच्च क्रियाया इत्य-

[1] अतीतं प्रतिक्रमामि प्रत्युत्पन्नं संवृणोमि अनागतं प्रत्याख्यामि.

भावपरिहरणा प्रशस्ता अप्रशस्ता च, अप्रशस्ता ज्ञानादिपरिहरणा, प्रशस्ता क्रोधादिपरिहरणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः प्रतिक्रमणमप्यशुभयोगपरिहारेणैवेति, वारणेदानीं, 'वृञ् वरणे' इत्यस्य ण्यन्तस्य ल्युटि वारणा भवति, वारणं वारणा निषेध इत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उ वारणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३७ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यवारणा तापसादीनां हलकृष्टादिपरिभोगवारणा, अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वा देशनायां उपयुक्तस्य वा निह्नवस्यापथ्यस्य वा रोगिण इतीयं चोदनारूपा, क्षेत्रवारणा तु यत्र क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा यस्मिन् व्यावर्ण्यते क्रियते वा कालस्य वा विकालादेर्वर्षासु वा विहारस्येति, भाववारणेदानीं, सा च द्विविधा—प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता प्रमादवारणा, अप्रशस्ता संयमादिवारणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, निवृत्तिरधुना, 'वृत वर्तने' इत्यस्य निपूर्वस्य क्तिनि निवर्तनं निवृत्तिः, सा च षोढा, यत आह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो य नियत्तीए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३८ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिवृत्तिस्तापसादीनां हलकृष्टादिनिवृत्तिरित्याद्यखिलो भावार्थः स्वबुद्ध्या वक्तव्यः, यावत् प्रशस्तभावनिवृत्त्येहाधिकारः। निन्देदानीं, तत्र 'णिदि कुत्सायाम्' अस्य 'गुरोश्च हलः' (पा० ३–३–१०३) इत्यकारः टाप्, निन्दनं निन्दा, आत्माऽध्यक्षमात्मकुत्सेत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

तेन तेन प्रकारेण लब्ध्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य वा निह्नवस्य सचित्तादिद्रव्यस्य वेति, क्षेत्रप्रतिचरणा यत्र प्रतिचरणा व्याख्यायते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा प्रतिचरणा, यथा शालिगोपिकाद्याः शालिक्षेत्रादीनि प्रतिचरन्ति, कालप्रतिचरणा यस्मिन् काले प्रतिचरणा व्याख्यायते क्रियते वा कालस्य वा प्रतिचरणा, यथा साधवः प्रादोषिकं वा प्राभातिकं वा कालं प्रतिचरन्ति, भावप्रतिचरणा द्वेधा-प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, अप्रशस्ता मिथ्यात्वाज्ञानाविरतिप्रतिचरणा, प्रशस्ता सम्यग्दर्शन-ज्ञानचारित्रप्रतिचरणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्या यतः शुभयोगेषु प्रतीपं क्रमणं-प्रवर्तनं प्रतिक्रमणमुक्तं, प्रतिचरणाऽप्येवम्भूतैव वस्तुत इति गाथार्थः ॥ १२३५ ॥ इदानीं परिहरणा, 'हृञ् हरणे' अस्य परिपूर्वस्यैव ल्युडन्तस्यैव परिहरणा, सर्वप्रकारैर्वर्जनेत्यर्थः, सा च अष्टविधा, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए परिरय परिहार वज्जणाए य । अणुगह भावे य तहा अट्ठविहा होइ परिहरणा ॥१२३६॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यपरिहरणा हेयं विषयमधिकृत्य अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्लब्ध्यादिनिमित्तं वा उप-युक्तस्य वा निह्नवस्य कण्टकादिपरिहरणा वेति, परिरयपरिहरणा गिरिसरित्परिरयपरिहरणा, परिहारपरिहरणा लौकिक-लोकोत्तरभेदभिन्ना, लौकिकी मात्रादिपरिहरणा, लोकोत्तरा पार्श्वस्थादिपरिहरणा, वर्जनापरिहरणाऽपि लौकिकलोकोत्तर-भेदैव, लौकिका इत्वरा यावत्कथिका च, इत्वरा प्रसूतसूतकादिपरिहरणा, यावत्कथिका डोम्बादिपरिहरणा, लोकोत्तरा पुनरित्वरा शय्यातरपिण्डादिपरिहरणा, यावत्कथिका तु राजपिण्डादिपरिहरणा, अनुग्रहपरिहरणा अक्खोडभंगपरिहरणा,

* भाक्कोटकानां यो भङ्गस्तस्य परिहरणा प्रतिलेखनादिविधिविराधनापरिहरणेत्यर्थः.

भावपरिहरणा प्रशस्ता अप्रशस्ता च, अप्रशस्ता ज्ञानादिपरिहरणा, प्रशस्ता क्रोधादिपरिहरणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः प्रतिक्रमणमप्यशुभयोगपरिहारेणैवेति, वारणेदानीं, 'वृञ् वरणे' इत्यस्य ण्यन्तस्य ल्युटि वारणा भवति, वारणं वारणा निषेध इत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उ वारणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३७ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यवारणा तापसादीनां हलकृष्टादिपरिभोगवारणा, अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वा देशनायां उपयुक्तस्य वा निह्नवस्यापथ्यस्य वा रोगिण इतीयं चोदनारूपा, क्षेत्रवारणा तु यत्र क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा यस्मिन् व्यावर्ण्यते क्रियते वा कालस्य वा विकालादेर्वर्षासु वा विहारस्येति, भाववारणेदानीं, सा च द्विविधा—प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता प्रमादवारणा, अप्रशस्ता संयमादिवारणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, निवृत्तिरधुना, 'वृत वर्तने' इत्यस्य निपूर्वस्य क्तिनि निवर्तनं निवृत्तिः, सा च षोढा, यत आह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो य नियत्तीए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३८ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिवृत्तिस्तापसादीनां हलकृष्टादिनिवृत्तिरित्याद्यखिलो भावार्थः स्वबुद्ध्या वक्तव्यः, यावत् प्रशस्तभावनिवृत्त्येहाधिकारः। निन्देदानीं, तत्र 'णिदि कुत्सायाम्' अस्य 'गुरोश्च हलः' (पा० ३–३–१०३) इत्यकारः टाप्, निन्दनं निन्दा, आत्माऽध्यक्षमात्मकुत्सेत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु निंदाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३९॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिन्दा तापसादीनाम् अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निह्नवस्याशोभनद्रव्यस्य वेति, क्षेत्रनिन्दा यत्र व्याख्यायते क्रियते वा संसक्तस्य वेति, कालनिन्दा यस्मिन्निन्दा व्याख्यायते क्रियते वा दुर्भिक्षादेर्वा कालस्य, भावनिन्दा प्रशस्तेतरभेदा, अप्रशस्ता संयमाद्याचरणविषया, प्रशस्ता पुनरसंयमाद्याचरणविषयेति, 'हा ! दुट्ठु कयं हा ! दुट्ठु कारियं दुट्ठु अणुमयं हत्ति। अंतो २ डज्झइ झुसिरुव्व दुमो वणदवेणं ॥ १ ॥' अधर्वाघत एवोपयुक्तसम्यग्दृष्टेरिति, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता स्फुटेति गाथार्थः ॥ १२३९ ॥ गर्हेदानीं, तत्र 'गर्ह कुत्सायां' मस्य 'गुरोश्च हल' इत्यकारः टाप्, गर्हणं गर्हा—परसाक्षिकी कुत्सैवेति भावार्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैवेति, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु गरिहाए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४० ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यगर्हा तापसादीनामेव स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निह्नवस्येत्यादिभावार्थो वक्तव्यः, यावत्प्रशस्तयेहाधिकारः। इदानीं शुद्धिः 'शुध शौचे' अस्य स्त्रियां क्तिन्, शोधनं शुद्धिः, विमलीकरणमित्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैव, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु सुद्धीए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४१ ॥

---

१ हा दुष्ठु कृतं हा दुष्ठु कारितं दुष्ठ्वनुमतं हेति। अन्तरन्तर्दह्यते शुषिर इव द्रुमो वनदवेन ॥ १ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यशुद्धिस्तापसादीनां स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य वा निह्नवस्य वस्त्रसुवर्णादेर्वा जलक्षारादिभिरिति, क्षेत्रशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा कुलिकादिनाऽस्थ्यादिशल्योद्धरणमिति, कालशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा शङ्ख्यादिभिर्वा कालस्य शुद्धिः क्रियत इति, भावशुद्धिर्द्विधा-प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता ज्ञानादेरप्रशस्ता चाशुद्धस्य सतः क्रोधादेर्वैमल्याधानं स्पष्टतापादनमित्यर्थः, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः प्रशस्ता, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, एवं प्रतिक्रमणमष्टधा भवतीति गाथार्थः ॥ १२४१ ॥ साम्प्रतं विनेयानुग्रहाय प्रतिक्रमणादिपदानां यथाक्रमं दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

अद्धाणे पासाए दुद्धकाय विसभोयणतलाए । दो कन्नाओ पइमारियाँ य वत्थे य अगए य ॥ १२४२ ॥

व्याख्या—अध्वानः प्रासादः दुग्धकायः विषभोजनं तडागं द्वे कन्ये पतिमारिका च वस्त्रं चागदश्च, तत्थ पडिक्कमणे अद्धाणदिट्ठंतो—जहा एगो राया णयरबाहिं पासायं काउकामो सोभणे दिणे सुत्ताणि पाडियाणि, रक्खगा णिउत्ता भणिया य-जइ कोइ इत्थ पविसिज्ज सो मारेयव्वो, जइ पुण ताणि चेव पयाणि अक्कमंतो पडिओसरइ सो मोयव्वो, तओ तेसिं रक्खगाण वक्खित्तचित्ताणं कालहया दो गामिल्लया पुरिसा पविट्ठा, ते णाइदूरं गया रक्खगेहिं दिट्ठा, उक्करिसियखग्गेहि य

---

1 तत्र प्रतिक्रमणेऽध्वन्यदृष्टान्तः, यथा एको राजा नगराद्बहिः प्रासादं कर्तुकामः शोभने दिने सूत्राणि पातितवान्, रक्षका नियुक्ता भणिताश्च—यदि कश्चिद् अत्र प्रविशेत् स मारयितव्यः, यदि पुनस्तानेव पादान् आक्राम्यन् प्रत्यवसर्पति स मोक्तव्यः, ततस्तेषां रक्षकाणां व्याक्षिप्तचित्तानां कालहतौ द्वौ ग्रामेयकौ पुरुषौ प्रविष्टौ, तौ नातिदूरं गतौ रक्षकैर्दृष्टौ, आकृष्टखड्गैश्च

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु निंदाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३९ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिन्दा तापसादीनाम् अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निह्नवस्याशोभनद्रव्यस्य वेति, क्षेत्रनिन्दा यत्र व्याख्यायते क्रियते वा संसक्तस्य वेति, कालनिन्दा यस्मिन्निन्दा व्याख्यायते क्रियते वा दुर्भिक्षादेर्वा कालस्य, भावनिन्दा प्रशस्तेतरभेदा, अप्रशस्ता संयमाद्याचरणविषया, प्रशस्ता पुनरसंयमाद्याचरणविषयेति, 'हा! दुट्ठु कयं हा! दुट्ठु कारियं दुट्ठु अणुमयं हत्ति। अंतो २ डज्झइ झुसिरुव्व दुमो वणदवेणं ॥ १ ॥' अथवाऽऽघत एवोपयुक्तसम्यग्दृष्टेरिति, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता स्फुटेति गाथार्थः ॥ १२३९ ॥ गर्हेदानीं, तत्र 'गर्ह कुत्सायां' मस्य 'गुरोश्च हल' इत्यकारः टाप्, गर्हणं गर्हा—परसाक्षिकी कुत्सैवेति भावार्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैवेति, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु गरिहाए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४० ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यगर्हा तापसादीनामेव स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निह्नवस्येत्यादिभावार्थो वक्तव्यः, यावत्प्रशस्तयेहाधिकारः। इदानीं शुद्धिः 'शुध शौचे' अस्य स्त्रियां क्तिन्, शोधनं शुद्धिः, विमलीकरणमित्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैव, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो खलु सुद्धीए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४१ ॥

---

१ हा दुष्ठु कृतं हा दुष्ठु कारितं दुष्ठ्वनुमतं हेति। अन्तरन्तर्दह्यते शुषिर इव द्रुमो वनदवेन ॥ १ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यशुद्धिस्तापसादीनां स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य वा निह्नवस्य वस्त्रसुवर्णादेर्वा जलक्षारादिभिरिति, क्षेत्रशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा कुलिकादिनाऽस्थ्यादिशल्योद्धरणमिति, कालशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा शङ्क्वादिभिर्वा कालस्य शुद्धिः क्रियत इति, भावशुद्धिर्द्विधा–प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता ज्ञानादेरप्रशस्ता चाशुद्धस्य सतः क्रोधादेर्वैमल्याधानं स्पष्टतापादनमित्यर्थः, अथवौघतएवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः प्रशस्ता, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, एवं प्रतिक्रमणमष्टधा भवतीति गाथार्थः ॥ १२४१ ॥ साम्प्रतं विनेयानुग्रहाय प्रतिक्रमणादिपदानां यथाक्रमं दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

अद्धाणे पासाए दुद्धकाय विसभोयणतलाए । दो कन्नाओ पइमारियाँ य वत्थे य अगए य ॥ १२४२ ॥

व्याख्या—अध्वानः प्रासादः दुग्धकायः विषभोजनं तडागं द्वे कन्ये पतिमारिका च वस्त्रं चागदश्च, तत्थ पडिक्कमणे अद्धाणदिट्ठंतो—जहा एगो राया णयरबाहिं पासायं काउकामो सोभणे दिणे सुत्ताणि पाडियाणि, रक्खगा णिउत्ता भणिया य–जइ कोइ इत्थ पविसिज्ज सो मारेयव्वो, जइ पुण ताणि चेव पयाणि अक्कमंतो पडिओसरइ सो मोयव्वो, तओ तेसिं रक्खगाण वक्खित्तचित्ताणं कालहया दो गामिल्लया पुरिसा पविट्ठा, ते णाइदूरं गया रक्खगेहिं दिट्ठा, उक्करिसियखग्गेहि य

१ तत्र प्रतिक्रमणेऽध्वन्यदृष्टान्तः, यथा एको राजा नगराद्बहिः प्रासादं कर्तुकामः शोभने दिने सूत्राणि पातितवान्, रक्षका नियुक्ता भणिताश्च–यदि कश्चिद् अत्र प्रविशेद ■ मारयितव्यः, यदि पुनस्तानेव पादान् आक्राम्यन् प्रत्यवसर्पति स मोक्तव्यः, ततस्तेषां रक्षकाणां व्याक्षिप्तचित्तानां कालहतौ द्वौ ग्रामेयकौ पुरुषौ प्रविष्टौ, तौ नातिदूरं गतौ रक्षकैर्दृष्टौ, आकृष्टखड्गैश्च

संलंत्ता–हा दासा! कहिं एत्थ पविट्ठा ?, तत्थेगो काकधट्ठो भणइ–को एत्थ दोसोत्ति इओ तओ पहाविओ, सो तेहिं तत्थेव मारिओ, वितिओ भीओ तेसु चेव पएसु ठिओ भणइ–सामि! अयाणंतो अहं पविट्ठो, मा मं मारेह, जं भणह तं करेमित्ति, तेहिं भण्णइ–जइ अण्णओ अणक्कमंतो तेहिं चेव पएहिं पडिओसरसि तओ मुच्चसि, सो भीओ परेण जत्तेण तेहिं चेव पएहिं पडिनियत्तो, सो मुक्को, इहलोइयाणं भोगाणं आभागीजाओ, इयरो चुक्को, एतं दव्वपडिक्कमणं, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ–रायत्थाणीएहिं तित्थयरेहिं पासायत्थाणीओ संजमो रक्खियव्वोत्ति आणत्तं, सो य गामिल्लगत्थाणीएण एगेण साहुणा अइक्कमिओ, सो रागद्दोसरक्खगऽब्भाहओ सुचिरं कालं संसारे जाइयवमरियव्वाणि पाविहिति, जो पुण किहवि पमाएण अस्संजमं गओ तओ पडिनियत्तो अपुणक्करणाए पडिक्कमए सो णिव्वाणभागी भवइ, पडिक्कमणे अद्धाण-दिट्ठंतो गतो १। इयाणिं पडिचरणाए पासाएण दिट्ठंतो भण्णइ–एगम्मि णयरे धणसमिद्धो वाणियओ, तस्स अहुणुट्ठिओ

---

१ संलक्षौ–हा दासौ! कात्र प्रविष्टौ ?, तत्रैकः काकधृष्टो भणति–कोऽत्र दोष इति इतस्ततः प्रधावितः, स तैस्तत्रैव मारितः, द्वितीयो भीतस्तयोरेव पदोः स्थितो भणति–स्वामिन्! अजानानोऽहं प्रविष्टः मा मां मीमरः, यद्भणथ तत्करोमीति, तैर्भण्यते–यद्यन्यतोऽनाक्रामन् तैरेव पद्भिः प्रत्यवसर्पसि ततो मुच्यसे, स भीतः परेण यत्नेन तैरेव पद्भिः प्रतिनिवृत्तः, स मुक्तः, ऐहलौकिकानां भोगानामाभागीजातः, इतरो भ्रष्टः, एतद् द्रव्यप्रतिक्रमणं, भावे दृष्टान्तस्योपनयः–राज-स्थानीयैस्तीर्थंकरैः प्रासादस्थानीयः संयमो रक्षयितव्य इत्याज्ञप्तं, स च ग्रामेयकस्थानीयेनैकेन साधुनाऽतिक्रान्तः, स रागद्वेषरक्षकाभ्याहतः सुचिरं कालं संसारे जन्ममरणानि प्राप्स्यति, यः पुनः कथमपि प्रमादेनासंयमं गतस्ततः प्रतिनिवृत्तोऽपुनःकरणतया प्रतिक्राम्यति स निर्वाणभागी भवति, प्रतिक्रमणेऽध्व-न्यदृष्टान्तः गतः। इदानीं प्रतिचरणायां प्रासादेन दृष्टान्तो भण्यते–एकस्मिन् नगरे धनसमृद्धो वणिग्, तस्याधुनोत्थितः

पासाओ रयणभरिओ, सा तं भज्जाए उवणिक्खिविउं दिसा[illegible] [illegible] करेहिइत्ति, अण्णया पिप्प-
न तस्स पासायस्स अवलोयणं करेइ, तओ तस्स एगं खंडं पडियं, सा चिंतेइ-किं एत्तिलयं करेहिइत्ति, अण्णया पिप्पलपोतगो जाओ, किं एत्तिओ करेहिचि णावणीओ तीए, तेण वड्ढंतेण सो पासाओ भग्गो, वाणियगो आगओ, पिच्छइ विणट्ठं पासायं, तेण सा णिच्छूढा, अण्णो पासाओ कारिओ, अण्णा भज्जा आणीया, भणिया य-जति एस पासाओ विणस्सइ तो ते अहं णत्थि, एवं भणिऊण दिसाजत्ताए गओ, साऽवि से महिला तं पासायं सव्वादरेण तिसंझं अवलोएति, जं किंचि तत्थ कट्ठकम्मे लेप्पकम्मे चित्तकम्मे पासाए वा उत्तुडियाइ पासइ तं संठवावेति किंचि दाऊण, तओ सो पासाओ तारिसो चेव अच्छइ, वाणियगेण आगएण दिट्ठो, तुट्ठेण सव्वस्स घरस्स सामिणी कया, विउलभोगसमण्णागया जाया, इयरा असणवसणरहिया अच्चंतदुक्खभागिणी जाया, एसा दव्वपडिचरणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ-वाणियगत्थाणीएणाऽऽयरिएण

---

१ प्रासादो रत्नभृतः, स तं भार्यायामुपनिक्षिप्य दिग्यात्रायै गतः, सा शरीरे लग्ना, मण्डनप्रसाधनादिव्यापृता न तस्य प्रासादस्यावलोकनं करोति, सतस्तस्यैको भागः पतितः, [illegible] चिन्तयति-किमेतावत् करिष्यति?, अन्यदा पिप्पलपोतको जातः, पतितः, किमेतावान् करिष्यतीति नापनीतः तया, तेन वर्धमानेन स प्रासादो भग्नः, वणिक् आगतः, प्रेक्षते विनष्टं प्रासादं, तेन सा निष्काशिता, अन्यः प्रासादः कारितः, अन्या भार्याऽऽनीता, भणिता च-यद्येष प्रासादो विनङ्क्ष्यति तदा तेऽहं नास्ति, एवं भणित्वा दिग्यात्रायै गतः, साऽपि तस्य महिला तं प्रासादं सर्वादरेण त्रिसन्ध्यमवलोकयति, यत्किञ्चित्तत्र काष्ठकर्मणि लेप्यकर्मणि चित्रकर्मणि प्रासादे वा खण्डादि पश्यति तत् संस्थापयति किञ्चिद्दत्वा, ततः स प्रासादः तादृश एव तिष्ठति, वणिजाऽऽगतेन दृष्टः, तुष्टेन सर्वस्य गृहस्य स्वामिनी कृता, विपुलभोगसमन्वागता जाता, इतराऽशनवसनरहिताऽत्यन्तदुःखभागिनी जाता, एषा द्रव्यपरिचरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनयः-वणिक्स्थानीयेनाचार्येण

पासाओ रयणभरिओ, सो तं भज्जाए उवणिक्खिविउं दिसाजत्ताए गओ, सा अप्पए लग्गिया, मंडणपसाहणादिवावडा न तस्स पासायस्स अवलोयणं करेइ, तओ तस्स एगं खंडं पडियं, सा चिंतेइ–किं एत्तिलयं करेहिइत्ति, अण्णया पिप्पलपोतगो जाओ, किं एत्तिओ करेहित्ति णावणीओ तीए, तेण वड्ढंतेण सो पासाओ भग्गो, वाणियगो आगओ, पिच्छइ विणट्ठं पासायं, तेण सा णिच्छूढा, अण्णो पासाओ कारिओ, अण्णा भज्जा आणीया, भणिया य–जति एस पासाओ विणस्सइ तो ते अहं णत्थि, एवं भणिऊण दिसाजत्ताए गओ, साऽवि से महिला तं पासायं सव्वादरेण तिसंझं अवलोएति, जं किंचि तत्थ कट्ठकम्मे लेप्पकम्मे चित्तकम्मे पासाए वा उत्तुडियाइ पासइ तं संठवावेति किंचि दाऊण, तओ सो पासाओ तारिसो चेव अच्छइ, वाणियगेण आगएण दिट्ठो, तुट्ठेण सव्वस्स घरस्स सामिणी कया, विउलभोगसमण्णागया जाया, इयरा असणवसणरहिया अच्चंतदुक्खभागिणी जाया, एसा दव्वपडिचरणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ–वाणियगत्थाणीएणाऽऽयरिएण

१ प्रासादो रत्नभृतः, स तं भार्यायामुपनिक्षिप्य दिग्यात्रायै गतः, सा शरीरे लग्ना, मण्डनप्रसाधनादिव्यापृता न तस्य प्रासादस्यावलोकनं करोति, ततस्तस्यैको भागः पतितः, सा चिन्तयति–किमेतावत् करिष्यति ?, अन्यदा पिप्पलपोतको जातः, पतितः, किमेतावान् करिष्यतीति नापनीतः तया, तेन वर्धमानेन स प्रासादो भग्नः, वणिक् आगत., प्रेक्षते विनष्टं प्रासादं, तेन सा निष्काशिता, अन्यः प्रासादः कारितः, अन्या भार्याऽऽनीता, भणिता च–यद्येष प्रासादो विनङ्क्ष्यति तदा तेऽहं नास्मि, एवं भणित्वा दिग्यात्रायै गतः, साऽपि तस्य महिला तं प्रासादं सर्वादरेण त्रिसन्ध्यमवलोकयति, यत्किञ्चित्तत्र काष्ठकर्मणि लेप्यकर्मणि चित्रकर्मणि प्रासादे वा राज्यादि पश्यति तत् संस्थापयति किञ्चिद्दत्त्वा, ततः स प्रासादः तादृश एव तिष्ठति, वणिजाऽऽगतेन दृष्टः, तुष्टेन सर्वस्य गृहस्य स्वामिनी कृता, विपुलभोगसमन्वागता जाता, इतराऽशनवसनरहिताऽत्यन्तदुःखभागिनी जाता, एषा द्रव्यपरिचरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनयः–वणिक्स्थानीयेनाचार्येण

संलत्ता–हा दासा! कहिं एत्थ पविट्ठा ?, तत्थेगो कावडिओ भणइ–को एत्थ [illegible] दासानि [illegible]
तत्थेव मारिओ, बितिओ भीओ तेसु चेव पएसु ठिओ भणइ–सामि ! अयाणंतो [illegible] मा मं मारेह [illegible]
करेमित्ति, तेहिं भणइ–जइ अणाओ अणक्कमंतो तेहिं चेव पएहिं पडिआगच्छसि तओ मुच्चसि मा [illegible] [illegible] तेणं
तेहिं चेव पएहिं पडिनियत्तो, सो मुक्को, इहलोइयाणं भोगाण आभागी जाओ, इयरो चुक्को, एस दव्वपडिक्कमणे, भावे
दिट्ठंतस्स उवणओ–रायत्थाणीएहिं तित्थयरेहिं पासायत्थाणीओ संजमो रक्खियव्वोत्ति आणत्तं, सो य गामिल्लगत्थाणीएण
एगेण साहुणा अइक्कमिओ, सो रागद्दोसरक्खगऽब्भाहओ सुचिरं कालं संसारे जाइयव्वमरियव्वाणि पाविहिति, जो पुण
किहवि पमाएण असंजमं गओ तओ पडिनियत्तो अपुणक्करणाए पडिक्कमए सो णिव्वाणभागी भवइ, पडिक्कमणे अद्धाण-
दिट्ठंतो गतो १। इयाणिं पडिचरणाए पासाएण दिट्ठंतो भण्णइ–एगम्मि णयरे धणसमिद्धो वाणियओ, तस्स अहुणुट्ठिओ

१ संलप्तौ–हा दासौ ! कात्र प्रविष्टौ ?, तत्रैकः काकरुष्टो भणति–कोऽत्र दोष इति इतस्ततः प्रधावित', स तत्रैव मारितः, द्वितीयो भीतस्तयोरेव पदोः स्थितो भणति–स्वामिन् ! अजानानोऽहं प्रविष्टः मा मां मीमरः, यत्कथय तत्करोमीति, तैर्भण्यते–यद्यन्यतोऽनाक्राम्यन् तैरेव पद्भिः प्रत्यवसर्पसि ततो मुच्यसे, स भीतः परेण यत्नेन तैरेव पद्भिः प्रतिनिवृत्तः, स मुक्तः, ऐहलौकिकानां भोगानामाभागी जातः, इतरो भ्रष्टः, एतद् द्रव्यप्रतिक्रमणं, भावे दृष्टान्तस्योपनयः–राज-स्थानीयैस्तीर्थकरैः प्रासादस्थानी[illegible] संयमो रक्षयितव्य इत्याज्ञप्तं, [illegible] च ग्रामेयकस्थानीयेनैकेन साधुनाऽतिक्रान्तः, स रागद्वेषरक्षकाभ्याहतः सुचिरं कालं संसारे जन्ममरणानि प्राप्स्यति, यः पुनः कथमपि प्रमादेनासंयमं गतस्ततः प्रतिनिवृत्तोऽपुनःकरणतया प्रतिक्राम्यति स निर्वाणभागी भवति, प्रतिक्रमणेऽध्व-न्यदृष्टान्तः गतः। इदानीं प्रतिचरणायां प्रासादेन दृष्टान्तो भण्यते–एकस्मिन् नगरे धनसमृद्धो वणिग्, तस्याधुनोत्थितः

अशोभनानि, ततः किं त्वयाऽपि कर्तव्यानि ?, नैव सर्वो न्याय इति भावार्थः ॥१॥

स भूओ वसंतेण उवालद्धो, जइ कणियारो रुक्खाण अंतिमो पुप्फिओ ततो तव किं पुप्फिएण उत्तिमस्स ?, घोसणा सुया ?, अहो ! सुट्ठु भणियं–जइ कोलिगिणी एवं करेइ तो किं मएवि कायव्वं ?, रयणकरंडओ छलेण पडिनियत्ता, तद्दियसं च सामंतरायपुत्तो दाइयविप्परद्धो तं रायाणं सरणमुवगओ, रण्णा य से इट्ठा जाया, तेण ससुरसमग्गेण दाइए णिज्जिऊण रज्जं लद्धं, सा से महादेवी जाया, एसा दव्वणियत्ती, भाव-

सम संकेतो यथा द्वाभ्यामप्येकभार्याभ्यां भवितव्यमिति, तदहं त्वया विना न भजामि, स भणति–साऽप्यानीयतां, तया कथितं, प्रतिश्रुतं विना महति प्रत्यूषे, तत्र केनाप्युद्गीतं– । एवं च श्रुत्वा राजकन्या चिन्तयति–एष चूतो वसन्तेनोपालब्धः, यदि कर्णिकारो वृक्षाणामन्त्यः पुष्पित-पुष्पितेनोत्तमस्य ? न त्वयाऽधिकमासघोषणा श्रुता?, अहो सुष्ठु भणितं–यदि कोलिकी एवं करोति तदा किं मयाऽपि कर्त्तव्यं?, रत्नकरण्डको विस्मृत छलेन प्रतिनिवृत्ता, तद्दिवसे च सामन्तराजपुत्रो दायादपाटितस्तं राजानं शरणमुपगतः, राज्ञा च तस्मै सा दत्ता, इष्टा जाता, तेन श्वशुरसमग्रेण न् निर्जित्य राज्यं लब्धं, सा तस्य महादेवी जाता, एषा द्रव्यनिवृत्तिः।

१ प्रासादस्थानीय. संयम प्रतिचरितव्य इत्याशय , एकेन साधुना सातासौख्यबहुलेन न प्रतिचरितः, स तस्मिन्नपायेव संसारे दुःखभाजनं जातः, येन प्रतिचरितोऽक्षतः संयमप्रासादो धृतः स निर्वाणसुखभागी जातः २ । इदानीं परिहरणायां दुग्धकायेन दृष्टान्तो भण्यते–दुग्धकायो नाम दुग्धघटकस्य कापोतौ, एकः कुलपुत्रः, तस्य द्वे भगिन्यौ अन्यग्रामयोर्वसतः, तस्य दुहिता जाता, भगिन्योः पुत्रौ तयोः वयः प्राप्तयोः ते द्वे अपि भगिन्यौ तेन सममेव वरिकं आगते, स भणति–द्वयोरर्थिनोः कतरं प्रियं करोमि ?, व्रजतं पुत्रौ प्रेषयतं, यः खेदज्ञस्तस्मै दास्यामीति, गते, प्रेषितौ, तेन ताभ्यां द्वाभ्यामपि घटौ समर्पितौ, व्रजतं गोकुलाद् दुग्धमानयतं, तौ कापोत्यौ गृहीत्वा गतौ, तौ दुग्धघटौ भृत्वा कापोत्यौ गृहीत्वा प्रतिनिवृत्तौ, तत्र द्वौ पन्थानौ–एकः परिहारेण (भ्रमणेन), स च समः, द्वितीय ऋजुकेन, स पुनर्विषमस्थाणुकण्टकबहुलः, तयोरेक ऋजुना प्रस्थितः, तस्यास्खलितस्य (स्खलितस्य) एको घटो भिन्नः, तेन पतता द्वितीयोऽपि भिन्नः, स विरिक्तो गतो

माउलगसगासं, बिइओ समेण पंथेण सणियं २ आगओ अक्खुयाए दुद्धकावोडीए, एयस्स तुट्ठो, इयरो भणिओ—न मए भणियं को चिरेण लहुं वा एहिति, मए भणियं—दुद्धं आणेहत्ति, जेण आणीयं तस्स दिण्णा, इयरो धाडिओ, एसा दव्वपरिहणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ—कुलपुत्तत्थाणीएहिं तित्थगरेहिं आणत्तं दुद्धत्थाणीयं चारित्तं अविराहंतेहिं कण्णगत्थाणीया सिद्धी पावियव्वत्ति, गोउलत्थाणीओ मणूसभवो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जुओ जिणकप्पियाण, ते भगवंतो संघयणधिइसंपण्णा दव्वखित्तकालभावावइविसमंपि उस्सग्गेणं वच्चंति, वंको थेरकप्पियाण सउस्सग्गाववओऽसमो मग्गो, जो अजोग्गो जिणकप्पस्स तं मग्गं पडिवज्जइ सो दुद्धघडत्थाणियं चारित्तं विराहिऊण कण्णगत्थाणीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ, जो पुण गीयत्थो दव्वखित्तकालभावावईसु जयणाए जयइ सो संजमं अविराधित्ता अचिरेण सिद्धिं पावेइ २ । इयाणिं धारणाए विसभोयणतलाएण दिट्ठंतो—जहा एगो राया परचक्कागमं अदूरागयं च जाणेत्ता गामेसु

---

१ मातुलसकाशं, द्वितीयः समेन पथा शनैः २ आगतोऽक्षतया दुग्धकापोत्या, एतस्मै तुष्टः, इतरो भणितः—न मया भणितं कश्चिरेण लघु वाऽऽयातीति, मया भणितं—दुग्धमानयतमिति, येनानीतं तस्मै दत्ता, इतरो धाटितः, एषा द्रव्यपरिहरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनयः—कुलपुत्रस्थानीयैः तीर्थंकरैराज्ञप्तं दुग्धस्थानीयं चारित्रमविराधयद्भिः कन्यकास्थानीया सिद्धिः प्राप्तव्येति, गोकुलस्थानीयो मनुष्यभवः, ततश्चारित्रस्य मार्गं ऋजुको जिनकल्पिकानां, ते भगवन्तः संहननधृतिसंपन्ना द्रव्यक्षेत्रकालभावापद्विषममपि उत्सर्गेण व्रजन्ति, वक्रः स्थविरकल्पिकानां सोत्सर्गापवादः असमो मार्गः, योऽयोग्यो जिनकल्पस्य तं मार्गं प्रतिपद्यते स दुग्धघटस्थानीयं चारित्रं विराध्य कन्यकास्थानीयायाः सिद्धेरनाभागी भवति, यः पुनर्गीतार्थो द्रव्यक्षेत्रकालभावापत्सु यतनया यतते स संयमं अविराध्याचिरेण सिद्धिं प्राप्नोति २ । इदानीं धारणायां विषभोजनतटाकेन दृष्टान्तः—यथैको राजा परचक्रागममदूरागतं च ज्ञात्वा ग्रामेषु

[illegible] काओडीओ गहाय
[illegible] नियत्ता तत्थ दोण्णि पंथा–एगो परिहारेण सो य समो [illegible] उज्जुएण सो पुण [illegible]समखाणुकंटगबहुलो, तेसिं
एगो उज्जुएण पट्ठिओ, तस्स अक्खुडियस्स एगो घडो भिण्णो, तेण पडतेण बिइओवि भिण्णो, सो विरिक्को गओ

1 प्रासादस्थानीयः संयमः प्रतिचरितव्य इत्याशयः, एकेन साधुना सातासौख्यबहुलेन न प्रतिचरितः, स धर्मिरावेव संसारे दुःखभाजनं जातः, येन प्रतिचरितोऽक्षतः संयमप्रासादो एवः स निर्वाणसुखभागी जातः २। इदानीं परिहरणायां दुग्धकायेन दृष्टान्तो भण्यते–दुग्धकायो नाम दुग्धघटकस्य कापोतः, एकः कुलपुत्रः, तस्य द्वे भगिन्यौ अन्यग्रामयोर्वसतः, तस्य दुहिता जाता, भगिन्योः पुत्रौ तयोः ययः ग्रामयोः ते द्वे अपि भगिन्यौ तेन सममेव वरिके आगते, स भणति–द्वयोरर्थिनोः कतरं प्रियं करोमि?, गच्छतं पुत्रौ गेपयतं, यः खेदज्ञस्तस्मै दास्यामीति, गते, प्रेषितौ, तेन ताभ्यां द्वाभ्यामपि घटौ समर्पितौ, गच्छतं गोकुलाद् दुग्धमानयतं, तौ कापोत्यौ गृहीत्वा गतौ, तौ दुग्धघटौ भृत्वा कापोत्यौ गृहीत्वा प्रतिनिवृत्तौ, तत्र द्वौ पन्थानौ–एकः परिहारेण (भ्रमणेन), स च समः, द्वितीय ऋजुकेन, स पुनर्विषमस्थाणुकण्टकबहुलः, तयोरेक ऋजुना प्रस्थितः, तस्यास्खलितस्य (स्खलितस्य) एको घटो भिन्नः, तेन पतता द्वितीयोऽपि भिन्नः, स विरिक्तो गतो

माउलगसगासं, विइओ समेण पंथेण सणियं २ आगओ अक्खुयाए दुद्धकावोडीए, एयस्स तुट्ठो, इयरो भणिओ–न मए भणियं को चिरेण छहुं या एहित्ति, मए भणियं–दुद्धं आणेहत्ति, जेण आणीयं तस्स दिण्णा, इयरो धाडिओ, एसा दयपरिहणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ–कुलपुत्तत्थाणीएहिं तित्थगरेहिं आणत्तं दुद्धत्थाणीयं चारित्तं अविराहंतेहिं कण्णगत्थाणीया सिद्धी पावियव्वत्ति, गोउलत्थाणीओ मणूसभवो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जुओ जिणकप्पियाण, ते भगवंतो संघयणधिइसंपण्णा दयखित्तकालभावावइविसमंपि उस्सग्गेणं वच्चंति, वंको थेरकप्पियाण सउस्सग्गाववओऽसमो मग्गो, जो अजोग्गो जिणकप्पस्स तं मग्गं पडिवज्जइ सो दुद्धघडट्ठाणियं चारित्तं विराहिऊण कण्णगत्थाणीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ, जो पुण गीयत्थो दयखित्तकालभावावईसु जयणाए जयइ सो संजमं अविराधित्ता अचिरेण सिद्धिं पावेइ १। इयाणिं धारणाए विसभोयणतलाएण दिट्ठंतो–जहा एगो राया परचक्कागमं अदूरागयं च जाणेत्ता गामेसु

---

१ मातुलकानां, द्वितीयः समेन पथा शनैः २ आगतोऽक्षतया दुग्धकापोत्या, एतस्मै तुष्टः, इतरो भणितः–न मया भणितं कश्चिरेण लघु वाऽऽयासीति, मया भणितं–दुग्धमानयतमिति, येनानीतं तस्मै दत्ता, इतरो धाटितः, एषा द्रव्यपरिहरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनयः–कुलपुत्रस्थानीयैः तीर्थकरैराज्ञप्तं दुग्धस्थानीयं चारित्रमविराधयद्भिः कन्यकास्थानीया सिद्धिः प्राप्तव्येति, गोकुलस्थानीयो मनुष्यभवः, ततश्चरित्रस्य मार्गो ऋजुको जिनकल्पिकानां, ते भगवन्तः संहननधृतिसंपन्ना द्रव्यक्षेत्रकालभावापद्विषममपि उत्सर्गेण व्रजन्ति, वक्रः स्थविरकल्पिकानां सोत्सर्गापवादः असमो मार्गः, योऽयोग्यो जिनकल्पस्य तं मार्गं प्रतिपद्यते स दुग्धघटस्थानीयं चारित्रं विराध्य कन्यकास्थानीयायाः सिद्धेरनाभागी भवति, यः पुनर्गीतार्थो द्रव्यक्षेत्रकालभावापत्सु यतनया यतते स संयमं अविराध्याचिरेण सिद्धिं प्राप्नोति १। इदानीं धारणायां विषभोजनतटाकेन दृष्टान्तः–यथैको राजा परचक्रागममदूरागतं च ज्ञात्वा ग्रामेषु

पासायत्थाणीओ संजमो पडिचरियव्वोत्ति आणत्तो, एगेण साहुणा सातासुक्खबहुलेण ण पडिचरिओ, सो वाणिगिणीव संसारे दुक्खभायणं जाओ, जेण पडिचरिओ अक्खओ संजमपासाओ धरिओ सो णेव्वाणसुहभागी जाओ २। इयाणिं परिहरणाए दुद्धकाएण दिट्ठंतो भण्णइ–दुद्धकाओ नाम दुद्धघडगस्सकावोडी, एगो कुलपुत्तो, तस्स दुवे भगिणीओ अण्णगामेसु वसंति, तस्स धूया जाया, भगिणीण पुत्ता तेसु वयपत्तेसु ताओ दोवि भगिणीओ तस्स समगं चेव वरियाओ आगयाओ, सो भणइ–दुण्ह अत्थीण कयरं पियं करेमि ?, वच्चेह पुत्ते पेसह, जो खेयण्णो तस्स दाहामित्ति, गयाओ, पेसिया, तेण तेसिं दोण्हवि घडगा समप्पिया, वच्चह गोउलाओ दुद्धं आणेह, ते कावोडीओ गहाय गआ, ते दुद्धघडए भरिऊण कावोडीओ गहाय पडिनियत्ता, तत्थ दोण्णि पंथा–एगो परिहारेण सो य समो, बितिओ उज्जुएण, सो पुण विसमखाणुकंटगबहुलो, तेसिं एगो उज्जुएण पट्ठिओ, तस्स अक्खुडियस्स एगो घडो भिण्णो, तेण पडंतेण बिइओवि भिण्णो, सो विरिक्कओ गओ

---

१ प्रासादस्थानीयः संयमः प्रतिचरितव्य इत्याज्ञप्तः, एकेन साधुना सातासौख्यबहुलेन न प्रतिचरितः, स वणिग्जायेव संसारे दुःखभाजनं जातः, येन प्रतिचरितोऽक्षतः संयमप्रासादो धृतः स निर्वाणसुखभागी जातः २। इदानीं परिहरणायां दुग्धकायेन दृष्टान्तो भण्यते–दुग्धकायो नाम दुग्धघटकस्य कापोती, एकः कुलपुत्रः, तस्य द्वे भगिन्यौ अन्यग्रामयोर्वसतः, तस्य दुहिता जाता, भगिन्योः पुत्रौ तयोः वयःप्राप्तयोः ते द्वे अपि भगिन्यौ तेन सममेव वरिके आगते, स भणति–द्वयोरर्थिनोः कतरं प्रियं करोमि ?, व्रजतं पुत्रौ प्रेषयतं, यः खेदज्ञस्तस्मै दास्यामीति, गते, प्रेषितौ, तेन ताभ्यां द्वाभ्यामपि घटौ समर्पितौ, व्रजतं गोकुलाद्दुग्धमानयतं, तौ कापोत्यौ गृहीत्वा गतौ, तौ दुग्धघटौ भृत्वा कापोत्यौ गृहीत्वा प्रतिनिवृत्तौ, तत्र द्वौ पन्थानौ–एकः परिहारेण (भ्रमणेन), स च समः, द्वितीय ऋजुकेन, स पुनर्विषमस्थाणुकण्टकबहुलः, तयोरेक ऋजुना प्रस्थितः, तस्यास्फालितस्य (स्य स्खलितस्य) एको घटो भिन्नः, तेन पतता द्वितीयोऽपि भिन्नः, स विरिक्तो गतो

माउलगसगासं, बिइओ समेण पंथेण सणियं २ आगओ अक्खुयाए दुद्धकावोडीए, एयस्स तुट्ठो, इयरो भणिओ–न मए भणियं को चिरेण लहुं वा एहित्ति, मए भणियं–दुद्धं आणेहत्ति, जेण आणीयं तस्स दिण्णा, इयरो धाडिओ, एसा दव्वपरिहणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ–कुलपुत्तत्थाणीएहिं तित्थगरेहिं आणत्तं दुद्धत्थाणीयं चारित्तं अविराहंतेहिं कण्णगत्थाणीया सिद्धी पावियव्वत्ति, गोउलत्थाणीओ मणूसभवो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जुओ जिणकप्पियाण, ते भगवंतो संघयणधिइसंपण्णा दव्वखित्तकालभावावइविसमंपि उस्सग्गेणं वच्चंति, वंको थेरकप्पियाण सउस्सग्गाववओऽसमो मग्गो, जो अजोग्गो जिणकप्पस्स तं मग्गं पडिवज्जइ सो दुद्धघडट्ठाणियं चारित्तं विराहिऊण कण्णगत्थाणीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ, जो पुण गीयत्थो दव्वखित्तकालभावावईसु जयणाए जयइ सो संजमं अविराधित्ता अचिरेण सिद्धिं पावेइ १। इयाणिं वारणाए विसभोयणतलाएण दिट्ठंतो–जहा एगो राया परचक्कागमं अदूरागयं च जाणेत्ता गामेसु

1 मातुलसकाशं, द्वितीयः समेन पथा शनैः २ आगतोऽक्षतया दुग्धकापोत्या, एतस्मै तुष्टः, इतरो भणितः–न मया भणितं कश्चिरेण लघु वाऽऽयातीति, मया भणितं–दुग्धमानयतमिति, येनानीतं तस्मै दत्ता, इतरो धाटितः, एषा द्रव्यपरिहरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनयः–कुलपुत्रस्थानीयैः तीर्थकरैराज्ञप्तं दुग्धस्थानीयं चारित्रमविराधयद्भिः कन्यकास्थानीया सिद्धिः प्राप्तव्येति, गोकुलस्थानीयो मनुष्यभवः, ततश्चरित्रस्य मार्गो ऋजुको जिनकल्पिकानां, ते भगवन्तः संहननधृतिसंपन्ना द्रव्यक्षेत्रकालभावापद्विषममपि उत्सर्गेण व्रजन्ति, वक्रः स्थविरकल्पिकानां सोत्सर्गापवादः असमो मार्गः, योऽयोग्यो जिनकल्पस्य तं मार्गं प्रतिपद्यते स दुग्धघटस्थानीयं चारित्रं विराध्य कन्यकास्थानीयायाः सिद्धेरनाभागी भवति, यः पुनर्गीतार्थो द्रव्यक्षेत्रकालभावापत्सु यतनया यतते स संयमं अविराध्याचिरेण सिद्धिं प्राप्नोति १। इदानीं वारणायां विषभोजनतटाकेन दृष्टान्तः–यथैको राजा परचक्रागममदूरागतं च ज्ञात्वा ग्रामेषु

दुद्धदधिभक्खभोज्जाइसु विसं पक्खिवावेइ, जाणि य मिट्ठपाणियाणि वावितलागाईणि तेसु य जे य रुक्खा पुप्फफलोवगा ताणिवि विसेण संजोएऊण अवक्कंतो, इयरो राया आगओ, सो तं विसभावियं जाणिऊण घोसावेइ खंधावारे—जो एयाणि भक्खभोज्जाणि तलागाईसु य मिट्ठाणि पाणियाणि एएसु य रुक्खेसु पुप्फफलाणि मिट्ठाणि उवभुंजइ सो मरइ, जाणि एयाणि खारकडुयाणि दुणापाणियाणि उवभुंजेह, जे तं घोसणं सुणित्ता विरया ते जीविया, इयरे मता, एसा दव्ववारणा भाववारणा (ए)दिट्ठंतस्स उवणओ—एवमेव रायत्थाणीएहिं तित्थगरेहिं विसन्नपाणसरिसा विसयत्ति काऊण वारिया, तेसु जे पसत्ता ते बहूणि जम्मणमरणाणि पाविहिंति, इयरे संसाराओ उत्तरंति ४। इयाणिं णियत्तीए दोण्हं कण्णयाणं पढमाए कोलियकण्णाए दिट्ठंतो कीरइ—एगम्मि णयरे कोलिओ, तस्स सालाए धुत्ता वुणंति, तत्थेगो धुत्तो महुरेण सरेण गायइ, तस्स कोलियस्स धूया तेण समं संपलग्गा, तेणं भण्णइ—नस्सामो जाव ण णज्जामुत्ति, सा भणइ—मम वयंसिया रायकण्णगा,

---

१ दुग्धदधिभक्ष्यभोज्यादिषु विषं प्रक्षेपयति, यानि च मिष्टपानीयानि वापीतडाकादीनि तेषु च ये च वृक्षाः पुष्पफलोपगास्तान्यपि विषेण संयोज्याप-क्रान्तः, इतरो राजाऽऽगतः, स तं विषभावितं ज्ञात्वा घोषयति स्कन्धावारे—य एतानि भक्ष्यभोज्यानि तडाकादिषु च मिष्टानि पानीयानि एतेषु च वृक्षेषु पुष्पफलानि मिष्टानि उपभुङ्क्ते स म्रियते, यान्येतानि क्षारकटुकानि दुर्गन्धपानीयानि (तानि) उपभुङ्ग्ध, ये तां घोषणां श्रुत्वा विरतास्ते जीविताः, इतरे मृताः, एषा द्रव्यवारणा, भाववारणा, दृष्टान्तस्योपनयः—एवमेव राजस्थानीयैस्तीर्थंकरैर्विषान्नपानसदृशा विषया इतिकृत्वा वारिताः, तेषु ये प्रसक्तास्ते बहूनि जन्ममरणानि प्राप्स्यन्ति, इतरे संसाराद् उत्तरन्ति ४। इदानीं निवृत्तौ द्वयोः कन्ययोः प्रथमया कोलिककन्यया दृष्टान्तः क्रियते—एकस्मिन्नगरे कोलिकः, तस्य शालायां धूर्ता वयन्ति, तत्रैको धूर्तो मधुरेण स्वरेण गायति, तस्य कोलिकस्य दुहिता तेन समं संप्रलग्ना, तेन भण्यते—नश्यावो यावन्न ज्ञायावहे इति, सा भणति—मम वयस्या राजकन्या.

तीए समं संगारो जहा दोहिवि एक्कभज्जाहि होयव्वंति, तोऽहं तीए विणा ण वच्चामि, सो भणइ–सावि आणिज्जउ, तीए कहियं, पडिस्सुयं घडणाए, पहाविया महल्लए पच्चूसे, तत्थ केणवि उग्गीयं–'जइ फुल्ला कणियारया चूयय ! अहिमासयंमि घुट्ठंमि । तुह न खमं फुल्लेउं जइ पच्चंता करिंति डमराइं ॥ १ ॥' रूपकम्, अस्य व्याख्या—यदि पुष्पिताः के ?–कुत्सिताः कर्णिकाराः–वृक्षविशेषाः कर्णिकारकाः चूत एव चूतकः, संज्ञायां कन्, तस्यामन्त्रणं हे चूतक ! अधिकमासे 'घोषिते' शब्दिते सति तव 'न क्षमं' न समर्थं न युक्तं पुष्पितुं, यदि 'प्रत्यन्तका' नीचकाः 'कुत्सायामेव कन्' कुर्वन्ति 'डमरकानि' अशोभनानि, ततः किं त्वयाऽपि कर्तव्यानि ?, नैष सतां न्याय इति भावार्थः ॥१॥ एवं च सोउं रायकण्णा चिंतेइ–एस चूओ वसंतेण उवालद्धो, जइ कणियारो रुक्खाण अंतिमो पुप्फिओ ततो तव किं पुप्फिएण उत्तिमस्स ?, ण तुमे अहियमासघोसणा सुया ?, अहो ! सुट्ठु भणियं–जइ कोलिगिणी एवं करेइ तो किं मएवि कायव्वं ?, रयणकरंडओ वीसरिउत्ति एएण छलेण पडिनियत्ता, तद्दिवसं च सामंतरायपुत्तो दाइयविप्परद्धो तं रायाणं सरणमुवगओ, रण्णा य से सा दिण्णा, इट्ठा जाया, तेण ससुरसमग्गेण दाइए णिज्जिऊण रज्जं लद्धं, सा से महादेवी जाया, एसा दव्वणियत्ती, भाव-

1 तया समं संकेतो यथा द्वाभ्यामप्येकभार्याभ्यां भवितव्यमिति, तदहं तया विना न व्रजामि, स भणति–साऽप्यानीयतां, तया कथितं, प्रतिश्रुतं घाटनया, प्रधाविता महति प्रत्यूषे, तत्र केनाप्युद्गीतं– । एवं च श्रुत्वा राजकन्या चिन्तयति–एष चूतो वसन्तेनोपालब्धः, यदि कर्णिकारो वृक्षाणामन्त्यः पुष्पितस्ततस्तव किं पुष्पितेनोत्तमस्य ? न त्वयाऽधिकमासघोषणा श्रुता ?, अहो सुष्ठु भणितं–यदि कोलिकी एवं करोति तदा किं मयाऽपि कर्त्तव्यं ?, रत्नकरण्डको विस्मृत इत्येतेन छद्मना प्रतिनिवृत्ता, तद्दिवसे च सामन्तराजपुत्रो दायादैर्घाटितस्तं राजानं शरणमुपगतः, राज्ञा च तस्मै सा दत्ता, इष्टा जाता, तेन श्वशुरसमग्रेण दायादान् निर्जित्य राज्यं लब्धं, सा तस्य महादेवी जाता, एषा द्रव्यनिवृत्तिः ।

णियत्तीए दिट्ठंतस्स उवणओ–कण्णगत्थाणीया साहू धुत्तत्थाणीएसु विसएसु आसज्जमाणा गीतत्थाणीएण आयरिएण जे समणुसिट्ठा णियत्ता ते सुगइं गया, इयरे दुग्गइं गया। वितियं उदाहरणं दव्वभावणियत्तणे–एगंमि गच्छे एगो तरुणो गहणधारणासमत्थोत्तिकाउं ते आयरिया वट्टाविंति, अण्णया सो असुहकम्मोदएण पडिगच्छामित्ति पहाविओ, णिगच्छंतो य गीतं सुणेइ, तेण मंगलनिमित्तं उवओगो दिन्नो, तत्थ य तरुणा सूरजुवाणा इमं साहिणियं गायंति–'तरियव्वा य पइण्णिया मरियव्वं वा समरे समत्थएणं। असरिसजणउल्लावा न हु सहियव्वा कुलपसूयएणं ॥ १ ॥' अस्याक्षरगमनिका 'तरितव्या वा' निर्वोढव्या वा प्रतिज्ञा मर्तव्यं वा समरे समर्थेन, असदृशजनोल्लापा नैव सोढव्याः कुले प्रसूतेन, तथा केनचिन्महात्मनैतत्संवाद्युक्तं–'लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवाऽऽर्यामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाः। तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति, सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥' गीतियाए भावत्थो जहा–केइ लद्धजसा सामिसंमाणिया सुभडा रणे पहारओ विरया भज्जमाणा एगेण सपक्खजसावलंबिणा अप्फाडिया–ण सोहिस्सह पडिप्पहरा गच्छमाणत्ति, तं सोउं पडिनियत्ता, ते य पट्ठिया पडिया पराणीए, भग्गं च तेहिं पराणीयं, सम्माणिया य पहुणा, पच्छा

1 भावनिवृत्तौ दृष्टान्तस्योपनयः–कन्यास्थानीयाः साधवः धूर्तस्थानीयेषु विषयेषु आसज्जमाना गीतस्थानीयेनाचार्येण ये समनुशिष्टा निवृत्तास्ते सुगतिं गताः, इतरे दुर्गतिं गताः। द्वितीयमुदाहरणं द्रव्यभावनिवर्त्तने–एकस्मिन् गच्छे एकस्तरुणो ग्रहणधारणासमर्थ इतिकृत्वा तमाचार्या वर्त्तयन्ति, अन्यदा सोऽशुभकर्मोदयेन प्रतिगच्छामीति प्रधावितः, निर्गच्छंश्च गीतं शृणोति, तेन मङ्गलनिमित्तमुपयोगो दत्तः, तत्र च तरुणाः शूरयुवान इमां गीतिकां गायन्ति–गीतिकाया भावार्थो यथा–केचिल्लब्धयशसः स्वामिसन्मानिताः सुभटा रणे प्रहारतो विरता नश्यन्त एकेन स्वपक्षयशोऽवलम्बिना स्खलिताः–न शोभिष्यथ प्रतिप्रहारे गच्छन्त इति, तच्छ्रुत्वा प्रतिनिवृत्ताः, ते च प्रस्थिताः पतिताः परानीके, भग्नं च तैः परानीकं, सन्मानिताश्च प्रभुणा, पश्चात्. * वा.

सुभडवायं सोभंति वहमाणा, एतं गीयत्थं सोउं तस्स साहुणो चिंता जाया–एमेव संगामत्थाणीया पवज्जा, जइ तओ पराभज्जामि तो असरिसजणेण हीलिस्सामि–एस समणगो पच्चोगलिओत्ति, पडिनियत्तो आलोइयपडिक्कंतेण आयरियाण इच्छा पडिपूरिया ५। इयाणिं णिंदाए दोण्हं कणगाणं बिइया कण्णगा चित्तकरदारिया उदाहरणं कीरइ–एगंमि णयरे राया, अण्णेसिं राइणं चित्तसभा अत्थि मम णत्थित्ति जाणिऊण महइमहालियं चित्तसभं कारेऊण चित्तकरसेणीए समप्पेइ, ते चित्तेन्ति, तत्थेगस्स चित्तगरस्स धूया भत्तं आणेइ, राया य रायमग्गेण आसेण वेगप्पमुक्केण एइ, सा भीया पलाया किहमवि फिडिया गया, पियावि से ताहे सरीरचिंताए गओ, तीए तत्थ कोट्टिमे वण्णएहिं मोरपिच्छं लिहियं, रायावि तत्थेव एगाणिओ चंकमणियाओ करेति, सावि अण्णचित्तेण अच्छइ, राइणो तत्थ दिट्ठी गया, गिण्हामित्ति हत्थो पसारिओ, णहा दुक्खाविया, तीए हसियं, भणियं चउणाए–तिहि पाएहिं आसंदओ ण ठाइ जाव चउत्थं पायं

1 शोभन्ते सुभटवादं वहमानाः, एतं गीतिकार्थं श्रुत्वा तस्य साधोश्चिन्ता जाता–एवमेव संग्रामस्थानीया प्रव्रज्या, यदि ततः पराभज्ये तदाऽसदृशजनेन हील्ये–एष श्रमणकः प्रत्यवगलित इति, प्रतिनिवृत्त आलोचितप्रतिक्रान्तेनाचार्याणामिच्छा प्रतिपूरिता ५। इदानीं निन्दायां द्वयोः कन्ययोर्द्वितीया कन्यका चित्रकरदारिकोदाहरणं क्रियते–एकस्मिन् नगरे राजा, अन्येषां राज्ञां चित्रसभाऽस्ति मम नास्तीति ज्ञात्वा महातिमहालयां चित्रसभां कारयित्वा चित्रकरश्रेण्यै समर्पयति, ते चित्रयन्ति, तत्रैकस्य चित्रकरस्य दुहिता भक्तमानयति, राजा च राजमार्गेणाश्वेन धावता याति, सा भीता पलायिता कथमपि छुटिता गता, पिताऽपि तस्यास्तदा शरीरचिन्तायै गतः, तया तत्र कुट्टिमे वर्णकैर्मयूरपिच्छं लिखितं, राजाऽपि तत्रैवैकाकी चङ्क्रमणिकाः करोति, साप्यन्यचित्तेन तिष्ठति, राज्ञस्तत्र दृष्टिर्गता, गृह्णामीति हस्तः प्रसारितः, नखा दुःखिताः, तया हसितं, भणितं चानया–त्रिभिः पादैरासन्दको न तिष्ठति यावच्चतुर्थं पादं. * गयागयाइं प्र०.

मग्गंतीए तुमंसि लद्धो, राया पुच्छइ–किहत्ति?, सा भणइ–अहं च पिउणो भत्तं आणेमि, एगो य पुरिसो रायमग्गे आसेण वेगप्पमुक्केण एइ, ण से विण्णाणं किहवि कंचि मारिज्जामित्ति, तत्थाहं सएहिं पुण्णेहिं जीविया, एस एगो पाओ, बिइओ पाओ राया, तेण चित्तकराणं चित्तसभा विरिक्का, तत्थ इक्किक्के कुडुंबे बहुआ चित्तकरा मम पिया इक्कओ, तस्सवि तत्तिओ चेव भागो दिन्नो, तइओ पाओ मम पिया, तेण राउलियं चित्तसभं चित्तंतेण पुव्वविढत्तं णिट्ठवियं, संपइ जो वा सो वा आहारो सो य सीयलो केरिसो होइ?, तो आणीए सरीरचिंताए जाइ, राया भणइ–अहं किह चउत्थो पाओ?, सा भणइ–सव्वोवि ताव चिंतेइ–कुतो इत्थ आगमो मोराणं?, जइवि ताव आणितिल्लयं होज्ज तोवि ताव दिट्ठीए णिरिक्खिज्जइ, सो भणइ–सच्चयं मुक्खो, राया गओ, पिउणा जिमिए सा घरं गता, रण्णा वरगा पेसिया, तीए पियामाया भणिया–देह ममंति, भणइ य अम्हे दरिद्दाणि किह रण्णो सपरिवारस्स पूयं काहामो? दव्वस्स से रण्णाघरं भरियं, दासी

1 मार्गयन्त्या त्वमसि लब्धः, राजा पृच्छति–कथमिति ?, सा भणति–अहं च पित्रे भक्तमानयामि (यन्त्यभूत् तदा) एकश्च पुरुषो राजमार्गेऽश्वेन धावताऽऽयाति (धावभूत), न तस्य विज्ञानं कथमपि कश्चित् मारयिष्यामीति, तत्राहं स्वकैः पुण्यैर्जीविता, एष एकः पादः, द्वितीयः पादो राजा, तेन चित्रकरेभ्यश्चित्रसभा विरिक्ता, तत्रैकैकस्मिन् कुटुम्बे बहुकाश्चित्रकरा मम पितैकाकी, तस्यापि तावानेव भागो दत्तः, तृतीयः पादो मम पिता, तेन राजकुलीनां चित्रसभां चित्रयता पूर्वार्जितं निष्ठितं, सम्प्रति यो वा स वाऽऽहारः स च शीतलः कीदृशो भवति ?, स(य)दाऽऽनीते शरीरचिन्तायै याति, राजा भणति–अहं कथं चतुर्थः पादः, सा भणति–सर्वोऽपि तावच्चिन्तयति–कुतोऽत्रागमो मयूराणां ?, यद्यपि तावदानीतो भवेत् तदापि तावद्दृष्ट्या निरीक्ष्यते, स भणति–सत्यं मूर्खः, राजा गतः, पितरि जिमिते सा गृहं गता, राज्ञा वरकाः प्रेषिताः, तस्याः मातापितरौ भणितौ–दत्तं ममेति, भणितवन्तौ–वयं दरिद्राः कथं राज्ञः सपरिवारस्य पूजां कुर्मः?, द्रव्येण तस्य राज्ञा गृहं भृतं, दासी

थेऽणाए सिक्खाविया–ममं रायाणं संवाहिंती अक्खाणयं पुच्छिज्जासि जाहे राया सोउकामो, जा सामिणी राया पवट्टइ किंचि ताव अक्खाणयं कहेहि, भणइ, कहेमि, एगस्स धूया, अलंघणिज्जा य जुगवं तिन्नि वरगा आगया, दक्खिण्णेणं मातिभातिपितीहि तिण्हवि दिण्णा, जँणत्ताओ आगयाओ, सा य रत्तिं अहिणा खइया मया, एगो तीए समं दड्डो, एगो अणसणं वट्टो, एगेण देवो आराहिओ, तेण संजीवणो मंतो दिण्णो, उज्जीवाविया, ते तिण्णिवि उवट्ठिया, कस्स दायधा ?, किं सथा एका दोण्हं तिण्हं या दाउं ? तो अक्खाहत्ति, भणइ–निद्दाइया सुवामि, कल्लं कहेहामि, तस्स अक्खाणयस्स कोउहल्लेणं वितियदिवसे तीसे चेव वारो आणत्तो, ताहे सा पुणो पुच्छइ, भणइ–जेण उज्जियाविया सो पिया, जेण समं उज्जीवाविया सो भाया, जो अणसणं वइट्ठो तस्स दायव्वत्ति, सा भणइ–अण्णं कहेहि, सा भणइ–एगस्स राइणो सुवण्णकारा भूमिधरे मणिरयणकउज्जोया अणिग्गच्छंता अंतेउरस्स आभरणगाणि घडाविज्जंति, एगो भणइ–का उण वेला वट्टइ ?,

१ पानया शिक्षिता–मां राजानं संवाहयन्ती पृच्छेर्यदा राजा स्वप्तुकामः, यावत्स्वामिनि ! राजा प्रवर्त्तते किञ्चित्तावदाख्यानकं कथय, भणति–कथयामि, एकस्य दुहिता, अलङ्घनीयाश्च युगपत्त्रयो वरका आगताः, दाक्षिण्येन मातृभ्रातृपितृभिस्त्रिभ्योऽपि दत्ता, जनता आगताः, सा च रात्रावहिना दष्टा मृता, एकस्तया समं दग्धः, एकोऽनशनमुपविष्टः, एकेन देव आराद्धः, तेन संजीवनो मन्त्रो दत्तः, उज्जीविता, ते त्रयोऽपि उपस्थिताः, कस्मै दातव्या ?, किं शक्या एका द्वाभ्यां त्रिभ्यो वा दातुं, तदाख्याहि, भणति–निद्राणा स्वपीमि, कल्ये कथयिष्यामि, तस्याख्यानकस्य कौतूहलेन द्वितीयदिवसे तस्यायेव वारो दत्तः, तदा सा पुनः पृच्छति, भणति–येनोज्जीविता स पिता, येन सममुज्जीविता स भ्राता, योऽनशनं प्रविष्टस्तस्मै दातव्येति, सा भणति–अन्यद् कथय, सा भणति–एकस्य राज्ञः सुवर्णकारा भूमिगृहे मणिरत्नकृतोद्योता अनिर्गच्छन्तोऽन्तःपुराद् आभरणकानि कुर्वन्ति, एको भणति–का पुनर्वेला वर्त्तते ?. * जणत्ताओ प्र०. + पइट्ठो प्र०.

एगो भणइ–रत्ती वट्टइ, सो कहं जाणइ ?, जो ण चंदं ण सूरं पिच्छइ, तो अक्खाहि, सा भणइ–णिदाइया, बितियदिणे कहेइ–सो रत्तिअंधत्तणेण जाणइ, अण्णं अक्खाहित्ति, भणइ–एगो राया तस्स दुवे चोरा उवट्टिया, तेण मंजूसाए पक्खिविऊण समुद्दे छूढा, ते किच्चिरस्सवि उच्छलिया, एगेण दिट्ठा मंजूसा, गहिया, विहाडिया, मणुस्से पेच्छइ, ताहे पुच्छिया–कइत्थो दिवसो छूढाणं ?, एगो भणइ–चउत्थो दिवसो, सो कहं जाणइ ?, तहेव बीयदिणे कहेइ–तस्स चाउत्थजरो तेन जाणेइ, अण्णं *कहेइ दो सवत्तिणीओ, एक्काए रयणाणि अत्थि, सा इयरीए ण वीसंभइ मा हरेज्जा, तओऽण्णाए जत्थ णिक्खमंती पविसंती य पिच्छइ तत्थ घडए छोढूण ठवियाणि, ओलित्तो घडओ, इयरीए विरहं णाउं हरिउं रयणाणि तहेव य घडओ ओलित्तो, इयरीए णायं हरियाणित्ति, तो कहं जाणइ, उलित्तए हरिताणित्ति ?, बिइए दिवसे भणइ–सो कायमओ घडओ, तत्थ ताणि पडिभासंति हरिएसु णत्थि, अण्णं कहेहि, भणइ–एगस्स रण्णो चत्तारि पुरिसरयणाणि

---

१ एको भणति–रात्रिर्वर्तते, स कथं जानाति ? न यश्चन्द्रं न सूर्यं प्रेक्षते, तदाख्याहि, सा भणति–निद्रिता, द्वितीयदिवसे कथयति–स रात्र्यन्धत्वेन जानाति, अन्यदाख्याहीति, भणति–एको राजा तस्य द्वौ चौरावुपस्थापितौ, तेन मञ्जूषायां प्रक्षिप्य समुद्रे क्षिप्तौ, तौ कियच्चिरेणाप्युच्छलितौ, एकेन दृष्टा मञ्जूषा, गृहीता, उद्घाटिता, मनुष्यौ प्रेक्षते, तदा पृष्टौ–कतिथो दिवसः क्षिप्तयोः ?, एको भणति–चतुर्थो दिवसः, स कथं जानाति?, तथैव द्वितीयदिने कथयति–तस्य चातुर्थज्वरत्वेन जानाति, अन्यत् कथयति–द्वे सपत्न्यौ, एकस्या रत्नानि सन्ति, सा इतरस्यै न विश्रम्भति मा हार्षीत्, ततोऽन्यदा यत्र निष्क्रामन्तीं प्रविशन्तीं च प्रेक्षते तत्र घटे क्षिप्त्वा स्थापितानि, अवलिप्तो घटकः, इतरयाऽपि रहो ज्ञात्वा हृत्वा रत्नानि तथैव च घटकोऽवलिप्तः, इतरया ज्ञातं हृतानीति, तत् कथं जानाति ? अवलिप्ते हृतानीति, द्वितीयदिवसे कथयति–स काचमयो घटकः, तत्र तानि प्रतिभासन्ते हृतेषु न सन्ति, अन्यत् कथय–एकस्य राज्ञश्चत्वारि पुरुषरत्नानि. * कहेहि प्र०.

तं०–'नेमित्ती रहकारो सहस्सजोही तहेव विज्जो य । दिण्णा चउण्ह कण्णा परिणीया नवरमेक्केण ॥ २ ॥' कथं ?, तस्स रण्णो अइसुंदरा धूया, सा* केणवि विज्जाहरेण हडा, ण णज्जइ कुओऽवि पिक्खिया, रण्णा भणियं–जो कण्णगं आणेइ तस्सेव सा, तओ णेमित्तिएण कहियं–अमुगं दिसं णीया, रहकारेण आगासगमणो रहो कओ, तओ चत्तारिवि तं विलग्गिऊण पहाविया, अब्भि(ब्भि)ओ विज्जाहरो, सहस्सजोहिणा सो मारिओ, तेणवि मारिज्जंतेण दारियाए सीसं छिन्नं, विज्जेण संजीवणोसहीहिं उज्जियाविया, आणीया घरं, राइणा चउण्हवि दिण्णा, दारिया भणइ–किह अहं चउण्हवि होमि ?, तो अहं अग्गिं पविसामि, जो मए समं पविसइ तस्साहं, एवं होउत्ति, तीए समं को अग्गिं पविसइ ?, कस्स दायव्वा ?, बितियदिणे भणइ–णिमित्तिणा णिमित्तेण णायं जहा एसा ण मरइत्ति तेण अब्भुवगयं, इयरेहिं णिच्छियं, दारियाए चियट्ठाणस्स हेट्ठा सुरंगा खाणिया, तत्थ ताणि चियगाएणुवण्णाणि कट्ठाणि दिण्णाणि, अग्गी रइओ जाहे ताहे

---

१ तद्यथा–नैमित्तिको रथकारः सहस्रयोधी तथैव वैद्यश्च । दत्ता चतुर्भ्यः कन्या परिणीता नवरमेकेन ॥ १ ॥ कथं ?, तस्य राज्ञोऽतिसुन्दरा दुहिता, सा केनापि विद्याधरेण हृता, न ज्ञायते कुत्रोऽपीक्षिता, राज्ञा भणितं–यः कन्यकामानयति तस्यैव सा, ततो नैमित्तिकेन कथितं–अमूं दिशं नीता, रथकारेण आकाशगमनो रथः कृतः, ततश्चत्वारोऽपि तं विलग्य प्रधाविताः, अभ्यागतो विद्याधरः, सहस्रयोधिना स मारितः, तेनापि मार्यमाणेन दारिकायाः शीर्षं छिन्नं, वैद्येन संजीवन्योषध्योज्जीविता, आनीता गृहं, राज्ञा चतुर्भ्योऽपि दत्ता, दारिका भणति–कथमहं चतुर्भ्योऽपि भवामि ?, तदहमग्निं प्रविशामि, यो मया समं प्रविशति तस्याहं, एवं भवत्विति, तया समं कोऽग्निं प्रविशति ?, कस्मै दातव्या ?, द्वितीयदिने भणति–नैमित्तिकेन निमित्तेन ज्ञातं यथैषा न मरिष्यतीति तेनाभ्युपगतं, इतरैर्नेष्टं, दारिकया चितास्थानस्याधस्तात् सुरङ्गा खानिता, तत्र तानि चितिकानुरूपवर्णानि काष्ठानि दत्तानि, अग्नी रचितो यदा तदा

* सा कण्णा दायम्मा प्र०.

एगो भणइ–रत्ती वट्टइ, सो कहं जाणइ ?, जो ण चंदं ण सूरं पिच्छइ, तो अक्खाहि, सा भणइ–णिद्दाइया, बितियदिणे कहेइ–सो रत्तिअंधत्तणेण जाणइ, अण्णं अक्खाहित्ति, भणइ–एगो राया तस्स दुवे चोरा उवट्ठिया, तेण मंजूसाए पक्खिविऊण समुद्दे छूढा, ते किच्चिरस्सवि उच्छलिया, एगेण दिट्ठा मंजुसा, गहिया, विहाडिया, मणुस्से पेच्छइ, ताहे पुच्छिया–कइत्थो दिवसो छूढाणं ?, एगो भणइ–चउत्थो दिवसो, सो कहं जाणइ ?, तहेव बीयदिणे कहेइ–तस्स चाउत्थजरो तेण जाणेइ, अण्णं *कहेइ दो सवत्तिणीओ, एक्काए रयणाणि अत्थि, सा इयरीए ण विस्संभइ मा हरेज्जा, तओऽणाए जत्थ णिक्खमंती पविसंती य पिच्छइ तत्थ घडए छोढूण ठवियाणि, ओलित्तो घडओ, इयरीए विरहं णाउं हरिउं रयणाणि तहेव य घडओ ओलित्तो, इयरीए णायं हरियाणित्ति, तो कहं जाणइ, उलित्तए हरिताणित्ति ?, बिइए दिवसे भणइ–सो कायमओ घडओ, तत्थ ताणि पडिभासंति हरिएसु णत्थि, अण्णं कहेहि, भणइ–एगस्स रण्णो चत्तारि पुरिसरयणाणि

---

१ एको भणति–रात्रिर्वर्त्तते, स कथं जानाति ? न यश्चन्द्रं न सूर्यं प्रेक्षते, तदाख्याहि, सा भणति–निद्रिता, द्वितीयदिवसे कथयति–स रात्र्यन्धत्वेन जानाति, अन्यदाख्याहीति, भणति–एको राजा तस्मै द्वौ चौरावुपस्थापितौ, तेन मञ्जूषायां प्रक्षिप्य समुद्रे क्षिप्तौ, तौ कियच्चिरेणाप्युच्छलितौ, एकेन दृष्टा मञ्जूषा, गृहीता, उद्घाटिता, मनुष्यौ प्रेक्षते, तदा पृष्टौ–कतिथो दिवसः क्षिप्तयोः ?, एको भणति–चतुर्थो दिवसः, स कथं जानाति?, तथैव द्वितीयदिने कथयति–तस्य चातुर्थज्वरस्तेन जानाति, अन्यत् कथयति–द्वे सपत्न्यौ, एकस्या रत्नानि सन्ति, सा इतरस्यै न विश्रम्भति मा हार्षीत्, ततोऽनया यत्र निष्कामन्ती प्रविशन्ती च प्रेक्षते तत्र घटे क्षिप्त्वा स्थापितानि, अवलिप्तो घटकः, इतरयाऽपि रहो ज्ञात्वा हृत्वा रत्नानि तथैव च घटकोऽवलिप्तः, इतरया ज्ञातं हृतानीति, तत् कथं जानाति ? अवलिप्ते हृतानीति, द्वितीयदिवसे कथयति–स काचमयो घटकः, तत्र तानि प्रतिभासन्ते हृतेषु न सन्ति, अन्यत् कथय–एकस्य राज्ञश्चत्वारि पुरुषरत्नानि. * कहेहि प्र०.

तं०–'नेमित्ती रहकारो सहस्सजोही तहेव विज्जो य । दिण्णा चउण्ह कण्णा परिणीया नवरमेक्केण ॥ २ ॥' कथं ?, तस्स रण्णो अइसुंदरा धूया, सा केणवि विज्जाहरेण हडा, ण णज्जइ कुओऽवि पिक्खिया, रण्णा भणियं–जो कण्णगं आणेइ तस्सेव सा, तओ णेमित्तिएण कहियं–अमुगं दिसं णीया, रहकारेण आगासगमणो रहो कओ, तओ चत्तारिवि तं विलग्गिऊण पहाविया, अब्भि(ब्भि)ओ विज्जाहरो, सहस्सजोहिणा सो मारिओ, तेणवि मारिज्जंतेण दारियाए सीसं छिन्नं, विज्जेण संजीवणोसहीहिं उज्जियाविया, आणीया घरं, राइणा चउण्हवि दिण्णा, दारिया भणइ–किह अहं चउण्हवि होमि ?, तो अहं अग्गिं पविसामि, जो मए समं पविसइ तस्साहं, एवं होउत्ति, तीए समं को अग्गिं पविसइ ?, कस्स दायया ?, वितियदिणे भणइ–णिमित्तिणा णिमित्तेण णायं जहा एसा ण मरइत्ति तेण अब्भुवगयं, इयरेहिं णिच्छियं, दारियाए चियट्ठाणस्स हेट्ठा सुरंगा खाणिया, तत्थ ताणि चियगाएणुवण्णाणि कट्ठाणि दिण्णाणि, अग्गी रइओ जाहे ताहे

१ तद्यथा–नैमित्तिको रथकारः सहस्रयोधी तथैव वैद्यश्च । दत्ता चतुर्भ्यः कन्या परिणीता नवरमेकेन ॥ १ ॥ कथं ?, तस्य राज्ञोऽतिसुन्दरा दुहिता, सा केनापि विद्याधरेण हृता, न ज्ञायते कुतोऽपीक्षिता, राज्ञा भणितं–यः कन्यकामानयति तस्यैव सा, ततो नैमित्तिकेन कथितं–अमूं दिशं नीता, रथकारेण आकाशगमनो रथः कृतः, ततश्चत्वारोऽपि तं विलग्य प्रधाविताः, अभ्यागतो विद्याधरः, सहस्रयोधिना स मारितः, तेनापि मार्यमाणेन दारिकायाः शीर्षं छिन्नं, वैद्येन संजीवन्योषध्योज्जीविता, आनीता गृहं, राज्ञा चतुर्भ्योऽपि दत्ता, दारिका भणति–कथमहं चतुर्भ्योऽपि भवामि ?, तदहमग्निं प्रविशामि, यो मया समं प्रविशति तस्याहं, एवं भवत्विति, तया समं कोऽग्निं प्रविशति ?, कस्मै दातव्या ?, द्वितीयदिने भणति–नैमित्तिकेन निमित्तेन ज्ञातं यथैषा न मरिष्यतीति तेनाभ्युपगतं, इतरैर्नेष्टं, दारिकया चितास्थानस्याधस्तात् सुरङ्गा खानिता, तत्र तानि चितिकानुरूपवर्णानि काष्ठानि दत्तानि, अग्नी रचितो यदा तदा

* सा कण्णा दायव्वा प्र०.

ताणि सुरंगाए णिरसरियाणि, तस्स दिण्णा, अण्णं कहेहि, सा भणइ–एक्काए अविरइयाए पगयं अंतिगाए कडगा मग्गिया, ताहे रूवएहिं बंधएण दिण्णा, इयरीए धूयाए आविद्धा, वत्ते पगए ण चेव अल्लियइ, एवं कइवयाणि वरिसाणि गयाणि, कडइत्तएहिं मग्गिया, सा भणइ–देमित्ति, जाव दारिया महंती भूया ण सक्केति अवणेउं, ताहे ताए कडइत्तिया भणिया–अण्णेवि रूवए देमि, मुयह, ते णिच्छंति, तो किं सक्का हत्था छिंदिउं ?, ताहे भणियं–अण्णे एरिसए चेव कडए घडावेउं देमो, तेऽवि णिच्छन्ति, तेच्चेय दायव्वा, कहं संठवेयव्वा ?, जहा य दारियाए हत्था ण छिंदिज्जंति, कहं तेसिमुत्तरं दायव्वं ?, आह–ते भणियव्वा–अम्हवि जइ ते चेव रूवए देह तो अम्हेवि ते चेव कडए देमो, एरिसाणि अक्खाणगाणि कहेंतीए दिवसे २ राया छम्मासे आणीओ, सवत्तिणीओ से छिद्दाणि मग्गंति, सा य चित्तकरदारिया ओयरणं पविसिऊण एक्काणिया चिराणए मणियए चीराणि य पुरओ काउं अप्पाणं णिंदइ–तुमं चित्तयरधूया सिया, एयाणि ते पिविसंतियाणि

१ सौ सुरङ्गया निसृतौ, तस्मै दत्तौ, अन्यत्कथय, [illegible] भणति–एकयाऽविरतिकया प्रकरणं याच्या कटकौ मार्गितौ, तदा रूप्यकैर्बन्धेन दत्तौ (कटकौ,) इतरस्या दुहित्राऽऽविद्धौ, वृत्ते प्रकरणे नैव ददाति, एवं कतिपयानि वर्षाणि गतानि, कटकस्वामिन्या मार्गितौ, सा भणति–ददामीति, यावद्दारिका महतीभूता, न शक्येते निष्काशयितुं, तदा तया कटकस्वामिनौ भणितौ–अन्यानपि रूप्यकान् ददामि मुञ्चतं, तौ नेच्छतः, तत् किं शक्यौ हस्तौ छेत्तुं ? तदा (तया) भणितं–अन्यौ ईदृशौ चैव कटकौ कारयित्वा ददामि, तावपि नेच्छतः, तावेव दातव्यौ, कथं संस्थापयितव्यौ ?, यथा च दारिकाया हस्तौ न छिद्येते, कथं तयोरुत्तरं दातव्यं, आह–तौ भणितव्यौ–अस्माकमपि यदि तानेव रूप्यकान् दत्तं तदा वयमपि तावेव कटकौ दद्मः, ईदृशान्याख्यानकानि कथयन्त्या दिवसे दिवसे राजा षण्मासान् आनीतः, सपत्न्यस्तस्याश्छिद्राणि मार्गयन्ति, सा च चित्रकरदारिकाऽपवरके प्रविश्यैकाकिनी चिरन्तनानि मणियुक्तानि च चीवराणि पुरतः कृत्वाऽऽत्मानं निन्दति–त्वं चित्रकरदुहिताऽऽसीः, एतानि ते पितृसत्कानि

अणु-
यत्थाणि आभरणाणि य, इमा सिरी रायसिरी, अण्णाओ उदिओदियकुलवंसप्पसूयाओ रायधूयाओ मोत्तुं राया तुमं
यत्तइ ता गवं मा काहिसि, एवं दिवसे २ दारं ढक्केउं करेइ, सवित्तीहिं से कहवि णायं, ताओ रायाणं पायपडियाओ
विण्णावेंति-मारिज्जिहिसि एयाए कम्मणकारियाए, एसा उवरए पविसिउं कम्मणं करेति, रण्णा जोइयं सुयं च, तुट्ठेण
से महादेविपट्टो बद्धो, एसा दव्वणिंदा, भावणिंदाए साहुणा अप्पा णिंदियव्वो-जीव ! तुमे संसारं हिंडंतेणं निरयतिरि-
यगईसुं कहमवि माणुसत्ते सम्मत्तणाणचरित्ताणि लद्धाणि, जेसिं पसाएण सव्वलोयमाणणिज्जो पूयणिज्जो य, ता मा गव्वं का-
हिसि-जहा अहं बहुस्सुओ उत्तिमचरित्तो वत्ति ६। दव्वगरिहाए पइमारियाए दिट्ठंतो-एगो मरुओ अज्झावओ, तस्स तरुणी
महिला, सा बलिवइस्सदेवं करिंती भणइ-अहं काकाणं बिभेमित्ति, तओ उवज्झायनिउत्ता वट्टा दिवसे २ धणुगेहिं गहिएहिं
रक्खंति बलिवइस्सदेवं करेंतिं, तत्थेगो वट्टो चिंतेइ-ण एस मुद्धा जा कागाण बिभेइ, असङ्किया एसा, सो तं पडिचरइ, सा

1 पत्राण्याभरणानि च, इयं श्री राज्यश्रीः, अन्या उदितोदितकुलवंशप्रसूता राजसुता मुक्त्वा राजा त्वामनुवर्त्तते तद् गर्वं मा कृथाः, एवं दिवसे २
द्वारं स्थगयित्वा करोति, सपत्नीभिस्तस्याः तद् कथमपि ज्ञातं, ता राज्ञे पादपतिता विज्ञपयन्ति-मार्यसे एतया कार्मणकारिण्या, एषाऽपवरके प्रविश्य कार्मणं करोति,
राज्ञा दृष्टं श्रुतं च, तुष्टेन तस्या महादेवीपट्टो बद्धः, एषा द्रव्यनिन्दा, भावनिन्दायां साधुनाऽऽत्मा निन्दितव्यः-जीव ! त्वया संसारं हिण्डमानेन नरकतिर्य-
ग्गतिषु कथमपि मनुष्यत्वे सम्यक्त्वज्ञानचारित्राणि लब्धानि, येषां प्रसादेन सर्वलोकानां माननीयः पूजनीयश्च, तस्मा गर्वं कृथाः, यथाऽहं बहुश्रुत उत्तमचारित्रो
वेति। द्रव्यगर्हायां पतिमारिकाया दृष्टान्तः-एको ब्राह्मणोऽध्यापकः, तस्य तरुणा महेला, सा वैश्वदेवबलिं कुर्वती भणति-अहं काकेभ्यो बिभेमीति, तत
उपाध्यायनियुक्ताश्छात्रा दिवसे २ धनुर्भिः गृहीतैः रक्षन्ति वैश्वदेवबलिं कुर्वतीं, तत्रैकश्छात्रश्चिन्तयति-नैषा मुग्धा या काकेभ्यो बिभ्यति, अशङ्कितैषा
स तां प्रतिचरति-सा

ताणि सुरंगाए णिस्सरियाणि, तस्स दिण्णा, अण्णं कहेहि, सा भणइ—एक्काए अविरइयाए पगयं जंतिआए कडगा मग्गिया, ताहे रूवएहिं बंधएण दिन्ना, इयरीए धूयाए आविद्धा, वत्ते पगए ण चेव अल्लिवेइ, एवं कइवयाणि वरिसाणि गयाणि, कडइत्तएहिं मग्गिया, सा भणइ—देमित्ति, जाव दारिया महंती भूया ण सक्केति अवणेवं, ताहे ताए कडइत्तिया भणिया—अण्णेवि रूवए देमि, मुयह, ते णिच्छंति, तो किं सक्का हत्था छिंदिउं ?, ताहे भणियं—अण्णे एरिसए चेव कडए घडावेउं देमो, तेऽवि णिच्छन्ति, तेच्चेव दायव्वा, कहं संठवेयव्वा ?, जहा य दारियाए हत्था ण छिंदिज्जंति, कहं तेसिमुत्तरं दायव्वं ?, आह—ते भणियव्वा—अम्हवि जइ ते चेव रूवए देह तो अम्हेवि ते चेव कडए देमो, एरिसाणि अक्खाणगाणि कहेंतीए दिवसे २ राया छम्मासे आणीओ, सवत्तिणीओ से छिद्दाणि मग्गंति, सा य चित्तकरदारिया ओवरगं पविसिऊण एक्काणिया चिराणए मणियए चीराणि य पुरओ काउं आप्पाणं णिंदइ—तुमं चित्तयरधूया सिया, एयाणि ते पितिसंतियाणि

---

१ तौ सुरङ्गया निसृतौ, तस्मै दत्ता, अन्यत्कथय, सा भणति—एकयाऽविरतिकया प्रकरणं यान्त्या कटकौ मार्गितौ, तदा रूप्यकैर्बन्धेन दत्तौ (कल्पौ,) इतरस्या दुहित्राऽऽविद्धौ, वृत्ते प्रकरणे नैव ददाति, एवं कतिपयानि वर्षाणि गतानि, कटकस्वामिन्या मार्गितौ, सा भणति—ददामीति, यावद्दारिका महतीभूता, न शक्येते निष्कासयितुं, तदा तया कटकस्वामिनी भणितौ—अन्यानपि रूप्यकान् ददामि मुञ्चतं, तौ नेच्छतः, तत् किं शक्यौ हस्तौ छेत्तुं ? तदा (तया) भणितं—अन्यौ ईदृशौ चैव कटकौ कारयित्वा ददामि, तावपि नेच्छतः, तावेव दातव्यौ, कथं संस्थापयितव्यौ ?, यथा च दारिकाया हस्तौ न छिद्येते, कथं ताभ्यामुत्तरं दातव्यं, आह—तौ भणितव्यौ—अस्माकमपि यदि तानेव रूप्यकान् दत्तं तदा वयमपि तावेव कटकौ दद्मः, ईदृशान्याख्यानकानि कथयन्त्या दिवसे दिवसे राजा षण्मासान् आनीतः, सपत्न्यस्तस्याश्छिद्राणि मार्गयन्ति, सा च चित्रकरदारिका अपवरके प्रविश्यैकाकिनी चिरन्तनानि मणियुक्तानि च चीवराणि पुरतः कृत्वाऽऽत्मानं निन्दति—त्वं चित्रकरदुहिताऽऽसीः, एतानि ते पितृसत्कानि

वत्थाणि आभरणाणि य, इमा सिरी रायसिरी, अण्णाओ उदिओदियकुलवंसप्पसूयाओ रायधूयाओ मोत्तुं राया तुमं अणु-
वत्तइ ता गयं मा काहिसि, एवं दियसे २ दारं ढक्केउं करेइ, सवित्तीहिं से कहवि णायं, ताओ रायाणं पायपडियाओ
विण्णविंति-मारिज्जिहिसि एयाए कम्मणकारियाए, एसा उयरए पविसिउं कम्मणं करेति, रण्णा जोइयं सुयं च, तुट्ठेण
से महादेविपट्टो बद्धो, एसा दव्वणिंदा, भावणिंदाए साहुणा अप्पा णिंदियव्वो-जीव! तुमे संसारं हिंडंतेणं निरयतिरि-
यगईसुं कहमवि माणुसत्ते सम्मत्तणाणचरित्ताणि लद्धाणि, जेसिं पसाएण सव्वलोयमाणणिज्जो पूयणिज्जो य, ता मा गव्वं का-
हिसि-जहा अहं बहुस्सुओ उत्तिमचरित्तो वत्ति ६। दव्वगरिहाए पइमारियाए दिट्ठंतो-एगो मरुओ अज्झावओ, तस्स तरुणी
महिला, सा वलिवइसदेवं करिंती भणइ-अहं काकाणं बिभेमित्ति, तओ उवज्झायनिउत्ता चट्टा दिवसे २ धणुगेहिं गहिएहिं
रक्खंति वलिवइसदेवं करेंतिं, तत्थेगो चट्टो चिंतेइ-ण एस मुद्धा जा कागाण बिभेइ, असङ्किया एसा, सो तं पडिचरइ, सा

---

१ वस्त्राण्याभरणानि च, इयं श्री राज्यश्रीः, अन्या उदितोदितकुलवंशप्रसूता राजसुता मुक्त्वा राजा त्वामनुवर्तते तद् गर्वं मा कृथाः, एवं दिवसे २
द्वारं स्थगयित्वा करोति, सपत्नीभिस्तस्याः तद् कथमपि ज्ञातं, ता राज्ञे पादपतिता विज्ञपयन्ति-मार्यसे एतया कार्मणकारिण्या, एषाऽपवरके प्रविश्य कार्मणं करोति,
राज्ञा दृष्टं श्रुतं च, तुष्टेन तस्या महादेवीपट्टो बद्धः, एषा द्रव्यनिन्दा, भावनिन्दायां साधुनाऽऽत्मा निन्दितव्यः-जीव! त्वया संसारं हिण्डमानेन नरकतिर्य-
ग्गतिषु कथमपि मनुष्यत्वे सम्यक्त्वज्ञानचारित्राणि लब्धानि, येषां प्रसादेन सर्वलोकानां माननीयः पूजनीयश्च, तन्मा गर्वं कृथाः, यथाऽहं बहुश्रुत उत्तमचारित्रो
वेति। द्रव्यगर्हायां पतिमारिकाया दृष्टान्तः-एको ब्राह्मणोऽध्यापकः, तस्य तरुणी महेला, सा वैश्वदेवबलिं कुर्वती भणति-अहं काकेभ्यो बिभेमीति, तत
उपाध्यायनियुक्ताश्छात्रा दिवसे २ धनुर्भिः गृहीतैः रक्षन्ति वैश्वदेवबलिं कुर्वतीं, तत्रैकश्छात्रश्चिन्तयति-नैषा मुग्धा या काकेभ्यो बिभ्यति, अशङ्कितैषा
स तां प्रतिचरति-सा

ताणि सुरंगाए णिस्सरियाणि, तस्स दिण्णा, अण्णं कहेहि, सा भणइ—एक्काए अविरइयाए पगयं जंतिआए कडगा मग्गिया, ताहे रूवएहिं बंधएण दिन्ना, इयरीए धूयाए आविद्धा, वत्ते पगए ण चेव अल्लियेइ, एवं कइवयाणि वरिसाणि गयाणि, कडइत्तएहिं मग्गिया, सा भणइ—देमित्ति, जाव दारिया महंती भूया ण सक्केति अवणेउं, ताहे ताए कडइत्तिया भणिया—अण्णेवि रूवए देमि, मुयह, ते णिच्छंति, तो किं सक्का हत्था छिंदिउं ?, ताहे भणियं—अण्णे एरिसए चेव कडए घडावेउं देमो, तेऽवि णिच्छन्ति, तेच्चेव दायव्वा, कहं संठवेयव्वा ?, जहा य दारियाए हत्था ण छिंदिज्जंति, कहं तेसिमुत्तरं दायव्वं ?, आह—ते भणियव्वा—अम्हवि जइ ते चेव रूवए देह तो अम्हेवि ते चेव कडए देमो, एरिसाणि अक्खाणगाणि कहेंतीए दिवसे २ राया छम्मासे आणीओ, सवत्तिणीओ से छिद्दाणि मग्गंति, सा य चित्तकरदारिया ओवरगं पविसिऊण एक्काणिया चिराणए मणियए चीराणि य पुरओ काउं अप्पाणं णिंदइ—तुमं चित्तयरधूया सिया, एयाणि ते पितिसंतियाणि

---

१ तौ सुरङ्गया निसृतौ, तस्मै दत्ता, अन्यत्कथय, सा भणति—एकयाऽविरतिकया प्रकरणं यान्त्या कटकौ मार्गितौ, तदा रूप्यकैर्बन्धेन दत्तौ (कन्यौ,) इतरस्या दुहित्राऽऽविद्धौ, वृत्ते प्रकरणे नैव ददाति, एवं कतिपयानि वर्षाणि गतानि, कटकस्वामिन्या मार्गितौ, सा भणति—ददामीति, यावद्दारिका महतीभूता, न शक्येते निष्काशयितुं, तदा तया कटकस्वामिनी भणिता—अन्यानपि रूप्यकान् ददामि मुञ्चतं, तौ नेच्छतः, तत् किं शक्यौ हस्तौ छेत्तुं ? तदा (तया) भणितं—अन्यौ ईदृशौ चैव कटकौ कारयित्वा ददामि, तावपि नेच्छतः, तावेव दातव्यौ, कथं संस्थापयितव्यौ ?, यथा च दारिकाया हस्तौ न छिद्येते, कथं ताभ्यामुत्तरं दातव्यं, आह—तौ भणितव्यौ—अस्माकमपि यदि तानेव रूप्यकान् दत्तं तदा वयमपि तावेव कटकौ दद्मः, ईदृशान्याख्यानकानि कथयन्त्या दिवसे दिवसे राजा षण्मासान् आनीतः, सपत्न्यस्तस्याश्छिद्राणि मार्गयन्ति, [illegible] च चित्रकरदारिका अपवरके प्रविश्यैकाकिनी चिरन्तनानि मणियुक्तानि च चीवराणि पुरतः कृत्वाऽऽत्मानं निन्दति-त्वं चित्रकरदुहिताऽऽसीः, एतानि ते पितृसत्कानि

वत्थाणि आभरणाणि य, इमा सिरी रायसिरी, अण्णाओ उदिओदियकुलवंसप्पसू... ताओ रायाणं पाय... दारं ढक्केउं करेइ, सवित्तीहिं से कहवि णायं, रण्णा जोइयं सुयं च, तुट्ठेण पत्ताइ ता गव्वं मा काहिसि, एवं दिवसे २ कम्मणं करेति, एसा उघरए पविसिउं कम्मणं करेति, निरयतिरि- विण्णविंति—मारिज्जिहिसि एयाए कम्मणकारियाए, अप्पा णिंदियव्वो—जीव ! तुमे संसारं हिंडंतेणं पूयणिज्जो य, ता मा गव्वं का- ते महादेविपट्टो बद्धो, एसा दव्वणिंदा, भावणिंदाए साहुणा सव्वलोयमाणणिज्जो पूयणिज्जो य, तस्स तरुणी यगईसुं कहमवि माणुसत्ते सम्मत्तणाणचरित्ताणि लद्धाणि, जेसिं पसाएण अज्झावओ, तस्स तरुणी हिसि—जहा अहं बहुस्सुओ उत्तिमचरित्तो वत्ति ६। दव्वगरिहाए पइमारियाए दिट्ठंतो—एगो मरुओ अज्झावओ, तस्स तरुणी महिला, सा बलियइसदेवं करिंती भणइ—अहं काकाणं बिभेमित्ति, तओ उवज्झायनिउत्ता वट्टा दिवसे २ धणुगेहिं गहिएहिं रक्खंति बलियइसदेवं करेंतिं, तत्थेगो वट्टो चिंतेइ—ण एस मुद्धा जा कागाण विभेइ, असङ्क्रिया एसा, सो तं पडिचरइ, सा

1 वस्त्राण्याभरणानि च, इयं श्री राज्यश्रीः, अन्या उदितोदितकुलवंशप्रसूता राजसुता मुक्त्वा राजा त्वामनुवर्त्तते तद् गर्वं मा कृथाः, एवं दिवसे २ द्वारं स्थगयित्वा करोति, सपत्नीभिस्तस्याः तत् कथमपि ज्ञातं, ता राज्ञे पादपतिता विज्ञपयन्ति—मार्यसे एतया कार्मणकारिण्या, एषाऽपवरके प्रविश्य कार्मणं करोति, राज्ञा दृष्टं श्रुतं च, तुष्टेन तस्या महादेवीपट्टो बद्धः, एषा द्रव्यनिन्दा, भावनिन्दायां साधुनाऽऽत्मा निन्दितव्यः—जीव ! त्वया संसारं हिण्डमानेन नरकतिर्य- ग्गतिषु कथमपि मनुष्यत्वे सम्यक्त्वज्ञानचारित्राणि लब्धानि, येषां प्रसादेन सर्वलोकानां माननीयः पूजनीयश्च, तस्मा गर्वं कृथाः, यथाऽहं बहुश्रुत उत्तमचारित्रो वेति। द्रव्यगर्हायां पतिमारिकाया दृष्टान्तः—एको ब्राह्मणोऽध्यापकः, तस्य तरुणा महेला, सा वैश्वदेवबलिं कुर्वती भणति—अहं काकेभ्यो बिभेमीति, तत उपाध्यायनियुक्ताश्छात्रा दिवसे २ धनुर्भिः गृहीतैः रक्षन्ति वैश्वदेवबलिं कुर्वतीं, तत्रैकश्छात्रश्चिन्तयति—नैषा मुग्धा या काकेभ्यो बिभ्यति, असङ्कितैषा स तां प्रतिचरति—सा

ताणि सुरंगाए णिस्सरियाणि, तस्स दिण्णा, अण्णं कहेहि, सा भणइ–एक्काए अविरइयाए पगयं जंतिआए कडगा मग्गिया, ताहे रूवएहिं बंधएण दिन्ना, इयरीए धूयाए आविद्धा, वत्ते पगए ण चेव अल्लियेइ, एवं कइवयाणि वरिसाणि गयाणि, कडइत्तएहिं मग्गिया, सा भणइ–देमित्ति, जाव दारिया महंती भूया ण सक्केति अवणेउं, ताहे ताए कडइत्तिया भणिया–अण्णेवि रूवए देमि, मुयह, ते णिच्छंति, तो किं सक्का हत्था छिंदिउं ?, ताहे भणियं–अण्णे एरिसए चेव कडए घडावेउं देमो, तेऽवि णिच्छन्ति, तेच्चेव दायव्वा, कहं संठवेयव्वा ?, जहा य दारियाए हत्था ण छिंदिज्जंति, कहं तेसिमुत्तरं दायव्वं ?, आह–ते भणियव्वा–अम्हवि जइ ते चेव रूवए देह तो अम्हेवि ते चेव कडए देमो, एरिसाणि अक्खाणगाणि कहेंतीए दिवसे २ राया छम्मासे आणीओ, सवत्तिणीओ से छिद्दाणि मग्गंति, सा य चित्तकरदारिया ओयरणं पविसिऊण एक्काणिया चिराणए मणियए चीराणि य पुरओ काउं अप्पाणं णिंदइ–तुमं चित्तयरधूया सिया, एयाणि ते पितिसंतियाणि

---

१ तौ सुरङ्गया निसृतौ, तस्मै दत्ता, अन्यत्कथय, सा भणति–एकयाऽविरतिकया प्रकरणं यान्त्या कटकौ मार्गितौ, तदा रूप्यकैर्बन्धेन दत्तौ (कल्पौ,) इतरस्या दुहित्राऽऽविद्धौ, वृत्ते प्रकरणे नैव ददाति, एवं कतिपयानि वर्षाणि गतानि, कटकस्वामिन्या मार्गितौ, सा भणति–ददामीति, यावद्दारिका महतीभूता, न शक्येते निष्काशयितुं, तदा तया कटकस्वामिनी भणिता–अन्यानपि रूप्यकान् ददामि मुञ्चतं, तौ नेच्छतः, तत् किं शक्यौ हस्तौ छेत्तुं ? तदा (तया) भणितं–अन्यौ ईदृशौ चैव कटकौ कारयित्वा ददामि, तावपि नेच्छतः, तावेव दातव्यौ, कथं संस्थापयितव्यौ ?, यथा च दारिकाया हस्तौ न छिद्येते, कथं ताभ्यामुत्तरं दातव्यं, आह–तौ भणितव्यौ–अस्माकमपि यदि तानेव रूप्यकान् दत्तं तदा वयमपि तावेव कटकौ दद्मः, ईदृशान्याख्यानकानि कथयन्त्या दिवसे दिवसे राजा षण्मासान् आनीतः, सपत्न्यस्तस्याश्छिद्राणि मार्गयन्ति, सा च चित्रकरदारिका अपवरके प्रविश्यैकाकिनी चिरन्तनानि मणिपुष्पाणि च चीवराणि पुरतः कृत्वाऽऽत्मानं निन्दति–त्वं चित्रकरदुहिताऽऽसीः, एतानि ते पितृसत्कानि

'भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण णेयव्वं' तदेत-
नादिलक्षणेभ्यो निराशंसेनैवापवर्गाभिलाषिणाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यं, एतदुक्तं भवति—'मिच्छत्ताइ न
दनन्तरोदितं भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं त्रिविधेनैव नेतव्यं, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, 'मनसा न गच्छति' न चिन्त-
गच्छइ ण य गच्छावेइ णाणुजाणेई । जं मणवइकाएहिं तं भणियं भावपडिक्कमणं ॥ १ ॥' तथा 'न य गच्छावेइ'
यति यथा शोभनः शाक्यादिधर्मः, वाचा नाभिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, कायेन न तच्चनिकादीना-
मनसा न चिन्तयति—कथमेष तच्चनिकादिः स्यात्?, वाचा न प्रवर्तयति यथा तच्चनिकादिर्भव, वाचा न सुष्ठ्वारब्धं कृतं वेति
मर्पयति, 'णाणुजाणइ' कश्चित्तच्चनिकादिर्भवति न तं मनसाऽनुमोदयति तूष्णीं वाऽऽस्ते, इत्थं मिथ्यात्वा-
भणति, कायेन नखच्छोटिकादि प्रयच्छति, एवमसंयमादिष्वपि विभाषा कार्येति गाथार्थः ॥ १२५१ ॥ माया य लोहो
दिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कषायाः, तथा चोक्तम्—'कोहो य माणो य अणिग्गहीया, एवोदाहरण-
य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' अतः कषायप्रतिक्रमण पुत्तणिमित्तं
मुच्यते—'केई दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया, इओ य एगंमि णयरे एगस्स सिट्ठिस्स भारिया तीए पुत्तो जाओ,
णागदेवयाए उववासेण ठिया, ताए भणियं—होहिति ते पुत्तो देवलोयचुओत्ति, तेसिमेगो चइत्ता

1 क्रोधश्च मानश्च अनिगृहीतौ माया च लोभश्च परिवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ 2 कौचित् द्वौ संयतौ संकेतं कृत्वा देवलोकं गतौ, इतश्चैकस्मिन्नगरे एकस्य श्रेष्ठिनो भार्या पुत्रनिमित्तं नागदेवताया उपवासेन स्थिता, तया भणितं—भविष्यति ते पुत्रो देवलोकच्युत इति, तयोरेकश्च्युत्वा तस्याः पुत्रो जातः.

अयं गाथाक्षरार्थः ॥ १२४९ ॥ इदं पुनः प्राकरणिकं—'पडिलेहेउं पमज्जिय भत्तं पाणं च वोसिरेऊणं। पसहीकयवरमेव उ णियमेण पडिक्कमे साहू ॥ १ ॥ हत्थसया आगंतुं गंतुं च मुहुत्तगं जहिं चिट्ठे। पंथे वा वच्चंतो णदिसंतरणे पडिक्कमइ ॥२॥'
गतं प्रतिक्रमणद्वारम्, अधुना प्रतिक्रान्तव्यमुच्यते, तत्पुनरोघतः पञ्चधा भवतीति, आह च निर्युक्तिकारः—

मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं। कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥ १२५० ॥
संसारपडिक्कमणं चउव्विहं होइ आणुपुव्वीए। भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण नेयव्वं ॥ १२५१ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिव्यविशेषादात्मपरिणामो मिथ्यात्वं तस्य प्रतिक्रमणं तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्तते, यदाभोगानाभोगसहसात्कारैर्मिथ्यात्वं गतस्तत्प्रतिक्रान्तव्यमित्यर्थः, तथैव 'असंयमे' असंयमविषये प्रतिक्रमणम्, असंयमः—प्राणातिपातादिलक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्तते, 'कषायाणां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानां क्रोधादीनां प्रतिक्रमणं, कषायाः प्रतिक्रान्तव्याः, 'योगानां च' मनोवाक्कायलक्षणानाम् 'अप्रशस्तानाम्' अशोभनानां प्रतिक्रमणं, ते च प्रतिक्रान्तव्या इति गाथार्थः ॥ १२५० ॥ संसरणं संसारः—तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणस्तस्य प्रतिक्रमणं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं भवति 'आनुपूर्व्या' परिपाट्या, एतदुक्तं भवति—नारकायुषो ये हेतवो महारम्भादयस्तेषां (यामा) भोगानाभोगसहसात्कारैर्यद्वर्तितमन्यथा वा प्ररूपितं तस्य प्रतिक्रान्तव्यम्, एवं तिर्यग्नरामरेष्वपि विभाषा, नवरं शुभनरामरायुर्हेतुभ्यो मायाधनासेव-

---

१ प्रतिलिख्य प्रमृज्य भक्तं पानं च व्युत्सृज्य। वसतिकचवरमेव तु नियमेन प्रतिक्राम्येत् साधुः ॥ १ ॥ हस्तशतादागत्य गत्वा च मुहूर्तकं यत्र तिष्ठेत्। पथि वा व्रजन् नदीसंतरणे प्रतिक्राम्यति ॥ २ ॥

नादिक्षणेभ्यो निराशंसेनैवापवर्गाभिलाषिणाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यं, 'भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण णेयव्वं' तदेत-
दनन्तरोदितं भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं त्रिविधेनैव नेतव्यं, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतदुक्तं भवति-'मिच्छत्ताइ न
गच्छइ ण य गच्छावेइ णाणुजाणेई। जं मणवइकाएहिं तं भणियं भावपडिकमणं ॥ १ ॥' 'मनसा न गच्छति' न चिन्त-
यति यथा शोभनः शाक्यादिधर्मः, वाचा नाभिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, तथा 'न य गच्छावेइ'
मनसा न चिन्तयति-कथमेष तच्चनिकादिः स्यात्?, वाचा न प्रवर्तयति यथा तच्चनिकादिर्भव, कायेन न तच्चनिकादीना-
मर्पयति, 'णाणुजाणइ' कश्चित्तच्चनिकादिर्भवति न तं मनसाऽनुमोदयति तूष्णीं वाऽऽस्ते, वाचा न सुष्ठ्वारब्धं कृतं वेति
भणति, कायेन नखच्छोटिकादि प्रयच्छति, एवमसंयमादिष्वपि विभाषा कार्येति गाथार्थः ॥ १२५१ ॥ इत्थं मिथ्यात्वा-
दिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कषायाः, तथा चोक्तम्-'कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो
य पवड्ढमाणा। चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' अतः कषायप्रतिक्रमण एवोदाहरण-
मुच्यते-केई दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया, इओ य एगंमि णयरे एगस्स सिट्ठिस्स भारिया पुत्तणिमित्तं
णागदेवयाए उववासेण ठिया, ताए भणियं-होहिति ते पुत्तो देवलोयचुओत्ति, तेसिमेगो चइत्ता तीए पुत्तो जाओ,

1 क्रोधश्च मानश्च अनिगृहीतौ माया च लोभश्च प्रवर्धमानौ। चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ 2 कौचित् द्वौ संयतौ संकेतं कृत्वा देवलोकं गतौ, इतश्चैकस्मिन् नगरे एकस्य श्रेष्ठिनो भार्या पुत्रनिमित्तं नागदेवताया उपवासेन स्थिता, तया भणितं-भविष्यति ते पुत्रो देवलोकच्युत इति, तयोरेकश्च्युत्वा तस्याः पुत्रो जातः

अयं गाथाक्षरार्थः ॥ १२४९ ॥ इदं पुनः प्राकरणिकं—'पडिलेहेउं पमज्जिय भत्तं पाणं च वोसिरेऊणं। वसहीकयवरमेव उ णियमेण पडिक्कमे साहू ॥ १ ॥ हत्थसया आगंतुं गंतुं च मुहुत्तगं जहिं चिट्ठे। पंथे वा वच्चंतो णदिसंतरणे पडिक्कमइ ॥२॥'
गतं प्रतिक्रमणद्वारम्, अधुना प्रतिक्रान्तव्यमुच्यते, तत्पुनरोघतः पञ्चधा भवतीति, आह च निर्युक्तिकारः—

मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं। कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥ १२५० ॥
संसारपडिक्कमणं चउव्विहं होइ आणुपुव्वीए। भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण नेयव्वं ॥ १२५१ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिव्यविशेषादात्मपरिणामो मिथ्यात्वं तस्य प्रतिक्रमणं तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्तते, यदाभोगानाभोगसहसात्कारैर्मिथ्यात्वं गतस्तत्प्रतिक्रान्तव्यमित्यर्थः, तथैव 'असंयमे' असंयमविषये प्रतिक्रमणम्, असंयमः—प्राणातिपातादिलक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्तते, 'कषायाणां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानां क्रोधादीनां प्रतिक्रमणं, कषायाः प्रतिक्रान्तव्याः, 'योगानां च' मनोवाक्कायलक्षणानाम् 'अप्रशस्तानाम्' अशोभनानां प्रतिक्रमणं, ते च प्रतिक्रान्तव्या इति गाथार्थः ॥ १२५० ॥ संसरणं संसारः—तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणस्तस्य प्रतिक्रमणं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं भवति 'आनुपूर्व्या' परिपाट्या, एतदुक्तं भवति—नारकायुषो ये हेतवो महारम्भादयस्तेषां (षामा) भोगानाभोगसहसात्कारैर्यद्वर्तितमन्यथा वा प्ररूपितं तस्य प्रतिक्रान्तव्यम्, एवं तिर्यग्नरामरेष्वपि विभाषा, नवरं शुभनरामरायुर्हेतुभ्यो मायाद्यनासेव-

१ प्रतिलिख्य प्रमृज्य भक्तं पानं च व्युत्सृज्य। वसतिकचवरमेव तु नियमेन प्रतिक्राम्येत् साधुः ॥ १ ॥ हस्तशतादागत्य गत्वा च मुहूर्तकं यत्र तिष्ठेत्। पथि वा व्रजन् नदीसंतरणे प्रतिक्राम्यति ॥ २ ॥

नादिलक्षणेभ्यो निराशंसेनैवापवर्गाभिलाषिणाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यं, 'भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण णेयव्वं' तदेत-
दनन्तरोदितं भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं त्रिविधेनैव नेतव्यं, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतदुक्तं भवति-'मिच्छत्ताइ न
गच्छइ ण य गच्छावेइ णाणुजाणेई । जं मणवइकाएहिं तं भणियं भावपडिकमणं ॥ १ ॥' 'मनसा न गच्छति' न चिन्त-
यति यथा शोभनः शाक्यादिधर्मः, वाचा नाभिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, तथा 'न य गच्छावेइ'
मनसा न चिन्तयति-कथमेष तच्चनिकादिः स्यात्?, वाचा न प्रवर्तयति यथा तच्चनिकादिर्भव, कायेन न तच्चनिकादीना-
मर्पयति, 'णाणुजाणइ' कश्चित्तच्चनिकादिर्भवति न तं मनसाऽनुमोदयति तूष्णीं वाऽऽस्ते, वाचा न सुष्ठ्वारब्धं कृतं चेति
भणति, कायेन नखच्छोटिकादि प्रयच्छति, एवमसंयमादिष्वपि विभाषा कार्येति गाथार्थः ॥ १२५१ ॥ इत्थं मिथ्यात्वा-
दिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कषायाः, तथा चोक्तम्-'कोहो[1] य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो
य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' अतः कषायप्रतिक्रमण एवोदाहरण-
मुच्यते-'केई[2] दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया, इओ य एगंमि णयरे एगस्स सिट्ठिस्स भारिया पुत्तणिमित्तं
णागदेवयाए उववासेण ठिया, ताए भणियं-होहिति ते पुत्तो देवलोयचुओत्ति, तेसिमेगो चइत्ता तीए पुत्तो जाओ,

1 क्रोधश्च मानश्च अनिगृहीतौ माया च लोभश्च परिवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ 2 कौचित् द्वौ संयतौ संकेतं कृत्वा देवलोकं गतौ, इतश्चैकस्मिन्नगरे एकस्य श्रेष्ठिनो भार्या पुत्रनिमित्तं नागदेवताया उपवासेन स्थिता, तया भणितं-भविष्यति ते पुत्रो देवलोकच्युत इति, तयोरेकश्च्युत्वा तस्याः पुत्रो जातः.

अयं गाथाक्षरार्थः ॥ १२४९ ॥ इदं पुनः प्राकरणिकं—'पडिलेहेउं पमज्जिय भत्तं पाणं च वोसिरेऊणं। वसहीकयवरमेव उ णियमेण पडिक्कमे साहू ॥ १ ॥ हत्थसया आगंतुं गंतुं च मुहुत्तगं जहिं चिट्ठे। पंथे वा वच्चंतो णदिसंतरणे पडिक्कमइ ॥२॥' गतं प्रतिक्रमणद्वारम्, अधुना प्रतिक्रान्तव्यमुच्यते, तत्पुनरोघतः पञ्चधा भवतीति, आह च निर्युक्तिकारः—

मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं। कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥ १२५० ॥
संसारपडिक्कमणं चउव्विहं होइ आणुपुव्वीए। भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण नेयव्वं ॥ १२५१ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिव्यविशेषादात्मपरिणामो मिथ्यात्वं तस्य प्रतिक्रमणं तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्त्तते, यदाभोगानाभोगसहसात्कारैर्मिथ्यात्वं गतस्तत्प्रतिक्रान्तव्यमित्यर्थः, तथैव 'असंयमे' असंयमविषये प्रतिक्रमणम्, असंयमः—प्राणातिपातादिलक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्त्तते, 'कषायाणां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानां क्रोधादीनां प्रतिक्रमणं, कषायाः प्रतिक्रान्तव्याः, 'योगानां च' मनोवाक्कायलक्षणानाम् 'अप्रशस्तानाम्' अशोभनानां प्रतिक्रमणं, ते च प्रतिक्रान्तव्या इति गाथार्थः ॥ १२५० ॥ संसरणं संसारः—तिर्यङ्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणस्तस्य प्रतिक्रमणं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं भवति 'आनुपूर्व्या' परिपाट्या, एतदुक्तं भवति—नारकायुषो ये हेतवो महारम्भादयस्तेषां (पामा) भोगानाभोगसहसात्कारैर्यद्वर्तितमन्यथा वा प्ररूपितं तस्य प्रतिक्रान्तव्यम्, एवं तिर्यङ्नरामरेष्वपि विभाषा, नवरं शुभनरामरायुर्हेतुभ्यो मायाद्यनासेव-

१ प्रतिलिख्य प्रमृज्य भक्तं पानं च व्युत्सृज्य। वसतिकचवरमेव तु नियमेन प्रतिक्राम्येत् साधुः ॥ १ ॥ हस्तशतादागत्य गत्वा च मुहूर्तकं यत्र तिष्ठेत्। पथि वा व्रजन् नदीसंतरणे प्रतिक्राम्यति ॥ २ ॥

नादिलक्षणेभ्यो निराशंसेनैवापवर्गाभिलाषिणाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यं, 'भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण णेयव्वं' तदेत-
दनन्तरोदितं भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं त्रिविधेनैव नेतव्यं, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतदुक्तं भवति-'मिच्छत्ताइ न
गच्छइ ण य गच्छावेइ णाणुजाणेई । जं मणवइकाएहिं तं भणियं भावपडिक्कमणं ॥ १ ॥' 'मनसा न गच्छति' न चिन्त-
यति यथा शोभनः शाक्यादिधर्मः, वाचा नाभिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, तथा 'न य गच्छावेइ'
मनसा न चिन्तयति-कथमेष तच्चनिकादिः स्यात्?, वाचा न प्रवर्तयति यथा तच्चनिकादिर्भव, कायेन न तच्चनिकादीना-
मर्पयति, 'णाणुजाणइ' कश्चित्तच्चनिकादिर्भवति न तं मनसाऽनुमोदयति तूष्णीं वाऽऽस्ते, वाचा न सुष्ठ्वारब्धं कृतं वेति
भणति, कायेन नखच्छोटिकादि प्रयच्छति, एवमसंयमादिष्वपि विभाषा कार्येति गाथार्थः ॥ १२५१ ॥ इत्थं मिथ्यात्वा-
दिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कषायाः, तथा चोक्तम्-'कोहो[1] य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो
य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' अतः कषायप्रतिक्रमण एवोदाहरण-
मुच्यते-केई[2] दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया, इओ य एगंमि णयरे एगस्स सिट्ठिस्स भारिया पुत्तणिमित्तं
णागदेवयाए उववासेण ठिया, ताए भणियं-होहिति ते पुत्तो देवलोयचुओत्ति, तेसिमेगो चइत्ता तीए पुत्तो जाओ,

---

१ क्रोधश्च मानश्च अनिगृहीतौ माया च लोभश्च परिवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ २ कौचित् द्वौ संयतौ संकेतं कृत्वा देवलोकं गतौ, इतश्चैकस्मिन्नगरे एकस्य श्रेष्ठिनो भार्या पुत्रनिमित्तं नागदेवतायै उपवासेन स्थिता, तया भणितं-भविष्यति ते पुत्रो देवलोकच्युत इति, तयोरेकश्च्युत्वा तस्याः पुत्रो जातः.

नागदत्तोत्ति से णामं कयं, बावत्तरिकलाविसारओ जाओ, गंधव्वं च से अइप्पियं, तेण गंधव्वणागदत्तो भण्णइ, तओ सो मित्तजणपरियारिओ सोक्खमणुभवइ, देवो य णं बहुसो बहुसो बोहेइ, सो ण संबुज्झइ, ताहे सो देवो अव्वत्तलिंगेणं ण णज्जइ जहेस पव्वइयगो, जेण से रजोहरणाइ उवगरणं णत्थि, सप्पे चत्तारि करंडयहत्थो गहेऊण तस्स उज्जाणियागयस्स य अदूरसामंतेण वीईवयइ, मित्तेहिं से कहियं-एस सप्पखेलावगोत्ति, गओ तस्स मूलं, पुच्छइ-किमेत्थं ?, देवो भणइ-सप्पा, गंधव्वणागदत्तो भणइ-रमामो, तुमं ममच्चएहि अहं तुहच्चएहिं, देवो तस्सच्चएहिं रमति, खइओवि ण मरइ, गंधव्वणागदत्तो अमरिसिओ भणइ-अहंपि रमामि तव संतिएहिं सप्पेहिं, देवो भणइ-मरसि जइ खज्जसि, जाहे णिबंधेण लग्गो ताहे मंडलं आलिहित्ता देवेण चउद्दिसिंपि करंडगा ठविता, पच्छा से सयं सयणमित्तपरियणं मेलिऊण तस्स समक्खं इमं भणियाइओ—

1 नागदत्त इति तस्य नाम कृतं, द्वासप्ततिकलाविशारदो जातः, गान्धर्वं चास्यातिप्रियं, तेन गन्धर्वनागदत्तो भण्यते, ततः स मित्रजनपरिवारितः सौख्यमनुभवति, देवश्चैनं बहुशः २ बोधयति, स न सम्बुध्यते, तदा स देवोऽव्यक्तलिङ्गेन न ज्ञायते यथैष प्रव्रजितकः, येन रजोहरणाद्युपकरणं तस्य नास्ति, सर्पांश्चतुरः करण्डकहस्तो गृहीत्वा तस्योद्यानिकागतस्यादूरसामीप्येन व्यतिव्रजति, मित्रैस्तस्य कथितं-एष सर्पक्रीडक इति, गतस्तस्य मूलं, पृच्छति-किमत्र ?, देवो भणति-सर्पाः, गन्धर्वनागदत्तो भणति-रमावहे, त्वं मामकीनैरहं तावकीनैः, देवस्तत्सत्कैः रमते, खादितोऽपि न म्रियते, गन्धर्वनागदत्तोऽमर्षितो भणति-अहमपि तव सत्कैः सर्पैः रमे देवो भणति-मरिष्यसि यदि भक्षिष्यसे, यदा निर्बन्धेन लग्नस्तदा मण्डलमालिख्य देवेन चतसृष्वपि दिक्षु करण्डकाः स्थापिताः, पश्चात्तस्य सर्वं स्वजनमित्रपरिजनं मेलयित्वा तस्य समक्षं इदं भणितवान्—

गंधव्वनागदत्तो इच्छइ सप्पेहि खिल्लिउं इहयं । तं जइ कहिंवि खज्जइ इत्थ हु दोसो न कायव्वो ॥ १२५२ ॥

व्याख्या—'गन्धर्वनागदत्त' इति नाम्ना 'इच्छति' अभिलपति सर्पैः सार्द्धं क्रीडितुम्, अत्र स खलु—अयं यदि 'कथञ्चित्' केनचित्प्रकारेण 'खाद्यते' भक्ष्यते 'इत्थ हु' अस्मिन् वृत्तान्ते न दोषः कर्तव्यो मम भवद्भिरिति गाथार्थः ॥ १२५२ ॥

यथा चतसृष्वपि दिक्षु स्थापितानां सर्पाणां माहात्म्यमसावकथयत् तथा प्रतिपादयन्नाह—

तरुणदियायरनयणो विज्जुलयाचंचलग्गजीहालो । घोरमहाविसदाढो उक्का इव पज्जलियरोसो ॥ १२५३ ॥

व्याख्या—तरुणदिवाकरवद्—अभिनवोदितादित्यवन्नयने—लोचने यस्य स तरुणदिवाकरनयनः, रक्ताक्ष इत्यर्थः, विद्युल्लतेव चञ्चलाऽग्रजिह्वा यस्य स विद्युल्लताचञ्चलाग्रजिह्वाकः घोरा—रौद्रा महाविषाः—प्रधानविषयुक्ता दंष्ट्रा—आस्यो यस्य स घोरमहाविषदंष्ट्रः, उल्केव—चुडुलीव प्रज्वलितो रोषो यस्य स तथोच्यत इति गाथार्थः ॥ १२५३ ॥

डक्को जेण मणूसो कयमकयं न याणई सुबहुयंपि । अद्दिस्समाणमच्चुं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२५४ ॥

व्याख्या—'डक्को' दष्टः 'येन' सर्पेण मनुष्यः स कृतं किञ्चिदकृतं वा न जानाति सुबह्वपि, 'अदृश्यमानमृत्युम्' अदृश्यमानोऽयं करण्डकस्थो मृत्युर्वर्तते, मृत्युहेतुत्वान्मृत्युः, यतश्चैवमतः कथं ग्रहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पम् ?, इति गाथार्थः ॥ १२५४ ॥ अयं च क्रोधसर्पः, पुरुषे संयोजना स्वबुद्ध्या कार्या, क्रोधसमन्वितस्तरुणदिवाकरनयन एव भवतीत्यादि ॥

मेरुगिरितुंगसरिसो अट्ठफणो जमलजुगलजीहालो । दाहिणपासंमि ठिओ माणेण वियट्टई नागो ॥ १२५५ ॥

णागदत्तोत्ति से णामं कयं, बावत्तरिकलाविसारओ जाओ, गंधव्वं च से अइप्पियं, तेण गंधव्वणागदत्तो भण्णइ, तओ सो मित्तजणपरिवारिओ सोक्खमणुभवइ, देवो य णं बहुसो बहुसो बोहेइ, सो ण संबुज्झइ, ताहे सो देवो अव्वत्तलिंगेणं ण णज्जइ जहेस पव्वइयगो, जेण से रजोहरणाइ उवगरणं णत्थि, सप्पे चत्तारि करंडयहत्थो गहेऊण तस्स उज्जाणियागयस्स य अदूरसामंतेण वीईवयइ, मित्तेहिं से कहियं–एस सप्पखेल्लावगोत्ति, गओ तस्स मूलं, पुच्छइ–किमेत्थं !, देवो भणइ–सप्पा, गंधव्वणागदत्तो भणइ–रमामो, तुमं ममच्चएहिं अहं तुहच्चएहिं, देवो तस्सच्चएहिं रमति, खइओवि ण मरइ, गंधव्वणागदत्तो अमरिसिओ भणइ–अहंपि रमामि तव संतिएहिं सप्पेहिं, देवो भणइ–मरसि जइ खज्जसि, जाहे णिबंधेण लग्गो ताहे मंडलं आलिहित्ता देवेण चउद्दिसिंपि करंडगा ठविता, पच्छा से सव्वं सयणमित्तपरियणं मेलिऊण तस्स समक्खं इमं भणियाइओ—

1 नागदत्त इति तस्य नाम कृतं, द्वासप्ततिकलाविशारदो जातः, गान्धर्वं चास्यातिप्रियं, तेन गन्धर्वनागदत्तो भण्यते, ततः स मित्रजनपरिवारितः सौख्यमनुभवति, देवश्चैनं बहुशः २ बोधयति, स न सम्बुध्यते, तदा स देवोऽव्यक्तलिङ्गेन न ज्ञायते यथैष प्रव्रजितकः, येन रजोहरणाद्युपकरणं तस्य नास्ति, सर्पांश्चतुरः करण्डकहस्तो गृहीत्वा तस्योद्यानिकागतस्यादूरसामीप्येन व्यतिव्रजति, मित्रैस्तस्य कथितं–एष सर्पक्रीडक इति, गतस्तस्य मूलं, पृच्छति–किमत्र !, देवो भणति–सर्पाः, गन्धर्वनागदत्तो भणति–रमावहे, त्वं मामकीनैरहं तावकीनैः, देवस्तस्सत्कैः रमते, खादितोऽपि न म्रियते, गन्धर्वनागदत्तोऽमर्षितो भणति–अहमपि तव सत्कैः सर्पैः रमे देवो भणति–मरिष्यसि यदि भक्षिष्यसे, यदा निर्बन्धेन लग्नस्तदा मण्डलमालिख्य देवेन चतसृष्वपि दिक्षु करण्डकाः स्थापिताः, पश्चात्तस्य सर्वं स्वजनमित्रपरिजनं मेलयित्वा तस्य समक्षं इदं भणितवान्–

तं च सि यालग्गाही अणोसहिबलो अ अपरिहत्थो य। सा य चिरसंचियविसा गहणम्मि ...

व्याख्या—इयमेवम्भूता नागी रौद्रा, त्वं च 'व्यालग्राही' सर्पग्रहणशीलः 'अनौषधिबलश्च' औषधिबलरहितः 'अप-
रिहस्तश्च' अदक्षश्च, सा च चिरसंचितविषा 'गहने' सङ्कुले 'वने' कार्यजाले वसति नागीति गाथार्थः ॥ १२५८ ॥

होही ते विणिवाओ तीसे दाढंतरं उवगयस्स। अप्पोसहिमंतबलो न हु अप्पाणं चिगिच्छिहिसि ॥ १२५९ ॥

व्याख्या—भविष्यति ते विनिपातः तस्या दंष्ट्रान्तरम् 'उपगतस्य' प्राप्तस्य, अल्पं—स्तोकं औषधिमन्त्रबलं यस्य तव स
त्वं अल्पौषधिमन्त्रबलः, यतश्चैवमतो नैवाऽऽत्मानं चिकित्सिष्यसीति गाथार्थः ॥ १२५९ ॥ इयं च मायानागी ॥

उत्थरमाणो सव्वं महालओ पुण्णमेहनिग्घोसो। उत्तरपासंमि ठिओ लोहेण विपट्टई नागो ॥ १२६० ॥

व्याख्या—'उत्थरमाणो'त्ति अभिभवन् 'सर्वं' वस्तु, महानालयोऽस्येति महालयः, सर्वत्रानिवारितत्वात्, पूर्णः पुष्क-
रावर्तस्येव निर्घोषो यस्य स तथोच्यते, करण्डकन्यासमधिकृत्याह—उत्तरपार्श्वे स्थितः, उदारादिन्यासस्तु सर्वोदारो लोभ इति
ख्यापनार्थम्, अत एव लोभेन हेतुभूतेन 'विपट्टइ'त्ति व्यावर्तते रुष्यति वा 'नागः' सर्प इति गाथार्थः ॥ १२६० ॥

डक्को जेण मणुस्सो होइ महासागरुव्व दुप्पूरो। तं सव्वविससमुदयं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२६१ ॥

व्याख्या—दष्टो येन मनुष्यो भवति 'महासागर इव' स्वयम्भूरमण इव दुष्पूरः 'तम्' इत्थम्भूतं 'सर्वविषसमुदयं' सर्व-
व्यसनैकराजमार्गं कथं ग्रहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२६१ ॥ अयं तु लोभसर्पः ॥

एए ते पावाही चत्तारिवि कोहमाणमयलोभा। जेहि सया संतत्तं जरियमिव जयं कलकलेइ ॥ १२६२ ॥

व्याख्या—मेरुगिरेस्तुङ्गानि—उच्छ्रितानि तैः सदृशः मेरुगिरितुङ्गसदृशः, उच्छ्रित इत्यर्थः, अष्टौ फणा यस्य सोऽष्टफणः जातिकुलरूपबललाभबुद्धिवाल्लभ्यकश्रुतानि द्रष्टव्यानि, तस्यतो यमो—मृत्युर्मृत्युहेतुत्वात् 'ला आदाने' यमं लान्ती-ति—आददतीति यमला, यमला युग्मजिह्वा यस्य स यमलयुग्मजिह्वः, करण्टकन्याश्रममधिकृत्याऽऽह—दक्षिणपार्श्वे स्थितः, दक्षिणदिग्भ्यासस्तु दाक्षिण्यवत उपरोधतो मानप्रवृत्तेः, अत एवाह—'मानेन' हेतुभूतेन व्यापर्तते 'नागः' सर्प इति गाथार्थः ॥ १२५५ ॥

डक्को जेण मणूसो थद्धो न गणेइ देवरायमवि । तं मेरुपव्वयनिभं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२५६ ॥

व्याख्या—'डक्को' दष्टः 'येन' सर्पेण मनुष्यः स्तब्धः सन्न गणयति 'देवराजानमपि' इन्द्रमपि, 'तम्' इत्थम्भूतं मेरुप-र्वतनिभं कथं गृहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२५६ ॥ अयं च मानसर्पः ॥

सललियविल्लहलगई सत्थिअलंछणफणंकिअपडागा । मायामइआ नागी नियडिकवडवंचणाकुसला ॥ १२५७ ॥

व्याख्या—सललिता—मृद्वी वेल्लहला—स्फीता गतिर्यस्याः सा सललितवेल्लहलगतिः, स्वस्तिकलाञ्छनेनाङ्किता फणाप-ताका यस्याः सा स्वस्तिकलाञ्छनाङ्कितफणापताकेति वक्तव्ये गाथाभङ्गभयादन्यथा पाठः, मायात्मिका नागी 'निकृति-कपटवञ्चनाकुशला' निकृतिः—आन्तरो विकारः कपटं—वेषपरावर्तादिर्बाह्यः आभ्यां या वञ्चना तस्यां कुशला—निपुणेति गाथार्थः ॥ १२५७ ॥

---

१ वहूत प्र०.

तं च सि वालग्गाही अणोसहिबलो अ अपरिहत्थो य। सा य चिरसंचियविसा गहणंमि वणे वसइ नागी ॥ १२५८ ॥

व्याख्या—इयमेवम्भूता नागी रौद्रा, त्वं च 'व्यालग्राही' सर्पग्रहणशीलः 'अनौषधिबलश्च' औषधिबलरहितः 'अपरिहत्थश्च' अदक्षश्च, सा च चिरसञ्चितविषा 'गहने' सङ्कुले 'वने' कार्यजाले वसति नागीति गाथार्थः ॥ १२५८ ॥

होही ते विणिवाओ तीसे दाढंतरं उवगयस्स। अप्पोसहिमंतबलो न हु अप्पाणं चिगिच्छिहिसि ॥ १२५९ ॥

व्याख्या—भविष्यति ते विनिपातः तस्या दंष्ट्रान्तरम् 'उपगतस्य' प्राप्तस्य, अल्पं—स्तोकं औषधिमन्त्रबलं यस्य तव स त्वं अल्पौषधिमन्त्रबलः, यतश्चैवमतो नैवाऽऽत्मानं चिकित्सिष्यसीति गाथार्थः ॥ १२५९ ॥ इयं च मायानागी ॥

उत्थरमाणो सव्वं महालओ पुन्नमेहनिग्घोसो। उत्तरपासंमि ठिओ लोहेण वियट्टई नागो ॥ १२६० ॥

व्याख्या—'उत्थरमाणो'त्ति अभिभवन् 'सर्वं' वस्तु, महानालयोऽस्येति महालयः, सर्वत्रानिवारितत्वात्, पूर्णः पुष्करावर्त्तस्येव निर्घोषो यस्य स तथोच्यते, करण्डकन्यासमधिकृत्याह—उत्तरपार्श्वे स्थितः, उत्तरदिग्व्यासस्तु सर्वोत्तरो लोभ इति ख्यापनार्थम्, अत एव लोभेन हेतुभूतेन 'वियट्टइ'त्ति व्यावर्तते रुष्यति वा 'नागः' सर्प इति गाथार्थः ॥ १२६० ॥

डक्को जेण मणुसो होइ महासागरुव्व दुप्पूरो। तं सव्वविससमुदयं कह धिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२६१ ॥

व्याख्या—दष्टो येन मनुष्यो भवति 'महासागर इव' स्वयम्भूरमण इव दुष्पूरः 'तम्' इत्थम्भूतं 'सर्वविषसमुदयं' सर्वव्यसनैकराजमार्गं कथं ग्रहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२६१ ॥ अयं तु लोभसर्पः ॥

एए ते पावाही चत्तारिवि कोहमाणमयलोभा। जेहि सया संतत्तं जरियमिव जयं कलकलेइ ॥ १२६२ ॥

व्याख्या—मेरुगिरेस्तुङ्गानि—उच्छ्रितानि तैः सदृशः मेरुगिरितुङ्गसदृशः, उच्छ्रित इत्यर्थः, अष्टौ फणा यस्य सोऽष्टफनः
जातिकुलरूपबललाभबुद्धिवाल्लभ्यकश्रुतानि द्रष्टव्यानि, तत्त्वतो यमो—मृत्युर्मृत्युहेतुत्वात् 'ला आदाने' यमं लान्ती-
ति—आददतीति यमला, यमला युग्मजिह्वा यस्य स यमलयुग्मजिह्वः, करण्टकन्यासमधिकृत्याऽऽह—दक्षिणपार्श्वे
स्थितः, दक्षिणदिग्यासस्तु दाक्षिण्यवत उपरोधतो मानप्रवृत्तेः, अत एवाह—'मानेन' हेतुभूतेन व्यापर्तते 'नागः' सर्प इति
गाथार्थः ॥ १२५५ ॥

डक्को जेण मणूसो थद्धो न गणेइ देवरायमवि । तं मेरुपव्वयनिभं कह पिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२५६ ॥

व्याख्या—'डक्को' दष्टः 'येन' सर्पेण मनुष्यः स्तब्धः सन् गणयति 'देवराजानमपि' इन्द्रमपि, 'तम्' इत्थम्भूतं मेरुप-
र्वतनिभं कथं गृहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२५६ ॥ अयं च मानसर्पः ॥

सललियविल्लहलगई सत्थिअलंछणफणंकिअपडागा । मायामइआ नागी नियडिकवडवंचणाकुसला ॥ १२५७ ॥

व्याख्या—सललिता—मृद्वी वेल्लहला—स्फीता गतिर्यस्याः सा सललितवेल्लहलगतिः, स्वस्तिकलाञ्छनेनाङ्किता फणाप-
ताका यस्याः सा स्वस्तिकलाञ्छनाङ्कितफणापताकेति वक्तव्ये गाथाभङ्गभयादन्यथा पाठः, मायात्मिका नागी 'निकृति-
कपटवञ्चनाकुशला' निकृतिः—आन्तरो विकारः कपटं—वेषपरावर्तादिर्बाह्यः आभ्यां या वञ्चना तस्यां कुशला—निपुणेति
गाथार्थः ॥ १२५७ ॥

१ बहुत प्र०.

तं च सि वालग्गाही अणोसहिवलो अ अपरिहत्थो य। सा य चिरसंचियविसा गहणंमि वणे वसइ नागी१२५८
व्याख्या—इयमेवम्भूता नागी रौद्रा, त्वं च 'व्यालग्राही' सर्पग्रहणशीलः 'अनौषधिवलश्च' औषधिवलरहितः 'अप-
रिहत्थश्च' अदक्षश्च, सा च चिरसञ्चितविषा 'गहने' सङ्कुले 'वने' कार्यजाले वसति नागीति गाथार्थः ॥ १२५८ ॥
होही ते विणिवाओ तीसे दाढंतरं उवगयस्स। अप्पोसहिमंतबलो न हु अप्पाणं चिगिच्छिहिसि ॥ १२५९ ॥
व्याख्या—भविष्यति ते विनिपातः तस्या दंष्ट्रान्तरम् 'उपगतस्य' प्राप्तस्य, अल्पं—स्तोकं औषधिमन्त्रबलं यस्य तत्र स
त्वं अल्पौषधिमन्त्रबलः, यतश्चैवमतो नैवाऽऽत्मानं चिकित्सिष्यसीति गाथार्थः ॥ १२५९ ॥ इयं च मायानागी ॥
उत्थरमाणो सव्वं महालओ पुन्नमेहनिग्घोसो। उत्तरपासंमि ठिओ लोहेण वियट्टई नागो ॥ १२६० ॥
व्याख्या—'उत्थरमाणो'त्ति अभिभवन् 'सर्वं' वस्तु, महानालयोऽस्येति महालयः, सर्वत्रानिवारितत्वात्, पूर्णः पुष्क-
रावर्त्तस्येव निर्घोषो यस्य स तथोच्यते, करण्डकन्यासमधिकृत्याह—उत्तरपार्श्वे स्थितः, उत्तरदिग्न्यासस्तु सर्वोत्तरो लोभ इति
ख्यापनार्थम्, अत एव लोभेन हेतुभूतेन 'वियट्टइ'त्ति व्यावर्तते रुप्यति वा 'नागः' सर्प इति गाथार्थः ॥ १२६० ॥
डक्को जेण मणूसो होइ महासागरुव्व दुप्पूरो। तं सव्वविससमुदयं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२६१ ॥
व्याख्या—दष्टो येन मनुष्यो भवति 'महासागर इव' स्वयम्भूरमण इव दुष्पूरः 'तम्' इत्थम्भूतं 'सर्वविषसमुदयं' सर्व-
व्यसनैकराजमार्गं कथं ग्रहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२६१ ॥ अयं तु लोभसर्पः ॥
एए ते पावाही चत्तारिवि कोहमाणमयलोभा। जेहि सया संतत्तं जरियमिव जयं कलकलेइ ॥ १२६२ ॥

व्याख्या—एते ते 'पापादयः' पापमपथ्यायोगोऽपि [illegible] भुवनं 'कलकलायति' भयजलधौ क्वथयन्तीति गाथार्थः ॥ १२६२ ॥

एएहिं जो खज्जइ चउहिवि आसीविसेहि पावेहिं । अयसस्स नरयपडणं नत्थि सि आलंबणं किंचि ॥ १२६३ ॥

व्याख्या—एभिर्य एव खाद्यते चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः 'पापैः' अशोभनैः तस्य अवशस्य सतः नरकपतनं भवति, 'नास्ति' न विद्यते 'से' तस्यालम्बनं किञ्चिद् येन न पततीति गाथार्थः ॥ १२६३ ॥ एवमभिधायैव गुरुणा [illegible] खइओ पडिओ मओ य, पच्छा देवो भणइ—किह जायं ?, ण ठाइहत्ति वारिज्जंतो, पुणभणिए य से गिला भणइ छुभंति ओसहाणि य, ण किंचि गुणं करेंति, पच्छा तस्स सयणो पाएहिं पडिओ—जिआवेहत्ति, देवो भणइ—एवं चेव अहंपि खइयो, जइ परिसिं चरियं अणुचरइ तो जीवइ, जइ णाणुपालेइ तो उज्जीविओऽवि पुणो मरइ, तं च चरियं गाधाहिं कहेइ—

एएहिं अहं खइओ चउहिवि आसीविसेहि पावेहिं । विसनिग्घायणहेउं चरामि विविहं तवोकम्मं ॥ १२६४ ॥

व्याख्या—एभिरहं 'खइओ'त्ति भक्षितश्चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः [illegible] निमित्तं 'चरामि' आसेवयामि 'विविधं' विचित्रं [illegible]

१ स खादितः [illegible]

सेवामि सेलकाणणसुसाणसुन्नघररुक्खमूलाइं । पावाहीणं तेसिं खणमवि न उवेमि वीसंभं ॥ १२६५ ॥

व्याख्या—'सेवामि' भजामि शैलकाननश्मशानशून्यगृहवृक्षमूलानि शैलाः–पर्वताः काननानि–दूरवर्तिवनानि शैलाश्च काननानि चेत्यादि द्वन्द्वः, 'पापाहीनां' पापसर्पाणां तेषां क्षणमपि 'नोपैमि' न यामि 'विश्रम्भं' विश्वासमिति गाथार्थः ॥ १२६५ ॥

अच्चाहारो न सहे अइनिद्धेण विसया उइज्जंति । जायामायाहारो तंपि पकामं न इच्छामि ॥ १२६६ ॥

व्याख्या—'अत्याहारः' प्रभूताहारः 'न सहे'त्ति प्राकृतशैल्या न सहते—न क्षमते, मम स्निग्धमल्पं च भोजनं भविष्यत्येतदपि नास्ति, यतः–अतिस्निग्धेन हविःप्रचुरेण 'विषयाः' शब्दादयः 'उदीर्यन्ते' उद्रेकावस्थां नीयन्ते, ततश्च यात्रामात्राहारो यावता संयमयात्रोत्सर्पति तावन्तं भक्षयामि, तमपि प्रकामं पुनर्नेच्छामीति गाथार्थः ॥ १२६६ ॥

उस्सन्नकयाहारो अहवा विगईविवज्जियाहारो । जं किंचि कयाहारो अवउज्झियथोवमाहारो ॥ १२६७ ॥

व्याख्या—'उस्सन्नं' प्रायशोऽकृताहारः, तिष्ठामीति क्रिया, अथवा विगतिभिर्वर्जित आहारो यस्य मम सोऽहं विगतिविवर्जिताहारः, यत्किञ्चिच्छोभनमशोभनं चौदनादि कृतमाहारो येन मया सोऽहं तथाविधः, 'अवउज्झियथोवमाहारो'त्ति उज्झित–उज्झितधर्मा स्तोकः–स्वल्पः आहारो यस्य मम सोऽहमुज्झितस्तोकाहार इति गाथार्थः ॥ १२६७ ॥ एवं क्रियायुक्तस्य क्रियान्तरयोगाच्च गुणानुपदर्शयति—

थोवाहारो थोवभणिओ य जो होइ थोवनिद्दो य । थोवोवहिउवगरणो तस्स हु देवावि पणमंति ॥ १२६८ ॥

व्याख्या—एते ते 'पापाहयः' पापसर्पाश्चत्वारोऽपि क्रोधमानमायालोभा यैः सदा सन्तप्तं सत् ज्वरितमिव 'जगद्' भुवनं 'कलकलायति' भवजलधौ क्वथयतीति गाथार्थः ॥ १२६२ ॥

एएहिं जो खज्जइ चउहिवि आसीविसेहिं पावेहिं । अवसस्स नरयपडणं णत्थि हु से आलंबणं किंचि ॥ १२६३ ॥

व्याख्या—एभिर्य एव खाद्यते चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः 'पापैः' अशोभनैः तस्य अवशस्य सतः नरकपतनं भवति, 'नास्ति' न विद्यते 'से' तस्यालम्बनं किञ्चिद् येन न पततीति गाथार्थः ॥ १२६३ ॥ एवमभिधायैते मुष्टाः । सो[1] खइओ पडिओ मओ य, पच्छा देवो भणइ—किह जायं ?, ण ठाइहत्ति वारिज्जंतो, पुव्वभणिया य ते मित्ता अगदे छुभंति ओसहाणि य, ण किंचि गुणं करेंति, पच्छा तस्स सयणो पाएहिं पडिओ—जिआवेहत्ति, देवो भणइ—एवं चेव अहंपि खइयो, जइ एरिसिं चरियं अणुचरइ तो जीवइ, जइ णाणुपालेइ तो उज्जीविओऽवि पुणो मरइ, तं च चरियं गाथाहिं कहेइ—

एएहिं अहं खइओ चउहिवि आसीविसेहिं पावेहिं । विसनिग्घायणहेउं चरामि विविहं तवोकम्मं ॥ १२६४ ॥

व्याख्या—एभिरहं 'खइओ'त्ति भक्षितश्चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः घोरै—रौद्रैः 'विषनिर्घातनहेतुः' विषनिर्घातननिमित्तं 'चरामि' आसेवयामि 'विविधं' विचित्रं चतुर्थषष्ठाष्टमादिभेदं 'तपःकर्म' तपःक्रियामिति गाथार्थः ॥ १२६४ ॥

---

१ स खादितः पतितो मृतश्च, पश्चाद्देवो भणति—कथं जातं ?, न स्थास्यसि वार्यमाणः, पूर्वभणितानि च तानि मित्राणि अगदान् क्षिपन्ति औषधानि च, न कञ्चिद्गुणं कुर्वन्ति, पश्चात्तस्य स्वजनः पादयोः पतितः—जीवयेति, देवो भणति—एवमेवाहमपि खादितः, यदीदृशीं चर्यामनुचरति तदा जीवति, यदि नानुपालयति सद्योजीवितोऽपि पुनर्म्रियते, तां च चर्यां गाथाभिः कथयति ।

सेवामि सेलकाणणसुसाणसुन्नघररुक्खमूलाइं । पावाहीणं तेसिं खणमवि न उवेमि वीसंभं ॥ १२६५ ॥

व्याख्या—'सेवामि' भजामि शैलकाननश्मशानशून्यगृहवृक्षमूलानि शैलाः—पर्वताः काननानि—दूरवर्तिवनानि शैलाश्च काननानि चेत्यादि द्वन्द्वः, 'पापाहीनां' पापसर्पाणां तेषां क्षणमपि 'नोपैमि' न यामि 'विश्रम्भं' विश्वासमिति गाथार्थः ॥ १२६५ ॥

अच्चाहारो न सहे अइनिद्धेण विसया उइज्जंति । जायामायाहारो तंपि पकामं न इच्छामि ॥ १२६६ ॥

व्याख्या—'अत्याहारः' प्रभूताहारः 'न सहे'त्ति प्राकृतशैल्या न सहते—न क्षमते, मम स्निग्धमल्पं च भोजनं भविष्यत्येतदपि नास्ति, यतः—अतिस्निग्धेन हविःप्रचुरेण 'विषयाः' शब्दादयः 'उदीर्यन्ते' उद्रेकावस्थां नीयन्ते, ततश्च यात्रामात्राहारो यावता संयमयात्रोत्सर्पति तावन्तं भक्षयामि, तमपि प्रकामं पुनर्नेच्छामीति गाथार्थः ॥ १२६६ ॥

उस्सन्नकयाहारो अहवा विगईविवज्जियाहारो । जं किंचि कयाहारो अवउज्झियथोवमाहारो ॥ १२६७ ॥

व्याख्या—'उस्सन्नं' प्रायशोऽकृताहारः, तिष्ठामीति क्रिया, अथवा विगतिभिर्वर्जित आहारो यस्य मम सोऽहं विगतिविवर्जिताहारः, यत्किञ्चिच्छोभनमशोभनं वौदनादि कृतमाहारो येन मया सोऽहं तथाविधः, 'अवउज्झियथोवमाहारो'त्ति उज्झित—उज्झितधर्मा स्तोकः—स्वल्पः आहारो यस्य मम सोऽहमुज्झितस्तोकाहार इति गाथार्थः ॥ १२६७ ॥ एवं क्रियायुक्तस्य क्रियान्तरयोगाच्च गुणानुपदर्शयति—

थोवाहारो थोवभणिओ य जो होइ थोवनिद्दो य । थोवोवहिउवगरणो तस्स हु देवावि पणमंति ॥ १२६८ ॥

व्याख्या—स्तोकाहारः स्तोकभणितश्च यो भवति स्तोकनिद्रश्च स्तोकोपध्युपकरणः, उपधिरेवोपकरणं, तस्य चेत्थम्भूतस्य देवा अपि प्रणमन्तीति गाथार्थः ॥ १२६८ ॥ एवं जइ अणुपालेइ तओ उट्ठेइ, भणंति—वरं एवंपि जीयंतो, पच्छा सो पुवाभिमुहो ठिओ किरियं पउंजिउंकामो देवो भणइ—

सिद्धे नमंसिऊणं संसारत्था य जे महाविज्जा। वोच्छामि दंडकिरियं सव्वविसनिवारणिं विज्जं ॥ १२६९ ॥

व्याख्या—'सिद्धान्' मुक्तान् नमस्कृत्य संसारस्थाश्च ये 'महावैद्याः' केवलिचतुर्दशपूर्ववित्प्रभृतयस्तांश्च नमस्कृत्य वक्ष्ये दण्डक्रियां सर्वविषनिवारिणीं विद्यामिति गाथार्थः ॥ १२६९ ॥ सा चेयं—

सव्वं पाणइवायं पच्चक्खाई मि अलियवयणं च। सव्वमदत्तादाणं अब्बंभ परिग्गहं स्वाहा ॥ १२७० ॥

व्याख्या—'सर्वं' सम्पूर्णं प्राणातिपातं 'प्रत्याख्याति' प्रत्याचष्टे एष महात्मेति, अनृतवचनं च, सर्वं चादत्तादानम्, अब्रह्म परिग्रहं च प्रत्याचष्टे स्वाहेति गाथार्थः ॥ १२७० ॥ एवं भणिए उट्ठिओ, अम्मापिईहिं से कहियं, न सद्दहइ, पच्छा पहाविओ पडिओ, पुणोवि देवेण तहेव उट्ठविओ, पुणोवि पहाविओ, पडिओ, तइयाए वेलाए देवो णिच्छइ, पसादिओ, उट्ठविओ, पडिस्सुयं, अम्मापियरं पुच्छित्ता तेण समं पहाविओ, एगंमि वणसंडे पुव्वभवे कहेइ, संबुद्धो पत्तेयबुद्धो जाओ,

१ एवं यद्यनुपालयति तदोत्तिष्ठति, भणन्ति—वरमेवमपि जीवन्, पश्चात् स पूर्वाभिमुखः स्थितः क्रियां प्रयोक्तुकामो देवो भणति—। एवं भणिते उत्थितो मातापितृभ्यां तस्मै कथितं, न श्रद्दधाति, पश्चात् प्रधावितः पतितः, पुनरपि देवेन तथैव उत्थापितः, पुनरपि प्रधावितः, पतितः, तृतीयायां वेलायां देवो नेच्छति, प्रसादितः, उत्थापितः, प्रतिश्रुतं, मातापितरावापृच्छ्य तेन समं प्रधावितः, एकस्मिन् वनखण्डे पूर्वभवान् कथयति, संबुद्धः प्रत्येकबुद्धो जातः,

देधोऽवि पडिगओ, एवं सो ते कसाए नाए सरीरकरंडए छोढूण कओऽवि संचरिउं ण देइ, एवं सो ओदइयस्स भावस्स अकरणयाए अब्भुट्ठिओ पडिकंतो होइ, दीहेण सामन्नपरियाएण सिद्धो, एवं भावपडिक्कमणं । आह–किंणिमित्तं पुणो २ पडिक्कमिज्जइ ?, जहा मज्झिमयाणं तहा कीस ण कज्जे पडिक्कमिज्जइ ?, आयरिओ आह–इत्थ विज्जेण दिट्ठंतो–एगस्स रण्णो पुत्तो अईव पिओ, तेण चिंतियं–मा से रोगो भविस्सइ, किरियं करावेमि, तेण विज्जा सद्दाविया, मम पुत्तस्स तिगिच्छं करेह जेण णिरुओ होइ, ते भणंति–करेमो, राया भणइ–केरिसा तुज्झ जोगा ?, एगो भणइ–जइ रोगो अत्थि तो उवसामेति, अह नत्थि तं चेव जीरंता मारंति, बिइओ भणइ–जइ रोगो अत्थि तो उवसामिंति, अह णत्थि ण गुणं ण दोसं करिंति, तइओ भणइ–जइ रोगो अत्थि तो उवसामिंति, अह णत्थि वण्णरूवजोव्वणलावण्णताए परिणमंति, बिइओ विधी अणागयपरित्ताणे भावियव्वो, तइएण रण्णा कारिया किरिया, एवमिमंपि पडिक्कमणं जइ दोसा अत्थि तो

1 देधोऽपि प्रतिगतः, एवं स तान् कषायान् ज्ञातान् शरीरकरण्डके क्षिप्त्वा कुतोऽपि संचरितुं न ददाति, एवं स औदयिकस्य भावस्याकरणतयाऽभ्युत्थितः प्रतिक्रान्तो भवति, दीर्घेण श्रामण्यपर्यायेण सिद्धः, एवं भावप्रतिक्रमणं । किंनिमित्तं पुनः पुनः प्रतिक्रम्यते ?, यथा मध्यमकानां तथा कथं न कार्ये प्रतिक्रम्यते ?, आचार्य आह–अत्र वैद्येन दृष्टान्तः–एकस्य राज्ञः पुत्रोऽतीव प्रियः, तेन चिन्तितं–माऽस्य रोगो भूत्, क्रियां कारयामि, तेन वैद्याः शब्दिताः–मम पुत्रस्य चिकित्सां कुरुत येन नीरोगो भवति, ते भणन्ति–कुर्मः, राजा भणति–कीदृशा युष्माकं योगाः ? एको भणति–यदि रोगोऽस्ति तदोपशमयन्ति, अथ नास्ति स एव जीर्यन्तो मारयन्ति, द्वितीयो भणति–यदि रोगोऽस्ति तदोपशमयन्ति अथ नास्ति न गुणं न दोषं कुर्वन्ति, तृतीयो भणति–यदि रोगोऽस्ति तदोपशमयन्ति, अथ नास्ति वर्णरूपयौवनलावण्यतया परिणमन्ति, द्वितीयो विधिरनागतपरित्राणे भावयितव्यः, तृतीयेन राज्ञा कारिता क्रिया, एवमिदमपि प्रतिक्रमणं यदि दोषाः सन्ति तदा

व्याख्या—स्तोकाहारः स्तोकभणितश्च यो भवति स्तोकनिद्रश्च स्तोकोपध्युपकरणः, उपधिरेवोपकरणं, तस्य चेत्थम्भूतस्य देवा अपि प्रणमन्तीति गाथार्थः ॥ १२६८ ॥ एवं जइ अणुपालेइ तओ उट्ठेइ, भणंति–चरं एवंपि जीवंतो, पच्छा सो पुव्वाभिमुहो ठिओ किरियं पउंजिउंकामो देवो भणइ—

सिद्धे नमंसिऊणं संसारत्था य जे महाविज्जा। वोच्छामि दंडकिरियं सव्वविसनिवारणिं विज्जं ॥ १२६९ ॥

व्याख्या—'सिद्धान्' मुक्तान् नमस्कृत्य संसारस्थाश्च ये 'महावैद्याः' केवलिचतुर्दशपूर्वविप्रभृतयस्तांश्च नमस्कृत्य वक्ष्ये दण्डक्रियां सर्वविषनिवारिणीं विद्यामिति गाथार्थः ॥ १२६९ ॥ सा चेयं—

सव्वं पाणइवायं पच्चक्खाई मि अलियवयणं च। सव्वमदत्तादाणं अब्बंभ परिग्गहं स्वाहा ॥ १२७० ॥

व्याख्या—'सर्वं' सम्पूर्णं प्राणातिपातं 'प्रत्याख्याति' प्रत्याचष्टे एष महात्मेति, अनृतवचनं च, सर्वं चादत्तादानम्, अब्रह्म परिग्रहं च प्रत्याचष्टे स्वाहेति गाथार्थः ॥ १२७० ॥ एवं भणिए उट्ठिओ, अम्मापिईहिं से कहियं, न सद्दहइ, पच्छा पहाविओ पडिओ, पुणोवि देवेण तहेव उट्ठविओ, पुणोवि पहाविओ, पडिओ, तइयाए वेलाए देवो निच्छइ, पसादिओ, उट्ठविओ, पडिस्सुयं, अम्मापियरं पुच्छित्ता तेण समं पहाविओ, एगंमि वणसंडे पुव्वभवे कहेइ, संबुद्धो पत्तेयबुद्धो जाओ,

---

१ एवं यद्यनुपालयति तदोत्तिष्ठति, भणन्ति–वरमेवमपि जीवन्, पश्चात् स पूर्वाभिमुखः स्थितः क्रियां प्रयोक्तुकामो देवो भणति–। एवं भणिते उत्थितो मातापितृभ्यां तस्मै कथितं, न श्रद्दधाति, पश्चात् प्रधावितः पतितः, पुनरपि देवेन तथैव उत्थापितः, पुनरपि प्रधावितः, पतितः, तृतीयायां वेलायां देवो नेच्छति, प्रसादितः, उत्थापितः, प्रतिश्रुतं, मातापितरावापृच्छ्य तेन समं प्रधावितः, एकस्मिन् वनषण्डे पूर्वभवान् कथयति, संबुद्धः प्रत्येकबुद्धो जातः,

लिप्रशस्तः, कोऽसौ ?-धर्मः—श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च मङ्गलम्, अनेन कपिलादिमज्ञप्तधर्मव्यवच्छेदमाह। अर्हदादीनां च मङ्गलता
तेभ्य एव हितमङ्गलात् सुखप्राप्तेः, अत एव च लोकोत्तमत्वमेषामिति, आह च—
चत्तारि लोगुत्तमा अरिहंता लोगुत्तमा सिद्धा लोगुत्तमा साहू लोगुत्तमा केवलिपण्णत्तो धम्मो लोगुत्तमो
अथवा कुतः पुनरर्हदादीनां मङ्गलता ?, लोकोत्तमत्वात्, तथा चाऽऽह—'चत्तारि लोगुत्तमा' चत्वारः—खल्वनन्तरोक्ता वक्ष्य-
माणा वा लोकस्य—भावलोकादेरुत्तमाः—प्रधाना लोकोत्तमाः, क एते चत्वारस्तानुपदर्शयन्नाह—'अरहंता लोगुत्तमा, इत्यादि,
अर्हन्तः—प्राग्निरूपितशब्दार्थाः, लोकस्य—भावलोकस्य उत्तमाः—प्रधानाः, तथा चोक्तम्—अरिहंता ताव तहिं उत्तमा हुन्ती
उ भावलोयस्स। कम्हा ?, जं सव्वासिं कम्मपयडीपसत्थाणं ॥ १ ॥ अणुभावं तु पडुच्चा वेअणियाऊण णामगोयस्स।
भावस्सोदइयस्सा णियमा ते उत्तमा होंति ॥ २ ॥ एवं चेव य भूओ उत्तरपगईविसेसणविसिट्ठं। भण्णइ हु उत्तमत्तं
समासओ से णिसामेह ॥ ३ ॥ साय मणुयाउ दोण्णी णामप्पगई समा पसत्था य। मणुगइ पणिंदिजाई ओरालियते-
यकम्मं च ॥ ४ ॥ ओरालियंगुवंगा समचउरंसं तहेव संठाणं। वइरोसभसंघयणं वण्णरसगंधफासा य ॥ ५ ॥ अगुरुलहुं

१ अर्हन्तस्तावत्तत्रोत्तमा भवन्त्येव भावलोकस्य। कस्मात् ? यत्सर्वासां कर्मप्रकृतीनां प्रशस्तानाम् ॥ १ ॥ अनुभावं [illegible] प्रतीत्य वेदनीयायुर्नामगोत्राणां
भाव औदयिके नियमात् ते उत्तमा भवन्ति ॥ २ ॥ एवमेव च भूय उत्तरप्रकृतिविशेषणविशिष्टम्। भण्यते उत्तमत्वं समासतस्तस्य निशामयत ॥ ३ ॥ सातम
नुजायुषी द्वे नामप्रकृतयस्त्वेमाः समाः प्रशस्ताश्च। मनुजगतिः पञ्चेन्द्रियजातिरौदारिकं तैजसं कार्मणं च ॥४॥ औदारिकाङ्गोपाङ्गानि समचतुरस्रं तथैव संस्थानम्
वज्रर्षभसंहननं वर्णो रसगन्धस्पर्शाश्च ॥ ५ ॥ अगुरुलघु

विसोहिज्जंति, जइ णत्थि तो सोही चरित्तस्स सुद्धतरिया भवइ । उक्तं सप्रसङ्गं प्रतिक्रमणम्, अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण प्ररूपितत्वान्नेहाधिक्रियते, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चो वक्तव्यः, यावत्तच्चेदं सूत्रं—करेमि भन्ते! जाव वोसिरामि

अस्य व्याख्या—तल्लक्षणं चेदं–'संहिता च पदं चैवे' त्यादि, अधिकृतसूत्रस्य व्याख्यालक्षणयोजना च सामायिकवद् द्रष्टव्या, आह–इदं स्वस्थान एव सामायिकाध्ययने उक्तं सूत्रं, पुनः किमभिधीयते ?, पुनरुक्तदोषप्रसङ्गात्, उच्यते, प्रतिषिद्धासेवितादि समभावस्थेनैव प्रतिक्रान्तव्यमिति ज्ञापनार्थम्, अथवा 'यद्वद्विषघातार्थं मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तद्वद् रागविषघ्नं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥ १ ॥' रागविषघ्नं चेदं, यतश्च मङ्गलपूर्वं प्रतिक्रान्तव्यम् अतः सूत्रकार एव तदभिधित्सुराह—

चत्तारि मंगलं अरिहंता मंगलं सिद्धा मंगलं साहू मंगलं केवलिपण्णत्तो धम्मो मंगलं

मङ्गलं प्राग्निरूपितशब्दार्थं, तत्र चत्वारः पदार्था मङ्गलमिति, क एते चत्वारः ?, तानुपदर्शयन्नाह–'अरिहंता मंगल'-मित्यादि, अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेऽर्हन्तो मङ्गलं, सितं ध्मातं येषां ते सिद्धाः, ते च सिद्धा मङ्गलं, निर्वाणसाधकान् योगान् साधयन्तीति साधवः, ते च मङ्गलं, साधुग्रहणादाचार्योपाध्याया गृहीता एव द्रष्टव्याः, यतो न हि ते न साधवः, धारयतीति धर्मः, केवलमेषां विद्यत इति केवलिनः, केवलिभिः—सर्वज्ञैः प्रज्ञप्तः—प्ररूपितः केव-

१ विशोधयन्ति यदि न सन्ति तदा शुद्धिश्चारित्रस्य शुद्धतरा भवति ।

णिर्लेसकम्मपगडीण वावि जो होइ खाइगो भावो । तस्सवि हु उत्तमा ते सव्वपयडिवज्जिया जम्हा ॥ २ ॥' साधवः–प्राग्निरूपितशब्दार्था एव, ते च दर्शनज्ञानचारित्रभावलोकस्य उत्तमाः–प्रधाना लोकोत्तमाः, तथा चोक्तम्–'लोगुत्तमत्ति साहू पडुच्च ते भावलोगमेयं तु । दंसणनाणचरित्ताणि तिण्णि जिणइंदभणियाणि ॥ १ ॥' केवलिप्रज्ञप्तो धर्मः–प्राग्निरूपितशब्दार्थः, स च क्षायोपशमिकौपशमिकक्षायिकभावलोकस्योत्तमः–प्रधानः लोकोत्तमः, तथा चोक्तम्–'धम्मो सुत चरणे या दुहावि लोगुत्तमोत्ति णायव्वो । खओवसमिओवसमियं खइयं च पडुच्च लोगं तु ॥ १ ॥' यत एव लोकोत्तमा अत एव शरण्याः, तथा चाऽऽह–'चत्तारि सरणं पवज्जामि' अथवा कथं पुनर्लोकोत्तमत्वम्?, आश्रयणीयत्वात्, आश्रयणीयत्वमुपदर्शयन्नाह–

'चत्तारि सरणं पवज्जामि अरिहन्ते सरणं पवज्जामि सिद्धे सरणं पवज्जामि साहू सरणं पवज्जामि केवलिपण्णत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि' ॥ (सू०)

चत्वा(तु)रः संसारभयपरित्राणाय 'शरणं प्रपद्ये' आश्रयं गच्छामि, भेदेन तानुपदर्शयन्नाह–'अरिहंते' त्यादि, अर्हतः 'शरणं प्रपद्ये' सांसारिकदुःखशरणायार्हत आश्रयं गच्छामि, भक्तिं करोमीत्यर्थः, एवं सिद्धान् शरणं प्रपद्ये, साधून् शरणं प्रपद्ये, केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं शरणं प्रपद्ये। इत्थं कृतमङ्गलोपचारः प्रकृतं प्रतिक्रमणसूत्रमाह–

'इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे देवसिओ अइआरो कओ, काइओ वाइओ माणसिओ, उस्सुत्तो उम्मग्गो

१ निश्शेषकर्मप्रकृतीनां वापि यो भवति क्षायिको भावः । तस्याप्युत्तमास्ते सर्वप्रकृतिविवर्जिता यस्मात् ॥ २ ॥ २ लोकोत्तमा इति साधवः प्रतीत्य ते भावलोकमेनं तु । दर्शनज्ञानचारित्राणि त्रीणि जिनेन्द्रभणितानि ॥ १ ॥ ३ धर्मः श्रुतं चरणं च द्विधापि लोकोत्तम इति ज्ञातव्यः । क्षायोपशमिकौपशमिकौ क्षायिकं च प्रतीत्यैव लोकम् ॥ १ ॥ * त्राणाय प्र०.

'उवघायं परघाऊसासविहगइ पसत्था । तसबायरपज्जत्तग पत्तेयथिराथिराइं च ॥ ६ ॥ सुभमुज्जोयं सुभगं सुसरं आदेज्ज तह य जसकित्ती । तत्तो णिम्मिणतित्थगर णामपगई समेयाइं ॥ ७ ॥ तत्तो उच्चागोयं चोत्तीसेहिं सह उदयभावेहिं । ते उत्तमा पहाणा अणण्णतुल्ला भवंतीह ॥ ८ ॥ उवसमिए पुण भावो अरहंताणं ण विज्जई सो हु । खाइगभावस्स पुणो आवरणाणं दुवेण्हंपि ॥ ९ ॥ तह मोहअंतराई णिस्सेसखयं पडुच्च एएसिं । भावखए लोगस्स उ भवंति ते उत्तमा णियमा ॥ १० ॥ हवइ पुण सन्निवाए उदयभावे हु जे भणियपुव्वं । अरहंताणं ताणं जे भणिया खाइगा भावा ॥ ११ ॥ तेहि सया जोगेणं णिप्फज्जइ सण्णिवाइओ भावो । तस्सवि य भावलोगस्स उत्तमा हुंति णियमेणं ॥ १२ ॥' सिद्धाः-प्राग्निरूपितशब्दार्था एव, तेऽपि च क्षेत्रलोकस्य क्षायिकभावलोकस्य चोत्तमाः-प्रधानाः लोकोत्तमाः, तथा चोक्तम्-'लोउत्तमत्ति सिद्धा ते उत्तमा होंति खित्तलोगस्स । तेलोक्कमत्थयत्था जं भणियं होइ ते णियमा ॥ १ ॥'

---

१ उपघातं पराघातोच्छ्वासौ विहायोगतिः प्रशस्ता । त्रसबादरपर्याप्तकाः प्रत्येकस्थिरास्थिराणि च ॥ ६ ॥ शुभमुद्योतं सुभगं सुस्वरं चादेयं तथाच भवति यशःकीर्त्तिः । ततो निर्माणं तीर्थंकरत्वं नामप्रकृतयस्त्वसमेताः ॥ ७ ॥ तत उच्चैर्गोत्रं चतुस्त्रिंशता सहौदयिकभावैः । ते उत्तमाः प्रधाना अनन्यतुल्या भवन्तीह ॥ ८ ॥ औपशमिकः पुनर्भावोऽर्हतां न विद्यते सः । क्षायिकभावस्य पुनरावरणयोर्द्वयोरपि ॥ ९ ॥ तथा मोहान्तरायौ निःशेषक्षयं प्रतीत्यैतेषाम् । भावे क्षायिके लोकस्य तु भवन्ति ते उत्तमा नियमात् ॥ १० ॥ भवति पुनः सान्निपातिके औदयिकभावे ये भणितपूर्वाः । अर्हतां तेषां ये भणिताः क्षायिका भावाः ॥ [illegible] ॥ तैः सदा योगेन निष्पद्यते सान्निपातिको भावः । तस्यापि च भावलोकस्योत्तमा भवन्ति नियमेन ॥ १२ ॥ लोकोत्तमा इति सिद्धास्ते उत्तमा भवन्ति क्षेत्रलोकस्य । त्रैलोक्यमस्तकस्था यद्भणितं भवति ते नियमात् ॥ १ ॥ * सुभसुभगसुस्सरं वा प्र०.

णिस्सेसकम्मपगडीण यावि जो होइ खाइगो भावो। तस्सवि हु उत्तमा ते सव्वपयडिवज्जिया जम्हा ॥ २ ॥' साधवः-प्राग्-
निरूपितशब्दार्था एव, ते च दर्शनज्ञानचारित्रभावलोकस्य उत्तमाः-प्रधाना लोकोत्तमाः, तथा चोक्तम्-'लोगुत्तमत्ति साहू
पडुच्च ते भावलोगमेयं तु। दंसणनाणचरित्ताणि तिण्णि जिणइंदभणियाणि ॥ १ ॥' केवलिप्रज्ञप्तो धर्मः-प्राग्निरूपितशब्दार्थः,
स च क्षायोपशमिकौपशमिकक्षायिकभावलोकस्योत्तमः-प्रधानः लोकोत्तमः, तथा चोक्तम्-'धम्मो सुत चरणे या दुहावि
लोगुत्तमोत्ति णायव्वो। खओवसमिओवसमियं खइयं च पडुच्च लोगं तु ॥ १ ॥' यत एव लोकोत्तमा अत एव शरण्याः,
तथा चाऽऽह-'चत्तारि सरणं पवज्जामि' अथवा कथं पुनर्लोकोत्तमत्वम्?, आश्रयणीयत्वात्, आश्रयणीयत्वमुपदर्शयन्नाह-

'चत्तारि सरणं पवज्जामि अरिहन्ते सरणं पवज्जामि सिद्धे सरणं पवज्जामि साहू सरणं पवज्जामि केव-
लिपण्णत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि' ॥ (सू०)

चत्वा(तु)रः संसारभयपरित्राणाय 'शरणं प्रपद्ये' आश्रयं गच्छामि, भेदेन तानुपदर्शयन्नाह-'अरिहंते' त्यादि, अर्हतः
'शरणं प्रपद्ये' सांसारिकदुःखशरणायार्हत आश्रयं गच्छामि, भक्तिं करोमीत्यर्थः, एवं सिद्धान् शरणं प्रपद्ये, साधून् शरणं
प्रपद्ये, केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं शरणं प्रपद्ये। इत्थं कृतमङ्गलोपचारः प्रकृतं प्रतिक्रमणसूत्रमाह-

'इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे देवसिओ अइआरो कओ, काइओ वाइओ माणसिओ, उस्सुत्तो उम्मग्गो

---

१ निश्शेषकर्मप्रकृतीनां चापि यो भवति क्षायिको भावः। तस्याप्युत्तमास्ते सर्वप्रकृतिविवर्जिता यस्मात् ॥ २ ॥ २ लोकोत्तमा इति साधवः प्रतीत्य ते भाव-लोकमेनं [illegible]। दर्शनज्ञानचारित्राणि त्रीणि जिनेन्द्रभणितानि ॥ १ ॥ ३ धर्मः श्रुतं चरणं च द्विधापि लोकोत्तम इति ज्ञातव्यः। क्षायोपशमिकौपशमिकौ क्षायिकं च प्रतीत्यैव लोकम् ॥ १ ॥ * प्राणस्य प्र०.

अकप्पो अकरणिज्जो दुज्झाओ दुव्विचिंतिओ अणायारो अणिच्छियव्वो असमणपाउग्गो नाणे दंसणे चरित्ते सुए सामाइए तिण्हं गुत्तीणं चउण्हं कसायाणं पंचण्हं महव्वयाणं छण्हं जीवणिकायाणं सत्तण्हं पिंडेसणाणं अट्ठण्हं पवयणमाऊणं नवण्हं बंभचेरगुत्तीणं दसविहे समणधम्मे समणाणं जोगाणं जं खंडिअं जं विराहियं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

इच्छामि प्रतिक्रमितुं यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इत्येवं पदानि वक्तव्यानि, अधुना पदार्थः-इच्छामि-अभिलषामि प्रतिक्रमितुं-निवर्तितुं, कस्य य इत्यतिचारमाह-मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः, अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो-निर्वर्तितः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह,'मिच्छामि दुक्कडं' अनेन तु निष्ठाकालमिति भावना, स पुनरतिचारः उपाधिभेदेनानेकधा भवति, अत एवाह-कायेन-शरीरेण निर्वृत्तः कायिकः कायकृत इत्यर्थः, वाचा निर्वृत्तो वाचिकः-वाक्कृत इत्यर्थः, मनसा निर्वृत्तो मानसः, स एव 'माणसिउ'त्ति मनःकृत इत्यर्थः-ऊर्ध्वं सूत्रादुत्सूत्रः सूत्रानुक्त इत्यर्थः, मार्गः क्षायोपशमिको भावः, ऊर्ध्वं मार्गादुन्मार्गः, क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकभावसङ्क्रम इत्यर्थः, कल्पनीयः न्यायः कल्पो विधिः आचारः कल्प्यः-चरणकरणव्यापारः न कल्प्यः-अकल्प्यः, अतद्रूप इत्यर्थः, करणीयः सामान्येन कर्तव्यः न करणीयः-अकरणीयः, हेतुहेतुमद्भावश्चात्र, यत एवोत्सूत्रः अत एवोन्मार्ग इत्यादि, उक्तस्तावत्कायिको वाचिकश्च, अधुना मानसमाह-दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यातः-आर्तरौद्रलक्षण एकाग्रचित्ततया, दुष्टो विचिन्तितो दुर्विचिन्तितः-अशुभ एव चलचित्तया, यत एवेत्थम्भूतः अत एवासौ न श्रमणप्रायोग्यः अश्रमणप्रायोग्यः तप-

आचरणीयः आचारः न आचारः अनाचारः—साधूनामनाच-
स्त्यनुचित इत्यर्थः, यत एवाश्रमणप्रायोग्योऽत एवानाचारः, आचरणीयः आचारः न आचारः अनाचारः—साधूनामनाच-
रणीयः, यत एव साधूनामनाचरणीयः अत एवानेष्टव्यः—मनागपि मनसाऽपि न प्रार्थनीय इति, किंविषयोऽयमतिचार इत्याह—
'णाणे दंसणे चरित्ते' ज्ञानदर्शनचारित्रविषयः, अधुना भेदेन व्याचष्टे—'सुए'त्ति श्रुतविषयः, श्रुतग्रहणं मत्यादिज्ञानोपलक्षणं,
तत्र विपरीतप्ररूपणाऽकालस्वाध्यायादिरतिचारः, 'सामाइय(ए)'त्ति सामायिकविषयः, सामायिकग्रहणात् सम्यक्त्वसा-
मायिकचारित्रसामायिकग्रहणं, तत्र सम्यक्त्वसामायिकातिचारः शङ्कादिः, चारित्रसामायिकातिचारं तु भेदेनाह—'तिण्हं
गुत्तीण'मित्यादि, तिसृणां गुप्तीनां, तत्र प्रविचाराप्रविचाररूपा गुप्तयः, चतुर्णां कषायाणां—क्रोधमानमायालोभानां,
पञ्चानां महाव्रतानां—प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानां, षण्णां जीवनिकायानां पृथिवीकायिकादीनां, सप्तानां पिण्डैषणानां—
असंसृष्टादीनां, ताश्चेमाः—'संसट्ठमसंसट्ठा उद्धड तह होइ अप्पलेवा य। उग्गहिआ पग्गहिआ उज्झिय तह होइ सत्तमिआ॥१॥'
व्याख्या—तत्रासंसृष्टा हस्तमात्राभ्यां चिन्त्या, 'असंसट्ठे हत्थे असंसट्ठे मत्ते, अखरडियमिति वुत्तं भवइ' एवं गृह्णतः
प्रथमा भवति, गाथायां सुखमुखोच्चारणार्थमन्यथा पाठः, संसृष्टा ताभ्यामेव चिन्त्या, 'संसट्ठे हत्थे संसट्ठे मत्ते, खरडि-
इत्ति वुत्तं होइ, एवं गृह्णतो द्वितीया, उद्धृता नाम स्थालादौ स्वयोगेन भोजनजातमुद्धृतं, ततः 'असंसट्ठे हत्थे असंसट्ठे
मत्ते असंसट्ठे वा मत्ते संसट्ठे हत्थे' एवं गृह्णतस्तृतीया, अल्पलेपा नाम अल्पशब्दोऽभाववाचकः निर्लेपं—पृथुकादि गृह्णत-

१ असंसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मात्रं अखरण्टितं इत्युक्तं भवति. २ संसृष्टो हस्तो संसृष्टं मात्रं खरण्टितं इत्युक्तं भवति. ३ असंसृष्टो हस्तो असंसृष्टं मात्रं असंसृष्टं वा मात्रं संसृष्टो हस्तो * नेन प्र०.

अकप्पो अकरणिज्जो दुज्झाओ दुव्विचिंतिओ अणायारो अणिच्छियव्वो असमणपाउग्गो नाणे दंसणे चरित्ते सुए सामाइए तिण्हं गुत्तीणं चउण्हं कसायाणं पंचण्हं महव्वयाणं छण्हं जीवणिकायाणं सत्तण्हं पिंडेसणाणं अट्ठण्हं पवयणमाऊणं नवण्हं बंभचेरगुत्तीणं दसविहे समणधम्मे समणाणं जोगाणं जं खंडिअं जं विराहियं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

इच्छामि प्रतिक्रमितुं यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इत्येवं पदानि वक्तव्यानि, अधुना पदार्थः—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्त्तितुं, कस्य य इत्यतिचारमाह—मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः, अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो—निर्वर्तितः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह,'मिच्छामि दुक्कडं' अनेन तु निष्ठाकालमिति भावना, स पुनरतिचारः उपाधिभेदेनानेकधा भवति, अत एवाह—कायेन—शरीरेण निर्वृत्तः कायिकः कायकृत इत्यर्थः, वाचा निर्वृत्तो वाचिकः—वाक्कृत इत्यर्थः, मनसा निर्वृत्तो मानसः, स एव 'मानसिउ'त्ति मनःकृत इत्यर्थः-ऊर्ध्वं सूत्रादुत्सूत्रः सूत्रानुक्त इत्यर्थः, मार्गः क्षायोपशमिको भावः, ऊर्ध्वं मार्गादुन्मार्गः, क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकभावसङ्क्रम इत्यर्थः, कल्पनीयः न्यायः कल्पो विधिः आचारः कल्प्यः—चरणकरणव्यापारः न कल्प्यः—अकल्प्यः, अतद्रूप इत्यर्थः, करणीयः सामान्येन कर्तव्यः न करणीयः—अकरणीयः, हेतुहेतुमद्भावश्चात्र, यत एवोत्सूत्रः अत एवोन्मार्ग इत्यादि, उक्तस्तावत्कायिको वाचिकश्च, अधुना मानसमाह—दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यातः—आर्तरौद्रलक्षण एकाग्रचित्ततया, दुष्टो विचिन्तितो दुर्विचिन्तितः—अशुभ एव चलचित्ततया, यत एवेत्थम्भूतः अत एवासौ न श्रमणप्रायोग्यः अश्रमणप्रायोग्यः तप-

पडिसिद्धाणं करणे किच्चाणमकरणे य पडिक्कमणं । असद्दहणे य तहा विवरीयपरूवणाए य ॥ १२७१ ॥

व्याख्या—'प्रतिषिद्धानां'निवारितानामकालस्वाध्यायादीनामतिचाराणां 'करणे' निष्पादने आसेवन इत्यर्थः, किं ?—
प्रतिक्रमणमिति योगः, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः, 'कृत्यानाम्' आसेवनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगानाम्
'अकरणे' अनिष्पादनेऽनासेवने प्रतिक्रमणम्, अश्रद्धाने च तथा केवलिप्ररूपितानां पदार्थानां प्रतिक्रमणमिति वर्तते,
विपरीतप्ररूपणायां च अन्यथा पदार्थकथनायां च प्रतिक्रमणमिति गाथार्थः ॥ १२७१ ॥ अनया च गाथया यथायोगं
सर्वसूत्राण्यनुगन्तव्यानि, तद्यथा—सामायिकसूत्रे प्रतिषिद्धौ रागद्वेषौ तयोः करणे कृत्यस्तु तन्निग्रहस्तस्याकरणे सामा-
यिकं मोक्षकारणमित्यश्रद्धाने असमभावलक्षणं सामायिकमिति विपरीतप्ररूपणायां च प्रतिक्रमणमिति, एवं मङ्गलादि-
सूत्रेष्वप्यायोज्यं, चत्वारो मङ्गलमित्यत्र प्रतिषिद्धोऽमङ्गलाध्यवसायस्तत्करण इत्यादिना प्रकारेण, एवमोघातिचारस्य समा-
सेन प्रतिक्रमणमुक्तं, साम्प्रतमस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनागमनातिचारमधिकृत्याऽऽह—

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे बीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसा-
उत्तिंगपणगदगमट्टिमक्कडासंताणासंकमणे जे मे जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया
पंचिंदिआ अभिहआ वत्तिआ लेसिआ संघाइआ संघट्टिआ परिआविआ किलामिआ उद्दविआ ठाणाओ
ठाणं संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुम्, ईर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते,

श्चतुर्थी, अवगृहीता नाम भोजनकाले शरावादिषूपहितमेव भोजनजातं ततो गृह्णतः पञ्चमी, प्रगृहीता नाम भोजनवेलायां दातुमभ्युद्यतेन करादिना प्रगृहीतं यद्भोजनजातं भो(भु)क्त्वा वा स्वहस्तादिना तद्गृह्णत इति भावना षष्ठी, उज्झितधर्मा नाम यत्परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्द्धत्यक्तं वा गृह्णत इति हृदयं सप्तमी, एष खलु समासार्थः, व्यासार्थस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः, सप्तानां पानैषणानां केचित् पठन्ति, ता अपि चैवम्भूता एव, नवरं चतुर्थ्यां नानात्वं, तत्राप्यायामसौवीरादि निर्लेपं विज्ञेयमिति, अष्टानां प्रवचनमातॄणां, ताश्चाष्टौ प्रवचनमातरः—तिस्रो गुप्तयः तथा पञ्च समितयः, तत्र प्रवीचाराप्रवीचाररूपा गुप्तयः, समितयः प्रवीचाररूपा एव, तथा चोक्तम्—"समिओ णियमा गुत्तो गुत्तो समियत्तणंमि भइयव्वो । कुसलवइमुदीरिंतो जं वयगुत्तोऽवि समिओऽवि ॥ १ ॥" नवानां ब्रह्मचर्यगुप्तीनां—वसतिकथादीनाम्, आसां स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, दशविधे—दशप्रकारे श्रमणधर्मे—साधुधर्मे क्षान्त्यादिके, अस्यापि स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, अस्मिन् गुप्त्यादिषु च ये श्रामणा योगाः—श्रमणानामेते श्रामणास्तेषां श्रामणानां योगानां—व्यापाराणां सम्यक्प्रतिसेवनश्रद्धानप्ररूपणालक्षणानां यत् खण्डितं—देशतो भग्नं यद्विराधितं—सुतरां भग्नं, न पुनरेकान्ततोऽभावमापादितं, तस्य खण्डनविराधनद्वाराऽऽयातस्य चारित्रातिचारस्यैतच्चोचरस्य ज्ञानादिगोचरस्य च दैवसिकातिचारस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमाह, मिथ्येति—प्रतिक्रमामि दुष्कृतमेतदकर्तव्यमित्यर्थः, अत्रेयं सूत्रस्पर्शिकगाथा—

---

१ समितो नियमाद्गुप्तो गुप्तः समितत्वे भक्तव्यः । कुशलवाचमुदीरयन् यद्वचोगुप्तोऽपि समितोऽपि ॥ १ ॥

पडिसिद्धाणं करणे किच्चाणमकरणे य पडिक्कमणं । असद्दहणे य तहा विवरीयपरूवणाए य ॥ १२७१ ॥

व्याख्या—'प्रतिषिद्धानां' निवारितानामकालस्वाध्यायादीनामतिचाराणां 'करणे' निष्पादने आसेवन इत्यर्थः, किं?— प्रतिक्रमणमिति योगः, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः, 'कृत्यानाम्' आसेवनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगानाम् 'अकरणे' अनिष्पादनेऽनासेवने प्रतिक्रमणम्, अश्रद्धाने च तथा केवलिप्ररूपितानां पदार्थानां प्रतिक्रमणमिति वर्तते, विपरीतप्ररूपणायां च अन्यथा पदार्थकथनायां च प्रतिक्रमणमिति गाथार्थः ॥ १२७१ ॥ अनया च गाथया यथायोगं सर्वसूत्राण्यनुगन्तव्यानि, तद्यथा—सामायिकसूत्रे प्रतिषिद्धौ रागद्वेषौ तयोः करणे कृत्यस्तु तन्निग्रहस्तस्याकरणे सामायिकं मोक्षकारणमित्यश्रद्धाने असमभावलक्षणं सामायिकमिति विपरीतप्ररूपणायां च प्रतिक्रमणमिति, एवं मङ्गलादिसूत्रेष्वप्यायोज्यं, चत्वारो मङ्गलमित्यत्र प्रतिषिद्धोऽमङ्गलाध्यवसायस्तत्करण इत्यादिना प्रकारेण, एवमोघातिचारस्य समासेन प्रतिक्रमणमुक्तं, साम्प्रतमस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनागमनातिचारमधिकृत्याऽऽह—

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे बीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसाउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्कडासंताणासंकमणे जे मे जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिआ अभिहआ वत्तिआ लेसिआ संघाइआ संघट्टिआ परिआविआ किलामिआ उद्दविआ ठाणाओ ठाणं संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुम्, ईर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते,

श्चतुर्थी, अवगृहीता नाम भोजनकाले शरावादिषूपहितमेव भोजनजातं ततो गृह्णतः पञ्चमी, प्रगृहीता नाम भोजनवेलायां दातुमभ्युद्यतेन करादिना प्रगृहीतं यद्भोजनजातं भो(भु)क्त्वा वा स्वहस्तादिना तद्गृह्णत इति भावना षष्ठी, उज्झितधर्मा नाम यत्परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्द्धत्यक्तं वा गृह्णत इति हृदयं सप्तमी, एष खलु समासार्थः, व्यासार्थस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः, सप्तानां पानैषणानां केचित् पठन्ति, ता अपि चैवम्भूता एव, नवरं चतुर्थ्यां नानात्वं, तत्राप्यायामसौवीरादि निर्लेपं विज्ञेयमिति, अष्टानां प्रवचनमातॄणां, ताश्चाष्टौ प्रवचनमातरः—तिस्रो गुप्तयः तथा पञ्च समितयः, तत्र प्रवीचाराप्रवीचाररूपा गुप्तयः, समितयः प्रवीचाररूपा एव, तथा चोक्तम्—"समिओ णियमा गुत्तो गुत्तो समियत्तणंमि भइयघो। कुसलवइमुदीरिंतो जं वयगुत्तोऽवि समिओऽवि॥ १॥" नवानां ब्रह्मचर्यगुप्तीनां—वसतिकथादीनाम्, आसां स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, दशविधे—दशप्रकारे श्रमणधर्मे—साधुधर्मे क्षान्त्यादिके, अस्यापि स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, अस्मिन् गुप्त्यादिषु च ये श्रामणा योगाः—श्रमणानामेते श्रामणास्तेषां श्रामणानां योगानां—व्यापाराणां सम्यक्प्रतिसेवनश्रद्धानप्ररूपणालक्षणानां यत् खण्डितं—देशतो भग्नं यद्विराधितं—सुतरां भग्नं, न पुनरेकान्ततोऽभावमापादितं, तस्य खण्डनविराधनद्वाराऽऽयातस्य चारित्रातिचारस्यैतद्गोचरस्य ज्ञानादिगोचरस्य च दैवसिकातिचारस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन [illegible] निष्ठाकालमाह, मिथ्येति—प्रतिक्रमामि दुष्कृतमेतदकर्तव्यमित्यर्थः, अत्रेयं सूत्रस्पर्शिकगाथा—

---

1 समितो नियमाद्गुप्तो गुप्तः समितत्वे भक्तव्यः। कुशलवाचमुदीरयन् यद्वचोगुप्तोऽपि समितोऽपि॥ १॥

पडिसिद्धाणं करणे किच्चाणमकरणे य पडिक्कमणं । असद्दहणे य तहा विवरीयपरूवणाए य ॥ १२७१ ॥

व्याख्या—'प्रतिषिद्धानां'निवारितानामकालस्वाध्यायादीनामतिचाराणां 'करणे' निष्पादने आसेवन इत्यर्थः, किं ?—प्रतिक्रमणमिति योगः, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः, 'कृत्यानाम्' आसेवनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगानाम् 'अकरणे' अनिष्पादनेऽनासेवने प्रतिक्रमणम्, अश्रद्धाने च तथा केवलिप्ररूपितानां पदार्थानां प्रतिक्रमणमिति वर्तते, विपरीतप्ररूपणायां च अन्यथा पदार्थकथनायां च प्रतिक्रमणमिति गाथार्थः ॥ १२७१ ॥ अनया च गाथया यथायोगं सर्वसूत्राण्यनुगन्तव्यानि, तद्यथा—सामायिकसूत्रे प्रतिषिद्धौ रागद्वेषौ तयोः करणे कृत्यस्तु तन्निग्रहस्तस्याकरणे सामायिकं मोक्षकारणमित्यश्रद्धाने असमभावलक्षणं सामायिकमिति विपरीतप्ररूपणायां च प्रतिक्रमणमिति, एवं मङ्गलादिसूत्रेष्वप्यायोज्यं, चत्वारो मङ्गलमित्यत्र प्रतिषिद्धोऽमङ्गलाध्यवसायस्तत्करण इत्यादिना प्रकारेण, एवमोघातिचारस्य समासेन प्रतिक्रमणमुक्तं, साम्प्रतमस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनागमनातिचारमधिकृत्याऽऽह—

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे बीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसाउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्कडासंताणासंकमणे जे मे जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिआ अभिहआ वत्तिआ लेसिआ संघाइआ संघट्टिआ परिआविआ किलामिआ उद्दविआ ठाणाओ ठाणं संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुम्, ईर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते,

चतुर्थी, अवगृहीता नाम भोजनकाले शरावादिषूपहितमेव भोजनजातं ततो गृह्णतः पञ्चमी, प्रगृहीता नाम भोजनवेलायां दातुमभ्युद्यतेन करादिना प्रगृहीतं यद्भोजनजातं भो(भु)क्त्वा वा स्वहस्तादिना तद्गृह्णत इति भावना षष्ठी, उज्झितधर्मा नाम यत्परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्द्धत्यक्तं वा गृह्णत इति हृदयं सप्तमी, एष खलु समासार्थः, व्यासार्थस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः, सप्तानां पानैषणानां केचित् पठन्ति, ता अपि चैवम्भूता एव, नवरं चतुर्थ्यां नानात्वं, तत्राप्यायामसौवीरादि निर्लेपं विज्ञेयमिति, अष्टानां प्रवचनमातॄणां, ताश्चाष्टौ प्रवचनमातरः—तिस्रो गुप्तयः तथा पञ्च समितयः, तत्र प्रवीचाराप्रवीचाररूपा गुप्तयः, समितयः प्रवीचाररूपा एव, तथा चोक्तम्—"समिओ णियमा गुत्तो गुत्तो समियत्तणंमि भइयव्वो । कुसलवइमुदीरिंतो जं वयगुत्तोऽवि समिओऽवि ॥ १ ॥" नवानां ब्रह्मचर्यगुप्तीनां—वसतिकथादीनाम्, आसां स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, दशविधे—दशप्रकारे श्रमणधर्मे—साधुधर्मे क्षान्त्यादिके, अस्यापि स्वरूपमुपरिष्टाद्वक्ष्यामः, अस्मिन् गुप्त्यादिषु च ये श्रामणा योगाः—श्रमणानामेते श्रामणास्तेषां श्रामणानां योगानां—व्यापाराणां सम्यक्प्रतिसेवनश्रद्धानप्ररूपणालक्षणानां यत् खण्डितं—देशतो भग्नं यद्विराधितं—सुतरां भग्नं, न पुनरेकान्ततोऽभावमापादितं, तस्य खण्डनविराधनद्वाराऽऽयातस्य चारित्रातिचारस्यैतद्गोचरस्य ज्ञानादिगोचरस्य च दैवसिकातिचारस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमाह, मिथ्येति—प्रतिक्रमामि दुष्कृतमेतदकर्तव्यमित्यर्थः, अत्रेयं सूत्रस्पर्शिकगाथा—

---

१ समितो नियमाद्गुप्तो गुप्तः समितत्वे भक्तव्यः । कुशलवाचमुदीरयन् यद्वचोगुप्तोऽपि समितोऽपि ॥ १ ॥

पडिसिद्धाणं करणे किचाणमकरणे य पडिक्कमणं । असद्दहणे ... 'करणे' निष्पादने ...

व्याख्या—'प्रतिषिद्धानां'निवारितानामकालस्वाध्यायादीनामतिचाराणां 'करणे' निष्पादने ... कालस्वाध्यायादीनां योगानाम् 'अकरणे' अनिष्पादनेऽनासेवने प्रतिक्रमणम्, अश्रद्धाने च तथा केवलिप्ररूपितानां पदार्थानां प्रतिक्रमणमिति वर्तते, प्रतिक्रमणमिति योगः, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः, 'कृत्यानाम्' आसेवनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगानाम् विपरीतप्ररूपणायां च अन्यथा पदार्थकथनायां च प्रतिक्रमणमिति गाथार्थः ॥ १२७१ ॥ अनया च गाथया यथायोगं सर्वसूत्राण्यनुगन्तव्यानि, तद्यथा—सामायिकसूत्रे प्रतिषिद्धौ रागद्वेषौ तयोः करणे कृत्यस्तु तन्निग्रहस्तस्याकरणे सामायिकं मोक्षकारणमित्यश्रद्धाने असमभावलक्षणं सामायिकमिति विपरीतप्ररूपणायां च प्रतिक्रमणमिति, एवं मङ्गलादिसूत्रेष्वप्यायोज्यं, चत्वारो मङ्गलमित्यत्र प्रतिषिद्धोऽमङ्गलाध्यवसायस्तत्करण इत्यादिना प्रकारेण, एवमोघातिचारस्य समासेन प्रतिक्रमणमुक्तं, साम्प्रतमस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनागमनातिचारमधिकृत्याऽऽह—

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे बीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसाउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्कडासंताणासंकमणे जे मे जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिआ अभिहआ वत्तिआ लेसिआ संघाइआ संघट्टिआ परिआविआ किलामिआ उद्दविआ ठाणाओ ठाणं संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुम्, ईर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते,

तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमिति, तत्रेरणमीर्या गमनमित्यर्थः, तत्प्रधानः पन्था ईर्यापथः तत्र भवैर्यापथिकी तस्यां, कस्यामित्यत आह–विराध्यन्ते–दुःखं स्थाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना–क्रिया तस्यां विराधनायां सत्यां, योऽतिचार इति वाक्यशेषः, तस्येति योगः, विषयमुपदर्शयन्नाह–गमनं चागमनं चेत्येकवद्भावस्तस्मिन्, तत्र गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतेरिति, आगमनं प्रयोजनपरिसमाप्तौ पुनर्वसतिमेवेति, तत्रापि यः कथं जातोऽतिचार इत्यत आह–'पाणक्कमणे' प्राणिनो–द्वीन्द्रियादयस्त्रसा गृह्यन्ते, तेषामाक्रमणं–पादेन पीडनं प्राण्याक्रमणं, तस्मिन्निति, तथा बीजाक्रमणे, अनेन बीजानां जीवत्वमाह, हरिताक्रमणे, अनेन तु सकलवनस्पतेरेव, तथाऽवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानसङ्क्रमणे सति, तत्रावश्यायः–जलविशेषः, इह चावश्यायग्रहणमतिशायतः शेषजलसम्भोगपरिवारणार्थमिति, एवमन्यत्रापि भावनीयं, उत्तिङ्गा–गर्दभाकृतयो जीवाः कीटिकानगराणि वा पनकः–फुल्लि दगमृत्तिका–चिक्खल्लम्, अथवा दकग्रहणादप्कायः, मृत्तिकाग्रहणात् पृथ्वीकायः, मर्कटसन्तानः कोलिकजालमुच्यते, ततश्चावश्यायश्चोत्तिङ्गश्चेत्यादि द्वन्द्वः, अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानास्तेषां सङ्क्रमणं–आक्रमणं तस्मिन्, किं बहुना!, कियन्तो भेदेनाऽऽख्यास्यन्ते !, सर्वे ये मया जीवा विराधिता–दुःखेन स्थापिताः, एकेन्द्रियाः–पृथिव्यादयः, द्वीन्द्रियाः–कृम्यादयः, त्रीन्द्रियाः–पिपीलिकादयः, चतुरिन्द्रिया–भ्रमरादयः, पञ्चेन्द्रिया–मूषिकादयः, अभिहता–अभिमुख्येन हताः, चरणेन घट्टिताः, उत्क्षिप्य क्षिप्ता वा, वर्तिताः–पुञ्जीकृताः, धूल्या वा स्थगिता इति, श्लेषिताः–पिष्टाः, भूम्यादिषु वा लगिताः,

---

* किंविशिष्टाया॰ प्र॰, + अभिमुखागता.

सङ्घातिता—अन्योऽन्यं गात्रैरेकत्र लगिताः, सङ्घट्टिता—मनाक् स्पृष्टाः, परितापिताः—समन्ततः पीडिताः, क्लामिताः—समुद्घातं नीताः ग्लानिमापादिता इत्यर्थः, अवद्राविता—उत्त्रासिताः स्थानात् स्थानान्तरं सङ्क्रामिताः—स्वस्थानात् परं स्थानं नीताः, जीविताद् व्यपरोपिताः, व्यापादिता इत्यर्थः, एवं यो जातोऽतिचारस्तस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन निष्ठाकालमाह, मिथ्या दुष्कृतं पूर्ववद्, एवं तस्येत्युभययोजना सर्वत्र कार्या। इत्थं गमनातिचारप्रतिक्रमणमुक्तम्, अधुना त्वग्वर्तनस्थानातिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादयन्नाह—

इच्छामि पडिक्कमिउं पगामसिज्जाए निगामसिज्जाए संथाराउव्वट्टणाए परिवट्टणाए आउंटणपसारणाए छप्पइसंघट्टणाए कूइए कक्कराइए छिइए जंभाइए आमोसे ससरक्खामोसे आउलमाउलाए सोअणवत्तिआए इत्थीविप्परिआसिआए दिट्ठीविप्परिआसिआए मणविप्परिआसिआए पाणभोयणविप्परिआसिआए जो मे देवसिओ अइआरो कओ तस्स मिच्छामि दुक्कडं॥ (सू०)

अत्र व्याख्या—इच्छामि प्रतिक्रमितुं पूर्ववत्, कस्येत्याह-प्रकामशय्यया हेतुभूतया यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमेवेति भावना, एवं सर्वत्र योजना कार्येति, 'शीङ् स्वप्ने' अस्य यप्रत्ययान्तस्य 'कृत्यल्युटो बहुल'(पा०३-३-११३)मिति वचनात् शयनं शय्या प्रकामं—चातुर्यामं शयनं प्रकामशय्या शेरतेऽस्यामिति वा शय्या—संस्तारकादिलक्षणा प्रकामा—उत्कटा शय्या प्रकामशय्या—संस्तारोत्तरपट्टकातिरिक्ता प्रावरणमधिकृत्य कल्पत्रयातिरिक्ता वा तया हेतुभूतया, स्वाध्यायाद्यकरणतश्चेहातिचारः; प्रतिदिवसं प्रकामशय्यैव निकाम-

शय्योच्यते तया हेतुभूतया, अत्राप्यतिचारः पूर्ववत्, उद्वर्तनं तत्प्रथमतया वामपार्श्वेन सुप्तस्य दक्षिणपार्श्वेन वर्तनमुद्वर्तनमुद्वर्तनमेवोद्वर्तना तया, परिवर्तनं पुनर्वामपार्श्वेनैव वर्तनं तदेव परिवर्तना तया, अत्राप्यप्रमृज्य कुर्वतोऽतिचारः, आकुञ्चनं—गात्रसङ्कोचलक्षणं तदेवाकुञ्चना तया, प्रसारणम्—अङ्गानां विक्षेपः तदेव प्रसारणा तया, अत्र च कुक्कुटिदृष्टान्तप्रतिपादितं विधिमकुर्वतोऽतिचारः, तथा चोक्तम्—'कुक्कुडिपायपसारे जह आगासे पुणोवि आउंटे। एवं पसारिऊणं आगासि पुणोवि आउंटे ॥ १ ॥ अइकुंडिय सिय ताहे जहियं पायस्स पण्हिया ठाइ। तहियं पमज्जिऊणं आगासेणं तु णेऊणं ॥ २ ॥ पायं ठाविंतु तहिं आगासे चेव पुणोवि आउंटे। एवं विहिमकरेंते अइयारो तत्थ से होइ ॥ ३ ॥' षट्पदिकानां—यूकानां सङ्घट्टनम्—अविधिना स्पर्शनं षट्पदिकासङ्घट्टनं तदेव षट्पदिकासङ्घट्टना तया, तथा 'कूइए'त्ति कूजिते सति योऽतिचारः, कूजितं—कासितं तस्मिन् अविधिना मुखवस्त्रिकां करं वा मुखेऽनाधाय कृत इत्यर्थः, विषमा धर्मवतीत्यादिशय्यादोषोच्चारणं सकर्करायितमुच्यते तस्मिन् सति योऽतिचारः, इह चाऽऽर्तध्यानजोऽतिचारः, क्षुते—अविधिना जृम्भितेऽविधिनैव आमर्षणम् आमर्षः—अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः तस्मिन्, सरजस्कामर्षे सति, सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं तत्संस्पर्शे सतीत्यर्थः, एवं जाग्रतोऽतिचारसम्भवमधिकृत्योक्तम्, अधुना सुप्तस्योच्यते—'आउलमाउलाए'त्ति आकुलाकुलया—स्त्र्यादिपरिभोगविवाहयुद्धादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया—स्वप्ननिमित्तया, विराधनयेति गम्यते, सा पुनर्मू-

---

१ कुक्कुटी पादौ प्रसारयेत् यथाऽऽकाशे पुनरप्याकुञ्चयेत्। एवं प्रसार्याकाशे पुनरप्याकुञ्चयेत् ॥ १ ॥ अतिबाधितं स्यात्तदा यत्र पादस्य पार्ष्णिका तिष्ठति। तत्र प्रमार्ज्याकाशे तु नीत्वा ॥ २ ॥ पादं स्थापयित्वा तत्राकाश एव पुनरप्याकुञ्चयेत्। एवं विधिमकुर्वंस्यतिचारस्तत्र तस्य भवति ॥ ३ ॥

छोत्तरगुणातिचारविषया भवत्यतो भेदेन तां दर्शयन्नाह—'इत्थीविप्परियासियाए'त्ति स्त्रिया विपर्यासः स्त्रीविपर्यासः—अब्रह्मासेवनं तस्मिन् भवा स्त्रीवैपर्यासिकी तया, स्त्रीदर्शनानुरागतस्तदवलोकनं दृष्टिविपर्यासः तस्मिन् भवा दृष्टिवैपर्यासिकी तया, एवं मनसाऽध्युपपातो मनोविपर्यासः तस्मिन् भवा मनोवैपर्यासिकी तया, एवं पानभोजनवैपर्यासिक्या, रात्रौ पानभोजनपरिभोग एव तद्विपर्यासः, अनया हेतुभूतया य इत्यतिचारमाह, मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः—अतिक्रम इत्यर्थः, कुतो—निर्वर्तितः 'तस्स मिच्छामि दुक्कडं' पूर्ववत्, आह—दिवा शयनस्य निषिद्धत्वादसम्भव एवास्यातिचारस्य, न, अपवादविषयत्वादस्य, तथाहि—अपवादतः सुप्यत एव दिवा अध्वानखेदादौ, इदमेव वचनं ज्ञापकम् ॥ एवं त्वग्वर्तनास्थानातिचारप्रतिक्रमणमभिधायेदानीं गोचरातिचारप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाऽऽह—

पडिक्कमामि गोयरचरियाए भिक्खायरियाए उग्घाडकवाडउग्घाडणाए साणावच्छादारासंघट्टणाए मंडीपाहुडिआए बलिपाहुडिआए ठवणापाहुडिआए संकिए सहसागारिए अणेसणाए पाणभोयणाए बीयभोयणाए हरियभोयणाए पच्छेकम्मियाए पुरेकम्मियाए अदिट्ठहडाए दगसंसट्ठहडाए रयसंसट्ठहडाए पारिसाडणियाए पारिठावणिआए ओहासणभिक्खाए जं उग्गमेणं उप्पायणेसणाए अपरिसुद्धं परिग्गहियं परिभुत्तं वा जं न परिट्ठविअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि—निवर्तयामि, कस्य ?—गोचरचर्यायां—भिक्षाचर्यायां, योऽतिचार इति गम्यते, तस्येति

शय्योच्यते तया हेतुभूतया, अत्राप्यतिचारः पूर्ववत्, उद्वर्तनं तत्प्रथमतया वामपार्श्वेन सुप्तस्य दक्षिणपार्श्वेन वर्तनमुद्वर्तनमुद्वर्तनमेवोद्वर्तना तया, परिवर्तनं पुनर्वामपार्श्वेनैव वर्तनं तदेव परिवर्तना तया, अत्राप्यप्रमृज्य कुर्वतोऽतिचारः, आकुञ्चनं—गात्रसङ्कोचलक्षणं तदेवाकुञ्चना तया, प्रसारणम्—अङ्गानां विक्षेपः तदेव प्रसारणा तया, अत्र च कुक्कुटिदृष्टान्तप्रतिपादितं विधिमकुर्वतोऽतिचारः, तथा चोक्तम्—'कुक्कुडिपायपसारे जह आगासे पुणोवि आउंटे। एवं पसारिऊणं आगासि पुणोवि आउंटे ॥ १ ॥ अइकुंडिय सिय ताहे जहियं पायस्स पण्हिया ठाइ। तहियं पमज्जिऊणं आगासेणं तु णेऊणं ॥ २ ॥ पायं ठाविंतु तहिं आगासे चेव पुणोवि आउंटे। एवं विहिमकरेंते अइयारो तस्थ से होइ ॥ ३ ॥' षट्पदिकानां—यूकानां सङ्घट्टनम्—अविधिना स्पर्शनं षट्पदिकासङ्घट्टनं तदेव षट्पदिकासङ्घट्टना तया, तथा 'कूइए'त्ति कूजिते सति योऽतिचारः, कूजितं—कासितं तस्मिन् अविधिना मुखवस्त्रिकां करं वा मुखेऽनाधाय कृत इत्यर्थः, विषमा घर्मवतीत्यादिशय्यादोषोच्चारणं सकर्करायितमुच्यते तस्मिन् सति योऽतिचारः, इह चाऽऽर्तध्यानजोऽतिचारः, क्षुते—अविधिना जृम्भितेऽविधिनैव आमर्षणम् आमर्षः—अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः तस्मिन्, सरजस्कामर्षे सति, सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं तत्संस्पर्शे सतीत्यर्थः, एवं जाग्रतोऽतिचारसम्भवमधिकृत्योक्तम्, अधुना सुप्तस्योच्यते—'आउलमाउलाए'त्ति आकुलाकुलया—स्त्र्यादिपरिभोगविवाहयुद्धादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया—स्वप्ननिमित्तया, विराधनयेति गम्यते, सा पुनर्मू-

१ कुक्कुटी पादौ प्रसारयेत् यथाऽऽकाशे पुनरप्याकुञ्चयेत्। एवं प्रसार्याकाशे पुनरप्याकुञ्चयेत् ॥ १ ॥ अतिबाधितं स्यात्तदा यत्र पादस्य पार्ष्णिका तिष्ठति। तत्र प्रमार्ज्याकाशे तु नीत्वा ॥ २ ॥ पादं स्थापयित्वा तत्राकाश एव पुनरप्याकुञ्चयेत्। एवं विधिमकुर्वत्यतिचारस्तत्र तस्य भवति ॥ ३ ॥

ञोत्तरगुणातिचारविषया भवत्यतो भेदेन तां दर्शयन्नाह–'इत्थीविप्परियासियाए'त्ति स्त्रिया विपर्यासः स्त्रीविपर्यासः–अ-
ब्रह्मासेवनं तस्मिन् भवा स्त्रीवैपर्यासिकी तया, स्त्रीदर्शनानुरागतस्तदवलोकनं दृष्टिविपर्यासः तस्मिन् भवा दृष्टिवैपर्या-
सिकी तया, एवं मनसाऽध्युपपातो मनोविपर्यासः तस्मिन् भवा मनोवैपर्यासिकी तया, एवं पानभोजनवैपर्यासिक्या,
रात्रौ पानभोजनपरिभोग एव तद्विपर्यासः, अनया हेतुभूतया य इत्यतिचारमाह, मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो
दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः–अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो–निर्वर्तितः 'तस्स मिच्छामि दुक्कडं' पूर्ववत्,
आह–दिवा शयनस्य निषिद्धत्वादसम्भव एवास्यातिचारस्य, न, अपवादविषयत्वादस्य, तथाहि–अपवादतः सुप्यत एव
दिवा अध्वानखेदादौ, इदमेव वचनं ज्ञापकम् ॥ एवं त्वग्वर्तनास्थानातिचारप्रतिक्रमणमभिधायेदानीं गोचरातिचारप्रति-
क्रमणप्रतिपादनायाऽऽह—

पडिक्कमामि गोयरचरियाए भिक्खायरियाए उग्घाडकवाडउग्घाडणाए साणावच्छादारासंघट्टणाए मंडी-
पाहुडिआए बलिपाहुडिआए ठवणापाहुडिआए संकिए सहसागारिए अणेसणाए पाणभोयणाए बीय-
भोयणाए हरियभोयणाए पच्छेकम्मियाए पुरेकम्मियाए अदिट्ठहडाए दगसंसट्ठहडाए रयसंसट्ठहडाए पारि-
साडणियाए पारिठावणिआए ओहासणभिक्खाए जं उग्गमेणं उप्पायणेसणाए अपरिसुद्धं परिगहियं परि-
भुत्तं वा जं न परिट्ठविअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि–निवर्तयामि, कस्य ?–गोचरचर्यायां–भिक्षाचर्यायां, योऽतिचार इति गम्यते, तस्येति

योगः, गोश्चरणं गोचरः चरणं—चर्या गोचर इव चर्या गोचरचर्या तस्यां गोचरचर्यायां, कस्यां ?—भिक्षार्थं चर्या भिक्षाचर्या तस्यां, तथाहि—लाभालाभनिरपेक्षः खल्वदीनचित्तो मुनिरुत्तमाधममध्यमेषु कुलेष्विष्टानिष्टेषु वस्तुषु रागद्वेषावगच्छन् भिक्षामटतीति, कथं पुनस्तस्यामतिचार इत्याह—'उग्घाडकवाडउग्घाडणाए' उद्घाटम्—अदत्तार्गलमीषत्स्थगितं वा किं तत् ?—कपाटं तस्योद्घाटनं—सुतरां प्रेरणम् उद्घाटकपाटोद्घाटनम् इदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना तया हेतुभूतया, इह चाप्रमार्जनादिभ्योऽतिचारः, तथा श्वानवत्सदारकसङ्घट्टनयेति प्रकटार्थं, मण्डीप्राभृतिकया बलिप्राभृतिकया स्थापनाप्राभृतिकया, आसां स्वरूपं—'मंडीपाहुडिया साहुंमि आगए अग्गकूरमंडीए। अण्णंमि भायणंमि व काउं तो देइ साहुस्स ॥ १ ॥ तत्थ पवत्तणदोसो ण कप्पए तारिसा सुविहियाणं। बलिपाहुडिया भण्णइ चउद्दिसिं काउ अच्चणियं ॥ २ ॥ अग्गिंमि व छोढूणं सित्थे तो देइ साहुणो भिक्खं। सावि ण कप्पइ ठवणा (जा) भिक्खायरियाण ठविया उ ॥ ३ ॥' आधाकर्मादीनाम्—उद्गमादिदोषाणामन्यतमेन शङ्किते गृहीते सति योऽतिचारः, सहसाकारे वा सत्यकल्पनीये गृहीत इति, अत्र च तमपरित्यजतोऽविधिना वा परित्यजतो योऽतिचारः, अनेन प्रकारेणानेषणया हेतुभूतया, तथा 'पाणभोयणाए'त्ति प्राणिनो—रसजादयः भोजने—दध्योदनादौ सङ्घट्यन्ते—विराध्यन्ते व्यापाद्यन्ते वा यस्यां प्राभृतिकायां सा

---

१ मण्डिप्राभृतिका साधावागते अग्रकूरमण्ड्यै। अन्यस्मिन् भाजने वा कृत्वा ततो ददाति साधवे ॥ १ ॥ तत्र प्रवर्तनदोषो न कल्पते तादृशी सुविहितानाम्। बलिप्राभृतिका भण्यते चतुर्दिशं कृत्वाऽर्चनिकाम् ॥ २ ॥ अग्नौ वा क्षिप्त्वा सिक्थान् ततो ददाति साधवे भिक्षाम्। साऽपि न कल्पते स्थापना(या) भिक्षाचरेभ्यः स्थापिता ॥ ३ ॥

प्राणिभोजना तया, तेषां च सङ्घट्टनादि दातृग्राहकप्रभवं विज्ञेयम्, अत एवातिचारः, एवं 'वीयभोयणाए' बीजानि भोजने यस्यां सा बीजभोजना तया, एवं हरितभोजनया, 'पच्छाकम्मियाए पुरेकम्मियाए' पश्चात् कर्म यस्यां पश्चाज्जलोज्झनकर्म भवति पुरःकर्म यस्यामादाविति, 'अदिट्ठहडाए'त्ति अदृष्टाहृतया–अदृष्टोत्क्षेपमानीतयेत्यर्थः, तत्र च सत्त्वसङ्घट्टनादिनाऽतिचारसम्भवो, दगसंसृष्टाहृतया–उदकसम्बद्धानीतया हस्तमात्रगतोदकसंसृष्टया वा भावना, एवं रजःसंसृष्टाहृतया, नवरं रजः पृथिवीरजोऽभिगृह्यते, 'पारिसाडणियाए'त्ति परिशाटः–उज्झनलक्षणः प्रतीत एव तस्मिन् भवा पारिशाटनिका तया, 'पारिट्ठावणियाए'त्ति परिस्थापनं–प्रदानभाजनगतद्रव्यान्तरोज्झनलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारिस्थापनिका तया, एतदुक्तं भवति–'पारिट्ठावणिया खलु जेण भाणेण देइ भिक्खं तु। तंमि पडिओयणाई जातं सहसा परिट्ठवियं ॥ १ ॥' 'ओहासणभिक्खाए'त्ति विशिष्टद्रव्ययाचनं समयपरिभाषया 'ओहासणंति भण्णइ' तत्प्रधाना या भिक्षा तया, कियदत्र भणिष्यामो ?, भेदानामेवंप्रकाराणां बहुत्वात्, ते च सर्वेऽपि यस्मादुद्गमोत्पादनैषणास्ववतरन्त्यत आह–'जं उग्गमेण' मित्यादि, यत्किञ्चिदशनाद्युद्गमेन–आधाकर्मादिलक्षणेन उत्पादनया–धात्र्यादिलक्षणया एषणया–शङ्कितादिलक्षणया अपरिशुद्धम्–अयुक्तियुक्तं प्रतिगृहीतं वा परिभुक्तं वा यन्न परिष्ठापितं, कथञ्चित् प्रतिगृहीतमपि यन्नोज्झितं परिभुक्तमपि च भावतोऽपुनःकरणादिना प्रकारेण यन्नोज्झितम्, एवमनेन प्रकारेण यो जातोऽतिचारस्तस्य मिथ्या दुष्कृतमिति पूर्ववत् ॥ एवं गोचरातिचारप्रतिक्रमणमभिधायाधुना स्वाध्यायाद्यतिचारप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाऽऽह—

1 पारिस्थापनिका खलु येन भाजनेन ददाति भिक्षां तु। तस्मिन् पतितौदनादि जातं सहसा परिस्थापितम् ॥ १ ॥

योगः, गोश्चरणं गोचरः चरणं—चर्या गोचर इव चर्या गोचरचर्या तस्यां गोचरचर्यायां, कस्यां ?—भिक्षार्थं चर्या भिक्षाचर्या तस्यां, तथाहि—लाभालाभनिरपेक्षः खल्वदीनचित्तो मुनिरुत्तमाधममध्यमेषु कुलेष्विष्टानिष्टेषु वस्तुषु रागद्वेषावगच्छन् भिक्षामटतीति, कथं पुनस्तस्यामतिचार इत्याह—'उग्घाडकवाडउग्घाडणाए' उद्घाटम्—अदत्तार्गलमीषत्स्थगितं वा किं तत् ?—कपाटं तस्योद्घाटनं—सुतरां प्रेरणम् उद्घाटकपाटोद्घाटनम् इदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना तया हेतुभूतया, इह चाप्रमार्जनादिभ्योऽतिचारः, तथा श्वानवत्सदारकसङ्घट्टनयेति प्रकटार्थं, मण्डीप्राभृतिकया बलिप्राभृतिकया स्थापनाप्राभृतिकया, आसां स्वरूपं—'मंडीपाहुडिया साहुंमि आगए अग्गकूरमंडीए। अण्णंमि भायणंमि य काउं तो देइ साहुस्स ॥ १ ॥ तत्थ पवत्तणदोसो ण कप्पए तारिसा सुविहियाणं। बलिपाहुडिया भण्णइ चउद्दिसिं काउ अच्चणियं ॥ २ ॥ अग्गिंमि व छोढूणं सित्थे तो देइ साहुणो भिक्खं। सावि ण कप्पइ ठवणा (जा) भिक्खायरियाण ठविया उ ॥ ३ ॥' आधाकर्मादीनाम्—उद्गमादिदोषाणामन्यतमेन शङ्किते गृहीते सति योऽतिचारः, सहसाकारे वा सत्यकल्पनीये गृहीत इति, अत्र च तमपरित्यजतोऽविधिना वा परित्यजतो योऽतिचारः, अनेन प्रकारेणानेषणया हेतुभूतया, तथा 'पाणभोयणाए'त्ति प्राणिनो—रसजादयः भोजने—दध्योदनादौ सङ्घट्टयन्ते—विराध्यन्ते व्यापाद्यन्ते वा यस्यां प्राभृतिकायां सा

---

१ मण्डिप्राभृतिका साधावागते अग्रकूरमण्ड्यै। अन्यस्मिन् भाजने वा कृत्वा ततो ददाति साधवे ॥ १ ॥ तत्र प्रवर्तनदोषो न कल्पते तादृशी सुविहितानाम्। बलिप्राभृतिका भण्यते चतुर्दिशं कृत्वाऽर्चनिकाम् ॥ २ ॥ अग्नौ वा क्षिप्त्वा सिक्थान् ततो ददाति साधवे भिक्षाम्। साऽपि न कल्पते स्थापना(या) भिक्षाचरेभ्यः स्थापिता ॥ ३ ॥

दातृग्राहकप्रभवं विज्ञेयम्, अत एवातिचारः, एवं 'वीयभोयणाए' वीजानि प्राणिभोजना तया, तेषां च सङ्घट्टनादि 'पच्छाकम्मियाए पुरेकम्मियाए' पश्चात् कर्म यस्यां पश्चाज्ज- भोजने यस्यां सा वीजभोजना तया, एवं हरितभोजनया, 'अदिट्ठहडाए'त्ति अदृष्टाहृतया–अदृष्टोत्क्षेपमानीतयेत्यर्थः, तत्र च सत्त्व- लोज्झनकर्म भवति पुरःकर्म यस्यामादाविति, हस्तमात्रगतोदकसंसृष्टया या भावना, एवं रजः सङ्घट्टनादिनाऽतिचारसम्भवो, दगसंसृष्टाहृतया–उदकसम्बद्धानीतया परिशाटः–उज्झनलक्षणः प्रतीत एव तस्मिन् भवा संसृष्टाहृतया, नवरं रजः पृथिवीरजोऽभिगृह्यते, 'पारिसाडणियाए'त्ति परिस्थापनं–प्रदानभाजनगतद्रव्यान्तरोज्झनलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारिस्थाप- पारिशाटनिका तया, 'पारिट्ठावणियाए'त्ति दे‍इ भिक्खं तु । तंमि पडिओयणाई जातं सहसा परिट्ठ- निका तया, एतदुक्तं भवति–'पारिट्ठावणिया खलु जेण भाणेण 'ओहासणंति भण्णइ' तत्प्रधाना या भिक्षा वियं ॥ १ ॥' 'ओहासणभिक्खाए'त्ति विशिष्टद्रव्ययाचनं समयपरिभाषया यस्मादुद्गमोत्पादनैषणास्ववतरन्त्यत आह– तया, कियदत्र भणिष्यामो ?, भेदानामेवंप्रकाराणां वहुत्वात्, ते च सर्वेऽपि धात्र्यादिलक्षणया एषणया–शङ्किता- 'जं उग्गमेण' मित्यादि, यत्किञ्चिदशनाद्युद्गमेन–आधाकर्मादिलक्षणेन उत्पादनया– प्रतिगृहीतमपि यन्नोज्झितं दिलक्षणया अपरिशुद्धम्–अयुक्तियुक्तं प्रतिगृहीतं वा परिभुक्तं वा यन्न परिष्ठापितं, कथञ्चित् यो जातोऽतिचारस्तस्य मिथ्या परिभुक्तमपि च भावतोऽपुनःकरणादिना प्रकारेण यन्नोज्झितम्, एवमनेन प्रकारेण स्वाध्यायाद्यतिचारप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाऽऽह— दुष्कृतमिति पूर्ववत् ॥ एवं गोचरातिचारप्रतिक्रमणमभिधायाधुना

१ पारिस्थापनिका खलु येन भाजनेन ददाति भिक्षां तु । तस्मिन् पतितौदनादि जातं सहसा परिस्थापितम् ॥ १ ॥

पडिक्कमामि चाउक्कालं सज्झायस्स अकरणयाए उभओकालं भंडोवगरणस्स अप्पडिलेहणयाए दुप्पडिलेहणयाए अप्पमज्जणाए दुप्पमज्जणाए अइक्कमे वइक्कमे अइयारे अणायारे जो मे देवसिओ अइआरो कओ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि पूर्ववत्, कस्य ?–चतुष्कालं–दिवसरजनीप्रथमचरमप्रहरेष्वित्यर्थः, स्वाध्यायस्य–सूत्रपौरुषीलक्षणस्य, अकरणतया–अनासेवनया हेतुभूतयेत्यर्थः, यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, तथोभयकालं–प्रथमपश्चिमपौरुषीलक्षणं भाण्डोपकरणस्य–पात्रवस्त्रादेः 'अप्रत्युपेक्षणया दुष्प्रत्युपेक्षणया' तत्राप्रत्युपेक्षणा–मूलत एव चक्षुषाऽनिरीक्षणा दुष्प्रत्युपेक्षणा–दुर्निरीक्षणा तया, 'अप्रमार्जनया दुष्प्रमार्जनया' तत्राप्रमार्जना मूलत एव रजोहरणादिनाऽस्पर्शना दुष्प्रमार्जना त्वविधिना प्रमार्जनेति, तथा अतिक्रमे व्यतिक्रमे अतिचारे अनाचारे यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमित्येतत्प्राग्वत्, नवरमतिक्रमादीनां स्वरूपमुच्यते–'[1]आधाकम्मनिमंतण पडिसुणमाणे अइक्कमो होइ । पयभेयाइ वइक्कम गहिए तइएयरो गिलिए ॥ १ ॥' अस्य व्याख्या—आधाकर्मनिमन्त्रणे गृहीष्ये एवं प्रतिशृण्वति सति साध्वतिक्रमः–साधुक्रियोल्लङ्घनरूपो भवति, यत एवम्भूतं वचः श्रोतुमपि न कल्पते, किं पुनः प्रतिपत्तुं ?, ततःप्रभृति भाजनोद्ग्रहणादौ तावदतिक्रमो यावदुपयोगकरणं, ततः कृते उपयोगे गच्छतः पदभेदादिर्व्यतिक्रमस्तावद् यावदुत्क्षिप्तं भोजनं दात्रेति, ततो गृहीतेऽसति तस्मिंस्तृतीयः, अतिचार इत्यर्थः, तावद् यावद्वसतिं गत्वेर्यापथ-

[1] आधाकर्मनिमन्त्रणे प्रतिशृण्वति अतिक्रमो भवति । पदभेदादि व्यतिक्रमो गृहीते तृतीय इतरो गिलिते ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणाद्युत्तरकाळं लम्बनोत्क्षेपः, तत उत्तरकालमनाचारः, तथा चाह–'इतरो गिलिए'त्ति प्रक्षिप्ते सति कवले अनाचार इति गाथार्थः ॥ इदं चाधाकर्मोदाहरणेन सुखप्रतिपत्त्यर्थमतिक्रमादीनां स्वरूपमुक्तम्, अन्यत्राप्यनेनैवानुसारेण विज्ञेयमिति । अयं चातिचारः संक्षेपत एकविधः, संक्षेपविस्तरतस्तु द्विविधः त्रिविधो यावदसङ्ख्येयविधः, संक्षेपविस्तरता पुनर्द्विविधः त्रिविधं प्रति संक्षेप एकविधं प्रति विस्तर इति, एवमन्यत्रापि योज्यं, विस्तरतस्त्वनन्तविधः, तत्रैकविधादिभेदप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाह—

पडिक्कमामि एगविहे असंजमे। पडिक्कमामि दोहिं बन्धणेहिं–रागबंधणेणं दोसबन्धणेणं। प० तिहिं दण्डेहिं–मणदंडेणं वयदंडेणं कायदंडेणं । प० तिहिं गुत्तीहिं–मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए ॥ (सूत्रम्)

प्रतिक्रमामि पूर्ववत्, एकविधे–एकप्रकारे असंयमे–अविरतिलक्षणे सति प्रतिषिद्धकरणादिना यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इति गम्यते, तस्य मिथ्या दुष्कृतमिति सम्बन्धः, वक्ष्यते च–'सज्झाए ण सज्झाइयं तस्स मिच्छामि दुक्कडं' एवमन्यत्रापि योजना कर्तव्या, प्रतिक्रामामि द्वाभ्यां बन्धनाभ्यां हेतुभूताभ्यां योऽतिचारः, बद्ध्यतेऽष्टविधेन कर्मणा येन हेतुभूतेन तद्बन्धनमिति, तद्बन्धनद्वयं दर्शयति–रागबन्धनं च द्वेषबन्धनं च, रागद्वेषयोस्तु स्वरूपं यथा नमस्कारे, बन्धनत्वं चानयोः प्रतीतं, यथोक्तम्–'स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥ १ ॥' 'प्रतिक्रमामि त्रिभिर्दण्डैः' दण्ड्यते–चारित्रैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियते एभिरात्मेति दण्डाः द्रव्यभावभेदभिन्नाः, भावदण्डैरिहाधिकारः, तैर्हेतुभूतैर्योऽतिचारः, भेदेन दर्शयति–मनोदण्डेन वाग्दण्डेन कायदण्डेन, मनःप्रभृति-

पडिक्कमामि चाउक्कालं सज्झायस्स अकरणयाए उभओकालं भंडोवगरणस्स अप्पडिलेहणयाए दुप्पडिलेहणयाए अप्पमज्जणाए दुप्पमज्जणाए अइक्कमे वइक्कमे अइयारे अणायारे जो मे देवसिओ अइआरो कओ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि पूर्ववत्, कस्य ?—चतुष्कालं—दिवसरजनीप्रथमचरमप्रहरेष्वित्यर्थः, स्वाध्यायस्य—सूत्रपौरुषीलक्षणस्य, अकरणतया—अनासेवनया हेतुभूतयेत्यर्थः, यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, तथोभयकालं—प्रथमपश्चिमपौरुषीलक्षणं भाण्डोपकरणस्य—पात्रवस्त्रादेः 'अप्रत्युपेक्षणया दुष्प्रत्युपेक्षणया' तत्राप्रत्युपेक्षणा—मूलत एव चक्षुषाऽनिरीक्षणा दुष्प्रत्युपेक्षणा—दुर्निरीक्षणा तया, 'अप्रमार्जनया दुष्प्रमार्जनया' तत्राप्रमार्जना मूलत एव रजोहरणादिनाऽस्पर्शना दुष्प्रमार्जना त्वविधिना प्रमार्जनेति, तथा अतिक्रमे व्यतिक्रमे अतिचारे अनाचारे यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमित्येतत्प्राग्वत्, नवरमतिक्रमादीनां स्वरूपमुच्यते—'आधाकम्मनिमंतण पडिसुणमाणे अइक्कमो होइ। पयभेयाइ वइक्कम गहिए तइएयरो गिलिए ॥ १ ॥' अस्य व्याख्या—आधाकर्मनिमन्त्रणे गृहीष्ये एवं प्रतिशृण्वति सति साधावतिक्रमः—साधुक्रियोल्लङ्घनरूपो भवति, यत एवम्भूतं वचः श्रोतुमपि न कल्पते, किं पुनः प्रतिपत्तुं ?, ततःप्रभृति भाजनोद्ग्रहणादौ तावदतिक्रमो यावदुपयोगकरणं, ततः कृते उपयोगे गच्छतः पदभेदादिर्व्यतिक्रमस्तावद् यावदुत्क्षिप्तं भोजनं दात्रेति, ततो गृहीतेऽसति तस्मिंस्तृतीयः, अतिचार इत्यर्थः, तावद् यावद्वसतिं गत्वेर्यापथ-

---

१ आधाकर्मनिमन्त्रणे प्रतिशृण्वति अतिक्रमो भवति। पदभेदादि व्यतिक्रमो गृहीते तृतीय इतरो गिलिते ॥ १ ॥

पुरओ सेहो पिट्ठओ चंडरुद्दो, आवडिओ रुट्ठो सेहं दंडेण मत्थए हणइ, कहं ते पत्थरो ण दिट्ठोत्ति ?, सेहो सम्मं सहइ, आवस्सयवेलाए रुहिरावलित्तो दिट्ठो, चंडरुद्दस्स तं पासिऊण मिच्छामि दुक्कडत्ति वेरग्गेण केवलणाणं उप्पण्णं, सेहस्सवि कालेण केवलणाणमुप्पण्णं १॥ 'पडिक्कमामि तिहिं गुत्तीहिं—मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए' प्रतिक्रमामि तिसृभिर्गुप्तिभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृत इति, तद्यथा—मनोगुप्त्या वाग्गुप्त्या कायगुप्त्या, गुप्तीनां च करणता अतिचारं प्रति प्रतिषिद्धकरणकृत्याकरणाश्रद्धानविपरीतप्ररूपणादिना प्रकारेण, शब्दार्थस्त्वासां सामायिकवद् द्रष्टव्यः, यथासङ्ख्यमुदाहरणानि— 'मणगुत्तीए तहियं जिणदासो सावओ य सेट्ठिसुओ। सो सव्वराइपडिमं पडिवण्णो जाणसालाए ॥ १ ॥ भज्जुब्भामिग पल्लंक घेत्तुं खीलजुत्तमागया तत्थ। तस्सेव पायमुवरिं मंचगपायं ठवेऊणं ॥ २ ॥ अणायारमायरंती पाओ विद्धो य मंचखीलेणं। सो ता महई वेदण अहियासेई तहिं सम्मं ॥ ३ ॥ ण य मणदुक्कडमुप्पण्णं तस्सज्झाणंमि निच्चलमणस्स। दट्ठूणवि विलीयं इय मणगुत्तो करेयव्वा ॥ ४ ॥ वइगुत्तीए साहू सण्णातगपल्लिगच्छए दट्ठुं। चोरग्गह सेणावइविमोइओ

1 पुरतः शैक्षकः पृष्ठतश्चण्डरुद्रः, आपतितो रुष्टः शिष्यं दण्डेन मस्तके हन्ति, कथं त्वया प्रस्तरो न [illegible] इति ?, शैक्षः सम्यक् सहते, आवश्यकवेलायां रुधिरावलिप्तो दृष्टः, चण्डरुद्रस्य तद्दृष्ट्वा मिथ्या मे दुष्कृतमिति वैराग्येण केवलज्ञानमुत्पन्नं, शैक्षस्यापि कालेन केवलज्ञानमुत्पन्नं। 2 मनोगुप्तौ तत्र जिनदासः श्रावकश्च श्रेष्ठिसुतः। स सर्वरात्रिकीप्रतिमां प्रतिपन्नो यानशालायाम् ॥ १ ॥ भार्या भ्रामिका पल्यङ्कं गृहीत्वा कीलकयुक्तमायाता तत्र। तस्यैव पादस्योपरि मञ्चकपादं स्थापयित्वा ॥ २ ॥ अनाचारमाचरन्ती पादो विद्धश्च मञ्चकीलकेन। स तावत् महतीं वेदनामध्यासयति तत्र सम्यक् ॥ ३ ॥ न च मनोदुष्कृतमुत्पन्नं तस्य ध्याने निश्चलमनसः। दृष्ट्वापि व्यलीकं एवं मनोगुप्तिः कर्तव्या ॥४॥ वाग्गुप्तौ साधुः संज्ञातीयपल्लीं गच्छन् दृष्ट्वा। चौरग्रहः सेनापतिना विमोचितो

भिश्च दुष्प्रयुक्तैर्दण्ड्यते आत्मेति, अत्र चोदाहरणानि–तत्थं मणदंडे उदाहरणं—कोंकणगखमणओ, सो उड्ढजाणू अहो-सिरो चिंतिंतो अच्छइ, साहूणो अहो खंतो सुहज्झाणोवगओत्ति वंदंति, चिरेण संलावं देउमारद्धो, साहूहिं पुच्छिओ, भणइ–खरो वाओ वायति, जइ ते मम पुत्ता संपयं वल्लराणि पलीविज्जा तो तेसिं वरिसारत्ते सरसाए भूमीए सुवहू सालिसंपया होज्जा, एवं चिंतियं मे, आयरिएण वारिओ ठिओ, तो एवमाइ जं असुहं मणेण चिंतेइ सो मणदंडो १॥ वइदंडे उदाहरणं–साहू सण्णाभूमीओ आगओ, अविहीए आलोएइ–जहा सूयरवंदं दिट्ठंति, पुरिसेहिं गंतुं मारियं २॥ इयाणिं कायदंडे उदाहरणं–चंडरुद्दो आयरिओ, उज्जेणिं बाहिरगामाओ अणुजाणपेक्खओ आगओ, सो य अईव रोसणो, तत्थ समोसरणे गणियाघरविहेडिओ जाइकुलाइसंपण्णो इब्भदारओ सेहो उवट्ठिओ, तत्थ अण्णेहिं असद्दहंतेहिं चंडरुद्दस्स पासं पेसिओ, कलिणा कली घस्सउत्ति, सो तस्स उवट्ठिओ, तेण सो तहेव लोयं काउं पव्वाविओ, पच्चूसे गामं वच्चंताणं

---

1 तत्र मनोदण्डे उदाहरणं–कोङ्कणक्षपकः, स ऊर्ध्वजानुरधःशिराश्चिन्तयन् तिष्ठति, साधवः अहो एषः शुभध्यानोपगत इति वन्दन्ते, चिरेण संलापं दातुमारब्धः, साधुभिः पृष्टः, भणति–खरो वातो वाति, यदि ते मम पुत्राः साम्प्रतं तृणादीनि प्रदीपयेयुः तदा तेषां वर्षारात्रे सरसायां भूमौ सुबह्वी शालीसंपद् भवेत्, एवं चिन्तितं मया, आचार्येण वारितः स्थितः, तदेवमादि यदशुभं मनसा चिन्तयति स मनोदण्डः १॥ वाग्दण्डे उदाहरणं–साधुः संज्ञाभूमेरागतः, अविधिनाऽऽलोचयति–यथा शूकरवृन्दं दृष्टमिति, पुरुषैर्गत्वा मारितं २॥ इदानीं कायदण्डे उदाहरणम्–चण्डरुद्र आचार्यः उज्जयिनीं बहिर्ग्रामादनुयानप्रेक्षक आगतः, स चातीव रोषणः, तत्र समवसरणे गणिकागृहविनिर्गतो जातिकुलादिसंपन्न इभ्यदारकः शैक्ष उपस्थितः, तत्रान्यैरश्रद्दधद्भिश्चण्डरुद्रस्य पार्श्वं प्रेषितः, कलिना घृष्यतां कलिरिति, स तस्योपस्थितः, तेन स तथैव लोचं कृत्वा प्रव्राजितः, प्रत्यूषे ग्रामं व्रजतो:

कहं ते पत्थरो ण दिट्ठोत्ति ?, सेहो सम्मं सहइ, पुरओ सेहो पिट्ठओ चंडरुद्दो, आवडिओ रुट्ठो सेहं दंडेण मत्थए हणइ, कहं ते पत्थरो ण दिट्ठोत्ति ?, सेहो सम्मं सहइ, आवस्सयवेलाए रुहिरावलित्तो दिट्ठो, चंडरुद्दस्स तं पासिऊण मिच्छामि दुक्कडत्ति वेरग्गेण केवलणाणं उप्पण्णं, सेहस्सवि कालेण केवलणाणमुप्पण्णं ॥१॥ 'पडिक्कमामि तिहिं गुत्तीहिं—मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए' प्रतिक्रमामि तिसृभिर्गुप्तिभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृत इति, तद्यथा—मनोगुप्त्या वाग्गुप्त्या कायगुप्त्या, गुप्तीनां च करणता अतिचारं प्रति प्रतिपि-द्धकरणकृत्याकरणाश्रद्धानविपरीतप्ररूपणादिना प्रकारेण, शब्दार्थस्त्वासां सामायिकवद् द्रष्टव्यः, यथासङ्ख्यमुदाहरणानि—'मणगुत्तीए तहियं जिणदासो सावओ य सेट्ठिसुओ । सो सव्वराइपडिमं पडिवण्णो जाणसालाए ॥ १ ॥ भज्जुब्भामिग पल्लंक घेत्तुं खीलजुत्तमागया तत्थ । तस्सेव पायमुवरिं मंचगपायं ठवेऊणं ॥ २ ॥ अणायारमायरंती पाओ विद्धो य मंच-कीलेणं । सो ता महई वेदण अहियासेई तहिं सम्मं ॥ ३ ॥ ण य मणदुक्कडमुप्पण्णं तस्सज्झाणंमि निच्चलमणस्स । दट्ठूणवि विलीयं इय मणगुत्ती करेयव्वा ॥ ४ ॥ वइगुत्तीए साहू सण्णातगपल्लिगच्छए दट्ठुं । चोरग्गह सेणावइविमोइओ

१ पुरतः शैक्षकः पृष्ठतश्चण्डरुद्रः, आपतितो रुष्टः शिष्यं दण्डेन मस्तके हन्ति, कथं त्वया प्रस्तरो न [illegible] इति?, शैक्षः सम्यक् सहते, आवश्यकवेलायां रुधिरावलिप्तो दृष्टः, चण्डरुद्रस्य तद्दृष्ट्वा मिथ्या मे दुष्कृतमिति वैराग्येण केवलज्ञानमुत्पन्नं, शैक्षस्यापि कालेन केवलज्ञानमुत्पन्नं । २ मनोगुप्तौ तत्र जिनदासः श्रावकश्च श्रेष्ठिसुतः । स सर्वरात्रिकीप्रतिमां प्रतिपन्नो यानशालायाम् ॥ १ ॥ भार्या उद्भ्रामिका पल्यङ्कं गृहीत्वा कीलकयुक्तमायाता तत्र । तस्यैव पादस्योपरि मञ्चकपादं स्थापयित्वा ॥ २ ॥ अनाचारमाचरन्ती पादो विद्धश्च मञ्चकीलकेन । स तावत् महतीं वेदनामध्यासयति तत्र सम्यक् ॥ ३ ॥ न च मनोदुष्कृतमुत्पन्नं तस्य ध्याने निश्चलमनसः । दृष्ट्वापि व्यलीकं एवं मनोगुप्तिः कर्तव्या ॥४॥ वाग्गुप्तौ साधून् संज्ञातीयपल्लीं गच्छतो दृष्ट्वा । चौरग्रहः सेनापतिना विमोचितो

भणइ मा साह ॥ १ ॥ चलिया य जण्णजत्ता सण्णायग मिलिय अंतरा चेव । मायपियभायमाई सोवि णियत्तो समं तेहिं ॥ २ ॥ तेणेहि गहिय मुसिया दिट्ठो ते विंति सो इमो साहू । अम्हेहि गहियमुक्को तो येंती अम्मया तस्स ॥ ३ ॥ तुज्झेहिं गहियमुक्को ? आमं आणेह वेइ तो छुरियं । जा छिंदामि थणंती किंति सेणावई भणइ ॥ ४ ॥ दुज्जम्मजात एसो दिट्ठा तुम्हे तहावि णवि सिट्ठं । किह पुत्तोत्ति ? अह मम किह णवि सिट्ठंति ? धम्मकहा ॥५॥ आउट्टो उवसंतो मुक्का मज्झं पियंसि मायत्ति । सव्वं समप्पियं से वइगुत्ती एव कायया ॥ ६ ॥ काइयगुत्ताहरणं अद्धाणपवण्णगो जहा साहू । आवासियंमि सत्थे ण लहइ तहिं थंडिलं किंचि ॥ १ ॥ लद्धं चडणेण कहवी एगो पाओ जहिं पइट्ठाइ । तहियं ठिएगपओ सव्वं राइं तहिं थद्धो ॥ २ ॥ ण ठविय किंचि अत्थंडिलंमि होयव्वमेव गुत्तेणं । सुमहब्भएवि अहवा साहु ण भिंदे गइं एगो ॥ ३ ॥ सक्कपसंसा अस्सद्दहाण देवागमो विउव्वइ य । मंडुक्कलिया साहू जयणा सो संकमे सणियं ॥ ४ ॥ हत्थी विउव्विओ जो

1 भणति मा चीकथः ॥ १ ॥ चलिताश्च यज्ञयात्रायै सज्ञातीया मिलिता अन्तरैव । मातापितृभ्रात्रादयः सोऽपि निवृत्तः समं तैः ॥ २ ॥ स्तेनैर्गृहीता मुषिता दृष्टो ब्रुवते सोऽयं साधुः । अस्माभिर्गृहीत्वा मुक्तस्तदा ब्रवीत्यम्बा तस्य ॥ ३ ॥ युष्माभिर्गृहीतमुक्तः ? ओम् आनयत ब्रूते ततः छुरिकाम् । यावच्छिनद्मि स्तनमिति किमिति सेनापतिर्भणति ॥४॥ दुर्जन्मजात एष दृष्टा यूयं तथापि नैव शिष्टम् । कथं पुत्र इति अथ मह्यं कथं नैव शिष्टमिति ? धर्मकथा ॥ ५ ॥ आवृत्त उपशान्तो मुक्ता मम प्रियाऽसि मातरिति । सर्वं समर्पितं तस्मै वचोगुप्तिरेवं कर्त्तव्या ॥ ६ ॥ कायिकगुप्त्याहरणं अध्वप्रपन्नको यथा साधुः । आवासिते सार्थे न लभते तत्र स्थण्डिलं क्वचित् ॥१॥ लब्धं चानेन कथमपि एकः पादो यत्र प्रतिष्ठति । तत्र स्थितैकपादः सर्वां रात्रिं तत्र स्तब्धः (स्थितः) ॥२॥ न स्थापितं किञ्चिदस्थण्डिले भवितव्यमेवं गुप्तेन । सुमहाभयेऽप्यथवा साधुर्न भिनत्ति गतिमेकः ॥ ३ ॥ शक्रप्रशंसा अश्रद्दधानं देवागमो विकुर्वति च । मण्डूकिकाः साधुर्यतनया स संक्रामति शनैः ॥ ४ ॥ हस्ती विकुर्वितो यः

आगच्छइ मग्गओ गुलगुलिंतो । ण य गइभेयं कुणई गएण हत्थेण उच्छूढो ॥ ५ ॥ वेइ पडंतो मिच्छामिदुक्कडं जिय विराहिया मेत्ति । ण य अप्पाणे चिंता देवो तुट्ठो णमंसइ य ॥ ६ ॥

पडिक्कमामि तिहिं सल्लेहिं–मायासल्लेणं नियाणसल्लेणं मिच्छादंसणसल्लेणं । पडिक्कमामि तिहिं गारवेहिं-इड्ढीगारवेणं रसगारवेणं सायागारवेणं । पडिक्कमामि तिहिं विराहणाहिं-णाणविराहणाए दंसणविराहणाए चरित्तविराहणाए । पडिक्कमामि चउहिं कसाएहिं–कोहकसाएणं माणकसाएणं मायाकसाएणं लोहकसाएणं । पडिक्कमामि चउहिं सण्णाहिं–आहारसण्णाए भयसण्णाए मेहुणसंणाए परिग्गहसण्णाए । पडिक्कमामि चउहिं विकहाहिं–इत्थीकहाए भत्तकहाए देसकहाए रायकहाए । पडिक्कमामि चउहिं झाणेहिं- अट्टेणं झाणेणं रुद्देणं० धम्मेणं० सुक्केणं०

प्रतिक्रामामि त्रिभिः शल्यैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–मायाशल्येन निदानशल्येन मिथ्यादर्शनशल्येन, शल्यतेऽनेनेति शल्यं–द्रव्यभावभेदभिन्नं, द्रव्यशल्यं कण्टकादि, भावशल्यमिदमेव, माया–निकृतिः सैव शल्यं मायाशल्यम् , इयं भावना–यो यदाऽतिचारमासाद्य मायया नालोचयत्यन्यथा वा निवेदयत्यभ्याख्यानं वा यच्छति तदा सैव शल्यमशुभकर्मबन्धनेनात्मशल्यनात् तेन, निदानं–दिव्यमानुपर्द्धिसंदर्शनश्रवणाभ्यां तदभिलापानुष्ठानं तदेव शल्यमधिकरणानुमोदनेनात्मशल्यनात् तेन, मिथ्या–विपरीतं दर्शनं मिथ्यादर्शनं मोहकर्मोदयजमित्यर्थः, तदेव शल्यं तत्प्रत्ययकर्मादानेनात्मशल्यनात्, तत्पुनरभिनिवेशमतिभेदान्यसंस्तवोपाधितो भवति,इह चोदाहरणानि–मायाशल्ये रुद्रो वक्ष्यमाणः पण्डुरार्या

१ आगच्छति पृष्ठतो गुलगुलायमानः । न च गतिभेदं करोति गजेन हस्तेनोत्क्षिप्तः ॥ ५ ॥ ब्रूते पतन् मिथ्यामेदुष्कृतं जीवा विराद्धा मयेति । न चात्मनि चिन्ता देवस्तुष्टो नमस्यति च ॥ ६ ॥

भणइ मा साह ॥ १ ॥ चलिया य जण्णजत्ता सण्णायग मिलिय अंतरा चेव । मायपियभायमाई सोवि णियत्तो समं तेहिं ॥ २ ॥ तेणेहि गहिय मुसिया दिट्ठो ते विंति सो इमो साहू । अम्हेहि गहियमुक्को तो बेंती अम्मया तस्स ॥ ३ ॥ तुज्झेहिं गहियमुक्को ? आमं आणेह वेइ तो छुरियं । जा छिंदामि थणंती किंति सेणावई भणइ ॥ ४ ॥ दुज्जम्मजात एसो दिट्ठा तुम्हे तहावि णवि सिट्ठं । किह पुत्तोत्ति ? अह मम किह णवि सिट्ठंति ? धम्मकहा ॥५॥ आउट्टो उवसंतो मुक्का मज्झं पियंसि मायत्ति । सव्वं समप्पियं से वइगुत्ती एव कायव्वा ॥ ६ ॥ काइयगुत्ताहरणं अद्धाणपवण्णगो जहा साहू । आवासियंमि सत्थे ण लहइ ताहिं थंडिलं किंचि ॥ १ ॥ लद्धं चऽणेण कहवी एगो पाओ जहिं पइट्ठाइ । तहियं ठिएगपओ सव्वं राइं तहिं थद्धो ॥ २ ॥ ण ठविय किंचि अत्थंडिलंमि होयव्वमेव गुत्तेणं । सुमहब्भएवि अहवा साहु ण भिंदे गइं एगो ॥ ३ ॥ सक्कपसंसा अस्सद्दहाण देवागमो विउव्वइ थ । मंडुक्कलिया साहू जयणा सो संकमे सणियं ॥ ४ ॥ हत्थी विउव्विओ जो

---

१ भणति मा चीकथः ॥ १ ॥ चलिताश्च यज्ञयात्रायै सज्ञातीया मिलिता अन्तरैव । मातापितृभ्रात्रादयः सोऽपि निवृत्तः समं तैः ॥ २ ॥ स्तेनैर्गृहीत्वा मुषिता दृष्टास्ते ब्रुवते सोऽयं साधुः । अस्माभिर्गृहीत्वा मुक्तस्तदा ब्रवीत्यम्बा तस्य ॥ ३ ॥ युष्माभिर्गृहीतमुक्तः ? ओम् आनयत ब्रूते ततः छुरिकाम् । यच्छि-नद्मि स्तनमिति किमिति सेनापतिर्भणति ॥४॥ दुर्जन्मजात एष दृष्टा यूयं तथापि नैव शिष्टम् । कथं पुत्र इति अथ मह्यं कथं नैव शिष्टमिति ? धर्मकथा ॥ ५ ॥ आवृत्त उपशान्तो मुक्ता मम प्रियाऽसि मातरिति । सर्वं समर्पितं तस्मै वचोगुप्तिरेवं कर्तव्या ॥ ६ ॥ कायिकगुप्त्याहरणं अध्वप्रपन्नको यथा साधुः । आवा-सिते सार्थे न लभते तत्र स्थण्डिलं क्वचित् ॥ १ ॥ लब्धं चानेन कथमपि एकः पादो यत्र प्रतिष्ठति । तत्र स्थितैकपादः सर्वां रात्रिं तत्र स्तब्धः (स्थितः) ॥ २ ॥ न स्थापितं किञ्चिदस्थण्डिले भवितव्यमेवं गुप्तेन । सुमहाभयेऽप्यथवा साधुर्न भिनत्ति गतिमेकः ॥ ३ ॥ शक्रप्रशंसा अश्रद्दधानः देवागमो विकुर्वति च । मण्डूकिकाः साधुर्यतनया [illegible] संक्रामति शनैः ॥ ४ ॥ हस्ती विकुर्वितो यः

मा सोवि एवं होहिति जीहादोसेण जीह दाएमि । दट्ठूण तयं साहू सुट्ठुतरमगारवा जाया ॥ ६ ॥ प्रतिक्रमामि तिसृभि-
र्विराधनाभिर्योऽतिचार इत्यादि पूर्ववत्, तद्यथा-ज्ञानविराधनयेत्यादि, तत्र विराधनं-कस्यचिद्वस्तुनः खण्डनं तदेव
विराधना ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना-ज्ञानप्रत्यनीकतादिलक्षणा तया, उक्तं च-'णाणपडिणीय णिण्हव अच्चासायण
तदंतरायं च । कुणमाणस्सऽइयारो णाणविसंवादजोगं च ॥ १ ॥' तत्र प्रत्यनीकता पञ्चविधज्ञाननिन्दया, तद्यथा-आभि-
निबोधिकज्ञानमशोभनं, यतस्तदवगतं कदाचित्तथा भवति कदाचिदन्यथेति, श्रुतज्ञानमपि शीलविकलस्याकिञ्चित्करत्वाद-
शोभनमेव, अवधिज्ञानमप्यरूपिद्रव्यागोचरत्वादसाधु, मनःपर्यायज्ञानमपि मनुष्यलोकावधिपरिच्छिन्नगोचरत्वादशोभनं,
केवलज्ञानमपि समयभेदेन दर्शनज्ञानप्रवृत्तेरेकसमयेऽकेवलत्वादशोभनमिति, निह्नवो-व्यपलापः, अन्यसकाशेऽधीतमन्यं
व्यपदिशति, अच्चासायणा-'काया वया य तेच्चिय ते चेव पमाय अप्पमाया य । मोक्खाहिगारिगाणं जोइसजोणीहि किं
कज्जं ? ॥१॥' इत्यादि, अन्तरायमसङ्खडास्वाध्यायिकादिभिः करोति, ज्ञानविसंवादयोगः अकालस्वाध्यायादिना, दर्शनं-
सम्यग्दर्शनं तस्य विराधना दर्शनविराधना तया, असावप्येवमेव पञ्चभेदा, तत्र दर्शनप्रत्यनीकता क्षायिकदर्शनिनोऽपि
श्रेणिकादयो नरकमुपगता इति निन्दया, निह्नवः-दर्शनप्रभावनीयशास्त्रापेक्षया प्राग्वद् द्रष्टव्यः, अत्याशातना-किमेभिः
कलहशास्त्रैरिति ?, अन्तरायं प्राग्वत्, दर्शनविसंवादयोगः शङ्कादिना, चारित्रं प्राङ्निरूपितशब्दार्थं तस्य विराधना चारि-

१ मा सोऽप्येवं भविष्यति जिह्वादोषेण जिह्वां दर्शयामि । दृष्ट्वा तकत् साधवः सुष्ठुतरमगौरवा जाताः ॥६॥ २ काया व्रतानि च तान्येव त एव प्रमादा अप्रमादाश्च । मोक्षाधिकारिणां ज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥ १ ॥

चोक्ता, निदानशल्ये ब्रह्मदत्तकथानकं यथा तच्चरिते, मिथ्यादर्शनशल्ये गोष्ठामाहिलजमालिभिक्षूपचरकश्रावका अभिनिवेशमतिभेदान्यसंस्तवेभ्यो मिथ्यात्वमुपागताः, तत्र गोष्ठामाहिलजमालिकथानकद्वयं सामायिके उक्तं, भिक्षूपचरकश्रावककथानकं तूपरिष्टाद्वक्ष्यामः॥ प्रतिक्रमामि त्रिभिर्गौरवैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः,तद्यथा–ऋद्धिगौरवेण रसगौरवेण सातगौरवेण, तत्र गुरोर्भावो गौरवं, तच्च द्रव्यभावभेदभिन्नं, द्रव्यगौरवं वज्रादेः भावगौरवमभिमानलोभाभ्यामात्मनोऽशुभभावगौरवं संसारचक्रवालपरिभ्रमणहेतुः कर्मनिदानमिति भावार्थः, तत्र ऋद्ध्या–नरेन्द्रादिपूज्याचार्यादित्वाभिलापलक्षणया गौरवं–ऋद्धिप्राप्त्यभिमानाप्राप्तिसम्प्रार्थनद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभावगौरवमित्यर्थः, एवं रसेन गौरवम्–इष्टरसप्राप्त्यभिमानाप्राप्तिप्रार्थनद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभावगौरवं तेन, सातं–सुखं तेन गौरवं सातप्राप्त्यभिमानाप्राप्तप्रार्थनद्वारेणात्मनोऽशुभभावगौरवं तेन, इह च त्रिष्वप्युदाहरणं मङ्गुः–महुराए अज्जमंगू आयरिया सुबहुसड्ढा (हया य) तहियं च । इट्ठरसवत्थसयणासणाइ अहियं पयच्छंति ॥ १ ॥ सो तिहिवि गारवेहिं पडिबद्धो अइय तत्थ कालगओ । महुराए निद्धमणे जक्खो य तहिं समुप्पण्णो ॥ २ ॥ जक्खायतणअदूरेण तत्थ साहूण वच्चमाणाणं । सण्णाभूमिं ताहे अणुपविसइ जक्खपडिमाए ॥ ३ ॥ णिल्लालेउं जीहं णिप्फेडिऊण तं गवक्खेणं । दंसेइ एव बहुसो पुट्ठो य कयाइ साहूहिं ॥ ४ ॥ किमिदं? तो सो वयई जीहादुट्ठो अहं तु सो मंगू । इत्थुववण्णो तम्हा तुब्भेवि एवं करे कोई ॥५॥

१ मथुरायामार्यमङ्गव आचार्याः, सुबहवः श्राद्धास्तत्र च । इष्टरसवस्त्रशयनासनादि अधिकं प्रयच्छन्ति ॥ १ ॥ स त्रिभिरपि गौरवैः प्रतिबद्धोऽतीव तत्र कालगतः । मथुरायां निर्धमने यक्षश्च तत्र समुत्पन्नः ॥ २ ॥ यक्षायतनस्यादूरेण तत्र साधूनां व्रजताम् । संज्ञाभूमिं तदाऽनुप्रविश्य यक्षप्रतिमायाम् ॥ ३ ॥ निर्लाल्य जिह्वां निष्काश्य तां गवाक्षेण । दर्शयति एवं बहुशः पृष्टश्च कदाचित् साधुभिः ॥ ४ ॥ किमिदं? तदा स वदति जिह्वादुष्टोऽहं तु स मङ्गुः । अत्रोपपन्नस्तस्माद्युष्माकमप्येवं कुर्यात्कोऽपि ॥ ५ ॥

मं सोवि एवं होहिति जीहादोसेण जीह दाएमि । दट्ठूण तयं साहू सुट्ठुतरमगारवा जाया ॥ ६ ॥ प्रतिक्रमामि तिसृभिर्विराधनाभिर्योऽतिचार इत्यादि पूर्ववत्, तद्यथा–ज्ञानविराधनयेत्यादि, तत्र विराधनं–कस्यचिद्वस्तुनः खण्डनं तदेव विराधना ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना–ज्ञानप्रत्यनीकतादिलक्षणा तया, उक्तं च–'णाणपडिणीय णिण्हव अच्चासायण तदंतरायं च । कुणमाणस्सऽइयारो णाणविसंवादजोगं च ॥ १ ॥' तत्र प्रत्यनीकता पञ्चविधज्ञाननिन्दया, तद्यथा–आभिनिबोधिकज्ञानमशोभनं, यतस्तदवगतं कदाचित्तथा भवति कदाचिदन्यथेति, श्रुतज्ञानमपि शीलविकलस्याकिञ्चित्करत्वादशोभनमेव, अवधिज्ञानमप्यरूपिद्रव्यागोचरत्वादसाधु, मनःपर्यायज्ञानमपि मनुष्यलोकावधिपरिच्छिन्नगोचरत्वादशोभनं, केवलज्ञानमपि समयभेदेन दर्शनज्ञानप्रवृत्तेरेकसमयेऽकेवलत्वादशोभनमिति, निह्नवो–व्यपलापः, अन्यसकाशेऽधीतमन्यं व्यपदिशति, अत्याशातना–'काया वया य तेच्चिय ते चेव पमाय अप्पमाया य । मोक्खाहिगारिगाणं जोइसजोणीहिं किं कज्जं ? ॥१॥' इत्यादि, अन्तरायमसङ्खडास्वाध्यायिकादिभिः करोति, ज्ञानविसंवादयोगः अकालस्वाध्यायादिना, दर्शनं–सम्यग्दर्शनं तस्य विराधना दर्शनविराधना तया, असावप्येवमेव पञ्चभेदा, तत्र दर्शनप्रत्यनीकता क्षायिकदर्शनिनोऽपि श्रेणिकादयो नरकमुपगता इति निन्दया, निह्नवः–दर्शनप्रभावनीयशास्त्रापेक्षया प्राग्वद् द्रष्टव्यः, अत्याशातना–किमेभिः कलहशास्त्रैरिति ?, अन्तरायं प्राग्वत्, दर्शनविसंवादयोगः शङ्कादिना, चारित्रं प्राग्निरूपितशब्दार्थं तस्य विराधना चारि-

---

१ ।।। सोऽप्येवं भविष्यति जिह्वादोषेण जिह्वां दर्शयामि । दृष्ट्वा तकत् साधवः सुष्ठुतरमगौरवा जाताः ॥६॥ २ काया व्रतानि च तान्येव त एव प्रमादा अप्रमादाश्च । मोक्षाधिकारिणां ज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥ १ ॥

त्रविराधना तया–व्रतादिखण्डनलक्षणया॥ प्रतिक्रमामि चतुर्भिः कषायैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–क्रोधकषायेण मानकषायेण मायाकषायेण लोभकषायेण, कषायस्वरूपं सोदाहरणं यथा नमस्कार इति॥ प्रतिक्रमामि चतसृभिः संज्ञाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–आहारसंज्ञयेत्यादि ४, तत्र संज्ञानं संज्ञा, सा पुनः सामान्येन क्षायोपशमिकी औदयिकी च, तत्राऽऽद्या ज्ञानावरणक्षयोपशमजा मतिभेदरूपा, न तयेहाधिकारः, द्वितीया सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसंज्ञादिलक्षणा, तत्राहारसंज्ञा–आहाराभिलाषः क्षुद्वेदनीयोदयप्रभवः खल्वात्मपरिणाम इत्यर्थः, सा पुनश्चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–'ओमकोट्ठयाए १ छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्सोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवओगेणं' तत्र मतिराहारश्रवणादिभ्यो भवति, तदर्थोपयोगस्त्वाहारमेवानवरतं चिन्तयतः, तयाऽऽहारसंज्ञया, भयसंज्ञा–भयाभिनिवेशः–भयमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–'हीणसत्तयाए १ भयमोहणिज्जोदएणं २ मइए ३ तयट्ठोवओगेणं' तया, मैथुनसंज्ञा–मैथुनाभिलाषः वेदमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–'चियमंससोणियत्ताए १ वेदमोहणिज्जोदएणं २ मईए ३ तयट्ठोवओगेणं ४' तया, तथा परिग्रहसंज्ञा–परिग्रहाभिलाषस्तीव्रलोभोदयप्रभव आत्मपरिणामः, इयमपि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, तद्यथा–'अविवित्तयाए १ लोहोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवओगेणं ४' तया॥ प्रतिक्रमामि चतसृभिर्विकथाभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–'स्त्रीकथये'ति विरुद्धा विनष्टा या कथा विकथा, सा च

---

१ अवमकोष्ठतया क्षुधा वेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. २ हीनसत्त्वतया भयमोहनीयोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. ३ चितमांसशोणिततया वेदमोहनीयोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. ४ अविविक्ततया लोभोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन.

स्त्रीकथादिलक्षणा, तत्र स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा तया, सा चतुर्विधा–जातिकथा कुलकथा रूपकथा नेपथ्यकथा, तत्र जाति-कथा ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुलकथा उग्रादिकुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा अन्ध्रिप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं प्रशंसति–'अन्ध्रीणां च ध्रुवं लीलाचलितभ्रूलते मुखे। आसज्य राज्यभारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथः ॥ १ ॥' इत्यादिना, द्वेष्टि वाऽन्यथा, नेपथ्यकथा अन्ध्रीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कच्छटादिनेपथ्यं प्रशंसति द्वेष्टि वा, तथा भक्तम्–ओदनादि तस्य कथा भक्तकथा तया, सा चतुर्विधाऽऽवापादिभेदतः, यथोक्तम्–'भत्तंकहावि चउद्धा आवावकहा तहेव णिव्वावे। आरंभकहा य तहा णिट्ठाणकहा चउत्थी उ ॥ १ ॥ आवाविंत्तियदधा सागघयादी य एत्थ उववत्ता। दसपंचरूव-इत्तियवंजणभेयाइ णिव्वावे ॥ २ ॥ आरंभ छागतित्तिरमहिसारण्णादिया वधित एत्थ। रूवगसयपंचसया णिट्ठाणं जा सयसहस्सं ॥ ३ ॥' देशः–जनपदस्तस्य कथा देशकथा तया, इयमपि छन्दादिभेदादिना चतुर्द्धैव, यथोक्तम्–देसस्स कहा भण्णइ देसकहा देस जणवओ होति। सावि चउद्धा छंदो विही विगप्पो य णेवत्थं ॥ १ ॥ छंदो गम्मागम्मं जह माउल-दुहियमंगलाडाणं। अण्णेसिं सा भगिणी गोल्लाईणं अगम्मा ॥ ॥ २ ॥ मातिसवत्तिउदिच्चाण गम्म अण्णेसि एग पंचण्हं।

---

१ भक्तकथापि चतुर्धा आवापकथा तथैव निर्वापे। आरम्भकथा च तथा निष्ठानकथा चतुर्थी च ॥१॥ आवाप इयद्द्रव्या शाकघृतादिश्चात्रोपयुक्ताः। दश पञ्चरूपका इयद्–व्यञ्जनभेदादिर्निर्वापे ॥ २ ॥ आरम्भे छागतित्तिरमहिषारण्यादिका हता अत्र। शतपञ्चशतरूपका निष्ठानं यावत् शतसहस्रम् ॥ ३ ॥ देशस्य कथा भण्यते देशकथा देशो जनपदो भवति। साऽपि चतुर्धा छन्दो विधिर्विकल्पश्च नेपथ्यम् ॥ १ ॥ छन्दो गम्यागम्यं यथा मातुलदुहिताऽङ्गलाटानाम्। अन्येषां सा भगिनी गोल्लादीनामगम्या ॥ ॥ २ ॥ मातृसपत्नी तु उदीच्यानां गम्या अन्येषामेका पञ्चानाम्।

त्रविराधना तया–व्रतादिखण्डनलक्षणया॥ प्रतिक्रमामि चतुर्भिः कषायैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–क्रोधकषायेण मानकषायेण मायाकषायेण लोभकषायेण, कषायस्वरूपं सोदाहरणं यथा नमस्कार इति॥ प्रतिक्रमामि चतसृभिः संज्ञाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–आहारसंज्ञयेत्यादि ४, तत्र संज्ञानं संज्ञा, सा पुनः सामान्येन क्षायोपशमिकी औदयिकी च, तत्राऽऽद्या ज्ञानावरणक्षयोपशमजा मतिभेदरूपा, न तयेहाधिकारः, द्वितीया सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसंज्ञादिलक्षणा, तत्राहार-संज्ञा–आहाराभिलाषः क्षुद्वेदनीयोदयप्रभवः खल्वात्मपरिणाम इत्यर्थः, सा पुनश्चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–‘ओम-कोट्ठयाए १ छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्सोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवओगेणं’ तत्र मतिराहारश्रवणादिभ्यो भवति, तदर्थोपयो-गस्त्वाहारमेवानवरतं चिन्तयतः, तयाऽऽहारसंज्ञया, भयसंज्ञा–भयाभिनिवेशः–भयमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–‘हीणसत्तयाए १ भयमोहणिज्जोदएणं २ मइए ३ तयट्ठोवओगेणं’ तया, मैथुनसंज्ञा–मैथुनाभिलाषः वेदमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा–‘चियमंससोणियत्ताए १ वेद-मोहणिज्जोदएणं २ मईए ३ तयट्ठोवओगेणं ४’ तया, तथा, परिग्रहसंज्ञा–परिग्रहाभिलापस्तीव्रलोभोदयप्रभव आत्मपरिणामः, इयमपि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, तद्यथा–‘अविवित्तयाए १ लोहोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवओगेणं ४’ तया॥ प्रतिक्रमामि चतसृभिर्विकथाभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–‘स्त्रीकथये’ति विरुद्धा विनष्टा वा कथा विकथा, सा च

१ अवमकोष्ठतया क्षुधा वेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. २ हीनसत्त्वतया भयमोहनीयोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. ३ चितमांसशोणित-तया वेदमोहनीयोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन. ४ अविविक्ततया लोभोदयेन मत्या तदर्थोपयोगेन.

स्त्रीकथादिलक्षणा, तत्र स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा तया, सा चतुर्विधा–जातिकथा कुलकथा रूपकथा नेपथ्यकथा, तत्र जाति-कथा ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुलकथा उग्रादिकुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा अन्ध्रिप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं प्रशंसति–'अन्ध्रीणां च ध्रुवं लीलाचलितभ्रूलते मुखे। आसज्य राज्यभारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथः ॥ १ ॥' इत्यादिना, द्वेष्टि वाऽन्यथा, नेपथ्यकथा अन्ध्रीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कच्छटादिनेपथ्यं प्रशंसति द्वेष्टि वा, तथा भक्तम्–ओदनादि तस्य कथा भक्तकथा तया, सा चतुर्विधाऽऽवापादिभेदतः, यथोक्तम्–'भत्तंकहावि चउद्धा आवावकहा तहेव णिव्वावे। आरंभकहा य तहा णिट्ठाणकहा चउत्थी उ ॥ १ ॥ आवावित्तियदव्वा सागघयादी य एत्थ उवउत्ता। दसपंचरूवइत्तियवंजणभेयाइ णिव्वावे ॥ २ ॥ आरंभ छागतित्तिरमहिसारण्णादिया वधित एत्थ। रूवगसयपंचसया णिट्ठाणं जा सयसहस्सं ॥ ३ ॥' देशः–जनपदस्तस्य कथा देशकथा तया, इयमपि छन्दादिभेदादिना चतुर्द्धैव, यथोक्तम्–देसस्स कहा भण्णइ देसकहा देस जणवओ होति। सावि चउद्धा छंदो विही विगप्पो य णेवत्थं ॥ १ ॥ छंदो गम्मागम्मं जह माउलदुहियमंगलाडाणं। अण्णेसिं सा भगिणी गोल्लाईणं अगम्मा उ ॥ २ ॥ मातिसवत्तिउदिच्चाण गम्म अण्णेसि एग पंचण्हं ।

---

१ भक्तकथापि चतुर्धा आवापकथा तथैव निर्वापे। आरम्भकथा च तथा निष्ठानकथा चतुर्थी च ॥१॥ आवाप इयद्द्रव्या शाकघृतादिश्चात्रोपयुक्ताः। दश पञ्चरूप्यका इयद्–व्यञ्जनभेदादिर्निर्वापे ॥ २ ॥ आरम्भे छागतित्तिरमहिषारण्यादिका हता अत्र। शतपञ्चशतरूपका निष्ठानं यावत् शतसहस्रम् ॥ ३ ॥ देशस्य कथा भण्यते देशकथा देशो जनपदो भवति। साऽपि चतुर्धा छन्दो विधिर्विकल्पश्च नेपथ्यम् ॥ १ ॥ छन्दो गम्यागम्यं यथा मातुलदुहिताऽङ्गलाटानाम्। अन्येषां ▯ भगिनी गोल्लादीनामगम्या तु ॥ २ ॥ मातृसपत्नी तु उदीच्यानां गम्या अन्येषामेका पञ्चानाम्।

एमाइ देसछंदो देसविहीविरयणा होइ ॥ ३ ॥ भोयणविरयणमणिभूसियाइ जं वावि भुञ्जए पढमं । वीवाहविरयणाऽविय चउरंतगमाइया होइ ॥ ४ ॥ एमाई देसविही देसविगप्पं च सासनिप्फत्ती। जह धण्णकूवसारणिनइरेल्लगसालिरोप्पाई ॥५॥ घरदेवकुलविगप्पा तह विनिवेसा य गामनयराई । एमाइ विगप्पकहा नेवत्थकहा इमा होइ ॥ ६ ॥ इत्थीपुरिसाणंपि य साभाविय तहय होइ वेउव्वी । भेडिगजालिगमाई देसकहा एस भणिएवं ॥ ७ ॥' राज्ञः कथा राजकथा तया, इयमपि नरेन्द्रनिर्गमादिभेदेन चतुर्विधैव, यथोक्तम्–रायकह चउह निग्गम अइगमण बले य कोसकोट्ठारे । निज्जाइ अज्ज राया एरिस इड्ढीविभूईए ॥ १ ॥ चामीयरसूरतणू हत्थीखंधंमि सोहए एवं । एमेव य अइयाइं इंदो अलयाउरी चेव ॥ २ ॥ एवइय आसहत्थी रहपायलबलवाहणकहेसा । एवइ कोडी कोसा कोट्ठागारा य एवइया ॥ ३ ॥" प्रतिक्रमामि चतुर्भि-र्ध्यानैः करणभूतैरश्रद्धेयादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–आर्तध्यानेन ४, तत्र ध्यातिर्ध्यानमिति भावसाधनः,

---

१ एवमादि देशच्छन्दो देशविधिविरचना भवति ॥ ३ ॥ भोजनविरचनमणिभूषणानि यद्वापि भुज्यते प्रथमम् । विवाहविरचनाऽपि च चतुरन्तगमादिका (शारिपट्टादिका) भवति ॥ ४ ॥ एवमादि देशविधिर्देशविकल्पश्च शस्यनिष्पत्तिः । यथा धान्यकूपसारिणीनदीपूरादिना शालीरोपादि ॥ ५ ॥ गृहदेवकुलविकल्पा तथा विनिवेशाश्च ग्रामनगरादीनाम् । एवमादिर्विकल्पकथा नेपथ्यकथैषा भवति ॥ ६ ॥ स्त्रीणां पुरुषाणामपि च स्वाभाविकतथा भवति विकुर्वी । भेडिकजालिकादि (मीलनादि) देशकथैषा भणितैवं ॥ ७ ॥ राजकथा चतुर्धा निर्गमोऽतिगमो बलं च कोशकोष्ठागारे । निर्यात्यद्य राजा ईदृशया ऋद्धिविभूत्या ॥ १ ॥ चामीकरसूरतनुर्हस्तिस्कन्धे शोभते एवम् । एवमेव चातियाति इन्द्रोऽलकापुर्यामिव ॥ २ ॥ एतावन्तोऽश्वा हस्तिनो रथाः पादातं बलवाहनानि कथैषा । इयन्त्यः कोट्यः कोशाः कोष्ठागाराणि चेयन्ति ॥ ३ ॥

तत्पुनः कालतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं, भेदतस्तु चतुष्प्रकारमार्तादिभेदेन, ध्येयप्रकारास्त्वमनोज्ञविषयसंप्रयोगादयः, तत्र शाकाक्र-
न्दनविलपनादिलक्षणमार्तं तेन, उत्सन्नवधादिलक्षणं रौद्रं तेन, जिनप्रणीतभावश्रद्धानादिलक्षणं धर्म्यं तेन, अवधासम्मो-
हादिलक्षणं शुक्लं तेन, फलं पुनस्तेषां हि तिर्यग्नरकदेवगत्यादिमोक्षाख्यमिति क्रमेण, अयं ध्यानसमासार्थः। व्यासार्थस्तु
ध्यानशतकादवसेयः, तच्चेदम्–ध्यानशतकस्य च महार्थत्वाद्वस्तुतः शास्त्रान्तरत्वात् प्रारम्भ एव विघ्नविनायकोपशान्तये
मङ्गलार्थमिष्टदेवतानमस्कारमाह—

वीरं सुक्कज्झाणग्गिदड्ढकम्मिंधणं पणमिऊणं। जोईसरं सरण्णं झाणज्झयणं पवक्खामि ॥ १ ॥

व्याख्या–वीरं—शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मेन्धनं प्रणम्य ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीति योगः, तत्र 'ईर गतिप्रेरणयोः' इत्यस्य
विपूर्वस्याजन्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह शिवमिति वीरस्तं वीरं, किंविशिष्टं तमित्यत आह–शुचं क्लम-
यतीति शुक्लं, शोकं ग्लपयतीत्यर्थः, ध्यायते–चिन्त्यतेऽनेन तत्त्वमिति ध्यानम्, एकाग्रचित्तनिरोध इत्यर्थः, शुक्लं च तद्
ध्यानं च तदेव कर्मेन्धनदहनादग्निः शुक्लध्यानाग्निः तथा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगैः क्रियत इति कर्म–ज्ञाना-
वरणीयादि तदेवातितीव्रदुःखानलनिबन्धनत्वादिन्धनं कर्मेन्धनं ततश्च शुक्लध्यानाग्निना दग्धं–स्वस्वभावापनयनेन
भस्मीकृतं कर्मेन्धनं येन स तथाविधस्तं, 'प्रणम्य' प्रकर्षेण मनोवाक्काययोगैर्नत्वेत्यर्थः, समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वा-
प्रत्ययविधानात् ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीति योगः, तत्राधीयत इत्यध्ययनं, 'कर्मणि ल्युट्' पठ्यत इत्यर्थः, ध्यानप्रतिपाद-
कमध्ययनं २ तद् याथात्म्यमङ्गीकृत्य प्रकर्षेण वक्ष्ये–अभिधास्ये इति, किंविशिष्टं वीरं प्रणम्येत्यत आह–'योगेश्वरं योगी-

एमाइ देसछंदो देसविहीविरयणा होइ ॥ ३ ॥ भोयणविरयणमणिभूसियाइ जं वावि भुञ्जए पढमं । वीवाहविरयणाऽवि य चउरंतगमाइया होइ ॥ ४ ॥ एमाई देसविही देसविगप्पं च सासनिप्फत्ती । जह यप्पकूवसारणिनईराऽगसालिरोप्पाई ॥ ५ ॥ घरदेवकुलविगप्पा तह विनिवेसा य गामनयराई । एमाइ विगप्पकहा नेवत्थकहा इमा होइ ॥ ६ ॥ इत्थीपुरिसाणंपि य साभाविय तहय होइ वेउधी । भेडिगजालिगमाई देसकहा एस भणिएवं ॥ ७ ॥' राज्ञः कथा राजकथा तया, इयमपि नरेन्द्रनिर्गमादिभेदेन चतुर्विधैव, यथोक्तम्–रायकह चउह निग्गम अइगमण बले य कोसकोट्ठारे । निज्जाइ अज्ज राया एरिस इड्ढीविभूईए ॥ १ ॥ चामीयरसूरतणू हत्थीखंधंमि सोहए एवं । एमेव य अइयाइं इंदो अलयाउरी चेव ॥ २ ॥ एवइय आसहत्थी रहपायलबलवाहणकहेसा । एवइ कोडी कोसा कोट्ठागारा य एवइया ॥ ३ ॥" प्रतिक्रमामि चतुर्भिर्ध्यानैः करणभूतैरश्रद्धेयादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–आर्तध्यानेन ४, तत्र ध्यातिर्ध्यानमिति भावसाधनः,

---

१ एवमादि देशच्छन्दो देशविधिविरचना भवति ॥ ३ ॥ भोजनविरचनमणिभूषणानि यद्वापि भुज्यते प्रथमम् । विवाहविरचनानि च चतुरन्तगमादिका (शारिपट्टादिका) भवति ॥ ४ ॥ एवमादि देशविधिर्देशविकल्पश्च शस्यनिष्पत्तिः । यथा वप्रकूपसारिणीनदीपूरादिना शालीरोपादि ॥ ५ ॥ गृहदेवकुलविकल्पा तथा विनिवेशाश्च ग्रामनगरादीनाम् । एवमादिर्विकल्पकथा नेपथ्यकथैषा भवति ॥ ६ ॥ स्त्रीणां पुरुषाणामपि च स्वाभाविकस्तथा भवति विकुर्वी । भेडिकजालिकादि (मीलनादि) देशकथैषा भणितैवं ॥ ७ ॥ राजकथा चतुर्धा निर्गमोऽतिगमो बलं च कोशकोष्ठागारे । निर्यात्यद्य राजा ईदृश्या ऋद्धिविभूत्या ॥ १ ॥ चामीकरसूरतनुर्हस्तिस्कन्धे शोभते एवम् । एवमेव यातियाति इन्द्रोऽलकापुर्यामिव ॥ २ ॥ एतावन्तोऽश्वा हस्तिनो रथाः पादातं बलवाहनानि कथैषा । इयन्त्यः कोट्यः कोशाः कोष्ठागाराणि चेयन्ति ॥ ३ ॥

भिचारेऽज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे विशेषणाभिधानमनुज्ञातमेव पूर्वमुनिभिरित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥ साम्प्रतं ध्यानलक्षणप्रतिपादनायाऽऽह—

जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं जं चलं तयं चित्तं । तं होज्ज भावणा वा अणुपेहा वा अहव चिंता ॥ २ ॥

व्याख्या—'यदि'त्युद्देशः स्थिरं—निश्चलम् अध्यवसानं—मन एकाग्रतालम्बनमित्यर्थः, 'तदि'ति निर्देशे, 'ध्यानं' प्रागूनिरूपितशब्दार्थं, ततश्चैतदुक्तं भवति—यत् स्थिरमध्यवसानं तद्ध्यानमभिधीयते, 'यच्चल'मिति यत्पुनरनवस्थितं तच्चित्तं, तच्चौघतस्त्रिधा भवतीति दर्शयति—'तद्भवेद्भावना वे'ति तच्चित्तं भवेद्भावना, भाव्यत इति भावना ध्यानाभ्यासक्रियेत्यर्थः, वा विभाषायाम्, 'अनुप्रेक्षा चेति' अनु—पश्चाद्भावे प्रेक्षणं प्रेक्षा, सा च स्मृतिध्यानाद् भ्रष्टस्य चित्तचेष्टेत्यर्थः, वा पूर्ववत् 'अथवा चिन्ते' ति अथवाशब्दः प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः चिन्तेति या खलूक्तप्रकारद्वयरहिता चिन्तामनेश्चेष्टा सा चिन्तेति गाथार्थः ॥ २ ॥ इत्थं ध्यानलक्षणमोघतोऽभिधायाधुना ध्यानमेव कालस्वामिभ्यां निरूपयन्नाह—

अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावत्थाणमेगवत्थुंमि । छउमत्थाणं झाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह मुहूर्तः—सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालविशेषो भण्यते, उक्तं च—'[1]कालो परमनिरुद्धो अविभज्जो तं तु जाण समयं तु । समया य असंखेज्जा भवंति ऊसासनीसासा ॥ १ ॥ हट्ठस्स अणवगल्लस्स, णिरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे

1 कालः परमनिरुद्धोऽविभाज्यस्तमेव जानीहि समयं तु । समयाश्चासंख्येया भवत उच्छ्वासनिःश्वासौ ॥ १ ॥ हृष्टस्यानवकल्पस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः । एक

श्वरं वा' तत्र युज्यन्त इति योगाः—मनोवाक्कायव्यापारलक्षणाः तैरीश्वरः—प्रधानस्तं, तथाहि—अनुत्तरा एव भगवतो मनोवाक्कायव्यापारा इति, यथोक्तम्—'दव्वमणोजोएणं मणणाणीणं अणुत्तराणं च । संसयवोच्छित्तिं केवलेण नाऊण सइ कुणइ ॥ १ ॥ रिभियपयक्खरसरला मिच्छितरतिरिच्छसगिरपरिणामा । मणणिव्वाणी वाणी जोयणनिहारिणी जं च ॥ २ ॥ एक्का य अणेगेसिं संसयवोच्छेयणे अपडिभूया । न य णिव्विज्जइ सोया तिप्पइ सयाउएणंपि ॥ ३ ॥ सव्वसुरेहिंतोवि हु अहिगो कंतो य कायजोगो से । तहवि य पसंतरूवे कुणइ सया पाणिसंघाए ॥ ४ ॥' इत्यादि, युज्यते वाऽनेन केवलज्ञानादिना आत्मेति योगः—धर्मशुक्लध्यानलक्षणः स येषां विद्यत इति योगिनः—साधवस्तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेस्तत्सम्बन्धादिति, तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः, ईश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरं, योगीश्वरम्, अथवा योगिस्मर्य—योगिचिन्त्यं ध्येयमित्यर्थः, पुनरपि स एव विशेष्यते—शरण्यं, तत्र शरणे साधुः शरण्यस्तं—रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववत्सलं रक्षकमित्यर्थः, ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव । अत्राऽऽह—यः शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः स योगेश्वर एव यश्च योगेश्वरः शरण्य एवेति गतार्थे विशेषणे, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः सामान्यकेवल्यपि भवति, नत्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभावात्, स एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवादुष्टमेतदपि, तथा चोभयपदव्य-

---

१ द्रव्यमनोयोगेन मनोज्ञानिनामनुत्तराणां च । संशयव्युच्छित्तिं केवलेन ज्ञात्वा सदा करोति ॥ १ ॥ रिभितपदाक्षरसरला म्लेच्छेतरतिर्यक्स्वगीःपरिणामा । मनोनिर्वापिणी वाणी योजनव्यापनी यच्च ॥ २ ॥ एका चानेकेषां संशयव्युच्छेदनी अपरिभूता । न च निर्विद्यते श्रोता तृप्यति सर्वायुषाऽपि ॥ ३ ॥ सर्वसुरेभ्योऽपि अधिकः कान्तश्च काययोगस्तस्य । तथापि च प्रशान्तरूपान् करोति सदा प्राणिसंघातान् ॥ ४ ॥

भिचारेऽज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे विशेषणाभिधानमनुज्ञातमेव पूर्वमुनिभिरित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥ साम्प्रतं ध्यानलक्षणप्रतिपादनायाऽऽह—

जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं जं चलं तयं चित्तं । तं होज भावणा वा अणुपेहा वा अहव चिंता ॥ २ ॥

व्याख्या—'यदि'त्युद्देशः स्थिरं—निश्चलम् अध्यवसानं—मन एकाग्रतालम्बनमित्यर्थः, 'तदि'ति निर्देशे, 'ध्यानं' प्राग्निरूपितशब्दार्थं, ततश्चैतदुक्तं भवति—यत् स्थिरमध्यवसानं तद्ध्यानमभिधीयते, 'यच्चल'मिति यत्पुनरनवस्थितं तच्चित्तं, तच्चौघतस्त्रिधा भवतीति दर्शयति—'तद्भवेद्भावना वे'ति तच्चित्तं भवेद्भावना, भाव्यत इति भावना ध्यानाभ्यासक्रियेत्यर्थः, या विभापायाम्, 'अनुप्रेक्षा वेति' अनु—पश्चाद्भावे प्रेक्षणं प्रेक्षा, सा च स्मृतिध्यानाद् भ्रष्टस्य चित्तचेष्टेत्यर्थः, [illegible] पूर्ववत् 'अथवा चिन्ते'ति अथवाशब्दः प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः चिन्तेति या खलूक्तप्रकारद्वयरहिता चिन्ता—मनश्चेष्टा सा चिन्तेति गाथार्थः ॥ २ ॥ इत्थं ध्यानलक्षणमोघतोऽभिधायाधुना ध्यानमेव कालस्वामिभ्यां निरूपयन्नाह—

अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावत्थाणमेगवत्थुंमि । छउमत्थाणं झाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह मुहूर्तः—सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालविशेषो भण्यते, उक्तं च—'कालो परमनिरुद्धो अविभज्जो तं तु जाण समयं तु । समया य असंखेज्जा भवंति ऊसासनीसासा ॥ १ ॥ हट्ठस्स अणवगल्लस्स, णिरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे

---

१ कालः परमनिरुद्धोऽविभाज्यस्तमेव जानीहि समयं [illegible] । समयाश्चासंख्येया भवत उच्छ्वासनिःश्वासौ ॥ १ ॥ हृष्टस्यानवकल्पस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः । एक

श्वरं वा' तत्र युज्यन्त इति योगाः—मनोवाक्कायव्यापारलक्षणाः तैरीश्वरः—प्रधानस्तं, तथाहि—अनुत्तरा एव भगवतो मनोवाक्कायव्यापारा इति, यथोक्तम्—'दंधमणोजोएणं मणणाणीणं अणुत्तराणं च। संसयवोच्छित्तिं केवलेण नाऊण सइ कुणइ ॥ १ ॥ रिभियपयक्खरसरला मिच्छितरतिरिच्छसगिरपरिणामा। मणणिवाणी वाणी जोयणनिहारिणी जं च ॥ २ ॥ एक्का य अणेगेसिं संसयवोच्छेयणे अपडिभूया। न य णिव्विज्जइ सोया तिप्पइ सवाउएणंपि ॥ ३ ॥ सयसुरेहिंतोवि हु अहिगो कंतो य कायजोगो से। तहवि य पसंतरूवे कुणइ सया पाणिसंघाए ॥ ४ ॥' इत्यादि, युज्यते वाऽनेन केवलज्ञानादिना आत्मेति योगः—धर्मशुक्लध्यानलक्षणः स येषां विद्यत इति योगिनः—साधवस्तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेस्तत्सम्बन्धादिति, तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः, ईश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरं, योगीश्वरम्, अथवा योगिस्मर्य—योगिचिन्त्यं ध्येयमित्यर्थः, पुनरपि स एव विशेष्यते—शरण्यं, तत्र शरणे साधुः शरण्यस्तं—रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववत्सलं रक्षकमित्यर्थः, ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव। अत्राऽऽह—यः शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः स योगेश्वर एव यश्च योगेश्वरः स शरण्य एवेति गतार्थे विशेषणे, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः सामान्यकेवल्यपि भवति, नत्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभावात्, स एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवादुष्टमेतदपि, तथा चोभयपदव्य-

---

१ मुख्यमनोयोगेन मनोज्ञानिनामनुत्तराणां च। संशयव्युच्छित्तिं केवलेन ज्ञात्वा सदा करोति ॥ १ ॥ रिभितपदाक्षरसरला म्लेच्छेतरतिर्यक्स्वगीःपरिणामा। मनोनिर्वापिणी वाणी योजनव्यापनी यच्च ॥ २ ॥ एका चानेकेषां संशयव्युच्छेदनी अपरिभूता। न च निर्विद्यते श्रोता तृप्यति सर्वायुषाऽपि ॥ ३ ॥ सर्वसुरेभ्योऽपि अधिकः कान्तश्च काययोगस्तस्य। तथापि च प्रशान्तरूपान् करोति सदा प्राणिसंघातान् ॥ ४ ॥

भिचारेऽज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे विशेषणाभिधानमनुज्ञातमेव पूर्वमुनिभिरित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥ साम्प्रतं ध्यानलक्षणप्रतिपादनायाऽऽह—

जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं जं चलं तयं चित्तं । तं होज्ज भावणा वा अणुपेहा वा अहव चिंता ॥ २ ॥

व्याख्या—'यदि'त्युद्देशः स्थिरं-निश्चलम् अध्यवसानं-मन एकाग्रतालम्बनमित्यर्थः, 'तदि'ति निर्देशे, 'ध्यानं' प्रागूनिरूपितशब्दार्थं, ततश्चैतदुक्तं भवति—यत् स्थिरमध्यवसानं तद्ध्यानमभिधीयते, 'यच्चल'मिति यत्पुनरनवस्थितं तच्चित्तं, तच्चौघतस्त्रिधा भवतीति दर्शयति-'तद्भवेद्भावना वे'ति तच्चित्तं भवेद्भावना, भाव्यत इति भावना ध्यानाभ्यासक्रियेत्यर्थः, वा विभाषायाम्, 'अनुप्रेक्षा वेति' अनु-पश्चाद्भावे प्रेक्षणं प्रेक्षा, सा च स्मृतिध्यानाद्भ्रष्टस्य चित्तचेष्टेत्यर्थः, वा पूर्ववत् ' अथवा चिन्ते ' ति अथवाशब्दः प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः चिन्तेति या खलूक्तप्रकारद्वयरहिता चिन्तामनेश्चेष्टा सा चिन्तेति गाथार्थः ॥ २ ॥ इत्थं ध्यानलक्षणमोघतोऽभिधायाधुना ध्यानमेव कालस्वामिभ्यां निरूपयन्नाह—

अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावत्थाणमेगवत्थुंमि । छउमत्थाणं झाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह मुहूर्तः-सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालविशेषो भण्यते, उक्तं च—'[1]कालो परमनिरुद्धो अविभज्जो तं तु जाण समयं तु । समया य असंखेज्जा भवंति ऊसासनीसासा ॥ १ ॥ हट्ठस्स अणवगल्लस्स, णिरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे

---

1 कालः परमनिरुद्धोऽविभाज्यस्तमेव जानीहि समयं तु । समयाश्चासंख्येया भवत उच्छ्वासनिःश्वासौ ॥ १ ॥ हृष्टस्यानवकल्पस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः । एक

श्वरं वा' तत्र युज्यन्त इति योगाः—मनोवाक्कायव्यापारलक्षणाः तैरीश्वरः—प्रधानस्तं, तथाहि—अनुत्तरा एव भगवतो मनोवाक्कायव्यापारा इति, यथोक्तम्—'दव्वमणोजोएणं मणणाणीणं अणुत्तराणं च। संसयवोच्छित्तिं केवलेण नाऊण सइ कुणइ ॥ १ ॥ रिभियपयक्खरसरला मिलिच्छियरतिरिच्छसगिरपरिणामा। मणणिव्वाणी वाणी जोयणनिहारिणी जं च ॥ २ ॥ एक्का य अणेगेसिं संसयवोच्छेयणे अपडिभूया। न य णिव्विज्जइ सोया तिप्पइ सव्वाउएणंपि ॥ ३ ॥ सव्वसुरेहिंतोवि हु अहिगो कंतो य कायजोगो से। तहवि य पसंतरूवे कुणइ सया पाणिसंघाए ॥ ४ ॥' इत्यादि, युज्यते वाऽनेन केवलज्ञानादिना आत्मेति योगः—धर्मशुक्लध्यानलक्षणः स येषां विद्यत इति योगिनः—साधवस्तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेस्तत्सम्बन्धादिति, तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः, ईश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरं, योगीश्वरम्, अथवा योगिस्मर्यं—योगिचिन्त्यं ध्येयमित्यर्थः, पुनरपि स एव विशेष्यते—शरण्यं, तत्र शरणे साधुः शरण्यस्तं—रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववत्सलं रक्षकमित्यर्थः, ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव। अत्राऽऽह—यः शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः स योगेश्वर एव यश्च योगेश्वरः स शरण्य एवेति गतार्थे विशेषणे, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मेन्धनः सामान्यकेवल्यपि भवति, नत्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभावात्, स एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवादुष्टमेतदपि, तथा चोभयपदव्य-

---

१ द्रव्यमनोयोगेन मनोज्ञानिनामनुत्तराणां च। संशयव्युच्छित्तिं केवलेन ज्ञात्वा सदा करोति ॥ १ ॥ रिभितपदाक्षरसरला म्लेच्छेतरतिर्यक्स्वगीःपरिणामा। मनोनिर्वापिणी वाणी योजनव्यापिनी यच्च ॥ २ ॥ एका चानेकेषां संशयव्युच्छेदनी अपरिभूता। न च निर्विद्यते श्रोता तृप्यति सर्वायुषाऽपि ॥ ३ ॥ सर्वसुरेभ्योऽपि अधिकः कान्तश्च काययोगस्तस्य। तथापि च प्रशान्तरूपान् करोति सदा प्राणिसंघातान् ॥ ४ ॥

नान्येषाम्, अशक्यत्वादित्यलं विस्तरेण, यथा चायं योगनिरोधो जिनानां ध्यानं यावन्तं च कालमेतद्भवत्येतदुपरिष्टाद्वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तात् परतो यद्भवति तदुपदर्शयन्नाह—

अंतोमुहुत्तपरओ चिंता झाणंतरं व होज्जाहि । सुचिरंपि होज्ज बहुवत्थुसंकमे झाणसंताणो ॥ ४ ॥

व्याख्या—'अन्तर्मुहूर्तात् परत' इति भिन्नमुहूर्तादूर्ध्वं 'चिन्ता' प्रागुक्तस्वरूपा तथा ध्यानान्तरं वा भवेत्, तत्रेह न ध्यानादन्यद् ध्यानं ध्यानान्तरं परिगृह्यते, किं तर्हि?—भावनानुप्रेक्षात्मकं चेत इति, इदं च ध्यानान्तरं तदुत्तरकालभाविनि ध्याने सति भवति, तत्राप्ययमेव न्याय इतिकृत्वा ध्यानसन्तानप्राप्तिर्यतः अतस्तमेव कालमानं वस्तुसङ्क्रमद्वारेण निरूपयन्नाह—'सुचिरमपि' प्रभूतमपि, कालमिति गम्यते, भवेत् बहुवस्तुसङ्क्रमे सति 'ध्यानसन्तानः' ध्यानप्रवाह इति, तत्र बहूनि च तानि वस्तूनि २ आत्मगतपरगतानि गृह्यन्ते, तत्रात्मगतानि मनःप्रभृतीनि परगतानि द्रव्यादीनीति, तेषु सङ्क्रमः सञ्चरणमिति गाथार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं तावत् सप्रसङ्गं ध्यानस्य सामान्येन लक्षणमुक्तम्, अधुना विशेषलक्षणाभिधित्सया ध्यानोद्देशं विशिष्टफलभावं च संक्षेपतः प्रदर्शयन्नाह—

अट्टं रुद्दं धम्मं सुक्कं झाणाइ तत्थ अंताइं । निव्वाणसाहणाइं भवकारणमट्टरुद्दाइं ॥ ५ ॥

व्याख्या—आर्तं रौद्रं धर्म्यं शुक्लं, तत्र ऋतं—दुःखं तन्निमित्तो दृढाध्यवसायः, ऋते भवमार्तं क्लिष्टमित्यर्थः, हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगतं रौद्रं, श्रुतचरणधर्मानुगतं धर्म्यं, शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा क्लमयतीति शुक्लम्, अमूनि ध्यानानि वर्तन्ते, अधुना फलहेतुत्वमुपदर्शयति—'तत्र' ध्यानचतुष्टये 'अन्त्ये' चरमे सूत्रक्रमप्रामाण्याद्धर्मशुक्ले इत्यर्थः, किं?—'निर्वा-

उंसासनीसासे, एस पाणुत्ति वुच्चइ ॥ २ ॥ सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाणं सत्तहत्तरीए, एस मुहुत्ते
वियाहिए ॥ ३ ॥ [1] अन्तर्मध्यकरणे, ततश्चान्तर्मुहूर्तमात्रं कालमिति गम्यते, मात्रशब्दस्तदधिककालव्यवच्छेदार्थः, ततश्च
भिन्नमुहूर्तमेव कालं, किं ?–'चित्तावस्थान'मिति चित्तस्य–मनसः अवस्थानं चित्तावस्थानम्, अवस्थितिः–अवस्थानं,
निष्प्रकम्पतया वृत्तिरित्यर्थः, क्व ?–'एकवस्तुनि' एकम्–अद्वितीयं वसन्त्यस्मिन् गुणपर्याया इति वस्तु–चेतनादि एकं
च तद्वस्तु एकवस्तु तस्मिन् २ 'छद्मस्थानां ध्यान'मिति, तत्र छादयतीति छद्म–पिधानं तच्च ज्ञानादीनां गुणानामावारकत्वा-
ज्ज्ञानावरणादिलक्षणं घातिकर्म, छद्मनि स्थिताश्छद्मस्था अकेवलिन इत्यर्थः, तेषां छद्मस्थानां, 'ध्यानं' प्राग्वत्, ततश्चा-
यं समुदायार्थः–अन्तर्मुहूर्तकालं यच्चित्तावस्थानमेकस्मिन् वस्तुनि तच्छद्मस्थानां ध्यानमिति, 'योगनिरोधो जिनानां
स्वि'ति तत्र योगाः–तत्त्वत औदारिकादिशरीरसंयोगसमुत्था आत्मपरिणामविशेषव्यापारा एव, यथोक्तम्—"औदारिका-
दिशरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचि-
व्याज्जीवव्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः"
इति, अमीषां निरोधो योगनिरोधः, निरोधनं निरोधः, प्रलयकरणमित्यर्थः, केषां ?–'जिनानां' केवलिनां, तुशब्द एव-
कारार्थः स चावधारणे, योगनिरोध एव न तु चित्तावस्थानं, चित्तस्यैवाभावाद्, अथवा योगनिरोधो जिनानामेव ध्यानं

1 उच्छ्वासनिश्वास एष प्राण इत्युच्यते ॥ २ ॥ सप्त प्राणास्ते स्तोकः सप्त स्तोकास्ते लवः । लवानां सप्तसप्तत्या एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥ ३ ॥

नान्यंपाम् , अशक्यत्वादित्यलं विस्तरेण, यथा चायं योगनिरोधो जिनानां ध्यानं यावन्तं च कालमेतद्भवत्येतदुपरिष्टाद्व-
क्ष्याम इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तात् परतो यद्भवति तदुपदर्शयन्नाह—

अंतोमुहुत्तपरओ चिंता झाणंतरं व होज्जाहि । सुचिरंपि होज्ज बहुवत्थुसंकमे झाणसंताणो ॥ ४ ॥

व्याख्या—'अन्तर्मुहूर्तात् परत' इति भिन्नमुहूर्तादूर्ध्वं 'चिन्ता' प्रागुक्तस्वरूपा तथा ध्यानान्तरं वा भवेत्, तत्रेह न
ध्यानादन्यद् ध्यानं ध्यानान्तरं परिगृह्यते, किं तर्हि?—भावनानुप्रेक्षात्मकं चेत इति, इदं च ध्यानान्तरं तदुत्तरकालभावि-
नि ध्याने सति भवति, तत्राप्ययमेव न्याय इतिकृत्वा ध्यानसन्तानप्राप्तिर्यतः अतस्तमेव कालमानं वस्तुसङ्क्रमद्वारेण नि-
रूपयन्नाह—'सुचिरमपि' प्रभूतमपि, कालमिति गम्यते, भवेत् बहुवस्तुसङ्क्रमे सति 'ध्यानसन्तानः' ध्यानप्रवाह इति, तत्र
बहूनि च तानि वस्तूनि २ आत्मगतपरगतानि गृह्यन्ते, तत्रात्मगतानि मनःप्रभृतीनि परगतानि द्रव्यादीनीति, तेषु सङ्क्रमः
सञ्चरणमिति गाथार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं तावत् समसङ्क्षं ध्यानस्य सामान्येन लक्षणमुक्तम्, अधुना विशेषलक्षणाभिधित्सया
ध्यानोद्देशं विशिष्टफलभावं च संक्षेपतः प्रदर्शयन्नाह—

अट्टं रुद्दं धम्मं सुक्कं झाणाइ तत्थ अंताइं । निव्वाणसाहणाइं भवकारणमट्टरुद्दाइं ॥ ५ ॥

व्याख्या—आर्तं रौद्रं धर्म्यं शुक्लं, तत्र ऋतं—दुःखं तन्निमित्तो दृढाध्यवसायः, ऋते भवमार्तं क्लिष्टमित्यर्थः, हिंसाद्यति-
क्रौर्यानुगतं रौद्रं, श्रुतचरणधर्मानुगतं धर्म्यं, शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा क्लमयतीति शुक्लम्, अमूनि ध्यानानि
वर्तन्ते, अधुना फलहेतुत्वमुपदर्शयति—'तत्र' ध्यानचतुष्टये 'अन्त्ये' चरमे सूत्रक्रमप्रामाण्याद्धर्मशुक्ले इत्यर्थः, किं?—'निर्वा-

णसाधने' इह निर्वृतिः निर्वाणं–सामान्येन सुखमभिधीयते तस्य साधने–करणे इत्यर्थः, ततश्च–'अट्टेणं तिरिक्खगई रुद्दज्झाणेण गम्मती नरयं। धम्मेण देवलोयं सिद्धिगई सुक्कझाणेणं ॥ १ ॥'ति यदुक्तं तदपि न विरुध्यते, देवगतिसिद्धिगत्योः सामान्येन सुखसिद्धेरिति, अथापि निर्वाणं मोक्षस्तथापि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्यापि तत्साधनत्वादविरोध इति, तथा 'भवकारणमार्तरौद्रे' इति तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः–संसार एव, तथाऽप्यत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः(त्तेः)तिर्यङ्नरकभवग्रह इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ साम्प्रतं 'यथोद्देशस्तथा निर्देश' इति न्यायादार्तध्यानस्य स्वरूपाभिधानावसरः,'तच्च स्वविषयलक्षणभेदतश्चतुर्द्धा, उक्तं च भगवता वाचकमुख्येन–"आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारः ॥ वेदनायाश्च ॥ विपरीतं मनोज्ञादीनां ॥ निदानं च ॥ (तत्त्वा० अ० ९ सू० ३१-३२-३३-३४) इत्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

अमणुण्णाणं सद्दाइविसयवत्थूण दोसमइलस्स। धणियं विओगचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अमनोज्ञाना'मिति मनसोऽनुकूलानि मनोज्ञानि इष्टानीत्यर्थः न मनोज्ञानि अमनोज्ञानि तेषां, केषामित्यत आह–'शब्दादिविषयवस्तूना'मिति शब्दादयश्च ते विषयाश्च, आदिग्रहणाद्वर्णादिपरिग्रहः, विषीदन्ति एतेषु सक्ताः प्राणिन इति विषया इन्द्रियगोचरा वा, वस्तूनि तु तदाधारभूतानि रासभादीनि, ततश्च–शब्दादिविषयाश्च वस्तूनि चेति विग्रहस्तेषां, किं ?–सम्प्राप्तानां सतां 'धणियं' अत्यर्थं 'वियोगचिन्तनं' विप्रयोगचिन्तेति योगः, कथं नु नाम ममैभिर्वि-

१ आर्तेन तिर्यग्गतिः रौद्रध्यानेन गम्यते नरकः। धर्मेण देवलोकः सिद्धिगतिः शुक्लध्यानेन ॥ १ ॥

कथमेभिः सदैव सम्प्रयोगा-
योगः स्यादिति भावः ?, अनेन वर्त्तमानकालग्रहः, तथा सति च वियोगेऽसम्प्रयोगानुस्मरणं, किंविशिष्टस्य
भाव इति ?, अनेन चानागतकालग्रहः, चशब्दात् पूर्वमपि वियुक्तासम्प्रयुक्तयोर्बहुमतत्वेनातीतकालग्रह इति,
सत इदं वियोगचिन्तनाद्यत आह–'द्वेषमलिनस्य' जन्तोरिति गम्यते, तत्राप्रीतिलक्षणो द्वेषस्तेन मलिनस्य–तदाक्रान्तमूर्ते-
रिति गाथार्थः ॥ ६ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः, साम्प्रतं द्वितीयमभिधित्सुराह—

तह सूलसीसरोगाइवेयणाए व(वि) ओगपणिहाणं । तदसंपओगचिंता तप्पडियाराउलमणस्स ॥ ७ ॥

व्याख्या—'तथे'ति धणियम्–अत्यर्थमेव, शूलशिरोरोगवेदनाया इत्यत्र शूलशिरोरोगौ प्रसिद्धौ, आदिशब्दाच्छेषरो-
गातङ्कपरिग्रहः, ततश्च शूलशिरोरोगादिभ्यो वेदना २, वेद्यत इति वेदना तस्याः, किं ?–'वियोगप्रणिधानं' वियोगे दृढा-
ध्यवसाय इत्यर्थः, अनेन वर्तमानकालग्रहः, अनागतमधिकृत्याह–'तदसम्प्रयोगचिन्ते'ति तस्याः–वेदनायाः कथञ्चिद्-
भावे सत्यसम्प्रयोगचिन्ता, कथं पुनर्ममानया आयत्यां सम्प्रयोगो न स्यादिति ?, चिन्ता चात्र ध्यानमेव गृह्यते, अनेन च
वर्तमानानागतकालग्रहणेनातीतकालग्रहोऽपि कृत एव वेदितव्यः, तत्र च भावनाऽनन्तरगाथायां कृतैव, किंविशिष्टस्य
सत इदं वियोगप्रणिधानाद्यत आह–तत्प्रतिकारे–वेदनाप्रतिकारे चिकित्सायामाकुलं–व्यग्रं मनः–अन्तःकरणं यस्य स
तथाविधस्तस्य, वियोगप्रणिधानाद्यार्तध्यानमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥ उक्तो द्वितीयो भेदः, साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयन्नाह—

इट्ठाणं विसयाईण वेयणाए य रागरत्तस्स । अवियोगऽज्झवसाणं [illegible] संजोगाभिलासो य ॥ ८ ॥

व्याख्या—'इष्टानां' मनोज्ञानां विषयादीनामिति विषयाः–पूर्वोक्ताः आदिशब्दाद् वस्तुपरिग्रहः, तथा 'वेदनायाश्च'

णसाधने' इह निर्वृतिः निर्वाणं—सामान्येन सुखमभिधीयते तस्य साधने—करणे इत्यर्थः, ततश्च—'अट्टेणं तिरिक्खगई रुद्दज्झाणेण गम्मती नरयं। धम्मेण देवलोयं सिद्धिगई सुक्कझाणेणं ॥ १ ॥'ति यदुक्तं तदपि न विरुध्यते, देवगतिसिद्धिगत्योः सामान्येन सुखसिद्धेरिति, अथापि निर्वाणं मोक्षस्तथापि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्यापि तत्साधनत्वादविरोध इति, तथा 'भयकारणमार्तरौद्रे' इति तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः—संसार एव, तथाऽप्यत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः(त्तेः)तिर्यङ्नरकभवग्रह इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ साम्प्रतं 'यथोद्देशस्तथा निर्देश' इति न्यायादार्तध्यानस्य स्वरूपाभिधानावसरः,'तच्च स्वविषयलक्षणभेदतश्चतुर्द्धा, उक्तं च भगवता वाचकमुख्येन—"आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारो ॥ वेदनायाश्च ॥ विपरीतं मनोज्ञादीनां ॥ निदानं च ॥ (तत्त्वा० अ० ९ सू० ३१-३२-३३-३४) इत्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

अमणुण्णाणं सद्दाइविसयवत्थूण दोसमइलस्स। धणियं विओगचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अमनोज्ञाना'मिति मनसोऽनुकूलानि मनोज्ञानि इष्टानीत्यर्थः न मनोज्ञानि अमनोज्ञानि तेषां, केषामित्यत आह—'शब्दादिविषयवस्तूना'मिति शब्दादयश्च ते विषयाश्च, आदिग्रहणाद्वर्णादिपरिग्रहः, विषीदन्ति एतेषु सक्ताः प्राणिन इति विषया इन्द्रियगोचरा वा, वस्तूनि तु तदाधारभूतानि रासभादीनि, ततश्च—शब्दादिविषयाश्च वस्तूनि चेति विग्रहस्तेषां, किं ?—सम्प्राप्तानां सतां 'धणियं' अत्यर्थं 'वियोगचिन्तनं' विप्रयोगचिन्तेति योगः, कथं नु नाम ममैभिर्वि-

१ आर्त्तेन तिर्यग्गतिः रौद्रध्यानेन गम्यते नरकः। धर्मेण देवलोकः सिद्धिगतिः शुक्लध्यानेन ॥ १ ॥

एयं चउव्विहं रागदोसमोहंकियस्स जीवस्स । अट्टज्झाणं संसारवद्धणं तिरियगइमूलं ॥ १० ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोदितं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं 'रागद्वेषमोहाङ्कितस्य' रागादिलाञ्छितस्येत्यर्थः, कस्य ?—'जीवस्य' आत्मनः, किम् ?—आर्तध्यानमिति, तथा च इयं चतुष्टयस्यापि क्रिया, किंविशिष्टमित्यत आह—संसारवर्द्धनमोघतः, तिर्यग्गतिमूलं विशेषत इति गाथार्थः ॥ १० ॥ आह—साधोरपि शूलवेदनाभिभूतस्यासमाधानात् तत्प्रतिकारकरणे च तद्विप्रयोगप्रणिधानापत्तेः तथा तपःसंयमासेवने च नियमतः सांसारिकदुःखवियोगप्रणिधानादार्तध्यानप्राप्तिरिति, अत्रोच्यते, रागादिवशवर्तिनो भवत्येव, न पुनरन्यस्येति, आह च ग्रन्थकारः—

मज्झत्थस्स उ मुणिणो सकम्मपरिणामजणियमेयंति । वत्थुस्सभावचिंतणपरस्स समं सहंतस्स ॥ ११ ॥

व्याख्या—मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः, रागद्वेषयोरिति गम्यते, तस्य मध्यस्थस्य, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, मध्यस्थस्यैव नेतरस्य, मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तस्य मुनेः, साधोरित्यर्थः, स्वकर्मपरिणामजनितमेतत्—शूलादि, यच्च प्राक्कर्मविपरिणामिदैवादशुभमापतति न तत्र परितापाय भवन्ति सन्तः, उक्तं च परममुनिभिः—'पुव्विं खलु भो ! कडाणं कम्माणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं वेइत्ता मोक्खो, नत्थि अवेदइत्ता, तवसा वा झोसइत्ते'त्यादि, एवं वस्तुस्वभावचिन्तनपरस्य 'सम्यक्' शोभनाध्यवसायेन सहमानस्य सतः कुतोऽसमाधानम् ?, अपि तु धर्म्यमनिदानमिति वक्ष्यतीति गाथार्थः ॥ ११ ॥ परिहृत आशङ्कागतः प्रथमपक्षः, द्वितीयतृतीयावधिकृत्याह—

---

१ पूर्वं खलु भोः कृतानां कर्मणां दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानां वेदयित्वा मोक्षो नास्त्यवेदयित्वा तपसा वा क्षपयित्वा.

इष्टाया इति वर्तते, किम् ?–अवियोगाध्यवसानमिति योगः, अविप्रयोगदृढाध्यवसाय इति भावः, अनेन वर्तमानकालग्रहः, तथा संयोगाभिलापश्चेति, तत्र 'तथेति' धणियमित्यनेनात्यर्थप्रकारोपदर्शनार्थः, संयोगाभिलापः–कथं ममैभिर्विषयादिभिरायत्यां सम्बन्ध इतीच्छा, अनेन किलानागतकालग्रह इति वृद्धा व्याचक्षते, चशब्दात् पूर्ववदतीतकालग्रह इति, किंविशिष्टस्य सत इदमवियोगाध्यवसानाद्यत आह–रागरक्तस्य, जन्तोरिति गम्यते, तत्राभिष्वङ्गलक्षणो रागस्तेन रक्तस्य-तद्भावितमूर्तेरिति गाथार्थः ॥ ८ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः, साम्प्रतं चतुर्थमभिधित्सुराह–

देविंदचक्कवट्टित्तणाइं गुणरिद्धिपत्थणमईयं । अहमं नियाणचिंतणमण्णाणाणुगयमच्चंतं ॥ ९ ॥

व्याख्या–दीव्यन्तीति देवाः–भवनवास्यादयस्तेषामिन्द्राः–प्रभवो देवेन्द्राः–चमरादयः तथा चक्रं–प्रहरणं तेन विजयाधिपत्ये वर्तितुं शीलमेषामिति चक्रवर्तिनो–भरतादयः, आदिशब्दाद्बलदेवादिपरिग्रहः अमीषां गुणर्द्धयः देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिगुणर्द्धयः, तत्र गुणाः–सुरूपादयः ऋद्धिस्तु विभूतिः, तत्प्रार्थनात्मकं तद्याच्ञामयमित्यर्थः, किं तद् ?–'अधमं' जघन्यं 'निदानचिंतनं' निदानाध्यवसायः, अहमनेन तपस्त्यागादिना देवेन्द्रः स्यामित्यादिरूपः, आह–किमितीदमधमम् ?, उच्यते, यस्मादज्ञानानुगतमत्यन्तं, तथा च नाज्ञानिनो विहाय सांसारिकेषु सुखेष्वन्येषामभिलाष उपजायते, उक्तं च–'अज्ञानान्धाश्चटुलवनितापाङ्गविक्षेपितास्ते, कामे सक्तिं दधति विभवाभोगतुङ्गार्जने वा । विद्वच्चित्तं भवति च महत् मोक्षकाङ्क्षैकतानं, नाल्पस्कन्धे विटपिनि कषत्यंसभित्तिं गजेन्द्रः ॥ १ ॥' इति गाथार्थः ॥ ९ ॥ उक्तश्चतुर्थो भेदः, साम्प्रतमिदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह–

चित्तशुद्धेः क्रियाप्रवृत्तियोगाच्चेत्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति गाथार्थः ॥ १२ ॥ अन्ये पुनरिदं गाथाद्वयं चतुर्भेदमप्यार्तध्यानमधिकृत्य साधोः प्रतिषेधरूपतया व्याचक्षते, न च तदत्यन्तसुन्दरं, प्रथमतृतीयपक्षद्वये सम्यगाशङ्कया एवानुपपत्तेरिति॥ आह–उक्तं भवताऽऽर्तध्यानं संसारवर्द्धनमिति, तत्कथम् ?, उच्यते–बीजत्वात् , बीजत्वमेव दर्शयन्नाह—

रागो दोसो मोहो य जेण संसारहेयवो भणिया । अट्टंमि य ते तिण्णिवि तो तं संसारतरुबीयं ॥ १३ ॥

व्याख्या—रागो द्वेषो मोहश्च येन कारणेन 'संसारहेतवः' संसारकारणानि 'भणिता' उक्ताः परममुनिभिरिति गम्यते, 'आर्ते च' आर्तध्याने च ते 'त्रयोऽपि' रागादयः संभवन्ति, यत एवं ततस्तत् 'संसारतरुबीजं' भववृक्षकारणमित्यर्थः। आह–यद्येवमोघत एव संसारतरुबीजं ततश्च तिर्यग्गतिमूलमिति किमर्थमभिधीयते ?, उच्यते, तिर्यग्गतिगमननिबन्धनत्वेनैव संसारतरुबीजमिति, अन्ये तु व्याचक्षते–तिर्यग्गतावेव प्रभूतसत्त्वसम्भवात् स्थितिबहुत्वाच्च संसारोपचार इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ इदानीमार्त्तध्यायिनो लेश्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोयनीलकालालेस्साओ णाइसंकिलिट्ठाओ । अट्टज्झाणोवगयस्स कम्मपरिणामजणियाओ ॥ १४ ॥

व्याख्या—कापोतनीलकृष्णलेश्याः, किम्भूताः ?–'नातिसंक्लिष्टा' रौद्रध्यानलेश्यापेक्षया नातीवाशुभानुभावा भवन्तीति क्रिया, कस्येत्यत आह–आर्तध्यानोपगतस्य, जन्तोरिति गम्यते, किंनिबन्धना एता इत्यत आह–कर्मपरिणामजनिताः, तत्र–'कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् , परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥' एताः

कुणओ व पसत्थालंबणस्स पडियारमप्पसावज्जं । तवसंजमपडियारं च सेवओ धम्ममनियाणं ॥ १२ ॥

व्याख्या—कुर्वतो वा, कस्य ?—प्रशस्तं—ज्ञानाद्युपकारकम् आलम्ब्यत इत्यालम्बनं—प्रवृत्तिनिमित्तं शुभमध्यवसानमित्यर्थः, उक्तं च—'काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं। गणं च णीती अणुसारवेस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं ॥ १ ॥'[1] इत्यादि, यस्यासौ प्रशस्तालम्बनस्तस्य, किं कुर्वत इत्यत आह—'प्रतीकारं' चिकित्सालक्षणं, किंविशिष्टम् ?—'अल्पसावद्यम्' अवद्यं—पापं सहावद्येन सावद्यम्, अल्पशब्दोऽभाववचनः स्तोकवचनो वा, अल्पं सावद्यं यस्मिन्नसावल्पसावद्यस्तं, धर्म्यमनिदानमेवेति योगः, कुतः ?—निर्दोषत्वात्, निर्दोषत्वं च वचनप्रामाण्याद्, उक्तं च—'गीयत्थो जयणाए कडजोगी कारणंमि निद्दोसो'त्तीत्याद्यागमस्योत्सर्गापवादरूपत्वाद्, अन्यथा परलोकस्य साधयितुमशक्यत्वात्, साधु चैतदिति, तथा 'तपःसंयमप्रतिकारं च सेवमानस्ये'ति तपःसंयमावेव प्रतिकारस्तपःसंयमप्रतिकारः, सांसारिकदुःखानामिति गम्यते, तं च सेवमानस्य, चशब्दात्पूर्वोक्तप्रतिकारं च, किं ?—'धर्म्यं' धर्मध्यानमेव भवति, कथं सेवमानस्य ?—'अनिदान'मिति क्रियाविशेषणं, देवेन्द्रादिनिदानरहितमित्यर्थः, आह—कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षो भवत्वितीदमपि निदानमेव, उच्यते, सत्यमेतदपि निश्चयतः प्रतिषिद्धमेव, कथं ?—मोक्षे भवे च सर्वत्र, निस्पृहो मुनिसत्तमः। प्रकृत्याऽभ्यासयोगेन, यत उक्तो जिनागमे ॥ १ ॥ इति, तथापि तु भावनायामपरिणतं सत्त्वमङ्गीकृत्य व्यवहारत इदमदुष्टमेव, अनेनैव प्रकारेण तस्य

1 करिष्याम्यच्छित्तिमथवाऽध्येष्ये तपउपधानयोरुद्यंस्यामि । गणं च नीत्या सारयिष्यामि सालम्बसेवी समुपैति मोक्षम् ॥ १ ॥ गीतार्थो यतनया कृतयोगी कारणे निर्दोषः.

धर्मः सँश्चासौ धर्मश्च सद्धर्मः—क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, 'प्रमा-
दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः सँश्चासौ धर्मश्च सद्धर्मः—क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, 'प्रमा-
दपरः' मद्यादिप्रमादासक्तः, 'जिनमतमनपेक्षमाणो वर्तते आर्तध्याने' इति तत्र जिनाः—तीर्थकरास्तेषां मतम्—आगमरूपं
प्रवचनमित्यर्थः तदनपेक्षमाणः—तन्निरपेक्ष इत्यर्थः, किम् ?—वर्त्तते आर्त्तध्याने इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ साम्प्रतमिदमार्तध्यानं
सम्भवमधिकृत्य यदनुगतं यदनर्हं वर्तते तदेतदभिधित्सुराह—

तदविरयदेसविरया पमायपरसंजयाणुगं झाणं । सव्वप्पमायमूलं वज्जेयव्वं जइजणेणं ॥ १८ ॥

व्याख्या—'तद्' आर्तध्यानमिति योगः, 'अविरतदेशविरतप्रमादपरसंयतानुग'मिति तत्राविरता—मिथ्यादृष्टयः सम्य-
ग्दृष्टयश्च देशविरताः—एकव्याद्यणुव्रतधरभेदाः श्रावकाः प्रमादपराः—प्रमादनिष्ठाश्च ते संयताश्च २ताननुगच्छतीति विग्रहः,
नैवाप्रमत्तसंयतानिति भावः, इदं च स्वरूपतः सर्वप्रमादमूलं वर्तते, यतश्चैवमतो 'वर्जयितव्यं' परित्यजनीयं, केन ?—'यति-
जनेन' साधुलोकेन, उपलक्षणत्वात् श्रावकजनेन, परित्यागार्हत्वादेवास्येति गाथार्थः ॥ १८ ॥ उक्तमार्तध्यानं, साम्प्रतं
रौद्रध्यानावसरः, तदपि चतुर्विधमेव, तद्यथा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि विषयसंरक्षणानुबन्धि च, उक्तं
चोमास्वातिवाचकेन—"हिंसाऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र"मित्यादि (तत्त्वार्थे अ० ९–सू० ३६) ॥ तत्राऽऽद्यभेद-
प्रतिपादनायाह—

सत्तवहवेहबंधणडहणंकणमारणाइपणिहाणं । अइकोहग्गहघत्थं निग्घिणमणसोऽहमविवागं ॥ १९ ॥

व्याख्या—सत्त्वा–एकेन्द्रियादयः तेषां वधवेधबन्धनदहनाङ्कनमारणादिप्रणिधानं तत्र वधः—ताडनं करकशलतादिभिः

कर्मोदयायत्ता इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ आह—कथं पुनरोघत एवाऽऽर्त्तध्याता ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयन्नाह—

तस्सऽक्कंदणसोयणपरिदेवणताडणाइं लिंगाइं। इट्ठाणिट्ठविओगाविओगवियणानिमित्ताइं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तस्य' आर्तध्यायिनः आक्रन्दनादीनि लिङ्गानि, तत्राऽऽक्रन्दनं—महता शब्देन विरवणं, शोचनं त्वश्रुपरिपूर्णनयनस्य दैन्यं परिदेवनं—पुनः २ क्लिष्टभाषणं ताडनम्—उरःशिरःकुट्टनकेशलुञ्चनादि, एतानि 'लिङ्गानि' चिह्नानि, अमूनि च इष्टानिष्टवियोगावियोगवेदनानिमित्तानि, तत्रेष्टवियोगनिमित्तानि तथाऽनिष्टावियोगनिमित्तानि तथा वेदनानिमित्तानि चेति गाथार्थः ॥ १५ ॥ किं चान्यत्—

निंदइ य नियकयाइं पसंसइ सविम्हओ विभूईओ। पत्थेइ तासु रज्जइ तयज्जणपरायणो होइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—'निन्दति च' कुत्सति च 'निजकृतानि' आत्मकृतानि अल्पफलविफलानि कर्मशिल्पकलावाणिज्यादीन्येतज्जन्यते, तथा 'प्रशंसति' स्तौति बहुमन्यते 'सविस्मयः' साश्चर्यः 'विभूतीः' परसम्पद इत्यर्थः, तथा 'प्रार्थयते' अभिलषति परविभूतीरिति, 'तासु रज्यते' तास्विति प्राप्तासु विभूतिषु रागं गच्छति, तथा 'तदर्जनपरायणो भवति' तासां—विभूतीनामर्जने—उपादाने परायण—उद्युक्तः तदर्जनपरायण इति, ततश्चैवम्भूतो भवति, असावप्यार्तध्यायीति गाथार्थः ॥१६॥ किं च—

सद्दाइविसयगिद्धो सद्धम्मपरम्मुहो पमायपरो। जिणमयमणवेक्खंतो वट्टइ अट्टंमि झाणंमि ॥ १७ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च तेषु गृद्धो—मूर्च्छितः काङ्क्षावानित्यर्थः, तथा सद्धर्मपराङ्मुखः प्रमादपरः, तत्र

दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः सँश्चासौ धर्मश्च सद्धर्मः—क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, 'प्रमादपरः' मद्यादिप्रमादासक्तः, 'जिनमतमनपेक्षमाणो वर्तते आर्तध्याने' इति तत्र जिनाः—तीर्थकरास्तेषां मतम्—आगमरूपं प्रवचनमित्यर्थः तदनपेक्षमाणः—तन्निरपेक्ष इत्यर्थः, किम् ?—वर्त्तते आर्त्तध्याने इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ साम्प्रतमिदमार्तध्यानं सम्भवमधिकृत्य यदनुगतं यदनर्हं वर्तते तदेतदभिधित्सुराह—

तदविरयदेसविरया पमायपरसंजयाणुगं झाणं । सव्वप्पमायमूलं वज्जेयव्वं जइजणेणं ॥ १८ ॥

व्याख्या—'तद्' आर्तध्यानमिति योगः, 'अविरतदेशविरतप्रमादपरसंयतानुग'मिति तत्राविरता—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयश्च देशविरताः—एकद्व्याद्यणुव्रतधरभेदाः श्रावकाः प्रमादपराः—प्रमादनिष्ठाश्च ते संयताश्च २ताननुगच्छतीति विग्रहः, नैवाप्रमत्तसंयतानिति भावः, इदं च स्वरूपतः सर्वप्रमादमूलं वर्तते, यतश्चैवमतो 'वर्जयितव्यं' परित्यजनीयं, केन ?—'यतिजनेन' साधुलोकेन, उपलक्षणत्वात् श्रावकजनेन, परित्यागार्हत्वादेवास्येति गाथार्थः ॥ १८ ॥ उक्तमार्तध्यानं, साम्प्रतं रौद्रध्यानावसरः, तदपि चतुर्विधमेव, तद्यथा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि विषयसंरक्षणानुबन्धि च, उक्तं चोमास्वातिवाचकेन—"हिंसाऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र"मित्यादि (तत्त्वार्थे अ० ९—सू० ३६) ॥ तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

सत्तवहवेहबंधणडहणंकणमारणाइपणिहाणं । अइकोहग्गहघत्थं निग्घिणमणसोऽहमविवागं ॥ १९ ॥

व्याख्या—सत्त्वा—एकेन्द्रियादयः तेषां वधवेधबन्धनदहनाङ्कनमारणादिप्रणिधानं तत्र वधः—ताडनं करकशलतादिभिः

कर्मोदयायत्ता इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ आह–कथं पुनरोघत एवाऽऽर्त्तध्याता ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयन्नाह—

तस्सऽक्कंदणसोयणपरिदेवणताडणाइं लिंगाइं । इट्ठाणिट्ठविओगाविओगवियणानिमित्ताइं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तस्य' आर्तध्यायिनः आक्रन्दनादीनि लिङ्गानि, तत्राऽऽक्रन्दनं–महता शब्देन विरवणं, शोचनं त्वश्रुपरिपूर्णनयनस्य दैन्यं परिदेवनं–पुनः २ क्लिष्टभाषणं ताडनम्–उरःशिरःकुट्टनकेशलुञ्चनादि, एतानि 'लिङ्गानि' चिह्नानि, अमूनि च इष्टानिष्टवियोगावियोगवेदनानिमित्तानि, तत्रेष्टवियोगनिमित्तानि तथाऽनिष्टावियोगनिमित्तानि तथा वेदनानिमित्तानि चेति गाथार्थः ॥ १५ ॥ किं चान्यत्—

निंदइ य नियकयाइं पसंसइ सविम्हओ विभूईओ । पत्थेइ तासु रज्जइ तयज्जणपरायणो होइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—'निन्दति च' कुत्सति च 'निजकृतानि' आत्मकृतानि अल्पफलविफलानि कर्मशिल्पकलावाणिज्यादीन्येतद्गम्यते, तथा 'प्रशंसति' स्तौति बहुमन्यते 'सविस्मयः' साश्चर्यः 'विभूतीः' परसम्पद इत्यर्थः, तथा 'प्रार्थयते' अभिलपति परविभूतीरिति, 'तासु रज्यते' तास्विति प्राप्तासु विभूतिषु रागं गच्छति, तथा 'तदर्जनपरायणो भवति' तासां–विभूतीनामर्जने–उपादाने परायण–उद्युक्तः तदर्जनपरायण इति, ततश्चैवम्भूतो भवति, असावप्यार्तध्यायीति गाथार्थः ॥१६॥ किं च—

सद्दाइविसयगिद्धो सद्धम्मपरम्मुहो पमायपरो । जिणमयमणवेक्खंतो वट्टइ अट्टंमि झाणंमि ॥ १७ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च तेषु गृद्धो–मूर्च्छितः काङ्क्षावानित्यर्थः, तथा सद्धर्मपराङ्मुखः प्रमादपरः, तत्र

दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः सँश्चासौ धर्मश्च सद्धर्मः—क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, 'प्रमादपरः' मद्यादिप्रमादासक्तः, 'जिनमतमनपेक्षमाणो वर्तते आर्तध्याने' इति तत्र जिनाः—तीर्थकरास्तेषां मतम्—आगमरूपं प्रवचनमित्यर्थः तदनपेक्षमाणः—तन्निरपेक्ष इत्यर्थः, किम् ?—वर्त्तते आर्त्तध्याने इति गाथार्थः ॥ १७॥ साम्प्रतमिदमार्तध्यानं सम्भयमधिकृत्य यदनुगतं यदनर्हं वर्तते तदेतदभिधित्सुराह—

तदविरयदेसविरया पमायपरसंजयाणुगं झाणं । सव्वप्पमायमूलं वज्जेयव्वं जइजणेणं ॥ १८ ॥

व्याख्या—'तद्' आर्तध्यानमिति योगः, 'अविरतदेशविरतप्रमादपरसंयतानुग'मिति तत्राविरता—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयश्च देशविरताः—एकद्व्याद्यणुव्रतधरभेदाः श्रावकाः प्रमादपराः—प्रमादनिष्ठाश्च ते संयताश्च २ताननुगच्छतीति विग्रहः, नैवाप्रमत्तसंयताननिति भावः, इदं च स्वरूपतः सर्वप्रमादमूलं वर्तते, यतश्चैवमतो 'वर्जयितव्यं' परित्यजनीयं, केन ?—'यतिजनेन' साधुलोकेन, उपलक्षणत्वात् श्रावकजनेन, परित्यागार्हत्वादेवास्येति गाथार्थः ॥ १८ ॥ उक्तमार्तध्यानं, साम्प्रतं रौद्रध्यानावसरः, तदपि चतुर्विधमेव, तद्यथा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि विषयसंरक्षणानुबन्धि च, उक्तं चोमास्वातिवाचकेन—"हिंसाऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र"मित्यादि (तत्त्वार्थे अ० ९—सू० ३६) ॥ तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

सत्तवहवेहबंधणडहणंकणमारणाइपणिहाणं । अइकोहग्गहघत्थं निग्घिणमणसोऽहमविवागं ॥ १९ ॥

व्याख्या—सत्त्वा—एकेन्द्रियादयः तेषां वधवेधबन्धनदहनाङ्कनमारणादिप्रणिधानं तत्र वधः—ताडनं करकशलतादिभिः

कर्मोदयायत्ता इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ आह–कथं पुनरोघत एवाऽऽर्त्तध्याता ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयन्नाह—

तस्सऽक्कंदणसोयणपरिदेवणताडणाइं लिंगाइं । इट्ठाणिट्ठविओगाविओगवियणानिमित्ताइं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तस्य' आर्तध्यायिनः आक्रन्दनादीनि लिङ्गानि, तत्राऽऽक्रन्दनं–महता शब्देन विरवणं, शोचनं त्वश्रुपरिपूर्णनयनस्य दैन्यं परिदेवनं–पुनः २ क्लिष्टभाषणं ताडनम्–उरःशिरःकुट्टनकेशलुञ्चनादि, एतानि 'लिङ्गानि' चिह्नानि, अमूनि च इष्टानिष्टवियोगावियोगवेदनानिमित्तानि, तत्रेष्टवियोगनिमित्तानि तथाऽनिष्टावियोगनिमित्तानि तथा वेदनानिमित्तानि चेति गाथार्थः ॥ १५ ॥ किं चान्यत्—

निंदइ य नियकयाइं पसंसइ सविम्हओ विभूईओ । पत्थेइ तासु रज्जइ तयज्जणपरायणो होइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—'निन्दति च' कुत्सति च 'निजकृतानि' आत्मकृतानि अल्पफलविफलानि कर्मशिल्पकलावाणिज्यादीन्येतन्मन्यते, तथा 'प्रशंसति' स्तौति बहुमन्यते 'सविस्मयः' साश्चर्यः 'विभूतीः' परसम्पद इत्यर्थः, तथा 'प्रार्थयते' अभिलषति परविभूतीरिति, 'तासु रज्यते' तास्विति प्राप्तासु विभूतिषु रागं गच्छति, तथा 'तदर्जनपरायणो भवति' तासां–विभूतीनामर्जने–उपादाने परायण–उद्युक्तः तदर्जनपरायण इति, ततश्चैवम्भूतो भवति, असावप्यार्तध्यायीति गाथार्थः ॥१६॥ किं च—

सद्दाइविसयगिद्धो सद्धम्मपरम्मुहो पमायपरो । जिणमयमणवेक्खंतो वट्टइ अट्टंमि झाणंमि ॥ १७ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च तेषु गृद्धो–मूर्च्छितः काङ्क्षावानित्यर्थः, तथा सद्धर्मपराङ्मुखः प्रमादपरः, तत्र

रौद्रध्यानमिति प्रकरणाद्गम्यते, किंविशिष्टस्य सत इत्यत आह—माया—निकृतिः साऽस्यास्तीति मायावी तस्य मायाविनो-
वणिजादेः, तथा 'अतिसन्धानपरस्य' परवञ्चनाप्रवृत्तस्य, अनेनाशेषेष्वपि प्रवृत्तिमप्या(स्या)ह, तथा 'प्रच्छन्नपापस्य' कूटप्रयोग-
कारिणस्तस्यैव, अथवा धिग्जातिककुतीर्थिकादेरसद्भूतगुणं गुणवन्तमात्मानं ख्यापयतः, तथाहि—गुणरहितमप्यात्मानं यो
गुणवन्तं ख्यापयति न तस्मादपरः प्रच्छन्नपापोऽस्तीति गाथार्थः ॥ २० ॥ उक्तो द्वितीयो भेदः, साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयति—

तह तिव्वकोहलोहाउलस्स भूओवघायणमणज्जं । परदव्वहरणचित्तं परलोयावायनिरवेक्खं ॥ २१ ॥

व्याख्या—तथाशब्दो दृढाध्यवसायप्रकारसादृश्योपदर्शनार्थः, तीव्रौ—उत्कटौ तौ क्रोधलोभौ च २ ताभ्यामाकुलः—
अभिभूतस्तस्य, जन्तोरिति गम्यते, किं ?—'भूतोपहननमनार्य'मिति हन्यतेऽनेनेति हननम् उप—सामीप्येन हननम् उप-
हननं भूतानामुपहननं भूतोपहननम्, आराद्यातं सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यं नाऽऽर्यमनार्यं, किं तदेवंविधमित्यत आह—परद्र-
व्यहरणचित्तं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, परेषां द्रव्यं २ सचित्तादि तद्विषयं हरणचित्तं २ परद्रव्यहरणचित्तं, तदेव विशेष्यते—
किम्भूतं तदित्यत आह—'परलोकापायनिरपेक्ष'मिति, तत्र परलोकापायाः—नरकगमनादयस्तन्निरपेक्षमिति गाथार्थः
॥ २१ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः, साम्प्रतं चतुर्थं भेदमुपदर्शयन्नाह—

सद्दाइविसयसाहणधणसारक्खणपरायणमणिट्ठं । सव्वाभिसंकणपरोवघायकलुसाउलं चित्तं ॥ २२ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषां साधनं—कारणं शब्दादिविषयसाधनं च (तच्च) तद्धनं च शब्दा-
दिविषयसाधनधनं तत्संरक्षणे—तत्परिपालने परायणम्—उद्युक्तमिति विग्रहः, तथाऽनिष्टं—सतामनभिलषणीयमित्यर्थः, इदमेव

वेधस्तु नासिकादिवेधनं कीलिकादिभिः बन्धनं—संयमनं रज्जुनिगडादिभिः दहनं—प्रतीतमुल्मुकादिभिः अङ्कनं—लाञ्छनं श्वशृगालचरणादिभिः मारणं—प्राणवियोजनमसिशक्तिकुन्तादिभिः, आदिशब्दादागाढपरितापनपाटनादिपरिग्रहः, एतेषु प्रणिधानम्—अकुर्वतोऽपि करणं प्रति दृढाध्यवसानमित्यर्थः, प्रकरणाद् रौद्रध्यानमिति गम्यते, किंविशिष्टं प्रणिधानम् ?—'अतिक्रोधग्रहग्रस्तम्' अतीवोत्कटो यः क्रोधः—रोषः स एवापायहेतुत्वाद्ग्रह इव ग्रहस्तेन ग्रस्तम्—अभिभूतं, क्रोधग्रहणाच्च मानादयो गृह्यन्ते, किंविशिष्टस्य सत इदमित्यत आह—'निर्घृणमनसः' निर्घृणं—निर्गतदयं मनः—चित्तमन्तःकरणं यस्य स निर्घृणमनास्तस्य, तदेव विशेष्यते—'अधमविपाक'मिति अधमः—जघन्यो नरकादिप्राप्तिलक्षणो विपाकः—परिणामो यस्य तत्तथाविधमिति गाथार्थः ॥ १९ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः, साम्प्रतं द्वितीयमभिधित्सुराह—

पिसुणासब्भासब्भूयभूयघायाइवयणपणिहाणं । मायाविणोऽइसंधणपरस्स पच्छन्नपावस्स ॥ २० ॥

व्याख्या—'पिशुनासभ्यासद्भूतभूतघातादिवचनप्रणिधान'मित्यत्रानिष्टस्य सूचकं पिशुनं पिशुनमनिष्टसूचकं 'पिशुनं सूचकं विदु'रिति वचनात्, सभायां साधु सभ्यं न सभ्यमसभ्यं—जकारमकारादि न सद्भूतमसद्भूतमनृतमित्यर्थः, तच्च व्यवहारनयदर्शनेनोपाधिभेदतस्त्रिधा, तद्यथा—अभूतोद्भावनं भूतनिह्नवोऽर्थान्तराभिधानं चेति, तत्राभूतोद्भावनं यथा-सर्वगतोऽयमात्मेत्यादि, भूतनिह्नवस्तु नास्त्येवात्मेत्यादि, गामश्वमित्यादि ब्रुवतोऽर्थान्तराभिधानमिति, भूतानां—सत्त्वाना-मुपघातो यस्मिन् तद्भूतोपघातं, छिन्द्धि भिन्द्धि व्यापादय इत्यादि, आदिशब्दः प्रतिभेदं स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, यथा-पिशुनमनेकधाऽनिष्टसूचकमित्यादि, तत्र पिशुनादिवचनेष्वप्रवर्तमानस्यापि प्रवृत्तिं प्रति प्रणिधानं—दृढाध्यवसानलक्षणं,

रौद्रध्यानमिति प्रकरणाद्गम्यते, किंविशिष्टस्य सत इत्यत आह–माया–निकृतिः साऽस्यास्तीति मायावी तस्य मायाविनो–
वणिजादेः, तथा 'अतिसन्धानपरस्य' परवञ्चनाप्रवृत्तस्य, अनेनाशेषेष्वपि प्रवृत्तिमप्या(स्वा)ह, तथा 'प्रच्छन्नपापस्य' कूटप्रयोग-
कारिणस्तस्यैव, अथवा धिग्जातिककुतीर्थिकादेरसद्भूतगुणं गुणवन्तमात्मानं ख्यापयतः, तथाहि–गुणरहितमप्यात्मानं यो
गुणवन्तं ख्यापयति न तस्मादपरः प्रच्छन्नपापोऽस्तीति गाथार्थः ॥ २० ॥ उक्तो द्वितीयो भेदः, साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयति—

तह तिव्वकोहलोहाउलस्स भूओवघायणमणज्जं । परदव्वहरणचित्तं परलोयावायनिरवेक्खं ॥ २१ ॥

व्याख्या—तथाशब्दो दृढाध्यवसायप्रकारसादृश्योपदर्शनार्थः, तीव्रौ–उत्कटौ तौ क्रोधलोभौ च २ ताभ्यामाकुलः–
अभिभूतस्तस्य, जन्तोरिति गम्यते, किं ?–'भूतोपहननमनार्य'मिति हन्यतेऽनेनेति हननम् उप–सामीप्येन हननम् उप-
हननं भूतानामुपहननं भूतोपहननम्, आराद्यातं सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यं नाऽऽर्यमनार्यं, किं तदेवंविधमित्यत आह–परद्र-
व्यहरणचित्तं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, परेषां द्रव्यं २ सचित्तादि तद्विषयं हरणचित्तं २ परद्रव्यहरणचित्तं, तदेव विशेष्यते–
किम्भूतं तदित्यत आह–'परलोकापायनिरपेक्ष'मिति, तत्र परलोकापायाः–नरकगमनादयस्तन्निरपेक्षमिति गाथार्थः
॥ २१ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः, साम्प्रतं चतुर्थं भेदमुपदर्शयन्नाह—

सद्दाइविसयसाहणधणसारक्खणपरायणमणिट्ठं । सव्वाभिसंकणपरोवघायकलुसाउलं चित्तं ॥ २२ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषां साधनं–कारणं शब्दादिविषयसाधनं च (तच्च) तद्धनं च शब्दा-
दिविषयसाधनधनं तत्संरक्षणे–तत्परिपालने परायणम्–उद्युक्तमिति विग्रहः, तथाऽनिष्टं–सतामनभिलषणीयमित्यर्थः, इदमेव

विशेष्यते-सर्वेपामभिशङ्कनेनाकुलमिति संबध्यते-न विद्मः कः किं करिष्यतीत्यादिलक्षणेन, तस्मात्सर्वेपां यथाशक्त्योपघात एव श्रेयानित्येवं परोपघातेन च, तथा कलुषयन्त्यात्मानमिति कलुषाः-कषायास्तैराकुलं-व्याप्तं यत् तत् तथोच्यते, चित्तम्-अन्तःकरणं, प्रकरणाद्रौद्रध्यानमिति गम्यते, इह च शब्दादिविषयसाधनं धनविशेषणं किल श्रावकस्य चैत्यपनसंरक्षणे न रौद्रध्यानमिति ज्ञापनार्थमिति गाथार्थः ॥ २२ ॥ साम्प्रतं विशेषणाभिधानगर्भमुपसंहरन्नाह—

इय करणकारणाणुमइविसयमणुचिंतणं चउब्भेयं । अविरयदेसासंजयजणमणसंसेवियमहन्नं ॥ २३ ॥

व्याख्या—'इय' एवं करणं स्वयमेव कारणमन्यैः कृतानुमोदनमनुमतिः करणं च कारणं चानुमतिश्च करणकारणानुमतयः एता एव विषयः-गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमतिविषयं, किमिदमित्यत आह-'अनुचिन्तनं' पर्यालोचनमित्यर्थः, 'चतुर्भेदं' इति हिंसानुबन्ध्यादि चतुष्प्रकारं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमेव स्वामिद्वारेण निरूपयति-अविरताः-सम्यग्दृष्टयः, इतरे च देशासंयताः-श्रावकाः, अनेन सर्वसंयतव्यवच्छेदमाह, अविरतदेशासंयता एव जनाः २ तेषां मनांसि-चित्तानि तैः संसेवितं, सञ्चिन्तितमित्यर्थः, मनोग्रहणमित्यत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाङ्गख्यापनार्थम्, 'अधन्य'-मित्यश्रेयस्करं पापं निन्द्यमिति गाथार्थः ॥२३॥ अधुनेदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह—

एयं चउव्विहं रागदोसमोहाउलस्स जीवस्स । रोद्दज्झाणं संसारवद्धणं नरयगइमूलं ॥ २४ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य आकुलस्य वेति पाठान्तरं, कस्य ?-'जीवस्य'

आत्मनः, किं ?—रौद्रध्यानमिति, इयमत्र चतुष्टयस्यापि क्रिया, किंविशिष्टमिदमित्यत आह—'संसारवर्द्धनम्' ओघतः 'नरकगतिमूलं' विशेषत इति गाथार्थः ॥ २४ ॥ साम्प्रतं रौद्रध्यायिनो लेश्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोयनीलकाला लेसाओ तिव्वसंकिलिट्ठाओ । रोद्दज्झाणोवगयस्स कम्मपरिणामजणियाओ ॥ २५ ॥

व्याख्या—पूर्ववद् व्याख्येया, एतावाँस्तु विशेषः—तीव्रसंक्लिष्टाः—अतिसंक्लिष्टा एता इति, आह—कथं पुनः रौद्रध्यायी ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयति—

लिंगाइँ तस्स उस्सण्णबहुलनाणाविहामरणदोसा । तेसिं चिय हिंसाइसु बाहिरकरणोवउत्तस्स ॥ २६ ॥

व्याख्या—'लिङ्गानि' चिह्नानि 'तस्य' रौद्रध्यायिनः, 'उत्सन्नबहुलनानाविधामरणदोषा' इत्यत्र दोषशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, उत्सन्नदोषः बहुलदोषः नानाविधदोषः आमरणदोषश्चेति, तत्र हिंसानुबन्ध्यादीनामन्यतरस्मिन् प्रवर्तमान उत्सन्नम्—अनुपरतं बाहुल्येन प्रवर्तते इत्युत्सन्नदोषः, सर्वेष्वपि चैवमेव प्रवर्तत इति बहुलदोषः, नानाविधेषु त्वक्तक्षणनयनोत्खननादिषु हिंसाद्युपायेष्वसकृदप्येवं प्रवर्तत इति नानाविधदोषः, महदापन्नतोऽपि स्वतः महदापन्नतेऽपि च परे आमरणादसञ्जातानुतापः कालसौकरिकवद् अपि त्वसमाप्तानुतापानुशयपर इत्यामरणदोष इति तेष्वेव हिंसादिषु, आदिशब्दान्मृषावादादिपरिग्रहः, ततश्च तेष्वेव हिंसानुबन्ध्यादिषु चतुर्भेदेषु, किं ?—बाह्यकरणोपयुक्तस्य सत उत्सन्नादिदोषलिङ्गानीति, बाह्यकरणशब्देनेह वाक्कायौ गृह्येते, ततश्च ताभ्यामपि तीव्रमुपयुक्तस्येति गाथार्थः ॥ किं च—

परवसणं अहिनंदइ निरवेक्खो निद्दओ निरणुतावो । हरिसिज्जइ कयपावो रोद्दज्झाणोवगयचित्तो ॥ २७ ॥

विशेष्यते—सर्वेषामभिशङ्कनेनाकुलमिति संबध्यते—न विद्मः कः किं करिष्यतीत्यादिलक्षणेन, तस्मात्सर्वेषां यथाशक्त्योपघात एव श्रेयानित्येवं परोपघातेन च, तथा कलुषयन्त्यात्मानमिति कलुषाः—कषायास्तैराकुलं—व्याप्तं यत् तत् तथोच्यते, चित्तम्—अन्तःकरणं, प्रकरणाद्रौद्रध्यानमिति गम्यते, इह च शब्दादिविषयसाधनं धनविशेषणं किल श्रावकस्य चैत्यधनसंरक्षणे न रौद्रध्यानमिति ज्ञापनार्थमिति गाथार्थः ॥ २२ ॥ साम्प्रतं विशेषणाभिधानगर्भमुपसंहरन्नाह—

इय करणकारणाणुमइविसयमणुचिंतणं चउब्भेयं । अविरयदेसासंजयजणमणसंसेवियमहन्नं ॥ २३ ॥

व्याख्या—'इय' एवं करणं स्वयमेव कारणमन्यैः कृतानुमोदनमनुमतिः करणं च कारणं चानुमतिश्च करणकारणानुमतयः एता एव विषयः—गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमतिविषयं, किमिदमित्यत आह—'अनुचिन्तनं' पर्यालोचनमित्यर्थः, 'चतुर्भेदं' इति हिंसानुबन्ध्यादि चतुष्प्रकारं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमेव स्वामिद्वारेण निरूपयति—अविरताः—सम्यग्दृष्टयः, इतरे च देशासंयताः—श्रावकाः, अनेन सर्वसंयतव्यवच्छेदमाह, अविरतदेशासंयता एव जनाः २ तेषां मनांसि—चित्तानि तैः संसेवितं, सञ्चिन्तितमित्यर्थः, मनोग्रहणमित्यत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाङ्गख्यापनार्थम्, 'अधन्य'-मित्यश्रेयस्करं पापं निन्द्यमिति गाथार्थः ॥२३॥ अधुनेदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह—

एयं चउव्विहं रागदोसमोहाउलस्स जीवस्स । रोद्दज्झाणं संसारवद्धणं नरयगइमूलं ॥ २४ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य आकुलस्य वेति पाठान्तरं, कस्य ?—'जीवस्य'

व्याख्या—पूर्वं-ध्यानात् प्रथमं कृतः-निर्वर्तितोऽभ्यासः-आसेवनालक्षणो येन स तथाविधः, काभिः पूर्वकृताभ्यासः ?-'भावनाभिः' करणभूताभिः भावनासु वा-भावनाविषये पश्चाद् 'ध्यानस्य' अधिकृतस्य 'योग्यताम्' अनुरूपताम् 'उपैति' यातीत्यर्थः, 'ताश्च' भावना ज्ञानदर्शनचारित्रवैराग्यनियता वर्तन्ते, नियताः-परिच्छिन्नाः पाठान्तरं वा जनिता इति गाथार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतं ज्ञानभावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

णाणे णिच्चब्भासो कुणइ मणोधारणं विसुद्धिं च । नाणगुणमुणियसारो तो झाइ सुनिच्चलमईओ ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'ज्ञाने' श्रुतज्ञाने, नित्यं-सदा अभ्यासः-आसेवनालक्षणः 'करोति' निर्वर्तयति, किं ?-मनसः-अन्तःकरणस्य, चेतस इत्यर्थः, धारणम्-अशुभव्यापारनिरोधेनावस्थानमिति भावना, तथा 'विशुद्धिं च' तत्र विशोधनं विशुद्धिः, सूत्रार्थयोरिति गम्यते, तां, चशब्दाद्भवनिर्वेदं च, एवं 'ज्ञानगुणमुणितसार' इति ज्ञानेन गुणानां-जीवाजीवाश्रितानां 'गुणपर्यायवत् द्रव्य'मिति (तत्त्वा० अ० ५ सू० ३७) वचनात् पर्यायाणां च तदविनाभाविनां मुणितः-ज्ञातः सारः-परमार्थो येन [redacted] तथोच्यते, ज्ञानगुणेन वा-ज्ञानमाहात्म्येनेति भावः ज्ञातः सारो येन, विश्वस्येति गम्यते, [redacted] तथाविधः, ततश्च पश्चाद् 'ध्यायति' चिन्तयति, किंविशिष्टः सन् ?-सुष्ठु-अतिशयेन निश्चला-निष्प्रकम्पा सम्यग्ज्ञानतोऽन्यथाप्रवृत्तिकम्परहितेति भावः मतिः-बुद्धिर्यस्य स तथाविध इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ उक्ता ज्ञानभावना, साम्प्रतं दर्शनभावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमिदमाह—

संकाइदोसरहिओ पसमथेज्जाइगुणगणोवेओ । होइ असंमूढमणो दंसणसुद्धीएँ झाणंमि ॥ ३२ ॥

व्याख्या—इहाऽऽत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परस्तस्य व्यसनम्—आपत् परव्यसनं तद् 'अभिनन्दति' अतिक्लिष्टचित्तत्वाद्बहु मन्यत इत्यर्थः, शोभनमिदं यदेतदित्थं संवृत्तमिति, तथा 'निरपेक्ष' इहान्यभविकापायभयरहितः, तथा निर्गतदयो निर्दयः, परानुकम्पाशून्य इत्यर्थः, तथा निर्गतानुतापो निरनुतापः, पश्चात्तापरहित इति भावः, तथा किंच—'हृष्यते' तुष्यति 'कृतपापः' निर्वर्तितपापः सिंहमारकवत्, क इत्यत आह—रौद्रध्यानोपगतचित्त इति, अमूनि च लिङ्गानि वर्तन्त इति गाथार्थः ॥ २७ ॥ उक्तं रौद्रध्यानं, साम्प्रतं धर्मध्यानावसरः, तत्र तदभिधित्सयैवादावेदं द्वारगाथाद्वयमाह—

झाणस्स भावणाओ देसं कालं तहाऽऽसणविसेसं । आलंबणं कमं झाइयव्वयं जे य झायारो ॥ २८ ॥
तत्तोऽणुप्पेहाओ लेस्सा लिंगं फलं च नाऊणं । धम्मं झाइज्ज मुणी तग्गयजोगो तओ सुक्कं ॥ २९ ॥

व्याख्या—'ध्यानस्य' प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य, किं ?—'भावना' ज्ञानाद्याः, ज्ञात्वेति योगः, किं च—'देशं' तदुचितं, कालं तथा आसनविशेषं तदुचितमिति, 'आलम्बनं' वाचनादि, 'क्रमं' मनोनिरोधादि, तथा 'ध्यातव्यं' ध्येयमाज्ञादि, तथा ये च 'ध्यातारः' अप्रमादादियुक्ताः, ततः 'अनुप्रेक्षा' ध्यानोपरमकालभाविन्योऽनित्यत्वाद्यालोचनारूपाः, तथा 'लेश्याः' शुद्धा एव, तथा 'लिङ्गं' श्रद्धानादि, तथा 'फलं' सुरलोकादि, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः, एतद् ज्ञात्वा, किं ?—'धर्म्यम्' इति धर्मध्यानं ध्यायेन्मुनिरिति, 'तत्कृतयोगः' धर्मध्यानकृताभ्यासः, 'ततः' पश्चात् शुक्लध्यानमिति गाथाद्वयसमासार्थः ॥ २८–२९ ॥ व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं ग्रन्थकारः स्वयमेव वक्ष्यति, तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

पुव्वकयब्भासो भावणाहि झाणस्स जोग्गयमुवेइ । ताओ य नाणदंसणचरित्तवेरग्गजणियाओ ॥ ३० ॥

व्याख्या—पूर्वं–ध्यानात् प्रथमं कृतः–निर्वर्तितोऽभ्यासः–आसेवनालक्षणो येन स तथाविधः, काभिः पूर्वकृताभ्यासः ?–'भावनाभिः' करणभूताभिः भावनासु वा–भावनाविषये पश्चाद् 'ध्यानस्य' अधिकृतस्य 'योग्यताम्' अनुरूपताम् 'उपैति' यातीत्यर्थः, 'ताश्च' भावना ज्ञानदर्शनचारित्रवैराग्यनियता वर्तन्ते, नियताः–परिच्छिन्नाः पाठान्तरं वा जनिता इति गाथार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतं ज्ञानभावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

णाणे णिच्चब्भासो कुणइ मणोधारणं विसुद्धिं च। णाणगुणमुणियसारो तो झाइ सुनिच्चलमईओ ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'ज्ञाने' श्रुतज्ञाने, नित्यं–सदा अभ्यासः–आसेवनालक्षणः 'करोति' निर्वर्तयति, किं ?–मनसः–अन्तःकरणस्य, चेतस इत्यर्थः, धारणम्–अशुभव्यापारनिरोधेनावस्थानमिति भावना, तथा 'विशुद्धिं च' तत्र विशोधनं विशुद्धिः, सूत्रार्थयोरिति गम्यते, तां, चशब्दाद्भवनिर्वेदं च, एवं 'ज्ञानगुणमुणितसार' इति ज्ञानेन गुणानां–जीवाजीवाश्रितानां 'गुणपर्यायवत् द्रव्य'मिति (तत्त्वा० अ० ५ सू० ३७) वचनात् पर्यायाणां च तदविनाभाविनां मुणितः–ज्ञातः सारः–परमार्थो येन स तथोच्यते, ज्ञानगुणेन वा–ज्ञानमाहात्म्येनेति भावः ज्ञातः सारो येन, विश्वस्येति गम्यते, स तथाविधः, ततश्च पश्चाद् 'ध्यायति' चिन्तयति, किंविशिष्टः सन् ?–सुष्ठु–अतिशयेन निश्चला–निष्प्रकम्पा सम्यग्ज्ञानतोऽन्यथाप्रवृत्तिकम्परहितेति भावः मतिः–बुद्धिर्यस्य स तथाविध इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ उक्ता ज्ञानभावना, साम्प्रतं दर्शनभावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमिदमाह—

संकाइदोसरहिओ पसमथेजाइगुणगणोवेओ। होइ असंमूढमणो दंसणसुद्धीए झाणंमि ॥ ३२ ॥

व्याख्या—इहाऽऽत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः परस्तस्य व्यसनम्—आपत् परव्यसनं तद् 'अभिनन्दति' अतिक्लिष्टचित्तत्वाद्बहु मन्यत इत्यर्थः, शोभनमिदं यदेतदित्थं संवृत्तमिति, तथा 'निरपेक्ष' इहान्यभविकापायभयरहितः, तथा निर्गतदयो निर्दयः, परानुकम्पाशून्य इत्यर्थः, तथा निर्गतानुतापो निरनुतापः, पश्चात्तापरहित इति भावः, तथा किंच—'हृष्यते' तुष्यति 'कृतपापः' निर्वर्तितपापः सिंहमारकवत्, क इत्यत आह—रौद्रध्यानोपगचित्त इति, अमूनि च लिङ्गानि वर्तन्त इति गाथार्थः ॥ २७ ॥ उक्तं रौद्रध्यानं, साम्प्रतं धर्मध्यानावसरः, तत्र तदभिधित्सयैवादाविदं द्वारगाथाद्वयमाह—

झाणस्स भावणाओ देसं कालं तहाऽऽसणविसेसं । आलंबणं कमं झाइयव्वयं जे य झायारो ॥ २८ ॥

तत्तोऽणुप्पेहाओ लेस्सा लिंगं फलं च नाऊणं । धम्मं झाइज्ज मुणी तग्गयजोगो तओ सुक्कं ॥ २९ ॥

व्याख्या—'ध्यानस्य' प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य, किं ?—'भावना' ज्ञानाद्याः, ज्ञात्वेति योगः, किं च—'देशं' तदुचितं, कालं तथा आसनविशेषं तदुचितमिति, 'आलम्बनं' वाचनादि, 'क्रमं' मनोनिरोधादि, तथा 'ध्यातव्यं' ध्येयमाज्ञादि, तथा ये च 'ध्यातारः' अप्रमादादियुक्ताः, ततः 'अनुप्रेक्षा' ध्यानोपरमकालभाविन्योऽनित्यत्वाद्यालोचनारूपाः, तथा 'लेश्याः' शुद्धा एव, तथा 'लिङ्गं' श्रद्धानादि, तथा 'फलं' सुरलोकादि, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः, एतद् ज्ञात्वा, किं ?—'धर्म्यम्' इति धर्मध्यानं ध्यायेन्मुनिरिति, 'तत्कृतयोगः' धर्मध्यानकृताभ्यासः, 'ततः' पश्चात् शुक्लध्यानमिति गाथाद्वयसमासार्थः ॥ २८–२९ ॥ व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं ग्रन्थकारः स्वयमेव वक्ष्यति, तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

पुव्वकयब्भासो भावणाहि झाणस्स जोग्गयमुवेइ । ताओ य नाणदंसणचरित्तवेरग्गजणियाओ ॥ ३० ॥

मित्यर्थः, तथा 'शुभादान'मिति शुभं-पुण्यं सातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्रात्मकं तस्याऽऽदानं-ग्रहणं, किं ?-'चारित्रभावनया' हेतुभूतया, ध्यानं च चशब्दान्नवकर्मानादानादि च 'अयत्नेन' अक्लेशेन 'समेति' गच्छति प्राप्नोतीत्यर्थः। तत्र चारित्रभावनयेति कोऽर्थः ?-'चर गतिभक्षणयोः' इत्यस्य 'अर्तिलूधूसूखनिसहिचर इत्रन्' (पा० ३-२-१८४) इतीत्रन्प्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति, चरन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रं-क्षयोपशमरूपं तस्य भावश्चारित्रम्, एतदुक्तं भवति-इहान्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसञ्चयापचयाय चरणभावश्चारित्रमिति, सर्वसावद्ययोगविनिवृत्तिरूपा क्रिया इत्यर्थः, तस्य भावना-अभ्यासश्चारित्रभावनेति गाथार्थः ॥ ३३ ॥ उक्ता चारित्रभावना, साम्प्रतं वैराग्यभावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमाह—

सुविदियजगस्सभावो निस्संगो निब्भओ निरासो य। वेरग्गभावियमणो झाणंमि सुनिच्चलो होइ ॥ ३४ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव विदितः-ज्ञातो जगतः-चराचरस्य, यथोक्तं-'जगन्ति जङ्गमान्याहुर्जगद् ज्ञेयं चराचरम्' स्वो भावः स्वभावः,-'जन्म मरणाय नियतं बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्वृतये। तन्नास्ति यन्न विपदे तथापि लोको निरालोकः ॥ १ ॥' इत्यादिलक्षणो येन स तथाविधः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि कर्मपरिणतिवशात्ससङ्गो भवत्यत आह-'निःसङ्गः' विषयजस्नेहसङ्गरहितः, एवम्भूतोऽपि च कदाचित्सभयो भवत्यत आह-'निर्भयः' इहलोकादिसप्तभयविप्रमुक्तः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि विशिष्टपरिणत्यभावात्परलोकमधिकृत्य साशंसो भवत्यत आह-'निराशंसश्च' इहपरलोकाशंसाविप्रमुक्तः, चशब्दात्तथाविधक्रोधादिरहितश्च, य एवंविधो वैराग्यभावितमना भवति स खल्वज्ञानाद्युपद्रवरहितत्वाद् ध्याने सुनिश्चलो भवतीति

व्याख्या—'शङ्कादिदोषरहितः' शङ्कनं-शङ्का, आदिशब्दात् काङ्क्षादिपरिग्रहः, उक्तं च—'शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसापरपाषण्डसंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतिचाराः (तत्त्वा० अ० ७ सू० १८) इति, एतेषां च स्वरूपं प्रत्याख्यानाध्ययने न्यक्षेण वक्ष्यामः, तत्र शङ्कादय एव सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणातिचारत्वात् दोषाः शङ्कादिदोषास्तैः रहितः-त्यक्तः, शङ्कादोषरहितत्वादेव, किं ?-'प्रश(श्र)मस्थैर्यादिगुणगणोपेतः' तत्र प्रकर्षेण श्रमः प्रश्रमः-खेदः, स च स्वपरसमयतत्त्वाधिगमरूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पता, आदिशब्दात्प्रभावनादिपरिग्रहः, उक्तं च-'सपरसमयकोसल्लं थिरया जिणसासणे पभावणया । आययणसेव भत्ती दंसणदीवा गुणा पंच ॥ १ ॥' प्रश्रमस्थैर्यादय एव गुणास्तेषां गणः-समूहस्तेनोपेतो-युक्तो यः स तथाविधः, अथवा प्रशमादिना स्थैर्यादिना च गुणगणेनोपेतः २, तत्र प्रशमादिगुणगणः-प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणः, स्थैर्यादिस्तु दर्शित एव, य इत्थम्भूतः असौ भवति 'असम्मूढमनाः' तत्त्वान्तरेऽभ्रान्तचित्त इत्यर्थः, 'दर्शनशुद्ध्या' उक्तलक्षणया हेतुभूतया, क्व ?-ध्यान इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥ उक्ता दर्शनभावना, साम्प्रतं चारित्रभावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

नवकम्माणायाणं पोराणविणिज्जरं सुभायाणं । चारित्तभावणाए झाणमयत्तेण य समेइ ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'नवकर्मणामनादान'मिति नवानि-उपचीयमानानि प्रत्यग्राणि भण्यन्ते, क्रियन्त इति कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि तेषामनादानम्-अग्रहणं चारित्रभावनया 'समेति' गच्छतीति योगः, तथा 'पुराणविनिर्जरां' चिरन्तनक्षपणा-

---

१ स्वपरसमयकौशलं स्थिरता जिनशासने प्रभावना । आयतनसेवा भक्तिः दर्शनदीपका गुणाः पञ्च ॥ १ ॥

मित्यर्थः, तथा 'शुभादान'मिति शुभं–पुण्यं सातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्रात्मकं तस्याऽऽदानं–ग्रहणं, किं?–'चारित्रभावनया' हेतुभूतया, ध्यानं च चशब्दान्नवकर्मानादानादि च 'अयत्नेन' अक्लेशेन 'समेति' गच्छति प्राप्नोतीत्यर्थः। तत्र चारित्रभावनयेति कोऽर्थः?–'चर गतिभक्षणयोः' इत्यस्य 'अर्तिलूधूसूखनिसहिचर इत्रन्' (पा० ३–२–१८४) इतीत्रन्प्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति, चरन्त्यनन्दितमनेनेति चरित्रं–क्षयोपशमरूपं तस्य भावश्चारित्रम्, एतदुक्तं भवति–इहान्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसञ्चयापचयाय चरणभावश्चारित्रमिति, सर्वसावद्ययोगविनिवृत्तिरूपा क्रिया इत्यर्थः, तस्य भावना–अभ्यासश्चारित्रभावनेति गाथार्थः॥ ३३॥ उक्ता चारित्रभावना, साम्प्रतं वैराग्यभावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमाह—

सुविदियजगस्सभावो निस्संगो निब्भओ निरासो य। वेरग्गभावियमणो झाणंमि सुनिच्चलो होइ॥ ३४॥

व्याख्या—सुष्ठु–अतीव विदितः–ज्ञातो जगतः–चराचरस्य, यथोक्तं–'जगन्ति जङ्गमान्याहुर्जगद् ज्ञेयं चराचरम्' स्वो भावः स्वभावः,–'जन्म मरणाय नियतं बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्वृतये। तन्नास्ति यन्न विपदे तथापि लोको निरालोकः॥ १॥' इत्यादिलक्षणो येन स तथाविधः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि कर्मपरिणतिवशात्ससङ्गो भवत्यत आह–'निःसङ्गः' विषयजस्नेहसङ्गरहितः, एवम्भूतोऽपि च कदाचित्सभयो भवत्यत आह–'निर्भयः' इहलोकादिसप्तभयविप्रमुक्तः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि विशिष्टपरिणत्यभावात्परलोकमधिकृत्य साशंसो भवत्यत आह–'निराशंसश्च' इहपरलोकाशंसाविप्रमुक्तः, चशब्दात्तथाविधक्रोधादिरहितश्च, य एवंविधो वैराग्यभावितमना भवति स खल्वज्ञानाद्युपद्रवरहितत्वाद् ध्याने सुनिश्चलो भवतीति

व्याख्या—'शङ्कादिदोषरहितः' शङ्कनं–शङ्का, आदिशब्दात् काङ्क्षादिपरिग्रहः, उक्तं च—'शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसापरपाषण्डसंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतिचाराः (तत्त्वा० अ० १ सू० १८) इति, एतेषां च स्वरूपं प्रत्याख्यानाध्ययने न्यक्षेण वक्ष्यामः, तत्र शङ्कादय एव सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणातिचारत्वात् दोषाः शङ्कादिदोषास्तैः रहितः–त्यक्तः, उक्तदोषरहितत्वादेव, किं ?–'प्रश(श्र)मस्थैर्यादिगुणगणोपेतः' तत्र प्रकर्षेण श्रमः प्रश्रमः–खेदः, स च स्वपरसमयतत्त्वाधिगमरूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पता, आदिशब्दात्प्रभावनादिपरिग्रहः, उक्तं च–'सपरसमयकोसल्लं थिरया जिणसासणे पभावणया । आययणसेव भत्ती दंसणदीवा गुणा पंच ॥ १ ॥' प्रश्रमस्थैर्यादय एव गुणास्तेषां गणः–समूहस्तेनोपेतो–युक्तो यः स तथाविधः, अथवा प्रशमादिना स्थैर्यादिना च गुणगणेनोपेतः २, तत्र प्रशमादिगुणगणः–प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणः, स्थैर्यादिस्तु दर्शित एव, य इत्थम्भूतः असौ भवति 'असम्मूढमनाः' तत्त्वान्तरेऽभ्रान्तचित्त इत्यर्थः, 'दर्शनशुद्ध्या' उक्तलक्षणया हेतुभूतया, क्व ?–ध्यान इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥ उक्ता दर्शनभावना, साम्प्रतं चारित्रभावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

नवकम्माणायाणं पोराणविणिज्जरं सुभायाणं । चारित्तभावणाए झाणमयत्तेण य समेइ ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'नवकर्मणामनादान'मिति नवानि–उपचीयमानानि प्रत्यग्राणि भण्यन्ते, क्रियन्त इति कर्माणि–ज्ञानावरणीयादीनि तेषामनादानम्–अग्रहणं चारित्रभावनया 'समेति' गच्छतीति योगः, तथा 'पुराणविनिर्जरां' चिरन्तनक्षपणा-

१ स्वपरसमयकौशलं स्थिरता जिनशासने प्रभावना । आयतनसेवा भक्तिः दर्शनदीपका गुणाः पञ्च ॥ १ ॥

मित्यर्थः, तथा 'शुभादान'मिति शुभं—पुण्यं सातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्रात्मकं तस्याऽऽदानं—ग्रहणं,
किं ?—'चारित्रभावनया' हेतुभूतया, ध्यानं च चशब्दान्नवकर्मानादानादि च 'अयत्नेन' अक्लेशेन 'समेति' गच्छति प्राप्नो-
तीत्यर्थः। तत्र चारित्रभावनयेति कोऽर्थः ?—'चर गतिभक्षणयोः' इत्यस्य 'अर्तिलूधूसूखनिसहिचर इत्रन्' (पा० ३-२-
१८४) इतीत्रन्प्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति, चरन्त्यनन्दितमनेनेति चरित्रं—क्षयोपशमरूपं तस्य भावश्चारित्रम्, एत-
दुक्तं भवति—इहान्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसञ्चयापचयाय चरणभावश्चारित्रमिति, सर्वसावद्ययोगविनिवृत्तिरूपा क्रिया
इत्यर्थः, तस्य भावना—अभ्यासश्चारित्रभावनेति गाथार्थः ॥ ३३ ॥ उक्ता चारित्रभावना, साम्प्रतं वैराग्यभावनास्वरूप-
गुणदर्शनार्थमाह—

सुविदियजगस्सभावो निस्संगो निब्भओ निरासो य। वेरग्गभावियमणो झाणंमि सुनिच्चलो होइ ॥ ३४ ॥

व्याख्या—सुष्ठु—अतीव विदितः—ज्ञातो जगतः—चराचरस्य, यथोक्तं—'जगन्ति जङ्गमान्याहुर्जगद् ज्ञेयं चराचरम्' स्वो
भावः स्वभावः,—'जन्म मरणाय नियतं बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्वृतये। तन्नास्ति यन्न विपदे तथापि लोको निरालोकः ॥ १ ॥'
इत्यादिलक्षणो येन स तथाविधः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि कर्मपरिणतिवशात्ससङ्गो भवत्यत आह—'निःसङ्गः' विषयजस्नेह-
सङ्गरहितः, एवम्भूतोऽपि च कदाचित्सभयो भवत्यत आह—'निर्भयः' इहलोकादिसप्तभयविप्रमुक्तः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि
विशिष्टपरिणत्यभावात्परलोकमधिकृत्य साशंसो भवत्यत आह—'निराशंसश्च' इहपरलोकाशंसाविप्रमुक्तः, चशब्दात्तथावि-
धक्रोधादिरहितश्च, य एवंविधो वैराग्यभावितमना भवति स खल्वज्ञानाद्युपद्रवरहितत्वाद् ध्याने सुनिश्चलो भवतीति

गाथार्थः ॥ ३४ ॥ उक्ता वैराग्यभावना । मूलद्वारगाथाद्वये ध्यानस्य भावना इति व्याख्यातम्, अधुना देशद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह—

निच्चं चिय जुवइपसूनपुंसगकुसीलवज्जियं जइणो । ठाणं वियणं भणियं विसेसओ झाणकालंमि ॥ ३५ ॥

व्याख्या—'नित्यमेव' सर्वकालमेव, न केवलं ध्यानकाल इति, किं ?—'युवतिपशुनपुंसककुशीलपरिवर्जितं यतेः स्थानं विजनं भणित'मिति, तत्र युवतिशब्देन मनुष्यस्त्री देवी च परिगृह्यते, पशुशब्देन तु तिर्यक्स्त्रीति नपुंसकं—प्रतीतं कुत्सितं—निन्दितं शीलं—वृत्तं येषां ते कुशीलाः, ते च तथाविधा द्यूतकारादयः, उक्तं च—'जूईयरसोलमेंठा घट्टा उब्भायगादिणो जे य । एए होंति कुसीला वज्जेयधा पयत्तेणं ॥ १ ॥' युवतिश्च पशुश्चेत्यादि द्वन्द्वः, युवत्यादिभिः परि—समन्तात् वर्जितं—रहितमिति विग्रहः, यतेः—तपस्विनः साधोः, 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहण'मिति साध्व्याश्च योग्यं यतिनपुंसकस्य च, किं ?—स्थानम्—अवकाशलक्षणं, तदेव विशेष्यते—युवत्यादिव्यतिरिक्तशेषजनापेक्षया विगतजनं विजनं भणितम्—उक्तं तीर्थकरैर्गणधरैश्चेदमेवम्भूतं नित्यमेव, अन्यत्र प्रवचनोक्तदोषसम्भवात्, विशेषतो ध्यानकाल इत्यपरिणतयोगादिनाऽन्यत्र ध्यानस्याऽऽराधयितुमशक्यत्वादिति गाथार्थः ॥ ३५ ॥ इत्थं तावदपरिणतयोगादीनां स्थानमुक्तम्, अधुना परिणतयोगादीनधिकृत्य विशेषमाह—

थिरकयजोगाणं पुण मुणीण झाणे सुनिच्चलमणाणं । गामंमि जणाइण्णे सुण्णे रण्णे व ण विसेसो ॥ ३६ ॥

---

१ द्यूतकाराः कलाला मेण्ठाश्चट्टा बद्धामका इत्यादयो ये च । एते भवन्ति कुशीला वर्जयितव्याः प्रयत्नेन ॥ १ ॥

व्याख्या—तत्र स्थिराः-संहननधृतिभ्यां बलवन्त उच्यन्ते, कृता-निर्वर्तिता अभ्यस्ता इतियावत्, के ?—युज्यन्त इति योगाः-ज्ञानादिभावनाव्यापाराः सत्त्वसूत्रतपःप्रभृतयो वा यैस्ते कृतयोगाः, स्थिराश्च ते कृतयोगाश्चेति विग्रहस्तेषाम्, अत्र च स्थिरकृतयोगयोश्चतुर्भङ्गी भवति, तद्यथा-'थिरे णामेगे णो कयजोगे' इत्यादि, स्थिरा वा-पौनःपुन्यकरणेन परिचिताः कृता योगा यैस्ते तथाविधास्तेषां, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?—तृतीयभङ्गवतां न शेषाणां, स्वभ्यस्तयोगानां वा मुनीनामिति, मन्यन्ते जीवादीन् पदार्थानिति मुनयो-विपश्चित्साधवस्तेषां च, तथा ध्याने-अधिकृत एव धर्मध्याने सुष्ठु-अतिशयेन निश्चलं-निष्प्रकम्पं मनो येषां ते तथाविधास्तेषाम्, एवंविधानां स्थानं प्रति ग्रामे जनाकीर्णे शून्येऽरण्ये वा न विशेष इति, तत्र ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणान् गम्यो वा करादीनामिति ग्रामः-सन्निवेशविशेषः, इह 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणा'न्नगरखेटकर्बटादिपरिग्रह इति, जनाकीर्णे-जनाकुले ग्राम एवोद्यानादौ वा, तथा शून्ये तस्मिन्नेवारण्ये वा कान्तारे वेति, वा विकल्पे, न विशेषो-न भेदः, सर्वत्र तुल्यभावत्वात्परिणतत्वात्तेषामिति गाथार्थः ॥ ३६ ॥ यतश्चैवं—

जो (तो) जत्थ समाहाणं होज्ज मणोवयणकायजोगाणं । भूओवरोहरहिओ सो देसो झायमाणस्स ॥ ३७ ॥

व्याख्या—यत एव तदुक्तं 'ततः' तस्मात्कारणाद् 'यत्र' ग्रामादौ स्थाने 'समाधानं' स्वास्थ्यं 'भवति' जायते, केषामित्यत आह-'मनोवाक्काययोगानां' प्राग्निरूपितस्वरूपाणामिति, आह-मनोयोगसमाधानमस्तु, वाक्काययोगसमाधानं तत्र क्वोपयुज्यते ?, न हि तन्मयं ध्यानं भवति, अत्रोच्यते, तत्समाधानं तावन्मनोयोगोपकारकं, ध्यानमपि च तदात्मकं भव-

त्येव, यथोक्तम्–'एवंविहा गिरा मे वत्तवा एरिसी न वत्तधा । इय वेयालियवक्कस्स भासओ वाइगं झाणं ॥ १ ॥' तथा–'सुसमाहियकरपायस्स अकज्जे कारणंमि जयणाए । किरियाकरणं जं तं काइयझाणं भवे जइणो ॥ २ ॥' न चात्र समाधानमात्रकारित्वमेव गृह्यते, किन्तु भूतोपरोधरहितः, तत्र भूतानि–पृथिव्यादीनि उपरोधः–तत्सङ्घट्टनादिलक्षणः तेन रहितः–परित्यक्तो यः 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणाद्' अनृतादत्तादानमैथुनपरिग्रहाद्युपरोधरहितश्च स देशो 'ध्यायतः' चिन्तयतः, उचित इति शेषः, अयं गाथार्थः ॥ ३७ ॥ गतं देशद्वारम्, अधुना कालद्वारमभिधित्सुराह–

कालोऽवि सोच्चिय जहिं जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ । न उ दिवसनिसावेलाइनियमणं झाइणो भणियं ॥ ३८ ॥

व्याख्या–कलनं कालः कलासमूहो वा कालः, स चार्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यगतिक्रियोपलक्षितो दिवसादिरवसेयः, अपिशब्दो देशानियमेन तुल्यत्वसम्भावनार्थः, तथा चाह–कालोऽपि स एव, ध्यानोचित इति गम्यते, 'यत्र' काले 'योगसमाधानं' मनोयोगादिस्वास्थ्यम् 'उत्तमं' प्रधानं 'लभते' प्राप्नोति, 'न तु' न पुनर्नैव च, तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थत्वादेवकारार्थत्वाद्वा, किं ?–दिवसनिशावेलादिनियमनं ध्यायिनो भणितमिति, दिवसनिशे प्रतीते, वेला सामान्यत एव, तदेकदेशो मुहूर्तादिः, आदिशब्दात् पूर्वाह्णापराह्णादि वा, एतन्नियमनं दिवैवेत्यादिलक्षणं, ध्यायिनः–सत्त्वस्य भणितम्–उक्तं तीर्थकरगणधरैर्नैवेति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ गतं कालद्वारं, साम्प्रतमासनविशेषद्वारं व्याचिख्यासयाऽऽह–

---

१ एवंविधाः गीर्मया वक्तव्येदृशी न वक्तव्या । इति विचारितवाक्यस्य भाषमाणस्य वाचिकं ध्यानम् ॥ १ ॥ सुसमाहितकरपादस्याकार्ये कारणे यतनया । क्रियाकरणं यत्तत्कायिकं भवेत् यतेः ध्यानं ॥ २ ॥

जवि य देहावत्था जिया ण झाणोवरोहिणी होइ। झाइज्जा तदवत्थो ठिओ निसण्णो निवण्णो वा ॥ ३९ ॥

व्याख्या—इहैव या काचिद् 'देहावस्था' शरीरावस्था निषण्णादिरूपा, किं?—'जिता' इत्यभ्यस्ता उचिता वा, तथाऽनुष्ठीयमाना 'न ध्यानोपरोधिनी भवति' नाधिकृतधर्मध्यानपीडाकरी भवतीत्यर्थः, 'ध्यायेत् तदवस्थ' इति सैवावस्था यस्य स तदवस्थः, तामेव विशेषतः प्राह—'स्थितः' कायोत्सर्गेणेषन्नतादिना 'निषण्णः' उपविष्टो वीरासनादिना 'निर्विण्णः' सन्निविष्टो दण्डायतादिना 'वा' विभाषायामिति गाथार्थः॥ ३९॥ आह—किं पुनरयं देशकालासनानामनियम इति?, अत्रोच्यते,

सव्वासु वट्टमाणा मुणओ जं देसकालचेट्ठासु। वरकेवलाइलाभं पत्ता बहुसो समियपावा ॥ ४० ॥

व्याख्या—'सर्वासु' इत्यशेषासु, देशकालचेष्टासु इति योगः, चेष्टा—देहावस्था, किं?—'वर्तमानाः' अवस्थिताः, के?—'मुनयः' प्राग्निरूपितशब्दार्थाः 'यद्' यस्मात्कारणात्, किं?—वरः—प्रधानश्चासौ केवलादिलाभश्च २ तं प्राप्ता इति, आदिशब्दान्मनःपर्यायज्ञानादिपरिग्रहः, किं सकृदेव प्राप्ताः?, न, केवलवर्जं 'बहुशः' अनेकशः, किंविशिष्टाः?—'शान्तपापाः' तत्र पातयति नरकादिष्विति पापं शान्तम्—उपशमं नीतं पापं यैस्ते तथाविधा इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

तो देसकालचेट्ठानियमो झाणस्स नत्थि समयंमि। जोगाण समाहाणं जह होइ तहा (प)यइयव्वं ॥ ४१ ॥

व्याख्या—यस्मादिति पूर्वगाथायामुक्तं तेन सहास्याभिसम्बन्धः, तस्माद्देशकालचेष्टानियमो ध्यानस्य 'नास्ति' न विद्यते, क?—'समये' आगमे, किन्तु 'योगानां' मनःप्रभृतीनां 'समाधानं' पूर्वोक्तं यथा भवति तथा (प्र) 'यतितव्यं' (प्र)-यत्नः कार्य इत्यत्र नियम एवेति गाथार्थः ॥ ४१ ॥ गतमासनद्वारम्, अधुनाऽऽलम्बनद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

त्येव, यथोक्तम्–'एवंविहा गिरा मे वत्तव्वा एरिसी न वत्तव्वा । इय वेयालियवक्कस्स भासओ वाइगं झाणं ॥ १ ॥' तथा–'सुसमाहियकरपायस्स अकज्जे कारणंमि जयणाए । किरियाकरणं जं तं काइयझाणं भवे जइणो ॥ २ ॥' न चात्र समाधानमात्रकारित्वमेव गृह्यते, किन्तु भूतोपरोधरहितः, तत्र भूतानि–पृथिव्यादीनि उपरोधः–तत्सङ्घट्टनादिलक्षणः तेन रहितः–परित्यक्तो यः 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणाद्' अनृतादत्तादानमैथुनपरिग्रहाद्युपरोधरहितश्च स देशो 'ध्यायतः' चिन्तयतः, उचित इति शेषः, अयं गाथार्थः ॥ २७ ॥ गतं देशद्वारम्, अधुना कालद्वारमभिधित्सुराह—

कालोऽवि सोच्चिय जहिं जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ । न उ दिवसनिसावेलाइनियमणं झाइणो भणियं ॥ २८ ॥

व्याख्या—कलनं कालः कलासमूहो वा कालः, स चार्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यगतिक्रियोपलक्षितो दिवसादिरवसेयः, अपिशब्दो देशानियमेन तुल्यत्वसम्भावनार्थः, तथा चाह–कालोऽपि स एव, ध्यानोचित इति गम्यते, 'यत्र' काले 'योगसमाधानं' मनोयोगादिस्वास्थ्यम् 'उत्तमं' प्रधानं 'लभते' प्राप्नोति, 'न तु' न पुनर्नैव च, तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थत्वादेवकारार्थत्वाद्वा, किं ?–दिवसनिशावेलादिनियमनं ध्यायिनो भणितमिति, दिवसनिशे प्रतीते, वेला सामान्यत एव, तदेकदेशो मुहूर्तादिः, आदिशब्दात् पूर्वाह्णापराह्णादि वा, एतन्नियमनं दिवैवेत्यादिलक्षणं, ध्यायिनः–सत्त्वस्य भणितम्–उक्तं तीर्थकरगणधरैर्नैवेति गाथार्थः ॥ २८ ॥ गतं कालद्वारं, साम्प्रतमासनविशेषद्वारं व्याचिख्यासयाऽऽह—

---

१ एवंविधाः गीर्मया वक्तव्येदृशी न वक्तव्या । इति विचारितवाक्यस्य भाषमाणस्य वाचिकं ध्यानम् ॥ १ ॥ सुसमाहितकरपादस्याकार्ये कारणे यतनया । क्रियाकरणं यत्तत्कायिकं भवेत् यतेः ध्यानं ॥ २ ॥

जचिय देहावत्था जिया ण झाणोवरोहिणी होइ । झाइज्जा तदवत्थो ठिओ निसण्णो निवण्णो वा ॥ ३९ ॥

व्याख्या—इहैव या काचिद् 'देहावस्था' शरीरावस्था निपण्णादिरूपा, किं ?—'जिता' इत्यभ्यस्ता उचिता वा, तथाऽनुष्ठीयमाना 'न ध्यानोपरोधिनी भवति' नाधिकृतधर्मध्यानपीडाकरी भवतीत्यर्थः, 'ध्यायेत तदवस्थ' इति सैवावस्था यस्य स तदवस्थः, तामेव विशेपतः प्राह—'स्थितः' कायोत्सर्गेणेपन्नतादिना 'निषण्णः' उपविष्टो वीरासनादिना 'निर्विण्णः' सन्निविष्टो दण्डायतादिना 'वा' विभापायामिति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ आह—किं पुनरयं देशकालासनानामनियम इति ?, अत्रोच्यते,

सव्वासु वट्टमाणा मुणओ जं देसकालचेट्ठासु । वरकेवलाइलाभं पत्ता बहुसो समियपावा ॥ ४० ॥

व्याख्या—'सर्वासु' इत्यशेपासु, देशकालचेष्टासु इति योगः, चेष्टा—देहावस्था, किं ?—'वर्तमानाः' अवस्थिताः, के ?—'मुनयः' प्राग्निरूपितशब्दार्थाः 'यद्' यस्मात्कारणात्, किं ?—वरः—प्रधानश्चासौ केवलादिलाभश्च २ तं प्राप्ता इति, आदिशब्दान्मनःपर्यायज्ञानादिपरिग्रहः, किं सकृदेव प्राप्ताः ?, न, केवलवर्जं 'बहुशः' अनेकशः, किंविशिष्टाः ?—'शान्तपापाः' तत्र पातयति नरकादिष्विति पापं शान्तम्—उपशमं नीतं पापं यैस्ते तथाविधा इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

तो देसकालचेट्ठानियमो झाणस्स नत्थि समयंमि । जोगाण समाहाणं जह होइ तहा (प)यइयव्वं ॥ ४१ ॥

व्याख्या—यस्मादिति पूर्वगाथायामुक्तं तेन सहास्याभिसम्बन्धः, तस्माद्देशकालचेष्टानियमो ध्यानस्य 'नास्ति' न विद्यते, क्व ?—'समये' आगमे, किन्तु 'योगानां' मनःप्रभृतीनां 'समाधानं' पूर्वोक्तं यथा भवति तथा (प्र) 'यतितव्यं' (प्र)यत्नः कार्य इत्यत्र नियम एवेति गाथार्थः ॥ ४१ ॥ गतमासनद्वारम्, अधुनाऽऽलम्बनद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

आलंबणाइँ वायणपुच्छणपरियट्टणाणुचिंताओ । सामाइयाइयाइं सद्धम्मावस्सयाइं च ॥ ४२ ॥

व्याख्या—इह धर्मध्यानारोहणार्थमालम्ब्यन्त इत्यालम्बनानि 'वाचनाप्रश्नपरावर्तनानुचिन्ता' इति तत्र वाचनं वाचना, विनेयाय निर्जरायै सूत्रादिदानमित्यर्थः, शङ्किते सूत्रादौ संशयापनोदाय गुरुप्रच्छनं प्रश्न इति, परावर्तनं तु पूर्वाधीतस्यैव सूत्रादेरविस्मरणनिर्जरानिमित्तमभ्यासकरणमिति, अनुचिन्तनम् अनुचिन्ता मनसैवाविस्मरणादिनिमित्तं सूत्रानुस्मरणमित्यर्थः, वाचना च प्रश्नश्चेत्यादि द्वन्द्वः, एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्तन्ते, तथा सामायिकादीनि सद्धर्मावश्यकानि चेति, अमूनि तु चरणधर्मानुगतानि वर्तन्ते, सामायिकमादौ येषां तानि सामायिकादीनि, तत्र सामायिकं प्रतीतम्, आदिशब्दान्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादिलक्षणसकलचक्रवालसामाचारीपरिग्रहो यावत् पुनरपि सामायिकमिति, एतान्येव विधिवदासेव्यमानानि सन्ति–शोभनानि सन्ति च तानि चारित्रधर्मावश्यकानि चेति विग्रहः, आवश्यकानि–नियमतः करणीयानि, चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ साम्प्रतममीषामेवाऽऽलम्बनत्वे निबन्धनमाह—

विसमंमि समारोहइ दढदव्वालंबणो जहा पुरिसो । सुत्ताइकयालंबो तह झाणवरं समारुहइ ॥ ४३ ॥

व्याख्या—'विषमे' निम्ने दुःसञ्चरे 'समारोहति' सम्यगपरिक्लेशेनोर्ध्वं याति, कः ?–दृढं–बलवद्द्रव्यं रज्ज्वाद्यालम्बनं यस्य स तथाविधः, यथा 'पुरुषः' पुमान् कश्चित्, 'सूत्रादिकृतालम्बनः' वाचनादिकृतालम्बन इत्यर्थः, 'तथा' तेनैव प्रकारेण 'ध्यानवरं' धर्मध्यानमित्यर्थः, समारोहतीति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ गतमालम्बनद्वारम्, अधुना क्रमद्वारावसरः, तत्र लाघवार्थं धर्मस्य शुक्लस्य च (तं) प्रतिपादयन्नाह—

झाणप्पडिवत्तिकमो होइ मणोजोगनिग्गहाईओ। भवकाले केवलिणो सेसाण जहासमाहीए ॥ ४४ ॥

व्याख्या—ध्यानं-प्राग्निरूपितशब्दार्थं तस्य प्रतिपत्तिक्रम इति समासः, प्रतिपत्तिक्रमः-प्रतिपत्तिपरिपाट्यभिधीयते, स च भवति मनोयोगनिग्रहादिः, तत्र प्रथमं मनोयोगनिग्रहः ततो वाग्योगनिग्रहः ततः काययोगनिग्रह इति, किमयं सामान्येन सर्वथैवेत्थम्भूतः क्रमो ?, न, किन्तु भवकाले केवलिनः, अत्र भवकालशब्देन मोक्षगमनप्रत्यासन्नः अन्तर्मुहूर्तप्रमाण एव शैलेश्यवस्थान्तर्गतः परिगृह्यते, केवलमस्यास्तीति केवली तस्य, शुक्लध्यान एवायं क्रमः, शेषस्यान्यस्य धर्मध्यानप्रतिपत्तुर्योगकालावाश्रित्य किं ?—'यथासमाधिने'ति यथैव स्वास्थ्यं भवति तथैव प्रतिपत्तिरिति गाथार्थः ॥ ४४ ॥ गतं क्रमद्वारम्, इदानीं ध्यातव्यमुच्यते, तच्चतुर्भेदमाज्ञादिः, उक्तं च—"आज्ञाऽपायविपाकसंस्थानविचयाय धर्म्य'(तत्त्वार्थे अ० ९ सू० ३७) मित्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

सुनिउणमणाइणिहणं भूयहियं भूयभावणमहग्घं। अमियमजियं महत्थं महाणुभावं महाविसयं ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव निपुणा-कुशला सुनिपुणा ताम्, आज्ञामिति योगः, नैपुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वात्तथा मत्यादिप्रतिपादकत्वाच्च, उक्तं च—'[1]सुयनाणंमि नेउण्णं, केवले तयणंतरं। अप्पणो सेसगाणं च, जम्हा तं परिभावगं ॥ १ ॥' इत्यादि, इत्थं सुनिपुणां ध्यायेत्, तथा 'अनाद्यनिधनाम्' अनुत्पन्नशाश्वतामित्यर्थः, अनाद्यनिधनत्वं च द्रव्याद्यपेक्षयेति, उक्तं च—"द्रव्यार्थादेशादित्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासी"दित्यादि, तथा 'भूतहिता'मिति इह भूत-

1 श्रुतज्ञाने नैपुण्यं केवले तदनन्तरम्। आत्मनः शेषकाणां च, यस्मात्तत् परिभावकम् (प्रकाशकम्) ॥ १ ॥

आलंबणाइँ वायणपुच्छणपरियट्टणाणुचिंताओ । सामाइयाइयाइं सद्धम्मावस्सयाइं च ॥ ४२ ॥

व्याख्या—इह धर्मध्यानारोहणार्थमालम्ब्यन्त इत्यालम्बनानि 'वाचनाप्रश्नपरावर्तनानुचिन्ता' इति तत्र वाचनं वाचना, विनेयाय निर्जरायै सूत्रादिदानमित्यर्थः, शङ्किते सूत्रादौ संशयापनोदाय गुरुप्रच्छनं प्रश्न इति, परावर्तनं तु पूर्वाधीतस्यैव सूत्रादेरविस्मरणनिर्जरानिमित्तमभ्यासकरणमिति, अनुचिन्तनम् अनुचिन्ता मनसैवाविस्मरणादिनिमित्तं सूत्रानुस्मरणमित्यर्थः, वाचना च प्रश्नश्चेत्यादि द्वन्द्वः, एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्तन्ते, तथा सामायिकादीनि सद्धर्मावश्यकानि चेति, अमूनि तु चरणधर्मानुगतानि वर्तन्ते, सामायिकमादौ येषां तानि सामायिकादीनि, तत्र सामायिकं प्रतीतम्, आदिशब्दान्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादिलक्षणसकलचक्रवालसामाचारीपरिग्रहो यावत् पुनरपि सामायिकमिति, एतान्येव विधिवदासेव्यमानानि सन्ति—शोभनानि सन्ति च तानि चारित्रधर्मावश्यकानि चेति विग्रहः, आवश्यकानि—नियमतः करणीयानि, चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ साम्प्रतममीषामेवाऽऽलम्बनत्वे निबन्धनमाह—

विसमंमि समारोहइ दढदव्वालंबणो जहा पुरिसो । सुत्ताइकयालंबो तह झाणवरं समारुहइ ॥ ४३ ॥

व्याख्या—'विषमे' निम्ने दुःसञ्चरे 'समारोहति' सम्यगपरिक्लेशेनोर्ध्वं याति, कः ?—दृढं—बलवद्द्रव्यं रज्ज्वाद्यालम्बनं यस्य स तथाविधः, यथा 'पुरुषः' पुमान् कश्चित्, 'सूत्रादिकृतालम्बनः' वाचनादिकृतालम्बन इत्यर्थः, 'तथा' तेनैव प्रकारेण 'ध्यानवरं' धर्मध्यानमित्यर्थः, समारोहतीति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ गतमालम्बनद्वारम्, अधुना क्रमद्वारावसरः, तत्र लाघवार्थं धर्मस्य शुक्लस्य च (तं) प्रतिपादयन्नाह—

हेउसहस्सोवगूढस्स ॥ १ ॥ नरनरयतिरियसुरगणसंसारियसव्वदुक्खरोगाणं । जिणवयणमेगमोसहमपवग्गसुहक्खयंफलयं ॥ २ ॥" सजीवां वाऽमृतामुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थिकामिति भावः, न तु यथा–'तेषां कटतटभ्रष्टैर्गजानां मदविन्दुभिः । प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥' इत्यादिवन्मृतामिति, तथा 'अजिता'मिति शेषप्रवचनाज्ञाभिरपराजितामित्यर्थः, उक्तं च–'जीवाइवत्थुचिंतणकोसल्लगुणेणऽणण्णसरिसेणं । सेसवयणेहिं अजियं जिणिंदवयणं महाविसयं ॥ १ ॥' तथा 'महार्था'मिति महान्–प्रधानोऽर्थो यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविरोधित्वादनुयोगद्वारात्मकत्वान्नयगर्भत्वाच्च प्रधानां, महत्स्थां वा अत्र महान्तः–सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महत्सु स्थिता महत्स्था तां च, प्रधानप्राणिस्थितामित्यर्थः, महास्थां चेत्यत्र महा पूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्था तां, तथा चोक्तम्–'सव्वसुरासुरमाणुसजोइसवंतरसुपूइयं णाणं । जेणेह गणहराणं छुहंति चुण्णे सुरिंदावि ॥ १ ॥' तथा 'महानुभावा'मिति तत्र महान्–प्रधानः प्रभूतो वाऽनुभावः–सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्राधान्यं चास्याश्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसम्पन्नत्वात्, प्रभूतत्वं च प्रभूतकार्यकरणाद्, उक्तं च–'पभू णं चोद्दसपुव्वी घडाओ घडसहस्सं करित्तए' इत्यादि, एवमिहलोके, परत्र तु जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च–'उववाओ लंतगंमि चोद्दसपुव्वीस्स होइ उ जहण्णो । उक्कोसो सव्वट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १ ॥'

---

१ हेतुसहस्रोपगूढस्य ॥ १ ॥ नरनारकतिर्यक्सुरगणसांसारिकसर्वदुःखरोगाणाम् । जिनवचनमेकमौषधमपवर्गसुखाक्षतफलदम् ॥ २ ॥ २ जीवादिवस्तुचिन्तनकौशल्यगुणेनानन्यसदृशेन । शेषवचनैरजितं जिनेन्द्रवचनं महाविषयम् ॥ १ ॥ ३ सर्वसुरासुरमनुष्यज्योतिष्कव्यन्तरसुपूजितं ज्ञानम् । येनेह गणधराणां (शीर्षे) क्षिपन्ति चूर्णानि देवेन्द्रा अपि ॥१॥ ४ प्रभुश्चतुर्दशपूर्वी घटात् घटसहस्रं कर्तुं. ५ उपपातो लान्तके चतुर्दशपूर्विणो भवति तु जघन्यः । उत्कृष्टः सर्वार्थे सिद्धिगमनं वाऽकर्मणः ॥ १ ॥

शब्देन प्राणिन उच्यन्ते तेषां हितां—पथ्यामिति भावः, हितत्वं पुनस्तदनुपरोधिनीत्वात्तथा हितकारिणीत्वाच्च, उक्तं च— 'सर्वे जीवा न हन्तव्या' इत्यादि, एतत्प्रभावाच्च भूयांसः सिद्धा इति, 'भूतभावनाम्' इत्यत्र भूतं—सत्यं भाव्यतेऽनयेति भूतस्य वा भावना भूतभावना, अनेकान्तपरिच्छेदात्मिकेत्यर्थः, भूतानां वा—सत्त्वानां भावना भूतभावना, भावना वासनेत्यनर्थान्तरम्, उक्तं च—'कूरावि सहावेणं रागविसवसाणुगावि होऊणं। भावियजिणवयणमणा तेलुक्कसुहावहा होंति ॥१॥' श्रूयन्ते च चिलातीपुत्रादय एवंविधा बहव इति, तथा 'अनर्घ्याम्' इति सर्वोत्तमत्वादविद्यमानमूल्यामिति भावः, उक्तं च—"सेवेऽवि य सिद्धंता सदव्वरयणासया सतेलोक्का। जिणवयणस्स भगवओ न मुल्लमित्तं अणग्घेणं ॥ १ ॥' तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तम्—"कल्पद्रुमः कल्पितमात्रदायी, चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते। जिनेन्द्रधर्मातिशयं विचिन्त्य, द्वयेऽपि लोको लघुतामवैति ॥ १ ॥" इत्यादि, अथवा 'ऋणघ्ना'मित्यत्र ऋणं—कर्म तद्घ्नामिति, उक्तं च—"जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाहि वासकोडीहिं। तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥" इत्यादि, तथा 'अमिताम्' इत्यपरिमिताम्, उक्तं च—"सव्वनदीणं जा होज्ज वालुया सव्वउदहीण जं उदयं। एत्तोवि अणंतगुणो अत्थो एगस्स सुत्तस्स॥ १ ॥" अमृतां मृष्टां वा पथ्यां वा, तथा चोक्तम्—"जिणवयणमोदगस्स उ रत्तिं च दिवा य खज्जमाणस्स। तित्तिं बुहो न गच्छइ

१ क्रूरा अपि स्वभावेन रागविषवशानुगा अपि भूत्वा। भावितजिनवचनमनसस्त्रैलोक्यसुखावहा भवन्ति ॥ १ ॥ २ सर्वेऽपि च सिद्धान्ताः सद्रव्यरत्नाश्रयाः सत्रैलोक्याः। जिनवचनस्य भगवतो न मूल्यमात्रमनर्घेण (घंरवेन) ॥ १ ॥ ३ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः। तद् ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ ४ सर्वनदीनां या भवेयुः वालुकाः सर्वोदधीनां यदुदकम्। अतोप्यनन्तगुणोऽर्थ एकस्य सूत्रस्य ॥१॥ ५ जिनवचनमोदकस्य रात्रौ दिवा च खाद्यमानस्य। तृप्तिं बुधो न गच्छति.

जिणवयणमेगमोसहमपवग्गसुहक्खयंफलयं
हेउसहस्सोवगूढस्स ॥ १ ॥ नरनरयतिरियसुरगणसंसारियसव्वदुक्खरोगाणं । मदबिन्दुभिः ।
॥ २ ॥" सजीवां वाऽमृतामुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थिकामिति भावः, न तु यथा–'तेषां कटतटभ्रष्टैर्गजानां मदबिन्दुभिः ।
प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥' इत्यादिवन्मृतामिति, तथा 'अजिता'मिति शेषप्रवचनाज्ञाभिरपराजिता-
मित्यर्थः, उक्तं च–'जीवाइवत्थुचिंतणकोसल्लगुणेणऽणण्णसरिसेणं । सेसवयणेहिं अजियं जिणिंदवयणं महाविसयं ॥ १ ॥'
तथा 'महार्था'मिति महान्–प्रधानोऽर्थो यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविरोधित्वादनुयोगद्वारात्मकत्वान्नयगर्भ-
त्वाच्च प्रधानां, महत्स्थां वा अत्र महान्तः–सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महत्सु स्थिता महत्स्था तां च, प्रधान-
प्राणिस्थितामित्यर्थः, महास्थां वेत्यत्र महा पूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्था तां, तथा चोक्तम्–'सव्वसुरासुरमाणुसजोइस-
वंतरसुपूइयं णाणं । जेणेह गणहराणं छुहंति चुण्णे सुरिंदावि ॥ १ ॥' तथा 'महानुभावा'मिति तत्र महान्–प्रधानः प्रभूतो
वाऽनुभावः–सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्राधान्यं चास्याश्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसम्पन्नत्वात्, प्रभूतत्वं च
प्रभूतकार्यकरणाद्, उक्तं च–'पभू णं चोद्दसपुव्वी घडाओ घडसहस्सं करित्तए' इत्यादि, एवमिहलोके, परत्र तु जघन्यतोऽपि
वैमानिकोपपातः, उक्तं च–'उववाओ लंतगंमि चोद्दसपुव्वीस्स होइ उ जहण्णो । उक्कोसो सव्वट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥१॥'

१ हेतुसहस्रोपगूढस्य ॥ १ ॥ नरनारकतिर्यक्सुरगणसांसारिकसर्वदुःखरोगाणाम् । जिनवचनमेकमौषधमपवर्गसुखाक्षतफलदम् ॥ २ ॥ २ जीवादिवस्तु-
चिन्तनकौशल्यगुणेनानन्यसदृशेन । शेषवचनैरजितं जिनेन्द्रवचनं महाविषयम् ॥ १ ॥ ३ सर्वसुरासुरमनुष्यज्योतिष्कव्यन्तरसुपूजितं ज्ञानम् । येनेह गणध-
राणां (शीर्षे) क्षिपन्ति चूर्णानि देवेन्द्रा अपि ॥१॥ ४ प्रभुश्चतुर्दशपूर्वी घटात् घटसहस्रं कर्तुं. ५ उपपातो लान्तके चतुर्दशपूर्विणां भवति तु जघन्यः ।
उत्कृष्टः [illegible]र्वार्थे सिद्धिगमनं वाऽकर्मणः ॥ १ ॥

तथा 'महाविषया'मिति महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वाद्, उक्तं च-'दव्वओ सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइं जाणई'-त्यादि कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

झाइज्जा निरवज्जं जिणाणमाणं जगप्पईवाणं । अणिउणजणदुण्णेयं नयभंगपमाणगमगहणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'ध्यायेत्' चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, 'निरवद्या'मिति अवद्यं—पापमुच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा ताम्, अनृतादिद्वात्रिंशद्दोषावद्यरहितत्वात्, क्रियाविशेषणं वा, कथं ध्यायेत्?—निरवद्यम्—इहलोकाद्याशंसारहितमित्यर्थः, उक्तं च-'नो इहलोगट्ठयाए नो परलोगट्ठयाए नो-परपरिभवओ-अहं नाणी'त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्, 'जिनानां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानाम् 'आज्ञां' वचनलक्षणां कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणिन इत्याज्ञा तां, किंविशिष्टां?—जिनानां—केवलालोकेनाशेषसंशयतिमिरनाशनाज्जगत्प्रदीपानामिति, आज्ञैव विशेष्यते—'अनिपुणजनदुर्ज्ञेयां' न निपुणः अनिपुणः अकुशल इत्यर्थः जनः—लोकस्तेन दुर्ज्ञेयामिति—दुरवगमां, तथा 'नयभङ्गप्रमाणगमगहनाम्' इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चेति विग्रहस्तैर्गहना—गह्वरा तां, तत्र नैगमादयो नयास्ते चानेकभेदाः, तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिन्नाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना ॥ स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः नो दृढधर्मेत्यादि ॥ तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि—द्रव्यादीनि, यथा-ऽनुयोगद्वारेषु गमाः—चतुर्विंशतिदण्डकादयः, कारण-वशतो वा किञ्चिद्विसदृशाः सूत्रमार्गा यथा षड्जीवनिका-ऽऽदाविति कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥ ननु ऽऽ,

१ द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वद्रव्याणि जानाति. २ नो-इहलोकार्थाय नो परलोकार्थाय नो परपरिभावकोऽहं ज्ञानी.

या एवंविशेषणविशिष्टा सा बोद्धुमपि न शक्यते मन्दधीभिः, आस्तां तावद्ध्यातुं, ततश्च यदि कथञ्चिन्नावबुध्यते तत्र का वार्तेत्यत आह—

तत्थ य मइदोब्बल्लेणं तव्विहायरियविरहओ वावि । णेयगहणत्तणेण य णाणावरणोदएणं च ॥ ४७ ॥

व्याख्या—'तत्र' तस्यामाज्ञायां, चशब्दः प्रस्तुतप्रकरणानुकर्षणार्थः, किं ?—जडतया चलत्वेन वा मतिदौर्बल्येन—बुद्धेः सम्यगर्थानवधारणेनेत्यर्थः, तथा 'तद्विधाचार्यविरहतोऽपि' तत्र तद्विधः—सम्यगविपरीततत्त्वप्रतिपादनकुशलः आचर्यतेऽसावित्याचार्यः सूत्रार्थावगमार्थं मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः तद्विधश्चासावाचार्यश्च २ तद्विरहतः—तदभावतश्च, चशब्दः अबोधे द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः, अपिशब्दः क्वचिदुभयवस्तूपपत्तिसम्भावनार्थः, तथा 'ज्ञेयगहनत्वेन च' तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं—धर्मास्तिकायादि तद्गहनत्वेन—गह्वरत्वेन, चशब्दोऽबोध एव तृतीयकारणसमुच्चयार्थः, तथा 'ज्ञानावरणोदयेन च' तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं तदुदयेन तत्काले तद्विपाकेन, चशब्दश्चतुर्थाबोधकारणसमुच्चयार्थः, अत्राह—ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदौर्बल्यं तथा तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च, ततश्च तदभिधाने न युक्तमभीषामभिधानमिति, न, तत्कार्यस्यैव संक्षेपविस्तरत उपाधिभेदेनाभिधानादिति गाथार्थः ॥ ४७ ॥ तथा—

हेऊदाहरणासंभवे य सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा । सव्वण्णुमयमवितहं तहावि तं चिंतए मइमं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—तत्र हिनोति—गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः—कारको व्यञ्जकश्च, उदाहरणं—चरितकल्पितभेदं, हेतुश्चोदाहरणं च हेतूदाहरणे तयोरसम्भवः, कञ्चन पदार्थं प्रति हेतूदाहरणासम्भवात्, तास्मिंश्च, चशब्दः पञ्चम-

तथा 'महाविषया'मिति महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वात्, उक्तं च–'दव्वओ सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइं जाणई'-त्यादि कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

झाइज्जा निरवज्जं जिणाणमाणं जगप्पईवाणं । अणिउणजणदुण्णेयं नयभंगपमाणगमगहणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'ध्यायेत्' चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, 'निरवद्या'मिति अवद्यं–पापमुच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा ताम्, अनृतादिद्वात्रिंशद्दोषावद्यरहितत्वात्, क्रियाविशेषणं वा, कथं ध्यायेत् ?–निरवद्यम्–इहलोकाद्याशंसारहितमित्यर्थः, उक्तं च–'नो इहलोगट्ठयाए नो परलोगट्ठयाए नो-परपरिभवओ-अहं नाणी'त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्, 'जिनानां' प्राग्निरूपितशब्दार्थानाम् 'आज्ञां' वचनलक्षणां कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणिन इत्याज्ञा तां, किंविशिष्टां ?–जिनानां–केवलालोकेनाशेषसंशयतिमिरनाशनाज्जगत्प्रदीपानामिति, आज्ञैव विशेष्यते–'अनिपुणजनदुर्ज्ञेयां' न निपुणः अनिपुणः अकुशल इत्यर्थः जनः–लोकस्तेन दुर्ज्ञेयामिति–दुरवगमां, तथा 'नयभङ्गप्रमाणगमगहनाम्' इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चेति विग्रहस्तैर्गहना–गह्वरा तां, तत्र नैगमादयो नयास्ते चानेकभेदाः, तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिन्नाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना ॥ स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः नो दृढधर्मेत्यादि ॥ तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि–द्रव्यादीनि, यथा–IS SI नुयोगद्वारेषु गमाः–चतुर्विंशतिदण्डकादयः, कारण–IS SI वशतो वा किञ्चिद्विसदृशाः सूत्रमार्गा यथा षड्जीवनिका–SS दाविति कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥ ननु SS,

१ द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वद्रव्याणि जानाति. २ नो इहलोकार्थाय नो परलोकार्थाय नो परपरिभावकोऽहं ज्ञानी.

तथा–'द्वेषः सम्पद्यमानोऽपि, तापयत्येव देहिनम् । कोटरस्थो ज्वलन्नाशु, दावानल इव द्रुमम् ॥ २ ॥' तथा–'इह्यादि-
भेदभिन्नस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः संसार एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥' इत्यादि, तथा–दोसानलसंसत्तो
इह लोए चेव दुक्खिओ जीवो । परलोगंमि य पावो पावइ निरयानलं तत्तो ॥ १ ॥' इत्यादि, तथा कषायाः–क्रोधादयः,
तदपायाः पुनः–'कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचंति
मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' तथाऽऽश्रवाः–कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वादयः, तदपायः पुनः–'मिच्छत्तमोहियमई जीवो इह-
लोग एव दुक्खाइं । निरओवमाइं पावो पावइ पसमाइगुणहीणो ॥ १ ॥' तथा–'अज्ञानं खलु कष्टं क्रोधादिभ्योऽपि सर्व-
पापेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा न वेत्ति येनावृतो लोकः ॥ १ ॥' तथा–'जीवा पाविंति इहं पाणवहादविरईए पावाए । नियसु-
यघायणमाई दोसे जणगरहिए पावा ॥ १ ॥ परलोगंमिवि एवं आसवकिरियाहि अज्जिए कम्मे । जीवाण चिरमवाया निर-
याइगई भमंताणं ॥ २ ॥' इत्यादि, आदिशब्दः स्वगतानेकभेदख्यापकः, प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशबन्धभेदग्राहक इत्यन्ये,

---

१ द्वेषानलसंतप्त इहलोक एव दुःखितो जीवः । परलोके च पापः प्राप्नोति निरयानलं ततः ॥१॥ २ क्रोधश्च मानश्चानिगृहीतौ माया च लोभश्च प्रवर्ध-
मानौ । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ कोहो पीइं पणासेइ माणो विणयणासणो । माया मित्ताणि नासेइ लोहो सव्ववि-
णासणो ॥ १ ॥ (प्रत्यन्तरेऽधिकं प्राह). ३ मिथ्यात्वमोहितमतिर्जीव इहलोक एव दुःखानि । निरयोपमाणि पापः प्राप्नोति प्रशमादिगुणहीनः ॥१॥ ४ जीवाः
प्राप्नुवन्तीह प्राणवधाद्यविरतेः पापिकायाः । निजसुतघातादिदोषान् जनगर्हितान् पापाः ॥१॥ परलोकेऽप्येवमाश्रवक्रियाभिरर्जिते कर्मणि । जीवानां चिरमपाया
निरयादिगतिषु भ्रमताम् ॥ २ ॥

पष्ठकारणसमुच्चयार्थः, 'सति' विद्यमाने, किं ?–'यद्' वस्तुजातं 'न सुष्ठु बुध्येत' नातीवावगच्छेत् 'सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा'निति तत्र सर्वज्ञाः–तीर्थंकरास्तेषां मतं सर्वज्ञमतं–वचनं, किं ?–वितथम्–अनृतं न वितथम्–अवितथं सत्यमित्यर्थः, 'तथापि' तदबोधकारणे सत्यनवगच्छन्नपि 'तत्' मतं वस्तु वा 'चिन्तयेत्' पर्यालोचयेत् 'मतिमान्' बुद्धिमानिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ किमित्येतदेवमित्यत आह—

—अणुवकयपराणुग्गहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा । जियरागदोसमोहा य णण्णहावादिणो तेणं ॥ ४९ ॥

व्याख्या—अनुपकृते–परैरवर्तिते सति परानुग्रहपरायणा–धर्मोपदेशादिना, परानुग्रहोद्युक्ता इति समासः, 'यद्' यस्मात् कारणात्, के ?–'जिनाः' प्राग्निरूपितशब्दार्थाः, त एव विशेष्यन्ते–'जगत्प्रवराः' चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थ, एवंविधा अपि कदाचिद् रागादिभावाद्वितथवादिनो भवन्त्यत आह–जिता–निरस्ता रागद्वेषमोहा यैस्ते तथाविधाः, तत्राभिष्वङ्गलक्षणो रागः अप्रीतिलक्षणो द्वेषः अज्ञानलक्षणश्च मोहः, चशब्द एतद्भावगुणसमुच्चयार्थः, नान्यथावादिनः 'तेने'ति तेन कारणेन ते नान्यथावादिन इति, उक्तं च–"रागाद्वा द्वेषाद्वे" त्यादि गाथार्थः ॥ ४९ ॥ उक्तस्तावदाज्ञाविचयप्रथमो भेदः, अधुना द्वितीय उच्यते,—

रागद्दोसकसायासवादिकिरियासु वट्टमाणाणं । इहपरलोयावाओ झाइज्जा वज्जपरिवज्जी ॥ ५० ॥

व्याख्या—रागद्वेषकषायाश्रवादिक्रियासु प्रवर्तमानानामिहपरलोकापायान् ध्यायेत्, यथा रागादिक्रिया ऐहिकामुष्मिकविरोधिनी, उक्तं च–"रागः सम्पद्यमानोऽपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महाव्याध्यभिभूतस्य, कुपथ्यान्नाभिलाषवत् ॥ १ ॥"

तथा–'द्वेषः सम्पद्यमानोऽपि, तापयत्येव देहिनम् । कोटरस्थो ज्वलन्नाशु, दावानल इव द्रुमम् ॥ २ ॥' तथा–'दृष्ट्यादिभेदभिन्नस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः संसार एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥' इत्यादि, तथा–'दोसानलसंसत्तो इह लोए चेव दुक्खिओ जीवो । परलोगंमि य पावो पावइ निरयानलं तत्तो ॥ १ ॥' इत्यादि, तथा कषायाः–क्रोधादयः, तदपायाः पुनः–'कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥' तथाऽऽश्रवाः–कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वादयः, तदपायः पुनः–'मिच्छत्तमोहियमई जीवो इहलोग एव दुक्खाइं । निरओवमाइं पावो पावइ पसमाइगुणहीणो ॥ १ ॥' तथा–'अज्ञानं खलु कष्टं क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा न वेत्ति येनावृतो लोकः ॥ १ ॥' तथा–'जीवा पाविंति इहं पाणवहादविरईए पावाए । नियसुयघायणमाई दोसे जणगरहिए पावा ॥ १ ॥ परलोगंमिवि एवं आसवकिरियाहि अज्जिए कम्मे । जीवाण चिरमवाया निरयाइगई भमंताणं ॥ २ ॥' इत्यादि, आदिशब्दः स्वगतानेकभेदख्यापकः, प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशबन्धभेदग्राहक इत्यन्ये,

---

१ द्वेषानलसंतप्त इहलोक एव दुःखितो जीवः । परलोके च पापः प्राप्नोति निरयानलं ततः ॥१॥ २ क्रोधश्च मानश्चानिगृहीतौ माया च लोभश्च प्रवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ कोहो पीइं पणासेइ माणो विणयणासणो । माया मित्ताणि नासेइ लोहो सव्वविणासणो ॥ १ ॥ (प्रत्यन्तरेऽधिकं प्राक्). ३ मिथ्यात्वमोहितमतिर्जीव इहलोक एव दुःखानि । निरयोपमाणि पापः प्राप्नोति प्रशमादिगुणहीनः ॥१॥ ४ जीवाः प्राप्नुवन्तीह प्राणवधाद्यविरतेः पापिकायाः । निजसुतघातादिदोषान् जनगर्हितान् पापाः ॥१॥ परलोकेऽप्येवमाश्रवक्रियाभिरर्जिते कर्मणि । जीवानां चिरमपाया निरयादिगतिषु भ्रमताम् ॥ २ ॥

पष्ठकारणसमुच्चयार्थः, 'सति' विद्यमाने, किं?–'यद्' वस्तुजातं 'न सुष्ठु बुध्येत' नातीवावगच्छेत् 'सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा'निति तत्र सर्वज्ञाः–तीर्थकरास्तेषां मतं सर्वज्ञमतं–वचनं, किं?–वितथम्–अनृतं न वितथम्–अवितथं सत्यमित्यर्थः, 'तथापि' तद्बोधकारणे सत्यनवगच्छन्नपि 'तत्' मतं वस्तु वा 'चिन्तयेत्' पर्यालोचयेत् 'मतिमान्' बुद्धिमानिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ किमित्येतदेवमित्यत आह—

—अणुवकयपराणुग्गहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा। जियरागदोसमोहा य णण्णहावाइणो तेणं ॥ ४९ ॥

व्याख्या—अनुपकृते–परैरवर्तिते सति परानुग्रहपरायणा–धर्मोपदेशादिना परानुग्रहोद्युक्ता इति समासः, 'यद्' यस्मात् कारणात्, के?–'जिनाः' प्राग्निरूपितशब्दार्थाः, त एव विशेष्यन्ते–'जगत्प्रवराः' चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः, एवंविधा अपि कदाचिद् रागादिभावाद्वितथवादिनो भवन्त्यत आह–जिता–निरस्ता रागद्वेषमोहा यैस्ते तथाविधाः, तत्राभिष्वङ्गलक्षणो रागः अप्रीतिलक्षणो द्वेषः अज्ञानलक्षणश्च मोहः, चशब्द एतदभावगुणसमुच्चयार्थः, नान्यथावादिनः 'तेने'ति तेन कारणेन ते नान्यथावादिन इति, उक्तं च–"रागाद्वा द्वेषाद्वे" त्यादि गाथार्थः ॥ ४९ ॥ उक्तस्तावदाज्ञाविचयाभिधानो भेदः, अधुना द्वितीय उच्यते—

रागद्दोसकसायासवादिकिरियासु वट्टमाणाणं। इहपरलोयावाओ झाइज्जा वज्जपरिवज्जी ॥ ५० ॥

व्याख्या—रागद्वेषकषायाश्रवादिक्रियासु प्रवर्तमानानामिहपरलोकापायान् ध्यायेत्, यथा रागादिक्रिया ऐहिकामुष्मिकविरोधिनी, उक्तं च–"रागः सम्पद्यमानोऽपि, दुःखदो दुष्टगोचरः। महाव्याध्यभिभूतस्य, कुपथ्यान्नाभिलाषवत् ॥ १ ॥"

पर्यंत, ...

एएसेहिं सुहुमेहिं ए...

कम्मविपागं विचिंतेज्जा, किं च—अणुभा...

रुहीणं पुढवकनिकाइयाणं उदयाउ अणुभवणं, तं च ...

...या, अणुभावो जीवगुण एव, स च मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायाः, ...

...ं तस्स विवागं उदयं विचिंतिज्जइ । उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः, साम्प्रतं चतुर्थ उच्यते, तत्र—

जिणदेसियाइ लक्खणसंठाणासणविहाणमाणाइं । उप्पायट्ठिइभंगाइ पज्जवा जे य दव्वाणं ॥ ५२ ॥

---

१ स्थितिरिति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः कालावस्था यथा कर्मप्रकृतौ । किंच—प्रदेशभिन्नं—चिन्तयेत्, प्रदेशा इति जीवप्रदेशानां ...कर्मपुद्गलानां ... विस्तरतः कर्मप्रकृतौ अभिहितानां कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, किं च अनुभावभिन्नं ... इति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां ... निकायिकानामुदयादनुभवनम्, तं च कर्मविपाकं ...ोगानुभावज- ... कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्रानुभाव इति ... अनुभावो जीवगुण एव, तैरनुभावैश्च जनितम्—उपार्जितं जीवस्य कर्म यत् तस्य विपाकं—उदयो विचिन्त्यते ।

क्रियास्तु कायिक्यादिभेदाः पञ्च, एताः पुनरुत्तरत्र न्यक्षेण वक्ष्यामः, विपाकः पुनः—'किरियासु वट्टमाणा काइगमाईसु दुक्खिया जीवा। इह चेव य परलोए संसारपवड्ढया भणिया ॥ १ ॥' ततश्चैवं रागादिक्रियासु वर्तमानानामपायान् ध्यायेत्, किंविशिष्टः सन्नित्याह—'वर्ज्यपरिवर्जी' तत्र वर्जनीयं वर्ज्यम्—अकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जी—अप्रमत्त इति गाथार्थः ॥ ५० ॥ उक्तः खलु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः, अधुना तृतीय उच्यते, तत्र—

पयइठिइपएसाणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं। जोगाणुभावजणियं कम्मविवागं विचिंतेज्जा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्त'मिति अत्र प्रकृतिशब्देनाष्टौ कर्मप्रकृतयोऽभिधीयन्ते ज्ञानावरणीयादिभेदा इति, प्रकृतिरंशो भेद इति पर्यायाः, स्थितिः—तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नं, प्रदेशशब्देन जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसम्बन्धोऽभिधीयते, अनुभावशब्देन तु विपाकः, एते च प्रकृत्यादयः शुभाशुभभेदभिन्ना भवन्ति, ततश्चैतदुक्तं भवति—प्रकृत्यादिभेदभिन्नं शुभाशुभविभक्तं 'योगानुभावजनितं' मनोयोगादिगुणप्रभवं कर्मविपाकं विचिन्तयेदिति गाथार्थः ॥ ५१ ॥ भावार्थः पुनर्वृद्धविवरणादवसेयः, तच्चेदं—इह पयइभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, तत्थ पयईउत्ति कम्मणो भेया अंसा णाणावरणिज्जाइणो अट्ठ, तेहिं भिन्नं विहत्तं सुहं पुण्णं सायाइयं असुहं पावं तेहिं विहत्तं—विभिन्नविपाकं जहा कम्मपकडीए तहा विसेसेण चिंतिज्जा, किं च—ठिइविभिन्नं च सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा,

१ क्रियासु वर्तमानाः कायिक्यादिषु दुःखिता जीवाः। इहैव परलोके च संसारप्रवर्धका भणिताः ॥१॥ २ इह प्रकृतिभिन्नं शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्र प्रकृतय इति कर्मणो भेदा अंशा ज्ञानावरणादयोऽष्ट, तैर्भिन्नं विभक्तं शुभं पुण्यं सातादिकं अशुभं पापं तैर्विभक्तं. विभिन्नविपाकं यथा कर्मप्रकृतौ तथा विशेषेण चिन्तयेत्। किंच—स्थितिविभक्तं च शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्.

ठिइत्ति तासिं चेव अट्ठण्हं पयडीणं जहण्णमज्झिमुक्कोसा कालावत्था जहा कम्मपयडीए, किं च—पएसभिन्नं शुभाशुभं यावत्—'कृत्वा पूर्वविधानं पदयोस्तावेव पूर्ववद् वर्ग्यौ। वर्गघनौ कुर्यातां तृतीयराशेस्ततः प्राग्वत् ॥ १ ॥" कृत्वा विधान'-मिति २५६, अस्य राशेः पूर्वपदस्य घनादि कृत्वा तस्यैव वर्गादि ततः द्वितीयपदस्येदमेव विपरीतं क्रियते, तत एतावेव पर्यंते, ततस्तृतीयपदस्य वर्गघनौ क्रियते, एवमनेन क्रमेणायं राशिः १६७७७२१६ चिंतेज्जा पएसोत्ति जीवपएसाणं कम्मपएसेहिं सुहुमेहिं एगखेत्तावगाढेहिं पुट्ठोगाढअणंतरअणुबायरउद्धाइभेएहिं बद्धाणं वित्थरओ कम्मपयडीए भणियाणं कम्मवियागं विचिंतेज्जा, किं च—अणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मवियागं विचिंतेज्जा, तत्थ अणुभावोत्ति तासिं चेवऽट्ठण्हं पयडीणं पुट्ठबद्धनिकाइयाणं उदयाउ अणुभवणं, तं च कम्मवियागं जोगाणुभावजणियं विचिंतेज्जा, तत्थ जोगा मणवयणकाया, अणुभावो जीवगुण एव, स च मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायाः, तेहिं अणुभावेण य जणियमुप्पाइयं जीवस्स कम्मं जं तस्स वियागं उदयं विचिंतिज्जइ । उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः, साम्प्रतं चतुर्थ उच्यते, तत्र—

जिणदेसियाइ लक्खणसंठाणासणविहाणमाणाइं । उप्पायट्ठिइभंगाइ पज्जवा जे य दव्वाणं ॥ ५२ ॥

---

१ स्थितिरिति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः कालावस्था यथा कर्मप्रकृतौ । किंच—प्रदेशभिन्नं—चिन्तयेत्, प्रदेश इति जीवप्रदेशानां कर्मप्रदेशैः सूक्ष्मैरेकक्षेत्रावगाढैः स्पृष्टावगाढानन्तराणुबादरोर्ध्वादिभेदैर्बद्धानां विस्तरतः कर्मप्रकृतौ भणितानां कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, किं च अनुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्रानुभाव इति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां स्पृष्टबद्धनिकाचितानामुदयादनुभवनम्, तं च कर्मविपाकं योगानुभावजनितं विचिन्तयेत्, तत्र योगा मनोवचनकाया, अनुभावो जीवगुण एव, तैरनुभावेन च जनितम्—उत्पादितं जीवस्य कर्म यत् तस्य विपाकं—उदयो विचिन्त्यते ।

क्रियास्तु कायिक्यादिभेदाः पञ्च, एताः पुनरुत्तरत्र न्यक्षेण वक्ष्यामः, विपाकः पुनः—'[1]किरियासु वट्टमाणा काइगमाईसु दुक्खिया जीवा। इह चेव य परलोए संसारपवड्ढया भणिया ॥ १ ॥' ततश्चैवं रागादिक्रियासु वर्तमानानामपायान् ध्यायेत्, किंविशिष्टः सन्नित्याह—'वर्ज्यपरिवर्जी' तत्र वर्जनीयं वर्ज्यम्—अकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जी—अप्रमत्त इति गाथार्थः ॥ ५० ॥ उक्तः खलु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः, अधुना तृतीय उच्यते, तत्र—

पयइठिइपएसाणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं। जोगाणुभावजणियं कम्मविवागं विचिंतेज्जा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्त'मिति अत्र प्रकृतिशब्देनाष्टौ कर्मप्रकृतयोऽभिधीयन्ते ज्ञानावरणीयादिभेदा इति, प्रकृतिरंशो भेद इति पर्यायाः, स्थितिः—तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नं, प्रदेशशब्देन जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसम्बन्धोऽभिधीयते, अनुभावशब्देन तु विपाकः, एते च प्रकृत्यादयः शुभाशुभभेदभिन्ना भवन्ति, ततश्चैतदुक्तं भवति—प्रकृत्यादिभेदभिन्नं शुभाशुभविभक्तं 'योगानुभावजनितं' मनोयोगादिगुणप्रभवं कर्मविपाकं विचिन्तयेदिति गाथार्थः ॥ ५१ ॥ भावार्थः पुनर्वृद्धविवरणादवसेयः, तच्चेदं—[2]इह पयइभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, तत्थ पयईउत्ति कम्मणो भेया अंसा णाणावरणिज्जाइणो अट्ठ, तेहिं भिन्नं विहत्तं सुहं पुण्णं सायाइयं असुहं पावं तेहिं विहत्तं—विभिन्नविपाकं जहा कम्मपकडीए तहा विसेसेण। चिंतिज्जा, किं च—ठिइविभिन्नं च सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा,

1 क्रियासु वर्त्तमानाः कायिक्यादिषु दुःखिता जीवाः। इहैव परलोके च संसारप्रवर्धका भणिताः ॥१॥ 2 इह प्रकृतिभिन्नं शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्र प्रकृतय इति कर्मणो भेदा अंशा ज्ञानावरणादयोऽष्ट, तैर्भिन्नं विभक्तं शुभं पुण्यं सातादिकं अशुभं पापं तैर्विभक्तं. विभिन्नविपाकं यथा कर्मप्रकृतौ तथा विशेषेण चिन्तयेत्। किंच—स्थितिविभक्तं च शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्.

ठिइत्ति तासिं चेव अट्ठण्हं पयडीणं जहण्णमज्झिमुक्कोसा कालावत्था जहा कम्मपयडीए, किं च–पएसभिन्नं शुभाशुभं यावत्–'कृत्वा पूर्वविधानं पदयोस्तावेव पूर्ववद् वर्ग्यौ। वर्गघनौ कुर्यातां तृतीयराशेस्ततः प्राग्वत् ॥ १ ॥" कृत्वा विधान'-मिति २५६, अस्य राशेः पूर्वपदस्य घनादि कृत्वा तस्यैव वर्गादि ततः द्वितीयपदस्येदमेव विपरीतं क्रियते, तत एतावेव वर्ग्येते, ततस्तृतीयपदस्य वर्गघनौ क्रियते, एवमनेन क्रमेणायं राशिः १६७७७२१६ चिंतेज्जा पएसोत्ति जीवपएसाणं कम्मपएसेहिं सुहुमेहिं एगखेत्तावगाढेहिं पुट्ठोगाढअणंतरअणुबायरउद्धाइभेएहिं बद्धाणं वित्थरओ कम्मपयडीए भणियाणं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, किं च–अणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, तत्थ अणुभावोत्ति तासिं चेवऽट्ठण्हं पयडीणं पुट्ठबद्धनिकाइयाणं उदयाउ अणुभवणं, तं च कम्मविवागं जोगाणुभावजणियं विचिंतेज्जा, तत्थ जोगा मणवयणकाया, अणुभावो जीवगुण एव, स च मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायाः, तेहिं अणुभावेण य जणियमुप्पाइयं जीवस्स कम्मं जं तस्स विवागं उदयं विचिंतिज्जइ । उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः, साम्प्रतं चतुर्थ उच्यते, तत्र—

जिणदेसियाइ लक्खणसंठाणासणविहाणमाणाइं । उप्पायट्ठिइभंगाइ पज्जवा जे य दव्वाणं ॥ ५२ ॥

---

१ स्थितिरिति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः कालावस्था यथा कर्मप्रकृतौ । किंच–प्रदेशभिन्नं–चिन्तयेत्, प्रदेश इति जीवप्रदेशानां कर्मप्रदेशैः सूक्ष्मैरेकक्षेत्रावगाढैः स्पृष्टावगाढानन्तराणुबादरोर्ध्वादिभेदैर्बद्धानां विस्तरतः कर्मप्रकृतौ भणितानां कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, किं च अनुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्रानुभाव इति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां स्पृष्टबद्धनिकाचितानामुदयादनुभवनम्, तं च कर्मविपाकं योगानुभावजनितं विचिन्तयेत्, तत्र योगा मनोवचनकाया, अनुभावो जीवगुण एव, तैरनुभावेन च जनितम्–उत्पादितं जीवस्य कर्म यत् तस्य विपाकं–उदयो विचिन्त्यते ।

व्याख्या—जिनाः–प्राग्निरूपितशब्दार्थास्तीर्थकरास्तैर्देशितानि–कथितानि जिनदेशितानि, कान्यत आह–'लक्षणसंस्थानासनविधानमानानि,' किं ?–विचिन्तयेदिति पर्यन्ते वक्ष्यति षष्ठ्यां गाथायामिति, तत्र लक्षणादीनि विचिन्तयेत्, अत्रापि गाथान्ते द्रव्याणामित्युक्तं तत्प्रतिपदमायोजनीयमिति, तत्र लक्षणं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां गत्यादि, तथा संस्थानं ...त्या पुद्गलरचनाकारलक्षणं परिमण्डलाद्यजीवानां, यथोक्तम्–'[1]परिमंडले य वट्टे तंसे चउरंस आयते चेव' जीवाना... च समचतुरस्रादि, यथोक्तम्–'[2]समचउरंसे नग्गोहमंडले साइ वामणे खुज्जे। हुंडेवि य संठाणे जीवाणं ■ मुणे... ॥ १ ॥' तथा धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रापेक्षया भावनीयमिति, उक्तं च–'[3]हेट्ठा मज्झे उवरि छव्वीझल्लरिमुइंगसंठाणे। अद्धागारो अद्धाखेत्तागिई नेओ ॥ १ ॥' तथाऽऽसनानि–आधारलक्षणानि धर्मास्तिकायादीनां लोकाकाशादीनि स्वरूपाणि वा, तथा विधानानि धर्मास्तिकायादीनामेव भेदानित्यर्थः, यथा–'[4]धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसे' इत्यादि, तथा मानानि–प्रमाणानि धर्मास्तिकायादीनामेवात्मीयानि, तथोत्पादस्थितिभङ्गादिपर्याया ये च 'द्रव्याणां' धर्मास्तिकायादीनां तान् विचिन्तयेदिति, तत्रोत्पादादिपर्यायसिद्धिः 'उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदि'ति (तत्त्वार्थे अ० ५ सू० २९) वचनाद्, युक्तिः पुनरत्र–'घटमौलीसुवर्णार्थी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम्। शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽत्ति दधिव्रतः। अगोरसव्रतो नोभे, तस्मात्तत्त्वं त्रयात्मकम् ॥ २ ॥"

---

१ परिमण्डलं वृत्तं त्र्यस्रं चतुरस्रमायतमेव. २ समचतुरस्रं न्यग्रोधमण्डलं सादि वामनं कुब्जं। हुण्डमपि च संस्थानानि जीवानां षड् ज्ञातव्यानि ॥१॥ ३ अधस्तान्मध्ये उपरि वेत्रासनझल्लरीमृदङ्गसंस्थानः। लोको वैशाखाकारो वैशाखक्षेत्राकृतिर्ज्ञेयः ॥१॥ ४ धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः।

ततश्च धर्मास्तिकायो विवक्षितसमयसम्बन्धरूपापेक्षयोत्पद्यते तदनन्तरातीतसमयसम्बन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति धर्मास्तिकायद्रव्यात्मना तु नित्य इति, उक्तं च—'सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः। सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥१॥' आदिशब्दादगुरुलघ्वादिपर्यायपरिग्रहः, चशब्दः समुच्चयार्थ इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ किं च—

पंचत्थिकायमइयं लोगमणाइणिहणं जिणक्खायं। णामाइभेयविहियं तिविहमहोलोयभेयाई ॥ ५३ ॥

व्याख्या—'पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधनं जिनाख्यात'मिति, क्रिया पूर्ववत्, तत्रास्तयः—प्रदेशास्तेषां काया अस्तिकायाः पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः, एते च धर्मास्तिकायादयो गत्याद्युपग्रहकरा ज्ञेया इति, उक्तं च—"जीवानां पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम्। धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, स्थित्युपग्रहकारणम्। अधर्मः पुरुषस्येव, तिष्ठासोरवनिर्यथा ॥ २ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः। बदराणां घटो यद्वदाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥ ज्ञानात्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम्। नानासंसारिमुक्ताख्यो, जीवः प्रोक्तो जिनागमे ॥ ४ ॥ स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दमूर्तस्वभावकाः। सङ्घातभेदनिष्पन्नाः, पुद्गला जिनदेशिताः ॥ ५ ॥" तन्मयं—तदात्मकं, लोक्यत इति लोकस्तं, कालतः किम्भूतमित्यत आह—'अनाद्यनिधनम्' अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः, अनेनेश्वरादिकृतव्यवच्छेदमाह, असावपि दर्शनभेदाच्चित्र एवेत्यत आह—'जिनाख्यातं' तीर्थकरप्रणीतम्, आह—'जिनदेशिताि'त्यस्माज्जिनप्रणीताधिकारोऽनुवर्तत एव, ततश्च जिनाख्यातमित्यतिरिच्यते, न, अस्याऽऽदरख्यापनार्थत्वात्, आदरख्यापनादौ च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः, तथा चोक्तम्—"अनुवादादरवीप्साभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु। ईषत्सम्भ्रमविस्मयगणनास्म-

व्याख्या—जिनाः—प्राग्निरूपितशब्दार्थास्तीर्थकरास्तैर्देशितानि—कथितानि जिनदेशितानि, कान्यत आह—'लक्षणसंस्थानासनविधानमानानि,' किं ?—विचिन्तयेदिति पर्यन्ते वक्ष्यति पष्ठ्यां गाथायामिति, तत्र लक्षणादीनि विचिन्तयेत्, अत्रापि गाथान्ते द्रव्याणामित्युक्तं तत्प्रतिपदमायोजनीयमिति, तत्र लक्षणं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां गत्यादि, तथा संस्थानं मुख्यवृत्त्या पुद्गलरचनाकारलक्षणं परिमण्डलाद्यजीवानां, यथोक्तम्—'परिमंडले य वट्टे तंसे चउरंस आयते चेव' जीवशरीराणां च समचतुरस्रादि, यथोक्तम्—'समचउरंसे नग्गोहमंडले साइ वामणे खुज्जे । हुंडेवि य संठाणे जीवाणं छ मुणेयव्वा ॥ १ ॥' तथा धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रापेक्षया भावनीयमिति, उक्तं च—'हेट्ठा मज्झे उवरिं छव्वीझल्लरिमुइंगसंठाणे । लोगो अद्धागारो अद्धाखेत्तागिई नेओ ॥ १ ॥' तथाऽऽसनानि—आधारलक्षणानि धर्मास्तिकायादीनां लोकाकाशादीनि स्वस्वरूपाणि वा, तथा विधानानि धर्मास्तिकायादीनामेव भेदानित्यर्थः, यथा—'धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसे' इत्यादि, तथा मानानि—प्रमाणानि धर्मास्तिकायादीनामेवात्मीयानि, तथोत्पादस्थितिभङ्गादिपर्याया ये च 'द्रव्याणां' धर्मास्तिकायादीनां तान् विचिन्तयेदिति, तत्रोत्पादादिपर्यायसिद्धिः 'उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदि'ति (तत्त्वार्थे अ० ५ सू० २९) वचनाद्, युक्तिः पुनरत्र—'घटमौलीसुवर्णार्थी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम् । शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽत्ति दधिव्रतः । अगोरसव्रतो नोभे, तस्मात्तत्त्वं त्रयात्मकम् ॥ २ ॥"

१ परिमण्डलं वृत्तं त्र्यस्रं चतुरस्रमायतमेव. २ समचतुरस्रं न्यग्रोधमण्डलं सादि वामनं कुब्जं । हुण्डमपि च संस्थानानि जीवानां षड् ज्ञातव्यानि ॥१॥ ३ अधस्तान्मध्ये उपरि वेत्रासनझल्लरीमृदङ्गसंस्थानः । लोको वैशाखाकारो वैशाखक्षेत्राकृतिर्ज्ञेयः ॥१॥ ४ धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ।

ततश्च धर्मास्तिकायो विवक्षितसमयसम्बन्धरूपापेक्षयोत्पद्यते तदनन्तरातीतसमयसम्बन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति धर्मास्तिकायद्रव्यात्मना तु नित्य इति, उक्तं च—'सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः। सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥१॥' आदिशब्दादगुरुलघ्वादिपर्यायपरिग्रहः, चशब्दः समुच्चयार्थ इति गाथार्थः ॥५२॥ किं च—

पंचत्थिकायमइयं लोगमणाइणिहणं जिणक्खायं। णामाइभेयविहियं तिविहमहोलोयभेयाइं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—'पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधनं जिनाख्यात'मिति, क्रिया पूर्ववत्, तत्रास्तयः–प्रदेशास्तेषां काया अस्तिकायाः पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः, एते च धर्मास्तिकायादयो गत्याद्युपग्रहकरा ज्ञेया इति, उक्तं च–"जीवानां पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम्। धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, स्थित्युपग्रहकारणम्। अधर्मः पुरुषस्येव, तिष्ठासोरवनिर्यथा ॥ २ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः। बदराणां घटो यद्वदाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥ ज्ञानात्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम्। नानासंसारिमुक्ताख्यो, जीवः प्रोक्तो जिनागमे ॥ ४ ॥ स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दमूर्तस्वभावकाः। सङ्घातभेदनिष्पन्नाः, पुद्गला जिनदेशिताः ॥ ५ ॥" तन्मयं–तदात्मकं, लोक्यत इति लोकस्तं, कालतः किम्भूतमित्यत आह—'अनाद्यनिधनम्' अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः, अनेनेश्वरादिकृतव्यवच्छेदमाह, असावपि दर्शनभेदाच्चित्र एवेत्यत आह–'जिनाख्यातं' तीर्थकरप्रणीतम्, आह–'जिनदेशितानि'त्यस्माज्जिनप्रणीताधिकारोऽनुवर्तत एव, ततश्च जिनाख्यातमित्यतिरिच्यते, न, अस्याऽऽदरख्यापनार्थत्वात्, आदरख्यापनादौ च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः, तथा चोक्तम्–"अनुवादादरवीप्साभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु। ईषत्सम्भ्रमविस्मयगणनास्म-

व्याख्या—जिनाः—प्राग्निरूपितशब्दार्थास्तीर्थकरास्तैर्देशितानि—कथितानि जिनदेशितानि, कान्यत आह—'लक्षणसंस्थानासनविधानमानानि,' किं ?—विचिन्तयेदिति पर्यन्ते वक्ष्यति पष्ठ्यां गाथायामिति, तत्र लक्षणादीनि विचिन्तयेत्, अत्रापि गाथान्ते द्रव्याणामित्युक्तं तत्प्रतिपदमायोजनीयमिति, तत्र लक्षणं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां गत्यादि, तथा संस्थानं मुख्यवृत्त्या पुद्गलरचनाकारलक्षणं परिमण्डलाद्यजीवानां, यथोक्तम्—'[1]परिमंडले य वट्टे तंसे चउरंस आयते चेव' जीवशरीराणां च समचतुरस्रादि, यथोक्तम्—'[2]समचउरंसे नग्गोहमंडले साइ वामणे खुज्जे। हुंडेवि य संठाणे जीवाणं छ मुणेयव्वा ॥ १ ॥' तथा धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रापेक्षया भावनीयमिति, उक्तं च—'[3]हेट्ठा मज्झे उवरि छव्वीझल्लरिमुइंगसंठाणे। लोगो अद्धागारो अद्धाखेत्तागिई नेओ ॥ १ ॥' तथाऽऽसनानि—आधारलक्षणानि धर्मास्तिकायादीनां लोकाकाशादीनि स्वस्वरूपाणि वा, तथा विधानानि धर्मास्तिकायादीनामेव भेदानित्यर्थः, यथा—'[4]धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसे' इत्यादि, तथा मानानि—प्रमाणानि धर्मास्तिकायादीनामेवात्मीयानि, तथोत्पादस्थितिभङ्गादिपर्याया ये च 'द्रव्याणां' धर्मास्तिकायादीनां तान् विचिन्तयेदिति, तत्रोत्पादादिपर्यायसिद्धिः 'उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदि'ति (तत्त्वार्थे अ० ५ सू० २९) वचनाद्, युक्तिः पुनरत्र—'घटमौलीसुवर्णार्थी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम्। शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽत्ति दधिव्रतः। अगोरसव्रतो नोभे, तस्मात्तत्त्वं त्रयात्मकम् ॥ २ ॥"

---

१ परिमण्डलं वृत्तं त्र्यस्रं चतुरस्रमायतमेव. २ समचतुरस्रं न्यग्रोधमण्डलं सादि वामनं कुब्जं। हुण्डमपि च संस्थानानि जीवानां षड् ज्ञातव्यानि ॥१॥ ३ अधस्तान्मध्ये उपरि वेत्रासनझल्लरीमृदङ्गसंस्थानः। लोको वैशाखाकारो वैशाखक्षेत्राकृतिर्ज्ञेयः ॥१॥ ४ धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः।

विवक्षितसमयसम्बन्धरूपापेक्षयोत्पद्यते तदनन्तरातीतसमयसम्बन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति धर्मा-
ततश्च धर्मास्तिकायो विवक्षितसमयसम्बन्धरूपापेक्षयोत्पद्यते तदनन्तरातीतसमयसम्बन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति धर्मा-
स्तिकायद्रव्यात्मना तु नित्य इति, उक्तं च—'सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः। सत्योश्चित्यपचित्योरा-
कृतिजातिव्यवस्थानात् ॥१॥' आदिशब्दादगुरुलघ्वादिपर्यायपरिग्रहः, चशब्दः समुच्चयार्थ इति गाथार्थः ॥५२॥ किं च—

पंचत्थिकायमइयं लोगमणाइणिहणं जिणक्खायं। णामाइभेयविहियं तिविहमहोलोयभेयाइं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—'पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधनं जिनाख्यात'मिति, क्रिया पूर्ववत्, तत्रास्तयः—प्रदेशास्तेषां काया अस्तिकायाः पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः, एते च धर्मास्तिकायादयो गत्याद्युपग्रहकरा ज्ञेया इति, उक्तं च—"जीवानां पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम्। धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, स्थित्युपग्रहकारणम्। अधर्मः पुरुषस्येव, तिष्ठासोरवनिर्यथा ॥ २ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः। बदराणां घटो यद्वदाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥ ज्ञानात्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम्। नानासंसारिमुक्ताख्यो, जीवः प्रोक्तो जिनागमे ॥ ४ ॥ स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दमूर्तस्वभावकाः। सङ्घातभेदनिष्पन्नाः, पुद्गला जिनदेशिताः ॥ ५ ॥" तन्मयं—तदात्मकं, लोक्यत इति लोकस्तं, कालतः किम्भूतमित्यत आह—'अनाद्यनिधनम्' अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः, अनेनेश्वरादिकृतव्यवच्छेदमाह, असावपि दर्शनभेदाच्चित्र एवेत्यत आह—'जिनाख्यातं' तीर्थकरप्रणीतम्, आह—'जिनदेशितानि'त्यस्माज्जिनप्रणीताधिकारोऽनुवर्तत एव, ततश्च जिनाख्यातमित्यतिरिच्यते, न, अस्याऽऽदरख्यापनार्थत्वात्, आदरख्यापनादौ च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः, तथा चोक्तम्—"अनुवादादरवीप्साभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु। ईषत्सम्भ्रमविस्मयगणनास्म-

रणेष्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥" तथा हि 'नामादिभेदविहितं' भेदतो नामादिभेदावस्थापितमित्यर्थः, उक्तं च–'नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । पज्जवलोगो य तहा अट्ठविहो लोगंमि (ग) निक्खेवो ॥१॥' भावार्थश्चतुर्विंशतिस्तवविवरणादवसेयः, साम्प्रतं क्षेत्रलोकमधिकृत्याह–'त्रिविधं' त्रिप्रकारम् 'अधोलोकभेदादि' इति प्राकृतशैल्याऽधोलोकादिभेदम्, आदिशब्दात्तिर्यगूर्ध्वलोकपरिग्रह इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥ किं च–तस्मिन्नेव क्षेत्रलोके इदं चेदं च विचिन्तयेदिति प्रतिपादयन्नाह—

खिइवलयदीवसागरनरयविमाणभवणाइसंठाणं । वोमाइपइट्ठाणं निययं लोगट्ठिइविहाणं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—'क्षितिवलयद्वीपसागरनिरयविमानभवनादिसंस्थानं' तत्र क्षितयः खलु धर्माद्या ईषत्प्राग्भारावसाना अष्टौ भूमयः परिगृह्यन्ते, वलयानि–घनोदधिघनवाततनुवातात्मकानि धर्मादिसप्तपृथिवीपरिक्षेपीण्येकविंशतिः, द्वीपाः–जम्बूद्वीपादयः स्वयम्भूरमणद्वीपान्ता असङ्ख्येयाः, सागरा–लवणसागरादयः स्वयम्भूरमणसागरपर्यन्ता असङ्ख्येया एव, निरयाः–सीमन्तकाद्या अप्रतिष्ठानावसानाः सङ्ख्येयाः, यत उक्तम्–'तीसा य पन्नवीसा पनरस दसेव सयसहस्साइं । तिन्नेगं पंचूणं पंच य नरगा जहाकमसो ॥ १ ॥' विमानानि–ज्योतिष्कादिसम्बन्धीन्यनुत्तरविमानान्तान्यसङ्ख्येयानि, ज्योतिष्कविमानानामसंख्येयत्वात्, भवनानि–भवनवास्यालयलक्षणानि असुरादिदशनिकायसंबन्धीनि असंख्येयानि, उक्तं च–

---

१ नामस्थापनयोः द्रव्ये क्षेत्रे च काले तथैव भावे च । पर्यवलोकः तथाऽष्टविधो लोके निक्षेपः ॥ १ ॥ २ त्रिंशत् पञ्चविंशतिश्च पञ्चदश दशैव शतसहस्राणि । त्रीणि एकं पञ्चोनं पञ्च च नरका यथाक्रमम् ॥ १ ॥

"सत्तेयं य कोडीओ हवंति बावत्तरिं सयसहस्सा । एसो भवणसमासो भवणवईणं वियाणेज्जा ॥१॥" आदिशब्दादसङ्ख्ये-
यव्यन्तरनगरपरिग्रहः, उक्तं च—"हेट्ठोवरिजोयणसयरहिए रयणाए जोयणसहस्से । पढमे वंतरियाणं भोमा नयरा असंखेज्जा
॥ १ ॥" ततश्च क्षितयश्च वलयानि चेत्यादिद्वन्द्वः, एतेषां संस्थानम्—आकारविशेषलक्षणं विचिन्तयेदिति, तथा 'व्योमा-
दिप्रतिष्ठानम्' इत्यत्र प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं, भावे ल्युट्, व्योम—आकाशम्, आदिशब्दाद्वाय्वादिपरिग्रहः, व्योमादौ प्रति-
ष्ठानमस्येति व्योमादिप्रतिष्ठानं, लोकस्थितिविधानमिति योगः, विधिः—विधानं प्रकार इत्यर्थः, लोकस्य स्थितिः २, स्थितिः
व्यवस्था मर्यादा इत्यनर्थान्तरं, तद्विधानं, किम्भूतं?—'नियतं' नित्यं शाश्वतं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५४ ॥ किं च—

उवओगलक्खणमणाइनिहणमत्थंतरं सरीराओ । जीवमरूविं कारिं भोयं च सयस्स कम्मस्स ॥ ५५ ॥

व्याख्या—उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोगः—साकारानाकारादिः, उक्तं च—'स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः' (तत्त्वार्थे अ० २ सू० ९)
स एव लक्षणं यस्य स उपयोगलक्षणस्तं, जीवमिति वक्ष्यति, तथा 'अनाद्यनिधनम्' अनाद्यपर्यवसितं, भवापवर्गप्रवाहा-
पेक्षया नित्यमित्यर्थः, तथा 'अर्थान्तरं' पृथग्भूतं, कुतः?—शरीरात्, जातावेकवचनं, शरीरेभ्यः—औदारिकादिभ्य इति,
किमित्यत आह—जीवति जीविष्यति जीवितवान् वा जीव इति तं, किम्भूतमित्यत आह—'अरूपिणम्' अमूर्तमित्यर्थः,
तथा 'कर्तारं' निर्वर्तकं, कर्मण इति गम्यते, तथा 'भोक्तारम्' उपभोक्तारं, कस्य?—स्वकर्मणः—आत्मीयस्य कर्मणः, ज्ञाना-
वरणीयादेरिति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

---

१ सप्तैव च कोट्यो भवन्ति द्वासप्ततिः शतसहस्राणि । एष भवनसमासो भवनपतीनां (इति) विजानीयात् ॥१॥ अभ्रस्यादुपरि योजनशतरहिते रत्नाया योजनसहस्रे । प्रथमे व्यन्तराणां भौमानि नगराण्यसंख्येयानि ॥ १ ॥

रणेष्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥" तथा हि 'नामादिभेदविहितं' भेदतो नामादिभेदावस्थापितमित्यर्थः, उक्तं च–'नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य। पज्जवलोगो य तहा अट्ठविहो लोगंमि(ग) निक्खेवो ॥१॥' भावार्थश्चतुर्विंशतिस्तवविवरणादवसेयः, साम्प्रतं क्षेत्रलोकमधिकृत्याह–'त्रिविधं' त्रिप्रकारम् 'अधोलोकभेदादि' इति प्राकृतशैल्याऽधोलोकादिभेदम्, आदिशब्दात्तिर्यगूर्ध्वलोकपरिग्रह इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥ किं च–तस्मिन्नेव क्षेत्रलोके इदं चेदं च विचिन्तयेदिति प्रतिपादयन्नाह–

खिइवलयदीवसागरनरयविमाणभवणाइसंठाणं। वोमाइपइट्ठाणं निययं लोगट्ठिइविहाणं ॥ ५४ ॥

व्याख्या–'क्षितिवलयद्वीपसागरनिरयविमानभवनादिसंस्थानं' तत्र क्षितयः खलु धर्माद्या ईषत्प्राग्भारावसाना अष्टौ भूमयः परिगृह्यन्ते, वलयानि–घनोदधिघनवाततनुवातात्मकानि धर्मादिसप्तपृथिवीपरिक्षेपीण्येकविंशतिः, द्वीपाः–जम्बूद्वीपादयः स्वयम्भूरमणद्वीपान्ता असङ्ख्येयाः, सागरा–लवणसागरादयः स्वयम्भूरमणसागरपर्यन्ता असङ्ख्येया एव, निरयाः–सीमन्तकाद्या अप्रतिष्ठानावसानाः सङ्ख्येयाः, यत उक्तम्–'तीसा य पन्नवीसा पनरस दसेव सयसहस्साइं। तिन्नेगं पंचूणं पंच य नरगा जहाकमसो ॥ १ ॥' विमानानि–ज्योतिष्कादिसम्बन्धीन्यनुत्तरविमानान्तान्यसङ्ख्येयानि, ज्योतिष्कविमानानामसंख्येयत्वात्, भवनानि–भवनवास्यालयलक्षणानि असुरादिदशनिकायसंबन्धीनि असंख्येयानि, उक्तं च–

1 नामस्थापनयोः द्रव्ये क्षेत्रे च काले तथैव भावे च। पर्यवलोकः तथाऽष्टविधो लोके निक्षेपः ॥ १ ॥ 2 त्रिंशत् पञ्चविंशतिश्च पञ्चदश दशैव शतसहस्राणि। त्रीणि एकं पञ्चोनं पञ्च च नरका यथाक्रमम् ॥ १ ॥

“सत्तेयं य कोडीओ हवंति बावत्तरिं सयसहस्सा । एसो भवणसमासो भवणवईणं वियाणेज्जा ॥१॥” आदिशब्दादसङ्ख्येयव्यन्तरनगरपरिग्रहः, उक्तं च–“हेट्ठोवरिजोयणसयरहिए रयणाए जोयणसहस्से । पढमे वंतरियाणं भोमा नयरा असंखेज्जा ॥ १ ॥” ततश्च क्षितयश्च वलयानि चेत्यादिद्वन्द्वः, एतेषां संस्थानम्–आकारविशेषलक्षणं विचिन्तयेदिति, तथा ‘व्योमादिप्रतिष्ठानम्’ इत्यत्र प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं, भावे ल्युट्, व्योम–आकाशम्, आदिशब्दाद्वाय्वादिपरिग्रहः, व्योमादौ प्रतिष्ठानमस्येति व्योमादिप्रतिष्ठानं, लोकस्थितिविधानमिति योगः, विधिः–विधानं प्रकार इत्यर्थः, लोकस्य स्थितिः २, स्थितिः व्यवस्था मर्यादा इत्यनर्थान्तरं, तद्विधानं, किम्भूतं?–‘नियतं’ नित्यं शाश्वतं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५४ ॥ किं च—

उवओगलक्खणमणाइनिहणमत्थंतरं सरीराओ । जीवमरूविं कारिं भोयं च सयस्स कम्मस्स ॥ ५५ ॥

व्याख्या—उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोगः–साकारानाकारादिः, उक्तं च–‘स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः’ (तत्त्वार्थे अ० २ सू० ९) स एव लक्षणं यस्य स उपयोगलक्षणस्तं, जीवमिति वक्ष्यति, तथा ‘अनाद्यनिधनम्’ अनाद्यपर्यवसितं, भवापवर्गप्रवाहापेक्षया नित्यमित्यर्थः, तथा ‘अर्थान्तरं’ पृथग्भूतं, कुतः?–शरीरात्, जातावेकवचनं, शरीरेभ्यः–औदारिकादिभ्य इति, किमित्यत आह–जीवति जीविष्यति जीवितवान् वा जीव इति तं, किम्भूतमित्यत आह–‘अरूपिणम्’ अमूर्तमित्यर्थः, तथा ‘कर्तारं’ निर्वर्तकं, कर्मण इति गम्यते, तथा ‘भोक्तारम्’ उपभोक्तारं, कस्य?–स्वकर्मणः–आत्मीयस्य कर्मणः, ज्ञानावरणीयादेरिति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

---

१ सप्तैव च कोट्यो भवन्ति द्वासप्ततिः शतसहस्राणि । एष भवनसमासो भवनपतीनां (इति) विजानीयात् ॥१॥ अधस्तादुपरि योजनशतरहिते रत्नाया योजनसहस्रे । प्रथमे व्यन्तराणां भौमानि नगराण्यसंख्येयानि ॥ १ ॥

तस्स य सकम्मजणियं जम्माइजलं कसायपायालं । वसणसयसावयमणं मोहावत्तं महाभीमं ॥ ५६ ॥

व्याख्या—'तस्य च' जीवस्य 'स्वकर्मजनितम्' आत्मीयकर्मनिर्वर्तितं, कं ?—संसारसागरमिति वक्ष्यति तं, किम्भूतमित्यत आह–'जन्मादिजलं' जन्म–प्रतीतम्, आदिशब्दाज्जरामरणपरिग्रहः, एतान्येवातिबहुत्वाज्जलमिव जलं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'कषायपातालं' कषायाः–पूर्वोक्तास्त एवागाधभयजननसाम्येन पातालमिव पातालं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'व्यसनशतश्वापदवन्तं' व्यसनानि–दुःखानि द्यूतादीनि वा तच्छतान्येव पीडाहेतुत्वात् श्वापदानि तान्यस्य विद्यन्त इति तद्वन्तं 'मणं'ति देशीशब्दो मत्वर्थीयः, उक्तं च "मतुयत्थंमि मुणिज्जह आलं इल्लं मणं च मणुयं चे"ति, तथा 'मोहावर्तं' मोहः–मोहनीयं कर्म तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'महाभीमम्' अतिभयानकमिति गाथार्थः ॥ ५६ ॥ किं च—

अण्णाणमारुएरियसंजोगविजोगवीइसंताणं । संसारसागरमणो...

—'अज्ञानं' ज्ञानावरणकर्मो...

...गवियोग...

तस्स य सकम्मजणियं जम्माइजलं कसायपायालं । वसणसयसावयमणं मोहावत्तं महाभीमं ॥ ५६ ॥

व्याख्या—'तस्य च' जीवस्य 'स्वकर्मजनितम्' आत्मीयकर्मनिर्वर्तितं, कं ?–संसारसागरमिति वक्ष्यति तं, किम्भूतमित्यत आह–'जन्मादिजलं' जन्म–प्रतीतम्, आदिशब्दाज्जरामरणपरिग्रहः, एतान्येवातिबहुत्वाज्जलमिव जलं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'कषायपातालं' कषायाः–पूर्वोक्तास्त एवागाधभवजननसाम्येन पातालमिव पातालं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'व्यसनशतश्वापदवन्तं' व्यसनानि–दुःखानि द्यूतादीनि वा तच्छतान्येव पीडाहेतुत्वात् श्वापदानि तान्यस्य विद्यन्त इति तद्वन्तं 'मणं'ति देशीशब्दो मत्वर्थीयः, उक्तं च "मतुयत्थंमि मुणिज्जह आलं इल्लं मणं च मणुयं चे"ति, तथा 'मोहावर्तं' मोहः–मोहनीयं कर्म तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'महाभीमम्' अतिभयानकमिति गाथार्थः ॥ ५६ ॥ किं च—

अण्णाणमारुएरियसंजोगविजोगवीइसंताणं । संसारसागरमणोरपारमसुहं विचिंतेज्जा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—'अज्ञानं' ज्ञानावरणकर्मोदयजनित आत्मपरिणामः स एव तत्प्रेरकत्वान्मारुतः–वायुस्तेनेरितः–प्रेरितः, कः ?–संयोगवियोगवीचिसन्तानो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तत्र संयोगः–केनचित् सह सम्बन्धः वियोगः–तेनैव विप्रयोगः एतावेव सन्ततप्रवृत्तत्वात् वीचयः–ऊर्मयस्तत्प्रवाहः–सन्तान इति भावना, संसरणं संसारः (स) सागर इव संसारसागरस्तं, किम्भूतम् ? 'अनोरपारम्' अनाद्यपर्यवसितम् 'अशुभम्' अशोभनं विचिन्तयेत्, तस्य गुणरहितस्य जीवस्येति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

तस्स य संतरणसहं सम्मइंसणसुबंधणमणग्घं । णाणमयकण्णधारं चारित्तमयं महापोयं ॥ ५८ ॥

व्याख्या—'तस्य च' संसारसागरस्य 'संतरणसहं' सन्तरणसमर्थं, पोतमिति वक्ष्यति, किंविशिष्टं ?—सम्यग्दर्शनमेव शोभनं बन्धनं यस्य स तथाविधस्तम्, 'अनघम्' अपापं, ज्ञानं—प्रतीतं तन्मयः—तदात्मकः कर्णधारः—निर्यामकविशेषो यस्य यस्मिन् वा स तथाविधस्तं, चारित्रं—प्रतीतं तदात्मकं 'महापोतम्' इति महाबोहित्थं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

संवरकयनिच्छिद्दं तवपवणाइद्धजइणतरवेगं । वेरग्गमग्गपडियं विसोत्तियावीइनिक्खोभं ॥ ५९ ॥

व्याख्या—इहाऽऽश्रवनिरोधः संवरस्तेन कृतं निश्छिद्रं—स्थगितरन्ध्रमित्यर्थः, अनशनादिलक्षणं तपः तदेवेष्टपुरं प्रति प्रेरकत्वात् पवन इव तपःपवनस्तेनाऽऽविद्धस्य—प्रेरितस्य जवनतरः—शीघ्रतरो वेगः—रयो यस्य स तथाविधस्तं, तथा विरागस्य भावो वैराग्यं, तदेवेष्टपुरप्रापकत्वान्मार्ग इव वैराग्यमार्गस्तस्मिन् पतितः—गतस्तं, तथा विस्रोतसिका—अपध्यानानि एता एवेष्टपुरप्राप्तिविघ्नहेतुत्वाद्वीचय इव विस्रोतसिकावीचयः ताभिर्निःक्षोभ्यः—निष्प्रकम्पस्तमिति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

एवम्भूतं पोतं किं ?—

आरोढुं मुणिवणिया महग्घसीलंगरयणपडिपुन्नं । जह तं निव्वाणपुरं सिग्घमविग्घेण पावंति ॥ ६० ॥

व्याख्या—'आरोढुं' इत्यारुह्य, के ?—'मुनिवणिजः' मन्यन्ते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनयः त एवातिनिपुणमायव्ययपूर्वकं प्रवृत्तेर्वणिज इव मुनिवणिजः, पोत एव विशेष्यते—महार्घाणि शीलाङ्गानि—पृथिवीकायसंरम्भपरित्यागादीनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तान्येवैकान्तिकात्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्रत्नानि २ तैः परिपूर्णः—भृतस्तं, येन प्रकारेण यथा 'तत्' प्रक्रान्तं

तस्स य सकम्मजणियं जम्माइजलं कसायपायालं । वसणसयसावयमणं मोहावत्तं महाभीमं ॥ ५६ ॥

व्याख्या—'तस्य च' जीवस्य 'स्वकर्मजनितम्' आत्मीयकर्मनिर्वर्तितं, कं ?—संसारसागरमिति वक्ष्यति तं, किम्भूतमित्यत आह—'जन्मादिजलं' जन्म—प्रतीतम्, आदिशब्दाज्जरामरणपरिग्रहः, एतान्येवातिबहुत्वाज्जलमिव जलं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'कषायपातालं' कषायाः—पूर्वोक्तास्त एवागाधभयजननसाम्येन पातालमिव पातालं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'व्यसनशतश्वापदवन्तं' व्यसनानि—दुःखानि द्यूतादीनि वा तच्छतान्येव पीडाहेतुत्वात् श्वापदानि तान्यस्य विद्यन्त इति तद्वन्तं 'मणं'ति देशीशब्दो मत्वर्थीयः, उक्तं च "मतुयत्थंमि मुणिज्जह आलं इल्लं मणं च मणुयं चे"ति, तथा 'मोहावर्तं' मोहः—मोहनीयं कर्म तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा 'महाभीमम्' अतिभयानकमिति गाथार्थः ॥ ५६ ॥ किं च—

अण्णाणमारुएरियसंजोगविजोगवीइसंताणं । संसारसागरमणोरपारमसुहं विचिंतेज्जा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—'अज्ञानं' ज्ञानावरणकर्मोदयजनित आत्मपरिणामः स एव तत्प्रेरकत्वान्मारुतः—वायुस्तेनेरितः—प्रेरितः, कं ?—संयोगवियोगवीचिसन्तानो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तत्र संयोगः—केनचित् सह सम्बन्धः वियोगः—तेनैव विप्रयोगः एतावेव सन्ततप्रवृत्तत्वात् वीचयः—ऊर्मयस्तत्प्रवाहः—सन्तान इति भावना, संसरणं संसारः (स) सागर इव संसारसागरस्तं, किम्भूतम् ? 'अनोरपारम्' अनाद्यपर्यवसितम् 'अशुभम्' अशोभनं विचिन्तयेत्, तस्य गुणरहितस्य जीवस्येति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

तस्स य संतरणसहं सम्मद्दंसणसुबंधणमणग्घं । णाणमयकण्णधारं चारित्तमयं महापोयं ॥ ५८ ॥

व्याख्या—'तस्य च' संसारसागरस्य 'संतरणसहं' सन्तरणसमर्थं, पोतमिति वक्ष्यति, किंविशिष्टं ?—सम्यग्दर्शनमेव शोभनं बन्धनं यस्य स तथाविधस्तम्, 'अनघम्' अपापं, ज्ञानं—प्रतीतं तन्मयः—तदात्मकः कर्णधारः—निर्यामकविशेषो यस्य यस्मिन् वा स तथाविधस्तं, चारित्रं—प्रतीतं तदात्मकं 'महापोतम्' इति महाबोहित्थं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

संवरकयनिच्छिद्दं तवपवणाइद्धजइणतरवेगं । वेरग्गमग्गपडियं विसोत्तियावीइनिक्खोभं ॥ ५९ ॥

व्याख्या—इहाऽऽश्रवनिरोधः संवरस्तेन कृतं निश्छिद्रं—स्थगितरन्ध्रमित्यर्थः, अनशनादिलक्षणं तपः तदेवेष्टपुरं प्रति प्रेरकत्वात् पवन इव तपःपवनस्तेनाऽऽविद्धस्य—प्रेरितस्य जवनतरः—शीघ्रतरो वेगः—रयो यस्य स तथाविधस्तं, तथा विरागस्य भावो वैराग्यं, तदेवेष्टपुरप्रापकत्वान्मार्ग इव वैराग्यमार्गस्तस्मिन् पतितः—गतस्तं, तथा विस्रोतसिका—अपध्यानानि एता एवेष्टपुरप्राप्तिविघ्नहेतुत्वाद्वीचय इव विस्रोतसिकावीचयः ताभिर्निक्षोभ्यः—निष्प्रकम्पस्तमिति गाथार्थः ॥ ५९ ॥
एवम्भूतं पोतं किं ?—

आरोढुं मुणिवणिया महग्घसीलंगरयणपडिपुन्नं । जह तं निव्वाणपुरं सिग्घमविग्घेण पावंति ॥ ६० ॥

व्याख्या—'आरोढुं' इत्यारुह्य, के ?—'मुनिवणिजः' मन्यन्ते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनयः त एवातिनिपुणमायव्ययपूर्वकं प्रवृत्तेर्वणिज इव मुनिवणिजः, पोत एव विशेष्यते—महार्घाणि शीलाङ्गानि—पृथिवीकायसंरम्भपरित्यागादीनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तान्येवैकान्तिकात्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्रत्नानि २ तैः परिपूर्णः—भृतस्तं, येन प्रकारेण यथा 'तत्' प्रक्रान्तं

'निर्वाणपुरं' सिद्धिपत्तनं परिनिर्वाणपुरं वेति पाठान्तरं 'शीघ्रम्' आशु स्वल्पेन कालेनेत्यर्थः, 'अविघ्नेन' अन्तरायमन्तरेण 'प्राप्नुवन्ति' आसादयन्ति, तथा विचिन्तयेदिति वर्तत इत्ययं गाथार्थः ॥ ६० ॥

तत्थ य तिरयणविणिओगमइयमेगंतियं निराबाहं । साभावियं निरुवमं जह सोक्खं अक्खयमुवेंति ॥ ६१ ॥

व्याख्या—'तत्र च' परिनिर्वाणपुरे 'त्रिरत्नविनियोगात्मक'मिति त्रीणि रत्नानि—ज्ञानादीनि विनियोगश्चैषां क्रियाकरणं, ततः प्रसूतेस्तदात्मकमुच्यते, तथा 'एकान्तिकम्' इत्येकान्तभावि 'निराबाधम्' इत्याबाधारहितं, 'स्वाभाविकं' न कृत्रिमं 'निरुपमम्' उपमातीतमिति, उक्तं च—'नवि अत्थि माणुसाणं तं सोक्ख'मित्यादि 'यथा' येन प्रकारेण 'सौख्यं' प्रतीतम् 'अक्षयम्' अपर्यवसानम् 'उपयान्ति' सामीप्येन प्राप्नुवन्ति, क्रिया प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

किं बहुणा ? सव्वं चिय जीवाइपयत्थवित्थरोवेयं । सव्वनयसमूहमयं झाएज्जा समयसब्भावं ॥ ६२ ॥

व्याख्या—किं बहुना भाषितेन ?, 'सर्वमेव' निरवशेषमेव 'जीवादिपदार्थविस्तरोपेतं' जीवाजीवाश्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षाख्यपदार्थप्रपञ्चसमन्वितं समयसद्भावमिति योगः, किंविशिष्टं ?—'सर्वनयसमूहात्मकं' द्रव्यास्तिकादिनयसङ्घातमयमित्यर्थः, 'ध्यायेत्' विचिन्तयेदिति भावना, 'समयसद्भावं' सिद्धान्तार्थमिति हृदयम्, अयं गाथार्थः ॥ ६२ ॥ गतं ध्यातव्यद्वारं, साम्प्रतं येऽस्य ध्यातारस्तान् प्रतिपादयन्नाह—

सव्वप्पमायरहिया मुणओ खीणोवसंतमोहा य । झायारो नाणधणा धम्मज्झाणस्स निद्दिट्ठा ॥ ६३ ॥

१ नैवास्ति मनुष्याणां तत्सौख्यं.

व्याख्या—प्रमादा-मद्यादयः, यथोक्तम्—'मज्जं विसयकसाया निद्दा विकहा य पंचमी भणिया' सर्वप्रमादै रहिताः सर्वप्रमादरहिताः, अप्रमादवन्त इत्यर्थः, 'मुनयः' साधवः 'क्षीणोपशान्तमोहाश्च' इति क्षीणमोहाः-क्षपकनिर्ग्रन्थाः उपशान्तमोहा-उपशामकनिर्ग्रन्थाः, चशब्दादन्ये वाऽप्रमादिनः, 'ध्यातारः' चिन्तकाः, धर्मध्यानस्येति सम्बन्धः, ध्यातार एव विशेष्यन्ते-'ज्ञानधनाः' ज्ञानवित्ताः, विपश्चित इत्यर्थः, 'निर्दिष्टाः' प्रतिपादितास्तीर्थंकरगणधरैरिति गाथार्थः ॥ ६३ ॥ उक्ता धर्मध्यानस्य ध्यातारः, साम्प्रतं शुक्लध्यानस्याप्याद्यभेदद्वयस्याविशेषेण एत एव यतो ध्यातार इत्यतो मा भूत्पुनरभिधेया भविष्यन्तीति लाघवार्थं चरमभेदद्वयस्य प्रसङ्गत एव तानेवाभिधित्सुराह—

एए चिय पुव्वाणं पुव्वधरा सुप्पसत्थसंघयणा । दोण्ह सजोगाजोगा सुक्काण पराण केवलिणो ॥ ६४ ॥

व्याख्या—'एत एव' येऽनन्तरमेव धर्मध्यानध्यातार उक्ताः 'पूर्वयोः' इत्याद्ययोर्द्वयोः शुक्लध्यानभेदयोः पृथक्त्ववितर्कसविचारमेकत्ववितर्कमविचारमित्यनयोः ध्यातार इति गम्यते, अयं पुनर्विशेषः-'पूर्वधराः' चतुर्दशपूर्वविदस्तदुपयुक्ताः, इदं च पूर्वधरविशेषणमप्रमादवतामेव वेदितव्यं, न निर्ग्रन्थानां, माषतुषमरुदेव्यादीनामपूर्वधराणामपि तदुपपत्तेः; 'सुप्रशस्तसंहनना' इत्याद्यसंहननयुक्ताः, इदं पुनरोघत एव विशेषणमिति, तथा 'द्वयोः' शुक्लयोः परयोः-उत्तरकालभाविनोः प्रधानयोर्वा सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिव्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिलक्षणयोर्यथासङ्ख्यं सयोगायोगकेवलिनो ध्यातार इति योगः,

---

१ मद्यं विषयाः कषाया निद्रा विकथा च पञ्चमी भणिता.

'एवं च गम्मए–सुक्कज्झाणाइदुगं वोलीणस्स ततियमप्पत्तस्स एयाए झाणंतरियाए वट्टमाणस्स केवलणाणमुप्पज्जइ, केवली य सुक्कलेसोऽज्झाणी य जाव सुहुमकिरियमनियट्टि'त्ति गाथार्थः ॥ ६४ ॥ उक्तमानुषङ्गिकम्, इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

झाणोवरमेऽवि मुणी णिच्चमणिच्चाइभावणापरमो । होइ सुभावियचित्तो धम्मज्झाणेण जो पुव्विं ॥ ६५ ॥

व्याख्या—इह ध्यानं धर्मध्यानमभिगृह्यते, तदुपरमेऽपि–तद्विगमेऽपि 'मुनिः' साधुः 'नित्यं' सर्वकालमनित्यादिचिन्तनापरमो भवति, आदिशब्दादशरणैकत्वसंसारपरिग्रहः, एताश्च द्वादशानुप्रेक्षा भावयितव्याः, "इष्टजनसम्प्रयोगर्द्धिविषयसुखसम्पदः" (प्रशमरतौ १५१–१६२) इत्यादिना ग्रन्थेन, फलं चासां सचित्तादिष्वनभिष्वङ्गभवनिर्वेदाविति भावनीयम्, अथ किंविशिष्टोऽनित्यादिचिन्तनापरमो भवतीत्यत आह–'सुभावितचित्तः' सुभावितान्तःकरणः, केन ?–'धर्मध्यानेन' प्राग्निरूपितशब्दार्थेन 'यः' कश्चित् 'पूर्वम्' आदावितिति गाथार्थः ॥ ६५ ॥ गतमनुप्रेक्षाद्वारम्, अधुना लेश्याद्वारप्रतिपादनायाह—

होंति कमविसुद्धाओ लेसाओ पीयपम्हसुक्काओ । धम्मज्झाणोवगयस्स तिव्वमंदाइभेयाओ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—इह 'भवन्ति' संजायन्ते 'क्रमविशुद्धाः' परिपाटिविशुद्धाः, काः ?–लेश्याः, ताश्च पीतपद्मशुक्लाः, एतदुक्तं

१ एवं च गम्यते–शुक्लध्यानादिद्वयं व्यतिक्रान्तस्य तृतीयमप्राप्तस्य एतस्यां ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य केवलज्ञानमुत्पद्यते, केवली च शुक्ललेश्योऽध्यायी च यावत् सूक्ष्मक्रियमनिवृत्तीति.

भवति–पीतलेश्यायाः पद्मलेश्या विशुद्धा तस्या अपि शुक्ललेश्येति क्रमः, कस्यैता भवन्त्यत आह–'धर्मध्यानोपगतस्य' धर्मध्यानयुक्तस्येत्यर्थः, किंविशिष्टाश्चैता भवन्त्यत आह–'तीव्रमन्दादिभेदा' इति तत्र तीव्रभेदाः पीतादिस्वरूपेष्वन्त्याः, मन्दभेदास्त्वाद्याः, आदिशब्दान्मध्यमपक्षपरिग्रहः, अथवौघत एव परिणामविशेषा तीव्रमन्दभेदा इति गाथार्थः ॥ ६६ ॥ उक्तं लेश्याद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं विवृण्वन्नाह—

आगमउवएसाणाणिसग्गओ जं जिणप्पणीयाणं । भावाणं सद्दहणं धम्मज्झाणस्स तं लिंगं ॥ ६७ ॥

व्याख्या—इहागमोपदेशाज्ञानिसर्गतो यद् 'जिनप्रणीतानां' तीर्थंकरप्ररूपितानां द्रव्यादिपदार्थानां 'श्रद्धानम्' अवितथा एत इत्यादिलक्षणं धर्मध्यानस्य तल्लिङ्गं, तत्त्वश्रद्धानेन लिङ्ग्यते धर्मध्यायीति, इह चागमः–सूत्रमेव तदनुसारेण कथनम्–उपदेशः आज्ञा त्वर्थः निसर्गः–स्वभाव इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ किं च—

जिणसाहूगुणकित्तणपसंसणाविणयदाणसंपण्णो । सुअसीलसंजमरओ धम्मज्झाणी मुणेयव्वो ॥ ६८ ॥

व्याख्या—'जिनसाधुगुणोत्कीर्तनप्रशंसाविनयदानसम्पन्नः' इह जिनसाधवः–प्रतीताः, तद्गुणाश्च निरतिचारसम्यग्दर्शनादयस्तेषामुत्कीर्तनं–सामान्येन संशब्दनमुच्यते, प्रशंसा त्वहोश्लाघ्यतया भक्तिपूर्विका स्तुतिः, विनयः–अभ्युत्थानादि, दानम्–अशनादिप्रदानम्, एतत्सम्पन्नः–एतत्समन्वितः, तथा श्रुतशीलसंयमरतः, तत्र श्रुतं–सामायिकादिबिन्दुसारान्तं शीलं–व्रतादिसमाधानलक्षणं संयमस्तु प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणः, यथोक्तं–'पञ्चाश्रवा' दित्यादि, एतेषु भावतो रतः, किं ?–धर्मध्यानीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ गतं लिङ्गद्वारम्, अधुना फलद्वारावसरः, तच्च लाघवार्थं शुक्लध्यान-

[1]एवं च गम्मए-सुक्कज्झाणाइदुगं वोलीणस्स ततियमप्पत्तस्स एयाए झाणंतरियाए वट्टमाणस्स केवलणाणमुप्पज्जइ, केवली य सुक्कलेसोऽज्झाणी य जाव सुहुमकिरियमनियट्टि'त्ति गाथार्थः ॥ ६४ ॥ उक्तमानुपङ्गिकम्, इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

झाणोवरमेऽवि मुणी णिच्चमणिच्चाइभावणापरमो । होइ सुभावियचित्तो धम्मज्झाणेण जो पुव्विं ॥ ६५ ॥

व्याख्या—इह ध्यानं धर्मध्यानमभिगृह्यते, तदुपरमेऽपि-तद्विगमेऽपि 'मुनिः' साधुः 'नित्यं' सर्वकालमनित्यादिचिन्तनापरमो भवति, आदिशब्दादशरणैकत्वसंसारपरिग्रहः, एताश्च द्वादशानुप्रेक्षा भावयितव्याः, "इष्टजनसम्प्रयोगर्द्धिविषयसुखसम्पदः" (प्रशमरतौ १५१-१६३) इत्यादिना ग्रन्थेन, फलं चासां सचित्तादिष्वनभिष्वङ्गभयनिर्वेदावितिभावनीयम्, अथ किंविशिष्टोऽनित्यादिचिन्तनापरमो भवतीत्यत आह-'सुभावितचित्तः' सुभावितान्तःकरणः, केन ?-'धर्मध्यानेन' प्राग्निरूपितशब्दार्थेन 'यः' कश्चित् 'पूर्वम्' आदाविति गाथार्थः ॥ ६५ ॥ गतमनुप्रेक्षाद्वारम्, अधुना लेश्याद्वारप्रतिपादनायाह—

होंति कमविसुद्धाओ लेसाओ पीयपम्हसुक्काओ । धम्मज्झाणोवगयस्स तिव्वमंदाइभेयाओ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—इह 'भवन्ति' संजायन्ते 'क्रमविशुद्धाः' परिपाटिविशुद्धाः, काः ?-लेश्याः, ताश्च पीतपद्मशुक्लाः, एतदुक्तं

1 एवं च गम्यते-शुक्लध्यानादिद्वयं व्यतिक्रान्तस्य तृतीयमप्राप्तस्य एतस्यां ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य केवलज्ञानमुत्पद्यते, केवली च शुक्ललेश्योऽध्यानी च यावत् सूक्ष्मक्रियमनिवृत्तीति.

भवति—पीतलेश्यायाः पद्मलेश्या विशुद्धा तस्या अपि शुक्लेश्येति क्रमः, कस्यैता भवन्त्यत आह—'धर्मध्यानोपगतस्य' धर्मध्यानयुक्तस्येत्यर्थः, किंविशिष्टाश्चैता भवन्त्यत आह—'तीव्रमन्दादिभेदा' इति तत्र तीव्रभेदाः पीतादिस्वरूपेष्वन्त्याः, मन्दभेदास्त्वाद्याः, आदिशब्दान्मध्यमपक्षपरिग्रहः, अथवौघत एव परिणामविशेषा तीव्रमन्दभेदा इति गाथार्थः ॥ ६६ ॥ उक्तं लेश्याद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं विवृण्वन्नाह—

आगमउवएसाणाणिसग्गओ जं जिणप्पणीयाणं । भावाणं सद्दहणं धम्मज्झाणस्स तं लिंगं ॥ ६७ ॥

व्याख्या—इहागमोपदेशाज्ञानिसर्गतो यद् 'जिनप्रणीतानां' तीर्थकरप्ररूपितानां द्रव्यादिपदार्थानां 'श्रद्धानम्' अवितथा एत इत्यादिलक्षणं धर्मध्यानस्य तल्लिङ्गं, तत्त्वश्रद्धानेन लिङ्ग्यते धर्मध्यायीति, इह चागमः—सूत्रमेव तदनुसारेण कथनम्—उपदेशः आज्ञा त्वर्थः निसर्गः—स्वभाव इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ किं च—

जिणसाहूगुणकित्तणपसंसणाविणयदाणसंपण्णो । सुअसीलसंजमरओ धम्मज्झाणी मुणेयव्वो ॥ ६८ ॥

व्याख्या—'जिनसाधुगुणोत्कीर्तनप्रशंसाविनयदानसम्पन्नः' इह जिनसाधवः—प्रतीताः, तद्गुणाश्च निरतिचारसम्यग्दर्शनादयस्तेषामुत्कीर्तनं—सामान्येन संशब्दनमुच्यते, प्रशंसा त्वहोश्लाघ्यतया भक्तिपूर्विका स्तुतिः, विनयः—अभ्युत्थानादि, दानम्—अशनादिप्रदानम्, एतत्सम्पन्नः—एतत्समन्वितः, तथा श्रुतशीलसंयमरतः, तत्र श्रुतं—सामायिकादिबिन्दुसारान्तं शीलं—व्रतादिसमाधानलक्षणं संयमस्तु प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणः, यथोक्तं—'पञ्चाश्रवा' दित्यादि, एतेषु भावतो रतः, किं ?—धर्मध्यानीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ गतं लिङ्गद्वारम्, अधुना फलद्वारावसरः, तच्च लाघवार्थं शुक्लध्यान-

'एवं च गम्मए–सुक्कज्झाणाइदुगं वोलीणस्स ततियमप्पत्तस्स एयाए झाणंतरियाए वट्टमाणस्स केवलणाणमुप्पज्जइ, केवली य सुक्कलेसोऽज्झाणी य जाव सुहुमकिरियमनियट्टि'त्ति गाथार्थः ॥ ६४ ॥ उक्तमानुपङ्गिकम्, इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

झाणोवरमेऽवि मुणी णिच्चमणिच्चाइभावणापरमो । होइ सुभावियचित्तो धम्मज्झाणेण जो पुव्विं ॥ ६५ ॥

व्याख्या—इह ध्यानं धर्मध्यानमभिगृह्यते, तदुपरमेऽपि–तद्विगमेऽपि 'मुनिः' साधुः 'नित्यं' सर्वकालमनित्यादिचिन्तनापरमो भवति, आदिशब्दादशरणैकत्वसंसारपरिग्रहः, एताश्च द्वादशानुप्रेक्षा भावयितव्याः, "इष्टजनसम्प्रयोगर्द्धिविषयसुखसम्पदः" (प्रशमरतौ १५१–१६२) इत्यादिना ग्रन्थेन, फलं चासां सचित्तादिष्वनभिष्वङ्गभयनिर्वेदाविति भावनीयम्, अथ किंविशिष्टोऽनित्यादिचिन्तनापरमो भवतीत्यत आह–'सुभावितचित्तः' सुभावितान्तःकरणः, केन ?–'धर्मध्यानेन' प्राग्निरूपितशब्दार्थेन 'यः' कश्चित् 'पूर्वम्' आदाविति गाथार्थः ॥ ६५ ॥ गतमनुप्रेक्षाद्वारम्, अधुना लेश्याद्वारप्रतिपादनायाह—

होंति कमविसुद्धाओ लेसाओ पीयपम्हसुक्काओ । धम्मज्झाणोवगयस्स तिव्वमंदाइभेयाओ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—इह 'भवन्ति' संजायन्ते 'क्रमविशुद्धाः' परिपाटिविशुद्धाः, काः ?–लेश्याः, ताश्च पीतपद्मशुक्लाः, एतदुक्तं

१ एवं च गम्यते–शुक्लध्यानादिद्वयं व्यतिक्रान्तस्य तृतीयमप्राप्तस्य एतस्यां ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य केवलज्ञानमुत्पद्यते, केवली च शुक्ललेश्योऽध्यायी च यावत् सूक्ष्मक्रियमनिवृत्तीति.

परमाणौ, निधायेति शेषः, कः ?–'छद्मस्थः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, 'ध्यायति' चिन्तयति 'सुनिष्प्रकम्पः' अतीव निश्चल इत्यर्थः, 'ध्यानं' शुक्लं, ततोऽपि प्रयत्नविशेषान्मनोऽपनीय 'अमनाः' अविद्यमानान्तःकरणः 'जिनो भवति' अर्हन् भवति, चरमयोर्द्वयोर्ध्यातेति वाक्यशेषः, तत्राप्याद्यस्यान्तर्मुहूर्तेन शैलेशीमप्राप्तः, तस्यां च द्वितीयस्येति गाथार्थः ॥ ७० ॥ आह–कथं पुनश्छद्मस्थस्त्रिभुवनविषयं मनः संक्षिप्याणौ धारयति ?, केवली वा ततोऽप्यपनयतीति ?, अत्रोच्यते—

जह सव्वसरीरगयं मंतेण विसं निरुंभए डंके । तत्तो पुणोऽवणिज्जइ पहाणयरमंतजोगेणं ॥ ७१ ॥

व्याख्या—'यथे' त्युदाहरणोपन्यासार्थः, 'सर्वशरीरगतं' सर्वदेहव्यापकं 'मन्त्रेण' विशिष्टवर्णानुपूर्वीलक्षणेन 'विषं' मारणात्मकं द्रव्यं 'निरुध्यते' निश्चयेन ध्रियते, क ?–'डङ्के' भक्षणदेशे, 'ततः' डङ्कात्पुनरपनीयते, केनेत्यत आह–'प्रधानतरमन्त्रयोगेन' श्रेष्ठतरमन्त्रयोगेनेत्यर्थः, मन्त्रयोगाभ्यामिति च पाठान्तरं वा, अत्र पुनर्योगशब्देनागदः परिगृह्यते इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

तह तिहुयणतणुविसयं मणोविसं जोगमंतबलजुत्तो । परमाणुंमि निरुंभइ अवणेइ तओवि जिणवेज्जो ॥ ७२ ॥

व्याख्या—तथा 'त्रिभुवनतनुविषयं' त्रिभुवनशरीरालम्बनमित्यर्थः, मन एव भवमरणनिबन्धनत्वाद्विषं मन्त्रयोगबलयुक्तः–जिनवचनध्यानसामर्थ्यसम्पन्नः परमाणौ निरुणद्धि, तथाऽचिन्त्यप्रयत्नाच्चापनयति 'ततोऽपि' तस्मादपि परमाणोः, कः ?–'जिनवैद्यः' जिनभिषग्वर इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥ अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह—

उस्सारियेंधणभरो जह परिहाइ कमसो हुयासुव्व । थोविंधणावसेसो निव्वाइ तओऽवणीओ य ॥ ७३ ॥

फलाधिकारे वक्ष्यतीत्युक्तं धर्मध्यानम्, इदानीं शुक्लध्यानावसर इत्यस्य चान्वर्थः प्राग्निरूपित एव, इहापि च भावनादीनि फलान्तानि तान्येव द्वादश द्वाराणि भवन्ति, तत्र भावनादेशकालासनविशेषेषु (धर्म)ध्यानादस्याविशेष एवेत्यत एतान्यनादृत्याऽऽलम्बनान्यभिधित्सुराह—

अह खंतिमद्दवज्जवमुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ । आलंबणाइं जेहिं सुक्कज्झाणं समारुहइ ॥ ६९ ॥

व्याख्या—'अथ' त्यासनविशेषानन्तर्यें, 'क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तयः' क्रोधमानमायालोभपरित्यागरूपाः, परित्यागश्च क्रोधनिवर्तनमुदयनिरोधः उदीर्णस्य वा विफलीकरणमिति, एवं मानादिष्वपि भावनीयम्, एता एव क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तयो विशेष्यन्ते—'जिनमतप्रधाना' इति जिनमते—तीर्थकरदर्शने कर्मक्षयहेतुतामधिकृत्य प्रधानाः २, प्राधान्यं चासामकषायं चारित्रं चारित्राच्च नियमतो मुक्तिरितिकृत्वा, ततश्चैता आलम्बनानि—प्राग्निरूपितशब्दार्थानि, यैरालम्बनैः करणभूतैः शुक्लध्यानं समारोहति, तथा च क्षान्त्याद्यालम्बना एव शुक्लध्यानं समासादयन्ति, नान्य इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ व्याख्यातं शुक्लध्यानमधिकृत्याऽऽलम्बनद्वारं, साम्प्रतं क्रमद्वारावसरः, क्रमश्चाऽऽद्ययोर्धर्मध्यान एवोक्तः, इह पुनरयं विशेषः—

तिहुयणविसयं कमसो संखिविउ मणो अणुंमि छउमत्थो । झायइ सुनिप्पकंपो झाणं अमणो जिणो होइ ॥ ७० ॥

व्याख्या—त्रिभुवनम्—अधस्तिर्यगूर्ध्वलोकभेदं तद्विषयः—गोचरः आलम्बनं यस्य मनस इति इति योगः, तत्त्रिभुवनविषयं 'क्रमशः' क्रमेण परिपाट्या—प्रतिवस्तुपरित्यागलक्षणया 'संक्षिप्य' सङ्कोच्य, किं ?—'मनः' अन्तःकरणं, क्व ?—'अणौ'

* क्रोधे न वर्तनं प्र०.

परमाणौ, निधायेति शेषः, कः ?–'छद्मस्थः' प्राग्निरूपितशब्दार्थः, 'ध्यायति' चिन्तयति 'सुनिष्प्रकम्पः' अतीव निश्चल इत्यर्थः, 'ध्यानं' शुक्लं, ततोऽपि प्रयत्नविशेषान्मनोऽपनीय 'अमनाः' अविद्यमानान्तःकरणः 'जिनो भवति' अर्हन् भवति, चरमयोर्द्वयोर्ध्यातेति वाक्यशेषः, तत्राप्याद्यस्यान्तर्मुहूर्तेन शैलेशीमप्राप्तः, तस्यां च द्वितीयस्येति गाथार्थः ॥ ७० ॥ आह–कथं पुनश्छद्मस्थस्त्रिभुवनविषयं मनः संक्षिप्याणौ धारयति ?, केवली वा ततोऽप्यपनयतीति ?, अत्रोच्यते—

जह सव्वसरीरगयं मंतेण विसं निरुंभए डंके । तत्तो पुणोऽवणिज्जइ पहाणयरमंतजोगेणं ॥ ७१ ॥

व्याख्या—'यथे' त्युदाहरणोपन्यासार्थः, 'सर्वशरीरगतं' सर्वदेहव्यापकं 'मन्त्रेण' विशिष्टवर्णानुपूर्वीलक्षणेन 'विषं' मारणात्मकं द्रव्यं 'निरुध्यते' निश्चयेन ध्रियते, क्व ?–'डङ्के' भक्षणदेशे, 'ततः' डङ्कात्पुनरपनीयते, केनेत्यत आह–'प्रधानतरमन्त्रयोगेन' श्रेष्ठतरमन्त्रयोगेनेत्यर्थः, मन्त्रयोगाभ्यामिति च पाठान्तरं वा, अत्र पुनर्योगशब्देनागदः परिगृह्यते इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

तह तिहुयणतणुविसयं मणोविसं जोगमंतबलजुत्तो । परमाणुंमि निरुंभइ अवणेइ तओवि जिणवेज्जो ॥ ७२ ॥

व्याख्या—तथा 'त्रिभुवनतनुविषयं' त्रिभुवनशरीरालम्बनमित्यर्थः, मन एव भवमरणनिबन्धनत्वाद्विषं मन्त्रयोगबलयुक्तः–जिनवचनध्यानसामर्थ्यसम्पन्नः परमाणौ निरुणद्धि, तथाऽचिन्त्यप्रयत्नाच्चापनयति 'ततोऽपि' तस्मादपि परमाणोः, कः ?–'जिनवैद्यः' जिनभिषग्वर इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥ अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह—

उस्सारियेंधणभरो जह परिहाइ कमसो हुयासुव्व । थोविंधणावसेसो निव्वाइ तओऽवणीओ य ॥ ७३ ॥

फलाधिकारे वक्ष्यतीत्युक्तं धर्मध्यानम्, इदानीं शुक्लध्यानावसर इत्यस्य चान्वर्थः प्राग्निरूपित एव, इहापि च भावनादीनि फलान्तानि तान्येव द्वादश द्वाराणि भवन्ति, तत्र भावनादेशकालासनविशेषेषु (धर्म)ध्यानादस्याविशेष एवेत्यत एतान्यनादृत्याऽऽलम्बनान्यभिधित्सुराह—

अह खंतिमद्दवज्जवमुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ। आलंबणाइं जेहिं सुक्कझाणं समारुहइ ॥ ६९ ॥

व्याख्या—'अथे' त्यासनविशेषानन्तर्ये, 'क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तयः' क्रोधमानमायालोभपरित्यागरूपाः, परित्यागश्च क्रोधँनिवर्तनमुदयनिरोधः उदीर्णस्य वा विफलीकरणमिति, एवं मानादिष्वपि भावनीयम्, एता एव क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तयो विशेष्यन्ते—'जिनमतप्रधाना' इति जिनमते—तीर्थकरदर्शने कर्मक्षयहेतुतामधिकृत्य प्रधानाः २, प्राधान्यं चासामकषायं चारित्रं चारित्राच्च नियमतो मुक्तिरितिकृत्वा, ततश्चैता आलम्बनानि—प्राग्निरूपितशब्दार्थानि, यैरालम्बनैः करणभूतैः शुक्लध्यानं समारोहति, तथा च क्षान्त्याद्यालम्बना एव शुक्लध्यानं समासादयन्ति, नान्य इति गाथार्थः॥ ६९ ॥ व्याख्यातं शुक्लध्यानमधिकृत्याऽऽलम्बनद्वारं, साम्प्रतं क्रमद्वारावसरः, क्रमश्चाऽऽद्ययोर्धर्मध्यान एवोक्तः, इह पुनरयं विशेषः—

तिहुयणविसयं कमसो संखिविउ मणो अणुंमि छउमत्थो। झायइ सुनिप्पकंपो झाणं अमणो जिणो होइ ॥ ७० ॥

व्याख्या—त्रिभुवनम्—अधस्तिर्यगूर्ध्वलोकभेदं तद्विषयः—गोचरः आलम्बनं यस्य मनस इति इति योगः, त्रिभुवनविषयं 'क्रमशः' क्रमेण परिपाट्या—प्रतिवस्तुपरित्यागलक्षणया 'संक्षिप्य' सङ्कोच्य, किं?—'मनः' अन्तःकरणं, क?—'अणौ'

* क्रोधे न वर्तनं प्र०.

व्याख्या—'एवमेव' एभिरेव विषादिदृष्टान्तैः, किं [1]–वाग्योगं निरुणद्धि, तथा क्रमेण काययोगमपि निरुणद्धीति
वर्तते, ततः 'शैलेश इव' मेरुरिव स्थिरः सन् शैलेशी केवली भवतीति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ इह च भावार्थो नमस्कार-
निर्युक्तौ प्रतिपादित एव, तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं स एव लेशतः प्रतिपाद्यते, तत्र योगानामिदं स्वरूपम्—औदारिकादि-
शरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्या-
ज्जीवव्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोग इति, स
चामीषां निरोधं कुर्वन् कालतोऽन्तर्मुहूर्तभाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्घाततो निसर्गेण वा
समस्थितिषु सत्स्वेतस्मिन् काले करोति, परिमाणतोऽपि—'पज्जत्तमित्तसन्निस्स जत्तियाइं जहण्णजोगिस्स । होंति मणोद-
व्वाइं तव्वावारो य जम्मत्तो ॥ १ ॥ तदसङ्खगुणविहीणे समए २ निरुंभमाणो सो । मणसो सव्वनिरोहं कुणइ असंखेज्जसम-
एहिं ॥ २ ॥ पज्जत्तमित्तबिंदियजहण्णवइजोगपज्जया जे उ । तदसंखगुणविहीणे समए २ निरुंभंतो ॥ ३ ॥ सव्ववइजोग-
रोहं संखाईएहिं कुणइ समएहिं । तत्तो य सुहुमपणगस्स पढमसमओववन्नस्स ॥ ४ ॥ जो किर जहण्णजोओ तदसंखे-
ज्जगुणहीणमेक्केक्के । समए निरुंभमाणो देहतिभागं च मुंचंतो ॥ ५ ॥ रुंभइ स कायजोगं संखाईएहिं चेव समएहिं । तो

[1] पर्याप्तमात्रसंज्ञिनो यावन्ति जघन्ययोगिनः । भवन्ति मनोद्रव्याणि तद्व्यापारश्च यन्मात्रः ॥ १ ॥ तदसंख्यगुणविहीनान् समये २ निरुन्धन् सः ।
मनसः सर्वनिरोधं करोत्यसंख्येयसमयैः ॥२॥ पर्याप्तमात्रद्वीन्द्रियस्य जघन्यवचोयोगिनः पर्याया ये तु । तदसंख्यगुणविहीनान् समये २ निरुन्धन् ॥ ३ ॥ सर्व-
वचोयोगरोधं संख्यातीतैः करोति समयैः । ततश्च सूक्ष्मपनकस्य प्रथमसमयोत्पन्नस्य ॥४॥ यः किल जघन्यो योगस्तदसंख्येयगुणहीनमेकैकस्मिन् । समये २ निरु-
न्धन् देहत्रिभागं च मुञ्चन् ॥ ५ ॥ रुणद्धि स काययोगं संख्यातीतैरेव समयैः । ततः

व्याख्या—'उत्सारितेन्धनभरः' अपनीतदाह्यसङ्घातः यथा 'परिहीयते' हानिं प्रतिपद्यते 'क्रमशः' क्रमेण 'हुताशः' वह्निः, 'वा' विकल्पार्थः, स्तोकेन्धनावशेषः हुताशमात्रं भवति, तथा 'निर्वाति' विध्यायति 'ततः' स्तोकेन्धनादपनीतश्चेति गाथार्थः ॥ ७३ ॥ अस्यैव दृष्टान्तोपनयमाह—

तह विसइंधणहीणो मणोहुयासो कमेण तणुयंमि । विसइंधणे निरुंभइ निव्वाइ तओऽवणीओ य ॥ ७४ ॥

व्याख्या—तथा 'विषयेन्धनहीनः' गोचरेन्धनरहित इत्यर्थः, मन एव दुःखदाहकारणत्वाद् हुताशो मनोहुताशः, "क्रमेण' परिपाट्या 'तनुके' कृशे, क ?–'विषयेन्धने' अणावित्यर्थः, किं ?–'निरुध्यते' निश्चयेन ध्रियते, तथा निर्वाति ततः' तस्मादणोरपनीतश्चेति गाथार्थः ॥ ७४ ॥ पुनरप्यस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तोपनयावाह—

तोयमिव नालियाए तत्तायसभायणोदरत्थं वा । परिहाइ कमेण जहा तह जोगिमणोजलं जाण ॥ ७५ ॥

व्याख्या—'तोयमिव' उदकमिव 'नालिकायाः' घटिकायाः, तथा तप्तं च तदायसभाजनं—लोहभाजनं च तप्तायसभाजनं तदुदरस्थं, वा विकल्पार्थः, परिहीयते क्रमेण यथा, एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः–'तथा' तेनैव प्रकारेण योगिमन एवाविकलत्वाज्जलं २ 'जानीहि' अवबुद्ध्यस्व, तथाऽप्रमादानलतप्तजीवभाजनस्थं मनोजलं परिहीयत इति भावना, अलमतिविस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ७५ ॥ 'अपनयति ततोऽपि जिनवैद्य' इतिवचनाद् एवं तावत् केवली मनोयोगं निरुणद्धीत्युक्तम्, अधुना शेषयोगनियोगविधिमभिधातुकाम आह—

एवं चिय वयजोगं निरुंभइ कमेण कायजोगंपि । तो सेलेसोव्व थिरो सेलेसी केवली होइ ॥ ७६ ॥

तस्सोदइयाभावा भवत्तं च
सेपाहिं पयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं । निस्सेस तहा न जहा देसच्चाएण सो पुव्वं ॥ १६ ॥ तस्सोदइयाभावा भवत्तं
त्रिणियत्तए समयं । सम्मत्तणाणदंसणसुहसिद्धत्ताणि मोत्तूणं ॥ १७ ॥ उज्जुसेढिं पडिवन्नो समयपएसंतरं अफुसमाणो ।
एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ १८ ॥' अलमतिप्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं क्रमद्वारम्, इदानीं
ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह—

उप्पायट्ठिइभंगाइपज्जयाणं जमेगवत्थुंमि । नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ ७७ ॥

व्याख्या—'उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणाम्' उत्पादादयः प्रतीताः, आदिशब्दान्मूर्तामूर्तग्रहः, अमीषां पर्यायाणां
यदेकस्मिन् द्रव्ये—अण्वात्मादौ, किं ?—पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्व-
विदः, मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा ॥ तत्किमित्याह—

सवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं । होइ पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥ ७८ ॥

व्याख्या—'सविचारं' सह विचारेण वर्तत इति २, विचारः—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रम इति, आह च—'अर्थव्यञ्जन-
योगान्तरतः'—अर्थः—द्रव्यं व्यञ्जनं—शब्दः योगः—मनःप्रभृति एतदन्तरतः—एतावद्भेदेन सविचारम्, अर्थाद्व्यञ्जनं सङ्का-
मतीति विभाषा, 'तकम्' एतत् 'प्रथमं शुक्लम्' आद्यशुक्लं भवति, किंनामेत्यत आह—'पृथक्त्ववितर्कं सविचारं' पृथक्त्वेन—

1 सर्वाभिस्त्यजति विप्रजहणाभिः यद्भणितम् । निःशेषत्यागेन तथा न यथा देशत्यागेन स पूर्वम् ॥१६॥ तस्यौदयिकाभावात् भव्यत्वं च विनिवर्त्तते समकम् ।
सम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वानि मुक्त्वा ॥ १७ ॥ ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्नः समयप्रदेशान्तरमस्पृशन् । एकसमयेन सिध्यति अथ साकारोपयुक्तः सः ॥ १८ ॥

कयजोगनिरोहो सेलेसीभावणामेइ ॥ ६ ॥ सेलेसो किर मेरू सेलेसो होइ जा तहाऽचलया । होउं च असेलेसो सेलेसी- होइ थिरयाए ॥ ७ ॥ अहवा सेलुव्व इसी सेलेसी होइ सो उ थिरयाए । सेव अलेसीहोई सेलेसीहोअलोवाओ ॥ ८ ॥ सीलं व समाहाणं निच्छयओ सव्वसंवरो सो य । तस्सेसो सीलेसो सीलेसी होइ तयवत्थो ॥ ९ ॥ हस्सक्खराइ मज्झेण जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेत्तं तओ कालं ॥ १० ॥ तणुरोहारंभाओ झायइ सुहुमकिरिया- णियट्टिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई सेलेसिकालंमि ॥ ११ ॥ तयसंखेज्जगुणाए गुणसेढीए रइयं पुरा कंमं । समए २ खवयं कमसो सेलेसिकालेणं ॥ १२ ॥ सव्वं खवेइ तं पुण निल्लेवं किंचि दुचरिमे समए । किंचिच्च होंति चरमे सेलेसीए तयं वोच्छं ॥ १३ ॥ मणुयगइजाइतसबादरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं । अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चं जसो नामं ॥ १४ ॥ संभवओ जिणणामं नराणुपुव्वी य चरिमसमयंमि । सेसा जिणसंताओ दुचरिमसमयंमि निट्ठंति ॥ १५ ॥ ओरालियाहिं

---

१ कृतयोगनिरोधः शैलेशीभावनामेति ॥ ६ ॥ शैलेशः किल मेरुः शैलेशी भवति [illegible] तयाऽचलता । भूत्वा चाशैलेशः शैलेशीभवति स्थिरतया ॥ ७ ॥ अथवा शैल इवर्षिः शैलर्षीभवति [illegible] एव स्थिरतया । सैवाऽलेश्यीभवति शैलेशीभवत्यलोपात् ॥ ८ ॥ शीलं वा समाधानं निश्चयतः सर्वसंवरः स च । तस्येशः शीलेशः शैलेशीभवति तदवस्थः ॥ ९ ॥ ह्रस्वाक्षराणि मध्येन येन कालेन पञ्च भण्यन्ते । तिष्ठति शैलेशीगतस्तावन्मात्रं ततः कालम् ॥ १० ॥ तनुरोधार- म्भात् ध्यायति सूक्ष्मक्रियाऽनिवृत्तिं सः । व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शैलेशीकाले ॥ ११ ॥ तदसंख्यगुणया गुणश्रेण्या रचितं पुरा कर्म । समये २ क्षपयन् क्रमशः शैलेशीकालेन ॥ १२ ॥ सर्वं क्षपयति तत् पुनर्निर्लेपं किञ्चिद्द्विचरमे समये । किञ्चिच्च भवति चरमे शैलेश्यास्तद्वक्ष्ये ॥ १३ ॥ मनुजगतिजाती त्रसं बादरं च पर्याप्तसुभगादेयं च । अन्यतरवेदनीयं नरायुरुच्चैर्गोत्रं यशोनाम ॥ १४ ॥ संभवतो जिननाम नरानुपूर्वी च चरमसमये । शेषा जिनसत्काः द्विचरमसमये निस्तिष्ठन्ति ॥ १५ ॥ औदारिकाभिः

सेयाहिं चयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं । निस्सेस तहा न जहा देसच्चाएण सो पुव्वं ॥ १६ ॥ तस्सोदइयाभावा भव्वत्तं च ग्निणियत्तए समयं । सम्मत्तणाणदंसणसुहसिद्धत्ताणि मोत्तूणं ॥ १७ ॥ उज्जुसेढिं पडिवन्नो समयपएसंतरं अफुसमाणो । एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ १८ ॥' अलमतिप्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं क्रमद्वारम्, इदानीं ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह—

उप्पायट्ठिइभंगाइपज्जयाणं जमेगवत्थुंमि । नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ ७७ ॥

व्याख्या—'उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणाम्' उत्पादादयः प्रतीताः, आदिशब्दान्मूर्तामूर्तग्रहः, अमीषां पर्यायाणां यदेकस्मिन् द्रव्ये—अण्वात्मादौ, किं ? नानानयैः—द्रव्यास्तिकादिभिरनुस्मरणं—चिन्तनं, कथं ?—पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्वविदः, मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा ॥ तत्किमित्याह—

सवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं । होइ पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥ ७८ ॥

व्याख्या—'सविचारं' सह विचारेण वर्तत इति २, विचारः—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रम इति, आह च—'अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः—अर्थः—द्रव्यं व्यञ्जनं—शब्दः योगः—मनःप्रभृति एतदन्तरतः—एतावद्भेदेन सविचारम्, अर्थाद्व्यञ्जनं सङ्क्रामतीति विभाषा, 'तकम्' एतत् 'प्रथमं शुक्लम्' आद्यशुक्लं भवति, किंनामेत्यत आह—'पृथक्त्ववितर्कं सविचारं' पृथक्त्वेन—

१ सर्वाभिस्त्यजति विप्रजहणाभिः यद्भणितम् । निःशेषत्यागेन तथा न यथा देशत्यागेन स पूर्वम् ॥१६॥ तस्यौदयिकाभावात् भव्यत्वं च विनिवर्त्तते समकम् । सम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वानि मुक्त्वा ॥ १७ ॥ ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्नः समयप्रदेशान्तरमस्पृशन् । एकसमयेन सिध्यति अथ साकारोपयुक्तः सः ॥ १८ ॥

कयजोगनिरोहो सेलेसीभावणामेइ ॥ ६ ॥ सेलेसो किर मेरू सेलेसो होइ जा तहाऽचलया । होउं च असेलेसो सेलेसीहोइ थिरयाए ॥ ७ ॥ अहवा सेलुव्व इसी सेलेसी होइ सो उ थिरयाए । सेव अलेसीहोई सेलेसीहोअलोवाओ ॥ [illegible] ॥ सीलं व समाहाणं निच्छयओ सव्वसंवरो सो य । तस्सेसो सीलेसो सीलेसी होइ तयवत्थो ॥ ९ ॥ हस्सक्खराइ मज्झेण जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेत्तं तओ कालं ॥ १० ॥ तणुरोहारंभाओ झायइ सुहुमकिरियाणियट्टिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई सेलेसिकालंमि ॥ ११ ॥ तयसंखेज्जगुणाए गुणसेढीऍ रइयं पुरा कंमं । समए २ खवयं कमसो सेलेसिकालेणं ॥ १२ ॥ सव्वं खवेइ तं पुण निल्लेवं किंचि दुचरिमे समए । किंचिच्च होंति चरमे सेलेसीए तयं वोच्छं ॥ १३ ॥ मणुयगइजाइतसबादरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं । अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चं जसो नामं ॥ १४ ॥ संभवओ जिणणामं नराणुपुव्वी य चरिमसमयंमि । सेसा जिणसंताओ दुचरिमसमयंमि निट्ठंति ॥ १५ ॥ ओरालियाहिं

---

१ कृतयोगनिरोधः शैलेशीभावनामेति ॥ ६ ॥ शैलेशः किल मेरुः शैलेशी भवति या तथाऽचलता । भूत्वा चाशैलेशः शैलेशीभवति स्थिरतया ॥ ७ ॥ अथवा शैल इवर्षिः शैलर्षीभवति स एव स्थिरतया । सेवालेश्यीभवति सैलेशीभवत्यलोपात् ॥ ८ ॥ शीलं वा समाधानं निश्चयतः सर्वसंवरः स च । तस्येशः शीलेशः शैलेशीभवति तदवस्थः ॥ ९ ॥ ह्रस्वाक्षराणि मध्येन येन कालेन पञ्च भण्यन्ते । तिष्ठति शैलेशीगतस्तावन्मात्रं ततः कालम् ॥ १० ॥ तनुरोधारम्भात् ध्यायति सूक्ष्मक्रियाऽनिवृत्तिं सः । व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शैलेशीकाले ॥ ११ ॥ तदसंख्यगुणया गुणश्रेण्या रचितं पुरा कर्म । समये २ क्षपयन् क्रमशः शैलेशीकालेन ॥ [illegible] ॥ सर्वं क्षपयति तत् पुनर्निर्लेपं किञ्चिद्द्विचरमे समये । किञ्चिच्च भवति चरमे शैलेश्यास्तद्वक्ष्ये ॥ १३ ॥ मनुजगतिजाती त्रसं बादरं च पर्याप्तसुभगादेयं च । अन्यतरवेदनीयं नरायुरुच्चैर्गोत्रं यशोनाम ॥ १४ ॥ संभवतो जिननाम नरानुपूर्वी च चरमसमये । शेषा जिनसत्काः द्विचरमसमये निस्तिष्ठन्ति ॥ १५ ॥ औदारिकाभिः

सव्वाहिं चयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं। निस्सेस तहा न जहा देसच्चाएण सो पुव्वं ॥ १६ ॥ तस्सोदइयाभावा भवत्तं च णियत्तए समयं। सम्मत्तणाणदंसणसुहसिद्धत्ताणि मोत्तूणं ॥ १७ ॥ उज्जुसेढिं पडिवन्नो समयपएसंतरं अफुसमाणो। एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ १८ ॥' अलमतिप्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं क्रमद्वारम्, इदानीं ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह—

उप्पायट्ठिइभंगाइपज्जयाणं जमेगवत्थुंमि। नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ ७७ ॥

व्याख्या—'उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणाम्' उत्पादादयः प्रतीताः, आदिशब्दान्मूर्तामूर्तग्रहः, अमीषां पर्यायाणां यदेकस्मिन् द्रव्ये—अण्वात्मादौ, किं? नानानयैः—द्रव्यास्तिकादिभिरनुसरणं—चिन्तनं, कथं?—पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्वविदः, मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा ॥ तत्किमित्याह—

सवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं। होइ पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥ ७८ ॥

व्याख्या—'सविचारं' सह विचारेण वर्तत इति २, विचारः—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रम इति, आह च—'अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः—अर्थः—द्रव्यं व्यञ्जनं—शब्दः योगः—मनःप्रभृति एतदन्तरतः—एतावद्भेदेन सविचारम्, अर्थाद्व्यञ्जनं सङ्क्रामतीति विभाषा, 'तकम्' एतत् 'प्रथमं शुक्लम्' आद्यशुक्लं भवति, किंनामेत्यत आह—'पृथक्त्ववितर्कं सविचारं' पृथक्त्वेन—

---

१ सर्वाभिस्त्यजति विप्रजहणाभिः यद्भणितम्। निःशेषत्यागेन तथा न यथा देशत्यागेन स पूर्वम् ॥ १६ ॥ तस्यौदयिकाभावात् भव्यत्वं च विनिवर्तते समकम्। सम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वानि मुक्त्वा ॥ १७ ॥ ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्नः समयप्रदेशान्तरमस्पृशन्। एकसमयेन सिध्यति अथ साकारोपयुक्तः सः ॥ १८ ॥

कयजोगनिरोहो सेलेसीभावणामेइ ॥ ६ ॥ सेलेसो किर मेरू सेलेसो होइ जा तहाऽचलया । होउं च असेलेसो सेलेसीहोइ थिरयाए ॥ ७ ॥ अहवा सेलुव इसी सेलेसी होइ सो उ थिरयाए । सेव अलेसीहोई सेलेसीहोअलोवाओ ॥ ८ ॥ सीलं व समाहाणं निच्छयओ सवसंवरो सो य । तस्सेसो सीलेसो सीलेसी होइ तयवत्थो ॥ ९ ॥ हस्सक्खराइ मज्झेण जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेत्तं तओ कालं ॥ १० ॥ तणुरोहारंभाओ झायइ सुहुमकिरियाणियट्टिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई सेलेसिकालंमि ॥ ११ ॥ तयसंखेज्जगुणाए गुणसेढीएँ रइयं पुरा कंमं । समए २ खवयं कमसो सेलेसिकालेणं ॥ १२ ॥ सबं खवेइ तं पुण निल्लेवं किंचि दुचरिमे समए । किंचिच्च होंति चरमे सेलेसीए तयं वोच्छं ॥ १३ ॥ मणुयगइजाइतसबादरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं । अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चं जसो नामं ॥ १४ ॥ संभवओ जिणणामं नराणुपुवी य चरिमसमयंमि । सेसा जिणसंताओ दुचरिमसमयंमि निट्ठंति ॥ १५ ॥ ओरालियाहिं

---

१ कृतयोगनिरोधः शैलेशीभावनामेति ॥ ६ ॥ शैलेशः किल मेरुः शैलेशी भवति [illegible] तथाऽचलता । भूत्वा चाशैलेशः शैलेशीभवति स्थिरतया ॥ ७ ॥ अथवा शैल इवर्षिः शैलर्षीभवति स [illegible] स्थिरतया । सेवालेश्यीभवति सैलेशीभवत्यलोपात् ॥ ८ ॥ शीलं वा समाधानं निश्चयतः सर्वसंवरः स च । तस्येशः शीलेशः शैलेशीभवति तदवस्थः ॥ ९ ॥ ह्रस्वाक्षराणि मध्येन येन कालेन पञ्च भण्यन्ते । तिष्ठति शैलेशीगतस्तावन्मात्रं ततः कालम् ॥ १० ॥ तनुरोधारम्भात् ध्यायति सूक्ष्मक्रियाऽनिवृत्तिं [illegible] । व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शैलेशीकाले ॥ ११ ॥ तदसंख्यगुणया गुणश्रेण्या रचितं पुरा कर्म । समये २ क्षपयन् क्रमशः शैलेशीकालेन ॥ १२ ॥ सर्वं क्षपयति तत् पुनर्निर्लेपं किञ्चिद्द्विचरमे समये । किञ्चिच्च भवति चरमे शैलेश्यास्तद्वक्ष्ये ॥ १३ ॥ मनुजगतिजाती त्रसं बादरं च पर्याप्तसुभगादेयं च । अन्यतरवेदनीयं नरायुरुच्चैर्गोत्रं यशोनाम ॥ १४ ॥ संभवतो जिननाम नरानुपूर्वी च चरमसमये । शेषा जिनसत्काः द्विचरमसमये तिष्ठन्ति ॥ १५ ॥ औदारिकाभिः

संपाहिं चयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं । निस्सेस तहा न जहा देसच्चाएण सो पुव्वं ॥ १६ ॥ तस्सोदइयाभावा भवत्तं च विणियत्तए समयं । सम्मत्तणाणदंसणसुहसिद्धत्ताणि मोत्तूणं ॥ १७ ॥ उजुसेढिं पडिवन्नो समयपएसंतरं अफुसमाणो । एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ १८ ॥' अलमतिप्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं क्रमद्वारम्, इदानीं ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह—

उप्पायट्ठिइभंगाइपज्जयाणं जमेगवत्थुंमि । नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ ७७ ॥

व्याख्या—'उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणाम्' उत्पादादयः प्रतीताः, आदिशब्दान्मूर्तामूर्तग्रहः, अमीषां पर्यायाणां यदेकस्मिन् द्रव्ये—अण्वात्मादौ, किं ? नानानयैः—द्रव्यास्तिकादिभिरनुस्मरणं—चिन्तनं, कथं ?—पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्वविदः, मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा ॥ तत्किमित्याह—

सवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं । होइ पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥ ७८ ॥

व्याख्या—'सविचारं' सह विचारेण वर्तत इति २, विचारः—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रम इति, आह च—'अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः—अर्थः—द्रव्यं व्यञ्जनं—शब्दः योगः—मनःप्रभृति एतदन्तरतः—एतावद्भेदेन सविचारम्, अर्थाद्व्यञ्जनं सङ्क्रामतीति विभाषा, 'तकम्' एतत् 'प्रथमं शुक्लम्' आद्यशुक्लं भवति, किंनामेत्यत आह—'पृथक्त्ववितर्कं सविचारं' पृथक्त्वेन—

१ सर्वाभिस्त्यजति विप्रजहणाभिः यद्भणितम् । निःशेषत्यागेन तथा न यथा देशत्यागेन स पूर्वम् ॥ १६ ॥ तस्यौदयिकाभावात् भव्यत्वं च विनिवर्तते समकम् । सम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वानि मुक्त्वा ॥ १७ ॥ ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्नः समयप्रदेशान्तरमस्पृशन् । एकसमयेन सिध्यति अथ साकारोपयुक्तः सः ॥ १८ ॥

भेदेन विस्तीर्णभावेनान्ये वितर्कः—श्रुतं यस्मिन् तत्तथा, कस्येदं भवतीत्यत आह—'अरागभावस्य' रागपरिणामरहितस्येति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

जं पुण सुणिप्पकंपं निवायसरणप्पईवमिव चित्तं । उप्पायठिइभंगाइयाणमेगंमि पज्जाए ॥ ७९ ॥

व्याख्या—यत्पुनः 'सुनिष्प्रकम्पं' विक्षेपरहितं 'निवातशरणप्रदीप इव' निर्गतवातगृहैकदेशस्थदीप इव 'चित्तम्' अन्तःकरणं, क ?—उत्पादस्थितिभङ्गादीनामेकस्मिन् पर्याये ॥ ७९ ॥ ततः किमत आह—

अवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं बितियसुक्कं । पुव्वगयसुयालंबणमेगत्तवियक्कमवियारं ॥ ८० ॥

व्याख्या—अविचारम्—असङ्क्रमं, कुतः ?—अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः इति पूर्ववत्, तमेवंविधं द्वितीयं शुक्लं भवति, किमभिधानमित्यत आह—'एकत्ववितर्कमविचारम्' एकत्वेन—अभेदेन वितर्कः—व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तत्तथा, इदमपि च पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति, अविचारादि पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

निव्वाणगमणकाले केवलिणो दरनिरुद्धजोगस्स । सुहुमकिरियाऽनियट्टिं तइयं तणुकायकिरियस्स ॥ ८१ ॥

व्याख्या—'निर्वाणगमनकाले' मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये 'केवलिनः', सर्वज्ञस्य मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति अर्द्धनिरुद्धकाययोगस्य, किं ?—'सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति' सूक्ष्मा क्रिया यस्य तत्तथा सूक्ष्मक्रियं च तदनिवर्ति चेति नाम, निवर्तितुं शीलमस्येति निवर्ति प्रवर्द्धमानतरपरिणामात् न निवर्ति अनिवर्ति तृतीयं, ध्यानमिति गम्यते, 'तनुकायक्रियस्ये'ति तन्वी उच्छ्वासनिःश्वासादिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

तस्सेव य सेलेसीगयस्स सेलोव्व णिप्पकंपस्स । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइ झाणं परमसुक्कं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—'तस्यैव च' केवलिनः 'शैलेशीगतस्य' शैलेशी–प्राग्वर्णिता तां प्राप्तस्य, किंविशिष्टस्य ?—निरुद्धयोगत्वात् 'शैलेश इव निष्प्रकम्पस्य' मेरोरिव स्थिरस्येत्यर्थः, किं ?—व्यवच्छिन्नक्रियं योगाभावात् तद् 'अप्रतिपाति' अनुपरतस्वभावमिति, एतदेव चास्य नाम ध्यानं परमशुक्लं–प्रकटार्थमिति गाथार्थः ॥ ८२ ॥ इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायाधुनैतत्प्रतिबद्धमेव वक्तव्यताशेषमभिधित्सुराह—

पढमं जोगे जोगेसु [illegible] मयं बितियमेव जोगंमि । तइयं च कायजोगे सुहुमजोगंमि य चउत्थं ॥ ८३ ॥

व्याख्या—'प्रथमं' पृथक्त्ववितर्कसविचारं 'योगे' मनआदौ योगेषु वा सर्वेषु 'मतम्' इष्टं, तच्चागमिकश्रुतपाठिनः, 'द्वितीयम्' एकत्ववितर्कमविचारं तदेकयोग एव, अन्यतरस्मिन् सङ्क्रमाभावात्, तृतीयं च सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति काययोगे, न योगान्तरे, शुक्लम् 'अयोगिनि च' शैलेशीकेवलिनि 'चतुर्थं' व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातीति गाथार्थः ॥८३॥ आह–शुक्लध्यानोपरिमभेदद्वये मनो नास्त्येव, अमनस्कत्वात् केवलिनः, ध्यानं च मनोविशेषः 'ध्यै चिन्तायाम्'इति पाठात्, तदेतत्कथम् ?, उच्यते—

जह छउमत्थस्स मणो झाणं भण्णइ सुनिच्चलो संतो । तह केवलिणो काओ सुनिच्चलो भण्णए झाणं ॥ ८४ ॥

व्याख्या—यथा छद्मस्थस्य मनः, किं ?–ध्यानं भण्यते सुनिश्चलं सत्, 'तथा' तेनैव प्रकारेण योगत्वाव्यभिचारात्केवलिनः कायः सुनिश्चलो भण्यते ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥ आह–चतुर्थे निरुद्धत्वादसावपि न भवति, तथाविधभावेऽपि च सर्वभावप्रसङ्गः, तत्र का वार्तेति ?, उच्यते—

भेदेन विस्तीर्णभावेनान्ये वितर्कः-श्रुतं यस्मिन् तत्तथा, कस्येदं भवतीत्यत आह-'अरागभावस्य' रागपरिणामरहितस्येति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

जं पुण सुणिप्पकंपं निवायसरणप्पईवमिव चित्तं । उप्पायठिइभंगाइयाणमेगंमि पज्जाए ॥ ७९ ॥

व्याख्या—यत्पुनः 'सुनिष्प्रकम्पं' विक्षेपरहितं 'निवातशरणप्रदीप इव' निर्गतवातगृहैकदेशस्थदीप इव 'चित्तम्' अन्तःकरणं, क ?-उत्पादस्थितिभङ्गादीनामेकस्मिन् पर्याये ॥ ७९ ॥ ततः किमत आह—

अवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं बितियसुक्कं । पुव्वगयसुयालंबणमेगत्तवितक्कमवियारं ॥ ८० ॥

व्याख्या—अविचारम्—असङ्क्रमं, कुतः ?-अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः इति पूर्ववत्, तमेवंविधं द्वितीयं शुक्लं भवति, किमभिधानमित्यत आह-'एकत्ववितर्कमविचारम्' एकत्वेन-अभेदेन वितर्कः-व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तत्तथा, इदमपि च पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति, अविचारादि पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

निव्वाणगमणकाले केवलिणो दरनिरुद्धजोगस्स । सुहुमकिरियाऽनियट्टिं तइयं तणुकायकिरियस्स ॥ ८१ ॥

व्याख्या—'निर्वाणगमनकाले' मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये 'केवलिनः', सर्वज्ञस्य मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति अर्द्धनिरुद्धकाययोगस्य, किं ?-'सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति' सूक्ष्मा क्रिया यस्य तत्तथा सूक्ष्मक्रियं च तदनिवर्ति चेति नाम, निवर्तितुं शीलमस्येति निवर्ति प्रवर्द्धमानतरपरिणामात् न निवर्ति अनिवर्ति तृतीयं, ध्यानमिति गम्यते, 'तनुकायक्रियस्ये'ति तन्वी उच्छ्वासनिःश्वासादिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

तस्सेव य सेलेसीगयस्स सेलोव्व णिप्पकंपस्स । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइ ज्झाणं परमसुक्कं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—'तस्यैव च' केवलिनः 'शैलेशीगतस्य' शैलेशी–प्राग्वर्णिता तां प्राप्तस्य, किंविशिष्टस्य ?–निरुद्धयोगत्वात् 'शैलेश इव निष्प्रकम्पस्य' मेरोरिव स्थिरस्येत्यर्थः, किं ?–व्यवच्छिन्नक्रियं योगाभावात् तद् 'अप्रतिपाति' अनुपरतस्वभावमिति, एतदेव चास्य नाम ध्यानं परमशुक्लं–प्रकटार्थमिति गाथार्थः ॥ ८२ ॥ इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायाधुनैतत्प्रतिपद्धमेव वक्तव्यताशेषमभिधित्सुराह—

पढमं जोगे जोगेसु वा मयं बितियमेव जोगंमि । तइयं च कायजोगे सुक्कमजोगंमि य चउत्थं ॥ ८३ ॥

व्याख्या—'प्रथमं' पृथक्त्ववितर्कसविचारं 'योगे' मनआदौ योगेषु वा सर्वेषु 'मतम्' इष्टं, तच्चागमिकश्रुतपाठिनः, 'द्वितीयम्' एकत्ववितर्कमविचारं तदेकयोग एव, अन्यतरस्मिन् सङ्क्रमाभावात्, तृतीयं च सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति काययोगे, न योगान्तरे, शुक्लम् 'अयोगिनि च' शैलेशीकेवलिनि 'चतुर्थं' व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातीति गाथार्थः ॥८३॥ आह–शुक्लध्यानोपरिमभेदद्वये मनो नास्त्येव, अमनस्कत्वात् केवलिनः, ध्यानं च मनोविशेषः 'ध्यै चिन्ताया'मिति पाठात्, तदेतत्कथम् ?, उच्यते—

जह छउमत्थस्स मणो झाणं भण्णइ सुनिच्चलो संतो । तह केवलिणो काओ सुनिच्चलो भण्णए झाणं ॥ ८४ ॥

व्याख्या—यथा छद्मस्थस्य मनः, किं ?–ध्यानं भण्यते सुनिश्चलं सत्, 'तथा' तेनैव प्रकारेण योगत्वाव्यभिचारात्केवलिनः कायः सुनिश्चलो भण्यते ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥ आह–चतुर्थे निरुद्धत्वादसावपि न भवति, तथाविधभावेऽपि च सर्वभावप्रसङ्गः, तत्र का वार्तेति ?, उच्यते—

भेदेन विस्तीर्णभावेनान्ये वितर्कः–श्रुतं यस्मिन् तत्तथा, कस्येदं भवतीत्यत आह–'अरागभावस्य' रागपरिणामरहितस्येति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

जं पुण सुणिप्पकंपं निवायसरणप्पईवमिव चित्तं । उप्पायठिइभंगाइयाणमेगंमि पज्जाए ॥ ७९ ॥

व्याख्या—यत्पुनः 'सुनिष्प्रकम्पं' विक्षेपरहितं 'निवातशरणप्रदीप इव' निर्गतवातगृहैकदेशस्थदीप इव 'चित्तम्' अन्तःकरणं, क ?–उत्पादस्थितिभङ्गादीनामेकस्मिन् पर्याये ॥ ७९ ॥ ततः किमत आह—

अवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं बितियसुक्कं । पुव्वगयसुयालंबणमेगत्तवितक्कमवियारं ॥ ८० ॥

व्याख्या—अविचारम्—असङ्क्रमं, कुतः ?–अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः इति पूर्ववत्, तमेवंविधं द्वितीयं शुक्लं भवति, किमभिधानमित्यत आह–'एकत्ववितर्कमविचारम्' एकत्वेन–अभेदेन वितर्कः–व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तत्तथा, इदमपि च पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति, अविचारादि पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

निव्वाणगमणकाले केवलिणो दरनिरुद्धजोगस्स । सुहुमकिरियाऽनियट्टिं तइयं तणुकायकिरियस्स ॥ ८१ ॥

व्याख्या—'निर्वाणगमनकाले' मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये 'केवलिनः', सर्वज्ञस्य मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति अर्द्धनिरुद्धकाययोगस्य, किं ?–'सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति' सूक्ष्मा क्रिया यस्य तत्तथा सूक्ष्मक्रियं च तदनिवर्त्ति चेति नाम, निवर्त्तितुं शीलमस्येति निवर्त्ति प्रवर्द्धमानतरपरिणामात् न निवर्त्ति अनिवर्त्ति तृतीयं, ध्यानमिति गम्यते, 'तनुकायक्रियस्ये'ति तन्वी उच्छ्वासनिःश्वासादिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

आसवदारावाए तह संसारासुहाणुभावं च । भवसंताणमणन्तं वत्थूणं विपरिणामं च ॥ ८८ ॥

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि-मिथ्यात्वादीनि तदपायान्-दुःखलक्षणान्, तथा संसारानुभावं च, 'धी संसारो' इत्यादि, भवसन्तानमनन्तं भाविनं नारकाद्यपेक्षया, वस्तूनां विपरिणामं च सचेतनाचेतनानां 'सव्वठाणाणि असासयाणी'त्यादि, एताश्चतस्रोऽप्यपायाशुभानन्तविपरिणामानुप्रेक्षा आद्यद्वयभेदसङ्गता एव द्रष्टव्या इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ उक्तमनुप्रेक्षा-द्वारम्, इदानीं लेश्याद्वाराभिधित्सयाऽऽह—

सुक्काए लेसाए दो ततियं परमसुक्कलेस्साए । थिरयाजियसेलेसिं लेसाईयं परमसुक्कं ॥ ८९ ॥

व्याख्या—सामान्येन शुक्लायां लेश्यायां 'द्वे' आद्ये उक्तलक्षणे 'तृतीयम्' उक्तलक्षणमेव, परमशुक्ललेश्यायां 'स्थिरता-जितशैलेशं' मेरोरपि निष्प्रकम्पतरमित्यर्थः, लेश्यातीतं 'परमशुक्लं' चतुर्थमिति गाथार्थः ॥ ८९ ॥ उक्तं लेश्याद्वारम्, अधुना लिङ्गद्वारं विवरीषुस्तेषां नामप्रमाणस्वरूपगुणभावनार्थमाह—

अवहासंमोहविवेगविउसग्गा तस्स होंति लिंगाइं । लिंगिज्जइ जेहिं मुणी सुक्कज्झाणोवगयचित्तो ॥ ९० ॥

व्याख्या—अवधासम्मोहविवेकव्युत्सर्गाः 'तस्य' शुक्लध्यानस्य भवन्ति लिङ्गानि, 'लिङ्ग्यते' गम्यते यैर्मुनिः शुक्लध्यानो-पगतचित्त इति गाथाक्षरार्थः ॥ ९० ॥ अधुना भावार्थमाह—

चालिज्जइ बीभेइ य धीरो न परीसहोवसग्गेहिं । सुहुमेसु न संमुज्झइ भावेसु न देवमायासु ॥ ९१ ॥

व्याख्या—चाल्यते ध्यानात् न परीषहोपसर्गैर्बिभेति वा 'धीरः' बुद्धिमान् स्थिरो वा न तेभ्य इत्यवधलिङ्गं, 'सूक्ष्मेषु'

पुव्वप्पओगओ चिय कम्मविणिज्जरणहेउतो यावि । सद्दत्थबहुत्ताओ तह जिणचंदागमाओ य ॥ ८५ ॥
चित्ताभावेवि सया सुहुमोवरयकिरियाइ भण्णंति । जीवोवओगसब्भावओ भवत्थस्स झाणाइं ॥ ८६ ॥

व्याख्या—काययोगनिरोधिनो योगिनोऽयोगिनोऽपि चित्ताभावेऽपि सूक्ष्मोपरतक्रियो भण्यते, सूक्ष्मग्रहणात् सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्तिनो ग्रहणम्, उपरतग्रहणाद्व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिन इति, पूर्वप्रयोगादिति हेतुः, कुलालचक्रभ्रमणवदिति दृष्टान्तोऽभ्यूह्यः, यथा चक्रं भ्रमणनिमित्तदण्डादिक्रियाऽभावेऽपि भ्रमति तथाऽस्यापि मनःप्रभृतियोगोपरमेऽपि जीवोपयोगसद्भावतः भावमनसो भावात् भवस्थस्य ध्याने इति, अपिशब्दश्चोदनानिर्णयप्रथमहेतुसम्भावनार्थः, चशब्दस्तु प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः, एवं शेषहेतवोऽप्यनया गाथया योजनीयाः, विशेषस्तूच्यते—'कर्मविनिर्जरणहेतुतश्चापि' कर्मविनिर्जरणहेतुत्वात् क्षपकश्रेणिवत्, भवति च क्षपकश्रेण्यामिवास्य भवोपग्राहिकर्मनिर्जरेति भावः, चशब्दः प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः, अपिशब्दस्तु द्वितीयहेतुसम्भावनार्थ इति, 'तथा शब्दार्थबहुत्वात्' यथैकस्यैव हरिशब्दस्य शक्रशाखामृगादयोऽनेकार्थाः एवं ध्यानशब्दस्यापि न विरोधः, 'ध्यै चिन्तायां' 'ध्यै कायनिरोधे' 'ध्यै अयोगित्वे' इत्यादि, तथा जिनचन्द्रागमाच्चैतदेवमिति, उक्तं च—'आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥ ८५–८६ ॥ उक्तं ध्यातव्यद्वारं, ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकार एवोक्ताः, अधुनाऽनुप्रेक्षाद्वारमुच्यते—

सुक्कज्झाणसुभावियचित्तो चिंतेइ झाणविरमेऽवि । णिययमणुप्पेहाओ चत्तारि चरित्तसंपन्नो ॥ ८७ ॥

व्याख्या—शुक्लध्यानसुभावितचित्तश्चिन्तयति ध्यानविरमेऽपि नियतमनुप्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्रसम्पन्नः, तत्परिणामरहितस्य तदभावादिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ ताश्चैताः—

आसपदारावाए तह संसारासुहाणुभावं च । भवसंताणमणन्तं वत्थूणं विपरिणामं च ॥ ८८ ॥

'धी संसारो' इत्यादि,

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि–मिथ्यात्वादीनि तदपायान्–दुःखलक्षणान्, तथा संसारानुभावं च, 'सव्वट्ठाणाणि असासयाणी'त्यादि,
भवसन्तानमनन्तं भाविनं नारकाद्यपेक्षया, वस्तूनां विपरिणामं च सचेतनाचेतनानां आद्यद्वयभेदसङ्गता एव द्रष्टव्या इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ उक्तमनुप्रेक्षा-
एताश्चतस्रोऽप्यपायाशुभानन्तविपरिणामानुप्रेक्षा
द्वारम्, इदानीं लेश्याद्वाराभिधित्सयाऽऽह—

सुक्काए लेसाए दो ततियं परमसुक्कलेस्साए । थिरयाजियसेलेसिं लेसाईयं परमसुक्कं ॥ ८९ ॥

परमशुक्ललेश्यायां 'स्थिरता-
व्याख्या—सामान्येन शुक्लायां लेश्यायां 'द्वे' आद्ये उक्तलक्षणे 'तृतीयम्' उक्तलक्षणमेव, चतुर्थमिति गाथार्थः ॥ ८९ ॥ उक्तं लेश्याद्वारम्,
जितशैलेशं' मेरोरपि निष्प्रकम्पतरमित्यर्थः, लेश्यातीतं 'परमशुक्लं'
अधुना लिङ्गद्वारं विवरीषुस्तेषां नामप्रमाणस्वरूपगुणभावनार्थमाह—

अवहासंमोहविवेगविउसग्गा तस्स होंति लिंगाइं । लिंगिज्जइ जेहिं मुणी सुक्कज्झाणोवगयचित्तो ॥ ९० ॥

'लिङ्ग्यते' गम्यते यैर्मुनिः शुक्लध्यानो-
व्याख्या—अवधासम्मोहविवेकव्युत्सर्गाः 'तस्य' शुक्लध्यानस्य भवन्ति लिङ्गानि,
पगतचित्त इति गाथाक्षरार्थः ॥ ९० ॥ अधुना भावार्थमाह—

चालिज्जइ बीभेइ य धीरो न परीसहोवसग्गेहिं । सुहुमेसु न संमुज्झइ भावेसु न देवमायासु ॥ ९१ ॥

इत्यवधलिङ्गं, 'सूक्ष्मेषु'
व्याख्या—चाल्यते ध्यानात् न परीषहोपसर्गैर्बिभेति वा 'धीरः' बुद्धिमान् स्थिरो वा न तेभ्य

पुव्वप्पओगओ चिय कम्मविणिज्जरणहेउतो यावि । सद्दत्थबहुत्ताओ तह जिणचंदागमाओ य ॥ ८५ ॥

चित्ताभावेवि [illegible] सुहुमोवरयकिरियाइ भण्णंति । जीवोवओगसब्भावओ भवत्थस्स झाणाइं ॥ ८६ ॥

व्याख्या—काययोगनिरोधिनो योगिनोऽयोगिनोऽपि चित्ताभावेऽपि सूक्ष्मोपरतक्रियो भण्यते,सूक्ष्मग्रहणात् सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्तिनो ग्रहणम्, उपरतग्रहणाद्व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिन इति, पूर्वप्रयोगादिति हेतुः, कुलालचक्रभ्रमणवदिति दृष्टान्तोऽभ्यूह्यः, यथा चक्रं भ्रमणनिमित्तदण्डादिक्रियाऽभावेऽपि भ्रमति तथाऽस्यापि मनःप्रभृतियोगोपरमेऽपि जीवोपयोगसद्भावतः भावमनसो भावात् भवस्थस्य ध्याने इति, अपिशब्दश्चोदनानिर्णयप्रथमहेतुसम्भावनार्थः, चशब्दस्तु प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः, एवं शेषहेतवोऽप्यनया गाथया योजनीयाः, विशेषस्तूच्यते—'कर्मविनिर्जरणहेतुतश्चापि' कर्मविनिर्जरणहेतुत्वात् क्षपकश्रेणिवत्, भवति च क्षपकश्रेण्यामिवास्य भवोपग्राहिकर्मनिर्जरेति भावः, चशब्दः प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः, अपिशब्दस्तु द्वितीयहेतुसम्भावनार्थ इति, 'तथा शब्दार्थबहुत्वात्' यथैकस्यैव हरिशब्दस्य शक्रशाखामृगादयोऽनेकार्थाः एवं ध्यानशब्दस्यापि न विरोधः, 'ध्यै चिन्तायां' 'ध्यै कायनिरोधे' 'ध्यै अयोगित्वे' इत्यादि, तथा जिनचन्द्रागमाच्चैतदेयमिति, उक्तं च—'आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥ ८५–८६ ॥ उक्तं ध्यातव्यद्वारं, ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकार एवोक्ताः, अधुनाऽनुप्रेक्षाद्वारमुच्यते—

सुक्कज्झाणसुभावियचित्तो चिंतेइ झाणविरमेऽवि । णिययमणुप्पेहाओ चत्तारि चरित्तसंपन्नो ॥ ८७ ॥

व्याख्या—शुक्लध्यानसुभावितचित्तश्चिन्तयति ध्यानविरमेऽपि नियतमनुप्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्रसम्पन्नः, तत्परिणामरहितस्य तदभावादिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ ताश्चैताः—

आसवदारा संसारहेयवो जं ण धम्मसुक्केसु । संसारकारणाइं तओ धुवं धम्मसुक्काइं ॥ ९५ ॥

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि संसारहेतवो वर्तन्ते, तानि च यस्मान्न शुक्लधर्मयोर्भवन्ति संसारकारणानि तस्माद् 'ध्रुवं' नियमेन धर्मशुक्ले इति गाथार्थः ॥ ९५ ॥ संसारप्रतिपक्षतया च मोक्षहेतुर्ध्यानमित्यावेदयन्नाह—

संवरविणिज्जराओ मोक्खस्स पहो तवो पहो तासिं । झाणं च पहाणंगं तवस्स तो मोक्खहेऊयं ॥ ९६ ॥

व्याख्या—संवरनिर्जरे 'मोक्षस्य पन्थाः' अपवर्गस्य मार्गः, तपः 'पन्थाः' मार्गः 'तयोः' संवरनिर्जरयोः ध्यानं च प्रधानाङ्गं तपसः आन्तरकारणत्वात्, ततो मोक्षहेतुस्तद्ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ९६ ॥ अमुमेवार्थं सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तैः प्रतिपादयन्नाह—

अंबरलोहमहीणं कमसो जह मलकलंकपंकाणं । सोज्झावणयणसोसे साहेंति जलाणलाइच्चा ॥ ९७ ॥

व्याख्या—'अम्बरलोहमहीनां' वस्त्रलोहार्द्रक्षितीनां 'क्रमशः' क्रमेण यथा मलकलङ्कपङ्कानां यथासङ्ख्यं शोध्या(ध्य)पनयनशोषान् यथासङ्ख्यमेव 'साधयन्ति' निर्वर्तयन्ति जलानलादित्या इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

तह सोज्झाइसमत्था जीवंबरलोहमेइणिगयाणं । झाणजलाणलसूरा कम्ममलकलंकपंकाणं ॥ ९८ ॥

व्याख्या—तथा शोध्यादिसमर्था जीवाम्बरलोहमेदिनीगतानां ध्यानमेव जलानलसूर्याः कर्मैव मलकलङ्कपङ्कास्तेषामिति गाथार्थः ॥ ९८ ॥ किं च—

तापो सोसो भेओ जोगाणं झाणओ जहा नियमं । तह तावसोसभेया कम्मस्सवि झाइणो नियमा ॥ ९९ ॥

अत्यन्तगहनेषु 'न संमुह्यते' न सम्मोहमुपगच्छति, 'भावेषु' पदार्थेषु च देवमायासु अनेकरूपास्वित्यसम्मोहलिङ्गमिति गाथाक्षरार्थः ॥ ९१ ॥

देहविवित्तं पेच्छइ अप्पाणं तह य सव्वसंजोगे। देहोवहिवोसग्गं निस्संगो सव्वहा कुणइ ॥ ९२ ॥

व्याख्या—देहविविक्तं पश्यत्यात्मानं तथा च सर्वसंयोगानिति विवेकलिङ्गं, देहोपधिव्युत्सर्गं निःसङ्गः सर्वथा करोति व्युत्सर्गलिङ्गमिति गाथार्थः ॥ ९२ ॥ गतं लिङ्गद्वारं, साम्प्रतं फलद्वारमुच्यते, इह च लाघवार्थं प्रथमोपन्यस्तं धर्मफलमभिधायं शुक्लध्यानफलमाह, धर्मफलानामेव शुद्धतराणामाद्यशुक्लद्वयफलत्वात्, अत आह—

होंति सुहासवसंवरविणिज्जरामरसुहाइं विउलाइं। झाणवरस्स फलाइं सुहाणुबंधीणि धम्मस्स ॥ ९३ ॥

व्याख्या—भवन्ति 'शुभाश्रवसंवरविनिर्जरामरसुखानि' शुभाश्रवः—पुण्याश्रयः संवरः—अशुभकर्मागमनिरोधः विनिर्जरा—कर्मक्षयः अमरसुखानि—देवसुखानि, एतानि च दीर्घस्थितिविशुद्ध्युपपाताभ्यां 'विपुलानि' विस्तीर्णानि, 'ध्यानवरस्य' ध्यानप्रधानस्य फलानि 'शुभानुबन्धीनि' सुकुलप्रत्यायातिपुनर्बोधिलाभभोगप्रव्रज्याकेवलशैलेश्यपवर्गानुबन्धीनि 'धर्मस्य' ध्यानस्येति गाथार्थः ॥ ९३ ॥ उक्तानि धर्मफलानि, अधुना शुक्लमधिकृत्याह—

ते य विसेसेण सुभासवादओऽणुत्तरामरसुहं च। दोण्हं सुक्काण फलं परिनिव्वाणं परिल्लाणं ॥ ९४ ॥

व्याख्या—ते च विशेषेण 'शुभाश्रवादयः' अनन्तरोदिताः, अनुत्तरामरसुखं च द्वयोः शुक्लयोः फलमाद्ययोः 'परिनिर्वाणं' मोक्षगमनं 'परिल्लाणं'ति चरमयोर्द्वयोरिति गाथार्थः ॥ ९४ ॥ अथवा सामान्येनैव संसारप्रतिपक्षभूते एते इति दर्शयति—

आसवदारा संसारहेयवो जं ण धम्मसुक्केसु । संसारकारणाइं तओ धुवं धम्मसुक्काइं ॥ ९५ ॥

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि संसारहेतवो वर्तन्ते, तानि च यस्मान्न शुक्लधर्मयोर्भवन्ति संसारकारणानि तस्माद् 'ध्रुवं' नियमेन धर्मशुक्ले इति गाथार्थः ॥ ९५ ॥ संसारप्रतिपक्षतया च मोक्षहेतुर्ध्यानमित्यावेदयन्नाह—

संवरविणिज्जराओ मोक्खस्स पहो तवो पहो तासिं । झाणं च पहाणंगं तवस्स तो मोक्खहेऊयं ॥ ९६ ॥

व्याख्या—संवरनिर्जरे 'मोक्षस्य पन्थाः' अपवर्गस्य मार्गः, तपः 'पन्थाः' मार्गः 'तयोः' संवरनिर्जरयोः ध्यानं च प्रधानाङ्गं तपसः आन्तरकारणत्वात्, ततो मोक्षहेतुस्तद्ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ९६ ॥ अमुमेवार्थं सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तैः प्रतिपादयन्नाह—

अंबरलोहमहीणं कमसो जह मलकलंकपंकाणं । सोज्झावणयणसोसे साहेंति जलाणलाइच्चा ॥ ९७ ॥

व्याख्या—'अम्बरलोहमहीनां' वस्त्रलोहार्द्रक्षितीनां 'क्रमशः' क्रमेण यथा मलकलङ्कपङ्कानां यथासङ्ख्यं शोध्या(ध्य)पनयनशोषान् यथासङ्ख्यमेव 'साधयन्ति' निर्वर्तयन्ति जलानलादित्या इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

तह सोज्झाइसमत्था जीवंबरलोहमेइणिगयाणं । झाणजलाणलसूरा कम्ममलकलंकपंकाणं ॥ ९८ ॥

व्याख्या—तथा शोध्यादिसमर्था जीवाम्बरलोहमेदिनीगतानां ध्यानमेव जलानलसूर्याः कर्मैव मलकलङ्कपङ्कास्तेषामिति गाथार्थः ॥ ९८ ॥ किं च—

तापो सोसो भेओ जोगाणं झाणओ जहा निययं । तह तावसोसभेया कम्मस्सवि झाइणो नियमा ॥ ९९ ॥

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत एव शोषः—दौर्बल्यं तत एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य ?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । तह कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दाद् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणानलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया तह कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्यानपवनावधूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥" इत्यादि, 'विलीयन्ते' विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ?, इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

न कसायसमुत्थेहि य वाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं । ईसाविसायसोगाइएहिं झाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—'न कषायसमुत्थैश्च' न क्रोधाद्युद्भवैश्च 'बाध्यते' पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तन्न बाध्यते 'ईर्ष्याविषादशोकादिभिः' तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विषादः—वैक्लव्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाइएहि य सारीरेहिं सुबहुप्पगारेहिं । झाणसुनिच्चलचित्तो न वहिज्जइ निज्जरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतातपादिभिश्च, आदिशब्दात् क्षुदादिपरिग्रहः, शारीरैः 'सुबहुप्रकारैः' अनेकभेदैः 'ध्यानसुनिश्चलचित्तः' ध्यानभावितमतिर्न बाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, 'निर्जरापेक्षी' कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सव्वगुणाधाणं दिट्ठादिट्ठसुहसाहणं झाणं । सुपसत्थं सद्धेयं नेयं झेयं च निच्चंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'इय' एवमुक्तेन प्रकारेण 'सर्वगुणाधानम्' अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रशस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवितत्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया 'ज्ञेयं' ज्ञातव्यं स्वरूपतः 'ध्येयम्' अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यासेवितानि भवन्ति, 'नित्यमपि' सर्वकालमपि,

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः–दुःखं तत एव शोषः–दौर्बल्यं तत एव भेदः–विदारणं योगानां–वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य ?–'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । तह कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दाद् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणाणलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया तह कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं–विनाशं यान्ति–गच्छन्ति, 'ध्यानपवनावधूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च–"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥" इत्यादि, 'विलीयन्ते' विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ?, इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

न कसायसमुत्थेहि य बाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं । ईसाविसायसोगाइएहिं झाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—'न कषायसमुत्थैश्च' न क्रोधाद्युद्भवैश्च 'बाध्यते' पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तत्र बाध्यते 'ईर्ष्याविषादशोकादिभिः' तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विषादः—वैक्लव्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाइएहि य सारीरेहिं सुबहुप्पगारेहिं । झाणसुनिच्चलचित्तो न बाहिज्जइ निज्जरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतातपादिभिश्च, आदिशब्दात् क्षुदादिपरिग्रहः, शारीरैः 'सुबहुप्रकारैः' अनेकभेदैः 'ध्यानसुनिश्चलचित्तः' ध्यानभावितमतिर्न बाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, 'निर्जरापेक्षी' कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सव्वगुणाधाणं दिट्ठादिट्ठसुहसाहणं झाणं । सुपसत्थं सद्धेयं नेयं झेयं च निच्चंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'इय' एवमुक्तेन प्रकारेण 'सर्वगुणाधानम्' अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रशस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवितत्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया 'ज्ञेयं' ज्ञातव्यं स्वरूपतः 'ध्येयम्' अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यासेवितानि भवन्ति, 'नित्यमपि' सर्वकालमपि,

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत एव शोषः—दौर्बल्यं तत एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । [redacted] कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दाद् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणाणलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं [redacted] 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया [redacted] कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्यानपवनावधूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥" इत्यादि, 'विलीयन्ते' विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ?, इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

ण कसायसमुत्थेहि य वाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं । ईसाविसायसोगाइएहिं झाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—'न कषायसमुत्थैश्च' न क्रोधाद्युद्भवैश्च 'बाध्यते' पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तन्न बाध्यते 'ईर्ष्याविषादशोकादिभिः' तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विषादः—वैक्लव्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाइएहि य सारीरेहिं सुबहुप्पगारेहिं । झाणसुनिच्चलचित्तो न वहिज्जइ निज्जरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतातपादिभिश्च, आदिशब्दात् क्षुदादिपरिग्रहः, शारीरैः 'सुबहुप्रकारैः' अनेकभेदैः 'ध्यानसुनिश्चलचित्तः' ध्यानभावितमतिर्न बाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, 'निर्जरापेक्षी' कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सव्वगुणाधाणं दिट्ठादिट्ठसुहसाहणं झाणं । सुपसत्थं सद्धेयं नेयं झेयं च निच्चंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'इय' एवमुक्तेन प्रकारेण 'सर्वगुणाधानम्' अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रशस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवितत्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया 'ज्ञेयं' ज्ञातव्यं स्वरूपतः 'ध्येयम्' अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यासेवितानि भवन्ति, 'नित्यमपि' सर्वकालमपि,

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत एव शोषः—दौर्बल्यं [redacted] एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य ?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । तह कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दाद् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणानलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह [redacted] घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया [redacted] कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्या-पवनावधूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—"...

भावशुद्धया । चन्द्रिकायच विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥" इत्यादि, 'विलीयन्ते' विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ?, इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

ईसाविसायसोगाइएहिं झाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥
न कसायसमुत्थेहि य बाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं ।

व्याख्या—'न कषायसमुत्थैश्च' न क्रोधाद्युद्भवैश्च 'बाध्यते' पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तन्न बाध्यते 'ईर्ष्याविषादशोकादिभिः' तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विषादः—वैक्लव्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाइएहि य सारीरेहिं सुबहुप्पगारेहिं । झाणसुनिच्चलचित्तो न बहिज्जइ निज्जरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतातपादिभिश्च, आदिशब्दात् क्षुदादिपरिग्रहः, शारीरैः 'सुबहुप्रकारैः' अनेकभेदैः 'ध्यानसुनिश्चलचित्तः' ध्यानभावितमतिर्न बाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, 'निर्जरापेक्षी' कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सव्वगुणाधाणं दिट्ठादिट्ठसुहसाहणं झाणं । सुपसत्थं सद्धेयं नेयं झेयं च निच्चंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'इय' एवमुक्तेन प्रकारेण 'सर्वगुणाधानम्' अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रशस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवितत्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया 'ज्ञेयं' ज्ञातव्यं स्वरूपतः 'ध्येयम्' अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यासेवितानि भवन्ति, 'नित्यमपि' सर्वकालमपि,

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत एव शोषः—दौर्बल्यं तत एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । तह कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दात् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणानलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया तह कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्यान-पवनावधूताः' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

भावशुद्ध्या । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥" इत्यादि, 'विलीयन्ते' विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ?, इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

न कसायसमुत्थेहि य वाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं । ईसाविसायसोगाइएहिं झाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—'न कषायसमुत्थैश्च' न क्रोधाद्युद्भवैश्च 'बाध्यते' पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तन्न बाध्यते 'ईर्ष्याविषादशोकादिभिः' तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विषादः—वैक्लव्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाइएहि य सारीरेहिं सुबहुप्पगारेहिं । झाणसुनिच्चलचित्तो न वहिज्जइ निज्जरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतातपादिभिश्च, आदिशब्दात् क्षुदादिपरिग्रहः, शारीरैः 'सुबहुप्रकारैः' अनेकभेदैः 'ध्यानसुनिश्चलचित्तः' ध्यानभावितमतिर्न बाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, 'निर्जरापेक्षी' कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सव्वगुणाधाणं दिट्ठादिट्ठसुहसाहणं झाणं । सुपसत्थं सद्धेयं नेयं झेयं च निच्चंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'इय' एवमुक्तेन प्रकारेण 'सर्वगुणाधानम्' अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रशस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवितत्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया 'ज्ञेयं' ज्ञातव्यं स्वरूपतः 'ध्येयम्' अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यासेवितानि भवन्ति, 'नित्यमपि' सर्वकालमपि,

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियमात्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत एव शोषः—दौर्बल्यं तत एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य ?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमणं विसोसणविरेयणोसहविहीहिं । तह कम्मामयसमणं झाणाणसणाइजोगेहिं ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दात् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ । तह कम्मेंधणममियं खणेण झाणानलो डहइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसञ्चितं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जंति । झाणपवणावहूया तह कम्मघणा विलिज्जंति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्यान-
[illegible]धूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

परितापनं-ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी तया, असावपि द्विधैव-स्वदेहपारितापनिकी परदेहपारितापनिकी च, आद्या स्वदेहे परितापनं कुर्वतो द्वितीया परदेहे परितापनमिति, तथा च अन्यरुष्टोऽपि स्वदेहपरितापनं करोत्येव कश्चिज्जडः, अथवा स्वहस्तपारितापनिकी परहस्तपारितापनिकी च, आद्या स्वहस्तेन परितापनं कुर्वतः द्वितीया परहस्तेन कारयतः, गता चतुर्थी ४, प्राणातिपातः-प्रतीतः, तद्विषया क्रिया प्राणातिपातक्रिया तया, असावपि द्विधा-स्वप्राणातिपातक्रिया परप्राणातिपातक्रिया च, तत्राऽऽद्याऽऽत्मीयप्राणातिपातं कुर्वतः द्वितीया परप्राणातिपातमिति, तथा च कश्चिन्निर्वेदतः स्वर्गाद्यर्थं वा गिरिपतनादिना स्वप्राणातिपातं करोति, तथा क्रोधमानमायालोभमोहवशाच्च परप्राणातिपातमिति, क्रोधेनाऽऽक्रुष्टः रुष्टो वा व्यापादयति, मानेन जात्यादिभिर्हीलितः, माययाऽपकारिणं विश्वासेन, लोभेन शौकरिकः, मोहेन संसारमोचकः स्मार्तो वा याग इति, गता पञ्चमी ५। क्रियाऽधिकाराच्च शिष्यहितायानुपात्ता अपि सूत्रे अन्या अपि विंशतिः क्रियाः प्रदर्श्यन्ते, तंजहा-आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ मिच्छादंसणवत्तिया ४ अपच्चक्खाणकिरिया ५ दिट्ठिया ६ पुट्ठिया ७ पाडुच्चिया ८ सामंतोवणिवाइया ९ नेसत्थिया १० साहत्थिया ११ आणमणिया १२ वियारणिया १३ अणाभोगवत्तिया १४ अणवकंखवत्तिया १५ पओगकिरिया १६ समुयाणकिरिया १७ पेज्जवत्तिया १८ दोसवत्तिया १९ ईरियावहिया २० चेति, तत्थारंभिया दुविहा-जीवारंभिया य अजीवारंभिया य जीवारंभिया-जं जीवे

---

१ तद्यथा-आरम्भिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानक्रिया दृष्टिजा स्पृष्टिजा प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी नैःशस्त्रिकी स्वहस्तिकी आज्ञापनी विदारणी अनाभोगप्रत्ययिकी अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी प्रयोगक्रिया समुदानक्रिया प्रेमप्रत्ययिकी द्वेषप्रत्ययिकी ऐर्यापथिकी चेति। तत्रारम्भिकी द्विविधा-जीवारम्भिकी अजीवारम्भिकी च, जीवारम्भिकी यज्जीवान्

आह–एवं तर्हि सर्वक्रियालोपः प्राप्नोति, न, तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात्, नास्ति काचिदसौ क्रिया यया साधूनां ध्यानं न भवतीति गाथार्थः ॥ १०५ ॥ ग्रन्थाग्रं १५६९६ ॥ समाप्तं ध्यानशतकं ॥

पडिक्कमामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए पाणाइवायकिरियाए (सूत्रम्) प्रतिक्रमामि पञ्चभिः क्रियाभिः–व्यापारलक्षणाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–'काइयाए' इत्यादि, चीयत इति कायः, कायेन निर्वृत्ता कायिकी तया, सा पुनस्त्रिधा–अविरतकायिकी दुष्प्रणिहितकायिकी उपरतकायिकी, (च) तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेश्चाऽऽद्या अविरतस्य कायिकी–उत्क्षेपणादिलक्षणा क्रिया कर्मबन्धनिबन्धनाऽविरतकायिकी, एवमन्यत्रापि षष्ठीसमासो योज्यः, द्वितीया दुष्प्रणिहितकायिकी प्रमत्तसंयतस्य, सा पुनर्द्विधा–इन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी नोइन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी च, तत्राऽऽद्येन्द्रियैः–श्रोत्रादिभिर्दुष्प्रणिहितस्य–इष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक्संवेगनिर्वेदद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, एवं नोइन्द्रियेण–मनसा दुष्प्रणिहितस्याशुभसङ्कल्पद्वारेण दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, तृतीयाऽप्रमत्तसंयतस्य–उपरतस्य–सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तस्य कायिकी, गता कायिकी १, अधिक्रियत आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणम्–अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु चक्रमहादि तेन निर्वृत्ता–अधिकरणिकी तया, सा पुनर्द्विधा–अधिकरणप्रवर्तिनी निर्वर्तिनी च, तत्र प्रवर्तिनी चक्रमहःपशुबन्धादिप्रवर्तिनी, निर्वर्तिनी खड्गादिनिर्वर्तिनी, अलमन्यैरुदाहरणैः, अनयोरेवान्तःपातित्वात्तेषां, गताऽऽधिकरणिकी २, प्रद्वेषः–मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी, असावपि द्विधा–जीवप्राद्वेषिक्यजीवप्राद्वेषिकी च, आद्या जीवे प्रद्वेषं गच्छतः, द्वितीया पुनरजीवे,

परितापनं–ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी तया, असावपि द्विधैव–स्वदेहपारितापनिकी परदेहपारितापनिकी च, आद्या स्वदेहे परितापनं कुर्वतो द्वितीया परदेहे परितापनमिति, तथा च अन्यरुष्टोऽपि स्वदेहपरितापनं करोत्येव कश्चिज्जडः, अथवा स्वहस्तपारितापनिकी परहस्तपारितापनिकी च, आद्या स्वहस्तेन परितापनं कुर्वतः द्वितीया परहस्तेन कारयतः, गता चतुर्थी ४, प्राणातिपातः–प्रतीतः, तद्विषया क्रिया प्राणातिपातक्रिया तया, असावपि द्विधा–स्वप्राणातिपातक्रिया परप्राणातिपातक्रिया च, तत्राऽऽद्याऽऽत्मीयप्राणातिपातं कुर्वतः द्वितीया परप्राणातिपातमिति, तथा च कश्चिन्निर्वेदतः स्वर्गाद्यर्थं वा गिरिपतनादिना स्वप्राणातिपातं करोति, तथा क्रोधमानमायालोभमोहवशाच्च परप्राणातिपातमिति, क्रोधेनाऽऽक्रुष्टः रुष्टो वा व्यापादयति, मानेन जात्यादिभिर्हीलितः, माययाऽपकारिणं विश्वासेन, लोभेन शौकरिकः, मोहेन संसारमोचकः स्मार्तो वा याग इति, गता पञ्चमी ५। क्रियाऽधिकाराच्च शिष्यहितायानुपात्ता अपि सूत्रे अन्या अपि विंशतिः क्रियाः प्रदर्श्यन्ते, तंजहा–आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ मिच्छादंसणवत्तिया ४ अपच्चक्खाणकिरिया ५ दिट्ठिया ६ पुट्ठिया ७ पाडुच्चिया ८ सामंतोवणिवाइया ९ नेसत्थिया १० साहत्थिया ११ आणमणिया १२ वियारणिया १३ अणाभोगवत्तिया १४ अणवकंखवत्तिया १५ पओगकिरिया १६ समुयाणकिरिया १७ पेजवत्तिया १८ दोसवत्तिया १९ ईरियावहिया २० चेति, तत्थारंभिया दुविहा–जीवारंभिया य अजीवारंभिया य जीवारंभिया–जं जीवे

---

१ तद्यथा–आरम्भिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानक्रिया दृष्टिजा स्पृष्टिजा प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी नैःशस्त्रिकी स्वहस्तिकी आज्ञापनी विदारणी अनाभोगप्रत्ययिकी अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी प्रयोगक्रिया समुदानक्रिया प्रेमप्रत्ययिकी द्वेषप्रत्ययिकी ऐर्यापथिकी चेति। तत्रारम्भिकी द्विविधा–जीवारम्भिकी अजीवारम्भिकी च, जीवारम्भिकी यज्जीवान्

आह–एवं तर्हि सर्वक्रियालोपः प्राप्नोति, न, तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात्, नास्ति काचिदसौ क्रिया यया साधूनां ध्यानं न भवतीति गाथार्थः ॥ १०५ ॥ ग्रन्थाग्रं १५६९६ ॥ समाप्तं ध्यानशतकं ॥

पडिक्कमामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए पाणाइवायकिरियाए (सूत्रम्) प्रतिक्रमामि पञ्चभिः क्रियाभिः–व्यापारलक्षणाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–'काइयाए' इत्यादि, चीयत इति कायः, कायेन निर्वृत्ता कायिकी तया, सा पुनस्त्रिधा–अविरतकायिकी दुष्प्रणिहितकायिकी उपरतकायिकी, (च) तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेश्चाऽऽद्या अविरतस्य कायिकी–उत्क्षेपणादिलक्षणा क्रिया कर्मबन्धनिबन्धनाऽविरतकायिकी, एवमन्यत्रापि षष्ठीसमासो योज्यः, द्वितीया दुष्प्रणिहितकायिकी प्रमत्तसंयतस्य, सा पुनर्द्विधा–इन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी नोइन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी च, तत्राऽऽद्येन्द्रियैः–श्रोत्रादिभिर्दुष्प्रणिहितस्य–इष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक्सङ्गनिर्वेदद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, एवं नोइन्द्रियेण–मनसा दुष्प्रणिहितस्याशुभसङ्कल्पद्वारेण दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, तृतीयाऽप्रमत्तसंयतस्य–उपरतस्य–सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तस्य कायिकी, गता कायिकी १, अधिक्रियत आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणम्–अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु चक्रमहादि तेन निर्वृत्ता–अधिकरणिकी तया, सा पुनर्द्विधा–अधिकरणप्रवर्तिनी निर्वर्तिनी च, तत्र प्रवर्तिनी चक्रमहःपशुबन्धादिप्रवर्तिनी, निर्वर्तिनी खड्गादिनिर्वर्तिनी, अलमन्यैरुदाहरणैः, अनयोरेवान्तःपातित्वात्तेषां, गताऽऽधिकरणिकी २, प्रद्वेषः–मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी, असावपि द्विधा–जीवप्राद्वेषिक्यजीवप्रद्वेषिकी च, आद्या जीवे प्रद्वेषं गच्छतः, द्वितीया पुनरजीवे, तथाहि–पाषाणादौ प्रस्खलितस्तत्प्रद्वेषमावहति गता तृतीया ३,

परितापनं–ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी तया, असावपि द्विधैव–स्वदेहपारितापनिकी परदेहपारितापनिकी च, आद्या स्वदेहे परितापनं कुर्वतो द्वितीया परदेहे परितापनमिति, तथा च अन्यरुष्टोऽपि स्वदेहपरितापनं करोत्येव कश्चिज्जडः, अथवा स्वहस्तपारितापनिकी परहस्तपारितापनिकी च, आद्या स्वहस्तेन परितापनं कुर्वतः द्वितीया परहस्तेन कारयतः, गता चतुर्थी ४, प्राणातिपातः–प्रतीतः, तद्विषया क्रिया प्राणातिपातक्रिया तया, असावपि द्विधा–स्वप्राणातिपातक्रिया परप्राणातिपातक्रिया च, तत्राऽऽद्याऽऽत्मीयप्राणातिपातं कुर्वतः द्वितीया परप्राणातिपातमिति, तथा च कश्चिन्निर्वेदतः स्वर्गाद्यर्थं वा गिरिपतनादिना स्वप्राणातिपातं करोति, तथा क्रोधमानमायालोभमोहवशाच्च परप्राणातिपातमिति, क्रोधेनाऽऽक्रुष्टः रुष्टो वा व्यापादयति, मानेन जात्यादिभिर्हीलितः, माययाऽपकारिणं विश्वासेन, लोभेन शौकरिकः, मोहेन संसारमोचकः स्मार्तो वा याग इति, गता पञ्चमी ५। क्रियाऽधिकाराच्च शिष्यहितायानुपात्ता अपि सूत्रे अन्या अपि विंशतिः क्रियाः प्रदर्श्यन्ते, तंजहा–आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ मिच्छादंसणवत्तिया ४ अपच्चक्खाणकिरिया ५ दिट्ठिया ६ पुट्ठिया ७ पाडुच्चिया ८ सामंतोवणिवाइया ९ नेसत्थिया १० साहत्थिया ११ आणमणिया १२ वियारणिया १३ अणाभोगवत्तिया १४ अणवकंखवत्तिया १५ पओगकिरिया १६ समुयाणकिरिया १७ पेज्जवत्तिया १८ दोसवत्तिया १९ ईरियावहिया २० चेति, तत्थारंभिया दुविहा–जीवारंभिया य अजीवारंभिया य जीवारंभिया–जं जीवे

1 तद्यथा–आरम्भिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानक्रिया दृष्टिजा स्पृष्टिजा प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी नैःशस्त्रिकी स्वाहस्तिकी आज्ञापनी विदारणी अनाभोगप्रत्ययिकी अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी प्रयोगक्रिया समुदानक्रिया प्रेमप्रत्ययिकी द्वेषप्रत्ययिकी ऐर्यापथिकी चेति। तत्रारम्भिकी द्विविधा–जीवारम्भिकी अजीवारम्भिकी च, जीवारम्भिकी यज्जीवान्

आह–एवं तर्हि सर्वक्रियालोपः प्राप्नोति, न, तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात्, नास्ति काचिदसौ क्रिया यया साधूनां ध्यानं न भवतीति गाथार्थः ॥ १०५ ॥ ग्रन्थाग्रं १५६९६ ॥ समाप्तं ध्यानशतकं ॥

पडिक्कमामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए पाणाइवायकिरियाए (सूत्रम्) प्रतिक्रमामि पञ्चभिः क्रियाभिः–व्यापारलक्षणाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–'काइयाए' इत्यादि, चीयत इति कायः, कायेन निर्वृत्ता कायिकी तया, सा पुनस्त्रिधा–अविरतकायिकी दुष्प्रणिहितकायिकी उपरतकायिकी,(च) तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेश्चाऽऽद्या अविरतस्य कायिकी–उत्क्षेपणादिलक्षणा क्रिया कर्मबन्धनिबन्धनाऽविरतकायिकी, एवमन्यत्रापि षष्ठीसमासो योज्यः, द्वितीया दुष्प्रणिहितकायिकी प्रमत्तसंयतस्य,सा पुनर्द्विधा–इन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी नोइन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी च, तत्राऽऽद्येन्द्रियैः–श्रोत्रादिभिर्दुष्प्रणिहितस्य–इष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक्सङ्गनिर्वेदद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, एवं नोइन्द्रियेण–मनसा दुष्प्रणिहितस्याशुभसङ्कल्पद्वारेण दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, तृतीयाऽप्रमत्तसंयतस्य–उपरतस्य–सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तस्य कायिकी, गता कायिकी १, अधिक्रियत आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणम्–अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु चक्रमहादि तेन निर्वृत्ता–अधिकरणिकी तया, सा पुनर्द्विधा–अधिकरणप्रवर्तिनी निर्वर्तिनी च, तत्र प्रवर्तिनी चक्रमहःपशुबन्धादिप्रवर्तिनी, निर्वर्तिनी खड्गादिनिर्वर्तिनी, अलमन्यैरुदाहरणैः, अनयोरेवान्तःपातित्वात्तेषां, गताऽऽधिकरणिकी २, प्रद्वेषः–मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी, असावपि द्विधा–जीवप्राद्वेषिकयजीवप्रद्वेषिकी च, आद्या जीवे प्रद्वेषं गच्छतः, द्वितीया पुनरजीवे, तथाहि–पाषाणादौ प्रस्खलितस्तत्प्रद्वेषमावहति गता तृतीया ३,

परितापनं–ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी तया, असावपि द्विधैव–स्वदेहपारितापनिकी परदेहपारितापनिकी च, आद्या स्वदेहे परितापनं कुर्वतो द्वितीया परदेहे परितापनमिति, तथा च अन्यरुष्टोऽपि स्वदेहपरितापनं करोत्येव कश्चिज्जडः, अथवा स्वहस्तपारितापनिकी परहस्तपारितापनिकी च, आद्या स्वहस्तेन परितापनं कुर्वतः द्वितीया परहस्तेन कारयतः, गता चतुर्थी ४, प्राणातिपातः–प्रतीतः, तद्विषया क्रिया प्राणातिपातक्रिया तया, असावपि द्विधा–स्वप्राणातिपातक्रिया परप्राणातिपातक्रिया च, तत्राऽऽद्याऽऽत्मीयप्राणातिपातं कुर्वतः द्वितीया परप्राणातिपातमिति, तथा च कश्चिन्निर्वेदतः स्वर्गाद्यर्थं वा गिरिपतनादिना स्वप्राणातिपातं करोति, तथा क्रोधमानमायालोभमोहवशाच्च परप्राणातिपातमिति, क्रोधेनाऽऽक्रुष्टः रुष्टो वा व्यापादयति, मानेन जात्यादिभिर्हीलितः, माययाऽपकारिणं विश्वासेन, लोभेन शौकरिकः, मोहेन संसारमोचकः स्मार्तो वा याग इति, गता पञ्चमी ५। क्रियाऽधिकाराच्च शिष्यहितायानुपात्ता अपि सूत्रे अन्या अपि विंशतिः क्रियाः प्रदर्श्यन्ते, तंजहा–आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ मिच्छादंसणवत्तिया ४ अपच्चक्खाणकिरिया ५ दिट्ठिया ६ पुट्ठिया ७ पाडुच्चिया ८ सामंतोवणिवाइया ९ नेसत्थिया १० साहत्थिया ११ आणमणिया १२ वियारणिया १३ अणाभोगवत्तिया १४ अणवकंखवत्तिया १५ पओगकिरिया १६ समुयाणकिरिया १७ पेज्जवत्तिया १८ दोसवत्तिया १९ ईरियावहिया २० चेति, तत्थारंभिया दुविहा–जीवारंभिया य अजीवारंभिया य जीवारंभिया–जं जीवे

1 तद्यथा–आरम्भिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानक्रिया दृष्टिजा स्पृष्टिजा प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी नैःशस्त्रिकी स्वाहस्तिकी आज्ञापनी विदारणी अनाभोगप्रत्ययिकी अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी प्रयोगक्रिया समुदानक्रिया प्रेमप्रत्ययिकी द्वेषप्रत्ययिकी ऐर्यापथिकी चेति। तत्रारम्भिकी द्विविधा–जीवारम्भिकी अजीवारम्भिकी च, जीवारम्भिकी यज्जीवान्

आरंभइ अजीवारंभिया–अजीवे आरंभइ १, पारिग्गहिया किरिया दुविहा–जीवपारिग्गहिया अजीवपारिग्गहिया य, जीवपारिग्गहिया–जीवे परिगिण्हइ, अजीवपारिग्गहिया–अजीवे परिगिण्हइ २, मायावत्तिया किरिया दुविहा–आयभाववंचणा य परभाववंचणा य, आयभाववंचणा अप्पणोच्चयं भावं गूहइ नियडीमंतो उज्जुयभावं दंसेइ, संजमाइसिढिलो वा करणफडाडोवं दरिसेइ, परभाववंचणया तं तं आयरति जेण परो वंचिज्जइ कूडलेहकरणाईहिं ३, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया दुविहा–अणभिग्गहियमिच्छादंसणवत्तिया य अभिग्गहियमिच्छादंसणवत्तिया य, अणभिग्गहियमिच्छादंसणवत्तिया असंणीण संणीणवि जेहिं न किंचि कुतित्थियमयं पडिवण्णं, अभिग्गहियमिच्छादंसणवत्तिया किरिया दुविहा–हीणाइरित्तदंसणे य तव्वइरित्तदंसणे य, हीणा जहा–अंगुट्ठपव्वमेत्तो अप्पा जवमेत्तो सामागतंदुलमेत्तो वालग्गमेत्तो परमाणुमेत्तो हृदये जाज्वल्यमानस्तिष्ठति भ्रूललाटमध्ये वा, इत्येवमादि, अहिगा जहा–पंचधणुसइगो अप्पा सव्वगओ अकत्ता अचेयणो

---

१ आरम्भयति, अजीवारम्भिकी अजीवानारम्भयति, पारिग्रहिकी क्रिया द्विविधा–जीवपारिग्रहिकी अजीवपारिग्रहिकी च, जीवपारिग्रहिकी जीवान् परिगृह्णाति अजीवपारिग्रहिकी अजीवान् परिगृह्णाति, मायाप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा–आत्मभाववञ्चनता च परभाववञ्चनता च, आत्मभाववञ्चनता आत्मीयं भावं निगूहति निकृतिमान् ऋजुभावं दर्शयति, संयमादिशिथिलो वा करणस्फटाटोपं दर्शयति, परभाववञ्चनता तत्तदाचरति येन परो वञ्च्यते कूटलेखकरणादिभिः, मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा– अनभिगृहीतमिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी च अभिगृहीतमिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी च, अनभिगृहीतमिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी असंज्ञिनां संज्ञिनामपि यैर्न किञ्चित् कुतीर्थिकमतं प्रतिपन्नं, अभिगृहीतमिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा–हीनातिरिक्तदर्शने च तद्व्यतिरिक्तदर्शने च, हीना यथा अङ्गुष्ठपर्वमात्र आत्मा यवमात्रः श्यामाकतन्दुलमात्रो वालाग्रमात्रः परमाणुमात्रः। अधिका यथा पञ्चधनुःशतिक आत्मा सर्वगतोऽकर्ता अचेतनः

नास्त्येवाऽऽत्माऽऽत्मीयो वा भावः नास्त्ययं लोकः न परलोकः इत्येवमादि, एवं हीणाइरित्तदंसणं, तव्वइरित्तदंसणं असत्स्वभावाः सर्वभावा इत्येवमादि, अपच्चक्खाणकिरिया अविरतानामेव, तेषां न किञ्चिद् विरतिर(तम)स्ति, सा दुविहा–जीवअपच्चक्खाणकिरिया अजीवऽपच्चक्खाणकिरिया य, न केसुइ जीवेसु अजीवेसु य वा विरती अत्थित्ति ५, दिट्ठिया किरिया दुविहा, तंजहा–जीवदिट्ठिया य अजीवदिट्ठीया य, जीवदिट्ठीया आसाईणं चक्खुदंसणवत्तियाए गच्छइ, अजीवदिट्ठिया चित्तकम्माईणं ६, पुट्ठिया किरिया दुविहा पण्णत्ता–जीवपुट्ठिया अजीवपुट्ठिया य, जीवपुट्ठिया जा जीवाहियारं पुच्छइ रागेण वा दोसेण वा, अजीवाहिगारं वा, अहवा पुट्ठियत्ति फरिसणकिरिया, तत्थ जीवफरिसणकिरिया इत्थी पुरिसं नपुंसगं वा स्पृशति, संघट्टेइत्ति भणियं होइ, अजीवेसु सुहनिमित्तं मियलोमाइ वत्थजायं मोत्तिगादि वा रयणजायं स्पृशति ७, पाडुच्चिया किरिया दुविहा–जीवपाडुच्चिया अजीवपाडुच्चिया य, जीवं पडुच्च जो बंधो सा जीवपाडुच्चिया, जो पुण अजीवं पडुच्च रागदोसुब्भवो सा अजीवपाडुच्चिया ८, सामंतोवणिवाइया समन्तादनुपततीति सामंतोवणिवाइया

---

१ एवं हीनातिरिक्तदर्शनं, तद्व्यतिरिक्तदर्शनं,–अप्रत्याख्यानक्रिया–सा द्विविधा जीवाप्रत्याख्यानक्रिया अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया च, न केषुचिज्जीवेषु अजीवेषु च वा विरतिरस्तीति, दृष्टिजा क्रिया द्विविधा, तद्यथा–जीवदृष्टिजा च अजीवदृष्टिजा च, जीवदृष्टिजा अश्वादीनां चक्षुर्दर्शनप्रत्ययाय गच्छति, अजीवदृष्टिजा चित्रकर्मादीनां, प्राश्निकी, पृष्टिजा क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता–जीवप्राश्निकी अजीवप्राश्निकी च, जीवप्राश्निकी या जीवाधिकारं पृच्छति रागेण वा द्वेषेण वा, अजीवाधिकारं वा, अथवा स्पृष्टिजेति स्पर्शनक्रिया, तत्र जीवस्पर्शनक्रिया स्त्रियं पुरुषं नपुंसकं संघट्टयतीति भणितं भवति, अजीवेषु सुखनिमित्तं मृगलोमादि वस्त्रजातं मौक्तिकादि वा रत्नजातं, प्रातीत्यिकी क्रिया द्विविधा–जीवप्रातीत्यिकी अजीवप्रातीत्यिकी च, जीवं प्रतीत्य यो बन्धः सा जीवप्रातीत्यिकी, यः पुनरजीवं प्रतीत्य रागद्वेषोद्भवः साऽजीवप्रातीत्यिकी, सामन्तोपनिपातिकी–सामन्तोपनिपातिकी

सां दुविहा–जीवसामंतोवणिवाइया य अजीवसामंतोवणिवाइया य, जीवसामंतोवणिवाइया जहा–एगस्स संडो तं जणो जहा जहा पलोएइ पसंसइ य तहा तहा सो हरिसं गच्छइ, अजीवेवि रहकम्माई, अहवा सामंतोवणिवाइया दुविहा–देससामंतोवणिवाइया य सव्वसामंतोवणिवाइया य, देससामंतोवणिवाइया प्रेक्षकान् प्रति यत्रैकदेशेनाऽऽगमो भवत्यसंयतानां सा देससामंतोवणियाइया, सव्वसामंतोवणिवाइया य यत्र सर्वतः समन्तात् प्रेक्षकाणामागमो भवति सा सव्वसामंतोवणिवाइया, अहवा समन्तादनुपतन्ति प्रमत्तसंजयाणं अन्नपाणं प्रति अवंगुरिते संपातिमा सत्ता विणस्संति ८, नेसत्थिया किरिया दुविहा–जीवनेसत्थिया अजीवनेसत्थिया य, जीवनेसत्थिया रायाइसंदेसाउ जहा उदगस्स जंतादीहिं, अजीवनेसत्थिया जहा पहाणकंडाईण गोफणधणुहमाईहिं निसिरइ, अहवा नेसत्थिया जीवे जीवं निसिरइ पुत्तं सीसं वा, अजीवे सूत्रव्यपेतं निसिरइ वत्थं पात्रं वा, सृज विसर्गे इति १०, साहत्थिया किरिया दुविहा–जीवसाहत्थिया अजीवसाहत्थिया

---

१ सा द्विविधा–जीवसामन्तोपनिपातिकी चाजीवसामन्तोपनिपातिकी च, जीवसामन्तोपनिपातिकी यथा एकस्य षण्डस्तं जनो यथा यथा प्रलोकते प्रशंसति च तथा तथा स हर्षं गच्छति, अजीवानपि रथकर्मादीनि, अथवा सामन्तोपनिपातिकी द्विविधा–देशसामन्तोपनिपातिकी च सर्वसामन्तोपनिपातिकी च, देशसामन्तोपनिपातकी–सा देशसामन्तोपनिपातिकी, सर्वसामन्तोपनिपातिकी च–सा सर्वसामन्तोपनिपातिकी, अथवा प्रमत्तसंयतानामन्नपानं प्रति अनाच्छादिते संपातिमाः सत्वा विनश्यन्ति, नैःशस्त्रिकी क्रिया द्विविधा–जीवनैःशस्त्रिकी अजीवनैःशस्त्रिकी च, जीवनैःशस्त्रिकी यथा राजादिसंदेशात् यथा यन्त्रादिभिरुदकस्य, अजीवनैःशस्त्रिकी यथा पाषाणकाण्डादीनि गोफणधनुरादिभिर्निसृज्यन्ते, अथवा नैःशस्त्रिकी जीवे जीवं निसृजति पुत्रं शिष्यं वा, अजीवे निसृजति, स्वाहस्तिकी क्रिया द्विविधा–जीवस्वाहस्तिकी अजीवस्वाहस्तिकी च.

य, जीवसाहत्थिया जं जीवेण जीवं मारेइ, अजीवसाहत्थिया जहा–असिमाईहिं, अहवा जीवसाहत्थिया जं जीवं सहत्थेण तालेइ, अजीवसाहत्थिया अजीवं सहत्थेण तालेइ वत्थं पत्तं वा ११, आणमणिया किरिया दुविहा–जीवआणमणिया अजीवआणमणिया य, जीवाणमणी जीवं आज्ञापयति परेण, अजीवं वा आणवावेइ १२, वेयारणिया दुविहा–जीववेयारणिया य अजीववेयारणिया य, जीववेयारणिया जीवं विदारेइ, स्फोटयतीत्यर्थः, एवमजीवमपि, अहवा जीवमजीवं या आभासिएसु विक्रेमाणो दो भासिउ वा विदारेइ परियच्छावेइत्ति भणियं होइ, अहवा जीवं वियारेइ असंतगुणेहिं एरिसो तारिसो तुमंति,अजीवं वा वेतारणवुद्धीए भणइ–एरिसं एयंति १३, अणाभोगवत्तिया किरिया दुविहा-अणाभोगआदियणा य अणाभोगणिक्खेयणा य, अणाभोगो–अन्नाणं आदियणआ–गहणं निक्खिवणं–ठवणं, तं गहणं निक्खिवणं वा अणाभोगेण अपमज्जियाइ गिण्हइ निक्खिवइत्ति वा, अहवा अणाभोगकिरिया दुविहा–आयाणनिक्खिवणाभोगकिरिया य

---

1 जीवस्वाहस्तिकी यज्जीवेन जीवं मारयति, अजीवस्वाहस्तिकी यथाऽस्यादिभिः, अथवा जीवस्वाहस्तिकी यजीवं स्वहस्तेन ताडयति, अजीवस्वाहस्तिकी अजीवं स्वहस्तेन ताडयति वस्त्रं पात्रं वा, आज्ञापनी क्रिया द्विविधा–जीवाज्ञापनिकी अजीवाज्ञापनिकी च, जीवाज्ञापनी जीवमाज्ञापयति परेण अजीवं वाऽऽज्ञापयति, विक्रीणानो द्विविधा, जीवविदारणिकी च अजीवविदारणिकी च, जीवविदारणिकी जीवं विदारयति, एवमजीवमपि, अथवा जीवमजीवं वा अभाषिकेषु विक्रीणानो द्वैभाषिको वा विदारयति, प्रपञ्चं विधत्ते इति भणितं भवति, अथवा जीवं विचारयति असद्भिर्गुणैरीदृशस्तादृशस्त्वमिति, अजीवं वा विप्रतारणबुद्धया भणति-ईदृशमेतदिति, अनाभोगप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा–अनाभोगादानजा अनाभोगनिक्षेपजा च, अनाभोगोऽज्ञानं आदानं ग्रहणं निक्षेपणं स्थापनं, तद् ग्रहणं स्थापनं वाऽनाभोगेनाप्रमार्जितादि गृह्णाति निक्षिपति वा, अथवा अनाभोगक्रिया द्विविधा–आदाननिक्षेपणाभोगक्रिया च

सो दुविहा–जीवसामंतोवणिवाइया य अजीवसामंतोवणिवाइया य, जीवसामंतोवणिवाइया जहा–एगस्स संडो तं जणो जहा जहा पलोएइ पसंसइ य तहा तहा सो हरिसं गच्छइ, अजीवेवि रहकम्माई, अहवा सामंतोवणिवाइया दुविहा–देससामंतोवणिवाइया य सव्वसामंतोवणिवाइया य, देससामंतोवणिवाइया प्रेक्षकान् प्रति यत्रैकदेशेनाऽऽगमो भवत्यसंयतानां सा देससामंतोवणिवाइया, सव्वसामंतोवणिवाइया य यत्र सर्वतः समन्तात् प्रेक्षकाणामागमो भवति सा सव्वसामंतोवणिवाइया, अहवा समन्तादनुपतन्ति प्रमत्तसंजयाणं अन्नपाणं प्रति अवंगुरिते संपातिमा सत्ता विणस्संति ८, नेसत्थिया किरिया दुविहा–जीवनेसत्थिया अजीवनेसत्थिया य, जीवनेसत्थिया रायाइसंदेसाउ जहा उदगस्स जंतादीहिं, अजीवनेसत्थिया जहा पहाणकंडाईण गोफणधणुहमाइहिं निसिरइ, अहवा नेसत्थिया जीवे जीवं निसिरइ पुत्तं सीसं वा, अजीवे सूत्रव्यपेतं निसिरइ वत्थं पात्रं वा, सृज विसर्गे इति १०, साहत्थिया किरिया दुविहा–जीवसाहत्थिया अजीवसाहत्थिया

---

१ सा द्विविधा–जीवसामन्तोपनिपातिकी चाजीवसामन्तोपनिपातिकी च, जीवसामन्तोपनिपातिकी यथा एकस्य षण्डकं जनो यथा यथा प्रलोकते प्रशंसति च तथा तथा स हर्षं गच्छति, अजीवानपि रथकर्मादीनि, अथवा सामन्तोपनिपातिकी द्विविधा–देशसामन्तोपनिपातिकी च सर्वसामन्तोपनिपातिकी च, देशसामन्तोपनिपातकी–सा देशसामन्तोपनिपातिकी, सर्वसामन्तोपनिपातिकी च–सा सर्वसामन्तोपनिपातिकी, अथवा प्रमत्तसंयतानामन्नपानं प्रति अनाच्छादिते संपातिमाः सत्त्वा विनश्यन्ति, नैःशस्त्रिकी क्रिया द्विविधा–जीवनैःशस्त्रिकी अजीवनैःशस्त्रिकी च, जीवनैःशस्त्रिकी यथा राजादिसंदेशात् यथा यन्त्रादिभिरुदकस्य, अजीवनैःशस्त्रिकी यथा पाषाणकाण्डादीनि गोफणधनुरादिभिर्निसृज्यन्ते, अथवा नैःशस्त्रिकी जीवे जीवं निसृजति पुत्रं शिष्यं वा, अजीवे निसृजति, स्वाहस्तिकी क्रिया द्विविधा–जीवस्वाहस्तिकी अजीवस्वाहस्तिकी च.

य, जीवसाहत्थिया जं जीवेण जीवं मारेइ, अजीवसाहत्थिया जहा–असिमाईहिं, अहवा जीवसाहत्थिया जं जीवं सहत्थेण तालेइ, अजीवसाहत्थिया अजीवं सहत्थेण तालेइ वत्थं पत्तं वा ११, आणमणिया किरिया दुविहा–जीवआणमणिया अजीवआणमणिया य, जीवाणमणी जीवं आज्ञापयति परेण, अजीवं वा आणवावेइ १२, वेयारणिया दुविहा–जीववेयारणिया य अजीववेयारणिया य, जीववेयारणिया जीवं विदारेइ, स्फोटयतीत्यर्थः, एवमजीवमपि, अहवा जीवमजीवं या आभासिएसु विक्कमाणो दो भासिउ वा विदारेइ परियच्छावेइत्ति भणियं होइ, अहवा जीवं वियारेइ असंतगुणेहिं एरिसो तारिसो तुमंति, अजीवं वा वेतारणबुद्धीए भणइ–एरिसं एयंति १३, अणाभोगवत्तिया किरिया दुविहा-अणाभोगआदियणा य अणाभोगणिक्खेवणा य, अणाभोगो–अन्नाणं आदियणआ–गहणं निक्खिवणं–ठवणं, तं गहणं निक्खिवणं वा अणाभोगेण अपमज्जियाइ गिण्हइ निक्खिवइत्ति वा, अहवा अणाभोगकिरिया दुविहा–आयाणनिक्खिवणाभोगकिरिया य

---

१ जीवस्वाहस्तिकी यज्जीवेन जीवं मारयति, अजीवस्वाहस्तिकी यथाऽस्यादिभिः, अथवा जीवस्वाहस्तिकी यज्जीवं स्वहस्तेन ताडयति, अजीवस्वाहस्तिकी अजीवं स्वहस्तेन ताडयति वस्त्रं पात्रं वा, आज्ञापनी क्रिया द्विविधा–जीवाज्ञापनिकी अजीवाज्ञापनिकी च, जीवाज्ञापनी जीवमाज्ञापयति परेण अजीवं वाऽऽज्ञापयति, विक्रीणानो द्विविधा, जीवविदारणिकी च अजीवविदारणिकी च, जीवविदारणिकी जीवं विदारयति, एवमजीवमपि, अथवा जीवमजीवं वा अभापिकेषु विक्रीणानो द्वैभापिको वा विदारयति, प्रपञ्चं विधत्ते इति भणितं भवति, अथवा जीवं विचारयति असद्भिर्गुणैरीदृशस्तादृशस्त्वमिति, अजीवं वा विप्रतारणबुद्ध्या भणति–ईदृशमेतदिति, अनाभोगप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा–अनाभोगादानजा अनाभोगनिक्षेपजा च, अनाभोगोऽज्ञानं आदानं ग्रहणं निक्षेपणं स्थापनं, तद् ग्रहणं स्थापनं वाऽनाभोगेनाप्रमार्जितादि गृह्णाति निक्षिपति वा, अथवा अनाभोगक्रिया द्विविधा–आदाननिक्षेपानाभोगक्रिया च

उंक्कमणअणाभोगकिरिया य, तत्थादाणनिक्खिवणअणाभोगकिरिया रओहरणेण अपमज्जियाइ पत्तचीवराणं आदाणं णिक्खेवं वा करेइ, उक्कमणअणाभोगकिरिया लंघणपवणधावणअसमिक्खगमणागमणाइ १४, अणवकंखवत्तिया किरिया दुविहा–इहलोइयअणवकंखवत्तिया य परलोइयअणवकंखवत्तिया य, इहलोयअणवकंखवत्तिया लोयविरुद्धाइं चोरिक्काईणि करेइ जेहिं वहबंधणाणि इह चेव पावेइ, परलोयअणवकंखवत्तिया हिंसाईणि कम्माणि करेमाणो परलोयं नावकंखइ १५, पओयकिरिया तिविहा पण्णत्ता तं०-मणप्पओयकिरिया वइप्पओयकिरिया कायप्पओयकिरिया य, तत्थ मणप्पओयकिरिया अट्टरुद्दज्झाई इन्द्रियप्रसृतौ अनियमियमण इति, वइप्पओगो–वायाजोगो जो तित्थगरेहिं सावज्जाई गरहिओ तं सेच्छाए भासइ, कायप्पओयकिरिया कायप्पमत्तस्स गमणागमणकुंचणपसारणाइचेट्ठा कायस्स १६, समुदाणकिरिया समग्गमुपादाणं समुदाणं, समुदाओ अट्ठ कम्माइं, तेसिं जाए उवायाणं कज्जइं सा समुदाणकिरिया, सा दुविहा–देसोवघाय-

---

1 उत्क्रमणानाभोगक्रिया च, तत्रादाननिक्षेपानाभोगक्रिया रजोहरणेनाप्रमार्ज्य पात्रचीवरादीनामादानं निक्षेपं वा करोति, उत्क्रमणानाभोगक्रिया लङ्घनप्लवनधावनासमीक्ष्यगमनागमनादि, अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा–ऐहलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च पारलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च, ऐहलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी लोकविरुद्धानि चौर्यादीनि करोति यैर्वधबन्धनानि इहैव प्राप्नोति, परलोकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी हिंसादीनि कर्माणि कुर्वन् परलोकं नावकाङ्क्षते, प्रयोगक्रिया त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा–मनःप्रयोगक्रिया वाक्प्रयोगक्रिया कायप्रयोगक्रिया च, तत्र मनःप्रयोगक्रिया आर्त्तरौद्रध्यायीन्द्रियप्रसृतौ अनियमितमना इति, वाक्प्रयोगः–वाग्योगः यत्तीर्थकरैः सावद्यादिर्गर्हितस्तं स्वेच्छया भाषते, कायप्रयोगक्रिया कायेन प्रमत्तस्य गमनागमनाकुञ्चनप्रसारणादिः चेष्टा कायस्य, समुदानक्रिया समग्रमुपादानं समुदानं, समुदायोऽष्ट कर्माणि, तेषां यथोपादानं क्रियते सा समुदानक्रिया, सा द्विविधा–देशोपघात–.

समुदाणकिरिया सवोवघायसमुदाणकिरिया, तत्थ देसोवघाएण समुदाणकिरिया कज्जइ कोइ कस्सइ इंदियदेसोवघाय करेइ, सवोवघायसमुदाणकिरिया सव्वप्पयारेण इंदियविणासं करेइ १७, पेज्जवत्तिया पेम्म राग इत्यर्थः, सा दुविहा–मायानिस्सिया लोभनिस्सिया य, अहवा तं वयणं उदाहरइ जेण परस्स रागो भवइ १८, दोसवत्तिया अप्रीतिकारिका सा दुविहा–कोहनिस्सिया य माणनिस्सिया य, कोहनिस्सिया अप्पणा कुप्पइ, परस्स वा कोहमुप्पादेइ, माणणिस्सिया सयं पमज्जइ परस्स वा माणमुप्पाएइ, इरियावहिया किरिया दुविहा–कज्जमाणा वेइज्जमाणा य, सा अप्पमत्तसंजयस्स वीय-रायछउमत्थस्स केवलिस्स वा आउत्तं गच्छमाणस्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं निसीयमाणस्स आउत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं भुंजमाणस्स आउत्तं भासमाणस्स आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गिण्हमाणस्स निक्खिवमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हनिवायमवि सुहुमा किरिया इरियावहिया कज्जइ, सा पढमसमए बद्धा बिइयसमए वेइया सा बद्धा पुट्ठा वेइया निज्जिण्णा सेअकाले अकंमंसे यावि भवइ। एयाओ पंचवीसं किरियाओ ॥

---

१ समुदानक्रिया सर्वोपघातसमुदानक्रिया, तत्र देशोपघातेन समुदानक्रिया क्रियते कश्चित् कस्यचित् इन्द्रियदेशोपघातं करोति, सर्वोपघातसमुदानक्रिया सर्वप्रकारेणेन्द्रियविनाशं करोति, प्रेमप्रत्ययिकी–सा द्विविधा–मायानिश्रिता लोभनिश्रिता च, अथवा तद्वचनमुदाहरति येन परस्य रागो भवति, द्वेषप्रत्ययिकी, सा द्विविधा–क्रोधनिश्रिता च माननिश्रिता च, क्रोधनिश्रिता आत्मना कुप्यति परस्य वा क्रोधमुत्पादयति, माननिश्रिता स्वयं माद्यति परस्य वा मानमुत्पादयति, ईर्यापथिकी क्रिया द्विविधा–क्रियमाणा च वेद्यमाना च, सा अप्रमत्तसंयतस्य वीतरागच्छद्मस्थस्य केवलिनो वाऽऽयुक्तं गच्छत आयुक्तं तिष्ठत आयुक्तं निषीदत आयुक्तं त्वग्वर्तयत आयुक्तं भुञ्जानस्यायुक्तं भाषमाणस्यायुक्तं वस्त्रं पात्रं कम्बलं पादप्रोञ्छनं गृह्णतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातमपि (कुर्वतः) सूक्ष्मा क्रिया ईर्यापथिकी क्रियते, सा प्रथमे समये बद्धा द्वितीयसमये वेदिता सा बद्धा स्पृष्टा वेदिता निर्जीर्णा एष्यत्काले अकर्मांशश्चापि भवति, एताः पञ्चविंशतिः क्रियाः।

उक्कमणअणाभोगकिरिया य, तत्थादाणनिक्खिवणअणाभोगकिरिया रओहरणेण अपमज्जियाइ पत्तचीवराणं आदाणं णिक्खेवं वा करेइ, उक्कमणअणाभोगकिरिया लंघणपवणधावणअसमिक्खगमणागमणाइ १४, अणवकंखवत्तिया किरिया दुविहा—इहलोइयअणवकंखवत्तिया य परलोइयअणवकंखवत्तिया य, इहलोयअणवकंखवत्तिया लोयविरुद्धाइं चोरिक्काईणि करेइ जेहिं वहबंधणाणि इह चेव पावेइ, परलोयअणवकंखवत्तिया हिंसाईणि कम्माणि करेमाणो परलोयं नावकंखइ १५, पओयकिरिया तिविहा पण्णत्ता तं०-मणप्पओयकिरिया वइप्पओयकिरिया कायप्पओयकिरिया य, तत्थ मणप्पओयकिरिया अट्टरुद्दज्झाई इन्द्रियप्रसृतौ अनियमियमण इति, वइप्पओगो—वायाजोगो जो तित्थगरेहिं सावज्जाई गरहिओ तं सेच्छाए भासइ, कायप्पओयकिरिया कायप्पमत्तस्स गमणागमणकुंचणपसारणाइचेट्ठा कायस्स १६, समुदाणकिरिया समग्गमुपादाणं समुदाणं, समुदाओ अट्ठ कम्माइं, तेसिं जाए उवायाणं कज्जइ सा समुदाणकिरिया, सा दुविहा—देसोवघाय-

---

१ उत्क्रमणानाभोगक्रिया च, तत्रादाननिक्षेपानाभोगक्रिया रजोहरणेनाप्रमार्ज्य पात्रचीवरादीनामादानं निक्षेपं वा करोति, उत्क्रमणानाभोगक्रिया लङ्घनप्लवनधावनासमीक्ष्यगमनागमनादि, अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा—ऐहलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च पारलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च, ऐहलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी लोकविरुद्धानि चौर्यादीनि करोति यैर्वधबन्धनानि इहैव प्राप्नोति, परलोकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी हिंसादीनि कर्माणि कुर्वन् परलोकं नावकाङ्क्षते, प्रयोगक्रिया त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—मनःप्रयोगक्रिया वाक्प्रयोगक्रिया कायप्रयोगक्रिया च, तत्र मनःप्रयोगक्रिया आर्त्तरौद्रध्यायीन्द्रियप्रसृतो अनियमितमना इति, वाक्प्रयोगः—वाग्योगः यस्तीर्थंकरैः सावद्यादिर्गर्हितस्तं स्वेच्छया भाषते, कायप्रयोगक्रिया कायेन प्रमत्तस्य गमनागमनाकुञ्चनप्रसारणादिः चेष्टा कायस्य, समुदानक्रिया समग्रमुपादानं समुदानं, समुदायोऽष्ट कर्माणि, तेषां यथोपादानं क्रियते सा समुदानक्रिया, सा द्विविधा—देशोपघात–.

तिस्तया, उक्तं च—"भाषासमितिर्नाम हितमितासन्दिग्धार्थभाषणं" एषणा गवेषणादिभेदा शङ्कादिलक्षणा वा तस्यां समि-
तिरेषणासमितिस्तया, उक्तं च—"एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ग्राह्य'मिति,
आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समितिः, भाण्डमात्रे आदाननिक्षेपविषया समितिः सुन्दरचेष्टेत्यर्थः, तया, इह च सप्त भङ्गा
भवन्ति—पत्ताइ न पडिलेहइ ण पमज्जइ, चउभंगो, तत्थ चउत्थे चत्तारि गमा—दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो,
आइल्ला छ अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, उच्चारप्रश्रवणखेलसिंघाणजल्लानां परिस्थापनिका तद्विषया समितिः सुन्दरचेष्टे-
त्यर्थः, तया, उच्चारः—पुरीषं, प्रश्रवणं—मूत्रं, खेलः—श्लेष्मा, सिङ्घानं—नासिकोद्भवः श्लेष्मा, जल्लः—मलः, अत्रापि त एव
सप्त भङ्गा इति, इह च उदाहरणानि, ईरियासमिईए उदाहरणं—

एगो साहू ईरियासमिईए जुत्तो, सक्कस्स आसणं चलियं, सक्केण देवमज्झे पसंसिओ मिच्छादिट्ठी देवो असद्दहंतो
आगओ मच्छियप्पमाणाओ मंडुकलियाओ विउव्वइ पच्छओ य हत्थी, गइं ण भिंदइ, हत्थिणा उक्खिविय पाडिओ, न
सरीरं पेहइ, सत्ता मे मारियजीवदयापरिणओ। अहवा ईरियासमिईए अरहण्णओ, देवयाए पाओ छिण्णो, अण्णाए

---

१ पात्रादि न प्रतिलिखति न प्रमार्जयति, चतुर्भङ्गिका, तत्र चतुर्थे चत्वारो गमाः—दुष्प्रतिलेखितं दुष्प्रमार्जितं चतुर्भङ्गी, आद्याः षट् अप्रशस्ताः, चरमः प्रशस्तः, २ एकः साधुरीर्यासमित्या युक्तः, शक्रस्यासनं चलितं, शक्रेण देवमध्ये प्रशंसितः, मिथ्यादृष्टिर्देवोऽश्रद्दधान आगतो मक्षिकाप्रमाणा मण्डूकिका विकुर्वति पृष्ठतश्च हस्ती, गतिं न भिनत्ति, हस्तिनोत्क्षिप्य पातितः, न शरीराय स्पृहयति, सत्त्वा मया मारिता इति जीवदयापरिणतः ॥ अथवेर्यासमितावरहन्नकः, देवतया पादश्छिन्नः, अन्यया

'पडिक्कमामि पंचहिं कामगुणेहिं—सद्देणं रूवेणं रसेणं गंधेणं फासेणं। पडिक्कमामि पंचहिं महव्वएहिं, —पाणाइवायाओ वेरमणं मुसावायाओ वेरमणं अदिण्णादाणाओ वेरमणं मेहुणाओ वेरमणं परिग्गहाओ वेरमणं। पडिक्कमामि पंचहिं समिईहिं—ईरियासमिइए भासासमिइए एसणासमिइए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिइए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपारिट्ठावणियासमिइए ॥ सूत्रं ॥

प्रतिक्रमामि पञ्चभिः कामगुणैः, प्रतिषिद्धकरणादिना प्रकारेण हेतुभूतेन योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—शब्देनेत्यादि, तत्र काम्यन्त इति कामाः—शब्दादयस्त एव स्वस्वरूपगुणबन्धहेतुत्वाद्गुणा इति, तथाहि—शब्दाद्यासक्तः कर्मणा बध्यत इति भावना॥ प्रतिक्रमामि पञ्चभिर्महाव्रतैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, औदयिकभावगमनेन यत्खण्डनं कृतमित्यर्थः, कथं पुनः करणता महाव्रतानामतिचारं प्रति ?, उच्यते, प्रतिषिद्धकरणादिनैव, किंविशिष्टानि पुनस्तानि ?, तत्स्वरूपाभिधित्सयाऽऽह—प्राणातिपाताद्विरमणमित्यादीनि क्षुण्णत्वान्न विव्रियन्ते, प्रतिक्रमामि पञ्चभिः समितिभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—ईर्यासमित्या भाषासमित्येत्यादि, तत्र संपूर्वस्य 'इण् गतौ' वित्यस्य क्तिन्प्रत्ययान्तस्य समितिर्भवति, सम्—एकीभावेनेतिः समितिः, शोभनैकाग्रपरिणामचेष्टेत्यर्थः, ईर्यायां समितिरीर्यासमितिस्तया, ईर्याविषये एकीभावेन चेष्टनमित्यर्थः, तथा च—ईर्यासमितिर्नाम रथशकटयानवाहनाक्रान्तेषु मार्गेषु सूर्यरश्मिप्रतापितेषु प्रासुकविविक्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना भूत्वा गमनागमनं कर्तव्यमिति, भाषणं भाषा तद्विषया समितिर्भाषासमि-

तिस्तया, उक्तं च-"भाषासमितिर्नाम हितमितासन्दिग्धार्थभाषणं" एषणा गवेषणादिभेदा शङ्कादिलक्षणा वा तस्यां समि-
विरेषणासमितिस्तया, उक्तं च-"एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ग्राह्य'मिति,
आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समितिः, भाण्डमात्रे आदाननिक्षेपविषया समितिः सुन्दरचेष्टेत्यर्थः, तथा, इह च सप्त भङ्गा
भयन्ति-पेत्ताइ न पडिलेहइ ण पमज्जइ, चउभंगो, तत्थ चउत्थे चत्तारि गमा-दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो,
आइल्ला छ अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, उच्चारप्रश्रवणखेलसिंघाणजल्लानां परिस्थापनिका तद्विषया समितिः सुन्दरचेष्टे-
त्यर्थः, तथा, उच्चारः-पुरीषं, प्रश्रवणं-मूत्रं, खेलः-श्लेष्मा, सिङ्घानं-नासिकोद्भवः श्लेष्मा, जल्लः-मलः, अत्रापि त एव
सप्त भङ्गा इति, इह च उदाहरणानि, ईरियासमिईए उदाहरणं-

एगो साहू ईरियासमिईए जुत्तो, सक्कस्स आसणं चलियं, सक्केण देवमज्झे पसंसिओ मिच्छादिट्ठी देवो असद्दहंतो
आगओ मच्छियप्पमाणाओ मंडुक्कलियाओ विउव्वइ पच्छओ य हत्थी, गई ण भिंदइ, हत्थिणा उक्खिविय पाडिओ, न
सरीरं पेहइ, सत्ता मे मारियजीवदयापरिणओ। अहवा ईरियासमिईए अरहण्णओ, देवयाए पाओ छिण्णो, अण्णाए

१ पात्रादि न प्रतिलिखति न प्रमार्जयति, चतुर्भङ्गिका, तत्र चतुर्थे चत्वारो गमाः-दुष्प्रतिलेखितं दुष्प्रमार्जितं चतुर्भङ्गी, आद्याः षट् अप्रशस्ताः, चरमः प्रशस्तः, २ एकः साधुरीर्यासमित्या युक्तः, शक्रस्यासनं चलितं, शक्रेण देवमध्ये प्रशंसितः, मिथ्यादृष्टिर्देवोऽश्रद्दधान आगतो मक्षिकाप्रमाणा मण्डूकिका विकुर्वति पृष्ठतश्च हस्ती, गतिं न भिनत्ति, हस्तिनोत्क्षिप्य पातितः, न शरीराय स्पृहयति, सत्त्वा मया मारिता इति जीवदयापरिणतः ॥ अथवेर्यासमितावरहन्नकः, देवतया पादश्छिन्नः, अन्यया

'पडिक्कमामि पंचहिं कामगुणेहिं–सद्देणं रूवेणं रसेणं गंधेणं फासेणं। पडिक्कमामि पंचहिं महव्वएहिं, –पाणाइवायाओ वेरमणं मुसावायाओ वेरमणं अदिण्णादाणाओ वेरमणं मेहुणाओ वेरमणं परिग्गहाओ वेरमणं। पडिक्कमामि पंचहिं समिईहिं–ईरियासमिइए भासासमिइए एसणासमिइए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिइए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपारिट्ठावणियासमिइए ॥ सूत्रं ॥

प्रतिक्रमामि पञ्चभिः कामगुणैः, प्रतिषिद्धकरणादिना प्रकारेण हेतुभूतेन योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–शब्देनेत्यादि, तत्र काम्यन्त इति कामाः–शब्दादयस्त एव स्वस्वरूपगुणबन्धहेतुत्वाद्गुणा इति, तथाहि–शब्दाद्यासक्तः कर्मणा बध्यत इति भावना॥ प्रतिक्रमामि पञ्चभिर्महाव्रतैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, औदयिकभावगमनेन यत्खण्डनं कृतमित्यर्थः, कथं पुनः करणता महाव्रतानामतिचारं प्रति ?, उच्यते, प्रतिषिद्धकरणादिनैव, किंविशिष्टानि पुनस्तानि ?, तत्स्वरूपाभिधित्सयाऽऽह–प्राणातिपाताद्विरमणमित्यादीनि क्षुण्णत्वान्न विव्रियन्ते, प्रतिक्रमामि पञ्चभिः समितिभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा–ईर्यासमित्या भाषासमित्येत्यादि, तत्र संपूर्वस्य 'इण् गतौ' वित्यस्य क्तिन्प्रत्ययान्तस्य समितिर्भवति, सम्–एकीभावेनेतिः समितिः, शोभनैकाग्रपरिणामचेष्टेत्यर्थः, ईर्यायां समितिरीर्यासमितिस्तया, ईर्याविषये एकीभावेन चेष्टनमित्यर्थः, तथा च–ईर्यासमितिर्नाम रथशकटयानवाहनाक्रान्तेषु मार्गेषु सूर्यरश्मिप्रतापितेषु प्रासुकविविक्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना भूत्वा गमनागमनं कर्तव्यमिति, भाषणं भाषा तद्विषया समितिर्भाषासमि-

“भाषासमितिर्नाम हितमितासन्दिग्धार्थभाषणं” एषणा गवेषणादिभेदा शङ्कादिलक्षणा वा तस्यां समितिस्तया, उक्तं च–“एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ग्राह्य'मिति, तिरेषणासमितिस्तया, उक्तं च–“एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ग्राह्य'मिति, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समितिः, भाण्डमात्रे आदाननिक्षेपविषया समितिः सुन्दरचेष्टेत्यर्थः, तया, इह च सप्त भङ्गा भवन्ति–पंचाइ न पडिलेहइ ण पमज्जइ, चउभंगो, तत्थ चउत्थे चत्तारि गमा–दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो, आइल्ला ३ अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, उच्चारप्रश्रवणखेलसिंघाणजल्लानां परिस्थापनिका तद्विषया समितिः सुन्दरचेष्टेत्यर्थः, तया, उच्चारः–पुरीषं, प्रश्रवणं–मूत्रं, खेलः–श्लेष्मा, सिङ्घानं–नासिकोद्भवः श्लेष्मा, जल्लः–मलः, अत्रापि त एव सप्त भङ्गा इति, इह च उदाहरणानि, ईरियासमिईए उदाहरणं—

एगो साहू ईरियासमिईए जुत्तो, सक्कस्स आसणं चलियं, सक्केण देवमज्झे पसंसिओ मिच्छादिट्ठी देवो असद्दहंतो आगओ मच्छियप्पमाणाओ मंडुक्कलियाओ विउवइ पच्छओ य हत्थी, गइं ण भिंदइ, हत्थिणा उक्खिविय पाडिओ, न सरीरं पेहइ, सत्ता मे मारियजीवदयापरिणओ। अहवा ईरियासमिईए अरहण्णओ, देवयाए पाओ छिण्णो, अण्णाए

१ पात्रादि न प्रतिलिखति न प्रमार्जयति, चतुर्भङ्गिका, तत्र चतुर्थे चत्वारो गमाः–दुष्प्रतिलेखितं दुष्प्रमार्जितं चतुर्भङ्गी, आद्याः पद् अप्रशस्ताः, चरमः प्रशस्तः, २ एकः साधुरीर्यासमित्या युक्तः, शक्रस्यासनं चलितं, शक्रेण देवमध्ये प्रशंसितः, मिथ्यादृष्टिर्देवोऽश्रद्दधान आगतो मक्षिकाप्रमाणा मण्डूकिका विकुर्वति पृष्ठतश्च हस्ती, गतिं न भिनत्ति, हस्तिनोत्क्षिप्य पातितः, न शरीराय स्पृहयति, सत्त्वा मया मारिता इति जीवदयापरिणतः ॥ अथवेर्यासमितावरहन्नकः, देवतया पादश्छिन्नः, अन्यया

संधिंओ ॥ भासासमिईए–साहू, भिक्खट्ठा नयररोहए कोइ निग्गंथो चाहिं कडए हिंडंतो केणइ पुट्ठो–केवइय आसहत्थी तह निचयो दारुधन्नमाईणं । णिव्विण्णाऽनिव्विण्णा नागरया बेंति मं समिओ ॥ १ ॥ वेइ ण जाणामोत्ति सज्झायझाणजोगवक्खित्ता । हिंडंता न वि पेच्छह ? नवि सुणह किह णु तो बेंति ॥ २ ॥–बहुं सुणेइ कण्णेहीत्यादि–वसुदेवपुव्वजम्मं आहरणं एसणाए समिईए। मगहा नंदिग्गामो गोयमधिज्जाइचक्कयरो ॥ १ ॥ तस्स य धारिणी भज्जा गब्भो तीए कयाइ आहूओ। धिज्जाइ मओ छम्मास गब्भ धिज्जाइणी जाए ॥ २ ॥ माउलसंवड्ढणकम्मकरणवेयारणा य लोएणं । नत्थि तुह एत्थ किंचिवि तो वेती माउलो तं च ॥ ३ ॥ मा सुण लोयस्स तुमं धूयाओ तिण्णि तेसि जेट्ठयरं । दाहामि करे कम्मं पकओ पत्तो य वीवाहो ॥ ४ ॥ सा नेच्छई विसण्णो माउलओ वेइ बिइय दाहामि । सावि य तहेव निच्छइ तइयत्ती निच्छए सावि ॥ ५ ॥ निव्विण्णनंदिवद्धणआयरियाणं सगासि निक्खंतो । जाओ छट्ठट्ठखमओ गिण्हइयमभिग्गहमिमं तु ॥ ६ ॥

---

१ संहितः ॥ भाषासमितौ–साधुः, भिक्षार्थं नगररोधे कोऽपि निर्ग्रन्थो बहिः कटके हिण्डमानः केनचित् पृष्टः–कियन्तोऽश्वा हस्तिनस्तथा निचयो दारुधान्यादीनाम् । निर्विण्णा अनिर्विण्णा नागरकाः ? ब्रुवत इदं समिताः ॥ १ ॥ब्रुवति न जानाम इति स्वाध्यायध्यानयोगव्याक्षिप्ताः । हिण्डमानाः नैव प्रेक्षध्वं ? नैव शृणुथ कथं नु ? तदा ब्रुवति ॥ २ ॥ बहु शृणोति कर्णाभ्यामित्यादि ॥ वसुदेवपूर्वजन्माहरणं एषणायां समितौ । मगधेषु नन्दीग्रामो गौतमो धिग्जातीयचक्रकरः ॥१॥ तस्य च धारिणीभार्या गर्भस्तस्याः कदाचिज्जातः । धिग्जातीयो मृतः षण्मासगर्भे धिग्जातीया जाते ॥ २ ॥ मातुलसंवर्धनं कर्मकरणं विचारणा च लोकेन । नास्ति तवात्र किञ्चिदपि तदा ब्रवीति मातुलस्तं च ॥ ३ ॥ मा शृणु लोकस्य त्वं दुहितरस्तिस्रस्तासां ज्येष्ठतरां । दास्यामि कुरु कर्म प्रकृतः प्राप्तश्च विवाहः ॥ ४ ॥ सा नेच्छति विषण्णो मातुलो ब्रवीति द्वितीयां दास्यामि । सापि च तथैव नेच्छति तृतीयेति नेच्छति सापि ॥ ५ ॥ निर्विण्णो नन्दिवर्धनाचार्याणां सकाशे निष्क्रान्तः । जातः षष्ठाष्टक्षपको गृह्णाति चाभिग्रहमिमं तु ॥ ६ ॥

थलगिलाणाईयं वेयावचं मए उ कायवं । तं कुणइ तिवसद्धो खायजसो सक्कगुणकित्ती ॥ ७ ॥ असद्दहेण देवस्स आगमो कुणइ दो समणरूवे । अतिसारगहियमेगो अडविठिओ अइगओ वीओ ॥ ८ ॥ वेति गिलाणो पडिओ वेयावच्चं तु सद्दहे जो उ । सो उट्ठेऊ खिप्पं सुयं च तं नंदिसेणेणं ॥ ९ ॥ छट्ठोववासपारणयमाणियं कवल घेत्तुकामेण । तं सुयमेत्तं रहसुट्ठिओ य भण केण कज्जंति ॥ १० ॥ पाणगदवं च तहिं जं णत्थि तेण वेइ कज्जं तु । निग्गय हिंडंतो कुणइ अणेसणं नवि य पेलेइ ॥ ११ ॥ इय एक्कवारवितियं च हिंडिओ लद्ध ततियवारंमि । अणुकंपाए तरंतो तओ गओ तस्सगासं तु ॥ १२ ॥ खरफरुसनिट्ठुरेहिं अक्कोसइ सो गिलाणओ रुट्ठो । हे मंदभग्ग ! फुक्किय तूससि तं नाममेत्तेणं ॥१३॥ साहुवगारित्ति अह समुद्दिसिउमाओ । एयाएऽवत्थाए तं अच्छसि भत्तलोभिल्लो ॥ १४ ॥ अमियमिव मण्णमाणो तं फरुसगिरं तु सो उ संभंतो । चलणगओ खामेइ धुवइ य तं असुइमललित्तं ॥१५॥ उट्ठेह वयामोत्ती तह काहामी जहा हु अचिरेणं ।

१ बालग्लानादीनां वैयावृत्यं मया कर्तव्यमेव । तत्करोति तीव्रश्रद्धः ख्यातयशाः शक्रगुणकीर्त्तिः ॥ ७ ॥ अश्रद्दानेन देवस्यागमः करोति द्वे श्रमणरूपे । अतिसारगृहीत एकोऽटव्यां स्थितोऽतिगतो द्वितीयः ॥८॥ ब्रवीति ग्लानः पतितो वैयावृत्यं तु श्रद्दधाति यस्तु । स उत्तिष्ठतु क्षिप्रं श्रुतं च तन्नन्दिषेणेन ॥९॥ षष्ठोपवासपारणकमानीतं कवलान् गृहीतुकामेन । तच्छ्रुतमात्रे रभसोत्थितश्च भण केन कार्यमिति ? ॥१०॥ पानकद्रव्यं च तत्र यन्नास्ति तेन ब्रवीति कार्यं तु । निर्गतो हिण्डमाने करोत्यनेषणां न च प्रेरयति ॥ ११ ॥ एवमेकवारं द्वितीयं च हिण्डितो लब्धं तृतीयवारे । अनुकम्पया त्वरयन् ततो गतस्तत्सकाशं तु ॥ १२ ॥ खरपरुषनिष्ठुरैराक्रोशति स ग्लानो रुष्टः । हे मन्दभाग्य ! वृथैव तुष्यसि त्वं नाममात्रेण ॥ १३ ॥ साधूपकार्यमहमिति नामाय समुद्दिश्याधायातः । एतस्यामवस्थायां त्वं तिष्ठसि भक्तलोलुपः ॥ १४ ॥ अमृतमिव मन्यमानस्तां परुषगिरं तु स तु संभ्रान्तः । चरणगतः क्षमयति प्रक्षालयति च तमशुचिमललिप्तम् ॥ १५ ॥ उत्तिष्ठ व्रजाम इति तथा करिष्यामि यथाऽचिरेणैव ।

संधिंओ ॥ भासासमिईए–साहू, भिक्खट्ठा नयररोहए कोइ निग्गंथो वाहिं कडए हिंडंतो केणइ पुट्ठो–केवइय आसहत्थी तह निचयो दारुधन्नमाईणं। णिव्विण्णाऽनिव्विण्णा नागरया वेंति मं समिओ ॥ १ ॥ वेइ ण आणामोत्ति सज्झायज्झाणजोगवक्खित्ता। हिंडंता न वि पेच्छह? नवि सुणह किह हु तो वेंति॥ २ ॥–बहुं सुणेइ कण्णेहीत्यादि–वसुदेवपुव्वजम्मं आहरणं एसणाए समिईए। मगहा नंदिग्गामो गोयमधिज्जाइचक्कथरो ॥ १ ॥ तस्स य धारिणी भज्जा गब्भो तीए कयाइ आहूओ। धिज्जाइ मओ छम्मास गब्भ धिज्जाइणी जाए ॥ २ ॥ माउलसंवड्ढणकम्मकरणवेयारणा य लोएणं। नत्थि तुह एत्थ किंचिवि तो बेती माउलो तं च ॥ ३ ॥ मा सुण लोयस्स तुमं धूयाओ तिण्णि तेसि जेट्ठयरं। दाहामि करे कंमं पकओ पत्तो य वीवाहो ॥ ४ ॥ सा नेच्छई विसण्णो माउलओ वेइ विइय दाहामि। सावि य तहेव निच्छइ तइयत्ती निच्छए सावि ॥ ५ ॥ निव्विण्णनंदिवद्धणआयरियाणं सगासि निक्खंतो। जाओ छट्ठछखमओ गिण्हइयमभिग्गहमिमं तु ॥ ६ ॥

---

१ संहितः ॥ भाषासमितो–साधुः, भिक्षार्थं नगररोधे कोऽपि निर्ग्रन्थो बहिः कटके हिण्डमानः केनचित् पृष्टः–कियन्तोऽश्वा हस्तिनस्तथा निचयो दारुधान्यादीनाम्। निर्विण्णा अनिर्विण्णा नागरकाः? ब्रुवत इदं समिताः॥ १ ॥ब्रुवति न जानाम इति स्वाध्यायध्यानयोगव्याक्षिप्ताः। हिण्डमानाः नैव प्रेक्षध्वे? नैव शृणुथ कथं नु? तदा ब्रुवति ॥ २ ॥ बहु शृणोति कर्णाभ्यामित्यादि ॥ वसुदेवपूर्वजन्माहरणं एषणायां समितो। मगधेषु नन्दीग्रामो गौतमो धिग्जातीयचक्रकरः ॥१॥ तस्य च धारिणीभार्या गर्भस्तस्याः कदाचिज्जातः। धिग्जातीयो मृतः षण्मासगर्भे धिग्जातीया जाते ॥ २ ॥ मातुलसंवर्धनं कर्मकरणं विचारणा च लोकेन। नास्ति तवात्र किञ्चिदपि तदा ब्रवीति मातुलस्तं च ॥ ३ ॥ मा शृणु लोकस्य त्वं दुहितरस्तिस्रस्तासां ज्येष्ठतरां। दास्यामि कुरु कर्म प्रकृतः प्राप्तश्च विवाहः ॥ ४ ॥ सा नेच्छति विषण्णो मातुलो ब्रवीति द्वितीयां दास्यामि। सापि च तथैव नेच्छति तृतीयेति नेच्छति सापि ॥ ५ ॥ निर्विण्णो नन्दिवर्धनाचार्याणां सकाशे निष्क्रान्तः। जातः षष्ठषष्ठक्षपको गृह्णाति चाभिग्रहमिमं तु ॥ ६ ॥

धालगिलाणाईयं वेयावच्चं मए उ कायव्वं । तं कुणइ तिव्वसद्धो खायजसो सक्कगुणकित्ती ॥ ७॥ असद्दहेण देवस्स आगमो कुणइ दो समणरूवे । अतिसारगहियमेगो अडविठिओ अइगओ वीओ ॥ ८ ॥ बेति गिलाणो पडिओ वेयावच्चं तु सद्दहे जो उ । सो उट्ठेऊ खिप्पं सुयं च तं नंदिसेणेणं ॥ ९ ॥ छट्ठोववासपारणयमाणियं कवल घेत्तुकामेण । तं सुयमेत्तं रहसुट्ठिओ य भण केण कज्जंति ॥ १० ॥ पाणगदव्वं च तहिं जं णत्थि तेण वेइ कज्जं तु । निग्गय हिंडंतो कुणइ अणेसणं नवि य पेल्लेइ ॥ ११ ॥ इय एक्कवारवितियं च हिंडिओ लद्ध ततियवारंमि । अणुकंपाए तरंतो तओ गओ तस्सगासं तु ॥ १२ ॥ खरफरुसनिट्ठुरेहिं अक्कोसइ सो गिलाणओ रुट्ठो । हे मंदभग्ग ! फुक्किय तूससि तं नाममेत्तेणं ॥१३॥ साहुवगारित्ति अह समुद्दिसिउमाओ । एयाएऽवत्थाए तं अच्छसि भत्तलोभिल्लो ॥ १४ ॥ अमियमिव मण्णमाणो तं फरुसगिरं तु सो उ संभंतो । चलणगओ खामेइ धुवइ य तं असुइमललित्तं ॥ १५ ॥ उट्ठेह वयामोत्ती तह काहामी जहा हु अचिरेणं ।

---

१ बालग्लानादीनां वैयावृत्त्यं मया कर्त्तव्यमेव । तत्करोति तीव्रश्रद्धः ख्यातयशाः शक्रगुणकीर्त्तिः ॥ ७ ॥ अश्रद्दधानेन देवस्यागमः करोति द्वे श्रमणरूपे । अतिसारगृहीत एकोऽटव्यां स्थितोऽतिगतो द्वितीयः ॥८॥ ब्रवीति ग्लानः पतितो वैयावृत्त्यं तु श्रद्दधाति यस्तु । स उत्तिष्ठतु क्षिप्रं श्रुतं च तन्नन्दिषेणेन ॥९॥ षष्ठोपवासपारणकमानीतं कवलान् गृहीतुकामेन । तच्छ्रुतमात्रे रभसोत्थितश्च भण केन कार्यमिति ? ॥१०॥ पानकद्रव्यं च तस्य यन्नास्ति तेन ब्रवीति कार्यं तु । निर्गतो हिण्डमाने करोत्यनेषणां न च प्रेरयति ॥ ११ ॥ एवमेकवारं द्वितीयं च हिण्डितो लब्धं तृतीयवारे । अनुकम्पया त्वरयन् ततो गतस्तत्सकाशं तु ॥ १२ ॥ खरपरुषनिष्ठुराक्रोशति स ग्लानो रुष्टः । हे मन्दभाग्य ! वृथैव तुष्यसि त्वं नाममात्रेण ॥ १३ ॥ साधूपकार्यहमिति नामाय समुद्दिश्यायातः । एतस्यामवस्थायां त्वं तिष्ठसि भक्तलोलुपः ॥ १४ ॥ अमृतमिव मन्यमानस्तां परुषगिरं तु स तु संभ्रान्तः । चरणगतः क्षमयति प्रक्षालयति च तमशुचिमललिप्तम् ॥ १५ ॥ उत्तिष्ठ व्रजाम इति तथा करिष्यामि यथाऽचिरेणैव ।

होहिह निरुआ तुब्भे वेती न वएमि गंतुं जे ॥ १६ ॥ आरुहया पिट्ठीए आरूढो ताहे तो पयारं च । परमासुइदुग्गंधं मुयई पट्ठीए फरुसं च ॥१७॥ वेइ गिरं धिम्मुंडिय!, वेगविघाओ कओत्ति दुक्खविओ। इय वहुविहमक्कोसइ पए पए सोऽवि भगवं तु ॥ १८ ॥ ण गणेई फरुसगिरं णयावि तं दुसइ तारिसं गंधं । चंदणमिव मण्णंतो मिच्छामिह दुक्कडं भणइ ॥ १९ ॥ चिंतेइ किह करेमी किह हु समाही हविज्ज साहुस्स ?। इय वहुविहप्पयारं नवि तिण्णो जाहे खोहेउं ॥ २० ॥ ताहे अभित्थुणंतो सुरो गओ आगओ य इयरो य । आलोएइ गुरुहि य धन्नोत्ति तओ अणुसट्ठो ॥ २१ ॥ जह तेणं नवि पेल्लिय एसण इय एसणाइ जइयव्वं । अहवावि इमं अण्णं आहरणं दिट्ठिवादीयं ॥ २२ ॥ जह केइ पंच संजय तण्हछुह-किलंत सुमहमद्धाणं । उत्तिणा वेयालि य पत्ता गामं च ते एगं ॥ २३ ॥ मग्गंति पाणगं ते लोगो य तहिं अणेसणं कुणई । न गहिय न लद्धमियरं कालगया तिसाभिभूया य ॥ २४ ॥ चउत्थीए उदाहरणं—आयरिएण साहू भणिओ—गामं वच्चामो,

१ भविष्यसि नीरोगास्त्वं ब्रवीति शक्नोमि न गन्तुं ॥ १६ ॥ आरोह पृष्ठी आरूढस्तदा ततः प्रचारं (विष्ठां) च । परमाशुचिदुर्गन्धां मुञ्चति पृष्ठौ परुषां च ॥ १७ ॥ ब्रवीति गिरं धिग् मुण्डित ! वेगविघातः कृत इति दुःखापितः । इति बहुविधमाक्रोशति पदे पदे सोऽपि भगवांस्तु ॥ १८ ॥ न गणयति परुषगिरं न चापि तं दूषयति तादृशं गन्धम् । चन्दनमिव मन्यमानो मिथ्या मे इह दुष्कृतं भणति ॥ १९ ॥ चिन्तयति कथं कुर्वे कथं च समाधिर्भवेत् साधोः ?। इति बहुविधप्रकारैर्नैव शक्तो यदा क्षोभयितुम् ॥ २० ॥ तदाऽभिष्टुवन् सुरो गत आगतश्चेतरश्च । आलोचयति गुरुभिश्च धन्य इति ततोऽनुशिष्टः ॥ २१ ॥ यथा तेन नैवोल्लङ्घितैषणैवमेषणायां यतितव्यं । अथवापीदमन्यदाहरणं दृष्टिवादिकम् ॥ २२ ॥ यथा केचित्पञ्च संयतास्तृष्णाक्षुधाभ्यां क्लिश्यन्तो सुमहाध्वानम् । उत्तीर्णा विकाले च प्राप्ता ग्रामं च ते एकम् ॥ २३ ॥ मार्गयन्ति पानकं ते लोकश्च तत्रानेषणां करोति । न गृहीतं न लब्धमितरत् कालगतास्तृषाभिभूताश्च ॥ २४ ॥ चतुर्थ्यामुदाहरणं—आचार्येण साधुर्भणितः—ग्रामं व्रजामः,

॥ ६ ॥ युग्मम् । धीधृतिस्मृतिसंवेगशमाद्यैः परिपूर्यते । भाण्डागारं यतस्तस्य, गुणरत्नैः प्रतिक्षणम् ॥ ७ ॥ दण्डश्च वर्द्धते तस्य, चतुर्भेदबलात्मकः । शीलाङ्गलक्षणैर्नित्यं, रथदन्तिहयादिभिः ॥ ८ ॥ दुष्टानां निग्रहासक्तः, शिष्टानां परिपालकः । कोशदण्डसमृद्धश्च, तेनासौ गीयते नृपः ॥ ९ ॥ तस्य च शुभपरिणामस्य राज्ञो गृहीतजयपताका शरीरसौन्दर्येण विनिर्जितभुवनत्रयकलाकलापकौशलेनापहसितरतिविभ्रमा विलासविस्तरेणाधरितारुन्धतीमाहात्म्यातिशया निजपतिभक्तितया निष्प्रकम्पता नाम महादेवी,—एकत्र सर्वयत्नेन, कृतालङ्कारचर्चनम् । सुरासुरनरस्त्रैणं, यत्स्याल्लोकेऽतिसुन्दरम् ॥ १ ॥ क्षोभार्थं मुनिसङ्घस्य, कदाचिदुपतिष्ठते । अन्यस्यां दिशि संस्थाप्या, सा देवी निष्प्रकम्पता ॥ २ ॥ आसक्तिर्मुनिचित्तानां, तस्यामेवोपजायते । अतः शरीरसौन्दर्यात्सा गृहीतपताकिका ॥ ३ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राद्याः, कलाकौशलशालिनः । ये चान्ये लोकविख्याता, विद्यन्ते भुवनत्रये ॥ ४ ॥ लोभकामादिभिः सर्वे, जितास्ते भावशत्रुभिः । न कौशलमतस्तेषां, विद्यते परमार्थतः ॥ ५ ॥ युग्मम् । तस्यास्तु देव्यास्तत्किञ्चित्कौशलं येन लीलया । तान्पराजयते तेन, साऽभिभूतजगत्त्रया ॥ ६ ॥ रतेर्विलासाः कामस्य, केवलं मोपहेतवः । मुनयस्तु पुनस्तेषां, न वार्तामपि जानते ॥ ७ ॥ तस्याः सत्काः पुनर्देव्या, व्रतनिर्वाहणादयः । विलासा मुनिलोकस्य, मानसाक्षेपकारिणः ॥ ८ ॥ अतोऽपहसिता सत्यं, स्वविलासे रतिस्तया । यथा च भर्तृभक्ता सा, तथेदानीं निगद्यते ॥ ९ ॥ आपन्निमग्नभर्त्तारं, प्रकाम्य निजजीवितम् । निर्वाहयति वीर्येण, तेनासौ भर्तृवत्सला ॥ १० ॥ अरुन्धती पुनर्नैव, पत्युः संरक्षणक्षमा । निष्प्रकम्पतया तस्मात्, भर्तृभक्ततया जिता ॥ ११ ॥ किंचेह बहुनोक्तेन?, राज्ञः कार्यप्रसाधनी । तस्य राज्ये परं सारा, सा देवी निष्प्रकम्पता ॥ १२ ॥ तयोश्च निष्प्रकम्पताशुभपरिणामयोर्देवीनृपयोरस्ति प्रकर्षः सुन्दरीणां उत्पत्तिभूमिराश्चर्याणां मञ्जूषा गुणरत्नराशेः वपुर्वैलक्षण्येन मुनीनामपि मनोहारिणी क्षान्तिर्नाम दुहिता,—यतः सा सततानन्ददायिनी पर्युपासिता । सार-

निःशेषरोषमोषविधायनी ॥ १ ॥ निरीक्षते विशालाक्षी, ...
नं पुनस्तस्या मन्ये यो लप्स्यते नरः । स सर्वनरवर्गस्य, चक्रवर्ती भविष्यति ॥ ३ ॥ अतश्चारुतरा तस्या, नान्या जगति विद्यते ।
सुन्दरीणां सा, विद्वद्भिस्तेन गीयते ॥४॥ सद्ध्यानकेवलज्ञानमहर्द्धिप्रशमादयः । लोकानामद्भुता भावा, ये चमत्कारकारिणः ॥५॥
त भविष्यन्ति, भूताश्चानन्तशो यतः । तत्प्रसादेन सत्त्वानां, वामाराधयतां सताम् ॥ ६ ॥ युग्मम् । उत्पत्तिभूमिः सा तस्मादाश्च-
हृता । यथा च रत्नमञ्जूषा, तथेदानीं निबोधत ॥ ७ ॥ दानशीलतपोज्ञानकुलरूपपराक्रमाः । सत्यशौचार्जवालोभवीर्यैश्वर्योदयो
८ ॥ ये केचित्सुन्दरा लोके, वर्त्तन्ते रत्नरूपिणः । क्षान्तिरेव हि सर्वेषां, तेषामाधारतां गता ॥९॥ तेनासौ रत्नमञ्जूषा, विद्वद्भिः
ता । क्षान्तिहीना गुणाः सर्वे, न शोभन्ते निराश्रयाः ॥ १० ॥ अथवा—क्षान्तिरेव महादानं, क्षान्तिरेव महातपः ।
। महाज्ञानं, क्षान्तिरेव महादमः ॥ ११ ॥ क्षान्तिरेव महाशीलं, क्षान्तिरेव महाकुलम् । क्षान्तिरेव महावीर्यं, क्षान्तिरेव परा-
१२ ॥ क्षान्तिरेव च सन्तोषः, क्षान्तिरिन्द्रियनिग्रहः । क्षान्तिरेव महाशौचं, क्षान्तिरेव महादया ॥ १३ ॥ क्षान्तिरेव महारूपं,
। महाबलम् । क्षान्तिरेव महैश्वर्यं, क्षान्तिर्धैर्यमुदाहृता ॥ १४ ॥ क्षान्तिरेव परं ब्रह्म, सत्यं क्षान्तिः प्रकीर्त्तिता । क्षान्तिरेव परा
क्षान्तिः सर्वार्थसाधिका ॥ १५ ॥ क्षान्तिरेव जगद्वन्द्या, क्षान्तिरेव जगद्धिता । क्षान्तिरेव जगज्ज्येष्ठा, क्षान्तिः कल्याणदायिका
। क्षान्तिरेव जगत्पूज्या, क्षान्तिः परममङ्गलम् । क्षान्तिरेवौषधं चारु, सर्वव्याधिनिबर्हणम् ॥ १७ ॥ क्षान्तिरेवारिनिर्नाशं, चतु-
बलम् । किंचात्र बहुनोक्तेन?, क्षान्तौ सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १८ ॥ अत एव तु सा कन्या, मुनिलोकमनोहरा । कुर्यादीदृशरूपायां,
रागं सचेतनः? १९ ॥ अन्यच्च—यस्य चित्तं समारोहेद्विलसन्ती स्वलीलया । सा कन्या धन्यतां प्राप्य, सोऽपि तद्रूपतां व्रजेत्

॥ २० ॥ अतः सम्यग्गुणाकाङ्क्षी, कः सकर्णो न तां हृदि ? । कुर्यात्कन्यां सदाकालं, सर्वकामसमर्पिकाम् ॥ २१ ॥ एवं च स्थिते— सा गुणोत्कर्षयोगेन, कन्या सर्वाङ्गसुन्दरा । अस्य वैश्वानरस्योच्चैः, प्रतिपक्षतया स्थिता ॥ २२ ॥ तस्या दर्शनमात्रेण, भीतभीतः सुविह्वलः । एष वैश्वानरो मन्ये, दूरतः प्रपलायते ॥ २३ ॥ निःशेषदोषपुञ्जोऽयं, सा कन्या गुणमन्दिरम् । साक्षादग्निरयं पापः, सा पुनर्हिमशीतला ॥ २४ ॥ सहावस्थानमेवं हि, नानयोर्विद्यते क्वचित् । विरोधभावात्तेनैवमस्माभिरभिधीयते ॥ २५ ॥ यदैव कन्यां तां धन्यां, कुमारः परिणेष्यति । अनेन पापमित्रेण, तदा मैत्रीं विहास्यति ॥ २६ ॥ अत्रान्तरे चिन्तितं विदुरेण—अये! अनेन जिनमतज्ञेन नैमित्तिकेनेदमभिहितं—यथा चित्तसौन्दर्ये यः शुभपरिणामः तस्य या निष्प्रकम्पता तज्जनिता या क्षान्तिः सैवामुं नन्दिवर्द्धनकुमारस्यानेन पापमित्रेण वैश्वानरेण सह संसर्गं निवारयितुं समर्था, नान्यस्तन्निवारणे कश्चिदुपाय इति, तत्सर्वमनेन युक्तमुक्तम्, अथवा किमत्राश्चर्यं ?, न हि जिनमतज्ञः कदाचिदयुक्तं भाषते, ततस्तन्निमित्तकवचनमाकर्ण्य तातेनावलोकितं पार्श्ववर्त्तिनो मतिधनस्य महामन्त्रिणो वदनं, स्थितोऽसौ प्रह्वतरः, अभिहितस्तातेन—आर्य! मतिधन! श्रुतमेतद्भवता ?, मतिधनेनाभिहितं—देव! श्रुतं, तातेनाभिहितं—आर्य! यद्येवं ततो महदिदं मम चित्तोद्वेगकारणं, यदेष विशिष्टजनस्पृहणीयोऽपि कुमारस्य गुणकलापः पापमित्रसम्बन्धदूषितो निष्फलः संपन्न इति, तद् गच्छ शीघ्रं प्रेषय चित्तसौन्दर्ये वचनविन्यासकुशलान् प्रधानमहत्तमान् प्राहय तद्देशासम्भवीनि प्राभृतानि इति, उपदिश गच्छतां तेषां निरन्तरसम्बन्धकरणपटून्युपचारवचनानि, याचय कुमारार्थं शुभपरिणामं क्षान्तिदारिकामिति, मतिधनेनाभिहितं—यदाज्ञापयति देव इति, निर्गन्तुं प्रवृत्तो मतिधनः, जिनमतज्ञेनाभिहितं—महाराज! अलमनेनारम्भेण, न खल्वेवंविधगमनयोग्यं तन्नगरं, तातेनाभिहितं—आर्य! कथं ?, जिनमतज्ञेनाभिहितं—महाराज! समस्तान्येवात्र लोके नगरराजभार्यापुत्रमित्रादीनि वस्तूनि द्विविधानि भवन्ति, तद्यथा—

युज्यते ध्रुवम् ॥ ३ ॥ अन्यच्च कथ्यते किञ्चिच्चेतसः स्वास्थ्यकारणम् । निरालम्बनतामेत्य, मा भूद्दैन्यं भवादृशाम् ॥ ४ ॥ तातेनाभिहितं—आर्य! साधूक्तं, समाश्वासिता वयमनेन भवता पश्चिमवचनेन, तत्कथय किं तदस्माकं चेतसः स्वास्थ्यकारणमिति, जिनमतज्ञेनाभिहितं—महाराज! अस्त्यस्य कुमारस्य प्रच्छन्नरूपः पुण्योदयो नाम वयस्यः, स यावदस्य पार्श्ववर्ती तावदेष वैश्वानरः पापमित्रतया यं यमनर्थं कुमारस्य संपादयिष्यति स सोऽस्य प्रत्युतार्थरूपतया पर्यवस्यतीति, तदाकर्ण्य मनाक् स्वस्थीभूतस्तातः, अत्रान्तरे दिनकरमम्बरतलस्य मध्यभागमारूढं निवेदयन्नाडिकाच्छेदप्रहतपटहनादानुसारी समुत्थितः शङ्खशब्दः, पठितं कालनिवेदकेन—न क्रोधात्तेजसो वृद्धिः, किंतु मध्यस्थभावतः । दर्शयन्निति लोकानां, सूर्यो मध्यस्थतां गतः ॥ १ ॥ तातेनाभिहितम्—अये! मध्याह्नसमयो वर्त्तते, ततः समुत्थातव्यमिदानीमितिकृत्वा विसर्जितो राजलोकः, पूजितौ कलाचार्यनैमित्तिकौ, प्रस्थापितौ सबहुमानं, ततो नैमित्तिकवचनादशक्यानुष्ठानमेतदितिजातनिर्णयेनापि तातेन मोहहेतुतयाऽपत्यस्नेहस्य समादिष्टो विदुरः यदुत—परीक्षितव्यो भवता कुमाराभिप्रायः, किं शक्यतेऽस्मात्पापमित्राद्वियोजयितुं कुमारो न वेति?, विदुरेणाभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततः समुत्थितस्तातः, कृतं दिवसोचितं कर्त्तव्यं, द्वितीयदिने समागतो मम समीपे विदुरो, विहितप्रणामो निषण्णो मदन्तिके, पृष्टो मया—भद्र! ह्यः किन्नागतोऽसि?, विदुरेण चिन्तितं—अये! समादिष्टस्तावदहं देवेन, यथा लक्षयितव्यो भवता कुमाराभिप्रायः, ततोऽहमस्मै यत् तस्मात्साधोः सकाशादाकर्णितमासीन्मया दुर्जनसंसर्गदोषप्रतिपादकमुदाहरणं तत्कथयामि, ततो विज्ञास्यते खल्वेतदीयोऽभिसन्धिः, इत्येवं विचिन्त्य विदुरेणाभिहितम्—कुमार! किञ्चिदाक्षण्यमभूत्, मयाऽभिहितं—कीदृशं?, विदुरेणाभिहितं—कथानकमाकर्णितं, मयाऽभिहितं—वर्णय कीदृशं तत्कथानकं?, विदुरेणाभिहितं—वर्णयामि, केवलमवहितेन श्रोतव्यं कुमारेण, मयाऽभिहितम्—एष दत्तावधानोऽस्मि, विदुरेणाभिहितं—अस्त्यस्यामेव मनुज-

मस्मिन्भेव भरताभिधाने पाटके क्षितिप्रतिष्ठितं नाम नगरं, तत्रास्ति वीर्यनिधानभूतः कर्मविलासो नाम राजा, तस्य च ...
मस्त्रिभेव भरताभिधाने पाटके क्षितिप्रतिष्ठितं नाम नगरं,
, शुभसुन्दरी अकुशलमाला च, तत्र शुभसुन्दर्याः पुत्रोऽस्ति मनीषी नाम, बालोऽकुशलमालायाः, तौ च मनीषिबालौ संप्रा-
) नागायरेषु काननादिषु क्रीडारसमनुभवन्तौ यथेष्टचेष्टया विचरतः, अन्यदा स्वदेहाभिधाने कानने नातिदूरादेव दृष्टस्ताभ्यां
, स च तयोः पश्यतोरेव समारूढस्तदुच्छ्र्याभिधानं वल्मीकं, निबद्धस्तेन मूर्द्धनामकतरुशाखायां पाशको निर्मितः शिरो-
दिसश्चात्मा, ततो मा साहसं मा साहसमिति वदन्तौ प्राप्तौ ससंभ्रमं तत्समीपं कुमारौ, छिन्नः पाशको बालेन, ततः संमो-
प्रलोचनश्च पतितोऽसौ पुरुषो भूतले, समाश्वासितो वायुदानेन कुमाराभ्यां, लब्धा चेतना उन्मीलिते लोचने निरीक्षिता
कुमारौ, अभिहितस्ताभ्यां—भद्र! किमेतदधमपुरुषोचितं भवता व्यवसितं? किं वा भद्रस्येदृशाध्यवसायस्य कारणमिति कु-
वचनाद्येयं न भवति, ततो दीर्घदीर्घं निःश्वस्य पुरुषेणाभिहितम्—अलमस्मदीयकथया, न सुन्दरमनुष्ठितं भद्राभ्यां यदह-
ळं निर्वापयितुकामो भवद्भ्यां धारितः, तदधुनापि न कर्त्तव्यो मे विघ्न इति ब्रुवाणः समुत्थितः पुनरात्मानमुल्लम्बयितुमसौ
बालेन, अभिहितश्च—भद्र! कथय तावदस्माकमुपरोधेन स्ववृत्तान्तं ततो यद्यलब्धप्रतीकारः स्यात्ततो यदुचितं तत्कुर्याः,
तं—यदि निर्बन्धस्ततः श्रूयतां—आसीन्मम शरीरमिव सर्वस्वमिव जीवितमिव हृदयमिव द्वितीयं भवजन्तुर्नाम मित्रं, स
रतया न क्षणमात्रमपि मां विरहयति, किं तर्हि?, सकलकालं मामेव लालयति पालयति पृच्छति च मां क्षणे क्षणे यदुत
किं तुभ्यं रोचते?, ततो यद्यदहं वदामि तत्तदसौ भवजन्तुर्मम वयस्यो वत्सलतया संपादयति न कदाचिन्मत्प्रतिकूलं विधत्ते,
मन्दभाग्यतया दृष्टस्तेन सदागमो नाम पुरुषः, पर्यालोचितं च सह तेन किञ्चिदेकान्ते भवजन्तुना भावितचित्तेन, दृष्ट इव

भावे मनीषिबाल-कथा

॥ १५२ ॥

युज्यते ध्रुवम् ॥ ३ ॥ अन्यच्च कथ्यते किञ्चिच्चेतसः स्वास्थ्यकारणम् । निरालम्बनतामेत्य, मा मूर्दैन्यं भवादृशाम् ॥ ४ ॥ तातेनाभिहितं—आर्य ! साधूक्तं, समाश्वासिता वयमनेन भवता पश्चिमवचनेन, तत्कथय किं तदस्माकं चेतसः स्वास्थ्यकारणमिति, जिनमतज्ञेनाभिहितं—महाराज ! अस्त्यस्य कुमारस्य प्रच्छन्नरूपः पुण्योदयो नाम वयस्यः, स यावदस्य पार्श्ववर्त्ती तावदेष वैश्वानरः पापमित्रतया यं यमनर्थं कुमारस्य संपादयिष्यति स सोऽस्य प्रत्युतार्थरूपतया पर्यवस्यतीति, तदाकर्ण्य मनाक् स्वस्थीभूतस्तातः, अत्रान्तरे दिनकरमम्बरतलस्य मध्यभागमारूढं निवेदयन्नाडिकाच्छेदप्रहतपटहनादानुसारी समुत्थितः शङ्खशब्दः, पठितं कालनिवेदकेन—न क्रोधात्तेजसो वृद्धिः, किंतु मध्यस्थभावतः । दर्शयन्निति लोकानां, सूर्यो मध्यस्थतां गतः ॥ १ ॥ तातेनाभिहितम्—अये ! मध्याह्नसमयो वर्त्तते, ततः समुत्थातव्यमिदानीमितिकृत्वा विसर्जितो राजलोकः, पूजितौ कलाचार्यनैमित्तिकौ, प्रस्थापितौ सबहुमानं, ततो नैमित्तिकवचनादशक्यानुष्ठानमेतदितिजातनिर्णयेनापि तातेन मोहहेतुतयाऽपत्यस्नेहस्य समादिष्टो विदुरः यदुत—परीक्षितव्यो भवता कुमाराभिप्रायः, किं शक्यतेऽस्मात्पापमित्राद्वियोजयितुं कुमारो न वेति ?, विदुरेणाभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततः समुत्थितस्तातः, कृतं दिवसोचितं कर्त्तव्यं, द्वितीयदिने समागतो मम समीपे विदुरो, विहितप्रणामो निषण्णो मदन्तिके, पृष्टो मया—भद्र ! ह्यः किन्नागतोऽसि ?, विदुरेण चिन्तितं—अये ! समादिष्टस्तावदहं देवेन, यथा लक्षयितव्यो भवता कुमाराभिप्रायः, ततोऽहमस्मै यत् तस्मात्साधोः सकाशादाकर्णितमासीन्मया दुर्जनसंसर्गदोषप्रतिपादकमुदाहरणं तत्कथयामि, ततो विज्ञास्यते खल्वेतदीयोऽभिसन्धिः, इत्येवं विचिन्त्य विदुरेणाभिहितम्—कुमार ! किञ्चिदाक्षण्यमभूत्, मयाऽभिहितं—कीदृशं ?, विदुरेणाभिहितं—कथानकमाकर्णितं, मयाऽभिहितं—वर्णय कीदृशं तत्कथानकं ?, विदुरेणाभिहितं—वर्णयामि, केवलमवहितेन श्रोतव्यं कुमारेण, मयाऽभिहितम्—एष दत्तावधानोऽस्मि, विदुरेणाभिहितं—अस्त्यस्यामेव मनुज-

...मित्रेण विप्रतारितो मामेवं कदर्थयति तथाऽप्यकाण्ड एव न मया ... कालेन, ...

...कृतानि भूयांसि ममानुकूलानि, सदागममेलकजनितोऽयमस्य विपर्यासः, तत्कदाचिदपगच्छत्येष कालेन, ... शरीराभिधाने प्रासादे महा-

...वत्स्य स्नेहभावः, एवं पर्यालोच्य व्यवस्थितोऽहं बहिष्कृतोऽपि तेन भवजन्तुना तस्यैव सम्बन्धिनि शरीराभिधाने प्रासादे महा-

...यत्नेन कालमुदीक्षमाणो दुराशापाशावपाशितः सन् कियन्तमपि कालमिति, अन्यदा सदागमवचनमनुवर्त्तमानस्तिरस्कृत्य मां पुरु-

...निष्काम्य ततोऽपि प्रासादात्परमाधार्मिक इव निर्घृणतया मामाक्रन्दन्तं अवगणय्य रुष्ट इव तत्र यास्यामि यत्र भवन्तं लोच-

...न द्रक्ष्यामीत्यभिधाय गतः कुत्रचित्, स चेदानीं निर्वृतौ नगर्यां प्राप्तः श्रूयते, सा च मादृशामगम्या नगरी, ततो मया चिन्तितं

...धुना मम प्रियमित्रपरिभूतेन तद्विरहितेनाजागलस्तनकल्पेन जीवितेन ?, ततश्चेदमध्यवसितमिति, बालेनाभिहितं—साधु स्पर्शन !

...माने भवतो व्यवसायः, दुःसहं हि प्रियमित्रपरिभवदुःखं, तद्विरहसन्तापश्च न शक्यतेऽन्यथा यापयितुं, तथाहि—न शक्यः

...सोढुं, क्षमिणाऽपि पराभवः । कनकेन हि निर्मुक्तः, पाषाणोऽपि प्रलीयते ॥ १ ॥ मानिनां मित्रविरहे, जीवितुं नैव युज्यते । इदं

...ता तूर्णं, वासरेण निवेदितम् ॥ २ ॥ अहो ते मित्रवत्सलता अहो ते स्थिरानुरागः अहो कृतज्ञता अहो साहसं अहो निर्मि-

...ति, भवजन्तोः पुनरहो क्षणरक्तविरक्तता अहो कृतघ्नता अहो अलौकिकत्वं अहो मूढता अहो खरहृदयत्वं अहो अनार्या-

...ृतिरिति, केवलमेवमपि स्थिते ब्रवीम्यहमत्र किञ्चित्तदाकर्णयतु भद्रं, स्पर्शनेनाभिहितं—वदतु निर्विकल्पमार्यः, बालेनाभिहितम्

...धर्मताकाराणामभिमानावलम्बिनाम् । स्नेहैकबद्धकक्षाणां, युक्तमेतद्भवादृशाम् ॥ १ ॥ तथापि मदनुग्रहेण धारणीया भद्रेण प्राणाः,

...ममापीयमेव गतिः, रक्षितोऽहमनेन भवतो निष्कृत्रिममित्रवात्सल्येन, दाक्षिण्यमहोदधयश्च सत्पुरुषा भवन्ति, सत्पुरुषश्च भद्रः

लक्ष्यते, ततस्तत्कालादारभ्य शिथिलीभूतो ममोपरि स्नेहबन्धः, न करोति तथा लालनां न दर्शयत्यात्मबुद्धिं न प्रवर्तते मदुपदेशेन न मम वार्तामपि प्रश्नयति प्रत्युत मां वैरिकमेव मन्यते दर्शयति विप्रियाणि सकलं प्रतिकूलमासेवते, ततो मया चिन्तितं—हा हन्त किमेतत्?, न मया किञ्चिदस्य व्यलीकमाचरितं, किमित्ययमकाण्ड एव भवजन्तुः पट्टिकापरावर्त्तित इवान्यथा संवृत्तः, हा हतोऽस्मि मन्दभाग्य इत्यारारट्यमानो वज्राहत इव पिष्ट इव हृतसर्वस्व इव शोकभराक्रान्तमूर्त्तिः प्राप्तोऽहं दुःखातिरेकं, लक्षितं च कथञ्चित्पर्यालोचयता मया—अये! सर्वोऽप्ययं सदागमपर्यालोचजनितोऽनर्थव्यतिकरो, विप्रतारितोऽयं मम वयस्योऽनेन पापेन, स चोन्मूलयन्निव मम हृदयं पुनः पुनस्तेन सदागमेन सह रहसि पर्यालोचयति, तन्निवारणार्थं रटन्तमपि मां नाकर्णयति, यथा यथा च भवजन्तोः सदागमपर्यालोचः सुतरां परिणमति तथा तथा मामेष नितरां शिथिलयति, ततः प्रवर्द्धते मे गाढतरं दुःखं, अन्यदा दृढतरं पर्यालोच्य सदागमेन सह किञ्चिदेकान्ते त्रोटितो मया सह संबन्धः सर्वथैव भवजन्तुना, परिच्छिन्नोऽहं चित्तेन, त्यक्तानि मम वल्लभानि, तद्वचनेनैव गृहीतानि यानि पूर्वं कोमलतूलीगण्डोपधानादिसनाथानि शयनानि, विरहितानि हंसपक्ष्मादिपूरितान्यासनानि, मुक्तानि मृदुतिकामावारराङ्किकाचीनांशुकपट्टांशुकादीनि कोमलवस्त्राणि, प्रत्याख्यातानि मम सुखदायीनि शीतोष्णर्त्तुप्रतिकूलतया सेव्यानि कस्तूरिकागुरुचन्दनादीनि विलेपनानि, वर्जितः सर्वथा ममाह्लादातिरेकसंपादकः कोमलतनुलताकलितो ललनासंघातः, ततःप्रभृति स भवजन्तुः करोति केशोत्पाटनं शेते कठिनभूमौ धारयति शरीरे मलं परिधत्ते जरच्चीवराणि वर्जयति दूरतः स्त्रीगात्रसङ्गं कथञ्चिदापन्ने तस्मिन्करोति प्रायश्चित्तं, सहते माघमासे शीतं गृह्णाति ज्येष्ठाषाढयोरातपं सर्वथा परमवैरिक इव यद्यत्किञ्चिन्मे प्रतिकूलं तत्सर्वमाचरति, ततो मया चिन्तितं—परित्यक्तस्तावत्सर्वथाऽहमनेन, गृहीतश्च शत्रुबुद्ध्या, तथाप्यामरणान्ताः प्रणयाः सज्जनानामिति वृद्धवादः, ततो यद्यप्ययमनेन सदा-

...निश्रेण विप्रतारितो मामेव कदर्थयति तथाऽप्येकान्त ... काले ...

... इतानि भूयांसि ममाशुकूलानि, सदागममेलकजनितोऽयमस्य विपर्यासः, तत्कदाचिदपगच्छत्यपि कालेन ... शरीराभिधाने प्रासादे महा-

... इतानि भूयांसि ममानुकूलानि, सदागममेलकजनितोऽयमस्य विपर्यासः, तत्कदाचिदपगच्छत्यपि ... तेन भवजन्तुना तस्यैव सम्बन्धिनि शरीराभिधाने प्रासादे महा-

...विदस्य खेदभावः, एवं पर्यालोच्य व्यवस्थितोऽहं बहिष्कृतोऽपि तेन भवजन्तुना तस्यैव सम्बन्धिनि ... अन्यदा सदागमवचनमनुवर्त्तमानस्तिरस्कृत्य मां पुरु-

...भवेन कालमुदीक्षमाणो दुराशापाशावपाशितः सन् कियन्तमपि कालमिति, अन्यदा सदागमवचनमनुवर्त्तमानस्तिरस्कृत्य मां पुरु-

... निष्कास्य ततोऽपि प्रासादात्परमाधार्मिक इव निर्घृणतया मामाक्रन्दन्तं अवगणय्य रुष्ट इव तत्र यास्यामि यत्र भवन्तं लोच-

...न द्रक्ष्यामीत्यभिधाय गतः कुत्रचित्, स चेदानीं निर्वृतौ नगर्यां प्राप्तः श्रूयते, सा च मादृशामगम्या नगरी, ततो मया चिन्तितं

...धुना मम प्रियमित्रपरिभूतेन तद्विरहितेनाजागलस्तनकल्पेन जीवितेन ?, ततश्चेदमध्यवसितमिति, बालेनाभिहितं—साधु स्पर्शन !

...धाने भवतो व्यवसायः, दुःसहं हि प्रियमित्रपरिभवदुःखं, तद्विरहसन्तापश्च न शक्यतेऽन्यथा यापयितुं, तथाहि—न शक्यः

...सोढुं, क्षमिणाऽपि पराभवः । कनकेन हि निर्मुक्तः, पाषाणोऽपि प्रलीयते ॥ १ ॥ मानिनां मित्रविरहे, जीवितुं नैव युज्यते । इदं

...वा तूर्णं, वासरेण निवेदितम् ॥ २ ॥ अहो ते मित्रवत्सलता अहो ते स्थिरानुरागः अहो कृतज्ञता अहो साहसं अहो निर्भि-

...ति, भवजन्तोः पुनरहो क्षणरक्तविरक्तता अहो कृतघ्नता अहो अलौकिकत्वं अहो मूढता अहो खरहृदयत्वं अहो अनार्या-

...तिरिति, केवलमेवमपि स्थिते ब्रवीम्यहमत्र किञ्चित्तदाकर्णयतु भद्रं, स्पर्शनेनाभिहितं—वदतु निर्विकल्पमार्यः, बालेनाभिहितम्

...प्रतीकाराणामभिमानावलम्बिनाम् । स्नेहैकबद्धकक्षाणां, युक्तमेतद्भवादृशाम् ॥ १ ॥ तथापि मदनुग्रहेण धारणीया भद्रेण प्राणाः,

...समापीयमेव गतिः, रक्षितोऽहमनेन भवतो निष्कृत्रिममित्रवात्सल्येन, दाक्षिण्यमहोदधयश्च सत्पुरुषा भवन्ति, सत्पुरुषश्च भद्रः

कार्यतो गम्यते, अतः कर्त्तव्यमेवैतत् निर्विचारं मामकं वचनं भद्रेण, यद्यपि चूतमनोरथा न कि(चि)च्चिनिकया पूर्यन्ते तथापि मदनुकम्पया भवता मत्संबन्ध एव भवजन्तुविरहदुःखप्रतीकारबुद्ध्या मन्तव्यः, स्पर्शनेनाभिहितम्—साधु आर्य! साधु, धारिता एव भवताऽनुरक्ततवत्सलेनातिस्निग्धवचनामृतसेकेनानेन स्वयमेव विलीयमाना मदीयप्राणाः, किमत्र वक्तव्यं? नष्टो मेऽधुना शोकसन्तापो, विस्मारित इव भवता भवजन्तुः शीतलीभूतं नयनयुगलं आह्लादितं चित्तं निर्वापितं मे शरीरं भवद्दर्शनेन, किं बहुना?, त्वमेवाधुना भवजन्तुरिति, ततः संजातस्तयोर्निरन्तरं स्नेहभावः, मनीषिणा चिन्तितं—न खलु सहजोऽनुरक्तो वयस्यः केनचित्प्रेक्षापूर्वकारिणा पुरुषेण निर्दोषस्त्यज्यते, न च सदागमो निर्दोषं कदाचित्त्याजयति, स हि गाढं पर्यालोचितकारीति श्रुतमस्माभिः, तदत्र कारणेन भवितव्यं, न सुन्दरः खल्वेष स्पर्शनः प्रायेण, तदनेन सह मैत्रीं कुर्वता विरूपमाचरितं बालेन, एवं चिन्तयन्नेव मनीषी संभाषितः स्पर्शनेन—कृतं मनीषिणाऽपि लोकयात्रानुरोधेन संभाषणं, संजाता तेनापि सह बहिश्छायया मैत्री स्पर्शनस्य, प्रविष्टाः सर्वेऽपि नगरे, संप्राप्ता राजभवनं, दृष्टो दत्तास्थानः कर्मविलासः सह महादेवीभ्यां, कृतं पादपतनं जननीजनकानाम्, आनन्दितास्तैराशीर्वादेन, दापितान्यासनानि, नोपविष्टास्तेषु, निषण्णा भूतले, दर्शितः स्पर्शनः, कथितस्तद्वृत्तान्तः, प्रकाशितश्चात्मनश्च तेन सह मैत्रीभावः कुमाराभ्यां, परितुष्टः कर्मविलासः, चिन्तितमनेन—मम तावदपथ्यसेवनमिव व्याधेरुपचयहेतुरेष स्पर्शनः, दृष्ट एव मयाऽनेकशः पूर्वं, तत्सुन्दरमेतत्संपन्नं—यदनेन सहानयोर्मैत्री संजातेति, केवलं प्रकृतिरियं ममानादिरूढा वर्त्तते यदुत—योऽस्यानुकूलस्तस्य मया प्रतिकूलेन भवितव्यं, यः पुनरस्य प्रतिकूलो निरभिष्वङ्गतया तस्य मया सुन्दरं वर्त्तितव्यं, यः पुनरेकान्ततस्त्यजति स मयाऽपि सर्वथा मोक्तव्य एव, तदेवं स्थिते निरीक्ष्य निरीक्ष्य कुमारयोरेनं प्रति चेष्टितं यथोचितं करिष्यामीति विचिन्त्याभिहितं कर्मविलासेन—वत्सौ! सुन्दरमनुष्ठितं भवद्भ्यां यदेष स्पर्शनः प्राणत्यागं

स्पर्शनेऽभिप्रायः

॥ १५७

रितो, मैत्रीकरणेन पुनः सुन्दरतरं, क्षीरखण्डयोगतुल्यो हि वत्सयोरनयोः सार्द्धं संबन्धः, अकुशलमालया चिन्तितं—अहो धारितो, मैत्रीकरणेन पुनः सुन्दरतरं, यो ह्यस्य स्पर्शनस्यानुकूलः स ममात्यन्तवल्लभः स एव च मां वर्द्धयति पालयति , भविष्यत्येवतत्संबन्धेन मम यथार्थं नाम, यो ह्यस्य स्पर्शनस्यानुकूलः स ममात्यन्तवल्लभः स एव च मां वर्द्धयति पालयति लं चानुभवति नेतरः, बहुशोऽनुभूतपूर्वमेतन्मया, एष च मदीयसूनुरेनं प्रति सुरागेण गाढमनुकूलो लक्ष्यते ततो भविष्यति मे रिति विचिन्त्य तया बालं प्रत्यभिहितं—वत्स! सुन्दरमनुष्ठितं, अवियोगो भवतु भवतः सुमित्रेणेति, शुभसुन्दर्या चिन्तितं— रस्त्वेष मम तनयस्य पापमित्रसम्बन्धः, रिपुरेष परमार्थेन कारणमनर्थपरम्परायाः शत्रुरयं ममापि सहजोऽनुवर्त्तते कदर्थिता- दुराः पूर्वं नास्त्येव मयाऽस्य च सहावस्थानं, केवलमेतावानत्र चित्तसन्धारणाहेतुः—यदेष मदीयपुत्रोऽमुं प्रति सुरच्छायया द्द- च विरत इव लक्ष्यते, ततो न प्रभविष्यति प्रायेण ममायं पापो, यदिवा न ज्ञायते किं भविष्यति?, विषमः खल्वेष दु- पनेकविकल्पमालाकुलमानसाऽपि गम्भीरतया मौनेनैव स्थिता शुभसुन्दरी, अत्रान्तरे संजातो मध्याह्नः, उपसंहृतमास्थानं, गताः स्थानेषु, तद्दिनादारभ्य प्रवर्द्धते बालस्य स्पर्शनेन सह स्नेहसंबन्धः, स हि चकितस्तिष्ठति सर्वथा, मनीषी न गच्छति विश्रम्भं, दा सन्निहिततया कुमारयोरन्वयंच्छिश्च न पार्श्वं मुञ्चति, ततः पर्यटन्ति ते सहिता एव नानास्थानेषु, क्रीडन्ति विविधक्रीडाभिः, णा चिन्तितं—कीदृशमनेन स्पर्शनेन सह विचरतां सर्वत्राविश्रब्धचित्तानां सुखं?, न चैष तावद्द्यापि सम्यग् लक्ष्यते की- तिः, न चाज्ञातपरमार्थेरेष निर्द्धारयितुं संग्रहीतुं वा पार्यते, तदिदमत्र प्राप्तकालं—गवेषयामि तावदस्य मूलशुद्धिं, ततो विज्ञाय चरिष्यामीति स्थापितः सिद्धान्तः, ततः समाहूतो रहसि बोधो नामाङ्गरक्षः, अभिहितश्चासौ—भद्र! ममास्य स्पर्शनस्योपरि महान- दस्य मूलशुद्धिं सम्यगवबुध्य शीघ्रमावेदय, बोधेनाभिहितं—यदाज्ञापयति कुमार इति, निर्गतो बोधः, ततोऽभ्यस्तसमस्तदेश-

कार्यतो गम्यते, अतः कर्त्तव्यमेवैतत् निर्विचारं मामकं वचनं भद्रेण, यद्यपि चूतमनोरथा न कि(चि)च्चिनिकया पूर्यन्ते तथापि मदनुकम्पया भवता मत्संबन्ध एव भवजन्तुविरहदुःखप्रतीकारबुद्ध्या मन्तव्यः, स्पर्शनेनाभिहितम्—साधु आर्य! साधु, धारिता एव भवताऽनुरक्तवत्सलेनातिस्निग्धवचनामृतसेकेनानेन स्वयमेव विलीयमाना मदीयप्राणाः, किमत्र वक्तव्यं? नष्टो मेऽधुना शोकसन्तापो, विस्तारित इव भवता भवजन्तुः शीतलीभूतं नयनयुगलं आह्लादितं चित्तं निर्वापितं मे शरीरं भवद्दर्शनेन, किं बहुना?, त्वमेवाधुना भवजन्तुरिति, ततः संजातस्तयोर्निरन्तरं स्नेहभावः, मनीषिणा चिन्तितं—न खलु सहजोऽनुरक्तो वयस्यः केनचित्प्रेक्षापूर्वकारिणा पुरुषेण निर्दोषस्त्यज्यते, न च सदागमो निर्दोषं कदाचित्त्याजयति, स हि गाढं पर्यालोचितकारीति श्रुतमस्माभिः, तदत्र कारणेन भवितव्यं, न सुन्दरः खल्वेष स्पर्शनः प्रायेण, तदनेन सह मैत्रीं कुर्वता विरूपमाचरितं बालेन, एवं चिन्तयन्नेव मनीषी संभाषितः स्पर्शनेन—कृतं मनीषिणाऽपि लोकयात्रानुरोधेन संभाषणं, संजाता तेनापि सह बहिश्छायया मैत्री स्पर्शनस्य, प्रविष्टाः सर्वेऽपि नगरे, संप्राप्ता राजभवनं, दृष्टो दत्तास्थानः कर्मविलासः सह महादेवीभ्यां, कृतं पादपतनं जननीजनकानाम्, आनन्दितास्तैराशीर्वादेन, दापितान्यासनानि, नोपविष्टास्तेषु, निषण्णा भूतले, दर्शितः स्पर्शनः, कथितस्तद्वृत्तान्तः, प्रकाशितश्चात्मनश्च तेन सह मैत्रीभावः कुमाराभ्यां, परितुष्टः कर्मविलासः, चिन्तितमनेन—मम तावदपथ्यसेवनमिव व्याधेरुपचयहेतुरेष स्पर्शनः, दृष्ट एव मयाऽनेकदाः पूर्वं, तत्सुन्दरमेतत्संपन्नं—यदनेन सहानयोर्मैत्री संजातेति, केवलं प्रकृतिरियं ममानादिरूढा वर्त्तते यदुत—योऽस्यानुकूलस्तस्य मया प्रतिकूलेन भवितव्यं, यः पुनरस्य प्रतिकूलो निरभिष्वङ्गतया तस्य मया सुन्दरं वर्त्तितव्यं, यः पुनरेकान्ततस्त्यजति स मयाऽपि सर्वथा मोक्तव्य एव, तदेवं स्थिते निरीक्ष्य निरीक्ष्य कुमारयोरेनं प्रति चेष्टितं यथोचितं करिष्यामीति विचिन्त्याभिहितं कर्मविलासेन—वत्सौ! सुन्दरमनुष्ठितं भवद्भ्यां यदेष स्पर्शनः प्राणत्यागं

... अहो
धारितो, मैत्रीकरणेन पुनः सुन्दरतरं, क्षीरखण्डयोगतुल्यो हि वत्सयोरनयोः सार्द्धं संबन्धः, अकुशलमालया चिन्तितं—अहो
, भविष्यत्येतत्संपन्धेन मम यथार्थं नाम, यो ह्यस्य स्पर्शनस्यानुकूलः स ममात्यन्तवल्लभः स एव च मां वर्द्धयति पालयति
लं चानुभवति नेतरः, बहुशोऽनुभूतपूर्वमेतन्मया, एप च मदीयसूनुरेनं प्रति गुरुरागेण गाढमनुकूलो लक्ष्यते ततो भविष्यति मे
ीरिति विचिन्त्य तया बालं प्रत्यभिहितं—वत्स! सुन्दरमनुष्ठितं, अवियोगो भवतु भवतः सुमित्रेणेति, शुभसुन्दर्या चिन्तितं—
रत्येप मम तनयस्य पापमित्रसम्बन्धः, रिपुरेप परमार्थेन कारणमनर्थपरम्परायाः शत्रुरयं ममापि सहजोऽनुवर्त्तते कदर्थिता-
दुः पूर्वं नास्त्येव मयाऽस्य च सहावस्थानं, केवलमेतावानत्र चित्तसन्धारणाहेतुः—यदेप मदीयपुत्रोऽमुं प्रति मुखच्छायया द-
च विरक्त इव लक्ष्यते, ततो न प्रभविष्यति प्रायेण ममायं पापो, यदिवा न ज्ञायते किं भविष्यति?, विपमः खल्वेप दु-
यनेऽविकल्पमालाकुलमानसाऽपि गम्भीरतया मौनेनैव स्थिता शुभसुन्दरी, अत्रान्तरे संजातो मध्याह्नः, उपसंहृतमास्थानं, गताः
स्थानेषु, तद्दिनादारभ्य प्रवर्द्धते बालस्य स्पर्शनेन सह स्नेहसंबन्धः, स हि चकितस्तिष्ठति सर्वथा, मनीपी न गच्छति विश्रम्भं,
दा सन्निहिततया कुमारयोरन्तर्बहिश्च न पार्श्वं मुञ्चति, ततः पर्यटन्ति ते सहिता एव नानास्थानेषु, क्रीडन्ति विविधक्रीडाभिः,
णा चिन्तितं—कीदृशमनेन स्पर्शनेन सह विचरतां सर्वत्राविश्रब्धचित्तानां सुखं?, न चैप तावदद्यापि सम्यग् लक्ष्यते की-
ति, न चाज्ञातपरमार्थैरेप निर्द्धारयितुं संग्रहीतुं वा पार्यते, तदिदमत्र प्राप्तकालं—गवेपयामि तावदस्य मूलशुद्धिं, ततो विहाय
चरिष्यामीति स्थापितः सिद्धान्तः, ततः समाहूतो रहसि बोधो नामाङ्गरक्षः, अभिहितश्चासौ—भद्र! ममास्य स्पर्शनस्योपरि महान-
दस्य मूलशुद्धिं सम्यगवबुध्य शीघ्रमावेदय, बोधेनाभिहितं—यदाज्ञापयति कुमार इति, निर्गतो बोधः, ततोऽभ्यस्तसमस्तदेश-

स्पर्शनेऽभिप्रायः

कार्यतो गम्यते, अतः कर्त्तव्यमेवैतत् निर्विचारं मामकं वचनं भद्रेण, यद्यपि चूतमनोरथा न कि(चि)ञ्चिनिकया पूर्यन्ते तथापि मदनुकम्पया भवता मत्संबन्ध एव भवजन्तुविरहदुःखप्रतीकारबुद्ध्या मन्तव्यः, स्पर्शनेनाभिहितम्—साधु आर्य! साधु, धारिता एव भवताऽनुपक्रमवत्सलेनातिस्निग्धवचनामृतसेकेनानेन स्वयमेव विलीयमाना मदीयप्राणाः, किमत्र वक्तव्यं? नष्टौ मेऽधुना शोकसन्तापौ, विस्मारित इव भवता भवजन्तुः शीतलीभूतं नयनयुगलं आह्लादितं चित्तं निर्वापितं मे शरीरं भवद्दर्शनेन, किं बहुना?, त्वमेवाधुना भवजन्तुरिति, ततः संजातस्तयोर्निरन्तरं स्नेहभावः, मनीषिणा चिन्तितं—न खलु सहजोऽनुरक्तो वयस्यः केनचित्प्रेक्षापूर्वकारिणा पुरुषेण निर्दोषस्त्यज्यते, न च सदागमो निर्दोषं कदाचित्त्याजयति, स हि गाढं पर्यालोचितकारीति श्रुतमस्माभिः, तदत्र कारणेन भवितव्यं, न सुन्दरः खल्वेष स्पर्शनः प्रायेण, तदनेन सह मैत्रीं कुर्वता विरूपमाचरितं बालेन, एवं चिन्तयन्नेव मनीषी संभाषितः स्पर्शनेन—कृतं मनीषिणाऽपि लोकयात्रानुरोधेन संभाषणं, संजाता तेनापि सह बहिश्छायया मैत्री स्पर्शनस्य, प्रविष्टाः सर्वेऽपि नगरे, संप्राप्ता राजभवनं, दृष्टो दत्तास्थानः कर्म्मविलासः सह महादेवीभ्यां, कृतं पादपतनं जननीजनकानाम्, आनन्दितास्तैराशीर्वादेन, दापितान्यासनानि, नोपविष्टास्तेषु, निषण्णा भूतले, दर्शितः स्पर्शनः, कथितस्तद्वृत्तान्तः, प्रकाशितश्चात्मनश्च तेन सह मैत्रीभावः कुमाराभ्यां, परितुष्टः कर्मविलासः, चिन्तितमनेन—मम तावदपथ्यसेवनमिव व्याधेरुपचयहेतुरेष स्पर्शनः, दृष्ट एव मयाऽनेकशः पूर्वं, तत्सुन्दरमेतत्संपन्नं—यदनेन सहानयोर्मैत्री संजातेति, केवलं प्रकृतिरियं ममानादिरूढा वर्त्तते यदुत—योऽस्यानुकूलस्तस्य मया प्रतिकूलेन भवितव्यं, यः पुनरस्य प्रतिकूलो निरभिष्वङ्गतया तस्य मया सुन्दरं वर्त्तितव्यं, यः पुनरेकान्ततस्त्यजति स मयाऽपि सर्वथा मोक्तव्य एव, तदेवं स्थिते निरीक्ष्य निरीक्ष्य कुमारयोरेनं प्रति चेष्टितं यथोचितं करिष्यामीति विचिन्त्याभिहितं कर्मविलासेन—वत्सौ! सुन्दरमनुष्ठितं भवद्भ्यां यदेष स्पर्शनः प्राणत्यागं

…स्वरूपेणादर्शकः संसारवैचित्र्यस्य बोधको विदुषां निर्वेदभूमिर्विवेकिनाम् अविज्ञातस्व-
…क्षिप्तानि तावद्दृष्टो मया पर्यन्तदारुणः स्वरूपेणादर्शकः … प्रियसंभाषणपूर्वकं पृष्टोऽसौ मया—भद्र! कथय
…विषयाभिलाषस्य मन्त्रिणः संबन्धी विपाको नाम पुरुषः, ततः प्रियसंभाषणपूर्वकं … कस्मिंश्चिदवसरे सुगृहीतनामधेयेन
…न्द्रस्य प्रस्थानकारणं?, कुतूहलं मे, विपाकेनाभिहितं—आर्य! यद्येवं ततः समाकर्णय, पूर्वमिह कस्मिंश्चिदवसरे सुगृहीतनामधेयेन
…केसरिणाऽभिहितोऽमात्यो यदुत—आर्य विषयाभिलाष! तथा कथंचिद्विधेहि यथा मम समस्तमपि जगत् किङ्करतां प्रतिपद्यते,
…भिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततो नान्यः कश्चिदस्य राजादिष्टप्रयोजनस्य निर्वर्त्तनक्षम इति मनसि पर्यालोच्य किं चात्रान्येन
…दुना क्लेशितेन?, साधयिष्यन्त्येतान्येवाचिन्त्यवीर्यतया प्रस्तुतप्रयोजनमिति संजातावष्टम्भेन मन्त्रिणा गाढमनुरक्तभक्तानि विवि-
…निर्व्यूढसाहसानि स्वामिनि भृत्यतया लब्धजयपताकानि जनहृदयाक्षेपकरणपटूनि प्रत्यादेशः शूराणां प्रकर्षश्चटुलानां निकषभूमिः
…धुराणां परमकाष्ठा साहसिकानां निदर्शनं दुर्दान्तानां आत्मीयान्येव स्पर्शनादीनि पञ्च गृहीतानि मानुषाणि प्रहितानि जगद्व-
…, ततो मया चिन्तितम्—अये! लब्धं स्पर्शनस्य तावन्मूलोत्थानं, विपाकेनाभिहितं—ततो वितते जगति विचरद्भिस्तैर्वशी-
…यनं वर्तते, प्राहितप्रायं रागकेसरिणः किङ्करतां, केवलं महाराक्षससमुदायानामितिविशेष इव तेषामुपद्रवकारी समुत्थितः श्रूयते
…न् सन्तोषो नाम चरटो, निर्वाहिताश्च तान्यभिभूय किल कियन्तोऽपि लोकास्तेन, प्रवेशिताश्च देवभुक्तेरतिक्रान्तायां निर्वृतौ
… च श्रूयते, ततो मया चिन्तितं—व्यभिचरति मनागयमर्थो, यतोऽस्माकं समक्षमेव मनीषिबालयोः स्पर्शनेन निर्वृतौ नगर्यां
…मनं सदागमबलेनाख्यातं, अयं तु स्पर्शनादीन्यभिभूय सन्तोषेण निर्वाहिता लोकाः स्थापिताश्च निर्वृतौ नगर्यामिति कथयति,
…?, अथवा किमनयाऽकाण्डपर्यालोचनया?, अवहितस्तावदाकर्णयाम्यस्य वचनं, पश्चाद्विचारयिष्यामि, विपाकेनाभिहितं—ततो-

स्पर्शनस्य…
रितप्रका…
शः राजस…
चित्ते राग…
केसरी र…
जा विषय…
भिलापो…
मन्त्री…

॥ १५९ ॥

भाषाकौशलो बहुविधवेषविरचनाचतुरः स्वामिकार्यबद्धकक्षो लब्धलक्ष्योऽनुपलक्ष्यश्च प्रहितस्तेनात्मीयः प्रभावो नाम पुरुषः प्रणिधिः, आदिष्टश्चासौ प्रस्तुतप्रयोजनं, ततो विविधदेशेषु कियन्तमपि कालं पर्यट्य समागतः सोऽन्यदा, प्रविष्टो बोधसमीपे, विहितप्रणामो निषण्णो भूतले, बोधेनापि विधायोचितां प्रतिपत्तिमभिहितोऽसौ—भद्र! वर्णयात्मीयवृत्तान्तं, प्रभावः प्राह—यदाज्ञापयति देवः, अस्ति(स्ति) तावदहमितो निर्गत्य गतो बहिरङ्गेषु नानादेशेषु, न लब्धो मया तत्र प्रस्तुतप्रवृत्तिगन्धोऽपि, ततो गतोऽहमन्तरङ्गेषु जनपदेषु, तत्र च दृष्टमेकत्र मया भिल्लपल्लीकल्पमाकीर्णं समन्तात्कामादिभिश्चरटैः निवासः पापिष्ठलोकानां आकरो मिथ्याभिमानस्य हेतुरकल्याणपरम्परायाः अवष्टब्धं सततं विततेन तमसा रहितं प्रकाशलेशेनापि राजसचित्तं नाम नगरं, तत्र च चूडामणिश्चरटचमूस्य कारणं समस्तपापवृत्तीनां वज्रपातः कुशलमार्गगिरेः दुर्जयः शक्रादीनां अतुलबलपराक्रमो रागकेसरी नाम नरेन्द्रः, तस्य च चिन्तकः सर्वप्रयोजनानां अप्रतिहताज्ञः समस्तस्थानेषु निपुणो जगद्वशीकरणे कृताभ्यासो जन्तुविमोहने पटुबुद्धिः पापनीतिमार्गेषु अनपेक्षः स्वकार्यप्रवृत्तौ परोपदेशानां निश्चिन्तसमस्तराज्यभारो विषयाभिलाषो नामामात्यः, ततस्तस्मिन्नगरे यावदहं राजकुलस्याभ्यर्णभूभागे प्राप्तस्तावदकाण्ड एव समुल्लसितो बहलः कोलाहलो, निर्गच्छन्ति घोषयता बन्दिवृन्देन प्रख्यापितमाहात्म्या लौल्यादिनरेन्द्राधिष्ठिता मिथ्याभिनिवेशादयो भूयांसः स्यन्दनाः, पूरयन्ति गलगर्जितेन दिगन्तराणि राजमार्गमवतरन्तो ममत्वादयः करिवराः, चलिता हेषारवेण बधिरयन्तो दिक्चक्रवालं अज्ञानादयो वरवाजिनो, विराजन्ते गृहीतनानायुधा रणशौण्डीरतया वल्गमानाः पुरतो धावन्तश्चापलादयोऽसंख्येयाः पदातयः, ततः कन्दर्पप्रयाणकपटहशब्दाकर्णनसमनन्तरं खरपवनप्रेरितमेघजालमिव क्षणमात्रेणैव विलासध्वजमालाकुलं बिब्बोकशङ्खकाहलाध्वनिपूरितदिगन्तरं मीलितमपरिमितं बलं, ततस्तदवलोक्य मया चिन्तितं—अये! किमेतत्? गन्तुमिव प्रवृत्तः क्वचिदयं राजा लक्ष्यते, तत्किमस्य गमनप्रयोजनमिति याव-

व्यवहितानि तावद्दृष्टो मया पर्यन्तदारुणः स्वरूपेणादर्शकः संसारवाचकस्य ... ...
देवकेसरस्यैव विषयाभिलाषस्य मन्त्रिणः संबन्धी विपाको नाम पुरुषः, ततः प्रियसंभाषणपूर्वकं पृष्टोऽसौ मया—...
रेन्द्रस्य प्रस्थानकारणं ?, कुतूहलं मे, विपाकेनाभिहितं—आर्य ! यद्येवं ततः समाकर्णय, पूर्वमिह कचिदवसरे सुगृहीतनामधेयेन
केसरिणाऽभिहितोऽमात्यो यदुत—आर्य विषयाभिलाष ! तथा कथंचिद्विधेहि यथा मम समस्तमपि जगत् किङ्करतां प्रतिपद्यते,
भिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततो नान्यः कश्चिदस्य राजादिष्टप्रयोजनस्य निर्वर्तनक्षम इति मनसि पर्यालोच्य किं बाह्यान्येन
बहुना इङ्गितेन ?, साधयिष्यन्त्येतान्येवाचिन्त्यवीर्यतया प्रस्तुतप्रयोजनमिति संजातावष्टम्भेन मन्त्रिणा गाढमनुरक्तभक्तानि विवि-
निर्व्यूढसाहसानि स्वामिनि भृत्यतया लब्धजयपताकानि जनहृदयाक्षेपकरणपटूनि प्रत्यादेशः शूराणां प्रकर्षश्चटुलानां निकषभूमिः
चतुराणां परमकाष्ठा साहसिकानां निदर्शनं दुर्दान्तानां आत्मीयान्येव स्पर्शनादीनि पञ्च गृहीतानि मानुषाणि प्रहितानि जगद्व-
ई, ततो मया चिन्तितम्—अये ! लब्धं स्पर्शनस्य तावन्मूलोत्थानं, विपाकेनाभिहितं—ततो वितते जगति विचरद्भिस्तैर्वशी-
भुवनं वर्तते, प्राप्तिप्रायं रागकेसरिणः किङ्करतां, केवलं महाशल्यसमुदायानामितिविशेष इव तेषामुपद्रवकारी समुत्थितः श्रूयते
न्त् सन्तोषो नाम चरटो, निर्वाहिताश्च तान्यभिभूय किल कियन्तोऽपि लोकास्तेन, प्रवेशिताश्च देवभुक्तेरतिक्रान्तायां निर्वृतौ
ते च श्रूयते, ततो मया चिन्तितं—व्यभिचरति मनागयमर्थो, यतोऽस्माकं समक्षमेव मनीषिबालयोः स्पर्शनेन निर्वृतौ नगर्यो
र्शनं सदागमबलेनाख्यातं, अयं तु स्पर्शनादीन्यभिभूय सन्तोषेण निर्वाहिता लोकाः स्थापिताश्च निर्वृतौ नगर्यामिति कथयति,
द् ?, अथवा किमनयाऽकाण्डपर्यालोचनया ?, अवहितस्तावदाकर्णयाम्यस्य वचनं, पश्चाद्विचारयिष्यामि, विपाकेनाभिहितं—ततो-

शः राज
चित्ते रा
केसरी
जा विष
भिला
मक्त

॥ १५

भाषाकौशलो बहुविधवेषविरचनाचतुरः स्वामिकार्यबद्धकक्षो लब्धलक्ष्योऽनुपलक्ष्यश्च प्रहितस्तेनात्मीयः **प्रभावो** नाम पुरुषः प्रणिधिः, आदिष्टश्चासौ प्रस्तुतप्रयोजनं, ततो विविधदेशेषु कियन्तमपि कालं पर्यट्य समागतः सोऽन्यदा, प्रविष्टो बोधसमीपे, विहितप्रणामो निषण्णो भूतले, बोधेनापि विधायोचितां प्रतिपत्तिमभिहितोऽसौ—भद्र! वर्णयात्मीयवृत्तान्तं, प्रभावः प्राह—यदाज्ञापयति देवः, अस्ति(स्मि) तावदहमितो निर्गत्य गतो बहिरङ्गेषु नानादेशेषु, न लब्धो मया तत्र प्रस्तुतप्रवृत्तिगन्धोऽपि, ततो गतोऽहमन्तरङ्गेषु जनपदेषु, तत्र च दृष्टमेकत्र मया भिल्लपल्लीकल्पमाकीर्णं समन्तात्कामादिभिश्चरटैः निवासः पापिष्ठलोकानां आकरो मिथ्याभिमानस्य हेतुरकल्याणपरम्परायाः अवष्टब्धं सततं विततेन तमसा रहितं प्रकाशलेशेनापि **राजसचित्तं** नाम नगरं, तत्र च चूडामणिश्चरटचक्रस्य कारणं समस्तपापवृत्तीनां वज्रपातः कुशलमार्गगिरेः दुर्जयः शक्रादीनां अतुलबलपराक्रमो **रागकेसरी** नाम नरेन्द्रः, तस्य च चिन्तकः सर्वप्रयोजनानां अप्रतिहताज्ञः समस्तस्थानेषु निपुणो जगद्वशीकरणे कृताभ्यासो जन्तुविमोहने पटुबुद्धिः पापनीतिमार्गेषु अनपेक्षः स्वकार्यप्रवृत्तौ परोपदेशानां निक्षिप्तसमस्तराज्यभारो **विषयाभिलाषो** नामामात्यः, ततस्तस्मिन्नगरे यावदहं राजकुलस्याभ्यर्णभूभागे प्राप्तस्तावदकाण्ड एव समुल्लसितो बहलः कोलाहलो, निर्गच्छन्ति घोषयता बन्दिवृन्देन प्रख्यापितमाहात्म्या लौल्यादिनरेन्द्राधिष्ठिता **मिथ्याभिनिवेशादयो** भूयांसः स्यन्दनाः, पूरयन्ति गलगर्जितेन दिगन्तराणि राजमार्गमवतरन्तो **ममत्वादयः** करिवराः, चलिता हेषारवेण बधिरयन्तो दिक्चक्रवालं अज्ञानादयो वरवाजिनो, विराजन्ते गृहीतनानायुधा रणशौण्डीरतया वल्गमानाः पुरतो धावन्तश्चापलादयोऽसंख्येयाः पदातयः, ततः कन्दर्पप्रयाणकपटहशब्दाकर्णनसमनन्तरं खरपवनप्रेरितमेघजालमिव क्षणमात्रेणैव विलासध्वजमालाकुलं बिब्बोकशङ्खकाहलाध्वनिपूरितदिगन्तरं मीलितमपरिमितं बलं, ततस्तदवलोक्य मया चिन्तितं—अये! किमेतत्? गन्तुमिव प्रवृत्तः कश्चिदयं राजा लक्ष्यते, तत्किमस्य गमनप्रयोजनमिति याव-

वेदान्तवादिसिद्धान्ते, परमात्मा यथा किल । चराचरस्य जगतो, व्यापकत्वेन गीयते ॥ ३ ॥ महामोहस्तथैवात्र, स्ववीर्येण
द्वीपाधशेषलोकानां, व्यापकः समुदाहृतः ॥ ४ ॥ तत एव प्रवर्त्तन्ते, यान्ति तत्र पुनर्लयम् । सर्वे जीवाः परे पुंसि, यथा वेदा-
म् ॥ ५ ॥ महामोहात्प्रवर्त्तन्ते, तथा सर्वे मदादयः । लीयन्तेऽपि च तत्रैव, परमात्मा स वर्त्तते ॥ ६ ॥ अन्यच्च—यद् ज्ञात-
, मुक्त्वा सन्तोषजं सुखम् । इन्द्रियैर्बाध्यते जन्तुर्महामोहोऽत्र कारणम् ॥ ७ ॥ अधीत्य सर्वशास्त्राणि, नराः पण्डितमानिनः ।
ाः सोऽयं, महामोहो विजृम्भते ॥ ८ ॥ जैनेन्द्रमततत्त्वज्ञाः, कषायवशवर्त्तिनः । जायन्ते यत्परा लोके, तन्महामोहशासनम्
ाप्य मानुषं जन्म, लब्ध्वा जैनं च शासनम् । यत्तिष्ठन्ति गृहासक्ता, महामोहोऽत्र कारणम् ॥ १० ॥ विश्रब्धं निजभर्त्तारं,
लश्रियः । परेषु यत्प्रवर्त्तन्ते, महामोहस्य तत्फलम् ॥ ११ ॥ विलङ्घ्य च महामोहः, स्ववीर्येण निराकुलः । कांश्चिद्विडम्बय-
स्थितानपि ॥ १२ ॥ मनुष्यलोके पाताले, तथा देवालयेष्वपि । विलसत्येष महामोहो, गन्धहस्ती यदृच्छया ॥ १३ ॥ स-
ावेन, गाढं विश्रब्धचेतसाम् । कुर्वन्ति वैश्वनं यत्र, महामोहोऽत्र कारणम् ॥ १४ ॥ विलङ्घ्य कुलमर्यादां, पारदार्येऽपि य-
न्ते विलसत्येष, महामोहमहानृपः ॥ १५ ॥ यैत एव समुत्पन्ना, जाताश्च गुणभाजनम् । प्रतिकूला गुरोस्तस्य, वशो येऽस्य
॥ १६ ॥ अनार्याणि तथाऽन्यानि, यानि कार्याणि कर्हिचित् । चौर्यादीनि विलासेन, तेषामेष प्रवर्त्तकः ॥ १७ ॥ इत्थं प्रभूत-
रिपाल्य जगत्रयम् । वृद्धोऽहमधुना युक्तं, किं ममेति विचिन्त्य च ॥ १८ ॥ पार्श्वस्थितोऽपि शक्नोमि, वीर्येण परिरक्षितुम् ।
ुत्राय, राज्यं यच्छामि साम्प्रतम् ॥ १९ ॥ युग्मम् । रागकेसरिणे दत्त्वा, ततो राज्यं विचक्षणः । महामोहोऽधुना सोऽयं,

ाक्रम्य) सु प्र॰ २ यथेच्छया प्र॰ ३ वचनं-अनुग्राहितकृदपि. प्र॰ ४ गुरोः. ५ आत्तदीक्षाः. ६ श्रुताध्ययनादिना. ७ कानिचित् प्र॰

महामोह महिमा

॥ १६१

ऽयमाप्तलोकश्रुतेराकर्णितोऽद्य देवेन रागकेसरिणा स्पर्शनाद्यभिभवव्यतिकरः, ततोऽतिदुःसहमश्रुतपूर्वं च स्वपदातिपरिभववचनमाकर्ण्य कोपानलजनितरक्तलोचनयुगलेन विषमस्फुरिताधरेण करालभृकुटिभङ्गकुण्डलीकृतललाटपट्टेनाबद्धनिरन्तरस्वेदबिन्दुना निर्दयकराभिहतधरणीपृष्ठेन प्रलयज्वलनभास्वरं रूपमाबिभ्रताऽमर्षवशपरिस्खलद्वचनेन देवेन रागकेसरिणाऽऽज्ञापितः परिजनः—अरे त्वरितास्ताडयत प्रयाणकपटहं सज्जीकुरुत चतुरङ्गं बलं, परिजनेनाभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततस्तथा देवमायास्यमानमवलोक्य विषयाभिलाषेणाभिहितं—देव! अलमावेगेन, कियानसौ वराकः सन्तोषः स्थानमादरस्य?, न खलु केसरी लीलादलितत्रिगण्डगलितवरकरिनिकरो हरिणं व्यापादयतयोद्दिश्यायस्तचित्तो भवति, देवेनाभिहितं—सखे! सत्यमिदं, केवलं युष्मानुपकदर्थनां कुर्वता दृढमुद्वेजितास्तेन पापेन सन्तोषेण, न खलु तमनुन्मूल्य मम मनसः सुखासिका संपद्यते, मन्त्रिणाऽभिहितं—देव! स्तोकमेतत्, मुच्यतां संरम्भः, ततस्तद्वचनेन मनाक् स्वस्थीभूतो देवः, कृतमशेषं गमनोचितं, स्थापितः पुरतः स्नेहसलिलपूर्णः प्रेमाबन्धाख्यः कनककलशः उद्घोषितः केलिजल्पनामको जयजय शब्दः, गीतानि चाटुवचनादीनि मङ्गलानि प्रहतं रतिकलहनामकमुद्दामातोद्यवृन्दं, निर्वर्त्तितान्यङ्गरागभूषणादीनि समस्तकौतुकानि, प्रवृत्तो रथावरोहणार्थं देवः, अत्रान्तरे स्मृतमनेन—अये! न दृष्टोऽद्यापि मया तातः, अहो मे प्रमत्तता अहो मे दुर्विनीतता अहो मे तुच्छत्वेन स्वल्पप्रयोजनेऽपि पर्याकुलता यत्तातपादवन्दनमपि विस्मृतमिति, ततो निवृत्त्य चलितस्तद्दर्शनार्थं देवो, मयाऽभिहितं—भद्र! कः पुनरस्य तातः?, ततो विपाकेनाभिहितं—आर्य! अतिमुग्धोऽसि, यतस्त्वमेतावदपि न जानीषे, यतोऽस्य देवस्य रागकेसरिणो बालाबलादीनामपि सुप्रतीतोऽनेकाद्भुतकर्म्मा भुवनत्रयप्रकटनाभिधानो महामोहो जनकः, तथाहि—महामोहो जगत्सर्वं, भ्रामयत्येष लीलया। शक्रादयो जगन्नाथा, यस्य किङ्करतां गताः॥ १॥ अन्येषां लङ्घयन्तीह, शौर्यावष्टम्भतो नराः। आज्ञां न तु जगत्यत्र, महामोहस्य केच-

महामो
प्रस्था

॥ १६

ह्नि प्रवर्त्तितं निःशेषं विशेषतो बलं, ततः स्वयमेव महामोहनरेन्द्रो देवो रागकेसरी
ं प्रस्थित इति ज्ञापितं सकलनरेन्द्राणां देवेन, प्रवर्त्तितं निःशेषं विशेषतो बलं, ततः स्वयमेव महामोहनरेन्द्रो देवो रागकेसरी
ह्यापारयः सर्वे महत्तमाः सर्वबलेन सन्तोषचरटस्योपरि निग्रहेण चलिता इतिवार्त्तया क्षुभितमेतत् समन्ताद्राजसचित्तं नगरं,
तोऽयं महान् कलकलः, सरिदं भद्र! अस्य नरेन्द्रस्य प्रस्थानप्रयोजनमिति, एतच्चातिकुतूहलिनं भवन्तमालोक्य मया निवेदितं,
लिप्सया मम वचनमात्रोच्चारणेऽपि नावसरोऽस्ति, यतो ममामानीके नियमः, मयाऽभिहितं—आर्य! किमत्र वक्तव्यं? परोप-
णव्यग्रा एव सत्पुरुषा भवन्ति, ते हि परे प्रियं कर्त्तुमुद्यताः शिथिलयन्ति स्वप्रयोजनं कुर्वन्ति स्वभुजोपार्जितद्रव्यव्ययं
विविधदुःखानि न गणयन्त्याऽऽपदं ददति मस्तकं प्रक्रामन्ति प्राणान् परप्रयोजनमेव हि ते स्वप्रयोजनं मन्यन्ते, ततश्चैवं-
वचनैर्मनसि परितुष्टो नामयित्वा मदभिमुखमीषदुत्तमाङ्गं प्रजाम्यहमधुना इत्यभिधाय च कृतप्रणामो मया गतो विपाकः, मया
—साधितप्रायं मयाऽधुना राजकार्यं, यतः स्पर्शनस्य मूलशुद्धिमुपलभ्य भवताऽऽगन्तव्यमेतावानेव मम राजादेशः, तत्र यावन्तो-
पाकेन स्पर्शनादीनां गुणा वर्णितास्ते सर्वे तत्र स्पर्शने घटन्ते, ममानुभवसिद्धमेतत्, तस्मादेतदुपवर्णितमानुपपन्नकस्याद्योऽसौ
, लब्धा मया तस्य मूलशुद्धिः, केवलमेनं सन्तोषव्यतिकरमद्यापि नावगच्छामि, एतावद्वितर्कयामि—सदागमानुचर एवायं कश्चि-
, अन्यथा पूर्वापरविरुद्धमेतत्स्यात्, अथवा किमनेन?, गच्छामि तावत् स्वामिपादमूलं, निवेदयामि यथोपलब्धवृत्तान्तं, ततो देव
ोचितं विधास्यतीत्यालोच्य समागतोऽहम्, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणमिति, बोधेनाभिहितं—साधु प्रभाव! साधु सुन्दरमनुष्ठितं भवता,
प्रभावेण प्रविष्टो बोधः कुमारसमीपं, कृतप्रणामेन च निवेदितः कुमाराय समस्तोऽपि प्रभावानीतवार्त्तावृत्तान्तः, परितुष्टो मनीषी,
प्रभावः, पृष्टोऽन्यदा मनीषिणा स्पर्शनः यदुत—भद्र! किं भवतः सदागमेनैव तेन भवजन्तुना सुमित्रेण सह विरहः संपादितः

शेते निश्चिन्ततां गतः ॥ २० ॥ तथापीदं जगत्सर्वं, प्रभावेन महात्मनः । तस्यैव वर्त्तते नूनं, कोऽन्यः स्यादस्य पालकः ? ॥ २१ ॥ तदेपोऽद्भुतकर्त्तव्यः, प्रसिद्धोऽपि जगत्त्रये । महामोहनरेन्द्रस्ते, कथं प्रष्टव्यतां गतः ? ॥ २२ ॥ ततो मयाऽभिहितं—भद्र ! न कर्त्तव्योऽत्र भवता कोपः, पथिकः खल्वहं, श्रुतश्च मयापि महामोहः पूर्वं सामान्येन न पुनर्विशेषतो रागकेसरिजनकतया तदधुनाऽपनीतं ममाज्ञानं भद्रेण, तदुत्तरवृत्तान्तमप्याख्यातुमर्हति भद्रः, विपाकेनाभिहितं—ततो गतो देवः शीघ्रं जनकपादमूलं, दृष्टोऽनेन तमःसंज्ञकेन लम्बमानेन भ्रूयुगलेन अविद्याभिधानया प्रकम्पमानया गात्रयष्ट्या जराजीर्णकायस्तृष्णाभिधानायां वेदिकायां विपर्याससनाम्नि विष्टरे महत्युपविष्टो महामोहः, ततः क्षितितलविन्यस्तहस्तमस्तकेन कृतं देवेन पादपतनं, अभिनन्दितो महामोहेन, निषीदतश्च भूतले देवस्य दापितं महामोहेनासनं, उपविष्टस्तत्र जनकसंभ्रमवचनेन देवः, पृष्टा शरीरकुशलवार्त्ता, निवेदितश्च प्रस्तुतव्यतिकरः, ततो महामोहेनाभिहितं—पुत्र ! ममाधुना जरद्दीवरस्येव पश्चिमो भावो वर्त्तते, ततो मदीयशरीरस्य पामापरिगतमूर्त्तेरिव करभस्य यद्बाध्यते तत्सारं ततो न युक्तं मयि तिष्ठति भवतः प्रस्थानं कर्तुं तिष्ठ त्वं विपुलं राज्यं विदधानो निराकुलचित्तः अहमेव प्रस्तुतप्रयोजनं साधयिष्यामीति, देवेन कर्णौ पिधायाभिहितं—तात ! मा मैवं वोचः शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलं अनन्तकल्पस्थायि भवतु यौष्माकं शरीरं, न खलु युष्मदीयशरीरनिराबाधामात्रपरितोषिणि किङ्करजनेऽस्मिन्नेवमाज्ञापयितुमर्हति तातः, तत्किमनेन बहुना ? गच्छाम्यहं अनुजानीत यूयं, महामोहः प्राह—जात ! मया तावद्गन्तव्यमेव भवतस्तु केवलमवस्थानेऽनुज्ञा इत्यभिधायोत्थितो महामोहः, ततो विज्ञाय निर्बन्धं देवेनाभिहितं—तात ! यद्येवं ततोऽहमपि तातपादानुचरो भविष्यामि न प्रतिस्खलनीयस्तातेन, महामोहः प्राह—जात ! एवं भवतु, न खलु वयमपि भवन्तं मोक्तुं क्षणमपि पारयामः, केवलं गुरुतया प्रयोजनस्यैवं मन्त्रितमस्माभिस्तदधुना सुन्दरमिदं जातेन जल्पितं, देवेनाभिहितं—महाप्रसादः, तत-

महामोह
प्रस्थानं

प्रस्थित इति ज्ञापितं समस्तनरेन्द्राणां देवेन, प्रवर्त्तितं निःशेषं विशेषतो बलं, ततः स्वयमेव महामोहनरेन्द्रो देवो रागकेसरी ापारयः सर्वे मन्त्रिमहत्तमाः सर्वबलेन सन्तोपचरटस्योपरि निग्रहेण चलिता इतिवार्त्तया क्षुभितमेतत् समन्ताद्राजसचित्तं नगरं, ऽयं महलः कलकलः, तदिदं भद्र ! अस्य नरेन्द्रस्य प्रस्थानप्रयोजनमिति, एतच्चातिकुतूहलिनं भवन्तमालोक्य मया निवेदितं, त्वरया मम वचनमात्रोच्चारणेऽपि नावसरोऽस्ति, यतो ममाप्यानीके नियमः, मयाऽभिहितं—आर्य ! किमत्र वक्तव्यं ? परोप- ल्यमा एव सत्पुरुषा भवन्ति, ते हि परे प्रियं कर्त्तुमुद्यताः शिथिलयन्ति स्वप्रयोजनं कुर्वन्ति स्वभुजोपार्जितद्रव्यव्ययं विधदुःखानि न गणयन्त्याऽऽपदं ददति मस्तकं प्रक्रामन्ति प्राणान् परप्रयोजनमेव हि ते स्वप्रयोजनं मन्यन्ते, ततश्चैवं- नैर्मनसि परितुष्टो नामयित्वा मदभिमुखमीषदुत्तमाङ्गं व्रजाम्यहमधुना इत्यभिधाय च कृतप्रणामो मया गतो विपाकः, मया साधितप्रायं मयाऽधुना राजकार्यं, यतः स्पर्शनस्य मूलशुद्धिमुपलभ्य भवताऽऽगन्तव्यमेतावानेव मम राजादेशः, तत्र यावन्तो- ेन स्पर्शनादीनां गुणा वर्णितास्ते सर्वे तत्र स्पर्शने घटन्ते, ममानुभवसिद्धमेतत्, तस्मादेतदुपवर्णितमानुपपञ्चकस्याद्योऽसौ लब्धा मया तस्य मूलशुद्धिः, केवलमेनं सन्तोपव्यतिकरमद्यापि नावगच्छामि, एतावद्वितर्कयामि—सदागमानुचर एवायं कश्चि- अन्यथा पूर्वापरविरुद्धमेतत्स्यात्, अथवा किमनेन ?, गच्छामि तावत् स्वामिपादमूलं, निवेदयामि यथोपलब्धवृत्तान्तं, ततो देव पितं विज्ञास्यतीत्यालोच्य समागतोऽहम्, एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणमिति, बोधेनाभिहितं—साधु प्रभाव ! साधु सुन्दरमनुष्ठितं भवता,
भावेण प्रविष्टो योधः कुमारसमीपं, कृतप्रणामेन च निवेदितः कुमाराय समस्तोऽपि प्रभावानीतवार्त्तावृत्तान्तः, परितुष्टो मनीषी, ॥ १६३
वः, पृष्टोऽन्यदा मनीषिणा स्पर्शनः यदुत—भद्र ! किं भवतः सदागमेनैव तेन भवजन्तुना सुमित्रेण सह विरहः संपादितः

उत तत्र कश्चिदन्योऽप्यासीदिति ?, स्पर्शनेनाभिहितं—आर्य ! आसीत्, केवलमलं तत्कथया, न खल्वहं भयविह्वलतया तस्य क्रूरकर्मणो नामाप्युच्चारयितुं शक्नोमि, स हि सदागमस्तस्य केवलं भवजन्तोरुपदेशं ददाति मत्कदर्थनविषयं स तु तस्यैवानुचरः क्रूरकर्मा नानायातनाभिः साक्षान्मां कदर्थयति भवजन्तुं मत्तो विमुखयति तेनैव चाहं शरीरप्रासादान्निःसारितो भवजन्तुश्च निर्वृतौ नगर्यां प्रापितः स एव तत्र कारणं पुरुषः सदागमस्य केवलमुपदेशदाने व्यापारो, मनीषिणाऽभिहितं—भद्र ! किं तस्याभिधानं ?, स्पर्शनः प्राह—कथितमिदमार्यस्य मया—नाहं भयाकुलतया तदभिधानमुच्चारयामि, अत एव पूर्वमपि मया न युष्माकं तदाख्यातं, किं च—अतिपापिष्ठोऽसौ, ततोऽलं नामग्रहणेन, पापिष्ठजनकथा हि क्रियमाणा पापं वर्द्धयति यशो दूषयति लाघवमाधत्ते मनो विप्लावयति धर्मबुद्धिं ध्वंसयतीति, मनीषिणाऽभिहितं—तथापि महत्कुतूहलं तदभिधानश्रवणेऽस्माकं, न चास्मदभ्यर्णे वर्त्तमानेन भवता तद्भयं विधातव्यं, न च नामग्रहणमात्रेण किञ्चित्पापं, न ह्यग्निरित्युक्ते मुखदाहः संपद्यते, ततो विधाय निर्बन्धं तरलिततारं दशापि दिशोऽवलोकयता स्पर्शनेनाभिहितं—आर्य ! यद्येवं ततः सन्तोष इति तस्य दुर्नामकस्य नाम, मनीषिणा चिन्तितं—सम्यगुपलब्धा मूलशुद्धिरस्य स्पर्शनस्य प्रभावेण, यतः सन्तोषव्यतिकर एवैकस्तत्राघटमानक आसीत् सोऽप्यधुना घटितः, सम्यङ् मया पूर्वं वितर्कितं यथा—न सुन्दरः खल्वेष स्पर्शनः प्रायेणेति, यतो विषयाभिलाषप्रयुक्तोऽयं लोकवञ्चनप्रवणः पर्यटति तदशोभन एवायं, तथापि प्रतिपन्नोऽयं मया मित्रतया दर्शितो बहिश्छायया स्नेहभावः क्रीडितमेकत्र बहुकालं तस्मान्न युक्तोऽकाण्ड एव परित्यक्तुं, केवलं विज्ञातस्वरूपेणास्य मयाऽधुना सुतरां न कर्त्तव्यो विश्रम्भो नाचरितव्यमस्यानुकूलं न समर्पणीयमात्मस्वरूपं न निवेदनीयं गुह्यं नापि दर्शनीयो बहिर्भावो, विषमप्रकृतिरेष वर्त्तते ततोऽनेन सह यापनया वर्त्तितव्यं पूर्वस्थित्यैव पर्यटितव्यं सर्वत्र सहितेन कर्त्तव्यं चात्मीयप्रयोजनबोधकमस्य वचनं, केवलमभिष्वङ्गोऽ-

कार्यो मया यावदस्य सर्वथा परित्यागावसरो भवति, एवं वर्त्तमानस्य मे न भविष्यत्येष बाधक इति स्थापिता मनीषिणा स्वच-
न्तः, ततः पूर्वस्थित्यैव विलसन्ति ते स्पर्शनमनीषिबाला नानास्थानेषु, व्रजन्ति दिनानि, अन्यदा स्पर्शनेन कृतो जल्पप्रस्तावो-
शेन—अरे! किमत्र लोके सारं? किं वा सर्वे जन्तवोऽभिलषन्ति?, बालेनाभिहितं—वयस्य! किमत्र ज्ञातव्यं?, सुप्रसि-
र्शनः प्राह—कथय किं तत्?, बालो जगाद—वयस्य! सुखं, स्पर्शनः प्राह—तत् किमिति तदेव सदा न सेव्यते, बालेना-
स्य सेवनोपायः?, स्पर्शनेनोक्तं—अहम्, बालो जगाद—कथं?, स्पर्शनः प्राह—अस्ति मे योगशक्तिः, तयाऽहं प्राणिनां
वेश्य बहिरन्तश्च कचिल्लीनस्तिष्ठामि, ततश्च ते यदि भक्तिपुरःसरं मामेव ध्यायन्ति कोमललवितस्पर्शनसंबन्धं कुर्वन्ति ततो
ं लभन्ते, तेनाहं सुखसेवनस्योपायो, मनीषिणा चिन्तितं—अये! रचितोऽनेनावयोर्वञ्चनप्रपञ्चो, बालेनाभिहितं—वयस्य!
ं कालं नावेदितमिदमस्माकं?, अहो वञ्चिता वयमधन्याः सत्यप्येवंविधे सुखोपाये तदनासेवनेन, अहो ते गम्भीरता यदेवंवि-
शक्तिमात्मनो न प्रकटयसि, तदिदानीमपि कुरु प्रसादं, दर्शय कुतूहलं व्यापारय योगशक्तिं भवावयोः सुखसेवनहेतुरिति,
पतामेतदिति दृष्टिविकारेणैव दर्शयता साकूतेन निरीक्षितं मनीषिणो वदनं स्पर्शनेन, ततः पश्यामि किं तावत् करोतीति
नीषिणाऽभिहितं—वयस्य! क्रियतां बालभाषितं, कोऽत्र विरोधः?, ततः स्पर्शनेन विरचितं पद्मासनं स्थिरीकृतः कायः
हिर्विक्षेपः निश्चलीकृता दृष्टिः समर्पिता नासिकाग्रे निबद्धं हृत्पौण्डरीके मानसं धृता धारणा संजाता तत्प्रत्ययैकतानता
ध्यानं निरुद्धाः करणवृत्तयः आविर्भूतः स्वरूपशून्य इवार्थनिर्भासः संजातः समाधिः विहितोऽन्तर्धानहेतुः संयमः कृत-
अनुप्रविष्टो मनीषिबालयोः शरीरं, अधिष्ठितः स्वाभिहितप्रदेशः विस्मितौ मनीषिबालौ प्रवृत्ता द्वयोरपि कोमलस्पर्शेच्छा,

बालस्य स्पर्शनाधीनता

स्पर्शनयोगशक्ति

ततो बालो मृदूनि शयनानि सुखान्यासनानि कोमलानि वसनानि अस्थिमांसत्वग्रोमसुखदायीनि संवाहनानि ललितललनानामनवरतसुरतानि ऋतु(त्व)विपर्यस्तवीर्याणि सुखस्पर्शविलेपनानि अन्यानि चोद्वर्त्तनस्नानादीनि स्पर्शनप्रियाणि गृद्धो मूर्च्छितः सततमासेवते, तच्च शयनादिकं भस्मकव्याधिरिव भक्तपानं स्पर्शनः समस्तमुपभुङ्क्ते, बालस्य तु गार्ध्यव्याधिविह्वलीभूतचित्तस्य सन्तोषस्वरूपस्वास्थ्यविकलतया पामाकण्डूयनमिव परमार्थतस्तद्दुःखकारणमेव, तथाऽप्यसौ विपर्यासवशेन तदुपभोगे सति चिन्तयति—अहो मे सुखं अहो मे परमानन्दः, ततो मिथ्याभावनया परमसुखसन्दर्भनिर्भरः किलाहमिति वृथा निमीलिताक्षोऽनाख्येयं रसान्तरमवगाहते, मनीषी पुनर्मृदुस्पर्शेच्छायां प्रवर्त्तमानायामेवं भावयति—अये! स्पर्शनजनितोऽयं मम विकारो, न स्वाभाविकः, परमरिपुश्चायं मम वर्त्तते, सुनिर्णीतमिदं मया, ततः कथमयं सुखहेतुर्भविष्यतीतिमत्वा तदनुकूलं न किञ्चिदाचरति, अथ कथञ्चित्प्रतिपन्नोऽयं मित्रतयाऽनुवर्त्तनीयस्तावदितिभावनया कालयापनां कुर्वाणस्तदनुकूलमपि किञ्चिदाचरति तथापि तस्य लौल्यरोगविकलतया सन्तोषामृतस्वस्थीभूतमानसस्य रोगरहितशरीरस्येव सुपथ्यान्नं तच्छयनादिकमुपभुज्यमानं सुखमेवोत्पादयति, तथापि नासौ तत्राभिष्वङ्गं विधत्ते, ततो न भवत्यागामिनोऽपि दुःखस्यायम्थः, अन्यदा प्रकटीभूतः स्पर्शनः, अभिहितोऽनेन बालः—अयि मदीयपरिश्रमस्यास्ति वयस्य! किञ्चित्फलं? संपन्नस्ते कश्चिदुपकारः?, बालः प्राह—सखे! अनुगृहीतोऽस्मि, दर्शितो ममाचिन्त्याह्लादसंपादनेन भवता साक्षात्स्वर्गः, अथवा किमत्राश्चर्यं?, परार्थमेव निर्मितस्त्वमसि विधात्रा, तथाहि—परार्थमेव जायन्ते, लोके नूनं भवादृशाः। मादृशानां तु संभूतिस्त्वत्प्रसादेन सार्थिका ॥ १ ॥ इदं हि तेषां सौजन्यं, यत्स्वभावेन सर्वदा। परेषां सुखहेतुत्वं, प्रपद्यन्ते नरोत्तमाः ॥ २ ॥ स्पर्शनेन चिन्तितं—अये! संपन्नस्तावदेष मे निर्व्यभिचारः किङ्करः, प्रतिपद्यते मयाऽऽदिष्टमेष कृष्णं श्वेतं श्वेतं कृष्णमिति निर्विचारं, एवं विचिन्त्य स्पर्शनेनाभिहितं—वयस्य! इयतैव नः प्रयोजनं, परि-

र्नी भवदुपकारसंपत्त्येति, ततो मनीषिसमीपमुपगम्याभिहितमनेन—सखे! किं सार्थकः भवताऽर्थसंपादनेन मदीयः प्रयास
मनीषिणोक्तं—भद्र! किमत्रोच्यते, अनाख्येयलाघवकोऽतिशयः, स्पर्शनेन चिन्तितं—अये! साभिप्रायकमेतद्, दुष्टः खल्वेष
क्यते मादृशो रञ्जयितुं लक्षितोऽहमनेन स्वरूपतः प्रायेण, तस्मात्सलज्ज एव तावदास्तां नात्र बहुविकत्थनं श्रेयस्करं इति
तितया कृता स्पर्शनेन काकली, न दर्शितो मुखविकारोऽपि स्थितो मौनेनेति, इतश्च बालेनापि स्वमातुरकुशलमालायाः कथितः
भसेन यो योगदीपनशक्तिपुरःसरं सुखसंपादनसामर्थ्यलक्षणः स्पर्शनव्यतिकरः, अकुशलमालोवाच—जात! सूचितमिदमादावेव
सुन्दरस्त्वयानेन वरमित्रेण सार्द्धं संबन्धः हेतुः सुखपरम्परायाः, किं चास्ति ममापीदृशी योगशक्तिरिति दर्शयिष्याम्यहमपि
ठं, बालखूवाच—यद्येवं ततो बहुतरमम्बायाः प्रसादेनास्माभिरद्यापि द्रष्टव्यम्, अकुशलमालोवाच—तत्कथनीयं भवता
योगशक्तिरिति, इतश्च मनीषिणाऽपि स्वमातुः शुभसुन्दर्या निवेदितः सर्वोऽपि स्पर्शनवृत्तान्तः, तयाऽभिहितं—वत्स! न
पापमित्रेण सह संसर्गः, कारणमेष दुःखपद्धतेः, मनीषिणाऽभिहितं—सत्यमेतत्, केवलं न कर्त्तव्यमत्र भयमम्बया, ल-
यं स्वरूपेण, नाहमस्य यत्नवतोऽपि वञ्चनागोचरः, केवलमस्य परित्यागकालं प्रतिपालयामि, यतः प्रतिपन्नोऽयं मया मित्रतया
हातुं युक्तः, शुभसुन्दर्युवाच—जात! सुन्दरमिदमनुष्ठितं भवता, अहो ते लोकज्ञता अहो ते प्रतिपन्नवात्सल्यं अहो ते
हो गम्भीरता अहो ते स्थैर्यातिरेकः, तथाहि—नाकाण्ड एव मुञ्चन्ति, सदोषमपि सज्जनाः । प्रतिपन्नं गृहस्थायी,
जिनः ॥ १ ॥ प्रतिपन्नमकाले तु, सदोषमपि यस्त्यजेत् । स निन्द्यः स्यात्सतां मध्ये, न चासौ स्वार्थसाधकः ॥ २ ॥ यस्तु

हर्षोऽकुशलमालायाः

शुभसुन्दरीविचारः

॥ १६७ ॥

ः धन्द. २ °क्तिदीपनपु० प्र० ३ °व्यतिकरः प्र०

मूढतया काले, प्राप्तेऽपि न परित्यजेत् । सदोषं लभते तस्मात्, स्वक्षयं नात्र संशयः ॥ ३ ॥ हेयबुद्ध्या गृहीतेऽपि, वतो वस्तुनि बुद्धिमान् । तत्त्यागावसरापेक्षी, प्रशंसां लब्धुमर्हति ॥ ४ ॥ कर्मविलासराजस्तु महादेवीभ्यां सकाशात्तं कुमारव्यतिकरमाकर्ण्य परितुष्टो मनीषिणो रुष्टो बालस्य चित्तमध्ये, बालेनापि ततःप्रभृति गाढतरं कोमलशयनसुरताद्यासेवनानि स्पर्शनप्रियाणि दिवानिशमाचरता परित्यक्तो राजकुमारोचितः शेषव्यापारः परिहृतं गुरुदेवपादवन्दनं विमुक्तं कलाग्रहणं शिथिलीकृता लज्जा अङ्गीकृतः पशुधर्मः, ततोऽसौ न गणयति लोकवचनीयतां न रक्षति कुलकलङ्कं न जानीते स्वस्योपहास्यतां नोपेक्षते कुशलपक्षं न गृह्णाति सदुपदेशान्, केवलं यत्र कुत्रचित् नारीसङ्गमासनमन्यद्वा किञ्चित्कोमलमुपलभते तत्र तत्राविचार्य तत्स्वरूपं लौल्यातिरेकेण प्रवर्तत एव, ततो मनीषी संजातकरुणस्तं शिक्षयति स्पर्शनस्य मूलशुद्धिमाचष्टे वञ्चकोऽयमिति दीपयति भ्रातर्नास्य विश्वसनीयं परमरिपुरेष स्पर्शन इति तं बालं पुनः पुनश्चोदयति, बालः प्राह—मनीषिन्नलमनेनादृष्टार्थेन प्रलापेन, य एष मे वरवयस्योऽनन्तागाधसुखसागरावगाहने हेतुः स एव ते परमरिपुरिति कैषा भाषा?, मनीषिणा चिन्तितं—मूढः खल्वेष न शक्यते निवारयितुम्, अतोऽलमेतन्निवारणेन, स्वरक्षणे मया यत्नो विधेयः, तथाहि—अकार्यवारणोद्युक्तो, मूढे यः परिखिद्यते । वाग्विस्तरो वृथा तस्य, भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ॥ १ ॥ नोपदेशशतेनापि, मूढोऽकार्यान्निवर्त्यते । शीतांशुग्रसनात्केन राहुर्वाक्यैर्निवारितः ? ॥ २ ॥ अकार्ये दुर्विनीतेषु, प्रवृत्तेषु ततः सदा । न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्योऽवधीरणा ॥ ३ ॥ इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् । स्वकार्यकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ४ ॥ इतश्च तस्यैव कर्मविलासस्य राज्ञोऽस्ति सामान्यरूपा नाम देवी, तस्याश्चाभीष्टतमोऽस्ति मध्यमबुद्धिर्नाम दारको, वल्लभतमो मनीषिबालयोः, क्रीडितस्ताभ्यां सह भूयांसं कालं, स च प्रयोजनवशाद्राजादेशेनैव देशान्तरं गत आसीत्, इदानीमागतः, दृष्टौ मनीषिबालौ सह स्पर्श-

मध्यमबुद्धिवृत्तं

ऩिनमाभ्यां स्पर्शनेन च, ततः सकौतुकेन मध्यमबुद्धिना कर्णाभ्यर्णे निधाय वदनं पृष्टो बालः—क एप इति ?, निवेदितो
था—स्पर्शननामायमचिन्त्यप्रभावोऽस्मत्सहचर इति, मध्यमबुद्धिरुवाच—कथं ?, ततः कथितो बालेन सर्वोऽपि व्यतिकरः,
मबुद्धेरपि स्पर्शनस्योपरि स्नेहभावः, बालेनाभिहितं—भद्र स्पर्शन ! दर्शयास्य स्वकीयं माहात्म्यं, स्पर्शनः प्राह—एप दर्श-
प्रयुक्ता योगशक्तिः कृतमन्तर्द्धानं अधिष्ठितं मध्यमबुद्धेः शरीरं विस्मितो मध्यमबुद्धिः प्रवृत्ता कोमलस्पर्शेच्छा उपभुक्तानि
नादीनि संजातचित्ताह्लादः प्रीणितो मध्यमबुद्धिः, प्रकटीभूतः स्पर्शनः, पृष्टं स्वप्रयाससाफल्यम्, अनुगृहीतोऽहं भवतेति
मेन मध्यमबुद्धिना, ततः पात्रीभूतोऽयमपि न दूरयायी वर्त्तत इति विचिन्तितं स्पर्शनेन, मनीपिणा चिन्तितं—वशीकृत-
मध्यमबुद्धिरनेन पापेन स्पर्शनेन, अतो यद्युपदेशं गृह्णाति ततः शिक्षयाम्येनं, मा भूदस्य मुग्धतया वराकस्य वञ्चनमिति,
मध्यमबुद्धिरभिहितो मनीपिणा—भद्र ! न भद्रकोऽयं स्पर्शनो, विपयाभिलापप्रयुक्तोऽयं लोकानां वञ्चकः पर्यटति, मध्य-
—कथ ?, ततः कथिता मनीपिणा बोधप्रभावोपलब्धा समस्ताऽपि तस्य स्पर्शनस्य मूलशुद्धिः, मध्यमबुद्धिना चिन्तितं—
मम तावदस्य स्पर्शनस्य संबन्धिनी वत्सलता अचिन्त्यप्रभावता सुखहेतुता च, अयमपि च मनीपी नायुक्तभापी, तत्र
त्र तत्त्वं ? किं वा वयमेवंस्थिते कुर्म इति ?, अथवा किमनेन चिन्तितेन ? तावदम्बां पृच्छामि, तदुपदिष्टमाचरिष्यामीति वि-
सामान्यरूपायाः समीपं, कृतं पादपतनं अभिनन्दितस्तया निविष्टः क्षितितले निवेदितो व्यतिकरः सामान्यरूपयोक्तं—वत्स !
ना स्पर्शनमनीपिणोर्द्वयोरपि वचनमनुवर्त्तयतोभयाविरोधेन मध्यस्थतयैव स्थातुं युक्तं, कालान्तरे पुनर्य एव बलवत्तरः पक्षः ॥ १६९ ॥
भयणीयः, तथाहि—संशयापन्नचित्तेन, भिन्ने कार्यद्वये सता । कार्यः कालविलम्बोऽत्र, दृष्टान्तो मिथुनद्वयम् ॥१॥

मूढतया काले, प्राप्तेऽपि न परित्यजेत् । सदोषं लभते तस्मात्, स्वक्षयं नात्र संशयः ॥ ३ ॥ हेयबुद्ध्या गृहीतेऽपि, ततो वस्तुनि बुद्धिमान् । तत्त्यागावसरापेक्षी, प्रशंसां लब्धुमर्हति ॥ ४ ॥ कर्मविलासराजस्तु महादेवीभ्यां सकाशात्तं कुमारव्यतिकरमाकर्ण्य परितुष्टो मनीषिणो रुष्टो बालस्य चित्तमध्ये, बालेनापि ततःप्रभृति गाढतरं कोमलशयनसुरताद्यासेवनानि स्पर्शनप्रियाणि दिवानिशमाचरता परित्यक्तो राजकुमारोचितः शेषव्यापारः परिहृतं गुरुदेवपादवन्दनं विमुक्तं कलाग्रहणं शिथिलीकृता लज्जा अङ्गीकृतः पशुधर्मः, ततोऽसौ न गणयति लोकवचनीयतां न रक्षति कुलकलङ्कं न जानीते स्वस्योपहास्यतां नोपेक्षते कुशलपक्षं न गृह्णाति सदुपदेशान्, केवलं यत्र कुत्रचित् नारीसङ्गमासनमन्यद्वा किञ्चित्कोमलमुपलभते तत्र तत्राविचार्य तत्स्वरूपं लौल्यातिरेकेण प्रवर्त्तत एव, ततो मनीषी संजातकरुणस्तं शिक्षयति स्पर्शनस्य मूलशुद्धिमाचष्टे वञ्चकोऽयमिति दीपयति भावनास्य विश्वसनीयं परमरिपुरेष स्पर्शन इति तं बालं पुनः पुनश्चोदयति, बालः प्राह—मनीषिन्नलमनेनादृष्टार्थेन प्रलापेन, य एष मे वरवयस्योऽनन्तागाधसुखसागरावगाहने हेतुः स एव ते परमरिपुरिति केयं भाषा?, मनीषिणा चिन्तितं—मूढः खल्वेष न शक्यते निवारयितुम्, अतोऽलमेतन्निवारणेन, स्वरक्षणे मया यत्नो विधेयः, तथाहि—अकार्यवारणोद्युक्तो, मूढे यः परिखिद्यते । वाग्विस्तरो वृथा तस्य, भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ॥ १ ॥ नोपदेशशतेनापि, मूढोऽकार्यान्निवर्त्यते । शीतांशुग्रसनात्केन राहुर्वाक्यैर्निवारितः? ॥ २ ॥ अकार्ये दुर्विनीतेषु, प्रवृत्तेषु ततः सदा । न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्योऽवधीरणा ॥ ३ ॥ इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् । स्वकार्यैकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ४ ॥ इतश्च तस्यैव कर्मविलासस्य राज्ञोऽस्ति सामान्यरूपा नाम देवी, तस्याश्चाभीष्टतमोऽस्ति मध्यमबुद्धिर्नाम दारको, वल्लभतमो मनीषिबालयोः, क्रीडितस्ताभ्यां सह भूयांसं कालं, [illegible] च प्रयोजनवशाद्राजादेशेनैव देशान्तरं गत आसीत्, इदानीमागतः, दृष्टौ मनीषिबालौ सह स्पर्श-

मध्यमबुद्धिवृत्तं

...निसाभ्यां स्पर्शनेन च. ततः सकौतुकेन मध्यमबुद्धिना कर्णाभ्यर्णे निधाय वदनं पृष्टो बालः—क एष इति?, निवेदितो ...था—स्पर्शननामायमचिन्त्यप्रभावोऽस्मत्सहचर इति, मध्यमबुद्धिरुवाच—कथं?, ततः कथितो बालेन सर्वोऽपि व्यतिकरः, ...मबुद्धेरपि स्पर्शनस्योपरि स्नेहभावः, बालेनाभिहितं—भद्र स्पर्शन! दर्शयास्य स्वकीयं माहात्म्यं, स्पर्शनः प्राह—एष दर्शि... प्रयुक्ता योगशक्तिः कृतमन्तर्द्धानं अधिष्ठितं मध्यमबुद्धेः शरीरं विस्मितो मध्यमबुद्धिः प्रवृत्ता कोमलस्पर्शेच्छा उपभुक्तानि ...तादीनि संजातश्चित्ताह्लादः प्रीणितो मध्यमबुद्धिः, प्रकटीभूतः स्पर्शनः, दृष्टं स्वप्रयाससाफल्यम्, अनुगृहीतोऽहं भवतेति ...मेन मध्यमबुद्धिना, ततः पात्रीभूतोऽयमपि न दूरयायी वर्त्तेत इति विचिन्तितं स्पर्शनेन, मनीषिणा चिन्तितं—वशीकृत... मध्यमबुद्धिरनेन पापेन स्पर्शनेन, अतो यद्युपदेशं गृह्णाति ततः शिक्षयाम्येनं, मा भूदस्य मुग्धतया वराकस्य वञ्चनमिति, मध्यमबुद्धिरभिहितो मनीषिणा—भद्र! न भद्रकोऽयं स्पर्शनो, विषयाभिलाषप्रयुक्तोऽयं लोकानां वञ्चकः पर्यटति, मध्य- —कथं?, ततः कथिता मनीषिणा बोधप्रभावोपलब्धा समस्ताऽपि तस्य स्पर्शनस्य मूलशुद्धिः, मध्यमबुद्धिना चिन्तितं— ...मम तावदस्य स्पर्शनस्य संबन्धिनी वत्सलता अचिन्त्यप्रभावता सुखहेतुता च, अयमपि च मनीषी नायुक्तभाषी, तत्र ...त्र सत्त्वं? किं वा वयमेवंस्थिते कुर्म इति?, अथवा किमनेन चिन्तितेन? तावदम्बां पृच्छामि, तदुपदिष्टमाचरिष्यामीति वि... सामान्यरूपायाः समीपं, कृतं पादपतनं अभिनन्दितस्तया निविष्टः क्षितितले निवेदितो व्यतिकरः सामान्यरूपयोक्तं—वत्स! ...स्पर्शनमनीषिणोर्द्वयोरपि वचनमनुवर्त्तयतोभयाविरोधेन मध्यस्थतयैव स्थातुं युक्तं, कालान्तरे पुनर्य एव बलवत्तरः पक्षः ...श्रयणीयः, तथाहि—संशयापन्नचित्तेन, भिन्ने कार्यद्वये सता। कार्यः कालविलम्बोऽत्र, दृष्टान्तो मिथुनद्वयम् ॥१॥

मूढतया काले, प्राप्तेऽपि न परित्यजेत् । सदोषं लभते तस्मात्, स्वक्षयं नात्र संशयः ॥ ३ ॥ हेयबुद्ध्या गृहीतेऽपि, ततो वस्तुनि बुद्धिमान् । तत्त्यागावसरापेक्षी, प्रशंसां लब्धुमर्हति ॥ ४ ॥ कर्मविलासराजस्तु महादेवीभ्यां सकाशाच्च कुमारव्यतिकरमाकर्ण्य परितुष्टो मनीषिणो रुष्टो बालस्य चित्तमध्ये, बालेनापि ततःप्रभृति गाढतरं कोमलशयनसुरवाद्यासेवनानि स्पर्शनप्रियाणि दिवानिशमाचरता परित्यक्तो राजकुमारोचितः शेषव्यापारः परिहृतं गुरुदेवपादवन्दनं विमुक्तं कलाग्रहणं शिथिलीकृता लज्जा अङ्गीकृतः पशुधर्मः, ततोऽसौ न गणयति लोकवचनीयतां न रक्षति कुलकलङ्कं न जानीते स्वस्योपहास्यतां नोपेक्षते कुशलपक्षं न गृह्णाति सदुपदेशान्, केवलं यत्र कुत्रचित् नारीसङ्गमासनमन्यद्वा किञ्चित्कोमलमुपलभते तत्र तत्राविचार्य तत्स्वरूपं लौल्यातिरेकेण प्रवर्त्तत एव, ततो मनीषी संजातकरुणस्तं शिक्षयति स्पर्शनस्य मूलशुद्धिमाचष्टे वञ्चकोऽयमिति दीपयति भ्रातर्नास्य विश्वसनीयं परमरिपुरेष स्पर्शन इति तं बालं पुनः पुनश्चोदयति, बालः प्राह—मनीषिन्नलमनेनादृष्टार्थेन प्रलापेन, य एष मे वरवयस्योऽनन्तागाधसुखसागरावगाहने हेतुः स एव ते परमरिपुरिति कैषा भाषा?, मनीषिणा चिन्तितं—मूढः खल्वेष न शक्यते निवारयितुम्, अतोऽलमेतन्निवारणेन, स्वरक्षणे मया यत्नो विधेयः, तथाहि—अकार्यवारणोद्युक्तो, मूढे यः परिखिद्यते । वाग्विस्तरो वृथा तस्य, भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ॥ १ ॥ नोपदेशशतेनापि, मूढोऽकार्यान्निवर्त्यते । शीतांशुग्रसनात्केन राहुर्वाक्यैर्निवारितः? ॥ २ ॥ अकार्ये दुर्विनीतेषु, प्रवृत्तेषु ततः सदा । न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्योऽवधीरणा ॥ ३ ॥ इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् । स्वकार्यकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ४ ॥ इतश्च तस्यैव कर्मविलासस्य राज्ञोऽस्ति सामान्यरूपा नाम देवी, तस्याश्चाभीष्टतमोऽस्ति मध्यमबुद्धिर्नाम दारको, वल्लभतमो मनीषिबालयोः, क्रीडितस्ताभ्यां सह भूयांसं कालं, स च प्रयोजनवशाद्राजादेशेनैव देशान्तरं गत आसीत्, इदानीमागतः, दृष्टौ मनीषिबालौ सह स्पर्श-

ोपाय इति विचिन्त्य कृतमनेन देवशक्त्याऽऽत्मनो वैक्रियं मुग्धरूपं, निर्वर्त्तिता कनकसूर्पिका भृता कुसुमाना गताऽकुटिला-
ममाह च—जिताऽसि प्रिये! जिताऽसि, ततः कथमार्यपुत्रो झटित्येवायातो जिताऽहमपि, (पीति) विलक्षीभूता मनागकुटिला,
ृत—प्रियेऽलं विषादेन, स्वल्पमिदं कारणं, केवलं निर्वर्त्तितोऽधुना कुसुमोच्चयो, व्रजावोऽमुष्मिन्नुपवनविभूषणे कदलीलता-
नया, ततो गत्वा कृतमाभ्यां तत्र पल्लवशयनीयं, इतश्च विचक्षणया चिन्तितं—अये! गतस्तावदेष कालज्ञः, ततो यावदयं
वयेयं नार्गे दूरे वसंते तावदवतीर्य मानयाम्येनं रतिवियुक्तमकरकेतनाकारं तरुणं, करोम्यात्मनो जन्मनः साफल्यं, लक्षित-
भिज्ञानेनैव तयोर्दूरीभवनहेतुः, ततो विधायाकुटिलारूपं कुसुमभृतकनकसूर्पिका गता मुग्धसमीपम्, आह च—जितोऽ-
तोऽसि, ततः ससंभ्रमं तां निरीक्ष्य मुग्धः प्राह—प्रिये! सुष्ठु जितः, किमधुना क्रियतां?, विचक्षणयोक्तं—यदहं वदामि,
-किं तत्?, विचक्षणाऽऽह—व्रजामो लताभवनं, मानयामो विशेषतः सदुपवनश्रियं, प्रतिपन्नमनेन, ततो गत्वा तौ विचक्ष-
कदलीलतागृहके, दृष्टं तन्मिथुनं, निरीक्षितं विस्मिताभ्यां परस्पराभिमुखं मिथुनाभ्यां, न दृष्टस्तिलतुषत्रिभागमात्रोऽपि
:, मुग्धेन चिन्तितम्—अये! भगवतीनां वनदेवतानां प्रसादेन द्विगुणोऽहं संपन्नो देवी च, तदिदं महदभ्युदयकारणं, तं
ताताय, ततो निवेद्य स्वाभिप्रायमितरेषां गच्छामस्तावत्तातसमीपम् इत्यभिधायोत्थितो मुग्धः, चलितं चतुष्टयमपि, प्रविष्टं
ाने, तद्विलोक्य विस्मितो राजा महादेवी परिकरश्च, किमेतदिति पृष्टो मुग्धः, स प्राह—वनदेवताप्रसादः, ऋजुराह—
कथितो मुग्धेन व्यतिकरः, ऋजुना चिन्तितम्—अहो मे धन्यता अहो मे देवतानुग्रहः, ततो हर्षातिरेकेण समादिष्टस्तेना-
नगरे दापितानि महादानानि विधापितानि नगरदेवतापूजनानि, स्वयं च राजा राजमण्डलमध्यस्थः प्राह—एकेन सुतेन

मध्यमबुद्धिरुवाच—अम्ब! किं तन्मिथुनद्वयं?, सामान्यरूपयोक्तं पुत्राकर्णय—अस्ति तथाविधं नाम नगरं, तत्र ऋजुर्नाम राजा, तस्य प्रगुणा नाम महादेवी, तयोर्मकरध्वजाकारो मुग्धो नाम तनयः, तस्य च रतिसन्निभा अकुटिला नाम भार्या, ततस्तयोर्मुग्धाकुटिलयोरन्योऽन्यबद्धानुरागयोर्विषयसुखमनुभवतोर्व्रजति कालः, अन्यदा वसन्तसमये उपरितनप्रासादभूमिकावासभवने व्यवस्थितः प्रभाते उत्थितो मुग्धकुमारो, मनोहरविविधविकसितकुसुमवनराजिराजितं गृहोपवनमुपलभ्य संजातक्रीडाभिलाषो भार्यां प्रत्युवाच—देवि! अतिरमणीयेयमुपवनश्रीः, तदुत्तिष्ठ गच्छावः कुसुमोच्चयनिमित्तं, आनयाव एनां, अकुटिलयाऽभिहितं—यदाज्ञापयत्यार्यपुत्रः, ततो गृहीत्वा मणिरचिते कनकसूर्पिके गते गृहोपवनं, प्रारब्धः कुसुमोच्चयो, मुग्धः प्राह—देवि! पश्यावस्तावत् कः कनकसूर्पिकां झटिति पूरयति?, व्रज त्वमन्यस्यां दिशि अहमन्यस्यां व्रजामीति, अकुटिलयाऽभिहितं—एवं भवतु, गतौ कुसुमोच्चयं कुर्वाणौ परस्परं दर्शनपथातीतयोर्गहनान्तरयोः, अत्रान्तरे कथञ्चित्तं प्रदेशमायातं व्यन्तरदेवमिथुनकं, कालज्ञो देवो विचक्षणा देवी, तेन च गगनतले विचरताऽवलोकितं तन्मानुषमिथुनं, ततोऽचिन्त्यतया कर्म्मपरिणतेरतिसुन्दरतया तस्य मानुषमिथुनस्यापर्यालोचितकारितया मन्मथस्य मदनजननतया मधुमासस्यातिरमणीयतया प्रदेशस्य केलिबहुलतया व्यन्तरभावस्यातिचपलतयेन्द्रियाणां दुर्निवारतया विषयाभिलाषस्यातिचटुलचारितया मनोवृत्तेस्तथाभवितव्यतया च तस्य वस्तुनः कालज्ञस्याभूदकुटिलायां तीव्रोऽनुरागः तथैव च मुग्धस्योपरि विचक्षणायाः, ततः किलैनां वञ्चयामीतिबुद्ध्या कालज्ञेनाभिहिता विचक्षणा—देवि! व्रज त्वमग्रतः तावद्यावदहमितो राजगृहोपवनाद्देवार्चननिमित्तं कतिचित्कुसुमान्यादायागच्छामि, सा तु मुग्धहृदयतया स्थिता मौनेन, गतोऽकुटिलाभिमुखं कालज्ञोऽवतीर्णो घनतरगहने अदर्शनीभूतो विचक्षणायाः, चिन्तितमनेन—अये! किं पुनः कारणमाश्रित्येदं मिथुनं परस्परतो दवीयोदेशवर्त्ति वर्त्तते, ततः प्रयुक्तमनेन विभङ्गज्ञानं, लक्षितं तयोर्दूरीभवनकारणं,

ोपाय इति विचिन्त्य कृतमनेन देवदत्तयाऽऽत्मनो वीक्ष्य मुग्धेन, ... (पीति) विलक्षीभूता मनागकुटिला,
ममाह च—जिताऽसि प्रिये! जिताऽसि, ततः कथमार्यपुत्रो झटित्येवायातो जिताऽहमपि, प्रजावोऽमुष्मिन्नुपवनविभूषणे कदलीलता-
दित—प्रियेऽल विषादेन, स्वल्पमिदं कारणं, केवलं निर्वर्त्तितोऽधुना कुसुमोच्चयो, अये! गतस्तावदेष कालज्ञः, ततो यावदयं
मनया, ततो गत्वा कृतमाभ्यां तत्र पल्लवशयनीयं, इतश्च विचक्षणया चिन्तितं—अये! गतस्तावदेष कालज्ञः, ततो यावदयं
ग्रयंयं नारी दूरे वर्त्तते तावदयतीयं मानयाम्येनं रतिवियुक्तमकरकेतनाकारं तरुणं, करोम्यात्मनो जन्मनः साफल्यं, लक्षित-
भद्रस्नानेनैव तयोर्दूरीभवनहेतुः, ततो विधायाकुटिलारूपं कुसुमभृतकनकसूर्पिका गता मुग्धसमीपम्, आह च—जितोऽ-
नतोऽसि, ततः ससंभ्रमं तां निरीक्ष्य मुग्धः प्राह—प्रिये! सुष्ठु जितः, किमधुना क्रियतां?, विचक्षणयोक्तं—यदहं वदामि,
—किं तत्?, विचक्षणाऽऽह—प्रजामो लताभवनं, मानयामो विशेषतः सदुपवनश्रियं, प्रतिपन्नमनेन, ततो गत्वा तौ विचक्ष-
य कदलीलतागृहके, दृष्टं तन्मिथुनं, निरीक्षितं विस्मिताभ्यां परस्पराभिमुखं मिथुनाभ्यां, न दृष्टस्तिलतुषत्रिभागमात्रोऽपि
ः, मुग्धेन चिन्तितम्—अये! भगवतीनां वनदेवतानां प्रसादेन द्विगुणोऽहं संपन्नो देवी च, तदिदं महदभ्युदयकारणं, तं
ताताय, ततो निवेद्य स्वाभिप्रायमितरेषां गच्छामस्तावत्तातसमीपम् इत्यभिधायोत्थितो मुग्धः, चलितं चतुष्टयमपि, प्रविष्टं
स्थाने, तद्विलोक्य विस्मितो राजा महादेवी परिकरश्च, किमेतदिति पृष्टो मुग्धः, स प्राह—वनदेवताप्रसादः, ऋजुराह—
कथितो मुग्धेन व्यतिकरः, ऋजुना चिन्तितम्—अहो मे धन्यता अहो मे देवतानुग्रहः, ततो हर्षातिरेकेण समादिष्टस्तेना-
तो नगरे दापितानि महादानानि विधापितानि नगरदेवतापूजनानि, स्वयं च राजा राजमण्डलमध्यस्थः प्राह—एकेन सुतेन

सुतद्वयं, वध्वा जातमथो वधूद्वयम् । खादत पिबताथ सज्जना!, गायत वादयताथ नृत्यत ॥ १ ॥ ततः प्रमुदिता मदालसा एतदेव श्लो-
कमनुवदन्ती वादितानन्दमर्दलसन्दोहबधिरितदिगन्ता विहितोर्ध्वभुजा नर्तितुं प्रवृत्ता, द्विगुणाहं संपन्नेति गता हर्षमकुटिला, अन्याः
शेषान्तःपुरिकाः, प्रमुदितं नगरं, वृत्तो बृहता विमर्देन महानन्द इति, केलिप्रियतया दृष्टः कालज्ञः, केवलं चिन्तितमनेन—का पुनरेषा
द्वितीया योषित् संजातेति, उपयुक्तो ज्ञाने, ज्ञातमनेन—सैवैषा मदीयभार्या विचक्षणेति, ततः संजातः क्रोधः, चिन्तितमनेन, मारया-
म्येनं दुराचारं पुरुषम्, एषा पुनरमरतया न शक्यते मारयितुं, तथाप्येवं पीडयामि यथा न पुनः परपुरुषगन्धमपि प्रार्थयते, एवं कृत-
निश्चयस्याप्यस्य कालज्ञस्य तथाभवितव्यतया प्रवृत्ताऽर्थपर्यालोचना, स्फुरितं चित्ते—यथा न सम्यग् चिन्तितमिदं मया, न पीडनीया
तावद्विचक्षणा, यतोऽहमपि न शुद्धाचारो, ममापि समानोऽयं दोषः, मारणमपि मुग्धस्य न युक्तं, यतो मारितेऽस्मिन्नन्यथाभावं विज्ञाय
न भजते मामकुटिला, विरज्यते सुतरां विचक्षणा, तत्किमकुटिलां गृहीत्वाऽदृष्टस्वकलत्रधर्षणः इतोऽपक्रमामि?, एतदपि नास्ति, यतोऽ-
काण्डप्रस्थाने न स्वाभाविकोऽयमिति लक्षितविकारा कदाचिदकुटिला मां न भजते, तया रहितस्य पुनर्गमनमनर्थकमेव, तस्मादीर्ष्याधर्म्मं
परित्यज्य कालविलम्ब एवात्र श्रेयानिति, विचक्षणयापि चिन्तितम्—अये! स एवायं मदीयभर्त्ता कालज्ञोऽनेन रूपेण स्थितः, पुतोऽन्यस्यात्र
संभव इति, ततः कथमस्य पुरतः परपुरुषेण सह तिष्ठामीति संजातलज्जा अयमन्यां भजत इति समुत्पन्नेर्ष्या दुःशकमेवं स्थिते स्थातु-
मित्याविर्भूताकुलभावा गताया अपि न काचिदर्थसिद्धिरिति स्थानेनात्मानं तोषयन्ती न चान्या गतिरस्तीति निरालम्बा, सापि यद्भवि-
ष्यत्तया कालविलम्बमेवाश्रित्य तत्रैव स्थिता, तत्प्रभृत्यदर्शितवैक्रियौ परित्यक्तेर्ष्याधर्मौ देवमायया समस्तमानुषकर्त्तव्यान्याचरन्तौ प्रत्येकं
द्वयं भजमानौ स्थितौ विचक्षणाकालज्ञौ प्रभूतकालम् । अन्यदा मोहविलयाभिधाने कानने सातिशयज्ञानादिरत्नाकरो बहुशिष्यपरिकरः

...राजा, भगवतोऽपि ...
...बोधको नामाचार्यः, निवेदितो नरेन्द्रायोद्यानपालेन, ततः सपौरजनो निर्गतस्तद्वन्दनार्थं राजा, भगवतोऽपि ...
...ष्टम्न्योपविष्टस्तेभ्यो धर्ममाचक्षाणो भगवान्नरपतिना इलातलविलुलितमौलिना, वन्दितं तत्पादारविन्दं शेषमुनयश्च, अभि-
...विटपिपाटनपटिष्ठनिष्ठुरकुठारायमाणेन धर्मलाभाशीर्वादेन भगवता शेषयतिभिश्च, उपविष्टा भूतले, कालज्ञादयोऽपि प्रयुज्य
...द्विनयं यथास्थानमुपविष्टाः, प्रस्तुता भगवता विशेषतो धर्मदेशना, दर्शिता भवनिर्गुणता वर्णिताः कर्मबन्धहेतवः नि-
...गकारामः भाषितो मोक्षमार्गः ख्यापितः शिवसुखातिशयः कथिता विषयाभिष्वङ्गस्य भवभ्रमणहेतुशिवसुखप्रविरो-
..., ततस्तद्भगवद्वचनामृतमाकर्ण्य विचक्षणाकालज्ञयोर्विदलितं मोहजालमाविर्भूतः सम्यग्दर्शनपरिणामः समुज्ज्वलितः कर्मेन्ध-
...दुश्चरितपश्चात्तापानलः, अत्रान्तरे तयोः शरीराभ्यां विनिर्गते रक्तकृष्णैः परमाणुभिर्घटितशरीरा बीभत्सा दर्शनेन भीषणा
...दुर्विवेकिनां एका स्त्री भगवतः प्रतापं सोढुमक्षमा निर्गत्य पर्षदः पश्चान्मुखीस्थिता दूरवर्त्तिनि भूभागे स्थिता, पश्चात्ता-
...या गलदश्रुसलिलौ समकमेव विचक्षणाकालज्ञौ पतितौ भगवच्चरणयोः, कालज्ञेनाभिहितं—भगवन्नधमाधमोऽहं येन मया
...भार्यां आचरितं पारदार्यं द्रुग्धः सरलहृदयो मुग्धो जनितो नरेन्द्रमहादेव्यादीनां व्यलीकसुतव्यामोहः वञ्चितोऽयं पर-
...स्य ममैवंविधपापकर्मणः कथं शुद्धिर्भविष्यतीति ?, विचक्षणयोक्तं—ममापि कथं ?, यतः समाचरितं पापिष्ठया मयाऽपीदं
...नैवेद्यते ?, दिव्यज्ञानस्य प्रत्यक्षमेवेदं समस्तं भगवतः, भगवानाह—भद्रौ ! न कर्त्तव्यो युवाभ्यां विषादो, न भद्रयोर्दोषोऽयं,
... स्वरूपं, तावाहतुः—कस्य पुनर्दोषोऽयं ?, भगवानाह—येयं युष्मच्छरीरान्निर्गत्य दूरे स्थिता नारी तस्याः, तावाहतुः—

...। सरलहृदयां अकुटिलमुग्धां प्र०

...म्बे मिथुन
...द्वयकथा

सुतद्वयं, वध्या जातमथो वधूद्वयम् । खादत पिबताथ सज्जना!, गायत वादयताथ नृत्यत ॥ १ ॥ ततः प्रगुणापि महादेवी एतदेव नरेन्द्रोक्तमनुवदन्ती वादितानन्दमर्दलसन्दोहबधिरितदिगन्ता विहितोर्ध्वभुजा नर्त्तितुं प्रवृत्ता, द्विगुणाहं संपन्नेति गता हर्षमकुटिला, प्रनृत्ताः शेपान्तःपुरिकाः, प्रमुदितं नगरं, वृत्तो गृहत्ता विमर्देन महानन्द इति, केलिप्रियतया हृष्टः कालज्ञः, केवलं चिन्तितमनेन—का पुनरेषा द्वितीया योषित् संजातेति, उपयुक्तो ज्ञाने, ज्ञातमनेन—सैवैषा मदीयभार्या विचक्षणेति, ततः संजातः क्रोधः, चिन्तितमनेन, मारयाम्येनं दुराचारं पुरुषम्, एषा पुनरमरतया न शक्यते मारयितुं, तथाप्येवं पीडयामि यथा न पुनः परपुरुषगन्धमपि प्रार्थयते, एवं कृतनिश्चयस्याप्यस्य कालज्ञस्य तथाभवितव्यतया प्रवृत्ताऽर्थपर्यालोचना, स्फुरितं चित्ते—यथा न सम्यग् चिन्तितमिदं मया, न पीडनीया तावद्विचक्षणा, यतोऽहमपि न शुद्धाचारो, ममापि समानोऽयं दोषः, मारणमपि मुग्धस्य न युक्तं, यतो मारितेऽस्मिन्नन्यथाभावं विज्ञाय न भजते मामकुटिला, विरज्यते सुतरां विचक्षणा, तत्किमकुटिलां गृहीत्वाऽदृष्टस्वकलत्रधर्षणः इतोऽपक्रमामि ?, एतदपि नास्ति, यतोऽकाण्डप्रस्थाने न स्वाभाविकोऽयमिति लक्षितविकारा कदाचिदकुटिला मां न भजते, तया रहितस्य पुनर्गमनमनर्थकमेव, तस्मादीर्ष्याधर्मं परित्यज्य कालविलम्ब एवात्र श्रेयानिति, विचक्षणयापि चिन्तितम्—अये! स एवायं मदीयभर्त्ता कालज्ञोऽनेन रूपेण स्थितः, कुतोऽन्यस्यात्र संभव इति, ततः कथमस्य पुरतः परपुरुषेण सह तिष्ठामीति संजातलज्जा अयमन्यां भजत इति समुत्पन्नेर्ष्या दुःशकमेवं स्थिते स्थातुमित्याविर्भूताकुलभावा गताया अपि न काचिदर्थसिद्धिरिति स्थानेनात्मानं तोषयन्ती न चान्या गतिरस्तीति निरालम्बा, सापि यद्भविष्यत्तया कालविलम्बमेवाश्रित्य तत्रैव स्थिता, तत्प्रभृत्यदर्शितवैक्रियौ परित्यक्तेर्ष्याधर्मौ देवमायया समस्तमानुषकर्त्तव्यान्याचरन्तौ प्रत्येकं द्वयं भजमानौ स्थितौ विचक्षणाकालज्ञौ प्रभूतकालम् । अन्यदा मोहविलयाभिधाने कानने सातिशयज्ञानादिरत्नाकरो बहुशिष्यपरिकरः

समागतः प्रतिबोधको नामाचार्यः, निवेदितो नरेन्द्रायोद्यानपालेन, ततः सपौरजनो निर्गतस्तद्वन्दनार्थं राजा, भगवतोऽपि देवविरचित कनककमलं, दृष्टस्तत्रोपविष्टस्तेभ्यो धर्ममाचक्षाणो भगवान्नरपतिना इलातलविलुलितमौलिना, वन्दितं तत्पादारविन्दं शेषमुनयश्च, अभिनन्दिताः कर्मविटपिपादनपटिष्ठनिष्ठुरकुठारायमाणेन धर्मलाभाशीर्वादेन भगवता शेषयतिभिश्च, उपविष्टा भूतले, कालज्ञादयोऽपि प्रयुज्य समस्तं वन्दनादिविनयं यथास्थानमुपविष्टाः, प्रस्तुता भगवता विशेषतो धर्मदेशना, दर्शिता भवनिर्गुणता वर्णिताः कर्मबन्धहेतवः निन्दितः संसारचारकावासः श्लाघितो मोक्षमार्गः ख्यापितः शिवसुखातिशयः कथिता विषयाभिष्वङ्गस्य भवभ्रमणहेतुशिवसुखप्रतिरोधिका दुरन्तता, ततस्तद्भगवद्वचनामृतमाकर्ण्य विचक्षणाकालज्ञयोर्विदलितं मोहजालमाविर्भूतः सम्यग्दर्शनपरिणामः समुज्ज्वलितः कर्मेन्धनदहनप्रवणः स्वदुश्चरितपश्चात्तापानलः, अत्रान्तरे तयोः शरीराभ्यां विनिर्गतै रक्तकृष्णैः परमाणुभिर्घटितशरीरा बीभत्सा दर्शनेन भीषणा स्वरूपेण उद्वेगहेतुर्विवेकिनां एका स्त्री भगवतः प्रतापं सोढुमक्षमा निर्गत्य पर्षदः पश्चान्मुखीस्थिता दूरवर्त्तिनि भूभागे स्थिता, पश्चात्तापार्द्रीकृतहृदयतया गलदश्रुसलिलौ समकमेव विचक्षणाकालज्ञौ पतितौ भगवच्चरणयोः, कालज्ञेनाभिहितं—भगवन्नधमाधमोऽहं येन मया विप्रतारिता स्वभार्या आचरितं पारदार्यं दुग्धः सरलहृदयो मुग्धो जनितो नरेन्द्रमहादेव्यादीनां व्यलीकसुतव्यामोहः वञ्चितोऽयं परमार्थेनात्मा, तस्य ममैवंविधपापकर्मणः कथं शुद्धिर्भविष्यतीति?, विचक्षणयोक्तं—ममापि कथं?, यतः समाचरितं पापिष्ठया मयाऽपीदं सर्वं, किं वा निवेद्यते?, दिव्यज्ञानस्य प्रत्यक्षमेवेदं समस्तं भगवतः, भगवानाह—भद्रौ! न कर्त्तव्यो युवाभ्यां विषादो, न भद्रयोर्दोषोऽयं, निर्मलं भवतोः स्वरूपं, तावाहतुः—कस्य पुनर्दोषोऽयं?, भगवानाह—येयं युष्मच्छरीरान्निर्गत्य दूरे स्थिता नारी तस्याः, तावाहतुः—

१ वञ्चितो सरलहृदयो अकुटिलमुग्धो प्र०

गवन्! किन्नामिकेयं?, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! भोगतृष्णेयमभिधीयते, विचक्षणाकालज्ञाभ्यामभिहितं—भगवन्! कथं पुनरियमेवं-
वेधदोपहेतुः, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! श्रूयताम्—"रजनीव तमिस्रस्य, भोगतृष्णैव सर्वदा । रागादिदोपवृन्दस्य, सर्वस्यैषा प्रवर्त्तिका
"॥ १ ॥ येषामेषा भवेद्देहे, प्राणिनां पापचेष्टिता । तेषामकार्येषु मतिः, प्रसभं संप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ तृणकाष्ठैर्यथा वह्निर्जलपूरैर्यथोदधिः ।
"तथा न तृप्यत्येषाऽपि, भोगैरासेवितैरपि ॥ ३ ॥ यो मूढः शमयत्येनां, किल शब्दादिभोगतः । जले निशीथिनीनाथं, स हस्तेन जिघृ-
"क्षति ॥ ४ ॥ मोहादेनां प्रियां कृत्वा, भोगतृष्णां नराधमाः । संसारसागरे घोरे, पर्यटन्ति निरन्तके ॥ ५ ॥ सदोषेयमिति ज्ञात्वा, ये
"पुनः पुरुषोत्तमाः । स्वदेहगेहान्निःसार्य, चित्तद्वारं निरुन्धते ॥ ६ ॥ ते सर्वोपद्रवैर्मुक्ताः, प्रलीनाशेषकल्मषाः । आत्मानं निर्मलीकृत्य,
"प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७ ॥ युग्मम् । येऽनया रहिताः सन्तस्ते धन्या भुवनत्रये । वशे गताः पुनर्येऽस्याः, साधुभिस्ते विगर्हिताः ॥ ८ ॥
"अनुकूला भवन्त्यस्या, ये मोहादधमा नराः । तेषामेषा प्रकृत्यैव, दुःखसागरदायिका ॥ ९ ॥ प्रतिकूला भवन्त्यस्या, ये पुनः पुरुषोत्तमाः ।
"तेषामेषा प्रकृत्यैव, सुखसन्दोहकारिका ॥ १० ॥ तावन्मोक्षं नरो द्वेष्टि, संसारं बहु मन्यते । पापिष्ठा भोगतृष्णेयं, यावच्चित्ते विवर्त्तते
"॥ ११ ॥ यदा पुनर्विलीयेत, कथञ्चित्पुण्यकर्मणाम् । एषा भवस्तदा सर्वो, धूलिरूपः प्रकाशते ॥ १२ ॥ तावन्नाशुचिपुञ्जेषु, योषिदङ्गेषु
"मूढधीः । कुन्देन्दीवरचन्द्रादिकल्पनां प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥ यावदेषा शरीरस्था, वर्तते भोगतृष्णिका । तदभावे मनस्तेषु, न स्वप्नेऽपि प्र-
"वर्त्तते ॥ १४ ॥ युग्मम् । समाने पुरुषत्वेऽपि, परकिङ्करतां गताः । निन्द्यं यत्कर्म कुर्वन्ति, भोगतृष्णाऽत्र कारणम् ॥ १५ ॥ येषां पुन-
"रियं देहान्निर्गता सुमहात्मनाम् । निर्धना अपि ते धीराः, शक्रादेरपि नायकाः ॥ १६ ॥ किञ्चित्तामससंमिश्रै, राजसैः परमाणुभिः ।
"निर्वर्त्तितशरीरेयं, गीता तन्त्रान्तरेष्वपि ॥ १७ ॥ तदेषा भवतोः पापा, पापकर्मप्रवर्त्तिका । अतोऽस्या एव दोषोऽयं, विद्यते नैव भद्रयोः

भगवन्! किन्नामिकेयं?, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! भोगतृष्णेयमभिधीयते, विचक्षणाकालज्ञाभ्यामभिहितं—भगवन्! कथं पुनरियमेवं-
विधदोषहेतुः, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! श्रूयताम्—"रजनीव तमिस्रस्य, भोगतृष्णैव सर्वदा। रागादिदोषवृन्दस्य, सर्वस्यैषा प्रवर्त्तिका
"॥ १ ॥ येषामेषा भवेद्देहे, प्राणिनां पापचेष्टिता। तेषामकार्येषु मतिः, प्रसभं संप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ तृणकाष्ठैर्यथा वह्निर्जलपूरैर्यथोदधिः।
"तथा न तृप्यत्येषाऽपि, भोगैरासेवितैरपि ॥ ३ ॥ यो मूढः शमयत्येनां, किल शब्दादिभोगतः। जले निशीथिनीनाथं, स हस्तेन जिघृ-
"क्षति ॥ ४ ॥ मोहादेनां प्रियां कृत्वा, भोगतृष्णां नराधमाः। संसारसागरे घोरे, पर्यटन्ति निरन्तके ॥ ५ ॥ सदोषेयमिति ज्ञात्वा, ये
"पुनः पुरुषोत्तमाः। स्वदेहगेहान्निःसार्य, चित्तद्वारं निरुन्धते ॥ ६ ॥ ते सर्वोपद्रवैर्मुक्ताः, प्रलीनाशेषकल्मषाः। आत्मानं निर्मलीकृत्य,
"प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७ ॥ युग्मम्। येऽनया रहिताः सन्तस्ते वन्द्या भुवनत्रये। वशे गताः पुनर्येऽस्याः, साधुभिस्ते विगर्हिताः ॥ ८ ॥
"अनुकूला भवन्त्यस्या, ये मोहादधमा नराः। तेषामेषा प्रकृत्यैव, दुःखसागरदायिका ॥ ९ ॥ प्रतिकूला भवन्त्यस्या, ये पुनः पुरुषोत्तमाः।
"तेषामेषा प्रकृत्यैव, सुखसन्दोहकारिका ॥ १० ॥ तावन्मोक्षं नरो द्वेष्टि, संसारं बहु मन्यते। पापिष्ठा भोगतृष्णेयं, यावच्चित्ते विवर्त्तते
"॥ ११ ॥ यदा पुनर्विलीयेत, कथञ्चित्पुण्यकर्मणाम्। एषा भवस्तदा सर्वो, धूलिरूपः प्रकाशते ॥ १२ ॥ तावच्चाशुचिपुञ्जेषु, योषिदङ्गेषु
"मूढधीः। कुन्देन्दीवरचन्द्रादिकल्पनां प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥ यावदेषा शरीरस्था, वर्त्तते भोगतृष्णिका। तदभावे मनस्तेषु, न स्वप्नेऽपि प्र-
"वर्त्तते ॥ १४ ॥ युग्मम्। समाने पुरुषत्वेऽपि, परकिङ्करतां गताः। निन्द्यं यत्कर्म कुर्वन्ति, भोगतृष्णाऽत्र कारणम् ॥ १५ ॥ येषां पुन-
"रियं देहान्निर्गता सुमहात्मनाम्। निर्द्धना अपि ते धीराः, शक्रादेरपि नायकाः ॥ १६ ॥ किञ्चित्तामससंमिश्रैः, राजसैः परमाणुभिः।
"निर्वर्त्तितशरीरेयं, गीता तन्त्रान्तरेष्वपि ॥ १७ ॥ तदेषा भवतोः पापा, पापकर्मप्रवर्त्तिका। अतोऽस्या एव दोषोऽयं, विद्यते नैव भद्रयोः

''॥ १८ ॥ स्वरूपेण सदा भद्रौ, निर्मलौ परमार्थतः । एषैव सर्वदोषाणां, कारणत्वेन संस्थिता ॥ १९ ॥ इह स्थातुमशक्तिष्ठा, एषा दूरस्थिताऽधुना । भवन्तौ मत्समीपाच्च, निर्गच्छन्ती प्रतीक्षते ॥ २० ॥" विचक्षणाकालज्ञाभ्यामभिहितं—भगवन्! कदा पुनरस्याः सकाशादावयोर्मोक्षः ?, भगवानाह—भद्रौ! नेह भवे, अत्रापि भवद्भ्यामियं सर्वथा त्यक्तुं न शक्या, केवलमस्य निर्दलने महामुद्गरायमाणं प्रादुर्भूतं भवतोः सम्यग्दर्शनं, तदुद्दीपनीयं पुनः पुनः सुगुरुसंनिकर्षेण, नाचरणीयमस्या भोगतृष्णाया अनुकूलं, लक्षयितव्यो मनसि विचक्षमाणोऽस्याः सम्बन्धी विकारः, निराकरणीयोऽसौ प्रतिपक्षभावनया, यतः प्रतिक्षणं तनुतां गच्छन्ती न भविष्यतीयं शरीरेऽपि वर्त्तमाना भवतोर्बाधिका, भवान्तरे पुनरस्याः सर्वथा त्यागसमर्थौ भविष्यतो भवन्ताविति । तदाकर्ण्य ततो महाप्रसाद इति वदन्तौ विचक्षणाकालज्ञौ पतितौ भगवच्चरणयोः, ततोऽमुं व्यतिकरमालोक्य श्रुत्वा च भगवद्वचनं ऋजुप्रगुणामुग्धाकुटिलानामपि प्रादुर्भूतः पश्चात्तापेन सह विशुद्धाध्यवसायः, ऋजुप्रगुणाभ्यां चिन्तितम्—अहो अलीकसुतवधूद्विगुणितव्यामोहेन निरर्थकं विडम्बितं, विहिता सुतवध्वोरुन्मार्गप्रवृत्तिरावाभ्यामिति, मुग्धेन चिन्तितं—अहो कृतं मया परस्त्रीगमनेन कुलस्य दूषणं, अकुटिलया चिन्तितं—यत संजातं मे शीलखण्डनमिति, ततश्चतुर्णामपि स्थितमेतच्चित्ते—यदुत निवेदयाम एवंस्थितमेवेदं भगवतां, एत एवास्य दुश्चरितस्य प्रतिविधानमुपदेक्ष्यन्ति, अत्रान्तरे चतुर्णामपि शरीरेभ्यो निर्गतैः परमाणुभिर्घटितशरीरं शुक्लं वर्णेन परिगतं तेजसाऽऽच्छादकं लोचनानां प्रीणकं चेतसामुपलभ्यमानं मया रक्षितानि मया रक्षितानि यूयमिति ब्रुवाणमेकं डिम्भरूपं सहर्षं भगवन्मुखमीक्षमाणं स्थितं सर्वेषां पुरतः, तावत्तदनुमार्गेणैव कृष्णं वर्णेन बीभत्समाकारेण उद्वेगहेतुः प्राणिनां तथैव निर्गतं द्वितीयं डिम्भरूपं, तस्माच्च तदाकाररूपधरमेव क्लिष्टतरं प्रकृत्या संजातमन्यदपि

१ पा० सर्षकेण.

भगवन्! किन्नामिकेयं?, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! भोगतृष्णेयमभिधीयते, विचक्षणाकालज्ञाभ्यामभिहितं—भगवन्! कथं पुनरियमेवं-
विधदोषहेतुः, भगवताऽभिहितं—भद्रौ! श्रूयताम्—"रजनीव तमिस्रस्य, भोगतृष्णैव सर्वदा । रागादिदोषवृन्दस्य, सर्वस्यैषा प्रवर्त्तिका
"॥ १ ॥ येषामेषा भवेद्देहे, प्राणिनां पापचेष्टिता । तेषामकार्येषु मतिः, प्रसभं संप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ तृणकाष्ठैर्यथा वह्निर्जलपूरैर्यथोदधिः ।
"तथा न तृप्यत्येषाऽपि, भोगैरासेवितैरपि ॥ ३ ॥ यो मूढः शमयत्येनां, किल शब्दादिभोगतः । जले निशीथिनीनाथं, स हस्तेन जिघृ-
"क्षति ॥ ४ ॥ मोहादेनां प्रियां कृत्वा, भोगतृष्णां नराधमाः । संसारसागरे घोरे, पर्यटन्ति निरन्तके ॥ ५ ॥ सदोषेयमिति ज्ञात्वा, ये
"पुनः पुरुषोत्तमाः । स्वदेहगेहान्निःसार्य, चित्तद्वारं निरुन्धते ॥ ६ ॥ ते सर्वोपद्रवैर्मुक्ताः, प्रलीनाशेषकल्मषाः । आत्मानं निर्मलीकृत्य,
"प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७ ॥ युग्मम् । येऽनया रहिताः सन्तस्ते धन्या भुवनत्रये । वशे गताः पुनर्येऽस्याः, साधुभिस्ते विगर्हिताः ॥ ८ ॥
"अनुकूला भवन्त्यस्या, ये मोहादधमा नराः । तेषामेषा प्रकृत्यैव, दुःखसागरदायिका ॥ ९ ॥ प्रतिकूला भवन्त्यस्या, ये पुनः पुरुषोत्तमाः ।
"तेषामेषा प्रकृत्यैव, सुखसन्दोहकारिका ॥ १० ॥ तावन्मोक्षं नरो द्वेष्टि, संसारं बहु मन्यते । पापिष्ठा भोगतृष्णेयं, यावच्चित्ते विवर्त्तते
"॥ ११ ॥ यदा पुनर्विलीयेत, कथञ्चित्पुण्यकर्मणाम् । एषा भवस्तदा सर्वो, धूलिरूपः प्रकाशते ॥ १२ ॥ तावन्नाशुचिपुञ्जेषु, योषिदङ्गेषु
"मूढधीः । कुन्देन्दीवरचन्द्रादिकल्पनां प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥ यावदेषा शरीरस्था, वर्त्तते भोगतृष्णिका । तदभावे मनस्तेषु, न स्वप्नेऽपि प्र-
"वर्त्तते ॥ १४ ॥ युग्मम् । समाने पुरुषत्वेऽपि, परकिङ्करतां गताः । निन्द्यं यत्कर्म कुर्वन्ति, भोगतृष्णाऽत्र कारणम् ॥ १५ ॥ येषां पुन-
"रियं देहान्निर्गता सुमहात्मनाम् । निर्द्धना अपि ते धीराः, शक्रादेरपि नायकाः ॥ १६ ॥ किञ्चित्तामससंमिश्रैः, राजसैः परमाणुभिः ।
"निर्वर्त्तितशरीरेयं, गीता तन्त्रान्तरेष्वपि ॥ १७ ॥ तदेषा भवतोः पापा, पापकर्मप्रवर्त्तिका । अतोऽस्या एव दोषोऽयं, विद्यते नैव भद्रयोः

अज्ञानविरहे नैप, घोरः संसारसागरः। अत्रापि वसतां पुंसां,
"जराऽप्यज्ञानमुच्यते। अज्ञानं विपदः सर्वा, अज्ञानं मरणं मतम् ॥ १० ॥ अज्ञानविरहे नैप, घोरः संसारसागरः। ... किञ्चिदज्ञानं तत्र कारणम् ॥ १२ ॥ त एव
"पापकः प्रतिभासते ॥ ११ ॥ याः काश्चिदप्यवस्थाः स्युर्याश्चोन्मार्गप्रवृत्तयः। यथासमञ्जसं किञ्चिदज्ञानं तत्र कारणम् ॥ १२ ॥ त एव
"... पापकः प्रतिभासते ॥ ११ ॥ ... वर्त्तते ॥ १३ ॥ येषां पुनरिदं चित्ताद्धन्यानां विनिवर्त्तते। शुभ्रीभूता-
"हि प्रवर्त्तन्ते, पापकर्मसु जन्तवः। प्रकाशाच्छादकं येषामेतच्चेतसि वर्त्तते ॥ १३ ॥ येषां पुनरिदं चित्ताद्धन्यानां विनिवर्त्तते। शुभ्रीभूता-
"स्तमसां ... ॥ १४ ॥ धन्यास्त्रिभुवनस्यापि, भूत्वा भावितमानसाः। अशेषकल्मषोन्मुक्ता, गच्छन्ति परमं पदम् ॥ १५ ॥
"नागतानस्ते महापारदर्शिनः ॥ १४ ॥ धन्यास्त्रिभुवनस्यापि, भूत्वा भावितमानसाः। अशेषकल्मषोन्मुक्ता, गच्छन्ति परमं पदम् ॥ १५ ॥ डिम्भरूपमनेनैव, द्वितीयं पापनामकम्।
"तथाज्ञानमत्रार्थे, सर्वेषां भवतां समम्। संजातं तेन दोषोऽयमस्यैव न भवादृशाम् ॥ १६ ॥ डिम्भरूपमनेनैव, द्वितीयं पापनामकम्।
"सर्वत्र जन्यते तस्मादत्रापि जनितं किल ॥ १७ ॥ एतद्धि सर्वदुःखानां, कारणं वर्णितं बुधैः। उद्वेगसागरे घोरे, हठादेतत्प्रवर्त्तकम्
"॥ १८ ॥ मूलं सङ्क्लेशजालस्य, पापमेतदुदाहृतम्। न कर्त्तव्यमतः प्राज्ञैः, सर्वं यत्पापकारणम् ॥ १९ ॥ हिंसानृतादयः पञ्च, तत्त्वाश्र-
"ज्ञानमेव च। क्रोधादयश्च चत्वार, इति पापस्य हेतवः ॥ २० ॥ वर्जनीयाः प्रयत्नेन, तस्मादेते मनीषिणा। ततो न जायते पापं
"तस्मान्नो दुःखसंभवः ॥ २१ ॥ युष्माकं पुनरज्ञानाज्जातं पापमिदं यतः। अज्ञानमेव सर्वेषां, हिंसादीनां प्रवर्त्तकम् ॥ २२ ॥ वर्द्धमानमिदं
"पापमार्जवेन निवारितम्। यदत्र कारणं सम्यक्, कथ्यमानं निबोधत ॥ २३ ॥ आर्जवं हि स्वरूपेण, शुद्धाशयकरं परम्। वर्द्धमानमतः
"पापं, वारयत्येव देहिनाम् ॥ २४ ॥ एतच्चार्जवमत्रार्थे, सर्वेषां वर्त्तते समम्। अज्ञानजनितं पापं, युष्माकममुना जितम् ॥ २५ ॥ रक्षि-
"तानि मया यूयमत एव मुहुर्मुहुः। सहर्षमेतदाचष्टे, डिम्भरूपं स्मिताननम् ॥ २६ ॥ धन्यानामार्जवं येषामेतच्चेतसि वर्त्तते। अज्ञानादा-
"चरन्तोऽपि, पापं ते स्वल्पपापकाः ॥ २७ ॥ यदा पुनर्विजानन्ति, ते शुद्धं मार्गमञ्जसा। तदा विधूय कर्माणि, चेष्टन्ते मोक्षवर्त्मनि
"॥ २८ ॥ आर्जवेन ततो धन्यास्ते शुभ्रीभूतमानसाः। निर्मलाचारविस्ताराः, पारं गच्छन्ति संसृतेः ॥ २९ ॥ तदेवंविधभावानां, भद्राणां

तृतीयं डिम्भरूपं, तच्च वर्द्धितुमारब्धं, ततः शुक्लडिम्भरूपेण मस्तके हस्ततलप्रहारं दत्त्वा तद्वर्द्धमानं निवार्य प्रछन्ना धारितं, निर्गते च भगवदनुग्रहात् द्वे अपि ते कृष्णे डिम्भरूपे, ततो भगवताऽभिहितं—भो भद्राणि! यद्भवद्भिश्चिन्तितं यथा कृतमस्माभिर्विपरीताचरणमिति न तत्र भवद्भिर्विषादो विधेयः, यतो न भवतामेष दोषो, निर्मलानि यूयं स्वरूपेण, तैरभिहितं—भगवन्! कस्य पुनरेष दोषो?, भगवानाह—यदिदं शुक्लान्तरं भवच्छरीरेभ्यो निर्गतं कृष्णवर्णं डिम्भरूपम् अस्यायं दोषः, तान्याहुः—भगवन्! किन्नामकमिदं? भगवतोक्तम्—अज्ञानमिदमुच्यते, तैरुक्तं—भगवन्! यदिदमेतस्मादज्ञानात्प्रादुर्भूतं द्वितीयं कृष्णडिम्भरूपम् अनेन च शुक्लरूपेणास्फोट्य यद्वर्द्धमानं धारितमेतत्किन्नामकं?, भगवानाह—पापमिदं, तान्याहुः—अस्य शुक्लडिम्भरूपस्य तर्हि किमभिधानं?, भगवतोक्तं—आर्जवमिदमभिधीयते, ततस्तान्याहुः—भगवन्! कीदृशमिदमज्ञानं कथं चेदं पापमेतस्माज्जातं? किमिति चानेनार्जवेनेदं विवर्द्धमानं धारितमिति सर्वं विस्तरतः

"श्रोतुमिच्छामो, भगवानाह—यद्येवं ततः समाकर्णयत यूयम्—"यत्तावदिदमज्ञानं, युष्मद्देहाद्विनिर्गतम्। एतदेव समस्तस्य, दोषवृन्दस्य

"कारणम् ॥ १ ॥ अनेन वर्त्तमानेन, शरीरे जन्तवो यतः। कार्याकार्यं न जानन्ति, गम्यागम्यं च तत्त्वतः ॥ २ ॥ भक्ष्याभक्ष्यं न बुध्य-

"न्ते, पेयापेयं च सर्वथा। अन्धा इव कुमार्गेण, प्रवर्त्तन्ते ततः परम् ॥ ३ ॥ ततो निपत्य घोराणि, कर्माण्यकृतसम्बलाः। भवमार्गे

"निरन्तेऽत्र, पर्यटन्ति सुदुःखिताः ॥ ४ ॥ अज्ञानमेव सर्वेषां, रागादीनां प्रवर्त्तकम्। स्वकार्ये भोगतृष्णाऽपि, यतोऽज्ञानमपेक्षते ॥ ५ ॥

"अज्ञानविरहेणैव, भोगतृष्णा निवर्त्तते। कथञ्चित्संप्रवृत्ताऽपि, झटित्येव निवर्त्तते ॥ ६ ॥ सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, निर्मलोऽयं स्वरू-

"पतः। अज्ञानमलिनो ह्यात्मा, पापाणात्र विशेष्यते ॥ ७ ॥ याः काश्चिदेव मर्त्येषु, निर्वाणे च विभूतयः। अज्ञानेनैव ताः सर्वा, हताः

"सन्मार्गरोधिना ॥ ८ ॥ अज्ञानं नरको घोरस्तमोरूपतया मतम्। अज्ञानमेव दारिद्र्यमज्ञानं परमो रिपुः ॥ ९ ॥ अज्ञानं रोगसंघातो,

अज्ञानविरहे नैष, घोरः संसारसागरः। अत्रापि वसतां पुंसां,
"जराऽप्यज्ञानमुच्यते। अज्ञानं विपदः सर्वा, अज्ञानं मरणं मतम् ॥ १० ॥ अज्ञानविरहे नैष, घोरः संसारसागरः। अत्रापि वसतां पुंसां,
"बाधकः प्रतिभासते ॥ ११ ॥ याः काश्चिदप्यवस्थाः स्युर्याश्चोन्मार्गप्रवृत्तयः। यथासमञ्जसं किञ्चिदज्ञानं तत्र कारणम् ॥ १२ ॥ त एव
"हि प्रवर्त्तन्ते, पापकर्मसु जन्तवः। प्रकाशाच्छादकं येषामेतच्चेतसि वर्त्तते ॥ १३ ॥ येषां पुनरिदं चित्ताद्धन्यानां विनिवर्त्तते। शुभ्रीभूता-
"न्तरात्मानस्ते सदाचारवर्त्तिनः ॥१४॥ धन्यास्त्रिभुवनस्यापि, भूत्वा भावितमानसाः। अशेषकल्मषोन्मुक्ता, गच्छन्ति परमं पदम् ॥१५॥
"एतच्चाज्ञानमत्रार्थे, सर्वेषां भवतां समम्। संजातं तेन दोषोऽयमस्यैव न भवादृशाम् ॥ १६ ॥ डिम्भरूपमनेनैव, द्वितीयं पापनामकम्।
"सर्वत्र जन्यते तस्मादद्यापि जनितं किल ॥ १७ ॥ एतद्धि सर्वदुःखानां, कारणं वर्णितं बुधैः। उद्वेगसागरे घोरे, हठादेतत्प्रवर्त्तकम्
"॥ १८ ॥ मूलं संक्लेशजालस्य, पापमेतदुदाहृतम्। न कर्त्तव्यमतः प्राज्ञैः, सर्वं यत्पापकारणम् ॥ १९ ॥ हिंसानृतादयः पञ्च, तत्त्वाश्र-
"द्धानमेव च। क्रोधादयश्च चत्वार, इति पापस्य हेतवः ॥ २० ॥ वर्जनीयाः प्रयत्नेन, तस्मादेते मनीषिणा। ततो न जायते पापं
"तल्लाभो दुःखसंभवः ॥ २१ ॥ युष्माकं पुनरज्ञानाज्जातं पापमिदं यतः। अज्ञानमेव सर्वेषां, हिंसादीनां प्रवर्त्तकम् ॥ २२ ॥ वर्द्धमानमिदं
"पापमार्जवेन निवारितम्। यदत्र कारणं सम्यक्, कथ्यमानं निबोधत ॥२३॥ आर्जवं हि स्वरूपेण, शुद्धाशयकरं परम्। वर्द्धमानमतः
"पापं, वारयत्येव देहिनाम् ॥ २४ ॥ एतच्चार्जवमत्रार्थे, सर्वेषां वर्त्तते समम्। अज्ञानजनितं पापं, युष्माकममुना जितम् ॥२५॥ रक्षि-
"तानि मया यूयमत एव मुहुर्मुहुः। सहर्षमेतदाचष्टे, डिम्भरूपं स्मिताननम् ॥ २६ ॥ धन्यानामार्जवं येषामेतच्चेतसि वर्त्तते। अज्ञानादा-
"चरन्तोऽपि, पापं ते स्वल्पपापकाः ॥ २७ ॥ यदा पुनर्विजानन्ति, ते शुद्धं मार्गमञ्जसा। तदा विधूय कर्माणि, चेष्टन्ते मोक्षवर्त्मनि
"॥ २८ ॥ आर्जवेन ततो धन्यास्ते शुभ्रीभूतमानसाः। निर्मलाचारविस्ताराः, पारं गच्छन्ति संसृतेः ॥ २९ ॥ तदेवंविधभावानां, भद्राणां

तृतीयं डिम्भरूपं, तच्च वर्द्धितुमारब्धं, ततः शुक्लडिम्भरूपेण मस्तके हस्ततलप्रहारं दत्त्वा तद्वर्द्धमानं निवार्य भक्त्या धारितं, निर्गते च भगवदनुग्रहात् द्वे अपि ते कृष्णे डिम्भरूपे, ततो भगवताऽभिहितं—भो भद्राणि! यद्भवद्भिश्चिन्तितं यथा कृतमस्माभिर्विपरीताचरणमिति न तत्र भवद्भिर्विषादो विधेयः, यतो न भवतामेष दोषो, निर्मलानि यूयं स्वरूपेण, तैरभिहितं—भगवन्! कस्य पुनरेष दोषो?, भगवानाह—यदिदं शुद्धानन्तरं भवच्छरीरेभ्यो निर्गतं कृष्णवर्णं डिम्भरूपम् अस्यायं दोषः, तान्याहुः—भगवन्! किन्नामकमिदं? भगवतोक्तम्—अज्ञानमिदमुच्यते, तैरुक्तं—भगवन्! यदिदमेतस्मादज्ञानात्प्रादुर्भूतं द्वितीयं कृष्णडिम्भरूपम् अनेन च शुक्लरूपेणास्फोट्य वर्द्धमानं धारितमेतत्किन्नामकं?, भगवानाह—पापमिदं, तान्याहुः—अस्य शुक्लडिम्भरूपस्य तर्हि किमभिधानं?, भगवतोक्तं—आर्जवमिदमभिधीयते, ततस्तान्याहुः—भगवन्! कीदृशमिदमज्ञानं कथं चेदं पापमेतस्माज्जातं? किमिति चानेनार्जवेनेदं विवर्द्धमानं धारितमिति सर्वं विस्तरतः

"श्रोतुमिच्छामो, भगवानाह—यद्येवं ततः समाकर्णयत यूयम्—"यत्तावदिदमज्ञानं, युष्मद्देहाद्विनिर्गतम्। एतदेव समस्तस्य, दोषवृन्दस्य
"कारणम् ॥ १ ॥ अनेन वर्त्तमानेन, शरीरे जन्तवो यतः। कार्याकार्यं न जानन्ति, गम्यागम्यं च तत्त्वतः ॥ २ ॥ भक्ष्याभक्ष्यं न बुध्य-
"न्ते, पेयापेयं च सर्वथा। अन्धा इव कुमार्गेण, प्रवर्त्तन्ते ततः परम् ॥ ३ ॥ ततो निबध्य घोराणि, कर्माण्यकृतशम्बलाः। भवमार्गे
"निरन्तेऽत्र, पर्यटन्ति सुदुःखिताः ॥ ४ ॥ अज्ञानमेव सर्वेषां, रागादीनां प्रवर्त्तकम्। स्वकार्ये भोगतृष्णाऽपि, यतोऽज्ञानमपेक्षते ॥ ५ ॥
"अज्ञानविरहेणैव, भोगतृष्णा निवर्त्तते। कथञ्चित्संप्रवृत्ताऽपि, झटित्येव निवर्त्तते ॥ ६ ॥ सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, निर्मलोऽयं स्वरू-
"पतः। अज्ञानमलिनो ह्यात्मा, पापाणान्न विशेष्यते ॥ ७ ॥ याः काश्चिदेव मर्त्येषु, निर्वाणे च विभूतयः। अज्ञानेनैव ताः सर्वा, हृताः
"सन्मार्गरोधिना ॥ ८ ॥ अज्ञानं नरको घोरस्तमोरूपतया मतम्। अज्ञानमेव दारिद्र्यमज्ञानं परमो रिपुः ॥ ९ ॥ अज्ञानं रोगसंघातो,

साम्प्रतम् । दुर्लभं भवकोटीभिः, प्राप्तं सम्यक्त्वमुत्तमम् ॥ ६ ॥ अतोऽस्ति धन्यता
॥ ५ ॥ अथवा—मिथ्यात्वोद्दलनं यस्मादस्माभिरपि
॥ ७ ॥ ततः सहर्षौ तौ सूरेः, प्रणम्य चरणद्वयम् । तेनानुशिष्टौ
काचिद्ग्लानकर्मपि सर्वथा । नरो दारिद्र्यभाङ् नैव, लभते रत्नपुञ्जकम् ॥ ७ ॥
शुद्धसम्यक्त्वमाहात्म्यात्, केवलं सा न बाधिका
म्यशानं, संप्राप्तौ दंपदम्पती ॥ ८ ॥ प्रविष्टा भोगतृष्णाऽपि, शरीरे गच्छतोस्तयोः ।
॥ १० ॥ तदा किं चिन्तितं? सोऽपि,
॥ ९ ॥ विचक्षणाऽऽह कालक्षमन्यत्र रहसि स्थिता । आर्यपुत्र! यदा दृष्टा, त्वयाऽहं कृतवञ्चना
तेनापि पृष्टा सोवाच, पर्यालोच्य सदाननम् । का-
श्याभिप्रायं न्यवेदयत् । विचक्षणाऽऽह सत्यस्त्वं, कालज्ञ इति गीयसे ॥ ११ ॥ युग्मम् ।
भोगा भुक्ताः स्थिता प्रीतिर्जातं नाकाण्ड-
ज्ञः प्राह सत्यैव, त्वमप्यत्र विचक्षणा ॥ १२ ॥ यतः कालविलम्बेन, क्रियमाणेन वल्लभे! ।
फलितोऽस्त्यर्थमावयोः ॥ १४ ॥ विचक्षणाऽऽह
विड्वरम् ॥ १३ ॥ प्राप्तो धर्मो नृपादीनामुपकारः कृतो महान् । ततः कालविलम्बोऽयं,
॥ १५ ॥ ततः प्रीतिसमायुक्तौ, संजातौ देवद-
को वाऽत्र?, सन्देहो नाथ! वस्तुनि । किं वा न जायते चारु, पर्यालोचितकारिणाम्? ॥ १५ ॥
संदिग्धेऽर्थे विलम्बेन, कालस्य
स्पर्शौ । सद्धर्मलाभादात्मानं, मन्यमानौ कृतार्थकम् ॥ १६ ॥ इदं पुत्र! मया तुभ्यं, कथितं मिथुनद्वयम् ।
तदेवाङ्गीकरिष्यते ॥ १८ ॥ मध्य-
गुणभाजनम् ॥ १७ ॥ ततश्च—संदिग्धेऽर्थे विधातव्या, भवता कालयापना । पश्चाद् बहुगुणं यच्च,
प्रीतिबन्धो दृढं तत्र, स्पर्शने भाववैरिणि ॥ १९ ॥
मबुद्धिराह—यदाऽऽख्यापयत्यम्बा,—ततो मनीषिणो वाक्यं, स्मरतो नास्य जायते ।
॥ २० ॥ इतश्च तेन बालेन, सा प्रोक्ता जननी
मालापैः पुनस्तत्र, स्नेहबुद्धिः प्रवर्तते । दोलायमानोऽसौ चित्ते, कुरुते कालयापनाम्
त्वं संमुखो भव । ततः सा ध्यानमापूर्य, प्रविष्टा
निजा । अम्ब! संदर्शयात्मीयं, योगशक्तिबलं मम ॥ २१ ॥ तयोक्तं दर्शयाम्येषा, पुत्र!
॥ २३ ॥ ततः शरीरे तौ
तच्छरीरके ॥ २२ ॥ अथाकुशलमालायाः, प्रवेशानन्तरं पुनः । बालः स्पर्शनेनापि, गाढं हर्षादधिष्ठितः

"युध्यतेऽधुना। अज्ञानपापे निर्द्धूय, सम्यग्धर्मनिषेवणम् ॥ ३० ॥ उपादेयो हि संसारे, धर्म एव बुधैः सदा। विशुद्धो मुक्तये सर्व,
"यतोऽन्यद्दुःखकारणम् ॥३१॥ अनित्यः प्रियसंयोग, इहेर्ष्याशोकसंकुलः। अनित्यं यौवनं चापि, कुत्सिताचरणास्पदम् ॥३२॥
"अनित्याः संपदस्तीव्रक्लेशवर्गसमुद्भवाः। अनित्यं जीवितं चेह, सर्वभावनिबन्धनम् ॥३३॥ पुनर्जन्म पुनर्मृत्युर्हीनादिस्थानसं-
"श्रयः। पुनः पुनश्च यदतः, सुखमत्र न विद्यते ॥३४॥ प्रकृत्याऽसुन्दरं ह्येवं, संसारे सर्वमेव यत्। अतोऽत्र वद किं युक्ता, क्वचि-
"दास्था विवेकिनाम्? ॥३५॥ मुक्त्वा धर्मं जगद्वन्द्यमकलङ्कं सनातनम्। परार्थसाधकं धीरैः, सेवितं शीलशालिभिः ॥३६॥
"ततो भागवतं वाक्यं, श्रुत्वेदममृतोपमम्। संसारवासात्तैः सर्वैः, स्वं स्वं चित्तं निवर्तितम् ॥ ३७ ॥ राजाऽऽह क्रियतं सर्वं, यदादिष्टं
"महात्मना। प्रगुणाऽऽह महाराज!, किमद्यापि विलम्ब्यते? ॥३८॥ चारु चारूदितं तात!, सम्यगम्ब! प्रजल्पितम्। युक्तमेतदनुष्ठानं, मुग्धे-
"नैवं प्रभाषितम् ॥३९॥ हर्षोत्फुल्लसरोजाक्षी, तथाऽपि गुरुलज्जया। तदुक्तं बहु मन्वाना, वधूर्मौनेन संस्थिता ॥४०॥" ततः पतितानि पत्ना-
र्येपि भगवच्चरणयोः, ऋजुराजेनोक्तं—वत्स! संपादयामो यदादिष्टं भगवता, भगवानाह—उचितमिदं भवादृशां भव्यानां, ततः पृष्टो भगवा-
नेव प्रशस्तदिनं राज्ञा, भगवतोक्तं—अद्यैव शुद्ध्यतीति, ततस्तत्रस्थेनैव नरेन्द्रेण दापितानि महादानानि कारितानि देवपूजनानि स्थापितः
शुभाचाराभिधानः स्वतनयो राज्ये जनितो नागरिकजनानां चित्तानन्द इति,—ततो निर्वर्त्यं कर्त्तव्यं, प्रव्रज्याकरणोचितम्। गुरुणाऽर्पि-
तसद्भावं, दीक्षितं च चतुष्टयम् ॥१॥ ततस्ते कृष्णरूपे द्वे, डिम्भे तूर्णं पलायिते। शुक्लरूपं पुनस्तेषां, प्रविष्टं तनुषु क्षणात् ॥२॥ कालक्षेन
ततश्चित्ते, सभार्येण विचिन्तितम्। पश्याहो धन्यताऽमीषां, सुलब्धं जन्मजीवितम् ॥ ३ ॥ एतैर्भागवती दीक्षा, यैः प्राप्ता पुण्यकर्मभिः।
दुरन्तोऽप्यधुना मन्ये, तैस्तीर्णोऽयं भवोदधिः ॥ ४ ॥ चारित्ररत्नादेतस्मात्संसारोत्तारकारणात्। वयं तु देवभावेन, स्वर्थधेनाश्च वञ्चिताः

सञाताः काननाभोगाः, सुमनोभरपूरिताः । भ्रमद्भ्रमरझङ्कारैवारगीतमनोहराः ॥ ४२ ॥ कामिनीहृदयानन्ददायकं प्रियसन्निधौ । विजृम्भते वनान्तेषु, कीरकोकिलकूजितम् ॥ ४३ ॥ प्रोत्फुल्लकिंशुकाग्रेषु, पुष्पभारोऽतिरक्तकः । वियोगदलितस्त्रीणां, पिशितप्रकरायते ॥४४॥ मञ्जर्यः सहकाराणामामोदितदिगन्तराः । दृष्टा वसन्तराजेन, धूलिक्रीडां प्रकुर्वते ॥ ४५ ॥ देवकिन्नरसम्बन्धिमिथुनैः कथिता वने । भ्रमणं मौक्तिमन्त्यम्यं, तदानीं रमणीयता ॥ ४६ ॥ वल्गर्यो निर्भरीभूत्वा, बद्ध्वा दोला गृहे गृहे । मदनोद्दीपने मन्दं, प्रवृत्तो मलयानिलः ॥ ४७ ॥ अथैदृशे वसन्तेऽमी, सह मध्यमबुद्धिना । क्रीडार्थं निर्गतो बालः, कामकालप्रमोदितः ॥ ४८ ॥ जनन्या देहवर्तिन्या, संयुक्तः स्पर्शनेन च । गतो लीलाधरं नाम, सोद्यानं नन्दनोपमम् ॥ ४९ ॥ तस्यास्ति मध्यभूभागे, शुभ्रशृङ्गो महालयः । जनतानयनानन्दः, प्रासादस्तुङ्गतोरणः ॥ ५० ॥ कामिनीहृदयाह्लादकारको रतिवत्सलः । जनैः प्रतिष्ठितस्तत्र, देवो मकरकेतनः ॥ ५१ ॥ इतश्च तस्य देवस्य, पूजासत्कारकारणम् । विधिः क्रमेण संजाता, दिने तत्र त्रयोदशी ॥ ५२ ॥ कन्यका वरलाभाय, वध्वः सौभाग्यवृद्धये । दुर्भगास्तु पतिप्रेमभोदेन हृतमानसाः ॥ ५३ ॥ मोहान्धाः कामिनोऽभीष्टयोपित्सम्बन्धसिद्धये । गृहीतार्चनिकाः कामपूजनार्थं समागताः ॥ ५४ ॥ युग्मम । ततो बालो महारोलं, तत्राकर्ण्य सविस्मयः । प्रविष्टः कामसदनं, सह मध्यमबुद्धिना ॥ ५५ ॥ दृष्टस्तत्र रतेर्नाथः, प्रणतो भक्तिपूर्वकम् । पूजितश्च प्रयत्नेन, संस्तुतो गुणकीर्तनैः ॥ ५६ ॥ अथ प्रदक्षिणां तस्य, ददानो देवसद्मनः । बालो ददर्श पार्श्वस्थं, गुप्तस्थाने व्यवस्थितम् ॥ ५७ ॥ तस्यैव रतिनाथस्य, देवस्य कृतकौतुकम् । संवासभवनं रम्यं, मन्दमन्दप्रकाशकम् ॥ ५८ ॥ युग्मम् । कुतूहलवशेनाथ,

१ काननं भोगाः प्र. २ आभोगा. देशाः. ३ हारि॰ प्र॰ ४ देवावासात्. ५ मनुष्यस. ६ (भूता). ७ (बद्धा). ८ जनसमूहः. ९ °कोलाहलं.

तस्य, वर्त्तमानौ क्षणे क्षणे । अभिलाषं मृदुस्पर्शे, कुरुतस्तीव्रवेदनम् ॥ २४ ॥ परित्यज्यान्यकर्त्तव्यव्यापारान्बालसादरः । स कटः मृणाला-
दीनि, दिवा रात्रौ च सेवते ॥ २५ ॥ कुविन्दडोम्बमातङ्गजातीयास्तापि वल्लभाः । अविवेकित्वेन मूढात्मा, [illegible] ॥ २६ ॥
ततोऽकर्त्तव्यनिरतं, सत्कर्त्तव्यपराङ्मुखम् । तं बालं सकलो लोकः, पापिष्ठ इति निन्दति ॥ २७ ॥ अहोऽयं [illegible]
कुलदूषणः । स एवं निन्द्यमानोऽपि, मन्यते निजचेतसि ॥ २८ ॥ स्पर्शनाख्यप्रसादेन, ममास्ति सुखसागरः । लोको वराको वदतु,
किमेतज्जल्पचिन्तया ॥२९॥ युग्मम् । अथाकुशलमालाऽपि, निर्गत्य परिपृच्छति । कीदृशी मानिता जात!, योगशक्तिर्मया तव? ॥३०॥
स प्राहानुगृहीतोऽस्मि, निर्विकल्पोऽहमम्बया । सुखसागरमध्येऽत्र, यथाऽहं संप्रवेशितः ॥ ३१ ॥ अन्यच्चाम्ब! त्वया प्रियं, मदनुग्रह-
काम्यया । न मोक्तव्यं शरीरं मे, यावज्जीवं स्वतेजसा ॥ ३२ ॥ अथाकुशलमालाऽऽह, यत्तुभ्यं वत्स! रोचते । तदेव सततं कार्यं, मया
सुकान्यचेष्टया ॥ ३३ ॥ स्वाधीनां तां निरीक्ष्यैवं, बालेन परिचिन्तितम् । स्पर्शनोऽपि ममायत्तः, सामग्री सर्वसाधिका[1] ॥ ३४ ॥ अहो
मे धन्यता लोके, नास्त्यतो धन्य मादृशः । ततोऽसौ गाढहृष्टात्मा, स्वानुरूपं विचेष्टते ॥ ३५ ॥ अथ निन्दापरे लोके, खेदविह्वलमानसः ।
लोकापवादभीरुत्वान्मध्यबुद्धिः प्रभाषते ॥ ३६ ॥ बाल! नो युज्यते कर्त्तुं, तव लोकविरुद्धकम् । अगम्यागमनं निन्द्यं, सपापं कुलदूषणम्
॥ ३७ ॥ स प्राह विप्रलब्धोऽसि, नूनं मित्र! मनीषिणा । स्वर्गे विवर्त्तमानं मां, नेक्षसे कथमन्यथा[2]? ॥ ३८ ॥ ये मूढा आग्रहदोषेण,
कोमलं ललनादिकम् । नेच्छन्ति ते महारत्नं, मुञ्चन्ति स्थानदोषतः ॥ ३९ ॥ तदाकर्ण्य स्वचित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । नैष प्रज्ञापना-
योग्यो, व्यर्थो मे वाक्परिश्रमः ॥४०॥ एवं च तिष्ठतां तेषां, बालमध्यमनीषिणाम् । अथान्यदा समायातो, वसन्तः कुसुमार्पैः ॥ ४१ ॥

1 कार्यसाधिका प्र. 2 कृतमन्यथा· प्र.

तस्य, वर्त्तमानो क्षणे क्षणे । अभिलापं मृदुस्पर्शे, कुरुतस्तीव्रवेदनम् ॥ २४ ॥ परित्यक्तान्यकर्त्तव्यस्तावन्मात्रपरायणः । स बालः सुरता- दीनि, दिवा रात्रौ च सेवते ॥ २५ ॥ कुविन्दडोम्बमातङ्गजातीयास्वपि वद्धशः । अतिलौल्येन मूढात्मा, ललनासु प्रवर्त्तते ॥ २६ ॥ ततोऽकर्त्तव्यनिरतं, सत्कर्त्तव्यपराङ्मुखम् । तं बालं सकलो लोकः, पापिष्ठ इति निन्दति ॥ २७ ॥ अज्ञोऽयं गतलज्जोऽयं, निर्भाग्यः कुलदूषणः । स एवं निन्द्यमानोऽपि, मन्यते निजचेतसि ॥ २८ ॥ स्पर्शनाम्बाप्रसादेन, ममास्ति सुखसागरः । लोको यद्वक्ति तद्वक्तु, किमेतज्जल्पचिन्तया ॥२९॥ युग्मम् । अथाकुशलमालाऽपि, निर्गत्य परिपृच्छति । कीदृशी मामिकी जात!, योगशक्तिर्विभाति ते? ॥३०॥ स प्राहानुगृहीतोऽस्मि, निर्विकल्पोऽहमम्बया । सुखसागरमध्येऽत्र, यथाऽहं संप्रवेशितः ॥ ३१ ॥ अन्यच्चाम्ब! त्वया नित्यं, मदनुग्रह- काम्यया । न मोक्तव्यं शरीरं मे, यावज्जीवं स्वतेजसा ॥ ३२ ॥ अथाकुशलमालाऽऽह, यत्तुभ्यं वत्स! रोचते । तदेव सततं कार्यं, मया सुकान्यचेष्टया ॥ ३३ ॥ स्वाधीनां तां निरीक्ष्यैवं, बालेन परिचिन्तितम् । स्पर्शनोऽपि ममायत्तः, सामग्री सर्वसाधिका ॥ ३४ ॥ अहो मे धन्यता लोके, नास्त्यतो बत मादृशः । ततोऽसौ गाढहृष्टात्मा, स्वानुरूपं विचेष्टते ॥ ३५ ॥ अथ निन्दापरे लोके, स्नेहविह्वलमानसः । लोकापवादभीरुत्वान्मध्यबुद्धिः प्रभाषते ॥ ३६ ॥ बाल! नो युज्यते कर्तुं, तव लोकविरुद्धकम् । अगम्यागमनं निन्द्यं, सपापं कुलदूषणम् ॥ ३७ ॥ स प्राह विप्रलब्धोऽसि, नूनं मित्र! मनीषिणा । स्वर्गे विवर्त्तमानं मां, नेक्षसे कथमन्यथा? ॥ ३८ ॥ ये मूढा जातिदोषेण, कोमलं ललनादिकम् । नेच्छन्ति ते महारत्नं, मुञ्चन्ति स्थानदोषतः ॥ ३९ ॥ तदाकर्ण्य ततश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । नैष प्रज्ञापना- योग्यो, व्यर्थो मे वाक्परिश्रमः ॥४०॥ एवं च तिष्ठतां तेषां, बालमध्यमनीषिणाम् । अथान्यदा समायातो, वसन्तः कृतमन्मथः ॥ ४१ ॥

१ कार्यसाधिका प्र. २ कृतमन्मथाः प्र.

द्वारि संस्थाप्य मध्यमम् । मध्ये प्रविष्टः सहसा, स बालस्तस्य सद्मनः ॥ ५९ ॥ अथ तत्र सुविस्तीर्णा, सैपर्यङ्कां सैतूलिकाम् । मृदूपधानसंपन्नां कोमलामलैचेलिकाम् ॥ ६० ॥ सुप्तेन रतियुक्तेन, कान्तमध्यां मनोभुवा । स ददर्श महाशय्यां, देवानामपि दुर्लभाम् ॥ ६१ ॥ युग्मम् । ततो मन्दप्रकाशत्वात्, संवासभवनस्य सः । किमेतदिति संचिन्त्य, शय्यां पस्पर्श बालकः ॥ ६२ ॥ इतश्चेतश्च हस्तेन, स्पृशता सुचिरं मुदा । ततो विभाविताऽनेन, शय्यैषा मकरध्वजी ॥ ६३ ॥ विचिन्तितं च तत्स्पर्शकौमल्यहृतचेतसा । अहो कोमलता मन्ये, नान्यत्र भवतीदृशी ॥ ६४ ॥ ततः शरीरवर्त्तिन्या, जनन्या स्पर्शनेन च । प्रेर्यमाणः स्वकीयेन, चापलेन च दूषितः ॥ ६५ ॥ स बालश्चिन्तयत्येवं, मातयामि यथेच्छया । एतां कोमलिकां शय्यां, सुप्त्वाऽहं क्षणमात्रकम् ॥ ६६ ॥ देवः सुप्तोऽत्र मदनो, रतियुक्तो न चिन्तितम् । अपायो देवशय्यायां, सुप्तस्येति न भावितम् ॥ ६७ ॥ दृष्टस्य लाघवं लोकैरिति नैव मनः कृतम् । विश्वासं नेति संपत्स्ये, हास्यो मध्यमबुद्धितः ॥ ६८ ॥ युग्मम् । अनालोच्यायतिं मोहात्, केवलं सुप्त एव सः । आरुह्य शय्यां तां दिव्यां, कृतं बालविचेष्टितम् ॥ ६९ ॥ ततस्तस्यां विशालायां, शय्यायां बद्धमानसः । इतश्चेतश्च कुर्वाणः, सर्वाङ्गाणि पुनः पुनः ॥ ७० ॥ अहो सुखमहो स्पर्शस्तथाऽहो धन्यता मम । चिन्तयन्निति शय्यायां, लुठमानः स तिष्ठति ॥ ७१ ॥ इतश्च नगरे तत्र, बहिरङ्गो नृपोत्तमः । अन्योऽप्यस्ति महातेजाः, प्रख्यातः शत्रुमर्दनः ॥ ७२ ॥ तस्यास्ति पद्मपत्राक्षी, प्राणेभ्योऽपि सुवल्लभा । प्रधानकुलसंभूता, देवी मदनकन्दली ॥ ७३ ॥ माहितार्चनिका सा च, परिवारेण संयुता । आयाता तत्र सदने, कामदेवस्य पूजिका ॥ ७४ ॥ देवकोष्ठस्थितं सा च, संपूज्य मकरध्वजम् । संवासभवनस्थस्य, प्रविष्टा तस्य पूजिका ॥ ७५ ॥ प्रविशन्तीमुदीक्ष्यासौ, तां स्त्रीतिकृतनिश्चयः । लज्जाभयाभ्यां निश्चेष्टो, बालः काष्ठमिव स्थितः ॥ ७६ ॥

१ सुपर्यङ्कां प्र. २ सुतूलिकाम् प्र. ३ चेलं-वस्त्रं.

१ पुरंध्री प्र २ पुष्टिकाम् प्र. ३ [illegible]

ततो मन्दप्रकाशे सा, भवने मृगलोचना । हस्तस्पर्शेन शय्यायां, देवमर्चयते किल ॥ ७७ ॥ चन्दनेन च कुर्वन्त्या, रतिकामविलेपनम् । न बालः सर्वगात्रेषु, स्पृष्टः कोमलपाणिना ॥ ७८ ॥ ततोऽकुशलमालाया, वशेन स्पर्शनस्य च । स बालश्चिन्तयत्येवं, विपर्यासितमानसः ॥ ७९ ॥ यादृशोऽयं मृदुस्पर्शो, हस्तस्यास्यानुभूयते । नानुभूतो मया तादृग्, जन्मन्यपि कदाचन ॥ ८० ॥ अहो मयाऽन्यस्पर्शेषु, सौन्दर्यं कल्पितं वृथा । नातः परतरं मन्ये, त्रिलोकेऽप्यस्ति कोमलम् ॥८१॥ इतश्च कामदेवस्य, परिचर्यां विधाय सा । स्वस्थानं प्रगता काले, राज्ञी मदनकन्दली ॥ ८२ ॥ ततोऽसौ बालः कथं ममेयं स्त्री संपत्स्यत इति चिन्तया विह्वलीभूतहृदयोऽनाख्येयमन्तस्तापातिरेकं वेदयमानो विस्मृतात्मा तस्यामेव शय्यायां मुञ्चन् उष्णोष्णान् दीर्घदीर्घान् निःश्वासान् मूर्च्छित इव मूक इव मत्त इव हृतसर्वस्व इव ग्रहगृहीत इव तप्तशिलायां निक्षिप्तमत्स्यक इव इतश्चेतश्च परिवर्त्तमानो विचेष्टते, ततो द्वारे वर्त्तमानेन मध्यमबुद्धिना चिन्तितं—अये ! किमेष बालोऽस्मात् संवासभवनादियताऽपि कालेन न निर्गच्छतीति, किं वा करोतीति प्रविश्य तावन्निरूपयामि, ततः प्रविष्टो मध्यमबुद्धिर्लक्षिता हस्तस्पर्शेन कामशय्या, हृतमस्यापि हृदयं तत्कोमलतया, ततो विमलीभूतदृष्टिना तेन दृष्टः शय्यैकदेशे विचेष्टमानस्तदवस्थो बालः, चिन्तितमनेन—अहो किमनेनेदमकार्यमाचरितं?, न युक्तं देवशय्यायामधिरोहणं, न खलु रतिरूपविभ्रमापि गुर्वङ्गना सतां गम्या भवति, तथेयं शय्या सुखदापि देवप्रतिमाधिष्ठितेतिकृत्वा केवलं वन्दनीया न पुनरुपभोगमर्हतीति, ततश्चोत्थापितोऽनेन बालो यावन्न किञ्चिज्जल्पति, मध्यमबुद्धिराह—अहो अकार्यमिदं, न युक्तं देवशय्यायामधिरोहणमित्यादि, तथापि न दत्तमुत्तरं बालेन, अत्रान्तरे प्रविष्टस्तद्देवकुलाधिष्ठायको व्यन्तरो, यद्धस्तेनाकाशयन्थैः बालः पातितो भूतले समुत्पादिताऽस्य सर्वाङ्गीणा तीव्रवेदना, ततो मुमूर्षन्तमुपलभ्य कृतो मध्यमबुद्धिना हाहारवः, ततः किमेतदिति संभ्रमेण चलितो देवकुलात्तदभिमुखं लोको, निःसारितो व्यन्तरेण वासभवनाद् बहिर्बालो,

द्वारि संस्थाप्य मध्यमम्। मध्ये प्रविष्टः सहसा, स बालस्तस्य सद्मनः ॥५९॥ अथ तत्र सुविस्तीर्णां, सपर्यङ्कां[1] सतूलिकाम्[2]। मृदूपधानसं-
पन्नां कोमलामलचेलिकाम्[3] ॥६०॥ सुप्तेन रतियुक्तेन, कान्तमध्यां मनोभुवा। स ददर्श महाशय्यां, देवानामपि दुर्लभाम् ॥६१॥ युग्मम्।
ततो मन्दप्रकाशत्वात्, संवासभवनस्य सः। किमेतदिति संचिन्त्य, शय्यां पस्पर्श बालकः ॥६२॥ इतश्चेतश्च हस्तेन, स्पृष्ट्वा सुचिरं
मुदा। ततो विभाविताऽनेन, शय्यैषा मकरध्वजी ॥६३॥ विचिन्तितं च तत्स्पर्शकौमल्यहृतचेतसा। अहो कोमलता मन्ये, नान्यत्र
भवतीदृशी ॥६४॥ ततः शरीरवर्त्तिन्या, जनन्या स्पर्शनेन च। प्रेर्यमाणः स्वकीयेन, चापलेन च दूषितः ॥६५॥ स बालश्चिन्तयत्येवं,
मानयामि यथेच्छया। एनां कोमलिकां शय्यां, सुप्त्वाऽहं क्षणमात्रकम् ॥६६॥ देवः सुप्तोऽत्र मदनो, रतियुक्तो न चिन्तितम्। अ-
पायो देवशय्यायां, सुप्तस्येति न भावितम् ॥६७॥ दृष्टस्य लाघवं लोकैरिति नैव मनः कृतम्। विनाशं नेति संपत्स्ये, हास्यो मध्यमपु-
ष्ठितः ॥६८॥ युग्मम्। अनालोच्यायतिं मोहात्, केवलं सुप्त एव सः। आरुह्य शय्यां तां दिव्यां, कृतं बालविचेष्टितम् ॥६९॥
ततस्तस्यां विशालायां, शय्यायां बद्धमानसः। इतश्चेतश्च कुर्वाणः, सर्वाङ्गाणि पुनः पुनः ॥७०॥ अहो सुखमहो स्पर्शस्तथाऽहो धन्यता
मम। चिन्तयन्निति शय्यायां, लुठमानः स तिष्ठति ॥७१॥ इतश्च नगरे तत्र, बहिरङ्गो नृपोत्तमः। अन्योऽप्यस्ति महातेजाः, प्रख्यातः
शत्रुमर्दनः ॥७२॥ तस्यास्ति पद्मपत्राक्षी, प्राणेभ्योऽपि सुवल्लभा। प्रधानकुलसंभूता, देवी मदनकन्दली ॥७३॥ माहितार्चनिका सा
च, परिवारेण संयुता। आयाता तत्र सदने, कामदेवस्य पूजिका ॥७४॥ देवकोष्ठस्थितं सा च, संपूज्य मकरध्वजम्। संवासभवनस्थस्य,
प्रविष्टा तस्य पूजिका ॥७५॥ प्रविशन्तीमुदीक्ष्यासौ, तां स्त्रीतिकृतनिश्चयः। लज्जाभयाभ्यां निश्चेष्टो, बालः काष्ठमिव स्थितः ॥७६॥

१ सुपर्यङ्का प्र. २ सुतूलिकाम् प्र. ३ चेलं—वस्त्रं.

सा मादृशामितीतिचिन्तया दीर्घदीर्घतरं निःश्वसितं बालेन, तदर्थी खल्वयमिति लक्षितो मध्यमबुद्धिना, चिन्तितमनेन—तत्रापि स्थाने तातपादस्यायमभिनिवेशो, जनयत्येव सा मदनकन्दली सुन्दरताऽतिशयेन स्वगोचरमभिलषितं, यतो द्वारशालाम्भेन मयाऽप्यतिसङ्कटतया कामसंवासभवनद्वारस्य निर्गच्छन्त्यास्तस्या मदनकन्दल्याः संवेदितोऽङ्गस्य स्पर्शो, न तादृशः प्रायेणान्यवस्तुनः स्पर्शो भुवने विद्यते, दोलायितं ममापि तदभिसरणगोचरं मनस्तदानीमासीत्, किंतु न युक्तं कुलजानां परस्त्रीगमनं, तस्मान्निवारयाम्येनमपि यदि निवर्तते मद्वचनेन, ततः स बाल प्रत्याह—किमद्याप्यविशा भवतः ?, किं न दृष्टमिदानीमेव फलमविनयस्य भवता, किमधुनैव विस्मृतं ? यत्कण्ठगतप्राणः कथञ्चिन्मोचितस्त्वं मया दुर्विनयकुपितात् भगवतो मकरध्वजात्, ततो निवर्तस्वास्माद्दुरध्यवसायात्, नयनविपनागशिरोरत्नशूचिकल्पा हि सा मदनकन्दली, तां प्रार्थयतस्ते केवलं भस्मीभाव एव न पुनः काचिदर्थसिद्धिः, बालेन चिन्तितं—अये ! लक्षितोऽहमनेन, तत्किमधुनाऽभिप्रायगोपनेन ?, ततस्तेनोक्तं—यद्येवं ततः किं मूपे मोचितस्त्वं मया ?, न पुनर्ब्रूपे यथा गाढतरं मारित इति, यतस्तेन कामेन युष्मद्वपनेन मां मुञ्चता केवलं मे शरीरवेदनामात्रमपसारितं हृदये पुनर्निक्षिप्तो वितर्कपरम्परारूपः प्रज्वलितखदिराङ्गारराशिः, तेन ममेदं दह्यते समन्ताच्छरीरं, यद्यहं कामबन्धनकाल एवामरिष्यं नैतावन्तमन्तस्तापमन्वभविष्यं, ततो भवता मोचयता प्रत्युत महानयमनर्थः संपादित इति, नाधुना ममैनाममृतसेकायमानां मदनकन्दलीं विरहय्यान्यथाऽस्यान्तस्तापस्योपशमः, किं बहुनाऽत्र जल्पितेनेति, ततो लक्षितो मध्यमबुद्धिनाऽस्यानिवर्तको निर्बन्धः, स्थितोऽसौ तूष्णीभावेन, अत्रान्तरे गतोऽस्तं सविता, बालहृदयादिव निःसृतेन तमःपटलेन स्थगितः प्रथमः प्रदोषः निःसंचारीभूतो लोकः, ततोऽविचार्य कार्याकार्यं समुत्थितो बालो निर्गतः स्वकीयभवनात्, ...नसालो राजमार्गे प्रवृत्तः शत्रुमर्दनराजकुलाभिमुखं गन्तुं गतः कियन्तमपि भूभागं, इतश्च खेदवशेन किमस्य संपत्स्यत इति चिन्त...

महास्फोटेन क्षिप्तो भूतले, भग्ननयनः कण्ठगतप्राणोऽसौ दृष्टो लोकेन, तदनुमार्गेण दीनमनस्को निर्गतो मध्यमबुद्धिः, किमेतदिति पृष्टोऽसौ जनेन, लज्जया न किञ्चिज्जल्पितमनेन, ततोऽवतीर्य कञ्चित्पुरुषं व्यन्तरेण कथितो जनेभ्यस्तदीयव्यतिकरः, ततो देवापथ्यकारीति पापिष्ठोऽयमिति धिक्कारितोऽसौ बालो मकरध्वजभक्तैः कुलदूषणोऽयमस्माकं विपत्तरुरिव संपन्न इति गर्हितः स्वजातीयैः अनुभवतु पापकर्मणः फलमिदानीमित्याक्रोशितः सामान्यलोकैः किमेतदसमीक्षितकारिणां समस्तानर्थभाजनत्वात् तेषामित्यपकर्णितो विवेकिलोकैः, ततोऽसौ व्यन्तरः कृतविकृतरूपः सन्नाह—चूर्णनीयोऽयं दुरात्मा भवतां पुरतो मयाऽधुना बाल इति, ततः कृतहाहारवः प्रसीदतु प्रसीदतु भट्टारको ददातु भ्रातृप्राणभिक्षामिति ब्रुवाणः पतितो व्यन्तराधिष्ठितपुरुषपादयोर्मध्यमबुद्धिः, तत्करुणापरीतचेतसा लोकेनाप्यभिहितो व्यन्तरो यदुत—भट्टारक! मुच्यतामेकवारं तावदेष न पुनः करिष्यतीति, ततो मध्यमबुद्धिकरुणया लोकोपरोधेन च मुक्तोऽसौ व्यन्तरेण बालो लब्धा चेतना मुत्कलीभूतं शरीरं निःसारितस्तूर्णं देवकुलात्, मध्यमबुद्धिना नीतः स्वभवनं, ज्ञातोऽयं व्यतिकरः परिकरात्कर्मविलासेन, चिन्तितमनेन—किमेतद्?, अद्यापि मयि प्रतिकूले बालस्य यद्भविष्यति तन्न लक्षयन्त्येते लोकाः, ततोऽभिहितः कर्मविलासेन परिकरः—किमस्माकं दुर्विनीतचिन्तया?, नोचितः सोऽनुशास्तेः न बोद्धव्यस्तदीयः केनापि व्यापारः, परिकरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देव इति, पृष्टोऽसौ मध्यमबुद्धिना बालः—भ्रातर्न किञ्चित्तेऽधुना शरीरके बाधते?, बालेनाभिहितं—न शरीरके, केवलं मवर्द्धते ममान्तस्तापो, मध्यमबुद्धिराह—जानासि किन्निमित्तोऽयं, ततो वामशीलतया कामस्य बालः प्राह—न जानामि, केवलं द्वारस्थितेन भवता तत्र संवासभवनमभिप्रविशन्ती गच्छन्ती वा किं विलोकिता काचिन्नारी न वा?, मध्यमबुद्धिराह—विलोकिता, बालेनोक्तं—तत्किं लक्षिता काऽसाविति भवता?, मध्यमबुद्धिराह—सुष्ठु लक्षिता, सा हि शत्रुमर्दनस्य राज्ञो भार्या मदनकन्दलीत्युच्यते, तदाकर्ण्य कथं

सा मादृशामितिचिन्तया दीर्घदीर्घतरं निःश्वसितं बालेन, तदर्थी खल्वयमिति लक्षितो मध्यमबुद्धिना, चिन्तितमनेन—तत्रापि स्थाने ता-
दृशस्यायमभिनिवेशो, जनयत्येव [redacted] मदनकन्दली सुन्दरताऽतिशयेन स्वगोचरमभिलषितं, यतो द्वारशाखालग्नेन मयाऽप्यतिसङ्कटतया का-
मगंगासभवनद्वारस्य निर्गच्छन्त्यास्तस्या मदनकन्दल्याः संवेदितोऽङ्गस्य स्पर्शो, न तादृशः प्रायेणान्यवस्तुनः स्पर्शो भुवने विद्यते, दोला-
यित ममापि तदभिसरणगोचरं मनस्तदानीमासीत्, किंतु न युक्तं कुलजानां परस्त्रीगमनं, तस्मान्निवारयाम्येनमपि यदि निवर्त्तते मद्वच-
नेन, ततः स बालं प्रत्याह—किमद्याप्यविद्या भवतः ?, किं न दृष्टमिदानीमेव फलमविनयस्य भवता, किमधुनैव विस्मृतं ? यत्कण्ठगत-
प्राणः कथञ्चिन्मोचितस्त्वं मया दुर्विनयकुपितात् भगवतो मकरध्वजात्, ततो निवर्त्तस्वास्माद्दुरध्यवसायात्, नयनविपनागशिरोरत्नभू-
चिकल्पा हि सा मदनकन्दली, तां प्रार्थयतस्ते केवलं भस्मीभाव एव न पुनः काचिदर्थसिद्धिः, बालेन चिन्तितं—अये ! लक्षितोऽहम-
नेन, तत्किमधुनाऽभिप्रायगोपनेन ?, ततस्तेनोक्तं—यद्येवं ततः किं कूपे मोचितस्त्वं मया ?, न पुनर्भूपे यथा गाढतरं मारित इति, यत-
स्तेन कामेन युष्मद्वचनेन मां मुञ्चता केवलं मे शरीरवेदनामात्रमपसारितं हृदये पुनर्निक्षिप्तो वितर्कपरम्परारूपः प्रज्वलितखदिराङ्गार-
राशिः, तेन ममेदं दह्यते समन्ताच्छरीरं, यद्यहं कामबन्धनकाल एवामरिष्यं नैतावन्तमन्तस्तापमन्वभविष्यं, ततो भवता मोचयता प्रत्युत
महानयमनर्थः संपादित इति, नाधुना ममैनाममृतसेकायमानां मदनकन्दलीं विरहय्यान्यथाऽस्यान्तस्तापस्योपशमः, किं बहुनाऽत्र ज-
ल्पितेनेति, ततो लक्षितो मध्यमबुद्धिनाऽस्यानिवर्त्तको निर्बन्धः, स्थितोऽसौ तूष्णींभावेन, अत्रान्तरे गतोऽस्तं सविता, बालहृदयादिव
समुल्लसितं तमःपटलं लङ्घितः प्रथमः प्रदोषः निःसंचारीभूतो लोकः, ततोऽविचार्य कार्याकार्यं समुत्थितो बालो निर्गतः स्वकीयभव-
नात् अवतीर्णो राजमार्गे प्रवृत्तः शत्रुमर्दनराजकुलाभिमुखं गन्तुं गतः कियन्तमपि भूभागं, इतश्च स्नेहवशेन किमस्य संपत्स्यत इति

महास्फोटनं क्षिप्तो भूतले, भग्ननयनः कण्ठगतप्राणोऽसौ दृष्टो लोकेन, तदनुमार्गेण दीनमनस्को निर्गतो मध्यमबुद्धिः, किमेतदिति पृष्टो-ऽसौ जनेन, लज्जया न किञ्चिज्जल्पितमनेन, ततोऽवतीर्य कञ्चित्पुरुषं व्यन्तरेण कथितो जनेभ्यस्तदीयव्यतिकरः, ततो देवापथ्यकारीति पापिष्ठोऽयमिति धिक्कारितोऽसौ बालो मकरध्वजभक्तैः कुलदूषणोऽयमस्माकं विपत्तरुरिव संपन्न इति गर्हितः स्वजातीयैः अनुभवतु पापकर्मणः फलमिदानीमित्याक्रोशितः सामान्यलोकैः कियदेवदसमीक्षितकारिणां समस्तानर्थभाजनत्वात् तेषामित्यपकर्णितो विवेकिलोकैः, ततोऽसौ व्यन्तरः कृतविकृतरूपः सन्नाह—चूर्णनीयोऽयं दुरात्मा भवतां पुरतो मयाऽधुना बाल इति, ततः कृतहाहारवः प्रसीदतु प्रसीदतु भट्टारको ददातु भ्रातृप्राणभिक्षामिति ब्रुवाणः पतितो व्यन्तराधिष्ठितपुरुषपादयोर्मध्यमबुद्धिः, तत्करुणापरीतचेतसा लोकेनाप्यभिहितो व्यन्तरो यदुत—भट्टारक! मुच्यतामेकवारं तावदेष न पुनः करिष्यतीति, ततो मध्यमबुद्धिकरुणया लोकोपरोधेन च मुक्तोऽसौ व्यन्तरेण बालो लब्धा चेतना मुत्कलीभूतं शरीरं निःसारितस्तूर्णं देवकुलात्, मध्यमबुद्धिना नीतः कृच्छ्रेण स्वभवनं, ज्ञातोऽयं व्यतिकरः परिकरात्कर्मविलासेन, चिन्तितमनेन—कियदेतद्?, अद्यापि मयि प्रतिकूले बालस्य यद्भविष्यति तन्न लक्षयन्त्येते लोकाः, ततोऽभिहितः कर्मविलासेन परिकरः—किमस्माकं दुर्विनीतचिन्तया?, नोचितः सोऽनुशास्तेः न वोढव्यस्तदीयः केनापि व्यापारः, परिकरेणोक्तं—यदाज्ञापयति देव इति, पृष्टोऽसौ मध्यमबुद्धिना बालः—भ्रातर्न किञ्चित्तेऽधुना शरीरके बाधते?, बालेनाभिहितं—न शरीरके, केवलं प्रवर्द्धते ममान्तस्तापो, मध्यमबुद्धिराह—जानासि किन्निमित्तोऽयं, ततो वामशीलतया कामस्य बालः प्राह—न जानामि, केवलं द्वारस्थितेन भवता तत्र संवासभवनमभिप्रविशन्ती गच्छन्ती वा किं विलोकिता काचिन्नारी न वा?, मध्यमबुद्धिराह—विलोकिता, बालेनोक्तं—तर्हि लक्षिता काऽसाविति भवता?, मध्यमबुद्धिराह—सुष्ठु लक्षिता, सा हि शत्रुमर्दनस्य राज्ञो भार्या मदनकन्दलीत्युच्यते, तदाकर्ण्य कथं

सा मादृशानितिचिन्तया दीर्घदीर्घतरं निःश्वसितं बालेन, तदर्थी खल्वयमिति लक्षितो मध्यमबुद्धिना, चिन्तितमनेन—तत्रापि स्थाने सायदस्यायमभिनिवेशो, जनयत्येव सा मदनकन्दली सुन्दरताऽतिशयेन स्वगोचरमभिलषितं, यतो द्वारशालालग्नेन मयाऽप्यतिसङ्कटतया कामसंवासभवनद्वारस्य निर्गच्छन्त्यास्तस्या मदनकन्दल्याः संवेदितोऽङ्गस्य स्पर्शो, न तादृशः प्रायेणान्यवस्तुनः स्पर्शो भुवने विद्यते, दोलायितं ममापि तदभिसरणगोचरं मनस्तदानीमासीत्, किंतु न युक्तं कुलजानां परस्त्रीगमनं, तस्मान्निवारयाम्येनमपि यदि निवर्त्तते मद्वचनेन, ततः स बालं प्रत्याह—किमप्राप्यविद्या भवतः ?, किं न दृष्टमिदानीमेव फलमविनयस्य भवता, किमधुनैव विस्मृतं ? यत्कण्ठगतप्राणः कथञ्चिन्मोचितस्त्वं मया दुर्विनयकुपितात् भगवतो मकरध्वजात्, ततो निवर्त्तस्वास्मादुरध्यवसायात्, नयनविषनागशिरोरत्नशूचिकल्पा हि सा मदनकन्दली, तां प्रार्थयतस्ते केवलं भस्मीभाव एव न पुनः काचिदर्थसिद्धिः, बालेन चिन्तितं—अये! लक्षितोऽहमनेन, तत्किमधुनाऽभिप्रायगोपनेन ?, ततस्तेनोक्तं—यद्येवं ततः किं भूपे मोचितस्त्वं मया ?, न पुनर्भूपे यथा गाढतरं मारित इति, यतस्तेन कामेन युष्मद्वचनेन मां मुञ्चता केवलं मे शरीरवेदनामात्रमपसारितं हृदये पुनर्निक्षिप्तो वितर्कपरम्परारूपः प्रज्वलितखदिराङ्गारराशिः, तेन ममेदं दह्यते समन्ताच्छरीरं, यद्यहं कामबन्धनकाल एवामरिष्यं नैतावन्तमन्तस्तापमन्वभविष्यं, ततो भवता मोचयता प्रत्युत महाननर्थः संपादित इति, नाधुना ममैनाममृतसेकायमानां मदनकन्दलीं विरहय्यान्यथाऽस्यान्तस्तापस्योपशमः, किं बहुनाऽत्र जल्पितेनेति, ततो लक्षितो मध्यमबुद्धिनाऽस्यानिवर्त्तको निर्बन्धः, स्थितोऽसौ तूष्णीभावेन, अत्रान्तरे गतोऽस्तं सविता, बालहृदयादिव समुच्छ्वसितं तमःपटलं लङ्घितः प्रथमः प्रदोषः निःसंचारीभूतो लोकः, ततोऽविचार्य कार्याकार्यं समुत्थितो बालो निर्गतः स्वकीयभवनात् अवतीर्णो राजमार्गे प्रवृत्तः शत्रुमर्दनराजकुलाभिमुखं गन्तुं गतः कियन्तमपि भूभागं, इतश्च स्नेहवशेन किमस्य संपत्स्यत इति

चिन्तया निर्गतस्तदनुमार्गेण मध्यमबुद्धिः, दृष्टो बालेन गच्छता कश्चित्पुरुषः, तेन चास्फोट्य बद्धोऽसौ मयूरबन्धेन कूजितं बालेन प्राप्तः प्राप्त इति ब्रुवाणः प्राप्त एव मध्यमबुद्धिः, ततः समुत्पाट्य बालं पश्यत एव मध्यमबुद्धेः समुत्पतितः पुरुषोऽम्बरतले, आरटतश्च बालस्य स्थगितं वदनं प्रवृत्तः पश्चिमाभिमुखो गन्तुं, ततो मध्यमबुद्धिरपि अरे रे दुष्टविद्याधर! क यासि गृहीत्वा मदीयभ्रातरमिति ब्रुवाणो मुष्टिमाकृष्टखङ्गः प्रस्थितो भूमौ, तदनुमार्गेण निर्गतो नगरात् अदर्शनीभूतः पुरुषो निराशीभूतो मध्यमबुद्धिः, तथापि बालस्नेहानुबन्धेन किल क्वचिन्मोक्ष्यतीतिबुद्ध्या नासौ धावन्नुपरमति धावत एव लङ्घिता रजनी ततोऽनुपानत्कतया विद्धोऽनेककण्टककीलकैः परिगतः श्रमेण क्षामो बुभुक्षया पीडितः पिपासया विह्वलः शोकेन अध्यासितो दैन्येन अनेकग्रामनगरेषु पृच्छन् वार्त्तां भ्रान्तोऽसौ सप्ताहोरात्रं, तथापि प्राप्तः कुशस्थलं नाम नगरं, स्थितस्तस्य बहिर्भागे, दृष्टोऽनेन जीर्णान्धकूपः, ततः किं ममाधुना भ्रातृविकलेन जीवितेनेति प्रक्षिपाम्यत्रात्मानमिति संचिन्त्य बद्धा मध्यमबुद्धिना निर्बोलैगमनार्थमात्मगलके शिला, दृष्टं तन्नन्दननाम्ना राजपुरुषेण, ततो मा साहसं मा साहसमिति ब्रुवाणः प्राप्तोऽसौ तत्समीपं, धारितः कूपतटोपान्तवर्त्ती मुञ्चन्नात्मानं मध्यमबुद्धिरनेन, विमोचितः शिलां निवेशितो भूतले, पृष्टश्च—भद्र! किमितीदमधमपुरुषोचितं भवता व्यवसितं?, ततः कथितोऽनेन बालवियोगव्यतिकरः, नन्दनेनाभिहितं—भद्र! यद्येवं ततो मा विषादं कार्षीः, भविष्यति भ्रात्रा सार्द्धं प्रायेण मीलको, मध्यमबुद्धिराह—कथं?, नन्दनेनोक्तं—समाकर्णय, अस्त्यत्र नगरेऽस्माकं स्वामी हरिश्चन्द्रो नाम राजा, स च प्रतिक्षणमुपद्रूयते विजयमाठरशङ्खादिभिः प्रात्यन्तिकैर्मण्डलहरैर्नृपतिभिः, इतश्चास्ति रतिकेलिर्नाम विद्याधरः परममित्रम्, अन्यदा समागतेन शत्रूपद्रुतमवलोक्य देवं तेनाभिहितं—ददामि तुभ्यमहं क्रूरविद्यां यत्प्रभावेण

१ भ्रातरं प्र० २ अज्ञातमृत्युसंपादनाय.

त्वमेतेन परिभूयसे, देवेनाभिहितं—अनुग्रहो मे, ततः कारयित्वा षाण्मासिकां पूर्वसेवामितो दिनादष्टमे दिने नीतः क्वचित्तेन देवो हरिमन्द्रः, धारितोऽरिविद्रासाधनं, आनीतो द्वितीयदिने सह पुरुषेण, कृता तस्य पुरुषस्य मांसरुधिरेण होमक्रिया, सप्त दिनानि विद्यायाः पश्चात्सेवा, शुष्कोऽसावधुना पुरुषः, स एव प्रायस्ते भ्राता भविष्यतीति मे वितर्कः, स च ममैव समर्पितोऽधुना देवेन, मध्यमबुद्धिराह—भद्र! यद्येवं ततो यद्यस्ति ममोपरि दया भवतस्ततस्तमानय तावदिहैव पुरुषं येनाहं प्रत्यभिजानामीति, ततश्चैवं करोमीत्यभिधाय गतो नन्दनः, समायातः समुत्पाट्य गृहीत्वा बालं, दृष्टोऽस्थिमात्रावशेष उच्छ्वासनिःश्वासोपलक्ष्यमाणजीवितो निरुद्धवाक्प्रसरो मध्यमबुद्धिना बालः, प्रत्यभिज्ञातः कृच्छ्रेण, अभिहितो नन्दनः—भद्र! स एवायं मम भ्रातेति, सत्यं नन्दनस्त्वमसि, अनुगृहीतोऽहं भवता, नन्दनः प्राह—भद्र! राजद्रोह्यमिदं भवत्करुणया मयाऽध्यवसितम्, अन्यथाधुना गतेन मया किलाकर्णितं यथा किल रात्रौ राजा पुनस्तर्पयिष्यति रुधिरेण विद्यां भविष्यत्यनेन पुरुषेण प्रयोजनमिति, तदिदमवगम्य मम यद्भवति तद्भवतु भवद्भ्यां तु तूर्णमपक्रमितव्यं, ततो यदाज्ञापयति भद्रो रक्षणीयश्च यत्नेन भद्रेणात्मेत्यभिधाय समुत्पाटितो बालः, प्रवृत्तो गन्तुं मध्यमबुद्धिः, ततो भयविधुरहृदयो धावन्नहर्निशं वेगेन क्वचित्प्रदेशे बालं पाययन्नुदकं समाह्लादयन् वायुना प्रीणयन्नशनादिरसेनागणयन्नात्मनः शरीरपीडां महता क्लेशजालेन प्राप्तः स्वस्थानं मध्यमबुद्धिः, गतानि कतिचिद्दिनानि, जातो मनाक् सबलो बालः, पृष्टो मध्यमबुद्धिना—भ्रातः! किं भवताऽनुभूतं ?, स प्राह—हतस्तावदुत्क्षिप्तोऽहं बद्ध्वा भवतः पश्यत एव गगनचारिणा, नीतः कृतान्तपुराकारमतिभीषणतयैकं श्मशानं, दृष्टस्तत्र प्रज्वलिताङ्गारभृताग्निकुण्डपार्श्ववर्ती मया पुरुषः, ततस्तं प्रति तेनाम्बरचरेणाभिहितं—महाराज! सिद्धं ते समीहितं, लब्धोऽयं मया प्रस्तुतविद्यासिद्धेरुचितः सलक्षणः पुरुषः, इतरेणोक्तं—महाप्रसादः, ततोऽभिहितो नभश्चरेण स पुरुषः—यदुतैकैकस्मिन् विद्याजापपर्यन्ते

चिन्तया निर्गतस्तदनुमार्गेण मध्यमबुद्धिः, दृष्टो बालेन गच्छता कश्चित्पुरुषः, तेन चास्फोट्य बद्धोऽसौ मयूरबन्धेन कूजितं बालेन भ्रातः भ्रात इति ब्रुवाणः प्राप्त एव मध्यमबुद्धिः, ततः समुत्पाट्य बालं पश्यत एव मध्यमबुद्धेः समुत्पतितः पुरुषोऽम्बरतले, आरटतश्च बालस्य सगितं वदनं प्रवृत्तः पश्चिमाभिमुखो गन्तुं, ततो मध्यमबुद्धिरपि अरे रे दुष्टविद्याधर! [illegible] यासि गृहीत्वा मदीयभ्रातरमिति श्राद्धीं मुञ्चन्नाक्रष्टलग्नः प्रस्थितो भूमौ, तदनुमार्गेण निर्गतो नगरात् अदर्शनीभूतः पुरुषो निराशीभूतो मध्यमबुद्धिः, तथापि बालस्नेहानुबन्धेन किल कथञ्चिन्मोक्ष्यतीतिबुद्ध्या नासौ धावन्नुपरमति धावत एव लङ्घिता रजनी ततोऽनुपानत्कतया विद्धोऽनेककण्टककीलकैः परिगतः श्रमेण क्षामो बुभुक्षया पीडितः पिपासया विह्वलः शोकेन अध्यासितो दैन्येन् अनेकग्रामनगरेषु पृच्छन् वार्त्तां भ्रान्तोऽसौ सप्ताहोरात्रं, तथापि प्राप्तः कुशस्थलं नाम नगरं, स्थितस्तस्य बहिर्भागे, दृष्टोऽनेन जीर्णान्धकूपः, ततः किं ममाधुना भ्रातृविकलेन जीवितेनेति प्रक्षिपाम्यत्रात्मानमिति संचिन्त्य बद्धा मध्यमबुद्धिना निर्वोलेगमनार्थमात्मगलके शिला, दृष्टं तन्नन्दननाम्ना राजपुरुषेण, ततो मा साहसं मा साहसमिति ब्रुवाणः प्राप्तोऽसौ तत्समीपं, धारितः कूपतटोपान्तवर्त्ती मुञ्चन्नात्मानं मध्यमबुद्धिरनेन, विमोचितः शिलां निवेशितो भूतले, पृष्टश्च—भद्र! किमितीदमधमपुरुषोचितं भवता व्यवसितं?, ततः कथितोऽनेन बालवियोगव्यतिकरः, नन्दनेनाभिहितं—भद्र! यद्येवं ततो मा विषादं कार्षीः, भविष्यति भ्रात्रा सार्द्धं प्रायेण मीलको, मध्यमबुद्धिराह—कथं?, नन्दनेनोक्तं—समाकर्णय, अस्त्यत्र नगरेऽस्माकं स्वामी हरिश्चन्द्रो नाम राजा, स च प्रतिक्षणमुपद्रूयते विजयमाठरशङ्खादिभिः प्रात्यन्तिकैर्मण्डलहरैर्नृपतिभिः, इतश्चास्ति रतिकेलिर्नाम विद्याधरः परममित्रम्, अन्यदा समागतेन शत्रूपद्रुतमवलोक्य देवं तेनाभिहितं—ददामि तुभ्यमहं क्रूरविद्यां यत्प्रभावेण

१ श्राद्धीं प्र० २ अज्ञातमृत्युसंपादनाय.

राज्ञा कृतमष्टशतमष्टशतं विद्याया जापस्य सप्त दिनानीति, दृष्टश्च तदवस्थोऽद्य भवता, यदिदं भ्रातर्मयानुभूतं, क्षिप्तं च मम हृदये यदुत अहो —न प्रायेण नरकेऽप्येवंविधो दुःखविन्यासो यादृशो मयाऽनुभूत इति, मध्यमबुद्धिराह—हा भ्रातर्नोचितस्त्वमेवंविधदुःखानां अहो निर्घृणता विद्याधरस्य अहो रौद्रता विद्यायाः, अत्रान्तरे लोकाचारमनुवर्त्तमानो वार्त्तान्वेषणार्थमागतो मनीषी, श्रुतस्तेन द्वारिस्थितेन तथा परिदेवमानो मध्यमबुद्धिः, प्रविष्टोऽभ्यन्तरे, कृतेतराभ्यामासनदानादिका प्रतिपत्तिः, विहितं संभाषणं, ततो मनीषिणाऽभिहितं—मध्यमबुद्धे! किमिति त्वं परिदेवयसे?, मध्यमबुद्धिराह—भ्रातरलौकिकमिदं परिदेवनकारणं, मनीषिणोक्तं—कथं?, ततः कथितो मध्यमबुद्धिना समस्तोऽप्युद्यानगमनादिविद्याधरविकर्त्तनपर्यन्तो बालव्यतिकरः, ततः पूर्वमेव ज्ञातनिःशेषव्यतिकरेणापि मुग्धेनेव विस्मितेक्षणेन समस्तमाकर्ण्य मनीषिणाऽभिहितं—किमीदृक् संपन्नं बालस्य? हा न युक्तमिदं, यदिवा कथितमिदं मया प्रागेवास्य यथा—न सुन्दरोऽनेन सहानेन पापमित्रेण सार्द्धं सबन्धः, तज्जनितेयमस्यानर्थपरम्परा, तथाहि—हेतुरसावनार्यकार्यसङ्कल्पस्य, अनार्यकार्यसङ्कल्पे वर्त्तमानाः प्राणिनः संक्लिष्टतया चित्तस्य प्रबलतया पापोदयस्याप्राप्ताभिप्रेतार्था एव बडिशग्रहणप्रवृत्ता इव मत्स्यका निपतन्त्यापद्गहने लभन्ते मरणं, न भवत्यनुपायतोऽर्थसिद्धिः, अनुपायश्चानार्यकार्यसङ्कल्पः सुखलाभानां, स हि क्रियमाणो धैर्यं ध्वंसयति विवेकं नाशयति चित्तं मलिनयति चिरन्तनपापान्युदीरयति ततः प्राणिनं समस्तानर्थसार्थे योजयति, ततः कुतोऽनार्यसङ्कल्पात् सुखलाभगन्धोऽपीति, तस्मादिदं सर्वं सुदुश्चेष्टितविलसितं बालस्य, योऽयं मद्वचनं न विधत्ते किमत्र भवतः परिदेवितेनेति, बालः प्राह—मनीषिन्नलमनेनासम्बद्धप्रलापेन, न खलु जन्तूनां महार्थसाधनप्रवृत्तानामप्यन्तराले व्यसनं मनो दुःखयति, यद्यद्यापि तां कमलकोमलतनुलतां मदनकन्दलीं प्राप्नोमि ततः किमिदं दुःखं?, तदाकर्ण्य चाटदृष्टवदसाध्योऽयं सदुपदेशमन्त्रतन्त्राणामित्याकलय्य मनीषिणा गृहीतो दक्षिणभुजाग्रे मध्यमबुद्धिः, उत्थाप्य

मया दत्ताऽऽहुतिरग्नौ भवता प्रक्षेप्तव्या, प्रतिपन्नमनेन, आरब्धो जापः, ततो विद्याधरेणाकृष्टा यमजिह्वेवातितीक्ष्णा भास्वराकारा शस्त्रिका[1], तया चोत्कर्त्तिता मदीयपृष्ठभागेन दीर्घा मांसपेशी, निष्पीड्य तत एव प्रदेशात् निर्गालितं रुधिरं, भृतश्चुलुकः, अत्रान्तरे समानीतस्तेनैकं विद्यापरावर्त्तनं, समर्पिता विद्याधरेण सा रुधिरमांसमयी तस्याहुतिः, प्रक्षिप्ता तेनाग्निकुण्डे, पुनः आरब्धो जापः, ततश्चैवं सोऽम्बरचरो मदीयशरीरपरापरप्रदेशान्नरकपाल इव नारकस्यारटतो मे मांसपेशीमुत्कर्त्तयति, तं प्रदेशं निष्पीड्य रुधिरं निर्गालयति, तस्य चुलुकं भृत्वा साधकायाहुतये ददाति, स च विद्यापरावर्त्तनसमाप्तौ गृहीत्वा हुताशने प्रक्षिपति, ततो वेदनाविह्वलो मूर्च्छया पतितोऽहं भूतले, विद्याधरस्तु प्रगुणशरीरतया हृष्टो निष्करुणो गाढतरं मां विकर्त्तयति, अत्रान्तरेऽट्टहासैर्हसितमिव प्रलयमेघैर्गुलगुलितमिव[2] समुद्रेण प्रचलितेव पृथिवी रसितं दीप्तिजिह्वाभिः शिवाभिः प्रवृत्तं च विकृतरूपैर्वेतालैः निपतितं रुधिरवर्षं, ततश्चैवंविधेषु रौद्रेषु विभीषिकाविशेषेषु सत्स्वप्यक्षुभितचित्तस्य राज्ञोऽभिमुखीभूता सा क्रूरविद्या, समाप्तं जापस्याष्टशतं, ततः सिद्धाऽहं भवत इति वदन्ती प्रकटीभूता विद्या प्रणता साधकेन प्रविष्टा तच्छरीरे, ततः समुत्कर्त्तितशरीरं निष्पीडितरुधिरबीभत्सं करुणमारटन्तं मामुपलभ्य स राजा मयि जातः सदयः कृतोऽनेन दन्तसीत्कारः ततो वारितोऽसौ विद्याधरेण, अभिहितं च तेन—राजन्नेष एवास्या विद्यायाः कल्पो यदुत—न कर्त्तव्याऽस्योपरि दया, ततो विद्याधरेण लिप्तं मे केनचिल्लेपेन शरीरं, ततोऽहं समन्तादन्दह्यमान इव तीव्रवह्निना घूर्ण्यमान इव यन्त्रेण पीड्यमान इव यन्त्रेण प्रविष्टो वेदनाप्रकर्षं, तथापि सुबद्धं न गतमेतन्मे हतजीवितं, संजातं मे क्षणेन तेन लेपेन दवदग्धस्थाणुकल्पं शरीरं, समुत्पादितस्ताभ्यां गीवस्तत्र नगरे खादितश्च श्वयथुनिमित्तमाम्लभोजनं, शून्यं मे शरीरं, ततो भूयस्तेनैव विधिना मदीयमांसरुधिराहुतिभिस्तेन

1 क्षुरिका. 2 गर्जितमिव मन्यायितमिवेति च स्यात्.

राज्ञा कृतमष्टशतं विद्याया जापस्य सप्त दिनानीति, दृष्टश्च तदवस्थोऽहं भवता, यदिदं भ्रातर्मयानुभूतं, स्थितं च मम हृदये यदुत—न प्रायेण नरकेऽप्येवंविधो दुःखविन्यासो यादृशो मयाऽनुभूत इति, मध्यमबुद्धिराह—हा भ्रातर्नोचितस्त्वमेवंविधदुःखानां अहो निर्घृणता विद्याधरस्य अहो रौद्रता विद्यायाः, अत्रान्तरे लोकाचारमनुवर्त्तमानो वार्त्तान्वेषणार्थमागतो मनीषी, श्रुतस्तेन द्वारिस्थितेन तथा परिदेवमानो मध्यमबुद्धिः, प्रविष्टोऽभ्यन्तरे, कृतेतराभ्यामासनदानादिका प्रतिपत्तिः, विहितं संभाषणं, ततो मनीषिणाऽभिहितं—मध्यमबुद्धे! किमिति त्वं परिदेवयसे?, मध्यमबुद्धिराह—भ्रातरलौकिकमिदं परिदेवनकारणं, मनीषिणोक्तं—कथं?, ततः कथितो मध्यमबुद्धिना समस्तोऽप्युद्यानगमनादिविद्याधरविकर्त्तनपर्यन्तो बालव्यतिकरः, ततः पूर्वमेव ज्ञातनिःशेषव्यतिकरेणापि मुग्धेनेव विस्मितेक्षणेन समस्तमाकर्ण्य मनीषिणाऽभिहितं—किमीदृक् संपन्नं बालस्य? हा न युक्तमिदं, यदिवा कथितमिदं मया प्रागेवास्य यथा—न सुन्दरोऽनेन स्पर्शनेन पापमित्रेण सार्द्धं संबन्धः, तज्जनितेयमस्यानर्थपरम्परा, तथाहि—हेतुरसावनार्यकार्यसङ्कल्पस्य, अनार्यकार्यसङ्कल्पे वर्त्तमानाः प्राणिनः संक्लिष्टतया चित्तस्य प्रबलतया पापोदयस्याप्राप्ताभिप्रेतार्था एव बडिशग्रहणप्रवृत्ता इव मत्स्यका निपतन्त्यापद्गहने लभन्ते मरणं, न त्वनुपायतोऽर्थसिद्धिः, अनुपायश्चानार्यकार्यसङ्कल्पः सुखलाभानां, स हि क्रियमाणो धैर्यं ध्वंसयति विवेकं नाशयति चित्तं मलिनयति चिरन्तनपापान्युदीरयति ततः प्राणिनं समस्तानर्थसार्थे योजयति, ततः कुतोऽनार्यसङ्कल्पात् सुखलाभगन्धोऽपीति, तस्मादिदं सर्वं सुदुर्विलसितं बालस्य, योऽयं मद्वचनं न विधत्ते किमत्र भवतः परिदेवितेनेति, बालः प्राह—मनीषिन्नलमनेनासम्बद्धप्रलापेन, न खलु सत्पुरुषाणां महार्थसाधनप्रवृत्तानामप्यन्तराले व्यसनं मनो दुःखयति, यद्यपि तां कमलकोमलतनुलतां मदनकन्दलीं प्राप्नोमि ततः कियदेतद्दुःखं?, तदाकर्ण्य कालदष्टवदसाध्योऽयं सदुपदेशमन्त्राणामित्याकलय्य मनीषिणा गृहीतो दक्षिणभुजाग्रे मध्यमबुद्धिः, उत्थाप्य

ततः स्थानात् प्रवेशितः कक्षान्तरे, अभिहितश्चासौ भ्रातः! यद्येष बालः स्वयं बाल इव नात्महितं जानीते तत्किं भवताऽस्य पृष्ठतो विलम्बेन विनष्टव्यम्?, मध्यमबुद्धिराह—बोधितोऽहमिदानीं भवता, योऽयं भवदुपदेशमपि लङ्घयति तेनालं मम बालेनेति, अन्यथाविलम्बनीयोऽयं व्यतिकरः, तत्किमेष न ज्ञातस्तातेन, मनीषिणाऽभिहितं—न केवलेन, तर्हि समस्तनगरोपेतेन, भद्र! केन हि प्रभातं पटकेनाच्छाद्यते, मध्यमबुद्धिराह—कथं ज्ञातो?, मनीषिणाऽभिहितं—कामदेवभवनवृत्तान्तस्तावद्बहुलोकप्रतीत एव किं तस्य ज्ञास्यते?, विद्याधरहरणवृत्तान्तस्तु प्राप्त इति त्वदीयहाहारवात् प्रबुद्धास्तदा लोकाः, तैर्विज्ञाय नगरे प्रचारितो, मध्यमबुद्धिना चिन्तितं—अये! किलाहं मातुः पुरतोऽमुं व्यतिकरं गोपयामि यावता गाढतरं प्रकाशः संपन्नः, सुप्रच्छन्नमपि हि विहितं प्रयोजनं प्रायः प्रकाशत एव लोके, विशेषतः पापं, तस्माद्दुर्बुद्धिरेषा प्राणिनां यया स्वाचरितं पापं प्रच्छादयन्ति, इदं हि केवलमधिकतरं मोहविलसितं सूचयतीत्येवं विचिन्त्य तवस्तेनाभिहितं—मनीषिन्नमुं वृत्तान्तमुपलभ्य भवता किमाचरितं? किं तातेन? किमम्बाभ्यां? किं वा नगरलोकेनेति श्रोतुमिच्छामि, मनीषिणाऽभिहितं—भ्रातः! समाकर्णय, मम तावदुपेक्षा निर्गुणेषु सतामितिभावनया संजातं बालं प्रति माध्यस्थ्यं, तथा क्लिश्यमानेषु दयावन्तः सन्त इति पर्यालोचनया प्रादुर्भूता तवोपरि महती करुणा, तथा मुक्तोऽहं पापमित्राभिष्वङ्गजनितानामेवंविधानामपायानामित्याकलनया संजाताऽऽत्मन्यास्थाबुद्धिः, गुणाधिकेषु प्रमोदवन्तो महात्मान इतिविमर्शेन धन्यः पुण्यभागसौ भयजन्तुः येनायं समस्तानर्थहेतुः स्पर्शनः पापवयस्यः सर्वथा निराकृत इत्यालोचयतः समुल्लसितस्तं प्रति हर्षः, तातेन तु केवलमट्टट्टहासेन हसितं, मयाऽभिहितं—तात! किमेतत्?, तातेनाभिहितं—पुत्र! यन्मयि प्रतिकूले संपद्यते तत्संपन्नं बालस्य, अतो मे हर्षः, हा जात! क्व गतोऽसीतिपरिदेवितं सामान्यरूपया, न सञ्जातो मामकतनयस्यापाय इति हृष्टा चित्तेन मदीयजननी, नगरस्य तु सम्पन्नो बालहरणेन प्रमोदः,

गच्छता त्वदीयगमनेन करुणा, प्रादुर्भूतः त्वदवस्थानदर्शनेन ममोपरि पक्षपातः, मध्यमबुद्धिराह—कथमेतल्लक्षितं भवता, मनीषिणाऽभिहितं—निर्गतोऽहमासीत्तदा नगरे कुतूहलेन भ्रमणिकया, ततः श्रुता मया परस्परं जल्पन्तो लोकाः यदुत—अहो सुन्दरं संपन्नं यदसौ कलङ्कभूतो निजकुलस्य दुष्टोऽन्तःकरणेन वर्जितो मर्यादया बहिर्भूतः सदाचारात् निरतः सततमगम्यगमने अत एवोपतापकरो नगरस्य बालः केनापि महात्मनाऽपहृत इति, अन्येनाभिहितं—सुष्ठु सुन्दरमेवं तु सुन्दरतरं भवति यद्यसौ छिन्नो भिन्नो व्यापादितश्च श्रूयते, यतस्तस्मिन्नेकान्ततः प्रलीने एव पापे नागरिकाणां शीलसंरक्षणं संपत्स्यते नान्यथा, अन्येनाभिहितं सुन्दरमिदं, केवलं यदसौ मध्यमबुद्धिनामा तस्य पृष्ठतो लग्नः क्लिश्यते तन्न चारु, स हि विशिष्टप्रायः प्रतिभासतेऽस्माकं, ततोऽपरः प्राह—भद्र! ये पापवृत्तीनां वत्सला भवन्ति तेषां कीदृशी विशिष्टता?, न खलु जात्यकनकं श्यामिकया सह संसर्गमर्हति, अत एव लभन्ते तद्द्वारेणैव दुःखपरम्पराम् अयशश्च लोके किमत्राश्चर्यं?, ये पुनरादित एव पापानुष्ठानाशुभजनसंपर्कं रहयन्ति तेषां नैष दोषोऽनुयुज्यते, अत्रार्थे अयमेव मनीषी दृष्टान्तः, योऽयं महात्मा परिहृतपापप्रवणबालवात्सल्यो निष्कलङ्कः सुखेन जीवतीति, ततस्तं लोकवादमाकर्णयता मयेदं लक्षितमिति । मध्यमबुद्धिना चिन्तितम्—अये! दोषेषु वर्त्तमानस्य, नरस्यात्रैव जन्मनि। नास्त्येव सुखगन्धोऽपि, केवलं दुःखपद्धतिः ॥१॥ स हि दुःखभराक्रान्तात्मा नैव मुच्यते। आक्रोशदानतस्तस्य, लोकोऽन्यद्वैरिकायते ॥ २ ॥ एकं स दुःखैर्निर्दग्धो, द्वितीयं निन्दितो जनैः। गण्डस्योपरि संजातः, स्फोटो बालस्य दुर्मतेः ॥ ३ ॥ जनानां करुणास्थानं, जातोऽहं बालमीलनात् । कलितस्तादृशः प्रायः, कैश्चित्तत्त्वविचारकैः ॥ ४ ॥ दुःखाकरः सतां निन्द्यो, ममेदानीं विजानतः । तस्मान्न युक्तः संसर्गो, बालेन सह पापिना ॥ ५ ॥ गुणेषु वर्त्तमानस्य, नरस्यात्रैव जन्मनि । जायन्ते संपदः सर्वा, यथाऽस्यैव मनीषिणः ॥ ६ ॥ यथा ह्यकलङ्कः सुखी, श्लाघनीयो विपश्चिताम् । बालस्पर्शनसंसर्ग-

भीरुत्वादेप वर्त्तते ॥ ७ ॥ तथापि लोका दोषेषु, सततं विहितादराः । गुणेषु शिथिलोत्साहा, वर्त्तन्ते पापकर्मणा ॥ ८ ॥ तदेवं गुणदो-
षाणां, विशेषं पश्यता मया । गुणेषु यत्नः कर्त्तव्यो, य आदिष्टो मनीषिणा ॥ ९ ॥ ततश्चैवं विचिन्त्यासौ, धभाषे तं मनीषिणम् । न
शक्यमधुना लोके, प्रकाशमटितुं मया ॥ १० ॥ लोका मां प्रभयिष्यन्ति, बालवृत्तान्तमञ्जसा । अतिलज्जाकरं तं च, नाहमाख्यातुमुत्सहे
॥ ११ ॥ अन्यच दुर्जना लोकाः, श्रुत्वा मेऽन्तःकदर्थनाम् । तदीयां नितरां तुष्टा, हसिष्यन्ति विशेषतः ॥ १२ ॥ तस्माद्भावमंमात्रेण,
स्थातुं सद्मनि युज्यते । जनस्य विस्मरत्येतद्यावद्बालविचेष्टितम् ॥ १३ ॥ मनीषिणोक्तं यत्तुभ्यं, रोचते तद्विधीयताम् । केवलं पापमित्रीयः,
संपर्को वार्यते मया ॥ १४ ॥ ततः क्वचिदपि बहिरनिर्गच्छंस्तत्रैव सद्ने स्थितो मध्यमबुद्धिः, गतो मनीषी स्वस्थानम् । इतश्च बालशरी-
रादाविर्भूतः स्पर्शनोऽकुशलमाला च, अकुशलमालयाऽभिहितं—साधु पुत्रक! साधु; यन्मत्तो जातोऽनुतिष्ठति तदनुष्ठितं भवता, यतो
निराकृतस्त्वयाऽयमलीकवाचालो मनीषी, स्पर्शनेनाभिहितम्—अम्ब! युक्तमेवेदृशपुरुषाणामनुष्ठानं, दर्शितः स्वस्येयमाचरता प्रिय-
मित्रेण मयि निर्भरोऽनुरागः, अथवा किमनेन निर्घटितेनेदानीं त्रयाणामप्यस्माकं भावसारं समसमस्तदुःखसुखता, ये बृहदर्थसाधनप्र-
वृत्तानामप्यन्तराले विघ्ना भवन्ति तान् के गणयन्ति?, बालः प्राह—वयमप्येतदेव ब्रूमः, केवलमेतत्स मनीषी न जानाति, स्पर्शने-
नाभिहितम्—किं तव तेन?, सुखविघ्नहेतुरसौ पापकर्मा भवतः, अयं जनोऽम्बा च केवलं ते सुखकारणम्, बालः प्राह—कोऽत्र विकल्पो?,
निःसन्दिग्धमिदं, ततः कृतस्ताभ्यां योगशक्तिव्यापारपूर्वको भूयस्तदीयशरीरे प्रवेशः, प्रादुर्भूतं मदनकन्दलीगोचरं भृशतरमौत्सुक्यं प्रवृ-
त्तोऽन्तस्तापः प्रवृत्ता जृम्भिका पतितः शयनीये, तत्र चानवरतमुद्वर्त्तमानेनाङ्गेन तथा विचेष्टमानो दृष्टोऽसौ मध्यमबुद्धिना, समुत्पन्ना
करुणा तथापि मनीषिवचनमनुस्मरता न पृष्टो वार्त्तामपि बालस्तेन, अत्रान्तरेऽस्तं गतो दिनकरः, ततः प्रथमप्रदोष एव निर्गतो बालः,

मयधीरितो मध्यमबुद्धिना, प्राप्तः शत्रुमर्दनराजकुलं प्रविष्टोऽभ्यन्तरे दृष्टं वासभवनं चलितस्तदभिमुखं, ततः प्रचुरतया लोकस्य सान्धकारतया प्रदोषस्य व्यग्रतया प्राहरिकाणां कथञ्चिदलक्षित एवासौ प्रविष्टो वासभवनं, विलोकितस्तन्मध्यभागः प्रकाशितो मणिप्रदीपैः सनाथो महार्हशयनेन, इतश्च तस्मिन्नवसरे सा मदनकन्दली तस्यैव वासभवनस्यादूरवर्त्तिन्यां प्रसाधनशालिकायामात्मानं चर्चयन्ती तिष्ठति, ततस्तच्छून्यमवलोक्य स बालः बालतयैवारूढः शय्यायाम् आः कोमलेतिभावनया समुद्भूतो हर्षः क्षिप्तमुच्छीर्षके प्रावरणं, किल तल्लीनो भविष्यति याव(त्ताव)द्विहिताशेषप्रदोषकर्त्तव्यो विसर्जिताऽऽस्थानिकलोकः कतिचिदाप्तपुरुषपरिकरो ज्वलत्प्रदीपदर्शितमार्गः समागतः शत्रुमर्दनस्तद्द्वारदेशे, दृष्टः प्रविशन् बालेन, ततोऽतितेजस्वितया शत्रुमर्दनस्य सत्त्वविकलतया हृदयस्य साध्वसहेतुत्वादकार्याचरणस्य प्रतिकूलतया कर्मविलासस्य स्वफलदानोन्मुखतयाऽकुशलमालायाः स्वविपाकदर्शन(पटु)तया स्पर्शनस्य भयोत्कर्षेण वेपमानगात्रयष्टिर्निपतितो बालो भूतले, ततोऽत्युच्चतया पर्यङ्कस्य कणकणतया मणिकुट्टिमस्य शिथिलनिःसृष्टतया शरीरस्य समुत्थितो महानास्फोटरवः, किमेतदिति तूर्णतरं प्रविष्टो राजा, दृष्टस्तेन, कथमयमिह प्रविष्ट इति समुत्पन्नो मनसि वितर्कः, दृष्टमुच्छीर्षके प्रावरणं, लक्षितं शय्यारोहणं, दुष्टोऽयमिति संजातो निश्चयो, मत्कलत्राभिलाषुकोऽयमिति च समुत्पन्नः क्रोधो, विज्ञातं तस्य दैन्यं, तथाप्यतिदुरात्मा खल्वयमपनयाम्यस्य दुर्विनयमितिबुद्ध्या दत्तो बालपृष्ठे निजचरणो राज्ञा आमोटितं पश्चान्मुखं भुजयुगलं बद्धो रारट्यमानस्तत्प्रावरणेनैव, आहूतो विभीषणः, अभिहितश्चासौ—अरे! एष पुरुषाधमो भवताऽत्रैव राजाजिरे यथाऽहमाकर्णयाम्यस्य करुणध्वनितं तथा समस्तरजनीं कदर्थनीयो, विभीषणेनाभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, ततः समाकृष्टस्तेन, गृहीत्वाऽऽरट्यमानो बालो नीतोऽभ्यर्णराजप्राङ्गणे, बद्धो वज्रकण्टकाकुले लोहस्तम्भे, त्रोटितः कशापातैः, सिक्तोऽग्निवर्णतैलबिन्दुभिः, प्रवेशिता अङ्गुल्यादिष्वयःशलाकाः, ततश्चैवंविधेषु नरकाकारेषु दुःखेषु विभी-

भीरुत्वादेष वर्त्तते ॥ ७ ॥ तथापि लोका दोषेषु, सततं विहितादराः । गुणेषु शिथिलोत्साहा, वर्त्तन्ते पापकर्मगा ॥ ८ ॥ तदेवं गुणदोषाणां, विशेषं पश्यता मया । गुणेषु यत्नः कर्त्तव्यो, य आदिष्टो मनीषिणा ॥ ९ ॥ ततश्चैवं विचिन्त्यासौ, बभाषे तं मनीषिणम् । न शक्यमधुना लोके, प्रकाशमटितुं मया ॥ १० ॥ लोका मां प्रश्नयिष्यन्ति, बालवृत्तान्तमञ्जसा । अतिलज्जाकरं तं च, नाहमाख्यातुमुत्सहे ॥ ११ ॥ अन्यच्च दुर्जना लोकाः, श्रुत्वा मेऽन्तःकदर्थनाम् । तदीयां नितरां तुष्टा, हसिष्यन्ति विशेषतः ॥ १२ ॥ तस्माद्यावदमुं मातरेव, स्थातुं सद्मनि युज्यते । जनस्य विस्मरत्येतद्यावद्बालविचेष्टितम् ॥ १३ ॥ मनीषिणोक्तं यत्तुभ्यं, रोचते तद्विधीयताम् । केवलं पापनिर्माल्यः, संपर्को वार्यते मया ॥ १४ ॥ ततः कचिदपि बहिरनिर्गच्छंस्तत्रैव सदने स्थितो मध्यमबुद्धिः, गतो मनीषी स्वस्थानम् । इतश्च बालशरीरादाविर्भूतः स्पर्शनोऽकुशलमाला च, अकुशलमालयाऽभिहितं—साधु पुत्रक! साधु, यन्मत्तो जातोऽनुतिष्ठति तदनुष्ठितं भवता, यतो निराकृतस्त्वयाऽयमलीकवाचालो मनीषी, स्पर्शनेनाभिहितम्—अम्ब! युक्तमेवेदृशपुरुषाणामनुष्ठानं, दर्शितः स्वस्थैर्यमाचरता प्रियमित्रेण मयि निर्भरोऽनुरागः, अथवा किमनेन निर्घटितेनेदानीं त्रयाणामप्यस्माकं भावसारं समसमस्तदुःखसुखता, ये तु बृहदर्थसाधनप्रवृत्तानामप्यन्तराले विघ्ना भवन्ति तान् के गणयन्ति?, बालः प्राह—वयमप्येतदेव ब्रूमः, केवलमेतत्स मनीषी न जानाति, स्पर्शनेनाभिहितम्—किं तव तेन?, सुखविघ्नहेतुरसौ पापकर्मा भवतः, अयं जनोऽम्बा च केवलं ते सुखकारणम्, बालः प्राह—कोऽत्र विकल्पो?, निःसन्दिग्धमिदं, ततः कृतस्ताभ्यां योगशक्तिव्यापारपूर्वको भूयस्तदीयशरीरे प्रवेशः, प्रादुर्भूतं मदनकन्दलीगोचरं भृशतरमौत्सुक्यं प्रवृत्तोऽन्तस्तापः प्रवृत्ता जृम्भिका पतितः शयनीये, तत्र चानवरतमुद्वर्त्तमानेनाङ्गेन तथा विचेष्टमानो दृष्टोऽसौ मध्यमबुद्धिना, समुत्पन्ना करुणा तथापि मनीषिवचनमनुस्मरता न पृष्टो वार्त्तामपि बालस्तेन, अत्रान्तरेऽस्तं गतो दिनकरः, ततः प्रथमप्रदोष एव निर्गतो बालः,

प्रच्छन्नरूपा एव सन्तः स्ववीर्येण
दृशापराधप्रभविष्णुना भवति यदिरञ्जनगरेषु नेतरेषां, ते हि केवलं सुन्दरासुन्दरप्रयोजनानि जनानां प्रच्छन्नरूपा एव सन्तः स्ववीर्येण
निर्वर्तयन्ति, तथाहि—कर्मविलासप्रतिकूलताजनितोऽयं बालस्य परमार्थतः सर्वोऽप्यनर्थः संपन्न इति, ततो मयाऽभिहितं—अपगतोऽ-
धुना मे सन्देहः, अग्रतः कथय, विदुरेणाभिहितम्—ततः कृच्छ्रेणातिक्रान्ते याममात्रे रजन्याः प्राप्तः स्वसदनं बालः, इतश्चाकर्णितः प्र-
भात एव तदीयवृत्तान्तो मध्यमबुद्धिना, ततो बालस्नेहलेशस्यानुवर्तमानतया संजातो मनाग् विषादः, चिन्तितमनेन—हा किमीदृशं संपन्नं
बालस्येति ?, पुनःपर्यालोचयतः प्रादुर्भूतोऽस्य मनसि प्रमोदः, चिन्तितमनेन—पश्यताहो मनीषिवचनकरणाकरणयोरिह लोक एवान्तरम्,
तथाहि—तदुपदेशवर्तिनो मेऽधुना न संपन्नः क्लेशः नोदीर्णमयशः, पूर्वं पुनर्विपरीतचारिणो द्वयमप्यासीत्, बालस्य पुनरेकान्ततो मनी-
षिवचनविपरीताचरणनिरतस्य यत्संपद्यते दुःखसंघातो विजृम्भते जगत्ययशःपटहः संजायते मरणं तत्र किमाश्चर्यं ?, तदस्ति ममापि का-
चिद्धन्यता यया मनीषिवचने बहुमानः संपन्न इति । तथाहि । नैवाभव्यो भवत्यत्र, सतां वचनकारकः । पक्तिः काङ्कडुके नैव, जाता
यत्नशतैरपि ॥ १ ॥ एवं भावयतश्चित्ते, बालस्नेहं विमुञ्चतः । प्रमोदपूर्णचित्तस्य, लङ्घितं तस्य तद्दिनम् ॥ २ ॥ ततः समागते बाले,
लोकाचारानुवर्तनम् । कुर्वता विहितं तेन, तस्य संभाषणं किल ॥ ३ ॥ पृष्टश्चाशेषवृत्तान्तं, विषादगतबुद्धिना । तेनापि कथिता तस्मै,
बालेनात्मविडम्बना ॥ ४ ॥ न शिक्षणस्य योग्योऽयं, मत्वा मध्यमबुद्धिना । ततस्तदनुरोधेन, कृतेपत्परिदेवना ॥ ५ ॥ ततश्चूर्णितसर्वाङ्गो,
दुःखविह्वलमानसः । तथा राजभयादुग्राद्, बालस्तत्रैव संश्रितः ॥ ६ ॥ प्रच्छन्नरूपः सततं, न निर्गच्छति कुत्रचित् । एवं च तिष्ठतोः
कालयोर्भूयान् विलङ्घितः ॥ ७ ॥ अथान्यदा निजविलसिताभिधाने जीर्णोद्याने गन्धहस्तीव वरकलभवृन्देन "परिकरितः सातिशयगुणवता
"निजशिष्यवर्गेण प्रवाहः करुणारसस्य संतरणसेतुः संसारसिन्धोः परशुस्तृष्णालतागहनस्य अशनिर्मानपर्वतोद्दलने मूलमुपशमतरोः सागरः

पणेनोदीर्यमाणेषु क्रन्दतो बालस्य लङ्घिता रजनी, तदाक्रन्दरवेण श्रवणपरम्परया च किमेतदिति कुतूहलेन प्रभाते समागतं राजकुले नगरं दृष्टो बालः स एवायं पापिष्ठोऽद्यापि जीवतीत्यादिः प्रवृत्तः परस्परं नागरकाणां बहुविधस्तदाक्रोशजल्पः, समाकर्णयतः शतगुणीभूतं तत्तस्य दुःखं, कथितो नागरिकेभ्यो विभीषणेन रात्रिव्यतिकरः, तदोऽहो धृष्टताऽस्येति गाढतरं प्रद्विष्टाः सर्वे, विज्ञापितो महत्तमै

...नेयपादानामेवमयमपथ्यकारी स तथा क्रियतां यथाऽन्योऽप्येवं न करोतीति, अस्ति च तस्य राज्ञो भगवदर्हदागमानु...

...लं तेन कचिदवसरे वरं प्रार्थितो राजा यदुत—हिंसकर्मणि नाहं पर्यालोचनीयो भवता, प्रतिपन्नश्च स

...दत्तः शत्रुमर्दनेन राजपुरुषाणां नियमो यदुत—कदर्थयित्वा बहुप्रकारमेनं नरापसदं

...नानां प्रमोदातिशयः, ततः समारोपितो रासभे विडम्ब्यमानः शरावमालया सम...

...ध्वनिना तुद्यमानो मनसि कर्णकटुकैराक्रोशवचनैर्महता कलकलेन समस्तेषु त्रिक...

...गतो विशालतया नगरस्य प्रेक्षणकप्रायत्वात्तस्य भ्रमणेनैवातिक्रान्तं दिनं, स...

...रं लोको, भवितव्यताविशेषेण तस्य त्रुटितः पाशकः पतितो भूतले गतो

गृहाभिमुखं गन्तुं भूमिकप(घर्प)णेन कूजमानः। अत्रान्तरे अगृही...

भवता वीर्यनिधानभूतः कर्मविलासो नाम राजा निवेदितः, अधुना दशा...

...रिजीवेनाभिहितं—मुग्धे! मयापि नन्दिवर्द्धनेन सता दृष्ट एवेदं विदुरः,

शत्रुमर्दनस्तु बहिरङ्गः, तेन नास्ति विरोधः, यतो बहिरङ्गाणामेव राज्ञां

दत्तापराधप्रभविष्णुता भवन्ति बहिरङ्गनगरेषु नेतरेषां, ते हि केवलं सुन्दरासुन्दरप्रयोजनानि जनानां प्रच्छन्नरूपा एव सन्तः स्ववीर्येण
निर्वर्तयन्ति, तथाहि—धर्मविलासप्रतिकूलताजनितोऽयं बालस्य परमार्थतः सर्वोऽप्यनर्थः संपन्न इति, ततो मयाऽभिहितं—अपगतोऽ-
धुना मे सन्देहः, अग्रतः कथय, विदुरेणाभिहितम्—ततः कृच्छ्रेणातिक्रान्ते याममात्रे रजन्याः प्राप्तः स्वसदनं बालः, इतश्चाकर्णितः प्र-
भात एव तदीयवृत्तान्तो मध्यमबुद्धिना, ततो बालस्नेहलेशस्यानुवर्तमानतया संजातो मनाग् विषादः, चिन्तितमनेन—हा किमीदृशं संपन्नं
बालस्येति ?, पुनःपर्यालोचयतः प्रादुर्भूतोऽस्य मनसि प्रमोदः, चिन्तितमनेन—पश्यताहो मनीषिवचनकरणाकरणयोरिह लोक एवान्तरम्,
तथाहि—तदुपदेशवर्त्तिनो मेऽधुना न संपन्नः क्लेशः नोदीर्णमयशः, पूर्वं पुनर्विपरीतचारिणो द्वयमप्यासीत्, बालस्य पुनरेकान्ततो मनी-
षिवचनविपरीताचरणनिरतस्य यत्संपद्यते दुःखसंघातो विजृम्भते जगत्ययशःपटहः संजायते मरणं तत्र किमाश्चर्यं ?, तदस्ति ममापि का-
चिद्धन्यता यया मनीषिवचने बहुमानः संपन्न इति । तथाहि । नैवाभव्यो भवत्यत्र, सतां वचनकारकः । पक्तिः काङ्कडुके नैव, जाता
घनशतैरपि ॥ १ ॥ एवं भावयतश्चित्ते, बालस्नेहं विमुञ्चतः । प्रमोदपूर्णचित्तस्य, लङ्घितं तस्य तद्दिनम् ॥ २ ॥ ततः समागते बाले,
लोकाचारानुवर्त्तनम् । कुर्वता विहितं तेन, तस्य संभाषणं किल ॥ ३ ॥ पृष्टश्चाशेषवृत्तान्तं, विषादगतबुद्धिना । तेनापि कथिता तस्मै,
बालेनात्मविडम्बना ॥ ४ ॥ न शिक्षणस्य योग्योऽयं, मत्वा मध्यमबुद्धिना । ततस्तदनुरोधेन, कृतेपत्परिदेवना ॥ ५ ॥ ततश्चूर्णितसर्वाङ्गो,
दुःखविह्वलमानसः । तथा राजभयादुमाद्, बालस्तत्रैव संश्रितः ॥ ६ ॥ प्रच्छन्नरूपः सततं, न निर्गच्छति कुत्रचित् । एवं च तिष्ठतोः
कालस्तयोर्भूयान् विलङ्घितः ॥ [illegible] ॥ अथान्यदा निजविलसिताभिधाने जीर्णोद्याने गन्धहस्तीव वरकलभवृन्देन "परिकरितः सातिशयगुणवता
"निजशिष्यवर्गेण प्रवाहः करुणारसस्य संतरणसेतुः संसारसिन्धोः परशुस्तृष्णालतागहनस्य अशनिर्मानपर्वतोद्दलने मूलमुपशमतरोः सागरः

पणेतोदीर्यमाणेषु क्रन्दतो बालस्य लङ्घिता रजनी, तदाक्रन्दरवेण श्रवणपरम्परया च किमेतदिति कुतूहलेन प्रभाते समागतं राजकुले नगरं दृष्टो बालः ॥ एवायं पापिष्ठोऽद्यापि जीवतीत्यादिः प्रवृत्तः परस्परं नागरकाणां बहुविधस्तदाक्रोशजल्पः, तमाकर्णयतः शतगुणीभूतं तत्तस्य दुःखं, कथितो नागरिकेभ्यो विभीषणेन रात्रिव्यतिकरः, ततोऽहो धृष्टताऽस्येति गाढतरं प्रद्विष्टाः सर्वे, विज्ञापितो मद्धभे राजा, यदुत—यो देवपादानामेवमयमपथ्यकारी स तथा क्रियतां यथाऽन्योऽप्येवं न करोतीति, अस्ति च तस्य राज्ञो भगवदर्हदागमावदातबुद्धिः सुबुद्धिर्नामामात्यः, केवलं तेन कचिदवसरे वरं प्रार्थितो राजा यदुत—हिंस्रकर्मणि नाहं पर्यालोचनीयो भवता, प्रतिपन्नश्च स वरो नरपतिना, ततः सुबुद्धिं (अ)पर्यालोच्यैव दत्तः शत्रुमर्दनेन राजपुरुषाणां नियमो यदुत—कदर्थयित्वा बहुप्रकारमेनं नरापसदं व्यापादयतेति, तदाकर्ण्य महाराज्यलाभ इव जातो जनानां प्रमोदातिशयः, ततः समारोपितो रासभे विडम्ब्यमानः शरावमालया समन्ताद्घूर्ण्यमानो यष्टिमुष्टिमहालोष्टप्रहारैः रोरूयमाणो विरसध्वनिना तुद्यमानो मनसि कर्णकटुकैराक्रोशवचनैर्महता फलकलेन समस्तेषु त्रिकचतुष्कचत्वरहट्टमार्गादिषु संभ्रम्यमाणो विगोपितो बालः, ततो विशालतया नगरस्य प्रेक्षणकप्रायत्वात्तस्य भ्रमणेनैवातिक्रान्तं दिनं, सन्ध्यायां नीतो वध्यस्थानं उल्लम्बितस्तरुशाखायां, प्रविष्टो नगरं लोको, भवितव्यताविशेषेण तस्य त्रुटितः पाशकः पतितो भूतले गतो मूर्छां स्थितो मृतरूपतया लु(छु)प्तो वायुना लब्धा चेतना प्रवृत्तो गृहाभिमुखं गन्तुं भूमिकप(र्ष)णेन कूजमानः । अत्रान्तरे अगृहीतसङ्केतयोक्तं—हे संसारिजीव! तत्र क्षितिप्रतिष्ठितपुरे प्रथमं भवता वीर्यनिधानभूतः कर्मविलासो नाम राजा निवेदितः, अधुना दशापराधप्रभविष्णुरेष शत्रुमर्दनो निवेद्यते, तत्कथमेतदिति ?, संसारिजीवेनाभिहितं—मुग्धे! मयापि नन्दिवर्द्धनेन सता पृष्ट एवेदं विदुरः, ततो विदुरेणाभिहितं—कुमार! कर्मविलासस्तत्रान्तरङ्गो राजा शत्रुमर्दनस्तु बहिरङ्गः, तेन नास्ति विरोधः, यतो बहिरङ्गाणामेव राज्ञां

दृशापराधप्रभविष्णुता भवन्ति यद्बहिरङ्गनगरेषु नेतरेषां, ते हि केवलं सुन्दरासुन्दरप्रयोजनानि जनानां प्रच्छन्नरूपा एव सन्तः स्ववीर्येण निर्वर्तयन्ति, तथाहि—कर्मविलासप्रतिकूलताजनितोऽयं बालस्य परमार्थतः सर्वोऽप्यनर्थः संपन्न इति, ततो मयाऽभिहितं—अपगतोऽधुना मे सन्देहः, अमतः कथय, विदुरेणाभिहितम्—ततः कृच्छ्रेणातिक्रान्ते याममात्रे रजन्याः प्राप्तः स्वसदनं बालः, इतश्चाकर्णितः प्रभात एव तदीयवृत्तान्तो मध्यमबुद्धिना, ततो बालस्नेहलेशस्यानुवर्तमानतया संजातो मनाग् विषादः, चिन्तितमनेन—हा किमीदृशं संपन्नं बालस्येति?, पुनःपर्यालोचयतः प्रादुर्भूतोऽस्य मनसि प्रमोदः, चिन्तितमनेन—पश्यताहो मनीषिवचनकरणाकरणयोरिह लोक एवान्तरम्, तथाहि—तदुपदेशवर्तिनो मेऽधुना न संपन्नः क्लेशः नोदीर्णमयशः, पूर्वं पुनर्विपरीतचारिणो द्वयमप्यासीत्, बालस्य पुनरेकान्ततो मनीषिवचनविपरीताचरणनिरतस्य यत्संपद्यते दुःखसंघातो विजृम्भते जगत्ययशःपटहः संजायते मरणं तत्र किमाश्चर्यं?, तदस्ति ममापि काचिद्धन्यता यया मनीषिवचने बहुमानः संपन्न इति। तथाहि। नैवाभव्यो भवत्यत्र, सतां वचनकारकः। पक्तिः काङ्कडुके नैव, जाता यत्नशतैरपि ॥ १ ॥ एवं भावयतश्चित्ते, बालस्नेहं विमुञ्चतः। प्रमोदपूर्णचित्तस्य, लङ्घितं तस्य तद्दिनम् ॥ २ ॥ ततः समागते बाले, लोकाचारानुवर्तनम्। कुर्वता विहितं तेन, तस्य संभाषणं किल ॥ ३ ॥ पृष्टश्चाशेषवृत्तान्तं, विषादगतबुद्धिना। तेनापि कथिता तस्मै, बालेनात्मविडम्बना ॥ ४ ॥ न शिक्षणस्य योग्योऽयं, मत्वा मध्यमबुद्धिना। ततस्तदनुरोधेन, कृतैषत्परिदेवना ॥ ५ ॥ ततश्चूर्णितसर्वाङ्गो, दुःखविह्वलमानसः। तथा राजभयादुग्राद्, बालस्तत्रैव संश्रितः ॥ ६ ॥ प्रच्छन्नरूपः सततं, न निर्गच्छति कुत्रचित्। एवं च तिष्ठतोः कालस्तयोर्भूयान् विलङ्घितः ॥ ७ ॥ अथान्यदा निजविलसिताभिधाने जीर्णोद्याने गन्धहस्तीव वरकलभवृन्देन "परिकरितः सातिशयगुणवता "निजशिष्यवर्गेण प्रवाहः करुणारसस्य संतरणसेतुः संसारसिन्धोः परशुस्तृष्णालतागहनस्य अशनिर्मानपर्वतोद्दलने मूलमुपशमतरोः सागरः

“सन्तोषामृतस्य तीर्थं सर्वविद्यावताराणां कुलभवनमाचाराणां नाभिः प्रज्ञा(प्राज्ञ)चक्रस्य वडवानलो लोभार्णवस्य महामन्त्रः क्रोधभुजङ्गस्य
“दिवसकरो महामोहान्धकारस्य निकषोपलः शास्त्ररत्ना(सुवर्णा)नां दावानलो रागपल्लवदहने अर्गलाबन्धो नरकद्वाराणां देशकः सत्पथानां निधिः
“सातिशयज्ञानमणीनामायतनं समस्तगुणानां समवसृतस्तत्र पुरे प्रबोधनरतिर्नामाचार्यः,” इतश्च स्पर्शनप्रतिकूलचारिणमुपलभ्य मनीषिणं प्रादुरभूत्कर्मविलासस्य तस्योपरि खरतरः पक्षपातः, ततोऽसौ शुभसुन्दरीं प्रत्याह—प्रिये! लक्षयत्येव तावदिदं भवती, यथाऽनादिरूढा प्रकृतिरियं मम वर्त्तते, यदुत—योऽस्य स्पर्शनस्यानुकूलस्तस्य मया प्रतिकूलेन भाव्यं प्रतिकूलस्य पुनरनुकूलतया वर्त्तितव्यं, मम च प्रतिकूलमाचरतः सर्वथाऽकुशलमालोपकरणं अनुकूलं विदधतः पुनर्भवती ममोपकरणं वर्त्तते, तदेवं स्थिते स्पर्शनानुकूलचारिणो बालस्य दर्शितो मयाऽकुशलमालाव्यापारणद्वारेण कश्चिदात्मनः प्रतिकूलताफलविशेषः, अस्य तु मनीषिणः स्पर्शनप्रतिकूलवर्त्तिनो न मयाऽद्यापि निजानुकूलताफलविशेषो दर्शितो, यद्यपि यदिदमस्य स्पर्शने निरभिष्वङ्गतया मृदुशयनसुरतादीन्यनुभवतः संपद्यते सुखं यश्चायं समुल्लसितो लोकमध्ये यशःपटहो न च संपन्नः क्वचिदपायगन्धोऽपि विचरतस्तस्य अस्य समस्तस्य व्यतिकरस्याहमेव भवत्यैवोपकरणभूतया कारणं, तथापि मयि सप्रसादे नैतावन्मात्रमेवास्य फलमुचितम्, इति प्रिये! विशिष्टतरफलसंपादनार्थमस्य मनीषिणो यत्नं कुरुष्वेति, शुभसुन्दर्युवाच—साध्वार्यपुत्र! साधु सुन्दरमभिहितं देवेन, स्थितं ममापीदं हृदये, योग्य एव मनीषी देवप्रसादानां, तदेषाऽनुतिष्ठामि यदाज्ञापितं देवेनेत्यभिधाय व्यापारिता शुभसुन्दर्या योगशक्तिः, विहितमन्तर्धानं, प्रविष्टा [गता] मनीषिशरीरे, प्रादुर्भूतोऽस्य प्रमोदः, सिक्तममृतसेकेनाम्या(स्य)शरीरं, प्रवृत्ता निजविलसितोद्यानगमनेच्छा, प्रस्थितस्तदभिमुखं, चिन्तितमनेन कथमेकाकी गच्छामि, बहुश्च कालो गृहप्रविष्टस्य तिष्ठतो मध्यमबुद्धेरतीतो, विस्मृतोऽधुना लोकस्य बालवृत्तान्तो, व्यपगतं तस्य लज्जाकारणम्, अतस्तमपि निजविलसितोद्याने नयामीति-

तत्फलविपाकसं- , इतश्च कर्मविलासेन तस्यापि जननी सामान्यरूपा
विचिन्त्य गतो मनीषी मध्यमबुद्धिसमीपं, निवेदितं तस्मै निजाकूतम्, इतश्च कर्मविलासेन तस्यापि जननी सामान्यरूपा तत्फलविपाकसं-
पत्तये तथैव प्रोत्साहिता, सा ह्यकुशलमालाशुभसुन्दर्योः साधारणवीर्या विचित्रफलदायिनी स्वरूपतो वर्त्तते, ततस्तथाऽधिष्ठितमूर्त्तेर्मध्यम-
बुद्धेरपि प्रवृत्ता तत्र गमनेच्छा, बालस्तु भवताऽप्यवश्यं गन्तव्यमिति वदता बलामोटिकया प्रवर्त्तितो मध्यमबुद्धिना, गतास्त्रयोऽपि निज-
विलसितोद्याने—अथ नानाविधैस्तत्र, विलसन्तः कुतूहलैः । प्रमोदशेखरं नाम, प्राप्तास्ते जिनमन्दिरम् ॥ १ ॥ तच्च मेरुवदुत्तुङ्गं, वि-
शालं साधुचित्तवत् । देवलोकाधिकं मन्ये, सौन्दर्यौदार्ययोगतः ॥ २ ॥ युगादिनाथबिम्बेन, श्रीमता तदधिष्ठितम् । समन्ताद् दूरप्रो-
(तो) त्तुङ्गप्राकारपरिवेष्टितम् ॥ ३ ॥ पुरतो लोकनाथस्य, स्तोत्राणि पठतो मुदा । तत्र श्रावकलोकस्य, ध्वनिमाकर्ण्य पेशलम् ॥ ४ ॥
किमेतदिति संचिन्त्य, कौतुकाक्षिप्तमानसाः । प्रविष्टा जैनसदने, ते त्रयोऽपि कुमारकाः ॥ ५ ॥ युग्मम् । अथ दक्षिणमूर्त्तिस्थो, देवाजिर-
विभूषणः । विनीतसाधुलोकस्य, मध्यवर्ती तपोधनः ॥६॥ जिनेन्द्रगदितं धर्ममकलङ्कं सनातनम् । संसारसागरोत्तारमाचक्षाणः सुदेहिनाम्
॥७॥ प्रविशद्भिर्महाभागश्चन्द्रवत्तारकैर्वृतः । प्रबोधनरतिर्धीरः, स सूरिस्तैर्विलोकितः ॥८॥ त्रिभिर्विशेषकं । भावितभद्रतया जैनं, बिम्बं नत्वा
मनीषिणा । सूरेः शेषमुनीनां च, विहितं पादवन्दनम् ॥ ९ ॥ ततस्तदनुरोधेन, मनाक् संशुद्धबुद्धिना । देवसाधुनमस्कारः, कृतो मध्य-
मबुद्धिना ॥ १० ॥ पापमित्रवयस्याभ्यामधिष्ठितशरीरकः । बालोऽकल्याणभाङ् नैव, कस्यचित्प्रणतिं गतः ॥ ११ ॥ किंतु प्राभेयकाकारं,
बिभ्राणः स्तब्धमानसः । मनीषिमध्यमासन्ने, सोऽपि गत्वा व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ अथ संभाषितास्तेऽपि, धर्मलाभपुरःसरम् । गुरुणा
कलवाक्येन, निषण्णास्तत्र भूतले ॥ १३ ॥ इतश्च सूरिवृत्तान्तः, कथञ्चिल्लोकवार्त्तया । मन्त्रिणा जिनभक्तेन, श्रुतस्तेन सुबुद्धिना ॥ १४ ॥
ततः प्रोत्साहितस्तेन, स राजा शत्रुमर्दनः । वन्दनार्थं मुनीन्द्रस्य, प्रजाम इति भाषिणा ॥१५॥ विधूतपापमात्मानं, वन्दनेन महात्म-

"सन्तोषामृतस्य तीर्थं सर्वविद्यावताराणां कुलभवनमाचाराणां नाभिः प्रज्ञा(प्राज्ञ)चक्रस्य वडवानलो लोभार्णवस्य महामन्त्रः क्रोधभुजङ्गस्य "दिवसकरो महामोहान्धकारस्य निकषोपलः शास्त्ररत्ना(सुवर्णा)नां दावानलो रागपल्लवदहने अर्गलाबन्धो नरकद्वाराणां देशकः सत्पथानां निधिः "सातिशयज्ञानमणीनामायतनं समस्तगुणानां समवसृतस्तत्र पुरे प्रबोधनरतिर्नामाचार्यः," इतश्च स्पर्शनप्रतिकूलचारिणमुपलभ्य मनीषिणं प्रादुरभूत्कर्मविलासस्य तस्योपरि गरतरः पक्षपातः, ततोऽसौ शुभसुन्दरीं प्राह—प्रिये! लक्षयत्येव तावदिदं भवती, यथाऽनादिरूढा प्रकृतिरियं मम वर्त्तते, यदुत—योऽस्य स्पर्शनस्यानुकूलस्तस्य मया प्रतिकूलेन भाव्यं प्रतिकूलस्य पुनरनुकूलतया वर्त्तितव्यं, मम च प्रतिकूलमाचरतः सर्वत्राकुशलमालोपकरणं अनुकूलं विदधतः पुनर्भवती ममोपकरणं वर्त्तते, तदेवं स्थिते स्पर्शनानुकूलचारिणो बालस्य दर्शितो मयाऽकुशलमालाव्यापारणद्वारेण कश्चिदात्मनः प्रतिकूलताफलविशेषः, अस्य तु मनीषिणः स्पर्शनप्रतिकूलवर्त्तिनो न मयाऽद्यापि निजानुकूलताफलविशेषो दर्शितो, यद्यपि यदिदमस्य स्पर्शने निरभिष्वङ्गतया मृदुशयनसुरतादीन्यनुभवतः संपद्यते सुखं यश्चायं समुल्लसितो लोकमध्ये यशःपटहो न च संपन्नः क्वचिदपायगन्धोऽपि विचरतस्तस्य अस्य समस्तस्य व्यतिकरस्याहमेव भवत्यैवोपकरणभूतया कारणं, तथापि मयि सप्रसादे नैतावन्मात्रमेवास्य फलमुचितम्, इति प्रिये! विशिष्टतरफलसंपादनार्थमस्य मनीषिणो यत्नं कुरुष्वेति, शुभसुन्दर्युवाच—साध्वार्यपुत्र! साधु सुन्दरमभिहितं देवेन, स्थितं ममापीदं हृदये, योग्य एव मनीषी देवप्रसादानां, तदेषाऽनुतिष्ठामि यदाज्ञापितं देवेनेत्यभिधाय व्यापारिता शुभसुन्दर्या योगशक्तिः, विहितमन्तर्धानं, प्रविष्टा [गता] मनीषिशरीरे, प्रादुर्भूतोऽस्य प्रमोदः, सिक्तममृतसेकेनाम्वा(त्म)शरीरं, प्रवृत्ता निजविलसितोद्यानगमनेच्छा, प्रस्थितस्तदभिमुखं, चिन्तितमनेन कथमेकाकी गच्छामि, बहुश्च कालो गृहप्रविष्टस्य विप्लवो मध्यमबुद्धेरतीतो, विस्मृतोऽधुना लोकस्य बालवृत्तान्तो, व्यपगतं तस्य लज्जाकारणम्, अतस्तमपि निजविलसितोद्याने नयामीति-

तत्फलविपाकसं-
विचिन्त्य गतो मनीषी मध्यमबुद्धिसमीपं, निवेदितं तस्मै निजाकूतम्, इतश्च कर्मविलासेन तस्यापि जननी सामान्यरूपा ततस्तथाऽधिष्ठितमूर्त्तेर्मध्यम-
पक्षये तथैव प्रोत्साहिता, सा ह्यकुशलमालाशुभसुन्दर्योः साधारणवीर्या विचित्रफलदायिनी स्वरूपतो वर्त्तते, गतास्त्रयोऽपि निज-
मुदैरपि प्रवृत्ता तत्र गमनेच्छा, बालस्तु भवताऽप्यवश्यं गन्तव्यमिति वदता बलामोटिकया प्रवर्त्तितो मध्यमबुद्धिना, तत्र मेरुवदुत्तुङ्गं, वि-
विलसितोद्याने—अथ नानाविधैस्तत्र, विलसन्तः कुतूहलैः। प्रमोदशेखरं नाम, प्रासादस्ते जिनमन्दिरम् ॥ १ ॥ समन्ताद् दूरप्रो-
शालं साधुचित्तवत्। देवलोकाधिकं मन्ये, सौन्दर्यौदार्ययोगतः ॥ २ ॥ युगादिनाथबिम्बेन, श्रीमता तदधिष्ठितम् । ध्वनिमाकर्ण्य पेशलम् ॥ ४ ॥
(गो) शुभ्रप्राकारपरिवेष्टितम् ॥ ३ ॥ पुरतो लोकनाथस्य, स्तोत्राणि पठतो मुदा । तत्र श्रावकलोकस्य, देवाजिर-
किमेतदिति संचिन्त्य, कौतुकाक्षिप्तमानसाः । प्रविष्टा जैनसदने, ते त्रयोऽपि कुमारकाः ॥ ५ ॥ युग्मम् । अथ दक्षिणमूर्त्तिस्थो, सुदेहिनाम्
विभूषणः । विनीतसाधुलोकस्य, मध्यवर्ती तपोधनः ॥६॥ जिनेन्द्रगदितं धर्ममकलङ्कं सनातनम् । संसारसागरोत्तारमाचक्षाणः बिम्बं नत्वा
॥७॥ प्रविशद्भिर्महाभागश्चन्द्रवत्तारकैर्वृतः। प्रबोधनरतिर्धीरः, स सूरिस्तैर्विलोकितः ॥८॥ त्रिभिर्विशेषकं। भाविभद्रतया जैनं, कृतो मध्य-
मनीषिणा । सूरेः शेषमुनीनां च, विहितं पादवन्दनम् ॥ ९ ॥ ततस्तदनुरोधेन, मनाक् संशुद्धबुद्धिना । देवसाधुनमस्कारः, किंतु ग्रामेयकाकारं,
मबुद्धिना ॥ १० ॥ पापमारवयस्याभ्यामधिष्ठितशरीरकः । बालोऽकल्याणभाक् नैव, कस्यचित्प्रणतिं गतः ॥ ११ ॥ गुरुणा
विधाणः स्तब्धमानसः । मनीषिमध्यमासन्ने, सोऽपि गत्वा व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ अथ संभाषितास्तेऽपि, धर्मलाभपुरःसरम् । सुबुद्धिना ॥ १४ ॥
कलवाक्येन, निषण्णास्तत्र भूतले ॥ १३ ॥ इतश्च सूरिवृत्तान्तः, कथञ्चिल्लोकवार्त्तया । मन्त्रिणा जिनभक्तेन, श्रुतस्तेन महात्म-
ततः प्रोत्साहितस्तेन, स राजा शत्रुमर्दनः । वन्दनार्थं मुनीन्द्रस्य, प्रजाम इति भाषिणा ॥१५॥ विधूतपापमात्मानं, वन्दनेन

नाम्। साधूनां येऽत्र कुर्वन्ति, ते धन्यास्ते मनीषिणः॥१६॥ ततो मदनकन्दल्या, सार्द्धमन्तःपुरैस्तथा। सुबुद्धिवचनाद्राजा, निर्गतो मुनिवन्दकः॥ १७॥ ततः सर्वं पुरं तत्र, नृपे चलति विस्मितम्। सैन्यं च गतमुद्याने, कौतुकाकृष्टमानसम्॥ १८॥ निपत्य पादयोस्तत्र, जितस्य सबलो नृपः। प्रबोधनरतिं भक्त्या, ववन्दे हृष्टमानसः॥ १९॥ प्रणम्याशेषसाधूंश्च, दत्ताशीर्गुरुसाधुभिः। निषण्णो भूतले राजा, विनयानम्रमस्तकः॥ २०॥ सुबुद्धिरपि जैनेन्द्रपादपद्मकृताननतिः। निरूपयति सर्वाणि, देवकर्माणि यत्नतः॥ २१॥ देवपूजनसद्धूपदीपदानादिपूर्वकम्। भक्त्योत्कण्ठितसर्वाङ्गो, भून्यस्तकरजानुकः॥ २२॥ दुर्लभं भवकान्तारे, जन्तुभिर्जिनवन्दनम्। इतिभावनया धन्यो, निर्मलीभूतमानसः॥ २३॥ आनन्दजलपूर्णाक्षः, क्षालयन्नात्मकिल्बिषम्। नत्वा भगवतो बिम्बे, न्यस्तदृष्टिर्विचक्षणः॥२४॥ शक्रस्तवं शनैर्धीरः, पठित्वा भक्तिनिर्भरः। पश्चात्प्रणिपातान्ते, निषण्णः शुद्धभूतले॥२५॥ युग्मम्। परस्परतिरोभूतकरशाखाविनिर्मिताम्। कोशाकारकरः कृत्वा, योगमुद्रां समाहितः॥ २६॥ ततो भुवननाथस्य, स्तोत्राणि कलया गिरा। स तदानीं पठत्येवं, तदर्पितमानसः॥ २७॥ "नमस्ते जगदानन्द!, मोक्षमार्गविधायक!। जिनेन्द्र! विदिताशेषभावसद्भावनायक!॥ २८॥ प्रलीनाशेषसं-
"सारविस्तार! परमेश्वर!। नमस्ते वाक्पथातीत, त्रिलोकनरशेखर!॥ २९॥ भवाब्धिपतितानन्तसत्त्वसंघाततारक!। घोरसंसारका-
"न्तारसार्थवाह! नमोऽस्तु ते॥ ३०॥ अनन्तपरमानन्दपूर्णधामन्यवस्थितम्। भवन्तं भक्तितः साक्षात्पश्यतीह जनो जिन!॥ ३१॥
"स्तुवतस्तावकं बिम्बमन्यथा कथमीदृशः। प्रमोदातिशयश्चित्ते, जायते भुवनातिग!॥ ३२॥ पापाणुजनितस्तावत्तापः संसारिचेतसाम्।
"यावत्तेषां सदानन्द!, मध्ये नाथ! न वर्त्तसे॥ ३३॥ येषां पुनर्विधत्से त्वं, नाथ! चित्तेषु देहिनाम्। पापाणवः क्षणात्तेषां ध्वंसमायान्ति

१ त्वद्वसतिः स्थानं.

"सर्वथा ॥३४॥ ततस्ते द्रावितशेषपापपङ्कतया जनाः। सद्भावामृतसंसिक्ता, मोदन्ते नाथ! सर्वदा ॥३५॥ युग्मम् ते वराका न मुष्यन्तां, शिवं यान्ति
"रागादिचरटैः कथम्?। येषां नाथ! भवानास्ति, तैन्निसान्निध्यकारकः ॥ ३६ ॥ भवन्तमुररीकृत्य, नाथ! निःशङ्कमानसाः। यदि त्वं नाधरिष्यथाः ॥ ३८ ॥
"मदारीनां, विधाय गलपादिकाम् ॥ ३७ ॥ न्यपतिष्यदिदं नाथ!, जगन्नरककूपके। अहिंसाहस्तदानेन, बीतरागस्त्वमञ्जसा।
"विलीनसकलक्लेशं, निर्विकारं मनोहरम्। शरीरं पश्यतां नाथ!, तावकीनमदो वरम् ॥३९॥ अनन्तवीर्य! सर्वज्ञो, हास्यहेतिविलासाक्षमालाद्यैर्हीन! ते नमः
"न भासि यदभव्यानां, तत्तेषां पापजृम्भितम् ॥ ४० ॥ रागद्वेषमहामोहसूचकैर्वर्जितकल्मष!। सद्भावोऽप्यथवा नाथ!, भय-
"॥ ४१ ॥ अनन्तगुणसङ्कीर्णे! कियद्वाऽत्र वदिष्यति। तावकस्तवने नाथ!, जडबुद्धिरयं जनः ॥ ४२ ॥ भक्तिरात्मनि निश्चला ॥ ४३ ॥" संस्तुत्यैवं जगन्नाथ-
"दैवायघुर्ष्यते। तदस्य करुणां कृत्वा, विधातव्यो भवे भवे। भवोच्छेदकरी नाथ!, मुक्ताशुक्त्याऽतिसुन्दरम्। कृत्वा कृता-
मुत्थाय जिनमुद्रया। विधाय वन्दनं भूयः, पञ्चाङ्गनमनादिकम् ॥ ४४ ॥ तदन्ते प्रणिधानं च, स ददौ दोषसूदनम् ॥ ४६ ॥
र्धमात्मानं, मन्यमानः सुकर्मणा ॥ ४५ ॥ सूरेः पादयुगं सिञ्चन्नानन्दोदकबिन्दुभिः। वन्दनं द्वादशावर्त्तं, पृष्टसूरितनूदन्ते, सुबुद्धौ
त्रिभिर्विशेषकम्। कृतसामायिकोऽशेषसाधूनानम्य भक्तितः। अवाप्तधर्मलाभोऽसौ, निषण्णः शुद्धभूतले ॥ ४७ ॥ प्रख्यापितं च निर्वाणं, दर्शितं
तत्र मध्विणि। अथाचार्यो विशेषेण, चक्रिरे धर्मदेशनाम् ॥ ४८ ॥ कथितं भवनैर्गुण्यं, वर्णिता कर्महेतवः। अत्रान्तरे—
तस्य कारणम् ॥ ४९ ॥ ततश्चामृतसंसेकचारुणा वचसा मुनेः। जातास्ते जन्तवः सर्वे, चित्तसन्तापवर्जिताः ॥ ५० ॥

१ चिन्ताशाद्यम्यककारकः. २ गले पादौ यस्यां क्रियायां. ३ हास्यादिभिर्वक्ष्यमाणैः. ४ जगतां यद्विकाशः स्यात्तथानां पद्मचन्धुना (इति भवेत् पुरतोऽत्र). ५ विधातव्या प्र० ६ सद्भाव- समीचीनो भावः.

नखांशुविशदं कृत्वा, ललाटे करकुड्मलम् । जगाद भारतीमेनां, स राजा शत्रुमर्दनः ॥ ५१ ॥ भगवन्नत्र संसारे, नरेण सुखकामिना । किमादेयं प्रयत्नेन, सर्वसम्पत्तिकारणम् ?, ॥ ५२ ॥ सूरिराह—आदेयोऽत्र महाराज!, धर्मः सर्वज्ञभाषितः । स एव भगवान् सर्वपुरुषार्थप्रसाधकः ॥ ५३ ॥ सोऽनन्तसुखसंपूर्णे, मोक्षे नयति देहिनम् । अनुषङ्गेण संसारे, स हेतुः सुखपद्धतेः ॥ ५४ ॥ नरपतिरुवाच—यद्येवम्—कस्मात्सर्वे न कुर्वन्ति, तं सर्वसुखसाधनम् । धर्मं संसारिणः ? किं वा, क्लिश्यन्ते सुखकाम्यया ? ॥ ५५ ॥ सूरिराह—सुखाभिलापः सुकरो, दुष्करोऽसौ[1] नृपोत्तम! । यतो जितेन्द्रियग्रामस्तं साधयति मानवः ॥ ५६ ॥ अनादिभवकान्तारे, प्राप्तानि परमं बलम् । दुर्मेधोभिर्न शक्यन्ते, जेतुं तानीन्द्रियाणि वै ॥ ५७ ॥ तेनैव जन्तवो मूढाः, सुखमिच्छन्ति केवलम् । धर्मं पुनः सुदूरेण, त्यजन्ति सुखकारणम् ॥ ५८ ॥ नरपतिरुवाच—येषां जयमशक्ताः, कर्तुं नो पारयन्त्यमी । धर्मतः प्रपलायन्ते, ततो जीवाः सुखैषिणः ॥५९॥ कानि तानीन्द्रियाणीह, किंस्वरूपाणि वा मुने! । कथं वा दुर्जयानीति, श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ? ॥ ६० ॥ मुनिरुवाच—"स्पर्शनं रसनं "घ्राणं, चक्षुः श्रोत्रं च पञ्चमम् । एतानि तानि राजेन्द्र!, हृषीकाणि प्रचक्षते ॥ ६१ ॥ इष्टैः स्पर्शादिभिस्तोषो, द्वेषश्चेतिरैः । एत-"त्स्वरूपमेतेषामिन्द्रियाणां नृपोत्तम! ॥ ६२ ॥ दुर्जयानि यथा तानि, कथ्यमानं मयाऽधुना । दत्तावधानस्तं सर्वमनुभुत्यावधारय ॥६३॥ "अनेकभटसङ्कीर्णे, समरे योधयन्ति ये । मत्तमातङ्गसंघातमेतैस्तेऽपि विनिर्जिताः ॥ ६४ ॥ अङ्गुल्यग्रे निधायेदं, भुवनं नाटयन्ति ये । "शक्रादयोऽतिशक्तिष्ठास्तेऽप्यमीभिर्वशीकृताः ॥ ६५ ॥ हिरण्यगर्भवैकुण्ठमहेश्वरपुरःसराः । एतैर्निराकृताः सन्तः, सर्वे किङ्करतां गताः "॥ ६६ ॥ अधीत्य सर्वशास्त्राणि, परमार्थविदो जनाः । एभिर्विधुरिताः सन्तश्चेष्टन्ते बालिशा इव ॥ ६७ ॥ एतानि हि स्व-

---

१ दुस्साध्य प्र० २ धर्मः. ३ कर्तुं ■० ४ असमर्थाः नराः. ५ समर्था भवन्ति. ६ असमर्थत्वात्.

''वीर्येण, समुरासुरमानुषम् । वराकमिव मन्यन्ते, सकलं भुवनत्रयम् ॥ ६८ ॥ दुर्जयानि ततोऽमूनि, हृषीकाणि नराधिप ! ।" एवं सामा-
न्यतः कृत्वा, हृषीकगुणवर्णनम् ॥ ६९ ॥ ततश्च—ज्ञानालोकेन वृत्तान्तं, बोधनार्थं मनीषिणः । सूरिर्बभाषे सद्दन्तदीधितिच्छुरिताधरः
॥ ७० ॥ अथवा महाराज !—तिष्ठन्तु तावच्छेषाणि, हृषीकाणि जगज्जये । स्पर्शनेन्द्रियमेवैकं, समर्थं बत वर्त्तते ॥ ७१ ॥ यतो न श-
क्यते लोकैर्जेतुमेकैकमप्यदः । लीलया जयतीदं तु, भुवनं सचराचरम् ॥७२॥ नरपतिरुवाच—भगवंस्तस्य जेतारो, नराः किं सन्ति कुत्र-
चित् ? । आहोस्विन्नैव विद्यन्ते, भुवनेऽपि तथाविधाः ॥७३॥ मुनिरुवाच—राजन्न हि न विद्यन्ते, केवलं विरला जनाः । ये चास्य विनि-
हन्तारस्तत्राकर्णय कारणम् ॥७४॥ जघन्यमध्यमोत्कृष्टास्तथोत्कृष्टतमा गुणैः । चतुर्विधा भवन्तीह, पुरुषा भुवनोदरे ॥७५॥ त(तेऽ)थोत्कृ-
ष्टतमास्तावद्धीरैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अनादिभवसम्बन्धलालितं पालितं प्रियम् ॥७६॥ जैनेन्द्रागमसम्पर्काद्विज्ञाय बहुदोषकम् ।
ततः सन्तोषमादाय, महासत्त्वैर्निराकृतम् ॥ ७७ ॥ युग्मम् । गृहस्था अपि ते सन्तो, ज्ञाततत्त्वा जिनागमे । स्पर्शनेन्द्रिय-
लौल्येन, नाचरन्ति कुचेष्टितम् ॥ ७८ ॥ यदा पुनर्विशेषेण, तिष्ठेत्तेषां जिनागमः । स्पर्शनेन्द्रियसम्बन्धं, त्रोटयन्ति तदाऽखिलम्
॥ ७९ ॥ यतो दीक्षां समादाय, निर्मलीमसमानसाः । सन्तोषभावतो धन्या, जायन्तेऽत्यन्तनिःस्पृहाः ॥ ८० ॥ ततस्ते भवकान्तारनिर्विण्णा
वीतकल्मषाः । स्पर्शनप्रतिकूलानि, सेवन्ते धीरमानसाः ॥ ८१ ॥ भूमीशयनलोचादिकायक्लेशविधानतः । ततः सुखस्पृहां हित्वा, जायन्ते
ते निराकुलाः ॥ ८२ ॥ ततः सकलकर्मांशक्लेशविच्छेदभाजनम् । भूत्वा ते निर्वृतिं यान्ति, निर्जित्य स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ ८३ ॥ तेनोत्कृष्टतमा
राजभिर्दिष्टास्ते विचक्षणैः । ये चैवमनुतिष्ठन्ति, विरलास्ते जगत्त्रये ॥ ८४ ॥ ततो भागवतं वाक्यमाकर्ण्येदं मनीषिणः । 'अभूच्चेतसि
सद्भूसदानीं धारुपेसस: ॥ ८५ ॥—अये भगवता यादृग्, वर्णितं स्पर्शनेन्द्रियम् । अत्यन्तविषमं लोके, स्पर्शनस्तादृशः परम् ॥८६॥

नखांशुविशदं कृत्वा, ललाटे करकुड्मलम् । जगाद भारतीमेनां, स राजा शत्रुमर्दनः ॥ ५१ ॥ भगवन्नत्र संसारे, नरेण सुखकामिना । किमादेयं प्रयत्नेन, सर्वसम्पत्तिकारणम् ?, ॥ ५२ ॥ सूरिराह—आदेयोऽत्र महाराज !, धर्मः सर्वज्ञभाषितः । स एव भगवान् सर्वपुरुषार्थप्रसाधकः ॥ ५३ ॥ सोऽनन्तसुखसंपूर्णे, मोक्षे नयति देहिनम् । अनुषङ्गेण संसारे, स हेतुः सुखपद्धतेः ॥ ५४ ॥ नरपतिरुवाच—यद्येवम्—कस्मात्सर्वे न कुर्वन्ति, तं सर्वसुखसाधनम् । धर्मं संसारिणः ? किं वा, क्लिश्यन्ते सुखकाम्यया ? ॥ ५५ ॥ सूरिराह—सुखाभिलापः सुकरो, दुष्करोऽसौ[1] नृपोत्तम ! । यतो जितेन्द्रियग्रामस्तं साधयति मानवः ॥ ५६ ॥ अनादिभवकान्तारे, प्राप्तानि परमं बलम् । दुर्मेधोभिर्न शक्यन्ते, जेतुं तानीन्द्रियाणि वै ॥ ५७ ॥ तेनैव जन्तवो मूढाः, सुखमिच्छन्ति केवलम् । धर्मं पुनः सुदूरेण, त्यजन्ति सुखकारणम् ॥ ५८ ॥ नरपतिरुवाच—येषां जयमशक्तिष्ठाः, कर्तुं नो पारयन्त्यमी । धर्मतः प्रपलायन्ते, यतो जीवाः सुखैषिणः ॥५९॥ कानि तानीन्द्रियाणीह, किंस्वरूपाणि वा मुने ! । कथं वा दुर्जयानीति, श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ? ॥ ६० ॥ मुनिरुवाच—"स्पर्शनं रसनं "घ्राणं, चक्षुः श्रोत्रं च पञ्चमम् । एतानि तानि राजेन्द्र !, हृषीकाणि प्रचक्षते ॥ ६१ ॥ इष्टैः स्पर्शादिभिस्तोषो, द्वेषवृद्धिस्तथेतरैः । एत-"त्स्वरूपमेतेषामिन्द्रियाणां नृपोत्तम ! ॥ ६२ ॥ दुर्जयानि यथा तानि, कथ्यमानं मयाऽधुना । दत्तावधानस्तं सर्वमनुभुत्यावधारय ॥६३॥ "अनेकभटसङ्कीर्णे, समरे योधयन्ति ये । मत्तमातङ्गसंघातमेतैस्तेऽपि विनिर्जिताः ॥ ६४ ॥ अङ्गुल्यग्रे निधायेदं, भुवनं नाटयन्ति ये । "शक्रादयोऽतिशक्तिष्ठास्तेऽप्यमीभिर्वशीकृताः ॥ ६५ ॥ हिरण्यगर्भवैकुण्ठमहेश्वरपुरःसराः । एतैर्निराकृताः सन्तः, सर्वे किङ्करतां गताः "॥ ६६ ॥ अधीत्य सर्वशास्त्राणि, परमार्थविदो जनाः । एभिर्विधुरिताः सन्तश्चेष्टन्ते बालिशा इव ॥ ६७ ॥ एतानि हि स्व-

1 °रुवाच प्र० 2 धर्मः. 3 कथं प्र० 4 असमर्थाः नरा. 5 समर्था भवन्ति. 6 असमर्थत्वात्.

''वीर्येण, ससुरासुरमानुषम् । वराकमिव मन्यन्ते, सकलं भुवनत्रयम् ॥ ६८ ॥ दुर्जयानि ततोऽमूनि, हृषीकाणि नराधिप ! ।" एवं सामा-
न्यतः कृत्वा, हृषीकगुणवर्णनम् ॥ ६९ ॥ ततश्च—ज्ञानालोकेन वृत्तान्तं, बोधनार्थं मनीषिणः । सूरिर्बभाषे सद्दन्तदीधितिच्छुरिताधरः
॥ ७० ॥ अथवा महाराज !—तिष्ठन्तु तावच्छेषाणि, हृषीकाणि जगज्जये । स्पर्शनेन्द्रियमेवैकं, समर्थं बत वर्त्तते ॥ ७१ ॥ यतो न श-
क्यते लोकैर्जेतुमेतैकमप्यदः । लीलया जयतीदं तु, भुवनं सचराचरम् ॥७२॥ नरपतिरुवाच—भगवंस्तस्य जेतारो, नराः किं सन्ति कुत्र-
चित् ? । आहोस्विन्नैव विद्यन्ते, भुवनेऽपि तथाविधाः ॥७३॥ मुनिरुवाच—राजन्न हि न विद्यन्ते, केवलं विरला जनाः । ये चास्य विनि-
हन्तारस्तत्राकर्णय कारणम् ॥७४॥ जघन्यमध्यमोत्कृष्टास्तथोत्कृष्टतमा गुणैः । चतुर्विधा भवन्तीह, पुरुषा भुवनोदरे ॥७५॥ त(तेऽ)थोत्कृ-
ष्टतमास्तावद्यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अनादिभवसम्बन्धलालितं पालितं प्रियम् ॥७६॥ जैनेन्द्रागमसम्पर्काद्विज्ञाय बहुदोषकम् ।
ततः सन्तोषमादाय, महासत्त्वैर्निराकृतम् ॥ ७७ ॥ युग्मम् । गृहस्था अपि ते सन्तो, ज्ञाततत्त्वा जिनागमे । स्पर्शनेन्द्रिय-
लौल्येन, नाचरन्ति कुचेष्टितम् ॥ ७८ ॥ यदा पुनर्विशेषेण, तिष्ठेत्तेषां जिनागमः । स्पर्शनेन्द्रियसम्बन्धं, त्रोटयन्ति तदाऽखिलम्
॥ ७९ ॥ यतो दीक्षां समादाय, निर्मलीमसमानसाः । सन्तोषभावतो धन्या, जायन्तेऽत्यन्तनिःस्पृहाः ॥ ८० ॥ ततस्ते भवकान्तारनिर्विण्णा
वीतकल्मषाः । स्पर्शनप्रतिकूलानि, सेवन्ते धीरमानसाः ॥ ८१ ॥ भूमीशयनलोचादिकायक्लेशविधानतः । ततः सुखस्पृहां हित्वा, जायन्ते
ह्वे निराकुलाः ॥ ८२ ॥ ततः सकलकर्मांशक्लेशविच्छेदभाजनम् । भूत्वा ते निर्वृतिं यान्ति, निर्जित्य स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ ८३ ॥ तेनोत्कृष्टतमा
राजन्निर्दिष्टास्ते विचक्षणैः । ये चैवमनुतिष्ठन्ति, विरलास्ते जगत्त्रये ॥ ८४ ॥ ततो भागवतं वाक्यमाकर्ण्येदं मनीषिणः । अभूच्चेतसि
सङ्कल्पस्तदानीं चारुचेतसः ॥ ८५ ॥—अये भगवता यादृग्, वर्णितं स्पर्शनेन्द्रियम् । अत्यन्तविषमं लोके, स्पर्शनस्तादृशः परम् ॥८६॥

यतो बोधप्रभावेन, मम पूर्वं निवेदितः । यथाऽन्तरङ्गनगरे, वास्तव्योऽयं महाबलः ॥ ८७ ॥ तन्नूनं पुरुषव्याजसंस्थितं स्पर्शनेन्द्रियम् ।
अस्मान् प्रतारयत्येतदन्यथा कथमीदृशम् ? ॥ ८८ ॥ तथा भगवताऽदिष्टा, ये चोत्कृष्टतमा नराः । कथितः स्पर्शनेनापि, भवजन्तुस्तथा-
विधः ॥ ८९ ॥ तथाहि मां निराकृत्य, सदागमबलेन सः । सन्तोषान्निर्वृतिं प्राप्त, इति तेन निवेदितम् ॥ ९० ॥ तस्मात्प्रास्यत्र सन्देहः,
साम्प्रतं पुरुषत्रयम् । श्रुत्वाऽशेषं विजानामि, यदत्र परमाक्षरम् ॥ ९१ ॥ अयं हि भगवान् सूरिर्भुवनं सचराचरम् । ज्ञानालोकेन जा-
नीते, सन्देहदलनः परम् ॥ ९२ ॥ यावत्स चिन्तयत्येवं, साकूतो विस्मितेक्षणः । तावल्लक्षितचित्तेन, पृष्टो मध्यमबुद्धिना ॥ ९३ ॥
कथम् ?—मनीषिन्नितरां चित्ते, भावितस्त्वं विलोक्यसे । किमत्र भवता किञ्चिद्रसतत्त्वमवधारितम् ? ॥ ९४ ॥ मनीषिणोक्तं किं भ्रातर्भ-
वता किं न लक्षितम् ? । किमेवं स्फुटवाक्येन, कथयत्यपि सन्मुनौ ॥ ९५ ॥ अनेन हि समादिष्टं, यादृशं स्पर्शनेन्द्रियम् । ययम्पत्तानक-
स्तादृक्, स्पर्शनो नात्र संशयः ॥ ९६ ॥ कथमेतत्ततः पृष्टे, पुनर्मध्यमबुद्धिना । आख्यातं कारणं तेन, निःशेषं तु मनीषिणा ॥ ९७ ॥
बालस्तु पापकर्मत्वात्केवलं वीक्षते दिशः । अनादरपरस्तत्र, हितेऽपि वचने गुरोः ॥ ९८ ॥ अथ राज्ञः समीपस्था, पिबन्ती वचनामृ-
तम् । आचार्यीयं विशालाक्षी, राज्ञी मदनकन्दली ॥ ९९ ॥ सा दृष्टा तेन बालेन, ततोऽस्य हृदि संस्थितम् । नूनं मे हृदयस्लेष्टा, सेयं
मदनकन्दली ॥ १०० ॥ यतोऽवदातमेतस्यास्तापनीयसमप्रभम् । शरीरं दर्शनादेव, मृदुतां सूचयत्यलम् ॥ १०१ ॥ रक्तराजीवसच्छायं,
विभाति चरणद्वयम् । अलक्षितसिराजालं, कूर्मोन्नतमनुत्तमम् ॥ १०२ ॥ बिभर्ति तोरणाकारं, भवने माकरध्वजे । जङ्घायुगं स्वसौन्द-
र्यादेतस्यास्तेन राजते ॥ १०३ ॥ मेखलायाः कलापेन, बद्धमन्मथवारणम् । नितम्बबिम्बमेतस्या, विशालममृतायते ॥ १०४ ॥ भारेणैव
वशीभूतो, विराजितवलित्रयः । एतस्या राजते मध्यो, रोमराजिविभूषणः ॥ १०५ ॥ गम्भीरा सज्जनस्येव, हृदयं ...

नाभिरेतस्याः, सत्कामरसकूपिका ॥ १०६ ॥ वहत्येषा स्तनौ वृत्तौ, पीवरौ कुम्भविभ्रमौ । उत्तुङ्गकठिनौ चारू, हृदयेन पयोधरौ ॥१०७॥ अन्यच्च धारयत्येषा, सुकुमारं मनोहरम् । पुण्यप्राग्भारसम्प्राप्यं, रम्यं बाहुलताद्वयम् ॥ १०८ ॥ कराभ्यां निर्जितौ मन्ये, नूतनौ राग-सुन्दरौ । एतस्याधाररूपाभ्यां, रक्ताशोकस्य पल्लवौ ॥ १०९ ॥ दधत्यां पारिमाण्डल्यं, कन्धरायां सुवेधसा । कृतं रेखात्रयं मन्ये, त्रिलोकजयसूचकम् ॥ ११० ॥ अधरो विद्रुमच्छेदसन्निभो भाति पेशलः । राजेते विलसद्दीप्ती, कपोलौ कोमलामलौ ॥ १११ ॥ ये कुन्दकलिकाकारा, विलसत्किरणोत्कराः । एतस्या वदने दन्ता, भान्ति ते भुवनत्रये ॥ ११२ ॥ सितासितं सुविस्तीर्णं, ताम्रराजिविराजितम् । पक्ष्मलं जनितानन्दमेतस्या लोचनद्वयम् ॥ १०३ ॥ उत्तुङ्गो नासिकावंशो, भ्रूलते दीर्घपक्ष्मले । अस्या ललाटमलकैः, कलितं यत राजते ॥ ११४ ॥ अनुरूपं करोमीति, नूनं जातः प्रजापतेः । बहुमानो निजे चित्ते, कृत्वाऽस्याः श्रवणद्वयम् ॥ ११५ ॥ मालतीकुसुमामोदमोदितालिकुलाकुलः । अस्याः सुस्निग्धकुटिलः, केशपाशो विराजते ॥ ११६ ॥ एतस्या मन्मथोल्लापानाकर्ण्य श्रुतिपेशलान् । मन्ये स्वविस्वरत्वेन, लज्जिता किल कोकिला ॥ ११७ ॥ उच्चित्योच्चित्य यत्सारमेतस्या वरपुद्गलैः । धात्रा विनिर्मितं रूपमन्यथा कथमीदृशम् ? ॥ ११८ ॥ अतोऽस्यास्तादृशः स्पर्शो, युक्त एव न संशयः । न जात्वमृतकुण्डेषु, कटुत्वमवतिष्ठते ॥ ११९ ॥ एषाऽप्यभिलषत्येव, मां यतोऽर्धनिरीक्षितैः । निरीक्षतेऽतिलोलाक्षी, स्निग्धदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ॥ १२० ॥ एवंविधविपर्याससविकल्पाकुलमानसः । स बालोऽलीकसौभाग्यगर्वितो मूढतां गतः ॥१२१॥ सूरिरुवाच—तदेवं कथितास्तावत्सर्वोत्कृष्टा मया नराः । इदानीमुत्कृष्टानां(तु), यत्स्वरूपं तदुच्यते ॥१२२॥ एवं च वदति भगवति सूरौ—चारूक्तं सूरिणा चारु, परिचिन्त्य मनीषिणा । श्रोतव्यं भवताऽपीदं, मध्यबुद्धिः प्रचोदितः ॥ १२३ ॥ सूरिरुवाच—उत्कृष्टास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं जन्म, शत्रुबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १२४ ॥ भावि-

यतो बोधप्रभावेन, मम पूर्वं निवेदितः । यथाऽन्तरङ्गनगरे, बालव्योऽयं महाबलः ॥ ८७ ॥ तन्नूनं पुरुषव्याजसंस्थितं स्पर्शनेन्द्रियम् । अस्मान् प्रतारयत्येतदन्यथा कथमीदृशम्? ॥ ८८ ॥ तथा भगवताऽदिष्टा, ये चोत्कृष्टतमा नराः । कथितः स्पर्शनेनापि, भवजन्तुस्तथाविधः ॥ ८९ ॥ तथाहि मां निराकृत्य, सदागमबलेन सः । सन्तोषान्निर्वृतिं प्राप्त, इति तेन निवेदितम् ॥ ९० ॥ तस्मान्नास्त्यत्र सन्देहः, साम्प्रतं पुरुषद्वयम् । श्रुत्वाऽशेषं विजानामि, यदत्र परमाक्षरम् ॥ ९१ ॥ अयं हि भगवान् सूरिर्भुवनं सचराचरम् । ज्ञानालोकेन जानीते, सन्देहदलनः परम् ॥ ९२ ॥ यावत्स चिन्तयत्येवं, साकूतो विस्मितेक्षणः । तावद्धर्क्षितचित्तेन, पृष्टो मध्यमबुद्धिना ॥ ९३ ॥ कथम्?—मनीषिन्नितरां चित्ते, भावितस्त्वं विलोक्यसे । किमत्र भवता किञ्चित्सतत्त्वमवधारितम्? ॥ ९४ ॥ मनीषिणोक्तं किं भ्रातर्भवता किं न लक्षितम्? । किमेवं स्फुटवाक्येन, कथयत्यपि सन्मुनौ ॥ ९५ ॥ अनेन हि समादिष्टं, यादृशं स्पर्शनेन्द्रियम् । वयस्यस्तावकस्तादृक्, स्पर्शनो नात्र संशयः ॥ ९६ ॥ कथमेतत्ततः पृष्टे, पुनर्मध्यमबुद्धिना । आख्यातं कारणं तेन, निःशेषं तु मनीषिणा ॥ ९७ ॥ बालस्तु पापकर्मत्वात्केवलं वीक्षते दिशः । अनादरपरस्तत्र, हितेऽपि वचने गुरोः ॥ ९८ ॥ अथ राज्ञः समीपस्था, पिबन्ती वचनामृतम् । आचार्यीयं विशालाक्षी, राज्ञी मदनकन्दली ॥ ९९ ॥ सा दृष्टा तेन बालेन, ततोऽस्य हृदि संस्थितम् । नूनं मे हृदयस्येष्टा, सेयं मदनकन्दली ॥ १०० ॥ यतोऽवदातमेतस्यास्तापनीयसमप्रभम् । शरीरं दर्शनादेव, मृदुतां सूचयत्यलम् ॥ १०१ ॥ रक्तराजीवसच्छायं, विभाति चरणद्वयम् । अलक्षितसिराजालं, कूर्मोन्नतमनुत्तमम् ॥ १०२ ॥ बिभर्ति तोरणाकारं, भवने माकरध्वजे । जङ्घायुग्मं स्वसौन्दर्यादेतस्यास्तेन राजते ॥ १०३ ॥ मेखलायाः कलापेन, बद्धमन्मथवारणम् । नितम्बबिम्बमेतस्या, विशालममृतायते ॥ १०४ ॥ भारेणैव वशीभूतो, विराजितवलित्रयः । एतस्या राजते मध्यो, रोमराजिविभूषणः ॥ १०५ ॥ गम्भीरा सज्जनस्येव, हृदयं सुमनोहरा । राजते

नाभिरेतस्याः, मत्तामरमधूपिका ॥ १०६ ॥ वहत्येषा स्तनौ वृत्तौ, पीवरौ कुम्भविभ्रमौ । उत्तुङ्गकठिनौ चारू, हृदयेन पयोधरौ ॥१०७॥
अन्यच धारयत्येषा, सुकुमारं मनोहरम् । पुण्यप्राग्भारसम्प्राप्यं, रम्यं बाहुलताद्वयम् ॥ १०८ ॥ कराभ्यां निर्जितौ मन्ये, नूतनौ राग-
सुन्दरौ । एतस्याःकररूपाभ्यां, रक्ताशोकस्य पल्लवौ ॥ १०९ ॥ दधत्यां पारिमाण्डल्यं, कन्धरायां सुवेधसा । कृतं रेखात्रयं मन्ये, त्रिलो-
कजयसूचकम् ॥ ११० ॥ अधरो विद्रुमच्छेदसन्निभो भाति पेशलः । राजेते विलसद्दीप्ती, कपोलौ कोमलामलौ ॥ १११ ॥ ये कुन्दक-
लिकाकारा, विलसत्किरणोत्कराः । एतस्या वदने दन्ता, भान्ति ते भुवनत्रये ॥ ११२ ॥ सितासितं सुविस्तीर्णं, ताम्रराजिविराजितम् ।
पक्ष्मलं जनितानन्दमेतस्या लोचनद्वयम् ॥ १०३ ॥ उत्तुङ्गो नासिकावंशो, भ्रूलते दीर्घपक्ष्मले । अस्या ललाटमलकैः, कलितं यत राजते
॥ ११४ ॥ अनुरूपं करोमीति, नूनं जातः प्रजापतेः । बहुमानो निजे चित्ते, कृत्वाऽस्याः श्रवणद्वयम् ॥ ११५ ॥ मालतीकुसुमामोद-
मोदितालिकुलाकुलः । अस्याः सुस्निग्धकुटिलः, केशपाशो विराजते ॥ ११६ ॥ एतस्या मन्मथोल्लापानाकर्ण्य श्रुतिपेशलान् । मन्ये स्ववि-
स्वरत्वेन, लज्जिता किल कोकिला ॥ ११७ ॥ उच्चित्योच्चित्य यत्सारमेतस्या वरपुद्गलैः । धात्रा विनिर्मितं रूपमन्यथा कथमीदृशम् ?
॥ ११८ ॥ अतोऽस्यास्तादृशः स्पर्शो, मुक्त एव न संशयः । न जात्यमृतकुण्डेषु, कटुत्वमवतिष्ठते ॥ ११९ ॥ एषाऽप्यभिलषत्येव, मां
स्वतोऽनिरीक्षितैः । निरीक्षतेऽतिलोलाक्षी, स्निग्धदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ॥ १२० ॥ एवंविधविपर्यासविकल्पाकुलमानसः । स बालोऽलीकसौ-
भाग्यगर्वितो मूढतां गतः ॥ १२१ ॥ सूरिरुवाच—तदेवं कथितास्तावत्सर्वोत्कृष्टा मया नराः । इदानीमुत्कृष्टानां(तु), यत्स्वरूपं तदुच्यते ॥१२२॥
एवं च वदति भगवति सूरौ—चारूक्तं सूरिणा चारु, परिचिन्त्य मनीषिणा । श्रोतव्यं भवताऽपीदं, मध्यबुद्धिः प्रचोदितः ॥ १२३ ॥
सूरिरुवाच—उत्कृष्टास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं जन्म, शत्रुबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १२४ ॥ भावि-

भद्रतया तेषां, परिस्फुरति मानसे । न चैतत्सुन्दरं हन्त, जीवानां स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ १२५ ॥ ततो बोधप्रभावेन, लक्षयन्त्यपि ते नराः । कुर्वन्तोऽन्वेषणं तस्य, मूलशुद्धिं परिस्फुटाम् ॥ १२६ ॥ ततो विज्ञाय ते तस्य, लोकवञ्चनतां नराः । सर्वत्र घटिता नैव, विश्वसन्ति कदाचन ॥ १२७ ॥ न चानुकूलचारित्वं, भजन्ति विजितस्पृहाः । ततस्तज्जनितैर्दोषैर्न युज्यन्ते विचक्षणाः ॥ १२८ ॥ शरीरस्थितिमात्रार्थमाचरन्तोऽपि तत्प्रियम् । तत्र गृद्धेरभावेन, भवन्ति सुखभाजनम् ॥ १२९ ॥ प्राप्नुवन्ति यशः शुभ्रमिह लोकेऽपि ते नराः । स्वर्गापवर्गमार्गस्य, निकटे तादृशाशयाः ॥ १३० ॥ गुरवः केवलं तेषां, नाममात्रेण कारणम् । मोक्षमार्गे प्रवर्तन्ते, स्वत एव हि ते नराः ॥ १३१ ॥ अन्येषामपि कुर्वन्ति, ते सन्मार्गावतारणम् । तद्वाक्यं ये प्रवर्त(पद्य)न्ते, विज्ञाय गुणकारकम् ॥ १३२ ॥ ये पुनर्न प्रपद्यन्ते, तद्वाक्यं बालिशा जनाः । तेषामनादरं कृत्वा, ते तिष्ठन्ति निराकुलाः ॥ १३३ ॥ प्रकृत्यैव भवन्त्येते, देवाचार्यतपस्विनाम् । पूजासत्कार करणे, रतचित्ता महाधियः ॥ १३४ ॥ एवं भाषिणि च भगवति प्रबोधनरतिसूरौ मनीषिणा चिन्तितम्—यथेदमुत्कृष्टानां (उत्कृष्टानां यथेदं), भाषितं चरितं नृणाम् । तथानुभवसिद्धं मे, किञ्चिदात्मनि भासते ॥ १३५ ॥ मध्यमबुद्धिना चिन्तितम्—उत्कृष्टपुंसां यादृक्षा, गुरुणा वर्णिता गुणाः । एते गुणाः परं सर्वे, घटन्तेऽत्र मनीषिणि ॥ १३६ ॥ गुरुरुवाच—तदेवं तावदुत्कृष्टा, वर्णिताः पुरुषा मया । अधुना मध्यमानां यत्स्वरूपं तन्निबोधत ॥ १३७ ॥ मध्यमास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं जन्म, मध्यबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १३८ ॥ स्पर्शनेन्द्रियसम्पाद्ये, ते सुखे गृद्धमानसाः । पण्डितैरनुशिष्टाश्च, दोलायन्ते स्वचेतसा ॥ १३९ ॥ चिन्तयन्ति निजे चित्ते, ते दोलायितबुद्धयः । विचित्ररूपे संसारे, किमत्र वत कुर्महे ? ॥ १४० ॥ भोगानेके प्रशंसन्ति, रमन्ते सुखनिर्भराः । अन्ये शान्तान्तरात्मानो, निन्दन्ति विगतस्पृहाः ॥ १४१ ॥ तदत्र कतरो मार्गो, मादृशामिह युज्यते ? । न लक्षयामोऽन्वतः चित्तं, सन्देहमवगाहते

॥ १४२ ॥ तस्मात्कालविलम्बोऽत्र, युक्तोऽस्माकं प्रयोजने । नैवैकपक्षनिक्षेपो, विधातुमिह युज्यते ॥ १४३ ॥ एषा च जायते बुद्धिर्या
तेषां कर्मपद्धतिः । तत्संकाशा नृणां यस्माद्, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १४४ ॥ ततस्ते स्पर्शनाक्षस्य, मन्यन्ते सुखहेतुताम् । अनुकूले
च वर्तन्ते, किंतु नात्यन्तलोलुपाः ॥ १४५ ॥ ततो लोकविरुद्धानि, नाचरन्ति कदाचन । स्पर्शनेन्द्रियलौल्येन, नापायान् प्राप्नुवन्त्यतः
॥ १४६ ॥ विचक्षणोक्तं बुध्यन्ते, विशेषं वचनस्य ते । अदृष्टदुःखास्तद्वाक्यं, केवलं नाचरन्ति भोः! ॥ १४७ ॥ मैत्रीं बालिशलोकेन,
कुर्वन्ति स्नेहनिर्भराम । लभन्ते तद्विपाकेन, रौद्रां दुःखपरम्पराम् ॥ १४८ ॥ अवर्णवादं लोके च, प्राप्नुवन्ति न संशयः । संसर्गः पाप-
लोकेन, सर्वानर्थकरो यतः ॥ १४९ ॥ यदा पुनः प्रपद्यन्ते, विदुषां वचनानि ते । आचरन्ति च विज्ञाय, तदीयां हितरूपताम्
॥ १५० ॥ तदा ते विगताबोधा, भवन्ति सुखिनो नराः । महापुरुषसम्पर्काल्लभन्ते मार्गमुत्तमम् ॥ १५२ ॥ युग्मम् । पण्डिता इव
ते नित्यं, गुरुदेवतपस्विनाम् । बहुमानपराः सन्तः, कुर्वन्त्यर्चनवन्दनम् ॥ १५३ ॥ तदिदमाचार्यीयं वचनमाकर्ण्य मध्यमबुद्धिना चि-
न्तितम्—य एते सूरिणा प्रोक्ता, मध्यमानां गुणागुणाः । स्वसंवेदनसंसिद्धास्ते ममापि स्वगोचरे ॥ १५४ ॥ मनीषिणा चिन्तितम्—
यदिदं सूरिणाऽऽदिष्टं, वचनैः सुपरिस्फुटैः । चरितं मध्यमानां तन्मदीये भ्रातरि स्थितम् ॥ १५५ ॥ सूरिरुवाच—तदेवं कथितास्ताव-
न्मध्यमानां गुणागुणाः । जघन्यनरसम्बन्धि, स्वरूपमधुनोच्यते ॥ १५६ ॥ जघन्यास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं
जन्म, बन्धुबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १५७ ॥ परोरिरूपतामस्य, न जानन्त्येव ते स्वयम् । परेषामिति रुष्यन्ति, विदुषां हितभाषिणाम् ॥१५८॥
स्पर्शनेन्द्रियसम्पाद्ये, पामाकण्डूयनोपमे । परमार्थेन दुःखेऽपि, सुखलेशेऽपि गृध्नवः ॥ १५९ ॥ स्वर्गोऽयं परमार्थोऽयं, लब्धोऽयं सुख-

१ सत्सम्बु०

भद्रतया तेषां, परिस्फुरति मानसे । न चैवत्सुन्दरं हन्त, जीवानां स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ १२५ ॥ ततो बोधप्रभावेन, लक्षयन्त्यपि ते नराः । कुर्वन्तोऽन्वेषणं तस्य, मूलशुद्धिं परिस्फुटाम् ॥ १२६ ॥ ततो विज्ञाय ते तस्य, लोकवञ्चनतां नराः । सर्वत्र चकिता नैव, विश्वसन्ति कदाचन ॥ १२७ ॥ न चानुकूलचारित्वं, भजन्ति विजितस्पृहाः । ततस्तज्जनितैर्दोषैर्न युज्यन्ते विचक्षणाः ॥ १२८ ॥ शरीरस्थितिमात्रार्थमाचरन्तोऽपि तत्प्रियम् । तत्र गृद्धेरभावेन, भवन्ति सुखभाजनम् ॥ १२९ ॥ प्राप्नुवन्ति यशः शुभ्रमिह लोकेऽपि ते नराः । स्वर्गापवर्गमार्गस्य, निकटे तादृशाशयाः ॥ १३० ॥ गुरवः केवलं तेषां, नाममात्रेण कारणम् । मोक्षमार्गे प्रवर्तन्ते, स्वत एव हि ते नराः ॥ १३१ ॥ अन्येषामपि कुर्वन्ति, ते सन्मार्गावतारणम् । तद्वाक्यं ये प्रवर्त(पद्य)न्ते, विज्ञाय गुणकारकम् ॥ १३२ ॥ ये पुनर्न प्रपद्यन्ते, तद्वाक्यं बालिशा जनाः । तेषामनादरं कृत्वा, ते तिष्ठन्ति निराकुलाः ॥ १३३ ॥ प्रकृत्यैव भवन्त्येते, देवाचार्यतपस्विनाम् । पूजासत्कार करणे, रतचित्ता महाधियः ॥ १३४ ॥ एवं भाषिणि च भगवति प्रबोधनरतिसूरौ मनीषिणा चिन्तितम्—यथेदमुत्कृष्टानां (उत्कृष्टानां यथैवेदं), श्लाघितं चरितं नृणाम् । तथानुभवसिद्धं मे, किञ्चिदात्मनि भासते ॥ १३५ ॥ मध्यमबुद्धिना चिन्तितम्—उत्कृष्टपुंसां यादृशा, गुरुणा वर्णिता गुणाः । एते गुणाः परं सर्वे, घटन्तेऽत्र मनीषिणि ॥ १३६ ॥ गुरुरुवाच—तदेवं तावदुत्कृष्टा, वर्णिताः पुरुषा मया । अधुना मध्यमानां यत्स्वरूपं तन्निबोधत ॥ १३७ ॥ मध्यमास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं जन्म, मध्यबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १३८ ॥ स्पर्शनेन्द्रियसम्पाद्ये, ते सुखे गृद्धमानसाः । पण्डितैरनुशिष्टाश्च, दोलायन्ते स्वचेतसा ॥ १३९ ॥ चिन्तयन्ति निजे चित्ते, ते दोलायितबुद्धयः । विचित्ररूपे संसारे, किमत्र वत कुर्महे ? ॥ १४० ॥ भोगानेके प्रशंसन्ति, रमन्ते सुखनिर्भराः । अन्ये शान्तान्तरात्मानो, निन्दन्ति विगतस्पृहाः ॥ १४१ ॥ तदत्र कतरो मार्गो, भादृशामिह युज्यते ? । न लक्षयामोऽन्तः चित्तं, सन्देहमवगाहते

॥ १४२ ॥ तस्मात्कालविलम्बोऽत्र, युक्तोऽस्माकं प्रयोजने । नैवैकपक्षनिक्षेपो, विधातुमिह युज्यते ॥ १४३ ॥ एषा च जायते बुद्धिर्यां
तेषां कर्मपरिणतिः । तत्संकाशा नृणां यस्माद्, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १४४ ॥ ततस्ते स्पर्शनाक्षस्य, मन्यन्ते सुखहेतुताम् । अनुकूले
च वर्तन्ते, किंतु नात्यन्तलोलुपाः ॥ १४५ ॥ ततो लोकविरुद्धानि, नाचरन्ति कदाचन । स्पर्शनेन्द्रियलौल्येन, नापायान् प्राप्नुवन्त्यतः
॥ १४६ ॥ विचक्षणोक्तं बुध्यन्ते, विशेषं वचनस्य ते । अदृष्टदुःखास्तद्वाक्यं, केवलं नाचरन्ति भोः! ॥ १४७ ॥ मैत्रीं बालिशलोकेन,
कुर्वन्ति स्नेहनिर्भराम् । लभन्ते तद्विपाकेन, रौद्रां दुःखपरम्पराम् ॥ १४८ ॥ अवर्णवादं लोके च, प्राप्नुवन्ति न संशयः । संसर्गः पाप-
लोकेन, सर्वानर्थकरो यतः ॥ १४९ ॥ यदा पुनः प्रपद्यन्ते, विदुषां वचनानि ते । आचरन्ति च विज्ञाय, तदीयां हितरूपताम्
॥ १५० ॥ तदा ते विगताबोधा, भवन्ति सुखिनो नराः । महापुरुषसम्पर्काल्लभन्ते मार्गमुत्तमम् ॥ १५२ ॥ युग्मम् । पण्डिता इव
ते नित्यं, गुरुदेवतपस्विनाम् । बहुमानपराः सन्तः, कुर्वन्त्यर्चनवन्दनम् ॥ १५३ ॥ तदिदमाचार्यीयं वचनमाकर्ण्य मध्यमबुद्धिना चि-
न्तितम्—य एते सूरिणा प्रोक्ता, मध्यमानां गुणागुणाः । स्वसंवेदनसंसिद्धास्ते ममापि स्वगोचरे ॥ १५४ ॥ मनीषिणा चिन्तितम्—
यदिदं सूरिणाऽऽदिष्टं, वचनैः सुपरिस्फुटैः । चरितं मध्यमानां तन्मदीये भ्रातरि स्थितम् ॥ १५५ ॥ सूरिरुवाच—तदेवं कथितास्ताव-
न्मध्यमानां गुणागुणाः । जघन्यनरसम्बन्धि, स्वरूपमधुनोच्यते ॥ १५६ ॥ जघन्यास्ते नरा ज्ञेया, यैरिदं स्पर्शनेन्द्रियम् । अवाप्य मानुषं
जन्म, बन्धुबुद्ध्याऽवधारितम् ॥ १५७ ॥ परारिरूपतामस्य, न जानन्त्येव ते स्वयम् । परेषामिति रुष्यन्ति, विदुषां हितभाषिणाम् ॥१५८॥
स्पर्शनेन्द्रियसम्पाद्ये, पामाकण्डूयनोपमे । परमार्थेन दुःखेऽपि, सुखलेशेऽपि गृध्नवः ॥ १५९ ॥ स्वर्गोऽयं परमार्थोऽयं, लब्धोऽयं सुख-

१ उत्तरतनु०

सागरः । असाभिरिति मन्यन्ते, विपर्यासवशं गताः ॥ १६० ॥ ततो हार्दं तमस्तेषां, प्रविसर्पेति सर्वतः । विवेकशोषकाश्चित्ते, वर्धन्ते रागरश्मयः ॥ १६१ ॥ नष्टसत्पथसद्भावा, घ्याध्यन्धीभूतबुद्धयः । कुर्वन्तोऽनार्यकार्याणि, वार्यन्ते केन ते ततः ? ॥ १६२ ॥ धर्मलोकविरुद्धानि, निन्दितानि पृथग्जनैः । कार्याण्याचरतां लोकः, शत्रुभावं प्रपद्यते ॥ १६३ ॥ कुलं चन्द्रांशुविशदं, ते कुर्वन्ति मलीमसम् । आत्मीयचरितैः पापाः, प्रयान्ति जनहास्यताम् ॥ १६४ ॥ अगम्यगमनासक्ता, निर्मर्यादा नराधमाः । अर्कतूलादपि परं, ते जने यान्ति लाघवम् ॥ १६५ ॥ दुर्लभः स्त्र्यादिविषयः, कथञ्चिदसदाग्रहः । यदा पुनर्विवर्तेत, हृदयेऽतिमहाग्रहः ॥ १६६ ॥ तदा ते यान्ति दुःखानि, याश्च लोके विडम्बनाः । प्राप्नुवन्ति न शक्यन्ते, ता व्यावर्णयितुं गिरा ॥ १६७ ॥ युग्मम् ॥ केवलं गदितुं शक्यमिपदेव समासतः । लभन्ते ते नराः सर्वा, लोके दुःखविडम्बनाः ॥ १६८ ॥ प्रकृत्यैव भवन्त्येते, गुरुदेवतपस्विनाम् । प्रत्यनीका महापापा, निर्भाग्या गुणदूषणाः ॥ १६९ सन्मार्गपतितं वाक्यमुपदिष्टं हितैषिणा । केनचित्र प्रपद्यन्ते, ते महामोहदूषिताः ॥ १७० ॥ इतश्चेदं गुनेर्वाक्यं, विनिश्चित्य मनीषिणा । विचिन्तितमिदं चित्ते, तथा मध्यमबुद्धिना ॥ १७१ ॥ स्पर्शनेन्द्रियलुब्धानां, यदेतदुपवर्णितम् । नृणां वृत्तं जघन्यानां, सूरिभिर्विशदाक्षरैः ॥ १७२ ॥ तदेतत्सकलं बाले, प्रतीतं स्फुटमावयोः । नाप्रतीतं वदन्त्येते, यदि वा वरसूरयः ॥१७३॥ युग्मम् । बालेन तु गुरोर्वाक्यं, न मनागपि लक्षितम् । तस्यां मदनकन्दल्यां, क्षिप्तचित्तेन पापिना ॥ १७४ ॥ सूरिरुवाच—तदेवं भो महाराज !, जघन्यनरचेष्टितम् । निवेदितं मया तुभ्यं, तत्रेदमभिधीयते ॥ १७५ ॥ एते जघन्या भूयांसो, भुवने सन्ति मानवाः । इतरे तु यतः स्तोकाः, सकलेऽपि जगत्त्रये ॥ १७६ ॥ स्पर्शनेन्द्रियजेतारो, विरला भुवने नराः । तेनास्माभिरिदं पूर्वं, भवद्भ्यः प्रतिपादितम्

---

१ नि.सत्त्वास्तनु० प्र.

धर्मं यतो न कुर्वन्ति, स हेतुः प्रतिपादितः । भगवन्नाशितोऽस्माकं, भवद्भिः संशयो महान् ॥ १७८ ॥

॥ १७७ ॥ नरपतिरुवाच—भगवन् ! य एते जघन्यमध्यमोत्कृष्टोत्कृष्टतमरूपतया चतुर्भेदाः पुरुषाः पश्चानुपूर्व्या भगवद्भिः स्वरूपतो व्याख्याताः एते किमेवंस्वरूपाः प्रकृत्यैव भवन्ति आहोस्विदेवंविधस्वरूपजनकमेतेषां किञ्चित्कारणमस्तीति कथयन्तु भगवन्तः, अत्रान्तरे तु सुबुद्धिमन्त्रिणाऽभिहितं—भगवन् ! य एते जघन्य... भगवानाह—महाभिक्षाकर्णय—न तावन्मारुतमिदमेतेषां स्वरूपं, किं तर्हि ?, कारणजं, तत्र ये तावदुत्कृष्टतमाः पुमांसः प्रतिपादिताः ते केवलमुत्कृष्टेभ्यो निष्पन्नस्वप्रयोजनतया भिद्यन्ते, न परमार्थेन, यतस्त एवोत्कृष्टा यदावाप्य मनुष्यभावं विज्ञाय भवस्वरूपमाकलय्य मोक्षमार्गं तदासेवनेन दलयित्वा कर्मजालं निराकृत्य स्पर्शनेन्द्रियं निर्वृतिं प्राप्ता भवन्ति तदोत्कृष्टतमा इत्यभिधीयन्ते, निर्वृतौ च तेषां स्वरूपेणावस्थानं, तामवस्थामपेक्ष्य न किञ्चिज्जनकमस्ति, तेनोत्कृष्टतमानां पुरुषाणां न कश्चिज्जनको जननी वा, एते पुनर्जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः पुरुषाः संसारोदरविवरवर्त्तिनः स्वकर्मविचित्रतया जायन्ते, तस्मात्स एव कर्मविलासस्तेषां जनकः, तच्च कर्म त्रिविधं वर्तते, तद्यथा—शुभमकुशलं सामान्यरूपं च, तत्र या कर्मपद्धतिः शुभतया सुन्दरी सा शुभसुन्दरी मनुष्यत्वेनोत्कृष्टानां जननी, या पुनरकुशलकर्ममाला (सा) जघन्यमनुष्याणां जननी, या पुनः कुशलाकुशलतया सामान्यस्वरूपा कर्मपद्धतिः सा मध्यमनराणां जनयित्री विज्ञेयेति, मनीषिणा चिन्तितम्—अये ! न केवलं गुणैश्चरितेन चैतेऽस्माकमुत्कृष्टमध्यमजघन्याः पुरुषाः समानरूपा भगवद्भिर्व्याख्याताः, किं तर्हि ?, जननीजनकव्यतिकरोऽपि अस्माकमेतैः सह तुल्य एव भगवता दर्शितः, तस्मान्नूनमेतद्रूपैरेवास्माभिर्भवितव्यम्, तथाहि—योऽसौ भवजन्तुर्मां निराकृत्य निर्वृतिं प्राप्त इति स्पर्शनेनास्मभ्यं निवेदितो न तस्य तेन जननी जनको वा कश्चिदाख्यातः तस्मादुत्कृष्टतमोऽसाविति निश्चीयते, अस्माकं पुनस्त्रयाणामपि कर्मविलासो जनकः, भगवदादिष्टाभिधाना एव जनन्यः, तस्मादिदमत्रावसीयते

सागरः । अस्माभिरिति मन्यन्ते, विपर्यासवशं गताः ॥ १६० ॥ ततो ह्यार्द्रं तमस्तेषां, प्रविसर्पति सर्वतः । विवेकशोषकाश्चित्ते, वर्धन्ते रागरश्मयः ॥ १६१ ॥ नष्टसत्पथसद्भावा, ध्याध्यन्धीभूतबुद्धयः । कुर्वन्तोऽनार्यकार्याणि, वार्यन्ते केन ते ततः ? ॥ १६२ ॥ धर्मलोकविरुद्धानि, निन्दितानि पृथग्जनैः । कार्याण्याचरतां लोकः, शत्रुभावं प्रपद्यते ॥ १६३ ॥ कुलं चन्द्रांशुविशदं, ते कुर्वन्ति मलीमसम् । आत्मीयचरितैः पापाः, प्रयान्ति जनहास्यताम् ॥ १६४ ॥ अगम्यगमनासक्ता, निर्मर्यादा नराधमाः । अर्कतूलादपि परं, ते जने यान्ति लाघवम् ॥ १६५ ॥ दुर्लभः स्त्र्यादिविषयः, कथञ्चिदसदाग्रहः । यदा पुनर्विवर्तेत, हृदयेऽतिमहाग्रहः ॥ १६६ ॥ तदा ते यान्ति दुःखानि, याश्च लोके विडम्बनाः । प्राप्नुवन्ति न शक्यन्ते, ता व्यावर्णयितुं गिरा ॥ १६७ ॥ युग्मम् ॥ केवलं गदितुं शक्यमियदेव समासतः । लभन्ते ते नराः सर्वा, लोके दुःखविडम्बनाः ॥ १६८ ॥ प्रकृत्यैव भवन्त्येते, गुरुदेवतपस्विनाम् । प्रत्यनीका महापापा, निर्भाग्या गुणदूषणाः ॥ १६९ सन्मार्गपतितं वाक्यमुपदिष्टं हितैषिणा । केनचिन्न प्रपद्यन्ते, ते महामोहदूषिताः ॥ १७० ॥ ततश्चेदं मुनेर्वाक्यं, विनिश्चित्य मनीषिणा । विचिन्तितमिदं चित्ते, तथा मध्यमबुद्धिना ॥ १७१ ॥ स्पर्शनेन्द्रियलुब्धानां, यदेतदुपवर्णितम् । नृणां वृत्तं जघन्यानां, सूरिभिर्विशदाक्षरैः ॥ १७२ ॥ तदेतत्सकलं बाले, प्रतीतं स्फुटमावयोः । नाप्रतीतं वदन्त्येते, यदि वा वरसूरयः ॥१७३॥ युग्मम् । बालेन तु गुरोर्वाक्यं, न मनागपि लक्षितम् । तस्यां मदनकन्दल्यां, क्षिप्तचित्तेन पापिना ॥ १७४ ॥ सूरिरुवाच—तदेवं भो महाराज !, जघन्यनरचेष्टितम् । निवेदितं मया तुभ्यं, तत्रेदमभिधीयते ॥ १७५ ॥ एते जघन्या भूयांसो, भुवने सन्ति मानवाः । इतरे [१] यतः स्तोकाः, सकलेऽपि जगत्त्रये ॥ १७६ ॥ स्पर्शनेन्द्रियजेतारो, विरला भुवने नराः । तेनास्माभिरिदं पूर्वं, भवद्भ्यः प्रतिपादितम्

१ नि.सत्त्वास्तनु० प्र.

पटेशविच्छेदकारिका भवदारिका । तावद्भागवती दीक्षा, दुर्लभैव सुनिर्मला ॥ ४ ॥ किंतु श्रावकधर्मोऽपि, भवतानवकारकः । अत्यन्तदुर्लभो ज्ञेयो, महामात्य ! भवोदधौ ॥ ५ ॥ तदेष परमार्थः—उत्कृष्टधीमतां साक्षाद्वीर्यातिशययोगतः । प्रव्रज्या साधयत्युच्चैरेष तु व्यवधानतः ॥ ६ ॥ तदाकर्ण्य ततश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । युक्तो ममैषोऽनुष्ठातुं, गृहिधर्मो जिनोदितः ॥ ७ ॥ इतश्चाकुशलमालया स्पर्शनेन च मध्यवर्तितया विधुरितचित्तवृत्तेर्बालस्य विवर्धन्ते विपर्यासविकल्पाः, यदुत—अहो अस्या रूपातिशयः अहो सुकुमारता, अन्यथाभिमतोऽङ्गस्याः यतो विलोकयत्येषा मामर्द्धाक्षिविक्षेपैरेतदङ्गसङ्गसुरामृतासेकानुभवनेनाधुना मे सफलं भविष्यति जन्मेति, ततश्चैवंविधवितर्कपरम्परापर्याकुलीभूतचेतसस्तस्य विस्मृतमात्मस्वरूपं नष्टा शेषसंज्ञा जातं मदनकन्दलीग्रहणैकतानमन्तःकरणं, ततोऽविचार्य कार्याकार्यम् अन्ध इव ग्रहगृहीत इव तस्यामेव मदनकन्दल्यां निश्चलविन्यस्तनयनमानसः पश्यत एव तावतो जनसमुदायस्य शून्यपादपातं तदभिमुखं धावति स्म, ततः किमेतदिति उत्थितो जनहाहारवः, प्राप्तोऽसौ मदनकन्दलीसमीपं, ततः सावेगं क एष इति निरीक्षितोऽसौ नरपतिना, लक्षितं दृष्टिविकारेण तदाकूतं, स एवायं पापो बाल इति प्रत्यभिज्ञातोऽनेन, सञ्जातास्य कोपारुणा दृष्टिः कृतं भासुरं वदनं मुक्तो हुङ्कारः, ततो बालस्यादृष्टविपाकतया प्रादुर्भूतभयातिरेकस्य नष्टो मदनज्वरः प्रत्यागता चेतना समुत्पन्नं दैन्यं, ततः पश्चान्मुखं नंष्टुं प्रवृत्तो यावच्छिथिलीभूतानि सन्धिबन्धनानि विलीयते शरीरं भग्नो गतिप्रसरः तथापि कतिचित्पदानि कथञ्चिद्गत्वा प्रकम्पमानसमस्तगात्रः पतितोऽसौ भूतले, अत्रान्तरे प्रकटीभूतः स्पर्शनो निर्गतो भगवदवग्रहात् गतो दूरदेशे स्थितस्तं प्रतीक्षमाणो, विरतः कलकलो, लज्जितौ मनीषिमध्यमबुद्धी बालचरितेन, ततः कोऽस्यापि वराकस्योपरि कोप इति विचिन्त्य शान्तीभूतो राजा, पृष्टोऽनेनाचार्यो यदुत—भगवन्नलौकिकमिदमस्य पुरुषस्य चेष्टितं, अतीतमिव विचारणायाः अश्रद्धेयमनुभूतवृत्तान्तानाम्, तथाहि—विमल-

यदुत—जघन्यो बालो मध्यमो मध्यमबुद्धिः उत्कृष्टोऽहमिति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भगवन्नेतेषामुत्कृष्टतमादीनां पुरुषाणां किं सर्वदाऽवस्थितमेव रूपं? परावर्त्तोऽपि भवति? भगवानाह—महामन्त्रिन्! उत्कृष्टतमानां पुरुषाणां तावदवस्थितमेव रूपं, न कदाचिदन्यथाभावं ते भजन्ते, इतरेषां पुनरनवस्थितं स्वरूपं, यतः कर्मविलासायत्ताः खल्वेते वर्तन्ते, विषमशीलश्चासौ प्रकृत्या, कदाचिदुत्कृष्टानपि मध्यमयति जघन्ययति वा मध्यमानपि चोत्कृष्टयति जघन्ययति वा जघन्यानपि मध्यमयति उत्कृष्टयति वा, तस्मादनेन कर्मविलासेन मुक्तानामेवैकरूपता भवति नेतरेषां। मनीषिणा चिन्तितम्—एतदपि घटत एवास्मद्व्यतिकरे, तथाहि—विषमशील एवास्मज्जनको, यतः कथितं तेनैव मे यथा—मयि प्रतिकूले यदुपपद्यते तत्सम्पन्नं बालस्येति, ततश्च यो निजतनयस्यापि प्रतिकूलचारितया एवंविधां दुःखपरम्परां संपादयति स कथमन्येषां धेनायिष्यति। सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भगवन्नुत्कृष्टतमाः पुरुषाः कस्य माहात्म्येन भवन्ति?, गुरुराह—न कस्यचिदन्यस्य, किं तर्हि?, स्ववीर्येण, सुबुद्धिनाऽभिहितं—कस्तथाविधवीर्यलाभोपायः?, मुनिराह—भागवती भावदीक्षा, मनीषिणा चिन्तितं—अये! यद्येवं ततो युज्यते ममोत्कृष्टतमस्य भवितुं, किमनया शेषविडम्बनया?, गृह्णाम्येनां भगवदादिष्टां भागवतीमेव दीक्षामिति भावयतः सञ्जातो मनीषिणश्चरणपरिणामः, मध्यमबुद्धेरपि एवं गुरुमन्त्रिणोः परस्परजल्पमाकर्णयतः सञ्जातश्चरणाभिलाषः, केवलं नाहमेतावतो नैष्ठिकानुष्ठानस्य क्षम इति विचिन्तितमनेन, सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भदन्त! योऽयमस्माभिर्गृहिधर्मोऽभि(वि)धीयते। एष तादृशवीर्यस्य, किं भवेत्कारणं न वा? ॥ १ ॥ गुरुराह—स्यादेष पारम्पर्येण, तादृशस्यापि कारणम्। वीर्यस्य न पुनः साक्षाद्यतो मध्यजनोचितः ॥ २ ॥ उत्कृष्टतां करोत्येष, साक्षात्सम्यङ् निषेवितः। ततस्तादृशवीर्यस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ ३ ॥ अतो-

१ दृढो भवति—ममत्ववान् भवति. २ °वं तं प्र°

तावद्भागवती दीक्षा, दुर्लभैव सुनिर्मला ॥ ४ ॥ किंतु श्रावकधर्मोऽपि, भवतानवकारकः । अत्यन्तपटेशविच्छेदकारिका भवदारिका । प्रव्रज्या साधयत्युच्चैरेप तु व्यवदुर्लभो ह्येषो, महामात्य ! भवोदधौ ॥ ५ ॥ तदेष परमार्थः—उत्कृष्टधीमतां साक्षाद्वीर्यातिशययोगतः । धानतः ॥ ६ ॥ तदाकर्ण्य सतश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । युक्तो ममैषोऽनुष्ठातुं, गृहिधर्मो जिनोदितः ॥ [illegible] ॥ इतश्चाकुशलमालया स्पर्शनेन च मभ्यर्थिततया विधुरितचित्तवृत्तेर्बालस्य विवर्धन्ते विपर्यासविकल्पाः, यदुत—अहो अस्या रूपातिशयः अहो सुकुमारता, अन्यथाभिगतोऽहमस्याः यतो विलोकयत्येषा मामर्द्धाक्षिविक्षेपैरेतदङ्गसङ्गसुखामृतासेकानुभवनेनाधुना मे सफलं भविष्यति जन्मेति, ततश्चैवंविधवितर्कपरम्परापर्याकुलीभूतचेतसस्तस्य विस्मृतमात्मस्वरूपं नष्टा शेषसंज्ञा जातं मदनकन्दलीग्रहणैकतानमन्तःकरणं, ततोऽविचार्य कार्याकार्यम् अन्ध इव ग्रहगृहीत इव तस्यामेव मदनकन्दल्यां निश्चलविन्यस्तनयनमानसः पश्यत एव तावतो जनसमुदायस्य शून्यपादपातं तदभिमुखं धावति स्म, ततः किमेतदिति उत्थितो जनहाहारवः, प्राप्तोऽसौ मदनकन्दलीसमीपं, ततः सावेगं क एष इति निरीक्षितोऽसौ नरपतिना, लक्षितं दृष्टिविकारेण तदाकूतं, स एवायं पापो बाल इति प्रत्यभिज्ञातोऽनेन, सञ्जातास्य कोपारुणा दृष्टिः कृतं भासुरं वदनं मुक्तो हुङ्कारः, ततो बालस्यादृष्टविपाकतया प्रादुर्भूतभयातिरेकस्य नष्टो मदनज्वरः प्रत्यागता चेतना समुत्पन्नं दैन्यं, ततः पश्चान्मुखं नंष्टुं प्रवृत्तो यावच्छिथिलीभूतानि सन्धिबन्धनानि विलीयते शरीरं भग्नो गतिप्रसरः तथापि कतिचित्पदानि कथञ्चिद्गत्वा विप्रकम्पमानसमस्तगात्रः पतितोऽसौ भूतले, अत्रान्तरे प्रकटीभूतः स्पर्शनो निर्गतो भगवदवग्रहात् गतो दूरदेशे स्थितस्तं प्रतीक्षमाणो, विरतः कलकलो, लज्जितौ मनीषिमध्यमबुद्धी बालचरितेन, ततः कोऽस्यापि वराकस्योपरि कोप इति विचिन्त्य शान्तीभूतो राजा, पृष्टोऽनेनाचार्यो यदुत—भगवन्नलौकिकमिदमस्य पुरुषस्य चेष्टितं, अतीतमिव विचारणायाः अश्रद्धेयमनुभूतवृत्तान्तानाम्, तथाहि—विमल-

यदुत—जघन्यो बालो मध्यमो मध्यमबुद्धिः उत्कृष्टोऽहमिति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भगवन्नेतेषामुत्कृष्टतमादीनां पुरुषाणां किं सर्वदाऽवस्थितमेव रूपं? परावर्त्तोऽपि भवति? भगवानाह—महामन्त्रिन्! उत्कृष्टतमानां पुरुषाणां तावदवस्थितमेव रूपं, न कदाचिदन्यथाभावं ते भजन्ते, इतरेषां पुनरनवस्थितं स्वरूपं, यतः कर्मविलासायत्ताः खल्वेते वर्तन्ते, विषमशीलश्चासौ प्रकृत्या, कदाचिदुत्कृष्टानपि मध्यमयति जघन्ययति वा मध्यमानपि चोत्कृष्टयति जघन्ययति वा जघन्यानपि मध्यमयति उत्कृष्टयति वा, तस्मादनेन कर्मविलासेन मुक्तानामेवैकरूपता भवति नेतरेषां। मनीषिणा चिन्तितम्—एतदपि घटत एवास्मद्व्यतिकरे, तथाहि—विषमशील एवास्मज्जनको, यतः कथितं तेनैव मे यथा—मयि प्रतिकूले यदुपपद्यते तत्सम्पन्नं बालस्येति, ततश्च यो निजतनयस्यापि प्रतिकूलचारितया एवंविधां दुःखपरम्परां संपादयति स कथमन्येषां धनायिष्यति। सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भगवन्नुत्कृष्टतमाः पुरुषाः कस्य माहात्म्येन भवन्ति?, गुरुराह—न कस्यचिदन्यस्य, किं तर्हि?, स्ववीर्येण, सुबुद्धिनाऽभिहितं—कस्तथाविधवीर्यलाभोपायः?, मुनिराह—भागवती भावदीक्षा, मनीषिणा चिन्तितं—अये! यद्येवं ततो युज्यते ममोत्कृष्टतमस्य भवितुं, किमनया दोषविडम्बनया?, गृह्णाम्येनां भगवदादिष्टां भागवतीमेव दीक्षामिति भावयतः सञ्जातो मनीषिणश्चरणपरिणामः, मध्यमबुद्धेरपि एवं गुरुमन्त्रिणोः परस्परजल्पमाकर्णयतः सञ्जातश्चरणाभिलाषः, केवलं नाहमेतावतो नैष्ठिकानुष्ठानस्य क्षम इति विचिन्तितमनेन, सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भदन्त! योऽयमस्माभिर्गृद्धिधर्मोऽभि(वि)धीयते। एष तादृशवीर्यस्य, किं भवेत्कारणं न वा? ॥ १ ॥ गुरुराह—स्यादेष पारम्पर्येण, तादृशस्यापि कारणम्। वीर्यस्य न पुनः साक्षाद्यतो मध्यजनोचितः ॥ २ ॥ उत्कृष्टतां करोत्येष, साक्षात्सम्यङ् निषेवितः। ततस्तादृशवीर्यस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ ३ ॥ अशो-

१ गृद्धो भवति—ममत्ववान् भवति. २ °वं तं प्र°

पट्टेशविच्छेदकारिका भवदारिका । तावद्भागवती दीक्षा, दुर्लभैव सुनिर्मला ॥ ४ ॥ किंतु श्रावकधर्मोऽपि, भवतानवकारकः । अत्यन्त-
दुर्लभो ज्ञेयो, महामात्य ! भवोदधौ ॥ ५ ॥ तदेष परमार्थः—उत्कृष्टधीमतां साक्षाद्वीर्यातिशययोगतः । प्रव्रज्या साधयत्युच्चैरेष तु व्यव-
धानतः ॥ ६ ॥ तदाकर्ण्य ततश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । युक्तो ममैषोऽनुष्ठातुं, गृहिधर्मो जिनोदितः ॥ ७ ॥ इतश्चाकुशलमालया स्पर्श-
नेन च मध्यवर्तितया विधुरितचित्तवृत्तेर्बालस्य विवर्धन्ते विपर्यासविकल्पाः, यदुत—अहो अस्या रूपातिशयः अहो सुकुमारता, अ-
न्यथाभिमतोऽहमस्याः यतो विलोकयत्येषा मामर्द्धाक्षिविक्षेपैरेतदङ्गसङ्गसुखामृतासेकानुभवनेनाधुना मे सफलं भविष्यति जन्मेति,
ततश्चैवंविधवितर्कपरम्परापर्याकुलीभूतचेतसस्तस्य विस्मृतमात्मस्वरूपं नष्टा शेषसंज्ञा जातं मदनकन्दलीग्रहणैकतानमन्तःकरणं, ततोऽविचार्य
कार्याकार्यम् अन्ध इव ग्रहगृहीत इव तस्यामेव मदनकन्दल्यां निश्चलविन्यस्तनयनमानसः पश्यत एव तावतो जनसमुदायस्य शून्यपाद-
पातं तदभिमुखं धावति स्म, ततः किमेतदिति उत्थितो जनहाहारवः, प्राप्तोऽसौ मदनकन्दलीसमीपं, ततः सावेगं क एष इति निरीक्षि-
तोऽसौ नरपतिना, लक्षितं दृष्टिविकारेण तदाकूतं, स एवायं पापो बाल इति प्रत्यभिज्ञातोऽनेन, सञ्जातास्य कोपारुणा दृष्टिः कृतं भा-
सुरं वदनं मुक्तो हुङ्कारः, ततो बालस्यादृष्टविपाकतया प्रादुर्भूतभयातिरेकस्य नष्टो मदनज्वरः प्रत्यागता चेतना समुत्पन्नं दैन्यं, ततः
पश्चान्मुखं नंष्टुं प्रवृत्तो यावच्छिथिलीभूतानि सन्धिबन्धनानि विलीयते शरीरं भग्नो गतिप्रसरः तथापि कतिचित्पदानि कथञ्चिद्गत्वा
प्रकम्पमानसमस्तगात्रः पतितोऽसौ भूतले, अत्रान्तरे प्रकटीभूतः स्पर्शनो निर्गतो भगवदवग्रहात् गतो दूरदेशे स्थितस्तं प्रतीक्षमाणो, वि-
रतः कलकलो, लज्जितौ मनीषिमध्यमबुद्धी बालचरितेन, ततः कोऽऽस्यापि वराकस्योपरि कोप इति विचिन्त्य शान्तीभूतो राजा, पृष्टोऽ-
नेनाचार्यो वदत—भगवन्नलौकिकमिदमस्य पुरुषस्य चेष्टितं, अतीतमिव विचारणायाः अश्रद्धेयमनुभूतवृत्तान्तानाम्, तथाहि—विमल-

यदुत—जघन्यो बालो मध्यमो मध्यमबुद्धिः उत्कृष्टोऽहमिति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भगवन्नेतेषामुत्कृष्टतमादीनां पुरुषाणां किं सर्वदाऽवस्थितमेव रूपं? परावर्त्तोऽपि भवति? भगवानाह—महामन्त्रिन्! उत्कृष्टतमानां पुरुषाणां तावदवस्थितमेव रूपं, न कदाचिदन्यथाभावं ते भजन्ते, इतरेषां पुनरनवस्थितं स्वरूपं, यतः कर्मविलासायत्ताः खल्वेते वर्तन्ते, विषमशीलश्चासौ भक्त्या, कदाचिदुत्कृष्टानपि मध्यमयति जघन्ययति वा मध्यमानपि चोत्कृष्टयति जघन्ययति वा जघन्यानपि मध्यमयति उत्कृष्टयति वा, तस्मादनेन कर्मविलासेन मुक्तानामेवैकरूपता भवति नेतरेषां। मनीषिणा चिन्तितम्—एतदपि घटत एवास्मद्व्यतिकरे, तथाहि—विषमशील एवास्मज्जनको, यतः कथितं तेनैव मे यथा—मयि प्रतिकूले यदुपपद्यते तत्सम्पन्नं बालस्येति, ततश्च यो निजतनयस्यापि प्रतिकूलचारितया एवंविधां दुःखपरम्परां संपादयति स कथमन्येषां धनायिष्यति। सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भगवन्नुत्कृष्टतमाः पुरुषाः कस्य माहात्म्येन भवन्ति?, गुरुराह—न कस्यचिदन्यस्य, किं तर्हि?, स्ववीर्येण, सुबुद्धिनाऽभिहितं—कस्तथाविधवीर्यलाभोपायः?, मुनिराह—भागवती भावदीक्षा, मनीषिणा चिन्तितं—अये! यद्येवं ततो युज्यते ममोत्कृष्टतमस्य भवितुं, किमनया शेषविडम्बनया?, गृह्णाम्येनां भगवदादिष्टां भागवतीमेव दीक्षामिति भावयतः सञ्जातो मनीषिणश्चरणपरिणामः, मध्यमबुद्धेरपि एवं गुरुमन्त्रिणोः परस्परजल्पमाकर्णयतः सञ्जातश्चरणाभिलाषः, केवलं नाहमेतावतो नैष्ठिकानुष्ठानस्य क्षम इति विचिन्तितमनेन, सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भदन्त! योऽयमस्माभिर्गृहिधर्मोऽभि(वि)धीयते। एष तादृशवीर्यस्य, किं भवेत्कारणं न वा? ॥ १ ॥ गुरुराह—स्यादेष पारम्पर्येण, तादृशस्यापि कारणम्। वीर्यस्य न पुनः साक्षाद्यतो मध्यजनोचितः ॥ २ ॥ उत्कृष्टतां करोत्येष, साक्षात्सम्यङ् निषेवितः। ततस्तादृशवीर्यस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ ३ ॥ अतो-

१ गृद्धो भवति—ममत्ववान् भवति. २ °वं तं प्र°

पष्टेशविच्छेदकारिका भवदारिका । तावद्भागवती दीक्षा, दुर्लभैव सुनिर्मला ॥ ४ ॥ किंतु श्रावकधर्मोऽपि, भवतानवकारकः । अत्यन्त-
दुर्लभो ज्ञेयो, महामात्य ! भवोदधौ ॥ ५ ॥ तदेव परमार्थः—उत्कृष्टधीमतां साक्षाद्वीर्यातिशययोगतः । प्रव्रज्या साधयत्युच्चैरेष तु व्यव-
धानतः ॥ ६ ॥ तदाकर्ण्य ततश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । युक्तो ममैषोऽनुष्ठातुं, गृहिधर्मो जिनोदितः ॥ ७ ॥ इतश्चाकुशलमालया स्पर्श-
नेन च मध्यवर्तितया विधुरितचित्तवृत्तेर्बालस्य विवर्धन्ते विपर्याসविकल्पाः, यदुत—अहो अस्या रूपातिशयः अहो सुकुमारता, अ-
न्यथाभिमतोऽहमस्याः यतो विलोकयत्येषा मामर्द्धाक्षिविक्षेपैरेतदङ्गसङ्गसुखामृतासेकानुभवनेनाधुना मे सफलं भविष्यति जन्मेति,
ततश्चैवंविधवितर्कपरम्परापर्याकुलीभूतचेतसस्तस्य विस्मृतमात्मस्वरूपं नष्टा शेषसंज्ञा जातं मदनकन्दलीग्रहणैकतानमन्तःकरणं, ततोऽविचार्य
कार्याकार्यम् अन्ध इव ग्रहगृहीत इव तस्यामेव मदनकन्दल्यां निश्चलविन्यस्तनयनमानसः पश्यत एव तावतो जनसमुदायस्य शून्यपाद-
पातं तदभिमुखं धावति स्म, ततः किमेतदिति उत्थितो जनहाहारवः, प्राप्तोऽसौ मदनकन्दलीसमीपं, ततः सावेगं क एष इति निरीक्षि-
तोऽसौ नरपतिना, लक्षितं दृष्टिविकारेण तदाकूतं, स एवायं पापो बाल इति प्रत्यभिज्ञातोऽनेन, सञ्जातास्य कोपारुणा दृष्टिः कृतं भा-
सुरं वदनं मुक्तो हुङ्कारः, ततो बालस्यादृष्टविपाकतया प्रादुर्भूतभयातिरेकस्य नष्टो मदनज्वरः प्रत्यागता चेतना समुत्पन्नं दैन्यं, ततः
पश्चान्मुखं नंष्टुं प्रवृत्तो यावच्छिथिलीभूतानि सन्धिबन्धनानि विलीयते शरीरं भग्नो गतिप्रसरः तथापि कतिचित्पदानि कथञ्चिद्गत्वा
प्रकम्पमानसमस्तगात्रः पतितोऽसौ भूतले, अत्रान्तरे प्रकटीभूतः स्पर्शनो निर्गतो भगवदवग्रहात् गतो दूरदेशे स्थितस्तं प्रतीक्षमाणो, वि-
रतः कलकलो, लज्जितौ मनीषिमध्यमबुद्धी बालचरितेन, ततः कोऽस्यापि वराकस्योपरि कोप इति विचिन्त्य शान्तीभूतो राजा, पृष्टोऽ-
नेनाचार्यो यदुत—भगवन्नलौकिकमिदमस्य पुरुषस्य चेष्टितं, अतीतमिव विचारणायाः अश्रद्धेयमनुभूतवृत्तान्तानाम्, तथाहि—विमल-

यदुत—जघन्यो बालो मध्यमो मध्यमबुद्धिः उत्कृष्टोऽहमिति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भगवन्नेतेषामुत्कृष्टतमादीनां पुरुषाणां किं सर्वदाऽवस्थितमेव रूपं ? परावर्त्तोऽपि भवति ? भगवानाह—महामन्त्रिन् ! उत्कृष्टतमानां पुरुषाणां तावदवस्थितमेव रूपं, न कदाचिदन्यथाभावं ते भजन्ते, इतरेषां पुनरनवस्थितं स्वरूपं, यतः कर्मविलासायत्ताः खल्वेते वर्तन्ते, विषमशीलश्चासौ प्रकृत्या, कदाचिदुत्कृष्टानपि मध्यमयति जघन्ययति वा मध्यमानपि चोत्कृष्टयति जघन्ययति वा जघन्यानपि मध्यमयति उत्कृष्टयति वा, तस्मादनेन कर्मविलासेन मुक्तानामेवैकरूपता भवति नेतरेषां । मनीषिणा चिन्तितम्—एतदपि घटत एवास्मद्व्यतिकरे, तथाहि—विषमशील एवास्मज्जनको, यतः कथितं तेनैव मे यथा—मयि प्रतिकूले यदुपपद्यते तत्सम्पन्नं बालस्येति, ततश्च यो निजतनयस्यापि प्रतिकूलचारितया एवंविधां दुःखपरम्परां संपादयति स कथमन्येषां धनायिष्यति । सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भगवन्नुत्कृष्टतमाः पुरुषाः कस्य माहात्म्येन भवन्ति ?, गुरुराह—न कस्यचिदन्यस्य, किं तर्हि ?, स्ववीर्येण, सुबुद्धिनाऽभिहितं—कस्तथाविधवीर्यलाभोपायः ?, मुनिराह—भागवती भावदीक्षा, मनीषिणा चिन्तितं—अये ! यद्येवं ततो युज्यते ममोत्कृष्टतमस्य भवितुं, किमनया शेषविडम्बनया ?, गृह्णाम्येनां भगवदादिष्टां भागवतीमेव दीक्षामिति भावयतः सञ्जातो मनीषिणश्चरणपरिणामः, मध्यमबुद्धेरपि ऐवं गुरुमन्त्रिणोः परस्परजल्पमाकर्णयतः सञ्जातश्चरणाभिलाषः, केवलं नाहमेतावतो नैष्ठिकानुष्ठानस्य क्षम इति विचिन्तितमनेन, सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भदन्त ! योऽयमस्माभिर्गृद्धिधर्मोऽभि(वि)धीयते । एष तादृशवीर्यस्य, किं भवेत्कारणं न वा ? ॥ १ ॥ गुरुराह—स्यादेष पारम्पर्येण, तादृशस्यापि कारणम् । वीर्यस्य न पुनः साक्षाद्यतो मध्यजनोचितः ॥ २ ॥ उत्कृष्टतां करोत्येष, साक्षात्सम्यङ् निषेवितः । ततस्तादृशवीर्यस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ ३ ॥ अशो-

१ गृद्धो भवति—ममत्ववान् भवति. २ °वं तं प्र°

यदुत—जघन्यो बालो मध्यमो मध्यमबुद्धिः उत्कृष्टोऽहमिति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भगवन्नेतेषामुत्कृष्टतमादीनां पुरुषाणां किं सर्वदाऽवस्थितमेव रूपं? परावर्त्तोऽपि भवति? भगवानाह—महामन्त्रिन्! उत्कृष्टतमानां पुरुषाणां तावदवस्थितमेव रूपं, न कदाचिदन्यथाभावं ते भजन्ते, इतरेषां पुनरनवस्थितं स्वरूपं, यतः कर्मविलासायत्ताः खल्वेते वर्तन्ते, विषमशीलश्चासौ महात्मा, कदाचिदुत्कृष्टानपि मध्यमयति जघन्ययति वा मध्यमानपि चोत्कृष्टयति जघन्ययति वा जघन्यानपि मध्यमयति उत्कृष्टयति वा, तस्मादनेन कर्मविलासेन मुक्तानामेवैकरूपता भवति नेतरेषां। मनीषिणा चिन्तितम्—एतदपि घटत एवास्मद्व्यतिकरे, तथाहि—विषमशील एवास्मज्जनको, यतः कथितं तेनैव मे यथा—मयि प्रतिकूले यदुपपद्यते तत्सम्पन्नं बालस्येति, ततश्च यो निजतनयस्यापि प्रतिकूलचारितया एवंविधां दुःखपरम्परां संपादयति स कथमन्येषां धनायिष्यति। सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भगवन्नुत्कृष्टतमाः पुरुषाः कस्य माहात्म्येन भवन्ति?, गुरुराह—न कस्यचिदन्यस्य, किं तर्हि?, स्ववीर्येण, सुबुद्धिनाऽभिहितं—कस्तथाविधवीर्यलाभोपायः?, मुनिराह—भागवती भावदीक्षा, मनीषिणा चिन्तितं—अये! यद्येवं ततो युज्यते ममोत्कृष्टतमस्य भवितुं, किमनया शेषविडम्बनया?, गृह्णाम्येनां भगवदादिष्टां भागवतीमेव दीक्षामिति भावयतः सञ्जातो मनीषिणश्चरणपरिणामः, मध्यमबुद्धेरपि एवं गुरुमन्त्रिणोः परस्परजल्पमाकर्णयतः सञ्जातश्चरणाभिलाषः, केवलं नाहमेतावतो नैष्ठिकानुष्ठानस्य क्षम इति विचिन्तितमनेन, सुबुद्धिनाऽभिहितम्—भदन्त! योऽयमस्माभिर्गृद्धिधर्मोऽभि(वि)धीयते। एष तादृशवीर्यस्य, किं भवेत्कारणं न वा? ॥ १ ॥ गुरुराह—स्यादेष पारम्पर्येण, तादृशस्यापि कारणम्। वीर्यस्य न पुनः साक्षाद्यतो मध्यजनोचितः ॥ २ ॥ उत्कृष्टतां करोत्येष, साक्षात्सम्यङ् निषेवितः। ततस्तादृशवीर्यस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ ३ ॥ अशो-

1 गृद्धो भवति—ममत्ववान् भवति. 2 °न्नं तं प्र°

पक्लेशविच्छेदकारिका भवदारिका । तावद्भागवती दीक्षा, दुर्लभैव सुनिर्मला ॥ ४ ॥ किंतु श्रावकधर्मोऽपि, भवतानवकारकः । अत्यन्तदुर्लभो ज्ञेयो, महामात्य ! भवोदधौ ॥ ५ ॥ तदेष परमार्थः—उत्कृष्टधीमतां साक्षाद्वीर्यातिशययोगतः । प्रव्रज्या साधयत्युचैरेष [?] व्यवधानतः ॥ ६ ॥ तदाकर्ण्य सतश्चित्ते, कृतं मध्यमबुद्धिना । युक्तो ममैषोऽनुष्ठातुं, गृहिधर्मो जिनोदितः ॥ ७ ॥ इतश्चाकुशलमालया स्पर्शनेन च मध्यवर्त्तितया विधुरितचित्तवृत्तेर्बालस्य विवर्धन्ते विपर्यासविकल्पाः, यदुत—अहो अस्या रूपातिशयः अहो सुकुमारता, अन्यथाभिगतोऽहमस्याः यतो विलोकयत्येषा मामर्द्धाक्षिविक्षेपैरेतदङ्गसङ्गसुधामृतासेकानुभवनेनाधुना मे सफलं भविष्यति जन्मेति, ततश्चैवंविधवितर्कपरम्परापर्याकुलीभूतचेतसस्तस्य विस्मृतमात्मस्वरूपं नष्टा शेषसंज्ञा जातं मदनकन्दलीग्रहणैकतानमन्तःकरणं, ततोऽविचार्य कार्याकार्यम् अन्ध इव ग्रहगृहीत इव तस्यामेव मदनकन्दल्यां निश्चलविन्यस्तनयनमानसः पश्यत एव तावतो जनसमुदायस्य शून्यपातं तदभिमुखं धावति स्म, ततः किमेतदिति उत्थितो जनहाहारवः, प्राप्तोऽसौ मदनकन्दलीसमीपं, ततः सावेगं क एष इति निरीक्षितोऽसौ नरपतिना, लक्षितं दृष्टिविकारेण तदाकूतं, स एवायं पापो बाल इति प्रत्यभिज्ञातोऽनेन, सञ्जातास्य कोपारुणा दृष्टिः कृतं भासुरं वदनं मुक्तो हुङ्कारः, ततो बालस्यादृष्टविपाकतया प्रादुर्भूतभयातिरेकस्य नष्टो मदनज्वरः प्रत्यागता चेतना समुत्पन्नं दैन्यं, ततः पश्चान्मुखं नंष्टुं प्रवृत्तो यावच्छिथिलीभूतानि सन्धिबन्धनानि विलीयते शरीरं भग्नो गतिप्रसरः तथापि कतिचित्पदानि कथञ्चिद्गत्वा प्रकम्पमानसमस्तगात्रः पतितोऽसौ भूतले, अत्रान्तरे प्रकटीभूतः स्पर्शनो निर्गतो भगवदवग्रहात् गतो दूरदेशे स्थितस्तं प्रतीक्षमाणो, विरतः कलकलो, लज्जितौ मनीषिमध्यमबुद्धी बालचरितेन, ततः कोऽस्यापि वराकस्योपरि कोप इति विचिन्त्य शान्तीभूतो राजा, पृष्टोऽनेनाचार्यो यदुत—भगवन्नलौकिकमिदमस्य पुरुषस्य चेष्टितं, अतीतमिव विचारणायाः अश्रद्धेयमनुभूतवृत्तान्तानाम्, तथाहि—विमल-

ज्ञानालोकेन साक्षाद्भूतसमस्तभुवनवृत्तान्तः पश्यत्येव भगवाननेन यत्पूर्वमाचरितमासीत् यच्चेदानीमध्यवसितं, तथापि ममेदमत्र कौतुकं, यदुत—तत्पूर्वकमस्याचरणं कदाचिद्विचित्रतया सत्त्वाचरितस्य संभाव्येत, इदमधुनातनं पुनर्महदिन्द्रजालमिव प्रत्यक्षमपि ममाश्रद्धेयं प्रतिभासते, यतो भगवति रागादिविषधरोपशमवैनतेये सन्निहितेऽपि कथमतिक्लिष्टजन्तूनामप्येवंविधोऽध्यवसायः संभवेदिति ?, भगवताऽभिहितं—महाराज ! न कर्त्तव्योऽत्रातिविस्मयो, यतो नास्य पुरुषस्य तपस्विनो दोषोऽयं, नृपतिरुवाच—तर्हि कस्यायं दोषः ?, भगवानुवाच—दृष्टस्त्वयाऽस्य शरीराभिर्गत्य योऽयं बहिःस्थितः पुरुषः ?, नृपतिनाऽभिहितं—सुष्ठु दृष्टः, भगवानाह—यद्येवं ततोऽस्यैवायं समस्तोऽपि दोषो, यतोऽस्य वशवर्त्तिनाऽनेन पूर्वकमिदं समस्तमाचरितम्, अनेन हि वशीकृताः पुरुषास्तन्नास्त्येव किञ्चिज्जगति पापं यन्नाचरन्ति, तस्मान्नात्र किञ्चिदलौकिकं विचारातीतमश्रद्धेयं वा भवद्भिः संभावनीयं, नरपतिरुवाच—भदन्त ! यद्येवं ततः किमित्ययं पुरुषोऽमुं शरीरपशवर्त्तिनमात्मनोऽनर्थहेतुमपि धारयति स्म ?, भगवानाह—न जानात्येष वराकोऽस्य दुःशीलतां, परमरिपुरपि गृहीतोऽयमनेन स्निग्धबन्धुबुद्ध्या, नरपतिरुवाच—किमत्र पुनः कारणं ?, भगवताऽभिहितं—अस्य शरीरे योगशक्तिद्वारेण कृतानुप्रवेशा अकुशलमाला नाम जननी, साऽत्र कारणं, किञ्च—यदिदमतिदुर्जयमधुनैव स्पर्शनेन्द्रियमस्माभिः प्रतिपादितं तद्रूप एवायमस्य स्पर्शनाभिधानः पापवयस्यो वर्तते, अयं तु जघन्यपुरुषो बालः, इयं च तदभिधानैव अकुशलकर्ममालारूपैव जननी, तदत्र किं न सम्भाव्येत ?, यच्चोक्तं 'भगवत्सन्निधानेऽपि कथमेवंविधाध्यवसायप्रादुर्भाव' इति, तदप्यत एव नाश्चर्यबुद्ध्या ग्राह्यं, यतो द्विभेदं जन्तूनां कर्म—सोपक्रमं निरुपक्रमं च, तत्र सोपक्रममेव महापुरुषसन्निधानादिना क्षयक्षयोपशमभावं प्रतिपद्यते, न निरुपक्रमं, तद्वशगाश्च जन्तवस्तत्समीपेऽपि विरूपकमाचरन्तः केन धार्यन्ते ?, तथाहि—येषामचिन्त्यपुण्यप्राग्भारवतां तीर्थकृतामिह जगति गन्धहस्तिनामिव विचरतां विहारपवनगन्धादेव क्षुद्राशेषगजकल्पा दुर्भिक्षेति-

परचक्रमारिवैरप्रभृतयः सर्वे एवोपद्रवाः समधिकयोजनशतात् दूरत एव भज्यन्ते तेषामपि भगवतां सन्निधाने निरुपक्रमकर्मपाशावपाशिताः क्षुद्रसत्त्वा न केवलं नोपशाम्यन्ति, किं तर्हि?, तेषामेव भगवतां तीर्थकृतां क्षुद्रोपद्रवकरणे प्रवर्तन्ते, श्रूयन्ते हि तथाविधा भगवतामप्युपसर्गकारिणो गोपसङ्गमकादयः पापकर्माण इति, अन्यच्च—तेषामेव भगवतां देवविरचितसमवसरणानामध्यासितसिंहासनचतुष्टयानां मूर्त्तिमात्रदर्शनादेव प्राणिनां किल विलीयन्ते रागादयो विदलति कर्मजालं प्रशाम्यन्ति वैरानुबन्धाः विच्छिद्यन्तेऽलीकस्नेहपाशाः प्रलीयते विपरीताभिनिवेशो यावता तत्रापि केषाञ्चिदभव्यतया निरुपक्रमकर्मघनपटलतिरस्कृतविवेकदीधितिप्रसराणां [वा] न केवलं पूर्वोक्तगुणलेशादेशोऽपि न संजायते, किं तर्हि?, प्रादुर्भवन्त्येवंविधा भगवन्तमधिकृत्य कुविकल्पाः, यदुत—अहो सिद्धमस्यमिन्द्रजालम् अहो अस्य लोकवञ्चनचातुर्यम् अहो गाढमूढता लोकानां यदेतेनाप्यलीकवाचालेनालजालरचनाचतुरेण प्रतार्यन्त इति, तदेवं स्थिते महाराज! न किञ्चिदिदमत्यद्भुतं यदनेन पुरुषेण मत्सन्निधानेऽप्येवंविधमध्यवसितं, अयमपि हि निरुपक्रमयाऽनयाऽकुशलमालया स्वदेहवर्त्तिन्या निजजनन्या प्रेर्यमाणोऽमुं स्पर्शनं सहचरमुरीकृत्यैवं चेष्टते, तन्नात्र भवद्भिर्विस्मयो विधेयः। सुबुद्धिनाऽभिहितं—भदन्त! न किञ्चिदिदमाश्चर्यं भगवदागमावदातधियाम्, एवंविध एव निरुपक्रमकर्मपरिणामो, नात्र सन्देहः, केवलमिदमिदानीमेव भगवत्पादप्रसादादेव देवस्त्येवंविधपदार्थेषु पुण्यबुद्धिर्भविष्यति तेनैवं भगवन्तं विज्ञापयति, राजा सहर्षः प्राह—चार्वभिहितं सखे! चारु अहो तेऽवसरभापिता, ततो राजैव भगवन्तं प्रत्याह—यथा कोऽस्य पुनः पुरुषस्य परिणामो भविष्यति?, भगवताऽभिहितं—इदानीं तावदेष दृष्टयुष्मत्कोपविपाकतया भयातिरेकग्रस्तहृदयो न किञ्चिच्चेतयते, गतेषु पुनरितो युष्मदादिषु प्रत्युपलब्धसंज्ञः सन्नेष भूयोऽप्यधिष्ठास्यते अनेन स्पर्शनेन, ततो युष्मद्भयादेव कुत्रचिन्निर्देशे यामीत्याकूतेन प्रपलायमानो महता क्लेशेन यास्यत्येष कोलाकसन्निवेशे, तत्र च कर्मपूरकाभि-

ज्ञानालोकेन साक्षाद्भूतसमस्तभुवनवृत्तान्तः पश्यत्येव भगवाननेन यत्पूर्वमाचरितमासीत् यच्चेदानीमध्यवसितं, तथापि ममेदमत्र कौतुकं, यदुत—तत्पूर्वकमस्याचरणं कदाचिद्विचित्रतया सत्त्वाचरितस्य संभाव्येत, इदमधुनातनं पुनर्महदिन्द्रजालमिव प्रत्यक्षमपि ममाश्रद्धेयं प्रतिभासते, यतो भगवति रागादिविषधरोपशमवैनतेये सन्निहितेऽपि कथमतिक्लिष्टजन्तूनामप्येवंविधोऽध्यवसायः संभवेदिति?, भगवताऽभिहितं—महाराज! न कर्त्तव्योऽत्रातिविस्मयो, यतो नास्य पुरुषस्य तपस्विनो दोषोऽयं, नृपतिरुवाच—तर्हि कस्यायं दोषः?, भगवानुवाच—दृष्टस्त्वयाऽस्य शरीरान्निर्गत्य योऽयं बहिःस्थितः पुरुषः?, नृपतिनाऽभिहितं—सुष्ठु दृष्टः, भगवानाह—यद्येवं ततोऽस्यैवायं समस्तोऽपि दोषो, यतोऽस्य वशवर्त्तिनाऽनेन पूर्वकमिदं समस्तमाचरितम्, अनेन हि वशीकृताः पुरुषास्तन्नास्त्येव किञ्चिज्जगति पापं यन्नाचरन्ति, तस्मान्नात्र किञ्चिदलौकिकं विचारातीतमश्रद्धेयं वा भवद्भिः संभावनीयं, नरपतिरुवाच—भदन्त! यद्येवं ततः किमित्ययं पुरुषोऽमुं शरीरवशवर्त्तिनमात्मनोऽनर्थहेतुमपि धारयति स्म?, भगवानाह—न जानात्येष वराकोऽस्य दुःशीलतां, परमरिपुरपि गृहीतोऽयमनेन स्निग्धबन्धुबुद्ध्या, नरपतिरुवाच—किमत्र पुनः कारणं?, भगवताऽभिहितं—अस्य शरीरे योगशक्तिद्वारेण कृतानुप्रवेशा अकुशलमाला नाम जननी, साऽत्र कारणं, किञ्च—यदिदमतिदुर्जयमधुनैव स्पर्शनेन्द्रियमस्माभिः प्रतिपादितं तद्रूप एवायमस्य स्पर्शनाभिधानः पापवयस्यो वर्त्तते, अयं तु जघन्यपुरुषो बालः, इयं च तदभिधानैव अकुशलकर्ममालारूपैव जननी, तदत्र किं न सम्भाव्येत?, यच्चोक्तं 'भगवत्सन्निधानेऽपि कथमेवंविधाध्यवसायप्रादुर्भाव' इति, तदप्यत एव नाश्चर्यबुद्ध्या ग्राह्यं, यतो द्विभेदं जन्तूनां कर्म—सोपक्रमं निरुपक्रमं च, तत्र सोपक्रममेव महापुरुषसन्निधानादिना क्षयक्षयोपशमभावं प्रतिपद्यते, न निरुपक्रमं, तद्वशगाश्च जन्तवस्तत्समीपेऽपि विरूपकमाचरन्तः केन वार्यन्ते?, तथाहि—येषामचिन्त्यपुण्यप्राग्भारवतां तीर्थकृतामिह जगति गन्धहस्तिनामिव विचरतां विहारपवनगन्धादेव क्षुद्राशेषगजकल्पा दुर्भिक्षेति-

र्दितयोः कीदृशी ममाद्यापि शत्रुमर्दनता ?, ततो न युक्तं यद्यपि भगवत्समीपस्थैरेवंविधं जल्पितुं तथाऽपि दुष्टनिग्रहो राज्ञां धर्म इति
कृत्वेदमभिधीयते तदाकर्णयत्वार्यः, सुबुद्धिनाऽभिहितं—समादिशतु देवो, राज्ञाऽभिहितम्—आदिष्टमेतत्तावद्भगवता यथैते स्पर्शना-
कुशलमाले अनेन पुरुषेण सह यास्यतः, ततो नेदानीं तावदेते वधमर्हतः, केवलं समाज्ञापय त्वमेते यथा मद्विषयान्निर्गत्य युवाभ्यां दूरतो-
ऽपि दूरं गन्तव्यं, मृतेऽप्यस्मिन् पुरुषे नास्माकीनविषये प्रवेष्टव्यम्, इतरथा युवयोरस्माभिः शारीरो दण्डः करिष्यते, अथैवमप्यादिष्टे
पुनरेते अस्मद्विषये प्रविशेतां ततो भवता निर्विचारं लोहयन्त्रेण पीडनीये, एवमतिदुष्टयोरारटतोरप्यनयोरुपरि नेषदपि दया विधेया,
सुबुद्धिना चिन्तितं—अहो देवस्यानयोरुपर्यावेगातिशयः, यतोऽस्य तद्वशेन विस्मृतं तदपि 'हिंस्रकर्मणि न भवन्तं योक्ष्ये' इति मद्गोचरं
वरप्रदानं, भवतु तथापीदमेव प्रतिबोधकारणं भगवन्तः कल्पयिष्यन्ति, मम त्वाज्ञाप्रतिपत्तिरेव ज्यायसीति विचिन्त्याभिहितमनेन—
यदाज्ञापयति देवः, ततः प्रवृत्तोऽसौ तयोराज्ञापनार्थं, सूरिणाऽभिहितं—महाराजालमनयोरेवं ज्ञापनेन, न खल्वेतयोरयमुन्मूलनोपायो,
यतोऽन्तरङ्गलोकजातीये एते स्पर्शनाकुशलमाले, अन्तरङ्गलोकेषु च न प्रभवन्ति लोहयन्त्रादीनि, अगम्यरूपा हि ते बाह्यशस्त्राणां, नृपति-
रुवाच—भदन्त! कस्तर्ह्यनयोरन्यो निर्दलनोपायो भविष्यति ?, भगवताऽभिहितं—अप्रमादाभिधानमन्तरङ्गमेव यन्त्रमनयोर्निर्दलनोपायः,
तद्धोते साधवोऽनयोरेव निष्पेषणार्थमहर्निशं वाहयन्ति, नृपतिरुवाच—कानि पुनस्तस्याप्रमादाभिधानस्य यन्त्रस्योपकरणानि ?, भगवानाह—
यान्येत एव साधवः प्रतिक्षणमनुशीलयन्ति, नृपतिरुवाच—कथं ?, भगवतोक्तं—समाकर्णय, "यावज्जीवमेते नाचरन्ति तनीयसीमपि
"परपीडां न भाषन्ते सूक्ष्ममप्यलीकवचनं न गृह्णन्ति दन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं धारयन्ति नवगुप्तिसनाथं ब्रह्मचर्यं वर्जयन्ति निःशेषतया
"परिग्रहं न विदधते धर्मोपकरणशरीरयोरपि ममत्वबुद्धिं नासेवन्ते रजन्यां चतुर्भेदमप्याहारजातं आददते प्रवचनोपवर्णितं समस्तोपधि-

धानस्य ग्रामस्य प्रत्यासन्नभूभागे पथि श्रान्तः पिपासितो दूरत एव द्रक्ष्यति बृहत्तडागं, ततः स्नानपानार्थं चलिष्यति तदभिमुखं, इतश्च पूर्वमेवागमिष्यति तत्र चण्डालमिथुनं, ततश्चण्डालस्तटाकतटवर्तिषु तरुगहनेषु पतत्रिगणमारणगणप्रवणः सन्नाटाटिष्यते, चाण्डाली पुनर्विजनमितिकृत्वा स्नानार्थमवतरिष्यति तडागं, ततोऽवतीर्णायां तस्यां प्राप्स्यत्येष तस्य तीरं, ततोऽमुमुपलभ्य सा भावज्ञा स्पृश्यपुरुषोऽयं चलयिष्यति मां सरोवरावतरणापराधमुद्दिश्येति भयेन निमङ्क्ष्यति सलिले, स्थास्यति पद्मखण्डे लीना, अयमपि मज्जनार्थमवतीर्यानाभोगेनैव यास्यति तत्समीपं भविष्यति तया सार्द्धमाश्लेषो वेदयिष्यते तदङ्गस्पर्शं संजनिष्यते तस्योपरि लाम्पट्यमस्य कथयिष्यति साऽऽत्मनश्चण्डालभावं तथापि करिष्यत्येष तस्याः शरीरग्रहणं बलामोटिकया, विधास्यते सा हाहारवं, समाकर्ण्य धाविष्यति कुपितश्चण्डालो, विलोकयिष्यत्येनं तथावस्थितं प्रज्वलिष्यति नितरां कोपानलेन संधास्यति कोदण्डे शिलीमुखं मारयिष्यति च, अरे रे दुरात्मन्नपमपुरुष! पुरुषो भवेत्याहूय स चाण्डालः कम्पमानमेनमेकप्रहारेण प्रहरिष्यति, स च तदाऽध्यासितो रौद्रध्यानेनेति मृत्वा च यास्यति नरकेषु, तेभ्योऽप्युद्वृत्तस्ततः कुयोनिषु पुनर्नरकेष्वेवानन्तवाराः, एवं दुःखपरम्परायां स्थास्यत्यनन्तमपि कालं पतितः संसारचक्रे, नरपतिरुवाच—भदन्त! अतिदारुणा इयमकुशलमाला स्पर्शनश्च यद्वशेन इदमस्य संपन्नं संपत्स्यते च, भगवताऽभिहितं—महाराज! किमत्रोच्यताम्?, पर्याप्तमीदृश्या दारुणया, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भदन्त! किमेते स्पर्शनाकुशलमाले अस्यैव पुरुषस्य प्रभवतः आहोस्विदन्येषां प्राणिनां?, भगवानाह—महामात्य! केवलमत्र पुरुषेऽभिव्यक्तरूपे खल्वेते, परमार्थतः सर्वेषां सकर्मसंसारिप्राणिनां प्रभवत एव, यतो योगिनीयमकुशलमाला योगेश्वरश्चायं स्पर्शनो, योगिनां च भवत्येवेदृशी शक्तिः यथा क्वचिदभिव्यक्तरूपता क्वचिदनाविर्भूतता वर्तते, नृपतिनाऽभिहितम्—भगवन्ननयोः किमस्मद्गोचरोऽप्यस्ति प्रभावो?, भगवानाह—बाढमस्ति, ततो राजा मन्त्रिणं प्रत्याह—सखे! पापयोरनयोरम-

दितयोः कीदृशी ममापि शत्रुमर्दनता ?, ततो न युक्तं यद्यपि भगवत्समीपस्थैरेवंविधं जल्पितुं तथाऽपि दुष्टनिग्रहो राज्ञां धर्म इति
कृत्वेदमभिधीयसे तदाकर्णयत्वार्यः, सुबुद्धिनाऽभिहितं—समादिशतु देवो, राज्ञाऽभिहितम्—आदिष्टमेतत्तावद्भगवता यथैते स्पर्शना-
कुशलमाले अनेन पुरुषेण सह यास्यतः, ततो नेदानीं तावदेते वधमर्हतः, केवलं समाज्ञापय त्वमेते यथा मद्विषयान्निर्गत्य युवाभ्यां दूरतो-
ऽपि दूरं गन्तव्यं, मृतेऽप्यस्मिन् पुरुषे नास्माकीनविषये प्रवेष्टव्यम्, इतरथा युवयोरस्माभिः शारीरो दण्डः करिष्यते, अथैवमप्यादिष्टे
पुनरेते अस्मद्विषये प्रविशेतां ततो भवता निर्विचारं लोहयन्त्रेण पीडनीये, एवमतिदुष्टयोरारटतोरप्यनयोरुपरि नेपदपि दया विधेया,
सुबुद्धिना चिन्तितं—अहो देवस्यानयोरुपर्यावेगातिशयः, यतोऽस्य तद्वशेन विस्मृतं तदपि 'हिंस्रकर्मणि न भवन्तं योक्ष्ये' इति मद्गोचरं
वरप्रदानं, भवतु तथापीदमेव प्रतिबोधकारणं भगवन्तः कल्पयिष्यन्ति, मम त्वाज्ञाप्रतिपत्तिरेव ज्यायसीति विचिन्त्याभिहितमनेन—
यदाज्ञापयति देवः, ततः प्रवृत्तोऽसौ तयोराज्ञापनार्थं, सूरिणाऽभिहितं—महाराजालमनयोरेवं ज्ञापनेन, न खल्वेतयोरयमुन्मूलनोपायो,
यतोऽन्तरङ्गलोकजातीये एते स्पर्शनाकुशलमाले, अन्तरङ्गलोकेषु च न प्रभवन्ति लोहयन्त्रादीनि, अगम्यरूपा हि ते बाह्यशस्त्राणां, नृपति-
रुवाच—भदन्त ! कस्तर्ह्यनयोरन्यो निर्दलनोपायो भविष्यति ?, भगवताऽभिहितं—अप्रमादाभिधानमन्तरङ्गमेव यन्त्रमनयोर्निर्दलनोपायः,
तद्ध्येते साधवोऽनयोरेव निष्पेषणार्थमहर्निशं वाहयन्ति, नृपतिरुवाच—कानि पुनस्तस्याप्रमादाभिधानस्य यन्त्रस्योपकरणानि ?, भगवानाह—
यान्येत एव साधवः प्रतिक्षणमनुशीलयन्ति, नृपतिरुवाच—कथं ?, भगवतोक्तं—समाकर्णय, "यावज्जीवमेते नाचरन्ति रणीयसीमपि
"परपीडां न भाषन्ते सूक्ष्ममप्यलीकवचनं न गृह्णन्ति दन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं धारयन्ति नवगुप्तिसनाथं ब्रह्मचर्यं वर्जयन्ति निःशेषतया
"परिग्रहं न विदधते धर्मोपकरणशरीरयोरपि ममत्वबुद्धिं नासेवन्ते रजन्यां चतुर्भेदमप्याहारजातं आददते प्रवचनोपवर्णितं समस्तोपधि-

धानस्य ग्रामस्य प्रत्यासन्नभूभागे पथि श्रान्तः पिपासितो दूरत एव द्रक्ष्यति बृहत्तडागं, ततः स्नानपानार्थं चलिष्यति तदभिमुखं, इतश्च पूर्वमेवागमिष्यति तत्र चण्डालमिथुनं, ततश्चण्डालस्तटाकतटवर्तिषु तरुगहनेषु पतत्रिगणमारणगणप्रवणः सन्नाटाटिष्यते, चाण्डाली पुनर्विजनमितिकृत्वा स्नानार्थमवतरिष्यति तडागं, ततोऽवतीर्णायां तस्यां प्राप्स्यत्येष तस्य तीरं, ततोऽमुमुपलभ्य सा मातङ्गी रूपस्यपुरुषोऽयं च्छलयिष्यति मां सरोवरावतरणापराधमुद्दिश्येति भयेन निमङ्क्षयति सलिले, स्थास्यति पद्मखण्डे लीना, अयमपि मज्जनार्थमवतीर्णोऽनाभोगेनैव यास्यति तत्समीपं भविष्यति तया सार्द्धमाश्लेषो वेदयिष्यते तदङ्गस्पर्शं संजनिष्यते तस्योपरि लाम्पट्यमस्य कथयिष्यति साऽऽत्मनश्चण्डालभावं तथापि करिष्यत्येष तस्याः शरीरग्रहणं बलामोटिकया, विधास्यते सा हाहारवं, समाकर्ण्य धाविष्यति कुपितश्चण्डालो, विलोकयिष्यत्येनं तथावस्थितं प्रज्वलिष्यति नितरां कोपानलेन संधास्यति कोदण्डे शिलीमुखं मारयिष्यति च, अरे रे दुरात्मन्नधमपुरुष! पुरुषो भवेत्याहूय स चाण्डालः कम्पमानमेनमेकप्रहारेण प्रहरिष्यति, स च तदाऽप्यासितो रौद्रध्यानेनेति मृत्वा च यास्यति नरकेषु, तेभ्योऽप्युद्वृत्तस्ततः कुयोनिषु पुनर्नरकेष्वेवानन्तवाराः, एवं दुःखपरम्परायां स्थास्यत्यनन्तमपि कालं पतितः संसारचक्रे, नरपतिरुवाच—भदन्त! अतिदारुणा इयमकुशलमाला स्पर्शनश्च यद्वशेन इदमस्य संपन्नं संपत्स्यते च, भगवताऽभिहितं—महाराज! किमत्रोच्यताम्?, पर्याप्तमीदृश्या दारुणया, सुबुद्धिनाऽभिहितं—भदन्त! किमेते स्पर्शनाकुशलमाले अस्यैव पुरुषस्य प्रभवतः आहोश्विदन्येषां प्राणिनां?, भगवानाह—महामात्य! केवलमत्र पुरुषेऽभिव्यक्तरूपे खल्वेते, परमार्थतः सर्वेषां सकर्मसंसारिप्राणिनां प्रभवत एव, यतो योगिनीयमकुशलमाला योगेश्वरश्चायं स्पर्शनो, योगिनां च भवत्येवेदृशी शक्तिः यथा क्वचिदभिव्यक्तरूपता क्वचिदनाविर्भूतता वर्तते, नृपतिनाऽभिहितम्—भगवन्ननयोः किमस्पष्टोचरोऽप्यस्ति प्रभावो?, भगवानाह—बाढमस्ति, ततो राजा मन्त्रिणं प्रत्याह—सखे! पापयोरनयोरस-

दुष्टनिग्रहो राज्ञां धर्म इति द्वितयोः कीदृशी ममाद्यापि शत्रुमर्दनता ?, ततो न युक्तं यद्यपि भगवत्समीपस्थैरेवंविधं जल्पितुं तथाऽपि कृत्वेदमभिधीयते तदाकर्णयत्वार्यः, सुबुद्धिनाऽभिहितं—समादिशतु देवो, राज्ञाऽभिहितम्—आदिष्टमेतत्तावद्भगवता यथैते स्पर्शनाकुशलमाले अनेन पुरुषेण सह यास्यतः, ततो नेदानीं तावदेते वधमर्हतः, केवलं समाज्ञापय त्वमेते यथा मद्विषयान्निर्गत्य युवाभ्यां दूरतोऽपि दूरं गन्तव्यं, मृतेऽप्यस्मिन् पुरुषे नास्माकीनविषये प्रवेष्टव्यम्, इतरथा युवयोरस्माभिः शारीरो दण्डः करिष्यते, अथैवमप्यादिष्टे पुनरेते अस्मद्विषये प्रविशेतां ततो भवता निर्विचारं लोहयन्त्रेण पीडनीये, एवमतिदुष्टयोरारटतोरप्यनयोरुपरि नेषदपि दया विधेया, सुबुद्धिना चिन्तितं—अहो देवस्यानयोरुपर्यावेगातिशयः, यतोऽस्य तद्वशेन विस्मृतं तदपि 'हिंस्रकर्मणि न भवन्तं योक्ष्ये' इति मद्वोचरं वरप्रदानं, भवतु तथापीदमेव प्रतिबोधकारणं भगवन्तः कल्पयिष्यन्ति, मम त्वाज्ञाप्रतिपत्तिरेव ज्यायसीति विचिन्त्याभिहितमनेन—यदाज्ञापयति देवः, ततः प्रवृत्तोऽसौ तयोराज्ञापनार्थं, सूरिणाऽभिहितं—महाराजालमनयोरेवं ज्ञापनेन, न खल्वेतयोरयमुन्मूलनोपायो, यतोऽन्तरङ्गलोकजातीये एते स्पर्शनाकुशलमाले, अन्तरङ्गलोकेषु च न प्रभवन्ति लोहयन्त्रादीनि, अगम्यरूपा हि ते बाह्यशस्त्राणां, नृपतिरुवाच—भदन्त ! कस्तर्ह्यनयोरन्यो निर्दलनोपायो भविष्यति ?, भगवताऽभिहितं—अप्रमादाभिधानमन्तरङ्गमेव यन्त्रमनयोर्निर्दलनोपायः, तद्धयेते साधवोऽनयोरेव निष्पेषणार्थमहर्निशं वाहयन्ति, नृपतिरुवाच—कानि पुनस्तस्याप्रमादाभिधानस्य यन्त्रस्योपकरणानि ?, भगवानाह—यान्येत एव साधवः प्रतिक्षणमनुशीलयन्ति, नृपतिरुवाच—कथं ?, भगवतोक्तं—समाकर्णय, "यावज्जीवमेते नाचरन्ति तनीयसीमपि "परपीडां न भाषन्ते सूक्ष्ममप्यलीकवचनं न गृह्णन्ति दन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं धारयन्ति नवगुप्तिसनाथं ब्रह्मचर्यं वर्जयन्ति निःशेषतया "परिग्रहं न विदधते धर्मोपकरणशरीरयोरपि ममत्वबुद्धिं नासेवन्ते रजन्यां चतुर्भेदमप्याहारजातं आददते प्रवचनोपवर्णितं समस्तोपधि-

“विशुद्धं संयमयात्रामात्रसिद्धये निरवद्यमाहारादिकं वर्तन्ते समितिगुप्तिपरिपूरितेनाचरणेन पराक्रमन्ते विविधाभिग्रहकरणेन परिहरन्त्य-
“कल्याणमित्रयोगं दर्शयन्ति सतामात्मभावं न लङ्घयन्ति निजामुचितस्थितिं नापेक्षन्ते लोकमार्गं मानयन्ति गुरुसंहतिं चेष्टन्ते तत्तन्त्र-
“तया आकर्णयन्ति भगवदागमं भावयति महायत्नेन अवलम्बते द्रव्यापदादिषु धैर्यं पर्यालोचयन्त्यागामिनमपायं यतन्ते प्रतिक्षणमस-
“पत्नयोगेषु लक्षयन्ति चित्तविस्रोतसिकां प्रतिविदधते चानागतमेव तस्याः प्रतिविधानं निर्मलयन्ति सततमसङ्गताभ्यासरततया मानसं
“अभ्यस्यन्ति योगमार्गं स्थापयन्ति चेतसि परमात्मानं निबध्नन्ति तत्र धारणां परित्यजन्ति बहिर्विक्षेपं कुर्वन्ति तत्प्रत्ययैकतानमन्तःक-
“रणं यतन्ते योगसिद्धौ आपूरयन्ति शुक्लध्यानं पश्यन्ति देहेन्द्रियादिविविक्तमात्मानं लभन्ते परमसमाधिं भवन्ति शरीरिणोऽपि सन्तो
“मुक्तिसुखभाजन”मिति, तदेवमेते महाराज! मुनयोऽमूनि परपीडावर्जनादीनि मुक्तिसुखभाजनत्वपर्यवसानानि तस्याप्रमादनाम्नो यन्त्रस्योपकर-
णानि प्रतिक्षणमनुशीलयन्ति, ततोऽमू(मी)भिरनुशीलितैरत्यर्थं तद्दृढीभवति यन्त्रं, तथाभूतं च तदनयोः स्पर्शनाकुशलमालयोरपरेषामन्येषं-
जातीयानामन्तरङ्गभूतानां दुष्टलोकानां निष्पीडने क्षमं संपद्यते, तेन च निष्पीडितास्तेऽन्तरङ्गलोका न पुनः प्रादुर्भवन्ति, ततो महाराज!
यद्येतन्निष्पीडनाभिलाषोऽस्ति भवतस्तदिदमप्रमादयन्त्रं स्वचेतसि निधाय दृढवीर्यमुष्ट्याऽवष्टभ्य खल्वेते निष्पीडनीये स्वत एव, न मन्त्रिणो-
ऽप्यादेशो देयः, न खलु परेण निष्पीडिते अप्येते परमार्थतो निष्पीडिते भवतः, एवं च भगवति नृपतिगोचरमुपदेशं ददाने मनीषिणः कर्मे-
न्धनदाही शुभपरिणामानलो गतोऽभिवृद्धिं भगवद्वचनेन, केवलं पूर्वोत्तरवाक्ययोर्विषयविभागमनवधारयन् मनाक् ससन्देह इव विरचित-
करमुकुलः सन् भगवन्तं प्रत्याह—भदन्त! याऽसौ भगवद्भिर्भागवती भावदीक्षा वीर्योत्कर्षलाभहेतुतया पुरुषस्योत्कृष्टतमत्वं साधयतीति
प्राक् प्रतिपादिता यच्चेदमिदानीं दुष्टान्तरङ्गलोकनिष्पीडनक्षमं सवीर्ययष्टिकमप्रमादयन्त्रं प्रतिपाद्यते अनयोः परस्परं कियान् विशेषः?,

भगवताऽभिहितं—भद्र ! न कियानपि विशेषः, केवलमनयोः शब्दो भिद्यते नार्थः, यतोऽप्रमादयन्त्रमेव परमार्थतो भागवती भावदीक्षे-त्यभिधीयते, मनीषिणाऽभिहितं—यद्येवं ततो दीयतां भगवता सा भागवती भावदीक्षा यद्युचितोऽहं तस्याः, भगवानाह—बाढमुचितः, सुष्ठु दीयते, नृपतिनाऽभिहितं—भदन्त ! ममानेकसमरसंघट्टनिर्व्यूढसाहसस्यापीदमप्रमादयन्त्रं युष्मद्वचनतः श्रूयमाणमपि दुरनुष्ठेयतया मनसः प्रकम्पमुत्पादयति, एष पुनः कः कुतस्त्यो महात्मा ? येनेदं सहर्षेण महाराज्यमिव जिगीषुणाऽभ्युपगतमिति, भगवताऽभिहितं—महाराज ! मनीषिनामायमत्रैव क्षितिप्रतिष्ठिते वास्तव्यः, राज्ञा चिन्तितम्—अये ! यदाऽयं पापः पुरुषो मया व्यापादयितुमादिष्टस्तदा लोकैः श्लाघ्यमानः श्रुत एवासीन्मनीषी यदुत—रे एकस्मादपि पितुर्जातयोः पश्यतानयोरियान् विशेषः, अस्येदं विचेष्टितं स च तथाविधो म-नीषी महात्मेति, तदेष एव मनीषी प्रायो भविष्यति, अथवा भगवन्तमेव विशेषतः पृच्छामीति विचिन्त्याभिहितमनेन—भदन्त ! कौ पुनरस्यात्र नगरे मातापितरौ ? का वा ज्ञातय इति ?, भगवानाह—अस्त्यस्यैव क्षितिप्रतिष्ठितस्य भोक्ता कर्मविलासो महानरेन्द्रः, सोऽस्य जनकः, तस्यैवाग्रमहिषी शुभसुन्दरी नाम देवी सा जननी, तस्यैवेयमकुशलमाला भार्या अयं च पुरुषो बालाभिधानः सुत इति, तथा योऽयं मनीषिणः पार्श्ववर्ती पुरुषः सोऽपि तस्यैव सामान्यरूपाया देव्यास्तनयो मध्यमबुद्धिरभिधीयते, एतावदेवात्रेदं कुटुम्बकं, शेषज्ञा-तयस्तु देशान्तरेषु, अतः किं तद्वार्तया ?, नृपतिराह—किमस्य नगरस्य कर्मविलासो भोक्ता न पुनरहं ?, भगवानाह—बाढं, राजोवाच—कथं ?, भगवानाह—समाकर्णय,—यतस्तदाज्ञां सर्वेऽपि, भीतिकम्पितमानसाः । एते नागरिका नैव, लङ्घयन्ति कदाचन ॥१॥ तथापि राज्यहरणे, तद्दाने वा यथेच्छया । शक्तोऽसौ न तथा तेऽत्र, राजन्नाज्ञा प्रकाशते ॥ २ ॥ परमार्थेन तेनासौ, भोक्ताऽस्येत्यभिधीयते । यतः प्रभुत्वमाज्ञायां, प्रभूणां किल गीयते ॥ ३ ॥ नरपतिरुवाच—यद्येवं भगवन्नेष, कस्मान्नेहोपलभ्यते । सूरिणाऽभिहितं राजन् !,

समाकर्णय कारणम् ॥ ४ ॥ यतः कर्मविलासोऽयमन्तरङ्गो महानृपः । अतो न दर्शनं याति, सर्वदैव भवादृशाम् ॥ ५ ॥ अन्तरङ्गा हि ये लोकास्तेषां प्रकृतिरीदृशी । स्थिताः प्रच्छन्नरूपेण, सर्वकार्याणि कुर्वते ॥ ६ ॥ केवलं बुद्धिदृश्यैव, धीराः पश्यन्ति तान् सदा । आविर्भूता इवाभान्ति, अन्येषामपि तत्पुरः ॥ ७ ॥ न चावभावना कार्या, भवताऽत्र प्रयोजने । न केवलं यतोऽनेन, भवानेव पराजितः ॥८॥ किं तु प्रायेण सर्वेऽपि, संसारोदरवर्त्तिनः । स्ववीर्येण विनिर्जित्य, प्रभवोऽपि वशीकृताः ॥ ९ ॥ ततो गृहीततत्त्वेन, राजा प्रोक्तः सुबुद्धिना । देव! ज्ञातो मयाऽप्येष, राजा योऽवर्णि सूरिणा ॥ १० ॥ देवाय कथयिष्यामि, रूपमस्य परिस्फुटम् । अहमेव भदन्तैस्तु, सर्वमेव निवेदितम् ॥ ११ ॥ इतश्च—विज्ञायावसरं तेन, पूर्वं संजातबुद्धिना । अथाऽऽनतशिरस्केन, प्रोक्तं मध्यमबुद्धिना ॥ १२ ॥ योऽसौ भगवताऽऽदिष्टः, संसारतनुताकरः । गृहिधर्मः स मे नाथ!, दीयतामुचितो यदि ॥ १३ ॥ गुरुरुवाच—भुरतां भागवतीं दीक्षां, न कर्तुं शक्नुवन्ति ये । तेषां गृहस्थधर्मोऽसौ, युक्त एव भवादृशाम् ॥ १४ ॥ नृपतिरुवाच—भदन्त! किंस्वरूपोऽयं, गृहिधर्मोऽभिधीयते ? । सूरिराह महाराज!, समाकर्णय कथ्यते ॥ १५ ॥ ततो भगवता वर्णितं परमपदकल्याणपादपनिरुपहतबीजं सम्यग्दर्शनं प्रतिपादितानि संसारतरुकन्दच्छेद(क)तया चिरेण स्वर्गापवर्गमार्गसंसर्गकारीण्यणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदानि, ततः सञ्जाततदावरणीयकर्मक्षयोपशमतया भावतः प्रादुर्भूतसम्यग्दर्शनदेशविरतिपरिणामेन शक्योऽयमस्मादृशामप्यनुष्ठातुं गृहस्थधर्म इति संचिन्त्य नरपतिनाऽभिहितं—भदन्त! क्रियतामेतद्दानेनास्माकमप्यनुग्रहः, भगवानाह—सुष्ठु क्रियते, ततो दत्तस्तयोर्द्वयोरपि विधिना गृहिधर्मो भगवता, मनीषिदीक्षादानार्थं पुनरभ्युद्यते भगवति भगवच्चरणयोर्निपत्य नरपतिरुवाच—भदन्त! गृहीतैवानेन महात्मना भगवतो भागवती दीक्षेति कृतकृत्य एवायमधुना वर्तते तथापि वयमेनं मनीषिणमुद्दिश्य किञ्चित्सन्तोषानुरूपमाचरितुमिच्छामः तदनुजानातु भगवानिति, तदाकर्ण्य स्थिता

भगवन्तस्तूष्णींभावेन, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! न पृच्छयन्ते द्रव्यस्तवप्रवृत्तिकाले भगवन्तः, अनधिकारो ह्यत्र भगवतां, युक्त एव य-
थोचितः स्वयमेव द्रव्यस्तवः कर्तुं युष्मादृशां, केवलमेतेऽपि विहितं तमनुमोदन्ते एव द्रव्यस्तवं, ददति च तद्गोचरं शेषकालमुपदेशं, यथा
कर्तव्योदारपूजा भगवतां न खलु वित्तस्यान्यच्छुभतरं स्थानमित्यादिवचनसन्दर्भेण, तस्मात्स्वत एव कुरुत यथोचितं यूयं, केवलमभ्यर्थ-
यामः कालप्रतीक्षणं प्रति मनीषिणं, नृपतिरवोचत्—एवं कुर्मः, ततोऽभ्यर्थितः सबहुमानं राजमन्त्रिभ्यां मनीषी, चिन्तितमनेन-
न युक्तः कालविलम्बो धर्मप्रयोजने, तथापि महापुरुषप्रणयभङ्गोऽपि सुदुष्कर इति मन्यमानेन प्रतिपन्नं तत्समीहितम्—ततस्त्वरयता
तेन, नरनाथेन तोषतः। व्यापारिता महायोधैः, सर्वे मन्त्रिमहत्तमाः ॥ १ ॥ ततस्तैः क्षणमात्रेण, तत्सर्वं जिनमन्दिरम्। विचित्रवस्तु-
विस्तारैर्विहितं विगतातपम् ॥ २ ॥ कुरङ्गनाभिकाश्मीरमलयोद्भवरूपया। कर्पूरोन्मिश्रया गार्या, तदधस्ताद्विलेपितम् ॥ ३ ॥ तथाऽलि-
कुलसङ्गीतैः, पञ्चवर्णैर्मनोहरैः। आजानूत्सेधिभिः पुष्पैः, सर्वतः परिपूरितम् ॥ ४ ॥ सौवर्णस्तम्भविन्यस्तमणिदर्पणराजितम्। दिव्य-
धवलकृतोल्लोचं, बद्धमुक्तावचूलकम् ॥ ५ ॥ नष्टान्धकारसम्बन्धं, रत्नोद्योतैः सुनिर्मलैः। विध्वस्ताशेषदुर्गन्धं, सत्कृष्णागरुधूपतः ॥ ६ ॥
देवलोकाधिकामोदं, पटवासैर्विसर्पिभिः। लसत्केतकिसंघातगन्धेन भुवनातिगम् ॥ ७ ॥ लसद्विलासिनीलोकमारब्धस्नानसाधनम्। एवं
विधाय तत्सद्म, प्रस्तुतं देवपूजनम् ॥ ८ ॥ अत्रान्तरे—पारिजातकमन्दारनमेरुहरिचन्दनैः। सन्तानकैश्च देवौघास्तथाऽन्यैर्जलजोत्तरैः ॥ ९ ॥
पुष्पैर्भृत्वा विमानानि, द्योतयन्तो नभस्तलम्। ततोत्कृष्टरवास्तूर्णमाजग्मुस्ते जिनालयम् ॥ १० ॥ ततः प्रमुदिताशेषलोकलोचनपूजिताः।
पूजां जगद्गुरूणां ते, जातानन्दाः प्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ सुश्लिष्टवर्णविन्यासां, पूजामालोक्य तत्कृताम्। निश्चलाक्षतया लोकास्ते जग्मुर्देव-
रूपताम् ॥१२॥ ततोऽनन्तगुणानन्दपरिपूरितचेतसा। नरेन्द्रेण सलोकेन, देवानानन्द्य सद्गिरा ॥१३॥ शुभे सुमेरुवत्तुङ्गे, सुवेद्यां भद्रविष्टरे।

समाकर्णय कारणम् ॥ ४ ॥ यतः कर्मविलासोऽयमन्तरङ्गो महानृपः । अतो न दर्शनं याति, सर्वदैव भवादृशाम् ॥ ५ ॥ अन्तरङ्गा हि ये लोकास्तेषां प्रकृतिरीदृशी । स्थिताः प्रच्छन्नरूपेण, सर्वकार्याणि कुर्वते ॥ ६ ॥ केवलं बुद्धिदृष्ट्यैव, धीराः पश्यन्ति तान् सदा । आविर्भूता इवाभान्ति, अन्येषामपि तत्पुरः ॥ ७ ॥ न चावभावना कार्या, भवताऽत्र प्रयोजने । न केवलं यतोऽनेन, भवानेव पराजितः ॥८॥ किं तु प्रायेण सर्वेऽपि, संसारोदरवर्त्तिनः । स्ववीर्येण विनिर्जित्य, प्रभवोऽपि वशीकृताः ॥ ९ ॥ ततो गृहीततत्त्वेन, राजा प्रोक्तः सुबुद्धिना । देव! ज्ञातो मयाऽप्येष, राजा योऽवर्णि सूरिणा ॥ १० ॥ देवाय कथयिष्यामि, रूपमस्य परिस्फुटम् । अहमेव भदन्तैस्तु, सर्वमेव निवेदितम् ॥ ११ ॥ इतश्च—विज्ञायावसरं तेन, पूर्वं संजातबुद्धिना । अथाऽऽनतशिरस्केन, प्रोक्तं मध्यमबुद्धिना ॥ १२ ॥ योऽसौ भगवताऽऽदिष्टः, संसारतनुताकरः । गृहिधर्मः स मे नाथ!, दीयतामुचितो यदि ॥ १३ ॥ गुरुरुवाच—श्रुत्वा भागवतीं दीक्षां, न कर्तुं शक्नुवन्ति ये । तेषां गृहस्थधर्मोऽसौ, युक्त एव भवादृशाम् ॥ १४ ॥ नृपतिरुवाच—भदन्त! किंस्वरूपोऽयं, गृहिधर्मोऽभिधीयते ? । सूरिराह महाराज!, समाकर्णय कथ्यते ॥ १५ ॥ ततो भगवता वर्णितं परमपदकल्याणपादपनिरुपहतबीजं सम्यग्दर्शनं प्रतिपादितानि संसारतरुकन्दच्छेद(क)तया चिरेण स्वर्गापवर्गमार्गसंसर्गकारीण्यणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदानि, ततः सञ्जाततदावरणीयकर्मक्षयोपशमतया भावतः प्रादुर्भूतसम्यग्दर्शनदेशविरतिपरिणामेन शक्योऽयमस्मादृशामप्यनुष्ठातुं गृहस्थधर्म इति संचिन्त्य नरपतिनाऽभिहितं—भदन्त! क्रियतामेतद्दानेनास्माकमप्यनुग्रहः, भगवानाह—सुष्ठु क्रियते, ततो दत्तस्तयोर्द्वयोरपि विधिना गृहिधर्मो भगवता, मनीषिदीक्षादानार्थं पुनरभ्युद्यते भगवति भगवच्चरणयोर्निपत्य नरपतिरुवाच—भदन्त! गृहीतैवानेन महात्मना भगवतो भागवती दीक्षेति कृतकृत्य एवायमधुना वर्तते तथापि वयमेनं मनीषिणमुद्दिश्य किञ्चित्सन्तोषानुरूपमाचरितुमिच्छामः तदनुजानातु भगवानिति, तदाकर्ण्य स्थिता

भगवन्तस्तूर्ष्णीभावेन, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! न पृच्छयन्ते द्रव्यस्तवप्रवृत्तिकाले भगवन्तः, अनधिकारो ह्यत्र भगवतां, युक्त एव य-
थोचितः स्वयमेव द्रव्यस्तवः कर्त्तुं युष्मादृशां, केवलमेतेऽपि विहितं तमनुमोदन्ते एव द्रव्यस्तवं, ददति च तद्गोचरं शेषकालमुपदेशं, यथा
कर्तव्योदारपूजा भगवतां न खलु वित्तस्यान्यच्छुभतरं स्थानमित्यादिवचनसन्दर्भेण, तस्मात्स्वत एव कुरुत यथोचितं यूयं, केवलमभ्यर्थ-
यामः कालप्रतीक्षणं प्रति मनीषिणं, नृपतिरवोचत्—एवं कुर्मः, ततोऽभ्यर्थितः सबहुमानं राजमन्त्रिभ्यां मनीषी, चिन्तितमनेन-
न युक्तः कालविलम्बो धर्मप्रयोजने, तथापि महापुरुषप्रणयभङ्गोऽपि सुदुष्कर इति मन्यमानेन प्रतिपन्नं तत्समीहितम्—ततस्त्वरयता
तेन, नरनाथेन तोषतः। व्यापारिता महायोधैः, सर्वे मन्त्रिमहत्तमाः ॥ १ ॥ ततस्तैः क्षणमात्रेण, तत्सर्वं जिनमन्दिरम्। विचित्रवस्तु-
विस्तारैर्विहितं विगतातपम् ॥ २ ॥ कुरङ्गनाभिकाश्मीरमलयोद्भवरूपया। कर्पूरोन्मिश्रया गार्या, तदधस्ताद्विलेपितम् ॥ ३ ॥ तथाऽलि-
कुलसङ्गीतैः, पञ्चवर्णैर्मनोहरैः। आजानूत्सेधिभिः पुष्पैः, सर्वतः परिपूरितम् ॥ ४ ॥ सौवर्णस्तम्भविन्यस्तमणिदर्पणराजितम्। दिव्य-
वस्त्रकृतोल्लोचं, बद्धमुक्तावचूलकम् ॥ ५ ॥ नष्टान्धकारसम्बन्धं, रत्नोद्योतैः सुनिर्मलैः। विध्वस्ताशेषदुर्गन्धं, सत्कृष्णागरुधूपतः ॥ ६ ॥
देवलोकाधिकामोदं, पटवासैर्विसर्पिभिः। लसत्केतकिसंघातगन्धेन भुवनातिगम् ॥ ७ ॥ लसद्विलासिनीलोकप्रारब्धस्नानसाधनम्। एवं
विधाय तत्सद्म, प्रस्तुतं देवपूजनम् ॥ ८॥ अत्रान्तरे—पारिजातकमन्दारनमेरुहरिचन्दनैः। सन्तानकैश्च देवौघास्तथाऽन्यैर्जलजोत्तरैः ॥९॥
पुष्पैर्भृत्वा विमानानि, द्योतयन्तो नभस्तलम्। ततोत्कृष्टरवास्तूर्णमाजग्मुस्ते जिनालयम् ॥ १० ॥ ततः प्रमुदिताशेषलोकलोचनपूजिताः।
पूजां जगद्गुरूणां ते, जातानन्दाः प्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ सुश्लिष्टवर्णविन्यासां, पूजामालोक्य तत्कृताम्। निश्चलाक्षतया लोकास्ते जग्मुर्देव-
रूपताम् ॥१२॥ ततोऽनन्तगुणानन्दपरिपूरितचेतसा। नरेन्द्रेण सलोकेन, देवानानन्द्य सद्गिरा ॥१३॥ शुभे सुमेरुवत्तुङ्गे, सुवेद्यां भद्रविष्टरे।

निवेश्य विम्बं जैनेन्द्रं, विधिनाऽऽरम्भि मज्जनम् ॥ १४ ॥ युग्मम् । तत्र च—स्नातस्य शुभवस्त्रस्य, किरीटाङ्गदधारिणः । गोशीर्षेण विलिप्तस्य, हारराजितवक्षसः ॥ १५ ॥ कुण्डलोद्भासिगण्डस्य, शक्राकारानुकारिणः । महिःशान्तविकारस्य, निर्मलीभूतचेतसः ॥ १६ ॥ महत्तमोऽयमस्माकमेष एव च नायकः । एष एव महाभाग, एष एव च पूजितः ॥ १७ ॥ येन भागवती दीक्षा, दुष्करापि जिघृक्षिता । एवं प्रभाषमाणेन, नरेन्द्रेण मनीषिणः ॥ १८ ॥ सत्तीर्थोदकसम्पूर्णस्नापनीयो मनोहरः । सद्धर्मसारसम्पूर्णमुनिमानससन्निभः ॥ १९ ॥ गोशीर्षचन्दनोन्मिश्रो, दिव्यपद्मावृताननः । समन्तादर्चितः शुभ्रैश्चारुचन्दनहस्तकैः ॥ २० ॥ संस्थाप्य प्रथमस्नात्रे, स्नात्रकारतया मुदा ! समर्पितोऽभिषेकार्थं, दिव्यकुम्भो भवच्छिदः ॥ २१ ॥ सप्तभिः कुलकम् । आनन्दपुलकोद्भेदं, दधानो भक्तिनिर्भरः । जग्राह भूपतिः कुम्भं, स्वयमेव द्वितीयकम् ॥ २२ ॥ तथा मध्यमबुद्धिश्च, सपुत्रः स सुलोचनः । कृतौ भुवननाथस्य, स्नात्रकारणतत्परौ ॥ २३ ॥ चन्द्रोद्योतच्छटाच्छेन, चामरेण विभूषिता । स्थिता त्रिलोकनाथस्य, पुरो मदनकन्दली ॥ २४ ॥ द्वितीया स्थापिता राज्ञा, तस्याश्चामरधारिणी । देवी पद्मावती नाम, तदाकारानुकारिणी ॥ २५ ॥ धूपभाजनमादाय, गाढं भावितमानसः । सुबुद्धिर्वर्धितानन्दः, स्थितोऽग्रे मिहिताननः ॥ २६ ॥ तेनैव राजादिष्टेन, शेषकर्मसु सादरम् । ये ये श्रेष्ठतमा लोकास्ते ते सम्यक् नियोजिताः ॥ २७ ॥ यतः—त एव कृतिनो लोके, ते जातास्ते समुन्नताः । ते कलालापविज्ञानशालिनस्ते महाधनाः ॥ २८ ॥ ते रूपवन्तस्ते शूराः, कुलस्यापि विभूषणाः । ते सर्वगुणसम्पूर्णाः, श्लाघ्यास्ते भुवनत्रये ॥ २९ ॥ किङ्करीकृतशक्रस्य, लोकनाथस्य मन्दिरे । येऽत्र किङ्करतां यान्ति, नराः कल्याणभागिनः ॥ ३० ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । ततः प्रवृत्तो भगवतोऽभिषेकमहोत्सवः, पूरयन्ति दिक्चक्रवालमुद्दामदेवदुन्दुभिनिर्घोषाः बधिरयन्ति जनकर्णकोटराणि रटत्पटहपाटवप्रतिनादसंमूर्च्छिता विविधतूर्यनिनादाः समुल्लसते कणकणकभाणकरवोन्मिश्रः कलका

हलाकलकलः गीयन्तेऽन्तरान्तरा प्रशमसुखरसास्वादावेदनचतुराणि भगवत्साधुगुणसम्बन्धप्रवणानि श्रवणोत्सवकारीणि गीतकानि पठ्यन्ते
परिशुद्धगम्भीरेण ध्वनिना सर्वज्ञप्रणीतप्रवचनोन्नतिकराणि रागादिविषधरपरममन्त्ररूपाणि भावसारं महास्तोत्राणि प्रवृत्तानि विविधकर-
णाङ्गहारहारीणि प्रमोदातिरेकसूचकानि महानृत्यानि, तदेवं महता विमर्देन सुरासुरैरिव कनकगिरिशिखरे निर्वर्तिते भगवदभिषेकमङ्गले पू-
जितेषु सविशेषं भुवनाधिनाथबिम्बेषु विहितेषु निःशेषकृत्यविधानेषु वन्दितेषु साधुलोकेषु दत्तेषु महादानेषु सन्मानितेषु विशेषतः साध-
र्मिकेषु मनीषिणः स्वगेहनयनाय प्रह्वीकारितो नरपतिना गजः आरोपितस्तत्र मनीषी स्थितोऽस्य स्वयमातपत्रधारकः, घोषितं च नरप-
तिना हर्षातिरेकरोमाञ्चितवपुषा बृहता शब्देन—यदुत भो भोः सामन्ता भो भो मन्त्रिमहत्तमाः! समाकर्णयत यूयम्—विभूतिरत्र संसारे,
नरस्य ननु तत्त्वतः । सत्त्वमेवाविगानेन, प्रसिद्धं सर्ववेदिनाम् ॥ १ ॥ ततो यस्याधिकं सत्त्वं, नरस्येह प्रकाशते । स शेषनरवर्गस्य,
प्रभुत्वं कर्तुमर्हति ॥ २ ॥ एवं च स्थिते—सत्त्वोत्कर्षस्य माहात्म्यं, यदत्रास्य मनीषिणः । तद्दृष्टमेव युष्माभिः, सर्वैरेव परिस्फुटम् ॥ ३ ॥
यत्तद्भगवताऽऽदिष्टं, मादृशां त्रासकारणम् । अनेन रभसा यत्नं, याचितं तन्महात्मना ॥ ४ ॥ तदेष यावदस्माकं, सदनुग्रहकाम्यया ।
गृहे तिष्ठति तावन्नः, स्वामी देवो गुरुः पिता ॥ ५ ॥ वयमस्य भवन्तश्च, सर्वे किङ्करतां गताः । विधूतपापमात्मानं, विनयात्करवामहे
॥ ६ ॥ ततः समस्तैस्तैरुक्तं, प्रमोदोद्धुरमानसैः । यदादिशति राजेन्द्रः, कस्मै तन्नात्र रोचते? ॥ ७ ॥ अत्रान्तरेऽतितोषेण, देहस्था सा
मनीषिणः । विजृम्भिता विशेषेण, जननी शुभसुन्दरी ॥ ८ ॥ ततः सश्रीकतामाप्य, क्षणेन भुवनातिगाम् । रराज राजलोकेन, परिवा-
रितविग्रहः ॥ ९ ॥ करेणुकाधिरूढेन, सह मध्यमबुद्धिना । अथाऽवाप पुरद्वारं, स्तूयमानः सुबुद्धिना ॥ १० ॥ ततोच्छ्रितपताके च,
देहशोभामनोरमे । विशेषोज्ज्वलनेपथ्ये, हर्षात्सम्मुखमागते ॥ ११ ॥ अथासौ नगरे तत्र, मनीषी तोषनिर्भरैः । एवं नागरिकैर्लोकैः,

निवेश्य विम्बं जैनेन्द्रं, विधिनाऽऽरम्भि मज्जनम् ॥ १४ ॥ युग्मम् । तत्र च—जातस्य शुभवस्त्रस्य, किरीटाङ्गदधारिणः । गोशीर्षेण विलिप्तस्य, हारराजितवक्षसः ॥ १५ ॥ कुण्डलोद्भासिगण्डस्य, शक्राकारानुकारिणः । यद्भिःशान्तविकारस्य, निर्मलीभूतचेतसः ॥ १६ ॥ महत्तमोऽयमस्माकमेष एव च नायकः । एष एव महाभाग, एष एव च पूजितः ॥ १७ ॥ येन भागवती दीक्षा, दुष्करापि जिघृक्षिता । एवं प्रभाषमाणेन, नरेन्द्रेण मनीषिणः ॥ १८ ॥ सत्तीर्थोदकसम्पूर्णस्नापनीयो मनोहरः । सद्धर्मसारसम्पूर्णमुनिमानससन्निभः ॥ १९ ॥ गोशीर्षचन्दनोन्मिश्रो, दिव्यपद्मावृताननः । समन्तावर्चितः शुभ्रैश्चारुचन्दनहस्तकैः ॥ २० ॥ संस्थाप्य प्रथमस्नात्रे, स्नात्रकारतया मुदा ! समर्पितोऽभिषेकार्थं, दिव्यकुम्भो भवच्छिदः ॥ २१ ॥ सप्तभिः कुलकम् । आनन्दपुलकोद्भेदं, दधानो भक्तिनिर्भरः । जग्राह नृपतिः कुम्भं, स्वयमेव द्वितीयकम् ॥ २२ ॥ तथा मध्यमबुद्धिश्च, सपुत्रः स सुलोचनः । कृतौ भुवननाथस्य, स्नात्रकारणतत्परौ ॥ २३ ॥ चन्द्रोद्योतच्छटाच्छेन, चामरेण विभूषिता । स्थिता त्रिलोकनाथस्य, पुरो मदनकन्दली ॥ २४ ॥ द्वितीया स्थापिता राज्ञा, तस्याश्चामरधारिणी । देवी पद्मावती नाम, तदाकारानुकारिणी ॥ २५ ॥ धूपभाजनमादाय, गाढं भावितमानसः । सुबुद्धिर्वर्धितानन्दः, स्थितोऽग्रे पिहिताननः ॥ २६ ॥ तेनैव राजादिष्टेन, शेषकर्मसु सादरम् । ये ये श्रेष्ठतमा लोकास्ते ते सम्यक् नियोजिताः ॥ २७ ॥ यतः—त एव कृतिनो लोके, ते जातास्ते समुद्भवाः । ते कलाकलापविज्ञानशालिनस्ते महाधनाः ॥ २८ ॥ ते रूपवन्तस्ते शूराः, कुलस्यापि विभूषणाः । ते सर्वगुणसम्पूर्णाः, श्लाघ्यास्ते भुवनत्रये ॥ २९ ॥ किङ्करीकृतशक्रस्य, लोकनाथस्य मन्दिरे । येऽत्र किङ्करतां यान्ति, नराः कल्याणभागिनः ॥ ३० ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । ततः प्रवृत्तो भगवतोऽभिषेकमहोत्सवः, पूरयन्ति दिक्चक्रवालमुद्दामदेवदुन्दुभिनिर्घोषाः बधिरयन्ति जनकर्णकोटराणि रटत्पटहपाटवप्रतिनादसंमूर्च्छिता विविधतूर्यनिनादाः समुल्लसन्ते कणकणकभाणकरवोन्मिश्राः कलका

क्षोदाङ्गरागे विन्यस्तप्रवरभूषणे दिव्यांशुकाच्छादितशरीरे माल्यविच्छित्तिसौरभाकृष्टहृष्टचञ्चरीके अध्यासितमहार्हसिंहासने प्रणतासंख्यमहासामन्तकिरीटांशुजालरञ्जितचरणे उद्दामवन्दिस्तूयमानयथावस्थितगुणसन्दोहे दत्तास्थाने मनीषिणि हर्षातिरेकनिर्भरो राजा सुबुद्धिं प्रत्याह—सखे! युष्मदनुभावजन्येयमस्मादृशां कल्याणपरम्परा, येनोत्साहितोऽहं भवता भगवद्वन्दनाय, तथाहि—विलोकितो मया नाथो, जगदानन्ददायकः। भक्तिनिर्भरचित्तेन, वन्दितो भुवनेश्वरः ॥ १ ॥ दृष्टः कल्पद्रुमाकारः, स सूरिर्वन्दितो मुदा। लब्धो भागवतो धर्मः, संसारोच्छेदकारकः ॥ २ ॥ जातश्चेदृशरूपेण, नररत्नेन मीलकः। कृतश्चानेन सर्वेषामस्माकं हृदयोत्सवः ॥ ३ ॥ अथवा किमत्राश्चर्यम्?—महाभागाः प्रजायन्ते, परेषां तोषवृद्धये। स्वकार्यमेतदेवैषां, यत्परप्रीतिकारणम् ॥ ४ ॥ तदस्य युक्तमेवेदं, विधातुं पुण्यकर्मणः। ममाद्भुतमिदं जातं, क्व डोम्बः क्व तिलाढकम्? ॥ ५ ॥ तदेवंविधकल्याणमालिका मित्रवत्सल!। एवमाचरता नूनं, त्वया संपादिता मम ॥ ६ ॥ राज्ञो हितकरो मन्त्री, सुप्रसिद्धं जगत्त्रये। तस्मात्त्वमेव मन्त्रित्वं, यथार्था ते सुबुद्धिता ॥ ७ ॥ सुबुद्धिरुवाच—देव! मा मैवमाविशत, न खलु देव! पुण्यप्राग्भारायत्तजीवितव्येऽत्र किङ्करजनेऽप्येवमतिगौरवमारोपयितुमर्हति देवः, अस्याः संपादने केऽत्र वयं?, उचित एव देवः खल्वेवंविधकल्याणपरम्परायाः, नैव हि निर्मलाम्बरतले निशि प्रकाशमाना रुचिरा नक्षत्रपद्धतिः कस्यचिदसम्भावनीयेत्याश्चर्यबुद्धिं जनयति, मनीषिणाऽभिहितं—महाराज! भगवति सम्प्रसादे कियतीयमद्यापि भवतः कल्याणपरम्परा? भाविदिनश्रीसम्बन्धस्येव गगनतलस्यारुणोद्योतकल्पो हि भवतो भविष्यत्केवलालोकसचिवपरमपदानन्तानन्दसन्दोहसम्बन्धस्य प्राथमकल्पिकः खल्वेष सम्यग्दर्शनजनितः प्रमोदः, नृपतिरुवाच—नाथ! महाप्रसादः, कोऽत्र सन्देहः?, किं न संपद्यते युष्मदनुचराणां?, ततो मन्त्रिणं प्रत्याह—सखे! पश्यामीषामद्यदिनप्रबुद्धानामपि विवेकातिशयः, सुबुद्धिरुवाच—देव! किमत्र चित्रं? मनीषिणः खल्वेते यथा-

प्रविवेश कृतस्तुतिः ॥ युग्मम् ॥ १२ ॥ तद्यथा—धन्योऽयं कृतकृत्योऽयं, महात्माऽयं नरोत्तमः । अस्यैव सफलं जन्म, भूषिताऽनेन मेदिनी ॥ १३ ॥ अस्त्येव धन्यताऽस्माकं, येषामेष स्वपत्तने । संजातो न ह्यधन्यानां, रत्नपुञ्जेन मीलकः ॥ १४ ॥ ततश्च—कामिनीनयनानन्दं, कुर्वाणोऽर्थाभिलाषिणाम् । ददानश्च महादानं, दधानो देवरूपताम् ॥ १५ ॥ सद्धर्मे पक्षपातं च, देहिनामात्मचेष्टितैः । जनयन्ननितानन्दो, विचचार पुरेऽखिले ॥ १६ ॥ ततो महाविमर्देन, सम्प्राप्तो राजमन्दिरम् । रत्नराशिप्रभाजालैः, सदा यद्वेन्द्रचापकम् ॥ १७ ॥ तत्र चाशेषराजादिलोकसन्मानमानितः । सकामकामिनीवृन्दलोललोचनवीक्षितः ॥ १८ ॥ गीतनृत्यप्रपञ्चेन, सोऽनपालयविभ्रमे । देवराजवदास्थानं, दत्त्वा निःशङ्कमानसः ॥ १९ ॥ ततो विलीनरागोऽपि, नृपतेस्तोषवृद्धये । उत्थाय मज्जनस्थानं, जगाम गतविस्मयः ॥ २० ॥ तत्र च गतस्य तस्य—भ्रातुः सूनोरिवात्यन्तवल्लभस्य सगौरवम् । कृतं मदनकन्दल्या, शरीरपरिमार्जनम् ॥ २१ ॥ शेषान्तःपुरनारीभिर्व्यग्राभिः स्नानकर्मणा । रराज पेशलालापचारुभिः परिवारितः ॥ २२ ॥ वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यपद्मरागादिरोचिषा । रञ्जिते च स्नानवापीनां, ममज्ज विमले जले ॥ २३ ॥ ततो भुजगनिर्मोकसूक्ष्मशुक्ले सुवाससी । परिधाय गतो देवभवनं सुमनोहरम् ॥ २४ ॥ तत्र च—सुबुद्धिसम्बन्धिनि विरचनाचारुतया चित्तनिर्वाणकारिणि जिनमन्दिरे मार्गानुसारितया परमार्थतः सकलकालहृदयवर्तिनोऽपि विशेषतस्तद्दिन एव प्रबोधनरतिसूरिपादप्रसादोपलब्धस्वरूपस्य सकलनिष्कलावस्थस्य भगवतः परमात्मनो रागद्वेषविषापहरणकरणचतुरमनुस्मृतमर्हतः स्वरूपं ततो निर्गत्य विरलविरलाप्तपरिजनः पूर्वोपकल्पिताशेषभोजनोपकरणसामग्रीसनाथं प्राप्तो भोजनमण्डपं तत्र च विरचितानेकाकारे चित्तरसनोत्सवकारिणि भक्ष्यपेयाद्याहारविस्तारे नृपतिना स्वयमुपदिश्यमानमभिमतरसास्वादनं तदनुरोधेन विदधानो निरभिष्वङ्गतया वर्धमानस्वास्थ्यातिरेको निर्वर्तयामास भोजनमिति, ततो गृहीतपञ्चसुगन्धिकोन्मिश्रताम्बूले मलयजमृगनाभिकश्मीरज-

माल्यविच्छित्तिसौरभाकृष्टहृष्टचञ्चरीके अध्यासितमहार्हसिंहासने प्रणतासं-
क्षोदाङ्गरागे विन्यस्तप्रवरभूषणे दिव्यांशुकाच्छादितशरीरे माल्यविच्छित्तिसौरभाकृष्टहृष्टचञ्चरीके दत्तास्थाने मनीषिणि हर्षातिरेकनिर्भरो राजा सुबुद्धि
ख्यमहासामन्तकिरीटांशुजालरञ्जितचरणे उद्दामबन्दिस्तूयमानयथावस्थितगुणसन्दोहे येनोत्साहितोऽहं भवता भगवद्वन्दनाय, तथाहि—विलोकितो मया
प्रत्याह—सखे! युष्मदनुभावजन्येयमस्मादृशां कल्याणपरम्परा, स सूरिर्वन्दितो मुदा । लब्धो भाग-
नाथो, जगदानन्ददायकः । भक्तिनिर्भरचित्तेन, वन्दितो भुवनेश्वरः ॥ १ ॥ दृष्टः कल्पद्रुमाकारः, स सूरिर्वन्दितो मुदा । लब्धो भाग-
यतो धर्मः, संसारोच्छेदकारकः ॥ २ ॥ जातश्चेदृशरूपेण, नररत्नेन मीलकः । कृतश्चानेन सर्वेषामस्माकं हृदयोत्सवः ॥ ३ ॥ अथवा
किमत्राश्चर्यम्?—महाभागाः प्रजायन्ते, परेषां तोषवृद्धये । स्वकार्यमेतदेवैषां, यत्परप्रीतिकारणम् ॥ ४ ॥ तदस्य युक्तमेवेदं, विधातुं
पुण्यकर्मणः । ममाद्भुतमिदं जातं, क होम्यः क तिलाढकम्? ॥ ५ ॥ तदेवंविधकल्याणमालिका मित्रवत्सल! । एवमाचरता नूनं, त्वया
संपादिता मम ॥ ६ ॥ राज्ञो हितकरो मन्त्री, सुप्रसिद्धं जगत्त्रये । तस्मात्तवैव मन्त्रित्वं, यथार्था ते सुबुद्धिता ॥ ७ ॥ सुबुद्धिरुवाच—
देव! मा मैवमाविशत, न खलु देव! पुण्यप्राग्भारायत्तजीवितव्येऽत्र किङ्करजनेऽप्येवमतिगौरवमारोपयितुमर्हति देवः, अस्याः संपादने
केऽत्र वयं?, उचित एव देवः खल्वेवंविधकल्याणपरम्परायाः, नैव हि निर्मलाम्बरतले निशि प्रकाशमाना रुचिरा नक्षत्रपद्धतिः कस्य-
चिदसम्भावनीयेत्याश्चर्यबुद्धिं जनयति, मनीषिणाऽभिहितं—महाराज! भगवति सम्प्रसादे कियतीयमद्यापि भवतः कल्याणपरम्परा?
भाविदिनश्रीसम्बन्धस्येव गगनतलस्यारुणोद्योतकल्पो हि भवतो भविष्यत्केवलालोकसचिवपरमपदानन्तानन्दसन्दोहसम्बन्धस्य प्राथमक-
ल्पिकः खल्वेष सम्यग्दर्शनजनितः प्रमोदः, नृपतिरुवाच—नाथ! महाप्रसादः, कोऽत्र सन्देहः?, किं न संपद्यते युष्मदनुचराणां?, ततो
मन्त्रिणं प्रत्याह—सखे! पश्यामीषामद्यदिनप्रबुद्धानामपि विवेकातिशयः, सुबुद्धिरुवाच—देव! किमत्र चित्रं? मनीषिणः खल्वेते यथा-

प्रविवेश कृतस्तुतिः ॥ युग्मम् ॥ १२ ॥ तद्यथा—धन्योऽयं कृतकृत्योऽयं, महात्माऽयं नरोत्तमः । अस्यैव सफलं जन्म, भूषिताऽनेन मेदिनी ॥ १३ ॥ अस्त्येव धन्यताऽस्माकं, येषामेष स्वपत्तने । संजातो न ह्यधन्यानां, रत्नपुञ्जेन मीलकः ॥ १४ ॥ ततश्च—कामिनीनयनानन्दं, कुर्वाणोऽर्थाभिलाषिणाम् । ददानश्च महादानं, दधानो देवरूपताम् ॥ १५ ॥ सद्धर्मे पक्षपातं च, देहिनामात्मचेष्टितैः । जनयन्ननिलानन्दो, विचचार पुरेऽखिले ॥ १६ ॥ ततो महाविमर्देन, सम्प्राप्तो राजमन्दिरम् । रत्नराशिप्रभाजालैः, सदा चन्द्रकांशु-कम् ॥ १७ ॥ तत्र चाशेषराजादिलोकसन्मानमानितः । सकामकामिनीवृन्दलोललोचनवीक्षितः ॥ १८ ॥ गीतनृत्यप्रबन्धेन, सोऽमराल-यविभ्रमे । देवराजवदास्थानं, दत्त्वा निःशङ्कमानसः ॥ १९ ॥ ततो विलीनरागोऽपि, नृपतेस्तोषवृद्धये । उत्थाय मज्जनस्थानं, जगाम गतविस्मयः ॥ २० ॥ तत्र च गतस्य तस्य—भ्रातुः सूनोरिवात्यन्तवल्लभस्य सगौरवम् । कृतं मदनकन्दल्या, शरीरपरिमार्जनम् ॥ २१ ॥ शेषान्तःपुरनारीभिर्व्यग्राभिः स्नानकर्मणा । रराज पेशलालापचारुभिः परिवारितः ॥ २२ ॥ वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यपद्मरागादिरोचिषा । रचिते चक्रवापीनां, ममज्ज विमले जले ॥ २३ ॥ ततो भुजगनिर्मोकसूक्ष्मशुभ्रे सुवाससी । परिधाय गतो देवभवनं सुमनोहरम् ॥ २४ ॥ तत्र च—सुबुद्धिसम्बन्धिनि विरचनाचारुतया चित्तनिर्वाणकारिणि जिनमन्दिरे मार्गानुसारितया परमार्थतः सकलकालहृदयवर्तिनोऽपि विशेषतस्तद्दिन एव प्रबोधनरतिसूरिपादप्रसादोपलब्धस्वरूपस्य सकलनिष्कलावस्थस्य भगवतः परमात्मनो रागद्वेषविषापहरणकरणचतुरम-नुस्मृतमर्हतः स्वरूपं ततो निर्गत्य विरलविरलाप्तपरिजनः पूर्वोपकल्पिताशेषभोजनोपकरणसामग्रीसनाथं प्राप्तो भोजनमण्डपं तत्र च विरचितानेकाकारे चित्तरसनोत्सवकारिणि भक्ष्यपेयाद्याहारविस्तारे नृपतिना स्वयमुपदिश्यमानमभिमतरसास्वादनं तदनुरोधेन विदधानो निरभिष्वङ्गतया वर्धमानस्वास्थ्यातिरेको निर्वर्तयामास भोजनमिति, ततो गृहीतपञ्चसुगन्धिकोन्मिश्रताम्बूले मलयजमृगनाभिकश्मीरज-

तदत्र न विषादो मे, कर्तुं युक्तः प्रयोजने। यतो द्वितीयलेखाऽपि, मादृशैरतिदुर्लभा ॥ ४ ॥ तथाहि—भवेत्सर्वोत्तमस्तावत्पुरुषो यदि पारयेत्। अशक्तो मध्यमोऽपि स्यान्न जघन्यः कदाचन ॥ ५ ॥ मिथ्याभिमानो नैवायमेक एवाभवत्पुरा। किं तर्हि! बह्वोऽन्येऽपि, किं मे चिन्तया तया? ॥ ६ ॥—एवं चिन्तयति राजनि सुबुद्धिराह—देव! सम्यगवधारितं देवेन यथैष महोपकारक इति, यतो जिनधर्मानुष्ठाने प्रवर्तमानस्यास्य जीवस्य यो निमित्तमात्रमपि भवति न ततोऽन्यः परमोपकारी जगति विद्यते, नृपतिराह—एवमेतन्नात्र सन्देहः, केवलमिदानीं एष मे मनसि वितर्को भगवद्वचनानुसरणेनासकृन्निराकृतोऽपि निर्लज्जब्राह्मण इव प्रेंकरणे पुनः पुनः प्रविशतीति तदेनमपनेतुमर्हत्यार्यः, सुबुद्धिराह—कीदृशोऽसौ?, नृपतिरुवाच—समाकर्णय, 'स्वसंवेदनसंसिद्धमिदमासीत्तदा यदुत—तत्र चैत्यभवने प्रविष्टमात्राणामस्माकं शान्तानीव सर्वद्वन्द्वानि उच्चाटितेव केनचिद्राज्यकार्यचिन्तापिशाचिका विलीनमिव सकलमोहजालं विध्यात इव विपरीताभिनिवेशग्रहः निर्वृतममृतसेकसम्पर्केणेव शरीरं सुखसागरावगाढमिव हृदयं क्षणमात्रेणासीत्, यत्पुनर्नमस्कृतभुवननाथस्य प्रणतगुरुचरणस्य वन्दितमुनिवृन्दस्य भगवद्वचनामृतमाकर्णयतस्तत्र मे निरुपमं सुखसंवेदनमभूत् तत्सकलं वाग्गोचरातीतमितिकृत्वा न शक्यते कथयितुं, तदेवंविधेऽपि तत्र जैनेन्द्रमन्दिरे सन्निहितेऽपि तादृशे भगवति गुरौ कथयति रागविषशमनं विरागमार्गं नेदीयसि शान्तचित्ते तपस्विलोकेऽपि सति तावति जनसमुदये कथं बालस्य तथाविधोऽध्यवसायः सम्पन्न इति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! यत्तावदुक्तं देवेन यथा 'तत्र जिनमन्दिरे प्रविष्टमात्रस्य मे क्षणमात्रेणाचिन्तितगुणसन्दोहाविर्भावोऽभू'दिति तन्नाश्चर्यं, प्रमोदशेखरं हि तद्भवनमभिधीयते, हेतुरेव तत्तादृशगुणकलापस्य, यत्पुनरभ्यधायि यथा—'कथं पुनस्तस्यैवंविधसामग्र्यामपि बालस्य तथाविधोऽध्यवसायः संपन्न'

१ मध्यमजनताऽपि. २ संखण्ड्यां (जेमने).

धर्ममभिधीयन्ते, प्रबुद्धा एव ह्येवंविधपुरुषा जायन्ते, गुरवः केवलमीदृशां प्रतिबोधे निमित्तमात्रं भवन्ति, इतश्च मनीषिणो राजमन्दिरे प्रवेशावसरे राजानमनुज्ञाप्यादित एव सुबुद्धिना साधर्मिकवात्सल्येन मध्यमबुद्धिर्नीत आसीदात्मीयसद्मने कारितस्तत्रागमननिमित्तः परमानन्दो दत्तानि महादानानि, ततः सोऽपि निर्वर्तितस्नानभोजनताम्बूलविलेपनालङ्करणनेपथ्यमाल्योपभोगकर्तव्यः स्नेहनिर्भरसुबुद्धितत्परिकरनिरुपचरितस्तुतिगर्भपेशलालापसमानन्दितहृदयः समागतस्तत्रैवास्थाने कृतोचितप्रतिपत्तिः ससम्भ्रमं मनीषिणा दापिते तदुपकण्ठमुपविष्टो महति विष्टरे, ततो राजा समुद्दिश्य सुबुद्धिं प्रत्याह—सखे! महोपकर्ताऽयमस्माकं महापुरुषः, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! कथं?, नृपतिराह—समाकर्णय, यतो भगवतोपदिष्टे तस्मिन्नप्रमादयन्त्रे तस्य दुरनुष्ठेयतामालोचयतो मम महासमरे कातरनरस्येव प्रादुर्भूता चित्ते समाकुलता ततोऽहमनेन महात्मना तत्रावसरे भगवन्तं गृहिधर्मं याचयता तद्ग्रहणबुद्ध्युत्पादकत्वेन समाश्वासितो यतो जातो गृहिधर्माङ्गीकरणेनापि मे चेतसा महानवष्टम्भः, ततो ममायमेव महोपकारक इति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! यथार्थाभिधानो मध्यमबुद्धिरेष, समानशीलव्यसनेषु सख्यमिति च लोकप्रवादः, ततः समानशीलतया युक्तमेवास्य मध्यमजनानां समाश्वासनं, नृपतिना चिन्तितं—अये! ममायं मिथ्याभिमानश्चेतसीयन्तं कालमासीत् किलाहं नरेन्द्रतया पुरुषोत्तमो यावताऽधुनाऽनेन सुबुद्धिनाऽर्थापत्त्या गणितोऽहं मध्यमजनलेख्ये ततो धिङ्मां मिथ्याभिमानिनमिति, अथवा वस्तुस्थितिरेषा न मयाऽत्र विषादो विधेयः, तथाहि—गजेन्द्रस्तावदाभाति, शूरः सत्रासकारकः। यावद्भासुरदंष्ट्राग्रो, न सिंह उपलभ्यते ॥ १ ॥ यदा सिंहस्य गन्धोऽपि, स्यादाघ्रातः करेणुना। जायते कम्पमानोऽसौ, तदाऽहो कातरः करी ॥ २ ॥ मनीषिणमपेक्ष्यातो, युक्ता मे मध्यरूपता। अयं सिंहो महाभागो, मादृशाः करिकातराः ॥ ३ ॥

भवेत्सर्वोत्तमस्तावत्पुरुषो यदि
सदत्र न विषादो मे, कर्तुं युक्तः प्रयोजने । यतो द्वितीयलेखाऽपि, मादृशैरतिदुर्लभा ॥ ४ ॥ तथाहि—
पारयेत् । अशक्तो मध्यमोऽपि स्यान्न जघन्यः कदाचन ॥ ५ ॥ मिथ्याभिमानो नैवायमेक एवाभवत्पुरा । किं तर्हि ! बहवोऽन्येऽपि, किं
वा मे चिन्तया तया ? ॥ ६ ॥—एवं चिन्तयति राजनि सुबुद्धिराह—देव ! सम्यगवधारितं देवेन यथैष महोपकारक इति, यतो जिन-
धर्मानुष्ठाने प्रवर्तमानस्यास्य जीवस्य यो निमित्तमात्रमपि भवति न ततोऽन्यः परमोपकारी जगति विद्यते, नृपतिराह—एवमेतन्नात्र
सन्देहः, केवलमिदानीं एष मे मनसि वितर्को भगवद्वचनानुसरणेनासकृन्निराकृतोऽपि निर्लज्जब्राह्मण इव प्रेकरणे पुनः पुनः प्रविशतीति
स्तदेनमपनेतुमर्हत्यार्यः, सुबुद्धिराह—कीदृशोऽसौ ?, नृपतिरुवाच—समाकर्णय, 'स्वसंवेदनसंसिद्धमिदमासीत्तदा यदुत—तत्र चैत्यभवने
प्रविष्टमात्राणामस्माकं शान्तानीव सर्वद्वन्द्वानि उच्चाटितेव केनचिद्राज्यकार्यचिन्तापिशाचिका विलीनमिव सकलमोहजालं विध्यात इव
विपरीताभिनिवेशग्रहः निर्वृतममृतसेकसम्पर्केणेव शरीरं सुखसागरावगाढमिव हृदयं क्षणमात्रेणासीत्, यत्पुनर्नमस्कृतभुवननाथस्य
प्रणतगुरुचरणस्य वन्दितमुनिवृन्दस्य भगवद्वचनामृतमाकर्णयतस्तत्र मे निरुपमं सुखसंवेदनमभूत् तत्सकलं वाग्गोचरातीतमितिकृत्वा न
शक्यते कथयितुं, तदेवंविधेऽपि तत्र जैनेन्द्रमन्दिरे सन्निहितेऽपि तादृशे भगवति गुरौ कथयति रागविषशमनं विरागमार्गं नेदीयसि शा-
न्तचित्ते तपस्विलोकेऽपि सति तावति जनसमुदये कथं बालस्य तथाविधोऽध्यवसायः सम्पन्न इति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव ! यत्तावदुक्तं
देवेन् यथा 'तत्र जिनमन्दिरे प्रविष्टमात्रस्य मे क्षणमात्रेणाचिन्तितगुणसन्दोहाविर्भावोऽभू'दिति तन्नाश्चर्यं, प्रमोदशेखरं हि तद्भवनमभि-
धीयते, हेतुरेव तत्तादृशगुणकलापस्य, यत्पुनरभ्यधायि यथा—'कथं पुनस्तत्रैवंविधसामग्र्यामपि बालस्य तथाविधोऽध्यवसायः संपन्न'

१ मध्यमजनताऽपि. २ संखण्डयां (जेमने).

र्थमभिधीयन्ते, प्रबुद्धा एव ह्येवंविधपुरुषा जायन्ते, गुरवः केवलमीदृशां प्रतिबोधे निमित्तमात्रं भवन्ति, इतश्च मनीषिणो राजमन्दिरे प्रवेशावसरे राजानमनुज्ञाप्यादित एव सुबुद्धिना साधर्मिकवात्सल्येन मध्यमबुद्धिर्नीत आसीदात्मीयसद्मने कारितस्तदागमननिमित्तः परमानन्दो दत्तानि महादानानि, ततः सोऽपि निर्वर्तितस्नानभोजनताम्बूलविलेपनालङ्करणनेपथ्यमाल्योपभोगकर्तव्यः स्नेहनिर्भरसुबुद्धितत्स्त्रीकरनिरुपचरितस्तुतिगर्भपेशलालापसमानन्दितहृदयः समागतस्तत्रैवास्थाने कृतोचितप्रतिपत्तिः ससम्भ्रमं मनीषिणा दापिते तदुपकण्ठमुपविष्टो महति विष्टरे, ततो राजा तमुद्दिश्य सुबुद्धिं प्रत्याह—सखे! महोपकर्ताऽयमस्माकं महापुरुषः, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! कथं?, नृपतिराह—समाकर्णय, यतो भगवतोपदिष्टे तस्मिन्नप्रमादयन्त्रे तस्य दुरनुष्ठेयतामालोचयतो मम महासमरे कातरनरस्येव प्रादुर्भूता चित्ते समाकुलता ततोऽहमनेन महात्मना तत्रावसरे भगवन्तं गृहिधर्मं याचयता तद्ग्रहणबुद्ध्युत्पादकत्वेन समाश्वासितो यतो जातो गृहिधर्माङ्गीकरणेनापि मे चेतसा महानवष्टम्भः, ततो ममायमेव महोपकारक इति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! यथार्थाभिधानो मध्यमबुद्धिरेष, समानशीलव्यसनेषु सख्यमिति च लोकप्रवादः, ततः समानशीलतया युक्तमेवास्य मध्यमजनानां समाश्वासनं, नृपतिना चिन्तितं—अये! ममायं मिथ्याभिमानश्चेतसीयन्तं कालमासीत् किलाहं नरेन्द्रतया पुरुषोत्तमो यावताऽधुनाऽनेन सुबुद्धिनाऽर्थापत्त्या गणितोऽहं मध्यमजनलेख्ये ततो धिङ्मां मिथ्याभिमानिनमिति, अथवा वस्तुस्थितिरेषा न मयाऽत्र विषादो विधेयः, तथाहि—गजेन्द्रस्तावदाभाति, शूरः सन्त्रासकारकः। यावन्नासुरदंष्ट्राग्रो, न सिंह उपलभ्यते ॥ १ ॥ यदा सिंहस्य गन्धोऽपि, स्यादाघ्रातः करेणुना। जायते कम्पमानोऽसौ, तदाऽहो कातरः करी ॥ २ ॥ मनीषिणमपेक्ष्यातो, युक्ता मे मध्यरूपता। अयं सिंहो महाभागो, मादृशाः करिकातराः ॥ ३ ॥

सिद्धा अभिधीयन्ते, जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः पुनरेत एव बालमध्यमबुद्धिमनी-
रूपाः प्ररूपिताः, तेषामुत्कृष्टतमास्तावत्सकलकर्मप्रपञ्चरहिताः सिद्धा अभिधीयन्ते, जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः
पिणो विज्ञेयाः, अतः कर्मविलासो राजा यो भगवता प्रतिपादितः स एतेषामेवंविधस्वरूपाणां जनको निजनिजकर्मोदयो विज्ञेयः, स
एव हि यथावर्णितवीर्यो नापरः, तस्य च तिस्रः शुभाशुभमिश्ररूपाः परिणतयः, ता एव भगवताऽमीषां मनीषिबालमध्यमबुद्धीनां शुभ-
सुन्दर्यकुशलमालासामान्यरूपेति नामभिर्जनन्य इति प्रतिपादिताः, ता एव यतोऽमूनीदृशरूपतया जनितवत्यः, नृपतिराह—स तर्ह्यमीषां
वयस्यः कोऽभिधीयतां?, सुबुद्धिरुवाच—देव! तत् सर्वानर्थकारि स्पर्शनेन्द्रियं विज्ञेयं, नृपतिना चिन्तितं—अये! मयाऽपीदं भगवता
कथ्यमानं सर्वमाकर्णितमासीत्, केवलं न सम्यग् विज्ञातं यथाऽनेन, तदस्य सुबुद्धेरेवंविधबोधेन सुसाधुभिः सह चिरपरिचयः कारणं,
अहो वचनकौशलं भगवतां, कथितमेवातस्तदाऽमीषां मनीषिप्रभृतीनां सम्बन्धि सर्वमन्यव्यपदेशेन चरितं, अथवा किमत्र चित्रं?, अत
एव प्रबोधनरतयस्ते भगवन्तोऽभिधीयन्ते, तदेवं विचिन्त्याभिहितमनेन—सखे! पर्याप्तमिदानीं, विदितोऽस्माभिरेष वृत्तान्तः, केवलमि-
दमिदानीमभिधीयते यदुत—यद्येष मनीषी विषयानुषङ्गं कियन्तमपि कालं भजेत ततो वयमप्यनेनैव सह दीक्षाग्रहणं कुर्वीमहि, यतः
प्रथमदर्शनादारभ्य प्रवर्धते ममास्योपरि स्नेहानुबन्धः न संचरति विरहकातरतयाऽन्यत्र हृदयं न निवर्तेयातामेतद्वदनकमलावलोकनाल्लो-
चने, ततो नास्य विरहे वयं क्षणमप्यासितुमुत्सहामहे न च तथाविधोऽद्यापि अस्माकमाविर्भवति चरणकरणपरिणामः, तदेनं तावदभ्य-
र्थय प्रणयस्नेहसारं अनुभावय निरुपचरितशब्दादिभोगान् प्रकटयास्य पुरतस्तत्स्वामिभावं दर्शय वज्रेन्द्रनीलमहानीलकर्केतनपद्मरागम-
रकतवैडूर्यचन्द्रकान्तपुष्परागादिमहारत्नपूगान् दर्शयापहसितत्रिदशसुन्दरीलावण्याः कन्यकाः सर्वथा कथञ्चिदुपप्रलोभय यथा कियन्त-
मपि कालमस्मत्समीहितमेष मनीषी निर्विचारं संपादयति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, केवलमत्रार्थे किञ्चिदहं विज्ञापयामि

इति तत्र निवेदितमेव भगवद्भिः कारणं, किं च अभिधानमेव तत्संबन्धि विचार्यमाणं संदेहं दलयति, यतो न किञ्चिदाश्चर्यं यद्बालाः पापनिवारणसामग्रीसद्भावेऽपि पापाचरणेषु प्रवर्तन्त इति, अन्यच्च—भगवदुपदेशादेवाहमेवं तर्कयामि यदुत—द्रव्यक्षेत्रकालभावभवाद्यपेक्षया प्राणिनां शुभाशुभपरिणामा भवन्ति, तदस्य बालस्य क्षेत्रजनितोऽयमशुभपरिणामः, नृपतिराह—ननु गुणाकरस्तज्जैनसदनं तदेव तत्र क्षेत्रं तत्कथं तदशुभपरिणामहेतुर्भवेदिति, सुबुद्धिराह—देव! न मन्दिरदोपोऽसौ, किं तर्हि?, उद्यानदोपः, तदुद्यानं तत्र सामान्यक्षेत्रं, तच्च हेतुस्तस्य बालस्य तथाविधाध्यवसायस्येति, नृपतिराह—यदि दुष्टाध्यवसायहेतुस्तदुद्यानं ततोऽस्माकं किमिति क्लिष्टचित्तकारणं तन्न सम्पन्नं?, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! विचित्रस्वभावं तत्काननं पुरुषादिकमपेक्ष्यानेकाकारकार्यकारकं संपद्यते, अत एव तन्निजविलसितमिति नाम्ना गीयते, प्रकटयत्येव तज्जन्तूनां सविशेपसहकारिकारणकलापैर्निजं निजं विलसितं, तथाहि—तस्य बालस्य तेन स्पर्शनेन तया चाकुशलमालया युक्तस्य मदनकन्दलीं प्राप्य तेन तथाविधाध्यवसायः, मनीपिमध्यमबुद्धियुष्मदादीनां पुनर्विशिष्टपुरुषाणां पुण्यप्राग्भारवतां सूरिपादप्रसादमासाद्य तेनैव सर्वविरतिदेशविरतिपरिणामादयो भावा जनिताः, यद्यपि चेह सर्वस्यैव कार्यस्योत्पत्तौ द्रव्यक्षेत्रकालस्वभावकर्मनियतिपुरुषकारादयः कारणविशेषा दृष्टादृष्टाः समुदायेनैव हेतुभावं भजन्ते, नैकः कचित्कस्यचित्कारणं, तथापि विवक्षयैकस्यापि कारणत्वं वक्तुं शक्यत इति, तन्निजविलसितमुद्यानमस्माभिर्नानाविधभावनिबन्धनमभिधीयत इति, नृपतिराह—सखे! चारुचमिदमिदानीं, यद्भवता तदाऽभिहितमासीत् भगवतः पुरतो यथा—अहं देवायाऽस्य कर्मविलासस्य राज्ञः स्वरूपं निवेदयिष्यामि तन्निवेदयतु भवान् अहं श्रोतुमिच्छामि, सुबुद्धिराह—देव! यद्येवं ततो विविक्ते स्थीयतां देवेन, नृपतिनोक्तमेवं भवतु, ततोऽनुज्ञातौ मनीपिणा समुत्थायास्थानमण्डपात् प्रविष्टौ कक्षान्तरे राजामात्यौ, सुबुद्धिनाऽभिहितं—देव! अयमत्र परमार्थो 'ये ते भगवता चत्वारः पु-

पुनरेत एव बालमध्यमबुद्धिमनी-
रूपाः प्ररूपिताः, तेषामुत्कृष्टतमास्तावत्सकलकर्मप्रपञ्चरहिताः सिद्धा अभिधीयन्ते, जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः
पिणो विज्ञेयाः, अतः कर्मविलासो राजा यो भगवता प्रतिपादितः स एतेषामेवंविधस्वरूपाणां जनको निजनिजकर्मोदयो विज्ञेयः, स
एव हि यथावर्णितवीर्यो नापरः, तस्य च तिस्रः शुभाशुभमिश्ररूपाः परिणतयः, ता एव भगवताऽमीषां मनीषिबालमध्यमबुद्धीनां शुभ-
सुन्दर्यकुशलमालासामान्यरूपेति नामभिर्जनन्य इति प्रतिपादिताः, ता एव यतोऽमूनीदृशरूपतया जनितवत्यः, नृपतिराह—स तर्ह्यमीषां
वयस्यः कोऽभिधीयतां?, सुबुद्धिरुवाच—देव! तत् सर्वानर्थकारि स्पर्शनेन्द्रियं विज्ञेयं, नृपतिना चिन्तितं—अये! मयाऽपीदं भगवता
कथ्यमानं सर्वमाकर्णितमासीत्, केवलं न सम्यग् विज्ञातं यथाऽनेन, तदस्य सुबुद्धेरेवंविधबोधेन सुसाधुभिः सह चिरपरिचयः कारणं,
अहो वचनकौशलं भगवतां, कथितमेवातस्तदाऽमीषां मनीषिप्रभृतीनां सम्बन्धि सर्वमन्यव्यपदेशेन चरितं, अथवा किमत्र चित्रं?, अत
एव प्रबोधनरतयस्ते भगवन्तोऽभिधीयन्ते, तदेवं विचिन्त्याभिहितमनेन—सखे! पर्याप्तमिदानीं, विदितोऽस्माभिरेष वृत्तान्तः, केवलमि-
दमिदानीमभिधीयते यदुत—यद्येष मनीषी विषयानुषक्तं कियन्तमपि कालं भजेत ततो वयमप्यनेनैव सह दीक्षाग्रहणं कुर्वीमहि, यतः
प्रथमदर्शनादारभ्य प्रवर्धते ममास्योपरि स्नेहानुबन्धः न संचरति विरहकातरतयाऽन्यत्र हृदयं न निवर्तेयातामेतद्वदनकमलावलोकनाल्लो-
चने, ततो नास्य विरहे वयं क्षणमप्यासितुमुत्सहामहे न च तथाविधोऽद्यापि अस्माकमाविर्भवति चरणकरणपरिणामः, तदेनं तावदभ्य-
र्थय प्रणयस्नेहसारं अनुभावय निरुपचरितशब्दादिभोगान् प्रकटयास्य पुरतस्तत्स्वामिभावं दर्शय वज्रेन्द्रनीलमहानीलकर्केतनपद्मरागम-
रकतवैडूर्यचन्द्रकान्तपुष्परागादिमहारत्नपूगान् दर्शयापहसितत्रिदशसुन्दरीलावण्याः कन्यकाः सर्वथा कथञ्चिदुपप्रलोभय यथा कियन्त-
मपि कालमस्मत्समीहितमेष मनीषी निर्विचारं संपादयति, सुबुद्धिनाऽभिहितं—यदाज्ञापयति देवः, केवलमत्रार्थे किञ्चिदहं विज्ञापयामि

तद्युक्तमयुक्तं [redacted] क्षन्तुमर्हति देवो, नृपतिराह—सखे! सदुपदेशदानाधिकारिणां भवतां शिष्यकल्पे मय्यप्यलमियता संभ्रमेण यद्‍तु विवक्षितं निर्विकल्पमार्यैः, सुबुद्धिरुवाच—देव!, यद्येवं ततो यत्तावदुक्तं देवेन यथा 'ममात्र मनीषिणि गुरुः स्नेहातिरेकः' तद्युक्तमेव, यतः समुचितो महतां गुणिषु पक्षपातः, स हि क्रियमाणः पापाणुपूगं दलयति सदाशयं स्फीतयति सुजनतां जनयति यशो वर्धयति धर्ममुपचिनोति मोक्षयोग्यतामालक्षयतीति, यत्पुनरुक्तं 'यथा कथञ्चिदुपप्रलोभ्य कियन्तमपि कालमेष धारणीय इति' तन्न न्याय्यं, प्रत्युतानुचितमाभासते, यतो नैवमस्योपरि स्नेहानुबन्धो दर्शितो भवति, किं तर्हि?, प्रत्युत प्रत्यनीकतां संपद्यते, यथाहि—घोरसंसारकान्तारपातनिःसारकाम्यया। प्रवर्तमानं जैनेन्द्रे, धर्मे जीवं जगद्धिते ॥ १ ॥ मनसा वचसा सम्यक्क्रियया च कृतोद्यमः। प्रोत्साहयति यस्तस्य, स बन्धुः स्नेहनिर्भरः ॥ २ ॥ अलीकस्नेहमोहेन, यस्तु तं वारयेज्जनः। स तस्याहितकारित्वात्परमार्थेन वैरिकः ॥ ३ ॥ तस्मान्न वारणीयोऽयं, स्वहितोद्यतमानसः। एवमाचरतां देव!, स्नेहोऽत्र विहितो भवेत् ॥ ४ ॥ न चैष शक्यते देव!, कृतैर्यत्नशतैरपि। मनीषी लोभमानेतुं, विषयैर्देवकैरपि ॥ ५ ॥ "यतः प्रादुर्भूतोऽस्य महात्मनो विषयविषविपाकावेदनचतुरे भगवद्वचने सुनिश्चितः प्रबोधः विस्फुरितं "सकलमलकालुष्यक्षालनक्षमं हृदयसरोवरे विवेकरत्नं समुल्लसितं यथावस्थितार्थस्वरूपनिरूपणनिपुणं सम्यग्दर्शनं संजातोऽस्य निःशेषदोषमो- "पकरश्चरणपरिणामः सति च भगवदवलोकनया जीवस्यैवंविधे कल्याणाभिनिवेशकारिणि गुणकदम्बके न रमते विषयेषु चित्तं प्रतिभा- "सते हेयत्वबुद्ध्या भवप्रपञ्चः इन्द्रजालायते निःसारतया सकलं जगद्विलसितं स्वप्नदर्शनायते क्षणदृष्टनष्टतया जनसमागमः न निवर्तते "प्रलयकालेऽपि कस्यचिदनुरोधेन मोक्षमार्गस्य साधनप्रवणा बुद्धिः," तदेवंस्थिते देव! अस्योपप्रलोभनमाचरतामस्माकं केवलं मोहविलसितमाविर्भविष्यति न पुनः काचिदभिप्रेतार्थसिद्धिः, तदलमनेनास्थानारम्भेणेति, नृपतिराह—यद्येवं ततः किं पुनरधुना प्राप्तकालं?, सुबु-

द्विराह—देव! निरूप्य दीक्षाग्रहणार्थमस्य प्रशस्तदिनं क्रियतां तदारात् सर्वादरेण महत्तरः प्रमोदः, नृपतिराह—यत्त्वं जानीषे, ततः समाहूतः सिद्धार्थो नाम सांवत्सरः, समागतस्त्वरया प्रविष्टोऽभ्यन्तरे राज्ञा दापितमासनं कृतमुचितकरणीयं कथितमाह्वानप्रयोजनं ततो निरूप्य निवेदितमनेन यदुत—अस्माद्दिनान्नवमे दिनेऽस्यामेव भाविन्यां शुक्लत्रयोदश्यां शुक्रदिने उत्तरभद्रपदाभिर्योगमुपगते शशधरे वहति शिवयोगे दिनकरोदयातीते सपादे प्रहरद्वये वृषलग्नं सप्तग्रहकं एकान्तनिरवद्यं भविष्यति तदाश्रीयतामिति अभिहितं राजमन्त्रिणोः, परिपूज्य प्रहितः सांवत्सरः गतं तद्दिनं, ततो द्वितीयदिनादारभ्य प्रमोदशेखरे तदन्यजिनायतनेषु च देवानामपि विस्मारितसुरालयसौन्दर्या विधापिता राज्ञा महोत्सवाः दापितानि वरवरिकाघोषणपूर्वकं सर्वत्र महादानानि विहारितो देवेन्द्रवदैरावतविभ्रमजयकरिवरारूढः स्वयं पदातिभावं भजता त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु सुराकारैर्नागरिकजनैः स्तूयमानो निरुपमविलासविस्तारमनुभावयता नरपतिना प्रतिदिनं नगरे मनीषी, प्राप्तोऽष्टमवासरः, तत्र च नीतं निखिलजनसन्मानदानार्घमानविनोदेन प्रहरद्वयं, अत्रान्तरे दिनकराचरितेन मनीषिवचनं सूचयताऽभिहितं कालनिवेदकेन—नाशयित्वा तमो लोके, कृत्वाऽऽह्लादं मनस्विनाम्। हे लोकाः! कथयत्येष, भास्करो वोऽधुना स्फुटम् ॥ १ ॥ वर्धमानः प्रतापेन, यथाऽहमुपरि स्थितः। सर्वोऽपि स्वगुणैरेव, जनस्योपरि तिष्ठति ॥ २ ॥ ततस्तदाकर्ण्य राजा सुबुद्धिप्रभृतीनुद्दिश्याह—अये! प्रत्यासीदति लग्नवेला ततः सज्जीकुरुत तूर्णं भगवत्पादमूले गमनसामग्रीं, सुबुद्धिरुवाच—देव! सज्जैव वर्त्तते मनीषिपुण्यपरिपाटीव सर्वा सामग्री, तथाहि—अमी घणघणारावं, कुर्वन्तः कनकोज्ज्वलाः। रथौघाः प्रस्थितास्तूर्णमायुक्तवरवाजिनः ॥ १ ॥ एते संख्यामतिक्रान्ता, राजवृन्दैरधिष्ठिताः। जीमूता इव नागेन्द्रा, द्वारे गर्जन्ति मन्थरम् ॥ २ ॥ चर्याश्ववारैः संरुद्धाः, कथञ्चिच्चटुलाननैः। समापिबन्तोऽमी देव!, हया ह्रेषन्ति दर्पिताः ॥ ३ ॥ अयं पदातिसंघातः, क्षीरनीरेश्वरोपमः। भक्तः प्रयोजनं ज्ञात्वा, सुवे-

तद्युक्तमयुक्तं वा क्षन्तुमर्हति देवो, नृपतिराह—सखे! सदुपदेशदानाधिकारिणां भवतां शिष्यकल्पे मय्यप्यलमियता संभ्रमेण यदत्तु विवक्षितं निर्विकल्पमार्यैः, सुबुद्धिरुवाच—देव!, यद्येवं ततो यत्तावदुक्तं देवेन यथा 'ममात्र मनीषिणि गुरुः स्नेहातिरेकः' तद्युक्तमेव, यतः समुचितो महतां गुणिषु पक्षपातः, स हि क्रियमाणः पापाणुपूगं दलयति सदाशयं स्फीतयति सुजनतां जनयति यशो वर्धयति धर्ममुपचिनोति मोक्षयोग्यतामालक्षयतीति, यत्पुनरुक्तं 'यथा कथञ्चिदुपप्रलोभ्य कियन्तमपि कालमेष धारणीय इति' तन्न न्याय्यं, प्रत्युतानुचितमाभासते, यतो नैवमस्योपरि स्नेहानुबन्धो दर्शितो भवति, किं तर्हि?, प्रत्युत प्रत्यनीकतां संपद्यते, तथाहि—घोरसंसारकान्तारचारनिःसारकाम्यया। प्रवर्तमानं जैनेन्द्रे, धर्मे जीवं जगद्धिते ॥ १ ॥ मनसा वचसा सम्यक्क्रियया च कृतोद्यमः। प्रोत्साहयति यस्तस्य, स बन्धुः स्नेहनिर्भरः ॥ २ ॥ अलीकस्नेहमोहेन, यस्तु तं धारयेज्जनः। स तस्याहितकारित्वात्परमार्थेन वैरिकः ॥ ३ ॥ तस्मान्न धारणीयोऽयं, स्वहितोद्यतमानसः। एवमारभतां देव!, स्नेहोऽत्र विहितो भवेत् ॥ ४ ॥ न चैष शक्यते देव!, कृतैर्यत्नशतैरपि। मनीषी लोभमानेतुं, विषयैर्दिव्यकैरपि ॥ ५ ॥ "यतः प्रादुर्भूतोऽस्य महात्मनो विषयविषविपाकावेदनचतुरे भगवद्वचने सुनिश्चितः प्रबोधः विस्फुरितं "सकलमलकालुष्यक्षालनक्षमं हृदयसरोवरे विवेकरत्नं समुल्लसितं यथावस्थितार्थस्वरूपनिरूपणनिपुणं सम्यग्दर्शनं संजातोऽस्य निःशेषदोषमो-"पकरक्षरणपरिणामः सति च भगवदवलोकनया जीवस्यैवंविधे कल्याणाभिनिवेशकारिणि गुणकदम्बके न रमते विषयेषु चित्तं प्रतिभा-"सते हेयत्वबुद्ध्या भवप्रपञ्चः इन्द्रजालायते निःसारतया सकलं जगद्विलसितं स्वप्नदर्शनायते क्षणदृष्टनष्टतया जनसमागमः न निवर्तते "प्रलयकालेऽपि कस्यचिदनुरोधेन मोक्षमार्गस्य साधनप्रवणा बुद्धिः," तदेवंस्थिते देव! अस्योपप्रलोभनमाचरतामस्माकं केवलं मोहविलसितमाविर्भविष्यति न पुनः काचिदभिप्रेतार्थसिद्धिः, तदलमनेनास्थानारम्भेणेति, नृपतिराह—यद्येवं ततः किं पुनरधुना प्राप्तकालं?, सुबु-

द्विराह—देव! निरूप्य दीक्षाग्रहणार्थमस्य प्रशस्तदिनं क्रियतां तदारात् सर्वादरेण महत्तरः प्रमोदः, नृपतिराह—यत्त्वं जानीषे, ततः समाहूतः सिद्धार्थो नाम सांवत्सरः, समागतस्त्वरया प्रविष्टोऽभ्यन्तरे राज्ञा दापितमासनं कृतमुचितकरणीयं कथितमाह्वानप्रयोजनं ततो निरूप्य निवेदितमनेन यदुत—अस्माद्दिनान्नवमे दिनेऽस्यामेव भाविन्यां शुक्लत्रयोदश्यां शुक्रदिने उत्तरभद्रपदाभियोगमुपगते शशधरे वहति शिवयोगे दिनकरोदयातीते सपादे प्रहरद्वये वृषलग्नं सप्तमहकं एकान्तनिरवद्यं भविष्यति तदाश्रीयतामिति अभिहितं राजमन्त्रिणोः, परिपूज्य प्रहितः सांवत्सरः गतं तद्दिनं, ततो द्वितीयदिनादारभ्य प्रमोदशेखरे तदन्यजिनायतनेषु च देवानामपि विस्मारितसुरालयसौन्दर्या विधापिता राज्ञा महोत्सवाः दापितानि वरवरिकाघोषणपूर्वकं सर्वत्र महादानानि विहारितो देवेन्द्रवदैरावतविभ्रमजयकरिवरारूढः स्वयं पदातिभावं भजता त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु सुराकारैर्नागरिकजनैः स्तूयमानो निरुपमविलासविस्तारमनुभावयता नरपतिना प्रतिदिनं नगरे मनीषी, प्राप्तोऽष्टमवासरः, तत्र च नीतं निखिलजनसन्मानदानार्घमानविनोदेन प्रहरद्वयं, अत्रान्तरे दिनकराचरितेन मनीषिवचनं सूचयताऽभिहितं कालनिवेदकेन—नाशयित्वा तमो लोके, कृत्वाऽऽह्लादं मनस्विनाम्। हे लोकाः! कथयत्येष, भास्करो वोऽधुना स्फुटम् ॥ १ ॥ वर्धमानः प्रतापेन, यथाऽहमुपरि स्थितः। सर्वोऽपि स्वगुणैरेव, जनस्योपरि तिष्ठति ॥ २ ॥ ततस्तदाकर्ण्य राजा सुबुद्धिप्रभृतीनुद्दिश्याह—अये! प्रत्यासीदति लग्नवेला ततः सज्जीकुरुत तूर्णं भगवत्पादमूले गमनसामग्रीं, सुबुद्धिरुवाच—देव! प्रह्वैव वर्त्तते मनीषिपुण्यपरिपाटीव सर्वा सामग्री, तथाहि—अमी घणघणारावं, कुर्वन्तः कनकोज्ज्वलाः। रथौघाः प्रस्थितास्तूर्णमायुक्तवरवाजिनः ॥ १ ॥ एते संख्यामतिक्रान्ता, राजवृन्दैरधिष्ठिताः। जीमूता इव नागेन्द्रा, द्वारे गर्जन्ति मन्थरम् ॥ २ ॥ वर्याश्ववारैः संरुद्धाः, कथञ्चिच्चटुलाननैः। रसमापिवन्तोऽमी देव!, हया हेषन्ति दर्पिताः ॥ ३ ॥ अयं पदातिसंघातः, क्षीरनीरेश्वरोपमः। मत्तः प्रयोजनं ज्ञात्वा, सुवे-

पश्चलितोऽरिलः ॥ ४ ॥ रत्नालङ्कारनेपथ्याः, सद्द्रव्यपटलाकुलाः । प्रस्थिता वरनारीणामेते वारा वरेक्षणाः ॥ ५ ॥ मनोरिपुष्पसंभारा-

[illegible] नागरको लोकः, कौतुकाक्षिप्तमानसः । कुरुते हर्षकोलाहलं, [illegible]

[illegible]

मतिं त्वया । स्वभ्रातुर्निर्विशेषेयं, दर्शिता तुल्यरूपता ॥ १६ ॥ तत्साधु विहितं भद्र!, यः पश्चादपि सुन्दरः । [illegible]

चेति, यतो वृद्धाः प्रचक्षते ॥ १७ ॥ ततो मदनकन्दली प्रत्याह—सारं च सुकुमारं च, देवि! काञ्चनपद्मवत् । [illegible]

येनाङ्गीकृतमीदृशम् ॥ १८ ॥ प्रसिद्धा धर्मपत्नीति, यत्त्वं लोकोपचारतः । मम तत्सत्यतां नीतं, कर्तव्येन त्वयाऽधुना ॥ १९ ॥ तत्साधु

विहितं देवि!, नास्त्यत्र भवपञ्जरे । नियन्त्रितानां जीवानां, कर्तव्यमपरं वरम् ॥ २० ॥ तथा—यैरभ्युपगता दीक्षा, तानन्यानपि भा-

वतः । स राजा मधुरैरेवं, वाक्यैरानन्द्य तोषतः ॥ २१ ॥ तद्यथा—धन्या यूयं महात्मानः, कृतकृत्या नरोत्तमाः । यैरभ्युपगता तूर्णं,

सद्दीक्षा पारमेश्वरी ॥ २२ ॥ तथाहं विहितं भद्रा!, युक्तमेतद्भवादृशाम् । यूयमेव परं लोके, निर्मिथ्या मम बान्धवाः ॥ २३ ॥ ततश्च

—राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, स्थापयित्वा सुलोचनम् । ततः कृतान्यकर्तव्याः, प्रविष्टो [illegible]

पूजयित्वा जगद्गुरुम् । आचार्यैस्ते [illegible]

विलम्बितेनात्र, संसार इतिभाषिणा ॥ २६ ॥ ततः प्रवचनोक्तेन, विधिना धूतकल्मषैः । सर्वे ते क्षणमात्रेण, दीक्षिता गुरुभिर्जनाः ॥२७॥
अथ संवेगवृद्ध्यर्थं, कल्पोऽयमिति वा क्षणम् । कृता समक्षं लोकस्य, सूरिभिर्धर्मदेशना ॥२८॥ तद्यथा—"अनाद्यनन्तसंसारे, जन्ममृत्युभया-
"केर । मौनीन्द्री दुर्लभा सत्त्वैः, प्रव्रज्येयं सुनिर्मला ॥२९॥ यतः—तावद्दुःखान्यनन्तानि, तावद्रागादिसन्ततिः । प्रभवः कर्मणस्तावत्तावज्ज-
"न्मपरम्परा ॥ ३० ॥ विपदस्तावदेवैतास्तावत्सर्वा विडम्बनाः । तावद्दीनानि जल्पन्ति, नरा एव पुरो नृणाम् ॥३१॥ तावद्दौर्गत्यसद्भाव-
"स्तावद्रोगसमुद्भवः । तावदेष बहुक्लेशो, घोरसंसारसागरः ॥३२॥ यावन्निःशेषसावद्ययोगोपरतिलक्षणा । एषा न लभ्यते जीवैः, प्रव्रज्या-
"ऽत्यन्तदुर्लभा ॥ ३३ ॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ प्रसादाल्लोकनाथस्य, स्वकर्मविवरेण च । यदा तु सत्त्वैर्लभ्येत, प्रव्रज्येयं जिनोदिता ॥ ३४ ॥
"तदा निर्धूय पापानि, यान्ति ते परमां गतिम् । अनन्तानन्दसंपूर्णां, निःशेषक्लेशवर्जिताम् ॥ ३५ ॥ युग्मम् । ततोऽमी ये पुरा प्रोक्ताः,
"सर्वेऽपि भवभाविनः । क्षुद्रोपद्रवसंघाता, दूरापास्ता भवन्ति ते ॥ ३६ ॥ किं च—इहापि भो भवन्त्येव, प्रशमामृतपायिनः । प्रव्रज्या-
"ग्राहिणो जीवा, निर्बाधाः सुखपूरिताः ॥ ३७ ॥ सा च भागवती दीक्षा, युष्माभिरधुना स्फुटम् । संप्राप्ता तेन संप्राप्तं, यत्प्राप्तव्यं भवो-
"दधौ ॥ ३८ ॥ केवलं सततं यत्नः, प्रमादपरिवर्जितैः । यावज्जीवं विधातव्यो, भवद्भिरिदमुच्यते ॥३९॥ यतः—नाधन्याः पारमेतस्या,
"गच्छन्ति पुरुषाधमाः । ये तु पारं व्रजन्त्यस्यास्त एव पुरुषोत्तमाः ॥ ४० ॥" ततस्तैः प्रणतैः सर्वैर्जजल्पे सूरिसंमुखम् । इच्छामोऽनुमहं
नाथ!, कुर्मो नाथानुशासनम् ॥४१॥ स्थगिताननदेशेन, मुखवस्त्रिकया मुदा । अत्रान्तरे कृतः प्रश्नः, शत्रुमर्दनसाधुना ॥ ४२ ॥ कथम् ?
—विशालं निर्मलं धीरं, गम्भीरं गुरुदक्षिणम् । दयापरीतं निश्चिन्तं, द्वेषाभिष्वङ्गवर्जितम् ॥ ४३ ॥ स्तिमितं जगदानन्दं, यद्वा वाग्गो-
चरातिगम् । कथमीदृग्भवेच्चित्तं, नाथ! यादृग् मनीषिणः ? ॥ ४४ ॥ युग्मम् । यस्य चेष्टितमालोक्य, शिथिलीभूतबन्धनाः । एते सर्वे

भागवतीं दीक्षामङ्गीकुर्मः सुनिर्मलाम् ॥८॥ नृपतिरुवाच—अहो विवेको युष्माकमहो गम्भीरचित्तता । अहो वचनविन्यासस्तथाऽहो सत्त्वसारता ॥९॥ साध्वध्यवसितं भद्रैः, साधु प्रोत्साहिता वयम्। साधु भोः क्षणमात्रेण, त्रोटितं भवपञ्जरम् ॥१०॥ एवं सामान्यतस्तावत्, सर्वेषामभिनन्दनम् । कृत्वा प्रत्येकमप्याह, स राजा हर्षनिर्भरः ॥ ११ ॥ तत्र सुबुद्धिं तावदुवाच—सखे! विदितसंसारस्वभावेन त्वया गृहे । इयन्तं तिष्ठता कालं, वयमेव प्रतीक्षिताः ॥ १२ ॥ अन्यथा ते गृहे किं वा, स्यादवस्थानकारणम्? । को नाम राज्यलाभेऽपि, भजेच्चाण्डालरूपताम्? ॥ १३ ॥ तत्साधु विहितं साधु, कृतोऽस्माकमनुग्रहः । एवमाचरता मित्र!, दर्शिता च सुमित्रता ॥ १४ ॥ मध्यमबुद्धिं प्रत्याह—त्वमादावेव धन्योऽसि, यस्य सङ्गो मनीषिणा । नैव कल्पद्रुमोपेतो, नरोऽकल्याणमर्हति ॥ १५॥ अधुना परितेऽप्यस्य, दधानेन मतिं त्वया । स्वभ्रातुर्निर्विशेषेयं, दर्शिता तुल्यरूपता ॥ १६ ॥ तत्साधु विहितं भद्र!, यः पश्चादपि सुन्दरः । सोऽपि सुन्दर एवेति, यतो वृद्धाः प्रचक्षते ॥ १७ ॥ ततो मदनकन्दलीं प्रत्याह—सारं च सुकुमारं च, देवि! काञ्चनपद्मवत् । तावकीनमिदं चित्तं, येनाङ्गीकृतमीदृशम् ॥ १८ ॥ प्रसिद्धा धर्मपत्नीति, यत्त्वं लोकोपचारतः । मम तत्सत्यतां नीतं, कर्तव्येन त्वयाऽधुना ॥ १९ ॥ तत्साधु विहितं देवि!, नास्त्यत्र भवपञ्जरे । नियन्त्रितानां जीवानां, कर्तव्यमपरं वरम् ॥ २० ॥ तथा—यैरभ्युपगता दीक्षा, तानन्यानपि भावतः । स राजा मधुरैरेवं, वाक्यैरानन्द्य तोषतः ॥ २१ ॥ तद्यथा—धन्या यूयं महात्मानः, कृतकृत्या नरोत्तमाः । यैरभ्युपगता तूर्णं, सद्दीक्षा पारमेश्वरी ॥ २२ ॥ तच्चारु विहितं भद्रा!, युक्तमेतद्भवादृशाम् । यूयमेव परं लोके, निर्मिथ्या मम बान्धवाः ॥ २३ ॥ ततश्च—राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, स्थापयित्वा सुलोचनम् । ततः कृतान्यकर्तव्यः, प्रविष्टो जिनमन्दिरे ॥ २४ ॥ तत्र च—विहिताशेषकर्तव्याः, पूजयित्वा जगद्गुरुम् । आचार्येभ्यो निजाकूतं, ते सर्वेऽप्याचचक्षिरे ॥ २५ ॥ ततोऽभिनन्दितास्तेऽपि, सूरिभिः कलया गिरा । अलं

ततः प्रवचनोक्तेन, विधिना धूतकल्मषैः । सर्वे ते क्षणमात्रेण, दीक्षिता ...
विलम्बितेनात्र, संसार इतिभाषिणा ॥ २६ ॥ कृता समक्षं लोकस्य, सूरिभिर्धर्मदेशना ॥२८॥ तद्यथा—"अनाद्यनन्तसंसारे, जन्ममृत्युभया-
अथ संवेगवृद्ध्यर्थं, कल्पोऽयमिति वा क्षणम् । "कर । मौनीन्द्री दुर्लभा सत्त्वैः, प्रव्रज्येयं सुनिर्मला ॥२९॥ यतः—तावद्दुःखान्यनन्तानि, तावद्रागादिसन्ततिः । प्रभवः कर्मणस्तावत्तावज्ज-
"न्मपरम्परा ॥ ३० ॥ विपदस्तावदेवैतास्तावत्सर्वा विडम्बनाः । तावद्दीनानि जल्पन्ति, नरा एव पुरो नृणाम् ॥३१॥ तावद्दौर्गत्यसद्भाव-
"स्तावद्रोगसमुद्भवः । तावदेव महाक्लेशो, घोरसंसारसागरः ॥३२॥ यावन्निःशेषसावद्ययोगोपरतिलक्षणा । एषा न लभ्यते जीवैः, प्रव्रज्या-
"ऽत्यन्तदुर्लभा ॥ ३३ ॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ प्रसादाल्लोकनाथस्य, स्वकर्मविवरेण च । यदा तु सत्त्वैर्लभ्येत, प्रव्रज्येयं जिनोदिता ॥ ३४ ॥
"तदा निर्धूय पापानि, यान्ति ते परमां गतिम् । अनन्तानन्दसंपूर्णां, निःशेषक्लेशवर्जिताम् ॥ ३५ ॥ युग्मम् । ततोऽमी ये पुरा प्रोक्ताः,
"सर्वेऽपि भवभाविनः । क्षुद्रोपद्रवसंघाता, दूरापास्ता भवन्ति ते ॥ ३६ ॥ किं च—इहापि भो भवन्त्येव, प्रशमामृतपायिनः । प्रव्रज्या-
"ग्राहिणो जीवा, निर्बाधाः सुखपूरिताः ॥ ३७ ॥ सा च भागवती दीक्षा, युष्माभिरधुना स्फुटम् । संप्राप्ता तेन संप्राप्तं, यत्प्राप्तव्यं भवो-
"दधौ ॥ ३८ ॥ केवलं सततं यत्नः, प्रमादपरिवर्जितैः । यावज्जीवं विधातव्यो, भवद्भिरिदमुच्यते ॥३९॥ यतः—नाधन्याः पारमेतस्या,
"गच्छन्ति पुरुषाधमाः । ये तु पारं प्रजन्त्यस्यास्त एव पुरुषोत्तमाः ॥ ४० ॥" ततस्तैः प्रणतैः सर्वैर्जजल्पे सूरिसंमुखम् । इच्छामोऽनुमहं
नाथ!, कुर्मो नाथानुशासनम् ॥४१॥ स्थगिताननदेशेन, मुखवस्त्रिकया मुदा । अत्रान्तरे कृतः प्रश्नः, शत्रुमर्दनसाधुना ॥ ४२ ॥ कथम्?
—विशालं निर्मलं धीरं, गम्भीरं गुरुदक्षिणम् । दयापरीतं निश्चिन्तं, द्वेषाभिष्वङ्गवर्जितम् ॥ ४३ ॥ स्तिमितं जगदानन्दं, यद्वा वाग्गो-
चरातिगम् । कथमीदृग्भवेच्चित्तं, नाथ! यादृग् मनीषिणः? ॥ ४४ ॥ युग्मम् । यस्य चेष्टितमालोक्य, शिथिलीभूतबन्धनाः । एते सर्वे

भागवतीं दीक्षामङ्गीकुर्मः सुनिर्मलाम् ॥८॥ नृपतिरुवाच—अहो विवेको युष्माकमहो गम्भीरचित्तता । अहो वचनविन्यासस्तथाऽहो सत्त्वसारता ॥९॥ साध्वध्यवसितं भद्रैः, साधु प्रोत्साहिता वयम् । साधु भोः क्षणमात्रेण, त्रोटितं भवपञ्जरम् ॥१०॥ एवं सामान्यतस्तावत्, सर्वेषामभिनन्दनम् । कृत्वा प्रत्येकमप्याह, स राजा हर्षनिर्भरः ॥ ११ ॥ तत्र सुबुद्धिं तावदुवाच—सखे! विदितसंसारस्वभावेन त्वया गृहे । इयन्तं तिष्ठता कालं, वयमेव प्रतीक्षिताः ॥ १२ ॥ अन्यथा ते गृहे किं वा, स्यादवस्थानकारणम्? । को नाम राज्यलाभेऽपि, भजेच्चाण्डालरूपताम्? ॥ १३ ॥ तत्साधु विहितं साधु, कृतोऽस्माकमनुग्रहः । एवमाचरता मित्र!, दर्शिता च सुमित्रता ॥ १४ ॥ मध्यमबुद्धिमत्याह—त्वमादावेव धन्योऽसि, यस्य सङ्गो मनीषिणा । नैव कल्पद्रुमोपेतो, नरोऽकल्याणमर्हति ॥ १५॥ अधुना चरितेऽप्यस्य, प्रधानेन मतिं त्वया । स्वभ्रातुर्निर्विशेषेयं, दर्शिता तुल्यरूपता ॥ १६ ॥ तत्साधु विहितं भद्र!, यः पश्चादपि सुन्दरः । सोऽपि सुन्दर एवेति, यतो वृद्धाः प्रचक्षते ॥ १७ ॥ ततो मदनकन्दलीं प्रत्याह—सारं च सुकुमारं च, देवि! काञ्चनपद्मवत् । तावकीनमिदं चित्तं, येनाङ्गीकृतमीदृशम् ॥ १८ ॥ प्रसिद्धा धर्मपत्नीति, यस्त्वं लोकोपचारतः । मम तत्सत्यतां नीतं, कर्तव्येन त्वयाऽधुना ॥ १९ ॥ तत्साधु विहितं देवि!, नास्त्यत्र भवपञ्जरे । नियन्त्रितानां जीवानां, कर्तव्यमपरं वरम् ॥ २० ॥ तथा—यैरभ्युपगता दीक्षा, तानन्यानपि भावतः । स राजा मधुरैरेवं, वाक्यैरानन्द्य तोषतः ॥ २१ ॥ तद्यथा—धन्या यूयं महात्मानः, कृतकृत्या नरोत्तमाः । यैरभ्युपगता तूर्णं, सद्दीक्षा पारमेश्वरी ॥ २२ ॥ तच्चारु विहितं भद्रा!, युक्तमेतद्भवादृशाम् । यूयमेव परं लोके, निर्मिथ्या मम बान्धवाः ॥ २३ ॥ ततश्च—राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, स्थापयित्वा सुलोचनम् । ततः कृतान्यकर्तव्यः, प्रविष्टो जिनमन्दिरे ॥ २४ ॥ तत्र च—विहिताशेषकर्तव्याः, पूजयित्वा जगद्गुरुम् । आचार्येभ्यो निजाकूतं, ते सर्वेऽप्याचचक्षिरे ॥ २५ ॥ ततोऽभिनन्दितास्तेऽपि, सूरिभिः कलया गिरा । अलं

तथा ' सत्यां ' भवतः ' व्याधितप्रभृतीनां पुरतः प्रतिपादयतः, अन्यथा तु वैद्यान्तरवचनेन विसंवाद इति भावः, तथा ' राज्ञोऽपि ' नृपस्यापि भृत्यादिसंबन्धिनमपराधम्–दूषणं ' यथास्फुटं ' येन प्रकारेण व्यक्ततया चौरादेः सकाशात्प्रतीतं तथैव ' व्याकुर्वाणस्य ' अभिदधत इति । अत्र च भवात इत्यनुवृत्तावपि व्याकुर्वाणस्येत्यभिधानं न दुष्टम्, भिन्नवाक्यत्वात्, एवं पूर्वगाथायामपि, लोभ–द्वेषादिना त्वन्यथा प्रकाशने परादिवचनाविसंवाद इति । वचनविसंवादाविसंवादयोश्च दोष-गुणा लोकप्रकटा एव । तथा चोक्तम्—" अनृतवचनवादी चेत्प्रतीतः पुरा, असौ तदनु यदि सत्यं दैवयोगाद् ब्रवीति तदनृतमिति लोके प्रत्ययः, लाघवं स्याद्, भवति पुनरवज्ञा, तद्वतो जीवितं किम् ? । तथा–संपदेरप्रचलवचसां कीर्ति–धर्मा–ऽर्थ–कामाः, कामं लोका विहितमहितात्मीयभावाः समस्ताः । त्यक्त्वा शङ्कां धनमिव निजं गुह्यमावेदयन्ति, सर्वे यद्वा गुरुगुणगणाः सत्यभाजो भवन्ति ॥ १ । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

वचनाविसंवादफलत्वात् क्रियाऽविसंवादस्य, इति तदनन्तरं तमेव धर्मविषयं तावदाह—

किरियाअविसंवाओ, धम्मे जह पन्नवेइ तह कुणइ । गिहिणो किरियं इयरं, जईसु संदंसणाहिंतो ॥५॥

व्याख्या—' क्रियाऽविसंवादः ' प्रागुक्तशब्दार्थः, स च ' धर्मे ' धर्मविषये, कथम् ? इत्याह—' यथा प्रज्ञापयति ' हि–श्रादिभाष्यमध्ये प्ररूपयति श्रावकः सुगुरूपदेशानुसारेण ' तथैव ' प्ररूपणानुसारेण ' करोति ' विधत्ते । ' गृहिणः ' श्रावकस्य ' क्रियां ' सामाचारीं–देवपूजादिद्रव्यस्तवरूपाम्, ' इतराम् ' अन्यां ' संदंसणाहिंतो ' त्ति—सद्दर्शनात् सम्य-

क्त्वात्सकाशात्, ' यतिषु ' इति यतीनां संबन्धिन्या इत्यर्थः । सम्यक्त्वं हि यतीनां श्रावकाणां च यावज्जीवं त्रिविधं त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारेणैव शुद्धं भवति, शेषा च क्रिया भावस्तवरूपा साधूनां, श्राद्धानां तु द्रव्यस्तवरूपा । ततश्चासौ श्रावको यतीनां सम्यक्त्वमेकं विहाय शेषां यतिक्रियाया अन्यां प्ररूपयति करोति चेति करणाविसंवादः, अन्यथा तु प्ररूपणा-क्रिययोर्विसंवाद इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

अथ तमेव व्यवहारविषयं दर्शयन्नुपायाविसंवादमपि शेषपुरुषार्थसाधकतमत्वेन प्राधान्याद्धर्मस्य तद्विषयं तावत् प्रस्तौति—

ववहारे पुण ऊणं, न देइ पडिरूवगं नवा कुणइ । जाणइ उवायमूलं, धम्मस्स य तं तहायरइ ॥ ६ ॥

व्याख्या—धर्मे तावदुक्तः करणाविसंवादो, ' व्यवहारे ' क्रय-विक्रयादिरूपे ' पुनरूनं ' प्रस्तुतमूल्यलभ्यादतिहीनं वस्तु ' न ददाति ' नैव ग्राहकस्य प्रयच्छतीति । ' प्रतिरूपः ' सदृशो व्रीह्यादेरिव पलिञ्जादिः, स एव प्रतिरूपकः, तेन व्यवहारोऽप्युपचारात् प्रतिरूपकः, तं ' न करोति ' न विधत्ते यदि तदा क्रियाऽविसंवाद इत्यर्थः । तथा ' जानाति ' बुध्यते ' उपायाः ' साधनानि तेषामपि ' मूलम् ' आद्यं—वक्ष्यमाणदानादिकं ' धर्मस्य ' पुण्यस्य, चशब्दः पूर्वोऽविसंवादसमुच्चयार्थः । ज्ञात्वा च तदुपायमूलं ' तथैव ' ज्ञातानुसारेण ' आचरति ' व्यापारयति; धर्मादावुपेये दानादिकमेवोपायं व्यापारयन्नुपायाऽविसंवादीति गाथार्थः ॥ ६ ॥

धर्मोपायानेवाह—

दाणं सीलं च तवो, भावणमाईहिं सिज्झए धम्मो । दाणाणमभयदाणं, जिणदाणं साहुदाणं च ॥७॥

व्याख्या—' दानं ' वितरणं, ' शीलं ' मनःसमाधानं, ' तपो ' अनशनादिकं, ' चः ' समुच्चयार्थोऽत्र योज्यः, एते धर्मोपायाः । तथा ' भावना ' अनुमोदनादिप्रधानविशुद्धात्मपरिणामरूपा तत्त्वपरिच्छेदाभ्यासरूपा वा, सा आदिर्येषां त्यागादीनां तैः, किमित्याह—' सिध्यति ' निष्पद्यते ' धर्मः ' श्रेयः । इह च भावनाया दानादिभ्यो भेदेन शेषगुणसंग्राहकाऽऽदिपदसंबद्धत्वेन चोपादानं सर्वेषामप्येषां भावनासनाथानामेव विशिष्टफलसाधकत्वख्यापनार्थम् । दानं चाऽनेकधा, इति विशिष्टविषयं तदाह—' दानानां वितरणानां मध्ये विशिष्टमिति शेषः, ' अभयदानं ' सत्त्वाऽव्यापादनसंकल्पः, जिनदानं साधुदानं च तदुद्देशेन वितरणम् इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

जीवितादिभयभीतानां भयापहरणप्रतिहरणलक्षणतया सुप्रसिद्धत्वादभयदानस्य तदुपेक्ष्य जिनदानमेवाह—

कुसुमाभरणविलेवण,-सुगंधिधूयाइ होइ जिणदाणं । कारावणं च चेई,-हराण तह य वरबिंबाणं ॥८॥

व्याख्या—' कुसुमानि ' जात्यादिपुष्पाणि, ' आभरणानि ' मुकुटाद्यलंकरणानि, ' विलेपनं ' चन्दनादिसमालम्भनं, ' सुगन्धिधूपः ' सुरभिकर्पूरागुरुप्रभृतिद्रव्यसंघातः; ततः कुसुमानि चेत्यादिद्वन्द्वः । आदिशब्दाद् वास-वस्त्र-

एवं वक्ष्यमाणदानेष्वपि । तथा
स्नात्रादिग्रहः । एवञ्चवति ' जिनदानं ' तीर्थकरविषयं वितरणं धर्मोपाय इति योगः ।
' कारणं ' विधापनं ' चैत्यगृहाणां ' जिनमन्दिराणां, ' चः ' अनुक्तसमुच्चये, तेन प्रतिष्ठा-यात्रादिविधापनपरिग्रहः ।
तथेति समुच्चये, ' प्रवरबिम्बानां ' मनोहरजिनप्रतिमानामिति । प्रवरपदं बिम्बपदसमस्तमपि पुष्पादिविशेषणतयाऽपि योज्यं,
योग्यत्वात्, तादृशामेव पुष्पादीनां भावोल्लासनिमित्तत्वात् । इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

एवं परमोत्तमपात्रविषयं दानमभिधाय, अथ गुणतारतम्येनोत्तममध्यमहीनपात्राणां साध्वादीनां क्रमेणाऽभिधित्सुः साधुदानविशेषमाह—

साहूण वसहिदाणं, ओसह-भेसज्ज-वत्थ-पत्ताणं । आहारस्स जहाविहि, दाणं साहूणमुचियस्स ॥९॥

व्याख्या—' साधुभ्यो ' भावयतिभ्यो ' वसतिदानम् उपाश्रयवितरणम्, आदावेव पार्थक्येन चोपादानं शेषदाना-
नामप्येतद्दानहेतुकतया विशिष्टतरोपष्टम्भनिमित्तत्वाद् अस्य प्राधान्यख्यापनार्थम् । श्रूयते हि—" जो देइ उवस्सयं मुणि-
वराण, तव-नियम-बंभ-जुत्ताणं । तेणं दिन्ना वत्थ-ऽन्न,—पाण-सयणा-सण वियप्पा ॥ १ ॥ " ' औषधं ' नाग-
रादि, ' भैषज्यं ' नागर-मरिचादिमेलकः, ' वस्त्र-पात्रे ' प्रतीते, ततो द्वन्द्वः, तेषाम् । तथा ' आहारस्य ' अशनादेः ।
सर्वेषां चैषां दानं ' यथाविधि ' संभ्रमातिशय-सुपात्र-शुद्धदेयाद्यन्वेषणरूपसूत्रोपदेशानतिक्रमेण । तथा चोच्यते—" अभि-
मुहगमणं आसण,-वंदणमह संविभागदाणं च । पुणरवि वंदण अणुवयण, सक्कारो छव्विहो एस ॥ १ ॥ " तथा पात्र-

प्रथमगुणैरलंकृतं, दायकोऽपि पुलकं दधचंनी, देयवस्तु परिशुद्धं, पुष्कलतपसामिदं फलमिति । सर्वानुष्ठानेषु विधेरभिमता-
पादकत्वेऽपि यद् साधुदानेऽभिधानं विशेषतस्तद् यथाकथंचित्तेभ्यो दत्तं महाफलमेवेत्यधुनातनसातशीलदेशनानिराकर-
णार्थमिति मन्तव्यम् । साधूनामुचितस्यैव यतिजनयोग्यस्य वस्त्राहारादेः, न सुवर्णादेः, तस्यापि प्रासुकैषणीयस्येत्यर्थः ।
अथवा साधूनां शोभनानाम्, इत्यौषधादीनामेव विशेषणम् । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

अथ साधर्मिकानुकम्पादाने प्राह—

साहम्मियाण दाणं, अहीणधम्माण तह विसेसेणं । दीणाईणणुकंपा,–दाणं धम्मस्सुवाउत्ति ॥१०॥

व्याख्या—' साधर्मिकेभ्यः ' समानदेव–गुरुप्रतिपत्तिमद्भ्यः श्रावकेभ्यो ' दानं ' बन्धुबुद्ध्या वस्त्रा–ऽऽहारादिवि-
तरणम् । तथा चोक्तम्—" दीनानाथसधर्मचारिणि जने संमानदानादिभिः, यः सज्ञातिकुलेप्सितेऽपि विधिना सद्बन्धु-
बुद्ध्या भृशम् । वात्सल्यं विदधाति कारयति वा धर्मप्रशंसास्पदं, स श्राद्धः कथितो विवेकमहतामेकः सतामग्रणीः ॥१॥"
' अहीनधर्मेभ्यश्च ' संपूर्ण–विशुद्धाणुव्रताद्यनुष्ठानेभ्यः । तथेति समुच्चयार्थो योजित एव । ' विशेषेण ' अतिशयेन विशि-
ष्टतरमित्यर्थः । एतस्यैव च सम्यक्त्वाचारेषु वात्सल्यरूपतया महाफलता गीयते । तदुक्तम्—" साहम्मियथिरकरणं,
वच्छल्लं सासणस्स सारोत्ति । मग्गसहायत्तणओ, तहा अणासो य धम्माओ ॥ १ ॥ " तथा ' दीनादीनां ' निःस्व–
निर्नाथ–रोगार्त्तप्रभृतीनाम् ' अनुकम्पादानं ' करुणामात्रेण तदुचितवस्तुवितरणम् । उपलक्षणं चैतत्, तेन गृहागतस्य

सर्वस्य भिक्षाचरादेरुचितदानं ज्ञानदानं च, किम् ? इत्याह—' धर्मस्योपायः ' पुण्यस्य साधकतमम् । ' इति ' शब्दो दानलक्षणधर्मोपायपरिसमाप्तौ । इति गाथार्थः ॥ १० ॥

अथ शीलादित्रयमाह—

सीलं चित्तसमाहाण–सो उ सामाइयाइकरणेण । होइ चउत्थाइ तवो, भावण नेया दुवालसहा ॥११॥

व्याख्या—' शीलं ' तु सदाचारः । पुनः किम् ? इत्याह—' चित्तसमाधानं ' विशुद्धान्तःकरणैकाग्र्यम् । ' ओ ' इति निपातः पादपूरणे, ' तुः ' पुनरर्थो योजित एव । ' सामायिकादिकरणेनेति ' समस्य–रागादिरहितस्य सत आयो–ज्ञानादीनां लाभः समायः, स एव विनयादेराकृतिगणत्वाद् इकण्प्रत्यये सामायिकं–सर्वसावद्ययोगविरतिपरिणामः, तत्पूर्वकमनुष्ठानं च । आदिशब्दाद्देशविरतिपरिणामादिग्रहः, तस्य करणं–विधानं प्रतिपत्तिरिति यावत्, तेन करणभूतेन ' भवति ' वर्तते ज्ञेयमित्येवंरूपतयाऽत्र वक्ष्यमाणक्रियायोगः । तथा ' चतुर्थं ' भोजनचतुष्टयत्यागलक्षणम् एकोपवासरूपमागमप्रसिद्धम्, आदिशब्दात् षष्ठाऽष्टमादिपरिग्रहः । तत्किम् ? इत्याह—' तप ' इति निराशंसविशुद्धाध्यवसायेन बाह्याभ्यन्तरतनुतापकानुष्ठानविशेषः । तथा ' भावना ' पूर्वोक्तस्वरूपानुप्रेक्षा ' ज्ञेया ' ज्ञातव्या श्रावकेण ' द्वादशधेति ' द्वादशप्रकारा । तदुक्तम्—भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वमशुचित्वं संसारः कर्माश्रवः संवरविधिश्च निर्जरा लोकविस्तरः धर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ता च बोधेः सुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः । एवं दानादिकं

प्रथमगुणैरलंकृतं, दायकोऽपि पुलकं दधचंनी, देयवस्तु परिशुद्धं, पुष्कलतपसामिदं फलमिति । सर्वानुष्ठानेषु विधेरभिमतार्थमिति मन्तव्यम् । साधूनामुचितस्यैव यतिजनयोग्यस्य वस्त्राहारादेः, न सुवर्णादेः, तस्यापि प्रासुकैषणीयस्येत्यर्थः । पादकत्वेऽपि यत् साधुदानेऽभिधानं विशेषतस्तद् यथाकथंचित्तेभ्यो दत्तं महाफलमेवेत्यधुनातनसातशीलदेशनानिराकरणार्थम् । अथवा साधूनां शोभनानाम्, इत्यौषधादीनामेव विशेषणम् । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

अथ साधर्मिकानुकम्पादाने प्राह—

साहम्मियाण दाणं, अहीणधम्माण तह विसेसेणं । दीणाईणणुकंपा,–दाणं धम्मस्सुवाउत्ति ॥१०॥

व्याख्या—' साधर्मिकेभ्यः ' समानदेव-गुरुप्रतिपत्तिमद्भ्यः श्रावकेभ्यो ' दानं ' बन्धुबुद्ध्या वस्त्रा-ऽऽहारादिवितरणम् । तथा चोक्तम्—" दीनानाथसधर्मचारिणि जने संमानदानादिभिः, यः सज्जातिकुलेप्सितेऽपि विधिना सद्बन्धुबुद्ध्या भृशम् । वात्सल्यं विदधाति कारयति वा धर्मप्रशंसास्पदं, स श्राद्धः कथितो विवेकमहतामेकः सतामग्रणीः ॥१॥ " ' अहीनधर्मेभ्यश्च ' संपूर्ण-विशुद्धाणुव्रताद्यनुष्ठानेभ्यः । तथेति समुच्चयार्थो योजित एव । ' विशेषेण ' अतिशयेन विशिष्टतरमित्यर्थः । एतस्यैव च सम्यक्त्वाचारेषु वात्सल्यरूपतया महाफलता गीयते । तदुक्तम्—" साहम्मियथिरकरणं, वच्छल्लं सासणस्स सारोत्ति । मग्गसहायत्तणओ, तहा अणासो य धम्माओ ॥ १ ॥ " तथा ' दीनादीनां ' निःस्व-निर्नाथ-रोगार्तप्रभृतीनाम् ' अनुकम्पादानं ' करुणामात्रेण तदुचितवस्तुवितरणम् । उपलक्षणं चैतत्, तेन गृहागतस्य

व्याख्या—न केवलं उद्धारादिना न ददाति, 'भाण्डमपि' कुङ्कुमादिक्रयाणकमपि 'निजकमूल्यात्' प्रायकस्वक्रीयमूल्याद् 'अतिमहार्घे' द्विगुण-त्रिगुणादिभावेन अत्यन्तबहुमूल्यं 'न' नैव 'संग्रहे' प्रभूततरं गृहीत्वा भाण्डशालादिस्थापनिकायां 'करोति' विधत्ते मतिमानिति योगः, तादृशस्य प्रायः क्षतिहेतुत्वात्। तथा 'अश्व-करि-गवादीन्' तुरग-हस्ति-वृषभ-करभादींश्चतुष्पदभेदान् नैव 'निजार्थे' स्वार्थे तल्लाभेच्छुः 'धारयति' संगृह्णाति 'मतिमान्' सद्बुद्धिः श्राद्ध इति प्रक्रमः। प्रभूतकालमश्वादिधारणं हि खादन-मरणादिभिरवश्यं क्षतिहेतुः, गृहीतमात्रविक्रयोऽपि केशवाणिज्यकर्मादानरूपतया निषिद्धः, इति तद्वाणिज्यं न कार्यम्। इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

तथा—

कप्पाससुत्तवत्थाइ,–संगहं कुणइ धन्नमाईणं। अइपडियविच्चयाण वि, न ते उ संगहणमिच्छन्ति ॥१४॥

व्याख्या— देशविशेषरूढ्या 'कप्पासो' रूतमुच्यते, तेन 'कर्पाससूत्रवस्त्रादीनां' रूत-तन्तु-वसन-प्रवाल-मौक्तिकमञ्जिष्ठा-पूगादीनां 'संग्रहं' भाण्डशालादौ बहुकालमपि धारणां 'करोति' विधत्ते, एषामजुगुप्सितत्वेन तथाविधजीवसंसक्तिविकलत्वेन च लोकलोकोत्तराऽनिषिद्धत्वेन कथंचिदल्पलाभत्वेऽपि संग्रहस्य समीचीनत्वात्। रूतादिविपरीतस्य तु अत्यन्तं निषेधमाह—'धान्यं' तिल-गोधूमादिकम्, आदिशब्दाद् लाक्षा-गुड-स्नेह-कुसुम्भ-नीली-सत्कूडादिग्रहः। तेषां पुनः अतिपतितवेच्चकानामपि प्रायिकतन्मूल्यापेक्षयाऽत्यन्तसमर्घाणामपि, आस्तां महार्घाणामित्यपिश-

धर्मोपायत्वेन सम्यगवगम्य तथैव व्यापारयत उपायाविसंवादः । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

अथ धर्मानुषङ्गिकफलत्वादर्थस्य तदुपायं नैश्चयिकमाह—

अत्थोवाओ पुन्नं, तं पुण सच्चेण ववहरंतस्स । अहवा अइलोभेणं, उद्धारगमाइ नो देइ ॥ १२ ॥

व्याख्या—' अर्थोपायो ' द्रव्योपार्जननिदानं ' पुण्यं ' सुकृतं, तत्पुनः सुकृतं ' सत्येन ' वचन-क्रियाद्यविसंवादलक्षणेन ' व्यवहरतः ' क्रय-विक्रयादि कुर्वतः श्राद्धस्य भवति, लोक-लोकोत्तराऽनिन्दितव्यवहारस्य चौर्यादिपरिहारस्येव सुकृतसाधनत्वाविसंवादात्; अनेन पुण्य-व्यवसाययोः संहतयोः फलसाधकत्वमिति लक्षयति । अथ व्यावहारिकमपि तदुपायगणमभिधित्सुर्व्यवहारस्यैव विधेयाविधेयविभागमाह—' अथवा ' इति प्रकारान्तरद्योतकमव्ययम्, ततो ' अतिलोभेन ' सातिशयधनगार्ध्येन, ' उद्धारकादि नेति ' उद्धारकं सुवर्णादिग्रहणकमन्तरेण प्रतिभूमात्रग्रहणावष्टम्भपूर्वकं स्वद्रविणवितरणम् । मकारोऽलाक्षणिक इति । आदिशब्दात् साक्षिमात्रग्रहणपूर्वकदानग्रहः, तेन, अत्र तृतीयालोपः प्राकृतत्वात्; ' न ददाति ' न वितरति स्वद्रव्यं श्रावकः, तथा दाने हि कदाचिद् बहुलाभसंभवेऽपि भूयसो लोकस्य कुशीलत्वेन प्रायो नीव्या अपि क्षतिसंभवादस्याऽविधेयत्वम् । एवमन्यत्रापि यथासंभवं द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

तथा—

भंडंपि अइमहग्घं, न संगहे कुणइ निययमुल्लाउ । आसकरिगोणमाई, न नियट्ठा धारए मइमं ॥१३॥

व्याख्या—न केवलं उद्धारादिना न ददाति, 'भाण्डमपि' कुङ्कुमादिक्रयाणकमपि 'निजकमूल्यात्' प्रायकस्वकीयमूल्याद् 'अतिमहार्घं' द्विगुण-त्रिगुणादिभावेन अत्यन्तबहुमूल्यं 'न' नैव 'संग्रहे' प्रभूततरं गृहीत्वा भाण्डशालादिस्थापनिकायां 'करोति' विधत्ते मतिमानिति योगः, तादृशस्य प्रायः क्षतिहेतुत्वात्। तथा 'अश्व-करि-गवादीन्' तुरग-हस्ति-वृषभ-करभादींश्चतुष्पदभेदान् नैव 'निजार्थं' स्वार्थं तल्लाभेच्छुः 'धारयति' संगृह्णाति 'मतिमान्' सबुद्धिः श्राद्ध इति प्रक्रमः। प्रभूतकालमश्वादिधारणं हि खादन-मरणादिभिरवश्यं क्षतिहेतुः, गृहीतमात्रविक्रयोऽपि केशवाणिज्यकर्मादानरूपतया निषिद्धः, इति तद्वाणिज्यं न कार्यम्। इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

तथा—

कप्पासमुत्तवत्थाइ,-संगहं कुणइ धन्नमाईणं। अइपडियविच्चयाण वि, न ते उ संगहणमिच्छन्ति ॥१४॥

व्याख्या— देशविशेषरूढ्या 'कप्पासो' रूतमुच्यते, तेन 'कर्पाससूत्रवस्त्रादीनां' रूत-तन्तु-वसन-प्रवाल-मौक्तिकमञ्जिष्ठा-पूगादीनां 'संग्रहं' भाण्डशालादौ बहुकालमपि धारणं 'करोति' विधत्ते; एषामजुगुप्सितत्वेन तथाविधजीवसंसक्तिविकलत्वेन च लोकलोकोत्तराऽनिषिद्धत्वेन कथंचिदल्पलाभत्वेऽपि संग्रहस्य समीचीनत्वात्। रूतादिविपरीतस्य तु अत्यन्तं निषेधमाह—'धान्यं' तिल-गोधूमादिकम्, आदिशब्दाद् लाक्षा-गुड-स्नेह-कुसुम्भ-नीली-सक्तूडादिग्रहः। तेषां पुनः अतिपतितवेचकानामपि प्राधिकतन्मूल्यापेक्षयाऽत्यन्तसमर्घाणामपि, आस्तां महार्घाणामित्यपिश-

न्दार्थः, 'न' नैव ते श्राद्धाः, 'तुः' पुनरर्थो योजित एव, 'संग्रहणं' भाण्डशालादिषु बहुकालस्थापनम् 'इच्छन्ति' अभिलषन्ति कर्तुमिति शेषः। न चात्र 'धन्नाइयां तु संगहणं' इति भाष्येण विरोधः शङ्कनीयः, तत्र हि खादन-मरणाद्यनेकाऽपायाकुलत्वेन द्रव्यार्जनानुपायत्वमश्वादिसंग्रहस्य प्रत्यपादि; धान्यादिसंग्रहस्य तु प्रायस्तथाविधाऽपायाभावाद् द्रव्यार्जनोपायत्वमार्थं, न तु तत्संग्रहस्य विधेयत्वम्। एतदेव च 'इच्चाह अत्थुवाउ' इत्याद्यभिदधता तत्रैव स्पष्टीकृतम्, तथाविधाऽश्वादिव्यवहाराणां हि प्रचुरतरत्रसादिजीवात्यन्तसंसक्तिमत्तया भगवत्यादिषु लाक्षावाणिज्यत्वेन प्रतिपादनात्। विधेयाविधेयत्वचिन्ता तु द्रव्योपायाणां सूत्रे, तत्र च व्यक्तो निषेधस्तत्संग्रहस्य। न च व्याख्येयसूत्रनिषिद्धं भगवत्यादिनिषिद्धं च भगवतीसूचिकार एव भगवान् भाष्यकारस्तमनुज्ञास्यतीति संभवति, तस्माद् यथाव्याख्यानमेव सूत्रार्थः समीचीन इति व्यवस्थितम्। इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तथा—

अंगोवरि उद्धारं, निच्छइ अइलाभयं मुणेऊणं। थेवेण वि लाभेणं, बंधेणं अहव रुक्केणं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'अङ्गं' ग्राहकस्य शरीरं, तदुपरीति-तदेव लग्नकं विधाय विश्वासातिशयाद् यद्दीयते तद् अङ्गोपरीत्युच्यते। तादृशमुद्धारकमुक्तस्वरूपम् 'अतिलाभदं' प्रचुरतरद्रव्यायनिदानं 'ज्ञात्वा' मनसा विभाव्यापि 'नेच्छति' नाभिलषति दातुमिति शेषः। कथं तर्हि ददाति ? इत्याह—'स्तोकेनापि' अल्पीयसाऽपि लाभेन द्रव्यप्राप्त्या संभावितेन

बन्धेन सुवर्णादिग्रहणकग्रहणेन । ' अथवा ' इति पक्षान्तरसंसूचनार्थः, ' रुकेणं ति ' साक्षात्सुवर्णादिग्रहणेनैव, नान्यथा प्रकारान्तरेण, द्युद्धारकादिना दीयमानस्याऽवश्यं मूलक्षतिहेतुत्वेन अस्यैव प्रकारद्वयस्य साधीयस्त्वादिति भावः । इत्यर्थोपाय इति । एवं कामोपायोऽपि स्त्रीषु साम-दान-माधुर्यादिप्रवृत्तिः । धर्मोपाय एव तु निःशेषोऽपि पारम्पर्येण मोक्षोपाय एव ज्ञेय इति । न चाऽनयोरर्थ-कामोपाययोर्वक्ष्यमाणार्थ-कामकौशलाभ्यामभेदः, अर्थकौशलं हि भाण्डस्यैव प्राधान्याप्राधान्यपरिज्ञाननैपुण्यं तत्पूर्वकश्च संग्रह इति । तथाविधस्यैव भाण्डादेर्ग्रहणाऽग्रहणविधिः सत्यत्वेनैव च व्यवहर्तव्यमिति तु अर्थोपाय इति । तथा कामकौशलं स्त्रीमात्रस्येङ्गिताकारादिना शुभाशुभभावनिश्चयादिकं, तन्निश्चये तत्संदेहे वा स्वरचावमक्रियास्वस्खलितप्रवृत्तिरप्युपचारात्तत्कौशलम् । स्वदारा हि विराधिताः कदाचिद् वधाद्यनर्थकरणेऽपि प्रवर्तेरन्निति स्वदाराणामेव सर्वप्रयत्नेन चित्ताराधनप्रवृत्तिरेव तु कामोपाय इति । एवं सकलपुरुषार्थोपायानवगम्य तथैव प्रवर्तमानस्योपायाविसंवादः । इति गाथार्थः ।. १५ ॥

अथ भावाविसंवादमाह—

पिइ-माइ-भइणि-भाउ य, भावं संवयइ जेण तं कुज्जा । अहवा वि परुविंतो, जहट्ठियं पन्नविज्जा उ ॥

व्याख्या—' पितृ-मातृ-भगिनी-भ्रातॄणां ' प्रतीतानां, ' भावः ' प्रियाप्रियादिषु शुभाशुभादिषु परिणामः, स संवदति, तद्विरुद्धभावान्तरानुत्पादेन संघटते येन केनापि कृतेन सता प्रियादिविषयदानादानादिना तद्दानादिकं ' कुर्याद् '

न्दार्थः, 'न' नैव ते श्राद्धाः, 'तु' पुनरर्थो योजित एव, 'संग्रहणं' भाण्डशालादिषु बहुकालस्थापनम् 'इच्छन्ति' अभिलपन्ति कर्तुमिति शेषः । न चात्र 'मत्वाहणं तु संगहणं' इति भाष्येण विरोधः शङ्कनीयः, तत्र हि खादन-मरणाधनेकाऽपायाकुलत्वेन द्रव्यार्जनानुपायत्वमश्वादिसंग्रहस्य प्रत्यपादि; धान्यादिसंग्रहस्य तु प्रायस्तथाविधाऽपायाभावाद् द्रव्यार्जनोपायत्वमात्रं, न तु तत्संग्रहस्य विधेयत्वम् । एतदेव च 'इचाइ अत्थुवाउ' इत्याद्यभिदधता तत्रैव स्पष्टीकृतम्, तथाविधाऽश्वादिव्यवहाराणां हि प्रचुरतरत्रसादिजीवात्यन्तसंसक्तिमत्तया भगवत्यादिषु लाक्षावाणिज्यत्वेन प्रतिपादनात् । विधेयाविधेयत्वचिन्ता तु द्रव्योपायानां सूत्रे, तत्र च व्यक्तो निषेधस्तत्संग्रहस्य । न च व्याख्येयसूत्रनिषिद्धं भगवत्यादिनिषिद्धं च भगवतीवृत्तिकार एव भगवान् भाष्यकारस्तमनुज्ञास्यतीति संभवति, तस्माद् यथाव्याख्यानमेव सूत्रार्थः समीचीन इति व्यवस्थितम् । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तथा—

अंगोवरि उद्धारं, निच्छइ अइलाभयं मुणेऊणं । थेवेण वि लाभेणं, बंधेणं अहव रुक्केणं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'अङ्गं' ग्राहकस्य शरीरं, तदुपरीति-तदेव लग्नकं विधाय विश्वासातिशयाद् यद्दीयते तद् अङ्गोपरीत्युच्यते । तादृशमुद्धारकमुक्तस्वरूपम् 'अतिलाभदं' प्रचुरतरद्रव्यायनिदानं 'ज्ञात्वा' मनसा विभाव्यापि 'नेच्छति' नाभिलपति दातुमिति शेषः । कथं तर्हि ददाति ? इत्याह—'स्तोकेनापि' अल्पीयसाऽपि लाभेन द्रव्यप्राप्त्या संभावितेन

'न कुर्याद्' विदध्यान्नैव । अमुमेवार्थं स्पष्टप्रतिपत्तये व्यतिरेकेणाह—'किं पुनरिति' किन्तु येन पूर्वोदितकलहादिपरिहारलक्षणेन कृत्येन 'स्थिरः' प्रतिपत्तिकालाद् दृढतरो 'भवति' जायते भावस्तत् 'करोति' विधत्ते श्राद्धः । पुनः करणक्रियाभिधानं भिन्नवाक्यत्वाददुष्टमिति । न चाऽस्यापि वक्ष्यमाणधर्मानुगतभावकौशलादभेदः, तद्धि इङ्गितादिना भावज्ञानं मुख्यतः, उपचारतस्तु तत्पूर्वकं स्थिरीकरणादिकम् । अयं तु भावस्थिरीकरणहेतुक्रियाविशेषरूपः । तदत्र क्रियायाः प्राधान्यं, तत्र तु ज्ञानस्य प्राधान्यमिति भेदः । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

समस्तपुरुषार्थदा जिनवरेन्द्रवाणी च या, कषयविरतिर्यथा कलुषसन्ततिच्छेदिनी ।
ऋजुव्यवहृतिः सदा भवति कस्य हंसीव सा, न मानसविहारिणी स्फुरदगण्यपुण्यश्रियः ॥ १ ॥

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ ऋजुमतिव्यवहरणं नाम चतुर्थस्थानकं विवरणतः समाप्तम् ॥

अथ गुरुशुश्रूषानामकं पञ्चमं स्थानकम् ।

उक्तं सप्रभेदमृजुमतिव्यवहरणम् । अथैतस्यैव प्रधानकारणभूतां गुरुशुश्रूषां सप्रभेदामाह—

विदध्यात्, भावमिति द्वितीया प्रथमार्थे प्राकृतत्वात् । साधर्मिकाणां हि पित्रादीनां सर्वत्र प्रिये पुत्रादौ साधर्मिकादौ च सर्वप्रयत्नेन दानादिकं, तत्प्रत्यनीकेषु च मानभ्रंशादिकम्, असाधर्मिकाणां तु स्वकीयधर्मानुगतभावाऽबाधया प्रधानव- स्त्रादिदानेन तच्चित्तावर्जनमात्रार्थं, तत्प्रियपुत्रादौ तथैव दानादिकं विदधानस्तद्भावाऽविसंवादको भवेदिति भावः । न चाऽस्य वक्ष्यमाणेहलोकगुरुशुश्रूषया अभेदः, सा हि पित्रादीनामेव क्वचिद्दानादौ प्रवर्तमानानां देयसंपादनाद्युपचारेण मनः- समाधानापादनरूपा, अयं तु तत्प्रियपुत्राद्युपचारेणेति भेदः । लौकिकभावाऽविसंवादं प्रतिपाद्य लोकोत्तरमप्याह—' अथ- वाऽपीति ' अथवेति भावाविसंवादप्रकारान्तरसंसूचनार्थः, अपिर्भिन्नक्रमः, ततः ' प्ररूपयन् ' किञ्चिज्जीवादितत्त्वं कस्यापि पुर उपदिशन् आदौ ' यथास्थितं ' येन प्रकारेण प्रमाणेन प्रतिष्ठितं तथैव ' प्रज्ञापयेत् ' प्रतिपादयेत्, अन्यथा तु स्वकी- यस्य प्रेक्षावतः श्रोतुर्वा भावस्य विसंवादः स्यात् । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

तमेव प्रकारान्तरेणाह—

अहिणवधम्माणं वा, जेण विसंवयइ धम्मपरिणामो । न तहा कुज्जा किं पुण, जेण थिरो होइ तं कुणइ ॥

व्याख्या—' अभिनवधर्माणां ' तत्कालप्रतिपन्नविशुद्धार्हन्मार्गाणां सत्त्वानां चेति पूर्ववत् । येन केनापि कलहा- सम्भाषण-परबकक्रियाद्यशुद्धव्यवहार—चैत्यवन्दनपूजाप्रतिक्रमणाद्यविधिप्रवृत्तिदर्शनादिना ' विसंवदति ' विघटते धर्मपरिणामो विशुद्धमार्गप्रतिपत्त्यध्यवसायः, भवतोर्नित्याभिसंबन्धात्, तत्कृत्यं तेनाभिनवधर्मभावोपघातकत्वप्रकारेण

'न कुर्याद्' विदध्यान्नैव। अमुमेवार्थं स्पष्टप्रतिपत्तये व्यतिरेकेणाह—'किं पुनरिति' किन्तु येन पूर्वोदितकलहादिपरिहारलक्षणेन कृत्येन 'स्थिरः' प्रतिपत्तिकालाद् दृढतरो 'भवति' जायते भावस्तत् 'करोति' विधत्ते श्राद्धः। पुनः करणक्रियाभिधानं भिन्नवाक्यत्वाददुष्टमिति। न चाऽस्यापि वक्ष्यमाणधर्मानुगतभावकौशलादभेदः, तद्धि इङ्गितादिना भावज्ञानं मुख्यतः, उपचारतस्तु तत्पूर्वकं स्थिरीकरणादिकम्। अयं तु भावस्थिरीकरणहेतुक्रियाविशेषरूपः। तदत्र क्रियायाः प्राधान्यं, तत्र तु ज्ञानस्य प्राधान्यमिति भेदः। इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

समस्तपुरुषार्थदा जिनवरेन्द्रवाणी च या, कषायविरतिर्यथा कलुषसन्ततिच्छेदिनी।
ऋजुव्यवहृतिः सदा भवति कस्य हंसीव सा, न मानसविहारिणी स्फुरदगण्यपुण्यश्रियः ॥ १ ॥

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ ऋजुमतिव्यवहरणं नाम चतुर्थस्थानकं विवरणतः समाप्तम् ॥

अथ गुरुशुश्रूषानामकं पञ्चमं स्थानकम्।

उक्तं सप्रभेदमृजुमतिव्यवहरणम्। अथैतस्यैव प्रधानकारणभूतां गुरुशुश्रूषां सप्रभेदामाह—

विदध्यात्, भावमिति द्वितीया प्रथमार्थे प्राकृतत्वात् । साधर्मिकाणां हि पित्रादीनां सर्वत्र प्रिये पुत्रादौ साधर्मिकादौ च सर्वप्रयत्नेन दानादिकं, तत्प्रत्यनीकेषु च मानभ्रंशादिकम्, असाधर्मिकाणां तु स्वकीयधर्मानुगतभावाऽबाधया प्रधानवस्त्रादिदानेन तच्चित्तावर्जनमात्रार्थं, तत्प्रियपुत्रादौ तथैव दानादिकं विदधानस्तद्भावाऽविसंवादको भवेदिति भावः । न चाऽस्य वक्ष्यमाणेहलोकगुरुशुश्रूषया अभेदः, सा हि पित्रादीनामेव क्वचिद्दानादौ प्रवर्तमानानां देयसंपादनाद्युपचारेण मनःसमाधानापादनरूपा, अयं तु तत्प्रियपुत्राद्युपचारेणेति भेदः । लौकिकभावाऽविसंवादं प्रतिपाद्य लोकोत्तरमप्याह—' अथवाऽपीति ' अथवेति भावाविसंवादप्रकारान्तरसंसूचनार्थः, अपिर्भिन्नक्रमः, ततः ' प्ररूपयन् ' किञ्चिज्जीवादितत्त्वं कस्यापि गुरु उपदिशन् श्राद्धो ' यथास्थितं ' येन प्रकारेण प्रमाणेन प्रतिष्ठितं तथैव ' प्रज्ञापयेत् ' प्रतिपादयेत्, अन्यथा तु स्वकीयस्य प्रेक्षावतः श्रोतुर्वा भावस्य विसंवादः स्यात् । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

तमेव प्रकारान्तरेणाह—

अहिणवधम्माणं वा, जेण विसंवयइ धम्मपरिणामो । न तहा कुज्जा किं पुण, जेण थिरो होइ तं कुणइ ॥

व्याख्या—' अभिनवधर्माणां ' तत्कालप्रतिपन्नविशुद्धार्हन्मार्गाणां सत्त्वानां चेति पूर्ववत् । येन केनापि कलहाऽसभ्यभाषण-परवञ्चक्रियाद्यशुद्धव्यवहार-चैत्यवन्दनपूजाप्रतिक्रमणाद्यविधिप्रवृत्तिदर्शनादिना ' विसंवदति ' विघटते धर्मपरिणामो विशुद्धमार्गप्रतिपत्त्यध्यवसायः, यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्, तत्कृत्यं तेनाभिनवधर्मभावोपघातकत्वप्रकारेण

तृतीयभेदमाह—' भावे तु ' भावविषया पुनरेवं शुश्रूषा ' तयोः ' पित्रोः, ' अनुकूलं ' मनःप्रसादसंपादकं देवद्रव्य-संपत्ति-च्छन्दानुवर्तनादिकमनुसरति-करोतीति, ' दानादिषु ' ताभ्यामेव विधीयमानबान्धवादिविषयाभीप्सिताहारादि-वितरणादिषु, एतदपि विशेषतः साधर्मिकादिविषयदानादौ बोद्धव्यम् । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

अथ लोकोत्तरगुरूंस्तच्छुश्रूषाभेदांश्चाह—

अहवा वि गुरू सम्मत्त—दायगा ताण होइ सुस्सूसा । इंताणभिमुहगमणं, उट्ठाणं उट्ठिएसु च ॥ ३ ॥

व्याख्या—अथवेति पक्षान्तरे, ' गुरवो ' गौरवार्हाः सम्यक्त्वदायका भवकोटाकोटीदुरापतत्त्वार्थविषयतयेति प्रत्य-योत्पादकाः, तेषां ' भवति ' जायते ' शुश्रूषा ' उपास्तिः कर्तव्येति शेषः । तत्रापि सेवां तावदाह—' आगच्छताम् उद्यत-विहारेण देशान्तरादेरागमनं विदधतां गुरूणां क्वचिद् ' अभिमुखगमनं ' संमुखीनं यानम् ' उत्थानं ' ससंभ्रममासनत्य-जनम् ' उत्थितेषु ' ऊर्ध्वस्थितेषु पुनः । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

तथा—

विस्सामणाइ सम्मं,—ठियाणऽणुव्वयणमेव जंताणं । संपाडणमेयाणं, समिच्छियाणं विसुद्धाणं ॥४॥

व्याख्या—' विश्रामणं ' स्वाध्यायादिश्रान्तानां त्रिविधसंबाधनतया शारीरश्रमापनोदनम्, आदिशब्दात्तथाविधाऽन्य-वैयावृत्त्यभेदग्रहणं, तत् ' सम्यक् ' भावसारं त्वगादिसुखहेतुत्वेन वा ' स्थितानां ' सुखासनासीनानाम् ' अनुव्रजनमेव '

गुरुसुस्सूसा तिविहा, सेवासंपाडणेण भावे य । इहलोय गुरू पियरो, सुस्सूसणं कुणइ ताणं ॥१॥

व्याख्या—' गुरूणां ' पूर्वोक्तस्वरूपाणां ' शुश्रूषा ' सामान्येन पर्युपासना ' त्रिविधा ' त्रिप्रकारा । सेवासंपादने-नेति "शिरोनमनाञ्जलिप्रग्रहसमासन्नसदावस्थिति-ससंभ्रमादेशादिविधानं सेवा, वाञ्छिताहारादिसकलवस्तुभिस्तद्-इष्टपरिजनादिकार्यसंपादनमेव च संपादनम्; ताभ्यां ते एव वा शुश्रूषा, एकवचनं प्राकृतत्वात् समाहाराद्वा । भाव आत्म-परिणामविशेषः, तद्धेतुर्विशिष्टदान-संमानादिरपि भावः, तत्र च तद्विषये च शुश्रूषेति प्रकृतम् । भावस्य च भिन्नविभक्तित्वेन भेदेन चोपन्यासः पूर्वद्वयमपाद्यत्वात् प्राधान्यख्यापनार्थः । गुरुशुश्रूषेत्युक्तम्, तत्र च ' इहलोके ' एतद्भवे एवाऽचिन्त्य-महिमचिन्तामणिकल्पसद्धर्मप्रभृतिसकलपुरुषार्थसंपत्तिनिमित्तजन्मसंपादकत्वाद् ' गुरू ' गौरवार्हौ ' पितरौ ' माता-पितरौ, ततस्तयोः ' शुश्रूषणं ' पूर्वोपदर्शितशिरोनमनादिसेवालक्षणमादरतः ' करोति ' विधत्ते । अनेन च सामान्यवचनेन प्रायः शुश्रूषाभेदः प्रतिपादितः । इति गाथार्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीय-तृतीयावाह—

आहार-वत्थ-सयणा-इएसु उज्जमइ इच्छियतरेसु । भावे उ ताणमणुकूल-मायरे दाणमाईसु ॥२॥

व्याख्या—' आहार-वस्त्र-शयनादिकेषु ' भोजना-ऽऽच्छादन-शय्यो-पवेशना-ऽलंकारादिषु, ' ईप्सिततरेषु ' मनोहारितयाऽत्यन्तप्रियेषु ' उद्यच्छति ' सर्वादरेणोद्यमं करोति, तयोः संपादयत्येतान् इत्यर्थः । अनेन द्वितीयभेद उक्तः । अथ

तृतीयभेदमाह--' भावे तु ' भावविषया पुनरेवं शुश्रूषा ' तयोः ' पित्रोः, ' अनुकूलं मनःप्रसादसंपादकं देवद्रव्य-संपत्ति--च्छन्दानुवर्तनादिकमनुसरति--करोतीति, ' दानादिषु ' ताभ्यामेव विधीयमानबान्धवादिविषयाभीप्सिताहारादि-वितरणादिषु, एतदपि विशेषतः साधर्मिकादिविषयदानादौ बोद्धव्यम् । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

अथ लोकोत्तरगुरुंस्तच्छुश्रूषाभेदांश्चाह—

अहवा वि गुरू सम्मत्त--दायगा ताण होइ सुस्सूसा । इंताणभिमुहगमणं, उट्ठाणं उट्ठिएसु च ॥ ३ ॥

व्याख्या—अथवेति पक्षान्तरे, ' गुरवो ' गौरवार्हाः सम्यक्त्वदायका भवकोटाकोटीदुरापतत्त्वार्थविषयतयेति प्रत्ययोत्पादकाः, तेषां ' भवति ' जायते ' शुश्रूषा ' उपास्तिः कर्तव्येति शेषः । तत्रापि सेवां तावदाह--' आगच्छताम् उद्यवविहारेण देशान्तरादेरागमनं विदधतां गुरूणां क्वचिद् ' अभिमुखगमनं ' संमुखीनं यानम् ' उत्थानं ' ससंभ्रममासनत्यजनम् ' उत्थितेषु ' ऊर्ध्वस्थितेषु पुनः । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

तथा—

विस्सामणाइ सम्मं,--ठियाणऽणुव्वयणमेव जंताणं । संपाडणमेयाणं, समिच्छियाणं विसुद्धाणं ॥४॥

व्याख्या—' विश्रामणं ' स्वाध्यायादिश्रान्तानां त्रिविधसंबाधनतया शारीरश्रमापनोदनम्, आदिशब्दात्तथाविधाऽन्यवैयावृत्त्यभेदग्रहणं, तद् ' सम्यक् ' भावसारं त्वगादिसुखहेतुत्वेन वा ' स्थितानां ' सुखासनासीनानाम् ' अनुव्रजनमेव '

पयापूगमनमेव, न तु विश्रामणादिकं यातां–गच्छतां क्वचिद्विहारक्रमाद्यर्थमिति पूर्वोदितपित्राद्यपेक्षया विशिष्टतरशिरोनमनादिप्रसादधान एव एतद् गुरुषु सातिशयं निदधातीति भावः । न चाऽस्य गुर्वभिमुखगमनादेर्जीवोपमर्दननिमित्तत्वेन असमीचीनतेति वाच्यम्, सामान्यसाधूनामपि क्रियते " अभिमुहगमणमासणं० " इत्यादिना सिद्धान्ते तस्याऽभिधानात् । नृपादीनामपि समस्तस्वसैन्यादिसनाथानामेव गुरुषु प्रतिपत्त्यतिशयख्यापनार्थं वन्दनादिनिमित्तं गमनश्रवणाच्च । विश्रामणादिकमपि श्राद्धस्य यदुक्तं तद् गुर्वादिविषयभक्त्यतिशयख्यापनार्थम् । गुर्वादयस्तु कदाचित्पुष्टालम्बनेनैव तत् कारयन्तीति । अथ संपादनमाह–' संपादनं ' स्थानान्तरादाहृत्य संघटनम्, ' एतेषां ' गुरूणां सपरिकराणाम् । कस्य संपादनम् ? इत्याह–' समीप्सितानाम् ' अभिवाञ्छितानामाहारादीनां, ' विशुद्धानां ' प्रासुकैषणीयानाम् । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

अथ भावशुश्रूषामाह—

भावाणुवत्तणं तह, सव्वपयत्तेण ताण कायव्वं । सम्मत्तदायगाणं, दुप्पडियारं जओ भणियं ॥५॥

व्याख्या—' भावानुवर्तनं ' तेषां क्वचिद्दानव्याख्यानादौ प्रवर्तमानानामानुकूल्येन तदभिप्रायानुवृत्तिश्छन्दोऽनुवर्तनादिकं ' तथेति ' समुच्चयार्थो गाथादौ द्रष्टव्यः, ' सर्वप्रयत्नेन ' शारीर–वाचिक–मानस–दान–सम्मानादिसमस्तादरेण ' तेषां ' सद्गुरूणां ' कर्तव्यं ' विधेयं भवतीति गम्यते । कस्मादेवम् ? इत्यत आह—' सम्यक्त्वदायकानां ' सदुपदेशदानेनाऽनन्तक्लेशावशेषाऽमन्दपरमानन्दसंपादकसम्यग्भावोत्पादकानां ' दुष्प्रतीकारं ' प्रतिकर्तुं दुःशक्यं ' यतो ' यस्मात्कारणाद्

' भणितम् ' उक्तमागमे गणधरादिभिः । इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

यदुक्तं तदेवाह—

सम्मत्तदायगाणं दु–प्पडियारं भवेसु बहुएसु । सव्वगुणमेलियाहिं वि, उवयारसहस्सकोडीहिं ॥६॥

व्याख्या—' सम्यक्त्वदायकानां दुष्प्रतीकारम् ' इति पूर्ववत् । कुत्र कैर्दुष्प्रतीकारम् ? इत्यत आह–' भवेषु मनुजदेवादिजन्मसु ' बहुषु ' संख्यातिक्रान्तत्वेन प्रभूतेषु वर्तमानाभिः ' सर्वगुणमेलिताभिः ' द्विगुण–त्रिगुणाभिः, यावदनन्तगुणाभिरपीत्यर्थः, उपकारसहस्रकोटीभिः भवे विधीयमानदान–संमानादिगुणान्तरकोटीसहस्रैरपि तदुपकारसंवादकोपकारान्तरकरणाऽभावादिति भावः । तदुक्तम्–" दुष्प्रतीकारौ माता,–पितरौ–स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन्' तत्र गुरुरिहाऽमुत्र च सुदुष्करतरप्रतीकारः । तत्किं सर्वथा तेषां प्रतिकर्तुमशक्यमेव, उत कथञ्चिच्छक्यमपि ? तत्रोच्यते–कथञ्चित्सम्यक्त्वादेः प्रतिपतितानां तत्रैव पुनः स्थापनेन, नान्यथा । तदुक्तम्–" जो जेण जम्मि ठाणम्मि ठाविओ दंसणे व चरणे वा । सो तं तओ चुयंतं–मि चेव ठविउं भवे निरिणो ॥ १ ॥ " तदेवं परमोपकारिषु गुरुषु सर्वादरेण शुश्रूषा संगता । इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

हेयोपादेयतत्त्वावगतिसुखविधावुच्छ्वसद्दीपकीला, स्थूलाज्ञानान्धकारास्तरणदिनमणिप्रोद्यदुद्दामदीप्तिः ।

सर्वानर्वार्थसार्थान् करकमलगतानादधानैव सद्यः, शुश्रूषा सद्गुरूणां किमिह न फलति प्राणभाजां प्रसन्ना ॥ १ ॥

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ गुरुशुश्रूषास्थानकं पञ्चमं विवरणतः समाप्तम् ॥

अथ प्रवचनकौशलाख्यं षष्ठं स्थानकम् ।

उक्ता गुरुशुश्रूषा; तस्या एव प्रधानं कार्यं प्रवचनकौशलमाह—

पवयणकोसल्लं पुण, छब्भेयं तं समासओ भणियं । सुत्ते जिणिंदभणिए, कोसल्लं ताव पढमं तु ॥१॥

व्याख्या—' प्रवचनकौशलं ' जिनशासनरहस्यनैपुण्यं; तदनुसारिश्रद्धान-प्ररूपणबहुमान-तदर्थानुष्ठानादिव्यवहारोऽपि उपचारात्कौशलम् । ' पुनः ' इत्यनेन गुरुशुश्रूषाया एतद्भिनत्ति । ' षड्भेदं ' षट्प्रकारं सूत्रादिविषयभेदात् । तदुक्तम्—" जिणसासणनिउणत्तं, एयं वुच्चइ तहा छभेयं च । सुत्तत्थे उस्सग्गा,-ऽववायववहारभावे य " ॥ १ ॥ ' तद् ' इत्यागमप्रसिद्धं, ' समासतः ' संक्षेपेण, मूलभेदापेक्षया षड्विधम् अवान्तरभेदानां बहुत्वात् । अथवा प्रवचनकौशलम् अभोच्यते इति शेषः; ' पुण छब्भेयं तं ' ति, तत्पुनः समासतः षड्भेदमित्येवं योजनीयम् । ' भणितम् ' उक्तं गणधरादि-

भिरिति गम्यते । तत्रापि सूत्रे एव समस्तजन्तुजातहिताऽर्धमागधभाषोपनिबद्धाऽविरुद्धार्थशब्दसंदर्भरूपे एव जिनेन्द्रभणिते अर्थतस्तीर्थंकरोपदिष्टे; शब्दतस्तु गणधरदृब्धेऽपि परम्परया तीर्थकरापोदिष्टत्वमेव । तदुक्तम्—" अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गंथन्ति गणहारा निउणं " इति । कौशलं तदुपदिष्टत्वज्ञाननैपुणम् । तावच्छब्दः क्रमार्थः । अर्थकौशलाद्यपेक्षया ' प्रथमं ' पूर्वं, ' तुः ' एवकारार्थो योजित एव, सूत्रस्यादिप्रतिपादकत्वेन प्राधान्यविवक्षया तत्कौशलस्य प्रथममभिधानम् । इति गाथार्थः ॥ १ ॥

तदेवाह—

जाणइ जिणिंदभणियं, एयं पुव्वावरेण अविरोहा । एयं पुव्वावरबाहियं तु जिणभासियं तं नो॥२॥

व्याख्या—' जानाति ' सद्गुरुशुश्रूषादेर्निश्चिनोति ' जिनेन्द्रभणितं ' तीर्थकरप्रणीतम् ' एतत् ' प्रत्यक्षोपलभ्यमानमाचाराङ्गादिकम्, कुतः? इत्याह—पूर्वापरेणाऽविरोधात्, सूत्रपूर्वभागोपदिष्टोऽर्थोऽहिंसादिरुपचारात् पूर्व इत्युच्यते, एवमपरेऽप्यर्थ एव । ततश्च पूर्वस्यापरेण हिंसादिप्रतिपादकत्वेनाऽविरोधादनिषेधनात् । नहि पूर्वमहिंसादकं प्रतिपाद्य पश्चाद्धिंसादिकं प्रतिपादयत्येतदिति भावः । एतदेव च जिनेन्द्रभणितमित्यभिदधताऽभिव्यञ्जितं वितथाविरुद्धाभिधानाऽव्यभिचारिकारणरागादिदोषजेतृशिरोमणयो हि जिनेन्द्राः । ते चाप्ताः कथं विरुद्धं भाषिष्यन्त इति । यथा च वीतरागस्याऽविरुद्धभाषित्वमेव तथा प्रथमस्थानकविवरणेऽभिहितमिति । ततश्च पूर्वापराविरुद्धं यत्सूत्रं तदेव जिनेन्द्रभाषितमेवेति निश्चिनोतीति ।

सर्वानर्वार्थसार्थान् करकमलगतानादधानैव सद्यः, शुश्रूषा सद्गुरूणां किमिह न फलति प्राणभाजां प्रसन्ना ॥ १ ॥

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ गुरुशुश्रूषास्थानकं पञ्चमं विवरणतः समाप्तम् ॥

अथ प्रवचनकौशलाख्यं षष्ठं स्थानकम् ।

उक्ता गुरुशुश्रूषा; तस्या एव प्रधानं कार्यं प्रवचनकौशलमाह—

पवयणकोसल्लं पुण, छब्भेयं तं समासओ भणियं । सुत्ते जिणिंदभणिए, कोसल्लं ताव पढमं तु ॥१॥

व्याख्या—' प्रवचनकौशलं ' जिनशासनरहस्यनैपुण्यं; तदनुसारिश्रद्धान-प्ररूपणबहुमान-तदर्थानुष्ठानादिव्यवहारोऽपि उपचारात्कौशलम् । ' पुनः ' इत्यनेन गुरुशुश्रूषाया एतद्भिनत्ति । ' षड्भेदं ' षट्प्रकारं सूत्रादिविषयभेदात् । तदुक्तम्—"जिणसासणनिउणत्तं, एयं वुच्चइ तहा छभेयं च । सुत्तत्थे उस्सग्गा,-ऽववायववहारभावे य" ॥ १ ॥ ' तद् ' इत्यागमप्रसिद्धं, ' समासतः ' संक्षेपेण, मूलभेदापेक्षया षड्विधम् अवान्तरभेदानां बहुत्वात् । अथवा प्रवचनकौशलम् अभोच्यते इति शेषः; ' पुण छब्भेयं तं ' ति, तत्पुनः समासतः षड्भेदमित्येवं योजनीयम् । ' भणितम् ' उक्तं गणधरादि-

शिवाय कल्पते, न तु वैरस्वामी-सङ्गमस्थविरादिविहितबृहत्कारणिकचैत्यभक्तिनित्यवासित्वाद्यालम्बनपरिग्रहणेत्येवंरूपः। तथा
च तत्रैवोक्तम्-" आलंबणेण केणइ, जे अन्ने संजयं पमायन्ति। न हु तं होइ पमाणं, भूयत्थगवेसणं कुज्जा " ॥ १ ॥
तथेति समुच्चये, निगृह्यते परवचनं निराक्रियतेऽनेनेति निग्रहः प्रत्युत्तरवाक्यम्। ततो यस्मात्कारणादेष चायं चात्र निग्रहो
निराकरणवचनम्-" उह्वावणा परेसिं सा तित्थउब्भावणं च वच्छल्लं। न गणेति गणेमाणा पुव्वुत्तियपुप्फमाहिमं च "
॥ १ ॥ ततो यद्येतत्परवचनं न स्यान्नैतस्य निग्रहः स्याद्, अस्ति चायं निग्रहः, इत्येवंरूपात्तर्कान्निश्चिनोति नूनं " चेइय-
पूया किं " इत्यादिकं परवचनमेवेति। यद्यप्यत्र तदर्थपर्यालोचनेनैव पूर्वपक्षोत्तरपक्षत्वानिर्णयः, तथापि नैतदर्थकौशलं, तद्-
द्वारेणाप्येतत्परवचनमेतदुत्तरवचनमित्येवंरूपतया सूत्रस्यैव प्राधान्येन प्रतीतेः सूत्रकौशलमेवेति। उपलक्षणं चैतत् कल्पादि-
च्छेदश्रुतोक्तानां व्यवहारनिश्चयनयस्वसमयपरसमय-संज्ञादिसूत्राणां तदुच्चारणाविधेश्च। तदुक्तम्-" सन्नाइसुत्ताण व,
इवन्नाणं। जं उच्चारणमणहं, एयं वा सुत्तकोसल्लं " ॥ २ ॥ इति गाथार्थः ॥ ३ ॥
अंगाणंगाइयाण वेगयरं। उस्सग्गाऽववायाण व, एगयरमिमं ति जं मुणइ ॥ १ ॥ पयवक्काण सच्छेयं, उदत्तमणुदत्तमा-

अथ सूत्राभिधेयत्वादर्थस्य तत्कौशलमाह—

एयं उवउत्तेण, ठिएण भणियं वियाणाहि ॥ ४ ॥
अत्थे य कोसल्लं, पुण अणुवउत्ताइभासियमिणं तु।
व्याख्या—सूत्रे तावदुक्तं कौशलम्। ' अर्थे ' तदभिधेये पुनरेतत्कौशलं यद् गुरुविधीयमानव्याख्यानादौ सता-

उपलक्षणं चैतत्, तेन शेषसूत्रलक्षणयोगादपीति द्रष्टव्यम् । तच्चेदम्–" पुव्वावरसंजुत्तं, वेरग्गकरं संततमविरुद्धं । पोराणमद्धमागह–भासानिययं भवइ सुत्तं ॥ १ ॥ इति अन्वयेन प्रतिपादितोऽप्यर्थः पुनर्व्यतिरेकेण प्रतिपाद्यमानः सुदृढसंस्कारकारणं भवतीति व्यतिरेकमाह–' एतत्तु ' एतत्पुनः श्रुति–स्मृति–प्रज्ञापारमितादिकं ' पूर्वापरबाधितं ' " न हिंस्यात् सर्वभूतानि " इत्याद्यभिधानेऽपि पूर्वं, पश्चाद् यागादौ पशुसमालभनाद्यभिधायकत्वात् । ' तुः ' पुनरर्थो योजित एव । यस्मादेवं पूर्वापरबाधितं ' तत् ' ' तस्माद् ' जिनभाषितं नो ' नैव एतादिति । अत्रापि पूर्ववज्जिनशब्दोपादानमाप्तत्वव्यञ्जनार्थमेव, ततः कथमेवंविधं वीतरागो ब्रूयादिति निश्चिनोति । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

किञ्च—

परवयणं वा एयं, जमित्थमासंकियं न ठिय पक्खो । जम्हा अयमहिगारो, एस तहा निग्गहो जम्हा ॥३॥

व्याख्या—' परवचनं वा ' पूर्वपक्षवादिवाक्यम् ' एतद् ' इति वा जानाति सूत्रकौशलवानिति प्रक्रमः । कुत एतद् ? इत्याह–' यद् ' यस्माद् एतस्मिन् वाक्ये ' आशङ्कितं ' निषिद्धमपि कर्तव्यतया प्रसञ्जितम् । यथा–" चेइयपूया कि वइर–सामिणा मुणियपुव्वसारेणं । कया पुरीए तइया, मुक्खंगं सा वि साहूणं " ॥ १ ॥ यदा आशङ्कितमेवैतादिति जानाति तदाऽनेनैवायमाशङ्कितरूपः स्थितः पक्षसिद्धान्तप्रतिष्ठितार्थवचनलक्षण इत्यपि जानातीति गम्यते । एतदपि कुतः ? इत्यत आह–' यस्मादयमधिकारः, ' एषोऽर्थविशेषाभिधानप्रक्रमः साधूनामसदालम्बनपरिहारेणैव विशुद्धसंयमः

शिवाय कल्पते, न तु वैरस्वामी–सङ्गमस्थविरादिविहितबृहत्कारणिकचैत्यभक्तिनित्यवासित्वाद्यालम्बनपरिग्रहणेत्येवंरूपः। तथा च तत्रैवोक्तम्–" आलंबणेण केणइ, जे अन्ने संजयं पमायन्ति। न हु तं होइ पमाणं, भूयत्थगवेसणं कुज्जा " ॥ १ ॥ तथेति समुच्चये, निगृह्यते परवचनं निराक्रियतेऽनेनेति निग्रहः प्रत्युत्तरवाक्यम्। ततो यस्मात्कारणादेष चायं चात्र निग्रहो निराकरणवचनम्–" उब्भावणा परेसिं सा तित्थउब्भावणं च वच्छल्लं। न गणेति गणेमाणा पुव्वुत्तियपुप्फमाहिमं च " ॥ १ ॥ ततो यद्येतत्परवचनं न स्यान्नैतस्य निग्रहः स्याद्, अस्ति चायं निग्रहः, इत्येवंरूपात्तर्कान्निश्चिनोति नूनं " चेइय-पूया किं " इत्यादिकं परवचनमेवेति। यद्यप्यत्र तदर्थपर्यालोचनेनैव पूर्वपक्षोत्तरपक्षत्वानिर्णयः, तथापि नैतदर्थकौशलं, तद्-द्वारेणाप्येतत्परवचनमेतदुत्तरवचनमित्येवंरूपतया सूत्रस्यैव प्राधान्येन प्रतीतेः सूत्रकौशलमेवेति। उपलक्षणं चैतत् कल्पादि-च्छेदश्रुतोक्तानां व्यवहारनिश्चयनयस्वसमयपरसमय–संज्ञादिसूत्राणां तदुच्चारणाविधेश्च। तदुक्तम्–" सन्नाइसुत्ताण य, अंगाणंगाइयाण वेगयरं। उस्सग्गाऽववायाण य, एगयरमिमं ति जं मुणइ ॥ १ ॥ पयवक्काण सच्छेयं, उदत्तअणुदत्तमा-इयन्नाणं। जं उच्चारणमणहं, एयं वा सुत्तकोसल्लं " ॥ २ ॥ इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

अथ सूत्राभिधेयत्वादर्थस्य तत्कौशलमाह—

अत्थे य कोसल्लं, पुण अणुवउत्ताइभासियमिणं तु। एयं उवउत्तेण, ठिएण भणियं वियाणाहि ॥ ४ ॥

व्याख्या—सूत्रे तावदुक्तं कौशलम्। ' अर्थे ' तदभिधेये पुनरेतत्कौशलं यद् गुरुविधीयमानव्याख्यानादौ सता-

उपलक्षणं चैतत्, तेन शेषसूत्रलक्षणयोगादपीति द्रष्टव्यम् । तच्चेदम्–" पुव्वावरसंजुत्तं, वेरग्गकरं संततमविरुद्धं । पोराण-मद्धमागह–भासानियमं भवइ सुत्तं ॥ १ ॥ इति अन्वयेन प्रतिपादितोऽप्यर्थः पुनर्व्यतिरेकेण प्रतिपाद्यमानः सुदृढसंस्कार-कारणं भवतीति व्यतिरेकमाह–' एतत्तु ' एतत्पुनः श्रुति–स्मृति–प्रज्ञापारमितादिकं ' पूर्वापरबाधितं ' " न हिंस्यात् सर्व-भूतानि " इत्याद्यभिधानेऽपि पूर्वं, पश्चाद् यागादौ पशुसमालभनाद्यभिधायकत्वात् । ' तुः ' पुनरर्थो योजित एव । यस्मा-त्पूर्वापरबाधितं ' तत् ' ' तस्माद् ' जिनभाषितं नो ' नैव एतादिति । अत्रापि पूर्ववज्जिनशब्दोपादानमाप्तत्वव्यञ्जनार्थमेव, ततः कथमेवंविधं वीतरागो ब्रूयादिति निश्चिनोति । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

किञ्च—

परवयणं वा एयं, जमित्थमासंकियं न ठिय पक्खो । जम्हा अयमहिगारो, एस तहा निग्गहो जम्हा ॥३॥

व्याख्या—' परवचनं वा ' पूर्वपक्षवादिवाक्यम् ' एतद् ' इति वा जानाति सूत्रकौशलवानिति प्रक्रमः । कुत एतद् ? इत्याह–' यद् ' यस्माद् एतस्मिन् वाक्ये ' आशङ्कितं ' निषिद्धमपि कर्तव्यतया प्रसञ्जितम् । यथा–" चेइयपूया कि वइर–सामिणा मुणियपुव्वसारेणं । कया पुरीए तइया, मुक्खंगं सा वि साहूणं " ॥ १ ॥ यदा आशङ्कितमेवैतदिति जानाति तदाऽनेनायमाशङ्कितरूपः स्थितः परसिद्धान्तप्रतिष्ठितार्थवचनलक्षणः इत्यपि जानातीति गम्यते । एतदपि कुतः ? इत्यत आह–' यस्मादयमधिकारः, ' एषोऽर्थविशेषाभिधानप्रक्रमः साधूनामसदालम्बनपरिहारेणैव विशुद्धशुद्धिसंयमः

वारिकचैत्यभक्तिनित्यवासित्वाद्यालम्बनपरिग्रहणेत्येवंरूपः। तथा
शिवाय कल्पते, न तु वैरस्वामी—सङ्गमस्थविरादिविहितबृहत्कारणिकचैत्यभक्तिनित्यवासित्वाद्यालम्बनपरिग्रहणेत्येवंरूपः। तथा कुज्जा " ॥ १ ॥
शिवाय कल्पते, न तु वैरस्वामी—सङ्गमस्थविरादि "आलंबणेण केणइ, जे अन्ने संजयं पमायन्ति। न हु तं होइ पमाणं, भूयत्थगवेसणं कुज्जा " ॥ १ ॥
च तत्रैवोक्तम्—" आलंबणेण केणइ, जे अन्ने संजयं पमायन्ति। न हु तं होइ पमाणं, भूयत्थगवेसणं कुज्जा " ॥ १ ॥

तथेति समुच्चये, निगृह्यते परवचनं निराक्रियतेऽनेनेति निग्रहः प्रत्युत्तरवाक्यम्। ततो यस्मात्कारणादेष चायं चात्र निग्रहो
निराकरणवचनम्—" उब्भावणा परेसिं सा तित्थउब्भावणं च वच्छल्लं। न गणेति गणेमाणा पुव्वुव्वियपुप्फमाहिमं च "
॥ १ ॥ ततो यद्येतत्परवचनं न स्यान्नैतस्य निग्रहः स्याद्, अस्ति चायं निग्रहः, इत्येवंरूपात्तर्कान्निश्चिनोति नूनं " चेइय-
पूया किं " इत्यादिकं परवचनमेवेति। यद्यप्यत्र तदर्थपर्यालोचनेनैव पूर्वपक्षोत्तरपक्षत्वानिर्णयः, तथापि नैतदर्थकौशलं, तद्-
द्वारेणाप्येतत्परवचनमेतदुत्तरवचनमित्येवंरूपतया सूत्रस्यैव प्राधान्येन प्रतीतेः सूत्रकौशलमेवेति। उपलक्षणं चैतत् कल्पादि-
च्छेदश्रुतोक्तानां व्यवहारनिश्चयनयस्वसमयपरसमय—संज्ञादिसूत्राणां तदुच्चारणाविधेश्च। तदुक्तम्—" सन्नाइसुत्ताण य,
अंगाणंगाइयाण वेगयरं। उस्सग्गाऽववायाण य, एगयरमिमं ति जं मुणइ ॥ १ ॥ पयवक्काण सच्छेयं, उदत्तमणुदत्तमा-
इवन्नाणं। जं उच्चाणमणहं, एयं वा सुत्तकोसल्लं " ॥ २ ॥ इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

अथ सूत्राभिधेयत्वादर्थस्य तत्कौशलमाह—

अत्थे य कोसल्लं, पुण अणुवउत्ताइभासियमिणं तु। एयं उवउत्तेण, ठिएण भणियं वियाणाहि ॥ ४ ॥

व्याख्या—सूत्रे तावदुक्तं कौशलम्। ' अर्थे ' तदभिधेये पुनरेतत्कौशलं यद् गुरुविधीयमानव्याख्यानादौ सता-

स्पर्शस्तदयगमः, यश्च चाऽनुपयुक्तादिभाषितमेतदिति जानातीति योगः। तत्राऽनुपयुक्तः कार्यान्तरव्यासङ्गादिनाऽप्रणिहित-मनाः, आदिशब्दात्कषायादिदूषितास्थितादिग्रहः, स हि कदाचिद्विपर्यस्तमपि भाषते व्यासक्त्युपप्लुतचित्तत्वात्, ततश्च तेन भणितं भाषितमिदं श्रूयमाणसूत्रं 'तुः' वाक्यान्तरापेक्षया विशेषणार्थः, तेन एतत्पुनः 'उपयुक्तेन' प्रणिहितमनसा एवञ्च 'स्थितेन' कोपाद्यदूषितचेतसा भणितमिति विशेषेण जानाति, न तु मुग्धवत्संमुग्धमर्थमात्रमवबुध्यते इत्यर्थः। कौशलफलमेवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम्। इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

तथा—

अविहिकया वरमकयं, असूयावयणं भणन्ति समयण्णू। पायच्छित्तं अकए, गरुयं वितहंकए लहुयं ॥५॥

व्याख्या—'विधिः' आप्तोपदेशः, तद्विपरीतस्तु अविधिः तेन 'कृतं' विहितं चैत्यवन्दनकादिकमनुष्ठानमिति शेषः, तस्मात् 'वरं' मनाक् श्रेष्ठम् 'अकृतं' सर्वथैवाऽननुष्ठितमिति 'असूयावचनम्' इति पारिणामिकतया वक्तु-रक्षमावचनमेतदिति 'भणन्ति' प्रतिपादयन्ति, 'समयज्ञाः' सिद्धान्तरहस्यविद इत्यपि जानात्यर्थकौशलवान्। कुतः? इत्यत आह—'प्रायश्चित्तं' विशुद्धिहेतुतपःप्रभृतिकम् 'अकृते' सर्वथाऽननुष्ठिते 'गुरुकं' महत्तरम्, 'वितथकृते' किञ्चि-दविधिकृते पुनः 'लघुकम्' अल्पतरमभिहितमागमे इति गम्यते। तथाहि जीतकल्पाभिप्रायेण "फिडिए सयमुस्सारिय" इत्यत्र कथञ्चित्प्रमादेन आचार्यादेः सकाशात् प्रथममेव त्रिः कायोत्सर्गोत्सारेण वन्दनकदाने वा उत्कर्षतोऽपि चतुर्लघुक-

मेवोक्तम्; सर्वथाऽप्यकरणे तु चतुर्गुरुकमिति । ननु यद्येवं तदा कथमविधिचैत्यवन्दनामुद्दिश्य "होइ य पाएण सा किलि-
ट्ठसत्ताणं" इत्याद्युक्तम्? अविधिवन्दनकमप्युद्दिश्य "किइकम्मं पि कुणंतो, न होइ कियकम्मनिज्जराभागी" इत्याद्युक्तम्?
तस्माद् "अविधिकृतादकृतं वरम्" इत्येतन्नाऽसूयावचनं, समीचीनत्वात्; इति चेद्, नैवं, शैथिल्याऽशैथिल्यादेरिह
प्राधान्येन विवक्षितत्वात् । यत्र हि शक्तोऽपि शैथिल्यादेरविधिना करोति तत्र तत्कारणं विपरीतफलमेवेत्यत्र न विप्रति-
पत्तिः । यत्र तु सम्यक्करणकृतबुद्धिर्ग्लान्यादेरशक्तः सन् किञ्चिदविधिनाऽपि करोति तत्र तत्सफलमेव । इति आशिथि-
लादिकमाश्रित्य नाविधिकृतादकृतं वरमिति भावः । इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

तथा—

नरगाइ मंस-रुहिराइ,-वन्नणं जं पसिद्धिमित्तेणं । भयहेउ इहर तेसिं, वेउव्वियभावओ न तयं ॥६॥

व्याख्या—'नरकादौ' दुर्गत्यादिस्थाने 'मांस-रुधिरादिवर्णनं' मांसाद्याशिनस्तत्र तच्छरीरोत्कर्तितपिशितादिख-
ण्डान्येव भोज्यन्ते परमाधार्मिकैरित्याद्युपदर्शनं क्रियते श्रुतधरैर्नारकाणामिति शेषः । अथवा नारकादीति उपचारात्तत्स्था
नारका एवोच्यन्ते, ततो नारकाणां मांसादीत्यादि योज्यम्; आदिशब्दाद् वसापूतादिग्रहः । एतत्सर्वं प्रसिद्धिमात्रेण धातु-
मयानि पञ्चेन्द्रियशरीराणीति सामान्यजनप्रतीत्यैव; न तु सिद्धान्तानुसारेण, यद्येवं तत्किमित्युपवर्णनम्? अत आह 'भय-
हेतोः' पिशितादिलोलानां त्रासोत्पादनार्थम् । इतरथेति प्रसिद्धिमात्रं विहाय सिद्धान्तानुसारेण पुनस्तेषां नारकाणां 'वैक्रिय-

भावाद् ' वैक्रियत्वात् । अत्र च शरीर-शरीरिणोः कथंचिदभेदाद् वैक्रियत्वाभिधानं दृश्यम् । अथवा ' वैक्रियभावाद् ' वैक्रियशरीरत्वात्तेषां ' न ' नैव तन्मांसादिकम् । इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

तथा—

विसयविभागेणं पुण, सुत्तं किंचि जहा उ आयारे । जुन्नं उवगरणं जह, हेमंताइक्कमे निसरे ॥७॥

व्याख्या—साध्वाद्याचारस्य हि ' विषयो ' गोचरः साध्व्यादिः, तस्य ' विभागो ' अवान्तरविशेषः स्थविरकल्पिकादिः । ततश्च किञ्चित्पुनः सूत्रं तथाविधार्थोपदेशलक्षणं विषयविभागेनेदं स्थितमिति जानाति । तदेव सूत्रकारो दृष्टान्तार्थमाह–' यथैव ' येन प्रकारेण ' आचारे ' प्रथमाङ्गे एतदर्थं सूत्रमस्ति यदुत जीर्णं परिशाटितप्रायम्, उपक्रियतेऽनुगृह्यते संयमोऽनेनेति उपकरणम्–पात्रकल्पादिभाण्डम्, यदि चेद्भवेत् कथञ्चित्साधोस्तदा ' हेमन्तातिक्रमे ' शीतकालापगमे ' निःसृजति ' परिष्ठापयति साधुः, संयमानुपष्टम्भकत्वेन तस्याधिकरणत्वात् । तथा च तत्र प्रथमश्रुतस्कन्धाऽष्टमाध्ययनचतुर्थोद्देशकेऽभिहितम् " अह पुण एवं जाणिज्जा उवाइक्कंते खलु हेमंते, गिम्हे पडिवन्ने, अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिठवेज्जा " । इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

एवमर्थकौशलवान् विमृश्यैवंविषयविशेषे व्यवस्थितमिति निश्चिनोति । कथमित्याह—

चोद्दस उवगरणाइं, अवस्समुचाइं ताव जं तेसिं । विसए निवडइ एयं, जिणकप्पीणं अओ तं तु ॥ ८॥

व्याख्या—चतुर्दशसंख्यान्युपकरणानि "पत्तं पत्ताबंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया, पडलाइं रयत्ताणं, गुच्छगओ तिन्नि पच्छागा ॥१॥ रयहरणं मुहपत्ती मत्तओ चोलपट्टो य"। एतानि 'अवश्यं' नियमेन 'उक्तानि' प्रतिपादितानि, तावदिति लोकभाषायां श्रुतधरैर्धार्यतयेति शेषः। 'जं तेसिं ति' यदिति यस्मात्कारणात् तेषामिति साधूनाम्। तदुक्तम्— "चोद्दस उवगरणाइं अवस्स धरियव्वाइं थेरेहिं" ति। पाठान्तरपक्षे तु तन्त्रेष्विति शास्त्रेषु निशीथादिषु, साधूनामिति तु प्रक्रमाद् गम्यते। एतदिति संप्रत्युपलभ्यमानतया प्रत्यक्षं, तदिति यदुपकरणं परिष्ठापकतयोपात्तं, 'तुः' अवधारणे, स च जिनकल्पिकानामेवेत्यत्र योज्यते। जिनकल्पिकानामवश्यं चतुर्दशोपकरणवत्त्वस्य विधानाद्धेतोस्तदेतदाचाराङ्गसूत्रं जीर्णोपकरणव्युत्सर्गप्रतिपादकं। जिनकल्पिकानामेव केवलोत्सर्गकल्पं, दुरनुष्ठेयानुष्ठानविशेषनिष्ठसाधूनामेव विषये 'निपतति' प्रवर्त्तते इति। ननु प्रत्येकबुद्धादिरेवात्र किमिति न गृह्यते, तस्यापि विषयविशेषत्वात्?। नैवम्, प्रत्येकबुद्धानां तावद् द्विविधनवविधोपकरणवत्त्वस्य जघन्योत्कर्षाभ्यामवश्यंभावित्वात्, स्वयंसंबुद्धसाधूनां तु द्वादशविधोपधित्वस्यैव प्रतिपादनात्, ततो जिनकल्पिकानामेव "दुग तिग चउक्क पणगं, नव दस इक्कारसेव बारसगं। एए अट्ठ विगप्पा, जिणकप्पे हुंति उवहिस्स" ॥ १ ॥ इत्यादिनाऽष्टविधत्वस्यापि संभवेन जीर्णकाद्युपकरणव्युत्सर्गेऽपि सिद्धान्तव्यापकभावात्तेषामेवात्र ग्रहणं युक्तमिति सूत्रं जिनकल्पिकानामेव तत्। इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

तथा—

अन्नम्मि उवक्कंते, पसंगओ जत्थ साहए अन्नं। तं खलु कडक्खवयणं, न होइ तं पत्थुयमवस्सं ॥९॥

व्याख्या—'अन्यस्मिन्' कस्मिंश्चिदर्थे 'उपक्रान्ते' आरब्धे प्रतिपादयितुमिति शेषः। 'प्रसङ्ग(तः)' इति, तस्यैवार्थस्य कथनानुषङ्गेण यत्र स्थाने 'साधयति' प्रतिपादयति, 'अन्यं' प्रक्रान्तादर्थादर्थान्तरप्रतिपादनम्। 'खलु' निश्चयेन, 'कटाक्षवचनमिति' कटाक्षोऽपाङ्गनिरीक्षणं, तदिव यदभिधानं तत्कटाक्षवचनम्। यथाहि संमुखीनं पदार्थमवलोकयन्नेव कामुकादिः कमनीयकामिनीप्रभृतिकं तिर्यगवस्थितमपाङ्गेन निरीक्षते, एवं प्रस्तुतमभिदधानस्यापि तत्प्रसङ्गेनाऽप्रस्तुतस्य यदभिधानं तत् कटाक्षवचनम्। यथौघनिर्युक्तौ उपकरणद्वारे—"अज्झत्थविसोहीए, उवगरणं बाहिरं परिहरंतो। अपरिग्गहो त्ति भणिओ, जिणेहिं तिलोक्कदंसीहिं" ॥ १ ॥ इत्यादिना मूर्च्छादिरहितः कल्पादिकमुपभुञ्जानोऽपि अपरिग्रह इति वचनं, तथाविधोपकरणभोगं मोक्षाङ्गतया समर्थयदेव दिगम्बरमतमपाकरोति। तच्चाऽपाकरणमप्रस्तुतमेव, केवलं प्रस्तुतार्थाऽबाधकतया तत्प्रसङ्गमात्रेणोपात्तमित्याह—'न भवति तत्प्रस्तुतमवश्यम्' इति सुगमम्। अस्य तु पुनरुक्तत्वं नाशङ्कनीयम्, उपदेशत्वात्, व्यतिरेकद्वारेण विनेयानां सुदृढप्रतिपत्तिनिमित्तत्वाद्वा। इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

तथा—

पडिवज्जह जिणदेवं, विरओ देसेण सव्वओ वावि। एयं सहावभणियं, जाणइ सो सुत्तकोसल्ला ॥१०॥

व्याख्या—भो भव्याः! 'प्रतिपद्यध्वम्' आश्रयध्वं मोक्षाङ्गतया 'जिनदेवं' वीतरागदेवताम्, तदाश्रयणस्यैव

परंपरया मुक्तिहेतुत्वात् । तथा ' विरतिं ' निवृत्तिं च प्राणिवधादेरिति शेषः, ' देशेन ' इत्येकदेशतः स्थूलप्राण्यादेर्द्विविध-
त्रिविधादितश्च । ' सर्वतोऽपि वा ' सर्वप्रकारेण स्थूलसूक्ष्मत्रिविधत्रिविधरूपेण, वाशब्दो द्वयोरपि निवृत्त्योरसाक्षात्साक्षाच्च
मोक्षनिदानयोः शक्तिश्रद्धानुसारेणाश्रयणीयत्वविकल्पप्रतिपादनार्थः । ' एतद् ' एवंरूपं वचनं ' स्वभावभणितं ' नैसर्गिको-
पदेशरूपं, न तु भयादिप्रभववत् कारणान्तरजम्, इति ' जानाति ' बुध्यते सोऽर्थकौशलवान् श्रावकः अर्थकौशलादिति ।
अत्रार्थस्य सूत्राभिधेयत्वादुपचारेण सूत्रशब्देनार्थोपादानं द्रष्टव्यं, ततोऽर्थनैपुणात् । इति गाथार्थः ॥ १० ॥

उक्तमर्थकौशलम् । अथाऽर्थविशेषत्वादुत्सर्गापवादयोस्तत्स्वरूपोदाहरणरूपफलप्रतिपादनपुरस्सरं तत्कौशलं गाथा-
त्रयेणाह—

सामन्नविही भणिओ, उस्सग्गो तव्विसेसिओ इयरो। पाणिवहाइनिवित्ती, तिविहं तिविहेण जाजीवं॥११
पुढवाइसु आसेवा, उप्पन्ने कारणम्मि जयणाए। मिगरहियस्स ट्ठियस्स, अववाओ होइ नायव्वो ॥१२॥
सव्वन्नुप्पामन्ना, दुन्नि वि एए समासओ मुक्खं। मिस्सं पत्ता सेवण, कोसल्लं इत्थ नायव्वं ॥ १३ ॥

व्याख्या—' सामान्यः ' सर्वसाध्वादिसाधारणो ' विधिः ' अनुष्ठानं ' भणितः ' प्रतिपादितो जिनैः ' उत्सर्ग '
उत्कृष्टः समाचारः । तस्मादेवोत्सर्गाद् ' विशेपितो ' देश–कालादिकारणैर्भेदितः, अथवा स एव तैर्विशेपितः । किमि-
त्याह—' इतरो ' अपवादः सामान्यविधिबाधारूपो भणितः । उत्सर्गापवादयोस्तत्र तत्र साहचर्याभिधानोपलम्भात्

अन्नम्मि उवक्कंते, पसंगओ जत्थ साहए अन्नं। तं खलु कडक्खवयणं, न होइ तं पत्थुयमवस्सं ॥९॥

व्याख्या—' अन्यस्मिन् ' कस्मिंश्चिदर्थे ' उपक्रान्ते ' प्रारब्धे प्रतिपादयितुमिति शेषः। 'प्रसङ्ग(तः)' इति, तस्यैवार्थस्य कथनानुषङ्गेण यत्र स्थाने ' साधयति ' प्रतिपादयति, ' अन्यं ' प्रक्रान्तादर्थादर्थान्तरप्रतिपादनम । ' खलु ' निश्चयेन, ' कटाक्षवचनमिति ' कटाक्षोऽपाङ्गनिरीक्षणं, तदिव यदभिधानं तत्कटाक्षवचनम्। यथाहि संमुखीनं पदार्थमनालोकयमेव कामुकादिः कमनीयकामिनीप्रभृतिकं तिर्यगवस्थितमपाङ्गेन निरीक्षते, एवं प्रस्तुतमभिदधानस्यापि तत्प्रसङ्गेनाऽप्रस्तुतस्य यदभिधानं तत् कटाक्षवचनम्। यथौघनिर्युक्तौ उपकरणद्वारे—" अज्झत्थविसोहीए, उवगरणं बाहिरं परिहरंतो। अपरिग्गहो त्ति भणिओ, जिणेहिं तिलोकदंसीहिं " ॥ १ ॥ इत्यादिना मूर्च्छादिरहितः कल्पादिकमुपभुञ्जानोऽपि अपरिग्रह इति वचनं, तथाविधोपकरणभोगं मोक्षाङ्गतया समर्थयदेव दिगम्बरमतमपाकरोति। तच्चाऽपाकरणमप्रस्तुतमेव, केवलं प्रस्तुतार्थाऽबाधकतया तत्प्रसङ्गमात्रेणोपात्तमित्याह—' न भवति तत्प्रस्तुतमवश्यम् ' इति सुगमम्। अस्य तु पुनरुक्तत्वं नाशङ्कनीयम्, उपदेशत्वाद्, व्यतिरेकद्वारेण विनेयानां सुदृढप्रतिपत्तिनिमित्तत्वाद्वा। इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

तथा—

पडिवज्जह जिणदेवं, विरओ देसेण सव्वओ वावि। एयं सहावभणियं, जाणइ सो सुत्तकोसल्ला ॥१०॥

व्याख्या—भो भव्याः! ' प्रतिपद्यध्वम् ' आश्रयध्वं मोक्षाङ्गतया ' जिनदेवं ' वीतरागदेवताम्, तदाश्रयणस्यैव

परंपरया मुक्तिहेतुत्वात् । तथा 'विरतिं' निवृत्तिं च प्राणिवधादेरिति शेषः, 'देशेन' इत्येकदेशतः स्थूलप्राण्यादेर्द्विविध-त्रिविधादितश्च । 'सर्वतोऽपि वा' सर्वप्रकारेण स्थूलसूक्ष्मत्रिविधत्रिविधरूपेण, वाशब्दो द्वयोरपि निवृत्त्योरसाक्षात्साक्षाच्च मोक्षनिदानयोः शक्तिश्रद्धानुसारेणाश्रयणीयत्वविकल्पप्रतिपादनार्थः । 'एतद्' एवंरूपं वचनं 'स्वभावभणितं' नैसर्गिकोपदेशरूपं, न तु भयादिसूत्रवत् कारणान्तरजम्, इति 'जानाति' बुध्यते सोऽर्थकौशलवान् श्रावकः अर्थकौशलादिति । अत्रार्थस्य सूत्राभिधेयत्वादुपचारेण सूत्रशब्देनार्थोपादानं द्रष्टव्यं, ततोऽर्थनैपुणात् । इति गाथार्थः ॥ १० ॥

उक्तमर्थकौशलम् । अथाऽर्थविशेषत्वादुत्सर्गापवादयोस्तत्स्वरूपोदाहरणरूपफलप्रतिपादनपुरस्सरं तत्कौशलं गाथा-त्रयेणाह—

सामन्नविही भणिओ, उस्सग्गो तव्विसेसिओ इयरो । पाणिवहाइनिवित्ती, तिविहं तिविहेण जाजीवं ॥११

पुढवाइसु आसेवा, उप्पन्ने कारणम्मि जयणाए । मिगरहियस्स ट्ठियस्स, अववाओ होइ नायव्वो ॥१२॥

सव्वन्नुप्पामन्ना, दुन्नि वि एए समासओ मुक्खं । मिस्सं पत्ता सेवण, कोसल्लं इत्थ नायव्वं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'सामान्यः' सर्वसाध्वादिसाधारणो 'विधिः' अनुष्ठानं 'भणितः' प्रतिपादितो जिनैः 'उत्सर्ग' उत्कृष्टः समाचारः । तस्मादेवोत्सर्गाद् 'विशेषितो' देश-कालादिकारणैर्भेदितः, अथवा स एव तैर्विशेषितः । किमित्याह—'इतरो' अपवादः सामान्यविधिबाधारूपो भणितः । उत्सर्गापवादयोस्तत्र तत्र साहचर्याभिधानोपलम्भात्

अन्नम्मि उवक्कंते, पसंगओ जत्थ साहए अन्नं। तं खलु कडक्खवयणं, न होइ तं पत्थुयमवस्सं ॥९॥

व्याख्या—'अन्यस्मिन्' कस्मिंश्चिदर्थे 'उपक्रान्ते' प्रारब्धे प्रतिपादयितुमिति शेषः। 'प्रसङ्ग(तः)' इति, तस्यैवार्थस्य कथनानुपङ्गेण यत्र स्थाने 'साधयति' प्रतिपादयति, 'अन्यं' प्रक्रान्तादर्थादर्थान्तरप्रतिपादनम। 'खलु' निश्चयेन, 'कटाक्षवचनमिति' कटाक्षोऽपाङ्गनिरीक्षणं, तदिव यदभिधानं तत्कटाक्षवचनम्। यथाहि संमुखीनं पदार्थमवलोकयन्नेव कामुकादिः कमनीयकामिनीप्रभृतिकं तिर्यगवस्थितमपाङ्गेन निरीक्षते, एवं प्रस्तुतमभिदधानस्यापि तत्प्रसङ्गेनाऽप्रस्तुतस्य यदभिधानं तत् कटाक्षवचनम्। यथौघनिर्युक्तौ उपकरणद्वारे—"अज्झत्थविसोहीए, उवगरणं बाहिरं परिहरंतो। अपरिग्गहो त्ति भणिओ, जिणेहिं तिलोकदंसीहिं" ॥ १ ॥ इत्यादिना मूर्च्छादिरहितः कल्पादिकमुपभुञ्जानोऽपि अपरिग्रह इति वचनं, तथाविधोपकरणभोगं मोक्षाङ्गतया समर्थयदेव दिगम्बरमतमपाकरोति। तच्चाऽपाकरणमप्रस्तुतमेव, केवलं प्रस्तुतार्थाऽबाधकतया तत्प्रसङ्गमात्रेणोपात्तमित्याह—'न भवति तत्प्रस्तुतमवश्यम्' इति सुगमम्। अस्य तु पुनरुक्तत्वं नाशङ्कनीयम्, उपदेशत्वाद्, व्यतिरेकद्वारेण विनेयानां सुदृढप्रतिपत्तिनिमित्तत्वाद्वा। इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

तथा—

पडिवज्जह जिणदेवं, विरओ देसेण सव्वओ वावि। एयं सहावभणियं, जाणइ सो सुत्तकोसल्ला ॥१०॥

व्याख्या—भो भव्याः! 'प्रतिपद्यध्वम्' आश्रयध्वं मोक्षाङ्गतया 'जिनदेवं' वीतरागदेवताम्, तदाश्रयणस्यैव

अप्येतौ मोक्ष इत्युक्तम् । 'समासतः' समस्तत्वेन आसेवनामपेक्ष्य स्वस्वकालयोः संघटितत्वेन । यदि तु सर्वसाधुरुत्सर्गेणैव केवलेन सर्वदा प्रवर्तेत तदा दुरवस्थानामवश्यंभावित्वात् संहननानामदृढत्वाद् आयुषां सोपक्रमत्वेनाऽऽत्मनः परिणामानामपि चञ्चलत्वात् तीर्थस्यापि नाऽनुवृत्तिः स्यादित्यर्थः । एतदुक्तं भवति–सर्वज्ञो हि परमाप्तत्वान्न कस्याप्यहितवादी, स चोत्सर्गापवादयोस्तत्तदवस्थादिविशेषेऽनुष्ठीयमानयोरपवर्गहेतुत्वमवगम्य तथैव प्रणीतवान् । न चैतदनुपपत्तिकम्, अवस्थाविशेषे रोगिणः कटुकौषधाद्युपभोगवद् आधाकर्मिकादिभोगस्यापि संयमशरीरोपष्टम्भकत्वेन हितहेतुत्वात्, तज्जन्यपातकस्य तु पश्चात् प्रायश्चित्तादिना सुखशोध्यत्वात् । पुष्टाङ्गस्य तु निर्निमित्तं तदुपभोगः केवलं लौल्यमात्रभावयन्न हितहेतुः । इत्यशठेन स्वस्वकाल एवैतदनुष्ठानादवश्यं मोक्षः प्राप्यत एवेति न कश्चिद्विरोधः । एवमनयोः स्वरूप–फलविज्ञानपूर्वकं मिथं पूर्वोक्तयुक्त्या परस्परसंघटिताश्रययोः सेव्यत्वेन सन्निहितीभूतयोरासेवनमनुष्ठानं यत्तत् कौशलं नैपुणमत्र इत्युत्सर्गापवादयोर्ज्ञातव्यं–बोद्धव्यं श्रावकेण । इति गाथात्रयार्थः ॥ ११–१२–१३ ॥

उक्ते समाचारविशेषरूपोत्सर्गापवादकौशले । अथ समाचारसामान्यरूपव्यवहारकौशलमाह—

ववहारे कोसल्लं, धम्मे अत्थे य काम लोगे य । धम्मे कुतित्थिवज्जण, कुतित्थिबिंबाण विक्किणणं ॥१४॥

व्याख्या—शिष्टजनाऽनिन्द्यः समाचारो व्यवहारः, तत्र 'कौशलं' तज्ज्ञानपूर्वकप्रवृत्तिनैपुणम् । तच्च विषयभेदाच्चतुर्धा, ते च विषया धर्मादयः प्रतीतस्वरूपा एव । ततश्च 'धर्मे' सुकृते तत्साधने च विषयभूते यो व्यवहारस्तत्र ।

प्रक्रमाद्वा इतरशब्देनात्राऽपवादग्रहः । आद्यस्योदाहरणमाह—'प्राणिवधादिभ्य' आश्रवद्वारेभ्यो 'निवृत्तिः' विरतिः, त्रिविधं त्रिविधेन करण–कारणा–ऽनुमतिभिर्मनो–वाक्–कायैः 'यावज्जीवम्' आजन्म साधूनामित्युत्सर्गो ज्ञातव्य इति योगः ॥२१॥ अथ द्वितीयस्योदाहरणम्—'पृथिव्यादिषु' लवणादिरूपेषु षट्स्वपि जीवनिकायेषु विषयेषु 'आसेवा' मर्यादया मनाग् निषेवणम्, एषामुपमर्दनमित्यर्थः । 'उत्पन्ने' संजाते' सति 'कारणे' तदासेवनहेतौ ग्लान्यादावत्यन्तमविसोढुमशक्ये, न तु यथाकथञ्चित्, तत्रापि 'यतनया' रक्षितुं शक्यजीवरक्षालक्षणया, न तु निःशूकतया प्रसरेण । यथा च यतनास्वरूपमुक्तम्—“जीए पभूयतरास–प्पवित्तिविणिवित्तिलक्खणं वत्थुं । सिज्झइ चिट्ठाए जउ, सा जयणाए वियंमि” ॥ १ ॥ अत्र चाज्ञया आप्तोपदेशतो विपदिति ग्लान्याद्यापदि, मृगा इव मृगा मुग्धा अभिनवदीक्षितादयोऽपरिणतभावाः, तै 'रहितस्य' वर्जितस्य, तदसन्निहितस्येत्यर्थः । तत्रापि 'स्थितस्य' चारित्रे सम्यगवस्थितभावस्य सतः साधोर्यत्पृथिव्यादिनिषेवणं तद् अपवादो भवति 'ज्ञातव्यो' बोद्धव्यः, सामान्यविधिबाधारूपत्वात् । यथा च सम्यक्चारित्रिणोऽधिकृत्योक्तम्–“असिवे ओमोयरिए, रायपउट्ठे भए व गेलन्ने । एमाइकारणेहिं, आहाकम्माइ अपवाए” ॥ १ ॥ ततोऽयमत्र भावः–यो ह्यस्थितोऽपरिणतसाधुसमक्षं चाऽतिप्रसरेण निष्कारणमेव चाऽऽसेवते, नाऽसौ अपवादवर्ती, किन्तु तदाभाससमाचारः, सोऽप्याभास एवेति, न तदनुष्ठानमपवाद इति । नन्वस्योत्सर्गबाधारूपत्वात् कथं मोक्षाङ्गता ?, अस्यैव वा तदङ्गत्वे कथमुत्सर्गस्य ? इत्यत आह–'सर्वज्ञप्रामाण्यात्' अत्रार्थे सर्वविदोऽवधेयवचनत्वाद् द्वावप्येतौ उत्सर्गापवादौ, नैक एवाऽनयोः, किमित्याह–'मोक्षः' कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणः, कारणे कार्योपचारान्मोक्षकारणे

दुहइ मोहियमईओ । धम्मं च सो न याणइ, अहवा बद्धाउओ नरए " ॥ १ ॥ ततश्च तथोद्धारग्रहणे मूलनाशस्यापि संभवात् । तथा च देवद्रव्यविनाशे शङ्काशादिश्रावकवद् महाऽनर्थभागित्वप्रसङ्गान्नाऽङ्गोपरि तदुद्धारग्रहो युक्त इति । तथाऽनेनैव 'जातु' कदाचित् 'से' इति तस्य जिनद्रव्यस्य वा साधारणद्रव्यस्य वा 'पुंभकं' परंपरा, तदुपयोगनिदानमवस्त्वन्तरोपयोगरूपं 'लाति' गृह्णाति, तद्ग्रहणेनापि तदुपभोगं न करोति । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

पुम्भकस्वरूपमाह—

तद्दव्वरिणियजायण, विट्ठीए सगड-वइल-मणुयाणं । अहवा वि खरालणिंह, करेइ तद्दव्वकयगाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या—'तद्द्रव्यऋणिकेभ्यः' कदाचिद् वृद्ध्यादिनिमित्तवितीर्णजिनादिद्रव्यऋणिकेभ्यः सकाशात् केनापि मुग्धश्रावकेण 'याचनं' प्रार्थनं गृहीत्वापि, तदुपयोगविधानमिति यावत्, विष्ट्या स्वद्रव्यदानमन्तरेणैवमेव स्वाधिकया शकट-बलीवर्द-मनुजानां प्रतीतानाम् ऋणिकस्यैव संबन्धिनाम् एतत्पुंभकम् । उपलक्षणं चैतत्, अन्यदपि यद्देवद्रव्योपजीविनः सकाशात् तद्दाक्षिण्येनैव स्वगृहे व्यापारादिकं कार्यते तदपि पुंभकम्, पारम्पर्येण देवादिद्रव्योपभोगरूपत्वात् । अथवेति प्रकारान्तरे, तद्द्रव्यक्रायकाणां देवादिद्रव्यकलान्तरप्रयोगग्राहिणां सूत्रधारादीनां संबन्धित्वेन 'खरश्लक्ष्णिकां' खरान् रूप्रादिद्रव्यसंपूर्णान् देवादिसंबन्धिनो द्रम्मादीन् आत्मना गृहीत्वा स्वकीयान् द्रम्मादीनेव श्लक्ष्णान् द्रव्यादिहीनान् ददाति यस्यां वाणिज्यायां सा खरश्लक्ष्णिका, तां 'करोति' विधत्ते । एतदप्युपलक्षणम्, तेन यद्देवसंबन्धि किञ्चिद्वस्त्वा-

एवमर्थकामव्यवहारयोरपि । लोकव्यवहारस्तु शिष्टसमाचार एव । तत्रापि चशब्दौ समुच्चयार्थौ, तत्रापि प्रथमं तावत्प्राधान्याद्धर्मव्यवहारकौशलमाह–' धर्मे ' पदसमुदाये पदस्योपचाराद्धर्मव्यवहारकौशलमिति योगः । ' कुतीर्थिनां ' शाक्य-भूत-दिगम्बर-विप्रादीनां ' वर्जनं ' तत्पूर्वालाप-प्रणाम-दानाऽनुप्रदानादिसंसर्गादीनां तद्देवतानां च तदुपदिष्टश्राद्ध-पिण्डप्रदानादीनां च परिहारेण सर्वथोत्सर्जनं, तत्संसर्गादेरतीचारत्वेन सम्यक्त्वस्य मालिन्यहेतुत्वात् । ' कुतीर्थिबिम्बानां ' चण्डिकाद्यहरि-हरादिप्रतिमानां विक्रयणस्य वर्जनमिति संबन्धः, षष्ठ्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यदा चैतान्यपि न विक्रीणीते तदा जिनबिम्बविक्रयो दूरापास्त एव, सर्वप्रकारारा ध्यजिनबिम्बविक्रयणार्थलाभस्य तत्त्वतो महाऽनर्थलाभरूपत्वात् इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तथा—

वज्जेइ चेइयालय-दव्वं अंगोवरिम्मि उद्धारं । साहारणं च एवं, जाउ से पुंभयं लेइ ॥१५॥

व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरति ' चैत्यालयद्रव्यं ' देवगृहसमुद्रकादिद्रविणम्, 'अङ्गोपर्युद्धारम् ' इति प्रागुक्तार्थम् तथा गृहीत्वा नो भुङ्क्ते इत्यर्थः । ' साधारणं च ' तथाविधापद्गतसाधर्मिकाद्युपभोगयोग्यतया तुल्यं च द्रव्यं यत्तदप्येवं जिनद्रव्यवत्साङ्गोपर्युद्धारं गृह्णाति, देवद्रव्य-साधारणद्रव्ययोर्हि वर्धनादौ शास्त्रे तुल्यत्वश्रुतेरियमुक्तिः । तथा चोक्तम् "देवस्सं नाणदव्वं च, साहारणधणं तहा । सावएहिं तिहा काउं, नेयव्वं वुड्ढिमायरा " ॥१॥ तथा–" चेइयदव्वं साहा-रणं च जो

दुहइ मोहियमईओ । धम्मं च सो न याणइ, अहवा बद्धाउओ नरए " ॥ १ ॥ ततश्च तथोद्धारग्रहणे मूलनाशस्यापि संभवात् । तथा च देवद्रव्यविनाशे शङ्काशादिश्रावकवद् महाऽनर्थभागित्वप्रसङ्गान्नाऽङ्गोपरि तदुद्धारग्रहो युक्त इति । तथाऽनेनैव ' जातु ' कदाचित् ' से ' इति तस्य जिनद्रव्यस्य वा साधारणद्रव्यस्य वा ' पुंभकं ' परंपरा, तदुपयोगनिदान-भवस्त्वन्तरोपयोगरूपं ' लाति ' गृह्णाति, तद्ग्रहणेनापि तदुपभोगं न करोति । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

पुम्भकस्वरूपमाह—

तद्दव्वरिणियजायण, विहीए सगड-बइल-मणुयाणं । अहवा वि खरालण्हि, करेइ तद्दव्वकयगाणं ॥१६॥

व्याख्या—'तद्द्रव्यऋणिकेभ्यः' कदाचिद् वृद्ध्यादिनिमित्तवितीर्णजिनादिद्रव्यऋणिकेभ्यः सकाशात् केनापि मुग्धलुब्धश्रावकेण ' याचनं ' प्रार्थनं गृहीत्वापि, तदुपयोगविधानमिति यावत्, विष्या स्वद्रव्यदानमन्तरेणैवमेव मुधिकया शकट-बलीवर्द-मनुजानां प्रतीतानाम् ऋणिकस्यैव संबन्धिनाम् एतत्पुंभकम् । उपलक्षणं चैतत्, अन्यदपि यद्देवद्रव्योपजीविनः सकाशात् तद्दाक्षिण्येनैव स्वगृहे व्यापारादिकं कार्यते तदपि पुंभकम्, पारम्पर्येण देवादिद्रव्योपभोगरूपत्वात् । अथवेति प्रकारान्तरे, तद्द्रव्यक्रायकाणां देवादिद्रव्यकलान्तरप्रयोगग्राहिणां सूत्रधारादीनां संबन्धित्वेन ' खरश्लक्ष्णिकां ' खरान् मुद्रादिद्रव्यसंपूर्णान् देवादिसंबन्धिनो द्रम्मादीन् आत्मना गृहीत्वा स्वकीयान् द्रम्मादीनेव श्लक्ष्णान् द्रव्यादिहीनान् ददाति यस्यां वाणिज्यायां सा खरश्लक्ष्णिका, तां ' करोति ' विधत्ते । एतदप्युपलक्षणम्, तेन यद्देवसंबन्धि किञ्चिद्वस्त्वा-

एवमर्थकामव्यवहारयोरपि । लोकव्यवहारस्तु शिष्टसमाचार एव । तत्रापि चशब्दौ समुच्चयार्थौ, तत्रापि प्रथमं तावत्प्राधान्याद्धर्मव्यवहारकौशलमाह–' धर्मे ' पदसमुदाये पदस्योपचाराद्धर्मव्यवहारकौशलमिति योगः । ' कुतीर्थिनां ' शाक्य–भूत–दिगम्बर–विप्रादीनां ' वर्जनं ' तत्पूर्वालाप–प्रणाम–दानाऽनुप्रदानादिसंसर्गादीनां तद्देवतानां च तदुपदिष्टश्राद्ध–पिण्डप्रदानादीनां च परिहारेण सर्वथोत्सर्जनं, तत्संसर्गादेरतीचारत्वेन सम्यक्त्वस्य मालिन्यहेतुत्वात् । ' कुतीर्थिबिम्बानां ' तदाराध्यहरि–हरादिप्रतिमानां विक्रयणस्य वर्जनमिति संबन्धः, षष्ठ्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यदा चैतान्यपि न विक्रीणीते तदा जिनबिम्बविक्रयो दूरापास्त एव, सर्वप्रकाराराध्यजिनबिम्बविक्रयणार्थलाभस्य तत्त्वतो महाऽनर्थलाभरूपत्वात् इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तथा—

वज्जेइ चेइयालय–दव्वं अंगोवरिम्मि उद्धारं । साहारणं च एवं, जाउ से पुंभयं लेइ ॥१५॥

व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरति ' चैत्यालयद्रव्यं ' देवगृहसमुद्रकादिद्रविणम्, 'अङ्गोपर्युद्धारम् ' इति प्रागुक्तार्थम् तथा गृहीत्वा नो भुङ्क्ते इत्यर्थः । ' साधारणं च ' तथाविधापद्गतसाधर्मिकाद्युपभोगयोग्यतया तुल्यं च द्रव्यं यत्तदप्येवं जिनद्रव्यवदाऽङ्गोपर्युद्धारं गृह्णाति, देवद्रव्य–साधारणद्रव्ययोर्हि वर्धनादौ शास्त्रे तुल्यत्वश्रुतेरियमुक्तिः । तथा चोक्तम् "देवस्सं नाणदव्वं च, साहारणधणं तहा । सावएहिं तिहा काउं, नेयव्वं वुड्ढिमायरा " ॥१॥ तथा–" चेइयदव्वं साहा–रणं च जो

दुहइ मोहियमईओ । धम्मं च सा न याणइ, अहवा बद्धाउओ नरए ” ॥ १ ॥ ततश्च तथोद्धारग्रहणे मूलनाशस्यापि संभवात् । तथा च देवद्रव्यविनाशे शङ्काशादिश्रावकवद् महाऽनर्थभागित्वप्रसङ्गान्नाऽङ्गोपरि तदुद्धारग्रहो युक्त इति । तथाऽनेनैव ' जातु ' कदाचित् ' से ' इति तस्य जिनद्रव्यस्य वा साधारणद्रव्यस्य वा ' पुंभकं ' परंपरा, तदुपयोगनिदानमवस्त्वन्तरोपयोगरूपं ' लाति ' गृह्णाति, तद्ग्रहणेनापि तदुपभोगं न करोति । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

पुम्भकस्वरूपमाह—

तद्दव्वरिणियजायण, विद्दीए सगड-बइल-मणुयाणं । अहवा वि खराल्पिंह, करेइ तद्दव्वकयगाणं ॥ १६॥

व्याख्या—'तद्द्रव्यऋणिकेभ्यः' कदाचिद् वृद्ध्यादिनिमित्तवितीर्णजिनादिद्रव्यऋणिकेभ्यः सकाशात् केनापि मुग्धलुब्धश्रावकेण ' याचनं ' प्रार्थनं गृहीत्वापि, तदुपयोगविधानमिति यावत्, विष्टया स्वद्रव्यदानमन्तरेणैवमेव भृधिकया शकटबलीवर्द-मनुजानां प्रतीतानाम् ऋणिकस्यैव संबन्धिनाम् एतत्पुंभकम् । उपलक्षणं चैतत्, अन्यदपि यद्देवद्रव्योपजीविनः सकाशात् तद्दाक्षिण्येनैव स्वगृहे व्यापारादिकं कार्यते तदपि पुंभकम्, पारम्पर्येण देवादिद्रव्योपभोगरूपत्वात् । अथवेति प्रकारान्तरे, तद्द्रव्यक्रायकाणां देवादिद्रव्यकलान्तरप्रयोगग्राहिणां सूत्रधारादीनां संबन्धित्वेन ' खरश्लक्ष्णिकां ' खरान् द्रम्मादिद्रव्यसंपूर्णान् देवादिसंबन्धिनो द्रम्मादीन् आत्मना गृहीत्वा स्वकीयान् द्रम्मादीनेव श्लक्ष्णान् द्रव्यादिहीनान् ददाति यस्यां वाणिज्यायां सा खरश्लक्ष्णिका, तां ' करोति ' विधत्ते । एतदप्युपलक्षणम्, तेन यद्देवसंबन्धि किञ्चिद्वस्त्वा-

प्रत्कृष्टं मूल्येन गृह्णाति, स्वद्रम्मादींश्च मूल्यरूपाद् हीनान् ददाति, तदपि पुंभकम् । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

अथोपदेशमाह—

एवं पुंभं न कुणइ, सक्खा वज्जइ किमिह चुज्जं तु । वड्ढेइ य तद्दव्वं, विसुद्धभावो सयाकालं ॥ १७ ॥

व्याख्या—एतत्पूर्वोक्तप्रकारं पुम्भकमपि ' न करोति ' न विधत्ते श्राद्धः ' साक्षाद् ' अव्यवधानेन पुनस्तद्द्रव्यमिति योगः । ' वर्जयति ' परिहरति, इत्येतत्किमिह प्रवचने ' आश्चर्यम् ' अद्भुतं न किञ्चिदित्यर्थः । " देवस्सपरीभोगो अणंतजम्मेसु दारुणविवागो " इत्यादि जानन् कथं सकर्णः साक्षात् पारम्पर्येण वा तदुपभुङ्क्तेति । ' वर्द्धयति च ' सुस्थानकलान्तरप्रयोगादिना वृद्धिं च नयति ' तद्द्रव्यं ' जिनादिद्रविणं ' विशुद्धभावो ' निराशंसमानसः ' सदाकालं ' सर्वदा । इह च सदाशब्दोपादानादेव शश्वद्वर्धने लब्धे कालशब्दोपादानं तद्वृद्धेरत्यन्तविधेयताप्रतिपादनार्थं, चशब्दाद् रक्षति चेति द्रष्टव्यम् । " जिणपवयणवुड्ढिकरं, पभावगं नाण-दंसणगुणाणं । रक्खंतो जिणदव्वं, परित्तसंसारिओ होइ " ॥ १ ॥ तथा–"वड्ढंतो जिणदव्वं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो " । इत्यादि तद्द्रव्यरक्षणादिफलं जानन् यो रक्षति वर्धयति चाऽसौ धर्मव्यवहारकौशलवान् । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

अथ धर्मफलत्वादर्थ–कामयोस्तत्रापि कामसाधकतमत्वादर्थस्य पूर्वं तत्कौशलं ततः कामकौशलं च गाथाद्वयेनाह—

अत्थे पुण कोसल्लं, अवंझफलयं धरेइ सो भंडं । कामे पुण कोसल्लं, अणुणेइ पियं पयत्तेणं ॥ १८ ॥

ण्हाणेइ भोगकाले, मुहसुर्द्धि कारवेइ वेसित्थिं। उल्लवइ न सब्भावं, इत्थीपुरओ सयाकालं ॥ १९ ॥

व्याख्या—धर्मे तावदुक्तं कौशलम्। 'अर्थे' द्रव्ये पुनरेतत्कौशलं यदविपतितनैचकगृहीतत्वादिना 'अवन्ध्यम्' अवश्यं भाविफलं लाभलक्षणं यस्मात्तदवन्ध्यफलदम्, ततोऽवन्ध्यं च तत् फलदं चेति कर्मधारयः। 'स' इति श्रावकः, 'धारयति' भाण्डशालादिषु स्थापयति, 'भाण्डं' कुङ्कुम-माञ्जिष्ठादिद्रव्यम्। अयं भावः—स्वमतिमाहात्म्याद् मतिमत्परमाप्तवचनाद्वा भाण्डं सम्यक्परीक्ष्यैव तद्धारयति यद् बहुफलं भवति, इत्येतद् अर्थव्यवहारकौशलम्। 'कामे' संभोगव्यवहारविषये पुनरेतत्कौशलं यद् 'अनुनयति' साम-दानादिना प्रसादयति 'प्रियां' भार्यां 'प्रयत्नेन' आदरेण, अन्यथा तु गृहवासो धर्मानुष्ठाननिष्ठनिरन्तरचिन्तासारोऽपि दुःखखनिरेव स्यात्। तथा च पठ्यते—"अहिरण्यमदासीकं, गृहं गोरसवर्जितम्। प्रतिकूलकलत्रं च, नरकस्यापरो विधिः" ॥ १ ॥ इति। तथा—'स्नपयति' स्नानं कारयति 'भोगकाले' भाविसुरतसमये, अनेन बहिः शुद्धिरुक्ता, अन्यस्या अप्येवंविधाया उपलक्षणार्थम्। तथा 'मुखशुद्धिं' गण्डूषादिना वदनशोधनं कारयति, अनेन चाऽन्तःशुद्धिः। उभयं चैतत् कार्मणादिनिमित्तयोगवर्णविलेपनगुलिकादिशङ्काऽपनोदाय विधाप्यते। 'वेश्यास्त्रियं' साधारणयोषितम्। अत्र च साधारणस्त्रियोऽपि प्रसादनादिविधानोपदर्शनेन भावकौशलेऽपि कलत्रवेश्यानां भावपरिज्ञानाभिधानेन परस्त्रियः सर्वथा त्याग एव श्राद्धस्येति सूचितम्। 'उल्लपति' विश्वासवशेन प्रभाषते 'न' नैव 'सद्भावं' रहस्यवस्तु 'स्त्रीणां'

पुरुष्टं मूल्येन गृह्णाति, स्वद्रम्मादींश्च मूल्यरूपाद् हीनान् ददाति, तदपि पुंभकम् । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

अथोपदेशमाह—

एवं पुंभं न कुणइ, सक्खा वज्जइ किमिह चुज्जं तु । वड्ढेइ य तद्दव्वं, विसुद्धभावो सयाकालं ॥ १७ ॥

व्याख्या—एतत्पूर्वोक्तप्रकारं पुम्भकमपि 'न करोति' न विधत्ते श्राद्धः 'साक्षाद्' अव्यवधानेन पुनस्तद्द्रव्यमिति योगः । 'वर्जयति' परिहरति, इत्येतत्किमिह प्रवचने 'आश्चर्यम्' अद्भुतं न किञ्चिदित्यर्थः । "देवस्सपरीभोगो भवेज्जम्मेसु दारुणविवागो" इत्यादि जानन् कथं सकर्णः साक्षात् पारम्पर्येण वा तदुपभुञ्जीतेति । 'वर्द्धयति च' सुस्थानकलान्तरप्रयोगादिना वृद्धिं च नयति 'तद्द्रव्यं' जिनादिद्रविणं 'विशुद्धभावो' निराशंसमानसः 'सदाकालं' सर्वदा । इह च सदाशब्दोपादानादेव शश्वद्वर्धने लब्धे कालशब्दोपादानं तद्वृद्धेरत्यन्तविधेयताप्रतिपादनार्थं, चशब्दाद् रक्षति चेति द्रष्टव्यम् । "जिणपवयणवुड्ढिकरं, पभावगं नाण-दंसणगुणाणं । रक्खंतो जिणदव्वं, परित्तसंसारिओ होइ ॥ १ ॥ तथा—"वड्ढंतो जिणदव्वं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो" । इत्यादि तद्द्रव्यरक्षणादिफलं जानन् यो रक्षति वर्धयति चासौ धर्मव्यवहारकौशलवान् । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

अथ धर्मफलत्वादर्थ-कामयोस्तत्रापि कामसाधकतमत्वादर्थस्य पूर्वं तत्कौशलं ततः कामकौशलं च गाथाद्वयेनाह—

अत्थे पुण कोसल्लं, अवंझफलयं धरेइ सो भंडं । कामे पुण कोसल्लं, अणुणेइ पियं पयत्तेणं ॥१८॥

...गाथार्थः ॥

तथा—

न भणइ अवण्णवायं, रायाईणं समक्खमसमक्खं। परिहरइ विवक्खं, से संतगुणुच्चारणं कुणइ ॥२१॥

व्याख्या—'न भणति' न भाषते 'अवर्णवादम्' अप्रशंसावचः, निन्दां न करोतीत्यर्थः। 'राजादीनां' राजा-ऽमात्य-सामन्तप्रभृतीनां, तन्निन्दाया अत्यन्तं लोकविरुद्धत्वाद् वधादिहेतुत्वाच्च। समक्षमिति क्रियाविशेषणं, ततः 'समक्षं' प्रत्यक्षं यथा भवति, तेषामेव शृण्वताम्। 'असमक्षं' तत्परोक्षेऽपि। तथा 'परिहरति' आलापसंसर्गादि-निषेधेन वर्जयति 'विपक्षं' प्रतिकूलवर्तिनं निन्दकघातुकादिकं 'से' तस्य राज्ञः, एकवचनं त्वत्र विशेषेण केवलस्यैव राज्ञो विवक्षितत्वात्, तद्विपक्षसंसर्गस्य सर्वथा महाऽनर्थहेतुत्वात्। 'सद्गुणोच्चारणं च' सद्भूतप्रजापालकत्व-प्रतापादि-भव्यधर्मोत्कीर्तनं च 'करोति' विधत्ते समक्षमसमक्षं च, अनेन च वाचाटतायाश्चाटुकारितायाश्च निषेधमाह, तयोः शिष्टा-चारताभ्रंशत्वात्। इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

तथा—

सुय-जम्म-जाइसमहिय,-जणाण सययं समक्खमसमक्खं। संतगुणे उ पसंसइ, अवराहं फुसइ जत्तेणं॥

व्याख्या—'श्रुतं' शास्त्राधिगमः, 'जन्म' उत्पादः, 'जातिः' मातृप्रभवा, उपलक्षणं चैषां कुल-शीलादीनां,

सामान्येन योषितां मात्रादीनामपि, किं पुनर्वेश्यानां ' पुरतो ' अग्रतः सदाकालमिति पूर्ववत् । स्त्रियो हि तुच्छताऽतिशयाद् रहस्यं चेतसि धारयितुमसमर्था अवश्यं बहिः प्रकाशयन्ति, तथा चाऽनर्थसन्ततिरेव । तदुक्तम्—" तुच्छासु महिलासु, मा सब्भावं कयावि पयडेसि । तं जं फुट्टइ तुरियं, कप्पासफलं व परिपक्कं " ॥ १ ॥ न चायं स्त्रीप्रसादनाद्युपदेशोऽसङ्गतः सावद्यत्वाद् इति वाच्यम् । शरीररक्षाद्वारेण धर्मरक्षानिदानत्वात् । यथा चाऽनयोरर्थकामोपायाभ्यां भेदस्तथा प्रागेवोक्तम् । इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

अथाऽस्यापि त्रिवर्गस्य लोकाधारत्वाद् लोककौशलमाह—

लोगे पुण कोसल्लं, करेइ मित्तिं पहाणलोगेण । वच्चइ रायासन्नं, उवयरइ य सयावि सब्भावा ॥२०॥

व्याख्या—अर्थ-कामयोरुक्तं कौशलम् । ' लोके ' शिष्टजनसमाचारे पुनरेतत्कौशलं यत् ' करोति ' विधत्ते ' मैत्रीं ' सौहार्दं ' प्रधानलोकेन ' सदाचारतया सर्वोत्तमजनेन, तन्मैत्र्यस्य सकलकल्याणनिबन्धनत्वात् । तथा ' व्रजति ' तत्प्रसादनार्थं गच्छति ' राजासन्नं ' नृपसमीपे, उपलक्षणं चैतन्नृपाभिमताऽमात्यादिसमीपस्य, तत्र गमनमात्रस्यापि ऐहिकानर्थनिषेधहेतुत्वात् । तदुक्तम्—" गन्तव्यं राजकुले, द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न भवन्त्यर्था, भवन्त्यनर्थप्रतीकाराः " ॥ १ ॥ ' उपचरति च ' विनय-प्रियालाप-दानविशेषादिना आवर्जयति च ' सदापि ' सर्वदा ' सद्भावात् ' निष्कपटतया, स्वामिनोऽपि शास्त्रे दुष्प्रतीकारत्वश्रवणात् सद्भावत एवोपचारो युज्यते । इति

'विज्ञाय' विदित्वा 'स्थिरत्वं' स्थैर्यं 'करोति' विधत्ते पश्चाद्वास्येति प्रक्रमः। संदिग्धप्रश्नादिना ह्यभिनवधर्मादीन् विज्ञाय तत्तत्संशयाद्यपनोद-दक्षसदुपदेशादिना वात्सल्यादिना च धर्मे निश्चलीकरोतीति भावः। इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

धर्मप्रयोजनं भावकौशलमभिधाय, अथ तदानुपङ्गिककामप्रयोजनमपि तदाह—

आयारिंगियकुसलो, कलत्तवेसाण जाणए भावं। रक्खइ सव्वपयत्ता, अप्पाणं कम्मणाईणं ॥ २४ ॥

व्याख्या—'आकारो' मुखरागादिः, 'इङ्गितं' वदन-भ्रूभङ्गादिः अथवा निरभिप्राया चेष्टा आकारः, साभिप्राया तु इङ्गितम्, तयोः 'कुशलः' कुशाग्रीयबुद्धितया सूक्ष्मयोरपि परगतयोर्वेत्तृत्वेन निपुणः सन् 'कलत्रवेश्यानां' प्रतीतानां 'जानाति' अवगच्छति 'भावं' दुष्टाऽदुष्टत्वादिविशिष्टं परिणामम्। अर्थाद् आकारेङ्गिताभ्यामेव ज्ञात्वा च 'रक्षति' त्रायते 'आत्मानं' स्वशरीरं 'सर्वप्रयत्नात्' समस्तादरेण स्वयं वा मित्रमान्त्रिकादिद्वारेण वेत्यर्थः॥ 'कार्मणादिभ्यो' वशीकरण-मन्त्र-योग-चूर्णादिभ्यः। अनवगततद्भावो हि कथमात्मानं रक्षेद्? इति भावकौशलोपयोगः। उपलक्षणं चैतत्, दुष्टभृत्यादेरपि भावं तथैव विज्ञाय विष-शस्त्रादेरात्मानं रक्षति। इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

अथाऽर्थप्रयोजनं तदाह—

जाणइ एस अणत्थं, काहि रिणिओ खरेण रुज्झंतो। अणुवत्तेइ न जुज्झइ, तत्तियमित्तं गयं चेव ॥२५॥

व्याख्या—इङ्गितादिभिरेव यदा 'जानाति' बुध्यते 'एष' प्रत्यक्षोपलभ्यो 'अनर्थं' आत्म-परवधादिना व्यसनं

ततः स्वतः सकाशात् श्रुतादिभिरधिकानां विशिष्टशास्त्राभ्यासरतां वृद्धानां अनिन्दितप्रसिद्धजातीनां च जनानां लोकानां 'सततं' सर्वदा, समक्षमसमक्षं चेति पूर्ववत्। 'सत' एव विद्यमानानेव 'गुणान्' ज्ञानवत्त्व—परिणतमतित्व—सदाचारवत्त्वादिसद्भूतधर्मान् 'प्रशंसति' श्लाघते। 'तुः' अवधारणे, योजितश्च। 'अपराधं' क्वचित्कथंचित् प्रमादाचरितादिदोषं पुनस्तेषामेव दुर्जनैरुद्भाव्यमानमपि 'उत्फुंसति' अपनयति 'यत्नेन' आदरेण, तत्प्रशंसादेरत्यन्तमौचित्येन लोकाचारप्रवणत्वाऽभिव्यञ्जकत्वात्। तदुक्तम्—"अनुहरतः खलसुजना,—वग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः। एकः कुरुते छिद्रं, गुणवानन्यस्तु पिदधाति" ॥ १ ॥ इति। तदेवं शिष्टसम्बन्धिहितहेतुत्वज्ञानात् तत्रैव च प्रवर्तनाद् भवति लोक-कौशलवान् श्राद्धः। इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

अथ सर्वकौशलसंपाद्यत्वेन प्राधान्याद् भावस्य तत्कौशलमाह—

भावे कोसल्लं पुण, जाणइ भावं स वज्झचिट्ठाहिं। अहिणवधम्माईणं, थिरत्तणं कुणइ नाऊणं॥२३॥

व्याख्या—लोके तावदुक्तं कौशलं, 'भावे' पुनरभिप्रायविशेषे एतत्कौशलमिति योगः। यद् 'जानाति' वेत्ति 'भावम्' अभिप्रायं 'स' इति श्राद्धः, 'बाह्यचेष्टाभिः' बहिरुपलभ्यमानवचन-कायादिव्यापारैः। तदुक्तम्—"आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च। नेत्र-वक्त्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः" ॥ १ ॥ 'अभिनवधर्माणः' तत्कालाभ्युपगतसम्यक्त्वादिभावाः, 'तदादीनां' तत्प्रभृतीनाम्, आदिशब्दात् प्रतिपतितभावादिग्रहः। ततश्च तद्भावं सम्यग्

अन्नस्स वि परिकुवियं, रायाणं विन्नवेइ नो तन्नू। संतुट्ठसुप्पसन्नं, भणइ सयं भाणइ परेण ॥ २६ ॥

व्याख्या—' अन्यस्मै ' स्वकीयामात्यभृत्यायाऽपि, आस्तां स्वविषये इत्यपिशब्दार्थः। ' परिकुपितं ' कुतोऽपि हेतोरतिक्रुद्धं, ' राजानं ' भूपालम्, इङ्गिताकारादिभिर्ज्ञात्वेति शेषः, ' नो ' नैव ' विज्ञापयति ' स्वप्रयोजनसंपादनाभिमुख्ये कोमलवचसाऽपि व्यापारयति ' तज्ज्ञो ' विचक्षणो भावकौशलवानित्यर्थः। तर्हि कदा विज्ञापयति ? इत्यत आह—' संतुष्टः ' नयन-कपोलविकासाद्यभिव्यक्तप्रमोदः, ' सुप्रसन्नश्च ' रोषाद्यभावेन सौम्यमूर्तिः, ततश्च सन्तुष्टश्चासौ सुप्रसन्नश्चेति कर्मधारयः। तं राजनमेवंविधमिङ्गितादिभिरेव ज्ञात्वा ' भणति ' स्वयमेव विज्ञापयति स्वप्रयोजनं, ' भाणयति वा ' विज्ञापयति परेणाऽमात्यादिना। इह च संतुष्टादिपदद्वयोपादानम् अवश्यमेवंविधात् कार्यसिद्धिरिति ज्ञापनार्थम्.

सर्वेष्वपि चैतेषु कृतव्रतपरिकर्मादिषु दिग्मात्रं संक्षिप्तरुचिसत्त्वानुग्रहार्थमुपदर्शितमुपलक्षणत्वेन, ततस्तदनुसारेण स्वयमेव सुधीभिस्तत्तत्स्थानानुगुणत्वेन, अन्यदपि तत्तत्परिकर्मादिकं तत्र तत्र निवेशनीयम्। इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

यद्राज्यं सार्वभौमं त्रिदिवपतिपदं यच्च यत्तीर्थपत्वं,सत्त्वानां तत्त्वसारैर्निचितमुपचितं शर्म यन्मोक्षलक्ष्म्याः।
तत्पुण्यच्छुद्धिवृद्ध्यानुपमशुभशतोच्छूनबीजोद्गतस्य,श्रद्धासिक्तस्य पाकः प्रवचनकुशलत्वस्य कल्पद्रुमस्य

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ प्रवचनकौशलं नाम षष्ठं स्थानं समाप्तम्। तत्समाप्तौ च समाप्तं षट्स्थानकप्रकरणमपि श्रावकवक्तव्यताऽपरनामकं वृत्तितः। इति शुभमस्तु ॥

'धारयिष्यति' विधास्यति 'ऋणिको' अधमर्णः, 'खरेण' अतिशयेन भोजन-पानादिनिषेधरूपेण 'निरुध्यमानो' गमनागमनादिप्रतिरोधतोऽवघटनेन नियन्त्र्यमाण इति। तदा तम् 'अनुवर्तयति' प्रथममेव तद्दीयमानगवादिमात्रग्रहण-गुडमारचणादिना अनुकूलयति, न युध्यते तेन सह, नैव विवाद-प्रहारादिना प्रत्यवतिष्ठते। अनुवर्तनाभिधानादेव युद्धाभावे लब्धे यत्साक्षाद् युद्धाभावाभिधानं तदस्य युद्धस्याऽत्यन्तं शासनोपघातहेतुत्वेन स्वस्याऽसभ्यतापादकत्वेन च सर्वथाऽप्य-करणीयत्वख्यापनार्थम्। किं कुर्वन्? इत्याह—यन्मया लोभाद्दाक्षिण्यादेर्वा एतस्मै दत्तं 'तावन्मात्रं' तत्प्रमाणं मदीयं द्रव्यं 'गतमेव' नष्टमेव, एतस्मादस्य द्रव्यस्य सुदुष्प्राप्यत्वादिति परिभावयन्निति शेषः। यद्यपि गृहिणा(णः) सर्वार्थसंपादक-त्वेन बाह्यप्राणभूतत्वेन चाऽत्यन्तप्रियस्याऽर्थस्य एवमेव दुष्करः परिहारः; तथापि नाऽनुपायप्रवृत्तौ कार्यसिद्धिः, न खल्व-त्यन्तबुभुक्षाक्षामकुक्षिरपि शुकशावको नालिकेरफलव्यापारितचञ्चुस्तद्भङ्गादन्यदासादयति फलम्। तदिहापि अकिञ्चि-त्करमूर्च्छामात्रमपहाय अर्थलाभोपाये एव यतितव्यम्। स चायं यदि तदा न ददाति, तदा पुनः कालान्तरे याचते, तन्मि-त्रादिना वा तं संबोधयति। आत्मनः स्थानं-सहाय-राजादिसामर्थ्यं, तस्य तु तदभावम् द्रव्यसमृद्धिसद्भावं चाऽवगम्य गाढतरमपि निरुणद्धि, इत्येवमादिकः। तदुक्तम्—" पुणरवि पच्छावे तं, मग्गइ नाऊण नियबलं परमं। तस्स य अप्पब-लत्तं, गिहे य अत्थं वियाणित्ता " ॥ १ ॥ एवं ह्यर्थसिद्धिः, नाऽन्यथा। सर्वत्राप्यधमर्णेऽयं विधिः, विशेषतश्च क्षीणविभव-साधर्मिकादौ। इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

अथ चोरूप्यवहारासिद्धिप्रयोजनं तदाह—

अन्नस्स वि परिकुवियं, रायाणं विन्नवेइ नो तन्नू । संतुट्ठसुप्पसन्नं, भणइ सयं भाणइ परेण ॥ २६ ॥

व्याख्या—'अन्यस्मै' स्वकीयामात्यभृत्यायाऽपि, आस्तां स्वविषये इत्यपिशब्दार्थः । 'परिकुपितं' कुतोऽपि हेतोरतिक्रुद्धं, 'राजानं' भूपालम्, इङ्गितादिभिर्ज्ञात्वेति शेषः, 'नो' नैव 'विज्ञापयति' स्वप्रयोजनसंपादनाभिमुख्ये कोमलवचसाऽपि व्यापारयति 'तज्ज्ञो' विचक्षणो भावकौशलवानित्यर्थः । तर्हि कदा विज्ञापयति ? इत्यत आह—'संतुष्टः' नयन-कपोलविकासाद्यभिव्यक्तप्रमोदः, 'सुप्रसन्नश्च' रोषाद्यभावेन सौम्यमूर्तिः, ततश्च सन्तुष्टश्चासौ सुप्रसन्नश्चेति कर्मधारयः । तं राजनमेवंविधमिङ्गितादिभिरेव ज्ञात्वा 'भणति' स्वयमेव विज्ञापयति स्वप्रयोजनं, 'भाणयति वा' विज्ञापयति परेणाऽमात्यादिना । इह च संतुष्टादिपदद्वयोपादानम् अवश्यमेवंविधात् कार्यसिद्धिरिति ज्ञापनार्थम्.

सर्वेष्वपि चैतेषु कृतव्रतपरिकर्मादिषु दिग्मात्रं संक्षिप्तरुचिसत्वानुग्रहार्थमुपदर्शितमुपलक्षणत्वेन, ततस्तदनुसारेण स्वयमेव सुधीभिस्तत्तत्स्थानानुगुणत्वेन, अन्यदपि तत्तत्परिकर्मादिकं तत्र तत्र निवेशनीयम् । इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

यद्राज्यं सार्वभौमं त्रिदिवपतिपदं यच्च यत्तीर्थपत्वं, सत्त्वानां तत्त्वसारैर्निचितमुपचितं शर्म यन्मोक्षलक्ष्म्याः । तत्पुण्यच्छुद्धिवृद्ध्यानुपमशुभशतोच्छूनबीजोद्गतस्य, श्रद्धासिक्तस्य पाकः प्रवचनकुशलत्वस्य कल्पद्रुमस्य ॥

इति युगप्रवरागमश्रीमज्जिनपतिसूरिशिष्यलेशविरचितायां षट्स्थानकवृत्तौ प्रवचनकौशलं नाम षष्ठं स्थानं समाप्तम् ।

तत्समाप्तौ च समाप्तं षट्स्थानकप्रकरणमपि श्रावकवक्तव्यताऽपरनामकं वृत्तितः । इति शुभमस्तु ॥

'कारिष्यति' विधास्यति 'ऋणिको' अधमर्णः, 'खरेण' अतिशयेन भोजन-पानादिनिषेधरूपेण 'निरुध्यमानो' गमनागमनादिप्रतिरोधतोऽवघटनेन नियन्त्र्यमाण इति। तदा तम् 'अनुवर्तयति' प्रथममेव तद्दीयमानगवादिमात्रग्रहण-सुकुमारवचनादिना अनुकूलयति, न युध्यते तेन सह, नैव विवाद-प्रहारादिना प्रत्यवतिष्ठते। अनुवर्तनाभिधानादेव युद्धाभावे लब्धे पत्साधात् युद्धाभावाभिधानं तदस्य युद्धस्याऽत्यन्तं शासनोपघातहेतुत्वेन स्वस्याऽसभ्यतापादकत्वेन च सर्वथाऽप्य-करणीयत्वख्यापनार्थम्। किं कुर्वन्? इत्याह—यन्मया लोभाद्दाक्षिण्यादेर्वा एतस्मै दत्तं 'तावन्मात्रं' तत्प्रमाणं मदीयं द्रव्यं 'गतमेव' नष्टमेव, एतस्मादस्य द्रव्यस्य सुदुष्प्राप्यत्वादिति परिभावयन्निति शेषः। यद्यपि गृहिणा(णः) सर्वार्थसंपादक-त्वेन बाह्यप्राणभूतत्वेन चाऽत्यन्तप्रियस्याऽर्थस्य एवमेव दुष्करः परिहारः; तथापि नाऽनुपायप्रवृत्तौ कार्यसिद्धिः, न खल्व-त्यन्तबुभुक्षाक्षामकुक्षिरपि शुकशावको नालिकेरफलव्यापारितचञ्चुस्तद्भङ्गादन्यदासादयति फलम्। तदिहापि अकिञ्चि-त्करमूर्च्छामात्रमपहाय अर्थलाभोपाये एव यतितव्यम्। स चायं यदि तदा न ददाति, तदा पुनः कालान्तरे याचते, तन्मि-त्रादिना वा तं संबोधयति। आत्मनः स्थानं-सहाय-राजादिसामर्थ्यं, तस्य तु तदभावम् द्रव्यसमृद्धिसद्भावं चाऽवगम्य गाढतरमपि निरुणद्धि, इत्येवमादिकः। तदुक्तम्—"पुणरवि पच्छावे तं, मग्गइ नाऊण नियबलं परमं। तस्स य अप्पब-लत्तं, गिहे य अत्थं वियाणित्ता" ॥ १ ॥ एवं ह्यर्थसिद्धिः, नाऽन्यथा। सर्वत्राप्यधमर्णेऽयं विधिः, विशेषतश्च क्षीणविभव-साधर्मिकादौ। इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

अथ लोकव्यवहारसिद्धिप्रयोजनं तदाह—

श्री जिनदत्तसूरि पुस्तकोद्धार फंड तरफथी प्रकाशित ग्रन्थोनी नोंध.

नंबर. प्रताकारे ग्रन्थ.

१ श्री गणधर सार्ध सतकम्
२ श्री जयतिहुअणवृत्ति
३ श्री दिवालीकल्प
४ श्री प्रश्नोत्तर सार्ध सतकम्
५ श्री विशेष सतकम्
६ श्री संदेह दोहावली
७ श्री पंचलिंगि
८ श्री चैत्यवंदनकुलकवृत्ति
९ श्री अनुयोगद्वारसूत्र मूलम्
१० श्री कल्पसूत्र भाषान्तरम्
११ श्रीसंवेगरंगशाला
१२ श्री द्वादशपर्व भाषान्तरम्
१३ श्री गणधर सार्ध सतक भाषान्तरम्

नंबर प्रताकारे ग्रन्थ

१४ श्री श्रीपाल चरित्रम् प्राकृत भाषान्तर
१५ जीवविचारादि प्रकरण संग्रह
१६ श्री कल्याणमंदिर स्तोत्र टीका
१७ श्री षट्स्थानक वृत्ति

पुस्तकाकारे ग्रन्थ

१८ श्री गीरनार पूजा स्तवनादि
१९ श्री बृहत स्तवनावली भा. १
२० श्री थुइ सज्झाय संग्रह
२१ श्री श्रावक नित्यकृत्य
२२ श्री जिनदत्तसूरि भा. १
२३ श्री जिनदत्तसूरि च. भा. २
२४ श्री बृहत् स्तवनावली
२५ श्री सप्त स्मरणादि

नंबर पुस्तकाकारे ग्रन्थ

२६ श्री कृपाविनोद
२७ श्री गहुंली संग्रह
२८ श्री पंच प्रतिक्रमण
२९ श्री जेसलमेर चमत्कार
३० श्री प्राकृत व्याकरणम्
३१ श्री जैन तत्त्वसार सारांश सचित्र

श्री छपता ग्रन्थो की यादी.

१ श्री भक्तामरस्तोत्र टीका पत्राकारे
२ श्री द्वादशकुलक वृत्ति ,,
३ श्री सप्तस्मरणादि सटीक ,,
४ श्री धन्ना-शालिभद्र चरित्र श्लोकबद्ध
५ श्री श्लोक संग्रह बुक

जिनेश्वरश्चान्द्रकुलावतंसो, दुर्वारवादिद्विपकेसरीन्द्रः । सन्नीतिरत्नाकरमुख्यतर्क,-ग्रन्थप्रणेता समभून्मुनीशः ॥ १ ॥
संवेगरङ्गशाला,-प्रजापतिः कुमुदवनसुधाकिरणः । दोषापचितिदिनेश,-स्ततोऽभवत्सूरिजिनचन्द्रः ॥ २ ॥
यश्चाव नव निधाना,-न्याविश्चक्रे सुपुण्यवृत्त्या यः । अङ्गानि स्थानादी,-न्यजन्यसावभयदेवगुरुः ॥ ३ ॥
जिनवल्लभ-जिनदत्तौ, ततोऽपि सत्यविभावनोत्थायाः । श्रीपुष्पदन्तकीर्ते,-र्विलोपकौ सद्गुरू जातौ ॥ ४ ॥
तदनु जिनचन्द्रसूरि,-श्चन्द्र इवानन्दकन्दलनिदानम् । मूर्त्याऽपि विबुधमानससुकुमारमृदि जन्योः ॥ ५ ॥
जिनपतिरितिसूरिः सद्गुणागाढबन्धै,-र्निबिडनिगडितेवास्येति नो संयमश्रीः ।
क्वचिदपि पदमात्रं सर्वविद्यानवद्य,-प्रचयपरिचिताङ्गी यद्वपुष्टः सुपुष्टा ॥ ६ ॥
सकलगुणनिवेशः क्वापि नैवेति वादं, जगत इव विनेतुं धारयत्युग्रधामा ।
परिमितपरिपन्थिप्रोज्ज्वलख्यातिमूलं, बत गुणनिकुरम्बं सांप्रतं यः शुभात्मा ॥ ७ ॥
तच्छिष्यो जिनपालः षट्स्थानकसंज्ञितप्रकरणस्य । वृत्तिं व्यधादमेधा अप्येतां स्वपरहितविधये ॥ ८ ॥
उत्सूत्रं विवृतं किञ्चिद्, यदत्र मतिमान्द्यतः । उत्सार्य तदमात्सर्यै-रार्यैः कार्यविचक्षणैः ॥ ९ ॥
युग-रस-दिनकरसंख्ये, (१२६२) विक्रमवसुधेशवत्सरेऽतिगते । श्रीमालपुरे चैषा, समर्थिता माघशुक्लार्द्धे ॥१०॥
सिद्धान्तकनकनिकषैः, कारुण्यामृतपयोधिभिरतन्द्रैः । श्रीमज्जिनपतिसूरिभि,-रियं तु संशोधिता यत्नात् ११

ग्रन्थाग्रं १४९४

श्री जिनदत्तसूरि पुस्तकोद्धार फंड तरफथी प्रकाशित ग्रन्थोनी नोंध.

नंबर. प्रताकारे ग्रन्थ.

१ श्री गणधर सार्ध सतकम्
२ श्री जयतिहुअणवृत्ति
३ श्री दिवालीकल्प
४ श्री प्रश्नोत्तर सार्ध सतकम्
५ श्री विशेष सतकम्
६ श्री संदेह दोहावली
७ श्री पंचलिंगि
८ श्री चैत्यवंदनकुलकवृत्ति
९ श्री अनुयोगद्वारसूत्र मूलम्
१० श्री कल्पसूत्र भाषान्तरम्
११ श्रीसंवेगरंगशाला
१२ श्री द्वादशपर्व भाषान्तरम्
१३ श्री गणधर सार्ध सतक भाषान्तरम्

नंबर प्रताकारे ग्रन्थ

१४ श्री श्रीपाल चरित्रम् प्राकृत भाषान्तर
१५ जीवविचारादि प्रकरण संग्रह
१६ श्री कल्याणमंदिर स्तोत्र टीका
१७ श्री षट्स्थानक वृत्ति

पुस्तकाकारे ग्रन्थ

१८ श्री गीरनार पूजा स्तवनादि
१९ श्री बृहत स्तवनावली भा. १
२० श्री शुद्ध सज्झाय संग्रह
२१ श्री श्रावक नित्यकृत्य
२२ श्री जिनदत्तसूरि भा. १
२३ श्री जिनदत्तसूरि च. भा. २
२४ श्री बृहत् स्तवनावली
२५ श्री सप्त स्मरणादि

नंबर पुस्तकाकारे ग्रन्थ

२६ श्री कृपाविनोद
२७ श्री गहुंली संग्रह
२८ श्री पंच प्रतिक्रमण
२९ श्री जेसलमेर चमत्कार
३० श्री प्राकृत व्याकरणम्
३१ श्री जैन तत्त्वसार सारांश सचित्र

श्री छपता ग्रन्थो की यादी.

१ श्री भक्तामरस्तोत्र टीका पत्राकारे
२ श्री द्वादशकुलक वृत्ति ,,
३ श्री समवसरणादि सटीक ,,
४ श्री धन्ना-शालिभद्र चरित्र श्लोकबद्ध
५ श्री श्लोक संग्रह ...

जिनेश्वरचान्द्रकुलावतंसो, दुर्वारवादिद्विपकेसरीन्द्रः । सन्नीतिरत्नाकरमुख्यतर्क,-ग्रन्थप्रणेता समभून्मुनीशः ॥ १ ॥
संवेगरङ्गशाला,-प्रजापतिः कुमुदवनसुधाकिरणः । दोषापचितिदिनेश,-स्ततोऽभवत्सूरिजिनचन्द्रः ॥ २ ॥
चक्रेऽथ नव निधाना,-न्याविश्चक्रे सुपुण्यवृत्त्या यः । अङ्गानि स्थानादी,-न्यजन्यसावभयदेवगुरुः ॥ ३ ॥
जिनवल्लभ-जिनदत्तौ, ततोऽपि सत्यविभावनोत्थायाः । श्रीपुष्पदन्तकीर्ते,-र्विलोपकौ सद्गुरू जातौ ॥ ४ ॥
तदनु जिनचन्द्रसूरि,-श्चन्द्र इवानन्दकन्दलनिदानम् । मूर्त्याऽपि विबुधमानससुकुमारमृदि जन्योः ॥ ५ ॥
जिनपतिरितिसूरिः सद्गुणागाढबन्धै,-र्निबिडनिगडितेवात्येति नो संयमश्रीः ।
क्वचिदपि पदमात्रं सर्वविद्यानवद्य,-प्रचयपरिचिताङ्गी यद्गुष्टः सुपुष्टा ॥ ६ ॥
सकलगुणनिवेशः क्वापि नैवेति वादं, जगत इव विनेतुं धारयत्युग्रधामा ।
परिमितपरिपन्थिप्रोज्ज्वलत्ख्यातिमूलं, चत गुणनिकुरम्बं सांप्रतं यः शुभात्मा ॥ ७ ॥
तच्छिष्यो जिनपालः षट्स्थानकसंज्ञितप्रकरणस्य । वृत्तिं व्यधादमेधा अप्येतां स्वपरहितविधये ॥ ८ ॥
उत्सूत्रं विवृतं किञ्चिद्, यद्यत्र मतिमान्द्यतः । उत्सार्य तदमात्सर्य-रार्यैः कार्यविचक्षणैः ॥ ९ ॥
युग-रस-दिनकरसंख्ये, (१२६२) विक्रमवसुधेशवत्सरेऽतिगते । श्रीमालपुरे चैषा, समर्थिता माघशुक्लार्द्धे ॥१०॥
सिद्धान्तकनकनिकषैः, कारुण्यामृतपयोधिभिरतन्द्रैः । श्रीमज्जिनपतिसूरिभि,-रियं तु संशोधिता यत्नात् ११

ग्रन्थाग्रं १४९४

श्री जिनदत्तसूरि पुस्तकोद्धार फंड तरफथी प्रकाशित ग्रन्थोनी नोंध.

नंबर. पत्राकारे ग्रन्थ.

१ श्री गणधर सार्ध सतकम्
२ श्री जयतिहुअणवृत्ति
३ श्री दिवालीकल्प
४ श्री प्रश्नोत्तर सार्ध सतकम्
५ श्री विशेष सतकम्
६ श्री संदेह दोहावली
७ श्री पंचलिंगि
८ श्री चैत्यवंदनकुलकवृत्ति
९ श्री अनुयोगद्वारसूत्र मूलम्
१० श्री कल्पसूत्र भाषान्तरम्
११ श्रीसंवेगरंगशाला
१२ श्री द्वादशपर्व भाषान्तरम्
१३ श्री गणधर सार्ध सतक भाषान्तरम्

नंबर पत्राकारे ग्रन्थ

१४ श्री श्रीपाल चरित्रम् प्राकृत भाषान्तर
१५ जीवविचारादि प्रकरण संग्रह
१६ श्री कल्याणमंदिर स्तोत्र टीका
१७ श्री षट्स्थानक वृत्ति

पुस्तकाकारे ग्रन्थ

१८ श्री गीरनार पूजा स्तवनादि
१९ श्री बृहत स्तवनावली भा. १
२० श्री थुई सज्जाय संग्रह
२१ श्री श्रावक नित्यकृत्य
२२ श्री जिनदत्तसूरि भा. १
२३ श्री जिनदत्तसूरि च. भा. २
२४ श्री बृहत् स्तवनावली
२५ श्री सप्त स्मरणादि

नंबर पुस्तकाकारे ग्रन्थ

२६ श्री कृपाविनोद
२७ श्री गहुंली संग्रह
२८ श्री पंच प्रतिक्रमण
२९ श्री जेसलमेर चमत्कार
३० श्री प्राकृत व्याकरणम्
३१ श्री जैन तत्त्वसार सारांश सचित्र

श्री छपता ग्रन्थो की यादी.

१ श्री भक्तामरस्तोत्र टीका पत्राकारे
२ श्री द्वादशकुलक वृत्ति ,,
३ श्री समस्मरणादि सटीक ,,
४ श्री धन्ना-शालिभद्र चरित्र श्लोकबद्ध
५ श्री श्लोक संग्रह गुरु

आचार्य श्री विनयचन्द्र ज्ञान भण्डार, जयपुर

षट्स्थानकप्रकरणम्

समाप्तम् ।

आचार्य श्री विनयचन्द्र ज्ञान भण्डार, जयपुर